

HÅBETS POLITIK

Sådan overvinder Europa kriserne
og bliver en grøn supermagt

BJARKE MØLLER

Til Ana, Kristian, Anton og Karen

HÅBETS POLITIK

Håbets politik.

Sådan overvinder Europa kriserne og bliver
en grøn supermagt.

© Bjarke Møller 2021

Forside og grafisk tilrettelægning: Mie Frey Damgaard

Udgivet via Saxo Publish

Trykt i Tyskland.

1. udgave 2021

ISBN 978-87-404-4907-5

Alle rettigheder forbeholdes. Denne bog er beskyttet af lov om ophavsret.
Kopiering fra denne bog må kunne finde sted på institutioner, der har indgået
aftale med Copy-Dan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Forlag: Future21 - www.future21.eu

HÅBETS POLITIK

Sådan overvinder Europa kriserne
og bliver en grøn supermagt

BJARKE MØLLER

Indhold

INDLEDNING

Vi kan forandre Europa. Sammen

DEL I

EUROPAS GLOBALE UDFORDRING

1. Den planetariske klimatid
2. Det grønne gennembrud
3. Globaliseringen - elsket og hadet
4. Den europæiske velfærds kapitalisme

DEL II

DEMOKRATISKE FORVANDLINGER

5. Det liberale demokratis krise
6. Brexit - den nationale blindgyde
7. Populismen og begæret efter forandring
8. Globaliseringschok og jagten på en ny samfundskontrakt

DEL III

FALDETS FÆLLESSKAB

9. Nationalismen og længslen efter forankring
10. Nostalgi, fortidens dæmoner og håbets praksis
11. Det moderne Europas svære fødsel
12. Hvem er vi? Slaget om Europas sjæl

DEL IV

DE FORBUNDNE KRISER OG EUROPAS METAMORFOSE

13. Coronachokket og de muterende megakriser
14. Frigørelse fra terrorchok og civilisationskrige
15. Finanskrisen og angrebet på den politiske suverænitet
16. Forsvar for demokratiet i finanskapitalens æra
17. Europa i folkevandringernes tid
18. Vi kan klare det. Indvandring er godt for økonomien
19. Europas farvel til Pax Americana

HÅBET HINSIDES KRISERNE

20. Håbets politik - tre nye pagter for Europa

Tak

Noter og litteratur

Om forfatteren

Indledning

VI KAN FORANDRE EUROPA. SAMMEN.

Denne bog er skrevet til alle, der stadig nærer et håb om, at morgendagens Europa kan blive bedre end fortidens og nutidens. Den handler om, hvordan frygt og mismod kan forvandles gennem håbets politik. For det er stadig muligt at forandre Europa og gøre dette smukke og brogede kontinent til en global rollemodel, som vi alle kan være stolte over. I dag befinder Den Europæiske Union sig i en eksistenskrise, hvor mange spørger sig, hvad der egentlig er meningen med fællesskabet, hvem vi er, hvad vi skal sammen, og hvor vi er på vej hen? Vi har sagt farvel til et af de gamle medlemslande, Storbritannien. Det føles som et stort tab, og derfor spørger mange sig, hvad der skal blive af det europæiske projekt. Tomrummet vil blive fyldt ud, men af hvad?

Under civilisationens tynde fernis kan vi fornemme den boblende vrede, bekymringerne og frygten, mens andre synker ned i ligegyldighedens kynisme, trækker på skuldrene eller fester igennem for at fortrænge, hvad der måske er på vej. Flertallet af europæere tynges i dag ned af nostalgiske længsler tilbage til fortiden, men den gamle nationalstat tilbyder ikke ordentlig sikkerhed i en æra præget af global kapitalisme og grænseoverskridende udfordringer. Mange borgere er i de sidste årtier også begyndt at tvivle på EU. Det forstår jeg godt. Nogle gange opererer den politiske elite og beslutningstagerne stadig som om, at de bor i et lukket teknokratisk parallelsamfund, uden tilknytning til det liv, vi lever som almindelige borgere. Afstand kan skabe en følelse af fremmedgørelse. Det sker ikke kun i EU, men også i de enkelte nationalstater. Et stort vakuum skal overvindes. Og der er mange sår, der skal heles, hvis tilliden og troen på fremtiden skal genoprettes i de europæiske demokratier.

Jeg har som journalist og korrespondent dækket flere traktatreformer i EU og flere danske folkeafstemninger i de sidste tre årtier. Jeg har set opture og nedture. Jeg har set euforien fra Berlinmurens og sovjetkommunismens fald, da jeg som ung journalist i mit første job skulle dække europæisk politik og økonomi, og pludselig var ved at blive blæst bagover. Jeg har oplevet, hvordan fremtidsoptimismen kan

vælte gamle mure og grænsebomme, men jeg har også set frustrationerne, kynismen og vreden, der voksede frem i kølvandet på de mange skuffede drømme. Som direktør for Tænk tanken EUROPA søgte jeg i en årrække at oplyse om de mange nuancer, der ligger gemt i det europæiske projekt, og hvad Danmark kan få ud af det. Jeg har prøvet at tabe en folkeafstemning, hvor jeg arbejdede dag og nat i et håb om at vinde og at overbevise et flertal om visdommen i et ja. Ikke fordi tilvalgsordningen var den perfekte løsning, men fordi det var det mindst ringe alternativ i den givne situation. Men vi tabte. Og hele Europa tabte, da briterne meldte sig ud af EU. Vi har alle kæmpet i årevis for at finde fodfæste i en stadig mere polariseret Europapolitisk debat og finde en position, der giver mening. Alle nederlag tvinger én til at reflektere dybt over, hvad der gik galt, og denne bog er også et produkt af den erkendelsesproces.

Desværre ender EU-debatten alt for ofte i forsimplede modstillinger mellem dem og os, mellem ja og nej, hvor man som borger tvinges til at vælge mellem enten det ene eller det andet. I Danmark har ja-sigere og nej-sigere i næsten tre årtier ført rituelle slagsmål om de danske EU-forbehold, alt imens Danmark er blevet stadig mere marginaliseret, som det land i EU med de fleste undtagelser. Efter Brexit sidder Danmark på den yderste gren. Nogle drømmer stadig om, at grenen knækker, mens andre klamrer sig til den. Men det fundamentale spørgsmål, vi bør stille os, er dette: Hvilket samfund og hvilken klode ønsker vi at overlade til vores børn og børnebørn? Hvordan vil vi bidrage til at løse de største fælles udfordringer, som vi står overfor i de kommende år? Vi kan ikke løse fremtidens problemer ved at søge tilbage til fortidens gamle stier og blinde gyder. Det nytter heller ikke at rode med nye juridiske spidsfindigheder om det danske retsforbehold og nye danske sær aftaler, når vi har under ni år til at redde kloden og gøre noget ved klimaforandringerne.

Denne bog er ikke et opgør med EU-forbeholdene, selvom der findes gode argumenter for, at det måske vil være i den bedste danske interesse at frigøre sig fra disse stopklodser, som skiftende regeringer har søgt at arbejde sig uden om. Vi må føre en åben, ærlig og gerne grænsesprængende debat om, hvordan vi løser de største fælles kriser, som vi - forbehold eller ej - allerede er ramt af, og som kan blive værre i 2020'erne. Hvis vi ikke passer på.

AT OVERVINDE FRYGTEN

Coronavirus har i 2020 lammet de europæiske samfund, kostet alt for mange menneskeliv og skabt millioner af bekymringer. Mange af de problemer, der voksede frem i kølvandet på finanskrisen, er blevet mere udtalte. De forbundne megakriser - fra corona til klima, fra terror til migration, fra finanskrisen til kri-

sen for de liberale demokratier - har rystet de gamle fællesskaber, affødt stærke følelser, født nye partier og ændret grundvilkårene for hele Europa-debatten. Enhver krise kan blive til et vendepunkt. Coronaviruskrise lærte os, at vi som samfund kan lave drastiske foranstaltninger, når selve livet er på spil. Og hastigheden i de kollektive handlinger er afgørende for at undgå større katastrofer, hvor virussen muterer på ukontrollable måder. Den erfaring kan vi tage ved lære af i forhold til klimakrisen, hvor endnu flere menneskeliv, naturgrundlaget og vores økonomiske fremtid står på spil.

Folk reagerer forskelligt på kriser. Reagerer vi med angst, frygt og bæven, eller formår vi at forvandle potentielle trusler og tragedier til nye politiske svar, som vi kan være stolte af? Skal vi lade de instinktive reaktioner tage styringen, eller kan vi i fællesskab overvinde frygten og trække på de kollektive erfaringer med, at vi mange gange før har løst store samfundskriser og overvundet ydre trusler? Vi kan finde mange eksempler fra historien og litteraturen på, hvordan man kan forandre følelsen af frygt til aktive handlinger, når man lærer at tøjle det, som filosofen Martha C. Nussbaum har kaldt for "frygtens majestæt". I bogen vil du møde mange kvindelige filosoffer, økonomer, naturvidenskabsfolk og politikere, og det er et bevidst valg, for Europas fremtidige historie skal ikke bare skrives af old boys network, der bekræfter hinanden i det, de allerede tror, de ved, men også af kloge og modige kvinder, som sprænger de gamle rammer og tør stille spørgsmål ved den etablerede orden. For vi er alle udfordret af de forbundne globale kriser, og de gamle svar er ikke længere tilstrækkelige.

Megakriserne og deres mange sideeffekter rammer os pludseligt og til tider på de mest uventede måder. I stedet for at forstå samfundsudviklingen som et lineært fremskridt, skal vi ifølge sociologen Ulrich Beck snarere se det som en *metamorfose*, hvor der opstår mange nye uventede begyndelser, mutationer, ikke-lineære spring og mirakler, der ændrer verden i pludselige ryk og tvinger os til at ændre vores måde at føre politik på. Beck blev kendt som risikosamfundets intellektuelle fader, men hans senere ideer om metamorfosernes politik kan hjælpe os ud af kriserne. Megakriserne giver os et antropologisk chok, men de åbner samtidig en flod af nye muligheder. I stedet for at male fremtiden sort og blive overvældet af frygten for, at klimaforandringerne ødelægger verden, kan vi - som Beck gjorde før sin egen pludselige død - spørge, hvordan erkendelsen af de menneskeskabte klimaforandringer åbner nyt håb og kan blive en ny begyndelse, hvor vi kan redde verden.

I den gamle realpolitik tager kynismen ofte styringen, og folk bilder hinanden ind, at de skal underordne sig en nødvendighedspolitik, der afgrænser sig fra alt det, man ikke tør tro, kan lade sig gøre. Men der findes alternativer. Vi kan vælge en håbets politik, der både er idealistisk og pragmatisk, ambitiøs og realistisk,

og hvor vi gennem konkret politisk handling vender kriserne til nye muligheder. Den danske andelsbevægelse er et af de bedste eksempler på, hvordan nye innovative og samfundsforandringer bevægelser brød frem midt i dybe kriser. Det amerikanske Apollo-program blev lanceret efter Sputnik-chokket og bragte mennesket på månen, selvom mange såkaldte økonomiske realister tvivlede. Og måneprojektet banede vej for en række af uforudsete teknologiske forandringer, som vi stadig nyder godt af i dag. Grunden til de nye eksporteventyr for vindmøller, energieffektive løsninger og solceller blev lagt under 1970'ernes store energikriser, hvor fremtiden så sort ud.

Det europæiske projekt og EU blev født efter rædslerne i Anden Verdenskrig, som et råb om aldrig mere krig og aldrig mere Holocaust. Det var i det kollektive nederlag og fald, at nationerne og folkene forsonede sig med hinanden for at stifte fred og opbygge et interessefællesskab. I Europa har vi erfaret, at det gamle nationalistiske nulsumsspil, hvor den ene stat aggressivt stræber efter at vinde på den andens bekostning fører til konflikter, kollektive tab og i værste fald krige. Det har krævet flere generationers hårde slid at finde stadig nye måder at realisere drømmen om fred og velstand i Europa. Store kriser kan rive gamle sår op, men vi har igen og igen erfaret, at vi klarer os bedre og opnår mere, når vi holder sammen. Stillet over de forbundne og globale megakriser er udfordringen derfor i 2020'erne at gøre EU til et stærkere politisk fællesskab. Det handler denne bog også om. Det er frem for alt en historie om de mange nye begyndelser og håb.

HÅBETS POLITIK - DE MANGE NYE BEGYNDELSER

Filosoffen Hannah Arendt, der for mig at se er en af de største politiske tænkere i det 20. århundrede, formulerede efter flugten fra nazismen og Anden Verdenskrig en natalitetens filosofi, der vokser ud af den grunderfaring, som fødslen er. Vi er alle født forskellige, men vi alle født ind i verden. Fødslen er et mirakel og en ny begyndelse. Et øjeblik fyldt med forhåbninger om det liv, den nyfødte får som menneske.¹ Vi bevæger os fra livmoderens mørke til lyset i verden. Den nye begyndelse, der ligger indlagt i erfaringen med at blive født ind i verden, ændrer også verden. Sådan er håbets filosofi. Hvert enkelt menneske får i kraft af sin fødsel muligheden for at formulere og skabe en ny begyndelse.² Og måske endda skabe noget, som aldrig nogensinde har eksisteret før, noget som ingen har hørt om før, noget radikalt nyt. Derved opstår håbet.

Hvert enkelt menneske fødes som fremmed ind i verden, for vi kender ikke personen endnu, men verden bliver ”hver eneste dag fornyet gennem fødslen og er konstant draget ind det, der er uforudsigeligt nyt og spontant opstår i hver ny ankomst.”³ Mennesket eksisterer ikke for døden - i en ubønhørlig ”væren-for-døden”

- som nogle pessimister og nihilister bilder sig ind, for hvert eneste menneske er født som en ny begyndelse. Et mirakel, der født til at begynde noget nyt. Ethvert menneske har friheden til at præge verden gennem sit aktive liv, *vita activa*. Enhver handling rummer muligheden for at skabe det uventede. I stedet for at blive fanger af fortiden, har vi der er født i Europa frihed til at forme det samfund og det fællesskab, som vi er en del af. Hannah Arendt gør op med en lang tradition for at tænke mennesket som overbebyrdet af sin egen dødsangst. Hun er en vigtig tænker, fordi hun sætter det politiske løfte og den politisk handlen i centrum for sin filosofi uden at reducere enkeltpersoner til en kollektiv ensartet masse. Den menneskelige verden skabes gennem politik, hvor mænd og kvinder i deres flerhed, i deres absolutte forskellighed fra hinanden hver især, lever sammen, taler og handler i frihed. Denne pluralisme er vigtig, hvis vi i Europa skal skabe noget politisk sammen, uden at begå vold på den mangfoldighed og flertydighed, som er vigtige forudsætninger for dette kontinents vitalitet.

Mange aldrende mænd har gennem årene skrevet dystopiske fortællinger, om hvordan mørket sænker sig over aftenlandet, og hvordan vi måske bliver ramt af Vestens og Europas kommende undergang, ja hele det oplyste menneskes forfald. Angsten for forfald og død kan gribe selv de bedste mennesker, og risikoen plejer at stige med alderen og demografien. Men lyt ikke til de mørke stemmer og vanepessimisterne, for verden og Europa er også fyldt med håb og nye begyndelser, der venter på modige politikere, innovative virksomheder og engagerede borgere med vilje til at føre dem ud i livet.

I den græske mytologi er Europa en smuk fønisk prinsesse, der forføres af guden Zeus. Hvem ved om, det i virkeligheden forholder sig omvendt, og hun forførte guden med sin skønhed? Det er en oprindelsesmyte om kærlighed, for Zeus må forvandle sig selv helt og blive til en tam hvid tyr for at forføre prinsesse Europa i Levanten - i dag Libanon - og løbe væk med hende, svømme til Kreta og stifte en familie der. Denne myte er fortalt og genfortalt i mange generationer, og kontinentet har fået navn efter den smukke prinsesse fra det østlige Middelhav. Fønikere var semitter, søfarere, handelsfolk, der handlede og blandede sig med de andre folk ved Middelhavets kyster, hvor mange af ideerne i europæiske civilisation blev født fra antikkens Grækenland til den romerske republik og videre frem med handelsrejsende og eventyrere, der opdagede Amerika og handelsruterne til det fjerne Østen. Myter kan bruges til meget, og som nationalismeforskeren Benedict Anderson siger, er alle nationer forestillede fællesskaber. Det er ikke noget oprindeligt, men kun forestillinger, om det vi har sammen, der samler fællesskabet.

Fra den psykologiske forskning ved vi, at metaforer og sproglige fortællinger, der knytter an til følelser og noget, vi er bekendt med i forvejen, ofte får større kropslig klangbund og mental opmærksomhed fra vores side. Mange borgere fø-

ler fædrelandskærlighed til deres hjemnation, men i dag føler de fleste i EU-landene også, at de er europæiske borgere. Er det muligt både at føle fædrelandskærlighed og stolthed over det at være europæer og være født ind i den europæiske civilisation? Hvorfor ikke? Vi kan her dykke længere ned i den fælles kulturarv og undersøge, hvordan det nationale og det europæiske er flettet sammen over tid og er endt som hinandens gensidige forudsætninger.

På græsk er "EU" en forstavelse, som betyder noget godt, smukt, lykkeligt eller rigtigt. Om det er sandt om EU som politisk fællesskab, vil jeg overlade til dig og andre læsere at skønne. Forhåbentlig står det lidt klarere efter læsning af denne bog. For mig er det centrale ikke oprindelsesmyten. Det er frem for alt det, vi skaber sammen. Hannah Arendt minder os om, at det, der forbinder mennesker, er mellemrummet mellem os. Du og jeg bliver til et *vi* igennem ord og fælles handlinger. Det er i dette politiske felt, i dette fælles offentlige rum, at vi bliver til som fællesskab. Sådan er det også med det europæiske projekt. Nogle ser EU som en juridisk traktat, som forstenede institutioner og et *Er*, der ikke er til at ændre. Men det er en forkert opfattelse. Den Europæiske Union er i konstant forandring. Som de lande, byer og familier, som vi er født ind i. EU står til at forandre. Europa er ikke død natur, tung jura eller noget, som påtvinges os ud fra en abstrakt nødvendighedslogik. Det er en fælles levende *polis*, et fælles hjem, hvor vi kan udfolde friheden. Det er det, der gør EU så spændende som politisk projekt. Det er "et uafsluttet eventyr", som sociologen Zygmunt Bauman har sagt.

VORES EUROPA

Danskerne og andre europæiske borgere behøver ikke bare tavst at overlade det til teknokraterne, bureaukraterne eller stats- og regeringscheferne på lukkede topmøder at sætte kursen for EU. Måske er det i virkeligheden borgerne og bevægelserne, der skal drive forandringen frem i Europa? Mange gange har medlemsstaterne og deres regeringer vist sig at være stopklodser for fornyelsen, så hvad med at erkende, at det ikke bare er *deres* Europa? Det er *vores* Europa. Vi kan engagere os og være med til at præge det Europa, som vi alle skal leve i fremover. Trods de mange politiske og ideologiske forskelligheder, alle de personlige livshistorier, håb og drømme, er der altid et kollektivt *vi* til stede. Det politiske *vi*. Moderne europæere vil ikke bryde sig om at leve som Robinson Crusoe på en øde ø. Selv de stærkeste individualister i det moderne Europa har brug for andre mennesker, at føle sig anerkendt og at føle sig elsket.

Lige så snart, vi taler om *du* og *jeg*, er der altid noget tredje på spil. Et fælles *vi*. Og det er der også i den større europæiske sammenhæng. Den Europæiske Union er kommet for at blive. Nu gælder det om at forbedre EU og at forandre

det. Eller som Bono, forsangeren i mit favorit rockband, U2, har sagt så smukt: ”At høre hjemme i Europa har gjort det muligt for os at blive en bedre, mere selv-sikker version af os selv. Vi står en smule rankere blandt venner.” I denne bog vil jeg anvende det kollektive *vi*, hvor jeg kan slippe afsted med det. Og nogle gange vil jeg bruge dette *vi* om os som danske borgere. For vi kan have flere forskellige *vi*-identiteter, og det nationale *vi* behøver ikke at udelukke, at vi også kan føle os som en del af det europæiske *vi*. Nogle gange kan det være en fordel at holde tvetydigheden åben, for det holder samtalen åben om, hvad der er og kunne være fælles. Så lad os se, om det gør en forskel, og om vi med tiden kan lære at tale om det fælles? Vi skal tale om alt det, der samler os, i stedet for at kaste al energien og kampen ind i det, der skiller og splitter os.

Vi har alle forskellige udgangspunkter, og vi er vokset op i forskellige europæiske lande og kulturer, men tiden er kommet, hvor vi må stå sammen om at forsvare den europæiske civilisation, det fælles europæiske hjem og den sårbare arv, vi har fået fra tidligere generationer. Tiden er kommet, hvor vi ikke bare skal spørge os, hvad vi skal gøre for hjemnationen, men også spørge hvordan vi kan gøre Europa stærkt nok til at forsvare os og beskytte vores familier, lokalsamfund og job i fremtiden. Det er et både-og. Ikke et enten-eller. Vi skal kende vores besøgelsestid. For ellers kan EU gå i opløsning i de næste ti år, og vi vil ende som magtesløse kasterbolde i et turbulent verdenshav, hvor storme og autoritære magthavere truer med at ødelægge samfundet og mange af de værdier, som vi sætter pris på. EU kan kun overleve og leve vel, hvis vi i ord og handling engagerer os i at præge fællesskabet. Så Europa bliver til et mulighedernes kontinent, der skaber håb. Og så vi ikke synker ned i historien som mismodets og frygtens kontinent. Derfor er titlen på denne bog *Håbets politik*.

NYE VISIONER FOR EU

I 2020'erne er der brug for en grundlæggende fornyelse af den måde, der føres politik på, både i nationalstaten og i EU. Vi må i gang med at formulere en ny vision for, hvordan fremtidens EU skal se ud, og hvordan unionen kan reformeres i de næste få år. EU kan ikke fungere alene som et økonomisk interesserfællesskab, hvor man kun er medlem for at høste størst mulige gevinster i det indre marked eller at hive solide rabatter ud af EU-budgettet. Der skal meget mere til for at holde sammen på et fællesskab end snævre og kortsigtede egeninteresser. Som den fhv. formand for Europa-Kommissionen, Jacques Delors, engang sagde, kan man ikke blive forelsket i det indre marked. Man kan heller ikke blive forelsket i en finanspagt.

Man skaber intet sammenhold i Europa ved bare at henvise til tal, teknokra-

tiske regneark eller at udstede diktater fra oven, selvom tal og økonomi er vigtige forudsætninger for at realisere det, man drømmer om. Forfatteren Oscar Wilde sagde engang, at en kyniker er en mand, der kender prisen på alt og værdien af intet. Men værdierne er vigtige for det europæiske projekt, og de udfoldes bedst indenfor en samlende vision, en fælles fortælling og en forfatningsmæssig retsorden, der giver håb og mening.

EU mangler en solid politisk overbygning og et lederskab, så unionen bliver bedre i stand til at adressere borgernes største bekymringer og gøre noget ved de globale megakriser, som rammer os alle. I dag er der et voksende gab mellem, hvad folk drømmer om, at EU burde gøre i forhold til de fælles grænseoverskridende udfordringer, og hvad EU faktisk gør for at løse dem. Det har skabt et tillidsgab. Der er et stort politisk vakuum, der skal overvindes. Fra det lokale til det europæiske og videre til det globale niveau. Vi bliver nødt til at erkende, at der ikke findes enkle teknokratiske modelsvar til at binde Europa sammen. Der skal mere end kortvarige reklamekampagner ved folkeafstemninger eller demonstrationer for de allerede frelste tilhængere. At vifte med det blå flag med stjernerne eller gå rundt med EU-sokker er en fin symbolsk gestus, der udtrykker personers ønske om at fejre et fællesskab. Det kræver dog mere at opbygge et solidt fællesskab, hvor man kan føle sig hjemme og er respekteret på trods af alle forskelligheder. Vi er alle fejlbarlige, sårbare og søgende som moderne mennesker, og vi kan komme i tvivl om mange ting. Men vi har også brug for stærke fællesskaber og fælles demokratiske institutioner, der kan bringe det bedste ud af os og forløse de muligheder, som dette rige og mangfoldige kontinent rummer, fra det personlige liv til de mange overlappende fællesskaber, som vi indgår i som personer.

Der skal også flere følelser, hjerte, kultur og mere politisk sjæl ind i det europæiske projekt. I bogen inddrages psykologi, hjerneforskning, filosofi og naturvidenskab, for der er meget mere og mange flere følelser på spil i EU-debatten, end hvad vi normalt taler om i de klassiske politiske debatter om retsforbeholdet, grænsekontrol, euroen, vandrende arbejdstagere, social dumping, skatteflugt, flygtninge og et fælles forsvar. Vi har brug for en dybere forståelse af, hvorfor følelserne spiller en stigende rolle i europæisk politik, hvordan de spiller sammen med folks personlighed, fordomme, bias og forskellige verdenssyn. Folk er mere bange for at opgive noget, de kender, end at omfavne noget nyt, også selvom det nye tilbyder konkrete forbedringer. Man kunne kalde det status quo konservatisme. Nogle gange handler det om frygten for at miste noget, vi holder af, eller at bevare en status, som giver os fornemmelsen af sikkerhed og forankring i livet.

Hvordan kan der udvikles en ny politisk og inkluderende demokratisk kultur, der ikke skaber falske skel mellem følelser og fornuft, hvor folk genvinder troen på politiske forandringer, og hvor EU kan blive en del af løsningen i ste-

det for at blive opfattet som en del af problemet? Nogle af de overbeviste pro-europæere forfalder indimellem til at moralisere og at fordømme skeptikere og EU-modstandere, som folk der bare er i deres følelsers vold. Som om skeptikerne ikke kan tænke rationelt, fordi de ikke umiddelbart ser fornuften i EU. Denne form for hovmodig moralisme graver kun dybere grøfter. Den fornægter det eksistentielle livsvilkår for alle mennesker, at den enkelte persons tanker, ideer og længsler er forankret i en krop fyldt med følelser. Folk og populistiske partier kan have flere gode grunde til at føle, at EU - som det er i dag - ikke adresserer deres bekymringer. Måske har EU-lederne, de nationale stats- og regeringschefer i Det Europæiske Råd, Europa-Kommissionen og Europa-Parlamentet faktisk svigtet borgerne og skuffet de forventninger, som borgerne havde til EU? Flere kapitler af bogen vil gennemgå, hvor EU ikke leverede, hvad et flertal af borgerne ønskede, men der vil også være eksempler på, hvordan EU fandt gode løsninger og kompromisser midt i hårde kriser.

EN ÅBEN DEMOKRATISK SAMTALE

Hvordan får vi en mere nuanceret debat om EU, der bygger broer og mødepunkter i stedet for at grave dybere grøfter. Vi kan i det mindste anstrenge os for at møde hinanden med et åbent sind og undersøge, hvad der fremkalder de forskellige bekymringer, så de politiske ledere kan adressere dem og bringe samfundet videre på den rejse, som det europæiske projekt er. Alle kan komme til at føle frygt for fremtiden. Det kan jeg også nogle gange. Og i kampens hede kan man komme til at drage forhastede konklusioner. Det vedstår jeg gerne. For vi er alle mennesker, og som mennesker begår vi indimellem fejl. Ingen af os er perfekte, men vi kan samarbejde om at finde bedre løsninger på de udfordringer, vi står overfor. Frygten kan overvindes, hvis vi handler på den og hjælper hinanden til at udvikle solide og overbevisende politiske svar på alle de bekymringer, der ligger under frygten. I stedet for på forhånd at dømme sine modstandere ude og stemple dem som irrationelle følelsesmennesker eller håbløse idioter, vil man nå længere ved at anerkende, at begge parter har noget vigtigt på hjerte. Noget, der måske venter på at finde en mening, der vil gøre en forskel.

Nogle vil gerne vende tilbage til nationalstaten, den gamle stamme og kultur, der føles som en velkendt og tryk ramme for demokratiet. Andre vil gerne rykke tættere sammen i EU, som er et velafprøvet samarbejde, der forhindrer nye krige mellem nationalstaterne, og som har skabt et stort indre marked og fælles institutioner. Men hvad nu, hvis vi har brug for begge dele? Hvad nu hvis et reformeret EU er en vigtig forudsætning for at bevare og udvikle den nationale velfærdsmodel i globaliseringens tidsalder? Det er værd at undersøge, for det store flertal af

borgere - ikke blot i Danmark, men i EU som helhed - er varme tilhængere af den europæiske velfærdsmodel, de ønsker social retfærdighed og en stat, der skaber en ordentlig balance mellem markedet og det civile samfund. Men hvordan sikrer man velfærden, frihedsrettighederne og den demokratiske suverænitet i en æra med hård global konkurrence, og hvad kan EU bidrage med?

Ideen med denne bog er at åbne en bredere demokratisk samtale om, hvordan der kan bygges broer over de mange kløfter, der i de seneste år er gravet i Europa og i det danske samfund. Vi skal blive bedre til at lytte til hinanden og at adressere de bekymringer og forhåbninger, der rejses nær og fjern, fra høj som lav. Som borgere i Europa er vi formet af dette kontinents store opture, dets kriser, dets traumatiske krigserfaringer, dets mange nationer og kulturer, dets pulserende civile samfund og dets historiske tyngde, der fornemmes i de gamle byer, de smukke landskaber og kontinentets mange møder med omverden, der også har sat sit præg på, hvem vi er som europæere. Og frem for alt, hvem vi er som personer.

Hver enkelt person har en værdighed og en særlig historie at fortælle, og ingen af os fortjener at blive reduceret til en fasttømret gruppeidentitet, for vi kan have mange overlappende identiteter, der alle kan føles meningsfulde og værdifulde for den enkelte. I denne bog vil jeg indimellem dele enkelte personlige øjeblikke, oplevelser og refleksioner, fordi i den sidste ende er alt også personligt. Selv når der er en større historie at fortælle, kan du aldrig helt frigøre dig fra den personlige subjektivitet, der er til stede bag de ord og handlinger, som bringes ind i det offentlige rum. Europa er sammensat af millioner af personlige biografier og øjeblikke, og det giver ikke mening blot at føre en debat om EU på systemniveauet, for det europæiske projekt skal forankres og foldes ud i mødet mellem mennesker. Først som sidst er det altid en mangfoldighed af personer og historier, der forandrer samfundet. Og som igen forandrer os som personer, fordi vi alle præges af den tid, vi lever i.

I årevis har vi ført nedslidende identitetspolitiske værdikrige om indvandrere, om etniciteter, om mikroidentiteter, den kulturelle sammenhængskraft og vores egen identitet, som har splittet Danmark og andre europæiske lande på kryds og tværs. Det øger mistilliden, fører til yderligere polarisering, føder nye fordomme og giver næring til ekstremistiske kræfter. Fortsætter denne skyttegravskrav, får vi et opløsningssamfund, hvor fællesskaberne splintres i tusinde stykker og den sociale kontrakt ødelægges. Multikulturalismen kan ende i ghettotænkning, separatisme, større misforståelser og fordomme, og måske er det ikke det bedste svar på, hvordan vi skaber et stærkere sammenhold og fællesskab i Europa? Hvordan undgår vi at ende i Samuel Huntingtons civilisationskrige og de identitetspolitiske kulturkrige, som identitære politikere drømmer om at genopføre, mens de pisiker stemningen op i de sociale mediers ekkokamre? Kan vi danse uden om de mange kulturelle

og politiske faldgruber ved at satse på mere demokratisk integration i stedet for at stille stadig mere detaljerede krav om kulturel assimilation og ensretning?

I Europa er vi i grunden alle minoriteter, og intet flertal kan trumfe en majoritetskultur igennem. Men kan vi gennem demokratisk integration og en forpligtethed på de fælles europæiske værdier - herunder demokrati, respekten for den enkelte persons værdighed og rettigheder, mindretalsbeskyttelse og religions- og åndsfrihed og tolerance - bygge et fælles europæisk hjem, hvor der er højt til loftet, alle kan føle sig sikre og trygge, og hvor folk uanset ophav har ret til at sige deres mening og tage et demokratisk medansvar for, hvordan vi indretter de fælles rum og mødesteder i fremtiden? Det store flertal af borgere ønsker ikke, at deres land ender i et nyt exitkaos som Storbritannien. Flertallet forventer, at Europas nationer samarbejder om at finde fælles løsninger på de grænseoverskridende udfordringer. Spørgsmålet er bare, hvordan? Og hvem skal tage lederskabet? I Europa står vi og de næste generationer på en måde overfor et spændende eventyr, hvor det gælder om at mobilisere politisk mod, engagement og en fælles tro på, at det er muligt at forandre vilkårene til noget bedre. Europa kan vælge håbets politik, der opstiller helt nye visioner for fremtiden og satser på teknologiske og samfundsmæssige innovationer i stor skala.

OM BOGENS STRUKTUR

Denne bog er struktureret i fire hoveddele, hvor den første - *Europas globale udfordring* - beskriver, hvorfor vi er trådt ind i den planetære tidsalder med accelererende klimaforandringer og globalisering, og hvordan det ændrer alle de gamle koordinater for politik. Nationalstaten har ikke længere suveræn styrke til at tøjle den løsslupne globale kapitalisme, grænseoverskridende kapitalbevægelser, folkevandringer, international terrorisme, sundhedskriser med globale pandemier og klimaforandringer. Aldrig før har EU stået overfor så komplekse og sammensatte udfordringer, der overskrider landegrænserne, og de kan kun løses over flere valgperioder. Kan vi accelerere omstillingen til et klimaneutralt samfund uden at sætte den sociale sammenhængskraft over styr? Kan der udvikles en langt mere ambitiøs europæisk New Green Deal, der samtidig styrker økonomien og skaber flere arbejdspladser? EU er udsat for stigende global konkurrence, men hvordan forsvarer vi den europæiske velfærdskapitalisme som alternativ til den amerikanske hyperkapitalisme og den kinesiske statskapitalisme? I 2020'erne er der alvorlig risiko for nye geopolitiske kriser og nye handelskrige mellem USA og Kina, der vil gøre os alle fattigere, mere utrygge, mens aggressive og autoritære magter søger at skabe mere kaos. Hvordan undgår vi et sådant opløsningsscenario? Kan EU føre det, som Ulrich Beck har kaldt for "kosmopolitisk realpolitik" og redde

multilateralismen og den internationale retsorden, hvis amerikanerne ikke læn- gere vil tage ansvaret for de idealer, der blev født efter Anden Verdenskrig?⁴

Bogens anden hoveddel - *Demokratiske forvandlinger* - går i kødet på det store politiske oprør, som i kølvandet på de globale megakriser har ramt Europa med stigende styrke i de senere år. I flere lande har illiberale og autoritære bevægelser haft vind i sejlene, og de arbejder sammen på tværs af grænserne for at vælte EU og vende tilbage til nationalstaten. I enkelte EU-lande som Ungarn og Polen har nationalistiske regeringer udfordret de fælles europæiske værdier og det liberale demokrati. Og Storbritannien har efter sin Brexit folkeafstemning valgt at træde ud af fællesskabet. Hvad betyder det for EU? Er nationalstaten på vej til at få en revival i Europa og står det liberale demokrati for fald? Eller er det et definerende øjeblik i Europas historie, som kan føre til et kvalitativt spring frem? Danskernes opbakning til EU-medlemskabet er steget kraftigt efter Brexit, og EU-landene er rykket tættere sammen, men der er stadig mange europæere, der er utilfredse og bekymrede på vegne af fremtiden. Ofte er folks forventninger højere, end hvad eliten leverer i praksis.

Dele af den liberale politiske elite har forskanset sig i en nostalgisk længsel tilbage til det store opbrud efter Berlinmurens fald, hvor de troede, at de havde sejret, og historien var slut. De har reageret med fordømmelser og foragt overfor de nye protestbevægelser for at sprede fake news og falske forhåbninger. I denne hoveddel undersøges årsagerne til oprøret mod det liberale demokrati og mod EU. Hvad er fællesnævnerne bag protesterne, og er der noget i kritikken, som ikke bare kan fejes væk, men som fortjener et bedre svar? Er det rigtigt, som mange tror, at det er frygt for udlændinge og indvandring, som har fået vælgerne til at støtte nationalistiske protestpartier på bekostning af de gamle mainstream-partier? Eller er det i virkeligheden velfærdsnedskæringer og folks følelse af tabt økonomisk og social status, der er de underliggende årsager til udlændingefrygten? Men hvordan kan EU og medlemslandenes regeringer gennem nye politiske og økonomiske reformer imødegå vreden, frygten og de folkelige protestbevægelser, der har rejst sig som en storm imod det liberale demokrati?

Den tredje hoveddel - *Faldets fællesskab* - er en kritisk og reflektiv gennemgang af Europas historie, der inviterer til en dybere og mere nuanceret erkendelse af, hvor vi kommer fra, og hvad det er for en grundlæggelseshistorie, der ligger bag det fælles europæiske projekt. Fornægter og fortrænger vi de historiske fejl, som blev begået i det europæiske fremskridts navn under nationalismen, imperialismen, kolonialismen og slavehandelen, risikerer vi at gentage dem i nye klæder. Kapitlerne gennemgår Europas og nationalstaternes moderne historie og reflekterer over, hvordan vi kan forsone os med vores fortid på godt og ondt uden at være bange for at erkende de historiske fejltrin. Vi kan godt omfavne den fælles

arv i al dens kompleksitet uden at blive tynget ned af den eller at hænge fast i en nostalgisk affære med en fortid, der ikke vender tilbage. Men hvordan stimuleres håbet i stedet for frygten for fremtiden? Kan det forankres i den erkendelse, at vi ofte har været i stand til at overvinde fælles kriser og udfordringer? Man behøver ikke at se Europa som en modsætning til det nationale. Nationalstaternes historie har fra starten været tæt forbundet med den europæiske historie og dens brud, forsoninger og samlingsforsøg. Mange af de nationale værdier, som vi betragter som særligt danske, er faktisk fælleseuropæiske. Historien er fyldt med eksempler på gensidig befrugtning på tværs af grænserne, som har beriget vores kultur, politik og økonomi. Det har gjort Europa til et helt særligt kontinent.

Bogens fjerde hoveddel - *De forbundne kriser og Europas metamorfose* - zoomer ind på de globale megakriser, der fra terrorkrisen, finanskrisen og migrationskrisen til coronapandemien har ramt europæerne med stor kraft her i det 21. århundrede. Mange af kriserne er forbundet til hinanden, de er systemiske og de udløser kaskader af negative sideeffekter, som det politiske system i nationalstaterne og i EU har svært ved at håndtere. Der er rejst tvivl ved fællesskabets evne til at håndtere store grænseoverskridende kriser. Hvad skal vi med EU, hvis ikke unionen kan klare det, som egentlig burde være dens særlige raison d'être? Krise for krise undersøger bogen, hvordan EU håndterede de enkelte kriser. Trods en række alvorlige fejl har EU-landene i de sidste to årtier lavet tiltag, der på flere punkter gør fællesskabet bedre rustet til at håndtere fremtidige kriser. Men der er stadig mange store udfordringer. I kapitel 15 er der bl.a. en grundig gennemgang af årsagerne til den finansielle krise, og hvorfor spekulation, skatteflugt og finansialiseringen af samfundet truer realøkonomien og velfærden.

Bogen opstiller en række forslag til, hvordan euroen gøres mere robust, og vi udvikler en ny økonomisk strategi, der styrker realøkonomien i stedet for at udbygge finansøkonomien. Der er også forslag til, hvordan kan EU løse migrations- og sikkerhedskriserne, der i årevis har været en tikkende bombe under fællesskabet og skabt mange splittelser? Er det muligt for EU at mangedoble det ydre fælles grænseværn, sikre fri bevægelighed i det indre marked og føre en mere solidarisk flygtningepolitik uden at ende i en udlændingepolitisk civilisationskrig? Kan vi i EU styrke det fælles forsvarssamarbejde, frigøre os fra afhængigheden af USA, få mere forsvar for pengene, skabe flere europæiske job og sikre et bedre fælles europæisk forsvar som supplement til NATO-alliancen? Der findes ingen simple svar på nogen af kriserne, men i denne hovedblok skitseres flere innovative reformer, som i bedste fald kan blive til en win-win-win løsning for borgerne, nationerne og Europa.

Bogens afsluttende kapitel - *Håbets politik* - skitserer, hvordan det europæiske projekt kan reformeres i 2020'erne. Det kræver som minimum, at vi indgår tre

nye samfundspagter - en demokratisk pagt, en grøn pagt og en socialpagt. Den demokratiske pagt rummer konkrete forslag til, hvordan eurogruppen og EU-institutionerne kan demokratiseres, og hvordan borgerne kan involveres meget mere i europæisk politik ved at oprette borgerting og at holde flere folkeafstemninger. Større inddragelse af borgerne er også vitalt for Europas nye grønne pagt, der kan blive et samlende projekt, som binder fællesskabet tættere sammen og giver det et klart formål ud over at skabe fred i Europa. EU har mulighed for at løfte barren markant i kampen mod de globale klimaforandringer og forvandle sig til en grøn supermagt. Europas grønne investeringsplan kan femdobles frem mod 2030, så EU indenfor maksimalt femten år har et energimarked forsynet af ren vedvarende energi og lægger grunden til at blive klimaneutralt allerede i 2040-2045.

Håbets politik forudsætter et kursskifte i den økonomiske politik, så vi investerer os ud af kriser og investerer i borgerne stedet for at spare os til flere problemer. Der er forslag til, hvordan vi ved at indføre få fælles skatter og afgifter i EU får råd til at finansiere en historisk stor investeringsplan for Europas grønne omstilling, en social genopretning og en ny offensiv erhvervs politik *Made in Europe*. EU kan i denne proces omdannes til en netværksstat med begrænsede skatteindtægter, der kan supplere og understøtte de nationale velfærdsstater, så vi kan styrke den europæiske velfærdsmodel på tværs af grænserne.

EU kan tage ved lære af den nordiske velfærds kapitalisme og blive en ny supermodel, som er langt mere social, grøn, robust og konkurrencedygtig end den nyliberale hyperkapitalisme. EU-landene skal blandt andet indgå en ny socialpagt, der med en række solidariske reformer gør op med de voksende uligheder i Europa og styrker den sociale og økonomiske sammenhængskraft i unionen. Med nye visioner og offensive reformforslag er det muligt at revitalisere det europæiske projekt, så borgerne, nationerne og EU kan komme styrket ud af de globale megakriser, som i de seneste år har ramt os med stor kraft.

Del I

EUROPAS GLOBALE UDFORDRING

Kapitel 1

DEN PLANETARISKE KLIMATID

Da jeg blev født eksisterede Europa ikke. Ikke i min verden i alt fald. Den første erindring, jeg har af en større international begivenhed, var, da jeg tre et halvt år gammel så amerikaneren Neil Armstrong sætte sine fødder på Månen, som det første menneske nogensinde. Jeg legede på parketgulvet i parcelhuset foran det sort hvide tv, som mine forældre havde lejet. Det sort-hvide tv var en åben skærm til en større verden, og synet af Apollo 11 rumraketten, de hvide astronauter og det amerikanske flag plantet på Månens bare kraterlandskab, var så overvældende, at jeg aldrig glemmer det øjeblik. Over en halv milliard mennesker fulgte med verden over. For mig som barn inviterede måneekspeditionerne til at drømme store drømme om en verden og eventyr, der var meget større end livet i den lille jyske stationsby. Jeg havde endnu ikke nogen bevidsthed om den kolde krig mellem det amerikansk ledede Vesten og Sovjetunionen, mellem kapitalismen overfor kommunismen, mellem de frie demokratier og ufrihedens totalitarisme. Eller fællesmarkedet i EF for den sags skyld.

For hundreder af millioner amerikanere og vesteuropæerne er månelandingen i 1969 en af de dage, som har printet sig fast i bevidstheden for altid. Det blafrende flag på Månen symboliserede for os USA's overherredømme og globale lederskab. Det var også et symbol på det teknologiske fremskridt, og menneskets evne til at sætte sig ekstremt ambitiøse mål og nå dem takket være et stærkt politisk lederskab og et enestående videnskabeligt samarbejde. Hvis ikke den demokratiske præsident, John F. Kennedy, tilbage i 1961 havde sat det klare nationale mål, havde amerikanerne aldrig nået det. Mere end 400.000 astronauter, forskere, læger, sygeplejersker, rengøringsfolk, matematikere, programmører og forvaltere måtte samarbejde tæt i det flerårige Apollo-program for at få det til at lykkes.

Det amerikanske måneprojekt var med til at samle den amerikanske nation på et tidspunkt, hvor nogle frygtede, at USA var ved at blive overhalet af Sovjetunionen. Efter Sputnik-chokket fra 1957, hvor Sovjetunionen sendte en rumraket ud i rummet, så amerikanere i december 1957 deres egen Vanguard raket eksplodere, før den overhovedet lettede. Og i april 1961 kunne Sovjetunionen

som de første sende astronauten, Jurij Gagarin, i kredsløb rundt om jorden. Han blev det første menneske nogensinde til at se hele jorden udefra. For nogle amerikanere følte det som ydmygelser, der var svære at komme sig over. Det hjalp heller ikke, at Fidel Castros kommunistiske Cuba i april 1961 havde nedkæmpet USA's hemmelige invasion i Svinebugten og tog amerikanske soldater til fange. John F. Kennedy var under et enormt pres som præsident efter disse nederlag. Så Man-On-The-Moon fødtes reelt på ryggen af en dyb krise for nationen og for dens følelse af dens position og identitet i verden.

Der er intet så stimulerende for idekraften som store kriser, og mange innovative produkter i historien er opfundet midt i kriser. Det er også kriser, der har affødt nogle af de vigtigste fremskridt i Den Europæiske Unions udvikling. Det vender vi tilbage til. Da JFK lancerede sin ide i maj 1961, var mange i tvivl, om det overhovedet kunne lade sig gøre at sende et menneske til Månen. De første meningsmålinger viste et flertal imod ideen om at bruge op imod 40 mia. dollars på at realisere ideen, men JFK holdt fast, og det lykkedes ham til sidst at overbevise amerikanerne og få et flertal i Kongressen til at støtte ham. Eller som han bl.a. sagde i sin store tale foran 40.000 mennesker på Rice universitetet i september 1961: "Vi vælger at rejse til Månen i dette årti og gøre andre ting, ikke fordi de er lette, men fordi de er svære." På det tidspunkt havde amerikanerne hverken raketter, affyringsteknologi, computere eller viden nok til at fuldføre missionen. Men de overvandt begrænsningerne i stedet for at lade sig begrænse af dem. De sprængte rammerne for, hvad man troede muligt. Det kan vi også gøre i Europa, hvis vi har det mod til at sætte os høje og næsten umulige mål, som JFK gjorde i 1961.

Rejsen til Månen følte som en sejr, ikke kun for den amerikanske nation. Det var det også for alle os i Vesteuropa, der på det tidspunkt var underlagt USA's herredømme. Sejren gav anledning til nye myter og fortællinger, og mange i eftertiden glorificerede den unge, visionære demokrat, John F. Kennedy, også fordi han undervejs var blevet et offer. Attentatet i 1963, der kostede ham livet på Elm Street i Dallas, gjorde myten om JFK endnu stærkere. Men samtidig fortrængte mange, at han mistede kontrollen under Cubakrisen og førte USA ind i den lange og beskidte Vietnamkrig, som fortsatte under præsidenterne Johnson og Nixon.

Historikeren Eric Hobsbawm kalder i sin store bog om det 20. århundredes historie, *The Age of Extremes*, Kennedy "for USA's mest overvurderede præsident i århundredet"⁵. Men andre tilbad ham, som var han en af verdens nye rockstjerner, og et symbol på den moderne tid, der var på vej. Unge europæere dansede først i tresserne til nye toner fra amerikanske rockstjerner som bl.a. Elvis Presley, Chubby Checker og Little Richard, mens folk var ved at glemme Bill Haley and His Comets, der i midten af 1950'erne var røget til tops på stjernehimlen med hittet Rock Around the Clock. Amerikaniseringen skyllede ind over Europa fra musik

til film og europæerne stræbte at få forbrugsgoder, som hårde hvidevarer, telefoner, fjernsyn, biler og parcelhuse, der symboliserede *The American Way of Life*.

Europas kernelande som Frankrig og Tyskland var regeret af aldrende mænd som general Charles de Gaulle og Konrad Adenauer, så længslen efter ungdom, oprør og fornyelse var stor. JFK inkarnerede denne længsel, men døde inden han for alvor nåede at udrette så meget. I Europa husker mange Kennedy for hans berømte *Ich bin ein Berliner* tale i Vestberlin, der udtrykte dyb solidaritet med os europæere. Talen rummede et løfte, der forbandt det demokratiske USA's grundfortælling med en anden fremtid for Europa. Et forenet Europa, uden den Berlinmur, som kommunisterne lige havde rejst. John F. Kennedy gjorde intet for at stoppe muren. Han mente, at det var bedre at bygge en mur end at lade amerikanske soldater udkæmpe endnu en krig i Europa.

Amerikanerne havde sammen med briterne været med til at befri Vesteuropa fra nazismen under Anden Verdenskrig, så vi igen kunne leve i frihed og demokrati. Og det havde vi al mulig grund til at være dybt taknemmelige for. Men Sovjetunionen, der også gav store ofre for at nedkæmpe nazisterne i Øst- og Centraleuropa, sad på al magten på den anden side af jerntæppet og Berlinmuren. Det var deres interessesfære, og Europa var derfor politisk, militært, økonomisk og mentalt delt midt over. Det prægede min opvækst dybt. Og måske er sårene fra den deling ikke helet endnu, hvilket vi vender tilbage til senere i bogen.

Både USA og Sovjetunionen havde kastet sig ud et atomvåbenkapløb, så Europa i løbet af få år var forvandlet til det farligste kontinent at udkæmpe krige på. Det var på en paradoksal måde med til at sikre freden. Så John F. Kennedy talte hellere om idealerne end at kæmpe for dem. ”Friheden er udelelig, og når en mand gøres til slave, er alle ufrie,” sagde han i sin berømte Berlin-tale. ”Når alle er frie, kan vi kigge fremad til den dag, hvor denne by vil blive forenet”. Ikke kun forenet i et samlet Tyskland, men også med resten af det europæiske kontinent i en fredelig verden. Og ”alle frie mennesker, uanset hvor de lever, er borgere af Berlin, og derfor er jeg som en fri mand stolt af at sige ordene ‘Ich bin ein Berliner’.” Blandt andet derfor har han fået en særlig plads hos mange europæere som en af de store amerikanske præsidenter. For mig er det dog det ambitiøse projekt med at komme op på månen, der står printet ind i bevidstheden.

Det ændrede en række fundamentale koordinater i den måde, vi forstår verden på. Og det banede vej for flere teknologiske fremskridt, som vi nyder godt af hver eneste dag: Den digitale revolution, satellitkommunikation og det smarte GPS-system, som mennesker i hele verden i dag bruger til at navigere efter. Det har været afgørende for udviklingen af den globaliserede økonomi, at der er afhængig af tæt forbundne navigationssystemer, informationsnetværker og markeder på tværs af grænserne. Globaliseringen har revolutioneret verden i de sidste

årtier af det 20. århundrede og i begyndelsen af det 21. århundrede. Vores forståelse af geografi og afstand er skrumpet, fordi partnere, konkurrenter og kulturer i andre lande er rykket tættere på, og den enkelte kan sidde med sin smartphone eller computer og zoome ind på de mindste detaljer i fjerne egne via Google maps. Verden føles mindre. Verden er ikke flad, som journalisten Thomas Friedman påstår i sin bog *Hot, Flat, and Crowded*, men afstandene er blevet mindre.⁶

Uden GPS havde verden set meget anderledes ud. Bruger du GPS til at finde vej i trafikken, kan du sende en venlig tak til Apollo-projektet. Medmindre du er et menneske, der stadig insisterer på at bruge din hjerne, hukommelse og stedssans til at finde vej. GPS-navigation er blevet en del af hverdagen overalt, og alle mobiltelefoner er forbundet til dette globale satellitnetværk. Virksomheder kan nu følge deres varer fra fabrik til køber, så de altid ved præcist, hvor varen er i lastvognen, containeren, toget eller flyet. Landmænd i hele Europa bruger GPS til at holde styr på deres afgrøder eller få præcise opdateringer om vind og vejr. Værdien af det globale positionssystem er enorm, og i USA alene skønner man, at det har givet en økonomisk gevinst på 1400 mia. dollars, siden militæret åbnede systemet for civil brug i i 1983.⁷ Det er måske et for lavt skøn. Virksomhed efter virksomhed bruger GPS til at øge deres produktivetsgevinster hele værdikæden. Eller til at reducere forbruget af brændstof. Og frem for alt spild af tid.

Man-On-The-Moon projektet kostede kun en sjettedel af Vietnamkrigen - en krig, der omregnet til nutidens penge kostede omkring 1000 mia. dollars, dræbte 2,3 mio. mennesker og splittede den amerikanske nation. Jeg er ikke i tvivl om, hvad vi bør tage ved lære af i Europa. Måneprojektet banede ikke alene vej for enorme teknologiske fremskridt, men står også som et forbillede for, hvordan staten kan få en mere proaktiv rolle i en moderne europæisk innovationsøkonomi. Først i 2016 forsøgte EU at få reel uafhængighed af USA på dette felt. Det skete med Galileo-navigationssystemet og det globale system, GNSS, som skal sikre, at europæiske lande, virksomheder og borgere har adgang til uafhængig og præcis navigation, også i krisituationer, hvor USA eller Rusland af den ene eller anden strategiske årsag lukker for adgang til deres navigationssystemer.

DE MANGE REVOLUTIONER

Når vi tænker tilbage på tresserne, tænker vi ofte på studenteroprøret, den seksuelle revolution, frigørelsen fra autoriteterne, systemkritik, hippier, rockmusik, Woodstock og fredsdemonstrationer mod Vietnamkrigen. Ungdommens enorme længsel efter kærlighed, frigørelse og fællesskaber frem for krig. Ja, det gamle Vesten var i dette årti midt i en gigantisk moralsk, kulturel, spirituel og politisk transformation, som kan spores helt frem til vore dage. Og det har ændret mange

koordinater for, hvordan man kan føre politik, lave græsrodsbevægelser, kæmpe for opmærksomhed i stikpunktsaktioner og skabe stærke netværker, der ikke er så topstyrede, men som sætter masserne i bevægelse for nye samfundsmål. Den viden har vi stadig brug for.

I dag ved vi, at Apollo-programmet var en mindst lige så stor revolution for de vestlige samfund, som den kulturelle revolution og tresseroprøret. Blot på andre parametre. ”Kapløbet til Månen indvarslede ikke rumalderen, men var en forløber for den digitale tidsalder,” fastslår Charles Fishman i sin vigtige bog om måneprojektet, *One Giant Leap*.⁸ Apollo-programmet accelererede computerrevolutionen på dramatisk vis. Uden det var Silicon Valley måske slet ikke blevet verdens førende *hot spot* for udvikling af computere, mikrochips og netværksteknologier. Og måske havde amerikanerne aldrig udkonkurreret en række af Europas virksomheder i det digitale kapløb i de følgende årtier.

Efter JFK havde søsat måneprojektet, hyrede det amerikanske rumagentur, NASA, forskere til at udvikle og bygge den mindste, hurtigste og mest pålidelige computer nogensinde, så den kunne styre Apollo-rakettens færd på rejsen til Månen. Det gryende Silicon Valley fik ekstra økonomisk rygrad på grund af NASA. I tresserne købte NASA op imod halvdelen af alle Silicon Valleys integrerede computerchips, produktionen blev tyvedoblet på et årti, mens priserne faldt til en 1/50 del.⁹

Måneprojektet satte tårnhøje krav om kvalitet og præcision, men garanterede samtidig massiv efterspørgsel efter nye generationer af computerchips. Priserne for de integrerede kredsløb blev drevet ned i rekordtempo, og i 1965 formulerede Intels grundlægger Gordon E. Moore sin berømte lov om komponenternes faldende pris, som generationer af computerbrugere har nydt godt af. Siden tresserne har vi rundt regnet kunnet købe dobbelt så meget computerkraft for samme pris hver attende måned.¹⁰

Rumforskningen åbnede et ræs mod begrænsning af vægt og størrelse, som har sat sig dybe spor i den moderne og globaliserede økonomi. Den første digitalt fungerende computer, der blev lanceret i 1946, vejede 50 tons, og da Kennedy i 1961 holdt sin tale om at bringe mennesket til månen, vejede computerne stadig over to tons. Derude i rummet er giganterne taberteknologier, der på grund af deres vægt er helt på månen. I rummet er småt faktisk smukt. Et par århundreders industrialisering, der havde drevet mennesket mod større og større enheder - man kunne kalde det for gigantismen - stod for at blive afløst af den mikroelektroniske og netværksbaserede revolution. Og måneprojektet satte for alvor fart i den udvikling, og i 1971 opfandt Intel så verdens første mikroprocessor. En anden af de uforudsete sideeffekter af månekapløbet var internettet. Intet stimulerer åbenbart politikernes hjerner så meget som ydre kriser, og efter Sput-

nik-chokket i 1957 besluttede den amerikanske kongres at etablere en forsvarsfond for avanceret forskning (DARPA), og i tresserne var den drivende statslige kraft bag en række vigtige teknologiske nybrud. Herunder 1969-lanceringen af forløberen for internettet, det såkaldte ARPA-forskningsnetværk.

Den form for strategisk forsknings- og innovationspolitik kan vi stadig tage ved lære af i Europa her i det 21. århundredes næste teknologiske kapløb. Moderne elektronik og mobiltelefonerne kan mere og mere, med mindre og mindre masse. En iPhone11 har mere end 100.000 gange så stor computerkraft som den computer, der hjalp mennesket med at lande på månen i 1969.¹¹ Jo mindre masse og jo mindre energiforbrug desto bedre er det. Det må også være ledetråde for den næste generation af teknologier, der skal hjælpe os til at udvikle en moderne cirkulær økonomi i Europa.

Da Neil Armstrong tog det første skridt på Månen, sagde han de berømte ord om, at ”dette er et lille skridt for et menneske, et gigantisk skridt for menneskeheden”.¹² Månemissionen gav os en ny måde at se verden på. For fra Månen kunne vi se os selv udefra. Vi kunne se Jorden som et samlet og levende økosystem. Det skabte en revolution i bevidstheden, forandrede for altid synet på naturen og gav os en fornemmelse af, at vi delte fælles skæbne med alle andre mennesker, der bor på denne lille planet i verdensrummet.¹³ Det var et øjeblik af tavs undren, der også gav os et nyt syn på vores eget liv.

Fra Månen kunne astronauterne ikke se nationale grænser, vildsvinehegn, pigtrådshegn, Berlinmuren, forskellige civilisationer eller kulturforskelle, som nogle gange optager os mennesker i livet på jorden. De kunne se landmasserne på det europæiske kontinent, der over land er forbundet til Rusland og helt over til Asien. Ingen lande fremstod som suveræne og afgrænsede enheder, for alle var en del af et levende globalt økosystem. De menneskeskabte grænser og konflikter på jorden var hvasket ud og forekom ligegyldige. Eller som en af de tre astronauter på Apollo 11-missionen, Michael Collins, formulerede det: ”Hvis verdens politiske ledere kunne se deres planet fra en afstand af 100.000 mil, kunne deres verdenssyn blive ændret grundlæggende. Den altafgørende grænse vil være usynlig, det støjende argument ville blive tavs.”¹⁴

I rummets vægtløshed var der ingen kold krig, men astronauterne derude kunne som ingen andre sanse universets uendelighed. De erkendte samtidig deres egen sårbarhed blandt milliarder af stjerner, hvor af mange er meget større end jorden selv. Alene i Mælkevejen er der over hundred milliarder stjerner, og hinsides er der måske op imod 1000 milliarder andre galakser. Når vi kigger ud i rummet, kan vi som mennesker ikke lade være at stille os de helt store eksistentielle spørgsmål, om livets oprindelse og de enorme kræfter, der skabte det hele, og hvorfor vi er til. Den mest udbredte videnskabelige forklaring er, at det hele

blev skabt i et Big Bang for omkring 13,8 milliarder år siden, men i virkeligheden *ved* vi ikke, om det også forholder sig sådan.

Videnskabens store tænkere fra Aristoteles til Leonardo da Vinci, Johannes Kepler, Isaac Newton, Galileo Galilei, Charles Darwin, Marie Curie, Albert Einstein, Niels Bohr, Werner Heisenberg, Vera Rubin og mange flere har givet verden den ene gave efter den anden i nye fantastiske indsigter. Alligevel må vi stadig ydmygt erkende, at nok ved vi meget, men der er masser, vi er ude af stand til at forklare. Nogle tror, at kraften bag Big Bang måske er Gud, men ikke-troende foretrækker en videnskabelig forklaring.

Universet er fyldt med sorte huller, som kan eksplodere og efterlade sig spor, som vi ikke forstår til fulde. Vera Rubin opdagede som den første det mørke usynlige stof i rummet, og i starten troede den etablerede videnskab ikke på det. I dag regner man med, at hele 95 pct. af universet består af hemmelighedsfulde, usynlige stoffer og energi, kaldet *dark matter* og *dark energy*, som får universet til at ekspandere endnu hurtigere.¹⁵ Og det gør blot mysteriet endnu større. Man kan sige, at vi alle er skabt af asken fra døde stjerner. Sådan begyndte evolutionen på planeten Jorden og til sidst førte den til dig og mig. Og relationen mellem os. For der er altid noget tredje til stede i enhver relation. Betydningerne, meningen med det hele, opstår i mellemrummene. Ny information, der gør en forskel, opstår i disse uendelige kvantespring fra en tilstand til en anden, fra et kredsløb til et andet.

Mennesket er med andre ord et ufatteligt mirakel - og det er de levende menneskelige fællesskaber som nationalstaten, EU eller FN i grunden også - når man begynder at tænke over, hvad der forbinder universets store love med vores eget liv. Så du tager ikke munden for fuld, hvis du siger til din nabo, at Den Europæiske Union er et mirakel. For det er den. Også. Præsten og fysikeren John Polkinghorne har sagt, at vi - og jorden som et beboeligt hjem - ikke ville eksistere uden den utrolige nøjagtighed midt i Big Bangs kaos, hvor alt ekspanderer og trækker sig sammen for at finde nye former: Det svarer til ”at sigte mod et mål, som er en tomme i diameter, og som befinder sig på den anden side af det kendte univers, altså tyve milliarder lysår borte - og ramme det!”¹⁶

Det er til at blive helt svimmel af. Ikke mindst når vi tænker på, hvilken rigdom og kompleksitet vi finder i naturen på en forårsdag, hvor tusinder af forskellige farvenuancer folder sig ud på blomster og træer. Der er ingen eksakte kopier i naturen. Alt indeholder små variationer, der gør en forskel. Evolutionen ville stivne og gå i stå, hvis man blot søgte at lave nøjagtige kopier. Derfor kan intet menneskeligt samfund eller økosystem holde sig i gang, hvis ikke det giver plads og henter næring i de mange levende forskelligheder. Stræber man efter ensartethed, forsvinder dynamikken i samfundet. Det kan ske både i nationalstaten og i EU. Man får mere robuste og innovative systemer, når det lykkes at

bringe forskellighederne i spil *med* hinanden.

Når man om natten kigger ud i det store univers, er det svært ikke at blive ramt af en dyb undren over alt tings oprindelse. Forhåbentlig fremkalder det en form for eksistentiel ydmyghed, der kan kurere os for enhver form for storhedsvanvid. Så vi i Europa ikke ender med at lide af det samme megalomaniske hovmod, der kendetegnede den britiske kolonialist, Cecil Rhodes, i slutningen af det 19. århundrede. ”Ekspansion er alt,” sagde han, når han kiggede op på stjernerne fra det Sydafrika, som han var med til at kolonisere og gøre til et apartheid-system. I hans verdensbillede var den angelsaksiske race den øverste race i verden og udvalgt til at dominere mest mulig af verden. Hans racetænkning og imperiale ekspansions tanker var på sin vis beslægtet med de grundideer, der i det 20. århundrede blev drivende for Hitlers nazisme. Under stjernehimlen blev Rhodes ikke ramt af ydmyghed og undren. Han blev ramt af fortvivlelse. ”Disse stjerner... disse uendelige verdener, som vi aldrig kan nå. Jeg ville annektere planeterne, hvis jeg kunne,” sagde Rhodes.¹⁷ Han stræbte efter uendelig ekspansion og dominans, som var det grundlæggende princip for den imperialistiske æra. Det førte Europa ud i en forfærdelig tragedie i Anden Verdenskrig, som vi vender tilbage til i kapitlerne om Europa som faldets fællesskab.

DEN ØKOLOGISKE FØLSOMHED

Billedet af den lille sårbare jordklode set fra Månen kan være med til at kurere os for den form for storhedsvanvid, som Cecil Rhodes og andre af datidens mænd led af. Der findes ikke nogen udvalgt race, men kun en menneskehed, som deler den fælles skæbne at være født på den samme lille jordklode, som måske endda er det eneste sted i hele universet, hvor menneskeligt liv er muligt. Set fra Månen får man et helt andet perspektiv på livet og jordens økosystem, som vi er en del af. Vi kan ikke - og bør ikke - som Rhodes fortsætte jagten på grænseløs akkumulation og ekspansion. Det er de globale klimaforandringer en klar påmindelse om. I værste fald kan de udslette alle menneskers livsbetingelser i løbet af det 21. århundrede. Klimaforandringerne er menneskeskabte, men vi har stadig magten til at stoppe vores arts selvdestruktion. Hvis vi vil og kan blive enige om det.

Vi lever i en tidsalder, hvor vi igen skal lære begrænsningens kunst. Fordi jordens økosystem består af sårbare balancer i en afgrænset biosfære. Vi skal lære at tøjle den materielle ekspansionstrang for at kunne overleve som menneskehed. Det hindrer os ikke i at jage ny viden, udvikle nye teknologier og søge indsigt, nysgerrighed, livsglæde, oplevelser og fællesskab, der kan give livet mening. Synet af den lille blå, hvide og grønne klode, der snurrer om sin egen akse, var et magisk øjeblik i menneskehedens historie. Vi kunne nu med egne øjne se,

hvor smuk Jorden er. Det første billede af jorden udefra, hvor man også kan se Månens hullede landskab, blev taget i 1968 af astronauten William Anders på Apollo 8-raketten. Dette billede, *Earthrise*, er blevet kaldt ”det mest indflydelsesrige miljøbillede, der nogensinde er taget.”¹⁸

Det var ikke billedet i sig selv, der fremkaldte miljøbevidstheden, for den var allerede begyndt at spire i løbet af tresserne. Rachel Carsons bog, *Silent Spring*, fra 1962 plantede hos mange kimen til en mere kritisk bevidsthed omkring, hvordan pesticider, u-renset spildevand, luftforurening, kemikalier mv. truede insekter, dyr og mennesker.¹⁹ Bogen blev en bestseller, men *Silent Spring* blev mødt med massiv og rasende modstand. Fra de store kemiske selskaber, fra de etablerede industriinteresser og fra videnskabsfolk, som var afhængige af dem. Carson blev udsat for en smædekampagne og mistænkeliggørelse, hun blev kaldt for kommunist og en fanatiker, der vil stoppe Fremskridtet og føre mennesket tilbage til den mørke middelalder. Men Carson var en intelligent marinebiolog, der kunne dokumentere sine påstande om den biokemiske industris ødelæggelser af naturens økosystemer. Hun kom med den elementært gode ide, at man burde indføre et forsigtighedsprincip og kun bruge pesticider og andre kemikalier i naturen, når deres konsekvenser for naturen var testet ordentligt. Det var fremsynet, mens datidens virksomheder og politikere, der ville fortsætte med at spraye landbrugsmarker med DDT og andre farlige giftstoffer, var ignoranter.

Rachel Carson blev katalysator for den moderne miljøbevægelse. Hun sagde, at mennesket ikke var hævet over naturen, men vi er en del af naturen. Det var en kopernikansk vending for vores natursyn. Hendes poetiske og maleriske beskrivelser fik mange til at engagere sig i den økologiske kamp, og det er måske ikke så mærkeligt, for der i høj grad brug for poesi og følelser, når vi moderne mennesker står overfor komplekse problemer, der strækker sig over flere generationer. Biologen Stephen Jay Gould har sagt det denne måde, at ”vi kan ikke vinde denne kamp om at redde de biologiske arter og miljøer uden at etablere et følelsesmæssigt bånd mellem os selv og naturen - vi vil ikke kæmpe for noget, vi ikke elsker.”²⁰ Enhver politisk kamp handler også om at mobilisere følelserne og sætte ord på det, vi elsker. Men der findes ikke en natur, der står udenfor ”os selv”. Eller som kvantefysikeren Carlo Rovelli har formuleret det: ”Det, der gør os specifikt menneskelige, betyder ikke, at vi er adskilt fra naturen. (...) Naturen er vores hjem, og i naturen er vi alle hjemme. (...) Vi er lavet af det samme stjernestøv, som alt er lavet af, og når vi er nedsænket i lidelse, eller når vi oplever intens glæde, er vi intet andet, end at vi ikke kan gøre andet end at være: en del af vores verden.”²¹

Som mennesker er vi bevidste om vores egen dødelighed, vi har som art en uendelig nysgerrighed, og vi har evnerne og intellektet til at gøre noget ved risikoen for, at den menneskelige civilisation kolliderer på grund af klimaforandringer.

gerne. Så længe vi betragter os selv som værende udenfor naturen, som noget andet end en del af naturen, risikerer vi at forblive fremmedgjorte overfor den opgave, som vi står overfor i de kommende generationer. Det er muligt, at menneskehedens kapitel i denne planets lange historie kun er et kortvarigt blip, og at vi som andre af naturens arter risikerer at blive udryddet - desværre på grund af menneskeskabte handlinger i den fossile økonomi - men hvorfor ikke anstrenge os noget mere for at redde det vidunderlige mirakel, som det menneskelige liv i naturen i grunden er?

”Vi er en integreret del af naturen; som vi opfatter; vi er ikke eksterne observatører. Vi befinder os i naturen. Vores opfattelse af den kommer fra midt i naturen. Vi består af de samme atomer og de samme lyssignaler, der udveksles mellem fyrtræerne i bjergene og stjernerne i galakserne. I takt med at vores viden er vokset, har vi lært, at vores væren kun er en del af universet, og en lille del af den,” skriver Rovelli poetisk.²² ”Vi troede engang, at vi befandt os på en planet i centrum af universet, og det gør vi ikke. Vi troede, at vi eksisterede som et unikt væsen, en race adskilt fra familien af dyr og planter, og vi opdagede, at vi er efterkommere af de samme forældre, som alle andre levende væsener omkring os. Vi har forfædre til fælles med sommerfuglene og lærkerne. Vi er som enebørn, der vokser op og indser, at verden ikke længere bevæger sig rundt om dem alene, som de troede, da de var små. De må lære at være blandt andre. Og ved at spejle sig i andre og af andre ting, lærer vi, hvem vi er.” Hans ord har en efterklang af Paulus første brev til Korinterne i Det Nye Testamente, der siger: ”Endnu ser vi i et spejl, i en gåde, men da skal vi se ansigt til ansigt. Nu erkender jeg stykkevis, men da skal jeg kende fuldt ud, ligesom jeg selv er kendt fuldt ud. Og så bliver da tro, håb, kærlighed, disse tre. Men størst af dem er kærligheden.”

Rachel Carson udtrykte i sin kærlighedskamp stor følsomhed overfor skønheden i naturen, og dermed åbnede hun manges øjne og sensibilitet for, hvordan insekter, planter, dyr og alt andet i naturen hænger sammen i en større symbiotisk orden. ”Vi forgifter myggene i søen, og giften rejser fra led til led i fødekæden og snart er fuglene ved søbredden blevet dens ofre. Vi sprayer vores elmetræer og de følgende forår er tavse uden rødkælkens sang. Ikke fordi vi direkte har sprayet rødkælkene, men fordi giften rejser, skridt for skridt, gennem den nu velkendte elmetræ blad-regnorms-rødkælk cyklus. Det er veldokumenteret, observerbart, en del af den synlige verden omkring os. De afspejler livets netværk - eller dødens - som videnskabsfolk kalder økologi.”²³ Hun var på en måde en moderne og kvindelig version af den fromme munk, Frans af Assisi, der i Middelalderen sang til fuglene og lovpriste naturens vidunderlige skønhed.

Da den katolske pave Frans i 2015 gik ind i klimadebatten med en bramfri encyklika kaldet *Laudato Si*, skete det med henvisning til munken fra Assisi:

”Frans hjalp os til at se en integral økologi, der kalder på åbenhed overfor kategorier, der overskrider matematikkens og biologiens sprog, og fører os til hjertet af, hvad det er at være menneskelig. Lige som det sker, når vi forelsker os i nogen, så ville han (Frans, red.) stirre på solen, månen eller det mindste af dyrene og bryde ud i sang og trække alle andre skabninger ind i sin lovprisning.”²⁴ I sin encyklika, der kom nogle måneder før det vigtige FN-klimatopmøde i Paris, opfordrede paven alle verdens ledere til at tage bedre vare på vores fælles hjem på jorden. Han udtrykte også bekymring for, at klimatopmøderne kan ende med, at politikken underlægger sig teknologiske og finansielle interesser: ”Der er for mange særinteresser og økonomiske interesser, der for let ender med at overtrumfe det fælles bedste, og manipulerer information, så deres planer ikke påvirkes.” Lige netop det er risikoen.

Ofte betaler markedet ikke den reelle pris for de fælles naturgoder og betragter stadig miljøet som noget eksternt billigt skidt, som mennesket kan bruge frit. Men det holder ikke. Som økonomen Kenneth E. Boulding skrev i 1964 i sin bog *The Meaning of the Twentieth Century: The Great Transition*, er tiden kommet, hvor vi skal forlade cowboyøkonomien og træde ind i astronautøkonomien.²⁵ Det skulle vi dengang. Og det skal vi stadigvæk. Ideen om, at mennesket altid kan ekspandere og ride endnu længere mod vest og opdage nye jagtmarker, fik jeg i hele min barndom banket ind i hovedet. Den ene cowboyfilm efter den anden har skabt et imaginært univers, hvor John Wayne, Clint Eastwood, Gary Cooper og Henry Fonda altid kunne ride længere og længere ud i vildmarken. Men jorden er som planet ikke ubegrænset. Astronauternes blik på jorden udefra var en øjenåbner. Dengang var mainstreamøkonomerne og virksomhederne ikke trådt ind i astronautøkonomien, for de udviste stadig dyb ligegyldighed overfor naturens goder og deres værdi. Måske drømte de stadig om, at mennesket som kolonisten, Cecil Rhodes, kunne erobre alle verdens stjerner? Men de blev udfordret i de følgende årtier.

I 1972 kom Romklubbens rapport om, at der er grænser for vækst,²⁶ og samme år holdt FN sin første store internationale miljøkonference i Stockholm. I løbet af halvfjerdsere etablerede flere europæiske lande som noget nyt, selvstændige miljøministerier - Storbritannien (1970) og Danmark (1971) var blandt frontløberne - og i 1973 holdt Det Europæiske Fællesskab sit første ministerrådsmøde for miljøministre. Det herskende økonomiske paradigme byggede på det tidspunkt stadig på uendelig ekspansion, hvor mennesket så sig selv som den absolutte hersker over naturen. Men det er et umuligt projekt. Jorden er et helt unikt økosystem, der roterer rundt om sin egen akse, i en afgrænset sfære. Vi skal til at erkende, at alle jordens naturressourcer - bortset fra de vedvarende energikilder i solen, vinden og bølgerne - er begrænsede. For mange er det svært at forholde sig

til, for det er ikke det natursyn, som generationer af mennesker har fortalt videre til hinanden, mens der endnu fandtes jomfruelig jord at opdage på planeten.

Vi skal til at acceptere den fundamentale dobbelthed, at nok er vi mennesker født med en uendelig fantasi og forestillingsevne i hjernen, men kroppen og den natur, hjernen er en del af, er endelig. Og det hele er en del af det samme smukke, forbundne og integrerede økosystem. I 1987 udsendte FN's verdenskommission for miljø og udvikling Brundtland-rapporten om vores fælles fremtid. Allerede i indledningen henviser rapporten til det øjeblik i det 20. århundrede, hvor vi for første gang så Jorden fra rummet, for billedet fik på en måde lige så stor betydning som den kopernikanske revolution i det 16. århundrede, som rystede menneskets selvforståelse og afslørede, at jorden ikke er universets centrum. "Fra rummet ser vi en lille og skrøbelig bold domineret ikke af menneskelige aktiviteter, men af et mønster af skyer, have, grønne pletter og jord. Menneskehedens manglende evne til at få dets aktiviteter til at passe ind i dette mønster ændrer det planetære system grundlæggende."²⁷

DE ANTROPOLOGISKE CHOK

Nogle har sikkert fortrængt det i dag, men Brundtland-rapporten advarede kraftigt mod klimaforandringerne. "Hvis de nuværende tendenser fortsætter, vil den samlede koncentration af CO₂ og andre drivhusgasser i atmosfæren (..) føre til en større stigning i de globale middeltemperaturer end noget andet tidspunkt i menneskehedens historie."²⁸ Dengang var det de færreste magthavere, der lyttede eller forstod budskabet om, hvor vidtrækkende ændringer af vores levevis, der i grunden skulle til, og det tog lang tid før, at alvoren gik op for en bredere kreds af beslutningstagere: Brundtland-rapporten havde en stærk tro på, at mennesker gennem teknologiske fremskridt, bedre miljøpolitisk styring, reduktion af ressourcespild og ændret adfærd kunne vende udviklingen og begrænse de menneskeskabte CO₂ udslip, inden de globale temperaturstigninger krydser et faretruende tippepunkt, hvor de kommer ud af kontrol.

Jeg var længe blevet sporet ind på, hvad der ventede os. Min far købte bogen *Grænser for Vækst* i 1972 og talte meget om disse udfordringer ved det runde middagsbord. Naturens ressourcer var begrænsede, og der var grænser for, hvor meget udpining naturen kunne bære. Det forstod jeg snart på den håndgribelige måde. Jeg husker de bilfrie søndage i vinteren 1973/74, hvor min lillebror og jeg nød friheden til at lege på landevejen 100 meter fra vores hjem, uden fare for at blive kørt ned. Vi havde også fået en lillesøster og endnu en var på vej, så vi to brødre syntes på en måde, at der måtte være grænser for vækst i familien. I alt fald var opmærksomheden og de økonomiske midler i de år begrænsede, så vi måtte lege

for os selv og opfinde vores egne eventyr. De bilfrie landeveje var et af de uventede eventyr. Der var en særlig magi over stilheden på asfalten, hvor man pludselig igen kunne høre fuglekvidder. Eller tegne med kridt på den mørke vejbane uden frygt for at blive kørt ned. Det var midt under den første store internationale energikrise i 1973, som gav os den første påmindelse om, at de fossile brændstoffer er begrænsede og en dag kan slippe op. Lige som andre råstoffer.

Nogle mente, at Danmark ligesom Frankrig, England, Tyskland, Sverige og USA skulle gå over til atomkraft, men min far tog til marcher med organisationen OOA for at stoppe atomkraften og at satse på vedvarende energi i stedet for fossile brændstoffer. I 1978 tog han mig endda med op for at besøge højskolen i Tvind, hvor lærere og studerende havde bygget Danmarks første moderne vindmølle, der lagde grunden til Danmarks store vindmølleeventyr. Først i firserne talte vi om meget om skovdød på grund af syreregn, ozonlaget og luftforurening. Selv gik jeg ind i miljøbevægelsen NOAH for at arbejde lokalt for at lægge pres på byrådet, men det handlede stadig meget om beskyttelse mod forurening, og for lidt om forandring. I virkeligheden var mange af de største miljøproblemer grænseoverskridende og meget mere sammensatte. De kunne ikke tøjles indenfor kommunens eller nationalstatens rammer. Det stod i stigende grad klart, at der var brug for europæiske og globale politiske svar.

En chokerende ulykke den 26. april 1986 sprængte hul i forestillingen om, at vi kunne nøjes med at adressere miljøproblemerne indenfor nationalstatens grænser. Den dag eksploderede reaktoren i Tjernobyl-atomkraftværket i Sovjetunionen, og mere end 400 gange Hiroshimabombens radioaktivitet blev spredt for alle vinde langt ind over Vesteuropa. Amerikanerne havde haft en delvis nedsmeltning på Three Mile Island i 1979, midt under den anden store internationale energikrise. Tjernobyl var anderledes og langt mere dramatisk. Sovjetunionen forsøgte først at hemmeligholde udslippet for ikke at skade kommunistpartiets omdømme, men strålingsfaren overskred de nationale grænser. Et par dage senere afslørede svenske eksperter på Forsmark-værket 1000 km fra Tjernobyl, at strålingsskyen også havde ramt Sverige.

Ulykken afslørede, at uforudsete negative sideeffekter af lokale handlinger i et land kan ramme os på tværs af sociale klasser og nationale grænser. Det usynlige, strålingen, blev synligt i sygdom, miljøskader og politiske konsekvenser. Europa var stadig delt i to ideologiske blokke, men Tjernobyl skabte så at sige en større europæisk horisont, der sprængte rammerne for den kolde krigs rigide opdeling mellem øst og vest. Det var den største civile atomkraftkatastrofe nogensinde. Det var reelt - med Ulrich Becks ord - et antropologisk chok. Disse "antropologiske chok forekommer, når mange mennesker føler, at de har været udsat for rædselsvækkende begivenheder, der efterlader uudslettelige mærker i deres bevidsthed."²⁹

Det var ikke første gang, at Europa fik et chok. Det største kom under Anden Verdenskrig, hvor nazismens masseudryddelser og Holocaust mod jøderne rystede menneskeheden, for ”det var en katastrofe, der forbrød sig mod ’hellige’ normer for civilisation og humanitet”. Det antropologiske chok fremkalder en søgen efter nye normer, praksis og politisk handling. De kan i bedste fald fremkalde en social renselse - det de gamle grækere kaldte *katarsis*. De gamle mentale mure og de gamle institutioner bryder sammen, og folk søger nye svar, der også går på tværs af grænserne. Store samfundskriser bliver til en ny begyndelse.

METAMORFOSENS POLITIK

Lad aldrig den mulighed gå til spilde, som en god krise tilbyder, skal filosofen Niccolò Machiavelli engang have sagt, da han i renæssancen forsøgte at rådgive Lorenzo de' Medici om, hvordan han skulle håndtere kriser. Enhver situation rummer en mulighed. Hvis man blot forstår det, er man et skridt foran dem, der lader sig tynge af mismod under krisen. Men hvad nu, hvis der er brug for langt mere radikal nytænkning? I stedet for at blive fikseret af en eller flere kriser, kan vi i Europa overveje at se dem som led i en dybere forandringsproces, der mere grundlæggende vil ændre vores eksistens og ændre den måde, vi lever og erfarer verden på. Det var emnet for den sidste bog, som Ulrich Beck skrev på, inden han en kold vinterdag den 1. januar 2015 døde af hjerteslag i den engelske have i München, og det endda lige midt i en større brainstorm med sin hustru om bogens ideer.

Beck var en af de viseste og mest nytænkende sociologer i sin generation. Mange kender ham for bøgerne om det globale risikosamfund, men i bogen *The Metamorphosis of the World* betræder han nye ukendte stier.³⁰ Når han taler om metamorfose, betyder det groft sagt, at alt det, der var utænkeligt i går, er virkeligt og muligt i dag. Beck laver en skitse til en teori, der går hinsides risikosamfundets evige fokus på de globale onder og negative risici til også at tale om de mange positive sideeffekter og uforudsigeligheder. Selv folk, der er forankret i nationalstaten eller forsvarer deres religions fundamentalisme, vikles ind i en global og mere kosmopolitisk virkelighed, hvor der opstår nye muligheder, nye praksisformer og nye ideer. Det er historien om alle de nye begyndelser, om de store overraskelser og de mange håb. I stedet for at kigge snævert på den enkelte krise, kan man vælge at kigge på den overflod af nye muligheder, der åbner sig, når den gamle orden brister.

Den latinske oprindelse til ordet metamorfose stammer fra græsk, hvor det betyder forandringen af en form til noget helt anderledes. Metamorfosen er noget andet end lineære sociale forandringer, transformationer, gradvise evolutioner, revolutioner eller kriser. Den kan ikke afgrænses til et bestemt historisk

øjeblik, for det er en proces med mange nye uventede begyndelser, mutationer, ikke-lineære spring, mirakler og muligheder, der også ændrer naturen af den menneskelige eksistens, vores måde at være på i verden og at tænke om verden på, såvel vores forestillingsevne og måden at føre politik på.³¹

I stedet for at tale om, hvordan klimaforandringerne ødelægger verden og naturen, kan vi med Ulrich Beck starte med at spørge, hvordan klimaforandringer kan *redde* verden. I stedet for at hænge fast i katastrofestemningen og sortsynet, kan vi vælge håbets politik, hvor vi vender det antropologiske chok til noget konstruktivt. For efter den kollektive rystelse opstår der nye måder at samarbejde på. Under klimakrisen vil vi måske få en ny erkendelse af, hvor vigtigt det er at tage vare på naturen, at ændre livsstil og forbrugsmønstre, at opfinde nye innovative teknologier og samfundsstrukturer.

Vi ved fra kaosteorien, at selv en sommerfugls basken med vingerne i Brasilien kan føre til store systemiske forandringer andre steder i verden. Alle de, der har tvivlet på den teori, kan nu fortælle den historie videre til deres børn og børnebørn, at de var vidner til, hvordan en flagermus' basken med vingerne i Wuhan, satte hele verden på den anden ende med den virus, den spredte. Pandemien fik politikere til at lave reformer og ekspansive økonomiske programmer, som de inden krisen ville have forsvoret, at de aldrig nogensinde ville lave. Det var en metamorfose, som tvang os til at finde nye måder at samarbejde på. Også på tværs af de europæiske grænser. Selvom vi først i krisen måske troede, at den stærke nationalstat kunne komme ud af krisen som en vinder. Men når vi tænker i metamorfoser, skal vi ikke tænke i vindere og tabere, men i forandringsprocesser, der ændrer os alle og vores måde at lave politik på.

I naturen er metamorfoser ganske almindelige. De første primitive insekter i jordens historie lavede godt nok ikke metamorfoser. De blev udklækket fra æg. Men for omkring 280-300 millioner år siden skete der en frugtbar mutation, hvor insekter begyndte at lave metamorfoser, viser forskning af biologerne James Truman og Lynn Riddiford.³² I dag er det normalen. Op imod to tredjedel af alle dyrearter i verden er insekter, der bliver til gennem metamorfoser. Som f.eks. sommerfugle, der bliver til fra larver. Det fascinerende ved Riddifords og Trumans forskning er, at i den komplette metamorfose elimineres konkurrencen mellem unge og gamle. Insekter fra larver og voksne insekter fylder forskellige økologiske nicher uden at forstyrre hinanden. Larverne har travlt med at æde sig fede i blade og er helt uinteresserede i sex og reproduktion, mens sommerfuglene flyver fra blomst til blomst for at finde nektar og én at parre sig med. I naturen er det ikke konkurrencen mellem de stærkeste arter, der driver udviklingen frem, men det er ofte også samarbejde og metamorfoser - f.eks. som vi ser det efter sommerfugles parringsdans.

Et af de bedste eksempler er FN's Montreal-aftale, der er den eneste globale miljøaftale, som alle FN's medlemslande har skrevet under på. I 1985 fik vi beretninger om hastig nedbrydning af klodens beskyttende ozonlag, som skal beskytte mennesker mod solens farlige ultraviolette UV-stråler. Vi stod overfor en menneskeskabt katastrofe, der potentielt kunne true alle menneskers liv på jorden. Det var et antropologisk chok, der fik alverdens nationer til at handle. I Montreal i 1987 lovede verdens regeringer hinanden at udfase brugen af de ozon-nedbrydende gasser fra freon, som på det tidspunkt blev brugt i stor stil i spraydåser og køleskabe. Det var en banebrydende aftale, og i 2019 kunne FN's miljøorganisation UNEP fortælle, at ozonhullet er i gang med at heles. Denne positive erfaring kan også bruges i forhold til de globale klimaforandringer.

ET NYT KOMPAS FOR DET 21. ÅRHUNDREDE

De globale temperaturstigninger må helst ikke stige meget mere end 1,5 grader Celsius over det førindustrielle niveau, lyder anbefalingen fra FN's internationale panel af klimaeksperter. Ellers er der risiko for, at der opstår negative feedback loops i naturen, som fører til endnu højere temperaturstigninger og får udviklingen til at løbe ud af kontrol. FN's klimaeksperter opfordrer derfor regeringerne til at lave drastiske omlægninger af energipolitikken, transporten, infrastrukturen, boligmassen, industrisystemet og landbruget med henblik for at sikre samlet nuludledning af CO₂ fra år 2045-2055.³³ Budskabet er meget klart. Det haster med omstillingen. I 2020 slog den globale gennemsnitstemperatur rekord med en stigning på 1,25 °C over det førindustrielle niveau.³⁴ I det sidste rekordår i 2016 var temperaturerne presset ekstra højt op af de varme vinde fra det særlige vejrfænomen, La Niña, i Stillehavet, men der var ingen La Niña i 2020. Selv om de globale udledninger faldt på grund af mange landes coronavirus-nedlukninger, slog temperaturerne alligevel nye rekorder. De sidste seks år har været de varmeste år siden den førindustrielle tid.

Antallet af vilde storme er steget, gletsjere i alperne og andre bjerge smelter, Venedig og andre byer oversvømmes, vintergækkerne springer ud meget tidligere, og det sidste årti har været det varmeste i menneskehedens historie. Alle burde snart have opfattet, at klimaforandringerne er en realitet, der er i færd med at ændre livsvilkårene og naturens cyklus. Selv om en del af verdensøkonomien i perioder af 2020 var lukket helt og delvist ned på grund af coronavirus, oplevede man i Arktis exceptionelle varmegrader, der lå 3 °C over det normale, og i Siberien var de hele 5 grader over normalen, viser en statusrapport fra Verdens Meteorologiske Organisation, WMO.³⁵ Permafrosten smelter og er varmet op, så den frigør potente metangasser i et omfang, vi ikke har set før. I 2020 oplevede

mere end 80 pct. af verdenshavene marine hedeølger.

I Europa er gennemsnitstemperaturen på landjorden steget med lidt over 1,6 °C siden midten af 1800-tallet, og på havet og i kystområderne er temperaturen næsten steget med 1 °C, påpeger Det Europæiske Miljøagentur. Problemet er bare, at de globale CO₂-udledninger stiger og stiger. Og de er fortsat med at stige, siden 196 regeringer på FN's klimatopmøde i Paris i 2015 kom med deres fælles erklæring om at begrænse de globale temperaturstigninger til maksimalt 2 °C - og helst ikke mere end 1,5 °C - over det førindustrielle niveau. Det er som at vende en supertanker. Vi kæmper ikke blot med at nedbringe de årlige udledninger, men vi kæmper også med historiens byrde i de ophobede udledninger i atmosfæren efter et par århundreders industrialisme, fossile energisystemer og siden globalisering. Den politiske handlekraft halter langt bagefter.

Når man står overfor en ydre trussel af det omfang, som de globale klimaforandringer er, vil det være en meget menneskelig reaktion at gå i flyverskjul eller at fortrænge problemet og bilde sig ind, at vi kan fortsætte som hidtil. Det vil være en klassisk forsvarsmekanisme. Lidt som når fortidens primitive menneskelige stammer følte sig truet af farlige vilde dyr, forskansede sig eller søgte tilflugt i dybe huler for natten. Hjernen er trænet til det, men i forhold til de globale klimaforandringer er der ingen gemmesteder. Alle mennesker på jorden vil blive ramt i forskelligt omfang.

”Dette er vores generations liv eller død udfordring,” mener den tidligere amerikanske vicepræsident, Al Gore.³⁶ Han sammenligner situationen med de store militære slag, der ændrede verdenshistorien. Europa, USA og andre nationer i verden skal nu mobilisere styrke, mod og ressourcer til at vinde kampen. Denne gang er det ikke en krig imod andre nationer, men *for* det fælles eksistentielle livsgrundlag på Jorden. Det er et slag, som vi ikke har råd til at tabe.

Klimaeksperten James Hansen, der indtil 2013 ledede NASA's Goddard Institute for Space Studies, har regnet ud, at den nuværende globale opvarmning svarer til at sprænge 400.000 Hiroshima atombomber hver dag, 365 dage om året.³⁷ Så meget ekstra energi får jorden hver dag på grund af de menneskeskabte klimaforandringer. Det er på en måde som en lang atomkrig, der ikke dræber med det samme, men gør det i fremtiden. Det er en destruktionskrig, der undergraver fremtidige generationers levegrundlag.

Klimaforandringernes første bølger rammer de mennesker, der bor i byer nær havets overflade, og som oversvømmes i takt med havvandet stiger. Borgere i de sydeuropæiske lande vil over en årrække opleve, at temperaturen stiger til ekstreme niveauer om sommeren, så de tvinges fra hus og hjem. Hedeølgerne vil også blive mere ulidelige for borgere helt op til Nordeuropa. Landbrugsjord vil blive ødelagt på grund af lange tørkeperioder. Forsikringsselskaberne vil blive ramt af

milliardstore erstatningskrav på grund af mere ekstreme vejrlig med voldsomme storme, orkaner og cykloner. Der er mange, der på absolut og konkret vis vil opleve, at de berøves deres frihed.

Verdensbanken skønner, at op imod 143 millioner mennesker kan ende som klimaflugtninge i Afrika, Asien og Latinamerika som følger af ekstreme vejrlig frem mod 2050.³⁸ Så de sidste to årtiers udlændingedebat kan ende med at blive en mild forsmag på, hvad der venter os, hvis vi ikke får gjort noget ved klimaforandringerne. For så vil vi også opleve flere folkevandringer, der sender millioner på flugt til Europa. Klimaforandringerne kan få en masse uforudsete sidekonsekvenser, der tvinger os til at handle hurtigere og i en langt større skala, end vi har været vant til før.

Nationalstaten er for lille til at give et bæredygtigt modsvar på de stigende CO₂-udslip i atmosfæren. De menneskeskabte klimaforandringer afslører de enkelte nationers dybe afhængighed af, hvad folk gør i andre lande og på tværs af grænserne. For de andres handlinger ændrer også naturvilkårene. Den gamle ide om national suverænitet mister sin betydning i den planetariske klimetid. ”Verden cirkulerer ikke rundt om nationen, men nationerne cirkulerer omkring de nye faste stjerner: ’verden’ og ’menneskeheden’,” mener Ulrich Beck.³⁹

Klimapolitisk kan vi først gøre en reel forskel og få ordentlig indflydelse på globalt plan ved at samarbejde med andre. Alene er vi som en dråbe i havet. Europas fremtid kan i den planetariske klimetid kun sikres via stærkere alliancer og partnerskaber på tværs af grænserne. Ingen af Europas nationalstater har styrke og suverænitet til alene at sætte sig ordentligt igennem på den globale arena. Klimaforandringerne er i færd med radikalt at ændre vore overlevelsesmuligheder, skabe nye landskaber og endda udløse nye uligheder. Samtidig udfordres de gamle forestillinger om frihed.

Klimajournalisten Jørgen Steen Nielsen skriver i sin bog *Som gjaldt det livet*, at ”klimakrisen konfronterer os med den ubekvemme sandhed, at der er grænser for selvudfoldelsen. Det, som af nogle opfattes som et fysisk-biologisk grundvilkår, opleves af andre som uudholdeligt. Når nogle taler om at indrette vores kollektive tilværelse, så den respekterer de naturgivne rammer, ser andre det som uacceptable overgreb på ukrænkelige frihedsrettigheder.”⁴⁰ Det er en skarp formulering af konflikten. Sådan oplever nogle af aktørerne det sikkert. Andre søger tilflugt ”i en virkelighedsflugt, der afspejler smerten, når idealer om frihed kolliderer med konkrete planetære begrænsninger.”⁴¹

Naturressourcerne - som bl.a. olie, gas, kul, metaller og fosfor - er som jordens areal begrænsede, og overfor disse håndfaste grænser for vækst er virkelighedsflugten ingen løsning. Men vi har stadig adgang til ubegrænsede og vedvarende energikilder som solen, vinden og bølgerne. Og den menneskelige hjernes fantasi

og forestillingskraft er en uendelig ressource fyldt med kreativitet og evne til at udklække nye ideer. I stedet for at opgive fremtidshåbet, har vi stadig friheden til at vælge en anden vej. Ulrich Beck har provokerende sagt, at klimakatastrofen er en ”frigørende katastrofe”. For den presser os til at forandre gamle tankemåder, livsstil, forbrugsvaner, vores love, økonomi, politik og videnskab. Den vælter de gamle mentale mure, nationale bokse, klassiske normer og giver os med Becks ord et nyt ”kompas for det 21. århundrede”.⁴²

Vi står ikke overfor et valg mellem frihed og tvang. Det er snarere et både-og, som i så mange andre af livets forhold. Ignoreres klimaforandringerne og nægter man at bruge sin frihed til at handle i tide for at reducere CO₂-udledningerne til nul inden midten af århundredet, vil alle mennesker miste friheden. Vi rammes alle af konsekvenserne ved ikke at handle. Ikke handlen bevarer ikke status quo, sikkerhed eller tryghed. Det vil tværtimod føre til endnu større klimaproblemer i fremtiden, mere usikkerhed og mere politisk panik. Det er en generationskløft og et grænseoverskridende moralsk valg, der vokser over tid. På grund af de ophobede og menneskeskabte klimaforandringer, bindes de unge og de næste generationer til langt større byrder og mere ufrihed i fremtiden.

Førudsætningen for at bevare friheden for flest mulig i fremtiden er, at vi i fællesskab bliver enige om at besinde os på planetens klimamæssige begrænsninger. Der er et fælles vilkår, uanset om vi vil det eller ej. Men hvad med at se det som en spændende udfordring og gøre Kennedys motto til vores? Vi kunne f.eks. vælge at fjerne 70 pct. af Europas CO₂-udledninger i dette årti og gå målrettet efter at blive verdens første klimaneutrale kontinent. Ikke fordi det er let, men fordi det er svært.

VORES FÆLLES ANSVAR

Det nytter ikke at bilde hinanden ind, at de værste klimaskurke bor udenfor Europa. At det er amerikanere, australiere, kinesere eller måske i fremtiden indere. Der er intet så bekvemt i livet som at skyde skylden på de andre. Dem udenfor vores eget fællesskab. Det vil bare være selvbedrag. Faktisk kan man sige det så skarpt, at vi europæere har hovedansvaret for de menneskeskabte klimaproblemer. Ikke dig og mig som enkeltindivider, men europæerne og vores forfædre. De menneskeskabte klimaforandringer er i første række produktet af flere århundreders europæisk ekspansion i hele verden.

Den industrielle revolution startede i England i midten af det 18. århundrede, og dette spring fra landbrugssamfund til industrisamfund tog fart i Europa og blandt de udvandrede europæerne i USA i 1800-tallet. Hvad 200 arbejdere producerede i 1770, kunne en arbejder udføre ved spindemaskinen i den briti-

ske tekstilindustri i 1810. Den industrielle revolution skabte grundlaget for en fantastisk velstandstigning, effektiviseringer i produktionen og det udløste store folkevandringer fra land til by. De europæiske koloniriger fik også et stigende behov for at importere råvarer til de fremgangsrige industrier, så de europæiske imperier indledte et kapløb om at erobre nye kolonier i Afrika og Asien, og denne geografiske ekspansion tog ekstra fart i de sidste årtier af 1800-tallet og frem til udbruddet af 1. Verdenskrig. Europa erobrede det meste af verden.

Udledningen af drivhusgasser har sprængt alle rammer og er vokset eksponentielt i takt med, at europæernes industrielle revolution har bredt sig til hele kloden. Siden 1750 er der udledt over 1500 mia. tons CO₂, og EU28 landene har samlet set udledt omkring 22 pct. af alle disse drivhusgasser, der har hobet sig op i atmosfæren. Kineserne har kun leveret cirka 13 pct. af alle udledninger. Hvordan kan jeg så tillade mig at påstå, at det er os europæere, der har hovedansvaret for de menneskeskabte klimaforandringer? Det kan jeg, fordi vi rimeligvis også bør regne hele Nordamerika med. Disse samfund var bæredygtige under de oprindelige folk, indianerne, men Nordamerika blev industrialiseret og rykkede ind i den fossile æra takket være de millioner af europæere, som udvandrede fra Europa og bosatte sig i den nye verden i USA og Canada.

Regnes de med, står europæerne og vores forfædre bag lidt over halvdelen af de akkumulerede udledninger af drivhusgasser siden 1750. Og hvad med vores kolonisering i Afrika og Asien, eksporten af den industrielle revolution til Japan og udbredelsen af den europæiske form for kapitalisme til hele verden? Skal det også regnes med. Det kunne man godt, hvis vi tager ansvar i flere generationsled. Uanset hvordan vi gør regnestykkerne op, er Europa en del af ligningen. Det er os europæere, der er ekspanderet over hele verden, har eksporteret vores værdier, fremmet industrialiseringen og skabt et fælles økonomisk system, der kan oversættes til alle sprog. Vi har sejret som ingen anden civilisation i verdenshistorien.

Siden industrialismen brød frem, har vi været igennem mange teknologispring. Først var det dampmaskinen, siden fulgte jernbanerne, elektriciteten, kemikalierne og bilen. Den næste bølge kom efter Anden Verdenskrig med luftfarten, fjernsynet og siden computerne. Mennesket erobrede rummet og sendte satellitter i kredsløb om jorden. Siden fulgte bioteknologien, internetrevolutionen, mobiltelefonien og digitaliseringen, der tog fart i 1990'erne og er ekspanderet i de sidste par årtier. Alle disse teknologispring er en del af den fossile æra.

Den største del af klimabelastningen ligger i perioden fra 1950 og til i dag. Det er her den store acceleration er sket, og de økonomiske og samfundsmæssige aktiviteter har på fundamental vis ændret menneskets forhold til naturen. Siden 1950 er den globale befolkning tredoblet til over 7,5 milliarder mennesker, byernes størrelse er firedoblet til over 4 milliarder indbyggere og den økonomiske

produktion er vokset over tolv gange med tilsvarende stigninger i forbruget af en række råvarer. Mere end halvdelen af CO₂-udledningerne, som stammer fra afbrænding af fossile brændstoffer, er udledt i de sidste tre årtier efter globaliseringsens store gennembrud, så vi kan ikke skyde skylden på vores oldeforældre, tipoldeforældre og tidligere generationer. Det er frem for alt vores eget værk.

Medmindre vi på radikal vis ændrer kurs, mister vi snart kontrollen over fremtiden, for så tager naturen helt over med ustyrlige og negative feedback-processer og kaskader, der vil føre til endnu værre klimaforandringer og i sidste ende mere vold og krige i en kaotisk proces. Timeglasset er ved at rinde ud for den menneskelige suverænitet. Jo før vi erkender det og handler på det, desto større chance har vi for at undgå det mareridtsscenario med en "ubeboelig jord" med ekstreme temperaturstigninger på 4-5 °C, som journalisten David Wallace-Wells har optegnet i sin bestsellerbog, *The Uninhabitable Earth*.⁴³ Hans hovedbudskab er, at vi stadig kan nå at vende udviklingen: Menneskene har i den fossile æra selv skabt klimaødelæggelserne, og nu må vi finde en vej ud af dem. Men det kræver enorm politisk handlekraft, hastighed og innovationskraft i omstillingen, inden det er for sent.

Selv hvis den globale temperatur stiger med 2 °C og ikke halvanden grad som anbefalet på Paris topmødet, kan det ifølge FN's klimaeksperter medføre 150 millioner dødsfald eller flere. Wallace-Wells lægger ikke fingrene imellem: "Tal kan være svære at forstå, men 150 millioner svarer til 25 gange Holocaust," skriver han.⁴⁴ "Tallene begynder ikke først at klatre op, når vi rammer 1,5 grader, naturligvis. Det burde ikke overraske dig, men de hober sig allerede op, og de stiger hvert år med en rate på mindst 7 millioner døde fra luftforurening alene - et årligt Holocaust." I hvilken form for nihilismes navn gennemføres denne politik, spørger Wallace-Wells, der kæmper for at finde en retorik, der kan sætte ord på det store klimadrama, som er menneskehedens største eksistenskrise, og som ikke længere kan viskes væk med pladderoptimisme og solstrålehistorier om, at afbrænding af fossile brændstoffer ikke er farlig. Det er den.

Ifølge Verdenssundhedsorganisationen, WHO, mister 7 millioner mennesker livet hvert år på grund af den luftforurening, der stammer fra denne afbrænding. Ville vi reagere på samme måde og udskyde de markante politiske handlinger i flere årtier, hvis WHO fortalte os, at en ny pandemi vil koste mindst syv millioner menneskeliv om året? Og tallet vil stige hvert år frem mod 2030, 2040 og 2050? Ville regeringerne overalt i verden så ikke trykke på panik-knappen, måske lukke dele af den fossile produktion, der truer så mange menneskeliv, optage store lån og investere i stor samfundsskala i omstillingen til vedvarende energikilder og rene teknologier?

Menneskehedens CO₂-udledninger slår nye historiske rekorder år for år. I

foråret 2020 faldt de globale CO₂-udledninger voldsomt på grund af coronaviruskrisen, men i maj 2020 målte Mauna Loa Observatoriet på Hawaii alligevel den højeste CO₂ koncentration i Jordens atmosfære nogensinde med over 417 ppm (parts per million, CO₂ pr. mio. luftmolekyler). Der kræver meget mere end kortvarige dyk i udledningerne for at bringe den historiske og akkumulerede koncentration af CO₂ i atmosfæren ned på et bæredygtigt niveau. Hvert eneste år frem til 2030 skal vi levere årlige reduktioner på 7,6 pct. i de globale CO₂-udledninger for at undgå temperaturstigninger på over 1,5 °C, skønner FN's miljøorganisation, UNEP, ud fra en grundig gennemgang af de videnskabelige studier.⁴⁵ For EU27 vil det betyde, at CO₂-udledningerne fra 2020-30 skal sænkes samlet med 65-70 pct. i forhold til 1990-niveauet for at være på den sikre side. Den årlige nedskæring skal være lidt større end faldet under coronaviruskrisen.⁴⁶ Men hvordan gør vi det uden at skulle lukke store dele af samfundet ned i månedsvis?

PLANETÆR NØDSTILSTAND

Under coronakrisen i 2020 var der historisk politisk vilje til at lave drastiske økonomiske indgreb, som man få måneder for inden ville have afvist som en umulighed. Aldrig før har staterne brugt så mange penge på så kort tid på at hjælpe os igennem en global krise. Regeringerne lavede historiske redningspakker for omkring 12.000 mia. dollars i 2020, og centralbankerne gav kreditlinjer for over 7500 mia. dollars for at redde os igennem coronavirus-pandemien.⁴⁷ Det var skelsættende. Da pandemien ramte os, var der derfor også en del fremtrædende økonomer, der opfordrede til at slå to fluer med et smæk og bruge en del af hjælpepakkerne til at gøre noget ved klimaproblemerne også. IMF-chefen Kristalina Georgieva så det som et nyt "Brettons Woods øjeblik" og sagde, at vi skulle bruge den historiske mulighed til også at gøre noget ved klimakrisen: "Med lave rentesatser så kan de rette investeringer i dag give firdobbelte dividender i morgen, undgå fremtidige tab, anspore økonomiske gevinster, redde liv og levere sociale og miljømæssige gevinster til gavn for alle."⁴⁸

De fremsynede økonomer var klar over, at der var alvorlig risiko for, at samfundet i det hårde tidspres i kampen mod pandemien risikerede at gældsætte sig så meget, at det i de kommende år kan blive sværere at finde penge til de nødvendige klimainvesteringer. Tanken var god. Hvis vi kan udvise så stor handlekraft i forhold til en sundhedspandemi, fordi den truer menneskeliv, hvorfor kan vi ikke gøre det samme i forhold til klimakrisen, som er en langt større eksistentiel krise og vil koste langt flere menneskeliv? Men da UNEP i december 2020 gjorde status over indsatsen, viste det sig, at størsteparten af de økonomiske redningspakker under coronakrisen blev brugt til at støtte carbonintensive virk-

somheder og investeringer, der fører til endnu større udledninger i fremtiden, og kun få lande benyttede krisen til at satse store midler på klimaomstillingen.⁴⁹ Det afslørede, at der stadig er en fossil stiafhængighed i de politiske og økonomiske systemer, som kan blive svær at bryde. Situationen er ellers alvorlig nok, for kloden befinder sig klimamæssigt i en nødstilstand. Og det er virkeligheden et langt større drama end coronakrisen.

Regeringernes nuværende reduktionsmål for drivhusgasserne peger stadig i retning af gennemsnitlige temperaturstigninger på 3,4-3,9 °C inden udgangen af dette århundrede.⁵⁰ De kan blive endnu større, hvis der ikke gøres noget, eller hvis regeringernes klimaløfter om at omstille til nettonul carbonsamfund i 2050 forsinkes eller slår fejl. Eller som UNEP konkluderer i deres rapport, er der ”dyb modstrid” mellem de fine løfter og ”det utilstrækkelige ambitionsniveau” i de nationale handleplaner frem mod 2030. Der er brug for ”et dramatisk løfte i ambitionerne, hvis Paris-aftalens målsætninger skal nås,” mener UNEP.⁵¹

Det er en katastrofe og en sikkerhedstrussel, hvis ikke kursen vendes. Halvdel af verdens storbyer ligger ved kysten, og temperaturstigninger på 3 grader eller mere kan få verdenshavene til at stige flere meter. Man kan måske sammenligne med den Pliocæne tidsalder for 2,5-5,3 mio. år siden, hvor den globale temperatur lå 3-4 grader over den førindustrielle tid, hvor verdenshavene 15-25 meter højere. Men brændes alle resterende fossile brændstoffer i undergrunden i løbet af det 21. århundrede, kan vandstanden i værste fald stige med 65-70 meter over i dag, vurderer James Hansen. Vi er som passagerne på Titanic, vi har allerede ramt isbjerget og vandet strømmer ind nedenfra. Orkestret spiller stadig, mange giver den gas på dansegulvet, mens andre diskuterer, om de skal droppe kødretterne på buffeten. Men hvis ikke vi tager de hårde valg, vil naturen tage dem for os.⁵²

Vi står i realiteten i det klimaforskeren, professor Katherine Richardson, og flere andre beskriver som ”en planetær nødstilstand”. Som hun og et internationalt hold af klima- og biosfæreforskere skrev i et opråb til det videnskabelige tidsskrift, Nature, i november 2019, står vi ikke bare overfor et klimamæssigt sammenbrud, men mange. En række klimaproblemer, der er gensidigt forbundne, er ved at ramme en farlig tærskel og i den internationale debat kaldes det for et tipping point, fordi det kan sætte en dominoeffekt i gang i hele det økologiske system. Hvordan skal vi oversætte dette mærkelige ord om et tippepunkt? Sproget er vigtigt.

Ordet vippepunkt kan bruges som en mundret dansk oversættelse af tipping point, men det antyder noget relativt udramatisk. Et lille vip virker næsten uskyldigt, og det minder mig om, da mine børn var små og sad og vippede på legepladsen i et forsøg på at finde balancepunktet mellem hinanden. Ordet vendepunkt er måske bedre, for det signalerer, at der er en større forandring på vej, men ordet opfatter vi som oftest som noget positivt. Og det er i de men-

neskeskabte klimaforandringer ikke. Det er derfor nok mere præcist at tale om et sammenbrud i det sårbare økosystem, som noget der går i stykker, og aldrig vender tilbage til den gamle tilstand. Et fald, et væltepunkt eller måske et skub ud over afgrunden? Som vand, der falder i kaotiske kaskader ned over klipperne og falder endnu længere ned i uforudsigelige strømme. Da IPCC for to årtier begyndte at advare om sådanne væltepunkter - f.eks. et kollaps for isen i Arktis eller Antarktis - blev disse storstilede forstyrrelser i klimasystemet kun anset for sandsynlige, hvis den globale opvarmning oversteg fem grader. Informationerne, der er sammenfattet i IPCC-specialrapporterne, der blev offentliggjort i 2018 og i september 2019, peger på, at væltepunkterne kan være overskredet ved en-to graders opvarmning.

ARTERNES OVERLEVELSE

Klimamodellerne bygger på komplicerede computersimuleringer af virkeligheden, hvor man på baggrund af fortidens erfaringer forsøger at beregne sandsynligheden af forskellige scenarier. Det er en ekstrem svær øvelse, og det er ikke en eksakt videnskab, men modellerne har for længst bestået syretesten. En analyse har vist, at 14 ud af 17 forudsigelser, som internationale klimamodeller er kommet med siden 1970, har været ganske retvisende. År for år bliver modellerne endnu mere finmaskede og bedre til at sige noget om naturens komplekse feedbackslynger. Det kan tage adskillige dage for de store supercomputere at regne på de enorme mængder klimadata. Nye beregninger foretaget i efteråret 2019 viser, at der er større risiko for højere temperaturstigninger end hidtil antaget. Hvis de akkumulerede CO₂ mængder fordobles inden udgangen af det 21. århundrede - og det er den kurs, verden har lige nu - kan den globale middeltemperatur ifølge klimaforskere i værste fald ende med at stige med over 5 °C. Det er klimaopvarmning på steroider, som ligner et mareridtsscenario.

Selv hvis det ikke går så galt, er der allerede mange studier, der har dokumenteret accelererende istab på Grønland, i det arktiske område og i vest- og øst Antarktis. Forskerne mener, at de er "faretruende nær" ved at ramme et faretruende væltepunkt. Modeller viser, at Grønlands indlandsis måske er "dødsdømt" ved en global temperaturstigning ved 1,5 °C, hvilket kan ske allerede i 2030. Men det er ikke bare smeltende is eller kollaps og destabilisering i Arktis og i de Antarktiske iskapper, der er udfordringen. Værre er, at der også er en række andre væltepunkter - som afbrænding og tørke i Amazonas-skoven, flere skovbrande på den nordlige halvkugle, store ændringer i den atlantiske havstrøm og optøning af permafrosten i Sibirien. Det vil frigøre metan drivhusgasser, der er 30 gange så kraftige som CO₂. Hvert eneste af disse væltepunkter forstærker hinanden i nye feedbackloops.

”Hvis ødelæggende kaskader af væltepunkter kan indtræffe, og et globalt sammenbrud ikke kan udelukkes, er der tale om en eksistentiel trussel mod civilisationen. Selv nok så mange cost-benefit-analyser kan ikke hjælpe os. Vi må ændre selve måden, vi anskuer klimaproblemerne på,” fastslår forskerne, der på det kraftigste opfordrer til international handling, da planetens stabilitet og modstandskraft er i fare.⁵³ Den voksende risiko for, at vi indenfor 10-15 år rammer flere klimatiske væltepunkter, er et wake-up call til os alle. Men erkendelsen af virkeligheden kan også blive et vendepunkt, hvor vi indleder en grøn revolution, der gør vores samfund og økonomi bæredygtig.

Udryddelsen af arterne på jorden sker allerede i stor stil, og klimaforandringerne er med til at sætte turbo på udviklingen. Det kan man læse i den store ekspertrapport om biodiversitet og økosystemerne, som FN's internationale biodiversitetspanel, IPBES, udsendte i maj 2019 efter grundig gennemgang af mere end 15.000 videnskabelige studier: ”Naturen er i global tilbagegang med hastigheder, der savner fortilfælde i menneskehedens historie.” En million dyr, planter og insekter er truet af udryddelse, mange indenfor de næste få årtier. Formanden for IPBES, Sir Robert Watson, sagde ved offentliggørelsen, at ”økosystemernes sundhed, som vi og alle andre arter er afhængige af, forværres hurtigere end nogensinde før. Vi undergraver selve grundlaget for vores økonomier, levebrød, fødevarer, sundhed og livskvaliteten globalt.” Han understregede, at det ikke er for sent at gøre noget, men det kræver grundlæggende forandringer fra det lokale til det globale niveau. Med andre ord en politisk, økonomisk, teknologisk, social og værdimæssig ”transformation” at bevare og genskabe tabt natur, og sikre bæredygtighed.

Det Europæiske Miljøagentur (EEA) efterlyser også ”fundamentale” forandringer af måderne, vi forbruger og producerer på for at beskytte arterne i Europa. 60 pct. af alle arter i Europa oplever allerede forværrede forhold, næsten en tredjedel af alle almindelige fugle er forsvundet på landet i de sidste 25 år. 39 pct. af alle sommerfugle er forsvundet i 15 af EU-landene, og der er registreret et dramatisk fald i antallet af bier. Europas bestand af bier er i de senere år blevet truet på grund af menneskets sprøjtning, forurening og almindelige dårskab. Men vi er dybt afhængige af dem, er ekstremt vigtige for økosystemet, fordi de bestøver blomster, frugttræer og marker. Tre ud af fire afgrøder i verden er afhængige af de flyvende bestøvere som bl.a. bierne, og kun ved at satse på mere biodiversitet og mere natur kan vi sikre biernes overlevelse.

Selvom EU i de senere år har vedtaget over 500 ambitiøse naturbeskyttelseslove og miljøreguleringer, som ikke kender sit lige i andre regioner af verden, er Europas natur og biodiversitet stadig under hårdt pres. Intensivt landbrug, sprøjtning med pesticider, byernes vækst, anlæg af ny infrastruktur og luftforure-

ning fra industri, kraftværker og transport er nogle af årsagerne. Luftforurening står bag omkring 400.000 for tidlige dødsfald hvert år i Europa. Omregnet til tabte leveår svarer det til over 4,5 mio. tabte leveår.⁵⁴ Hvis medlemslandene gennemførte den politik, som de har været med til at vedtage i EU, kunne antallet halveres, vurderer miljøagenturet.

Klimaforandringerne, der har givet os ekstreme vejrlig med rekordvarme hedebølger i Europa, har allerede kostet mange menneskeliv, hvor især de ældre og svageste bukker under. Under hedebølgen i 2003 døde der mellem 35-70.000 europæere på grund af varmen, og i sommeren 2019 satte temperaturerne nye historiske rekorder og kostede tusindvis livet. I USA er det op imod ni ud af ti hjem, der har aircondition, men i Europa er det færre end 5 procent af husholdningerne. Hvis europæerne gør som amerikanerne, bliver de varme sommerdage måske mere uholdelige for den enkelte, men de energislugende airconditionanlæg vil forværre klimaforandringerne og gøre fremtidens somre endnu varmere for os alle.

I perioden fra 1990-2017 har EU-landene reduceret deres nationale CO₂-udledninger med samlet set 22 pct., og der opnået store besparelser i den offentlige el- og varmesektor, men i samme periode har transportsektoren, flere airconditionapparater og landbruget sendt langt mere CO₂ ud i atmosfæren. Det er ikke en gratis frokost, hvis vi fortsætter en livsstil med aircondition, transport med fossile brændstoffer, stadig flere fly i luften og alt for meget kød på spisebordet. Vendes udviklingen ikke, vil det være en menneskeskabt naturkatastrofe, som kan dræbe millioner af mennesker og gøre livet ulideligt på store dele af kloden. Det vil også være økonomisk selvskadepolitik, og vi burde som europæere gøre oprør mod den. I dag fører EU en mere ambitiøs klimapolitik end andre kontinenter, men det er stadig alt for lidt og for langsomt. Stærke økonomiske og politiske særinteresser blokerer stadig for forandringen, og de klamrer sig til de fossile brændstoffer, hvor miljøorganisationer, aktivister og stadig flere politikere kæmper for en hurtigere omstilling. EU's egne mål for en reduktion af CO₂-udledningerne er stadig ikke på højde med, hvad klimavidenskaben siger er nødvendigt.

Kapitel 2

DET GRØNNE GENNEMBRUD

Omstillingen er først lige begyndt. Men klimaforandringerne koster os allerede dyrt. Det Europæiske Miljøagentur vurderer, at EU-landene har lidt økonomiske tab på cirka 453 mia. euro i perioden fra 1980 til 2017 på grund af klimarelaterede naturkatastrofer.⁵⁵ Der er udsving fra år til år, men tendensen går i retning af højere og højere omkostninger, da over 80 pct. er regningen er landet efter 1990. Beløbet er reelt for lavt, da tab af menneskeliv, ødelæggelse af kulturarv og økosystemer er ”svære at værdisætte og omsætte til penge, og de er derfor kun i ringe omfang afspejlet i estimatet for skaderne.”⁵⁶ Og hvad er værdien af de millioner af menneskeliv, der hvert år dør rundt om på kloden som følge af forurening, som skyldes afbrænding af fossile brændstoffer?⁵⁷ Giver det overhovedet mening at sætte et tal på værdien af et liv? Der er stor ideologisk forskel på, hvad man sætter pris på. Betragter man et andet menneskes liv ud fra dets ”nytteværdi” og dets tabte bidrag til den globale værditilvækst? Eller mener man, at det enkelte menneskeliv har uendelig værdi for den enkelte og dennes familie, fordi dette menneske er elsket som en uerstattelig person, der ikke har sit lige noget sted? Visse steder kan selv de dygtigste økonomer ikke træde eller regne den ud.

Da den amerikanske professor, William Nordhaus, i 2018 modtog nobelprisen i økonomi, sagde han, at det er økonomisk optimalt for verden at acceptere globale temperaturstigninger på 4 °C, når man regner på omkostninger og gevinster.⁵⁸ Nordhaus-modellen og den økonomiske filosofi, der ligger bag, er kritiseret fra flere sider, for i grunden er det en absurd måde at regne på. Hvis gennemsnitstemperaturerne stiger med 3,5 til 4 grader Celsius, ved vi fra klimaforskerne, at temperaturerne automatisk vil stige med endnu mere, og vi er inde i et kaotisk forløb med ukontrollable og dramatiske temperaturstigninger med meget store negative økonomiske konsekvenser til følge. Tør man løbe den risiko? Vil det være fornuftigt?

Ved plus 4 grader vil befolkningsrige og vækstrige lande som Kina og Indien blive forvandlet til ørken, det meste af USA ender også som ørken, og Saharas ørken vil brede sig op i Sydeuropa og Centraleuropa. I Canada, i det nordlige

Europa og i Arktis kan man derimod håbe på flere chancer for at dyrke jorden. Men de negative økonomiske, sociale, politiske og migratoriske feedback loops er så store, at man vist skal kravle op i et teoretisk elfenbenstårn for at overbevise sig om, at det er ”optimalt”.

Tilbage i 2006 udgav den britiske økonom, Nicholas Stern, en større ekspert-rapport, hvor han advarede om, at globale temperaturstigninger på over 2-3 °C over det førindustrielle niveau vil udløse et gennemsnitligt velstandstab på omkring 5 pct. per indbygger, og tabet kan ved større temperaturstigninger ende på 5-10 pct. af bruttonationalproduktet.⁵⁹ Hovedpointen er, at omkostningerne stiger drastisk, hvis ikke man gør noget, og det er meget billigere at gøre noget nu end senere, når klimaforandringerne accelererer og løber ud af kontrol. Jo bedre man er til at udvise rettidig omhu, jo billigere er den langsigtede regning. Stern-rapporten blev udgivet under stor international presseopmærksomhed, men siden er der sket meget lidt. De globale CO₂-udledninger er fortsat med at stige. I dag erkender Stern, at han og andre økonomer tidligere groft har undervurderet prisen ved ikke handling. For i værste fald kan der komme ”et feedback loop, hvor klimaforandringerne fører til økonomiske tab, som fører til social og politisk disruption, som underminerer demokratiet og evnen til at forhindre yderligere klimaskader. Denne form for kaskade er sjældent indfanget i de økonomiske modeller for klimaforandringer.”⁶⁰ Så vi gambler ikke bare med miljøet, men også med den sociale sammenhængskraft og demokrati, hvis vi vælger en fremtid med ustyrlige klimaforandringer.

Vi kan ikke få 100 pct. sikker økonomisk evidens eller med sikkerhed beregne fremtidens værdier. Der skal træffes historiske politiske beslutninger om systemændringer i stor skala, samtidig med at vi i al vores menneskelighed ydmygt må erkende, at der er usikkerhed om, hvordan fremtiden præcist vil se ud, og hvordan klimaforandringerne spiller sammen med de politiske valg og milliarder individuelle menneskelige handlinger. Vi skal navigere i et landskab af komplekse interaktioner mellem klimaforandringer, naturlige klimavariationer, demografiske forandringer, politiske processer, økonomisk usikkerhed og måder at dyrke jorden på.⁶¹ Det lyder komplekst. Det er det også. Fordi det er virkeligheden i det globaliserede samfund. Og vi kan ikke undslippe det grundvilkår, at vi selv er en del af naturens komplekse, fine og sårbare økosystemer, og vi er dybt afhængige af naturens ressourcer. Den erkendelse kan også være med til forny den økonomiske tænkning.

En gruppe økonomer har i det videnskabelige tidsskrift, Nature, offentliggjort beregninger, der viser, at hvis temperaturerne stiger med 4 °C, kan det koste 30 pct. af det globale bruttonationalprodukt i 2100.⁶² Det er værre end Den Store Depression i 1930'erne. Forskellen er bare, at det denne gang vil være

et permanent tab, der bliver endnu større i takt med, at klimaforandringerne accelererer af sig selv. Sandheden er, at vi ikke med sikkerhed kan vide, hvor store omkostningerne eller gevinsterne bliver. Europa-Kommissionen har på et tidspunkt givet et optimistisk skøn, at det europæiske bruttonationalprodukt måske kan løftes med 2 pct., hvis vi investerer i klimaomstillingen.

Ingen kan med sikkerhed sige, om vi målt på velstand og forbrugsmuligheder kommer til at tabe eller vinde på omstillingen. Det er svært at opstille et sikkert regnestykke for, hvordan det kommer til at gå frem til 2050. Den usikkerhed må vi leve med. Udfaldet afhænger også af de politiske svar i de forskellige lande. Reagerer vi hurtigt og kollektivt i stor skala, kan vi sænke de fremtidige udgifter mod at investere mere her og nu. Mange aktører skal spille med. Hvilke beslutninger træffer virksomhederne, hvor meget investerer de og ændrer borgerne adfærd hurtigt, så den grønne efterspørgsel pludselig stiger kraftigt på bekostning af det gamle fossile forbrug? Hvordan reagerer omverdenen, hvis EU tager den grønne førertrøje på? Vil andre lande leve op til forpligtelserne i Paris-aftalen, eller vil de skrotte dem og satse på at blive globale free-riders, som flere olieproducerende lande har gjort, og som USA gjorde under Donald Trump? Det vil alt sammen påvirke bundlinjen i det store generationsregnestykke frem mod 2050.

Skal vi så lade være med at handle, fordi vi ikke ved, hvad der sker i det komplekse globale system med så mange forskellige aktører? Nej, for det får en langt større pris at lade være med at handle på anbefalingerne fra klimavidenskaben. EU kan selv gå foran ved at indføre en høj CO₂-afgift i hele fællesskabet, og samtidig indføre en CO₂ importtold, så virksomheder fra lande med mindre skrappe klimakrav ikke opnår unødige konkurrencefordele i forhold til europæiske virksomheder. Det vil give god mening, så der ikke opstår lækage, hvor virksomheder flytter ud af EU for at slippe billigere.

I flere forskningspapirer har William Nordhaus vist, at det mest effektive økonomiske instrument er, hvis en koalition af lande indfører en høj CO₂-afgift, så virksomheder, opfindere, fonde og banker får stærke incitamenter til at investere i nye teknologier. Han har samtidig understreget, at man også er nødt til økonomisk at straffe lande, der kører på frihjul.⁶³ Vi står overfor den største markedsfejl nogensinde - klimaødelæggelserne - men markedet mangler realistiske prissignaler, der indregner de skader på naturen og klimaet, som de forskellige typer produktion og forbrug har. Vi kan ikke korrigere markedsfejlen alene ved at indføre høje CO₂-skatter. Der skal gøres meget mere. Frem for alt er der brug for en mental forandring og dybtgående ændringer i produktion og forbrug.

I januar 2020 kom Centralbankernes Internationale Sammenslutning, BIS, med en opsigtsvækkende rapport, *Green Swan*, der uden omsvøb siger, at kli-

maforandringerne er en kraftfuld kilde til ny ustabilitet for finanssystemet og kan udløse den næste store økonomiske og finansielle krise. BIS efterlyser direkte ”dybe forandringer af vores livsstil, prioritering af de langsigtede etiske valg over kortsigtede økonomiske hensyn, og internationalt samarbejde for det fælles bedste.”⁶⁴ BIS-økonomerne mener, at centralbankerne kan blive nødt til at intervenere, som ”klimareddere i sidste instans”, og de lægger an til at udvide centralbankernes mission til langt ud over det gammeldags forsvar for prisstabilitet. Klimaforandringerne kan blive meget destabiliserede for priserne, ændre prissætningen af mange værdier og føre til hurtigere dumpning af farlige fossile og energitunge virksomheder.

Det er tankevækkende, at de før ellers så afdæmpede og tørre centralbankfolk bevæger sig langt ud over deres kernekompetence - valuta- og pengestrømme - for at analysere klimaets mange sideeffekter. Det er kompleksitetsteori og tværfaglighed for fuld udblæsning: Klimaforandringerne skaber ”mangfoldige interaktioner og feedback loops” i og mellem de forskellige sektorer, brancher og systemer, der også får en stribe socio-økonomiske og økologiske konsekvenser.⁶⁵ De kan skabe uforudsigelige kædereaktioner, der ”udløser kaotiske kræfter med destruktion af aktiver og reduceret økonomisk vækst.”

Forandringerne kan også - og det er den positive side af historien - udløse politisk nytænkning, nye sociale bevægelser og samfundsmæssig innovation i stor skala, der fører til ny forbrugeradfærd og flere investeringer i forskning og vedvarende energi, der kan bane vej for ikke-lineære teknologiske spring. Når man skal løse kriser, kan man ikke klare det alene med at pumpe flere penge ud i samfundet og at stimulere forbruget for at udjævne konjunkturerne. Etik og langsigtede naturhensyn skal føres ind i hjertet af den økonomiske politik.

DEN VÆRDIFULDE NATURKAPITAL

I forhold til at løse klimakrisen er det største problem, at den klassiske mainstreamøkonomi bygger på et forarmet natursyn. Selv helt fundamentale forhold, herunder Jordens evne til at opretholde liv, behandles som eksternaliteter. Naturens ressourcer betragtes som gratis goder i stedet for som kostbar naturkapital. Det er en virkelighedsfjern måde at forstå verden på. Globalt bruger vi næsten dobbelt så meget energi og ressourcer, som vores planet kan bære. Europas forbrug svarer til næsten tre jordkloder, hvis alle i verden gør som os. Allerede på Europa-dagen, den 9. maj 2020, havde europæerne anvendt alle de naturressourcer, som det var bæredygtigt for kloden, at europæerne brugte det år. ”Vi kører et pyramidespil, hvor vi tager ressourcer fra fremtiden for at holde nutidens økonomi i gang,” mener Mathis Wackernagel, lederen af Global Footprint Network.⁶⁶

”Det er risikabelt for Europas velstand. Lige som vi gør i forhold til finanserne, har vi også brug for et omhyggeligt regnskab på ressourcesiden. Vi må vide, hvor meget af naturen vi bruger, og hvor meget vi har. Vi har valgmuligheder. At vælge at udtømme fremtiden tjener os ikke.”

Økonomien er ikke verdens centrum eller et lukket system, og når vi beskriver samspillet mellem husholdninger og virksomheder er det indlagt i et større økosystem og Jordens biosfære. Millioner af års naturkapital i form af begrænsede fossile brændstoffer og mineraler er ophobet i undergrunden. Hvilken værdi har det, at olie- og mineselskaber øger deres private indkomst, hvis flere generationers CO₂-ophobning i atmosfæren giver øget forurening og ekstra affald, som påfører samfundet store økonomiske tab? Kapitalismen er blevet dysfunktionel, fordi den ignorerer, at humankapitalen, industrien og finanskapitalen i sidste ende er afhængig af naturen. FN's miljøprogram, UNEP, har vist, at den globale naturkapital - opgjort som planetens værdier naturressourcer - er faldet med 40 pct. siden begyndelsen af 1990'erne, mens den producerede kapital er fordoblet og den menneskelige kapital er øget med 13 pct.⁶⁷ Værditilvæksten sker stadig via omfattende destruktion af naturen. Ødelægges naturgrundlaget, får det både kvantitative og kvalitative omkostninger, som vi og de kommende generationer rammes af.

Vi har brug for et paradigmeskifte i den økonomiske tænkning. Nogle fokuserer på grøn vækst og radikal ressourceproduktivitet i den naturlige kapitalisme, mens andre er optaget af cirkulær økonomi og intelligent design fra vugge-til-vugge. Nogle mener ligefrem, at det er muligt at skabe en klimapositiv økonomi, hvor der trækkes CO₂ ud af atmosfæren. Paradigmeskiftet er endnu ikke slået igennem i forhold til den neoklassiske og fossile økonomi, men nytænkningen vælter frem i disse år. Økonomen Kate Raworth har vakt stor opsigt med sin bog om Doughnut-økonomien, der bygger på den dobbelt erkendelse, at jorden er et lukket kredsløb, og at vi er forpligtet til at sikre alle menneskers sociale levevilkår. Hun siger det på den måde, at ”Jorden selv er et lukket system, fordi ingen materialer forlader eller ankommer til denne planet: Solens energi flyder gennem den, men materialerne kan kun strømme indenfor den. At gentegne økonomien som et åbent undersystem af et lukket jordsystem er et stort konceptuelt skifte, der blev introduceret af økologiske økonomer som bl.a. Herman Daly i 1970'erne. Det er et paradigmeskifte, som er blevet vigtigere på grund af økonomiens stadigt voksende omfang.”⁶⁸ Raworth inviterer os til at satse på innovation og økonomisk nytænkning, så det ikke er snæver vækst i BNP, der er gjort til et hovedmål for samfundets økonomiske aktivitet. Hendes ambition er at skabe et sikkert og socialt retfærdigt rum, der øger den menneskelige velvære og velfærden, og det er et ærefuldt mål, der kan inspirere til forandring.

Er vi nødt til fortsat at stadig stræbe efter stadig mere økonomisk vækst? Kate Raworth er agnostisk i forhold til vækst og henviser bl.a. til, at japanerne er lykkelige, om end de i mange år ikke har oplevet økonomisk vækst. Men hvorfor skal vi kopiere japanerne? Vi har uendelige ressourcer af sol og ufattelige uudnyttede ressourcer af vedvarende vind, som vi mennesker kan udnytte i langt større omfang. Så hvorfor ikke gøre det? Vi kan godt satse på meget mere vækst i vedvarende energi, og det er realistisk set en forudsætning for at skabe negativ vækst for fossil energi. Samtidig kan vi spare masser af energi via radikale energi-effektiviseringer og at stille skrappe energikrav til nye teknologier. Nogle former for vækst er værdifuld og er et fremskridt i forhold til klimaomstillingen. Andre former for vækst er ødelæggende og spild. Dybest set handler det ikke så meget om mere eller mindre vækst, men hvad der er kvaliteten af en bestemt form for vækst. Hvad er formålet, og er det godt?

Kapitalismen ender som ”en ubæredygtig afvigelse i den menneskelige udvikling,” når den likviderer sin naturkapital, kalder det en indkomst og ignorerer, at naturressourcerne er dens største kapitalaktiv, mener Amory Lovins fra det progressive Rocky Mountains Institute. Han har i en række bøger og artikler slået til lyd for at forandre finanskapitalismen og skabe en ny industriel revolution med radikale ressource- og energibesparelser. Han har kaldt det for den naturlige kapitalisme.⁶⁹ Det er en grøn form for kapitalisme, der inviterer til radikal nytænkning af økonomien og bevidst satser på samfundsinnovation i stor skala. Den kan kun blive til virkelighed, hvis der skabes brede alliancer mellem progressive erhvervsfolk og grønne bevægelser om at forandre kapitalismen i en grønnere og mere bæredygtig retning. I stedet for at lukke kreativiteten og innovationskraften inde i en gulbrun doughnut satser Lovins på vækst i innovation og menneskers idekraft, der er dejligt inspirerende.

ET BÆREDYGTIGT BNP

Vi får også brug for at ændre målemetoder. Det gamle BNP-mål for samfundets bruttonationalprodukt tager ikke højde for destruktion af naturens kapital, selvom det reelt burde regnes om et formuetab for samfundet. I dag kaldes det vækst i BNP, hvis vi bagefter bruger penge på at rydde op efter forureningen. Det giver ikke mening. Store trafikpropper kan øge BNP, fordi folk så bruger flere penge på benzin, men i virkeligheden er det et stort produktivitetstab, at folk spilder tiden i bilen til ingen verdens nytte, og samtidig ødelægger fremtidens naturgrundlag. Simon Kuznets, der i 1930 lavede pionérarbejdet med at udvikle BNP-målestokken for USA's nationale produktion, advarede allerede fra starten imod, at den har en række begrænsninger. De store værdier af varer og service-

ydelser, der skabes i husholdningerne og civilsamfundets frie fællesskaber, tælles ikke med, fordi de ikke omsættes på markedspladsen.

BNP-opgørelsen har ændret sig over tid, og man har forsøgt at lappe lidt på det undervejs - bl.a. har man kæmpet for at forstå den offentlige sektors værdiskabelse. BNP-målestokken har også haft svært ved at håndtere den værdi, som den offentlige sektor skaber, fordi værdien af skoler, universiteter, hospitaler, transport, politi, brandvæsen, transport, retsvæsen, kulturelle institutioner, offentlig forskning og udvikling ikke beregnes ordentligt.

BNP-regnskabet er stadig fyldt med sorte huller, som skaber et falsk billede af både den kvantitative og kvalitative vækst. Derfor har Joseph Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi og mange andre kritisk tænkende økonomer opfordret til, at der laves et grundlæggende opgør med ”vores livs fejlmåling”. Dem, der ud fra BNP ”forsøger at styre vores økonomi og samfund, er som piloter, der forsøger at sætte en kurs uden et pålideligt kompas.”⁷⁰ I stedet for at måle samfundets årlige produktion bør vi også måle folks velvære, livskvalitet, sociale forhold og de miljømæssige konsekvenser. Måske er det i virkeligheden langt vigtigere, når det kommer til stykket.

Den tyske biodesigner, Michael Braungart, har sammen med den amerikanske arkitekt, William McDonough, har udviklet en økologisk og økonomisk effektiv vugge-til-vugge forretningsmodel, som alle virksomheder og organisationer kan hente inspiration i. Det gælder ikke om at føre krig mod carbon eller neutralisere den, men om at skabe et carbon positivt samfund, hvor vi siger farvel til den fossile afbrænding for i stedet at designe bæredygtige systemer, hvor CO₂ indgår som en vigtig ressource i økonomien og de levende økosystemer. De taler om at efterligne naturens processer. Et af deres eksempler er kirsebærtræerne, der tager næring fra naturen, men også giver noget tilbage i form af dejlige bær, gødning og oxygen til luften. Når træerne blomstrer, giver de os en skønhed, som vi kan nyde. Dette er et økosystem af overflod, ikke af nød. De biologiske principper skal indtænkes selv i industrivirksomhederne, så de i stedet for at destruere og begå vold på naturen, er med til at berige den: ”Vi kan bygge fabrikker, hvis produkter og biprodukter giver næring til økosystemet med bionedbrydelige materialer og tekniske materialer, der genanvendes i stedet for at blive dumpet, brændt af eller begravet.”⁷¹

Ellen MacArthur Foundation har udarbejdet sribevise af rapporter om, hvordan vi kan forlade den fossile æra og opbygge en cirkulær økonomi. Affald og forurening skal i videst muligt omfang designes ud af alle systemer, produkternes levetid skal øges og ressourcerne skal værdisættes, så alle virksomheder og forbrugere sparer mest mulig og genanvender i stor skala. Den cirkulære økonomi kan sikre radikale CO₂-reduktioner til gavn for klimaet, og i EU kan vi opnå store gevinster

og besparelser ved at indføre den cirkulære økonomis principper i alle værdikæder.

Der kan spares mange penge, hvis man nytænker de statslige støttesystemer. For i en ny klimaøkonomi er det meningsløst, at verdens stater (ifølge Den Internationale Valutafond, IMF) bruger 5200 mia. dollars om året - dvs. 6,5 pct. af det globale bruttonationalprodukt - på støtte til fossile producenter, afgiftsfritagelser til fossile brændstoffer og andre subsidier, når de samtidig skader miljøet og øger forureningen. Der bruges forskellige regnemetoder for fossile subsidier, og der cirkulerer mange forskellige beløb i offentligheden, som gør forvirringen større. Europa-Kommissionen har i en statusrapport skønnet, at de 27 medlemslande hvert år giver omkring 43 mia. euro i offentlige subsidier til den fossile energi.⁷² Beløbet er langt lavere end det skøn på 95 mia. euro, som fremgår af en anden rapport, hvor værdien af fossile subsidier fra statsejede virksomheder og banker også er medregnet.⁷³

IMF-økonomerne mener, at man bør medregne de negative eksternaliteter ved ekstra miljøskader, lokal luftforurening, trafikulykker, vejskader og trafikpropper, som kommer i slipstrømmen på ekstra offentlige subsidier til den fossile energi. Der er i EU i dag bundet cirka 220 mia. euro i direkte fossile subsidier og indirekte fossile subsidier efter skat.⁷⁴

EU er stadig et dydsmønster i forhold til USA og Rusland, der begge bruger cirka dobbelt så mange penge på fossile subsidier. I Kina er den fossile støtte næsten fem gange så høj som i EU. At de andre gør det, betyder ikke, at vi i Europa skal fortsætte denne form for selvskadepolitik.

EU-landene har i flere omgange lovet hinanden at udfase støtten til fossile brændstoffer, men der sker ikke ret meget på den front. Slet ikke i den forandringshastighed, vi har brug for. Det kunne ellers være en rigtig god ide. Afvikles alle fossile subsidier og bruges pengene i stedet på bæredygtige investeringer, kan miljømæssige tab vendes til nye gevinster og bane vej for nye innovative virksomheder. I stedet for at nedslide naturkapitalen kunne vi udvikle strategier, der udvider det økologiske råderum. Tænk hvis de fossile subsidier bliver til grønne subsidier som en del af en offensiv investeringsplan, der har til formål at skabe 100 pct. vedvarende energiforsyning, så den europæiske økonomi kan blive helt uafhængig af autoritære olie- og gasregimer? Så kunne vi også styrke Europas sikkerheds- og energipolitiske selvstændighed og frigøre os fra afhængigheden af de regimer, som ikke deler vores værdier, og som er i færd med at ødelægge fremtidige generationers livsgrundlag.

Det ville ikke være så dårligt, hvis vi kunne spare en årlig import af fossile brændsler for omkring 300 mia. euro. Det vil være et tredobbelt plussumsspil at svække de autoritære oliestater, at sikre Europa energimæssig suverænitæt og oveni gøre noget effektivt for at bekæmpe klimaforandringerne.

DET GLOBALE FODAFTRYK

Det er over tre årtier siden, at Brundtland-rapporten opfordrede til global handling, men politiske beslutningstagere, økonomer og lobbyorganisationer har forsøgt at skubbe problemerne foran sig, at udvande målsætninger eller at tale uden om. I 1997 gik EU foran på FN's klimatopmøde i Kyoto, hvor en række udviklede industrilande lovede at reducere deres udledninger af drivhusgasser. EU-landene skrev under på Kyoto-protokollen med bindende reduktionsmål, mens USA valgte at stå udenfor det multilaterale samarbejde og undlod at ratificere protokollen. I Kyoto-aftalen blev lande som Kina, Indien og mange udviklingslande holdt udenfor forpligtelserne, men da FN i 2015 vedtog Paris klimaaftalen, var Kina og Indien også ombord. Det var et historisk vendepunkt, og næsten alle verdens lande har undertegnet og ratificeret Paris-aftalen. Den barske sandhed er dog, at denne klimaaftale - trods sine fine hensigtserklæringer - i praksis mangler de bindende handlingsanvisninger. Det store problem barn lige nu er USA, der målt pr indbygger er den absolut værste forurener. I de kommende år er det afgørende at få amerikanerne til at skifte kurs, men også at få befolkningsrige økonomiske magter som Kina og Indien til at tage klimaudfordringen alvorligt og at stoppe udbygning med kulkraftværker.

Kigger man på de forskellige nationers udledning af CO₂ - der opgøres pr. land - står Kina efter flere årtiers kraftig vækst i produktionen nu bag over 26 pct. af de globale udledninger, og USA er nummer to med 13 pct., mens det er 7 pct. fra EU27 landene.⁷⁵ Det er de tre største syndebukke, hvis man kigger på udledningerne her og nu. Klimafodaftrykket kan regnes ud på mange måder. I 2018 udledte en gennemsnitsamerikaner i 2018 dobbelt så meget som gennemsnittet af EU-borgere. Der er meget store uligheder, og det er de rigeste, der belaster kloden allermest. "Velhaverne bærer det største ansvar på dette område," siger danske leder af FN's miljøorganisation, Inger Andersen. Ca. 65-72 pct. af de CO₂-udledninger stammer fra husholdningernes forbrug og livsstil, og når man zoomer ind på den rigeste procent af den globale befolkning, står de bag "mere end dobbelt så meget af de samlede udledninger end den fattigste halvdel. Denne elite er nødt til at reducere deres fodaftryk med en faktor 30 for at holde sig indenfor Paris-aftalens mål," fastslår Andersen.⁷⁶

De 10 pct. rigeste i verden - det er bl.a. den danske befolkning - står bag halvdelen af CO₂-udledninger fra verdens husholdninger, og de skal reducere deres CO₂-fodaftryk til cirka en tiendedel i 2030 for at holde de globale temperaturstigninger på maksimalt 1,5 °C, vurderer UNEP. I dag bruger danskerne lidt over ti gange de maksimale 2,1 ton CO₂-ækvivalenter pr. år, som hver borger har til rådighed fra 2030. Det kræver med andre ord ikke bare store systemi-

ske ændringer i produktionen og i samfundets reguleringer, men også dramatisk omlægning af forbruget og europæernes livsstil for, at vi kan nå Paris-topmødets mål om at holde temperaturerne på maksimalt 2 grader Celsius og stræbe efter 1,5 grader. Til gengæld ville verdens 50 pct. fattigste borgere kunne øge deres CO₂-udledninger med 3 gange frem mod 2030, hvis klimabyrden blev fordelt retfærdigt. Skal verdens fattigste udviklingslande have løftet deres velstand i de kommende årtier - hvilket der er mange gode argumenter for - vil det sætte endnu hårdere tryk på os i de udviklede økonomier for at sænke CO₂-belastningen. Vi har en historisk, politisk og moralsk forpligtelse til at give dem mere plads og selv at vise langt større mådehold.

Det er vigtigt at forstå de større globale sammenhænge. Ikke alt kan reduceres til den enkelte nationalstats udledninger. Vi kan ikke længere støtte os til det Ulrich Beck har kaldt den gamle nationalistiske zombiefestilling, hvor man kun analyserer og laver statistik indenfor den nationale container. Vi er ikke kun ansvarlige for handlinger - og herunder CO₂-udledninger - der finder sted indenfor de nationale grænser. Svaret er heller ikke at blive europæiske zombier i stedet for nationale zombier, for i den nye realpolitik skal vi række ud over os selv for at kunne ændre noget i global skala. I dag er der integrerede globale værdikæder og varestrømme på tværs af grænserne, som man er nødt til at regne med, hvis man skal have et retvisende billede af virkeligheden.

Tager man højde for den CO₂, der knytter sig til global handel, er Kinas udledninger lavere, fordi EU-landene og USA importerer mange varer fra bl.a. Kina, der belaster miljøet. Europæernes udledninger er mere end 30 pct. højere, hvis man tager højde for den importerede CO₂ fra udenlandsk fremstillede varer, viser beregninger af vores klimafodaftryk.⁷⁷ Over 30 pct. af energiforbruget ligger udenfor Europa til at fremstille varer, som vi køber i Europa. Mere end 40 pct. af Europas vand bruges udenfor de europæiske grænser til at fremstille de varer, som vi forbruger i Europa. 61 pct. af den landjord, der leverer fødevarer og råvarer til os, ligger uden for Europa. Vi lever overhovedet ikke bæredygtigt i Europa og har et stort underskud, når vi undersøger fællesskabets økologiske fodaftryk i hele værdikæden. I praksis har vi outsourcet en betydelig del af vores energi-, materiale-, land- og vandforbrug til Kina og andre lande.

Når vi taler om at reducere CO₂-emissioner, skal vi ikke bare fokusere på udledninger indenfor Europas egne grænser. I den nye klimapolitiske realpolitik skal vi også tænke de globale fodaftryk og værdikæder med for virkelig at gøre en forskel. Vi kan f.eks. stille skrappe miljø- og klimakrav til producenter i Kina, Indien, USA og andre steder, som de skal leve op til, hvis de vil sælge varer og serviceydelser til os i Europa. EU kan gøre det til en strategisk dagsorden indenfor verdenshandelsorganisationen, WTO, og andre internationale organisationer. I

stedet for det gamle liberalistiske paradigme om total frihandel uden grænser, bør vi stille kvalitetskrav, så verdenshandelsaftaler giver ekstra værdi, respekterer miljøet, ikke ødelægger klimaet og garanterer sociale minimumskrav. Det er også i vores handelspartners egeninteresse, for fortsætter de globale klimaødelæggelser, vil det være en tidsindstillet økonomisk bombe under alles fremtidige velstand og velfærd.

Kina er blevet integreret i verdensøkonomien, og det er en af de helt store succeshistorier bag de sidste årtiers globalisering. Kina har siden 1980 åbnet sit marked og taget et kæmpe tigerspring frem i materiel velstand ved at fremstille varer til hele verden. Kina har trukket flere hundrede millioner mennesker ud af fattigdom, har investeret massivt i fabrikker, infrastruktur og nye teknologier. Kina er i rekordtempo forvandlet fra en lavindkomstøkonomi til et veludviklet land med en stor middelklasse af forbrugere. Men skyggesiden har været, at det har sat turbo på de kinesiske CO₂-udledninger. Kina har godt nok investeret massivt i vind, solceller og elektrificeret transport, så i dag råder Kina over næsten halvdelen af verdens vindmøller på land og en tredjedel af verdens solceller. Kina er også verdens største producent af batterier og verdens største marked for elbiler og elbusser. Alligevel vokser Kinas CO₂-udledninger stadig år for år. Det er velstandsstigningens tyngdelov. I de næste to årtier vil Kinas økonomi måske fordobles, og det kan gøre udfordringerne med at nedbringe de samlede CO₂-udledninger endnu større.

Lederen af Kinas kommunistiske parti, Xi Jinping, har sagt, at miljøet er et af de tre store slag, som han er fokuseret på. Kina tog medansvar for de globale klimaudfordringer i FN's Paris-aftale, og på et topmøde med Frankrigs præsident, Emmanuel Macron, i november 2019 bekræftede de to ledere, at de er fast besluttet på at føre Paris-aftalen ud i livet. På topmødet sagde Macron, at han "beklager de valg, som andre foretager" - det var en slet skjult hentydning til Trumps fravalg af klimaet - men "når Kina, EU og Rusland, som ratificerede Paris-aftalen (..) engagerer sig med fasthed, er de isolerede valg af et eller andet lande ikke nok til at ændre verdens kurs, det vil kun betyde, at de trænges ud."

Det har længe været svært at få amerikanerne til at acceptere de internationale aftaler, og skiftende amerikanske præsidenter har prioriteret den nationale økonomiske vækst og *The American Way of Life* højest. Hvem tør udfordre den amerikanske bilindustri i Detroit eller olieindustriens lobbyister, når det kommer til stykket? Barack Obama lavede store redningspakker til bilindustrien, og i hans otte år som præsident blev USA's egen olieudvinding øget med 75 procent. CNN kaldte det for Obamas olieboom.⁷⁸ Samtidig blev der under Obama sat ekstra fart i den amerikanske skifergasproduktion, der ifølge videnskabelige studier vurderes til at stå bag op imod en tredjedel af de øgede CO₂-emissioner i løbet af det

sidste årti.⁷⁹ I den sidste tid af sin præsidentperiode opprioriterede Obama dog klimapolitikken markant, han lavede en ambitiøs investeringsplan for vedvarende energikilder og gennemførte en række miljøreformer, der gav håb for fremtiden.

Kimmen til en grøn omstilling blev igen slået ned, da Donald Trump kom til magten i 2016. Han trak USA ud af FN's Paris-klimaafnale. Der blev sat ekstra tryk på olie, kul, skifergas og udvidelse af den fossile økonomi. Regeringen øgede olie- og gasudvindingen i Alaska, Arktis, i Stillehavet og i store fredede naturparker i Utah. I den såkaldte "America First" energiplan fik olie- og kulindustrien i USA friere tøjler, og bilindustrien blev fritaget fra krav om at reducere CO₂-udledningerne. Det har haft en dyr pris. Kraftige storme, oversvømmelser og langvarige skovbrande har i det sidste årti kostet USA over 350 mia. dollars, og den årlige regning kan blive større i de kommende år, viser en ekspertrapport til Kongressen.⁸⁰

Trump's klimaødelæggelsespolitik var en alvorlig sikkerhedstrussel for europæere og andre folkeslag. Men der var også et andet USA end Trump's USA. Mere end 400 amerikanske borgmestre og halvdelen af alle delstater skrev under på erklæringer, hvor de lovede at overholde Paris-aftalen. De repræsenterede over halvdelen af befolkningen, 60 pct. af USA's økonomi og de stod bag op imod 40 pct. af USA's samlede CO₂-udledninger. Demokraterne omfavnede ideen om at lave en Green New Deal, der gennem massive investeringer i klimaomstillingen skal skabe en økonomi uden udledning af drivhusgasser.

Håbet blev genfødt i USA, da den nye demokratiske præsident, Joe Biden, som en af sine første handlinger i januar 2021 meldte USA ind i FN's Paris-klimaafnale. Han skred straks til handling og forbød den kontroversielle olierøledning, Keystone XL, fra Canada til Nebraska, og i sin indsættelsestale lovede han at bekæmpe klimaforandringerne på en måde, som ikke er set før. Endelig ser det ud til, at USA er klar til at ændre den fossile kurs, som de foregående præsidenter har lagt. Det er dette andet og grønne USA, som Europa skal alliere sig med - ikke den fossile industri, deres lobbyister og de politikere, som de køber til at føre selvskadepolitik i stor skala.

Aldrig før har en demokratisk valgt præsident i USA fået så mange stemmer som Joe Biden, men selvom han har over 81 mio. vælgere bag sig, kan han møde modstand, hvis han forsøger at føre en alt for ambitiøs grøn omstillingspolitik. Han kan møde modstand fra republikanerne i Kongressen, og olieindustriens rige lobbyister vil gøre alt for at stoppe alt for progressive tiltag. Demokraterne sidder kun på et spinkelt flertal i Senatet og et beskedent flertal i Repræsentanternes Hus, og partimedlemmerne er ikke altid lette at kontrollere, når pengemændene i amerikansk politik begynder at kræve payback for deres generøse økonomiske støtte i valgkampene. Biden vil forsøge at føre en meget mere ambitiøs klimapolitik, og der kan komme store forandringer i grøn retning under Biden, der vil

bygge kæmpe vindmølleparker, solcelleanlæg og give et boom for de vedvarende energikilder. USA kan være på vej mod et grønt gennembrud. Men går han for hurtigt frem, risikerer han et tilbageslag fra lobbyisterne, og der er risiko for et fossilt backlash med vrede protester fra de over 74 mio. vælgere, der stemte på Trump. Det er en risiko, som Biden er tvunget til at tage bestik af. Det amerikanske samfund er dybt splittet og præget af voldsom politisk, social og økonomisk polarisering. Biden skal i de næste år givet bruge meget tid på at hele de gamle sår og forsøge at samle nationen, og det er ikke givet, at USA kan indtage en rolle som en ledende grøn nation på verdensarenaen. Men det kan Europa.

EUROPA SOM VERDENS GRØNNE ROLLEMODEL

Den Europæiske Union er i dag den region i verden, der har lagt de mest ambitiøse planer for at reducere forureningen og beskære udledningen af drivhusgasser. Målet er at gøre EU27-landene klimaneutrale senest i 2050. På et EU-topmøde i december 2020 vedtog medlemslandenes stats- og regeringschefer, at EU's CO₂-udledninger skal sænkes med 55 pct. inden 2030, og det var et markant løfte ift. det tidligere reduktionsmål på mindst 40 pct., men Europa-Parlamentet presser på for at gå videre og vil reducere med mindst 60 pct. inden 2030. Foreløbig har EU højere målsætninger end de andre økonomiske stormagter, da Kina har sat et mål om CO₂ neutralitet i 2060, og USA har slet ikke noget officielt mål. I oktober 2020 kom Japan dog med en officiel melding om, at Japan vil sikre netto nuludledninger af CO₂ i 2050. Det samme vil Sydkorea og Sydafrika. I løbet af 2020 gav mere end halvtreds lande i verden et løfte om at blive klimaneutrale senest i 2050. Jo flere, der følger efter, jo bedre er det. Finland har et ambitiøst mål om at blive verdens første CO₂-neutrale velfærdssamfund i 2035 og Sverige vil gøre det i 2045. De nordiske lande går forrest, men det vil for alvor rykke, hvis hele Europa følger Nordens grønne frontløbere.

Det kræver massive investeringer for at nå målene og gøre dem til virkelighed. Europa Kommissionen har fremlagt en Green Deal plan - en grøn pagt, der samlet set lægger op til at investere 1000 mia. euro i den grønne omstilling. Det lød umiddelbart af mange penge, men i forslaget afsatte Kommissionen kun lidt over 50 mia. euro pr. år på EU-budgettet, og resten skulle skaffes via lån og private fonde. Men hvor stor er den samlede plan i forhold til Franklin D. Roosevelts berømte New Deal under 1930'ernes Store Depression? Roosevelts Deal kostede omregnet til vore dages priser 700 mia. euro, men siden da er vi blevet meget rigere. Hvor Roosevelt i perioden fra 1933 til 1939 brugte op imod 8 pct. af landets bruttonationalprodukt på sin plan, lægger Kommissionen op til at bruge ca. 0,7 pct. af EU-landenes samlede økonomiske produktion frem mod 2030 på

at redde klimaet. Det er i grunden ikke særlig ambitiøst.

EU's grønne pagt kan, hvis den politiske vilje er til stede, godt mangedobles. Det kan gøres ad flere veje. En udvidelse af EU-budgettet er et oplagt sted at finde midler til den grønne omstilling. Økonomisk set vil det være billigst at fremrykke og øge investeringerne i den grønne omstilling her i første halvdel af 2020'erne frem for at udskyde opgaven til senere, hvor vi risikerer, at klimaforandringerne rammer et eller flere af de kritiske væltepunkter, som derpå mangedobler den samlede regning. Derfor bør man seriøst overveje at skalere EU's grønne pagt op med flere gange, og gør man det, vil det også være realistisk og muligt for EU at sætte et meget mere ambitiøst mål for CO₂-reduktioner, der måske når op på 65-70 pct. allerede i 2030.

Her er en række ideer til, hvordan man kan lave en faktor fem grøn pagt for Europa eller mere: Første tiltag kunne være at fordoble EU-budgettet til lidt over 2 pct. af medlemslandenes bruttonationalindkomst, og denne udvidelse burde så afsættes alene til den fælles klimaomstilling. Med tanke på de vanskelige budgetforhandlinger i sommeren 2020, forestiller du dig sikkert, at det må være en vanskelig øvelse. Man behøver ikke at låne pengene, hvis man kan overbevise borgerne om at betale en beskeden grøn afgift til EU's grønne pagt. Hvad nu, hvis politikerne direkte spurgte vælgerne, om de er villige til at give 1 pct. af deres indkomst ekstra for at redde klimaet i de næste ni år. Det er ikke ret meget mere end kirkeskatten i Danmark. Det er ikke usandsynligt, at vælgerne vil synes, at det er en god ide, når man tænker på, hvad borgerne svarer i meningsmålinger om klimaspørgsmål. Midlerne til en udvidelse af EU-budgettet kan dog også findes på andre måder. Et alternativt bud er, at EU lukker alle skattely og stopper virksomheder, der flytter profitten i skattely. Får man lukket flugten til skattely og indfører man en Tobin-skat på finansiel spekulation, kan man nemt skaffe mere end 100 mia. euro ekstra om året til grøn omstilling. Så har man en faktor 2 grøn pagt.

Hvis alle medlemslande også stopper alle subsidier og afgiftsfritagelser for fossile brændstoffer - som Kommissionen anbefaler i sin Green Deal - kan der årligt mobiliseres op imod 95 mia. euro i ekstra offentlige midler til den grønne omstilling. Beløbet er ikke medregnet i Kommissionens plan, men det er en lavthængende frugt, der venter på at blive plukket. Gør man det, kan vi med et knipseslag fordoble de offentlige midler i Kommissionens grønne deal. Så har vi en faktor 3 plan. Men når der bringes flere sikre offentlige midler i spil, kan de private investorer helt sikkert løfte flere penge ind, fordi den samlede investeringsrisiko falder. Man kan gøre det mere attraktivt for fonde og pensionskasser at indgå i offentligt-private partnerskaber. Over ti år vil offentlige og private partnerskaber i den grønne deal nemt kunne mobilisere dobbelt så meget i planens OPP-projekter, som Kommissionen regner med, eller cirka 42 mia. euro ekstra om året.

Er man endnu mere offensiv, kan der findes endnu flere penge. I EU-landene investeres omkring 1,6 pct. af bruttonationalproduktet eller cirka 300 mia. euro i infrastruktur hvert år.⁸¹ Cirka 120 mia. euro af dem er offentlige investeringer, og det beløb er faldet i de sidste ti år, selvom det er blevet næsten gratis for staten at låne i takt med at centralbankerne har sat renten ned. Tænk hvis alle disse infrastrukturinvesteringer fik et klart klimamål og understøttede den grønne deal? Hvis 70 pct. af de offentlige anlægsinvesteringer i de næste ti år gøres til en del af den grønne deal, mobiliserer vi 840 mia. euro ekstra i de næste ti år, og så har vi fået mere end en faktor 4 plan, hvor der samlet set investeres over 4200 mia. euro i den grønne deal frem mod 2030. Herudover kan der også sættes ekstra tryk på den grønne omstilling ved at binde flere af bevillingerne i den fælles landbrugs-politik til at fremme CO₂-reduktioner i landbrugs- og fødevarerektoren.

Dermed er værktøjskassen ikke udtømt. EU kan reformere Den Økonomiske Monetære Union, justere finanspagten og holde grønne investeringer udenfor de aftalte budget- og statsgældskrav, for eksempel så EU-landene kan udstede grønne statsobligationer. Medlemslandene og kommunerne skal have et større råderum til at tænke nyt og investere i klimaomstillingen. I stedet for at spare sig til større klimaproblemer i fremtiden, kan vi undgå fremtidige miljøudgifter ved at investere offensivt, hvilket vil være en god business case. Vi skal frigøre os fra de ordoliberalde sparedogmer og turde føre en mere offensiv finanspolitik, hvor vi medregner de positive gevinster, som opstår i frigørelsen fra den fossile økonomis mange negative eksternaliteter med forurening og sundhedsskader.

Investeringer i klimaomstillingen kan reducere udgifterne fra forurening, sundhedsskader og import af fossile brændstoffer fra autoritære regimer. Det vil være en god business case at investere i fremtidige besparelser, der øger den kollektive sundhed og dermed produktiviteten. Europa-Kommissionen har f.eks. skønnet, at hvis EU bliver til en klimaneutral økonomi, så forsvinder 40 pct. af de 400.000 for tidlige dødsfald, som hvert år skyldes luftforurening. Det ville spare 200 mia. euro om året i sundhedssystemet. Bruger man op imod halvdelen af denne besparelse til investeringer i den grønne deal, kan vi nå op på en faktor 5 plan. Ønsker man af politiske grunde ikke at flytte penge fra sundhedsudgifter til klima - f.eks. fordi der skal bruges flere penge til at investere i nye vacciner og beskytte samfundet mod nye pandemier - kan man også gå andre veje.

Mere end 600 politikere, økonomer, intellektuelle og grønne aktivister har skrevet under på et forslag om at oprette en europæisk klima-finanspagt. De foreslår bl.a., at man opkræver en ekstra selskabsskat på de store selskaber, og så vil der hvert år kunne rejses 100 mia. euro til en europæisk klima- og biodiversitetsfond. Samtidig kan EU-landene indgå en mellemstatslig aftale om at oprette et grønt datterselskab for klima og biodiversitet under Den Europæiske Investe-

ringsbank, der skal rejse endnu flere penge på det finansielle marked. Der skal kun skydes cirka 4,5 mia. euro ind i banken som startkapital, men gennem gearing på finansmarkedet vil det være muligt for medlemsstaterne at få langfristede nulrente lån til klimaprojekter og biodiversitet, der svarer på helt op til 2 pct. af deres BNP.⁸² Realiseres den ide vil der måske hvert år kunne rejses 200 mia. euro på lånemarkedet - alene Tyskland og Frankrig vil på den måde tilsammen kunne investere 110 mia. euro årligt til gavn for klimaet. Vi har historisk gode muligheder for at hente billige lån på finansmarkedet, og det vil være dumt ikke at udnytte det til at sætte fart i den grønne omstilling i Europa.

BRUG MARKEDET SOM LØFTESTANG

Den grønne klimakamp kan blive definerende for det europæiske fællesskab, give det ny mening, samle os kollektivt om et fælles mål og frisætte ny innovativskraft på hele kontinentet i en skala ikke set tidligere. EU råder over verdens største indre marked, og det kan bruges som løftestang og markedsmagnet for grønne investorer og grønne virksomheder fra andre kontinenter. EU kan sætte nye grønne normer og bruge sine love til at presse virksomhederne til at anstrenge sig mere. EU er ikke en hård militær magt, men i Europa har vi mange andre former for magt, som vi kan bruge til at sætte ekstra fart i klimaomstillingen. Vi skal turde bruge dem i 2020'erne. Hvis de menneskeskabte klimaforandringer skal vendes, står og falder det i høj grad med, om EU kan bevare sin ledende rolle og samtidig opbygger stærke og brede internationale koalitioner i omstillingen til en fossilfri økonomi.

I Europa har vi nogle af verdens førende virksomheder indenfor vedvarende energi og energieffektive teknologier. Og flere af dem er ovenikøbet danske. Forstår vi at udnytte disse styrkepositioner i et integreret energinet i EU og bane vej for en ny energirevolution, er det muligt at fremskynde afkoblingen fra fossile brændstoffer. Skala bringer priserne ned for vedvarende energi. Vi har et teknologisk forspring og hjemtager flest nye patenter til energieffektive løsninger, fordi vi i EU-landene tidligt tog modige og fremsynede beslutninger, hvor andre lande og kontinenter i mange år nægtede at indse, at klimaforandringerne er menneskeskabte. Det gælder om at bevare denne såkaldte *first mover* fordel. Vi skal i de næste få år lave store milliardinvesteringer i ny bæredygtig infrastruktur, i grøn og elektrificeret mobilitet, i vedvarende energisystemer og i power-to-x systemer, hvor vedvarende energi omdannes til ren brint, der kan drive tunge lastvogne, fly og energikrævende industrier. Det europæiske flykonsortium, Airbus, har f.eks. sagt, at de allerede i 2035 kan have de første CO₂-neutrale brintfly klar til at gå i luften, så måske kan vi endda flyve med god samvittighed i fremtiden. Men det kræver, at

vi får et opbygget et fælles energisystem, som bygger 100 pct. på vedvarende energi, der kan udveksles og sælges over grænserne. Det er både realistisk og muligt.

Europa-Kommissionen har bl.a. fremlagt en ambitiøs strategi for havvind, der skal femdoble den samlede kapacitet fra offshore vindfarme til 60 GW i 2030 og siden løfte målet til hele 300 GW i 2050. Oveni vil man også hente 40 GW fra bølgeenergi.⁸³ Det vil fastholde EU som verdens førende supermagt indenfor havvind. Men der skal meget mere til for at gøre kontinentet selvsynende med vedvarende energi. I 2018 producerede de europæiske vindmøller og solcelleparker 261 GW.⁸⁴ Oveni skal lægges omkring 150 GW fra vandkraft. Skal vedvarende energi alene drive det nye europæiske energisystem vil det kræve, at vi tidobler den samlede produktion fra disse rene energikilder. Forskere ved Stanford University skønner, at EU-landene skal investere omkring 5200 mia. euro at nå det mål.⁸⁵

Klimakampen og den økonomiske realisme er to sider af samme sag. Fremtidens tabere i den globale økonomiske kappestrid bliver de lande, der ikke omstiller sig til de nye klimarealiteter og hænger fast i de gamle fossile og forurenende produktionsmåder. Vi skal også investere mere i de nye teknologier - bl.a. som bæredygtige og energieffektive batterier - som strategisk set er vitale for os i omstillingen til en nulemissionsøkonomi. Der er også brug for mere i forskning i CO₂-neutrale materialer og genanvendelse. Vi skal speede omstillingen op fra en sort til en cirkulær økonomi, så vi ikke længere dræner resten af verden for de knappe ressourcer og bruger flere jordkloder mere, end det er bæredygtigt. Det kan blive Europas nye økonomiske eventyr, der styrker vores fremtidige konkurrenceevne.

EU kan presse markedets aktører ved at indføre langt højere miljø- og klimafgifter, og dermed stimulere virksomheder og forbrugere til at ændre adfærd. Forurenende virksomheder vil dermed få klare incitamenter til at fremskynde omstillingen til bæredygtig og energieffektiv produktion. De store selskaber kan også tage et større medansvar ved at presse deres underleverandører i Kina, Indien, Vietnam og andre steder med at indføre ressourceeffektive og innovative produktionsformer, der sænker CO₂-bidraget i hele værdikæden. Europæiske energi eksperter kan - som danske eksperter har gjort - tage til Kina og hjælpe kineserne med at optimere deres energinet og dermed spare os alle for skadelige CO₂-udslip. Danmark og andre lande kan indgå klimapartnerskaber med Kina, Indien og andre vækstøkonomier for at sikre hurtigere videndeling og nye teknologispring til gavn for miljøet. Vi har desuden brug for flere rollemodeller og kaskader af forandringer, hvor selskaber, organisationer, forbrugere og NGO-bevægelser sætter hinanden under et højt forventningspres for at yde det bedste. En række af Europas store virksomheder har allerede opstillet mål for klimaneutralitet, forskere udvikler nye energieffektive teknologier og antallet af vindmøllepar-

ker og solcelleanlæg vokser hastigt på kontinentet. Et fornemt eksempel er den danske vinduesfabrikant, Velux, der senest i 2041 vil være livstids CO₂-neutral og har forpligtet sig til at trække så meget CO₂ ud af økosystemet, at virksomhedens klimaregnskab siden dens grundlæggelse i 1941 går helt i nul.

På globalt plan har over 1100 selskaber skrevet under på den såkaldte SBTi-erklæring (Science Based Targets initiative) og lavet konkrete planer for at omlægge produktionen, så de kan holde sig indenfor Paris-klimaaf-talen og det videnskabelige mål temperaturstigningerne på 1,5 grader Celsius og et godt stykke under 2 grader Celsius.⁸⁶ Over 370 af virksomhederne vil bidrage til 1,5 graders målet, og de er så store, at de vil spare udledninger fra 134 kulkraftværker. Det er opmuntrende at se, hvordan flere og flere af verdens største virksomheder erkender, at de må tage et medansvar for at gøre noget effektivt ved de globale klimaforandringer. Nu gælder det om at give denne grønne business-bevægelse endnu mere momentum, og at politisk må man gøre det meget dyrere at operere for virksomheder, der klamrer sig til den fossile æra. Det skal blive en god forretning at vise omsorg for naturen og klimaet.

I de sidste 6 år er der globalt investeret over 1500 mia. euro i grøn energi. Sol- og vindenergi er blevet konkurrencedygtig i det meste af verden. I to tredjedel af verden er energi fra sol og vind nu billigere end energi fra fossile brændstoffer, og om fem år ventes det, at disse vedvarende energikilder er den billigste form for elektricitet i hele verden.⁸⁷ Fremsynende pensionskasser har skruet op for de grønne investeringer og har lukket af for investeringer i fossile brændstoffer. I november 2019 meddelte Den Europæiske Investeringsbank, at den fra 2021 stopper alle investeringer i olie-, gas- og kulprojekter. Chefen for Den Europæiske Centralbank, Christine Lagarde, har sagt, at de økonomiske modeller skal moderniseres, så centralbanken ikke kun skal sikre lav inflation, men også tager højde for klimarisici.

INVESTER I FREMTIDEN

I forhold til de stigende klimaforandringer er den traditionelle økonomiske tænkning i dag blevet den mest risikable strategi. For dermed øger man fremtidens skadesomkostninger. I mange år har investeringerne i realøkonomen været alt for lav, men nu har vi chancen for at udnytte de historisk gode lånemuligheder, der ligger i det aktuelle lavrente marked, til at lave et markant løft i klimainvesteringerne. En sådan offensiv investeringsstrategi vil begrænse fremtidens miljøskader, hjælpe til at gøre Europa til en global klimafrentløber og lægge grunden til det næste grønne erhvervseventyr og nye arbejdspladser.

Der kan tænkes nyt på mange områder. Kommissionen vil gerne plante 3

milliarder flere træer i Europa, og det vil skabe meget mere natur i Europa, give os flere naturoplevelser og trække CO₂ ud af atmosfæren. I EU kan der også stilles højere krav og aftales højere miljøstandarder, som både offentlige og private skal rette sig efter. Politikerne kan beslutte, at al ny infrastruktur skal understøtte målsætningen om markante CO₂-reduktioner og omstilling til et klimaneutralt samfund. Man også vedtage, at alle vedligehold og moderniseringer skal være bæredygtige. Sådan som EU f.eks. har gjort ved at fastsætte standarder, der stiller krav til både offentlige og private bygherrer om, at alle nye bygninger fra 2020 skal være næsten energineutrale, og alt eksisterende byggeri skal renoveres og gøres energineutralt senest i 2050.

Ved at tænke bæredygtigheden ind i alle nye investeringer og anlæg fra starten får vi meget mere for pengene. Man kunne også indregne nogle af de potentielle besparelser, som klimaomstillingen vil give, fordi den grønne deal er en investering i en klimaneutral fremtid for europæerne, som har en række positive sideeffekter, vi alle får glæde af. Der sikres store sundhedsbesparelser som følge af lavere forurening, så her kan medlemslandene fra 2025-2030 mindst spare over 200 mia. euro. Det er et meget konservativt skøn. Da levetiden også stiger på grund af færre tidlige dødsfald, må der forventes øgede ældreudgifter i samfundet, der spiser en del af besparelserne.

En anden lavthængende frugt, der venter på at blive plukket, ligger i EU's landbrugspolitik. Siden 1990 har landbruget og fødevarerindustrien i Europa øget deres CO₂-emissioner, og her er EU's landbrugssubsidier medansvarlig, fordi man har støttet endnu større landbrug, mere intensiv drift og industrialisering. Isoleret står landbrugssektoren bag cirka en tiendedel af EU's CO₂-emissioner, men regnes klimaaftrykket med i fødevarernes livscyklus fra jord til bord - inklusive gødning, sprøjtemidler, forarbejdning af fødevarer, transport af fødevarer, energi fra landbrugsmaskiner og affald - står landbrugssektoren bag op imod 31 pct. af EU's samlede CO₂-udledninger.⁸⁸ Det er uholdbart. I det næste syvårige EU-budget for 2021-2027 vil fællesskabet spendere i alt 344 mia. euro på den fælles landbrugspolitik og udvikling af landområderne, men kun 40 pct. af disse midler er øremærket til klimaformål. Hvis man løfter andelen til f.eks. 70 pct., kan EU frigøre ekstra 100 mia. euro til klimaet i den syvårige budgetperiode.

Der er behov for en radikal nytænkning af den fælles landbrugspolitik. Den har i flere generationer givet os fødevarsikkerhed, og det har været en vigtig mission for det europæiske fællesskab at blive selvforsynende. Den næste store samfundsopgave, som landbruget kan hjælpe os med at løse er at sikre større klimasikkerhed. Der må være større incitament til landbrug, der omstilles til regenerative brug, der giver mere tilbage til jorden, end de tager. Bønderne kan her bl.a. trække CO₂-udledninger ud ved at nedmulde mere organisk stof, at

bruge flerårige afgrøder eller ved kun at benytte eldrevne og biogasdrevne maskiner forsynet med vedvarende energi. Desuden kan flere jorde henlægges til fri natur eller øget skovdrift.

Føres EU's landbrugspolitik helt ind i den Grønne Deal, vil det gøre en meget stor forskel. De fleste landmænd elsker naturen, men de seneste årtiers industrialisering har haft en høj pris med øget miljøforurening, klimaødelæggelse og fremmedgørelse. Kan landbruget blive frontløber i Europas store klimaomstilling i stedet for et fodslæbende erhverv, der hænger i bremsen, får de et nyt og højere formål med deres virke. Måske vil det igen blive attraktivt for de unge at flytte tilbage på landet og blive økologiske frontløbere?

Vi trænger til en omfattende elektrificering af fremtidens transportnet, så alle privatbiler kan køre på el fra vedvarende energi. Skal vi realisere visionen om at gøre Europa til et CO₂ neutralt kontinent, er det helt uomgængeligt. I dag står transportsektoren bag omkring 27 pct. af EU-landenes CO₂-udledninger. Selvom der sker teknologiske fremskridt med øget energieffektivitet, overskygges det af væksten i biler, lastvogne og fly. Transportsektorens samlede udledninger er steget med næsten en tredjedel siden 1990. Der er stærke industrielle og økonomiske interesser koblet op på transportsektoren, og mange borgeres identitet, livstil og arbejdsliv er knyttet til det have sin egen bil. Gule veste og modstand fra europæiske bilfabrikker kan hurtigt afspore debatten om den nødvendige omstilling af transportsektoren.

Det vil tage tid at ændre de indgroede forestillinger om, hvad der muligt, men den accelererende revolution med elbiler er ved at få fart. Nu gælder det om politisk at skabe de rigtige incitamenter, så borgerne og virksomhederne springer ud i teknologiskiftet. EU kan gøre en kæmpe forskel, hvis man får hele transportsektoren ind under kvotehandelssystemet og stiller stadig skrappe krav til bilfabrikanterne om energieffektivitet og elektrificering. EU kan her vedtage et direktiv for gradvis indfasning af nulemissionskøretøjer i hele Europa. Man kunne f.eks. indføre et forbud mod salg af nye fossile biler og busser i det indre marked fra 2030 og af fossile lastvogne fra 2035. Hvis disse regler gælder for hele det indre marked, vil de europæiske bilproducenter få tid og incitamenter til i stor skala at satse på elbiler. Lastvogne og fly kan i fremtiden drives på ikke-fossile brændstoffer, der er fremstillet fra vedvarende energi, herunder vindbaseret brint.

EU og medlemslandene kan investere massivt i et finmasket paneuropæisk net af el-ladestationer, så det bliver lettere for borgerne at skifte de gamle fossile køretøjer ud og købe nulemissions biler. Uden at miste den frihed, som privatbiler og delebiler giver den enkelte familie. Kommissionen sigter efter at mindske transportens CO₂-udledninger til en tiendedel frem mod 2050, men hvorfor ikke gå hele vejen? Målet kunne være, som miljøorganisationen Greenpeace har

foreslået, at sikre nulemissioner i EU's transport fra 2040. Det er både realistisk og muligt, viser seriøse analyser.⁸⁹ Langsigtede, klare og ambitiøse mål kan stimulere samfundsmæssig forandring i stor skala.

EN GRØN SKATTEREFORM

I et kapitalistisk samfund er markedspladsen en meget effektiv mekanisme til at fordele begrænsede ressourcer. Udbud og efterspørgsel kan ændres lynhurtigt i forhold til de prissignaler og reguleringer, der gælder, og så vil markedets aktører hurtigt indrette sig på de nye vilkår. Det bør vi udnytte. Hvis staterne i EU skruer markant op for de grønne afgifter, bliver det attraktivt for virksomhederne og borgerne at ændre adfærd. Man bør præmiere miljøansvarlighed i stedet for forurening, spild eller skødesløs omgang med de naturlige ressourcer. Høje miljø- og energiafgifter er et effektivt styringsinstrument, som bør udnyttes. Man kan f.eks. rejse mange milliarder euro til at finansiere den grønne omstilling, hvis der indføres højere CO₂-afgifter, ekstra afgifter på flytrafik og containertransport på havene, samt indføres en grøn importtold fra lande, der kører på frihjulft. de internationale klimaftaler. Det vil gøre samtidig det ekstra attraktivt for virksomheder og borgere at minimere CO₂ udslip.

Medlemslandene bør lave grønne skattereformer, der gør det attraktivt at spare på energien, investere i energieffektive teknologier og begrænse forureningen. Desværre kniber det i medlemslandene med politisk handling, for alle er bange for, at man skader erhvervslivet og den nationale konkurrenceevne. Selv i Danmark, der ser sig som en grøn frontløberation, er miljøafgifterne faldet siden 2009, fordi skiftende regeringer har sænket skattetrykket, og det samlede provenu fra miljøafgifter er faldet, fordi folk sparer mere på energien.⁹⁰ Men lavere miljøafgifter er den forkerte vej at gå, hvis man vil fremme klimaomstillingen. Foreløbig er lande som bl.a. Sverige, Finland og Holland langt mere ambitiøse end Danmark. Det er godt, at enkeltlande laver grønne skattereformer og indfører klimaafgifter, men allerbedst er det, hvis man i hele EU indfører en relativt høj CO₂-minimumsafgift, så den gælder for det indre marked. Så kan de enkelte lande selv forhøje den yderligere, hvis de ønsker at være grønne frontløbere.

I fremtiden bør en større del af skattebyrden flyttes fra arbejde til klima- og miljøskader. Medlemslandene bør føre nogle af de højere grønne afgifter tilbage til udsatte sociale grupper, så de kan klare omstillingen og ulighederne mindskes. Hvis den grønne skattereform også har en social retfærdig profil, er det nemmere at sikre politisk opbakning fra et bredt flertal af befolkningen. Det vil kun være rimeligt at stille større krav til de bredeste skuldre i samfundet, for det er også dem, der har det største ansvar. En rapport fra NGO-organisationen, Oxfam, der er

udarbejdet af Stockholm Environment Institute, har vist, at fra 1990-2015 stod den rigeste procent af de europæiske borgere bag 7 pct. af de samlede CO₂-udledninger i unionen. Den rigeste tiendedel af befolkningen stod bag 27 pct. - og det var det samme som udledningerne fra den fattigste halvdel af EU-borgerne.⁹¹

Rent økonomisk giver det god mening at flytte skat fra arbejde til klima- og miljøskader, fordi i fremtiden er en afgørende konkurrenceparameter vores evne til at maksimere ressourceproduktiviteten. I det omfang medlemslandene ikke selv kan klare opgaven, bør EU hjælpe dem på vej eller supplere de nationale initiativer. De grønne skattereformer bør koordineres og afstemmes internt i EU, for så er det nemmere at undgå konkurrence til en lavere fællesnævner. Overlades opgaven til de enkelte nationer, ender man i en fastlåst situation, hvor ingen tør handle og gøre noget i den fælles bedste interesse, fordi alle frygter, at de andre i konkurrencespillet snyder på vægten. Kun fælles politiske beslutninger i EU kan bringe os ud af kniben.

Man bør også lave en gennemgribende reform af EU's kvotehandelssystem, ETS, der i dag er verdens største kvotehandelssystem, og som i 2019 sikrede medlemslandene et samlet skatteprovenu på knap 15 mia. euro. I princippet dækker ETS udledninger fra elproduktion, fjernvarme, store industrianlæg, stålfabrikker, olie- og gasproduktion samt en del europæisk flytrafik, men der er alt for mange gratis kvoter i omløb, så auktionspriserne har været alt for lave. Luftfarten og de energitunge industrivirksomheder skal desuden kun købe en begrænset andel af deres CO₂-kvoter, og andre brancher som de maritime erhverv kører helt på fribillet, så det er stadig under halvdelen af EU-landenes CO₂-udledninger, der er omfattet. EU bør tage langt flere kvoter ud af systemet, så prisen for at udlede et ton CO₂ gradvist hæves fra 23-30 euro til omkring 150-200 euro, som bedre vil afspejle det samfundsmæssige tab ved forureningen. Ideelt kunne man drømme om en dag, hvor man i FN-regi laver et globalt kvotemarked for handel med CO₂-kvoter, der binder alle verdens lande, men da det næppe er realistisk, må vi satse på en ambitiøs reform af EU's kvotehandelssystem. Hvis de fleste frie kvoter fjernes, de fleste sektorer omfattes og kvotepriserne hæves, vil det kunne indbringe op imod 50 mia. euro om året, viser en forskningsrapport.⁹² Disse penge kunne bruges til at medfinansiere den grønne omstilling.

Penge, der hentes ind af hensyn til miljøet, bør i videst mulige omfang bruges til geninvesteringer i den grønne omstilling og gradvist skrues op i takt med, at virksomhederne og forbrugere ændrer adfærd, så det samlede skatteprovenu ikke undergraves. I en overgangsfase kan man bruge noget af provenuet til en grøn omstillingsfond i EU, der kan hjælpe energitunge erhverv med at lave investeringer i renere teknologier, vedvarende energi og nye innovative løsninger, så de i løbet af få år kan klare sig på de nye grønne markedsvilkår. Det behøver slet ikke

at blive en dårlig forretning. Faktisk ser det ud til at være økonomisk snusfornuft og en rigtig god forretning.

Undersøgelser har vist, at investeringer i grøn infrastruktur, vedvarende energi og energieffektiviseringer giver næsten tre gange så mange job, som investeringer i de fossile industrier.⁹³ En gruppe forskere på Stanford University har beregnet, at det for de 143 mest energiforbrugende lande i verden - herunder alle 27 EU-lande - er teknisk og økonomisk muligt at omstille hele energiforsyningen til sol, vind og vandkraft allerede i 2030.⁹⁴ Men af sociale og politiske årsager, anbefaler forskerne dog, at landene sætter et mål om mindst 80 pct. vedvarende energi i 2030 med henblik på, at samfundet i 2050 helt kører på vedvarende energikilder. Det interessante er, at det faktisk også vil være en økonomisk og jobmæssig god forretning at gennemføre omstillingen.

Den grønne omstilling kræver 57 pct. mindre energi, den koster mindre, vedvarende energi giver enorme sundhedsbesparelser takket være mindre forurening, og omstillingen skaber netto 28 millioner nye, langtidsholdbare fuldtidsjob, end hvis man fortsætter i det gamle fossile spor. De samlede private omkostninger til energi vil ifølge forskerne blive 61 pct. lavere frem til 2050, hvis man satser på vedvarende energi frem for fossile brændstoffer. Det nye grønne og vedvarende energisystem kræver også færre investeringer i de kommende år, end hvis man investerer i den fossile økonomi.

Den gamle økonomiske model domineret af fossile brændstoffer og finansiell gearing har længe vist alvorlige sygdomstegn. De negative sociale, miljømæssige og sundhedsmæssige sideeffekter er efterhånden blevet så store, at det ikke længe er klogt at klamre sig til *business as usual*. Efter finanskrisen har EU-landene år for år investeret mindre i ny infrastruktur, de offentlige budgetter er strammet og mange virksomheder har været tilbageholdende, fordi man har været usikre efter finanskrisen. Siden skabtes endnu større usikkerhed med Brexit og Trumps handelskrige. Det har været en negativ spiral. Men den kan vendes ved at satse på de mange grønne spirer, de nye grønne teknologier, ny bæredygtig infrastruktur og vedvarende energikilder, der skaber flere nye job, end de gamle der er forældede.

FRA PANIK TIL HÅB

”Der er ild i vores hus”, sagde den svenske skoleelev og klimaktivist, Greta Thunberg, da hun i 2019 gav en opsang til World Economic Forum i Davos. Hun er træt af at høre på alle de pæne løfter uden handling, for klimakrisen ”truer vores civilisation og hele biosfæren.” Hendes ord fik de velklædte erhvervsfolk og politiske ledere i salen til at spidse ører. For det var ikke diplomatisk skønmaleri, men en brutal og direkte opsang: ”Jeg ønsker ikke, at I er håbefulde. Jeg vil, at I

gribes af panik. Jeg vil, at I føler den angst, jeg oplever hver dag. Og så vil jeg, at I handler, som I ville gøre under en krise. Jeg vil, at I handler, som om huset stod i brand, for det gør det.” Greta Thunberg har ret i, at politikerne og virksomhederne burde handle som om, huset står i brand. Men hun tog fejl i en ting i den tale. Selvfølgelig har vi alle brug for håb. Masser af håb. Det nytter ikke at grave sig ned i et dybt sort hul af angst, hvor man bliver handlingslammet. Men den vrede, der fødes ud af angsten, i krisebevidstheden og i kollektive chok fra store fælles kriser kan gøres til en motor for politisk handlekraft.

Det kan være skræmmende at erkende, at vi som mennesker aktivt underminerer jordens evne til at understøtte den fremtidige menneskelige udvikling. Men som den svenske klimaekspert, Johan Rockström, siger, er denne viden ”også et stort privilegium, fordi det betyder, at vi er den første generation, der ved, at vi nu skal navigere gennem en transformation til en global bæredygtig fremtid.”⁹⁵ Det er udtryk for et positivt livssyn. I stedet for at lade sig tynde ned af klimakrisen og evigt sortsyn, ser Rockström den som en enestående mulighed for at sætte en forandring i gang, der gør verden til et bedre sted at leve. Det er muligt, selvom fremtiden er fyldt med radikal usikkerhed, da ikke alt kan kontrolleres eller programmeres i det menneskelige liv eller i naturens komplekse økosystemer. Det handler om at stimulere håbet og ikke frygten.

Bevægelsen er allerede i gang, og Greta Thunberg er selv med til at skabe håb. Hun er blevet et levende symbol for den nye internationale klimabevægelse af vrede skoleelever og unge aktivister, der har fået millioner af unge aktivister på gaden i Europa, USA og andre lande. Fridays for Future demonstrationer er en blandt mange grønne knopskydninger i klimabevægelsen, der har sat verdens beslutningstagere under pres. Den grønne løbeild breder sig lynhurtigt via de sociale medier, og ved indgangen til 2021 havde Greta Thunberg over 4,6 mio. følgere på Twitter. Det var ni gange så mange, som formanden for Europa-Kommissionen, Ursula von der Leyen. Den unge svenske klimaaktivist har holdt taler for FN’s generalforsamling, i Europa-Parlamentet, til World Economic Forum og til demonstrationer i en række hovedstader. Folk lytter, når Greta Thunberg taler. Nogle elsker at hade hende og fornægter stadig, at der er grund til at gøre noget. Folk med stærke budskaber og stærk personlighed deler ofte vandene.

I en Twittertransmitteret video i december i 2020 rettede Greta Thunberg igen en hård kritik af beslutningstagerne for at have spildt fem år siden Paris-topmødet. Politikerne har opstillet langsigtede og luftede målsætninger, samtidig med at man har sendt over 200 ekstra gigaton CO₂ ud i atmosfæren, og slet ikke leveret handling. Men der er en løsning, sagde hun: ”Der er håb. Vi er håbet. Vi, folket.” Det er nemlig folket og nyt demokratisk engagement, der kan bære håbet om virkelig forandring. Det har hun fuldstændig ret i. Håbet kommer

fra neden. Fra alle de borgere, der engagerer sig, kæmper for forandring og selv bliver til en del af den forandring, de ønsker at skabe. Man kan allerede se et mærkbart holdningsskifte i meningsmålingerne.

En stor meningsmåling fra Bertelsmann Stiftung blandt vælgere i alle medlemslande, viser, at hele 58 pct. af europæerne ønsker, at EU bliver CO2 neutral allerede i 2030.⁹⁶ Det er langt mere ambitiøst, end selv det grønne parti i Europa-Parlamentet har foreslået. Mange vælgere er også villige til at lave personlige ofre i deres hidtidige forbrug for at nå målene. 35 pct. er klar til helt at forbyde ikke-essentielle flyrejser, og en fjerdedel vil forbyde benzin- og dieslbiler. 69 pct. vil favorisere vedvarende energikilder i energisektoren. Så der er masser at håbe på. Fornyelsen presser sig på fra neden. Vælgerne er meget mere grønne, end den politiske elite ofte forestiller sig. Selv rockstjerner som Coldplay har meldt ud, at de kun vil tage på tour, hvis de kan gøre det carbon neutralt. De tvinger hele musikindustrien til at nytænke måden at formidle musik på. Forandring er *Everyday Life*.

Det svære er at omsætte ambitionerne til hverdagspolitik, der virkelig rykker noget. Som individer kan vi være med til at tage ansvar, for som forbrugere har vi større politisk og økonomisk magt, end vi tit forestiller os. Spiser vi meget mindre kød, sparer vi flyture, kører vi elbil, isolerer vi husene, køber vi grøn energi, genbruger vi, dropper vi *fast fashion* og siger vi farvel til kortsigtet forbrugerskisme til fordel for andre værdier og mere kvalitet, kan vi som politiske forbrugere både spare CO2-udledninger og gøre det endnu mere attraktivt for virksomhederne at ændre kurs. Hver eneste handling og adfærdsændring, der gør en forskel, er noget, vi kan glæde os over hver især og sammen. Måske vil den enkelte ligefrem føle mere stolthed og glæde i livet ved personligt at gøre en forskel? Og vil dem, der ikke gør noget, måske en dag rammes af dyb skamfølelse over, at de ikke gjorde noget for at forbedre verden for deres børns og børnebørns skyld, men kun tænkte på deres egos umiddelbare behovstilfredsstillelse? Det må den enkelte person gøre op med sig selv. Det er i sidste instans et moralsk og politisk valg. Lad os hylde dem, der faktisk gør en forskel i stedet for at skose dem, der endnu ikke er klar til at ændre adfærd. Det nytter ikke at individualisere klimakampen, at forfalde til gold moralisme eller at spilde tiden med at være forarget over alle dem, der ikke lever klimaanstændigt. Det kræver nemlig et stærkt politisk lederskab og fremsynede reguleringer, så alle de mange små og positive handlinger skaleres op. I Europa såvel som i resten af verden.

Året 2019 blev det store grønne politiske vendepunkt. Det var forandringens år, og det gav os endnu mere grund til at nære håb. Ved Europa-Parlamentsvalget i maj 2019 gik de grønne partier frem i en række EU-lande, og det var led i en bredere vækkelse. Befolkningerne vil gerne gøre mere ved klimaforandringerne og i flere af de nordeuropæiske EU-lande er det en af de to største bekymringer

blandt vælgerne. Der er momentum bag klimasagen, og alle de etablerede partier er nødt til at justere kursen og tage klimaet langt mere alvorligt. Selv politikere, som tidligere førte sig frem som klimaskeptikere og latterliggjorde klimaaktivisterne, er begyndt at indse, at de må sætte grønne sejl. For det koster dyrt at lade være. Op til det danske folketingsvalg i 2019 kaldte Folketingets formand, Dansk Folkepartis Pia Kjærsgaard, alle klimaaktivisterne for "klimatosser". Det var tosset sagt, for det tabte DF på. For de grønne partier gik kraftigt frem ved valget, og DF blev valgets store taber. Også fordi de blev trængt af et par nye yderligtgående højrepartier, der forsøgte at kapre deres udlændingedagsorden.

Lige efter valget fik venstrefløjen og de radikale presset Socialdemokratiet til at acceptere et forslag om at reducere de danske CO₂-emissioner med 70 pct. frem mod 2030. Og partierne vandt stemmer på det. Efter valget tilsluttede en række borgerlige partier som Konservative, Venstre, Liberal Alliance og selv Dansk Folkeparti sig også kravet. Det var et enestående politisk jordskred i partiernes holdninger, og i december 2019 indgik partierne fra højre til venstre et bredt nationalt kompromis om at sænke Danmarks CO₂-emissioner med 70 pct. frem mod 2030 og gøre Danmark til en af verdens frontløbernationer i klimaomstillingen. Det er en klog og fremsynet beslutning. Den viser lederskab, hvor der er brug for det. Omstillingen vil kræve store investeringer og adfærdssændringer i de kommende år, men det er i Danmarks økonomiske egeninteresse. Der kan høstes store økonomiske eksportgevinster i omstillingen, når den får fart på den europæiske og globale arena. Ved at gå forrest med skrappe og ambitiøse krav, der ligger foran kurven i markedet, kan Danmark styrke sin internationale konkurrenceevne og blive storleverandør af de løsninger, som andre nationer kommer til at efterspørge i stor stil i 2020'erne.

STOPKLODSER PÅ VEJEN

Stærke særinteresser i industrien og landbruget er dog stadig forankret i den gamle fossile økonomi, og de har undervejs enten modarbejdet eller sat stopklodser op, der har sænket omstillingstempoet i Danmark. Selvom en række økonomer har sagt, at en høj CO₂-afgift er det mest effektive middel til at få virksomheder og forbrugere til at reducere CO₂-udledninger, har flere interesseorganisationer enten forsøgt at dæmpe ambitionsniveauet kraftigt eller helt sige nej til CO₂-afgifter. I efteråret 2020 gik Dansk Metal og Dansk Industri ud og stillede krav om, at energisektoren og den energitunge del af industrien ikke må pålægges en særlig CO₂-afgift ud over den kvotepris, de i forvejen betaler i EU's kvotehandelssystem. De sagde samtidig nej til, at virksomhederne pålægges yderligere afgifter og vil have kompensation. Det fik den forhenværende økonomiske

overvismand, Peter Birch Sørensen, til at sige, at ”kæden er hoppet af for Dansk Industri og støtterne i Dansk Metal.”⁹⁷

Det er en svær balance. Man står overfor et reelt dilemma, der skal håndteres. Hvordan gennemfører man den grønne omstilling og skruer på klimaafgifterne, uden at det koster arbejdspladser i eksporterhvervene? Klimarådet har foreslået, at der indføres en ensartet afgift på 1500 kr. pr. ton CO₂, som gradvist indføres frem mod 2030, men interesseorganisationerne har ønsket en langt lavere sats og samtidig krævet kompensation til de energitunge virksomheder. I november 2020 fremlagde den socialdemokratiske regering et forslag til en grøn skattereform, hvor de helt havde droppet ideen om en CO₂-afgift. Månedene efter indgik man så et bredt forlig i Folketinget om at sparke problemet til hjørne og nedsætte et ekspertudvalg, der skal undersøge, hvordan en sådan ensartet CO₂-afgift kan skrues sammen. Reelt var det en måde at trække tiden ud, så man ikke er forpligtet til noget konkret før efter næste valg. Man har kun lovet at arbejde for, at der kommer en sådan afgift i 2030, men alt var ukonkret og uforpligtende. Klimabevægelsen reagerede prompte og kaldte det en sort afgiftsreform.

Rent teknisk burde det ikke være umuligt at skrue en grøn skattereform, hvor man gradvist indfører markant højere CO₂-afgifter, giver en tidsbegrænset kompensation til særligt udsatte virksomheder, øger investeringerne i forskning og innovation, og samtidig holder hånden under socialt svage grupper. Sverige har allerede en CO₂-afgift på over 800 kr. pr. tons eller mere end fire gange den danske. Også Holland, Frankrig og Tyskland har valgt at skrue op for CO₂-afgifterne. Den borgerlige norske regering vil endda løfte CO₂ afgiften til over 1400 Dkr pr. tons. Det vil dog være endnu bedre, hvis man i hele EU kunne enes om en grøn skattereform, og kombinerede det med en CO₂-importafgift ved de ydre europæiske grænser, for så kan man begrænse den skadelige carbonlækage, hvor virksomheder flytter ud og placerer forureningen i andre lande.

Ved at handle sammen i EU er det muligt at imødegå de forandringsangstes argument om, at vi i vores eget land aldrig kan stille skrappe miljøkrav, fordi det angiveligt skader konkurrenceevnen og koster job. Sagen er, at de fodslæbende politikere og lobbyister har et meget snævert syn på konkurrenceevne, der er alt for defensivt, og som bygger på frygt i stedet for at skabe den forandring, man selv ønsker at være en del af. Det er nemlig ikke bare omkostninger, der bestemmer et lands konkurrenceevne, som vi bl.a. ved fra Harvard-professor Michael E. Porters banebrydende arbejde om nationers konkurrenceevne.⁹⁸ Det er også et højt pres fra det offentlige, afgifter, fremsynede reguleringer, veluddannede og produktive medarbejdere, høje forventninger fra forbrugerne, en veludviklet infrastruktur, forskning, udvikling og teknologisk innovation. Eller som Porter har sagt, bør det offentlige ”fastsætte priser for ressourcer, som afspejler deres sande

omkostninger”. Og man skal vedtage høje mål, der styrker fælles sociale værdier, fordi det vil stimulere innovationen, fremme samfundsmæssige mål og ”skabe en fælles spillebane, der opmuntrer virksomheder til at investere i fælles værdier frem for at maksimere kortsigtede profitter.”⁹⁹

Skal vi styrke Danmarks konkurrenceevne i forhold til en fremtid, hvor markedet for grønne teknologier og CO₂-neutrale løsninger ventes at stige eksplosivt, er det vigtigt hele tiden at indrette de økonomiske incitament, så det er attraktivt for virksomhederne at investere i nye teknologier, at stå på tær og anstrenge sig for at være på niveau med de bedste europæiske og globale konkurrenter. Det er f.eks. ikke tilfældet med den energitunge cementfabrik, Aalborg Portland. Virksomheden, der har 335 medarbejdere, står bag hele 2 pct. af Danmarks samlede CO₂-udledninger, da det er meget energikrævende at fremstille cement. Men virksomheden udleder en del mere CO₂ pr. ton cement end deres europæiske konkurrenter og klarer sig endda ringere end det internationale gennemsnit. De vil ad frivillig vej reducere deres CO₂-udledninger med 30 pct. frem mod 2030, men også til den tid vil de halte pænt efter deres konkurrenter som bl.a. LafargeHolcim fra Schweiz, der allerede er mere klimavenlige og har sat mere ambitiøse reduktionsmål frem til 2030.¹⁰⁰ Hvis danske virksomheder skal klare sig i det grønne konkurrencekapløb, er vi nødt til at kunne måle os med de bedste. Hvis ikke vi kan finde ud af at hæve kravene i Danmark, fordi det til tider sumper til i de gamle etablerede interessekampe, må man håbe, at EU sætter ekstra fart på omstillingen og trækker os med op.

I Danmark ynder vi at fortælle historien til hinanden om, at vi er grønne verdensmestre eller i alt fald en af de mest innovative og fremsynede nationer. Vi gør det godt på mange felter, og der er meget at være stolt af. Danmark har fremragende grønne frontløbervirksomheder som bl.a. Ørsted, Christian Hansen, Novozymes, Vestas, Siemens Wind Power, Velux, Grundfos og Danfoss. De tre førstnævnte var endda med i top ti på den globale rangliste over verdens 100 mest bæredygtige virksomheder, som Corporate Knights kårede i 2020.¹⁰¹ Ørsted, der er verdensførende indenfor havvind, blev kåret som nummer et på den globale rangliste, og det var en fortjent udmærkelse til Ørsted, som gør deres drift og produktion CO₂ neutral i 2025, så hele virksomheden bliver CO₂-neutral i 2040. Det viser, at man kan nå vidt, hvis man tør sætte ekstremt ambitiøse mål. Det bør vi kæmpe for på alle områder, hvis vi ønsker at bevare en position som en af verdens grønne frontløbernationer.

Industriens tunge interesseorganisationer udviser alt for lidt mod til at frigøre sig fra det energitunge og fossilafhængige bagland. Det har vi set i spillet om den grønne skattereform, hvor industriens lobbyorganisationer virker temmelig fodslæbende. Sådan var det også tilbage i juni 2014, da EU forhandlede om at hæve

fællesskabets mål for vedvarende energi og energieffektiviseringer. Som optakt til EU's junitopmøde udsendte vi fra Tænketanken EUROPA et notat om, hvordan en energiunion kan blive "EU's næste store projekt", så vi kan at gøre os uafhængige af import af energi fra Rusland, Mellemøsten og andre autoritære regimer.¹⁰² I notatet anbefalede vi blandt andet, at EU satte et bindende mål for energieffektiviseringer på 40 procent. Men det var de absolut ikke glade for i Dansk Industri, så jeg blev straks kaldt til kammeratlig samtale i Industriens Hus. De var vrede og ville have os til at sænke ambitionerne til 27-30 procent. De henviste til, at deres økonomiske beregninger viste, at det vil være skadeligt for beskæftigelsen og økonomien at gå op til 40 pct.

Der blev lagt maksimalt pres på os for at rette ind. Tænketanken havde ikke mange måneder på bagen, og sammen med Dansk Metal var DI vores hovedsponsor ligesom Industriens Fond, som de kontrollerede, så jeg måtte være yderst forsigtig. På en måde forstår jeg godt deres dilemma. Når man blandt sine medlemmer har både energitunge og energieffektive virksomheder, er det sikkert lettest at holde sig på midten af motorvejen. Det er fair nok. Men det er bare ikke det, der skaber fornyelse i større skala. Som en uafhængig tænketank er det vigtigste, at man kan begrunde sine analyser baseret på solid viden. Det syntes jeg, at vi kunne. Først forsøgte jeg med et argument om, at Danmark allerede står stærkt på det globale marked for energieffektiviseringer og vedvarende energi, og det har været den hurtigst voksende eksportsektor i flere år. Så vækstpotentialet er stort, og at det er derfor i klar dansk interesse at sætte højere EU-mål. Det argument var dog ikke nok for DI's folk. For hvad gør man så med Aalborg Portland og de andre energitunge virksomheder?

Man risikerer carbonlækage, lød modargumentet. "Man er nødt til at være realistisk økonomisk set". Men hvad betyder det egentlig? Det afhænger faktisk af den økonomiske regnemaskine. Den neo-klassiske regnemodel viste et velstands- og jobtab ved en energieffektivisering på 40 pct. frem mod 2030. Heldigvis kunne jeg henvise til, at grundige beregninger baseret på en post-keynesiansk regnemodel har vist, at det høje effektiviseringsmål giver en gevinst både målt på bruttonationalproduktet og tusindvis af flere arbejdspladser.¹⁰³ Den var den sidste model og ikke den udbudsøkonomiske model, som vi støttede os til fra tænketankens side.

Hvilken viden skal man støtte sig til, når der skal foretages et kritisk valg? Det er en afvejning af, hvad man mener har værdi i de mange dilemmaer mellem økonomi, jobhensyn og miljø. I sidste ende er det et politisk, værdimæssigt og etisk valg, hvilket verdenssyn og økonomisk model man sætter sin lid til. Der findes ikke en absolut guddommelig viden, der som en højere nødvendighed - med værdifrie objektive fakta - kan overtrumfe den anden. Sagen er, at ingen har fuld in-

formation om, hvordan fremtiden former sig, og hvilken adfærd politikere, virksomheder, investorer og forbrugere helt præcist vælger i de forskellige scenarier.

Det er naivt at bilde sig ind, at folk handler rationelt som snævre nyttemaksimerende enheder, der kun er besat af pris og ikke kvalitative og subjektive vurderinger. Vi kan ikke vide med sikkerhed, hvordan folks adfærd er i den fremtidige konkurrence og i det krydspres, som vi som mennesker hele tiden udsættes for. Alle økonomiske modeller rummer visse subjektive vurderinger, forudsætninger og antagelser, der kan udfordres. Det er nemmere at beregne fortiden, men fremtiden er fyldt med usikkerheder og her må vi i et vist omfang støtte os til sandsynlighedsberegninger og politiske skøn. Den neoklassiske regnemodel antog f.eks., at de afledte besparelser på energiudgifterne bruges til at sænke sociale bidrag og arbejdsmarkedsbidrag, hvor den post-keynesianske model lagde op til at bruge pengene til at finansiere yderligere energieffektiviseringer. Den ene model vil helst begrænse staten, mens den anden model ser en samfundsøkonomisk fordel i at investere i fremtidige energibesparelser.

Det er vigtigt at føre en åben offentlig debat om præmisserne bag det, der bliver sagt i den offentlige klimadebat. Min holdning i forhold til den grønne omstilling er, at det er klogest at gå foran og at investere sig ud af krisen, så man kan få et forspring og høste de økonomiske gevinster i det nye globale vækstmarked for energieffektive teknologier. I stedet for at holde sig til den bløde mainstream og lægge sig midt på motorvejen, vil jeg hellere ud i overhalingsbanen for den grønne omstilling. Danmark bør gå foran og kæmpe i EU for at opstille så ambitiøse klimamål, som det er realistisk, økonomisk og teknologisk muligt. Det er bedst, hvis vi kan løfte i flok. Det er ikke nok, at små nationer som Danmark sætter sig nye høje mål for sig selv. For det er blot en lille dråbe i det globale ocean. Selv store europæiske lande er for små til at flytte noget alene i det store billede. Hvis det virkelig skal batte, skal hele Europa løftes op. Det kræver en ekstra politisk indsats.

KLIMAET SOM EUROPAS MÅNEPROJEKT

I mange år har politikerne i EU's medlemslande desværre spildt tiden på at dyrke uenighederne og at fokusere på de snævre nationale interesser. Og lobbyisterne i interesseorganisationerne har været optaget af at pleje deres egne snævre og etablerede interesser. Det svækker omstillingsevnen. Desværre har EU-institutionerne også haft travlt med at lave krisemanagement i forhold til nye ydre chok fra terrorisme, finanskriser, flygtningekriser og Brexit, som har betydet, at klimaet alt for længe er blevet trængt i baggrunden. I 2020 blev vi slået ud af kurs på grund af Covid-19 krisen. Den slags konkrete kriser skal selvfølgelig håndteres, men de

må ikke overskygge den langt større udfordring fra de globale klimaforandringer. Vi har ikke råd til mere splittelse eller at udskyde de nødvendige investeringer. Mere nationalt fedtspil og fodslæb fra lobbyisterne hjælper os ikke. Europa-Parlamentet har vedtaget en erklæring om, at vi klimamæssigt befinder os i en nødsituation, og vi har måske kun ni år til for at få lagt kursen radikalt om.

Nu må kræfterne samles om at gøre klimaet til EU's store samlingsprojekt, så Europa kan blive verdens første klimaneutrale kontinent. Klimaet kan blive Europas store måneprojekt for 2020'erne. Kommissionens forkvinde, Ursula von der Leyen, har selv talt om den europæiske Green Deal som et måneprojekt, og det er den helt rigtige måde at tænke det på. Al energi, politisk vilje, økonomisk handlekraft, forskningsmæssig viden og innovationskraft må sættes ind på at nå det fælles mål. Tilbage i 1961 blev USA ramt af flere ydre chok i rumkapløbet mod Sovjetunionen, og det fik John F. Kennedy til at lancere sit ekstremt ambitiøse måneprojekt om at få mennesket op på månen inden et årti. I dag er Europa ramt af et ydre antropologisk chok på grund af klimaforandringerne, og vi må søge at finde et svar på det fælles chok. Missionen handler ikke om at lande på Månen eller at bygge et nyt hjem på Månen eller andre fjernere planeter. Denne gang handler det om at bringe den menneskelige civilisation tilbage til jorden, så det kan blive et bæredygtigt hjem, hvor vi ikke ødelægger vores fælles naturgrundlag med de menneskeskabte klimaforandringer og naturødelæggelser.

Til forskel fra USA i 1961, ved vi godt, hvad der skal til. Vi har teknologien. Vi har økonomisk styrke til at klare opgaven. Vi har fælles institutioner, der kan koordinere indsatsen. Alt, hvad det kræver, er et politisk lederskab, der har mod til at sætte ekstremt ambitiøse fælles mål. Hvis EU-landene opstiller for lave og uforpligtende mål eller overlader opgaven til nationalstaternes gode viljer, kan hele missionen ende med at abortere og slå fejl. Læren fra måneprojektet er, at kun ekstremt ambitiøse fælles mål kan få de bedste hjerner, forskere og virksomheder til at anstrenge sig til det yderste. Det er også, hvad vi bør gøre i Europa. Det er både realistisk, økonomisk holdbart og teknologisk muligt at nå et ambitiøst mål om måske 65-70 procents CO₂-reduktioner i EU frem mod 2030, som klimavidenskaben mener er nødvendigt. Og EU bør allerede fra 2040-2045 stræbe efter at blive verdens første kontinent med nul nettoudledning af CO₂. Realiteten er nemlig, at de avancerede økonomier ikke kan vente til 2050 med at realisere nul emissionsmålet, men bør gøre det inden, hvis vi skal nå det globale mål om at holde temperaturstigningerne på maksimalt 1,5 °C over det førindustrielle niveau. For hvert år der spildes, bliver det stadig sværere.

Gør vi i Europa klimaet til vores nye måneprojekt, kan vi lægge grunden til den næste generation af teknologiske opfindelser. Samtidig kan Europa vise lederskab på verdensscenen, og EU kan blive en rollemodel for andre nationer

og kontinenter, der også er ved at erkende, at klimaforandringerne er vor tids store eksistentielle trussel. Forhåbentlig vil Kina, Japan, Australien, Canada og USA følge efter og tage den grønne kappestrid op. Jo flere der får succes med klimaomstillingen, jo større sandsynlighed er der for, at vi globalt kan vende udviklingen og holde de globale temperaturstigninger på 1,5 °C eller i hvert fald på 2 °C. Det må gerne udvikle sig til en levende kappestrid mellem kontinenterne og virksomhedsgiganterne om, hvem der kan nå længst på kortest mulige tid. Det handler også om kampen for frihed. I fremtiden.

EU'S NÆSTE RESSOURCEREVOLUTION

Nogle har mistet troen på, at det er muligt at vende den økonomiske supertanker, og at de seneste årtiers eksponentielle vækst i ressourceforbrug og miljøbelastning vil fortsætte i de kommende generationer. I Europa bør vi holde fast i håbet om, at forandring er mulig. Vi mennesker har præsteret mange teknologispring i historien, som tidligere syntes umulige og uopnåelige. Det kan vi gøre igen. Blot til gavn for miljøet, så der i løbet af de næste få årtier skabes et historisk vendepunkt for de menneskeskabte klimaforandringer. Til det bedre og ikke til det værre. Sortsyn og sorg over tidernes forfald fører intet godt med sig. I Europa har vi i historiens løb overlevet mange kriser og nederlag, men i stedet for at synke ind i fortvivelse over de fejl, der er begået, har vi gang på gang bevist, at store fremskridt kan skabes gennem en fælles indsats. Den store grønne omstilling af Europa har potentialet til at blive et samlende og definerende projekt for EU, der mobiliserer langt mere kapital, fostrer nye ideer, skaber mange nye virksomheder og nye arbejdspladser til gavn for samfundsøkonomien.

Det kræver, at vi samarbejder på tværs af grænserne i et omfang, som vi aldrig har prøvet før. Det er afgørende med økonomiske incitamenter og teknologisk innovation, men de konventionelle forandringsstrategier er ikke længere nok. Der må tænkes på tværs af de forskellige fagdiscipliner, og borgerne kan involveres i eksperimenterende forsøg med virksomheder, kommuner og organisationer, hvor nye ideer udviklet af borgerne, for borgerne, kan blomstre nedefra og op. Den grønne omstilling kræver social og kulturel transformation i stor skala. Vi skal gå fra en destruktionsøkonomi til en nulemissionsøkonomi, og det kan blive en fantastisk spændende rejse, hvor alverdens menneskelige kreativitet og viljestyrke skal mobiliseres bag et mål om at sikre vores fælles hjem på jorden. Det kan skabe håb og fremtidsstro, hvor den fossile brændstoføkonomi ødelægger og skader vores børn og børnebørns livsbetingelser i fremtiden.

Den næste teknologiske revolution kan blive den store grønne bølge med radikale ressourcebesparelser, vind, sol, bølgeenergi og geotermisk varme i ste-

det for fossile brændstoffer. De vedvarende energikilder kan sikre elektrificeret mobilitet uden emissioner, og de enorme mængder vindenergi i Nordsøen kan konverteres til brintenergi, så der også er emissionsfri energi til fly, tunge lastvogne og energikrævende industrier. Vi kan også tænke mere på tværs, så de nye generationer af kunstig intelligens, digitale løsninger og robotter bringes i spil til gavn for klimaomstillingen. Målet må være at skabe en grøn planetarisk æra, hvor vi kan sikre velfærd for flest mulig med færrest mulige naturressourcer og uden afbrænding af fossile brændstoffer.

Naturens kapital - ressourcerne og værdien af de levende systemer - skal regnes med i de økonomiske modeller. Ordet ressource kommer fra det latinske ord *resurgere*, der betyder at stige igen. I den gamle økonomi var man optaget af at hæve arbejdsproduktiviteten. I den nye ressourceøkonomi står kappestriden om at maksimere ressourceproduktiviteten. Arbejdskraftens produktivitet er øget med tyve gange siden 1850, så det er ikke urealistisk at forestille sig, at ressourceproduktiviteten kan hæves med ti gange i dette århundrede. Den tyske socialdemokrat, grundlæggeren af Wuppertal instituttet og en af de drivende kræfter bag Rom-klubben, Ernst Ulrich von Weizsäcker, har talt om en faktor fem revolution med fem gange så stor ressourceproduktivitet indenfor de næste 50 år, men på nogle områder kan man nå meget længere. Ifølge ham er det omkostningseffektivt at reducere ressourceforbruget med 80 pct. eller mere i byggeriet, industrien, landbruget og transportsektoren, hvis produkterne og processerne designes rigtigt.¹⁰⁴

I passivhuse kan man opnå ti gange så lavt varmekonsum. Tager vi et skridt videre til en ny generation af plusenergihuse, vil borgerne kunne blive medproducenter, der fra deres solceller og varmepumper leverer energi til nettet. Det er ikke et projekt, der er helt på månen, men som er realistisk og muligt. På et årti er LED lamper faldet ti gange i pris, og de er 30 gange så effektive som den sidste generation af lamper. Bruger vi kun LED-lamper, kan vi måske spare op imod en ottendedel af verdens energiforbrug. Fra område til område kan vi gennemføre en grøn energirevolution i Europa.

Verdens største energiressource er øget produktivitet, som grundlæggeren af Rocky Mountains Institute i Colorado, Amory Lovins har sagt i mange år. I stedet for at gribe forsigtigt ud efter de lavthængende frugter, skal vi både plukke de frugter, der er faldet ned fra træerne, men også stræbe højt, stå på tæer og sætte høje mål for, hvad vi kan udrette sammen ved at designe nye systemer på en mere intelligent måde. Kan vi i Europa opbygge et helt nyt mobilitetssystem med langt flere højhastighedstog på tværs af grænserne, som overflødiggør en del flytrafik. Vi kan udvikle fleksible platforme for mobiliteten, hvor biler kan lejes, hvor bilernes kapacitet udnyttes bedre og måske kan ejerbiler erstattes med elektriske

delebiler. Det kan være platforme, der kobles sammen med et mere tætforbundet transportnet med offentlige transportmidler, cykler og løbehjul, der får prioritet i de indre byer. Den næste generation af elbiler kan opnå energibesparelser, der ligger langt ud over selve teknologien, hvis vi laver systemiske løsninger. En typisk bil i Europa er parkeret 92 pct. af tiden og i gennemsnit er kun halvanden af de fem sæder fyldt op under kørsel. Tænk, hvis vi ved med internetapplikationer, nye modeller for deleøkonomi, livsstilsændringer og teknologiskift kunne opnå faktor 10 energibesparelser i transportnettet? Vi skal mindst op på det niveau, før vi kan sige, at vi har taget klimaforandringerne seriøst.

I Europa skal vi med intelligente reguleringer sikre, at det kapitalistiske marked begynder at arbejde i stor skala for at løse det fundamentale dilemma mellem begrænsede naturressourcer og en voksende verdensbefolkning uden at skade miljøet. Markedet skal spændes for miljøet og tjene os til samfundets fælles bedste - ikke omvendt. Europa kan blive den grønne kapitalismes bannerfører, hvor naturhensyn, den langsigtede bæredygtighed og fælles værdiskabelse sættes i højsædet frem for den kortsigtede profit. Lykkes det ikke, vil den globale kapitalisme i værste fald føre os hurtigere frem til omfattende massedestruktion af naturgrundlaget, der igen vil true fødevarsystemerne, sikkerheden, økonomien, de sociale strukturer og samfundets stabilitet. CO₂-udledningerne er accelereret i takt med globaliseringen, der for alvor har fået fart i de sidste tre årtier. Globaliseringen har leveret mange fremskridt for menneskeheden, som vi skal se i det næste kapitel, men den har også mange skyggesider, som vi er nødt til at tackle. Og klimaudfordringen er den største og mest presserende. Den må og skal vi løse i 2020'erne, inden det er for sent og bliver alt for kostbart at ændre kursen. Derfor får vi brug for politisk at omforme globaliseringen i stedet for at betragte den som en udefrakommende naturlov.

Kapitel 3

GLOBALISERINGEN - ELSKET OG HADET

Da jeg blev journalist i 1990, var der stort set ingen i den danske offentlighed, der talte om globaliseringen, men i det 21. århundrede er det noget, som vi udkæmper hårde politiske kampe om. Dengang var det stadig almindeligt at kalde den slags for ”internationalisering”, men i dag er vi vidne til et stort ideologisk, politisk og økonomisk slag mellem globalister og antiglobalister, mellem globaliseringstilhængere og nationalister. Alle taler desværre forbi hinanden. Globaliseringen er blevet til et yndet hadeobjekt for nationalister, der påstår, at man kun kan være patriot, hvis man ikke er globalist. Europas højrenationalister som bl.a. Marine Le Pen, Matteo Salvini og Viktor Orbán har i årevis ført sig frem på at gå op imod globaliseringen. Og mange af nationalisterne sætter endda lighedstegn mellem globalisering, EU og elite. For dem er det synonymt for den moderne ondskab, der truer folket, de oprindelige, de lokale, de rodfæstede, de almindelige og hårdt arbejdende borgere. Det gjorde Marine Le Pen i maj 2019 foran den store Duomo-katedral i Milano, hvor hun sammen med Salvini og andre politikere fra hele Europa - herunder fra Dansk Folkeparti - lancerede deres nye højrenationalistiske valgalliance: ”Den fundamentale kamp, som vi udkæmper, er imod totalitarismen, globaliseringen og islamismen, som Den Europæiske Union reagerer på ved at åbne sig og være ubekymret,” sagde hun.

Efter Europaparlamentsvalget i juni 2019 stiftede de en ny gruppe i Europa-Parlamentet kaldet Identitet og Demokrati, som har en ambition om at bekæmpe EU. For dem er ordet identitet helt centralt, de brænder for identitetspolitik og vi kan kalde dem for de identitære højrenationalister. De er besat af at stoppe indvandringen af muslimer til Europa, og de er hårde kritikere af EU. Så mange af dem jublede, da 51,9 pct. af briterne stemte for at forlade EU, for de drømmer om at komme tilbage til et fædrelandenes Europa og håber, at EU vil vælte som en række dominobrikker, hvor det ene land efter det andet følger efter briterne. Siden finanskrisen i 2007/08 har de identitære højrenationalister i stigende grad smeltet deres kamp mod EU og indvandring sammen med en

stadig hårdere kritik af globaliseringen.

Kampen om Europas fremtid kan ikke isoleres fra kampen om, hvordan globaliseringen skal indrettes. De store kampe om globaliseringens fremtidige skæbne udkæmpes i alle EU's medlemslande, og de antager mange forskellige former. Det er kun logisk. For der findes ikke bare en form for globalisering. Globaliseringen er elsket og hadet. Kritikerne udpeger hjørner af globaliseringen, som de ikke bryder sig om, og de sætter ord på ubehaget ud fra de følelser og antipatier, som ligger i tiden. Folk kan føre ophedede debatter om den. Og det er ikke så mærkeligt. Nogle gange kan det føles som om, at vores samfund og hverdagsliv blæses bagover af globale forandringer, som pludselig rykker helt tæt på.

Nogle gange kan man drømme om, at verden burde være anderledes, så man slet ikke skulle forholde sig til det der store bæst, kaldet globaliseringen. Det er fuldt ud forståeligt. Du kender sikkert fra dit eget liv, hvordan man til tider midt i hverdagens stress og pressede situationer kan komme til at længes efter en rolig stund, hvor solen skinner, hvor man kan lytte til fuglenes kvidren, mærker en blid brise kærtegne ens krop og måske møder man ens elskede i et kys, som gør øjeblikket mangefold større. Så det hele sitrer, og tiden står stille. Så man virkelig føler, at man er til stede som menneske, og alt er skønt og dejligt. Når man har det sådan, gider man ikke høre om store megatrends, globaliseringen og komplekse økonomiske udfordringer. Men når man så vågner op igen fra den dejlige rus og vender tilbage til hverdagen, er globaliseringen en realitet, der er svær at komme uden om. Ingen slipper for dens konsekvenser. Uanset om man vil det eller ej. Selv de største kritikere af globaliseringen lever et personligt liv, hvor de er dybt afhængige af den. Også kritikerne handler globalt, kommunikerer globalt, tænker globalt, rejser og organiserer sig politisk på tværs af grænserne. Selv dem, der ikke rejser, kan følge udviklingen på skærmen hver eneste dag fra fjerne egne på kloden eller fra byer. Også de kan pludselig blive ramt af globaliseringens mange sidekonsekvenser på den mest uventede måde. Men hvad er globaliseringen, og hvordan forandrer den sig over tid?

Globaliseringen har ikke kun bundet os tættere sammen og skabt en fælles global bevidsthed. Den har også gjort os mere sårbare. Den store coronavirus pandemi i 2020 var en af globaliseringens utilsigtede sideeffekter, og den lammede det ene kontinent efter det andet. Det fik nogle til at hævde, at pandemien måske kunne blive begyndelsen til enden for globaliseringen, og at folk ville vende tilbage til den stærke og beskyttende nationalstat. ”Æraen, hvor globaliseringen toppede, er ovre. Et økonomisk system, der byggede på verdensomspændende produktion og lange forsyningskæder omformes til et system, der vil blive mindre forbundet,” skrev professor John Gray fra London School of Economics and Politics.¹⁰⁵ Han mente, at pandemien ville blive et vendepunkt i historien,

hvor verden vil gå i retning af mindre mobilitet, mere fysisk lokaliserede liv og gøre op med det deregulerede anarki på verdensmarkedet.

Pandemien forandrede mange folks syn på globaliseringen, men den var ikke slut. Den forvandler sig konstant og finder en ny form. Det var der også brug for efter mere end tre årtiers nyliberal markedsdogmatik. Coronavirus-krisen gav os anledning til at nytænke de dele af globaliseringen, som ikke længere er bæredygtig, og som har gjort os mere sårbare. Vi skal finde nye måder at regulere globaliseringen på. Krisen kan også forandre unionen for altid, som klimakrisen allerede gør det. For EU er som de europæiske nationalstater vævet dybt ind i globaliseringen, og når globale megakriser rammer fællesskabet, ændres mange af de politiske og økonomiske relationer i den gamle orden. Kriserne vælter nogle af de etablerede strukturer og måder at gøre tingene på, men samtidig er de et vendepunkt, hvor der fødes en masse nye muligheder. Ordet krise stammer oprindeligt fra det græske ord *krisis*, der betyder adskillelse og afgørelse, og i den antikke lægekunst begyndte man at bruge ordet krise til at betegne det afgørende vendepunkt i en akut febersygdom.

Det er fuldt ud legitimt at kritisere de dele af globaliseringen, som man ikke bryder sig om og ønsker at forandre. Det er altid sundt at føre en kritisk debat om samfundsudviklingen. Alt i menneskelivet er muligt at forandre. Vi har friheden til at handle og være med til at sætte præg på den fremtid, som vi ønsker at leve i. Det er dog svært direkte at melde sig ud af globaliseringen, medmindre man som Robinson Crusoe flytter ud på en øde ø og forlader det moderne samfund eller ligefrem kopierer Nordkorea. Isolation fra omverdenen har en høj pris, og er man villig til at betale den?

Globaliseringen har i dens mange forskellige former gennemtrængt alle samfundets porer. Og den menneskelige bevidsthed er præget af den i dens mangfoldighed. Vi slipper ikke for at forholde os til den. Meget tyder på, at globaliseringen er kommet for at blive, så spørgsmålet er, hvordan vi ønsker at indrette den. Uanset om vi vil det eller ej, rammes vi i Danmark og andre EU-lande af de globale chok og risici, som kommer til os udefra og sætter sine spor i hverdagen. Selv når vi mindst venter det. Eller som Ulrich Beck sagde til mig i et interview efter terrorattentatet den 11. september 2001, var det ikke bare et terrorangreb. ”Folk er bange. Angsten har bredt sig efter den 11. september. Angsten fremkalder en refleks om at styrke grænserne, at holde sig for sig selv og at definere sig i etniske relationer, der opbygger grænser i forhold til andre. Man vil være sikker. Man åbner sig ikke op, men trækker sig tilbage i sneglehuset. Jo mere vi oplever globaliseringen og den refleksive modernisering som basis for vores liv, desto mere klammer vi os til vores gamle antagelser og forsøger at styrke dem.”¹⁰⁶

De globale billeder af tvillingetårnenes fald påvirkede hverdagslivet. Det var

et chok med en særlig resonans, fordi vi inderst inde godt vidste, at det moderne liv allerede er globaliseret på mange forskellige måder. Vi globaliseres indefra i hverdagen, selv når vi går i supermarkedet, laver mad og henter inspiration fra andre landes køkkener, eller når vi ser tv og film eller møder kulturelle modsætninger i vores egen by eller på rejser til andre lande. Nogle gange skal der ydre chok til for at fremkalde en bevidsthed om skyggesiderne og sårbarhederne i det, vi som forbrugere som oftest tager til os uden at bekymre os. Men den 11. september 2001 fik mange flere øjnene op for, at globaliseringen har ændret alle koordinater for den måde, der føres politik på. Den dag følte vi os alle som amerikanere, selv i Europa. Det var svært ikke at følte empati med ofrene og de lidelser, som deres familier og pårørende var påtvunget.

Verdens mægtigste land USA opdagede på smertelig vis, at selv ikke de kan leve på en isoleret ø af sikkerhed uden for resten af verden. De opdagede med et slag, at deres indre sikkerhed også afhang af begivenheder i fjerne lande som Afghanistan eller byer som London, Madrid, Paris, Hamborg og København, hvor der er fundet netværker af terrorister. Den indre sikkerhed er ikke længere bare indenrigspolitik, men også global sikkerhedspolitik, hvor selv de mægtigste lande er tvunget til at samarbejde med andre lande for at skabe sikkerhed. Det lokale og det globale flettes sammen på nye måder og forandrer vilkårene for os alle. Også i Europa. Med 11. september fulgte frygten, en næsten traumatisk angst-oplevelse, der har trukket lange spor i bevidstheden og været med til at forandre europæisk politik i de sidste par årtier. Det skabte også en ny følelse af sårbarhed.

Vi mennesker kan, som de fællesskaber vi lever i, ikke frigøre os fra den fundamentale sårbarhed, der kommer af, at vi ikke kan programmere livet som en maskine og styre alle begivenheder, som var vi guder. Sårbarheden er en del af det at være menneske. Vi kan kun leve godt, hvis vi også tør vise tillid til det, vi ikke fuldt ud kontrollerer, og som måske kan ryste os.¹⁰⁷ Men vi slipper ikke fri for at angsten for at miste noget, vi har kært. Det er også ofte sådan, at når man virkelig elsker nogen eller noget, kan man ikke 100 pct. fortrænge frygten for at miste den eller det elskede. Men vi kan forme livet, tage ansvar for det og gennem fælles handling med andre mennesker søge at opbygge stærke fællesskaber, der er mere modstandsdygtige. Som er bedre udrustet til at tackle kriser og store forandringsprocesser, som vi indimellem bliver ramt af og hvirvles ind i. Den svære erkendelse, som vi skal gøre os i de kommende år, er, at nationalstaten også er sårbar og ikke kan klare sig alene. Nationalstaten kan ikke længere spille hovedrollen som en beskyttende mor eller en stærk far, der kan værne os mod alle farer. Den slags historier tror alle børn på, der har den lykke at blive født ind i livet med forældre, der elsker én. Så længe de er børn og deres selvbevidsthed ikke er så udviklet endnu. Når vi bliver ældre, ved vi godt, at det moderne liv er

fyldt med risici, udfordringer og situationer, hvor vi skal anstrenge os for at træffe valg, der giver mening og gør livet værd at leve. Også når vi rammes af klimaforandringer, krige, terrorattentater, finanskriser, coronavirus og andre kriser, der river op i de ordinære hverdagssystemer, vaner og relationer.

I sin store bog, *Power in the Global Age*, beskriver Ulrich Beck, hvordan det gamle nationale verdensbillede, der tænker i national suverænitet bygger på en falsk forestilling. Verden er ikke et nulsumsspil, hvor det ene land kun kan vinde på andre landes bekostning.¹⁰⁸ Ingen mur kan beskytte selv verdens mægtigste lande mod humanitære katastrofer, klimaforandringer, finansielle spekulationsbølger eller globale terrornetværk, når de skyller ind over landet som en del af det moderne risikosamfund, der ikke skelner mellem race, nation eller kontinent. Beck kaldte det for zombie-videnskab, når forskere forsøger at bilde folk ind, at verden kan beskrives som et spil mellem nationalstater med national suverænitet, der handler og forhandler *internationalt*. Sådan er virkeligheden ikke mere.

Den 11. september og alt, hvad der fulgte, har været en lang barsk opvågning til en ny virkelighed, der er mere global, mere kosmopolitisk og bygger på gensidige afhængigheder og relationer, frem for isolerede atomer. Vi trænger til en realistisk, sober og grundig debat om globaliseringen, og hvordan den er med til at forandre vilkårene for at føre politik. Vi skal i gang med at overveje, hvordan EU kan gøre en forskel i den nye globale orden, som i disse år befinder sig midt i en stor transformation. Vi lever i en tumultarisk og forvirret tid, hvor autoritære magter søger at rive den internationale retsorden i stykker, og hvor vi er vidner til enorme økonomiske, sociale og teknologiske forandringer midt i en planetarisk klimakrise, som ryster os i vores grundvold. Det er fuldt ud forståeligt, at mange vælgere i disse år føler uro, frygt og bekymring over globaliseringen, som til tider er svært at forstå og omfavne. Også fordi vi i den personlige hverdag mærker, hvordan forandringstrykket vokser år for år. Efterhånden går det op for os, at globaliseringen på ufattelig mange måder er i færd med at ændre spillet for os selv, andre mennesker, organisationer, byer, nationer, kontinenter og verdenssamfundet. Vi skylder os selv at sætte os ind i, hvad globaliseringen er for en størrelse, for måske kan det give os en bedre fornemmelse af, hvad der bør forandres i den?

HISTORIEN I GALOP

Globaliseringen har været længe under udvejs, men den helt store acceleration i fart, intensitet og dybde sætter først for alvor ind i 1990'erne.¹⁰⁹ Det er der flere årsager til. I 1990 var internettets *world wide web* ikke offentligt tilgængeligt, for det skete først i august 1991 i selvsamme måned, hvor Sovjetunionen begyndte at bryde sammen. Det var der en stærk symbolik i, omend

det dybest set ikke havde noget med hinanden at gøre. Der skulle stadig gå syv år, før nogle unge fyre i Silicon Valley opfandt søgemaskinen Google, der siden blev til et globalt søgeimperium. På vores redaktion, Orientering på Danmarks Radios P1, fik vi endnu de sidste nyheder om de internationale og europæiske begivenheder via telefax-maskinen, der stod og larmede i mellemgangen. Så kunne vi supplere med opringninger til kilderne eller følge tv-udsendelserne om de globale begivenheder via BBC og CNN International. Dagen efter kunne vi så fordøje nyhederne ved omhyggelig læsning af diverse udenlandske aviser og den legendariske lyserøde bulletin fra Agence Europe. Det var en anden tid. Alt gik meget langsommere. Vi havde på en måde også mere tid til at gå i dybden og tænke efter, for der var ingen Twitter, Instagram eller Facebook profil, der skulle opdateres konstant. Den slags var slet ikke opfundet endnu.

Jeg kunne ikke Skype med min spanske kæreste - min senere hustru - som jeg havde mødt på en europæisk konference i Schweiz i maj 1989. Jeg husker stadig, at det for en fattig studerende kostede en bondegård at ringe til Madrid. 4,20 i datidens danske kroner for hvert eneste minut var en økonomisk ruin for en studerende, hvorfor jeg måtte tage natarbejde på postterminalen for manuelt at taste girokort ind, så folk kunne få overført deres penge. Hvad man stadig gjorde dengang. Jeg glemmer dog ikke lyden af de mange mønter, der blev slugt i møntboksen, fordi dengang herskede de nationale monopolvirksomheder stadig. Heldigvis fik vi nogle år senere liberaliseret det europæiske telemarked, vi fik mobiltelefoni og internettet banede endelig vej for gratis telefoni over nettet.

Det er blevet meget lettere for de nye Erasmus-generationer at blive forelsket på tværs af grænserne i Europa, og det er blevet meget billigere og lettere for virksomhederne at handle med hinanden og holde kontakt med underleverandører i alle mulige lande. Det er et kæmpe fremskridt, der gør livet mindre bøvet. Hvad vi i dag betragter som let og naturligt, var anderledes besværligt dengang. Det kan man nogle gange komme til at glemme. Dem, der lovpriser fædrelandenes og nationalstaternes Europa, burde spørge sig selv, om de virkelig ønsker at vende tilbage til de mange nationale barrierer fra dengang, hvor landene valgte deres egne systemer, egne standarder og beskyttede sig bag deres egne grænsekontroller? Det ville gøre livet meget mere bøvet for alle borgere i Europa.

I realiteten føles det som en evighed siden. Som noget fra en anden æra. I marts 1990, hvor jeg fik mit første job som journalist, var EF stadig kun vest-europæisk, de to Tysklunde var stadig delt, det indre marked var endnu ikke ført ud i livet, EF var ikke forvandlet til Den Europæiske Union, det kommunistiske Sovjetunionen eksisterede stadig og verdenshandelsorganisationen WTO fandtes ikke som andet end et sæt GATT-aftaler om handel og tariffer. Få måneder inden - den 9. november 1989 - var Berlinmuren faldet, de kommunistiske

markeder blev åbnet, demokrati og frihed bredte sig i Øst- og Centraleuropa, hvor det ene land efter det andet erklærede sig selvstændigt. Den amerikanske samfundsforsker og diplomat Francis Fukuyama havde i et provokerende essay i magasinet *National Interest* rejst spørgsmålet, om historien var slut.¹¹⁰

Det liberale demokrati og den kapitalistiske markedsøkonomi blev betragtet som kulminationen på menneskeheds universelle historie og folkenes kamp for anerkendelse. Argumentet passede til den dominerende ånd i de vestlige samfund, der følte sin egen overlegenhed i forhold til andre politiske regimer som kommunistiske, socialistiske og totalitære systemer. Budskabet om, at historien var slut, og at *vi* i Vesten havde vundet var som en lang selvfejring. Det virkede som om, at der ikke var seriøse ideologiske konkurrenter til det liberale demokrati. Fukuyamas hovedpåstand om, at ”vi” i Vestens liberale demokratier har vundet, fik mange konservative og liberale politikere til at tro, at de repræsenterede en højere historisk rationalitet. Lige del hovmod og arrogance prægede den analyse, for virkeligheden var langt mere kompleks.

Det kinesiske kommunistparti, der havde åbnet deres marked for kapitalistisk handel, sendte tanks ind mod demonstranterne på Den Himmelske Fredsplads i Beijing i 1989, fordi de troede, at det var muligt at skabe vækst og lave kapitalisme uden politisk liberalisme. Det var direkte i modstrid med Fukuyamas tese, som kineserne var med til at modbevise de følgende årtier. I sin store bog om historiens afslutning - der udkom tre år senere, i 1992 - erkendte Fukuyama dog, at der stadig vil være etnisk og nationalistisk vold.¹¹¹ Det var klogt, for året inden var Jugoslavien gået i opløsning, og nationalisterne på Balkan var i blodig krig mod hinanden med had, død og brutale etniske udrensninger. Det mindede om en tilbagevending til den naturtilstand, som den engelske Thomas Hobbes beskrev tilbage i barokkens tid i 1600-tallet, hvor alle mennesker bekriger hinanden og det menneskelige liv er ”ensomt, fattigt, brutalt, beskidt og kortvarigt.” Balkankrigen var som et langt fald tilbage til nogle af de blodigste kapitler i Europas lange og plagede historie med ondartede nationalismer og stammekrige. Historien gik åbenbart ikke kun frem.

Fukuyama mente, at mennesket vil fortsætte med at kæmpe for anerkendelse af dets identitet, nation, ideologi, religioner og status, og at der derfor stadig vil være mange små historier og konflikter i samfundet. Men hans pointe var, at idealet for det liberale demokrati ikke længere kunne forbedres, og han bildte sig ind, at historien er en ”sammenhængende og lige Historie”, der vil lede stadig større dele af menneskeheden til det liberale demokrati.¹¹² Filosofen Georg W. F. Hegel definerede i sin tid historien som menneskets fremskridt til stadig højere niveauer af rationalitet og frihed. Fukuyama var inspireret af Hegel og fulgte også i fodsporet på den fransk-russiske filosof Alexandre Kojève, som troede, at

historien i sidste ende ville gennemtrumfe sin egen rationalitet, så alle fornuftige mennesker må anerkende, at der kun er et rejsemønster og en endestation for menneskehedens historie. Men demokratierne har deres andel af irrationalitet, og historiens udvikling skrider ikke bare mod stadig højere fremskridt.

Historien tager indimellem overraskende sving. I de seneste år har vi set, hvordan nogle demokratier pludselig vender ryggen til det liberale demokrati og autoritære ledere som Ungarns Viktor Orbán hylder det ”illiberale demokrati”. Og USA vendte under præsident Donald Trump ryggen til den internationale retsorden. Trump udtrykte gentagne gange foragt for domstolene, retsstaten og folkevalgte politikeres ret til at være i landet - og han forsøgte helt uhørt at stoppe den demokratiske optælling af stemmer efter præsidentvalget i november 2020. Det var et symptom på noget større. Selv veletablerede demokratier kan ende i regression og magtmisbrug, og sådan er det gået i flere lande her i det 21. århundrede.

I kølvandet på Berlinmurens fald fik nyliberalisterne ideologisk set så meget vind i sejlene, at de fik rullet staten tilbage, lavede chokterapier og gennemførte omfattende markedsliberaliseringer i den vestlige verden og de postkommunistiske lande. De følte, at de havde sejret og det historiske fremskridt gik i retning af stadig mere marked og mindre og mindre stat. De blev overmodige og så ikke de indbyggede spændinger, der findes i hjertet af ideen om det liberale demokrati. Deres politiske sejre har efterhånden skabt så store uligheder, sociale spændinger og finansiell spekulation, at befolkningerne er begyndt at gøre oprør og stemme på autoritære ledere, der åbent proklamerer, at de er illiberale. Man kan sige, at nyliberalisterne endte med at skabe en modbølge, der undergraver det liberale demokrati. Fordi de forkastede den klassiske politiske liberalismes indsigt, at et marked ikke kan fungere ordentligt uden en stat, der sikrer alles frihed, giver social beskyttelse og korrigerer markedsfejl.

De socialliberale ved, hvor vigtigt det er med en afbalancerende stat, men nyliberalisterne, de nykonservative og markedsfundamentalisterne har ikke forstået det. Uden et opgør med den nyliberale fundamentalisme risikerer de klassiske idealer for det liberale demokrati og borgernes frihed at blive koloniseret i det globale kapitalistiske marked. I Europa har vi mulighed for at skabe et alternativ til markedsfundamentalismen. Staten må styrkes, demokratiet kan udvikles i fuld europæisk skala, og vi kan i fællesskab forme en bæredygtig samfundsmodel, der sætter menneskets velvære, social retfærdighed og miljøhensyn over kortsigtede kvartalsprofitter. Hvis vi vil.

Francis Fukuyama var ikke den første, der talte om afslutningen af historien. Det gjorde Hegel allerede i sin filosofihistorie i 1837, hvor han skrev, at ”Europa er absolut afslutningen på historien.” I det moderne Europas nationalstater bliver mennesket til et subjekt, der kan handle som et autonomt, rationelt og etisk

væsen - og realisere sin ånd og selvbevidsthed inden for den nationale stat. Hegel hævdede, at verdenshistorien i grunden ikke handler om andet end udviklingen af friheden som ide.¹¹³ Denne ide om friheden som historiens ypperligste formål kan man filosofere længe over, men uden modsætninger og valgmuligheder mister friheden sin værdi. Der er ingen grund til i det 21. århundrede at vende tilbage til 1800-tals filosofernes forestillinger om, at den nationale stat er den universelle histories mål. Der er mange andre måder at realisere friheden på. I det 20. århundrede har vi fået universelle menneskerettigheder og opbygget en række internationale institutioner og en europæisk retsorden, der er med til at sikre individers frihedsrettigheder på tværs grænserne.

Den nye mere kosmopolitiske orden er ikke perfekt, men det har nationalstaternes retstilstand heller aldrig været. Intet menneskeligt samfund er perfekt eller har nået sit endepunkt, for vi er ikke guder. Vi er mennesker, der begår fejl, kan lære af dem og forbedre det, der ikke virker. I sidste ende er det en politisk kamp, der afgør, om idealerne kan omsættes til praksis. Det vidste den politiske tænker, Hannah Arendt. Hele hendes livsværk drejede sig om at forsvare friheden mod tyranni og totalitarismen, men hun faldt ikke i den fælde at forstå historien ud fra en nødvendighedslogik, hvor menneskeheden altid handler rationelt, bliver stadig mere selvbevidst og i en dialektisk bevægelse, når til stadig højere erkendelser, indtil det sidste menneske træder ind på scenen, som altings mening. Hegel troede, at det guddommelige højdepunkt for friheden nåede sit højdepunkt med forfatningen i den nationale stat, hvor det åndelige individ ville realisere sig fuldt ud.¹¹⁴ Marx troede, at det skulle ske i det kommunistiske endsamfund. Ingen af dem havde ret. Hannah Arendt går i rette med ideen om en verdenshistorie, der ”smelter mangfoldigheden af mennesker sammen i *et enkelt* menneskeligt individ, som derpå også kaldes menneskeheden. Dette er kilden til et monstrøst og umenneskeligt aspekt af historien, som først fuldbyrder sin fulde og brutale afslutning i politik.”¹¹⁵

Forestillingen om historiens afslutning er en farlig fantasi. Det er det også, hvis man bilder sig ind, at globaliseringen udvikler sig ud fra en økonomisk determineret nødvendighed. Hver gang politiske ledere - eller økonomer for den sags skyld - begynder at tale om ”nødvendighedens politik”, der tvinger os til at underordne os fremmede magter og bøje nakken, bør man være på vagt. Nødvendighedens politikere har alle dage forsøgt at begrænse friheden og sætte skarpe grænser for valgmulighederne. Denne logik kan drives ud i det ekstreme. Under totalitarismen blev det frie menneske opfattet som en trussel, der skal stoppes, og det skete med alle mulige hersker- og kontrolteknikker i et klaustrofobisk regime, hvor den frie tanke og handling forbydes og gøres strafbar. Hvor mange filosoffer har søgt at definere verden som menneskets evige kamp mod dødsangsten, går

Arendt anderledes og radikalt til værks. Hun så, hvilken død og ødelæggelse, totalitarismen skabte i det 20. århundrede, og hvordan totalitære politikere søgte at destruere friheden for dem, der var anderledes og tænkte anderledes, og dermed truede med at destruere tiltroen til politik som sådan. Hun havde erfaret, hvor galt det kan gå, når man søger at sublimere menneskets væsen til nationen som en organisk familie af ensartethed. For Arendt skabes den menneskelige verden gennem politik, hvor mænd og kvinder i deres flerhed, i deres absolutte forskellighed fra hinanden hver især, lever sammen og taler og handler i frihed.

HÅBET I DE MANGE NYE BEGYNDELSER

Vi er hver især unikke og har fået den gave, at vi med vores intellekt og menneskelige formåen har friheden til at forme fremtiden sammen med andre mennesker. Politik er ikke den ene kvindes, ene mands eller eneherskerens værk, for det er det, der opstår i mellemrummet mellem mennesker, der vil hinanden noget. Det kan ikke afledes af en eller anden essens. Politik forkrøbles og undermineres, når den undertvinges ideologier om økonomiens nødvendighedslogik. For hvert enkelt menneske er en ny begyndelse og på vej til at blive noget nyt. I hver enkelt person er der flere stemmer, flere ideer, flere fortællinger og flere forestillinger. Vi er ikke forudbestemt af familieophav, nationalitet, etnicitet eller socialgruppen til at gøre noget bestemt. Nogle er født ind i familier i de lave sociale klasser uden formue og uden forudgivne privilegier, som børn fra rige eller veluddannede familier nyder godt af. Men denne uretfærdighed i de menneskelige livsbetingelser kan man politisk ændre, hvis staten sikrer omfordeling af goderne og giver både høj som lav en fair behandling. Det er bl.a. derfor, at vi i mange europæiske lande har opbygget en stærk velfærdsstat. Uanset hvad har det enkelte menneske altid selv mulighed for at opnå usandsynlige og uforudsigelige ting i livet.

Vi har friheden til at træffe andre valg, og vi er som mennesker i stand til at se sagerne fra flere sider. For Hannah Arendt er den enkelte person en flerhed, en pluralitet, der i sit indre fører en dialog med sig selv, hvad der er bedst at gøre i de situationer, man lever i.¹¹⁶ Nogle gange ender vi som fanger af vores kroppe, kulturelle vaner, fordomme og nedgroede forestillinger, der lægger hindringer i vejen for at skabe en bedre version af os selv. Men vi er stadig født med friheden til at vælge. Politikken er aldrig givet på forhånd, og den har ikke bare *en* sandhed. Meningen med politik er frihed.

”Historien har mange afslutninger og mange begyndelser, og hver af dens afslutninger er en ny begyndelse, og hver begyndelse afslutter, hvad der var før,” fastslår Hannah Arendt.¹¹⁷ Vi har friheden til at skabe et andet Europa, et levende fællesskab, hvor vi ikke gentager fortidens fejltagelser, men tager ved lære af

dem og skaber en ny begyndelse. Der findes ikke en europæisk essens, som kan destilleres af fortidens historie. Og globaliseringen tvinger os heller ikke til at indrette EU eller medlemslandene på en bestemt måde. Vi har frihed til at tøjle og forme den på mange forskellige måder.

Historien accelererede i årene efter Berlinmurens fald og frihedstrangen væltede ind fra øst, vest og syd. Ligesom borgerne i 1789 under den franske revolution gjorde oprør mod absolutismen og det gamle regime under parolen om ”Frihed, Lighed og Broderskab”, så gjorde østeuropæerne 200 år senere op med deres autoritære magthavere. Hvor de franske revolutionære kappede hovedet af Ludvig XVI, nøjedes de i Østeuropa heldigvis med at vælte statuerne af Marx og Lenin og lave en fredelig demokratisk revolution. Henrettelsen af Rumæniens grusomme diktatur, Nicolae Ceausescu, var undtagelsen, der bekræftede reglen. Det var en dramatisk og modsætningsfyldt tid. Det mindede om den stemning, som Charles Dickens allerede i 1859 beskrev i åbningsscenen til sin berømte roman, *A Tale of Two Cities*: ”Det var den bedste af alle tider, og det var den værste, det var visdommens tidsalder, det var dumhedens tidsalder, det var en troens epoke, det var en skeptisk epoke, det var lysets årstid, det var mørkets, det var håbets forår, det var fortvivlelsens vinter.”¹¹⁸

Kommunismens fald skabte en bølge af begejstring, håb og tro på fremtiden. ”Det var i 1989, at håbet i hele Europa var på sit højeste,” skriver Lykke Friis i sin bog *Håbets Europa*, og hun døber det år til ”Europas stjernestund”.¹¹⁹ Der var en udbredt følelse af, at fremtiden ville blive bedre end fortiden. Det blev fremtiden. Men der blev også begået mange dumheder i overgangen til demokratiet, for man forstod ikke at omsætte de mange håbefulde følelser til en ny, seriøs og tålmodig reformpolitik, der ikke udløste store skuffede forventninger og masser af tømmermænd. De gamle korrupte kommunister dukkede op i nye forklædninger og i de barske chokterapier for overgangen til markedsøkonomi, som fulgte, endte mange borgere som tabere. Det ramte ekstra hårdt efter tabet af den gamle ordens jobtryghed, og nogle af dem, der tabte, begyndte nostalgisk at længes til fortiden. Men flertallet nød den nyvundne frihed og kastede stor energi ind i at realisere den nye drøm om at blive genforenet med det demokratiske Vesteuropa.

Der skulle gå næsten 15 år fra Berlinmurens fald, før de nye øst- og central-europæiske demokratier kom med i EU ved østudvidelsen i 2004. I disse lange og krævende 15 år fødtes dog mange desillusioner og en social og politisk modløshed over at blive behandlet som andenrangs-europæere. Vi slås stadig med disse dybe følelsesmæssige sår her i 2020'erne. Polen og Ungarn er to tydelige eksempler. De næste sår kan opstå på den del af Balkan, der stadig støder på en realpolitisk mur blandt flere EU-lande om at blive optaget som medlemmer. Det åbner en sikkerhedspolitisk risiko for, at andre som Kina og Rusland rykker

ind i tomrummet. I 1990 var det ikke den slags bekymringer, der stod øverst på politikernes to-do liste. For Sovjetunionen var ved at bryde sammen under sin egen vægt, og Kina var endnu ikke blevet en selvstændig økonomisk stormagt og stærk spiller på verdensscenen.

USA fremstod reelt som den eneste tilbageværende supermagt, og de fleste europæere følte et stigende håb om, at et nyt Europa var ved at bryde frem midt i ruinerne fra den gamle opdelte verden. Ikke alle kunne følge med i den hastige transformation. De gamle vesteuropæiske stormagter, som Frankrig og Storbritannien, forsøgte f.eks i vinteren 1989/1990 at blokere eller udskyde genforeningen af de to Tysklænder, fordi de var bange for et stort Tyskland i midten af Europa kunne tippe alle magtbalancer. Men den tyske forbundskansler, Helmut Kohl, afviste alle fantasier om et fjerde tysk rige. I stedet for et normalt Tyskland, der opfører sig som en "normal" nationalstat, forpligtede han sig til at skabe et europæisk Tyskland. Han fik med amerikanernes hjælp sikret genforeningen, givet østtyskerne D-mark og betalt erstatninger til det fattige og falmende Sovjetunionen, så Tyskland kunne blive genforenet i 1990. Det var en stor bedrift, og den kom med den politiske pris, at tyskerne skulle indordne sig i en stærkere Europæisk Union og at D-marken skulle erstattes af en fælles europæisk valuta. Eller som den franske præsident, François Mitterand, sagde: "Vi er nødt til at opløse Tyskland i en Europæisk Politisk Union, før Kohl stopper som kansler. Ellers vil tysk arrogance, denne gang en bayersk og ikke en prøjssisk, true freden i Europa."¹²⁰

BEVÆGELSERNES KRAFT

De europæiske stormagter var ikke de eneste herrer over udviklingen. Befolkningerne var allerede i firserne begyndt at røre på sig i kampen for fred og menneskerettigheder, og de uafhængige fredsbevægelser havde skabt en vision om et forenet og fredeligt Europa, der byggede på demokrati og menneskerettigheder. De var klar til at spille en større rolle i Europa. Dissidenterne i Øst- og Central-europa fik demokratisk magt og begyndte at optræde som moralske og visionære stemmer i debatten om Europas fremtid. Den ene begivenhed greb den anden. Begyndelsen til et fælles offentligt rum i Europa var undervejs. Der var knapt tid til at fordøje nyhederne, som satte de politiske ledere under et enormt pres. Og vi journalister, der dækkede de store europæiske samfundsbegivenheder i disse år, var nogle gange ved at blive blæst omkuld af travlhed.

"Vi lever i en meget sælsom tid. I en tid, hvor den menneskelige verdens ansigt med ét forandrer sig med en sådan hast, at ingen hidtil kendte politologiske hastighedsmålere slår til. Vi dramatikere, som skal kunne kondensere et helt menneskeliv eller selv en historisk æra i et totimers spil, kan knapt nok

forstå denne hastighed.”¹²¹ Sådan sagde den tjekkiske forfatter, Václav Havel, i en tale til den amerikanske kongres i februar 1990, hvor han også efterlyste et nyt moralsk sprog i politikens hjerte, i evnen til at reflektere, i menneskelig beskedenhed og i ansvarlighed. For ”den eneste ægte rygrad for alle vores handlinger er, hvis de skal være moralske, ansvarlighed. Ansvar for noget større end min familie, mit land, min virksomhed, min succes. Ansvarlighed overfor tilværelsens orden.”¹²²

Få måneder inden havde ingen forestillet sig, at Havel ville holde denne tale som præsident for et demokratisk og frit Tjekkoslaviet. I en årrække havde han været aktiv i den frie borgerbevægelse, Charta 77, og han var en af dem, der havde mærket det kommunistiske regimes undertrykkelse på sin krop i form af politisk forfølgelse og fængslinger. I oktober 1989 modtog Havel de tyske boghandlers fredspris, men da han ikke fik udrejsetilladelse, blev hans tale læst op: ”Alle vigtige begivenheder i verden - smukke og uhyrlige - har altid deres forspil i ordenes sfære” skrev Václav Havel i talen.¹²³ Han vidste endnu ikke, hvilke historiske forandringer der var på vej, men han advarede mod ”den diskrete forvandling” af oprindeligt ydmyge ord til hovmodighed, hvor mennesket tror, at det er skabelsens højdepunkt. ”Alle de største trusler, som verden i dag må imødegå, fra atomkrig over en økologisk til en social civilisatorisk katastrofe (her tænker jeg på den stadigt dybere afgrund mellem rige og fattige individer og nationer) et sted i deres indre har skjult en fælles grund: den diskrete forvandling af et oprindeligt ydmygt ord til et hovmodigt.”¹²⁴

Få dage efter talen blev Havel arresteret af det kommunistiske regimes politi. Sådan var det endnu i det østlige Europa. Han levede i et totalitært land, ”hvor man stadig sætter folk i fængsel for ord.” Et land, hvor ”ord kan ryste alle magtapparater”, og hvor ”ordet Solidaritet har været i stand til at ryste hele magtblokken”. Det var en hentydning til den uafhængige polske fagforening, Solidarność, der efter mange års undertrykkelse til sidst brød krigsretstilstanden og i juni 1989 vandt det første frie demokratiske valg i Polen. Det var forspillet til, at det gamle regime væltede, og Berlinmuren brød sammen. Folkemasserne fyldte gaderne overalt i Øst- og Centraleuropa med råbet om frihed og demokrati. Tidligere oppositionsledere og dissidenter kunne løbe stormløb mod vinterpaladserne og regeringskontorerne. Den 29. december 1989 blev Havel valgt til præsident i Tjekkoslaviet. Billedet af de mange tjekker, der på Wenceslaus pladsen i Prag hyldede Havel, glemmer jeg aldrig. Det var næsten helt uvirkeligt. En form for magisk realisme. Men det er også en påmindelse om, at der kan ske store historiske forandringer på meget kort tid, når først tiden er moden. At han og Østeuropas demokratiske oprørere året efter fik afviklet den kolde krigs Warszawa-pagt, og at Tjekkiet og Slovakiet blot tre år senere blev skilt i to lande

ved en fredelig fløjlskilsmisse, følte også uvirkeligt, som så mange andre ting i disse mærkelige og dejligt forløsende år.

Der er skrevet mange bøger om Berlinmurens fald, for denne begivenhed var så banebrydende, at der næsten mangler ord til at beskrive, hvor stor den var. Jeg kan stadig huske synet af de glade øst- og vesttyskere, der hakkede sten ud af muren, festede ved Brandenburger Tor, omfavnede hinanden og drak sig sanseløst berusede i glæden over, at miraklet havde indfundet sig. Hostende og farverige østtyske Trabant biler kunne køre frit over grænsen til Vesten. De gamle pigtrådshegn blev væltet og fjernet. Alle blev dengang blæst bagover af historiens hastige forandringer og stillede millioner af spørgsmål om, hvad der ville følge. Man kan næsten blive helt nostalgisk af at tænke tilbage på disse glade dage, hvor historien åbnede sig med en enorm kraft og igen måtte skrives med stort H. Dengang i 1989 og 1990 hvor Europas nationalstater endelig indså værdien af fri bevægelighed over grænserne og den frihed, der opstår, når den gamle nationale grænsekontrol forsvinder.

Nogle højreorienterede ideologer og historikere har efterfølgende forsøgt at bilde os ind, at det var Ronald Reagan in persona, der med sin uforsonlige koldkrigslinje var med til at tvinge Sovjetunionen og kommunismen i knæ, så østblokken til sidst ikke længere kunne modstå presset fra "frihedens imperium", USA. På et tidspunkt brugte Reagan administrationen ikke mindre end 6 pct. af det amerikanske bruttonationalprodukt på at opruste og skabe job i USA's militær-industrielle kompleks, og den amerikanske statsgæld tordnede i vejret. Hvilket var ganske uholdbart. "*Tear down this wall*", havde den forhenværende Hollywood skuespiller sagt i juni 1987 ved Brandenburger Tor bag to skudsikre glas. De allermost fanatiske Reagan tilhængere tror, at det var disse ords kraft, som to et halvt år senere fik muren til at bryde sammen. Så de glorificerer hans gerninger og længes stadig tilbage til Reagan-tiden, og de vil rejse statuer af ham. De drømmer måske om en tid, hvor det amerikansk dominerede liberale demokrati og markedsliberalismen ikke havde reelle udfordrere på den globale arena? Det er en form for nostalgi.

Det er også en ideologisk fejllæsning og forsimpling af historien. Selvfølgelig var det vigtigt, at Reagan og Gorbatsjov indledte nedrustningsforhandlinger, der begyndte at bære frugt fra 1987, men andre kræfter var allerede sat i bevægelse. I firserne var vi millioner af europæere, der gik i fredsdemonstrationer over hele kontinentet. Selv var jeg aktiv i den uafhængige fredsbevægelse, Nej til Atomvåben, der blev oprettet i protest mod NATO's opstilling af mellemdistanceraketter i Europa og sovjetiske SS-raketter. Det større mål for bevægelsen var at overvinde kontinentets blokdeling og gøre det til en atomfri zone, og vi mente, at kampen for fred også handlede om at bygge et demokratisk og fredeligt Europa, der respekterede frihed og menneskerettigheder. I hjertet af den uafhængige

fredsbevægelse lå en ny utopi for Europa, der skulle fødes fra neden af et aktivt civilt samfund, der søgte at bygge broer på tværs af stater og de gamle grænser.¹²⁵ Så der blev lavet alliancer med de systemkritiske dissidenter i Øst- og Central-europa, som bl.a. den tjekkiske Charta77 bevægelse, der var stiftet for at fremme menneskerettigheder og frihed. ”Der er kun et Europa” var et hovedslogan for de uafhængige fredsbevægelser i Vesteuropa og dissidenterne i Øst. Der skulle dog mere end mobilisering blandt borgerne til at skabe den store transformation, der ændrede kontinentets fremtid for altid.

Sovjetunionen var allerede ved at bryde sammen under sin egen vægt længe inden, at Berlinmuren faldt, som historikeren Paul Kennedy meget præcist forudså i sin bog *The Fall and Rise of Great Powers*.¹²⁶ Sovjetunionen led af klassisk imperial overanstrengelse. Den militære oprustning oversteg langt landets økonomiske formåen, den langvarige Afghanistankrig kostede dyrt, oliepriserne var faldet til sjettedel i første halvdel af firserne, og samtidig voksede de sociale spændinger og den folkelige utilfredshed med partielitens materielle overforbrug. Den sovjetiske leder, Mikhail Gorbatsjov, havde året inden lanceret sin Perestrojka-politik i et forsøg på at forny økonomien, men Tjernobyl-katastrofen i 1986 udstillede regimets teknologiske og ledelsesmæssige nederlag for hele verden. Nepotisme, inertie og et system af løgne var dagens orden.

Efter Tjernobyl åbnede Gorbatsjov vinduerne på vid gab for at få nye ideer med sin Glasnost åbenhedspolitik, og han har siden indrømmet, at Tjernobyl-katastrofen nok var den afgørende begivenhed, der satte en kædereaktion i gang, som senere fik Sovjetunionen til at bryde sammen i december 1991.¹²⁷ Tjernobyl var et antropologisk chok for alle europæere, og det blev et væltepunkt, der udløste en kaskade af kaotiske forandringer. Det var en revolutionerende forandringsproces, der på fundamental og uventet vis siden bragte det sovjetiske system og kommunismen til fald. Uden bevidste politiske handlinger var Berlinmuren og kommunismen måske ikke væltet, så hurtigt som det skete.

Religionen spillede også en rolle. Tro og spiritualitet kan stadig mobilisere folks følelser i det moderne samfund, og det mere end mange ateister, kulturkristne og materialister forestiller sig. Europa er også et spirituelt projekt. I Øst-tyskland var den evangelisk-lutherske kirke ramme for mange fredsaktiviteter i firserne, og den var med til at styrke det civile samfund i et land styret af kommunisternes allestedsnærværende Stasi-overvågningsapparat. Det var ikke mindst den katolske Pave Johannes Paul II, der var med til give den polske frihedstrang stærkere vinger. USA støttede Solidarność økonomisk, men uden pavens hyppige besøg i det stærkt katolske land havde Lech Walesa og andre aktive i den frie fagbevægelse næppe mobiliseret så mange. ”Vær ikke bange!” lød det fra paven. Da paven besøgte landet den 2-10. juni 1979 gik op imod 12 millioner polakker

på gaden for at lytte til ham. Hans budskaber bekom ikke Jaruzelskis regime vel, og hans store popularitet var et spejlbillede, der tydeliggjorde kommunistregimets mangel på samme. ”På trods af sine nuværende og langvarige splittelser i regimer, ideologier og økonomiske og politiske systemer, kan Europa ikke ophøre med at søge sin fundamentale enhed,” sagde paven. ”På trods af de forskellige traditioner, der eksisterer på Europas territorium, mellem dets østlige del og dets vestlige del, så lever de begge i den samme kristendom. Kristendommen må igen forpligte sig til at forme Europas spirituelle enhed.”¹²⁸

Året efter blev den uafhængige fagbevægelse, Solidarność, stiftet under ledelse af Lech Walesa, der senere har sagt, hvor stor betydning pavens besøg havde. Det mente man også i den russiske efterretningstjeneste KGB, der udarbejdede en rapport om, at den polske pave kunne destabilisere Polen og underminere den sovjetiske autoritet i den kommunistiske blok. I maj 1981 var der et mislykket mordforsøg på paven, og lejermorderen var hyret af den bulgarske efterretningstjeneste på ordre fra KGB. Så man mente det alvorligt. Syv måneder senere erklærede Jaruzelski militær undtagelsestilstand, forbød Solidarność og fængslede tusindvis af deres medlemmer. Vi var også nogle få politisk aktive, der gik på gaden i Danmark den iskolde december måned for at protestere mod overgrebene, men det havde langt større betydning, hvad paven udrettede. I juni 1983 besøgte han igen Polen, hvor han bl.a. andet mødtes med Lech Walesa, mens Solidarność stadig var forbudt.

Paven opfordrede til dialog, forsoning og at myndighederne respekterede retten til menneskelig værdighed og forsamlingsfrihed. ”Staten har en forpligtelse til at beskytte og værne om den, så den ikke krænkes. Denne ret er givet os af Skaberens, som gjorde mennesket til et socialt væsen.”¹²⁹ Det var ord i direkte opgør med kommunisternes forestilling om, at kun de havde den absolutte autoritet i samfundet. Ved en gudstjeneste i katedralen i Warszawa talte han til polakkerne om deres ”ydmygelse, deres lidelse og tab af frihed”, og de kommunistiske ledere måtte lytte til pavens ord i en tv-transmitteret tale, hvor han sagde, at ”Polen må indtage sin rette plads blandt Europas nationer, mellem øst og vest.”¹³⁰ En måned senere blev undtagelsestilstanden ophævet.

Der skulle mere end appeller til Helligånden og menneskets fundamentale ret til værdighed og frihed for at vælte Berlinmuren. Store samfundsmæssige forandringer opstår som oftest i et samspil af mange samtidige kræfter. Uden en ændret politik fra Sovjetunionens side, kunne det meget vel være endt som ved 1956 opstanden i Ungarn eller som i 1968, hvor sovjetiske kampvogne blev sendt ind i Tjekkoslaviet. I 1989 satte Kinas kommunistparti tanks ind mod demonstranterne på Tiananmen fredspladsen, men det gjorde Mikhail Gorbatsjov ikke. Allerede i december 1988 havde han holdt en banebrydende tale i FN's

generalforsamling, hvor han lagde en ny kurs, der effektivt var med til at trække autoriteten væk under de sovjetiske satellitstater i Øst- og Centraleuropa. Han havde efterladt de lokale magthavere ”politisk nøgne”, fordi truslen om militær opbakning fra Moskva nu var væk.¹³¹ Han bebudede en storstilet atomnedrustning, tilbagetrækning af sovjetiske tank fra Østtyskland, Tjekkoslaviet og Ungarn, og han talte om, at tiden var kommet til at overvinde de gamle skillelinjer for i stedet at skabe ”en gensidig forbundet og integral verden”, hvor ”valgfrihed er et universelt princip, som der ikke kan være undtagelser fra.”

Ordet Glasnost henter kraft fra den russisk-ortodokse kirketradition, ordet stammer fra oldkirkeslavisk, og det kan oversættes som ”ordet der tales” eller slet og ret ”det levende ord”.¹³² I 1987 var der hele 70 millioner troende kristne i Sovjetunionen - fire gange medlemstallet i det kommunistiske parti - og heraf bekendte 56 millioner sig til den russisk-ortodokse kirke. Gorbatsjov forsøgte at mobilisere de troende og få dem til at deltage i restruktureringen af samfundet. Eller som han sagde til amerikanske journalister ved undertegningen af INF-fredsftalen i Moskva i 1988: ”Hele landet er nu et, gigantisk debatterende samfund. For kun Jesus Kristus kendte svar på alle spørgsmål og formåede at bespise 5000 jøder med fem brød og to fisk.(..)Vi er ikke i besiddelse af en sådan kraft. Vi har ingen færdig recept til hurtig løsning af alle vores problemer. Derfor søger vi, sammen med samfundet, svar på alle spørgsmål.”¹³³

Gorbatsjov talte åbent om *co-creation*, det vil sige samskabelse med befolkningen i en åben proces, og han lød næsten som en moderne erhvervsleder på det punkt. Han kunne ikke selv tøjle de folkelige kræfter, han havde sat fri. Gorbatsjov kunne ikke tage direkte kredit for, hvad der hændte i 1989 - han planlagde det ikke. Men han var, som historikeren Tony Judt har påpeget, ”dens eftergivende og fremskyndende årsag. Det var Hr. Gorbatsjovs revolution”.¹³⁴ Han var, hvad den tyske forfatter, Hans Magnus Enzensberger, kalder en af tilbagetogets helte. Evnen til at afgive magt, at trække sig tilbage og lade andre udfylde tomrummet efter sig, er en af de sjældne gaver, som meget få ledere besidder. Gorbatsjov besad den, og derfor kan hans rolle ikke betones nok.

GLOBALISERINGENS STORE GENNEMBRUD

Murens endeligt var en ny begyndelse for Europa. En slags demokratisk genfødsel. For afslutningen af den kolde krig banede vej for frihed og fredelige demokratiske revolutioner i Øst- og Centraleuropa, åbning af markeder, Tysklands genforening og Europas genforening. Drømmen om et fælles europæisk hus virkede pludselig som en realpolitisk mulighed. Men da den gamle fjende indledte tilbagetoget, vidste NATO-landene i den vestlige forsvarsalliance heller ikke

længere, hvem fjenden egentlig var. NATO blev kastet ud i en dyb identitetskrise og de vesteuropæiske stormagter var også i vildrede over, hvordan EU's institutioner skulle udvikle sig. Det var det store opbruds tidsalder.

Vi fik brug for et nyt ordforråd til at begribe disse historiske begivenheder, der som en rasende flod rev alle de gamle mentale holdepunkter i stykker og førte til nye grænsedragninger. Globaliseringen var et af disse ord, der vandt indpas som et populært ord i den offentlige debat. Det trængte ind overalt, selvom folk mente mange forskellige ting med det. Det voksede sig større og større, fordi det afspejlede noget af den nye virkelighed, som vi søgte at begribe. Murens og kommunismens fald var samtidig begyndelsen til en stor acceleration med globaliseringen, der skulle forandre samfundet dybtgående.

Tilbage i 1990 begyndte jeg at fortælle lytterne om globaliseringen i vores radioprogram, Markedsplads Europa, på P1. Den japanske managementguru, Kenichi Ohmae, havde det år vakt stor opsigt internationalt. Han skrev bogen *The Borderless World*, der handler om en grænseløs verden, der vil ændre magt og strategi i gensidigt forbundet økonomi.¹³⁵ Der var sjovt nok samme år, hvor jeg i radioen introducerede Harvard-professor Michael E. Porters banebrydende bog, *The Competitive Advantage of Nations*, der handler om, hvordan nationerne kan bevare deres konkurrencemæssige fordele.¹³⁶ Porters bog kom til at præge mange års dansk erhvervspolitisk strategidebat, men han havde stadig fødderne solidt plantet i nationalstatens paradigme. Han forstod, at de største virksomheder opererer med globale strategier, men talte han stadig om en verden med en "international økonomi", hvor nationale forskelle gør hele forskellen. Ohmae var mere fri i sin tænkning. Han var hyperglobalist og forestillede sig, at de gamle nationalstater vil blive løbet helt over ende af den globale kapital og globale virksomheder, der vil gøre det stadig sværere for nationalstaterne at kontrollere, hvad der sker indenfor deres grænser.

Spændingerne mellem nationalisterne og globalisterne var ved at blive trukket op, men det var en snæver økonomisk debat, og den fangede slet ikke de mange politiske og kulturelle nuancer i den globalisering, som var ved at forandre verden. Det var måske også, fordi debatten ikke var modnet endnu. Så folk fyrede stadig klicheer af om McDonaldisering og Coca-Colonisering af verden uden at grave dybere under overfladen. Både Porters nationale modelbyggeri og Ohmaes nyliberalistiske hyperglobalisme var uholdbare. Der var brug for en tredje vej. Og det er der stadig. Det er muligt at skabe en reguleret globalisering, der bygger på en stærk fælles retsorden, har solide internationale institutioner, som opstiller hegnsplæne for markeds kræfterne og som fremmer sociale og økologiske hensyn ud fra forestillinger om det fælles bedste. Det er et politisk valg. Vil man overlade alle beslutninger til markedet, eller vil man sætte politikken først

og søge at opbygge et samfund, hvor der er overlappende reguleringer fra det lokale til det nationale, europæiske og globale niveau?

Globaliseringen er et komplekst og dynamisk system, der ifører sig mange masker. Den har mange lag, den har lyse og mørke sider, og den udtrykker sig på mange forskellige måder. Det er en dybtgående proces, der ændrer økonomien, politisk magt, kultur, kommunikation og udfordrer nationalstaternes suverænitet og deres evne til at styre og kontrollere samfundsudviklingen.¹³⁷ ”I den moderne æra har vi vænnet os til ideen, at orden er ensbetydende med ’at være i kontrol’. Det er denne antagelse om ’at være i kontrol’ - uanset om det er velbegrunder eller en illusion - som vi savner allermost”, hævder sociologen Zygmunt Bauman.¹³⁸

DE FÆLLES ØJEBLIKKE

I det 20. århundrede søgte nationalstaterne at skabe kulturel integration, og i senere år har de været besat af at formulere egne nationale *kulturkanoner*, at beskytte den nationale kultur og at beskytte det nationale sprog. Men de er ikke længere suveræne eneherskere over den kultur, som opfylder borgernes længsler og drømme, som vi taler om i hverdagen, og som vi ser på tv-skærmen. Fjernsynets billeder har med forfatteren Michael Ignatieffs ord ”nedbrudt alle barrierer for borgerskab, religion, race og geografi, der engang opdelte vores moralske rum imellem dem, vi havde ansvar for, og dem som befandt sig hinsides vor stamme.”¹³⁹ Verden og dens mange kulturer er rykket tættere på takket være kommunikationsrevolutionen. Siden internettet blev sluppet fri i 1991, er kommunikationen over grænserne speedet op, så vi på et splitsekund får nyheder 24-7 eller deler billeder, informationer og historier fra hele verden.

Vi bliver vidner til store katastrofer, konflikter og krige selv på andre kontinenter, som vi kan følge live på alle skærme. Vi kan blive rystet af store fælles begivenheder som aktiekrakket i 2008, eller da over en million flygtninge og folkevandrere kom til Europa i sommeren 2015, der hver på deres måde sendte chokbølger gennem det politiske landskab, og vi alle måtte forholde os til disse grænseoverskridende begivenheder. Den slags øjeblikke giver os en ny sensibilitet overfor globale risici og pludselige forandringer, som vi kan følge live på tv. Nogle af dem skaber frygt og bekymring, som når sygdomme som fugleinfluenzaen SARS, malaria, AIDS, ebola eller coronavirus spreder sig over landegrænserne og sætter Verdenssundhedsorganisationen, WHO, i alarmberedskab. Den lokale smitte kan hurtigt udvikle sig til en global pandemi, og vi lærer i disse situationer, at det ikke nytter at forskanse sig bag abstrakte henvisninger til den nationale suverænitet, når først egne borgere og besøgende turister fra andre lande fører smitten med sig. Så er myndighederne nødt til at samarbejde på tværs af

landegrænserne. Det er også en del af det nye globale risikolandskab.

Begivenheder i et land kan hurtigt blive til globale politiske spørgsmål, som optager de nationale offentligheder i mange lande samtidigt. Folk taler om det samme på mange forskellige sprog, og gradvist udvikler de en fælles bevidsthed. Hele verden fulgte Berlinmurens fald og glædede sig over den nye begyndelse for Europa og det lys af håb, som meldte sig i den mørke måned i 1989. Vi kan juble og begejstres over grænserne, men andre gange kan vi blive ramt af kollektive sorg- og chokoplevelser på tv-skærmen eller på internettets digitale platforme. Vi kan dele vores personlige følelser og tanker under globale mediebegivenheder, så de spredes som en hvirvelvind via de sociale medier. Hvem kan huske den kollektive massesorg og det emotionelle følelseshav, der skyllede gennem verden, da prinsessen Lady Diana i 1997 blev begravet foran 2,5 milliarder mennesker på skærmen? Og var du en af dem, der jublede sammen med en milliard mennesker, da Frankrig i en forrygende fodboldkamp slog Kroatien med 4-2 i VM-finalen i 2018?

Tilbage i tresserne sang The Doors forsangeren Jim Morrison *"We want the world and we want it NOW!"* I dag kan hele verden ramme tv- og computerskærmen hver dag. I 1994 spurgte Talking Heads forsangeren David Byrne i et essay, hvorfor vi alle danser til den samme musikrytme? Musikken har erobret verden mere end de multinationale selskaber og mere end Coca-Cola eller Levis, hævdede han. Musikken har frigjort millioner af unges sind og kroppe fra den vestlige tankes rigiditet, uden at opgive kulturen og dens kompleksitet. Da han skrev det essay, var der masser af pladebutikker.

Her et kvart århundrede senere er de fleste pladebutikker væk, og kun nogle få feinsmecker-butikker med dyr vinyl kan findes i markedets lange hale. Nu kan vi lytte til al verdens musik via Spotify og andre streamingplatforme, så musikken er allestedsnærværende, mobil og man kan tage den med sig overalt i verden. De færreste musikere kan leve af deres musik, og de store stjerner løber med det meste af opmærksomheden og pengene.

Sangeren Shakira har 100 millioner venner på Facebook og på Instagram er der over 205 millioner, der følger Ariana Grande. De globale megastjerner har aldrig nogensinde før i verdenshistorien kunne mobilisere så mange fans fra hele kloden så hurtigt. I fodboldverdenen har Cristiano Ronaldo over 240 millioner følgere på Instagram, over 120 millioner "venner" på Facebook, og hans fans kan følge selv, hvilke underbukser han går i. Stjernernes privatliv er en kommerciel chance, som markedet venter på at udnytte. Fanskarerne bevæger sig som globale skyer, der følger deres stjerners handlinger, drømme og fantasier via skærmen. Globaliseringens lyd kan høres med et tryk på mobiltelefonen og forbruges som digitale bits, der fylder vores hverdag, og efterhånden fyldes alle mellemrum ud, så vi altid er på. Og kan dele fælles øjeblikke, billeder og oplevelser.

DE HVILELØSE BORGERE

I foråret 2020, midt under coronaviruskrisen, udgav det danske popband, tv·2, en musikvideo om den sidste turist i Europa. ”Jeg er kommet for at møde mit Europa. Og den vide verden, som engang var min. Jeg er kommet for se sandheden i øjnene,” sang Steffen Brandt i de første strofer, mens vi så dystopiske billeder fra pandemiens første lockdown dage, hvor Europas gader og pladser lå tomme som i en undergangsfilm fra virkeligheden, hvor lufthavnene var mennesketomme og banegårdene var tavse. Det var en dyster sang om turisten, der står under Triumfbuens triumfer og tænder et lys i den nedbrændte Notre-Dame ”for de, der døde i pestens gustne arme” og følte sig mer’ alene end nogensinde før.” Der var turisten, der rastløs flakker ”gennem Bergamos ligfyldte gader” og så når til Rom og katakombernes mørke og Romerrigets storhed og fald. Og så tog Steffen Brandt videre på en rejse gennem Europas historie, mens vi kunne se de nostalgiske billeder fyldt med glade turister, der gled forbi. Det var billeder af mennesker, der før pandemien nød livet i Europas byer, ved Middelhavets turkisfarvede hav, dansede, sang og kyssede livet velkommen i solens stråler. Men det var også en sang for Europa, ”mit Europa, skamskudt, pjusket som et tåget déjà vu”, der måske en dag alligevel, på trods af alt, vil rejse sig fra asken som fugl Fønix.

Pandemien rystede vores samfund, og den fik mange til at spekulere over, om den epoke mon er slut, hvor vi kan komme ud at rejse som ”i det gode gamle dage”. Tv·2’s musikvideo satte ord på nogle af følelserne. Var vi henvist til for evigt at være lukket inde i vores huse og hjemlande? Ville flyene stå stille for altid i de tomme lufthavne? Det viste sig snart at være en mørk dystopi, for så snart sommerens sol ramte politikerne og borgerne stadig mere utålmodigt kiggede i feriekatalogerne, begyndte EU-landene igen at åbne grænserne. For turismen er blevet en nærmest eksistentiel del af det moderne liv. Og det er en del af det moderne Europas identitet. Det er også en del af globaliseringen, hvor Europa er blevet verdens mest populære rejsedestination overhovedet.

Turismen og rejseaktiviteten over grænserne er mere end tredoblet siden 1990 til over 1,4 milliarder turister i 2019. Europæerne tager på en halv milliard rejser hvert år. Der er tyve gange så mange internationale turister om året, som ved indgangen til tresserne. I dag er Europa verdens mest populære rejsedestination, og over halvdelen af alle internationale rejsende besøger et af Europas dejlige lande. Japanere, kinesere, amerikanere og alle andre folk rejser hertil for at se kontinentets mange kunstskatte på museerne, nyde den gode mad, vin og øl, shoppe og hænge ud i Europas velbevarede byer, vandre i den varierede natur eller slikke solskin ved Middelhavets kyster. Intet andet sted i verden er så tæt pakket med kultur, kunst og civilisation som Europa. Der ligger lag på lag af påmindelser om

vores rige, mangfoldige og omskiftelige historie. Man kan sige det på den måde, at Europa er verdens mest attraktive kontinent. Set med turisternes øjne.

Nogle byer som Venedig, Paris, Barcelona, Prag, Amsterdam eller Rom er overrendt af så mange turister, at lokale politikere og borgere må overveje, om tiden er kommet, hvor der bør sættes grænser for turismen. De lave priser på flyrejser og de nye Airbnb platforme har sat ekstra hårdt tryk på byerne. Det er godt for økonomien, men det er også vigtigt, at de lokale beboere kan følge med. Den spanske forfatter, Pio Baroja, sagde engang, at nationalisme er en sygdom, der kan kureres med rejser. Men nationalismen er ikke forsvundet. Den er paradoksalt nok blevet stærkere mange steder i det 21. århundrede, samtidig med at folks hverdagsliv, forbrugsvaner og rejsemønstre er blevet mere og mere præget af globale og europæiske erfaringer. Lytter man med i frokoststuerne på arbejdspladserne, er der ingen tvivl om, at det at rejse betyder mere og mere for folks identitet. Kollegaer og venner elsker at dele deres sidste rejseoplevelser med hinanden eller at fortælle om den næste rejse, som de planlægger. Rejserne stimulerer folks nysgerrighed efter at smage mad, nyde lokale drikkevarer, lytte til musik, se film, læse litteratur eller fortælle historier fra de lande, de har besøgt.

Ulrich Beck taler om "stedets polygami" og det betyder, at det globale, det europæiske, det nationale og det lokale er til stede samtidig i vores hverdagsliv: "Verdens modsætninger opstår ikke bare derude, men også i hjertet af folks liv." Livet globaliseres også indefra, uden at vi nødvendigvis tænker over det. Vi forbruger flere globale produkter, men det betyder ikke, at vi alle ender som standardiserede disciple af McDonald's, Apple, Coca-Cola, Volkswagen, Zara, H&M og hvad de globale markedsgiganter hedder. Læskedrikke, chokolade, kaffe, burgere, tøj, mobiltelefoner og alt mulig andet er blevet globale brands, som de lokale indbyggere i selv afsidesliggende landsbyer kan genkende. Vi er ikke tvunget at købe disse varer. Vi kan også vælge andre varer. Vores personlige liv er fyldt med mange flere oplevelser end dem, de transnationale selskaber søger at overtale os til at købe. Vi er selvstændigt tænkende mennesker, og vi oplever globaliseringen på mange forskellige måder. Vi henter global inspiration, vi rejser mere til andre lande og følger måske globale modestrømninger, men vi lever også meget lokale liv med vores familie, venner, arbejdskolleger, studiekammerater og naboer. Det globale og det lokale flettes sammen og finder nye udtryk i den enkeltes personlige biografi, der er et levende univers af minder, oplevelser og historier, som aldrig vil kunne reduceres til en maggi-terning og sættes på en simpel formel. Komplexiteten er en del af det personlige liv. Som det også er i samfundet.

Hyldeerne i Europas supermarkeder og butikker er præget af stadig flere varer fra andre lande. Globaliseringen og europæiseringen har også givet lokale producenter af specialøl, vine, oste og andre "indfødte" specialiteter adgang til at

sælge deres varer på et meget større marked. Globaliseringen har stimuleret den lokale selvbevidsthed og jagten på differentiering i markedets lange hale. Måske har der aldrig før været et så stort udvalg af lokale specialiteter, for globaliseringen har ikke bare ført til øget standardisering og ensartethed, men også til større lokal mangfoldighed og enorme valgmuligheder. Til tider fremkaldes en følelse af svimmelhed, for hvad skal man vælge? Øget autenticitet er for mange virksomheder blevet en måde at skille sig ud fra mængden, så der kommer hele tiden noget nyt og nye modebølger på markedet at tage stilling til.

NETTET SÆTTER GEOGRAFIEN PÅ SKRUMP

Den teknologiske udvikling er speedet op i takt med globaliseringen, fordi ny viden og nye teknologier overføres over grænserne meget mere og langt hurtigere end før. Ved indgangen til 2020'erne var der over 4,5 milliarder mennesker på internettet, og over 5 mia. mobilbrugere. Tilbage i 1994 var vi kun 5 millioner på internettet, og selv dengang kunne førende sociologer sige, at verden er vendt på hovedet.¹⁴⁰ Men i de sidste tredive år har vi været vidner til en af de hurtigste teknologiske revolutioner nogensinde, og den accelererer på en måde, så folk nogle gange bliver helt rundtosset af at følge med. Som den britiske sociolog, Anthony Giddens har sagt, ændrer disse forandringer betydningen af det personlige liv. Hver gang du tænder computeren og mobiltelefonen deltager du i globaliseringen. Vi er revet med i en orkan af forandringer, hvor den næste opdatering af teknologien, den nye generation iPhone og de nye softwareapplikationer har givet os uanede nye muligheder, men det har samtidig efterladt os med en permanent uro og følelse af ikke at kunne følge med.

Jeg husker stadig de først mobiltelefoner, som var så store og klodsede, at håndværkere ikke behøvede at gå i fitnesscenteret for at træne overarmene. Europa blev førende i den første bølge af mobiltelefoni, fordi vi var hurtigere end andre af verdens regioner til at sætte en fælles GSM-standard. I 1991 blev verdens første GSM-mobilnetværk etableret i Finland, og det var grunden til, at Nokia i løbet af halvfemserne blev til verdens største mobilfirma. Det var et fantastisk eventyr, hvor en forhenværende gummistøvlefabrikant pludselig forvandlede til et af verdens mest innovative selskaber. Siden tabte Europa noget af pusten, fordi vi faldt i søvn i benovelse over, at Nokia og Ericsson i en periode var giganter på verdensmarkedet. I den globale konkurrence er det aldrig klogt at forfalde til selvtilfredshed. Ti år senere, hvor japanerne blev de første til at lave et 3G mobilnetværk, var der 1 milliard mobiltelefoner i verden. I dag er vi på vej til at få den femte generation, og der er mere end 8 milliarder mobilabonnenter i verden. Det er ikke længere Nokia, men Apple, Samsung og en række kinesiske mærker anført

af Huawei, der skummer fløden af det eventyr, som vi europæere var pionérer for.

Næsten halvdelen af alle mobiltelefoner er smartphones, og selv fattige landmænd og handelsfolk i Afrika kan nu få adgang til internettet og hente vital information om verdensmarkedets priser via deres mobiltelefoner. Millioner af migranter kan finde vej med deres mobiltelefoner, og massebevægelser fra orange-revolutionen i Ukraine til det arabiske forår i Nordafrika og Mellemøsten til de gule veste i Frankrig har brugt mobiltelefoner til at organisere deres oprør og protestaktioner. Aldrig før har så mange været i stand til at kommunikere direkte med hinanden uden om de gamle hierarkiske magtstrukturer. Sådan er globaliseringen også. Mobilrevolutionen var aldrig blevet til noget uden statslige investeringer i teknologiudvikling, standarder, infrastruktur og satellitter, men samtidig har private operatører kæmpet hårdt om at vinde adgang til de markeder, hvor staterne solgte licenser.

Mængden af data over grænserne er også vokset eksponentielt siden 1990, og siden 2010 begyndte man at måle det globale digitale univers i Zettabyte. Det vil sige, at den samlede mængde bytes havde rundet en sekstillion med 21 nuller bag. Nogle har døbt det som Zettabyte tidsalderen. Den globale dataflod er på ti år vokset halvtreds gange til over 50 zettabytes i 2020, og det svarer til omkring 10 milliarder DVD-film i en kæmpe stabel. Udviklingen går ekstremt hurtigt. I 2025 vil der måske være lagret over 200 gange så meget data som i 2010, og omregnes datamængden til BluRay DVD-formatet, vil stablen kunne nå helt op til månen. Fordi flere og flere maskiner og robotter med mikrochips og sensorer kommunikerer med hinanden i tingenes internet, bliver *big data* med garanti meget, meget større i de kommende år. Det er vores digitale rumrejse, der ændrer alle koordinater mellem det fysiske og det virtuelle, mellem hardware og software, mellem industri og service, mellem tid og sted. Samtidig skrumper geografien.

Alle dele af samfundet, alle virksomheder, alle organisationer og stort set alle europæiske borgere er blevet afhængige af internettet, digitaliseringen og adgangen til de digitale netværker kan afgøre, hvem der bliver vindere og tabere. Verdens vigtigste ressourcer er ikke længere olie men data, som ugemagasinet *The Economist* skrev for et par år siden.¹⁴¹ Verdens mest værdifulde selskaber på aktiemarkederne er ikke længere olieselskaber og industriselskaber, som det var indtil den globale finanskrisen i de brølende nullere. Det er de private digitale imperier.

I 1986 var 1 pct. af verdens informationer digitaliseret, men i dag er over 98 pct. af alle informationer digitaliseret. Hvert eneste minut i 2019 blev der udført 4,5 mio. Google søgninger, set 4,5 mio. YouTube videoer og postet over 23.000 #Love beskeder på internettet.¹⁴² Det sidste bør man ikke glemme, for når alt kommer til alt, er kærlighed for de allerfleste mennesker vigtigere end systemer og data. Man bliver ikke forankret i datastrømme og flowcharts, men i kærlig-

hed, der er med til at give livet mening på en måde, der rækker langt ud over det næste like, man lige fik på Facebook.

For tredive år siden kunne Disney-bossen Michael Eisner proklamere i Time Magazine, at ”børn over hele verden går i seng med Mickey”, men i dag er Mickey Mouse, Coca-Cola og McDonald’s ikke længere vores værste mareridt, når vi taler om den globaliserede kapitalisme. Det er internetgiganterne i GAFA, Google, Amazon, Facebook og Apple. Vi kan også tilføje Microsoft, der råder over enorme mængder magt i internetskyen af akkumulerede dataminer, og så bliver det til GAFAM. Googles bestyrelsesformand, Eric Schmidt, har sagt, at Google ”ved, hvor du er. Vi ved, hvor du har været. Vi kan mere eller mindre vide, hvad du tænker på.”

Big data er en guldgrube for dem, der forstår at udnytte de enorme mængder af viden, der knytter sig til folks forbrug af data. De private digitale imperier har skabt sig en vældig magtbase, der udfordrer alverdens demokratier. De enkelte lande er for små til at tøjle dem, og deres nationale suverænitet er for længst undermineret på det digitale område. Vi mangler globale institutioner, der har autoritet og statsmagt til at regulere markedet. Så i dag er det bedste håb Den Europæiske Union, som stadig kan gribe ind, regulere markedet og fremme et mere civiliseret digitalt marked, som beskytter demokratiet og borgernes inderste hemmeligheder.

NETVÆRKS KAPITAL

Opbygningen af stadig tættere globale netværker er i gang med at skabe en verden, hvor det mere er et lands og en regions opkobling til resten af verden, der afgør, om man kan sætte de fremtidige standarder. Den gammeldags magtudøvelse, hvor territorialstater truer andre stater med sanktioner, straf og måske endda krige, har kun begrænset virkning. Man føler måske, at det virker et kort øjeblik, når USA lægger høj straftold på kinesiske varer eller truer europæiske virksomheder med sanktioner, hvis de handler med Iran, men de negative sideeffekter slår snart igennem. Som en boomerang, der bliver kastet afsted og bagefter rammer dig i nakken. Mindre handel betyder ofte dyrere og dårligere varer til landets egne virksomheder og borgere, så det koster på velstanden at lege handelskriger, og samtidig øger det usikkerheden om fremtiden.

Isolationisme er en taberstrategi i globaliseringens tidsalder. Eller som Parag Khanna skriver i sin fremragende bog, *Connectography*, er det dem, der er mest forbundet til resten af verden, der vinder. Det er ikke altid den største magt. Jo mere forbundet man er til den globale infrastruktur, jo bedre forankret man er i de globale værdikæder, jo større er væksten, produktiviteten og værdistigningerne. ”Den strategiske vigtighed er traditionelt blev målt ud fra territoriets størrelse og militær magt, men i dag er magten afledt fra den indflydelse, der udøves via

forbindelsernes rækkevidde” til ressourcer, kapital, data, talent, infrastruktur og andre værdifulde aktiver.¹⁴³

Globaliseringens nervesystem er i dag de digitale netværker, der binder kloden sammen på kryds og tværs via fiberoptiske kabler over verdenshavene og kontinenterne sendes enorme mængder bits, og vitale dele af infrastrukturen, transportnettet, sundhedssystemet, skattevæsenet og betalingssystemerne er koblet op på internettet. Alle virksomheders europæiske og globale værdikæder og logistik er afhængige af et velfungerende og hurtigt digitalt netværk. De virtuelle møder holdes på amerikanske selskabers digitale platforme som Teams og Zoom, og der er private selskaber, som kan lytte med, når vi bruger deres teknologier. Det har givet globaliseringen og integrationen på tværs af landegrænser en hastighed, en dybde, intensitet og sårbarhed, som ingen kunne forestille sig tilbage i 1989, hvor Berlinmuren væltede.

Den infrastruktur, der forbinder verdensdelene, bliver stadig tættere og tættere med broer, jernbaner, motorveje, flyruter og frem for alt via internettet. Der er over 1,2 mio. km. fiberoptiske kabler lagt ned i verdenshavene.¹⁴⁴ Selvom Europa ikke er førende i det digitale kapløb, er vi stadig i et centralt knudepunkt for den globale datatrafik mellem verdens økonomiske kraftcentre. Europa har næsten tre gange så meget kapacitet i sit internationale datanetværk til andre regioner end Nordamerika, og forspringet er endnu større til Asien.¹⁴⁵ Betydningen af at have et attraktivt indre marked for varer og serviceydelser slår stadig igennem i de virtuelle netværker og kan bruges til at definere globale dataregler.

I det 21. århundrede har vi set et stigende antal vira sprede sig via de digitale netværker. Den såkaldte Wannacry virus og NotPetya ransomsoftware inficerede over 200.000 computere i 150 lande, og tvang en række verdens store virksomheder til midlertidigt at stoppe produktionen. Computernetværket i Danmarks globale logistikgigant, Mærsk, blev også inficeret, selskabet mistede onlinekontakt til sine containerterminaler overalt på kloden, det lammede mange havne og det kostede selskabet et par milliarder kroner, at selskabets computerstyrede logistiksystem var nede i dagevis. 90 pct. af verdens varehandel transporteres med containere, og det har store økonomiske følgevirkninger, når et selskab som Mærsk, der står bag lidt under en femtedel af verdens containertransport til søs pludselig sendes offline. Det var et forvarsel om, at virksomheder, offentlige myndigheder og organisationer er nødt til at tage cybersikkerhed ekstremt alvorligt. Vi har opdaget, at den kollektive sårbarhed stiger med flere integrerede computersystemer via internettet.

Engang tog det århundreder for mennesker at bygge imperier. Men det tog ikke Facebook mere end 15 år at bygge et globalt imperium med over 3 milliarder brugere på deres sociale medieplatforme, Facebook, Instagram, WhatsApp eller Messenger. Det kan derfor ikke undre at Facebook stifteren Mark Zucker-

berg i 2017 udsendte et manifest, hvor han lovpriste globaliseringen. Historien viser, ”hvordan vi har lært at komme sammen i stadig større tal - fra stammer til byer til nationer. Ved hvert skridt har vi bygget social infrastruktur som fællesskaber, medier og regeringer, der sætter os i stand til at opnå ting, som vi ikke kunne gøre selv,” proklamerede Zuckerberg. Helt overordnet er det en smuk vision, som har meget for sig, men tør vi overlade det til Facebook og de andre digitale giganter selv at styre deres digitale imperier? Det er måske ikke så klogt.

Facebook data blev misbrugt af firmaet Cambridge Analytica i 2016, så de kunne tæppebombe britiske vælgere med skræddersyede annoncer for at få dem til at stemme for Brexit ved folkeafstemningen om EU. Siden skalerede de systemet op og hjalp i stor stil med at flytte vælgere over til Donald Trump i udvalgte valgkredse under det amerikanske præsidentvalg i 2016. Udfaldet af disse to valg har ført til større politisk disruption i den globale orden end i mange år, så tør vi overlade det til markedets aktører at lave selvregulering? Og i januar 2021 tog Facebook, Instagram, Twitter og Snapchat det usædvanlige skridt at lukke den siddende præsident Donald Trumps mulighed for at kommunikere på deres sociale platforme, fordi han havde spredt falske informationer og havde opildnet vrede, voldelige og bevæbnede demonstranter, der invaderede Kongressen i protest mod valget af Joe Biden til præsident. Det rejste det fundamentale spørgsmål, om private imperier skal have ret til at blokere folkevalgtes kommunikation til offentligheden, eller om det burde være uafhængige instanser, som skal bestemme den slags. Og ud fra hvilke værdier? Sagerne illustrerede samtidig, hvor enorm magt de digitale imperier har fået.

Google, Facebook og de andre datagiganter indsamler milliarder af informationer, og de bruger smarte algoritmer til at forudsige vores adfærd i fremtiden. De kan bruge den viden til at skræddersy annoncer til vores drømme eller til at programmere den næste generation af talegenkendelse, robotter og kunstig intelligens. De ved efterhånden næsten alt om dig og forsøger at manipulere dig til at ændre adfærd. Det ligner en moderne version af George Orwells dystopi fra 1984 om Big Brother. I følge professor på Harvard Business School, Shoshana Zuboff, er vi trådt ind i *Overvågningskapitalismens tidsalder*.¹⁴⁶ Alle dele af naturen er opdaget og koloniseret i den industrielle kapitalisme, men det nye råstof, som datagiganterne laver minedrift med, er internetbrugernes oplevelser og adfærd. ”Med så lidt tilbage, der kan gøres til varer er det sidste jomfruelige territorium de private menneskelige oplevelser. De bliver gjort til gratis råmateriale og grundlag for nye produkter, som kan købes og sælges,” sagde Zuboff, da hun i 2019 besøgte Danmark på en verdensomspændende turné.

Datagiganterne har i de sidste tredive år været næsten uden reguleringer. Den digitale revolution har lignet det vilde vesten, hvor laissez faire-liberalisterne har

søgt at bilde os ind, at det er bedst at overlade hele styringen til markedet og deres selvregulering. Det har vist sig at være dybt naivt. Vi har brug for demokratiske reguleringer til at tøjle markedet. Når markedet og de nye teknologier i et rasende tempo sprænger alle de gamle grænser fra det private til det globale, får vi brug for et stærkere EU, der bedre kan tøjle de transnationale selskaber. Europa kan gøre en forskel, når vi bruger statsmagten til at sætte standarderne. EU's regler for databeskyttelse med GDPR-forordningen er blevet kopieret af over 120 lande i verden, og de store internetgiganter besluttede hurtigt at indrette sig efter de nye EU-regler, fordi de ikke ville gå glip af adgangen til EU-markedet. Det er kun begyndelsen.

Myndighederne kan bruge sin magt til at forhindre misbrug af europæiske data og bestemme, at data fra Europa ikke flyttes ud i skyer udenfor Europa. Vi kan forbyde ansigtsgenkendelse i det offentlige rum og håndhæve etiske regler for kunstig intelligens, der sætter mennesket i centrum og ikke monopolars egeninteresser. Vi skal investere flere offentlige midler og opbygge nye erhvervs-klynger i Europa, der kan udvikle en ny generation af kunstig intelligens, der kan være til gavn for borgerne, velfærdssamfundet og understøtte vigtige samfundsmæssige mål, som bl.a. at bekæmpe klimaforandringerne. Vi skal undgå den kinesiske statskapitalisme, hvor kommunistpartiet har opbygget et Orwell-lignende overvågningsapparat på nettet, hvor borgernes bevægelser og handlinger i det offentlige rum overvåges, og hvor staten har lavet digitale pointsystemer for folks adfærd. Både den amerikanske laissez faire-kapitalisme, der giver frit lejde til magtfulde private datamonopoler, og den kinesiske statskapitalisme, hvor partiets skjulte hånd indskrænker borgernes frihed, er farlige blindgyder. Står vi sammen i Europa, kan vi vælge en alternativ vej. Vi skal træffe et politisk og værdibaseret valg om, hvad det er for et samfund, vi ønsker at bebo i fremtiden.

De store monopolvirksomheder er ved at blive så store, at de er en trussel mod et velfungerende marked, innovationen og demokratiet. I dag er en femtedel af værdien i det amerikanske S&P aktieindeks for de 500 største selskaber samlet på kun fem store internetgiganter. The Economist mener, at der er sket "en alarmende koncentration af økonomisk og politisk magt" i de store tech-selskaber.¹⁴⁷ Det er en udfordring, som man er nødt til at forholde sig til i stedet for at vaske ansvaret af sig med henvisninger til, at det bare er et resultat af globaliseringen. Det er altid et politisk valg, hvordan markedet reguleres.

Den store underskov af nye innovative tech-selskaber i Europa, i USA og andre steder kæmper for at komme fri og skalere op på verdensmarkedet, men som oftest ender de med at blive opkøbt af de store monopoler og oligopol-virksomheder, inden de virkeliggør deres drøm. Apple er målt på deres profitter relativt til den amerikanske realøkonomi langt større end Standard Oil var tilbage i

1910, før den amerikanske højesteret splittede selskabet op i 33 mindre enheder, fordi deres monopolmagt var blevet en trussel mod et velfungerende marked. Google og Amazon er også i samme liga.

Konkurrencemyndighederne i Europa bør arbejde målbevidst på at genskabe konkurrencen på det digitale marked, og om nødvendigt kræve af de største, at de frasælger og bryder dele af deres forretning op i flere enheder. På samme måde bør man lave reguleringer af Facebook-imperiet. Shoshana Zuboff kalder overvågningskapitalismen for en skrupelløs kraft, der forsøger at dominere og omforme den menneskelige natur med sine algoritmer og kunstig intelligens til at påvirke og ensrette vores adfærd. Målet er at automatisere vores adfærd på markedet og at ”ændre de sociale normer og annullere de elementære rettigheder knyttet til individuel autonomi, som er afgørende for et demokratisk samfund.”¹⁴⁸ I sidste instans er det de vestlige liberale demokratiers fremtid, der står på spil, mener Zuboff, der opfordrer demokratierne til at beskytte sig med nye intelligente reguleringer af de digitale overvågningskapitalister.

Det kræver en stærkere europæisk statsmagt, hvis der skal sikres fair og lige spilleregler for konkurrencen, og hvis man skal tøjle de globale internetgiganter. Selv når vi sover og elsker, kan deres udstationerede assistenter, Siri, Google Assistant og Amazon Alexa lytte med, mens de private imperier laver udskrifter af, hvad vi har sagt. Angiveligt er det i talegenkendelsesteknologiens tjeneste eller måske åbnes døren til vores privatliv i nye protokoller for ansigtsgenkendelse og fingeraftryk. Læser vi ikke det med småt, vil markedets magthavere ikke holde sig tilbage i deres evige profitjagt, der skal sikre dem dominans i den globale kapitalismes næste fase og dermed gøre deres aktionærer glade. I den næste fase af den globale kapitalisme kan det også blive handelen med borgernes genkoder, hvor private internetgiganter kobler den genetiske viden sammen med de ophobede mængder af data om folks internetadfærd, så de bedre kan forudsige, styre og manipulere forbrugernes adfærd. De kan profitere på vores inderste hemmeligheder i et hidtil uset omfang. Sætter de demokratisk valgte politikere ikke grænser, kan den form for overvågningskapitalisme blive endnu mere indtrængende i privatlivet i de næste ti år, og vi risikerer at vågne op i en verden, som vi ikke bryder os om.

DET STØRSTE VELSTANDSLØFT I HISTORIEN

Globaliseringen har for altid ændret betingelserne for demokratisk politik, både i de enkelte nationalstater og for Europa som helhed. Og det er ikke bare, fordi Google, Facebook og andre digitale imperier fylder mere og mere i vores hverdagsliv. Det hænger også sammen med flere årtiers strukturelle ændringer af verdensøkonomien. Vi har aldrig været så gensidigt afhængige på tværs af grænserne

som i dag, og det kan måles på flere forskellige måder. Værdien af det globale bruttonationalprodukt er mere end fordoblet siden 1990 til over 87.000 mia. dollars i 2019, hvis man måler det i faste priser. Omregner man det til befolkningens købekraft, får borgerne over tre gange mere for hver lønkrone end i 1990.¹⁴⁹ Samfundskagen er blevet meget større.

Globaliseringen har banet vej for det største samlede velstandsløft i moderne tid, og ikke mindst takket være hastig vækst i lande som Kina og resten af Asien er 1,3 milliarder mennesker trukket ud af ekstrem fattigdom siden 1990. Endnu flere på den sydlige halvkugle kan drømme om fremskridt, der tidligere var uden for deres rækkevidde. Men den har også fået flere europæere til at frygte for deres fremtidige position i verden, fordi kineserne, inderne og andre folk ånder os i nakken. Hvor vi europæere i flere århundreder har stået på toppen af den globale velfærdspyramide sammen med amerikanerne, kan vi ikke længere tage for givet, at det vil være sådan i fremtiden. Ikke alle har kunnet forlige sig med den tanke. I stedet for at se globaliseringen som et gigantisk velstandsløft og et fremskridt, der løfter endnu flere ud af fattigdom og giver os flere markedsmuligheder, er en del vælgere begyndt at længes tilbage til nationalstaten.

Der har aldrig været så meget kapital i omløb og aldrig været så mange købedygtige forbrugere i verden. Siden 1990 er den globale middelklasse mere end fordoblet til over 3,8 milliarder mennesker i 2020.¹⁵⁰ Klassen er defineret ved dem, der havde råd til at bruge mere end 11 dollars om dagen pr. person - dvs. omregnet til købekraftspariteter, hvor man tager højde for, at varerne er meget billigere i mindre udviklede økonomier. Folk i den opstigende globale middelklasse spiser rigeligt med mad og har køleskab, vaskemaskine, mobiltelefon, motorcykel, fjernsyn og andre goder, og de vil underholdes og går i biografen eller til koncerter. De har råd til at forsikre sig i stedet for at satse på, at de ikke bliver ramt af sygdomme, naturkatastrofer, tyverier eller indbrud.

At der på en række punkter er skabt store fremskridt for menneskeheden, betyder dog ikke, at vi nu kan lægge os op i hængekøjen og nyde frugten af flere generationers hårde arbejde. Gevinsterne ved globaliseringen er ikke blevet fordelt på en retfærdig måde. Milliarder af fattige og udsatte lever i social og økonomisk usikkerhed. Hver syvende verdensborger går stadig sulten i seng, der er monumentale uligheder mellem nord og syd, og to milliarder mennesker bor i områder, hvor der er vandmangel eller grundvandsbeholdningen er begrænset. Situationen er særlig bekymrende i landene syd for Sahara, og den systematiske fattigdom, sulten, de fallerede stater og den sociale uro og konflikter kan få millioner til at vandre mod nord i de kommende årtier. Det er også i vores interesse at sikre, at globaliseringens gevinster fordeles bedre, så de allerfattigste i verden får bedre muligheder for at klare sig selv, uden at skulle blive presset til at flygte

tusindvis af kilometer. Vi kan hæve ulandsbistanden, vi kan investere mere i udviklingslandene, og vi kan lave nye og mere retfærdige handelsaftaler, så det bliver lettere for de fattigste lande at eksportere sig ud af fattigdommen. Vi kan hjælpe dem med at opbygge mere velfungerende institutioner, så der investeres i uddannelser, sundhed, ny infrastruktur, nye virksomheder og borgerne oplever håndgribelige fremskridt og ikke ser, at gevinsterne ender hos korrupte politikere eller få rigmænd, der placerer deres velstand i fjerne skattely i stedet for at investere i deres lands udvikling.

Der er mange uretfærdigheder og uligheder i verden, som FN, EU og de andre internationale institutioner må adressere og gøre noget mere ved. FN's verdensmål er et af de gode instrumenter til faktisk at nå konkrete fremskridt. Det er faktisk sket i et større omfang, end det ofte fremgår af den kritiske samfundsdebat. Hans Rosling, der blev verdenskendt med sin bog *Factfulness*, har formuleret det på den måde, at vi ”mennesker altid kæmpede hårdt for at få vores familier til at overleve, og endelig lykkedes det for os.”¹⁵¹ Hans bog er en overvældende og opmuntrende dokumentation af de mange fremskridt, som menneskeheden har præsteret op gennem historien. Tilbage i 1800 døde svenskere af sult og britiske børn arbejdede sig til døde i kulminerne, og dengang var den forventede levetid kun 30 år. Men de svenske og danske børn, der fødes her i det 21. århundrede, har udsigt til at leve op imod tre gange så lang tid. Bag det ligger mange sociale og politiske kampe af arbejderbevægelsen og andre folkelige bevægelser, der siden bar frugt og førte til reformer.

Der er mange fremskridt, som vi har grund til at glædes over. ”Forestillingen om, at verden bliver værre, er svær at opretholde, når nutiden sættes ind i dens historiske sammenhæng,” skrev Rosling og advarede mod at lade frygten, fordommene og negative instinkter tage overhånd. Selv veluddannede mennesker - ja i høj grad dem - har en tendens til at forestille sig, at alt er værre, end tallene rent faktisk giver belæg for. Da jeg blev født i 1966, var den forventede levetid i verden 56 år, men i dag er den over 72 år, og i Danmark er den i samme periode steget fra 72 til 81 år. Opgør med sult, børnedødelighed, fattigdom, bedre ernæring og udbredelse af vacciner og lægehjælp til alle er med til at forklare den længere levetid.

I de sidste årtier er der gjort store landevindinger, men coronakrisen i 2020 var et alvorligt tilbageslag. Over 119 mio. mennesker i verden blev kastet ud i ekstrem fattigdom på grund af krisen, vurderede Verdensbanken.¹⁵² Forhåbentlig kan verden hurtigt komme på fødderne igen, så vi kan vende tilbage til de seneste årtiers udvikling, hvor flere og flere borgere i verden er løftet ud af fattigdom. Investeringer, hurtigere overførsel af teknologi, uddannelse og frem for alt handel over grænserne har vist sig at være sikre veje til øget velstand og at trække folk ud af fattigdommens fælde. Her kan globaliseringen bruges som en løftestang.

Globaliseringen har i overensstemmelse med klassisk handelsteori skabt en række økonomiske fordele for samfundet. Der er både vindere og tabere. Ikke mindst eksportører, store selskaber, investorer, banker og veluddannede medarbejdere har opnået velstandsgevinster. Små nationer som Danmark, der har været dygtige til at handle med omverdenen, hører til de lande, der har høstet de største økonomiske gevinster i den proces. Værdien af den globale handel - regnet som eksporten målt i faste priser - er steget 45 gange siden 1913 eller cirka 30 gange siden 1950. Den store acceleration er kommet efter 1990, hvor verdens markeder for alvor blev åbnet og integreret. Handelen over grænserne er vokset hurtigere end de nationale økonomier. Hvis man kigger på det såkaldte åbenhedsindeks, udgør den samlede handel - dvs. eksport og import - i dag 58 pct. af landenes bruttonationalprodukt. I 1990 var det kun 38 pct. og i 1950 var det knap 20 pct. Hvis man bilder sig ind, at verdensmarkedet var lige så åbent og integreret før 1. Verdenskrig, kan man godt tro om igen. Eksporten og importens andel af BNP var dengang 29 pct., men så faldt den i de følgende årtier på grund af verdenskrigene, mellemkrigstidens protektionisme og nationalisme. Først i 1973 var man igen oppe på niveauet fra før 1. Verdenskrig. Fra 1990'erne tager udviklingen for alvor fart.

Det europæiske fællesmarked og EU's indre marked har sat ekstra tryk på handelen over grænserne. Det har på en måde virket som en forstærker i globaliseringens tidsalder. For EU-landene var den samlede værdi af eksport og import 52 pct. af BNP i 1990, men i 2018 var tallet steget til næsten 87 pct. Det er et mål for, hvor åbne økonomierne er blevet, og hvor afhængige de er af handel. I Danmark og Tyskland, som er nogle af de mest åbne handelsnationer i hele verden, er tallet over 100 pct. Alle tal for Danmark viser, at udvekslingen af viden, arbejdskraft, kommunikation, infrastruktur, investeringer og handel med varer og serviceydelser, samt danske virksomheders salg fra globale værdikæder udenfor nationens grænser, er steget siden 1990'erne. Trods finanskrisen i 2007/08 udløste et kort negativt tilbageslag, og man kan finde enkelte tendenser til en omgruppering af markederne, er globaliseringen af Danmark stadig meget omfattende. I det store billede er den vokset. Lige som Danmarks integration og afhængighed af EU's indre marked i øvrigt er det.

Over halvdelen af den danske eksport går til EU27-landene. Beregninger viste i 2019, at Danmark fik en årlig velstandsgevinst fra det indre marked, der svarer til 7,4 pct. af BNP eller 164 mia. kr. Heraf stammer cirka 60 pct. direkte fra handelen med varer og serviceydelser, og resten er ekstra værdi, som de over 130.000 arbejdstagere fra EU/EØS-landene skaber i Danmark.¹⁵³ Medlemskabet har for Danmark udviklet sig til en stor overskudsforretning, der år for år bidrager til velstanden og er med til at finansiere velfærden. Og mange af de

europæiske virksomheder, som danske virksomheder er underleverandører til, er koblet ind i globale værdikæder med komponenter fra hele verden.

På intet kontinent er de enkelte landes økonomier og virksomheder så tæt forbundet til samhandel som i Europa. Flere europæiske lønmodtagere oplever, at de møder mere direkte konkurrence fra kinesere, indere, vietnamesere, mexicanere og andre arbejdere fra det globale syd. Men det er ikke historien om tab af job over en bred kam. Det er snarere historien om nye måder at vinde på. Den samlede verdenshandel er steget, fordi den globale middelklasse vokser, og det har øget efterspørgslen efter europæiske varer. Nogle arbejdere i Danmark og andre EU-lande frygter at miste deres job som følge af globaliseringen, og man kan nemt finde historier om fabrikker, der er lukket ned og flyttet til billigere græsange i det globale syd. Men der er opstået mange nye job, herunder i servicesektoren, fordi vi som samfund samlet set er blevet rigere på grund af globaliseringen. Der har aldrig været så mange beskæftigede i Europa som ved indgangen til 2020, aldrig har velstanden i samfundet været højere, og det hænger også sammen med den nye arbejdsdeling i den globale økonomi.

Man hører stadig en del nationalistiske politikere, der med patos taler om, hvor dejlig verden var dengang landene gik egne veje, førte protektionistisk politik og rejste nationale beskyttelsesmure. På kort sigt kan det måske give en følelse af tryghed. Nogle vælgere lader sig friste af fortællingen. Men de negative sideeffekter kan blive ubehageligt store. Vi ved fra historiebøgerne, at nationalistisk protektionisme fører til velstandstab, flere konflikter mellem staterne og det øger risikoen for først økonomiske og siden militære krige. Blandt andet derfor har det europæiske projekt været drevet af en politisk ambition om at øge samhandelen mellem nationerne, så den gensidige afhængighed styrkes, og alle får fælles interesse i at handle med hinanden.

I stedet for at bekrige hinanden skal vi handle, tale og danse mere med hinanden. Handel er en genvej til fred. Det har været et bevidst politisk valg for EU at lave handelsaftaler, der har åbnet markederne og har skabt fælles spilleregler. Det er ikke en naturlov, som såkaldt "frie markeder" har påtvunget politikerne, som om det er markedets skjulte hånd, der bestemmer alt. Det gør den ikke. I sidste ende er det mennesker, der forandrer og former historien. Selvom vi også præges af den undervejs.

POLITISK GLOBALISERING

Globaliseringen beskrives ofte som noget, der bare handler om økonomisk integration, men siden Anden Verdenskrig har vi også set en del politisk globalisering. Vi har ikke en egentlig verdensregering, som med demokratisk autoritet

og politisk legitimitet kan lovgive om fælles anliggender eller at gribe ind ved globale kriser. Men vi har De Forenede Nationer, der blev oprettet i oktober 1945 af 51 lande, der skulle erstatte det fallerede Folkeforbund, så landene i en mellemstatslig organisation kunne føre en fælles diplomatisk dialog, skabe et tættere samarbejde og lave bindende aftaler for at sikre freden i verden. ”Vi, de forenede nationers folk, er besluttede på at frelse kommende generationer fra krigens svøbe, som to gange i vores levetid har bragt usigelige lidelser over menneskeheden,” som der så højtideligt står i FN-pagten fra 1945.

I 1948 vedtog FN verdenserklæringen for menneskerettighederne, der førte til en fundamental forandring af de hidtidige normer for relationer mellem staterne og mellem mennesker. Det var på en måde kimen til en mere kosmopolitisk verdensorden, hvor det enkelte menneske fik bedre beskyttelse mod overgreb fra staternes side. Siden da er der sket store fremskridt i samarbejdet på tværs af grænserne, og i dag er 193 suveræne nationalstater medlemmer af FN. Vi har fået et finmasket netværk af mellemstatslige organisationer, multilaterale aftaler, internationale domstole, konferencer og et stadig mere engageret globalt civilsamfund, der er alle er med til at gøre globaliseringen til et politiseret kampfelt.

Verden er i dag fyldt med overlappende institutioner, der griber ind i hinanden, og ligger som flere supplerende lag oven på Den Europæiske Union, de nationale stater, regionerne og kommunerne. Verdenshandelsorganisationen (WTO), Verdensbanken, Den Internationale Valutafond (IMF), G8-samarbejdet, Verdenssundhedsorganisationen (WHO), Den Internationale Arbejdsorganisation (ILO), FN's fødevareorganisation (FAO), FN's flygtningehøjkommissariat (UNHCR) og Verdensorganisationen for Intellectuel Ejendomsret (WIPO) er nogle af de over 250 mellemstatslige organisationer, der er med sikre fælles regler og normer for verdenssamfundet. Det er mere end dobbelt så mange som i 1951.

De globale systemer er komplekse, og de kan nogle gange virke helt uoverskuelige, men i sidste instans er de opbygget og formet af mennesker. De var aldrig kommet til verden uden politisk vilje. Det er produktet af flere generationers arbejde, diplomatiske forhandlinger og kompromisser. Uden en vedholdende indsats for at forsvare de fremskridt, der er opnået, risikerer vi, at den internationale retsorden krakelerer og bryder sammen.

Det er ikke bare staterne og regeringerne, der er med til at holde sammen på den internationale retsorden. Også det globale civile samfund spiller en helt central rolle. Ikke-statslige organisationer og internationale græsrodsbevægelser mobiliserer som aldrig før at påvirke politikerne at gøre noget ved verdens fattigdom, fremme social retfærdighed, menneskerettigheder, klimaomstillingen etc. I 1951 var der over 800 af sådanne internationale NGO'er, men ved indgangen til 2020'erne er der over 31.000 af dem. Da jeg blev født i 1966, blev der kun holdt cirka 500

internationale konferencer om året, men i dag holdes der over 11.000 om året af disse internationale organisationer.¹⁵⁴ De folkelige bevægelse har haft en vigtig rolle til at sætte dagsordenen og sætte staterne under et politisk, moralsk og etisk pres.

Firsernes uafhængige fredsbevægelser, der kæmpede for fred, demokrati og menneskerettigheder for at overvinde den kolde krigs blokopdeling, var med til at føde en ny europæisk og global bevidsthed om vigtigheden af at forsvare folks frihed og menneskerettigheder, også når totalitære stater eller lokale magthavere begår overgreb. ”Det stimulerede en dramatisk vækst i multilaterale fredsoperationer” i 1990’erne og bidrog til at udbygge den internationale retsorden med nye love og aftaler, som rakte ud over nationalstaternes gamle forståelse af krig og diplomati.¹⁵⁵

Uden stærke folkelige bevægelser har den politiske elite ofte en tendens til at blive i deres gamle komfortzone, business as usual. Men i dag er der et stærkt civilsamfund af bevægelser, der organiserer sig på tværs af grænserne i Europa og globalt. De kan alle være med til at gøre en stor forskel og presse de ansvarlige politikere til at blive mere lydøre. Til at tænke nyt. Og vise mod i deres handlinger. Og tage et moralsk og politisk ansvar for at bevare den internationale retsorden, som det har taget flere generationer at opbygge.

I de seneste år er den multilaterale retsorden og menneskerettighederne dog kommet under hård beskydning fra flere sider, og nationalistiske politikere på flere kontinenter har slået sig op på at kritisere dem, fordi de vil tage kontrollen tilbage til nationalstaten. Selv USA, der i efterkrigstiden spillede en ledende rolle i opbygningen af en international retsorden har vendt ryggen til flere af institutionerne og meldt sig ud af forpligtende internationale aftaler. Skiftende amerikanske præsidenter har i de seneste årtier kaldt FN, WTO eller WHO for ’irrelevante’ institutioner. Den demokratiske præsident Joe Biden vil være mere positivt stillet overfor det internationale samarbejde end isolationisten Donald Trump, men stærke kræfter i det amerikanske samfund er bekymret over den økonomiske globalisering og ønsker at beskytte amerikanske fabrikker mod for hård udenlandsk konkurrence. Tidligere tiders entusiasme for den økonomiske globalisering, som kulminerede i 1990’erne under Bill Clinton, har været på tilbagetog i flere år.

Det er uvist, hvilke tendenser vil slå igennem i 2020’erne. Globaliseringen er ikke en afsluttet proces eller et færdigudviklet system. Det er snarere en ufærdig proces med masser af mangler, der venter på at blive udfyldt og adresseret. Det er tvivlsomt, at USA vil tage lederskabet i de næste år, hvor der skal bruges meget politisk energi på at hele sårene i hjemnationen. Europa kan udfylde tomrummet og gøre en afgørende forskel. Det gælder ikke bare i forsvaret af den internationale retsorden og det multilaterale samarbejde. Det handler også om at udforme en ny politisk og økonomisk strategi for en anden form for global kapitalisme.

Kapitel 4

DEN EUROPÆISKE VELFÆRDSKAPITALISME

Allerede i det kommunistiske manifest i 1848 forudså Karl Marx og Friedrich Engels, hvor det var ved at bære hen. Den europæiske storindustri ”har skabt det verdensmarked, som Amerikas opdagelse forberedte. Verdensmarkedet har givet handelen, skibsfarten og trafikken til lands en umådelig udvikling. Denne har igen virket tilbage på industriens vækst, og i samme grad som industri, handel, skibsfart og jernbaner voksede, i samme grad udviklede borgerskabet sig, øgede sine kapitaler, trængte alle de klasser i baggrunden, der stammede fra middelalderen.”¹⁵⁶ De stadige omvæltninger i produktionen, de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker denne tidsalder frem for alle andre. ”Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede, inden de når at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen, på deres indbyrdes forhold. Nødvendigheden af at skaffe stadig øget afsætning af produkterne jager borgerskabet ud over hele jordkloden.”¹⁵⁷

I dag er kapitalismen blevet global. Den fhv. cheføkonom i Verdensbanken, Branko Milanovic, beskriver det på den måde, at ”hele kloden nu opererer ud fra samme økonomiske princip - produktion organiseret for at få profit ved lovligt at bruge frie lønarbejdere og hovedsagelig privat ejet kapital”, og det er uden historisk fortilfælde. ”Vi lever i en verden, hvor alle følger de samme regler og forstår det samme sprog om at skabe profit.”¹⁵⁸ Det betyder dog ikke, at alle gør tingene på nøjagtig samme måde, at samfundene bliver ensartede, markedskonforme eller laver de samme love. Det kan ellers lyde sådan nogle gange, når politikere og lægmænd forsøger at generalisere om, hvad globaliseringen er for en størrelse.

Tilbage i 2005 holdt den daværende Labour-leder, Tony Blair, en tale på partiets partikonference, der var meget symptomatisk for, hvordan det politiske establishment på det tidspunkt talte om globaliseringen. ”Jeg hører folk sige, at vi er nødt til at stoppe op og debattere globaliseringen. Man kunne lige så vel

diskutere, om efterår skal følge efter sommeren,” sagde han.¹⁵⁹ Ordene var fyldt med den form for arrogance, som ikke er usædvanlig for den Oxford-uddannede britiske elite, som Blair også er en del af. Man postulerer, at de andre fiktive modstandere er idioter - f.eks. hvem vil hævde, at efteråret ikke følger efter sommeren? - hvorefter man selv kommer med den ”rette” udlægning og fortolkning af virkeligheden. Blair fandt det politisk opportunt at fremstille globaliseringen som en naturlov, en slags flodbølge, der ikke kan stoppes, men som man skal surfe på. Det var uklogt, for dermed var det politiske valg forvandlet til noget, hvor teknokratiske embedsmænd skal følge markedets diktater.

Selvfølgelig kan man debattere globaliseringen og den måde, den skal reguleres på. Den er menneskeskabt, og den er ikke resultatet af en eller anden abstrakt naturlov. Vi mennesker er født med en fri vilje, og vi kan vælge at indrette samfundet på mange forskellige måder. Karl Marx havde ret, da han i sin tid sagde, at vi er nødt til at forstå historien, hvis vi skal skabe historie. I dag kunne man måske ændre formuleringen til, at vi er nødt til at forstå globaliseringen, hvis vi vil ændre den. I sidste instans er det altid politiske beslutninger, der afgør, hvordan globaliseringen og de globale markeder udvikler sig. Europa - som andre kontinenter og lande i verden - er en del af en global økonomi, som konstant udfordrer det bestående og sætter samfundet under pres. Der er ikke en enkelt standardmodel for konkurrencestaten, som alle er tvunget til at indføre. Der er mange måder at opbygge økonomien på. Det er i høj grad et spørgsmål om, hvilken ideologi man støtter sig til.

Gevinsterne i indkomster og formuer blev fordelt mere lige i Europa fra 1950 til firserne, hvor velfærdsstaten voksede og blev udbygget af socialdemokratiske, socialistiske, kristendemokratiske og socialliberale regeringer. Det var en gylden periode præget af store sociale og økonomiske fremskridt, men den blev også mere og mere udfordret af energi- og valutakriser i 1970'erne og 1980'erne. Staten havde en vigtig rolle til at sikre omfordeling og regulere markedet. Den franske historiker og sociolog, Pierre Rosanvallon, har talt om, at perioden var præget af en reformisme født ud ”frygt for kommunismen” efter både Første og Anden Verdenskrig. Den kolde krig samlede reformpartierne på tværs af højre-venstre skellet, så de på grund af den større ydre trussel fandt det afgørende at sikre sammenholdet i de vestlige samfund.” Frygten for kommunismen skubbede liberale og konservative regeringer i retning af sociale reformer og omfordeling.”¹⁶⁰ Det er en spændende tanke, at frygt faktisk kan vendes til noget positivt. Men efter kommunismens fald forsvandt den kollektive frygt, der motiverede selv liberale og konservative politikere til at moderere sig og søge brede samfundsmæssige kompromisser. ”Politikerne er ikke længere motiveret af ’frygtens reformisme’ - sandelig er den erstattet af en ny frygtens politik, der er destruktiv

for solidariteten, som når den er næret af folkelige bekymringer for indvandring. Og vores samfund er ikke længere bundet sammen af stærke kollektive oplevelser. Tværtimod lever vi i tider med stigende individualisering.”¹⁶¹

Siden 1990 er uligheden mellem lande og sociale grupper i samfundet igen begyndt at vokse. Og det har sin årsag. Det er ikke sket på grund af en eller anden abstrakt nødvendighedslogik indlagt i det kapitalistiske marked som sådan. Det har frem for alt en ideologisk og politisk forklaring. For nyliberalister og nykonservative partier udnyttede Berlinmurens og kommunismen fald til at udbrede deres ideologiske projekt, som den franske økonomiprofessor, Thomas Piketty, har kaldt for hyperkapitalismen.¹⁶² Det er en markedsfundamentalistisk ideologi, der forguder privat ejendom og kæmper for at gøre staten til en minimalstat, så den blander sig mindst mulig i markedet, sænker skatterne og giver de formuende og private virksomheder frie hænder til at maksimere deres gevinster. En af deres chefideologer, monetaristen Milton Friedman, hævdede, at selskaber ikke har noget socialt ansvar overfor samfundet, og sammen med Friedrich von Hayek inspirerede han en generation af konservative og neoliberale politikere til at gennemføre en bølge af privatiseringer, dereguleringer og laissez faire-markedsreformer, der skulle minimere statens indflydelse på markedet og frigøre virksomhederne til at tjene penge.

I firserne vandt denne ideologi først indpas i Ronald Reagans USA og Margaret Thatchers Storbritannien. I halvfemserne fik den for alvor fat i andre regioner i verden, fra de postkommunistiske lande i Østeuropa og Rusland til Sydamerika og Asien. Den fik også fodfæste i mange EU-lande, hvor markedstænkningen fik nogle socialdemokrater til at bløde op for deres gamle modstand mod privatiseringer og dereguleringer. Tidsånden var ved at ændre sig, og alle partier, der ønskede magt, søgte at tilpasse sig. Nogle gjorde det nølende, mens mange borgerlige politikere så det som noget, der kunne frelse dem efter mange års ørkenvandring med kriser og nederlag. Margaret Thatcher udtalte i et interview til magasinet *Womans Own* i efteråret 1987, at der slet ikke findes noget samfund. Det var individualismen drevet ud til det yderste. For Thatcher lå det i forlængelse med hendes opgør med velfærdsstaten. ”Der er individuelle mænd og kvinder, og der er familier, og ingen regering kan gøre noget, uden at det sker gennem dem, og folk tager sig af sig selv først,” sagde hun. Hun ville sætte det personlige ansvar i højsædet, og folks moralske forpligtelse er at klare sig selv og dernæst tage sig af naboen, men det store samfund eksisterer ikke, mente hun. Det var et opgør med enhver ide om solidaritet, der rækker ud over næsten i det nære.

En anden af hovedpersonerne i den hyperkapitalistiske revolution var Alan Greenspan, amerikansk centralbankchef fra 1987 til 2006. Han fik nærmest status som rockstjerne under det store finansielle boom, der fandt sted i takt med

dereguleringerne af de finansielle markeder. Greenspan havde et laissez faire syn på samfundet, og han forguede den libertære chefideolog, Ayn Rand, som mente, at staten skulle begrænses mest muligt, og markeds kræfterne skulle gives mest mulig magt til at køre showet. Ayn Rand ville gøre kampen for profit, grådighed og kapitalisme til et moralsk spørgsmål. Greenspan var hendes discipel. Også han lå under for den tro, at mennesket altid handler rationelt og skal være så fri som mulig til at forfølge sin egen grådighed. Eller som finansmanden Gordon Gekko råber i Oliver Stones berømte film, *Wall Street* (1987): "Greed is good".

Gekko, der blev spillet af Michael Douglas, sammenfattede markedsfundamentalismens credo med ordene om, at grådighed simpelthen "indfanger den evolutionære ånd. Grådighed i alle dens former, grådighed efter livet, efter pengene, efter kærligheden og efter viden har præget menneskehedens opstigende bølge." Gekko sammenlignede USA med et dårligt selskab, som om samfundet kan reduceres til et selskab, der er sat i verden for at maksimere sin profit. Det var Ayn Rand på fuld udblæsning. Det var også sådan Alan Greenspan grundlæggende set betragtede verden. Fra sin nominering som centralbankchef under Ronald Reagan i 1987 til den første Bush-administration og videre til Bill Clintons demokratiske regering og til den sidste Bush-regering arbejdede han vedholdende for at sætte finansmarkedet så frit som muligt. Vi fik en meget mere ustabil verden, der med jævne mellemrum blev ramt af store kriser og spekulationschok. Og dem oplevede vi flere af i 1990'erne.

Nogle husker måske, hvordan finansmanden George Soros med sin Quantum hedgefond i september 1992 satte 1 milliard dollars på højkant og vandt et væddemål om, at Storbritannien ikke blev medlem af det europæiske valutasystem, EMS'en. På den sorte onsdag tvang han en stærkt svækket britisk premierminister, John Major, til at trække pundet fra det aftalte udsvingsbånd i EMS'en. Bagefter hed det sig, at Soros på denne sorte onsdag knækkede den britiske centralbank. Men det knækkede også vælgeres tillid til den konservative regering, som fem år senere mistede magten og derpå tabte tre valg i streg. Den europæiske valutakrise i 1992 og 1993 viste med al tydelighed, at der er markedsgrænser for den højt besungne nationale suverænitet. Den viste også noget om den sårbarhed, som nationerne har i den globale økonomi, når finansiell spekulation i løbet af få sekunder kan sende en kæmpe regning videre og ramme almindelige borgere. Eller som den franske præsident, François Mitterand, sagde under valutakrisen: "På få timer kan spekulation ruinere det arbejde, som millioner af mænd og kvinder har lavet."

Efter den store finanskrisen i 1997/98, hvor spekulanter fik Rusland og en række asiatiske økonomier til at vakle, udsendte professor på London School of Economics, John Gray, en bog, hvor han sagde, at den globale kapitalisme i værste fald kan ende med at blive en "falsk solopgang". Han advarede mod de

liberalistiske laissez faire-økonomer, der i 1990'erne prædikede om, at det for enhver pris gjaldt om at slippe markederne fri med privatiseringer og liberaliseringer. Han kaldte det en farlig utopi at fjerne alle reguleringer fra markedet. Uden politiske reguleringer og social retfærdighed vil globaliseringen føre til socialt kaos, anarki og politisk ustabilitet i lande over hele verden. Medmindre den globale kapitalisme reformeres radikalt, risikerer verdensøkonomien at falde fra hinanden i en både tragisk og farceagtig gentagelse af handelskrige, konkurrencemæssige devalueringer, økonomiske kollaps og politiske omvæltninger som i 1930'erne, advarede Gray og sagde, at "det vil være en af historiens mørkeste ironier, hvis oplysningsprojektet om en verdenscivilisation ender i et kaos, hvor suveræne stater og statsløse folk kæmper for overlevelsens nødvendigheder."¹⁶³ Han mente, at det bedste svar på denne opløsning var at skabe et globalt samarbejde, der sikrer en mere effektiv regulering af valutamarkedet, kapitalbevægelser, handel og miljøbeskyttelse, så det kan sikre "kreativiteten i den globale økonomi, så den tøjles i de menneskelige behovs tjeneste."¹⁶⁴ Men han erkendte, at så længe laissez faire-markedsideologien havde et så fast greb om Washington, havde det lange udsigter med at få skabt en mere reguleret verdensorden.

I tresserne var finansmarkedet langsomt, konservativt og bedaget - stadig lidt som Korsbæk bank i den populære tv-serie Matador, men i dag kan værdipapirer på et splitsekund skifte ejer fra den ene til den anden på tværs af grænserne. Hver eneste dag handles der for over 13.000 mia. dollars komplekse derivatpapirer på det globale finansmarked. Det er mere end ni gange så meget som ved årtusindskiftet. De udestående derivatpapirer, hvor der spekuleres i fremtidens renter, valutakurser, råvarepriser og andre fremtidige værdier, udgør nu over 640.000 mia. dollars, eller mere end 7 gange det globale bruttonationalprodukt. Der er sket en finansialisering af den globale økonomi, som gør det samlede system mindre stabilt og udløser flere kriser. Med ordet finansialisering menes en proces, hvori de finansielle markeder får stigende indflydelse og gennemtrænger flere og flere dele af samfundet. Vi har fået en stadig mere spekulativ kasinokapitalisme, der skaber mere økonomisk turbulens og øger risikoen for nye sociale rystelser og populistiske oprør, der også destabiliserer demokratiet. Det burde finanskrisen i 2007/8 have lært os. Faktisk er de underliggende faresignaler blevet endnu værre siden da, hvilket vi vender tilbage til i kapitel 15.

ER GLOBALISERING LIG MARKEDSDEMOKRATI?

Tilbage i 1990'erne holdt Bill Clinton inspirerede taler om, hvorfor den nye tidsalder var "markedsdemokratiet", og han var en stærk fortaler for dereguleringer og liberaliseringer. Det er vigtigt at huske, når nogle forsøger at omskrive histo-

rien til, at frimarkedskapitalismen bare er republikanernes værk. Mainstreamdemokraterne var også meget lydøre overfor Wall Streets ønsker, og Bill Clinton var i 1999 bl.a. med til at deregulere derivatmarkedet efter stærkt lobbyarbejde fra Wall Streets største banker. Den nye tidsånd fik også fodfæste i Europa. Efter sovjetkommunismens fald i 1991 var det ikke bare højreorienterede politikere, som omfavnede markedsideologien.

EU's indre markedsprojekt lagde pres på medlemslandene for at lave liberaliseringer og markedsåbninger. Gamle reguleringer i nationalstaten blev fjernet, offentlige monopoler og mange brancher blev udsat for øget konkurrence. Ideen var at skabe et mere integreret marked, så virksomhederne kunne opnå flere stordriftsfordele, og vi kollektivt kunne skabe mere velstand. Der kom også europæiske reguleringer, som sikrede nye fælles spilleregler, så det var ikke bare dereguleringer. Der blev samtidig indført nye sikkerhedsstandarder, sundhedskrav, miljøkrav og arbejdstagerbeskyttelse. Men mange medlemslande gik langt videre ad markedsvejen, end de behøvede at gøre.

Socialdemokrater fra Tony Blair og Gerhard Schröder til Poul Nyrup Rasmussen og Mogens Lykketoft gjorde privatiseringer og dereguleringer til en del af deres regeringsprogrammer. Det blev betragtet som progressivt at gøre på det tidspunkt. For nationerne lå i kappestrid om at tiltrække direkte udenlandske investeringer og gøre sig lækre for udenlandske selskaber ved at frigøre markedet, øge arbejdsudbuddet og skære skatterne ned. Tony Blair skar det ud i pap: "I globaliseringens tidsalder, er det ikke noget mysterium, hvad der virker: En åben liberal økonomi må konstant være klar til at forandre sig for at forblive konkurrencedygtig. Den nye verden belønner dem, der er åben overfor den. Udenlandske investeringer forbedrer vores økonomi."¹⁶⁵

Den slags taler var som vand på globaliseringsmodstandernes mølle, og dem var der en del af omkring årtusindskiftet i NGO-miljøet og i den såkaldte ATTAC-bevægelse. De hævdede, at Blair og de liberalt orienterede tredjevejs socialdemokrater var i samme båd som de nykonservative og højreorienterede politikere og økonomer. Aktivisterne forsøgte at fortælle historien om globaliseringen som det helt store klasseforræderi. Eller som elitens konspiration mod folket. Men aktivisterne overså, at der stadig var en del ideologiske forskelle. Socialdemokraterne og de borgerlige ideologer nærmede sig hinanden, men de havde forskellige ideer om, hvad globaliseringen kunne bruges til.

Tony Blair og hans intellektuelle guru Anthony Giddens var som danske socialdemokrater tilhængere af, at staten stadig skal spille en rolle i økonomien, investere i uddannelser og offentlige serviceydelser, og at de sagde, at det var vigtigt at skabe en moderne infrastruktur og at sikre den sociale model.¹⁶⁶ Blair holdt en tale i Europa-Parlamentet i 2005, hvor han gjorde op med "ideen om, at Storbri-

tannien er grebet af en ekstrem angelsaksisk markedsfilosofi, der tramper på de fattige og dårligt stillede.” Han erklærede sig som en ”passioneret proeuropæer” og talte varmt for at styrke den europæiske sociale model. Et stærkt og konkurrencedygtigt Europa skulle tage kampen op i globaliseringens tidsalder uden at sætte den sociale retfærdighed over styr. Det var også Blairs projekt, men det har mange glemt, fordi hans omdømme siden er blevet ødelagt af den retsstridige Irakkrig, som millioner af europæere og briter tog afstand fra.

Der var tydelig forskel på Blairismen og den libertære markedsideologi som den amerikanske præsident, Ronald Reagan, og den amerikanske forbundsbankschef, Alan Greenspan, var fortalere for. I bogen *The Age of Turbulence*, der udkom i 2007, skrev Greenspan, at markedet har overtaget ”betydelige magtbeføjelser fra staten”, og han lovpriste ”konkurrerende frie markeder som det godes kraft”.¹⁶⁷ Det var rendyrket markedsfundamentalisme.

Den 9. september 2007 spurgte den schweiziske avis, Tages-Anzeiger, Greenspan, hvem han støttede til det amerikanske præsidentvalg, og han svarede, at det var ligegyldigt, hvordan han stemte. For vi ”er heldige, at takket ære globaliseringen, er politiske beslutninger i USA i vidt omfang blevet erstattet af de globale markeds kræfter. Lægger man den nationale sikkerhed til side, gør det stort set ikke nogen forskel, hvem der bliver den næste præsident. Verden er styret af markeds kræfterne.” På det tidspunkt var der allerede tydelige tegn på, at den amerikanske subprime-krise for højt gearede boliglån kunne forplante sig til hele finanssektoren. ”Subprime” var risikable og gearede boliglån med lave renter, der blev givet også til personer med meget dårlig privatøkonomi, og disse lån blev siden sat sammen i store syntetiske puljer, der blev solgt videre til investeringsbanker og fonde. I april 2007 var New Century fonden krakket, og finanshuset Bear Stearns var den sommer ved at blive revet omkuld af to hedgefonde, der havde gamblet på markedet for subprime-lån. Men Greenspan følte ingen grund til at ændre sit ideologiske verdenssyn om, at markedet regerer verden.

Arrogancen var i de år enorm i den herskende klasse. For den var løftet op til historiske højder i takt med de finansielle liberaliseringer og globaliseringen af økonomien. Erhvervseliten scorede tårnhøje lønninger på flere hundrede gange almindelige lønmodtagere, og de fik lukrative bonusordninger og økonomiske faldskærme af guld. De følte, at de regerede over verden, og de mente, at politikernes opgave var at indordne sig de frigjorte markeds kræfter. Hvad skulle stoppe dem, hvis ikke politikerne gjorde det? Mange vælgere følte sig afmægtige, og vreden var ved at boble over. Det gjorde den i høj grad, da finanskrisen i 2007/08 afslørede en række af de markedsfejl, som de nyliberale og libertære fundamentalister havde ignoreret. Det var en enestående chance for politikerne til at stoppe hyperkapitalismens lykkehjul, der havde ført til enorm spekulation

på finansmarkederne og stadig større uligheder i samfundet. Den forpassede de. Big time. Det er der mange årsager til. Men lad os først kigge på ulighederne, som er et af vor tids allerstørste samfundsproblemer.

ULIGHEDENS UDBUDSØKONOMI

I de sidste tredive år, hvor den nyliberale markedsideologi har bredt sig, er selskabernes profiler boomet, mens lønmodtagernes andel af det samlede økonomiske output er faldet støt. Pengene vælter ind til investorerne, der får udbetalt dividender og nye aktieudlodninger for et beløb, der svarer til 100 pct. af profitten efter skat, hvor det tilbage i 1972 kun var 24 pct.¹⁶⁸ Topcheferne har også taget for sig af retterne. Tidsåndens mantra var næsten, at man måtte være en dårlig topchef, hvis ikke ens løn- og bonuspakke og materielle velstand var større eller mindst lige så stor som naboens. Sådan var grådighedens kultur. Alle målte sig i forhold til konkurrenterne.

I 1978 fik en topchef i USA's store selskaber kun 29,7 gange så meget i løn som en gennemsnitlig lønmodtager, men i 2007 inden det globale finanskrak nåede en typisk CEO-løn- og bonuspakke op på 345 gange en almindelig arbejder.¹⁶⁹ Det skete samtidig med, at politikerne satte marginalsatserne ned, fordi de troede, at de rige ville investere endnu mere i deres virksomheder, og det så ville dryppe ned på de lavere klasser. Den såkaldte trickle-down økonomi sikrede ikke flere investeringer og mere vækst, som Thomas Pikettys grundige studier viser. Men den fik ulighederne til at eksplodere. Under finanskrisen var der mange, der tabte penge på store kursdyk og fald i ejendomspriserne, men de rigeste med de største indkomster og formuer kom meget hurtigere på benene igen, da staterne lavede store hjælpepakker for at redde finanssektoren og stimulere økonomien. Det tog meget længere tid - i nogle lande op til syv-otte år - før almindelige lønmodtagere havde vundet deres store indkomst- og formuetab ind igen.

En større undersøgelse af McKinsey Global Institute har vist, at op imod 65-70 pct. af alle husstande i de vestlige lande oplevede flade eller faldende indkomster i perioden fra 2005-2014.¹⁷⁰ I et land som Italien var det 97 pct. af alle husstande, i Holland og Storbritannien var det 70 pct. af alle husstande, og Frankrig 63 pct. I flere lande har husholdningerne samlet set oplevet tilbagegang i perioden fra 2007-2014, bekræfter undersøgelser fra Organisationen for Økonomisk Samarbejde og Udvikling, OECD. I de fleste lande kom den fattigste tiendedel (målt på indkomst) dårligst ud af krisen. Regeringerne reddede bankerne, men lønmodtagerne og de dårligst stillede kom til at bære de største byrder. Det var en opskrift på større social og politisk vrede. Det gik ud over troen på, at fremtiden ville byde på fremgang. Derfor voksede mistilliden til de politiske eliter.

Mange almindelige lønmodtagere følte sig svigtet. Og det havde de ret i.

Tendensen til stigende uligheder var allerede slået igennem, inden finanskrisen ramte EU-landene. Krisen forstærkede den udvikling, der allerede var i gang. Selvom de europæiske samfund siden årtusindskiftet samlet set er blevet rigere, har lønmodtagerne i EU-landene fået en faldende andel af den samlede værdiskabelse i samfundet, viser en kortlægning af den internationale valutafond, IMF, der dækker perioden fra 2002 til og med 2016.¹⁷¹ Enkelte lande som Danmark, Finland, Frankrig og Sverige og Østrig var undtagelser fra mønstret. De højtuddannede har fået en stigende andel af indkomsterne i samfundet, mens lavtuddannede og mellemuddannede generelt er endt som taberne. I samme periode er andelen af folk i kortvarige og midlertidige job øget, samtidig med at organiseringsgraden er faldet i fagforeningerne, og arbejdsløshedsunderstøttelsen er skåret ned i en række lande som bl.a. Danmark, Holland, Tyskland, Frankrig, Spanien og Sverige. Det øger usikkerheden blandt lønmodtagere, der indtil nu har holdt sig oven vande. For den brede middelklasse er begyndt at frygte, at de kan blive ramt af den nedtur og stagnation, som de fattigste og dårligst uddannede har været igennem. Og det er forvandlet til en politisk tillidskrise, som får konsekvenser for hele EU.

Europa er stadig langt mere lige og har større social retfærdighed end alle andre kontinenter i verden. Det er værd at huske, inden man farer i flint over politikernes manglende evne til fremme social retfærdighed i samfundet. I USA er ulighederne vokset kraftigt i indkomster og formuer siden 1980, og en lignende udvikling har man set i hyperkapitalistiske og stærkt liberaliserede økonomier som Rusland, Indien, Brasilien og Mellemøsten, såvel som i det statskapitalistiske Kina. Hvor den øverste tiendedel af samfundet fik cirka en tredjedel af indkomsterne i 1970'erne, henter de i dag nærmere halvdelen. I USA får den øverste tiendedel af befolkningen næsten halvdelen af indkomsterne, og de ejer op imod tre fjerdedel af formuerne i samfundet.¹⁷²

De globale formueuligheder er enorme, som det fremgår af finanshuset Credit Suisse's årlige velstandsrapporter. Verdens rigeste har øget deres andel af den globale formue siden finanskrisen i 2008, og i 2019 ejede den øverste ene procent af verdens befolkning hele 45 pct. af de globale formuer. Til sammenligning ejer den fattigste halvdel af verdens voksne befolkning kun 1 pct. af de samlede formuer.¹⁷³ De rystende uligheder i formuerne, der er ophobet fra generation til generation, har bl.a. fået Thomas Piketty til at efterlyse en progressiv formueskat. Ifølge ham svarer den globale formueulighed til de store uligheder, som man så i Europa i det første tiår af det 20. århundrede før de to verdenskrige.¹⁷⁴ Han opfordrer EU-landene til at enes om en fælles formueskat. Hvis alle formuer på mellem 1 og 5 mio. euro betaler en skat på 1 pct. af deres formue, og alle formuer for over 5 mio. euro skal svare en skat på 2 pct., vil det kun berøre 2,5 pct. af de

europæiske borgere. Det kunne give et samlet skatteprovenu på omkring 2 pct. af EU's samlede bruttonationalprodukt, vurderer Piketty.¹⁷⁵ Det svarer til omkring 280 mia. euro i EU27. I princippet kunne de enkelte medlemsstater gøre det selv, men der er flere eksempler på, at landene enten har sat skatten meget lavt eller har opgivet at indføre den af frygt for skatteflugt. Derfor vil en fælles europæisk formueskat være langt mere effektiv.

KÆDEN ER HOPPET AF I TOPPEN

Grådigheden er ikke tøjlet. Den er nærmest omvendt proportional med faldende marginal- og formueskatter siden 1990'erne. De angelsaksiske lande er løbet foran, men grådigheden har også bredt sig hos erhvervseliten i Danmark. Danske topcheferne har fået stadig højere lønninger, og bestyrelserne giver dem ekstremt lukrative bonusordninger og fratrædelsesordninger. I 2018 var den gennemsnitlige løn for topcheferne i top 10 selskaberne 34,8 mio. kr., der svarer til 106 gange gennemsnitslønnen for danske lønmodtagere. Den højest lønnede topchef var Carlsbergs Cees 't Hart, der hentede 52,5 mio. kr.¹⁷⁶ Det mest ekstreme eksempel kom kun en uge før folketingsvalget i 2019, hvor Dagbladet Børsen kunne afsløre, at ledelsen i Nets havde fået bonusordninger til en samlet værdi på op til 7 mia. kroner, og CEO Bo Nilsson kunne høste en bonus på mellem 1-1,9 mia. kr., hvis han nåede målsætningerne for 2020. Det vakte enorm forargelse i samfundet. Socialdemokratiets gruppeformand, Henrik Sass Larsen, tog bladet fra munden og sagde, at det var "aldeles vanvittigt, at man kan tjene så mange penge inden for så få år", og at direktionen og bestyrelsen i Nets var "politisk tonedøve."¹⁷⁷ Det var, inden Sass Larsen forlod politik for at blive branchedirektør for kapitalfondenes brancheforening. Det moralske standpunkt havde stor genklang i offentligheden. Nets nyder i forvejen godt af at have et markedsmonopol på udvalgte dele af Danmarks finansielle og digitale infrastruktur, fordi selskabet sidder på betalingservice, driften af Dankortet og Nem-ID, så en stor del af deres værdier skabes af samfundet og takket være de privilegier, selskabet har fået af myndighederne. Bedre blev det ikke, at selskabet to år inden var frasolgt til en amerikansk kapitalfond, hvor CEO Bo Nilsson sikrede sig en bonus på 629 mio. kr. Efter kun 800 arbejdsdage på posten. Det var ud over hans i forvejen lukrative millionløn på 24 mio. kr om året.¹⁷⁸

Er topcheferne deres løn værd? Almindelige lønmodtagere, der måske kun får et par procents ekstra i lønningsposen efter hårde overenskomstforhandlinger, og som kan se, at erhvervslivets elite har sat turbo på løn- bonus- og aktiefesten, har grund til at være forarget. Kæden er hoppet af, når topchefer får 30 eller måske over 100 gange den gennemsnitlige lønmodtager. Det føles ikke retfærdigt for

dem, der knokler på bunden. Selv store institutionelle investorer som ATP og pensionskasser er i de senere år begyndt at kritisere de lukrative bonusordninger til topledelse. I 2017 advarede ATP's administrerende direktør f.eks. imod, at danske selskaber sammenligner sig med amerikanske lønpakker til topcheferne, og han tilføjede, at han var "ret overbevist om, at de dygtigste direktører er dem, der ikke er lønførende."¹⁷⁹

En række økonomiske studier har vist, at der ikke er sammenhæng mellem de høje performancelønninger og den ekstra værdi, som topchefen skaffer selskabet. Piketty har dokumenteret, at disse topcheferes "marginale produktivitet" ikke svarer til de høje ekstra lønninger. Faktisk har det vist sig, at lande, der har sænket marginals-katten mest, også er de lande, hvor topcheferne forhandler hårdest for at presse sine lønninger ekstra i vejret.¹⁸⁰ Politisk og ideologisk får de et skattemæssigt incitament til at blive stadig mere egoistiske. Man kan godt udtrykke moralsk forargelse over de høje toplønninger, men vil politikerne gøre noget ved det, bør de starte med at skrue op for marginals-katten. Efter topskatterne blev sat ned i halvfemserne, kom der for alvor fart i topchefernes lønkapløb. I de gyldne år fra 1950 til 1990 var der langt færre incitamenter til individuel grådighed i Danmark og andre europæiske lande.

Topchefernes lønninger afgøres ikke af markedets skjulte hånd, men af konkrete institutioner som bestyrelser og lønkomiteer, der også har en egeninteresse i at presse lønningerne op. De tilhører det samme meritokratiske elitenetværk, der består af direktører og bestyrelsesmedlemmer, og de sidder i bestyrelsen for mange forskellige selskaber. Når direktøren i et selskab får mere i lønposen, er det nemmere for bestyrelsen at presse sit eget honorar op. Piketty betegner det som "meritokratisk ekstremisme".¹⁸¹

Der findes en ekstrem indspisthed, for topchefernes lønninger har mistet følingen med virkeligheden og det faktum, at det kræver mange mennesker i virksomhedernes lange værdikæder for at skabe succes på det globale marked. Selskaberne er også afhængige af de politiske rammebetingelser, lovgivning og samfundets investeringer i infrastruktur, forskning og uddannelser. Intet selskab svæver frit i luften, og de må også vise et vist samfundsansvar. Det er ikke bare et privat anliggende, hvis topcheferne får en løn- og bonuspakke, der forgylder dem langt ud over den værdiskabelse, som de personligt leverer.

Ethvert samfunds legitimitet afhænger af, at det bygger på en social retfærdighed, som et solidt flertal af borgere bakker op om. Store uligheder i indkomster og formuer er - som Piketty påpeger - en opskrift på øget politisk ustabilitet, uro og måske folkelige oprør, der i værste fald kan føre til destabilisering af demokratiet og bane vejen for autokratiske og nationalistiske ledere. Udviklingen i USA, Rusland, Indien og Brasilien er bekymrende eksempler på, hvor galt det går, når

hyperkapitalismen tager overhånd. Man hører ofte nyliberale og libertære ideologer citere fra Adam Smiths hovedværk, *The Wealth of Nations*, fra 1776, og de elsker hans sidebemærkninger om markedets ”usynlige hånd”. Men de glemte vist at læse hele bogen. I mange passager gav den sociale og altruistiske Adam Smith klart udtryk for, at forretningsfolk ikke bare skal dyrke egeninteressen, men også må have blik for fællesinteressen.

Den politiske økonomi skal ifølge Smith tjene det formål at ”sikre rigelig indkomst og underhold for folk, eller mere præcist gøre dem i stand til at skaffe sig en sådan indkomst for sig selv; og for det andet at forsyne staten eller statssamfundet med tilstrækkelige midler til offentlige serviceydelser.”¹⁸² Som han skrev et andet sted: ”Nogle få individers udfoldelse af den naturlige frihed, som risikerer at bringe hele samfundet i fare, er eller bør være begrænset af enhver regerings love.”¹⁸³ Hos Smith er den enkeltes frihed ikke en absolut suveræn. Markedets usynlige hånd må underlægge sig de grænser, som regeringen skal lovgive om, så samfundet og fællesskabet ikke bringes i fare. For intet samfund kan blomstre og være lykkeligt, hvis mange borgere er fattige, ulykkelige og behandles uretfærdigt. Og det kan det heller ikke, hvis den natur, som vi er en del af, ødelægges.

KAPITALISMEN I KRISE

De stigende uligheder i samfundet og de voksende sociale spændinger i samfundet har i begyndelsen af det 21. århundrede fået flere og flere borgere til at blive skeptiske overfor den nuværende form for kapitalisme. I en større tillidsundersøgelse, der i efteråret 2019 blev foretaget af Edelman Trust blandt 34.000 respondenter i 28 lande i verden, sagde 56 pct. af borgerne, at ”kapitalismen, som den eksisterer i dag, gør mere skade end gavn”.¹⁸⁴ I et land som Frankrig er det hele 69 pct., der har den opfattelse. I de 28 lande mener 48 pct. af de adspurgte, at ”systemet svigter mig”, mens kun 18 pct. svarer, at systemet virker for dem. Næsten tre ud af fire vælgere siger, at de har en følelse af uretfærdighed, og en lige så stor andel har et ønske om forandring. En del af de mere eftertænksomme erhvervsfolk er klar over, at den er gal, og de efterlyser forandring.

Bestyrelsesformanden i A.P.Møller-Mærsk og Siemens, Jim Hagemann Snaube, har efterlyst en mere ansvarlig kapitalisme, der gør op med de stigende uligheder og beskytter mod klimakrisen. Han mener, at Europa bør vælge en tredje vej, der adskiller sig fra den amerikanske markedskapitalisme og den kinesiske statskapitalisme. Den amerikanske kapitalisme er ved at gå helt op i limningen af ekstreme uligheder, indre splittelser, politisk polarisering, sociale konflikter, isolationisme og handelskrige. Kinas statskapitalisme er ikke et attraktiv alter-

nativ. Kina har omfavnet markedsøkonomien, leveret høje vækstrater og bygget nye silkeveje til Europa og Afrika for at udvide sin geopolitiske og økonomiske indflydelsessfære. Men Kinas statskapitalisme er et autoritært et-partisystem, hvor kommunistpartiet styrer landet med hård hånd og undertrykker borgernes frihed med overvågning og hårde straffe. Den vej skal vi ikke i Europa. Men hvordan skal kapitalismen så indrettes i fremtiden?

Lynn Rothschild, der er tidligere topchef i et teleselskab, har stiftet et forum, der hedder "Inclusive Capitalism". Hun plæderer for en mere socialt ansvarlig kapitalisme, og hendes forum tæller bl.a. folk som prins Charles, ECB-topchefen, Christine Lagarde, og den amerikanske finansmand, Steve Schwarzman. Rothschild har til avisen Financial Times udtalt, at "folk, der siger, at systemet er gået i stykker, ikke tager fejl." Hvis ikke kapitalismen bliver mere inklusiv, "må vi helt sikkert forvente, at kapitalismen erstattes af noget meget værre."¹⁸⁵ Nobelprisøkonomen Joseph Stiglitz mener, at "vi er nødt til at redde kapitalismen fra sig selv. Kapitalismen - med et pengeorienteret demokrati - skaber en selvdestruktiv dynamik, som risikerer at ødelægge både enhver antydning af fair konkurrence på markedet og et meningsfuldt demokrati."¹⁸⁶

USA og Europa er begge kapitalistiske samfund, der i udgangspunktet deler mange af de liberale demokratiske værdier og lægger vægt på, at der er en uafhængig retsstat til at garantere de fundamentale frihedsrettigheder. Men i praksis er der et ocean af forskelle på den amerikanske kapitalisme og den europæiske kapitalisme. Vi forbruger mange af de samme varer, men i Europa har vi velfærdsstater, en social markedsøkonomi og en årtusinder gammel fælles kulturel arv, der binder fællesskaberne sammen og forankrer dem, mens amerikanerne stadig er en nation af nybyggere og individualister, der søger at realisere deres egne drømme i wild west kapitalismen. Amerikanerne er mere optaget af at begrænse staten end at begrænse det private initiativ og den hellige private ejendom, hvor vi Europa ser staten som en positiv kraft, der kan sikre en fornuftig social balance og sikkerhed for individet, så civilsamfundet og de menneskelige fællesskaber ikke koloniseres af markedet.

Den europæiske samfundsmodel er noget særligt, og den kan videreudvikles. Vi skal ikke kopiere amerikanernes mere anarkistiske udgave af kapitalismen, som er ved at degenerere og viser alvorlige sygdomstegn med ekstreme uligheder, gigantiske erhvervsmonopoler og koncentration i markedet og kapitalistiske plutokrater, der køber sig ind i demokratiet og underminerer det indefra for at fremme egne private interesser. Der findes ikke en fysisk naturlov for, hvordan vi skal indrette økonomien. Eller som Joseph Stiglitz har sagt: "Det er ikke sandt, at ulighed er et uundgåeligt sideprodukt af globaliseringen, den frie bevægelighed af arbejdskraft, kapital, varer og serviceydelser."¹⁸⁷

Det er et politisk valg, hvordan man regulerer markedet og fordeler de velstandsgevinster, der kommer som led i øget arbejdsdeling på tværs af grænserne. Kapitalismen og globaliseringen tvinger os ikke til at indrette samfundet på en bestemt måde eller lægge os fladt ned for den nyliberale ideologi, som overalt ønsker at rive de gamle grænser ned og frigøre markedet mest mulig.

Europa er som alle andre kontinenter udsat for øget global konkurrence, men EU-landene er stadig langt mere solidariske og retfærdige end andre dele af verden. Ulighederne i indkomster og formuer er markant mindre end i alle andre regioner i verden. I Europa har vi siden Anden Verdenskrig udviklet en samfundsmodel, hvor ulighederne ikke er så store som på andre kontinenter, og selv de dårligst stillede i den europæiske middelklasse har en levestandard, social sikkerhed og tryghed, der er mangefold større end for de fleste lønmodtagere i det globale syd. Vi kan fordele gevinsterne ved øget global samhandel.

Skatterne er mere progressive i Europa end på andre kontinenter. Det er et politisk valg, om vi vil gøre dem endnu mere progressive med en højere marginalskat. Det skader ikke væksten, viser grundige analyser af lange historiske tidsserier.¹⁸⁸ Vi kan aktivt vælge at investere mere i samfundets langsigtede udvikling og konkurrencekraft.

I Europa er kvaliteten af uddannelser, forskning og sundhedsvæsen i et globalt perspektiv stadig meget høj, men vi kan gøre dem endnu bedre. Selvom der er forskelle mellem EU-lande i nord og syd, øst og vest, har vi til forskel fra USA udviklet en social markedsøkonomi, hvor staten spiller en langt større rolle, markedskræfterne reguleres og der er betydelige sociale overførsler. Det har været den europæiske vej siden 1950'erne.

Den europæiske samfundsmodel er dog begyndt at slå sprækker i de senere år. Vi har set stigende uligheder efter den globale finanskrisen i 2007/08, og de øverste samfundslag er sluppet bedst ud af krisen. Den øverste tiendedel europæere fik i 1990 ca. 31 pct. af indkomsterne og i 2018 hentede de 34 pct., og deres formueandel steg fra 50 pct. i 1990 til 55 pct. i 2015, viser Pikettys analyser. Også i Danmark har ulighederne været stigende, omend de er mindre end i de fleste andre EU-lande.

Middelklassens indkomster er generelt stagneret i Europa, og de fattigste indkomstgrupper har ikke fået del i samfundets velstandsfremgang. Og de oplever nedskæringer i velfærden og mere prekære arbejdsvilkår. Det har øget de sociale og politiske spændinger, og der er stigende mistillid til de etablerede midterpartier. Den franske præsident, Emmanuel Macron, mener derfor, at ideen om grænseløs globalisering ikke er forenelig med demokratiet: "I de seneste år har den øget ulighederne i de udviklede lande. Og det var klart, at denne form for globalisering var ved at nå sin afslutning. Den underminerede demokratiet."¹⁸⁹

SOCIALE MARKEDSØKONOMIER VINDER

I den europæiske velfærds kapitalisme har borgerne et socialt sikkerhedsnet, og de sociale rettigheder er vigtige forudsætninger for, at borgerne også kan udøve deres frihed uden frygt for at miste deres levebrød. Der er mange forskellige variationer over den europæiske velfærdsmodel, fra den nordiske socialdemokratisme til den mere korporative sociale markedsmode fra Tyskland til Sydeuropa. Og det er også en del af charmen ved det europæiske projekt, at vi har så mange forskellige svar på, hvordan velfærdsstaten kan korrigere markedet.

I stedet for at kopiere kineserne og amerikanerne kan vi udvikle den europæiske samfundsmodel ved at lære af hinanden og se forskellighederne som en inspirationskilde til konstante forbedringer. Her har den nordiske form for velfærds kapitalisme meget at byde ind med. *The Economist*, har kaldt den for ”den næste supermodel”, og henvist til, at de nordiske lande topper internationale ranglister om økonomisk konkurrenceevne, social sundhed og lykke. Og de nordiske lande ”har undgået både Sydeuropas økonomiske sklerose og Amerikas ekstreme ulighed.”¹⁹⁰

I Europa vil det være en klar fordel at holde fast i vores sociale og demokratiske samfundsmodel. Siden Anden Verdenskrig har de socialdemokratiske blandingsøkonomier reelt været mere konkurrencedygtige end de angelsaksiske økonomier. En stærk stat, der fremmer investeringerne i uddannelse, forskning, innovation og infrastruktur, er overlegen i forhold til en nyliberal minimalstatsmodel, hvor staten rulles tilbage og skattebetalingerne sænkes for de højeste indkomster. Piketty har undersøgt det grundigt i lange tidsserier. De viser, at Europas og USA's gennemsnitlige vækstrater og produktivitet var højere i årene fra 1950-1980, hvor skattesystemet var mere progressivt, og man havde mindre ulighed end i perioden fra 1990-2020, hvor nyliberale markedsideologer begyndte at rulle skatterne og staten tilbage. Øget skattemæssig progressivitet og faldende ulighed fremmer risikovilligheden, investeringsviljen og innovationskraften i samfundet, hvilket er til gavn for vækst og produktivitet. Går man helt tilbage til 1870, hvor industrialiseringen for alvor slår igennem, er tendensen den samme.

Der er tydelig sammenhæng på tværs af alle epoker, at jo mere indkomsterne og formuerne koncentrerer hos den øverste tiendedel af samfundet på bekostning af de øvrige, og skatterne bliver mere regressive, jo lavere bliver den økonomiske vækst. Fra 1950 til 1990 steg væksten årligt med 2,2 pct. pr. indbygger i USA og 3,2 pct. pr. indbygger i de store EU-lande. De vestlige landes vækstrater er i de sidste tredive år faldet til et årligt gennemsnit på 1,1 pct. vækst pr. indbygger i USA og til 0,9 pct. i Tyskland, Frankrig og Storbritannien.¹⁹¹ Under inspiration fra nyliberalistiske ideologier og økonomer valgte Ronald Reagans USA og Margaret Thatchers Storbritannien i firserne at skære staten ned og at frigøre markeds kræfterne med priva-

tiseringer og dereguleringer. Flere andre lande fulgte i deres fodspor i en naiv tro på, at skattelettelser for de rigeste og ejendomsejere ville sætte ekstra gang i væksten.

Skattepolitikken blev forvandlet til en af de store slagmarker i globaliseringen, og de nyliberale ideologer henviste også til stigende global konkurrence som undskyldning for at sænke skatten for både højtlønnede og virksomheder. Og de gik aggressivt til værks. I den gyldne æra lå marginalsatserne typisk på omkring 70 pct. i Europa. I USA og UK nåede de helt op over 90 pct. efter Anden Verdenskrig, og ulighederne blev kraftigt reduceret i de år, uden at det skadede væksten eller undergravede kapitalismen. Helt frem til firserne lå marginalsatserne for de højeste indkomster i Europa nærmere 70 pct., men i 2020 var de reduceret i gennemsnit til 49 pct. i de store EU-lande. Resultatet er markant stigende uligheder i indkomster og formuer. Det var økonomisk set uklogt at gå til angreb på det progressive skattesystem. Over tid har det vist sig at være en rigtig dårlig forretning for samfundet, og det skader både velfærden og væksten.

SKATTEN OG JAGTEN PÅ EN HØJERE FÆLLESNÆVNER

Skatteområdet viser med al tydelighed, at det er blevet sværere og sværere for nationalstaterne at holde skansen. Det er især selskabsskatterne, der skrider, og de er presset markant ned i alle EU-lande med henvisning til stigende udenlandsk konkurrence. Hvert land har hver for sig søgt at tiltrække direkte udenlandske investeringer ved at sænke selskabsskatten. I flere tilfælde har stater, regioner og kommuner givet ekstra fordele i form af billige byggegrunde, periodevis skattefritagelse og adgang til gratis ny infrastruktur. Det har været en skrue uden ende - et kapløb mod en stadig lavere fællesnævner. Vi har været vidner til det, som Thomas Piketty kalder for "de små landes syndrom", hvor de går forrest i skattekonkurrencen. De har formel suverænitet, men de har reelt underlagt sig markedspresset og sænket skatterne mere og mere. Den reelle suverænitet er gradvist blevet udhulet.

Danmark er som et lille land fulgt med i slipstrømmen, fordi man i EU-regi ikke har kunnet enes om en fælles politik for selskabsskatten, der beskytter alles suverænitet. I stedet er det endt med, at alle lande har skåret satserne ned for at "adlyde" det globale marked. Siden firserne er den gennemsnitlige europæiske sats for selskabsskatten reduceret fra 50 pct. til under 22 pct. i 2020. Meget symptomatisk er de små nationalstater gået forrest.

De store lande som Tyskland har haft markedsstørrelse til at stå imod i længere tid og at lægge skattesatsen højere. Jo større og mere attraktivt marked man har, jo bedre har man kunnet beskytte sig. Af de vestlige lande holdt USA selskabsskatten oppe på 35 pct. indtil 2018, hvor præsident Trump sænkede den til 21 pct..¹⁹² Det var en ideologisk begrundet beslutning. Efter hårdt bearbejde fra

industriens og finanssektorens lobbyister gav han amerikanske selskaber en stor engangsrabat for at hjemtage profitter fra oversøiske skatter. Det betød, at USA i 2018 oplevede det største fald i betalte selskabsskatter af alle vestlige lande. Det var en fest for det, man med et Piketty ord kan kalde for proprietær-kapitalismen.

Skattereformen var en gavebod for de store selskaber og velhavere, der i stor stil brugte engangsgevinsten til aktietilbagekøb og at øge deres egen velstand. Der var derimod ingen ekstra gaver til almindelige lønmodtagere i USA, der ellers havde stemt på Trump og troet på hans løfter om, at han ville lukke skattehuller, give skattelettelser til middelklassen og ”dræne sumpen i Washington”. Lønmodtagernes indkomster er vokset langt mindre end under den demokratiske Obama-regering, og væksten har været lavere end forventet, så gevinsterne er ikke dryppet ned til middelklassen og underklassen. Som altid fører skattelettelser af denne type til større strukturelle uligheder og øget formuekoncentration.

Et stort forenet hjemmemarked som det amerikanske kan bedre forsvare en højere selskabsskat end små nationer, hvilket skiftende præsidenter har bevist. Det samme kan vi i EU, hvis blot medlemslandene beslutter sig for at gøre selskabsskat til en EU-kompetence i stedet for at bilde vælgerne ind, at man kan forsvare sin skattepolitiske suverænitet i små og mellemstore nationalstater. Desværre er selv de store EU-lande som Tyskland og Frankrig smittet af de små landes syndrom. Alle lande synes at synke ned på en stadig lavere fællesnævner, mens enorme mængder akkumuleret kapital bevæger sig hvileløst rundt på hele kloden for at finde nye steder at profitere mest mulig. Hvem tør og kan vende skruen?

EU's konkurrencekommissær, Margrethe Vestager, har vist handlekraft i en række sager, hvor hun med henvisning til konkurrencepolitikken har udstedt store milliardbøder til en trække transnationale selskaber. Nogle af dem har lavet attraktive særaftaler med medlemsstater som Irland og Luxembourg og er sluppet af sted med at betale meget mindre i skat end konkurrerende selskaber. Det er unfair konkurrence. Især sagerne mod de digitale giganter fra Silicon Valley, som Google, Facebook, Amazon og Apple, har vakt stor opmærksomhed. Vestager og Kommissionen har kastet sig ud i en styrkeprøve med de største digitale imperier fra USA, som også er altdominerende i Europa. Det er en afgørende test.

Apple blev i 2016 idømt en rekordstor bøde på 13 mia. euro plus renter, fordi det i en årrække havde betalt en effektiv selskabsskat af dets overskud på mellem få promille og en procent, trods det forhold at Irland har en skattesats på 12,5 pct. I sagen mod Amazon kom det frem, at selskabet i gennemsnit betalte fire gange mindre i skat end lokale selskaber. De store trumfer de små og udnytter alle smuthullerne. Ændrer skattereglerne ikke på EU-niveau, risikerer vi, at nationalstaternes skattekonkurrence fortsætter ned til en stadig lavere fællesnævner. Der ser ud til at være grænser for, hvad man kan bruge konkurrencepolitikken

til. Desværre. I juli 2020 underkendte EU-domstolens generaladvokat Vestagers bøde til Apple. Tidligere har domstolen også annulleret Kommissionens bøde til Starbucks for at have snydt på skattevægten i Belgien.

Sagerne handler ikke bare om enkeltselskaber, der med alle mulige krumspring forsøger at nedbringe deres skattebetalinger. Det er et strukturelt problem. Og det er blevet værre, fordi vi hverken i Europa eller globalt har haft en effektiv regulering til at stoppe skatteunddragelsen. De rigeste og mest velstående borgere og mange transnationale selskaber har udnyttet globaliseringen og de frie kapitalbevægelser til at flytte flere og flere penge i skattely. Op imod 10 pct. af verdens finansielle formuer er i dag gemt i skattely, vurderer økonomerne Gabriel Zucman og Emmanuel Saez.¹⁹³ I kontinentaleuropæiske lande som Tyskland og Frankrig er det over 15 pct. Zucman m.fl. har i et nyere studie anslået, at op imod 40 pct. af de transnationale selskabers profitter flyttes i skattely - i 2015 var det hele 616 mia. dollars ud af en samlet profit på 1700 mia. dollars.¹⁹⁴ Det er et konservativt skøn, men det svarer i store træk til et estimat fra Den Internationale Valutafond.¹⁹⁵ Hver gang et selskab sender profit videre til et skattely og sparer 10 mio. euro i skat i et europæisk højskatteland, høster skattelyet typisk 2 mio. euro. Selskabet sparer 4/5 af den skat, de burde have betalt. Det er en win-win løsning for selskabet og for skattelyet, men det er et stort samfundsøkonomisk tab for os alle.

Bundlinjen er, at enorm velstand flyder ud af Europa og går tabt for de europæiske velfærdssamfund. Penge, der kunne være brugt til at investere i skoler, forskning, miljø og klimaomstilling, ender hos transnationale selskabers aktionærer. Op imod 35 pct. af de transnationale selskabers profitter, der sendes i skattely, er indtjent i EU's indre marked. Omkring 190 mia. euro, der er tjent i Europa, flyttes i skattely udenfor EU, eller de flyttes fra højskattelande til de interne europæiske skattely for at sænke skattebetalingen.¹⁹⁶ Tendensen til at flytte profitter i skattely er vokset de sidste årtier, og statskasserne mister direkte og indirekte op til 75 mia. euro i selskabsskat om året.¹⁹⁷ Problemet er dog meget større, for den manglende indgriben overfor skattely har reelt åbnet for større skattekonkurrence, hvilket har ført til, at selskabsskatterne over en årrække er blevet trykket ned. Så tabet kan være mere end dobbelt så stort.

En række internetafsløringer af hemmelige skattepapirer - fra Lux-leaks til Swiss-leaks til Panama- og Paradise-papers - har lagt ekstra moralsk pres på politikerne for at handle. Afsløringerne har fået Europa-Kommissionen såvel som OECD til at intensivere arbejdet med at lave nye internationale regler, der kan sætte propper i de mange huller. Lande som bl.a. Schweiz og Luxembourg er blevet presset til at fjerne deres bankhemmelighed, og der er mere udveksling af informationer mellem skattemyndighederne. Det er vigtige fremskridt. Men der er stadig meget lang vej igen.

EU er begyndt at sortliste skattely - udenfor Europa - men der stadig er en række skattely internt i Europa, som skummer fløden i skattekonkurrencen. Et land som Irland henter f.eks. op imod fem pct. af sin nationalindkomst via skatteaftaler med transnationale selskaber - bl.a. fra en række digitale giganter fra USA - der flytter profit fra højskattelande og sender overskuddet og royalty-betalinger via Irland. Hvor længe vil andre EU-lande acceptere denne skatteunddragelse, der sker på bekostning af borgere i Danmark, Tyskland, Frankrig, Italien, Spanien og andre lande, hvor de transnationale selskaber har tjent pengene?

I november 2019 blokerede 12 medlemsstater - anført af skattelylandene - et lovforslag om at indføre pligt til land-for-land rapportering af de transnationale selskabers profiler og skattebetalinger i EU. Europa-Parlamentet har kritiseret, at EU's sorte liste over skattely ikke inkluderer Irland, Luxembourg, Holland, Belgien, Cypern, Malta og Ungarn, der enten opererer som skattely eller tilbyder aggressiv skatteplanlægning til transnationale selskaber.

FAIRNESS ELLER FRAGMENTERING?

Kommissionen og Europa-Parlamentet har i de seneste år kæmpet for at overbevise medlemsstaterne om, at vi i Europa bør enes om en fælles konsolideret skattebase med fuld transparens og automatisk deling af informationer, så vi sikrer fair beskatning af de transnationale selskaber. Samtidig arbejdes der for at indføre en ekstra omsætningsafgift på digitale selskaber, men man har ikke kunnet komme igennem med forslaget, fordi skattepolitikken i EU hviler på et princip om enstemmighed. Når lande, som bl.a. Danmark modsætter sig forslaget, falder det. Det fører desværre til handlingslammelse i EU og øget politisk fragmentering mellem medlemslandene.

Piketty har kaldt den europæiske union "en finansiell dværg", der er lammet af reglerne om enstemmighed i skattepolitikken. Frankrig, Spanien, Ungarn og enkelte andre medlemsstater vil gerne gå solo og indføre en digital serviceafgift på national basis, men det har fået USA til at true med handelssanktioner, fordi amerikanerne mener, at det er unfair særregler rettet mod Silicon Valley. EU-landene ville stå meget stærkere rent geopolitisk, hvis man havde et fælles regelsæt. Så længe hvert land går egne veje, risikerer de alle at ende som tabere i forhold til den amerikanske overmagt.

Man kan håbe, at de vestlige landes økonomiske samarbejdsorganisation, OECD, alternativt kan nå til enighed om, hvordan digitale selskaber beskattes i fremtiden. Det er en svær gordisk knude, men hvis ikke der kommer et gennembrud i OECD med at finde en løsning, bør EU indføre en fælles digital serviceafgift på de største digitale selskaber, så de betaler en fair andel af deres

værdiskabelse og omsætning i Europas indre marked. Det handler om at sikre retfærdighed, skattemæssig fairness og at alle selskaber stilles lige i konkurrencen på det indre marked.

Griber man ikke ind, har Silicon Valleys digitale giganter en unfair konkurrencefordel, og det vil gøre det let for dem at udkonkurrere lokale europæiske selskaber med nye skattetricks, hvor deres europæiske profiler flyttes ud af fællesskabet til skattely. De digitale selskaber har den fordel, at de kan skalere forretningen op uden fysisk tilstedeværelse - *big business* uden masse så at sige - og deres bits og digitale skyer slipper lettere uden om skattemyndighederne end de fysiske, lokaliserbare og traditionelle virksomheder, der i gennemsnit betaler mere end dobbelt så meget i selskabsskat.¹⁹⁸

De digitale giganter, der leverer tocifrede vækstrater og tårnhøje overskud, æder sig ind på mange brancher, hvor digitaliseringen *disrupter* og helt ændrer spillet. Adgangen til store mængder data bliver stadig mere udslagsgivende. Den europæiske mediebranche har i årevis været på hælene, fordi Google og i stigende grad Facebook spiser større og større dele af deres annonceindtægter. Hvis de digitale giganter samtidig snyder på skattevægten og udnytter en hær af juridiske og skattetekniske eksperter til at opnå unfair konkurrencefordele, bliver det ekstremt svært for medierne at konkurrere.

Det ender som et demokratisk problem, fordi europæerne efterfølgende risikerer at miste kvalitetsmedier, der bidrager til oplysning og kvalitetsinformation, mens de digitale fribyttere ikke føler det samme samfundsansvar for at bidrage til kvalitetsjournalistik. Man ser platforme som f.eks. Google News, der ud fra et løfte om at øge internettrafikken, lukrerer på kvalitetsmediernes historier og bagefter skummer fløden med ekstra annonceindtægter. Nogle gange er det svært at se forskellen på platformsvirksomhed og parasitvirksomhed.

Lader man stå til, risikerer man et langt større onde. Eller som den socialliberale filosof, skotten John Stuart Mill, sagde tilbage i 1867, bør ”ingen berolige sin samvittighed med illusionen om, at han ikke gør nogen skade, hvis han ikke gør noget og ikke har nogen mening. Onde mænd behøver ikke mere for at nå deres mål, end at gode mænd kigger væk og intet gør.”¹⁹⁹ At kigge væk i forhold til de digitale selskabers værdiskabelse er ikke en løsning, og måske er det op til stærke kvinder som Margrethe Vestager og Kommissionens formand, Ursula von der Leyen, endelig at gøre noget ved sagen. Det vil John Stuart Mill sikkert lette på hatten over, for han var en af de få af datidens mænd og filosoffer, der tog kvindernes rettigheder alvorligt og kæmpede for deres stemmeret.

Hvad er risikoen, hvis ikke EU-landene gør noget? Det er stigende monopolisering af markedet i klynger omkring de digitale imperier, som kannibalisierer stadig større del af de lokale erhverv og køber små innovative europæiske selska-

ber op, før de bliver store nok til at konkurrere globalt. Ikke handling er derfor ikke en option, for i den sidste ende handler det også om at sikre skattesystemets legitimitet. Ikke kun over små og mellemstore erhvervsdrivende, men også overfor borgerne, der selv betaler langt større skat af deres arbejde. For lønmodtagere, der i fremtiden udsættes for større konkurrence fra digitale teknologier, robotter og kunstig intelligens, kan det ikke være i deres interesse at give Silicon Valleys digitale giganter en ekstra skatterabat for at udkonkurrere dem.

Kampen for skattepolitisk retfærdighed kan få afgørende betydning for, om europæerne i fremtiden vil se positivt på globaliseringen. Lader politikerne transnationale virksomhedsimperier slippe afsted med store og unfair skattefordele, kan de nemmere udkonkurrere små, mellemstore og fysisk lokaliserede virksomheder i lokalområderne. Det vil være en sikker opskrift på noget, der kan antænde et større socialt og politisk oprør. Hvis da ikke noget af skaden allerede er sket, som vi har set i den store opblussen af nationalistiske, identitære og protektionistiske bevægelser og partier, som er stormet frem i de sidste par årtier.

EN EUROPÆISK SKATTEREFORM

Dybest set har vi brug for en kopernikansk revolution af de internationale regler for selskabsbeskatning, så alle skattely lukkes, der ryddes op i fradragsreglerne, sikres fuld transparens med land-til-land rapportering af selskabernes skattebetalinger og digitale selskaber får pligt til at betale skat der, hvor de tjener pengene. Efter flere årtier med systematisk undergravning af de europæiske velfærdsstaters indtægter fra transnationale selskaber er det på høje tid at vende udviklingen. Ideelt set burde det ske på globalt plan, men det er næppe realistisk. Det bedste alternativ er at europæisere dele af skattepolitikken - i første række selskabsskat og CO₂-skatter, så vi kan få skabt en ægte *level playing field* i det indre marked, der er fair og lige for alle. Store som små. EU har allerede - trods enstemmighed i skattepolitikken - været i stand til at aftale fælles momsregler for det indre marked. Alle lande skal lægge deres moms over et minimum på 15 pct. på de fleste varer og serviceydelser, og ingen kan opkræve mere end 25 pct. i moms, så konkurrencen er fair. Kun indenfor kulturområdet og af visse sociale hensyn har medlemslandene lov til at lave undtagelser med ned til 5 pct. i moms. Når der er politisk vilje, og man finder en fælles interesse, kan det lade sig gøre at sikre gennembrud. I de kommende år bør vi gå videre ad denne vej.

Hvis EU indførte et fælles europæisk minimum for selskabsskatten på 25 pct., ville det give mindst 185 milliarder euro ekstra om året.²⁰⁰ Pengene kan opkræves i medlemsstaterne, så de stadig formelt bevarer deres skattepolitiske suverænitet, men gevinsten bør deles i fællesskab. Men hvordan skal man så knække den hårde

nød, at alle EU-lande først skal være enige, før der kan laves skattereformer? Det kan godt lade sig gøre, hvis det sker som led i et større kompromis. Der skal være noget i aftalen for alle lande. Det ekstra provenu kan bruges til samfundsgavnligt investeringer i at løfte den grønne omstilling i Europa, at bygge digital infrastruktur i yderområderne og måske at styrke den fælles ydre grænsekontrol. Så kan der være noget i skattepakken til både grønne frontløbernationer, til sydeuropæiske grænselande og til øst- og centraleuropæiske lande, der er bange for at blive hægtet af i den globale konkurrence. Tænk, hvis vi i Europa kunne lave et mere simpelt selskabsskattesystem, der både henter flere penge ind til samfundsnyttige projekter og samtidig fjerner en bureaukratisk byrde fra virksomhedernes skuldre?

Behovet for nytænkning er stort, men erhvervslivets interesseorganisationer og lobbyister vil helt sikkert slå sig i tøjret. Det gjorde de i alt fald, da vi i Tænketanken EUROPA tilbage i 2015 fremlagde et forslag til en større reform af EU's selskabsskatter. Vi foreslog at lave en fælles selskabsskat i EU, der erstatter de over 3000 skatteregler i EU, hvor nationalstaterne har lavet alle mulige nationale særregler og satser, der gør hele systemet ekstremt komplekst.²⁰¹ De store transnationale selskaber med dyrt betalte skatterådgivere er dygtige til at udnytte smuthullerne imellem reglerne, men de små og mellemstore virksomheder oplever det som en stor barriere.

Der kan høstes mange gevinster ved at indføre en fælles europæisk selskabsskat for det indre marked, men der er risiko for, at lavskattelændene og de indre skattely vil blokere for en aftale. Men mon ikke man kunne overvinde den modstand ved at tænke lidt kreativt? Hvad nu, hvis man betaler de fem lavskattelende Bulgarien, Ungarn, Irland, Cypern og Litauen en årlig kompensation fra EU, der svarer til deres fulde selskabsskatteindtægt i 2020? Det vil koste cirka 15-16 mia. euro pr. år, men det burde der være råd til, når det ekstra provenu er over 10 gange så højt. Oveni vil Europa få et meget moderne og effektivt skattesystem for selskaberne, som vil styrke deres globale konkurrenceevne.

I stedet for at moralisere over små landes desperate forsøg på at dumpe sig til fordele, kan vi i fællesskab løse problemet ved at adressere deres bekymring og betale deres indgangsbillet til en større europæisk skattereform. I EU kommer man oftest længst med pragmatisk realisme i forhandlingerne. Den rent nationale løsning er ikke længere tidsvarende, for den sender os ned på stadig lavere fællesnævner. Men gennem fælles EU-reformer kan vi udvikle et fremtidssikret modsvar til globaliseringen.

En europæisk skattereform, der giver EU adgang til at inddrive skatter og afgifter på afgrænsede områder, hvor nationalstaterne ellers er ved at konkurrere hinanden på stadig lavere fællesnævner, kunne være et godt sted at starte. Det er ikke længere effektivt at opkræve selskabsskatter og CO₂-afgifter på nationalt niveau, for i Europa har vi et fælles marked, og det er bedre, hvis man enes om

ensartede afgifter og skatter for grænseoverskridende virksomheder og på kapitalen, hvor ingen kan flytte profitterne videre til skattely. Man kunne samtidig indføre en finansiel transaktionsskat i EU, for den vil sikre flere investeringer i realøkonomien og reducere finansiel spekulation. Det vil også være bedst at indføre en fælles CO2-minimumsafgift på europæisk plan, så der ikke opstår skadelig lækage mellem medlemslandene.

Hvis EU har egne skatteressourcer på afgrænsede områder, kan EU investere mere offensivt i klimaomstilling, forskning, udvikling af en strategisk erhvervs politik og andre fælles opgaver, der kan styrke Europa i den globale konkurrence, øge velstanden og fremme velfærden. Det kan bidrage til at fremme mere social retfærdighed, som borgerne selv efterlyser. Måske er den bedste måde at forsvare den nationale velfærdsmodel i fremtiden, hvis EU bliver en slags netværksstat, der kan supplere nationalstaten og løse grænseoverskridende udfordringer, som ikke længere kan løses effektivt på det nationale niveau? En europæisk netværksstat med få afgrænsede skatteressourcer kan udvide alles suverænitet, fordi den kan generobre nogle af de skatteindtægter, der er løbet nationalstaterne af hændte. Det vil sikre et større råderum til velfærd, sikkerhed og innovation. Denne netværksstat kunne også spille en langt mere offensiv rolle i erhvervspolitikken.

KAN VI SIKRE VORES TEKNOLOGISKE SUVERÆNITET?

Siden 1990 er nationalstaterne blevet mere afmægtige overfor den rodløse kapital, og de er blevet mere afhængige af udenlandske investeringer og handel. ”Nationer bliver til regioner i den globale økonomi; deres borgere bliver arbejdere på et globalt marked. Nationale selskaber omdanner sig til globale netværk,” skrev den amerikanske arbejdsminister Robert Reich i 1991.²⁰² ”Selskaber og investorer afsøger verden for de mest profitable muligheder. De bliver afkoblet fra deres hjemnationer.”²⁰³

Virksomhedernes investeringer og aktiver i udlandet, og værdien af dem blev øget fra 128 pct. af det globale BNP i 1990 til 401 pct. i 2018.²⁰⁴ Den årlige tilstrømning af direkte udenlandske investeringer er faldet noget siden den globale finanskrisen, men de er stadig mere end seks gange så store som i 1990. De grænseoverskridende virksomhedsopkøb er øget med mere end otte gange fra 1990 til 2018.²⁰⁵ Det er også historien om, hvorfor globaliseringen ikke er død, for den ekspanderer fortsat. Det gør ikke EU mindre relevant, men snarere endnu vigtigere.

I dag kommer de fleste direkte udenlandske investeringer i Europa stadig fra virksomheder og investorer i andre medlemslande. Vi er vidner til stigende globalisering, men de fleste aktive investeringer ligger primært indenfor rammen af det europæiske fællesskab. De intra-europæiske direkte investeringer til andre

EU-lande ligger i gennemsnit 50 pct. over de direkte udenlandske investeringer fra lande udenfor fællesskabet.²⁰⁶ Geografisk nærhed i det europæiske hjemmemarked spiller stadig den stærkeste rolle for opbygningen af integrerede værdikæder, selv mange af dem også er forbundet med det globale netværk. Det er en fordel, som EU-landene kunne udnytte mere strategisk, men vi mangler stadig at formulere en fremsynet industri- og erhvervspolitik, der udruster os bedre til at tage konkurrencen op imod de amerikanske og kinesiske giganter.

Lige nu er vi på hælene i Europa. Ud af verdens 40 største selskaber målt på markedsværdi kommer kun fem fra Europa. EU-landene tiltrækker kun 11 pct. af globale venture investeringer i kunstig intelligens, mens USA får 50 pct. og Kina 39 pct. En tredjedel af alle verdens robotter sælges i Kina og 70 pct. af kommerciel droneteknologi udvikles i Kina. Det kinesiske selskab Huawei er nummer et indenfor 5G netværker og sidder på næsten en tredjedel af verdensmarkedet. De næste to er europæiske Nokia og Ericsson.

Det nytter ikke at skjule, at vi er udfordret af den globale konkurrence. Europa har i en årrække oplevet, at amerikanske tech-giganter har opkøbt innovative europæiske opstartsvirksomheder, og kinesiske virksomheder har også investeret mere og mere på kontinentet. Det er led i den globale kamp om at definere fremtidens vinderteknologier, når kineserne køber tyske robotfirmaer, eller når Silicon Valleys digitale giganter køber lovende europæiske softwarevirksomheder ud, før de bliver store. Vil vi tillade det i fremtiden? En tredjedel af de samlede aktiver i europæiske virksomheder er ejet af investorer fra lande udenfor EU, viste en større analyse i 2016. I nogle brancher er det endnu mere.

I elektronik-, forsikrings- og medicinalbrancherne er over halvdelen af alle aktiver ejet af udlændinge fra lande udenfor EU. Hele 58 pct. af alle direkte udenlandske investeringer sker igennem særlige finansielle SPV-konstruktioner og fonde, der er optimeret til skattetænkning.²⁰⁷ Ikke nok med, at de får øget kontrol med europæiske produktionsvirksomheder i strategiske erhverv, laver de også selskabsmæssige konstruktioner, der gør det lettere for dem at minimere deres skattebidrag i Europa. Det er ganske uholdbart og vil føre til konkurrenceforvridning.

Der er brug for effektiv screening fra EU's side, når udenlandske virksomheder køber europæiske virksomheder op på strategiske områder, så konkurrencen ikke ødelægges på unfair vis - f.eks. hvis statsstøttede kinesiske virksomheder gør det med statskassen i ryggen. I marts 2019 vedtog EU en fælles lovgivning for screening af direkte udenlandske investeringer, der påvirker sikkerheden og den offentlige orden i unionen. Det er en vigtig overbygning på den screening, der allerede finder sted i en række lande. Det er samtidig vigtigt at koordinere indsatsen, så man ikke afskrækker udenlandske investorer fra at investere i Europa.

MERE STRATEGISK ERHVERVSPOLITIK

I Europa skal vi også have modet til træffe strategiske valg af, hvilke teknologier, netværker og forskningsmæssige satsningsområder, som vi skal bruge tid, energi og penge på. Nogle er modstandere af den form for strategisk erhvervspolitik, fordi de stadig ligger under for gamle ideologiske dogmer om markedets skjulte hånd. Men lytter vi til de nyliberale stemmer, kan vi kun være sikre på en ting: Så vil kineserne og amerikanerne overtage styringen og definere, hvilke teknologier og økonomiske spilleregler vi skal indordne os under i fremtiden. Den form for standhaftig passivitet kommer der intet godt ud af. I stedet for som de gamle grækere - eller vikingerne for den sags skyld - at bilde sig ind, at vi mennesker er skæbnebestemte, bør vi i Europa bruge friheden til at træffe et strategisk valg om, hvad vi satser på. For sandheden er, at det har vi stadig mulighed for.

Hvis ikke vi i Europa samler kræfterne og udvikler en ny strategisk erhvervspolitik, kan vi ende med at blive koloniseret af de teknologiske giganter fra USA og Kina. Ved ikke at samarbejde i Europa taber vi teknologisk selvstændighed, og det er ekstra alvorligt i forhold til kunstig intelligens, der får revolutionerende betydning for alle dele af samfundet. Den gamle nationale strategi og enegang har nået sit endepunkt. Vi har brug for intelligente reguleringer, der giver europæiske virksomheder og lønmodtagere en bedre chance for at klare sig i fremtiden. Så længe vi på det digitale område har 27 forskellige nationale lovgivninger i EU, har Europas digitale opstartsvirksomheder svært ved at skalere deres virksomhed op og tiltrække kapital, inden de sluges af amerikanske og kinesiske giganter. Google, Apple, Facebook, Amazon og Microsoft er blevet store, fordi de har et stort amerikansk hjemmemarked med fælles digitale regler.

I juni 2020 havde GAFAM-giganterne 557 mia. dollars i kontanter på deres bankbøger, og det gav dem enorme muskler til at opkøbe attraktive og innovative virksomheder overalt i verden.²⁰⁸ Deres likvide kapital var f.eks. elleve gange så stor som den succesrige svenske musiktjeneste, Spotify, der har sat musikindustrien på den anden ende. Google og Facebook voksede sig store efter dot.com krakket, og de købte mange virksomheder op i kølvandet på den globale finanskrisen.

De amerikanske techgiganter brugte coronaviruskrisen til at sluge konkurrenter, købe innovative applikationer og investere i kunstig intelligens. De råder over enorme datamængder og dyb viden om borgernes tanker, sociale liv og forbrugsmønstre, som de kan kapitalisere på i den næste teknologiske bølge. De konkurrerer med kinesiske giganter som Baidu, Alibaba, Huawei og Tencent om at dominere verdensmarkedet i det teknologiske kapløb.

En ny generation af kunstig intelligens, automatiske styresystemer og robotter er på vej, som kan eliminere mange job. Fra 2000 til 2016 forsvandt over

400.000 job i Europas fremstillingsindustri på grund af robotter og automatisering, skønner analysefirmaet Oxford Economics.²⁰⁹ Hver eneste robot har erfaringsmæssigt overflødiggjort 1,6 arbejdspladser. En stribe akademiske analyser har dokumenteret, at ny teknologi fjerner flere eksisterende job end for eksempel global samhandel. Øget handel over grænserne skaber mere velstand og giver os mulighed for at etablere nye arbejdspladser med højere værdi. I EU-lande som Danmark, der har en veluddannet arbejdsstyrke, har teknologiudviklingen faktisk flere positive sideeffekter.

De nye teknologier har også ført til oprettelse af en masse nye job i industrien, servicesektoren og indenfor forskning. Fra 2003 til 2018, hvor digitaliseringen accelererede, kom der over 21 mio. arbejdspladser i EU-landene.²¹⁰ Enhver ny teknologiudvikling har fået maskinstormere til at advare mod den store kommende udskiftning - præcis som nationalister snakker om udskiftning af Europas oprindelige befolkning på grund af øget indvandring - men erfaringen er, at hver eneste teknologispring har skabt mere vækst og velstand og flere job end før. De er blot flyttet fra hård industri til bløde serviceerhverv, hvor digitaliseringen fylder mere og mere. I fremtiden bliver der brug for flere veluddannede medarbejdere, så samfundet bør investere mere i uddannelse og sørge for, at kortuddannede lønmodtagere får efteruddannelse og ekstra træning i at bruge nye teknologier, så ingen efterlades som tabere.

Ønsker vi at bevare en vis form for teknologisk herredømme i Europa, kræver det bl.a. et velfungerende digitalt indre marked, hvor de 27 lovgivninger forvandles til et fælles regelsæt, og der bør gives langt større EU-bevillinger til forskning og udvikling i ny teknologi. Der er behov for en massiv oprustning af forskningen og at smede stærke partnerskaber med fremsynede europæiske virksomheder og investorer, så Europa atter kan tage førertrøjen i det globale teknologikapløb.

Vores samfund bliver meget mere sårbare, hvis vi i Europa ikke er herrer over de digitale teknologier og de vitale kommunikationssystemer. Det indskrænker vores frihed og herredømme, hvis de digitale imperier, der vokser ud af den amerikanske kapitalisme eller den kinesiske statskapitalisme, ender med at tiltage sig mere magt end de folkevalgte politikere. Vi er heldigvis ikke hjælpeløse. Demokratisk politik kan stadig sætte rammerne op for markedet.

Europa-Kommissionen har i flere år arbejdet på at skabe et fælles digitalt indre marked, men det går alt for langsomt på grund af modstand i de enkelte medlemslande. Det ligner nogle gange historien om Peter Plys i hundredmeterskoven, hvor man går rundt i cirkler, men ikke når så langt. Vi trænger til et stort spring frem. Nationalstaterne er for små til at mobilisere tilstrækkelig kapital, viden, forskningsmæssig tyngde og kvalificeret arbejdskraft til at konkurrere i den globale Champions League og sætte standarderne i stedet for at ende som regeltagere. I

EU skal vi udnytte den fælles styrkeposition, at vi råder over verdens største indre marked. Vi har noget, som de andre gerne vil have adgang til. Den styrke skal vi udnytte som løftestang til at forsvare Europas langsigtede interesser og strategiske autonomi. Det haster med at finde et fælles europæisk svar på det digitale område.

I en ny strategisk erhvervs politik er det også vigtigt at medtænke handelspolitikken, hvor EU i dag har en global førerposition. Unionen kan indgå flere handelsaftaler, der sikrer fortsat hård konkurrence, men samtidig må EU gå benhårdt efter at beskytte de sociale, miljømæssige og etiske værdier, der er rygraden i den europæiske model. EU må stå fast for at forsvare disse værdier. Fører det til modgående foranstaltninger i WTO-regi, må vi tage dem med. Det gjorde EU, da man i en 13 år lang handelsstrid med USA nægtede at importere amerikanske hormonbøffer, og til sidst indgik man et forlig med amerikanerne, hvor de måtte nøjes med at eksportere bøffer uden hormoner til det indre marked.

EU valgte at sætte hensynet til borgernes sundhed og sikkerhed først, også selv hvor det var svært at finde absolut videnskabelig evidens til at overbevise WTO's domstol og appelret. På samme måde kan EU give forrang til miljøhensyn og bruge sine markedsmuskler til at bevare høje standarder i Europa. Vi skal konkurrere og samarbejde på en og samme tid, men vi skal heller ikke være naive og lade udenlandske giganter kolonisere vores teknologiske fremtid. Der må stilles hårde modkrav, der sikrer fair konkurrence. Kina skal f.eks. ikke have fribilletter til det indre marked, hvis deres virksomheder reelt er beskyttet bag kinesiske handelsmure. EU må også forhindre, at statsstøttede kinesiske virksomheder opkøber europæiske konkurrenter ud af markedet og sætter sig på strategiske nøgleteknologier.

Vi kan samtidig hente noget inspiration hos kineserne, for de er ikke bange for at udpege strategiske områder, som staten satser på at udvikle i samarbejde med virksomhederne. De har lavet en Made in China strategi frem mod 2025 og har sat sig som mål, at Kina skal være en global supermagt for kunstig intelligens (AI) i 2030? Kineserne investerer massivt i nye teknologier, i digitale netværker, robotter, AI til clean tech, batterier og elbiler. De stiler efter at kontrollere fremtidens teknologiske platforme. På markedet for solceller var der for femten år siden fem europæiske virksomheder i den globale top-ti, men i dag er der ingen. Syv ud af de ti største solcelleproducenter er kinesiske, Kina producerer over 60 pct. af verdens solceller og har overtaget Europas førerposition for installeret vindenergi. Den næste generation af elektrificeret og ren mobilitet kan blive kinesisk, hvis ikke EU-landene vågner op til dåd. Næsten halvdelen af verdens elbiler er blev i 2019 solgt i Kina, og de har over 80 pct. verdens hurtige ladestationer.²¹¹ Kina laver over halvdelen af alle batterier til elbiler, de har over en halv million elbusser - 99 pct. af dem, der kører rundt i verden - og de har taget førertrøjen indenfor højhastighedstog.

Vi skal ikke overlade disse markeder til kineserne. Derfor bør vi sætte ambi-

tiøse mål på vegne af fremtiden og udvikle en offensiv erhvervspolitisk strategi i EU. Her er det vigtigt at forstå de kritiske sårbarheder, og hvilke strategiske svagheder skal overvindes. Europas teknologiske fremtid afhænger også af adgang til de vitale råstoffer, som er centrale forudsætninger for at fremstille elbiler, lave vindmøller, solceller og andre nøgleteknologier. Kina har i dag næsten monopol på råstofferne til de magneter, der indgår i vindmølleturbiner, halvdelen af alt silicium til solceller kommer fra kinesiske miner, og trefjerdedele af råstofferne til elbilers batterier stammer fra miner i Kina, Afrika og Latinamerika.²¹²

Europa er ikke selvforsynende. Vores råstofafhængighed kan blive endnu mere udtalt i de næste tre årtier, hvor efterspørgslen efter de centrale råstoffer til vindmøller, solceller, batterier, elbiler, robotter og droner i Europa vil tredobles eller mere. Uden teknologisk innovation, udvikling af nye materialeteknologier, 100 pct. genanvendelse af råstofferne, og øgede investeringer i minedrift og resten af værdikæden, kan drømmen om Europas grønne tech-revolution og vedvarende energiforsyning afhænge af beslutninger i Kina og andre lande, der kontrollerer alle de vitale råstoffer.

Kommissionen har slået til lyd for at styrke Europas ”åbne strategiske autonomi”. Det kræver øget geopolitisk modstandsdygtighed, mere kapacitet og et tæt samarbejde med partnere i andre lande og regioner. Og det er paradokset. EU har brug for øget strategisk autonomi og teknologisk suverænitæt, men uden stærke internationale partnerskaber kan Europa ikke klare opgaven. Det er et både-og. Vi skal både satse på øget konkurrence og selvbevidsthed om egne ressourcer og styrkepositioner. Samtidig skal vi styrke det internationale samarbejde.

MADE IN EUROPE 2030

Man får intet foræret i det globale teknologikapløb. Europa risikerer i de kommende år at blive løbet over ende af amerikanerne og kineserne, hvis ikke der laves et strategisk kursskifte. En offensiv og moderne europæisk erhvervspolitik kan skabe en ny renæssance for EU's indre marked, som bygger på fælles regelsæt, sætter fælles standarder i verdensklasse, investerer i digitale teknologier og frem for alt sætter fart på omstillingen til en klimaneutral og bæredygtig økonomi. Lad os kalde strategien for Made in Europe 2030.

I stedet for at udpege en specifik vinderteknologi, kan vi i en demokratisk proces definere store samfundsmæssige problemer, som vi gerne vil løse i de næste ti år og så opbygge stærke erhvervsklynger, forskningsalliancer og fælles teknologiske platforme, der kan løse disse udfordringer. Gerne i samskabelse med krævende og kvalitetsbevidste brugere, som er med til at udvikle og sætte kvalitetskrav til fremtidens løsninger.

Økonomen Mariana Mazzucato anbefaler, at EU fører en missionsorienteret forsknings- og udviklingsstrategi.²¹³ Det europæiske innovationsråd kan spille en nøglerolle og koordinere strategien, og som i det amerikanske Apollo-program i tresserne gælder det om at samle alle kræfter og få mange forskellige aktører til at arbejde sammen om det fælles mål. Vi skal gøre EU til et klimaneutralt kontinent og bruge de digitale teknologier til at løse denne store samfundsmæssige udfordring hurtigere, mere effektivt og smartere.

Europa har allerede mange innovative virksomheder, der leverer nye løsninger indenfor bl.a. clean tech, logistik, mobilitet, sundhedsteknologi og life science. Det gælder nu om at udnytte disse styrkepositioner. Vi kan også målrettet investere i forskning og udvikling af kritiske nøgleteknologier på åbne innovationsplatforme, hvis det er kritisk og afgørende for industriens fremtidige konkurrenceevne. Et godt eksempel er den europæiske batterialliance, der er støttet af EU. Her er 400 industrivirksomheder og innovationsaktører - lige fra bilindustrien til mineindustrien, genbrugsvirksomheder og forskningsinstitutioner - gået sammen om at udvikle en ny generation af energieffektive batterier. Bliver dette projekt en succes, kan det i bedste fald være med til at redde den europæiske bilindustri, så den ikke taber i omstillingen til elektrificeret mobilitet. På samme måde er der søsat et projekt, der skal gøre Europa førende indenfor den næste generation af kvantecomputere. Uden en betydelig satsning af offentlige midler fra EU og fra medlemsstaterne har vi aldrig en chance i Europa for at bryde fri af de teknologiske lænker til Silicon Valleys forretningsimperier og Kinas statskapitalistiske giganter.

Mariana Mazzucato har vist, at det offentlige spiller en afgørende rolle for værdiskabelsen i den moderne innovationsøkonomi. Mange af de største gennembrud indenfor informationsteknologi, bioteknologi, medicin og grøn clean tech kom, fordi staten i første omgang tog en risiko og investerede store beløb i forskning og udvikling. Bagefter tog den private sektor ideerne videre, og så skummede de fløden af den offentlige sektors risikovillighed.²¹⁴ De nye revolutionerende mRNA-vacciner imod Covid-19, der er lavet af BioNTech/Pfizer og af Moderna, bygger faktisk på grundforskning udviklet af nysgerrige offentligt ansatte forskere, men virksomhederne tog ideerne til markedet og profiterede på det. Silicon Valley var næppe blevet en så stor succes, hvis ikke det havde været for det amerikanske måneprojekt, og den store, sikre og tidlige efterspørgsel fra USA's militærindustrielle kompleks. Man har et naivt syn på virkeligheden, hvis man tror, at det bare kræver en flok unge nørder eller kreative hippier i en garage for at skabe et globalt erhvervseventyr.

Det er ikke kun den private sektor, der skaber værdi, for det gør den offentlige sektor også, og den kollektive værdiskabelse må igen bringes ind i hjertet af den økonomiske debat, mener Mazzucato.²¹⁵ Kapitalismen skal reformeres, så den

offentlige sektor ikke bare lapper på markedsfejl, men får en aktiv rolle med at præge og forme markederne, så de investerer i fremtidens løsninger og teknologier. Det er her vigtigt, at den offentlige sektor forstår at sætte høje kvalitets- og innovationskrav ved offentlige indkøb. Hvis vi EU sætter højere fælles standarder og skrappe klimakrav, så vil virksomhederne blive presset til at stå på tær og innovere. Dette arbejde med konstant at hæve forventningerne kan styrke Europa i den globale konkurrence.

Evnen til at definere fremtidens standarder er helt centralt i en ny strategisk erhvervspolitik. Kan vi definere fælles EU-standarder, der også kan løftes op på det globale plan, styrker det Europas konkurrenceevne. Heldigvis opererer vi ud fra en styrkeposition, for EU råder over verdens største indre marked, og vi har solide erfaringer med at udvikle fælles standarder på tværs af grænserne. Det har vi lært ved at overvinde den gamle nationale mig-først protektionisme. Tilbage i 1980'erne var der over 160.000 forskellige nationale standarder i Europa, men i dag er disse nationale normer erstattet af omkring 24.000 europæiske kvalitetsstandarder i CEN og CENELEC, der sætter krav til sikkerhed, energieffektivitet, formen på stikkontakter, sundhedsstandarder, nye blockchain protokoller og meget andet, som påvirker vores hverdag. Det har fjernet nationalt bureaukrati og gjort det lettere for virksomhederne at eksportere deres varer, fordi de nationale standarder er erstattet af fælles europæiske og globale standarder. Mange af de europæiske standarder svarer til de internationale standarder, da det gør det lettere for virksomhederne at handle og for forbrugerne at sammenligne varerne. Som oftest sætter vi højere standarder i Europa end andre regioner og lande i verden, fordi vi ønsker at beskytte miljø, stiller ekstra høje energikrav og forventer høj forbruger- og sundhedsbeskyttelse.

En veludviklet og moderne infrastruktur er også afgørende brug for at styrke Europas konkurrencekraft. I de næste år skal der bl.a. investeres milliarder i nye energinetværker for overførsel af og handel med vedvarende energi over landegrænserne, for ellers kan vi ikke nå klimamålene. Europa mangler også flere lynhurtige fibernetforbindelser og et tætmasket 5G netværk, der kan klare overførslen af data fra milliarder af sensorer og kommunikerende enheder, som får en central rolle i fremtidens industrierhverv, servicevirksomheder og offentlige sektor. Vi kan allerede nu forudse, at datamængderne vil mangedobles i det næste årti, men det er vigtigt, at vi i Europa ikke går ned på netværkskapacitet og hastighed. Hastigheden er afgørende for den fremtidige konkurrenceevne. Det vil også få stor betydning for antallet af arbejdspladser i Europa.

Det er altid svært at spå om fremtiden, men vi får givet mange flere robotter, mere automatisering og mere kunstig intelligens. World Economic Forum har kaldt det for en fjerde industriel revolution. Men i virkeligheden sprænges

grænserne mellem industri-, service- og informationssamfund. Milliarder af selvstyrende og selvudviklende maskiner udstyret med intelligente chips og sensorer vil trænge ind i alle dele af det europæiske samfund, mens gamle vaner og forestillinger smelter. Det er en kæmpe politisk udfordring. Der skal sættes etiske og politiske grænser for brugen af de intelligente maskiner, inden det er for sent. Men det er himmelråbende naivt, hvis man tror, at nationalstaten Danmark kan klare opgaven ved at udarbejde endnu en ny teknologisk ekspertrapport.

Vi har brug for et stærkt EU med magt og et stort fællesmarked i ryggen til at gøre en forskel, der virkelig batter. Det er det eneste kapitalismens teknologiske giganter vil respektere. Gør vi det rigtigt og i tide, kan Europa tage lederskabet og bane vej for en ny generation af etiske standarder, så vi forhåbentlig kan sove trygt om natten. Også om ti år.

RODRIKS SVÆRE TRILEMMA

Her først i det 21. århundrede er et af de afgørende spørgsmål, vi bør stille os, hvordan vi i Europa vil bekæmpe de stigende uligheder, koncentrationen af velstand hos de allerrigeste og sikre social retfærdighed på tværs af grænserne, så masserne ikke ender med at gøre oprør og vende sig helt imod det etablerede demokratiske system, partierne og staten? Harvard-professoren Dani Rodrik har hævdet, at vi står overfor et fundamentalt *trilemma* i den globale økonomi. Vi kan ikke have hyperglobalisering, demokrati og national selvbestemmelse på samme tid. Vi må vælge og kan højst opnå to af de tre mål. Hvis vi ønsker hyperglobalisering og demokrati, må vi opgive nationalstaten. Ønsker vi at kombinere demokrati og nationalstaten, må vi sige farvel til globaliseringen, mener han.²¹⁶

Selv foretrækker han, at vi kombinerer demokratiet og den nationale løsning, hvor vi med nationalstaten som udgangspunkt søger at reformere globaliseringen, så den bliver smartere, mere afgrænset. Som i det gamle Bretton Woods system efter Anden Verdenskrig skal nationalstaterne have lov til at bevare kapitalkontrol og beskytte deres egne sociale regler, vitale interesser og institutioner, hvis der opstår konflikt med internationale handelsaftaler. Han kalder det kapitalisme 3.0.

Rodrik har ret i, at det er vigtigt at forsvare demokratisk vedtagne sociale rettigheder og høje miljøstandarder i stedet for at følge en dogmatisk frihandelslogik. Men hvordan skal det gøres? Hans trilemma virker kunstigt. For det er mere undtagelsen end reglen, at nationalstaterne er stærke nok til at forsvare sig selv i den globale økonomi. Kun de allerstørste kan klare sig. EU tilbyder en mulig vej ud af trilemmaet. Den er ikke perfekt, men unionen er det bedste alternativ. EU har stærke institutioner, hvor nationalstaterne kan sikre deres fælles interesser, og samtidig nyde godt af at være en del af verdens største marked. EU har styrken

og musklerne til at være med til at ændre globaliseringen, så de globale regler i højere grad tager sociale hensyn, beskytter miljøet og kaster grus i finanskapitalismens spekulation. EU kan også presse på for reformer af verdenshandelsorganisationen WTO, så dens fælles domstole respekterer legitime hensyn til miljø, sociale hensyn og forbrugernes sundhed.

EU kan bedre forsvare den fælles europæiske suverænitet i forhold til markedet og overfor de geostrategiske konkurrenter fra Kina, USA og andre magter, der udfordrer den europæiske samfundsmodel. Rodriks anbefaling af en national løsning giver måske mening, hvis man er et land på USA's eller Kinas størrelse. Vælger de enkelte nationalstater på egen hånd at tage konkurrencen op med disse to giganter, ender de som fanger i et større globalt magtspil om dominans, hvor de bliver stadig mere magtesløse. De vil ende som regeltagere uden ret meget suverænitet i praksis. Alene vil små og mellemstore europæiske nationer få dårligere handelsaftaler, fordi de mangler politiske muskler og markedsstørrelse til at lægge arm med giganterne. Markedskonkurrencen kan desuden tvinge deres standarder ned på en stadig lavere fællesnævner. De europæiske nationer bør ikke lytte til Rodrik. Deres eneste chance for her i det 21. århundrede at bryde den onde spiral, der underminerer demokratiet og gøre landene til kastebolde i den globale konkurrence og de geostrategiske magtspil, er at styrke EU.

Globaliseringen kan blive Europas trumfkort.²¹⁷ Men det kræver, at Europa tager ansvaret på sig for at sætte den næste generation af globale regler og standarder, som kan tøjle globaliseringens negative sider og gøre den til en motor for menneskelige, økonomiske og økologiske fremskridt. Lykkes det ikke, risikerer vi, at 2020'erne ender i et større tilbageslag mod globaliseringen, der også vil forplante sig til de europæiske lande og skabe en dyb social og politisk krise. Der vil med sikkerhed opstå nye kriser, og nogle af dem forstærker andre kriser. Til tider vil der komme dårligt vejr med blæst, men det gælder om at forhindre, at vi rammes med orkanstyrke af nye store systemkriser, der smadrer samfundets diger, infrastruktur og sociale sammenhængskraft.

I sidste årtiers nyliberale markedsreformer er på nogle punkter gået for vidt og har ført til så store sociale uligheder og naturødelæggelser, at mange borgere føler, at globaliseringen og kapitalismen i dens nuværende form gør mere skade end gavn. Et mere aktivt lederskab fra EU's side kan være med til at sikre, at vi i løbet af 2020'erne får udviklet en mere menneskelig og bæredygtig form for global kapitalisme, som også kan vinde tilslutning fra et flertal af borgerne.

Del II

DEMOKRATISKE FORVANDLINGER

Kapitel 5

DET LIBERALE DEMOKRATIS KRISE

Siden Berlinmurens fald har mange i den liberale demokratiske lejr følt, at historien er på deres side, fordi de selv følte sejrens rus. Nogle har taget det for givet, at alle andre bør indordne sig under det politiske, kulturelle og moralske overherredømme, som det sejrende liberale demokrati har opnået. Men det ligner ideologisk hovmod. For det liberale demokratis ”sejr” var nok mere resultatet af fjendens sammenbrud og kommunismens indre modsætninger end produktet af egen succes. I dag bliver det liberale demokratis sejrende selvhævdelse ramt af noget, der ligner dets nemesis, for flere af de indre modsætninger i det liberale demokrati er kommet frem i lyset. ”Der er voksende tegn på utilfredshed med det politiske liv i de vestlige demokratier og der er klare tegn på en farlig erosion i de demokratiske værdier,” mener den radikale demokrat, Chantal Mouffe.²¹⁸

Erosionen er i fuld gang. Tænketanken, Freedom House, gør hvert år status over, hvordan det går med udbredelsen af demokrati og frihedsrettighederne i verden, og 2020-rapporten var nedslående læsning. Kun 42,6 pct. af verdens lande kan betegnes som velfungerende demokratier og frie samfund, vurderer Freedom House, mens 112 lande er mere eller mindre ufrie og udemokratiske lande.²¹⁹ Demokratiet har i de seneste fjorten år været i tilbagegang, og mere end halvdelen af verdens demokratier er stagneret, og borgere har oplevet en indskrænkning i stedet for en udvidelse af deres frihedsrettigheder, vurderer tænketanken. Selv i flere europæiske lande har vi set en begrænsning af borgernes rettigheder, og for første gang nogensinde er et EU-land, Ungarn, rubriceret af Freedom House som et ”delvist frit” land. Polen er også tæt på at ende i denne lidet prisværdige kategori.²²⁰

Globalt er vælgeres tilfredshed med de beslutninger, der træffes i de demokratiske institutioner faldet kraftigt, og siden den globale finanskrisen har vi oplevet demokratisk stagnation, viser en stor rapport fra Cambridge University, der siden halvfemserne har taget temperaturen på folks tilfredshed i lande med et demokratisk styre.²²¹ ”Over hele kloden er demokratiet i en tilstand af gærende

uro,” hævder rapportens hovedforfatter, Dr. Roberto Foa. ”Utilfredsheden med demokratiet er steget over tid og har globalt nået et historisk højdepunkt, specielt i de udviklede lande.” Selv i de udviklede og konsoliderede demokratier i Europa, Nordamerika, Australien, New Zealand, Japan og Sydkorea, er tendensen negativ. I midten 1990’erne var omkring to tredjedel af borgerne tilfredse med demokratiet, men i dag er det under halvdelen af borgerne. I EU-landene er mistilliden accelereret kraftigt i årene efter finanskrisen, euro-statsgældskrisen og migrationskrisen.

Der kan spores stigende pessimisme i forhold til demokratiets fremtid. Nogle forfattere er begyndt at tale om risikoen for, at ”demokratiet dør”, og de spekulerer over, ”hvordan demokratiet slutter”.²²² I stedet for de sidste 30 års jubelhistorie om det liberale demokratis sejr har vi i stedet fået historien om dets forfald og afslutning. Vi er gået fra eufori og optimisme til fremtidspessimisme. Ingen af disse historier holder. Der er bestemt mange bekymrende tendenser, og det ryster mange at se, at en siddende præsident i USA forsøger at forhindre stemmeoptællingen ved et præsidentvalg, eller at se hvordan enkelte EU-lande som Ungarn og Polen laver illiberale reformer. Alligevel går vi ikke i retning af det store opløsningsscenario for demokratiet. Der er stadig håb.

EU-landene hører som helhed til blandt de mest frie, åbne og demokratiske samfund i hele verden, og sammenlignet med andre samfund er der meget mere at glædes over end at begræde. Det store flertal af vælgere i de europæiske lande støtter i dag de grundlæggende demokratiske værdier, frihedsrettighederne, retsstaten og idealerne bag det repræsentative demokrati. På en skala fra 0-10, hvor 10 udtrykker ekstrem tilfredshed med at leve i et land med et demokrati, er den samlede score i de nordiske lande 9,2 og i de øvrige EU-lande er den mellem 8,6 og 8,1.²²³ Det store flertal af vælgerne har stærke demokratiske overbevisninger. Men de er i stigende grad utilfredse med de løsninger, som de folkevalgte og regeringerne leverer. Demokratiet er ikke ved at dø. Men det befinder sig i en dyb repræsentationskrise, hvor vælgerne ikke føler, at politikere repræsenterer dem ordentligt.

Den schweiziske professor, Hanspeter Kriesi, fra European University Institute i Firenze har undersøgt, hvilke specifikke principper i det liberale demokrati borgerne sætter pris på, og det viser, at europæerne på tværs af lande deler mange af de samme forestillinger om demokrati. De fleste synes, at principperne er ekstremt vigtige eller meget vigtige. Lighed for loven scorer mellem 9,1 og 9,5 point på en ti-punkt skala, hvor de nordiske borgere ligger helt i top, men selv i de central- og østeuropæiske lande er scoren 9,1. Og i synet på de frie medier giver europæerne en ret høj score på mellem 7,8-8,4 point.²²⁴ De støtter de demokratiske værdier over en bred front, men der er

langt fra lige så stor tilfredshed i alle lande med den måde, som demokratiet fungerer på. I Syd-, Central- og Østeuropa er tilfredsheden helt ned på 4,2-4,4 på en ti-punkt skala, mens tilfredsheden i de nordiske lande ligger på 7. Europæerne er varme tilhængere af de demokratiske idealer, men den politiske praksis lever ikke op til deres forventninger.

I følge Eurobarometers målinger er tilliden til de politiske partier meget lav.²²⁵ I sommeren 2020 sagde hele 73 pct. af borgerne, at de ikke stoler på partierne. Denne mistillid til partierne har forplantet sig til de nationale parlamenter og nationale regeringer, og næsten seks ud af ti vælgere har mistillid til dem. Det er udtryk for en dyb krise for det repræsentative demokrati. Kun i Danmark, Sverige, Finland, Holland og Luxembourg har mere end seks ud af ti vælgere tillid til det nationale parlament. Danmark topper stort set alle tillidsranglisterne i Europa, og der er noget i den danske model og demokratiske kultur, som andre medlemslande kan hente inspiration i.

I en række EU-lande er vi ligefrem vidner til et omfattende tillidskollaps, og mistilliden er størst i Øst- og Centraleuropa, samt i Grækenland og Spanien, der begge har været gennem langvarige politiske og økonomiske kriser. Også Frankrig, Italien og Belgien befinder sig i dybe tillidskriser, hvor omkring to tredjedel af vælgerne har mistillid til det nationale parlament og til regeringen. Vælgere, der stemmer på protestpartier, er generelt langt mere utilfredse med det nationale demokrati og mere skeptisk overfor EU end andre vælgere.²²⁶ Tilliden til EU er steget lidt i de senere år - især efter chokkene fra Brexit og Trump - så 43 pct. af vælgerne har tillid til EU, og 48 pct., har mistillid.²²⁷ Reelt klarer både Europa-Parlamentet og Rådet sig bedre end de nationale parlamenter og nationale regeringer, men når under halvdelen af vælgerne har tillid til EU-institutionerne understreger det, at folk stadig ikke ser dem som en redningskrans for de mangler og problemer, som de oplever i det nationale demokrati.

Det er paradoksalt, at i en tid, hvor flere og flere meningsdannere og politikere taler om nationalstatens genkomst, er tilliden til det nationale repræsentative parlament faktisk mindre, end den er til Europa-Parlamentet, som har langt færre beføjelser. Skal man finde en fællesnævner i disse tillidstal, kan man måske sige, at borgerne ser positivt på staten rensset for den nationale politiks polemik. Tilliden de politiske partier er styrtdykket, hvorimod et solidt flertal af borgerne nærer tillid til sundhedsvæsenet, hæren, politiet, den offentlige administration, de lokale myndigheder og domstolene i den nævnte rækkefølge. Den hårde statsmagt i form af politiet og militæret har over 70 pct. af de europæiske vælgere tillid til. At det er de mest autoritære håndhævere af ordensmagten og ikke den frie demokratiske proces i de repræsentative forsamlinger, som vælgerne har mest tillid til, giver grund til bekymring.

STÆRKE INDRE SPÆNDINGER I DET LIBERALE DEMOKRATI

Der er både politiske, økonomiske og sociale årsager til denne tillidskrise, som vi vil undersøge i dette kapitel. Men der eksisterer også en mere fundamental idekrise, som nogle af det liberale demokratis største tilhængere glemte at reflektere dybere over i de jubelår, hvor de følte, at de stormede frem og havde historien på deres side. I den oplyste liberale elite var der en stærk overbevisning om, at man repræsenterede selve rationaliteten i samfundet, og man har til tider haft en tendens til at betragte kritikere som ufornuftige mennesker, der ikke har set lyset og bare er i deres følelsers vold. Det har været den herskende holdning på bjerget, når man har kigget ned på den bølge af populistpartier og systemkritiske bevægelser, som i de senere år er vokset frem i EU-landene. Man har bare overset, at det liberale demokrati rummer et spændingsfelt mellem flere idealer - herunder mellem liberalisme og demokrati - som man ikke på forhånd kan tage for givet. Man skal konstant kæmpe for at realisere idealerne i praksis, for de er ikke alle gennemført fuldt ud, og de kan til tider komme ud af balance.

Det er opmuntrende, at der i dag er bred opbakning blandt europæerne til den liberale stat forstået som retsstaten, forsvaret for borgernes individuelle rettigheder, mediefriheden og det grundlæggende princip om deling af magten. Det er en opbakning, der er vokset over tid, så demokratiet er helt overordnet meget velkonsolideret i EU-landene. Allerede i 1748 beskrev Montesquieu i sit klassiske værk om Lovens Ånd, *L'Esprit des Lois*, hvor vigtigt det er, at forfatningen garanterer tredelingen af magten mellem den udøvende, lovgivende og dømmende magt. Dette magtdelingsprincip har rødder helt tilbage til Aristoteles i det gamle Grækenland, men i dag refereres der normalt til Montesquieu, fordi hans ideer fik så stor praktisk betydning i Amerikas demokratiske revolution.²²⁸

Magtdelingsprincippet deler autoriteten mellem de tre instanser, så ingen længere har absolut magt til at kanøfle de andre. Det geniale ved den løsning er, at den beskytter bedre mod magtmisbrug. Eller som en af de amerikanske forfatningsfædre, John Adams, så præcist sagde: "Magt må imødegås af magt, kraft af kraft, styrke af styrke, interesse af interesse, lige så vel som fornuft af fornuft, veltalenhed af veltalenhed og passion af passion."²²⁹ Og kunne man tilføje med Montesquieu. Selv dyder og moral har behov for at blive begrænset af noget andet udenfor sig selv.

Efter mellemløstidens totalitarisme og Anden Verdenskrigs rædsler stod det klart for alle i Vesteuropa, hvor vigtigt det er med en forfatningsgaranteret tredeling af magten, så uafhængige domstole har magt til at forsvare forfatningen. Demokratiet må beskyttes mod sig selv, så der aldrig mere kommer en Hitler eller anden totalitær leder, som laver statskup og afvikler demokratiet på ryg-

gen af nødretsbeføjelser fra præsidenten. Et lille flertal i parlamentet skal ikke have ret til at give diktatoren absolutte beføjelser til at handle i strid med forfatningens demokratiske garantier. Den enkelte borger og mindretal skal beskyttes mod forfatningsstridige overgreb fra flertallet, så demokratiet ikke forvandles til flertalstyranni. Og der må være lighed for loven. Eller som Hannah Arendt bemærkede i sit værk om totalitarismen: "Nation-staten kan ikke eksistere, når dens princip om lighed for loven er brudt sammen. Uden denne legale lighed (..) opløses nationen til et anarkistisk rod af over- og overprivilegerede individer."²³⁰

De liberale demokratiske principper er indskrevet i EU's unionstraktat, og alle medlemslande har lovet at overholde dem. Det fremgår af unionstraktatens afsnit 1, artikel 2, at Unionen bygger på fundamentale værdier som "respekt for den menneskelige værdighed, frihed, demokrati, ligestilling, retsstaten og respekt for menneskerettighederne, herunder rettigheder for personer, der tilhører mindretal." Medlemslandene forpligter sig også til "pluralisme, ikke-forskelsbehandling, tolerance, retfærdighed, solidaritet og ligestilling mellem kvinder og mænd". Fra og med Lissabontraktaten har EU's medlemslande lovet at respektere det fælles charter om grundlæggende rettigheder, der er gjort juridisk bindende på traktatniveau. Så medlemslandene har pligt til at overholde menneskerettighederne og de grundlæggende frihedsrettigheder. Det er et stort fremskridt og har været med til at tydeliggøre, hvad det egentlig er, unionen er sat i verden for.

Alle er værdifulde idealer, men skal de alle forsvares med samme styrke til enhver tid? Unionstraktaten er et kompromis, der tilgodeser mange forskellige interesser, og ikke alle værdierne er fuldt og helt realiseret. Det rejser derfor spørgsmålet, hvilke værdier har forrang i den politiske kamp for at virkeliggøre vores fælles idealer? Det har EU-landene aldrig rigtig taget stilling. I traktaten står det, at unionens mål er at fremme freden, sine værdier og befolkningernes velfærd. Men det er ikke noget unionens institutioner alene kan diktere, for værdierne skal føres ud i livet i behørig respekt og hensyntagen til de enkelte medlemslandes demokratier. Eller som der står i unionstraktaten, så bidrager unionen "til bevarelsen og udviklingen af disse fælles værdier under hensyn til de europæiske folks forskelligartede kulturer og traditioner samt til medlemsstaternes nationale identitet og organisering."

I Europa betragter vi med rette det "liberale demokrati" som et stort fremskridt, der er værd at forsvare, men vi bør også erkende, at det ikke er en sammenhængende størrelse. Det kan forbedres. Værdierne skal fortolkes og praktiseres, og her kan der opstå politiske og ideologiske uenigheder - både i EU og i de enkelte medlemslande - om, hvad der er vigtigst at prioritere i den konkrete situation. Der er mange spændinger mellem frihed og lighed, mellem individets frihed og friheden for flest mulig, mellem frihed og demokrati som kollektiv beslutnings-

proces, mellem økonomisk og politisk frihed, som stadig er uforløste. I spændingen mellem disse poler opstår der noget tredje eller fjerde, der er med til at drive historien videre. Vi kan som mennesker bruge den frie vilje til at supplere det liberale demokrati med stærke idealer om social retfærdighed og naturbeskyttelse.

I sin seneste bog, *Identity*, erkender Francis Fukuyama, at ”den virkelige verdens liberale demokratier aldrig lever fuldt op til deres underliggende idealer om frihed og lighed. Rettigheder bliver ofte overtrådt; loven anvendes aldrig lige for de rige og magtfulde såvel som de fattige og svage; borgere, der får mulighed for at deltage, vælger regelmæssigt ikke at gøre det. Desuden er der iboende konflikter mellem frihedens mål og lighedens mål: større frihed indebærer ofte øget ulighed, mens bestræbelser på at fremme lighed reducerer frihed.”²³¹ Vi er spændt ud mellem idealet om social retfærdighed, der er vigtig for den enkelte borgers frihed, og så beskyttelsen af privat ejendom og folks jagt på størst mulig lykke og rigdom.

Der eksisterer også en reel spænding mellem liberalismens etiske princip om, at hvert enkelt individ har ret til at leve sit liv, men at det ikke må ske på bekostning af de andres frihed og demokratiske rettigheder. Man kan ikke altid bare gøre, hvad man ønsker, og hvad man har lyst til, for alle andre har lige så meget ret til at realisere sig selv. De har lige så meget ret til frihed, retfærdighed og sikkerhed. Demokrati uden frihed, uden lighed for loven og uden social retfærdighed kan ende i flertalstyranni eller i værste fald føre til afvikling af folkestyret. Friheden kan drives for vidt, hvis den bliver til egoisme uden tanke på de andres frihed og sociale rettigheder.

Allerede i 1999 skrev Francis Fukuyama i sin bog *The Great Disruption*, at ”tendensen i vor tids liberale demokratier til at forfalde til overdreven individualisme er måske deres største langsigtede sårbarhed, og det er særligt tydeligt i de mest individualiserede af alle demokratier, USA.”²³² I bogen beskriver han, hvordan de sociale bånd, fællesskaberne, de fælles værdier og tilliden til de fælles institutioner - der tidligere bandt borgerne sammen - blev svækket kraftigt ved overgangen fra industrisamfundet til informationssamfundet. Han gav samtidig udtryk for et håb: At mennesker - fordi de er født som sociale væsener - har en stærk evne til at genskabe tilliden, den sociale orden og sammenhængskraften. Det vil ikke bare ske via decentrale handlinger mellem individer og lokale fællesskaber, for det afhænger også af, at der træffes fælles politiske beslutninger om offentlig handling.

Det er det *politiske* valg - ikke stammemæssige følelser - der kitter samfundet sammen. Her er Fukuyama fuldt på linje med filosofen Hannah Arendt, der siger, at fællesskabet bliver til gennem aktive politiske handlinger mellem mennesker i deres pluralitet. ”Det politiske handler om sameksistens og forening af forskellige mennesker. Mennesker organiserer sig selv politisk i forhold til at bestemme essentielle fællestræk, som kan findes i eller uddrages fra det absolutte

kaos af forskelligheder”.²³³ Og for hende er det politiske tæt forbundet til frihedsbegrebet. ”Den ide, at politik og frihed er bundet sammen, gør tyranni til den værste af alle politiske regeringer og i virkeligheden antipolitisk, bevæger sig gennem den europæiske kulturs tænkning og handling i den senere tid,” skrev hun i slutningen af halvtredserne.²³⁴

MINDRETALSBEKYTTELSE MOD TYRANNI

En særlig udfordring er, hvordan mindretal skal beskyttes mod et demokratisk flertals mulige tyranni. Hvordan beskyttes diversiteten, samtidig med at man sikrer lighed for loven og bevarer det demokratiske flertals ret til at vedtage love? Det kan skrives ind i den nationale forfatning, at den enkelte persons menneskerettigheder skal beskyttes, og at man samtidig garanterer mindretalenes frihedsrettigheder. I EU-traktaten er der en klar beskyttelse af både mindretal og deres rettigheder, og det skal medlemslandene også respektere i praksis. Ivan Krastev, der er formand for Centre for Liberal Strategies i Sofia, har dog påpeget, at der findes en spænding mellem mindretalsrettigheder og det demokratiske flertals ret til at ekskludere. ”Mens demokratiske regimer med rette priser sig selv for deres kapacitet til at inkludere forskellige sociale, etniske og religiøse grupper i det offentlige liv og i den politiske beslutningsproces, så er demokratiet forudbestemt af det demokratiske politiske fællesskabs ret til at bestemme, hvem der kan og ikke kan være medlem.”²³⁵ Selvom mindretalsbeskyttelsen er vigtig, skal Europas liberale demokratier med Krastevs ord ”omfavne beskyttelsen af flertalsrettigheder som en måde at styre diversitet på et tidspunkt, hvor et stigende antal migranter kommer til Europa udefra og de vestlige samfund ikke længere har tillid til dyderne i multikulturalismen.”²³⁶

Hvordan sikrer vi flertallets ret til at træffe beslutninger og beskytte fællesskabets værdier og sammenhængskraft, uden at ende i et illiberalt flertalstyranni, der krænker nogle af de andre fundamentale værdier, som EU og medlemslandene formelt set bygger på. Det er ikke kun det liberale projekt, der kæmper for at finde en balance mellem forskelligartede idealer. Demokrati er også et begreb fyldt med flere betydninger, og det har fået mange forskellige fortolkninger igennem tiden fra antikkens Grækenland til de komplekse moderne samfund i det 21. århundrede. Nogle lægger mere vægt på det repræsentative demokrati, parlamentarismen og demokratiet forstået som regeringsform, mens andre lægger større vægt på demokratiet som folkets suverænitæt eller demokrati som en levende kultur, herunder i lokale råd, borgerinddragelse og i det civile samfund. Hvad er vigtigst? For hvem? Og hvorfor?

Som Robert A. Dahl påpeger i sin bog *Democracy and Its Critics*, er der i

hjørtet af demokratiteorien en række tvetydigheder, der været til stede siden antikken. Det græske ord *demokratia* kommer fra ordene *demos*, folk, og fra *kratia*, der betyder at regere eller autoritet. Så ideelt set er det folkets styre. Men hvad konstituerer folket, og hvem bestemmer, hvem der hører til folket? ”Fortalere for demokrati - inklusiv politiske filosoffer - antager karakteristisk nok, at ”et folk” allerede eksisterer. I realiteten er dets eksistens en historisk frembringelse,” siger Dahl og minder om, at i USA blev spørgsmålet ikke afklaret ved konsensus og forhandlinger, men gennem borgerkrigens vold fra 1861-65.²³⁷ For Dahl er det vigtigt ikke bare at sikre de formelle politiske frihedsrettigheder. Der skal også skabes et aktivt demokratisk engagement fra borgernes side, så personerne er med til at bestemme de love, som de skal leve under. Han taler om, at der må være ”et stærkt lighedsprincip”, hvor alle medlemmer af *polis* regnes for at være tilstrækkeligt velkvalificerede ”til at deltage i de kollektive beslutninger, der er bindende for det forbund, der i betydelig grad påvirker deres gode og interesser”.²³⁸

Robert Dahl tager skarpt afstand fra enhver form for elitestyre af de oplyste, eller at man fuldstændigt overlader fortolkningen af forfatningens intentioner til en oplyst stand af dommere. I stedet for at bilde folk ind, at der findes en perfekt, idealiseret og rationel styreform, ser han snarere demokratiet som det mindst ringe alternativ, hvor vi hele tiden skal kæmpe for at fortolke idealerne og fremme det fælles bedste i en åben demokratisk proces, der i sidste instans må være styret af folket - i respekt for de fundamentale forfatningsmæssige garantier. Det er en dialogisk tilgang til demokrati, der frem for alt forudsætter aktive og oplyste borgere. Og det bygger på en erkendelse af vores egen fejlbarlighed. I hans optik lever ingen demokratier i verden fuldt og helt op til alle de høje idealer, og i den virkelige verden kan selv de bedste demokratier nogle gange begå fejl og krænke konkrete rettigheder og interesser. ”Risikoen for fejl eksisterer i alle regimer i den virkelige verden, men de største bommerter er lavet af ledere i ikke-demokratiske regimer”, fastslår han.²³⁹

Betydningen af et stærkt folkeligt engagement deles af Chantal Mouffe, der ligesom Dahl har blik for de indre spændinger og modsætninger, der ligger indbygget i den demokratiske teori. Det er pluralismen og den uafsluttede kamp om at realisere flere mulige idealer, der er selve meningen med det liberale demokrati. Hun siger det på den måde, at ”de ’liberale’ sætter værdierne om frihed og individuelle rettigheder først, mens ’demokrater’ insisterer på lighed og deltagelse. Men så længe ingen af siderne forsøger at undertrykke den anden, er vi vidner til en kamp i det liberale demokrati, om dets prioriteter og ikke en kamp mellem alternative regimer.”²⁴⁰ Mouffe slår til lyd for en radikalisering af det liberale demokrati. For hende at se er det ikke drømmen om konsensus, men tværtimod den fortsatte kamp og den evige modsigelse, der er meningen med det

hele. I stedet for at se denne kamp som et problem kan man også se den fortsatte værdikamp som et fremskridt. I stedet for at se populistpartier, illiberale ledere og radikale systemkritikere som farlige trusler mod den etablerede orden, er deres kritik udtryk for pluralisme. Tør vi tage debatten med dem, ansvarliggøre dem og få endnu flere borgere til at engagere sig i kampen for idealerne, kan vi også styrke og udvide demokratiet. Inden det størkner i teknokrati og kølig rationalitet.

FARVEL TIL DEN SØDE NOSTALGI

Historien om det liberale demokratis sejr og endelige fuldbyrdelse er en form for nostalgisk drøm om et perfekt samfund, der aldrig har været. Vi har fortalt denne historie om det liberale demokrati som en overlegen samfundsmodel så mange gange, at vi til sidst tror på den og ikke længere opdager de blinde vinkler. Vi fortrænger de fejl, der blev begået, og vi overser de sprækker, der afslører ufuldstændigheden. Vesteuropas demokratier har under den lange kolde krig haft en række alvorlige problemer, som vi ofte valgte at skøjte henover. Vi trænger til et kritisk og refleksivt blik på vores egne ufuldstændigheder og de fejl, der er begået. Ellers vil vi aldrig kunne forstå, hvorfor værdikampen og de antielitære opgør har drevet store vælgergrupper i de senere år - både i Vesteuropa og i Øst- og Centraleuropa - i armene på illiberale og autoritære ledere og systemkritiske populistbevægelser.

Da Berlinmuren faldt i 1989, havde de fleste i Vesteuropa en nærmest euforisk følelse af, at vi i Vesten virkelig havde sejret. Det magtmisbrug, den korrupsion og det forfald, som vi fra Vesteuropas ophøjede udkigsposter havde set brede sig i de kommunistiske lande, gav os en fornemmelse af, at vi faktisk var bedre end de andre. Vores samfundsmodel var i alt fald overlegen i forhold til Sovjetkommunismen og de gamle autoritære nationalismer fra mellemkrigstiden. Og da vi så de andres samfundsmodel kollapse i østblokken, blev vi bestyrket i opfattelsen af, at vi var på hold med de gode og retfærdige, mens de andre havde været på hold med de onde. Vi kunne føle en vis stolthed og ranke ryggen som historiens vindere, mens de andre var ydmyget som tabere. Historiens sejrsmøder gav samtidig næring til særlig vestlig selvgodhed, der blev bestyrket ved synet af de andres miserable sammenbrud.

Øst- og centraleuropæerne blev lovet frihed, liberalt demokrati og økonomiske fremskridt. Af os. De demokratiske kolonialister. Og de fik en masse frihedsrettigheder i samfund med politisk pluralisme og frie valg, så der var masser af glædes over. Men det store flertal af borgere oplevede i mange år efter et fald i levestandard, større social uretfærdighed, mindre sikkerhed og svigtede forventninger. Overgangen fra kommunismen til et liberalt demokrati blev for dem en dybt traumatisk oplevelse. Da de nye demokratier gradvist fandt deres egne ben, og EU

endelig åbnede døren til medlemskredsen i 2004, kom finanskrisen i 2007/2008 og skyllede mange af de opnåede sociale fremskridt ud med badevandet.

Borgene vågnede op til en ny virkelighed med stigende social ulighed, mere udvandring til vest, og der var en stor del ophobet vrede over korrupsion og en moralsk tilfældig omfordeling af offentlig ejendom i hænderne på en lille elite. Man følte dyb mistillid til forretningseliten og kasinokapitalismen. Og samtidig kunne de se, hvordan eurogruppen og den hårde trojka af Europa-Kommissionen, Den Europæiske Centralbank og IMF under finanskrisen afsatte en demokratisk valgt regering i Italien og erstattede den med en teknokratregering, mens man lagde Syrizas venstrefløjsregering i Grækenland i håndjern og tvang den til at føre en anden og strammere politik, end det et flertal af vælgere havde stemt for ved en folkeafstemning. Det liberale demokrati viste sig i praksis mindre liberalt, mere teknokratisk og knapt så socialt retfærdigt, som øst- og central-europæerne havde drømt om ved optagelsen i EU.

Liberalismen kom sig dog aldrig over 2008, mener Ivan Krastev og Stephen Holmes, der har skrevet en bog om det lys, der blev slukket i Øst- og Centraleuropa.²⁴¹ Nationalismen endte for mange som et tilflugtssted til at udfylde tomrummet og erstatte de historiske tab med en ny samfundsfortælling, så man ikke bare stod tilbage i skyggen som ”andenrangs-lande”, der skal assimileres til Vestens værdier, men tværtimod kan finde sin særegenhed i et opgør med Vesten. Det endelige brud kom ifølge Krastev og Holmes under migrationskrisen i 2015. ”Dette var øjeblikket, hvor Centraleuropas populistere kom med deres uafhængighedserklæring. Ikke kun fra Bruxelles, men også mere dramatisk fra den vestlige liberalisme og dens ethos om åbenhed overfor verden.”²⁴²

De post-kommunistiske landes kapløb om at kopiere Vesten i det store opbrud efter 1989 var en kamp for at frigøre sig fra den kommunisme, der havde svigtet dem. De var opfyldt af et håb om at kunne nå samme høje frihed og velstand, som Vesten havde. Det var samtidig et ønske at kunne leve et almindeligt liv, uden at eksterne autoriteter i Moskva eller andre hovedstæder dikterer, hvad et normalt liv er. En af de polske frihedskæmpere, avisredaktøren Adam Michnik, talte simpelthen om at erstatte det klassiske slogan fra den franske revolution til ”Frihed, broderskab, normalitet.” Der var ingen stormløb på vinterpaladset, som kulminerende i voldelig opstand. Det var en fredelig demokratisk transition, hvor det regerende kommunistparti til sidst indså, at det ikke længere var i stand til at kontrollere magtens centrum under det stigende sociale og politiske pres fra den folkelige bevægelse. Den mentale mur faldt i foråret 1989 i Polen, hvor kommunisterne tabte det første demokratiske valg til Solidarność, inden den fysiske Berlinmur faldt i november 1989.

Drømmen for de gamle dissidenter var ikke et ekstraordinært liv i en hero-

isk og glorificeret fremtid, men et håb om endelig at kunne leve et ordinært og normalt liv som i alle andre frie og demokratiske europæiske samfund. Men den brede befolkning var ikke klar til de prøvelser, der fulgte. For det tog lang tid, før de kunne nyde frugterne af den materielle velstand, som almindelige borgere i Vesteuropa fandt normal. I dette gab mellem den forestillede fremtid og den økonomiske virkelighed oplevede de turbomodernisering, chokterapi til markedet og intens assimilering til EU-regler. EU-embedsmænd kom på besøg for at kontrollere, om de nye markedskonvertitter punkt for punkt levede op til EU-reglerne.

Ud fra retsstatens bedste hensigter argumenterede EU for, at alle borgere, virksomheder og medlemsstater skal følge reglerne og er lige for loven. Men måden, det blev gjort på, kom til at ligne en ny form for formynderi, der tvang de unge demokratier til at blive markedskonforme i stedet for at eksperimentere og finde deres egen vej i frihed. EU-embedsmændene lignede her en slags moderne farisæere af rettroende og skriftkloge, der belærer de andre om den rette vej. Hvis de andre ikke lever op til den samme høje moralske standard som EU-landene, kan den moderne farisæer indtage positionen som selvretfærdig moralist.

Truslen om demokratisk afstraffelse har förstærket den øst- og centraleuropæiske befolknings følelse af kollektiv ydmygelse, der blev født under EU's mangeårige eksaminering af disse lande før østudvidelsen. Eller som Ivan Krastev og Stephen Holmes påpeger: "Oprindelserne til populismen er utvivlsomt komplekse. Men de ligger delvist i de ydmygelser, der associeres med kampen op ad bakke for at blive, i bedste fald, en underlegen kopi af en overlegen model."²⁴³ Følelsen af kollektiv ydmygelse blev ikke dominerende og tog ikke overhånd, så længe borgerne i disse lande oplevede stor økonomisk fremgang, og de stadig havde tiltro til deres politiske eliter. Men den vendte tilbage med fuld kraft efter den globale finanskrise. De blev nu tiltrukket af nationalisternes passionerede fortællinger, mens de gjorde oprør mod liberalismen og mod Bruxelles-bureaukratiet. Nogle af dem vendte ligefrem ryggen til de europæiske idealer om frihed, pluralisme, tolerance, fri bevægelighed, menneskerettigheder og humanisme. De følte sig forrådt. De begyndte at føle afsky for diktater fra Vestens farisæere og det, de opfattede som værdimæssig tvang. Erkender vi vesteuropæere ikke vores egne svigt i den svære historiske transformation, gør vi os selv en bjørnetjeneste.

OPGØRET MED DEN KORRUPTTE KLASSE

Det kritiske blik på og opgør med magtmisbruget i det kommunistiske Østeuropa var nødvendigt. Det realsocialistiske "paradis" var et tyranni, hvor partieliterne brugte deres absolutte statsmagt til at lave magtovergreb, forfølge systemkritikere og lave klaustrofobisk overvågning af borgerne. Korrupsion og nepotisme

var lige så systematisk, som systemet var råddent. Partikadrerne i toppen gav hinanden personlige privilegier, penge, ejendomme og biler, som den almindelige befolkning aldrig kom i nærheden af. Denne kultur forsvandt dog ikke med Berlinmurens fald, for en ny klasse af opstigende politikere og erhvervsfolk udnyttede kommunismens fald til at videreføre korruptionen. Blot under nye faner. Mange af dem var gamle kommunister, der var hurtige til at lave en personlig metamorfose, hvor de forvandlede sig fra grå larver til markedsliberalismens sommerfugle. Der skete det, som historikeren Tony Judt kalder for "en privatisering af kleptokratiet", hvor rigdommene flød i hænderne på en lille elite, der blev ekstremt rige.²⁴⁴ I Rusland gik det vildest for sig, Ukraine fulgte efter, men tendensen var den samme i mange af de andre "frigjorte" lande. Offentlige goder og virksomheder skiftede hænder til en lille klan af postkommunister og oligarker. De samlede enorme formuer, solgte en del videre til vestlige investorer eller delte i porten med mafiaen.

Trods alt dette var Øst- og Centraleuropa også rigt på muligheder, fyldt med forventninger og håbet om at blive medlemmer af EU stod som et lyspunkt. Der skulle gå endnu elleve år, før de var klar og havde gennemført alle de reformer, som de blev presset af EU til at gennemføre for at blive europæiseret og moderniseret. Václav Havels fine taler og essays var et af de store lyspunkter i denne omvæltende tid: "I flere årtier var kommunismen det største mareridt for den demokratiske verden. I dag - tre år efter at det begyndte at kollapse som en lavine - så ser det ud til, at et andet mareridt har erstattet det: postkommunismen," sagde Havel i en tale på George Washington universitetet i USA's hovedstad i april 1993. Den kommunistiske magt og ideologi var væk, de gamle strukturer var kollapsede, og med det forsvandt den gamle ensartethed med røde kommunistiske stjerner, de patetiske paradefejringer og den totalitære overvågning fra Berlin til Vladivostok.

Men Havels bevingede ord var ikke nok til at dæmme op for Vladimir Meciar's gangsternationalisme i Slovakiet og Václav Klaus' markedsfundamentalisme, der bredte sig som en steppebrand i Tjekkiet. I Vesteuropa kunne vi ikke undgå at blive betaget af Havels poetiske og humanistiske stemme, for han gav os håbet om at finde et andet sprog end det teknokratiske og menneskefjerne sprog, som de vestlige magthavere havde fortrængt i mange år. Indtil det ikke længere var muligt. Da mørket fra den store fjende mod øst var væk, havde vi ikke længere stærke ydre fjendebilleder til at dække over de forskellige sygdomstegn i de vesteuropæiske demokratier.

I 1990'erne og nullerne væltede skeletterne ud af skabene. Den gamle politiske klasse i Vesteuropa, der havde levet trygt og komfortabelt under den kolde krigs stabilitet, blev i løbet af 1990'erne afsløret og udstillet. Det burde ikke have

overrasket os. For som den liberale historiker Lord John-Dahlberg Acton skrev allerede tilbage i 1887: ”Magt har en tendens til at korrumpere og absolut magt korrumpere fuldstændig.” Ledende politikere fra de store regeringsbærende partier i Tyskland, Frankrig, Belgien, Østrig, Grækenland, Italien, Spanien og Portugal blev afsløret i magtmisbrug, at berige sig selv eller skrabe penge til partiet på illegal vis, og det fremkaldte folkelig desillusion og kynisme. Ambitiøse undersøgelsesdommere og kritiske medier kunne grave stribevis af korrupsions-skandaler frem, der rystede os. Det var ikke et isoleret europæisk fænomen, for i 1990’erne blev korrupte regeringer udstillet verden over - fra Japan til Indien og Brasilien. Låget blev så at sige revet af den pæne facade.

Det blev begyndelsen til enden for det gamle stabile højre-venstre establishment i Europa. Det gav næring til befolkningens mistillid til idealet om et oplyst liberalt demokrati. Flere folk begyndte at lytte, når oppositionspolitikere - heraf mange nationalister, EU-skeptikere og globaliseringskritikere - i øst og vest begyndte at fordømme den korrupte elite. For det var ikke en beskyldning, der var faktisk forkert. Men protestpartierne havde en farlig tendens til at generalisere og slå alle i eliten over en kam, fordi der var nogle rådne æbler i toppen af kurven. Det er ikke ”eliten” som sådan, der er korrupt. Det er konkrete personer med skidt moral, der forfalder til gemen grådighed og gør sig skyldige i magtmisbrug.

NÅR DEN PÆNE FACADE KRAKELERER

Mange i Vesteuropas herskende klasse var i grunden ikke den tillid værdig, som vi som vælgere havde deponeret hos dem. Det er også derfor, at populisternes har så godt fat hos ældre og midaldrende vælgere, der stadig husker det svigt, som vores liberale demokratier blev ramt af. Og det på et afgørende tidspunkt af Europas historie, hvor vi havde brug for stærke, modige og hæderlige lederskaber til at binde nationerne sammen i et fælles projekt. I stedet havde vi alt for mange miserable magthavere, der stod afklædte og nøgne i deres korrupsionsskandaler, uden moralsk habitus til at lede fællesskabet, da det virkelig gjaldt. De unge generationer, der på det tidspunkt stod til at rykke ind i partierne, vendte ryggen til dem og begyndte at se mere kynisk på politik som et beskidt slagsmål. CEO’s i private virksomheder og markeds kapitalismens innovatører blev i en periode dyrket som samfundets nye helte. De blev løftet op af den nyliberalistiske tidsånd og markeds-ideologi, som bredte sig fra USA og UK ind over Europa. Erhvervslivets topledere blev sat op på en piedestal, mens den ene politiske leder efter den anden blev afsløret og hængt ud i pressen. Vi søgte efter nye helte, fordi de gamle havde svigtet os.

Ledende europæiske kristendemokrater og konservative regeringsledere og ministre var blevet afsløret i korrupsions- og bestikkelsessager. Blandt dem var så

prominente navne som Helmut Kohl, Giulio Andreotti, Jacques Chirac, Alain Juppé, Nicolas Sarkozy, Wolfgang Schäussel, Rodrigo Rato, Christian Wulff og Silvio Berlusconi på listen. Gennem årene var der også en række markante socialistiske regeringsledere og ministre som Bettino Craxi, Georges Papandreou, Willy Claes, Felipe González og José Socrates, hvis politiske karrierer blev bragt til afslutning på grund af korruption og skandaler. Til tider skete det under meget dramatiske omstændigheder, som da den fhv. franske regeringsleder, socialisten Pierre Bérégovoy, begik selvmord og skød sig selv på 1. maj-dagen i 1993, fordi han var under anklage for korruption. Efter 14 år som Frankrigs præsident efterlod François Mitterand sig også et blandet eftermæle. Han var en stærk socialistleder, der var med til at bane vejen for Den Europæiske Union og Maastrichttraktaten, men han var også en egenrådige magthaver, hvis regeringer var fedtet ind i adskillige korruptionsskandaler, illegal aflytning af journalister og sænkning af Greenpeace skibet, Rainbow Warrior.

I Italien blev over tusind politikere og næsten 1500 embedsmænd anklaget for at have taget imod bestikkelse, da *Tangentopoli* korruptionsskandalen eksploderede i 1992. Det viste sig, at mafiaen havde samarbejdet tæt med den kristendemokratiske leder, Andreotti, der i flere årtier havde siddet tungt på regeringsmagten. Mafiaen likviderede undersøgelsesdommeren Giovanni Falcone og hans nærmeste hjælper med bilbomber. Den socialistiske ministerpræsident, Bettino Craxi, der var i lommen på mafiaen, flygtede i 1994 til Tunesien, for at undgå 28 års fængselsstraf. Rystelserne var så store, at det kristendemokratiske parti, det liberale parti og socialistpartiet blev opløst, og en ny æra med populistiske politikere og med konstante knopskydninger og partimetamorfoser var blevet født.²⁴⁵ I den italienske tv-serie, *1992*, kan man følge Rene Hænders undersøgelsesdommer, Antonio di Pietro, i kampen for at fange de skyldige, og man ser, hvor dybt tilliden til politikerne kan falde. Bagefter følger kynismen, og den personificeres i reklamemanden Leonardo Notte, der dybest set kun tror på sig selv og forsøger at tjene på den voksende skandale. I seriens tredje kapitel siger han, at det er en "uimodståelig bølge af schadenfreude" - af skadefryd - der ruller gennem det italienske samfund. Italienerne følte en nydelse ved at se, hvordan den gamle politiske klasse og korrupte erhvervsfolk blev udstillet offentligt og badet i skamfølelse. Det gamle politiske overherredømme var slut, og Notte fornemmede, at tiden var til at skifte hest.

Her trådte mediemogulen og AC Milans ejer, Silvio Berlusconi, ind i det magtpolitiske vakuum med sit nystiftede Forza Italia. Hans tv-kanaler havde i mange år fyldt tv-skærmene med letpåkledte kvinder som sexobjekter og kulørte underholdningsshow, og han lovede italienerne en ny start og et nyt italiensk mirakel. Hans parti blev drevet som en forretning med Berlusconi som en stærk

CEO, der lovede at føre en nyliberal økonomisk politik og bringe optimismen tilbage i det kriseramte land. Hvad var resultatet? Hans fire italienske regeringer gældsatte landet endnu mere, og dermed fortsatte han gældsættelsen af Italien, som havde taget fart under de korrupte forgængere, Craxi og Andreotti. Berlusconi praksis mindede i høj grad om den klientelistiske klasse af kristendemokratiske politikere, der regerede Italien uafbrudt i fire årtier i efterkrigstiden. Blot med meget mere underholdning. Berlusconi var en teatralisk showmand, der altid smilte på skærmen - i det omfang han stadig formåede det efter sine mange plastiske operationer. Hans politiske karriere var brolagt med korruptionsskandaler, bestikkelsesager og relationer til mafiaen. Der var aflytningsskandaler, bunga-bunga sex-fester med mindreårige piger og skattesnyd. Den særlige form for Berlusconiismo - den teatraliske og selvcentrerede CEO-politiker, som iscenesatte sig som en outsider til den gamle politiske klasse - er siden kopieret af andre mediepolitikere. Det er ikke kun pizzaer, som Italien har eksporteret til Amerika.

Det moderne Europas historie har været fyldt med korrupte politikere og magtmisbrug. Så sent som i 2018 blev Spaniens konservative regering under ledelse af Mariano Rajoy tvunget fra magten efter en række korruptionsskandaler. Og den højrenationalistiske østrigske vicekansler, Heinz-Christian Strache, blev væltet i 2019, efter at han blev afsløret i en video for at have tilbudt statslige anlægskontrakter for penge under bordet.

Noget af det mest slående ved denne udvikling er, at den gamle politiske klasses korruption og dekadence ikke førte til et større systemoprør. Det mener historikeren Tony Judt. Han er overrasket over, at de nye populistpartier ikke alvor har formået at kapitalisere på de mange skandaler og den stigende folkelige utilfredshed, som er skyllet gennem de europæiske samfund siden opbruddet i 1989. De er nok steget i opbakning, men de har ikke vundet et regeringsdueligt flertal i de vesteuropæiske samfund, endsige i Europa-Parlamentet. Han har den hypotese, at "europæerne har mistet troen på deres politikere, men i hjertet af det europæiske regeringssystem, er der noget, som ikke engang de mest radikale antisystem partier har turdet angribe direkte, og som folk stadig har en næsten universel troskab overfor."²⁴⁶ Det, der binder os sammen, er ikke overordnede og nogle gange tilfældige henvisninger til de fælles værdier for demokrati og retsstat. Nej, "det, der binder folk sammen (...) er den europæiske samfundsmodel", det vil sige vores måde at gøre tingene på i denne del af verden. Selvom europæerne er dybt kritiske overfor udvalgte dele af dens praktiske udformning og kan blive skuffet over den førte politik, er den europæiske samfundsmodel ikke desto mindre bedre end den amerikanske model. Eller den kinesiske for den sags skyld.

I forhold til korruption er EU-landene ikke de rene dydsmønstre. Men vi opfører os meget bedre end så mange andre lande i verden. Ifølge Transparency

International er Europa den mindst korrupte region i verden. Det viser deres 2019 Corruption Perception Index.²⁴⁷ Især de nordvesteuropæiske lande scorer højt, mens de postkommunistiske lande stadig slås med en del korruption, og Ungarns, Polens og Rumæniens forsøg på at undergrave de uafhængige domstole vækker særlig bekymring. Det samme gør situationen i Malta, Slovakiet og Bulgarien, hvor dybdeborende journalister er blevet myrdet, fordi de var ved at afsløre korrupte politikere og pengemænd. En rapport fra Europa-Parlamentet har anslået, at korruption årligt koster EU-landene mellem 179 og 990 mia. euro.²⁴⁸ Store summer går tabt hvert eneste år på grund af korruption, men der er meget stor usikkerhed om, hvad der gemmer sig under isbjerget.

I mange år var der en tendens i den danske debat til at sige, at korruption var noget som "de andre" gør. Nede i Sydeuropa og Østeuropa. Jeg husker stadig en leder i Dagbladet Information for mange år siden, der i selve rubrikken definerede problemet som "de korrupte katolikker". Bortset fra at det rimer dejligt at bruge to k'er i samme sætning, og rubrikken bliver mere prægnant, var det en kortslutning. Den virker sikkert i det protestantiske Danmark, hvor Luther i generationer er blevet hyldet for at have gjort oprør mod Romerkirken og katolicismen. I vores imaginære univers kan alle danskere sikkert huske adskillige mafiafilm, hvor bossen efter endnu et blodbad får syndsforladelse i skriftestolen. Set fra det høje nord synes vi, at de er nogle værre hyklere. Det er så åbenbart, at det har den bekvemme fordel, at man så kan føle sig bedre end dem. Men vi er også mennesker, og vi har alle fejl og svagheder, så måske er det klogt ikke at blive alt for selvgod? Det er faktisk korrekt, at der har været ekstremt meget korruption i de sydeuropæiske lande, men det er ikke nødvendigvis religionens skyld. For der er afsløret omfattende korruptionsskandaler i alle dele af verden, og det har en langt mere systematisk karakter og drives af den grådighed, som alle mennesker - uanset tro - kan blive grebet af. Hvis de får muligheden og ikke begrænses af andre instanser, regler og effektive myndigheder. Når man læser Transparency Internationals årlige rapporter, kan man forvise sig om, at ingen lande i verden er 100 pct. dydsmønstre.

Danmark er blevet kåret til det mindst korrupte land i verden, og den slags historier og ranglister er noget af det bedste nyhedsstof i danske medier. For vi elsker at høre, hvor gode vi er. I forhold til de andre. Danmark får en score på 87 ud af 100 i 2019-rapporten fra Transparency International. Men omdømmet har lidt skade efter hvidvaskningsskandalerne i Danske Banks estiske filial. Over 200 mia. euro blev hvidvasket gennem Danske Bank i Europas største hvidvaskskandale nogensinde. Bankens CEO og bestyrelsesformand måtte træde tilbage, da det var sket på deres vagt, og der venter et kæmpe opryddningsarbejde. Bankens forsøg på at markedsføre sig som en bank, der tager samfundsansvar, lå i ruiner.

Den falske potemkinkulisse af løgne, ansvarsløshed og grådighed er blevet udstillet for åben skærm af dygtige dybdeborende journalister.

Billedet af et rent og ukorrupt Danmark brød helt sammen, da vi oven i Danske Bank skandalen kunne følge sagen om Britta Nielsen fra Socialstyrelsen, der for egen vindings skyld i årevis havde stjålet 117 mio. kr. fra sociale ordninger for at få råd til at købe heste og have et luksusforbrug, som hendes almindelige lønmodtagerindkomst ikke tillod. Britta var en lille fisk i forhold til den langt større hvidvaskningsskandale, men den afslørede, at det ikke kun er samfundets top, men også ellers anonyme embedsmænd som kan falde for fristelsen til at skyde genvej til rigdom.²⁴⁹ De fleste embedsmænd er hæderlige, pligtopfyldende og samvittighedsfulde mennesker, der udfører et værdifuldt arbejde for samfundet til en ofte langt lavere løn end i det private erhvervsliv, men enkeltsager kan desværre give næring til spekulationer om, at der måske også kan være andre end Britta, der falder for fristelsen. Det er der tillidskløften vokser. Den er langt større i Sydeuropa og Østeuropa end i Danmark, men i stedet for at pege fingre ad den enkelte synder - som naturligtvis skal tage sin straf i et retssamfund - er det helt afgørende at forstå det større billede. Og at gøre noget ved årsagerne til korruptionen.

MARKEDETS MØRKE SKYGGESIDER

Hvidvaskskandalen i Danske Bank viste, at de nationale tilsynsmyndigheder i Danmark ikke havde styrke og kompetencer nok til at lave effektiv kontrol med de store systemiske banker. Der var brug for et meget stærkere EU-samarbejde til at overvåge og stoppe pengehvidvask i et styrket europæisk finanstillsyn, der kan operere på tværs af grænserne og som har råd til at hyre de bedste eksperter, så de kan matche den magt og viden, som de største systemiske banker har. Der er ingen grund til at tro, at det bliver let at skære denne kræftsvulst i det finansielle system bort. Eller som Rob Wainwright sagde i foråret 2018, hvor han efter mere end et årti på posten trådte tilbage som Europol-chef: "Vi har identificeret mere end 400 professionelle pengehvidvaskere på topniveau i Europa, og med 99 procents succesrate kører de milliarder af illegale narko og kriminelle profitter gennem banksystemet".²⁵⁰

EU har skærpet kontrolreglerne, og bankerne bruger hvert år milliarder af euro på at overholde reglerne, men slaget er ikke vundet. Der er næppe nogen vej uden om at gøre det via et styrket EU-samarbejde. De nationale tilsynsmyndigheder har ikke ressourcer og kompetencer til at holde øje med de milliarder af transaktioner, der hver eneste døgn krydser grænserne i et liberaliseret finansmarked. Og det kræver tæt koordination med Europol og de nationale og europæiske anklagemyndigheder, for der er ofte tale om hvidvask, der er for-

bundet til organiseret kriminalitet på tværs af grænserne - en vildt voksende sort undergrundsøkonomi med narkohandel, menneskesmugling, sexhandel, mafia-virksomhed, bestikkelse, skattesnyd osv.

Ikke bare politikere er blevet korrumperet af deres magt. Det private erhvervsliv har også været ramt af stribevis af skandaler i de seneste årtier, som har udstillet, hvordan grådigheden hos nogle mennesker og beslutningstagere kan tage overhånd. Selv de lande, som mange troede var selve inkarnationen af ordentlighed, blev udstillet. I 2005 blev det afsløret, at mere end to tusind selskaber fra 66 lande havde betalt bestikkelse til Saddam Husseins regime i Irak for at få fat i oliekontrakter eller snyde sig til ekstra penge fra FN's olie til fødevarer hjælpeprogram. Kendte tyske selskaber som Siemens og DaimlerChrysler var involveret, flere danske firmaer var også under mistanke, og selv det hæderkronede Grundfos valgte at krybe til korset og erkende sig skyldig. Den omfattende bestikkelse var ikke kun moralsk forkastelig, fordi man via bestikkelse havde søgt at øge sin profit for at få andel i FN-penge, der var tiltænkt civilbefolkningen, som sultede og led under den internationale olieembargo. Bestikkelsen var med til at hjælpe et regime, som på det groveste undertrykte sin egen befolkning og var en sikkerhedstrussel mod nabolandene.

Et andet eksempel på skidt erhvervsmoral er Volkswagen, der i 2015 blev afsløret for at have snydt og bedraget i årevis. Millioner af dieselmotorer havde en software, der manipulerede med emissionstallene. Dermed så det ud som om, at folkevognenes udledning af den farlige NOx var op til 40 gange lavere, end den var i virkeligheden. Det var en kæmpe skandale, som dybest handlede om en virksomheds profitjagt og grådighed, som blev sat over hensynet til loven og miljøet, mens luftforureningen blev øget i de europæiske byer. Over 10 millioner biler fra forskellige bilmærker blev hjemkaldt, og Volkswagens CEO måtte træde tilbage. Det gode er, at EU bagefter indførte langt skrapere kontrolkrav for test af bilerne.

De allerstørste erhvervsskandaler har fundet sted i finanssystemet, og de sidste tre årtier har budt på så mange, at man næsten bliver svimmel af at opliste dem. Så lad os bare nøjes med to. I 2012 blev det afsløret, hvordan 18 store banker fra 11 forskellige lande - bl.a. Barclays, Deutsche Bank, Citibank, JP Morgan, UBS, Rabobank og Royal Bank of Scotland - havde manipuleret den såkaldte Libor-rente, som hvert år bruges som basis i lån til flere hundrede milliarder dollars. Det havde stået på siden 1991, hvor de finansielle markeder for alvor var blevet liberaliseret. Libor-skandalen blev af ugemagasinet *The Economist* kaldt for finanssystemets "rådne hjerte".²⁵¹ Bankerne havde opereret som et kartel, der så at sige havde røvet milliarder af penge fra virksomhedslånere og selv ordinære boligejere, hvis boliglån er koblet på finansmarkedets komplekse derivatpapirer.

Redaktøren på *The Wall Street Journal*, David Enrich, har skrevet en forry-

gende bog om skandalen, og bogens titel siger det hele: *Edderkoppenetværket. Den vilde historie om et matematikgeni, en bande af dolkestødende bankfolk og en af de største svindelsager i den finansielle historie.*²⁵² I banden møder man ikke kun matematikgeniet, men også en fransk børshandler med tilnavnet Gollum og brokieren Abbo, der elsker at strippe på sine drukture. Der er noget for enhver smag, men de nyrige spekulanter ligner vulgære og overdådige spejlbilleder af underklassens bankrøvere, som også fyrer den af og slipper alle hæmninger, når det store kup er lykkedes. Forskellen er blot, at Libor-edderkoppene gjorde det på første klasse i årevis, før de blev fanget.

En anden skandale, der rystede offentligheden, er den såkaldte CumEx skandale, som blev optrevet i 2018 af et hold dygtige dybdeborende journalister. CumEx folkene lænsede de offentlige skattemyndigheder i Europa for over 400 mia. kr. i en årrække ved at forfalske papirer, hvor de påstod, at deres selskaber havde betalt for meget i udbytteskat. Den danske statskasse blev lænset for over 12 mia. kr. En central årsag er, at skiftende regeringer havde skåret kraftigt i skattevæsenet - herunder i blind tro på, at digitalisering var en magisk nøgle til effektivisering. Så man manglede de vitale kontrolmekanismer og menneskelige ressourcer til at stoppe kupmagerne i tide. CumEx blev kaldt "århundredets kup".

Flere af de selvsamme banker, der var involveret i Libor-skandalen, hjalp sammen med en række førende revisionshuse og advokatfirmaer - grådige pengemænd med at stjæle penge fra statskasserne. Netværket samlede deres tråde og koordinerede deres kup med base i de europæiske finanscentre som London og Frankfurt. Et interview med en af de whistleblowere, der sladrede til politiet, sagde noget om den grådighed, der drev bagmændene. Det var en tysk topadvokat, der måtte iføre sig en hvid maske, fordi han var bange for at få sin identitet afsløret af de magtfulde mænd i netværket. Han fortalte, hvordan det følte at blive suget op i netværkets rumskib, hvor alle havde et billede af staten som en fjende, der tager penge fra en stakkels skatteyder. Derfor bildte de sig ind, at det var i orden at snyde staten. Hvilket selvbedrag. I realiteten stjal CumEx-netværket fra almindelige lønmodtagere, sygeplejersker, hjemmehjælpere, lærere, håndværkere og industriarbejdere, der betaler deres skat, så staten kan bygge ordentlige skoler, hospitaler, veje og et socialt sikkerhedsnet. "Alle de penge, der flød ud af denne maskine, kom fra staten. Det vidste alle. Det indbragte millioner og atter millioner hvert år. Men man ville hele tiden udstyre denne djævlemaskine med flere hestekræfter, så det hele voksede og blev større og større," fortalte han i DR.²⁵³

Det var ekstremt egocentreret og drevet af den grådighed, der altid vil have mere, mere og mere. Først kæmper man for at blive en del af netværket og få status. Men så møder man én med en Porsche, så én der har to villaer på Mallorca, og så én med et privatfly, og hver eneste gang vil man have det samme. Det stop-

per aldrig. ”Det er det perfide, at man aldrig bliver tilfreds med det, man har. Og det bliver ved, indtil du når ud over afgrunden,” sagde den maskeklædte advokat. Skandalerne handler ikke bare om enkeltpersoners moral eller især deres mangel på samme. Skal man gøre noget ved problemerne, er det afgørende, at man også gør noget ved de strukturer, som muliggør korrupsion og magtmisbrug. EU og OECD har taget flere initiativer til at bekæmpe korrupsion, og en række lande har undertegnet OECD’s konvention imod bestikkelse af udenlandske embedsmænd. Problemet er, at alt for få laver effektiv håndhævelse. Stærke interesser og magtstrukturer har lagt hindringer i vejen.

EU KAN BEKÆMPE KORRUPTION OG SVINDEL

Den forhenværende cheføkonom for Verdensbanken Branko Milanovic har sagt, at den verdensomspændende korrupsion er steget i forhold til 20-30 år siden. Og det hænger sammen med udbredelsen af en hyperkommercialiseret global kapitalisme, hvor succes i livet i stigende grad måles i penge og finansiel succes, mens andre værdier skubbes til side. ”Finansiel succes dominerer alle andre målsætninger og skaber et samfund af fundamental amoralitet,” mener Milanovic.²⁵⁴ Hvis ikke værdierne ændres, tvivler han på, at man vil få succes i kampen mod korrupsionen. For de globale kapitalliberaliseringer har også gjort det lettere at flytte beskidte eller stjålne penge over grænserne, at snyde i skat eller gemme pengene i oversøiske skattely. Korrupsionen er steget, fordi der er et helt apparat, der hjælper og profiterer på at hjælpe de korrupte.

Der har været en fremvækst af banker og advokatkontorer, der har specialiseret sig i formuende individer med høj nettoværdi og hjælper dem med at lave illegale pengeoverførsler, hvor af mange ender i skattely. Milanovic understreger, at de store finansbyer, London, New York og Singapore har spillet en vigtig rolle. Disse ”har modarbejdet” en mere effektiv håndhævelse af loven fra Rusland, Kina, Ukraine, Angola, Nigeria og mange andre steder med udbredt korrupsion ”simpelthen fordi de har nydt godt på disse landes lovløshed. De har tilbudt en sikker havn for stjålne værdier. Det er ironisk, at områder med stor retssikkerhed (og hvor der har været en ligegyldighed overfor, hvor udenlandske penge stammer fra) har været nogle af de vigtigste forudsætninger for den verdensomspændende korrupsion. De har været instrumentelle bag, at pengevidvask af stjålne penge kan ske meget hurtigere i den traditionelle pengevidvask end at åbne en tabsgivende restaurant.”²⁵⁵

Branko Milanovic mener, at der er masser af hykleri, også i de vestlige demokratier. Vi må ”holde op med at moralisere eller at udskamme lavindkomstlande for deres korrupsion: Mange mennesker i de rige lande tjener på korrupsion og den type globalisering, som vi har lavet, gør det uundgåeligt.”

Jeg er enig i, at man bør feje for egen dør og gøre op med hykleriet. Men der er ingen grund til at ende i defeatisme eller hvidvaske de andres mangel på moral, blot fordi man ikke selv orker at gøre noget ved problemerne. Det vil være et kollektivt nederlag, hvis man tror, at kampen mod korrupsion er tabt på forhånd. Hårdere straffe for korrupsion og de banker, advokater og revisionselskaber, der hjælper de korrupte, kan gøre en kæmpe forskel. Og der er brug for meget mere åbenhed, som bl.a. Transparency International slår til lyd for. Thomas Piketty anbefaler, at man opretter et åbent offentligt finansregister, hvor alles formuer og finansielle aktiver registreres. Åbenheden vil i sig selv være disciplinerende og gøre det sværere at lave skattesnyd. Det vil også styrke Den Europæiske Centralbanks mulighed for at føre pengepolitik. ”Fraværet af gennemsigtighed om rigdommen (..) betyder, at ECB er tvunget til at føre sin pengepolitik på et uklart grundlag, på grund af manglen på tilstrækkelig kvalitetsinformation om de europæiske aktiver, deres fordeling og deres udvikling.”²⁵⁶

EU har gjort en del for at gøre op med bankhemmelighed og at stramme reglerne, og der er skabt et betydeligt politisk momentum efter afsløringerne i Lux- og Swissleaks til Panama og Paradise Papers. Kriser kan vendes til noget positivt og blive begyndelsen til en samfundsmæssig transformation. Man kan indføre automatisk udveksling af skatteoplysninger mellem landene. Man kan lukke alle skattely - først i EU og siden udenfor. Der er stadig alt for mange huller i EU's sortlistning af skattely, så det er en politisk kamp at få stoppet alle transaktioner til skattely. Desværre er de intra-europæiske skattely blevet friholdt i stedet for at slå hårdt ned på dem. EU burde praktisere nul-tolerance overfor skattely. Man kunne også tage et ekstra skridt frem i EU-landene ved at føre meget mere progressiv skattepolitik, der øger beskatningen på de rige og formuende, så den store koncentration af formuer og magt på få hænder begrænses. Og via EU og i internationale alliancer kan der laves aftaler og regler, som skaber en mere civiliseret global orden, så korrupte, kriminelle og parasitter får åndenød og sværere ved at trives.

I EU har vi i efter flere generationers kompromisser efterhånden fået opbygget en fælles retsorden, der giver et juridisk grundlag for at forsvare retsstaten og at bekæmpe korrupsion og den grænseoverskridende kriminalitet. Så lad os da endelig komme i gang. Her kan vi glæde os over, at EU gennem et styrket Europol, en fælles europæisk anklagemyndighed, en fælles arrestordre og krav om udlevering af mistænkte kriminelle har fået flere redskaber til at bekæmpe den grænseoverskridende kriminalitet. Det er dog tankevækkende, at Danmark som Polen og Ungarn har valgt at stå udenfor den europæiske anklagemyndighed, der bekæmper korrupsion og grænseoverskridende kriminalitet. Det er ikke det bedste selskab. Også Irland og Sverige står foreløbig udenfor, men overvejer deres stilling. De fleste EU-lande betragter det dog som et fremskridt, at vi kan

samarbejde om at gøre noget ved disse problemer. Der er behov for stærke og uafhængige EU-instanser, der kan gøre noget effektivt ved den grænseoverskridende kriminalitet, fange de korrupte og pengevidvaskerne, så de kan blive straffet ved domstolene.

De mange år med korruption, skandaler og kriser har haft en pris, som ligger langt ud over de økonomiske tab. Det har gjort vores samfund mere kyniske og desillusionerede. Og det har haft en moralsk og værdimæssig pris. Det er ganske enkelt blevet sværere for overbeviste liberale demokrater at tale fra en position af moralsk autoritet.

Den lange stribe af korruptionsskandaler har revet mange slør af magten, og den politiske elite fremstår ikke længere så ufejlbarlig. Eliten har ingen naturlig autoritet og har sværere ved at udøve et moralsk, politisk og intellektuelt lederskab, selvom det er netop, hvad vi har brug for, hvis vi skal styre os sikkert gennem de forbundne megakriser, der rammer og ryster fællesskabet. I nogle lande er demaskeringen af magten endt i en farce. Eller i en tragedie. I andre lande har det givet plads til en ny generation af politiske ledere, der ikke går af vejen for at bruge løs af den populistiske kampagnemanual i kampen om at vinde opmærksomheden og erobre regeringsmagten. På både godt og ondt.

Det farlige er, hvis vi i denne proces begynder at opfatte magtmisbrug og grænseoverskridende adfærd af vores ledere som det normale. For så er det ikke bare mistilliden til den politiske elite, men også det repræsentative demokratis legitimitet, der bringes i tvivl. At lade stå til er ikke en option. Befolkningerne gør oprør mod korruption og magtmisbrug, og de vil have det standset. Og det er det rigtige at gøre. Det er ikke nok bare at slå de utilfredse i hovedet med EU-retten og unionstraktaten eller at skrive moraliserende fordømmelser i aviserne. Man er nødt til at forstå, hvor vreden kommer fra og føre en sammenhængende politik, der adresserer de legitime økonomiske, politiske og sociale bekymringer, som borgerne har. Protestpartierne oprør har nemlig en kerne af sandhed i sig.

Det liberale demokrati var ikke så perfekt, som Vestens chefideologer efter Berlinmurens fald søgte at bilde befolkningerne ind i øst og vest, i nord og syd. Mange borgere har undervejs oplevet, at den sociale kontrakt og sikkerhed brød sammen, mens eliterne og de veluddannede hentede endnu større gevinster. Og folk har været vidner til en bølge af korruptionsskandaler og sager om magtmisbrug, der givet ekstra næring til vreden og de politiske frustrationer. Tallene taler deres tydelige sprog. Over halvdelen af vælgerne i lande som Frankrig, Italien og Ungarn er ikke tilfredse med demokratiet i deres land, og i Spanien og Grækenland er det mere end otte ud af ti vælgere.²⁵⁷ Borgerne har også set, at EU ikke altid har kunnet leve op til de liberale demokratiske værdier, som det selv har prædikeret. Så hvorfor undrer man sig over den succes, som protestpartierne har haft?

EU'S MANGEL PÅ DEMOKRATI

Der forestår en lang og sej oprydning og reformproces, hvor det gælder om at udvikle en ny europæisk samfundskontrakt, der kan genskabe tilliden til demokratiet og de politiske ledere i Europa. I den proces er det afgørende, at medlemslandene overholder de aftaler og love, der er indgået i EU, at retsstaten forsvares i alle medlemslande, at borgernes demokratiske frihedsrettigheder beskyttes mod magtmisbrug, og at de fælles europæiske værdier omsættes til den politiske praksis, så borgerne mærker, at de gør en konkret forskel og ikke bare fejres i skåltalerne. Den politiske og økonomiske elite må gå foran med et godt eksempel og vise et moralsk og intellektuelt lederskab i stedet for at forfalde til magtmisbrug, korrupsion og beskidte benspænd.

Vi kan ikke bare overlade kampen for retsstaten alene til Europa-Kommissionens teknokratiske embedsmænd og EU-domstolens uafhængige dommere. Vi må også støtte og opmuntre de borgerbevægelser, der kæmper for rene hænder, imod korrupsion, for beskyttelse af frihedsrettigheder og den frie forskning. De folkelige bevægelser er med til at skabe et engageret civilsamfund, der kan revitalisere det europæiske demokrati fra neden af - både i de medlemslande, hvor illiberale magthavere krænker fundamentale frihedsrettigheder, og i EU, hvor der stadig er for mange beslutninger, der træffes på lukkede rådsmøder. EU's demokratiske beslutningsprocesser har sine fejl og mangler, der trænger til et kritisk blik.

De europæiske beslutningstagere og den intellektuelle elite må spørge sig selvkritisk, om de faktisk og i praksis forsvare de demokratiske værdier i EU, eller om man på nogle punkter selv har været med til at underminere dem? I Den Økonomiske Monetære Union (ØMU) indførte man absolutte disciplinkrav for gæld, budgetunderskud og inflation, som alle eurolande skulle underlægge sig, men eurogruppen og den uafhængige centralbank er ikke underlagt demokratisk kontrol i et fælles parlament. Det er siden videreført med finanspagten og det europæiske semester, hvor man kan gennemtvinge teknokratiske diktater, der griber dybt ind i de demokratiske medlemslandes finanspolitik, socialpolitik og arbejdsmarkeder. Vi har set trojkaen afsætte en demokratisk valgt regering i Italien og ignorere resultatet af en folkeafstemning i Grækenland, og det er rettelig en demokratisk skandale. EU fremstod her mere som et teknokrati, der bekymrede sig mere om finansmarkedets reaktion end at finde demokratisk legitime løsninger på det dilemma, der var opstået midt i den dybe økonomiske krise med en for slap finanspolitik i syd og en for stram finanspolitik i de nordvestlige EU-lande. Det er i praksis sket en afkobling mellem staten og markedet, mellem økonomi og demokratisk politik, der i længden er svær at legitimere folkeligt set. De populistiske partier har udnyttet det og krævet en genrejsning af demokrati-

et, blot på national grund.

Den tyske professor, Ulrike Guérot, trækker det skarpt op: "EU tilbyder os kun teknokratisk regeringsførelse. Men populisternes ønsker en regering - og det gør de ret i!"²⁵⁸ Euroland betyder "økonomisk og monetær union og suveræniteten, men uden demokrati. Det er, hvad vi har nu, og vi kan ikke lide det. Det betyder post-demokrati," siger hun og er her på linje med den kritik, som Jürgen Habermas, Thomas Piketty og flere andre kritiske tænkere har fremført.²⁵⁹ Jeg er uenig med Guérot i, at EU bare er lig teknokratisk regeringsførelse. For Europa-Parlamentet har faktisk fået medbestemmelse på de fleste af de beslutninger, der træffes i fællesskabet. Kommissionen har aldrig lavet så mange borgerhøringer før og sendt kommissærerne så meget rundt til de europæiske landes forsamlingshuse før, som de gør i dag. Og Kommissionen og Parlamentet er også blevet meget bedre til at praktisere åbenhed i beslutningsprocessen.

Der er sket mærkbare fremskridt i de senere år, som vi må bygge videre på, så EU kan blive demokratiseret endnu mere. Den største akilleshæl er, at forhandlingerne i Rådet mellem ministrene og i Det Europæiske Råd mellem stats- og regeringscheferne stadig foregår bag lukkede døre, hvor ingen kan holdes direkte ansvarlig for deres ord og handlinger, og de træffer til tider vidtgående beslutninger, hvor borgerne ikke har mulighed for at blive hørt eller gøre deres indflydelse gældende. Og eurogruppen har som et uformelt magtorgan løftet sig op som en supranational magtenhed, der frigjort fra normal parlamentarisk kontrol træffer vidtgående beslutninger, der griber dybt ind i de enkelte eurolandes politiske og sociale kontrakt. Eurogruppen kan i dag gennemtvunge illiberale og meget indgribende diktater og sanktioner imod eurolande. I sin natur er det et langt større problem for demokratiet i Europa end selv Viktor Orbáns disruption af retsstaten i et enkelt land.

Vi er nødt til at tale om disse realiteter. Europa bør ikke styres som et oligarkisk teknokrati, der overstyrer i forhold demokratiet. Det vil være et langsomt forrædderi imod de idealer, som Den Europæiske Union bygger på. En fortsat magtglidning væk fra det parlamentariske demokrati er ganske uholdbar, og fortsætter den, kan vi være sikre på, at der kommer store populistiske oprør i fremtiden. For hvor længe vil de demokratisk sindede europæere acceptere det nye teknokratiske fåmandsvælde, som er mere optaget af at behage de finansielle markeder og sikre stram budgetdisciplin end at investere i de sociale, klimapolitiske og økonomiske reformer, som borgerne håber på?

Det øger risikoen for dårlige beslutninger, når magthaverne afskærmer sig fra den kritiske og reflektive proces i en åben demokratisk offentlighed. Og det vil forstærke fornemmelsen blandt borgerne i de forskellige lande og provinser, at afstanden fra magtcenteret i Bruxelles er for stor. Tillidsgabet vil vokse,

og det kan underminere opbakningen til EU. Vi er nødt til at gå andre veje i 2020'erne. Der skal laves demokratiske reformer af EU, og der skal bygges nye og mere solide broer over det store tillids-handlingsgab mellem den politiske elite og borgerne. Det bliver særlig vigtigt, når politikerne i de kommende år kan blive nødt til at bede borgerne om at yde ekstra ofre i forbindelse med løsningen af de store megakriser fra pandemier til klima, eller fra finanskriser til migrationskriser. Uden mere inddragelse af borgerne risikerer fællesskabet at knække midt over i et gab mellem den privilegerede elite og de marginaliserede vælgergrupper. De franske gule veste kan ende med at vise sig som et teselskab i forhold til det, der venter, hvis de store megakriser i 2020'erne intensiveres og sætter fællesskabet under pres for historisk hurtige og vidtgående beslutninger. I stedet for at forvandle unionen til et endnu mere topstyret EUkrati, kan man vælge at mobilisere langt flere ressourcer i det civile samfund, hvor europæerne engageres og involveres nedefra og op.

GØR ET POLITISK EUROPA MULIGT

Vi trænger til en bred offentlig debat og involvering af borgerne i en åben samtale om, hvordan demokratiet kan revitaliseres i fremtidens Europa, som ikke bare afklares ved en lukket regeringskonference eller henlægges til en topstyret ekspertkommission. Debatten om fremtidens Europa bør organiseres som et mønstereksempel på, hvordan borgerne aktivt kan involveres i at finde løsningerne på den dybe tillidskløft og demokratiske repræsentationskrise, der opstået i hjertet af samfundet.

Ulrike Guérot slår til lyd for en demokratisk europæisk republik, hvor markedet ikke sættes over borgerne, og hvor der ikke kan udstedes teknokratiske diktater ud fra såkaldt økonomiske nødvendigheder, men hvor borgerne behandles lige som demokratiske borgere, og de fælles demokratiske beslutninger træffes på europæisk plan. Det er der sikkert mange nationale realpolitikere - og karrierediplomater i nationalstaterne - der mener er alt for vidtløftigt. Men hun sætter fingeren på det ømme punkt: "Enhver, som ønsker at debattere Europas politik, må gøre et politisk Europa muligt." Hvordan det kan gøres mere konkret, vender jeg tilbage til senere. Det er dog vigtigt at forstå det som en evig kamp og en gradvis proces, hvor vi skridt for skridt skal skabe forbedringer og konkrete fremskridt, der virker og har borgernes opbakning. Vi har brug for drømme og politiske idealer om, hvordan EU kan indrettes i fremtiden. Men vi skal også bevare fødderne på jorden og engagere borgerne til at tage del i forandringen og være med til at finde løsningerne indenfor rammerne af de demokratiske institutioner, som er opbygget i medlemslandene, og som fra traktatreform til traktatreform gradvist

har fået en stærkere europæisk overbygning. EU er endnu ikke en demokratisk republik, som Guérot drømmer om. EU er heller ikke en demokratisk forbundsstat. EU er stadig en hybridorganisation, der har visse demokratiske elementer, men har store mangler. Kampen for yderligere demokratisering af EU er ikke slut. Den er først lige begyndt.

I den videre proces med at udvikle det europæiske samarbejde kan vi med fordel hente noget åndelig inspiration i de mere end 2000 år gamle tanker hos den stoiske filosof og statsmand Cicero. Både før og efter kejseren Julius Cæsars død kæmpede han en brav kamp for at holde sammen på den romerske republik, som var ved at rives i stykker under magtkampe og borgerkrig. Han måtte senere, truet på livet af det nye triumvirat i den romerske republik, flygte og i sit skjulested skrev han klassikeren *De Officiis* (om pligterne), som er et hovedværk i den vestlige tradition for politisk filosofi, der har sat tydelige spor i mange generationers overvejelser om internationale rettigheder og pligter. Han citerer poeten Ennius, der skrev de smukke ord:

"A man who graciously shows the way to a someone who is lost kindles, so to speak, a light from his own light.

*For his own shines no less because he has lit another's."*²⁶⁰

Vil man vise vej for andre, er det bedst at tænde et lys, og kan man med sit eget lys og sin egen venlighed få den anden til også at tænde et lys, skinner man ikke selv mindre af den grund. Cicero anbefalede, at selv fjender behandles nådigt i konflikter. Man kunne sige, at ethvert menneske bør behandles venligt, måske endda med kærlighed. Fordi vi alle er mennesker, kan man ane sig selv i den anden og derfor gør man klogt i at stille sig i den andens sted, inden man dømmer og fordømmer. Et andet menneske skal behandles som et mål i sig selv og ikke som et middel. Vi bør ikke begå vold imod menneskets værdighed. Og nationer er forpligtet til at give materiel hjælp til andre for at hjælpe dem med at bekæmpe uretfærdighed. Hvis man kan. Der er ikke ubegrænsede ressourcer, og der skal træffes en beslutning, men man kan ikke bare vende ryggen til de andres behov eller til uretfærdigheder. Selvom man føler det største moralske ansvar overfor sine nærmeste og andre borgere i sit eget land og gerne vil give sine egne mest politisk og materiel bistand, har Cicero stadig ret i, at det i sig selv ikke er tilstrækkelige moralske og politiske begrundelser til *ikke* at gøre noget for at hjælpe andre til at fremme frihed og retfærdighed.

Den amerikanske filosof, Martha C. Nussbaum, der er professor i ret og etik ved University of Chicago, har skrevet en række bøger om, hvordan man kan skabe og bevare et anstændigt liberalt samfund. Det vil sige et samfund, der forener retfærdighed med pluralisme og lige muligheder for alle, og som samtidig inspirerer alle borgere - med alle deres forskellige følelser og interesser - til faktisk at

engagere sig i samfundet og at fremme det fælles bedste. Nussbaum mener, at det er afgørende at opbygge stærke demokratiske institutioner og en retsstat med forfatningsmæssige garantier, rettigheder og uafhængige domstole. Alle borgere har som individer og som del af mindretal krav på frihed og retsbeskyttelse. Men det liberale samfund kan ikke bare strukturere og ordne sig ud af konflikterne - f.eks. ved at bilde sig ind, at alle aktører vil handle rationelt og overholde reglerne. Forfatninger og unionstraktater er fælles samfundskontrakter fyldt med idealer, men de er ikke altid realiseret fuldt ud. De skal forsvares og føres ud i livet af mennesker af kød og blod. Vi kan ikke bare overlade forsvaret af idealerne til teknokrater og kølige hjerner. Det er ikke nok at deponere den opgave på Slotsholmen eller i Bruxelles. Det er en stadig kamp for at overbevise, bevæge og sætte befolkningens følelser i bevægelse. Politik er i sidste instans også et spørgsmål om at kunne forføre. Og den del har EU-tilhængerne ikke altid været lige succesfulde med.

Kapitel 6

BREXIT - DEN NATIONALE BLINDGYDE

Nej-sigere i hele Europa jublede natten mellem den 23. juni og 24. juni i 2016, da det stod klart, at 51,9 pct. af de britiske vælgere ved Brexit-folkeafstemningen havde stemt for at forlade Den Europæiske Union. Mange spurgte om dominobrikkerne i EU ville falde en efter en? Var EU på vej ind i et langt og smertefyldt opløsningsscenario? Sådan gik det ikke, og det er en forbløffende historie. Økonomisk, geografisk, befolkningsmæssigt og militært er EU blevet mindre efter Storbritanniens udtræden. Men det store paradoks er, at det fælles tab gjorde EU27 politisk stærkere. Sådan følte det dog ikke i månederne efter folkeafstemningen. Vi var mange, der skulle bearbejde sorgen over at have mistet et mangeårigt medlem af den gamle europæiske familie. Kommissionens formand, Jean-Claude Juncker, sagde i sin State of the Union i september 2016, at ”aldrig før har jeg oplevet så stor fragmentering og så lidt fællesskab i vores Union.”

Heldigvis formåede man at vende krisen til en ny mulighed. I Brexit-forhandlingerne lærte de nationale regeringer, at man bliver stærkere og opnår bedre forhandlingsresultater, når man i EU står sammen i de afgørende sager. Under forhandlingerne begyndte de europæiske borgere også at rykke tættere sammen om EU-medlemskabet, og vi så stigende tilslutning til fællesskabet. I Danmark nåede tilliden til EU-institutionerne nye rekordhøjder, og det var også en slags Brexit-sideeffekt.²⁶¹ To tredjedel af de danske borgere sagde, at de havde tillid til EU, og i januar 2021 sagde 65 pct. af borgerne, at de ville stemme for EU-medlemskabet, hvis der var folkeafstemning i morgen.²⁶² Det var en positiv spiral, hvor det ene forstærkede det andet. Europa-Kommissionen og de 27 medlemslande brugte enorme ressourcer og oceaner af tid på at finde en aftale med briterne. Den oplevelse vil ændre EU for altid.

Det tog mere end fire et halvt års hårde og ekstremt komplicerede forhandlinger at få lavet først en skilsmisseaftale og siden en handels- og samarbejdsaftale, der kunne fuldbyrde Brexit-beslutningen. Undervejs var nerverne på højkant

i Storbritannien. For hvordan skulle folkets beslutning fortolkes? I tre et halvt år skændtes det britiske parlament internt for at nå til enighed om en skilsmisseaftale med EU. Fronterne var trukket så hårdt op, at mange havde svært ved at se en udvej. Det endte som et spil, hvor alle gjorde hinanden til en dårligere version af sig selv, og ingen ville give sig fuldt ud for at finde en fælles løsning. De politiske magtkampe i og mellem partierne lignede en moderne udgave af Shakespeares største tragedier. Den blev udkæmpet på åben skærm, mens Parlamentets formand af sine lungers fulde kraft råbte ”Order, Order, Order”. Briterne måtte igennem hele to parlamentsvalg og to formandsskifter i det konservative parti, før den britiske regering endelig skrev under på en aftale, så Storbritannien kunne forlade EU den 31. januar 2020 som led i en overgangsordning.

Efter den aftalte skilsmisse endelig faldt på plads kunne EU’s chefforhandler, Michel Barnier, i marts 2020 kaste sig ud i et hektisk kapløb med tiden for at forhandle en ny handels- og samarbejdsaftale med den britiske regering. Den 24. december 2020 nåede Europa-Kommissionens præsident, Ursula von der Leyen, og den britiske premierminister, Boris Johnson, endelig til enighed om de sidste detaljer, som fastlagde rammerne for de to parter relationer efter 1. januar 2021. Dermed undgik man på et hængende hår, at det hele kollapsede i en *no deal*.

Hvor det normalt tager EU i gennemsnit 7 år at indgå nye handelsaftaler med tredje lande blev den nye 1246 siders aftale med briterne forhandlet på rekordtid. Det forbløffede mange, at de 27 EU-lande under forhandlingerne var i stand til at stå sammen og undgå splittelse, selv om de britiske diplomater undervejs arbejdede hårdt på at få EU-landene til at bryde ud i sololøb for at forsvare nationale særinteresser på bekostning af helheden.

Den endelige aftale sikrer britiske varer toldfri adgang til EU’s indre marked uden kvantitative restriktioner, men hele serviceområdet, som udgør 80 pct. af den britiske økonomi, er ikke omfattet. Londons mange finansielle virksomheder får ikke fri adgang til EU-markedet og mister deres fælles finansielle pas. De britiske luftfartsselskaber kan ikke flyve frit med passagerer mellem to EU-lufthavne, og transportfirmaer vil blive udsat for mere bureaukratisk og tidskrævende kontrol ved grænserne inden eksport til det indre marked, fordi tolderne skal sikre sig, at de britiske varer overholder EU’s regler og standarder i det indre marked, herunder miljø- og sundhedskrav og de phytosanitære regler for fødevarer. Industrivirksomheder skal sikre sig, at deres mange delkomponenter lever op til de ekstremt komplekse oprindelsesregler i handelsaftalen og ikke i for stort omfang kommer fra tredjelande. Det er dyrere og meget mere besværligt for industrivirksomhederne at operere i den nye Brexit-virkelighed. Storbritannien er også trådt ud af EU’s system med handel med CO2-kvoter, men de har dog lovet fortsat at føre en stram klimapolitik.

Bortset fra toldfri og åben varehandel er den samlede aftale i realiteten meget tæt på en hård Brexit. Den britiske regering satte kampen for den formelle nationale suverænitet og beslutningsret over den økonomiske interesse i at opnå mest mulig fri adgang til EU-markedet for både varer og serviceydelser. Dette suverænitetsprincip kommer med en høj ekstra pris. Både i form af meget mere bureaukrati og store økonomiske ekstra omkostninger for briterne.

De næste generationer af briter har udsigt til en betydelig økonomisk regression, som vil føre til velstandstab, mindre velfærd og mindre handel mellem Storbritannien og EU's indre marked. Brexit-tilhængernes gyldne kampagneløfter om at tage kontrollen tilbage, genrejse landets imperiale storhed og rejse ud på verdenshavene uden bindinger fra Bruxelles, er undervejs blevet afsløret som vilde fantasier. Kun de allermest stålsatte Brexit-tilhængere nægtede at tro, hvad der i virkeligheden åbenbarede sig.

Med Brexit kastede de sig ud på dybt vand. Briterne fik formel suverænitet ved at træde ud, men de tabte reel suverænitet og mistede kontrol over fremtiden. Det var i sandhed paradoksernes politik. Nationalismen var ikke i stand til at samle briterne om en nation. Den splittede folket. Den fik et flertal af skotterne til at længes efter løsrivelse, og flere nordirere til at drømme om en genforening med Irland.

Briterne har genvundet nogle fiskerirettigheder indenfor en 250 sømils grænse, men det har en marginal betydning for landets økonomi i forhold til den tabte adgang til det europæiske servicemarked, hvilket er fatalt for Londons finanscentrum. Storbritannien er ude af det europæiske politisamarbejde og har mistet direkte overførsel af data fra Europols og Schengensamarbejdets databaser, som har været vitalt for at opklare grænseoverskridende forbrydelser, og de kan ikke længere bruge den europæiske arrestordre, der sikrer hurtigere anholdelse af kriminelle.

Briterne har mistet retten til at afvise og returnere asylansøgere til andre EU-lande, fordi de har sagt farvel til EU's Dublin-samarbejde. De har gjort det meget sværere for virksomhederne at tiltrække europæisk arbejdskraft, fordi de fremover skal sikre sig et visum for ophold over 90 dage, og fordi vandrende arbejdstagere mister en række velfærdsrettigheder i EU og fremover må betale en sundhedsforsikring.

Med samarbejdsaftalen kan Storbritannien stadig deltage i EU's vigtige Horizon Europe forskningssamarbejde, i Euratom og EU's Copernicus satellitsystem, men briterne får ingen indflydelse på reglerne og skal betale ved kasse et og overføre penge til EU-budgettet for at få adgang til disse aftaler.

Briterne har også sagt farvel til Erasmus-udvekslingsprogrammet, som over 200.000 unge britiske studerende har haft gavn af, siden programmet blev oprettet i 1987. Det er også et stort tab for studerende fra EU-landene, der i endnu større stil har brugt Erasmus-støtten til at studere på de britiske universiteter.

HISTORIEN OM ET BEBUDET FARVEL

Hvordan kunne det komme så vidt? Det spørgsmål er stillet mange gange siden folkeafstemningen. For resultatet overraskede de fleste. Lidt over midnat, natten mellem den 23. og 24. juni 2016, troede mange, at de kunne gå trygt i seng, og at det ville blive et ja. Da valgstederne lukkede, kunne man hos de engelske bookmakere få 900 pund igen, hvis man satsede 100 pund på en sejr til Leave-siden. Den nat sad jeg i TV2 News studiet, for som direktør for Tænk tanken Europa at kommentere på de første resultater fra de britiske valgkredse. Jeg var dog ikke overrasket, da de første meldinger indløb om, at vægtskålen var ved at vippe over til Leave-siden. Mere end tre måneder inden havde jeg sagt og skrevet, at der var overvejende sandsynlighed for, at det kunne blive et Leave.²⁶³ Det var der ikke mange, der troede på. En uge før afstemningen havde jeg talt med en kendt tænketankdirektør i London, der fulgte debatten tæt, og han sagde til mig, at jeg tog fejl, fordi briterne dybest set er et pragmatisk folk og i den sidste ende bruger de deres sunde fornuft og vælger at blive. Den mainstreamhistorie var der mange, der bildte hinanden ind det forår. Finansmarkederne spekulerede også i, at det ville blive sådan.

Nogle gange er det svært at forstå helheden, fordi der er så mange indtryk, følelser og støj i tiden. Især når man befinder sig nede i kampzonen. Men løftede man blikket op over den herskende mainstream-konsensus, var der meget, der talte for et farvel, før det skete. Hvorfor var jeg af den overbevisning, at det var overvejende sandsynligt, trods alt? Det var det af flere grunde: Briterne havde i årevis været det mest EU-skeptiske folk. Skiftende britiske regeringer havde lige siden Margaret Thatchers dage i firserne generelt omtalt Bruxelles og EU på en negativ og nedladende måde. Britiske formiddagsaviser havde mere og mere *framet* EU som en trussel mod Storbritannien. Og siden Thatcher-tiden var de politiske, ideologiske og økonomiske spændinger mellem briternes nyliberale markedskapitalisme og det europæiske kontinents sociale markedsøkonomier også vokset. Den politiske elite havde desuden i årevis gjort det legitime for den bredere vælgerbefolkning at vende ryggen til EU. Eliten havde - for at pleje sine egne nationale magtpolitiske ambitioner - pisket en stærkt EU-kritisk stemning op, selvom det var i Storbritanniens klare økonomiske egeninteresse at være med i fællesskabet. Jorden var sandelig gødet for Brexit mange år inden, at vælgerne stemte for den.

Premierminister David Cameron begik desuden den fejl at skabe urealistisk høje forhåndsforventninger blandt vælgerne til den aftale med EU, som blev indgået i marts 2016. Desuden kom folkeafstemningen i kølvandet på den største flygtninge- og migrationskrise i EU i mange år. Det blev udnyttet af Brexit-tilhængerne. Leave-kampagnerne gjorde alt for at advare mod udenlandsk

arbejdskraft og illegal migration, som om EU var den store syndebug i den sammenhæng. Køber man den, overtager man også nationalisternes egen historiefortælling. Fakta er, at Storbritannien kun tog imod meget få flygtninge fra tredje lande under 2015-krisen, og der var overhovedet ikke udsigt til masseindvandring fra Tyrkiet, som EU-modstanderen Nigel Farage påstod i sin kampagne for britisk uafhængighed. Det var løgn og pure opspind.

Farage har aldrig været kendt for et eksakt forhold til virkeligheden og historien. Han vil hellere stå med en fadøl i en pub og fordømme eliten og beskyldte EU for alle problemer. Gad vide om han ved, at kun 37 pct. af briterne har et DNA fra de hvide angelsaksiske stammer, der i middelalderen invaderede ø-riget fra Normandiet og Vikingerne i Norden? Hele 60 pct. af briternes DNA kommer fra andre europæiske lande, for i århundreder er blod, gener og kulturer blevet blandet på kryds og tværs i Europa.²⁶⁴ Storbritannien er ingen undtagelse, afslører et større studie af Ancestry. Det er muligt, at Nigel Farage og andre drømmer om at komme tilbage til et lille England fyldt med angelsaksere, men de kan ikke frigøre sig fra de europæiske bånd, som er indlejret i nationens DNA i et kongerige, som ovenikøbet består af flere nationer og sprog. Det er også en af historiens paradoksale pointer.

DEN STORE REGNING

Boris Johnson var rent personligt en af de store vindere på Brexit. Ved at stille sig spidsen for de konservative oprørere, der førte Leave-kampagnen imod den konservative regering, bragte han først David Cameron til fald i 2016. Og i 2019 fik han stødt overgangslederen Theresa May ud af Downing Street nr. 10 i en større intrige. Boris Johnson ofrede EU-medlemskabet i sit private magtbegær efter at overtage magten i det konservative parti og blive premierminister for hele kongeriget. Han var villig til at bruge alle midler. Det mest ikoniske øjeblik var, da han under Leave-kampagnen holdt en lille peptalk foran en rød dobbeltdækkerbus, der var plastret til med et 350 mio. pund stort slogan. Johnson påstod her overfor vælgerne, at et farvel til EU kunne spare Storbritannien 350 mio. pund om ugen, der så kunne gå til det nationale sundhedssystem. Det viste sig at være en anden af de helt store løgne. For det første har landet aldrig betalt så mange penge pr. år til EU, for det britiske bruttobidrag til EU's budget var lavere. Når man regnede de penge fra, som Storbritannien fik tilbage fra EU, var landets nettobidrag snarere 211 mio. pund om ugen.²⁶⁵

Boris Johnson og hans allierede var ikke optaget af fakta og af at regne rigtigt. De var ligeglade med ældre konservative dyder om ordentlighed, for de var kun optaget af at vinde. Så de lokkede folk til at tro på, at man ved Brexit kunne

få 350 mio. pund ekstra af det, vælgerne allerhelst ville have - nemlig et bedre nationalt sundhedssystem. Det var et meget effektivt kampagnetrick, men også uvederhæftigt. Medregnes gevinsterne af øget samhandel, importeret produktivitet i det indre marked og ekstra veluddannet arbejdskraft fra EU-landene, var medlemskabet af EU reelt en overskudsforretning for Storbritannien. Og de tabte på at vælge exit-døren.

I 2019 viste en beregning fra Bank of England, at den ugentlige regning for briternes EU-exit på det tidspunkt svarede til 800 mio. pund om ugen, altså mere end to gange den gevinst, som Boris Johnson i sin tid stillede vælgerne i udsigt.²⁶⁶ Det handlede ikke bare om en regning i pund. For det britiske sundhedssystem mangler arbejdskraft og kan ikke fungere uden udenlandsk arbejdskraft. 9 pct. af alle læger og 6 pct. af alle sygeplejersker kommer fra andre EU-lande, og i de første tre år efter Brexit var der betydelig flere sygeplejersker fra EU-landene, der forlod Storbritannien end rejste til landet.²⁶⁷ Der var stor usikkerhed om deres borgerrettigheder efter Brexit, og det satte en negativ kædereaktion i gang. Sundhedsvæsenet måtte derfor importere flere læger og sygeplejersker fra Indien, Filippinerne og andre tredje lande for at fylde tomrummet. Ingen ved, om den tendens vil fortsætte i de kommende år, men det var vist ikke, hvad Nigel Farage drømte om, da han førte sin Leave-kampagne ved at køre hårdt på migration fra lande udenfor EU. Man får ikke altid det, man drømmer om.

De ledende Leave-politikere lovede guld og grønne skove til vælgerne. De sagde til vælgerne, at man trygt kunne vælge Brexit og bagefter få både te og kage. Det vil sige forlade EU, men stadig være med i det indre marked som Norge eller gå ind i en toldunion med EU og samtidig genvinde den fulde nationale selvbestemmelse. Hverken Boris Johnson eller Nigel Farage lovede vælgerne en *no deal* med EU, for de lokkede vælgerne med falske løfter, om at Storbritannien kunne fortsætte i det indre marked uden at bidrage til fællesskabet eller at acceptere EU-regler. Det sagde de, selvom sandheden er en anden. Et land som Norge har måttet acceptere at kopiere alle EU-regler for at være med i det indre marked uden at få medindflydelse. Men de britiske Leave-politikere hævdede, at Storbritannien er anderledes. Først efter sejren ved folkeafstemningen krævede Farage et hårdt Brexit. Det var slet ikke, hvad vælgerflertallet stemte for ved folkeafstemningen eller var stillet i udsigt. Og det var den dyreste løsning af dem alle.

Økonomisk var Brexit en meget kostbar affære allerede inden den formelle udtræden af EU den 31. januar 2020. Der blev skåret mellem 2-2,5 pct. af landets vækst om året. Investeringerne faldt, der blev et større hul i de offentlige kasser og pundet faldt med en tocifret procentsats overfor euroen, hvilket så igen gjorde importvarer dyrere og skar over en tiendedel af briternes levestandard. Det var intet positivt at sige om økonomien. Boris Johnsons regering forsøgte i

sommeren 2020 at bilde vælgerne ind, at de allerværste lidelser var coronakrisens skyld, fordi den kastede Storbritannien og resten af Europa ud i den største økonomiske krise i 100 år. Han håbede muligvis på, at vælgerne ikke kendte forskel på Brexit og den dræbende pandemi.

Men briterne kunne ikke løbe fra den store Brexit-regning. Fra juni 2016 til januar 2020 havde den britiske økonomi lidt et velstandstab på 130 mia. pund. Omregnet svarede det til ca. 60 pct. af Storbritanniens samlede EU-medlemsbidrag over hele 47 år, viste beregninger foretaget af Bloomberg Economics.²⁶⁸ Det var et estimat ud fra, hvordan væksten ville have set ud, hvis landet var blevet i EU. Der er en vis usikkerhed i beregningen, men der er tale om en trecifret milliardtab i pund. Alle seriøse økonomer, lige fra det britiske finansministerium og Bank of England til OECD og IMF, er enige om, at Storbritannien i de næste 10-15 år vil få et langt større velstandstab. Og regningen er langt større end det voldsomme coronachok, som briterne blev ramt af i 2020, for det kan overstås hurtigt, mens de negative omkostninger ruller gennem økonomien over mere end et årti.²⁶⁹

Prisen for Boris Johnsons Brexit-aftale med EU, der giver told- og kvotefri adgang for varer - men ikke adgang til servicemarkedet - vil mindst nå op på 3-4 pct. af bruttonationalproduktet, hvad der svarer til et årligt velstandstab på omkring 70 mia. pund.²⁷⁰ Hvis man regner produktivitetstabet med som følge af øget bureaukrati, grænsekontrol og færre kan tabet over ti år nå op over 6 pct. af bruttonationalproduktet, skønner økonomer fra London School of Economics.²⁷¹ Kun et no deal scenarie, hvor Storbritannien ville være henvist til at handle på verdensmarkedet efter de globale WTO-handelsregler, var dyrere.

Formelt får briterne mere national suverænitet, men reelt vinder de intet af værdi. For den britiske økonomi er dybt afhængig af adgangen til det indre marked, og virksomhederne er forbundet til internationale værdikæder, og de taber ved at blive sat udenfor. Desuden er det sværere at opnå fordelagtige handelsaftaler for et mellemstort europæisk land som UK end for EU i fællesskab. Politisk mister Storbritannien suverænitet, fordi den britiske regering ikke længere har indflydelse på EU's regler i det indre marked, der betyder mest for den nationale økonomi.

UK har i den nye handelsaftale lovet at overholde samme høje standarder som EU for miljø, klima, sundhed, arbejdstagerrettigheder og phytosanitære regler, og hvis ikke de gør det, kan en uafhængig ekspertkomite afgøre, om briterne i givet fald skal betale kompensation til EU. Bagefter får EU ret til at lægge højere modgående toldsatser på varer, der ikke lever op til EU-kravene. Briterne har formelt set ret til at afvige og gå deres egne veje, men i realiteten har de overladt det til uafhængige eksperter at definere spillereglerne, og EU har en ekstra told-trumpf i baghånden, uden at den britiske regering eller parlament kan gøre noget ved det. Hvor briterne før havde indflydelse på EU's regler, skal de fremover i vidt

omfang acceptere de udefrakommende EU-regler. Det rejser det fundamentale spørgsmål, hvad det nytter at kræve formel suverænitet, hvis man ikke rigtig kan bruge den til noget i praksis, og samtidig taber på alle økonomiske karruseller?

EN LEKTIE TIL JA-SIGERE

Nytter det at komme med modargumenter, når folk i EU-debatter fremstiller fake fortællinger som fakta? Det rationelle oplysningsmenneske vil sikkert gøre forsøget. Den britiske Remain-kampagne brugte det meste af sit skyts på at overbevise vælgerne om, at det var i Storbritanniens økonomiske egeninteresse at blive i EU og det indre marked. Man kender teknikken fra stribevis af danske ja til EU-kampagner, men sagen er, at økonomi og eksperternes excel-argumenter aldrig kan stå alene. De bærer ikke igennem af sig selv, for livets vigtigste værdier og valg handler ikke bare om økonomi. I Storbritannien blev det tydeligt, for aldrig før har et EU-land økonomisk sat så meget på højkant. Vælgerne kunne inden afstemningsdagen læse og høre nærmest skræmmende beregninger fra Finansministeriet og ansete internationale økonomer, som viste, at briterne med Brexit måtte vinke farvel til flere procent af deres velstand. Et farvel ville måske koste hver husstand 4300 pund i 2030, vurderede ministeriet, men Leave-vælgerne var ligeglade.

De makroøkonomiske regnestykker prellede helt af på Leave-vælgerne, mens mange Remain-vælgerne stolede på dem, fordi det bekræftede et verdenssyn, de allerede havde. På folkeafstemningsdagen var under halvdelen af de britiske vælgere af den opfattelse, at Brexit ville skade den britiske økonomi.²⁷² De stolede ikke på politikerne og heller ikke på finansinstitutionernes økonomer, men lod sig overbevise af noget andet. Det var ikke, fordi folk tog moralsk afstand fra det, som nogle nej-sigere måske vil kalde for en negativ økonomisk skræmekampagne. Faktisk var beregningerne ret troværdige. Sagen var, at folk slet ikke tænkte ud fra pengepungen. Meningsmålinger viste, at de var villige til at gå ned i velstand for at slippe ud af EU og ”at tage kontrollen tilbage”. Blandt Leave-vælgerne var hele 70 pct. villige til at betale noget af deres indkomst for at reducere EU immigration, viste en af målingerne.²⁷³ En anden viste, at 61 pct. af Leave-vælgerne mente, at selv ”betydelig skade for britisk økonomi” er en pris, der er værd at betale for at forlade EU, og hele 39 pct. af Leave-vælgerne hævdede, at de var klar til at ofre deres eget arbejde.²⁷⁴

Folk stemte med åbne øjne for et Brexit. Det var frem for alt et emotionelt valg. Det handlede bl.a. om at hævde nationens selvværd og vise verden, at Storbritannien stadig er et gammelt stolt imperium, der kan bestemme sin egen fremtid. Folk ville udtrykke deres nationale identitet. Uanset hvad eksperterne

sagde. ”Folk i dette land har fået nok af eksperter,” sagde Michael Gove, der var en af frontfigurerne i Leave kampagnen og en fremtrædende minister i flere konservative regeringer. Den udtalelse var symptomatisk for en kampagne, der byggede på løggen om, at en britisk exit kunne skaffe 350 mio. om ugen til det nationale sundhedsvæsen. Gove vidste, hvad han gjorde. I Storbritannien er der - som i andre EU-lande - en udbredt modvilje i befolkningen mod eksperter, der fortæller dem, hvordan de skal stemme, indrette sig og leve. Folk kan også huske, hvordan det store flertal af økonomer og økonomiske kommentatorer tog fejl, da de ikke kunne se finanskrisen komme. Siden da har den brede middelklasse i Storbritannien og en række andre europæiske lande oplevet stagnerende eller ligefrem faldende indkomster i en årrække efter finanskrisen. Stigende jobusikkerhed, flere prekære jobs og velfærdsnedskæringer har skabt bekymringer og en følelse af usikkerhed blandt mange borgere. Det udløste stigende mistillid til politikere såvel som eksperter. Det var et tillidsgab, som Leave-kampagnens frontfigurer kunne udnytte, og som Remain-kampagnens tørre talknækkere ikke kunne fylde ud.

I Brexit-filmen *The Uncivil War* kan man se Dominic Cummings, den excentriske indpisker for Leave-kampagnen, som hele tiden hører mærkelige lyde og anstrenger sig for at finde det emotionelle sprog, der kan knytte an til de britiske vælgere. Leave-kampagnens aldrende bestyrelsesmedlemmer forsøger at overtale ham til at anvende de klassiske kampagnemetoder med at lade parlamentsmedlemmer stemme dørklokker og indrykke avisannoncer. Cummings er ikke typen, der tror på business-as-usual eller at lade eliten besøge folket på gammeldags manér. Han hyrer firmaet AggregateIQ til at bombardere vælgerne med over en milliard direct-marketing annoncer målrettet til folk på sociale medier, der i realtid afstemmer budskaberne, så de bekræfter folks *likes*, deres grundforestillinger, deres implicite bias, og derefter lokker dem til at stemme Leave. De bruger big data, kunstig intelligens og adfærdspsykologi til at lave personaliserede reklamer til vælgerne, og når ud til tre millioner briter, der aldrig har stemt før.

Ved at appellere til folks følelser, deres vrede og frygt, formåede Leave-kampagnen at mobilisere en del af vælgerhavet, som den officielle Remain-kampagne med deres traditionelle mainstreammetoder slet ikke opdagede. Leave fangede opmærksomheden fra mange, der følte, at de havde mistet social status og ikke længere var i kontrol over deres liv. Det var i høj grad folk med lave uddannelser, der var presset på arbejdsmarkedet og en del fra de nedslidte nordengelske arbejderbyer. Blandt Brexit-tilhængere var der også en del velstillede konservative familier, som ud fra nationalistiske årsager aldrig havde brudt sig om EU. Det var ikke bare en koalition af sociale tabere og udsatte. Det var en bredere alliance af folk med stærke følelser for hjemnationen, der

nærede mistillid til EU-systemet.

De højtuddannede og velstillede derimod stemte overvejende for at blive i EU, og kun i London, Skotland og Nordirland var der regionale flertal for EU. Alt for mange unge, der ellers var tilhængere af EU, orkede slet ikke at stemme, og det fortrød de bagefter, da de vågnede slukørede op til den nye realitet.

Den anden exit-kampagne, Leave.EU, gik også direkte efter at udnytte folks følelser for sagen. UKIP-lederen Nigel Farage og hans storsponsor, erhvervsmanden Arron Banks, hyrede selskabet Cambridge Analytica til i realtid at fiske i Facebook-havet af afslørende likes. De søgte at fremprovokere reaktioner fra vælgere, der siden skulle sikre en sejr i folkeafstemningen. Cambridge Analytica, der havde Trump rådgiveren Steve Bannon i bestyrelsen, havde brug for den britiske case til i stor skala at teste, hvordan man med big data og kunstig intelligens kan vinde tvivlende vælgere i USA. I folkekampagnens slutspurt blev EU-tilhængerne pludselig væltet af den voksende bølge af nye vrede vælgere, som vandrede fra Facebook til stemmeurnerne og fik flertallet til at tippe til Leave-siden. Arron Banks har senere forklaret, hvad der gjorde hele forskellen. ”Remain kampagnen var fyldt med fakta, fakta, fakta, fakta, fakta. Det virker bare ikke. Du er nødt til at knytte følelsesmæssigt an til folk. Det er Trumps succes.”²⁷⁵ Udtalelsen faldt fire måneder før det amerikanske præsidentvalg i 2016.

Der er grænser for kunstig intelligens og big data, og der skal mere til at flytte folk end blot tørre tal og datavidenskab. Der skal mennesker til, der kan sætte ord på det, der gør en forskel, og som knytter an til vælgernes dybere følelsesmæssige landskab. I det hjertelag, hvor mange store beslutninger træffes. I en scene i Brexit-filmen ser man Cummings ligge i sengen ved siden af sin sovende, gravide hustru. Han læser en bog om det at blive far, og hvor emotionelt svært det er pludseligt at miste kontrol over sit liv, når man som nybagt far ser sin elskede opslugt af babyen, og man føler sig til overs. Hans øjne glider ned over ordene på bogen på siderne, og pludselig slår det ham, at Leave-kampagnen ikke skal bruge sloganet *Take Control*, men *Take Back Control*. Ordet *tilbage* gør hele forskellen. Det handler om at genvinde kontrollen over noget, man har mistet. Noget man har holdt af. Også som fortabt far. Sloganet aktiverer nostalgiske følelser og længslen tilbage til gyldne svundne tider, samtidig med at der opfordres til handling her og nu. Sloganet er genialt.

Det handler om tage kontrollen tilbage. Tilbage fra den afkoblede elite. At vinde kontrollen tilbage fra dem, der har trådt på de nederste, de overflødige, de marginaliserede og de vrede. Sloganet handlede også om at tage national suverænitet tilbage fra et EU, som kun cirka en fjerdedel af de britiske vælgere anså for at være demokratisk, og som kun 35 pct. af briterne mente tog vare på britiske interesser.

LÆNGSLEN EFTER DET TABTE IMPERIUM

Årsagen til Brexit handlede i høj grad også om briternes egen historie og opfattelse af sig selv. ”Vi kan gøre det igen”, sagde Nigel Farage. Ordet *igen* fortalte en større historie. Brexit var længslen efter at genopleve den berusende stolthed over at have vundet to verdenskrige. Dengang slog briterne tyskerne, og det kunne de gøre igen. Sensationspressen bragte billeder af tapre engelske soldater, der kæmpede mod nazisterne, men som drømte om at komme ud af EU. Boris Johnson genopfandt sig selv som sit alter ego, Winston Churchill. For Churchill var den mand, Boris aldrig kunne blive, for han var selv født i fredstid. Men det gjorde blot hans længsel efter at udkæmpe en symbolsk krig for nationens befrielse endnu større.

En måned før folkeafstemningen søgte Boris Johnson at appellere til det britiske folk om at forsvare sig imod de imaginære trusler fra kontinentet. ”Napoleon, Hitler og forskellige folk forsøgte dette (at forene Europa, red.), og det ender tragisk. EU er et forsøg på at gøre det med andre metoder,” sagde han i et interview til Daily Telegraph, der havde den maleriske overskrift, at briterne kan blive Europas helte ved at stemme Leave.²⁷⁶ I virkeligheden var kernebudskabet dette, som han uddybede: At EU ”forfølger det samme mål som Hitler i forsøget på at skabe en magtfuld superstat.”

Den britiske premierminister, David Cameron, forsøgte tre uger før folkeafstemningen desperat at vende Leave-sidens krigsfortælling til en anden side af Europas historie, der ikke handlede om at vinde over tyskerne, men om at undgå nye krige. Nu med en appel til fredens Winston Churchill, ikke til krigens Churchill. ”I efterkrigsperioden argumenterede han passioneret for at bringe Vesteuropa sammen, så vores kontinent aldrig igen vil se sådanne blodsudgydelser,” sagde Cameron.²⁷⁷ Det var for sent. For Leave-siden havde på det tidspunkt vundet kampen om folks nostalgiske hjerterum. Deres historie var effektivt blevet knyttet til nationens kamp mod nazismen, der til sidst endte i den store forløsende sejr. Det var der, de stærkeste følelser lå gemt. Ikke i fredens og stabilitetens evige ro.

Ved at mobilisere folkets emotionelle længsel tilbage til nationens storhedstid fik nej-siden kampagnemæssigt et ekstra gear i forhold til EU-tilhængerne, der i det meste af kampagnen søgte at holde fokus på rationelle argumenter om økonomiske fordele. Bag historien om nationens sejr i de to verdenskrige lå et endnu større historisk reservoir, hvor Leave-folkene kunne appellere til de alldybeste lag i den nationale selvfølelse. Nemlig den om imperiet. Ordene om at tage kontrollen tilbage er også længslen efter at genskabe den gamle verden, hvor det britiske imperium var verdens største og stærkeste. Tiden hvor briterne selv bestemte. Før 1. Verdenskrig dækkede det britiske imperium næsten en fjerdedel af jordkloden, solen gik aldrig ned over Union Jack flaget og den britiske flåde

dominerede på verdenshavene.

Engang var Storbritannien stort og forandrede verdenshistorien, men pludselig følte mange englændere, at deres land var reduceret til en middelmådig magt i et større EU-fællesskab uden egen røst og evne til at forandre verden i sit eget billede. Et flertal af briterne har aldrig rigtig brudt sig om EU og regler fra Bruxelles. De ser et europæisk "imperium" af lov og orden vokse frem, der udfordrer deres selvforståelse som et gammelt imperium, der i sin nationale egenart er alle andre overlegen. Kun 19 procent af de britiske vælgere føler skam over Storbritanniens imperiale fortid, men næsten 6 ud af 10 britiske vælgere føler stolthed.²⁷⁸ De stolte har en nostalgisk længsel tilbage til det britiske imperium.

Ved Brexit-afstemningen var det ikke alle, der stemte ud fra nostalgi, men den skader heller ikke, når man forsøger at forankre folks fornuft i følelsernes landskab. Som Tony Barber skrev i en kommentar i Financial Times: "Mange ældre briter er nostalgiske efter en simplere, langsommere tidsalder, hvor Storbritanniens tidligere kolonilande havde en mere fremtrædende plads i det britiske liv end Europa. Ikke desto mindre ses Brexit af en yngre generation af højreorienterede politikere, erhvervsfolk og lærde som et radikalt, fremadskuende ideologisk og økonomisk projekt."²⁷⁹ Fortid og fremtidens fantasier flettede sig ind i hinanden, og det ene lag forstærkede det andet i bevidstheden.

Forfatteren Sam Byers skrev i marts 2019, at Storbritannien var ved at drukne sig selv i nostalgi: "Vi er næsten i enhver betydning på et fly uden destination, og fordi vi ikke har nogetsteds at tage hen, må vi overbevise os om, at intetsteds er præcist der, vi ønsker at være. Med intet meningsfuldt at sige om fremtiden, er vi faldet tilbage til løgne om fortiden, og fraværet af vished i vores kerne hvidvasker vi med en forgiftende nostalgi. Konsekvensen er, at Storbritannien er trådt ind i et plaget drømmelandskab af kollektiv demens - en halv vågen tilstand, hvor den foregående dag eller time hurtigt slettes og fantasier fra det foregående århundrede springer livligt frem."²⁸⁰ Boris Johnson tror, at der venter Storbritannien en gylden fremtid som en af verdens stærkeste magter, men Sam Byers føler skam over den hulhed og mangel på planer, som karakteriserer de politiske ledere. "Det er ikke tiden for national stolthed, men et øjeblik af dyb og vedvarende national skamfølelse. Vi er ude af stand til at lede, og alligevel fast besluttede på aldrig at følge. Vi har intet vigtigt at sige, og alligevel nægter vi at lytte."

Måske maler forfatteren billedet sortere op, end det er. Men skamfølelsen var reel. For på det tidspunkt havde Parlamentet i næsten tre år kæmpet om at finde et flertal for, hvilken type skilsmisseaftale som premierminister Theresa May kunne få lov til indgå med EU. Et flertal i Underhuset havde da allerede to gange forkastet den skilsmisseaftale, som Mays regering efter lange og hårde forhandlinger var blevet enige med EU's chefforhandler Michel Barnier om. Aftalen, der om-

fattede briterne skilsmisseregning til EU, gensidig sikring af borgerrettigheder, regler for tvistbilæggelser, en aftale for den nordiske grænse og en politisk erklæring om fremtiden, var godkendt på et ekstraordinært EU-topmøde for stats- og regeringscheferne den 25. november 2018. Ideen var, at det britiske parlament skulle sige ja til den, så Storbritannien kunne træde ud af fællesskabet den 29. marts 2019. Men May havde ikke autoritet og styrke til at overtale sine konservative Brexit-rebeller til at stemme for. Først fik hun en næse for ikke at informere Parlamentet ordentligt. Da aftalen så endelig kom til afstemning i midten af januar 2019 og siden igen den 12. marts, blev den afvist af et flertal i Underhuset.

Isolerede udbrydere fra de forskellige partier søgte at mægle, men Boris Johnson og de andre konservative rebeller holdt fast. Labour og de liberale demokrater ville ikke stemme for hendes aftale, så længe May ikke kunne garantere en blødere Brexit som led i fremtidens politiske aftale med EU. Det var i dette kaos, Sam Byers, satte ord på følelsen af at sidde i et fly uden destination. Landets parlamentariske demokrati, der engang havde været et forbillede for resten af verden, var pludselig forvandlet til en talerstol for uforsonlige stammekrigere i alle lejre, der ikke var i stand til at finde et kompromis. Udenfor på gaden stod Nigel Farage og hans kampfæller og lagde maksimalt pres på de konservative rebeller med krav om, at Storbritannien skulle vælge et hårdt Brexit og skride fra EU uden at betale nogen skilsmisseregning. Selvom det normalt er, hvad civiliserede lande gør, når man melder sig ud af et internationalt samarbejde med fælles pligter og rettigheder. På den anden side var der Remain-tilhængere, som drømte og kæmpede for, at resultatet af folkeafstemningen bare kunne aflyses eller måtte gentages, indtil vælgerne sagde ja til EU. Det var svært at finde en smal sti at betrede. EU gav ekstra indrømmelser til May og forlængede fristen for udtrædelsen, så hun kunne bringe sit eget hus i orden. Det skete ikke.

Den 29. marts 2019 stemte Underhuset for tredje gang nej til Mays skilsmisseaftale. Det ændrede intet, at hun lovede sit konservative parti at træde tilbage som premierminister og var klar til at ofre sig selv på Boris Johnson og de andre rebellers alter. Godt to måneder senere var hun trådt af. Det var historiens bitre ironi. I sin tid blev folkeafstemningen afholdt, fordi David Cameron så det som sin sidste udvej for at holde sammen på det konservative parti og berolige partiets EU-kritiske rebeller. Nu endte hele forløbet med at fælde endnu en konservativ leder. Brexit løste ikke splittelsen, men forlængede den blot og splittede ikke kun det konservative parti, men hele nationen.

Mange har hørt så meget om Brexit forhandlingerne og de mange dramatiske afstemninger i Underhuset, at man snart ikke gider høre mere om det. Kender du det ikke fra dig selv? På et tidspunkt lukker hjernen bare af. Man gider ikke spille mere tid på farcen og den evige gentagelse uden fremdrift. Sådan havde

mange briter det i de måneder. Farage og hans kampfæller høstede på polariseringen og stammekrigene i Parlamentet. Han havde i januar 2019 stiftet et nyt Brexit-parti, der kæmpede for en hård Brexit, og ved Europa-Parlamentsvalget den 23. maj vandt det en jordskredssejr med 30,5 pct. af stemmerne og gav de gamle etablerede partier en lussing af de helt store. Man er nødt til at forstå de følelser, der var på spil. Mange af de vælgere, der ved folkeafstemningen havde stemt for at forlade EU, følte vrede, for Farage havde jo fortalt dem, at den politiske elite anført af Theresa May var i gang med at forråde dem. Og på Remain-siden var der mange, der følte sorg - eller ligefrem den nationale skamfølelse, som Sam Byers talte om. Følelserne viste sig at være blevet en stærk magtfaktor, der kunne ændre nationens skæbne.

FØLELSER OG FORNUFT

Følelser spiller en stor rolle i politik. Det har de altid gjort. Og ofte større end man forestiller sig. Selv når man sidder på afstand og søger rationelt at analysere store begivenheder som Brexit, kan de nå ind til dig. Også når du mindst venter det. Selvom jeg i flere måneder inden folkeafstemningen havde sagt, at Brexit var en ”overvejende sandsynlighed”, blev jeg alligevel fyldt med sorg, da det var en realitet. Det tog flere dage for mig at komme over denne følelse af at have mistet en nær ven i EU. Briterne var jo trådt ind i EF sammen med Danmark. Lad mig bare tilstå, at jeg i mange år har følt en emotionel og kulturel tilknytning til Storbritannien. Måske er det, fordi mine forældre og historikere har berettet for mig, hvordan engelske soldater i 1945 var med til at befri Danmark fra nazismen og totalitarismen. Måske er det de mange turistrejser til London gennem årene, der har sat sine spor. Måske er det fordi jeg som fodboldspiller elskede at se tipspild i tv om lørdagen. Eller måske er det, fordi britiske musikere fra årti til årti har givet mig så store oplevelser.

Det kan nogle gange være svært at tidsfæste præcist, hvad der gjorde den afgørende forskel. Som teenager var et af mine favoritbands, The Clash. Dette engelske postpunkband ramte noget af tidsånden i de sene halvfjerdser og i begyndelsen af firserne. Noget vi også følte. Det var en tid med oprør og protest efter de lange vintre og de mange kriseår i 1970'erne med høj arbejdsløshed og internationale energikriser. Vi havde brug for at råbe det ud. Også fordi vi var teenagere på vej mod en uvis fremtid uden sikre jobudsigter. Jeg sang med af hjertens lyst, da de udgav deres *London Calling* album:

*”Phony Beatlemania has bitten the dust
London calling, see we ain't got no swing (..)
Meltdown expected, the wheat is growin' thin*

Engines stop running, but I have no fear."

Som mine venner kopierede jeg den ene sang efter en anden ved at optage sangene fra Danmarks Radio på vores kassettebåndoptagere. Nogle af mine venner definerede sig som No Future generationen, men var det, fordi de ikke havde forstået The Clash sangen om ikke at føle frygt? Siden viste det sig, at vi klarede os. Der var en fremtid. Trods alt. Europa blev efter den første internationale energikrise i 1973 ramt af flere økonomiske kriser og finansielle nedsmeltninger, men velstanden voksede alligevel fra årti til årti. Der har aldrig været så mange beskæftigede i Danmark og i andre europæiske lande som i dag. Briterne har nydt godt af det, som vi danskere har. Så hvorfor valgte de alligevel at sige farvel? Måske findes svaret i The Clash sangen: *"Should I Stay or Should I Go?"* fra deres 1982-album, *Combat Rock*. Sangen beskriver den eksistentielle tvivl hos en elsker, der ikke ved, om han virkelig er elsket. Skal jeg blive, eller skal gå? Sådan havde briterne det også i de hårde Brexit-forhandlinger med EU, hvor nationen var splittet midt over i tvivlen over, om det bedste er at forlade EU eller at blive trods alt. *"If I go there will be trouble. And if I stay it will be double"*. Briterne valgte at gå.

Flere EU-ledere begyndte at skrive kærestebreve til briterne på grund af Brexit. Viceformanden for Europa-Kommissionen, Frans Timmermans - der som dreng selv havde gået på en engelsk skole i Rom - skrev i julen 2019 et rørende brev i avisen The Guardian: "Du (dvs. Storbritannien) har altid været en del af mig. Nu forlader du os, og det knuser mit hjerte."²⁸¹ Han understregede, at han respekterede deres beslutning trods sorgen. "Jeg kender dig nu. Og elsker dig. For den du er, og hvad du gav mig. Jeg er som en gammel kæreste." Briterne havde valgt at forlade familien, men Timmermans afgav det løfte, at "vi (EU) ikke går væk, og du er altid velkommen til at vende tilbage." Han udtrykte desuden et håb om, at briterne - når de har fået EU lidt på afstand - en dag finder ud af, at "alle europæiske nationer er forskellige. Vores forskelle er en kilde til beundring, overraskelse, utryghed, misforståelse, latterliggørelse, karikaturer og, ja, kærlighed." Hvem ved om afstanden kan få den gamle flamme og passion til at vende tilbage?

Følelserne manglede heller ikke, da Europa-Parlamentet den 29. januar 2020 endelig godkendte skilsmisseaftalen mellem EU og UK. Eller som Kommissionens præsident, Ursula von der Leyen formulerede det: "Kun i afskedens smerte ser vi kærlighedens dybde", sagde hun og citerede den britiske forfatter, George Eliot: "Vi vil altid elske dig, og vi vil aldrig være langt borte." Det er ikke sikkert, at de passionerede kærlighedserklæringer finder klangbund hos de skeptiske briter. Men i afskedens øjeblik opdagede EU's ledere, at der skal meget mere til end økonomisk rationelle argumenter og patos-fyldte taler om nødvendighedens politik, hvis man skal holde sammen på et forhold og et fællesskab. Se det er også en lære af Brexit.

Allerede for over 200 år siden skrev den engelske forfatter, Jane Austen, sine

fantastiske romaner, der har betaget mange generationer: *Sense and Sensibility*, *Pride and Prejudice* og *Persuasion*. Austens litterære univers er fyldt med plagede sjæle, der kæmper for at komme fri af de gamle konventioner. Misforståelser og fejlfortolkninger af andres følelser og intentioner kan få fatale konsekvenser, som folk hænger på i lang tid derefter. Tænk for eksempel på, hvordan det går for den kære Elizabeth i romanen *Pride and Prejudice*.²⁸² Trods sin dragende kærlighed til Mr. Darcy, vælger hun alligevel at afslå hans ægteskabstilbud. Hun bilder sig ind, at hun måske ville have gjort det modsatte, hvis han allerede fra første øjeblik havde optrådt, som det dengang forventedes af en rigtig gentleman. Uheldige og nedladende bemærkninger om de store statusforskelle mellem de to spiller også ind. Efterfølgende forlader han hende opfyldt af både vrede og såret stolthed. Hvilket blot gør misforståelserne endnu større. Som vi ved fra den roman - eller fra Ang Lees fine filmatisering af den med Emma Thompson i hovedrollen - tager det lang tid at lappe sårene og genskabe tilliden.

I romanen er budskabet fra Jane Austen, at man sandelig ikke bør gifte sig af hensyn til sin families traditioner, sociale konventioner eller indkomst, men netop kun ud fra kærlighed. Austens romaner har mange lag. Elizabeth tager sin beslutning om endelig at gifte sig med Mr. Darcy, da han har ændret adfærd, virkelig anstrengt sig og opført sig som en ægte gentleman. Ikke kun overfor hende, men også overfor hendes nærmeste i nød. Så hun beslutter sig til sidst for fuldt og helt at give sig hen til ham. Af taknemmelighed. Ikke fordi, at han har elsket hende en gang, men af taknemmelighed over, at han trods alt fortsat elsker hende og har tilgivet hendes irritable og hårde måde at afslå hans første frieri på. Vi behøver ikke at være fanger af fortiden, men kan gennem større selvindsigt, anstrengelse og god opførsel nå længere, end vores oprindelige status og adfærd ellers tilsiger. Civilisation er for Austen ikke noget, man ejer, men noget man skal gøre sig fortjent til. Således også i kærlighedslivet.

HVAD VAR EGENTLIG ÅRSAGEN TIL BREXIT?

Det er ofte de historier, vi fortæller hinanden, der afgør, hvordan vi handler og stemmer. Fortællingerne er med til at præge den måde, vi forstår og føler virkeligheden på. Men følelser, opfattelser og overbevisninger opstår ikke ud af den blå luft. Følelserne og fornemmelserne skal have en fysisk klangbund, der er kropslig og er materiel. Der er altid et strukturelt og økonomisk baggrundstæppe. Efter mange års markedsliberaliseringer hang det britiske samfund ikke længere ordentligt sammen. Vi har tidligere i kapitel 3 og 4 beskrevet, hvordan de angelsaksiske lande under Margaret Thatcher i Storbritannien og Ronald Reagan satte tryk på privatiseringer, markedsliberaliseringer, skattelettelser og rullede statens

sociale sikkerhedsordninger tilbage. De satte markedet frit, fordi de troede, at det ville skabe højere vækst. Den hyperliberalistiske medicin virkede ikke, men førte til stigende uligheder, flere sociale spændinger og øget politisk polarisering. Som Thomas Piketty har vist i sin bog *Kapital og Ideologi*, førte det til et nationalistisk tilbageslag i en række lande og politiske oprør mod de gamle elitors støtte til globalisering og frihandel. Det førte til stigende EU-skepsis i flere lande.

Det var ikke indvandringsfrygten, men i første række tabet af velfærd, social status og tryghed, der var den udløsende faktor. Sådan var det også med Brexit. Det er ret veldokumenteret. Det EU-skeptiske parti, UKIP, fik efter 2010 i størst vælgerfremgang i valgdistrikter, der i løbet af 1980'erne og 1990'erne var hårdt ramt af stigende globale konkurrence og mistede industrivirksomheder med stigende arbejdsløshed til følge. Nogle forskere har kaldt det Kina-chokket, og man kan se en relativ stærk sammenhæng mellem de regioner, der mistede industriarbejdspladser ved åbningen af markedet til Kina, og som mange år senere stemte for Brexit.²⁸³ Man skal dog være forsigtig med at slutte direkte fra det ene til det andet, for der eksisterer ikke strukturelle økonomiske jernlove, der nødvendigvis fører til en bestemt politisk adfærd.

De britiske politikere kunne have håndteret udfordringerne anderledes. De kunne f.eks. have taget ved lære af den danske model. I Danmark var vi dygtige til at give arbejdsløse syersker efteruddannelse og skabe nye typer af job, da Kina-chokket ramte Danmark. På den måde løftede vi hele landet længere op i værdikæden. Selvom Danmark også lavede velfærdsnedskæringer, var vi væsentligt bedre til at beskytte velfærdssamfundet og dagpengesystemet, da firsernes og halvfemsernes første store globaliseringsbølger ramte landet. Briterne havde været bedre stillet, hvis de havde kopieret den danske opskrift. Men i Storbritannien levede Londons politiske elite i deres egen boble, og de lod ofte nordengelske arbejderbyer i stikken i deres jagt på meritokratiske og veluddannede vælgere. Det skete også, fordi Londons finansielle city fyldte mere og mere i den britiske serviceøkonomi, så den økonomiske magt, de politiske interesser og partierne fulgte med. Det var en fatal fejltagelse, der til sidst kostede EU-medlemskabet og skabte dybe politiske splittelser i Storbritannien, som det kan tage mange år at hele.

Så længe vælgerne følte sig beskyttet af velfærdsstaten, var de ret loyale over for de gamle partier - Labour og de konservative. Men da de under David Camerons regeringer blev ramt af velfærdsnedskæringer og skatteforhøjelser, reagerede de ved at stemme på bl.a. UKIP.²⁸⁴ En større undersøgelse af Thiemo Fetzer, der er økonom ved University of Warwick, har vist, at det først var efter de sociale nedskæringer og Camerons velfærdsreformer, at den folkelige EU-skepsis bredte sig og gav UKIP fremgang.²⁸⁵ Det britiske valgsystem med enkeltmandskredse gør det svært for protestpartier at vinde mandater, så frustrationerne kan ikke rigtig

finde vej ind i de nationale valg, hvor de store partier æder de mindre fisk i farvandet. UKIP's fremgang slog for alvor igennem fra 2009 til 2014 ved Europaparlamentsvalget, hvor der er forholdstalsvalg og alle stemmer tæller lige meget.

Tidsforløbet er ekstremt interessant. Det viser, at først blev de lavtuddannede briter og industriarbejdere ramt af globaliseringen. Velfærdsstaten hjalp ikke folk til efteruddannelse og nye jobmuligheder, og da regeringen skar ned på folks rettigheder, fulgte den politiske vrede, hvor EU også blev gjort til syndebuk. Det var en vrede, som UKIP anført af Nigel Farage høstede på, men de gamle mainstreampartier korrigerede ikke kursen. Ved Europaparlamentsvalget i 2014 blev UKIP det største britiske parti med over 28 pct. af stemmerne. Det var ved samme valg, at Dansk Folkeparti i Danmark og Marine Le Pens parti, Front National, i Frankrig stormede frem med over en fjerdedel af vælgerne bag sig. Det burde have fået alarmklokkerne til at ringe for de mainstreampolitikere og -analytikere, der bildte sig ind, at det ville være en smal sag at vinde en folkeafstemning om EU. Det havde Labour premierministeren Harold Wilson gjort på suveræn vis tilbage i 1975 - selv imod højlydte rebeller i sit eget parti. Men tiderne var skiftet.

Globaliseringen og nationale velfærdsnedskæringer fra Thatchers til Camerons regeringer havde skabt et ocean af sociale og politiske frustrationer blandt arbejderklassevælgere. Den økonomiske og sociale polarisering udløste endnu mere politisk polarisering, hvor parterne - i stedet for at gå i dialog - sad og råbte til hinanden tværs over den fysiske skillelinje i Underhuset. Den konfrontative og polariserede politiske kultur var det værst tænkelige udgangspunkt for at håndtere den nationale eksistenskrise, som Brexit havde fremkaldt. Rent økonomisk er Storbritannien faktisk et af de lande, der har opnået størst fordele på markedsåbningerne i EU's indre marked. Og det var et projekt, som briterne anført af Margaret Thatcher havde en pæn del af æren for.

Storbritannien har suget kapital og investeringer til sig fra andre EU-lande, og asiatiske og amerikanske selskaber har i en række brancher brugt det som brohoved til at erobre kontinentet. Den britiske bilindustri, der ellers var dødsdømt, kunne takket være adgangen til det indre marked genrejse sig med hjælp fra udenlandske bilmærker og skabe over 400.000 arbejdspladser. De britiske universiteter kunne bevare en historisk position som verdensklasseuniversiteter takket være en løbende strøm af dygtige akademikere og studerende fra andre EU-lande. Sundhedssektoren kunne klare den stigende efterspørgsel ved at hente ekstra arbejdskraft fra de øvrige EU-lande. Londons finanscentrum sugede i årevis virksomheder, bankfolk og investorer til sig udefra. Det britiske samfund blev meget rigere undervejs. Men det britiske klassesamfund var ikke særlig dygtigt til at omfordele de makroøkonomiske gevinster ved EU-medlemskabet, så alle samfundsgrupper fik del i festen. Ulighederne steg hastigt. Det endte senere som

landets Europapolitiske akilleshæl.

Storbritannien har politisk, økonomisk og kulturelt gennemgået flere metamorfoser, der har sat samfundet på den anden ende og skabt store spændinger undervejs. I 1970'erne havde Storbritannien det mest progressive skattesystem i Europa, men fra Thatcher og frem lavede de kraftige skattelettelser for de rigeste og formuende, så UK i 1990'erne og i de første årtier af det 21. århundrede førte en mere regressiv og socialt skæv skattepolitik end Frankrig og de fleste andre europæiske lande.²⁸⁶

Under Tony Blair forsøgte New Labour at revitalisere den britiske økonomi, og de opfandt sloganet, *Cool Britannia*, som skulle skabe ny optimisme, modernisering, reformvilje og et større internationalt udsyn. Det nye Labour omfavnede også multikulturalismen, fordi de ønskede at skabe et åbent og inklusivt samfund. Efter Thatcherismen var Blairismen en forandring, der inspirerede mange socialdemokrater på det europæiske kontinent. Storbritannien var et af de eneste EU-lande, der åbnede for fri migration fra de øst- og centraleuropæiske lande, da de blev medlemmer af EU i 2004. Over en million arbejdstagere og studerende fra de øst- og centraleuropæiske lande rykkede i de følgende år til Storbritannien. Den britiske befolkning voksede, fordi der også var mange tilflyttere fra Commonwealth og tidligere britiske kolonier, og det var i kontrast til mange andre EU-lande, hvor befolkningen skrumpede.

Økonomisk var det en overskudsforretning, for de nytilkomne bidrog langt mere til velfærdssamfundet og betalte mere i skatter og afgifter, end de fik fra staten. Så længe briterne oplevede, at de var nogenlunde beskyttet af velfærdsstaten, blev de sociale bekymringer ikke rystet sammen i en cocktail med EU-skepsis og indvandringsfrygt. Ved Europaparlamentsvalget i 2014 førte Nigel Farage igen en af sine EU-skeptiske valgkampe, men han gik på scenen med folk af forskellig etnisk herkomst. Han ville nu markedsføre UKIP som et "ikke-racistisk parti", og han omtalte sine "farvede" kampfæller som "vidunderlige mænd og kvinder" med forskellige baggrunde, som bakkede op bag partiets krav om at tage britisk suverænitet tilbage fra EU.²⁸⁷

UDLÆNDINGEFRYGTEN VAR ET ANDENRANGSPROBLEM

Udlændingefrygten rykkede først ind på Storbritanniens Europapolitiske scene efter migrationskrisen i 2015.²⁸⁸ Frygten for indvandring var reelt et andenrangsproblem, der var afledt af sociale bekymringer og den tilknyttede følelse af statustab, som var udløst af flere års velfærdsnedskæringer, der især havde ramt arbejdervælgere og den lavere middelklasse materielt. Flertallet af briterne ville næppe have stemt for Brexit uden disse forudgående velfærdsnedskæringer. Der

var nemlig en større koncentration af Brexit-vælgere i de valgdistrikter, der forinden var negativt ramt af både øget global konkurrence og af velfærdsnedskæringer. Interessant nok ser denne forklaringsmodel også ud til at kunne bruges i Frankrig. Marine Le Pens nationale front fik mange stemmer ved valget i 2017 netop i de distrikter, der var hårdest ramt af globaliseringen og af velfærdsnedskæringer.

Man skal være forsigtig med at lave en generel teori om, at det lige præcis er det, der giver medvind til protestpartierne i alle lande. Der kan være mange specifikke forklaringer fra land til land. I politik afgøres et partis styrke desuden af modstandernes styrker og svagheder, og af lederens evne til at kommunikere deres budskaber klart, overbevise og skabe håb om forandring. Hændelser i et medlemsland får konsekvenser for hele EU. Udefrakommende begivenheder kan sætte ild i stærke følelser, der slår over i vrede, frygt og politiske oprør.

At indvandringen var et andenrangsproblem betyder ikke, at den slet ikke spillede en rolle ved Brexit-folkeafstemningen, for det gjorde den. Her er det vigtigt at forstå rækkefølgen af de forskellige begivenheder. Efter terrorattentatet i Paris i november 2015 kunne man i britiske meningsmålinger se et hop på 22 procentpoint i den andel af vælgere, der ønskede færre eller ingen flygtninge. Kun 20 pct. af de britiske vælgere var klar til at acceptere flere flygtninge, så frygten dominerede.

Terrorfrygten og indvandringsfrygten forstærkede hinanden - og endnu mere hos de borgere, der i forvejen personligt havde oplevet et socialt statustab og derfor også følte større usikkerhed i deres eget liv. Kort før folkeafstemningen var hele 80 pct. af vælgerne bange for terrorattentater i Storbritannien, og hele 51,9 pct. mente, at flygtninge fra Syrien og Irak var "en alvorlig trussel."²⁸⁹ Det var den gruppe, Nigel Farage søgte at komme ind i hovedet af. Han lagde de pæne manerer fra 2014-kampagnen til side og forsøgte at skræmme folk foran plakater, der viste store masser af indvandrere og flygtninge, der angiveligt marcherede fra Syrien og Irak via Tyrkiet for at bringe Storbritannien til "bristepunktet". Som førnævnt tog briterne på det tidspunkt stort set ikke imod nogle af 2015-krisens flygtninge og folkevandrere, men Farage var ligeglad, blot han kunne nå sit mål om at komme ud af EU. Alle midler tæller.

Selv Boris Johnson i den konservative Leave-kampagne følte, at han måtte lægge afstand til Farages propaganda, og han erklærede i et interview, at han er "passioneret for immigration og for immigranterne." Dermed søgte han at berolige mere moderate vælgere og EU-tvivlere, der ikke brød sig om at blive udstillet som racister, men som var meget bekymrede for Storbritanniens sociale sammenhængskraft og sikringen af det nationale sundhedssystem. Det var den perfekte arbejdsdeling - *good cop, bad cop*, som vi kender fra utallige kriminalfilm. Målet er det samme. Uanset, hvordan vælgerne stillede sig i udlændingedebatten, kunne

det ikke ændre, at den europæiske krise og terrorchokket fra Paris-attentatet spillede ind i de britiske vælgers psykologi. Nogle var bange for indvandring af terrorisme trods det faktum, at alle store terrorattentater i Storbritannien er udført af hjemmefødte borgere. Andre var bange for, at indvandringen og EU-medlemskabet ville sende dem længere ned i køen til velfærdssikring og hospitalspladser.

Stærke uløste bekymringer kan give folk følelsen af, at de er udsat for det psykologen Karen Stenner har kaldt for en ”normativ trussel” - det vil sige en pludselig og fundamental forandring i det omgivende samfund, som truer den etablerede samfundsorden.²⁹⁰ Den ryster den nationale konsensus og den følelse af fællesskab, der binder os sammen som et folk med fælles myndigheder, institutioner, værdier og normer. Når den rammer os som et ydre chok, kan den udløse et kraftigt politisk tilbageslag, hvor ”vi” afgrænser dette fælles ”os” fra dem, vi føler, truer os. Under normale omstændigheder vil konservative og tryghedssøgende vælgere være åbne overfor at leve side om side med flere etniske grupper og være relativt liberale og tolerante. Men når nationen udsættes for det, de opfatter som en krise og ydre trusler, lukker de af og fristes af mere autoritære dynamikker og værdier, hvor de vender ryggen til indvandrere og flygtninge. Den autoritære tænkning appellerer til folk, der ikke kan tolerere og magte kompleksitet, og som efterspørger simple, kontante og håndfaste modsvar. De kræver, at den stærke sikkerhedsstat garanterer lov og orden imod det, de opfatter som en ydre trussel. Det var ikke EU, men nationalstaten, der skulle levere den. Mente Brexit vælgerne.

DEN ELITÆRE NATIONALISMES SYNDEBUK

”Hvis man tror, at man er en verdensborger, er man borger fra intet. Så forstår man ikke, hvad ordet borgerskab betyder.” Der gik et gys igennem mig, da jeg hørte disse ord. Det var den britiske premierminister Theresa May, der sagde det i en tale på den konservative partikonference den 5. oktober 2016. Hun var valgt til at lede Storbritannien efter folkeafstemningen om Brexit og føre landet ud af EU, selvom hun selv havde anbefalet et ja til EU. Nu virkede det, som om hun søgte at overkompensere i et håb om at tøjle det EU-kritiske bagland i det konservative parti.

På dette tidspunkt studerede mine to sønner i London. Jeg følte derfor, at Brexit nu også var blevet et personligt anliggende. Som om mine sønner og de omkring tre mio. andre EU-borgere i Storbritannien ikke hørte til. Mays ord var begyndelsen til en politik, der deler befolkningen op, og hvor alle andre end britiske borgere i grunden blev behandlet som andenrangsborgere - ekskluderet fra fællesskabets inderkerne - og fremover ville blive behandlet som fremmede. May såede tvivl om de europæiske borgeres rettigheder i fremtiden. Og hun

vidste det. Jeg sandede i det øjeblik, at mine to sønner risikerede at miste deres borgerrettigheder i England. Det vil sige de borgerrettigheder, som de havde som europæiske borgere i EU, herunder adgang til sundhedssystemet.

Hvis Storbritanniens konservative regering slet ikke vil garantere dem nogle rettigheder overhovedet, vil de blive behandlet som andre flygtninge og migranter, der er endt i en statsløs retstilstand i et land, som de ellers gerne ville bidrage til med deres talenter. Mine ene søn brød sig ikke om stemningsskiftet efter Brexit og vendte tilbage til Danmark. Men min ældste søn, der er sangskriver, rockmusiker og musikproducer, valgte at holde ud et par år til. Han var kommet til byen for at udvikle sig i Europas største og stærkeste musikmekka. Landet, der havde skabt The Beatles, The Rolling Stones, Pink Floyd, The Clash, The Kinks, Oasis, Blur, Radiohead, Coldplay, Adele og mange flere. Sangene rækker langt ud over hjemnationen, men de kan også samle os som mennesker og musikelskere på tværs af grænserne. Mange af sangene er i øvrigt produceret i de berømte studier i Denmark Street i det kosmopolitiske London. Theresa Mays tale fik mig til at tænke tilbage på John Lennons vise sang, *Nowhere Man*, der blev udsendt som en single i 1966.

*"He's a real nowhere man
Sitting in his nowhere land
Making all his nowhere plans for nobody
Doesn't have a point of view
Knows not where he's going to
Isn't he a bit like you and me?"*

Denne følelse af ikke at høre til noget sted og sidde i et tidløst *nowhere land*, hvor man ikke rigtig ved, hvor man skal hen, og hvad man vil med sit liv, kan mange sikkert godt genkende fra sig selv. Hvis man er helt ærlig. Ikke fordi, at vi ikke hører til, hvor vi bor, studerer, arbejder og elsker, men fordi det moderne menneskes liv til tider er ret individualiseret, og fællesskaberne ikke længere er, hvad de har været. De er i alt fald forandrede. Under evig forandring. Vi er personer og ønsker individuel frihed, men vi ønsker også at have steder at høre til.

Globaliseringen har mange forskellige ansigter, og den mærkes både i toppen og bunden. Den kunne også mærkes i dobbeltdækkerbussen ud til min søns lille lejlighed i Leyton, i det østlige London, for på de to etager i bussen kunne man se en mangfoldighed af forskellige nationaliteter og etniciteter, og man kunne høre stemmer fra mange forskellige sprog. Der var også engelske stemmer med dialekter, hvor ikke alle er lige lette at afkode. Nogle i bussen stammede fra de gamle britiske kolonier efter afkoloniseringen. Andre var måske kommet som flygtninge efter krige og konflikter i det globale Syd. Eller fra Øst- og Centraleuropa efter kommunismens sammenbrud og disse landes optagelse i EU. Men mange er også

kommet fra provinserne, fordi der har været flere jobmuligheder i Londons City.

I generationer har Storbritanniens vitalitet og innovationskraft været tæt forbundet med denne flernationale og multikulturelle mangfoldighed. Finanssektoren i Londons City, der står bag op imod 30 pct. af Storbritanniens bruttonationalprodukt, kan ikke overleve uden udenlandsk arbejdskraft.

Jeg husker, da jeg som helt ung journalist blev sendt til London under Irak-Kuwait krigen i 1991 for at dække finansmarkedets reaktioner. Det slog mig dengang, at byen var en magnet for bankfolk og tradere fra hele verden. Nogle af dem bor der stadig den dag i dag. Og også de har bidraget til landets rigdom og gjort London City til Europas førende finanscentrum. Det var sådan set også dem, som Theresa May gik til angreb på. For lige inden fordømmelsen af verdensborgerne fra ingenmandsland, sagde hun, at ”i dag opfører alt for mange mennesker i magtpositioner sig som om, at de har mere til fælles med de internationale eliter, end folk længere nede ad gaden, de folk de beskæftiger, de folk de passerer på gaden.”

Den nye britiske patriotisme, som skulle erobre borgernes hjerter, var et opgør med de internationale eliter, der angiveligt har forrådt deres medborgere og ikke føler nogen samhørighed med naboerne, men blot rejser hvileløst rundt på kloden, som om de ikke hører hjemme noget sted. Der er en lang tradition for at rejse den slags kritik. Den dukker ofte op i krisetider, hvor magthavere forsøger at samle nationen ved at udpege syndebukke.

Tilbage i november 1933 holdt den tyske fører, Adolf Hitler, en tale på Siemens Dynamo fabrikken i Berlin, der til forveksling kunne ligne Mays tale: ”Det er en lille rodløs international klike, der vender folk imod hinanden, og som ikke ønsker dem fred. Det er folk, der føler sig hjemme både intetsteds og overalt, som ikke har noget land, de er vokset op i, men som lever i Berlin i dag, i Bruxelles i morgen, i Paris dagen efter og derefter igen i Prag eller Wien eller London, og som føler sig hjemme overalt.”

Det var den selvsamme november, hvor Hitler havde sendt sine stormtropper ud for at forfølge og fængsle jøder, romaer, socialdemokrater, kommunister og andre som i den nazistiske ideologi var landsforrædere og fremmedelementer, der skulle fjernes fra det tyske tusindårsrige. Ikke alle var omfattet af Hitlers løfte om fred. Alle oppositionspartier blev forbudt, og Hitler samlede den totale magt i det nazistiske parti for at starte det, der skulle blive Europas hidtil værste krig.

Historien gentager sig aldrig, og May var selvfølgelig ikke Hitler. Så langt fra. Hun var sikkert slet ikke bevidst om, at Hitler også engang havde langet ud efter den rodløse internationale elite. Der er en verden til forskel mellem de to ledere. Man skal desuden besidde et meget overfladisk kendskab til historien, hvis man bilder sig ind, at den ene nationalisme ligner den næste. Der er mange forskellige

nationalismer, og de kommer i alle mulige ideologiske klædedragter. Men enkelte af fortidens ideer genopstår undertiden i nye klæder under nye betingelser. En ting har de dog til fælles - fra nationalisterne på det yderste højre til det yderste venstre - og det er, at de altid opfinder eksterne syndebukke og søger at hænge de rodløse og internationale eliter ud for at være selve antitesen til de nationale og rodfæstede borgere, der har fædrelandskærlighed og kærer sig om næsten. Sagen er bare, at verden er meget mere kompleks. Der er masser af generøse, uegennyttige og fantastiske mennesker i alle lejre. Og der er også flere selvtilstrækkelige egoister og *free riders* i de forskellige lejre, end man ofte forestiller sig. Det er ikke altid ens egen stamme, der har alle de bedste svar. Nogle gange kan man faktisk lære meget mere af de andre. Som oftest er man stærkere, dygtigere og mere modstandsdygtig, hvis man lærer at samarbejde på tværs af stammerne og de forskellige politiske lejre.

Jeg spidsede alligevel ører, da jeg hørte Theresa May genindspille den gamle vrede melodi om de farlige rodløse internationale eliter. For som gamle schlager-sange hænger den åbenbart forbandet godt fast i øregangene. Mange har i de senere år fortalt historien om, hvordan de globale og rodløse eliter og virksomheder river sig fri af hjemnationen. Men hvordan kan May og hendes efterfølger Boris Johnson ride den ideologiske kæphest? De tilhører en lang række af Oxford-uddannede politiske ledere, og de er selv elite helt ind til rygmarven. Alene måden, de taler på, skal signalere deres klasse, og det er i alt fald ikke pøblens brogede og farverige dialekter, som de anvender til at få magt og udøve magt. De forsøger at bilde folket ind, at der findes en anden og farligere elite derude - det vil sige den internationale elite - der ikke forstår det britiske folk. Og vil forråde det. Så den britiske elite er antielitær og elitær på en og samme tid. Eller også er kernen, at de bare er elitære nationalister. De har skamredet kritikken af de rodløse internationale eliter for at bevare deres elitære privilegier i Storbritannien og dermed bevare det moralske og intellektuelle lederskab over det britiske folk. De foregiver, at de har en autentisk og indfødt stemme, der er i samklang med folkets dybe sindelag.

Hele modstillingen mellem elite og folk bør ikke drives for vidt. Der er elite og magthavere blandt både nationalister og ikke-nationalister, såvel som blandt EU-tilhængere og EU-modstandere. Eliten - i sin pluralitet af eliter - er også en del af folket, og de har stemmeret. I et demokrati er alle stemmer lige meget værd. Ikke mindst på valgdagen. Men antielitære og antiautoritære meningsdannere, der beruser sig i folkelighed, har i Storbritannien såvel som andre EU-lande lagt eliten for had. Det retoriske greb er det samme. De foregiver, at de kender den sande, autentiske og ubesmittede røst, som kan frigøre folket fra elitens tyranni. Det ligner en ny variant af folkeromantikken. Det er særlig farligt, når disse nye

folkeforførere taler om folket i ental, for der er aldrig et folk i ental, men kun en flerhed af personlige og kollektive stemmer, der skal nå til enighed om, hvad der forbinder dem, og hvilke spilleregler der gælder i samfundet.

POLARISERENDE DEBAT

Den britiske samfundsanalytiker og journalist, David Goodhart, skrev i 2017 en bestsellerbog, hvor han argumenterede for, at Brexit og Trumps valgsejr var udtryk for et oprør fra de lokalt forankrede *somewheres* imod de rodløse *anywheres*, der er veluddannede, progressive individualister, som er mobile og nemt tilpasser sig nye steder og mennesker.²⁹¹ De første har en relativ konservativ identitet, de føler sig stærkt tilknyttet til deres sociale gruppe og deres hjemsted, de bryder sig ikke om hastige samfundsforandringer, de prioriterer tryghed, sikkerhed og orden. De føler sig ukomfortable ved mødet med fremmede, andre kulturer og på rejser i udlandet. I denne gruppe af *somewheres* er der relativt flere folk med kortere uddannelser, og der er mange hvide mænd med arbejderklassebaggrund.

De føler, at deres etnicitet, nationale kultur, traditioner og identitet er truet af immigration, multikulturalisme, EU og globalisering. *Anywheres* trives derimod med forandringer og med alt det, som de lokale *somewheres* frygter. De er komfortable med immigration, europæisk integration og menneskerettigheder. Omend de også kan være ganske patriotiske, ser de sig først og fremmest som verdensborgere og gennem deres arbejde stræber de efter selvrealisering. Goodhart beskriver sig selv som en *anywhere*, der har sympati for de *somewheres*, der som følge af en løssluppen international liberalisme har fået rystet deres økonomiske og jobmæssige sikkerhed. Og de gamle sociale relationer og den kultur, som de lokale *somewheres* holder af og føler sig knyttet til, er blevet ødelagt.

Alt er ikke sort-hvidt i Goodharts analyse. Der er også en stor gruppe af *inbetweeners*, som ifølge Goodhart udgør omkring 25-30 pct. af befolkningen, og som har et ben i hver lejr. Kategorierne er flydende og overlappende. Faktisk erkender han, at de i grunden bare er metaforer for noget andet. Selv *anywheres* kommer et sted fra, men flertallet er *Leavers* i den betydning, at de forlader deres hjemby for at gå på universitetet, og de vender ikke tilbage. Bagefter kommer han med den vigtige pointe, at selv *anywheres* kan være "temmelig rodfæstede i nye steder og netværker. De er nemlig ofte forbundet til stærke 'valgte' fællesskaber"... "og kan også udtrykke en 'gruppe-tænkning', der er lige så bindende og forblændende som hos *somewheres*." Måske er realiteten - selvom Goodhart ikke skriver det - at de to gruppers flokkultur faktisk ligner hinanden, om end de har forskellige ideer?

Goodhart har en vigtig pointe, der er værd at forholde sig til: I et demo-

krati gør politikerne klogt i ikke at ignorere den halvdel af befolkningen, som er somwheres, og som stadig har en vigtig rolle i det nationale samfund og i kulturen. Det vil være uklogt at tale ned til dem eller at stemple dem som farlige populistere, der er irrationelle og i deres følelsers vold, mens den oplyste elite bilder sig ind, at de selv altid handler fornuftsbaseeret. I stedet for at se det som envejs-proces, hvor anywheres ikke lytter til somwheres, taler ned til dem og distancerer sig, mangler vi en åben og ærlig dialog, hvor begge parter anerkender de andres ret til at være her, til at udtrykke deres meninger, til at vise deres følelser og til at forsvare deres synspunkter. Sympati er et godt sted at starte, når man skal forstå andre mennesker, især dem der føler sig som ofre. Prøv et øjeblik at lægge de hurtige konklusioner væk og se virkeligheden med deres øjne. Hvad har de oplevet? Hvorfor føler de, som de gør. Har de oplevet et statusstab og lidt nogle nederlag, som de ikke kan bære, og som skal overvindes?

Der kan opstå misforståelser, og fordommene kan være gensidige. Den foragt, som eliten til tider udviser overfor ordinære borgere, kan man også finde hos folk, der bor i yderområder, i landsbyer og socialt nedslidte by-ghettoer. Den moralske arrogance og de indgroede fordomme om de andre, er nogle gange mindst lige så stærke blandt de afmægtige som blandt de mægtige. Den ene har ofte ikke noget at lade den anden høre. Begge parter har stærke følelser for, hvad de tror på. Og begge parter bruger fornuftsbaseerede argumenter, men de udtrykker dem blot forskelligt.

Somwheres, der stemte for Brexit, havde også deres grunde til at stemme for at melde sig ud af EU, og de anywheres, der ønskede at blive i EU, havde ligeledes stærke følelser for at være med i det europæiske fællesskab. Begge lejre har haft en tendens til en vis selvgodhed, hvor man har lavet grove forenklinger af, hvad der driver den anden part, så den anden gruppe fremstår i et dårligere lys. Der er sket en dæmonisering af den anden part, fordi det er en effektiv måde at mobilisere tilhængere. Og det har taget overhånd.

DE NYE FJENDEBILLEDER

Theresa Mays angreb på den samfundselite, der også føler sig som verdensborgere, var i strid med et ideal, der engang gjorde Storbritannien *Great*, og hun gjorde dem til skydeskive for den folkelige vrede. Det var måske hensigten. May var som national leder under pres og sad på et spinkelt flertal, så hun havde brug for et ydre fjendebillede til at samle nationen. Hendes svaghed kunne til tider fremkalde sympatifølelse. Hun udviste langt større moderation i skilsmisseforhandlingerne med EU, end hendes efterfølger Boris Johnson gjorde, da han overtog magten i 2019. Men det ændrer ikke, at May gennem flere år aktivt har været

med til at splitte det britiske samfund endnu mere. Det var på hendes vagt som indenrigsminister, at den konservative regering sendte små *Go Home* varevogne rundt i multietniske boligkvarterer for at opfordre udlændinge til at rejse hjem eller at indberette småkriminelle, så de kunne sendes ud af landet. Den hårde udlændingeretorik fortsatte da hun blev premierminister og holdt sin famøse første kongrestale. Hun talte om landets sociale sammenhængskraft og appellerede til det, briterne kalder *One-Nation Conservatism*, men samtidig gjorde hun udlændinge, verdensborgere og EU-migranter til en kaste af andenrangsborgere, der ikke rigtig hører til i nationens varme inderkreds.

I 2017 hyrede May den politiske redaktør fra avisen Daily Mail, der året forinden havde hængt dommerstanden ud på forsiden af sin avis med ordene: *Enemies of the People*. Folkets fjender, fordi de havde afsagt en klar dom om, at regeringen først skulle samle et flertal i Parlamentet, før den kunne aktivere artikel 50 proceduren og indlede forhandlinger med EU om en exit. Dommerne forsvarede det parlamentariske demokrati imod et pøbelvælde uden retsstat, men Daily Mail hængte dem ud med navns nævnelse og billede på forsiden og piskede dermed til en stemning, hvor modstanderne blev udskammet som ”fjender” og ”fjender” af nationen. Det sagde meget om Mays moralske habitus, at hun få måneder efter denne hændelse præmierede redaktøren, der blæste til angreb på dommerstanden. Det er også en del af den triste historie om Brexit. Nogle af de klassiske liberale britiske værdier er blevet kastet over bord i skilsmisseprocessen. Folk viser sig desværre ikke altid fra deres bedste side i skilsmisedramaer.

Da Boris Johnson i sin tid var borgmester i London (2008-2016) var han ikke bange for at fremhæve London som byen, hvor der tales 300 forskellige sprog, og byen har en ”stolt historie med tolerance og diversitet”. Han er ikke konsistent i sin værdipolitik, men zig-zagger mellem tidåndens kastevinde. Før han blev borgmester, udstillede han i flere omgange sin egen intolerance med nedsættende udtalelser om fremmede, som til forveksling ligner hvid racisme af den gamle skole. Som da han i 2002 skrev, at afrikanere ligner folk med ”vandmelonsmil”. Men som borgmester optrådte han med mere liberale og multikulturelle synspunkter.

All the World's a Stage, som det hedder i William Shakespeares teaterstykke, *As You Like It*. Johnson har måske hentet inspiration i stykkets melankolske figur, Jacques. Han ser kynisk på andre mennesker, og han er frem for alt optaget af at more sig. I en berømt monolog i stykket siger han, at ”hele verden er en scene. Og alle mænd og kvinder er blot skuespillere. De har deres exitter og deres indgange. Og en mand spiller mange roller i sin tid.” I Brexit kampagnen erklærede Boris Johnson, at han var for immigration, selvom han året inden i Daily Telegraph advarede mod, at UK kan blive ”en magnet for horderne fra Calais.” I 2018 beskrev han muslimske kvinder, som nogle der går rundt og

”ligner postkasser.” Men han luftede også liberale synspunkter i en klumme, hvor han fordømte Danmarks burkaforbud. Boris Johnson er ikke altid let at blive klog på. Bag hans Oxford-uddannede liberalisme anes med jævne mellemrum også antydningen af en racistisk undertone.

Til tider er han mere sarkastisk end diplomatisk. Da USA’s præsident, Barack Obama, før folkeafstemningen kom med en indtrængende opfordring til briterne om at blive i det europæiske fællesskab, svarede Johnson igen på denne måde: ”Nogle siger, at det (Obamas udtalelser, red.) er et symbol på den delvist kenyanske præsidents nedarvede modvilje overfor det britiske imperium - som Churchill var en så glødende forsvarer af.” Det var arrogant sagt. Men han var også snu. Det er angiveligt nogle *andre*, der siger det. Men Johnson spillede åbent på folks fordomme om sammenhænge mellem arv og race, og han hentydede i realiteten til falske oplysninger om Obamas amerikanske fødselsattest, der på det tidspunkt florerede i ekstreme højrekredse og på Fox News. Det sagde meget om Johnsons karakter - eller mangel på samme. I kampen for magten i Storbritannien har han ikke skyet noget middel.

Med sine udtalelser har han flere gange pustet til de gamle racistiske dæmoner i det britiske samfund. I den forstand er han en del af den højrenationalistiske populismebølge, som Donald Trump har redet på i USA. I sin tid som præsident opfordrede Trump sorte kongresmedlemmer til at ”rejse hjem til, hvor de kommer fra”, han bad hvide amerikanere om at bruge alle midler på at stoppe mexicanske indvandreres invasion, han undlod at tage afstand fra tilhørere, der ville skyde eller lynche amerikanere på grund af racen, og han roste Ku Klux Klan ledere for deres nationalisme. Han ville også sætte militæret ind for at dominere og undertrykke aktivister fra Black Lives Matter, der i 2020 demonstrerede imod politimordet mod George Floyd og krævede et opgør med racismen.

Boris Johnson har aldrig løjet så systematisk som Trump, men under Brexit-kampagnen stod han og løj for åben skærm om, at Storbritannien sendte 350 mio. pund hver uge til EU. Johnson har en meget let omgang med sandheden. Det havde han også, da han var korrespondent for Daily Telegraph i Bruxelles.²⁹² I begyndelsen af 1990’erne, hvor jeg dækkede en række EU-topmøder for DR’s Orientering, husker jeg, hvordan den britiske journalist med det strittende blonde hår kunne kapre pressemøder med vilde spørgsmål. Flere gange skrev han opdigtede historier om, hvordan den daværende formand for Kommissionen, Jacques Delors, havde lagt såkaldt hemmelige planer om at overtage magten i Europa. Hvilket viste sig at være falsk. Hans historier blev slugt med stor appetit af de EU-modstandere i Danmark, der ved folkeafstemningen om Maastrichttraktaten i 1992 overtog alle de vilde Johnson historier om den farlige franskmand og hans forestående planer om at nedlægge nationalstaten og bygge

Europas Forenede Stater. Selv da Storbritannien endelig besejlede sin skæbne og forlod EU, var fællesskabet fjernt fra at realisere disse føderale ideer, som Johnson havde underholdt sine læsere med tre årtier tidligere. Men hvad betyder det? For Boris Johnson er ”endelig” blevet premierminister for Storbritannien.

UMULIGE LØFTER

Brexit har åbnet dybe sår i det britiske samfund, som det kan tage mange år at hele. Boris Johnson blev i juli 2019 valgt til formand for de konservative og efterfølgende udpeget til premierminister. Med Brexit-kampagnechefen, Dominic Cummings, som hans nærmeste rådgiver gik han i gang med at samle de loyale støtter omkring sig og fjerne alle tilhængere af et blødt Brexit fra partiets og regeringens magtcirkler. Cummings trives i kaos, der forvirrer modstanderne, for han elsker den gamle kinesiske krigsstrateg, Sun Tzu, som også flere generationer af guerillakrigere har taget ved lære af. Man skal undgå direkte konfrontationer, gerne snyde fjenden med forførende snak og derefter handle med stor hurtighed, så fjenden ikke når at omgruppere sig i tide. Det gjorde Johnson, men det var ikke en krig, men et politisk magtspil med mange ubekendte. Og masser af sårede følelser. Mindre end tre måneder efter var hans flertal smuldret, da flere moderate konservative havde vendt ham ryggen på grund af hans hårde tilgang til Brexit.

I oktober 2019 udskrev han parlamentsvalg, da han heller ikke kunne samle et endeligt flertal for sin genforhandlede skilsmisseaftale med EU. Valget rensede luften, sikrede de konservative et stort flertal, og den 23. januar 2020 - tre et halvt år efter folkeafstemningen - godkendte Parlamentet endelig aftalen med EU. Der er stadig enorme mængder af ophobede frustrationer og vrede i det britiske samfund, som det kan tage flere år at overvinde. Det store spørgsmål er, om man kunne have grebet det anderledes an. Det vil jeg mene. Passionerede EU-tilhængere er måske af den opfattelse, at David Cameron aldrig burde have udskrevet den folkeafstemning og solgte nationens fremtid for en midlertidig borgfred i det konservative parti. De føler måske endda vrede over, hvordan han kunne være så dum. Hvorfor gik han videre med ideen, selvom det fra november 2016 så ud til, at flygtningekrisen og ny terrorfrygt kunne give EU-modstanderne ekstra medvind.

Det er nemt at være bagklog. Nogle vil endda gå så vidt som til at sige, at man aldrig bør afholde folkeafstemninger om EU-spørgsmål, fordi der er risiko for at tabe dem. Det er ikke min opfattelse. Folkeafstemninger om store samfundsspørgsmål kan have en vigtig demokratisk rolle, hvis de afholdes med omtanke. Desuden var der en moralsk forpligtelse, for Cameron havde lovet vælgerne at afholde en folkestemning. Det er dog ikke ligegyldigt, hvordan man organiserer

folkeafstemninger, hvilke spørgsmål der stemmes om, og hvordan man fortolker afgørelsen bagefter. Skal det være et åbent og klart demokratisk valg, må vælgerne have veldefinerede alternativer at vælge imellem. Det skete ikke ved Brexit folkeafstemningen. I virkeligheden stemte vælgerne ikke om to modeller. At blive i EU var et klart status quo valg, som alle kendte. Krydset for Brexit var derimod ikke bare et valg om at komme ud. Det handlede også om måden, man træder ud af fællesskabet på, og hvordan man i fremtiden vil samarbejde med EU.

Det var en fordel for Leave-siden, at skeptikere, tvivlere, unionsmodstandere og de hårde nationalister hver for sig kunne drømme om alle mulige exit-løsninger, før de stemte, uden konkret at vide, hvad man egentlig stemte om. 51,9 pct. af vælgerne stemte for at sige farvel, men de deponerede deres fremtid i en sort boks med en lang serie af forskellige muligheder. Det blev meget tydeligt under den tre en halvt år lange forhandlingsproces om skilsmisseaftalen, at ingen med sikkerhed vidste, hvilken form for exit, vælgerne egentlig havde stemt for. Mange Leave vælgere kunne med rette føle sig snydt bagefter. Før folkeafstemningen havde Nigel Farage f.eks. lovet vælgerne, at de ved en exit kunne få en bedre aftale end Norge, der har adgang til det indre marked uden at være medlem af EU.

Men efter folkeafstemningen var han så eksalteret i sin sejrusrus, at han glemte sit løfte og pludselig førte kampagne for en hård exit. I stedet for på civiliseret vis at afslutte forholdet som en gentleman, ville han som den vrede ægtemand smække døren i bag sig og forlade hustruen med alle børnene og nægte at betale regningerne på det hus, de havde bygget sammen. Dermed forrødte han de vælgere, som havde stemt Leave i en tro på, at Storbritannien måske kunne få en Norge plus løsning.

Havde Theresa May bedt om en norsk løsning, ville EU27 partnerne hurtigt have lavet en aftale. For det er en velafprøvet model. Boris Johnson havde også afgivet alle mulige umulige løfter, der ikke var indbyrdes sammenhængende. Før folkeafstemningen lovede han vælgerne, at Storbritannien kunne forlade EU's toldunion og derefter handle frit med EU uden told på varerne. Som om UK kunne være med i det indre marked, uden en toldunion og uden at være bundet af EU-beslutninger, men stadig bevare fuld suverænitet over sine egne regler. Herunder retten til selv at kontrollere sine egne grænser. Flere EU-ledere forsøgte inden folkeafstemningen at forklare, at den mulighed ikke eksisterer, og at ingen lande har fået en sådan model med frihed på alle hylder. For Johnson handlede det om at sælge en historie til vælgerne om, at han forsvarede fuld britisk suverænitet. Han så stort på, at man i verdenshandelsorganisationen WTO har gensidigt forpligtende regler om told, afgifter og standarder, som Storbritannien skal overholde for at få en handelsaftale med andre lande i WTO.

I det virkelige liv findes ingen gratis frokost, og i international økonomi kan et land ikke bare opføre sig som en egoistisk teenager, der bare gør, hvad der

passer ham uden at leve op til de internationale spilleregler, der er aftalt over tid og ofte af flere generationer. Sådan er det også med EU. Efter folkeafstemningen måtte EU's chefforhandler, Michel Barnier, forklare de ret uforberedte britiske forhandlere, at vælger man en norsk aftale, skal man acceptere de fælles regler for det indre marked, som EU-landene aftaler med hinanden. Man må respektere EU-domstolens afgørelser. Det var som at føre et umodent barn op ad en pædagogisk trappestige med forskellige løsninger, som hver især har en række juridiske bindinger og pligter, der ikke bare kan gradbøjes efter forgodtbefindende. Briterne fik ikke lov til bare at plukke de bedste kirsebær, uden at give noget igen og påtage sig nogle pligter.

Rigtig mange Leave-vælgere ønskede sig en norsk løsning, men de var pludselig fanget i et forhandlingsspil, som mere handlede om Boris Johnsons magtkamp mod Theresa May og de moderate EU-tilhængere i det konservative parti. De to Leave-kampagner havde lovet at tage kontrollen tilbage over grænserne, men det viste sig, at det konkret stødte sammen med den nordirske fredsaftale, som Storbritannien var bundet af. EU ville ikke acceptere en hård grænsekontrol ved grænsen mellem Nordirland og Irland, fordi man frygtede en genopblussen af uroligheder og den gamle terrorkrig. Men den britiske regering ville omvendt ikke lave grænsekontrol med varer, der krydser havet over til Nordirland, på grund af frygt for deling af det forenede kongerige. Forhandlerne måtte tegne cirkelns kvadratur, og det endte med en bagstopperløsning, så den britiske regering måtte love at kontrollere eksportvarer, der sendes via Nordirland til EU's indre marked. EU vil være sikker på, at varerne pålægges den rigtige toldafgift og samtidig overholder EU's standarder og miljø-og sundhedskrav.

I den endelige skilsmisseaftale på næsten 600 sider var mange formuleringer åbne for fortolkning og senere forhandlinger om fremtidens partnerskab. Tilhængerne af en hård Brexit brød sig absolut ikke om, at Storbritannien indirekte måtte underlægge sig visse EU-regler og i sidste ende kunne dømmes ved EU-domstolen. Det var ikke Storbritannien, der havde bukserne på i skilsmisseforhandlingerne, for EU27 landene stod samlet i stedet for at lade sig splitte af briterne. På et tidspunkt sagde May, at "ingen aftale er bedre end en dårlig aftale," fordi hun forsøgte at bilde EU ind, at den britiske regering var parat til at kaste sig ud på dybt vand med en hård Brexit. Ingen troede på det, for det ville være det dyreste scenarie for britisk økonomi. Det var en tom trussel. Både i Storbritannien, i EU27 landenes hovedstæder og i Kommissionen blev der brugt oceaner af tid på forhandlingerne. Over to tusind gange måtte embedsmænd fra Whitehall i London rejse til Bruxelles for at forhandle om alle mulige tekniske detaljer, og ifølge et kvalificeret skøn kostede forhandlingsprocessen briterne over 16 mia. kroner på møder, forberedelser, udarbejdelse af notater og så videre.²⁹³ Hvilket spild af penge.

EU gav flere konkrete indrømmelser undervejs og var relativt lydhøre overfor de britiske krav, men man forsvarede også sine røde linjer: Frem for alt det indre marked og de fire grundlæggende friheder om fri bevægelighed, som EU27 overhovedet ikke var villig til at gradbøje. EU havde råd til at sige nej tak til en dårlig aftale. Det havde Storbritannien ikke. Selvom Storbritannien er verdens sjette største økonomi målt på bruttonationalproduktet og en atommagt med en lang gloriøs historie, udgør den britiske økonomi kun knap en femtedel af EU27 landenes BNP. Briterne er langt mere afhængige af eksport til EU's indre marked, end EU27 landene er af eksport over kanalen. Den ubalance kom tydeligt til udtryk i forhandlingerne. Briterne havde sagt farvel til medindflydelse i EU, men i Brexit-forhandlingerne blev det klart, at de ikke var suveræne nok til at frigøre sig fra den økonomiske afhængighed af det indre marked, og mange af de regler, som EU har vedtaget.

TABT SUVERÆNITET

Det er uvist, hvad fremtiden byder på. Der kan løbe meget vand i kanalen i de kommende år, når EU og Storbritannien skal finde nye måder at samarbejde på. Man kan ikke udelukke, at briterne om føje år - måske efter en længerevarende økonomisk krise - en dag kommer tilbage og banker på EU's dør for at få en ny aftale. Eller måske for at blive optaget i fællesskabet igen. Storbritannien kan ikke abstrahere sig væk fra det geografiske faktum, at verdens største indre marked ligger få kilometer fra, hvor briterne lever, bor og arbejder. Geografi betyder mere, end man forestiller sig. Selv i en globaliseret økonomi.

De britiske vælgere er til deres overraskelse vågnet op til en anden virkelighed. Exitvælgere havde hver for sig forskellige drømmescenarier, men ingen fik den løsning, de drømte om. Hvordan kan jeg sige det så sikkert? Flere meningsmålinger vidner om det. Hvad mente de britiske vælgere, mens den britiske regering forhandlede om en skilsmisseaftale? En meningsmåling om de forskellige modeller viste, at over 43 pct. af vælgere foretrak en norsk løsning.²⁹⁴ Selv hver tredje Leave-vælgere ønskede at gå med i EØS-samarbejdet med EU ligesom Norge. En fjerdedel af vælgere ønskede at stadig at blive i EU, så hele 68 pct. af vælgere ønskede enten at få en EØS-løsning eller helt at blive i EU. Men de fik ingen af delene. Kun 22 pct. ønskede en hård Brexit uden en aftale. 11 pct. af vælgere ønskede en toldunion, som den Tyrkiet har med EU.

Det er tankevækkende, at ingen af de store partier i Parlamentet støttede den norske EØS-model, selvom det var den foretrukne løsning for de fleste af vælgere. Det endte med et miskmask af forskellige kompromisser, som lå langt fra vælgerflertallets foretrukne løsninger. Boris Johnsons endelige Brexit-aftale er

på flere punkter endda løsere end den økonomiske handelsaftale, som EU har indgået med Canada. Man er endt med noget, der ligger midt mellem en tyrkisk toldunion og et hårdt Brexit, selvom disse to løsninger kun havde støtte fra to små minoriteter, der til sammen udgør omkring en tredjedel af vælgerne.

Det minder på en måde om H.C. Andersens berømte eventyr om, hvad fatter gør er altid det rigtige. Bondemanden tager til markedet ridende på en hest, men vender hjem til konen med en sæk rådne æbler. Et par englændere, nogle hestehandlere og studehandlere følger manden tilbage til det lille hus med stråtag, hvor konen venter. De fremmede gør alle et væddemål, og englænderne vædder på, at husbonden vil få et knubs af konen, da han vender tilbage. Efter han har fortalt hele historien, får han både et godt grin og et stort kys af konen. Det er ægte kærlighed. H.C. Andersen, der er den fineste eventyrfortæller, man kan forestille sig, kender en hemmelighed om livet, som måske ikke var faldet de kloge englændere ind. Men de må ved synet af det kærlige kys, udbryde: "Altid ned ad bakke og altid lige glad! Det er nok pengene værd!" Bagefter betalte de det skippund (160 kg) guldpenge til bondemanden, som de havde sat på højkant. Det var moralen i eventyret, at hvad fatter gør, altid er det rigtige. Han tjente i den sidste ende meget mere på at bytte hesten til rådne æbler. Men kun fordi konen kyssede ham. Og så vandt han de mange guldpenge.

Briterne har ikke udsigt til at vinde guld på deres store væddemål om fremtiden. Landet bliver økonomisk set fattigere og får mindre velstand i løbet af 2020'erne, end de havde fået, hvis de havde beholdt den sikre hest i fællesskabet og havde medbestemmelse oveni. Kan de kompensere for de mange økonomiske tab ved at satse på mere nationalisme og fædrelandskærlighed? Og vil det tilfredsstille dem i længden? Efter afskeden med EU vil briterne opdage, at nogle af de sejlivede myter om EU ikke klarer syretesten. Det er bl.a. myterne om, at man selv bestemmer, når man står alene, og at man kan føre sin egen handelspolitik uden bånd, der binder én. Brexit-tilhængerne bildte sig ind, at de kunne få al kontrollen tilbage og vinde suverænitet. Men man tabte på det.

Som fuldgyldigt medlem af EU havde briterne både taleret og stemmeret, samt endda vetoret i visse spørgsmål. Før kunne de få ekstra politiske muskler via en deling af suverænitet, men nu kan de tabe indflydelse i forhold til vigtige internationale sager. Før var Storbritannien hjemsted for det vigtige europæiske medicinalagentur, men efter Brexit mistede de agenturet til Amsterdam. Før var briterne med til at træffe de vigtige strategiske beslutninger, om EU skulle indgå handelsaftaler med andre nationer fra Canada til Sydamerika, Asien og Afrika. Fremover må de passivt acceptere konsekvenserne af dem. Det er et bytte, som de kun kan være stolte af, hvis de drømmer om symbolsk suverænitet uden at se, hvordan den reelle suverænitet og evnen til at præge deres egne vilkår, stykke for

stykke, løber dem af hænde.

Efter Brexit er Storbritannien ikke længere en vigtig aktør i Europa og globalt. Briterne er mere forvandlet til regeltagere. Den økonomisk set største og stærkeste organisation - EU - bestemte meget mere i forhandlingsspillet end den lille dreng, der banker på døren udenfor klassen. Sådan vil briterne også opleve det i forhold til USA og Kina, hvor de ikke længere kan trække på EU's kollektive styrke. I handels- og samarbejdsaftalen med EU var briterne pisket til at give indrømmelser for at få en toldfri adgang for varer til det indre marked. Hvis ikke briterne accepterer de samme miljøstandarder, sociale rettigheder for arbejdstagere og sundhedskrav, garanterer fair konkurrence og overholder EU's statsstøtteregler, risikerer de at blive straffet med højere toldsatser, hvis da ikke EU helt suspenderer deres markedsadgang.

MYTEN OM DET BUREAUKRATISKE EU

Brexit-tilhængerne lovede vælgerne, at de ville gøre op med bureaukratiet i Bruxelles. For modstanderne har i årtier kaldt EU for et bureaukratisk monster, og det var sandelig en skræmmende fortælling. Nu har det vist sig, at Brexit tværtimod fører til meget mere bureaukrati - i Storbritannien. Her taler vi ikke om de fornævnte ekstra milliardudgifter til endeløse forhandlingsmøder om skilsmisseaftalen. Den britiske centraladministration ansætter på grund af Brexit titusindvis af ekstra medarbejdere, man opbygger nye tilsynsmyndigheder, styrelser og agenturer, og staben ved de britiske grænser mangedobles. Hvor EU gør tingene lettere med fælles regler, fælles standarder og fælles tilsynsmyndigheder, må Storbritannien på grund af Brexit opbygge sit eget bureaukratiske parallelsamfund.

Da briterne stemte om medlemskabet var der næsten ansat 12 gange så mange embedsmænd i den britiske centraladministration som ansatte i Europa-Kommissionen.²⁹⁵ Men fra juni 2016 til december 2019 ansatte briterne hele 37.000 ekstra fuldtidspersoner i centraladministrationen.²⁹⁶ Så ved indgangen til 2020 var der 13 gange så mange ansatte i den britiske centraladministration som i Europa-Kommissionen.²⁹⁷ Men der skulle også ansættes langt flere for at kontrollere grænserne. Fordi briterne trådte ud af det indre marked, måtte de i løbet af 2020 ansætte ekstra 50.000 toldere til at klare op imod 200 mio. ekstra toldpapirer hvert år ved grænsen.²⁹⁸ De skal herunder tjekke, om varerne overholder oprindelsesreglerne. Det bliver tidskrævende. Man forventer kilometerlange køer ved grænsen i Dover, som kan påføre transportfirmaerne mange tabte arbejdstimer, som går ud over produktiviteten og velstanden i Storbritannien. Det bliver mere bureaukratisk og langsommeligt for britiske virksomheder at handle med kunder i det indre marked.

Hvor briterne tidligere kunne trække på de fælles ressourcer i EU-institutionerne, har deres udmeldelse af EU samlet set ført til, at de har nyansat over dobbelt så mange statsemployer og -kvinder, som der er ansat i Kommissionen og EU's forskellige agenturer. Ønsker andre medlemslande på et senere tidspunkt at følge efter briterne, bør man fortælle vælgerne, at det fører til langt flere bureaukrater. Man sparer på det nationale bureaukrati ved at gøre tingene sammen, og samlet giver det meget mindre bureaukrati i hele Europa. Det er en dobbelt gevinst.

27 forskellige lovgivninger er på mange områder erstattet af et fælles regelsæt, fælles standarder og et fælles EU-agentur til at koordinere tilsynet med, at virksomhederne overholder reglerne. Det har gjort det meget lettere for virksomhederne at operere på det fælles marked, og samtidig har det givet større sikkerhed for borgerne. I EU's medlemslande deles man om tilsynsopgaverne via 44 fælles agenturer og fælles kontrolenheder, der dækker alt lige fra medicin, miljø, kemikalier, finansiel sektor, politisamarbejde, luftfart og så videre. De omkring 6000 ansatte i de forskellige agenturer arbejder i hovedsæder spredt ud over de forskellige medlemslande, og de kan trække på tusindvis af kompetente europæiske eksperter på de forskellige fagområder. EU's agenturer fører tilsyn med, at der ikke sendes farlig medicin og sundhedsskadelige produkter på markedet, og at miljøet og arbejdstagere beskyttes med fælles høje standarder.

Tag for eksempel Det Europæiske Lægemiddelagentur, EMA. Det har op imod 900 ansatte, men det samler ressourcer fra medlemslandene og kan inddrage op imod 4000 forskellige eksperter i medlemslandene, så man grundigt kan teste ny medicin og kontrollere, at den ikke er sundhedsskadelig. Man deles i praksis om suveræniteten og sparer samtidig penge ved, at hvert enkelt medlemsland ikke selv skal tage stilling til, om medicinen er forsvarlig at sende på markedet. Et andet eksempel er Det Europæiske Kontor for Intellectuel Ejendomsret, EUIPO, i Alicante, hvor de omkring 800 medarbejdere hvert år godkender over 200.000 europæiske varemærker, beskyttelse af intellektuel ejendomsret og designansøgninger. Det betyder, at virksomhederne ikke behøver at sende tidskrævende ansøgninger ind til 27 forskellige nationale kontorer. EUIPO samarbejder med de nationale patentkontorer, økonomisk er det selvfinansierende, og det sparer virksomhederne for en masse bøvl. Et tredje eksempel på afbureaukratisering og forenkling er EU's fælles kemikalieagentur, ECHA, der har omkring 570 ansatte i Helsinki. EU's kemikalielovgivning er verdens bedste og mest avancerede, og man har lagt bevisbyrden over på virksomhederne, så de skal bevise, at kemikalierne ikke er sundheds- og miljøskadelige.

ECHA-modellen er blevet kopieret af bl.a. Sydkorea og Kina. USA har derimod et meget slappere kontrolsystem, hvor det er op til myndighederne at bevise

i stikprøver, at virksomhedernes kemikalier er sikre. I USA slipper en del farlig kemi ud på markedet, før det er testet og kontrolleret. Det er en ekstra risiko, som briterne løber ved en bilateral handelsaftale med USA. I EU har man langt bedre styr på godkendelserne af nye kemikalier end i USA, for man råder over verdens største kemidatabase med over 140.000 kemikalier, og man inddrager millioner af baggrundsstudier over deres sideeffekter. Den opgave kan de enkelte medlemslande ikke løse selv. ECHA har stadig mange mangler, og miljøorganisationer har kritiseret dem for ikke at være restriktive nok, herunder ift. godkendelser af mikroplast og hormonforstyrrende stoffer. Kommissionen vurderer dog, at det særlige REACH-program for kontrol med kemikalier over 25-30 år vil spare fællesskabet for afledte miljø- og sundhedsskader for omkring 100 mia. euro.

Kommissionen ønsker skrappe kontrol fra agenturets side.²⁹⁹ I oktober 2020 fremlagde Kommissionen en ny ambitiøs kemikaliestrategi, der har som mål at sikre nul-forurening.³⁰⁰ Strategien lægger op til at udfase og forbyde en række sundhedsskadelige stoffer i legetøj, kosmetik, sæbeprøder og tekstiler, så man undgår kemikalier, der er kræftfremkaldende, fører til genmutationer, påvirker hormonsystemet eller skader folks reproduktionsevne. Kommissionen vil skærpe kravene til godkendelse af nye kemikalier og give flere ressourcer til det europæiske kemikalieagentur.

Vi kunne få meget mere sikkerhed for pengene, hvis vi flyttede ressourcer over fra medlemsstaternes agenturer til ECHA, så der ikke udføres dobbeltarbejde, og al ekspertise og kontrol blev europæiseret. Den magtfulde kemikalieindustri - der er Europas fjerde største med over 1,2 mio. ansatte - trænger til et stærkt offentligt modspil, der har muskler til at matche industrien, kan sætte høje krav om sikkerhed og bæredygtighed. Men er politikerne klar til at forklare vælgerne, at de kan få større tryghed for langt færre penge på den måde end ved at bevare et dobbeltsystem med et lille europæiskagentur og så gammeldags nationale agenturer i medlemsstaterne?

Storbritannien går den stik modsatte vej. Fremover må briterne selv opbygge og udbygge sine statslige tilsynsmyndigheder i hjemnationen, og det er en af forklaringerne på, at de siden 2016 har oprustet så kraftigt i deres centraladministration. Brexit giver langt flere job til britiske embedsmænd- og kvinder, men for samfundet er det langt mindre effektivt, mere bureaukratisk og kostbart. Brexit-tilhængerne har i mange år beskyldt EU for at være en superstat, der har ført til øget ensretning. EU er ingen superstat, men i det indre marked har alle lande set det som en fordel at lave fælles og ensartede regelsæt, fordi det er billigere for virksomhederne og giver mindre bureaukrati.

Hvis vi sammenligner EU med traditionelle statsmagter, er unionen som en mikroskopisk lilleput overfor en kæmpe, nationalstatens Gulliver. EU er en lille,

effektiv og strømlinet organisation, hvor den største del af opgaverne og den offentlige administration varetages decentralt i medlemsstaterne. Kommissionen er et samlingspunkt i en flernational og flersproget europæisk netværksorganisation, hvor det meste af den udøvende magt ligger decentralt. Man kan sige, at Kommissionen er som en lille dekoration øverst på en tyk lagkage af statsligt ansatte i medlemslandene.

Skal man sammenligne summen af medlemsstaternes centraladministrationer med antallet af alle ansatte i EU's institutioner fra Kommissionen, Europa-Parlamentet, EU-domstolen og alle agenturer, er der mere end 750 gange så mange offentligt ansatte i medlemslandene som i EU. Der er endda flere ansatte i den danske centraladministration end i alle EU-institutionerne. Nogle EU-tilhængere har ofte brugt den analogi, at der er omtrent lige så mange ansatte i Københavns kommune som i alle EU-institutioner til sammen. Men man bør ikke sammenligne EU med alle offentligt ansatte i udvalgte kommuner, som nogle EU-tilhængere indimellem har gjort. Det svarer til at sammenligne æbler og pærer. Man bør sammenligne med de ansatte i den nationale centraladministration.

EU er ikke så stift et system, som det nogle gange beskyldes for at være. På mange områder har EU været langt mere fleksibelt, end kritikerne har påstået. Briterne havde sær aftaler ift. Schengen-grænsesamarbejdet, som de fik lov til at stå udenfor sammen med Irland. De fik sær aftaler, så de frit kunne tilvælge dele af det retlige samarbejde om politi og indre anliggender. Det gav dem adgang til Europol, så de kunne bekæmpe grænseoverskridende kriminalitet, dele efterretninger og stoppe terrorister uden at skulle æde hele denne søjle i EU-samarbejdet. Deres universiteter fik glæde af titusinder af studerende og forskere fra andre EU-lande. Briterne kunne præge EU's Galileo satellitnavigationssystem og spille en central rolle i debatterne om EU's fremtidige forsvars- og sikkerhedspolitiske samarbejde. Efter Brexit har de forladt det og er uden reel indflydelse.

Hvordan kan et land komme så galt afsted og tage fejl på så mange områder? Det nemme svar er, at David Cameron som fatter i huset aldrig burde have rejst til markedet for at faldbyde EU-medlemskabet til det laveste bud. Det svære svar er, at selv efter han traf beslutningen om at afholde en folkeafstemning, kunne han have gjort det på en langt mere intelligent måde.

AT SIGE FARVEL PÅ EN ORDENTLIG MÅDE

Storbritannien har på deres helt egen måde skrevet historie. De har vist alle, at det er muligt at forlade EU. Unionen er ikke en naturlov, der automatisk skrider mod stadig højere grad af integration. Dens fremdrift kan kun bygge på et aktivt politisk valg. Enhver medlemsstat kan frivilligt - det fremgår tydeligt af

unionstraktatens artikel 50 - vælge at udtræde af unionen efter konkrete procedurer. Det kræver, at skilsmisseaftalen vedtages med kvalificeret flertal i Rådet og godkendes af Parlamentet. Det er ikke en teoretisk mulighed. Den eksisterer, og den britiske exit har bevist det. Men medlemsstater kan spare sig selv og Unionen for store, langstrakte og ressourcekrævende forhandlinger, hvis de gør deres hjemmearbejde ordentligt på forhånd.

Hvis andre EU-lande i fremtiden skal afholde en folkeafstemning om EU-medlemskabet, bør man tage ved lære af den britiske exit. For det første bør store eksistentielle beslutninger om EU-medlemskabet, der får konsekvenser for flere generationer, ikke afgøres af et simpelt flertal på 50 pct. Der bør som minimum være et kvalificeret flertal. Om det f.eks. skal være 50 pct. plus valgdeltagelse på 3/4 af de stemmeberettigede vælgere, eller minimum 55 pct. af stemmerne, må man vurdere i det enkelte medlemsland. Men at lade et smalt flertal på 51,9 pct. - som det reelt skete i Storbritannien - træffe en langsigtet beslutning uden at vide, hvad Brexit konkret fører til, er den værst tænkelige løsning. Da valgdeltagelsen kun var 72,2 pct., betød det i realiteten, at under 40 pct. af vælgerne afgjorde skæbnen for hele landet. Man kan godt forstå, at mange Remain-vælgere var dybt frustrerede bagefter, men det ændrer ikke, at de var forpligtet til at acceptere afgørelsen. Man kan ikke bagefter komme rendende og kræve spillereglerne ændret i et demokrati. Det var Camerons fejl, men da Remain-siden ikke kunne samle et flertal, måtte de også bære konsekvenserne af valget. Sådan er det.

Det er ikke en ordinær og almindelig beslutning af sige farvel til EU-medlemskabet, når det er fundamentale borgerrettigheder og virksomhedernes markedsrettigheder, der pludselig kastes op i luften. Mere end 1,3 mio. briter bor i de andre EU-lande, og der bor også over 3 mio. EU-borgere i Storbritannien, som alle har krav på, at deres fundamentale rettigheder ikke bare gambles væk i et øjeblik ubetænksomhed. Der må være visse garantier, som sikrer, at det sker på en ansvarlig måde. På en måde svarer afstemninger om EU-medlemskabet til forfatningsændringer. Den slags plejer man i de nationale forfatninger at have ekstra skrappe procedurer for at ændre, så hvorfor ikke i forhold til EU-medlemskabet? På samme måde kunne man overveje, om ikke EU altid burde stille krav om, at alle ansøgerlande først kan optages i fællesskabet, hvis et kvalificeret flertal i ansøgerlandet - f.eks. på minimum 55 pct. af vælgerne - godkender den fælles kontrakt ved en folkeafstemning. EU har for længst ændret sig fra at være et mellemstatsligt og relativt løst samarbejde til at blive et mere forpligtende samarbejde med overstatslige elementer. Derfor bør man også tage demokratiet meget alvorligt både ved optagelse i EU og ved en udtræden.

En anden afgørende lære af den britiske folkeafstemning er, at vælgerne på

forhånd bør vide præcist, hvad de stemmer om. Exit-tilhængerne skal inden valgdagen fortælle vælgerne, hvad der er deres alternativ til EU, og hvad der helt konkret stemmes om. Kan de ikke det, bør de i det mindste på forhånd forpligte sig til en ny folkeafstemning om resultatet af skilsmisseforhandlingerne efter godkendelse i Parlamentet. Så vælgerne får sikkerhed for, at ånden i deres første stemme er hørt og forstået.

I Storbritannien burde man have spurgt vælgerne, hvilken af de eksisterende samarbejdsmodeller med EU er jeres foretrukne? Er det en norsk EØS-model? Er det en toldunion som tyrkerne har? Er det en canadisk handelsaftale? Er det no deal, hvor man søger lykken ude på det globale ocean med WTO-handelsaftaler? Vælgerne bør vide det på forhånd, inden deres nationale skæbne besegles. I Storbritannien stemte vælgerne i en sort boks med mange forskellige exit-muligheder uden at kende udkommet. Havde det f.eks. været et klart valg mellem EU og en norsk EØS-løsning, havde vælgerne på forhånd kendt konsekvenserne af deres valg.

Når man stemmer farvel i en sort boks med mange ukendte drømme, er det politisk næsten umuligt at fortolke resultatet. Det stillede den britiske regering i en meget svær situation efter folkeafstemningen. Theresa May forhandlede reelt i blinde. Det næstbedste, hun kunne have gjort under de omstændigheder, var at tage ved lære af de danske erfaringer efter folkeafstemningen om Maastrichttraktaten i 1992.

Dengang tog det store nej-parti SF under ledelse af Holger K. Nielsen og Steen Gade initiativ til at forhandle med et bredt flertal af Folketingets partier om et nationalt kompromis. De tog medansvar for at løse det fortolkningsproblem, som det folkelige nej havde skabt. Man fik lavet et nationalt kompromis mellem Venstre, Konservative, Socialdemokratiet, SF og Radikale Venstre, som blev godkendt i Edinburgh-aftalen med fire konkrete danske EU-forbehold. Det var centralt, at dette forhandlingsresultat efterfølgende blev sendt til en ny folkeafstemning i 1993. 56,7 pct. af vælgerne stemte for og det skete med tårnhøj valgdeltagelse på 86,5 pct.

Den brede opbakning har også gjort, at det sidenhen er blevet sværere at samle flertal for at ændre forbeholdene. Det betyder, at ja-sigerne er presset til at finde meget bedre argumenter næste gang, der holdes folkeafstemning. Det er måske demokratisk talt ikke så dårligt endda. Det er faktisk godt for demokratiet, selvom det har skabt en masse bøvl for Danmark i EU, og de danske regeringer og diplomater er blevet tvunget til bagefter at lave alle mulige krumspring for at få sær aftaler, så Danmark ikke ender som et udenfor-land i den yderste periferi af magtens cirkler. Når man afholder en folkeafstemning, er det essentielt, at parterne forpligter sig til at samle trådene op bagefter. Det gjorde de ikke i Storbritannien.

EN VEJ UD AF FANGENS DILEMMA

David Cameron forlod det roderi, som han havde efterladt, frem for som de ansvarlige partier i Danmark at tage medansvar for at rydde op. Hans afløser, Theresa May, begik den fejl, at hun ikke inddrog oppositionspartierne i realitetsforhandlinger om skilsmisseaftalen. Og arbejderpartiet under ledelse af Jeremy Corbyn viste heller ikke vilje til at tage et medansvar. Det betød, at regeringen ikke kunne samle et bredt forhandlingsmandat og heller ikke finde flertal for den endelige aftale. Da May havde tabt den første afstemning i Parlamentet om sin aftale, burde hun have søgt et bredt forlig om et nationalt kompromis. Det gjorde hun ikke. Parterne holdt fast på deres eget og var ikke villige til at indgå kompromisser og medtænke de andres interesser. Det betød, at alle endte som tabere i den sidste ende, mens et yderligtgående mindretal kaprede debatten. May tabte alle tre afstemninger om sin skilsmisseaftale, og Parlamentet afviste ovenikøbet otte vejledende afstemninger, der åbnede en smal sti til et forlig efter de tilspidsede debatter. Ingen kunne finde et kompromis. Theresa May tabte og måtte gå. Siden faldt Corbyn også. Værst var, at vælgerne tabte, for den endelige løsning under Boris Johnsons nye regering var langt fra de konkrete modeller, som et flertal af vælgerne støttede.

Jeg kunne ikke lade være med at føle med briterne. Det var et forbandet og kaotisk forløb. Den 1. april 2019 skrev jeg et åbent brev til briterne, og - tro mig - det var ikke tænkt som en dårlig aprilsnar. På det tidspunkt risikerede briterne at vælte ud af EU den 12. april uden en aftale. Så tiden var knap, og det hastede med at finde en løsning. Der var et bundet mandat fra et flertal af vælgerne: Storbritannien skulle finde en exit-vej. Desværre kunne der ikke findes flertal for, hvilken udgangsdør der skulle vælges. I mit brev forsøgte jeg at formulere en vej ud af det, der lignede et klassisk spilteoretisk dilemma, kaldet fangens dilemma. Der var brug for en ny innovativ tilgang for at finde et acceptabelt demokratisk kompromis. I udgangspunktet måtte alle parter til en start erkende, at ingen af dem havde kontrol over Brexit-processen og dens udkomme. Ingen var perfekte, og der var ikke flertal for nogens foretrukne løsning.

Parlamentet rummede flere forskellige mindretal, men der var ingen bærende koalition for en konkret exit-model. Risikoen var, at hele systemet kollapsede og mistede den sidste rest af tillid fra vælgerne. Det gjaldt om at bryde den onde spiral og finde den mindst ringe løsning for flest mulige af parterne. Mit forslag var at sætte flere sideordnede mindretalsforslag til afstemning samtidig, så Parlamentet i flere runder kunne stemme sig frem til to eller tre konkrete exit-løsninger, som kunne samle de største mindretal. Det kunne f.eks. være Mays model, en EØS-løsning som Norge og et hårdt Brexit med en no deal. Bagefter skulle Par-

lamentet så sende forslagene til folkeafstemning - og respektere resultatet af den.

Som i Danmark i 1992, kunne Storbritannien i foråret 2019 have afholdt en folkeafstemning, så vælgerne selv kunne udpege deres foretrukne Brexit-model. Krævede det to ekstra folkeafstemninger for at opnå et flertal for en af de tre mulige løsninger, var det indsatsen værd. Min anbefaling var, at der som minimum skulle findes et kvalificeret flertal på 60 pct. Det var bevidst en ekstra høj barre. Hensigten var, at ingen bagefter kunne anklage flertallet for at have ”forrådt” resultatet af 2016-folkeafstemningen. Kun gennem et kvalificeret og solidt flertal bag et nationalt kompromis havde briterne en fair chance for at overvinde de dybe sår, som den smertefulde og kaotiske Brexit-proces havde påført landet. Tiden for det smalle flertalstyranni måtte bringes til ophør. Alle parter burde forpligte sig til en proces for at finde et bredere nationalt kompromis. Ingen lyttede til hinanden, og det endte med et miserabelt resultat, dikteret af et lille ekstremistisk exit-mindretal. Det er briternes eget valg. Det kan vi andre europæere ikke blande os i, selvom vi kommer til at mærke konsekvenserne af deres handlinger. De økonomiske tab, der følger af deres udtræden, vil også ramme os i Danmark, i Tyskland og de andre EU-lande. Det bliver langt fra så hårdt som den selvskade, briterne har påført sig selv. Alle parter taber noget, men der er ikke andet end at respektere briternes valg og konsekvenserne af deres handlinger. Og så komme videre i livet.

BRITISK EXIT TVINGER DANMARK TIL NYTÆNKNING

De indbyrdes relationer mellem EU's 27 tilbageværende medlemslande har forandret sig efter Storbritanniens exit. Det har flyttet tyngdepunktet og magtbalancerne i EU's ministerråd og Parlamentet, og alle lande må nytænke deres strategier og alliancer i fællesskabet, hvis de ønsker at opnå indflydelse i det nye forhandlingsspil efter Brexit.³⁰¹ Et simpelt flertal kræver et flertal på 14 af 27 medlemslande, men denne procedure anvendes kun sjældent og som regel kun til afklaring af procedurespørgsmål. Oftest bliver EU-landene enige ved konsensus i Rådet, men når der stemmes, sker det som regel med kvalificeret flertal. Ifølge traktaten kræves der mindst 55 pct. af rådets medlemmer fra mindst femten medlemslande, og de skal repræsentere mindst 65 pct. af befolkningen for at vedtage forslag med kvalificeret flertal. Ønsker man at blokere beslutninger, kræves opbakning fra enten 13 af 27 medlemslande, eller at mindst fire medlemslande har mere end 35 pct. af EU's befolkning bag sig. Alene truslen om at blokere en beslutning kan presse Rådet til at søge andre kompromisser.

Efter Brexit er det ikke let for et lille medlemsland som Danmark at samle et blokerende mindretal. Selv hvis Danmark går sammen med de nordiske lande,

Baltikum, Irland og Benelux-landene, er det for lidt, for disse lande udgør lidt mindre end 14 pct. af EU's befolkning. Lars Løkke Rasmussens borgerlige regering søgte at opbygge alliancer i den såkaldte Hansa-liga 2.0, der består af en række små og mellemstore liberale lande fra Nordvesteuropa - Finland, Sverige, Danmark, de tre baltiske lande Irland og med Holland i en ledende position. I realiteten er det en udvidelse af den gamle Nordic-Baltic-6-formation.

Det er en liberal frihandelsalliance, der i økonomiske spørgsmål ofte har positioneret sig i modsætning til den mere integrationsivrige tysk-franske alliance. Hansa-ligaen har på måde overtaget den liberale rolle, som Storbritannien hidtil har spillet, og den har presset på for flere reformer og liberalisering af det indre marked. Men Hansa-ligaen kan ikke opnå noget alene. Ligaen udsender fine hensigtserklæringer, men har ikke reel styrke til at få sin politik gennemført i EU, hvis ikke der skabes bredere alliancer. Man er nødt til at trække et eller flere af de store lande med.

Frankrig og Tyskland har fået en stærkere rolle i EU27, da de til sammen repræsenterer 33 pct. af den samlede befolkning i EU, vil de kunne samle et blokerende mindretal ved at mønstre to lande mere. Det giver den tysk-franske akse endnu mere magt. De får også ekstra manøvre muligheder. Sammen med Spanien og Italien har Frankrig over 39 pct. af befolkningen bag sig, og da Portugals socialistiske regering ligger tæt på Spaniens socialistiske regering, kan Frankrig nemt samle blokerende flertal f.eks. i diskussioner om reformer af ØMU'en.

I magtspillet efter Brexit har mellemstore lande som Spanien og Polen fået lidt mere stemmemagt i Det Europæiske Råd og i Ministerrådet, så lande, der ønsker indflydelse, gør klogt i at bevare gode relationer til dem. En rapport udarbejdet af en hollandsk forskergruppe for Europa-Parlamentet viser, at Polens relative magt i Rådet er øget med 28 pct. og Spaniens øget med 23 pct., mens Tyskland, Frankrig og Italien hver relativt har fået 16-18 pct. ekstra tyngde i Rådet.³⁰² Små lande som Danmark, Finland, Slovakiet og Irland holdt skansen, mens de baltiske lande og mikrostater som Luxembourg, Cypern og Malta mistede tyngde i stemmefordelingen i Rådet. Befolkningsstørrelse er omvekslet til mere magt efter Storbritanniens exit.

Det er ikke længere muligt for Danmark at gemme sig bag de skeptiske briter i forhandlingerne, når der er sager, som Danmark ønsker at ændre eller blokere. Tyskland kan heller ikke så let indgå blokerende mindretal i Rådet, når Storbritannien ikke længere er en del af spillet. Hvor Tyskland før var den balancerende stormagt i midten af EU, der kunne tippe balancen i den ene eller anden retning, må tyskerne nu lave bredere alliancer. Frem for alt bliver Tyskland mere afhængige af Frankrig, der har fået mere tyngde, fordi Middelhavsmedlemmerne relativt får en lidt større vægt. Det kan styrke den fransk-tyske akse i EU, og det

må de mindre medlemslande tage bestik af. Det første afgørende bevis kom, da Emmanuel Macron og Angela Merkel under coronaviruskrisen i foråret 2020 præsenterede et stort fælles udspil om at optage fælles EU-lån til at investere i den økonomiske genopretning og at hjælpe de nødstedte EU-lande ud af krisen.

Det var en kopernikansk vending i den tyske EU-politik, for tyskerne havde indtil da været klare modstandere af fælles lånoptagning. Merkel erkendte nu, at det var i Tysklands egen bedste interesse at sikre en kickstart af den kriseramte europæiske økonomi, og under hårde og langtrukne topmødeforhandlinger sagde hun endda ja til at udvide det fælles EU-lån til 750 mia. euro og at bidrage endnu mere til det syvårige EU-budget for at få et samlet kompromis på plads. Det var nye tider, og forløbet viste, at forhandlingsdynamikken i EU har ændret sig efter Brexit. Til manges overraskelse valgte Mette Frederiksens socialdemokratiske regering under EU's budgetforhandlinger i 2020 dog alligevel at følge i Lars Løkkes fodspor og holde fast i den gamle ordoliberal alliance med den østrigsk-hollandske sparebende, som til det sidste modsatte sig et fælles EU-lån og tilskud til sydeuropæerne. Det var en meget kortsigtet og defensiv Europapolitisk strategi. Den er ikke farbar i længden.

Til sidst lykkedes det for den fransk-tyske akse i alliance med sydeuropæerne og Europa-Kommissionen at bane vej for et historisk gennembrud, så EU fik lov til at optage et fælles lån på 750 mia. euro i Next Generation fonden, som har dækning i medlemslandenes bidrag til budgettet. Det var vigtigt, for EU-lånet kan optages til lavere rente, end hvis de sydeuropæiske lande selv skulle optage lån. EU kan få meget mere værdi ud af markedet ved at stå sammen og handle sammen. Den ordoliberal alliance fik enkelte småindrømmelser, som vi vender tilbage til i kapitel 13 om coronaviruskrisen, men de kunne ikke forhindre EU i at krydse Rubicon-floden og optage et fælles lån. Den magtpolitiske dynamik har ændret sig fundamentalt efter Brexit.

Danmark må som andre små medlemslande i gang med at nytænke sin Europapolitik og de gamle alliancemønstre. Formelt kan et enkelt medlemsland nedlægge veto imod det flerårige EU-budget, men man mister ekstremt meget politisk kapital på at være Rasmus Modsat, der surmuler og brokker sig i hjørnet. Man får kun respekt og gennemslagskraft ved at skabe stærke og brede alliancer. Desuden kan man få tvunget ændringer ned i halsen som vetoland. Hvis ikke Rådet når til enighed om det flerårige budget, kan et kvalificeret flertal i Rådet sammen med et flertal i Parlamentet træffe beslutning om et nyt etårigt budget, som hverken et enkelt vetoland eller en snæver sparebende kan forhindre.

I det nye post-Brexit EU vinder man ikke magtkampe og forhandlingspil ved at forfølge stramme ordoliberalistiske sparedogmer eller ved at stille sig op på ølkassen og true med et veto. Står Danmark alene som vetoland, løbes den ekstra

risiko, at eurogruppen får nok og går foran uden at kigge sig tilbage over skulderen. Hvis Danmark ønsker at maksimere sine politiske interesser på den lange bane, skal den danske regering vise fleksibilitet i EU's forhandlinger og være dygtig til at smede bredere koalitioner. Det nytter ikke at lægge alle sine æg i de to små kurve, Hansa 2.0 ligaen og den østrigsk-hollandske sparebende. Allerede i december 2018 kom et rådgivende udvalg for internationale affærer i Holland med en række anbefalinger til den hollandske regering, hvor de opfordrede til at tænke ud over Hansa-ligaen. "Den sædvanlige hollandske præference for det nordvestlige Europa er allerede blevet svær at forsvare og vil blive det i mindre grad i de næste få år," lød det i rapporten.³⁰³ De opfordrede Holland til at forfølge en mere fleksibel tilgang, hvor ingen medlemslande på forhånd ekskluderes, og hvor man mere aktivt søger dialog og alliancer med lande fra Sydeuropa og fra Central- og Østeuropa.

FORBEHOLD KAN KOMME UNDER PRES

Den mere fleksible tilgang kræver, at man som medlemsland udvikler en mere positiv og klar vision for europæisk integration, hvor man kommer med konstruktive løsningsforslag og ikke står som de sure i klassen, der altid siger nej til Bruxelles. Det er bedre at indtage positionen som dem, der praktisk bygger broer mellem Frankrig og de sydlige og østlige medlemsstater i skiftende koalitioner. Også Danmark må fremover navigere på en smartere og mere fleksibel måde end blot at forskanse sig i en liberal Hansa-liga eller blive slået i hartkorn med strammerne i den østrigsk-hollandske sparebende. Vil Danmark som lille land opnå reel indflydelse, må den danske regering satse på at blive en proaktiv spiller på den europæiske midtbane, hvor indflydelsesmulighederne er størst. Det gælder i debatten om den grønne omstilling, det digitale indre marked, EU's økonomiske politik, terrorbekæmpelse og de langsigtede eksistentielle udfordringer i forhold til migration og asylpolitik.

Danmark har mulighed for at spille rollen som en moderne og fremsynet løsningsmager i hjertet af EU, når fællesskabet rystes af ydre kriser. Små omstillingsduelige lande som Danmark har gode muligheder for at navigere i det turbulente landskab. Det danske demokrati har i forhold til mange af de store EU-lande vist sig hurtigere og mere responsivt i forhold til at omstille sig, hver gang kriser rammer udefra. Denne omstillingsevne bør udnyttes til at spille ind med konstruktive reformforslag i EU-forhandlingerne. Samtidig har Danmark traditionelt rådet over meget dygtige diplomater, der nyder et godt omdømme som troværdige samarbejdspartnere i Bruxelles. Det er vigtigt at udnytte alle muligheder fuldt ud. Det kræver politisk vilje og en regering, som beslutter sig

for at føre en mere proaktiv Europapolitik i stedet for i al nøjsomhed at satse på defensive lappeløsninger.

Den proaktive strategi vil kræve, at regeringen markant styrker den diplomatiske repræsentation i Bruxelles, giver flere ressourcer til Danmarks ambassader i EU-landene og etablerer et tæt tværgående samarbejde mellem fagministerierne, der kan bringe Danmark på forkant i EU-forhandlingerne. Ideelt set kunne statsministeren sætte sig for bordenden for at drive den proaktive EU-strategi frem, eller man kunne udnævne en Europaminister, der med sæde i Statsministeriet kan sikre den tværministerielle koordination i tæt samarbejde med Udenrigsministeriet. Den hidtidige model, hvor en overbebyrdet udenrigsminister med mange internationale tjenesterejser også skal passe Europapolitikken som en sidegeschæft, er ikke en optimal løsning til at føre en proaktiv alliancepolitik i EU. Der skal også opbygges tættere koordination med fagministerierne og en mere solid forankring i indenrigspolitikken.

De danske EU-forbehold kan komme til udgøre et stigende problem efter Brexit. Danmark er reelt afkoblet fra de strategiske beslutninger på centrale samarbejdsområder, hvor udviklingen i EU ventes at tage fart i de kommende år: Nemlig i eurogruppen og i Den Økonomiske Monetære Union, det overnationale samarbejde om indre og retlige anliggender, og det europæiske forsvarssamarbejde. Briterne har forladt EU-samarbejdet for forsvar og sikkerhed, og det er et tab for EU-landene, da Storbritannien er en atommagt, der altid har spillet en vigtig rolle i det forsvarspolitiske samarbejde. Men det har omvendt styrket Frankrig, som presser hårdt på for øget integration.

Eurogruppen i EU's kerne ventes at rykke videre med integrationen, uden at Danmark har direkte indflydelse på det. Eurogruppens finansministre er enige om at tage de første skridt i retning af et selvstændigt euro-budget, der er en ide født i den franske have. Macron og Merkel presser som Ursula von der Leyens Kommission også på for en åben demokratisk debat om større reformer af EU, der kan styrke unionens strategiske autonomi. En sådan reformdebat kan meget vel bringe Danmark yderligere i defensiven og udstille Danmark som et *udenforland*, der med sine mange undtagelser er mere til besvær end et land, der leverer løsninger.

Indtil nu er det lykkedes Danmark i et vist omfang at arbejde sig rundt om forbeholdene, herunder med deltagelse i Finanspagten, ved at få en særaftale for Europol, og med en ekstrabillet til Den Europæiske Forsvarsfond, da den formelt er etableret som en del af det indre marked. Udenforskabet ift. eurogruppen gør det dog svært for den danske regering at gå ind med den fornødne tyngde i debatten om den økonomiske politik, og i forsvarsfonden ser det ud til, at danske virksomheder i praksis går glip af vigtige ordrer og forskningsprojekter, fordi Danmark som et forbeholdsland ikke er med i kernen af EU's forsvarssamarbej-

de. Det kan koste arbejdspladser, hvor man kunne have vundet nogle flere. Det er realiteter, som enhver dansk regering - uanset politisk farve - må forholde sig til. En fjernelse af forbeholdene kunne give Danmark større manøvrerum til at præge forhandlingerne om EU's fremtid, så de bedre flugter med Danmarks strategiske interesser. Men hvis ikke regeringen tør udfordre forbeholdene med nye folkeafstemninger, skal der investeres mere tid og forhandlingskapital i at finde nødløsninger og nye særaftaler, så Danmark ikke kobles helt af unionen og ender i politisk tomrum mellem Bruxelles og Brexit. Uden en massiv opprioritering af de diplomatiske ressourcer og en proaktiv tilgang til de politiske EU-spørgsmål, man faktisk har fuld indflydelse på - f.eks. budgettet, den grønne omstilling, digitalisering og forskningspolitikken - risikerer Danmark at glide længere og længere ud i periferien.

Kapitel 7

POPULISMEN OG BEGÆRET EFTER FORANDRING

”Det er vredens tid i Vesten, og det er hævnens tid. Gamle ledere bliver smidt ud, autoriteter bliver revet ned, institutioner bliver angrebet, vedtagne sandheder bliver forkastet, og den orden, der blev skabt efter Anden Verdenskrig (..) står pludselig som det gamle regime.”³⁰⁴ Sådan skriver Informations chefredaktør, Rune Lykkeberg i sin bog *Vesten mod Vesten*, der er en stærk og kulturkritisk fortælling om de mange forvandlinger og selvopgør, som Vestens liberale demokratier har været igennem siden Anden Verdenskrig.

Lykkebergs tese er, at Trump og briternes Brexit-farvel til EU ikke var radikale brud på en lykkelig liberal fremskridtshistorie, men kulminationen på et selvopgør i Vesten, som har været undervejs i årtier. Bogen er desuden et opgør med de intellektuelle og politikere fra det gamle establishment, som har advaret om, at den nye bølge af protestpartier, systemkritikere, EU-modstandere og antiglobalister er en flok farlige populistere, der er i deres følelsers vold og søger at rive det liberale demokrati ned og føre os alle ud i en større politisk katastrofe.

Protestpartiernes fremvækst har fået det gamle establishment til at skælve i sin grundvold. De store kristendemokratiske/konservative partier og socialdemokratiske partier, der i mange årtier har været regeringsbærende i Vesteuropa, kan ikke længere føle sig sikre. I Frankrig er socialistpartiet næsten udraderet. I Tyskland kæmper socialdemokratiet for ikke at blive betragtet som historisk irrelevant og blive kørt over af De Grønne. I Danmark og Holland forsøger socialdemokraterne at føre en strammere udlændingepolitik for at vinde tabte arbejdervælgere tilbage. Vi er vidner til et større opbrud i det politiske landskab, der ændrer mange af de hidtidige koordinater.

Rune Lykkeberg ser protestpartiernes forsøg på at erobre magten via demokratiet, via stemmeafgivning og demonstrationer, som en paradoksal triumf for det liberale demokrati. Eller som han skriver: ”Måske kan det, der ligner en undergang, blive en overgang til noget nyt, hvis vi forstår det rigtigt.” Det er meget muligt. Alle kriser og oprør fører til fornyelse. Men hvad er de dyberelig-

gende drivkræfter? De intellektuelle strides på kryds og tværs. Er problemet populismen, eller er populismen blot en ideologisk konstruktion for dem, der ikke bryder sig om folket og taler nedsættende om dem, fordi de selv tilhører eliten? Hvorfor er populisternes blevet så stærke?

ER POPULISMEN ET PROBLEM?

I sensommeren 2016, hvor Europa stadig var i gang med at fordøje chokket fra Brexit, udgav den tyske professor, Jan-Werner Müller, bogen *What Is Populism?* Den fik meget stor international opmærksomhed, og interessen voksede, efter Trump overraskende mange ved at vinde præsidentvalget i november 2016.³⁰⁵ Bogen ramte en klangbund i tiden, og den satte ord på en frygt, som de meritokratiske og liberale eliter i Vesten talte meget om ved middagsborde og kaffemøder: At demokratiet måske igen kunne blive løbet over ende af autoritære og nationalistiske kræfter, som det var sket i 1930'erne. Müller advarede om, at populisternes projekt i værste fald kan ende med at blive antidemokratisk og sprede illiberale værdier.

Weekendavisens udlandsredaktør, Anna Libak, er en af dem, der har taget til genmæle mod den udlægning: "Ved at hævde, at populistere er antidemokrater, ekskluderer Müller dem fra den demokratiske samtale med den påstand, at de pønser på at afvikle den."³⁰⁶ Libak søger at afdramatisere begrebet populisme. For hende er det frem for alt en metode til selvrenesættelse. Også etablerede partier kan føre sig frem som populistere og råbe højt i megafonen, samtidig med at de accepterer det repræsentative demokrati og holder sig indenfor forfatningens spilleregler. Emmanuel Macron i Frankrig kan også optræde som populist, for populistere behøver ikke at være ekstremister eller antidemokrater. Libak siger, at populismen har været et velegnet middel til at gøre oprør mod globaliseringen, men den kan vel også være så meget andet.

Macron er dog mere tilhænger af globaliseringen end modstander af den. Han ønsker en anden form for globalisering end den, der har svækket staten siden 1990'erne. Det er et paradoks, som ikke rigtig bliver forløst hos Anna Libak. Måske kan man godt være populist og tilhænger af globaliseringen. Der er ingen grund til på forhånd at sætte lighedstegn mellem populisme og antiglobalisering, selvom Marine Le Pen og andre højrepopulister er besatte af definere sig selv i modsætning til globaliseringen. For så omfavner man deres verdensopfattelse i stedet for at analysere den kritisk og tænke dybere over, hvad der egentlig har givet protestpartierne medløb på motorvejene.

Ordet populisme er et upræcist, flygtigt og luftigt begreb, der ikke siger så meget i sig selv. Ikke alle, der stemmer på populistpartier eller kritiserer eliten, behøver at være populistere. De stemmer på dem i protest for at få eliten til at

opføre sig anderledes, og i den forstand kan de være overbeviste demokrater, der ønsker en anden politisk kurs. Det er fuldt ud legitimt og demokratisk, men ikke noget der bør fordømmes på forhånd. Det interessante er derfor, hvad de forskellige partier og bevægelser vil konkret, og hvad de siger og gør i praksis. Det er det, samtalen burde handle om.

Jan-Werner Müller mener, at der er grund til bekymring. Han tager afstand fra de populistere, der taler nedladende om demokratisk og kulturel pluralisme, og samtidig italesætter folket som en ren og samlet enhed, der står i modsætning til eliten, som disse populistere betragter som uren, ufolkelig og korrump.³⁰⁷ Det er de uskyldige mod de skyldige, de forherligede overfor de fordømte, og verden gøres meget sort-hvid i stedet for noget, der opleves i farver. Eliten er i populisternes optik ikke-national, men global. Det vil sige ikke lokaliseret, forankret og forståelig for folket, men fjern, fremmedartet og flygtig. Det farlige i denne lignelse er, at de populistiske politikere tager patent på, hvem der tilhører "det sande folk", og hvem der er udenfor deres definition af folket.

Efter den britiske folkeafstemning i juni 2016 udtrykte Brexit-politikeren, Nigel Farage, det på den måde, at det var en sejr for "*real people*" - det vil sige virkelige mennesker. Dermed ekskluderede han de 48 pct. af briterne, der havde stemt for at blive i EU. Som om at disse EU-tilhængere ikke var virkelige, en del af det sande britiske folk. Farage betragtede dem nærmest som uidentificerede subjekter i det uvirkelige EU. Selv definerede han "virkelige mennesker" som ordinære og anstændige borgere, der havde gjort oprør mod en storpolitik fyldt med løgne, korrupsion og bedrag.³⁰⁸ Det er paradoksalt at se en velhavende og tidligere børsmægler som Farage at slå sig op som den menige mands forsvarer.

HVILKEN ELITE FORRÅDTE DEMOKRATIET?

Protestpartierne har det til fælles, at de søger at mobilisere folkeflertallet imod eliten. I 1996 udgav den amerikanske historiker Christopher Lasch - der tidligere havde hudflettet det moderne menneskes narcissisme - en bog, der kom til at sætte sig dybe spor i den offentlige debat. Ikke kun i USA, men også i Danmark og mange andre EU-lande. Jeg kan huske den, fordi jeg dengang lavede radioindslag om bogen på Danmarks Radios P1. Lasch-bogen var udstyret med en provokerende titel: *Elitens oprør - og forræderiet imod demokratiet*.³⁰⁹ Når folk taler om forræderi, bør man spidse ører. Så lyder det som om, at de revolutionære allerede har trukket deres pistoler og er ved at myrde den gamle konge. I dette tilfælde demokratiets monark.

For os danskere, der foretrækker fredelige forandringer og har en lang tradition for at lave historiske kompromisser og trepartsaftaler, kan det være svært at svinge sig op til så skingre og anklagende ord som "forræderi". Når folk under

den franske revolution blev anklaget for at være forrædere, mødte de deres skæbne under guillotinenes skarpe kniv. I andre lande blev de hængt, skudt eller udstødt fra fællesskabet. I stedet for at betragte oprørerne som en del af løsningen, blev de gjort til syndebukke og til en del af problemet. En byld i samfundet, der må skæres væk. Men er det så enkelt? Ifølge Lasch har eliten mistet kontakten til samfundet, den dyrker den globale bazar og den er mere optaget af at pleje sit internationale netværk end at engagere sig i den demokratiske debat. Eliten har travlt med at tjene hurtige penge på det globale marked, at flyve rundt til internationale high-level konferencer og gøre sig nye eksotiske opdagelser frem for at leve det stille, kedelige og langsommelige liv i det lokale. Elitens nye aristokrati er endt med at have turistblik på verden. De foragter deres hjemnation, den teknologisk tilbagestående industrielle hjerteland og de reaktionære, der gør oprør mod den velstillede liberale elite og deres værdier.

Lasch skrev om elitens oprør med middel- og underklassens Amerika, men han nævnte også, hvordan folkeafstemninger om EU - som bl.a. den danske folkeafstemning om unionstraktaten i 1992 - havde afsløret et lignende gab, mellem den politiske elite og de mere ydmyge samfundslag, der frygter, at det europæiske fællesskab vil blive domineret af teknokrater uden nogen følelse for den nationale identitet. I Danmark begyndte mange meningsdannere i sluthalvfemserne at citere Lasch, og metaforen om elitens oprør og forræderi blev skamredet af Folkebevægelsen mod EU, Junibevægelsen og af det nystiftede Dansk Folkeparti, der alle havde travlt med at sige, at de repræsenterede det autentiske folk og forsvarede demokratiet - det nationale naturligvis - imod den globaliserede EU-elite.

Journalisten Erik Meier Carlsen forsøgte i sin bog *De Overflødiges Oprør* at forklare, hvorfor Dansk Folkeparti og andre højrepopulistiske partier gør oprør mod globaliseringen, indvandringen og EU. I bogens undertitel er spørgsmålet, om oprøret er en trussel mod demokratiet. Han tog afstand fra, at samfundseliten af magthavere bare udskammer DF'erne og andre oprørere som urene demokrater. Socialdemokraten Poul Nyrup Rasmussen sagde, at "Dansk Folkeparti bliver aldrig stuerent", og EU forsøgte at stoppe højrenationalisten Jörg Haider og hans frihedsparti, da de var ved at blive optaget i Østrigs regering. Det var en stor fejl, mente Meier Carlsen. Han undersøgte, hvilke bekymringer oprørerne havde, og hvordan deres kritik kan indoptages i nye brede samfundsalliancer, som styrker demokratiet og skaber en ny balance mellem frihed og lighed i Danmark og i Europa.

For Meier Carlsen at se lod eliten sig friste til at spille nazisme- og racismekortet med en fortælling om, at højrepopulisterne pønser på at føre Europa tilbage til 1930'erne. Han kalder det en "fejltagelse af historiske dimensioner", hvor de samfundsmæssige eliter skaber en "destruktiv polarisering". Og de "vægrer sig mod ny kritik med fejlagtige, men fascinerende historiske paralleller."³¹⁰ Eliten

søgte med andre ord tilflugt i en forestilling om egen moralsk overlegenhed, hvor de snarere burde føre en åben og ærlig dialog med de bekymrede. Det var en modig bog på et tidspunkt, hvor mange progressive og humanistiske politikere stadig havde for vane at dæmonisere de nye højrepopulistiske partier og behandle dem som en slags pariaer. Han kritiserede socialdemokraterne og venstrefløjen for alt for ukritisk at overgive sig til den globale markedsøkonomi, som de overflødige i samfundet gjorde oprør imod for at beskytte velfærdsstaten. Han efterlyste større lydhørhed overfor vælgernes bekymringer over stigende økonomisk usikkerhed, øget konkurrence og voksende uligheder. I stedet valgte den politiske elite det lette modsvar at dæmonisere modstanderne.

Svaret kom 13 måneder efter bogens udgivelse i det såkaldte systemskifte, hvor Venstres formand, Anders Fogh Rasmussen, rykkede ind i Statsministeriet og gjorde Dansk Folkeparti til et fast støtteparti for sine borgerlige regeringer i nullerne. DF blev disciplineret og gjort til medansvarlige for finanslove. Det var en pagt, der forandrede alle parter. DF'erne blev gradvist en del af eliten og måtte bære ansvarets åg, men samtidig kunne man iagttage, hvordan mange borgerlige efterhånden forlod den liberalisme, det frisind og den humanisme, som de før havde lagt så stor vægt på. År for år blev udlændingepolitikken strammet, og det politiske centrum flyttede sig mod højre, og alle partier blev vurderet ift. den nye udlændingepolitiske målestok.

Foghs regering gjorde ikke det store for at tøjle den stigende markedskonkurrence, men fortsatte med at udhule velfærden med punktvis nedskæringer og skattelettelser, som førte til stigende uligheder. VKO-alliancen mellem Venstre, Konservative og DF besvarede halvdelen af Meier Carlsens udfordring: At tage de udlændingepolitiske bekymringer alvorligt. Man gav ekstra velfærdsgaver til de ældre og udvidede sundhedssektoren, hvilket lignede en form for bestikkelsespolitik til DF's ældre kernevælgere. Man skar dog samtidig ned i velfærdsydelser, dagpengesystemet blev udhulet, og vi fik flere fleksible kortidsjob på arbejdsmarkedet, så lønmodtagerne fik ikke genoprettet den sociale tryghed og velfærdssikring, som de tidligere havde haft. DF var ikke et socialt velfærdsparti som de gamle arbejderpartier på venstrefløjen, for i de mange nedskæringer af velfærdsordningerne afslørede de sig som et overvejende borgerligt parti.

YDRE CHOK FØDER NYE PARTIER I KONSENSUS-DANMARK

Når valgforskere undersøger, hvad der kan forklare succes og fiasko mellem forskellige partier, plejer de som regel at kigge på de indbyrdes relationer og styrkeforhold mellem partierne. Men dansk politik er faktisk mere påvirket af de ydre chok, der rammer os udefra, end mange regner med. Når man kigger på Dan-

markshistorien i de sidste 70 år, står det klart, at alle nye succesfulde partier, der er stiftet og kommet over spærregrænsen til Folketinget i denne periode, er født på ryggen af internationale kriser, ydre rystelser og globale chok. Det er den store konstant i dansk politik.³¹¹ Der skal større internationale kriser til for at ryste den gamle konsensus, at udfordre de etablerede partiers politisk-kulturelle overherredømme, at bane vej for nye partier og at ændre den hidtidige samfundskontrakt.

Ungarn-opstanden i 1956 førte til, at Aksel Larsen brød med det sovjetvenlige kommunistparti og stiftede Socialistisk Folkeparti og valgte en tredje vej mellem kommunisme og kapitalisme. Og da miljøbevægelserne og fredsbevægelserne senere gjorde globale udfordringer til danske problemer, førte det til en metamorfose af SF, så de røde visioner om selvforvaltning og økonomisk demokrati også kom til at handle om fred, økologi og miljøpolitik. Venstresocialisterne blev født i kølvandet på studenteroprøret, hvor de brød ud af SF og gik egne veje på smallere og mere revolutionære stier. Siden kom flere småsekter til som knop-skydninger på de store marxistiske ideopgør på universiteterne.

Den internationale energikrise i 1973 gødede grunden for det store jordskredsvalg i december 1973, hvor protestvælgere gav de etablerede mainstream partier bank. Fremskridtspartiet under ledelse af skattenægteren Mogens Glistrup og Centrum-Demokraterne anført af den socialdemokratiske udbryder Erhard Jacobsen gjorde oprør. De karismatiske ledere søgte at mobilisere vrede vælgere og det såkaldt tavse flertal på enkeltsager som skat, parcelhuse og privatbilisme. Selv Kristelig Folkeparti udnyttede krisen til at efterlyse andre værdier. Den populistiske protestpolitik var som skabt til halvferdsernes turbulente landskab med gentagne olie- og valutakriser og stigende arbejdsløshed.

Det var virkelig vredens tid, og Anker Jørgensens socialdemokratiske mindretalsregeringer kæmpede fra år til år for at overleve, men var hele tiden i defensiven og mistede efterhånden evnen til at dæmme op for det borgerlige oprør og ideologiske backlash, der ramte store dele af den vestlige verden i firserne. De konservative og Venstre begyndte at indoptage nogle af ideerne fra protestpartierne og samtidig hentede de inspiration fra den nyliberale markedsrevolution, som Ronald Reagan i USA og Margaret Thatcher i Storbritannien havde sat i gang. De lagde an til et opgør med den gamle velfærds-konsensus med krav om penge- og finanspolitisk disciplin, liberaliseringer, privatiseringer, dereguleringer, skattelettelser og nedskæringer i velfærdsydelser. Det tog en del af luften ud af protestpartierne.

Dannelsen af firkløverregeringen under ledelse af den konservative Poul Schlüter i 1982 var et vendepunkt, der både brød med den socialdemokratiske velfærdskeynesianisme og sugede protestvælgere op i en ny borgerlige hovedstrøm. Det endte med at blive udlændingepolitikken eller rettelig Tamilsagen om behandlingen af de tamilske flygtninge, der bragte regeringen til fald i 1993 og så svingede

regeringsmagtens pendul tilbage til Socialdemokratiet under ledelse af Poul Nyrup Rasmussen. Men dermed var det ikke slut med de politiske metamorfoser.

Flygtningestrømmene fra Balkan under den jugoslaviske opløsningskrig i 1990'erne, banede vej for Dansk Folkeparti, der blev stiftet af Pia Kjærsgaard og andre udbrydere fra Fremskridtspartiet, der var i dyb krise. De gjorde udlændingefrygt til deres mærkesag og udfordrede den gamle humanistiske konsensus, og de mange flygtninge fra det krigsplagede Jugoslavien var med til at give dem en synlig platform for oprøret. Deres oprør kulminerede ved systemskiftet i 2001, der bragte Venstres Anders Fogh Rasmussen til magten, og Dansk Folkeparti blev i de næste 10 år forvandlet til et systembærende støtteparti, der fik succes på at kræve både hårde udlændingepolitiske stramninger og flere velfærdsydelse til ikke mindst danske folkepensionister og socialt udsatte kernevælgere.

Enhedslisten blev dannet i 1989 som en sammenslutning af de forskellige venstrefløjsgupper, der søgte efter en ny rød-grøn identitet, fordi Glasnost og Perestrojka i Mikhail Gorbatsjovs Sovjetunionen tvang alle på venstrefløjen til at nytænke deres gamle positioner. Tidligere generationers endeløse ideologiske slagsmål om at definere afstanden til Sovjetunionen, Kina og Albanien forekom meningsløse, men de revolutionære på den yderste venstrefløj drømte stadig om en dag at vælte det borgerlige demokrati og skabe et socialistisk samfund i Danmark og komme ud af det EU, som de opfattede som kapitalismens redskab. En måned efter Berlinmurens fald i november 1989 holdt Enhedslisten sit første landsmøde, hvilket var meget symbolsk. Endnu et parti var født ud af en ydre krise, men partiet kom først over spærregrænsen ved folketingsvalget i 1994. Først der kunne partiet kapitalisere på de rystelser, som det folkelige danske nej til EU's Maastrichttraktat havde skabt. Da det tidligere nej-parti SF tog ansvar for Edinburgh-aftalen og sikrede et ja ved folkeafstemningen i 1993, havde Enhedslisten nu fundet en særegen mission som et parti, der forenede socialisme med nationalisme og solidaritet til den tredje verden.

CIVILISATIONERNES SAMMENSTØD I MIKROKOSMOS?

I de første par årtier af det 21. århundrede er der dukket endnu flere nye partier op i det politiske landskab, og det er kendetegnende, at de alle er født ud internationale kriser. Man kan ikke længere forstå dansk politik ved blot at studere det som en lukket national container med indbyrdes magtkampe og politiske spil, som er isoleret fra strømningerne i Europa og globalt. Det giver ikke længere mening blot at beskrive dansk politik som noget, der er helt afgrænset fra omverdenen. Et godt eksempel er den store Muhammedkrise i 2005, der fulgte i kølvandet på Jyllands-Postens offentliggørelse af nogle karikaturer af profeten Muhammed. Da

først tegningerne var trykt, var reaktionen enorm vrede i den arabiske verden og blandt muslimske indvandrere i Danmark, og det hele udviklede sig til en større diplomatisk krise. Debatten rasede, om ytringsfriheden altid er absolut, eller om majoritetskulturen skal udvise moderation og respekt overfor religiøse mindretal.

Rystelserne forplantede sig gennem det danske politiske landskab. Nogle frygtede, at det var begyndelsen til en kulturel og religiøs civilisationskrig, som mindede om den opdeling mellem det kristne Vesten og de andre civilisationer, som Harvard professoren Samuel Huntington havde kaldt for civilisationernes sammenstød.³¹² Var hans profeti blevet til virkelighed? Blandt de bekymrede mente nogle, at vi skulle søge forsoning, civilisatorisk sameksistens og sige undskyld, hvis der var nogle i den anden lejr, der følte sig krænket. Andre mente, at vi i Vesten ikke skal vige en tomme i forsvaret for ytringsfrihed, det liberale demokrati og retten til at karikere og udskamme mindretal. På den ene side stod de konfliktsky og kompromissøgende diplomatiske sjæle, og på den anden side stod en flok af kristne korsriddere, kampklare kulturkonservative og moralske demokrater. Til tider virkede det som en kamp mellem multikulturalister og monokulturalister, og der var både fanatikere og principfaste fortalere i begge lejre. Det blev sværere at formulere et tredje standpunkt. Men det var nødvendigt. Det er ikke civilisationer, der støder sammen, men mennesker.

Der findes ingen naturlov, der siger, at forskelle mellem civilisationer, kulturer og lande ender i konflikt. Mennesker har i historien været i stand til at begå de værste forbrydelser mod hinanden, så volden og ondskaben findes bestemt i mennesket. Men vi kan også vælge at tale med hinanden, føre dialog, vælge diplomati, handle med hinanden, samarbejde med hinanden eller blive inspireret af hinanden. Den gode nyhed er, at mennesker det meste af tiden og i det meste af deres liv faktisk opfører sig ganske civiliseret både overfor naboer og fremmede, så det er et politisk og moralsk valg, hvordan vi håndterer forskelligheder. Vi behøver ikke at overfalde andre eller at svine dem til for ikke at opføre sig som os. Det er muligt at tage afstand fra hinandens handlinger på en civiliseret og respektfuld måde, uden at det ender i et civilisatorisk sammenstød eller måske nye krige.

At Muhammedkrisen blev så voldsom hænger givet sammen med ophobede frustrationer, frygt og øget fanatisme efter terrorattentatet i 2001. Desuden var Europa dybt splittet i debatten deltagelse i USA's krige i Afghanistan og Irak. Det forstærkede turbulensen. Ny Alliance dukkede op i kølvandet Muhammed-krisen i 2006 og gennemløb snart en metamorfose, fordi de ledende personer i partier ikke kunne enes, og da finanskrisen ramte os fødtes det liberale protestparti, Liberal Alliance, i august 2008 med Saxo Bank som storsponsor. I 2013 stiftede den frie radikaler Uffe Elbæk et nyt parti Alternativet, der blev født som et oprør på miljø- og resourcekrisen og den stigende mistillid til det

etablerede partisystem, som voksede frem i mange EU-lande efter den globale finanskrisen. Med et løfte om at lave politik og skabe bevægelse på en ny måde. Og da Europa i 2015 blev udfordret af flygtninge- og migrationskrisen, søgte nye ekstreme højrefløjspartier at få fodfæste i en række EU-lande, og de førte sig frem på aggressiv udgrænsning af udlændinge og had til islam. I Danmark kom Nye Borgerlige til verden og ved folketingsvalget i 2019 krøb partiet endda over spærregrænsen med et løfte om at være endnu strammere end DF.

Men hvad er forklaringen på, at nye partier får deres store gennembrud i kølvandet på ydre chok og krise? Danmark regnes traditionelt for at være en konsensusamfund, og mellem kriserne hersker den brede samfundsmæssige samarbejdsvilje. Når der er stabilitet, og det går godt i samfundet, samler vælgerne sig om de etablerede partier. Partierne laver mange små pragmatiske kompromisser på den imaginære politiske midte, de sliber kanterne af mod hinanden og tager små reformskridt sammen. De binder hinanden ind og forpligter hinanden i en myriade af forlig. Til tider har vælgerne svært ved at kende forskel på, om Socialdemokratiet kopierer borgerlig økonomisk politik, om Venstre er blevet et fuldtønt velfærdsparti, om SF blot er Socialdemokratiet plus nogle få procent og om de konservative har solgt deres sjæl til liberale økonomer eller stadig forsvaret traditionelle værdier om Gud, Konge og fædreland. Under Mette Frederiksens lederskab har Socialdemokratiet søgt at føre en meget stram udlændingepolitik for at hente gamle socialdemokratiske vælgere tilbage fra DF.

Det er ikke usædvanligt, at magtbærende partier forsøger at inkorporere politiske dagsordener fra succesfulde protestpartier. Det sker hele tiden. Ordet *inkorporere* signalerer, at politik i høj grad handler om at give ideerne en kropslighed, for partierne mobiliserer ikke vælgere ved at opstille rationelle regnestykker, men især ved at føre politik, der har en følelsesmæssig genklang hos den enkelte vælger. Vælgerne skal umiddelbart kunne se sig selv i de projekter, som partierne fører kampagner for. Og de vil gerne mærke politikerne som levende personer af kød og blod. Med autenticitet, som man siger. Partier mobiliserer flest vælgere, når de kan få følelser og fornuft forankret i oplevelser og eksempler, som vælgere kan genkende fra deres eget liv.

Som hovedregel har partierne i Danmark været gode til at opsamle nye strømninger i samfundet, og Danmark ligger i top på de forskellige tillidsranglister. Men nogle gange er de ydre chok fra de globale megakriser så voldsomme og pludselige, at de regeringsbærende partier ikke når at reagere i tide. Jo dårligere de siddende magthavere er til at indoptage protesterne og afkode, hvad der driver borgernes tanker, følelser og nye længsler, jo større er det rum, som efterlades til andre. Nogle gange fører det til jordskredsvalg, der helt ændrer det politiske landskab, som vi så i 1973 og i 2015.

DEN NYE TURBULENS

Det europæiske partilandskab er mere turbulent end i mange år. Tendensen er forstærket i kølvandet på den mange forbundne kriser - fra terrorattentatet i 2001 til den globale finanskrisen og den efterfølgende euro- og statsgældskrise og siden flygtninge- og migrationskrisen i 2015. Turbulens er på en måde blevet til den nye normalitet, hvor gamle partier forsvinder, nye dukker op og konstant muterer med nye ledere og under nye navne. Protestbevægelserne og nye protestpartier gør op med de gamle partiers måde at føre politik på og ønsker en mere radikal fornyelse.

Det påvirker unionen, når protestpartierne til højre og til venstre med succes høster på vælgernes bekymringer og frygt for fremtiden ved at føre politik på EU-skepsis, nationalisme og opgør med globaliseringen. Fra krise til krise har EU-skeptikere på begge fløje stået klar til at kapitalisere på systemkritik. Og hver krise har ført til nye reformer i EU. Den historiske dialektik mellem krise, kritik og transformation er på en måde blevet en udviklingsmotor for unionen. Kriserne har gjort EU's topmøder til begivenheder med masser af drama. Det er ikke længere muligt at styre EU som et teknokratisk maskineri, hvor grå embedsmænd og -kvinder bare laver aftalerne i korridorerne uden for offentlighedens rampelys.

EU er et storpolitisk drama med evigt tilbagevendende kriser. De seneste bølger af kriser er dog kommet så hurtigt, at de politiske ledere ikke har magtet at lave mere grundlæggende reformer, der kan overvinde de iboende spændinger mellem medlemsstaterne og i eliternes forhold til vælgere. EU trænger til grundlæggende reformer, men der har bare ikke været tid og overskud til at søsætte dem. Man forsøgte i 2004 med forslaget til en ny forfatningstraktat, men den blev forkastet ved folkeafstemninger i Frankrig og Holland, og så måtte man opgive det forehavende og lave en knap så ambitiøs reform i Lissabontraktaten, der trådte i kraft i 2009. Det var midt under den globale finanskrisen, der var ved at rive fællesskabet og den indre solidaritet i stykker.

Lederne hutler sig ofte igennem, fordi det er svært at overvinde de forskellige nationale særinteresser. Der er opstået et handlings-forventningsgab på to niveauer. Det meste af den formelle magt ligger stadig i nationalstaterne, men de har mistet reel suverænitet på grund af globaliseringen, og derfor har de ikke det råderum, som de nationale politikere forsøger at bilde vælgerne ind. Så de kan ikke gennemføre alt, hvad de lover vælgerne. Borgerne har også store forventninger til EU, men unionen ikke fået overdraget den magt fra nationalstaterne, som EU har brug for at kunne give borgerne, hvad de håber på.

Det dobbelte handlings-forventningsgab kan have givet næring til en øget EU-skepsis og flere folkelige frustrationer. Samtidig er EU blevet skydeskive for de populistiske og nationalistiske partier for at være repræsentant for den af-

koblede og højtflyvende elite. Fra 1992 til 2020 har de EU-skeptiske partier på højre- og venstrefløjnen tredoblet deres tilslutning fra 13 pct. til 33 pct. af vælgerne.³¹³ Den er vokset i flere bølger, og hver gang har fælles kriser været affyringsrampe for de EU-kritiske partier.

Den første bølge med EU-skepsis kom i kølvandet på Maastrichttraktatens vedtagelse i 1992, der også udløste et nej ved folkeafstemningen i Danmark. Siden fulgte nej'et ved den franske og den hollandske folkeafstemning om EU's forfatningstraktat i 2005, der bl.a. hang sammen med den frygt for indvandring af østarbejdere og en bredere forandringsangst både i vest og øst, der blussede op i forbindelse med EU's østudvidelse i 2004. Den næste bølge kom i kølvandet på den globale finanskrisen, hvor Viktor Orbáns Fidesz parti i Ungarn slog ind på en mere EU-skeptisk linje, og det samme gjorde Lov og Orden partiet, PIS, i Polen.

Siden fulgte folkelige oprør i Sydeuropa, der var et sideprodukt af eurogældskrisen, og de EU-skeptiske protestpartier argumenterede for en slækkelse af EU's skrappe finanspolitiske stabilitetskrav. De ville frigøre sig fra EU's kvæler-tag på deres landes økonomiske selvstændighed, men Tyskland og andre ledende eurolande strammede grebet i frygten for, at sydeuropæerens stigende statsgæld kunne vælte euroen. Eurogruppen fik reddet euroen, men samtidig gav de mere næring til de EU-skeptiske partier og illiberale kræfter i øst og vest. I Tyskland blev det højreorienterede nationalistparti, AfD, for eksempel født i 2013 i protest mod Angela Merkels håndtering af eurogældskrisen, fordi de syntes, at hun slækkede på forsvaret af den stramme pengepolitik.

EU havde knap nok fået styr på eurogældskrisen og glædet sig over, at væksten i fællesskabet vendte tilbage i 2013, før den fjerde store bølge af EU-skepsis ramte kontinentet. Den kom i kølvandet på flygtningekrisen i 2015, som højrenationalistiske EU-skeptikere udnyttede til at samle endnu flere vælgere, som ønskede strammere udlændingepolitik, skrapper grænsekontrol ved det indre og de ydre grænser og flere hjemsendelser. I Tyskland så man, hvordan AfD kapitaliserede på krisen og blev et samlingspunkt for antiislamistiske udlændingehadere i den tyske befolkning, som ikke længere følte, at de etablerede partier lyttede til dem.

I meningsmålingerne fra 2005 til 2013 fik højreorienterede og nationalistiske populistpartier fremgang over en bred front.³¹⁴ Men i perioden 2014-2016 var det i langt færre lande, at højrenationalisterne formåede at holde opturen, og derefter mistede de pusten. I lande som Danmark, Frankrig og Storbritannien ramte de højreorienterede nationalistpartier deres toppunkt i 2014, dvs. før migrationskrisen for alvor eksploderede i 2015. I Italien, Frankrig, Østrig og Sverige fortsatte fremgangen under indtryk af den store flygtninge- og migrationskrise i 2015. I takt med at væksten i de næste år vendte tilbage i den europæiske økonomi, og EU fik mere styr på migrationskrisen i Middelhavet, mistede

de højreorienterede nationalistpartiers momentum i de fleste lande. I Belgien, Danmark, Finland, Frankrig, Holland og Østrig var det tendensen indtil foråret 2020, hvor coronaviruskrisen ramte alle.

Populistpartierne oplevede en vis tilbagegang under Covid-19 chokket. Er det et kortvarigt tilbageslag eller en vedvarende tendens? Den økonomiske krise og voksende uligheder var en vigtig forklaring bag populisternes succes i kriseårene. Kan den håndfaste politik fra regeringerne med nedlukninger af store dele af samfundet, og coronapatriotismen overtrumfe den lange hale af usikkerhed? Mere fremgang for de EU-skeptiske protestpartier kan være i vente, hvis ikke de etablerede partier på den brede demokratiske midte kan bringe økonomien sikkert ud af krisen og holde hånden under de svageste. Man skal i fællesskab formulere nye overbevisende svar og løsninger, som bygger broer i samfundet i stedet for lægge kimen til nye konflikter og endnu mere polarisering. Det er lettere sagt end gjort.

UDVIKLINGSDIALEKTIK I EU

Store samfundskriser skaber stærke følelser og en god del vrede og frustration. En lang hale af traumatiske oplevelser fra de store megakriser kan hænge ved i flere år, og det tager tid at ryste dem af sig. Partier, der er hurtigst til at opfange disse stemningsskift og formulerer en vision, der opsamler vreden i nye løsninger, har de bedste odds for at få succes. I den sidste ende søger vi som mennesker hele tiden overbevisende fortællinger, der giver mening, retning og energi i livet. I længden bryder ingen - bortset fra vanemasochister og deprimerede sortseere - sig om fortællinger, der holder os nede og spreder mismod eller negative stemninger. Uden at de også rummer kimen til et håb om forandring. Det er stærkere, som Barack Obama gjorde, at føre valgkamp under parolen *Yes, we can!* end at sige, at alt går ad helvede til. Så hellere Stauning end kaos.

Kommunikationsrådgivere og spindoktorer slås om at finde lige præcis den formulering, der fanger vælgerne - det er kampen om opmærksomheden - men den virker først for alvor, når den bevæger og kobler an til de følelser og længsler, som folk allerede har. Det er i dette hjertelag, at de store skred finder sted først. Ydre chok og globale kriser er det, der for alvor ryster den gamle konsensus og skaber øjeblikke af stærke følelser. Og en søgen efter helt nye svar. Man kan ikke spille den samme plade igen og igen. I Sydeuropa var protestpartiernes oprør faktisk igennem flere forvandlinger. I 2009 tog klovnene Bebe Grillo initiativ til Femstjernebevægelsen i protest mod de gamle eliter. Det var et løfte om føre en ny form for politik - hinsides de gamle højre-venstreskel - med langt større og direkte involvering af borgere nedefra. Bl.a. via internettet og internetafstemninger. De var frem

for alt grønne, antielitære, humanister, tilhængere af borgerløn og antiglobalister.

Deres EU-skepsis voksede i kølvandet på eurogældskrisen, og det er næppe et tilfælde, for de havde været vidne til et overgreb på demokratiet udefra, og det radikaliserede dem. Trojkaen, bestående af EU, Den Europæiske Centralbank og IMF, afsatte i 2011 landets folkevalgte regering og indsatte en teknokrat-regering under ledelse af Mario Monti for at gennemtvunge finanspolitiske stramninger og spareplaner.

Den populistiske Berlusconi-regering kunne ikke overholde ØMU-kravene, og EU greb ind sammen med den internationale valutafond, fordi landets statsgæld var stukket helt af med over 125 pct. af BNP. Men gik man ikke for langt? Havde man sat økonomisk disciplin og teknokratisk topstyring over demokratiet? Det mente italienerne. Der var folkelige protester i gaderne, der hentede inspiration fra Occupy Wall Street bevægelsen i USA.

Finanskapitalens kortslutning af demokratiet skabte med rette stor vrede. Ved det følgende parlamentsvalg i 2013 blev Femstjernebevægelsen Italiens største parti, og deres fremgang fortsatte ved Europa-Parlamentsvalget i 2014, hvor de stillede op som euro-skeptikere, bl.a. med løfter om at føre Italien ud af ØMU'en. Da de blev afvist af den grønne gruppe i Europa-Parlamentet, der er tilhængere af et stærkt europæisk samarbejde, gik Grillos folk ind i den nationalistiske EFD-gruppe, der både samlede Dansk Folkeparti og Brexit-tilhænger Nigel Farage.

Samme år blev det venstreorienterede protestparti, Podemos, stiftet i Spanien. Det skete på ryggen af spontane demonstrationer i gaderne mod de finanspolitiske stramninger og den gamle korrupte elite. De var ikke antieuropæere, men de slog til lyd for en mere social og progressiv økonomisk politik, som brød med EU's stramme budgetkrav og investerede i at hjælpe de mange spaniere ud af arbejdsløshed. Som Femstjernebevægelsen lavede de borgersamlinger, hvor græsrodderne kunne være med til at formulere en ny form for politik nedefra, og det var et oprør mod det ellers så topstyrede spanske partisystem.

Podemos blev - som den italienske femstjernebevægelse - paradoksalt nok samlet i en stærk karismatisk personlighed, Pablo Iglesias. Drømmen om et antiautoritært basisdemokrati gik hånd i hånd med samlingen af den kommunikative magt omkring en stærk leder. Det gav som i Italien konstant anledning til spændinger i ledelsen.

Den spanske krise var dyb, og den siddende konservative regering under ledelse af Mariano Rajoy var klemmt mellem EU's skrappe sparekrav og stigende protester fra regionale nationalister i Catalonien, der forlangte selvstændighed. Det konservative parti var desuden viklet ind i en stribe korruptionsskandaler, der gav ekstra medvind til de antielitære bevægelser, som ønskede at vælte centralregeringen i Madrid.

VOX POPULISMO

I 2014 dannede en gruppe forhenværende konservative politikere i Spanien det højrenationalistiske parti, Vox. De slog sig op på nationalistisk identitetspolitik, antiislamisme og opgør med multikulturalismen, og de fulgte i fodsporet på Viktor Orbán i Ungarn, Matteo Salvini i Italien og Marine Le Pen i Frankrig. Men vælgergennembruddet for Vox kom reelt først efter 2017, hvor den catalanske regionalregering afholdt en forfatningsstridig folkeafstemning om løsrivelse. Den forfatningskamp udløste en vred modreaktion fra de nationalt sindede spaniere, som ønskede en stærk centralstat. Indtil da havde det centrumorienterede fornyelsesparti, Ciudadanos, været en katalysator for de kræfter, der ønskede at bevare Spaniens demokratiske forfatning imod catalanernes oprørstrang, men folkeafstemningen satte endnu stærkere følelser i svingninger. I dette øjeblik blæste det højreidentitære parti, Vox, ind på scenen og bombarderede vælgerne med vrede og ekstreme budskaber på de sociale medier.

Tryk avler modtryk. Det er lederen af Vox, Santiago Abascal, en glimrende illustration af. Mange år tidligere, i maj 2001, interviewede jeg ham under en reportagerejse i Baskerlandet, da han endnu var formand for de konservatives ungdomsorganisation. Han måtte dengang leve med livvagter, fordi han var udsat for attentatforsøg fra terrororganisationen ETA. Hans far, der ejede en tøjbutik og var konservativt medlem af byrådet i Amurrio, gik også med livvagter. ”De tilbyder os et guldfængsel. De tilbyder os fred, men det er kirkegårdens fred, uværdighedens fred, tavshedens fred,” fortalte faderen. ”Det er ikke det, vi ønsker. Vi kæmper her for at få frihed.”³¹⁵ Jeg forstår godt den frygt, de - som så mange andre konservative og socialistiske politikere, journalister og dommere følte - da ETA stadig truede dem på livet. De følte også afsky for de nationalister, der uden moralsk kompas legitimerede terroristers drab på demokratisk valgte politikere. De krævede statens beskyttelse af deres frihed indenfor rammerne af Spaniens demokratiske forfatning.

Det er ekstremt vigtigt i det moderne Europa at stå fast på demokrati, retsstaten og de forfatningsgaranterede frihedsrettigheder. Kender man Spaniens historie, er det lettere at sætte sig ind i den frygt, der aktiveres, når Cataloniens separatister lægger an til at undergrave forfatningens frihedsrettigheder med illegale folkeafstemninger. Det gjorde Cataloniens republikanske separatister også tilbage i 1934, hvor det kom til voldelige uroligheder, og to år senere brød borgerkrigen ud, og det hele endte i en blodig, kollektiv tragedie i stedet for demokratisk forsoning.

Spanierne burde med deres fornuft erkende, at historien aldrig genopføres en til en. Historien fra trediverne vil ikke gentage sig, uanset hvor meget man fantasierer om det. Spanien er i dag et pluralt samfund, der har en af Europas mest

moderne demokratiske forfatninger, og landet er dybt integreret i EU. Det sidste er en ekstra forsikring, da EU ikke har til sinds at anerkende nye nationalstater, hvis de river sig fri af et medlemsland med udemokratiske midler, der ikke respekterer grundloven.

Da han var ung, var Santiago Abascal passioneret i sit forsvar for den demokratiske forfatning og frihedsrettighederne, men som leder af Vox har han omfavnet et højrenationalistisk identitetsprojekt, hvor han via de sociale medier dyrker billeder og symboler fra Francotiden, det vil sige en autoritær nationalstat samlet om en stærk faderfigur. Antifeminisme, hård modstand mod ægteskaber mellem homoseksuelle, og mænds ret til at bære egne våben er også en del af den ideologiske pakke. Vox ønsker, at staten er hård på lov, orden og militær, men blød i forhold til velfærd og indgreb i de frie markeder.

Abascal går ikke af vejen for racistiske bemærkninger, og han gør indvandrere til syndebukke for de indre kampe, som han udkæmper med de regionale nationalister, der søger at rive sig løs fra Spanien. Han optræder i kampagnevideoer, hvor han rider gennem landskabet til musikken fra Ringenes Herre, mens han forsøger at spille rollen som en af de kristne riddere, der i sin tid drev muslimerne ud af Spanien i *La Reconquista*. Han vil bygge en mur rundt om de spanske byer, Ceuta og Melilla, der ligger på Marokkos kyst, angiveligt for at beskytte Spanien mod massiv immigration. Forslaget kan virke lidt underligt al den stund, at de to byer i mange år har været beskyttet af et op til seks meter højt pigtrådshegn i flere rækker, der samtidig er udstyret med infrarøde kameraer, massiv overvågning og ansigtsgodkendelse. Men muren er en symbolsk repræsentation for, at Vox føler et stærkt slægtskab med Donald Trump i USA, der også havde muren som sit store slagnummer.

Hvad er forklaringen på Abascals politiske rejse fra at have været tilhænger af det liberale demokrati til at promovere den autoritære højrenationalisme? To ydre chok og et tab kan spille ind. Terrorattentatet den 11. september 2001 gav næring til øget islamofobi blandt spanske konservative. Den blev ikke mindre efter terrorattentatet i Madrid i 2004, hvor islamistiske terrorister dræbte 193 i et lokaltog, og det var kun tre dage før det parlamentsvalg, som væltede den daværende konservative regering under ledelse af José Maria Aznar. For Abascal var Aznar en slags ideologisk og streng faderfigur, som han mistede. Den ambitiøse Santiago Abascal kunne aldrig forlige sig med Aznars efterfølger, og han brød med de konservative i 2013, inden han stiftede Vox. Det er samtidig historien om en personlig forvandling, der blev stadig mere ekstrem og radikaliseret med årene. Machoagtigt praler han med at gå rundt med en pistol, som om han har ret til at lave selvtægt og udøve vold, men selvtægt kan aldrig accepteres i en demokratisk retsstat. Vox-lederen har i sit liv sikkert fået en del traumatiske oplevelser fra mange års terrortrusler, men friheden og de forfatningsmæssige ga-

rantier skal gælde alle statsborgere såvel som indvandrere med opholdstilladelse. Hans racisme og autoritære nationalisme er i modstrid med Spaniens moderne demokratiske forfatning, som han som ung søgte beskyttelse under.

SALVINIS SOVRANISMO

Matteo Salvini's politiske rejse i Italien har også lignet en større metamorfose, hvor han undervejs har forandret sig flere gange. I 2014 overtog Salvini magten i Liga Nord, der oprindeligt blev stiftet for at løsrive det rige Padanien fra Italien for at slippe for romere og sicilianere. Men Salvini har forvandlet partiet til et italiensk nationalistparti, Lega, der søger at samle italienerne om at stoppe indvandringen, at smide udlændinge ud, at gøre op med EU og at frigøre sig fra globaliseringen. Han har iscenesat sig som en stærk og karismatisk leder, der er meget synlig i medierne. Måske ser han sig som vor tids svar på Mussolini, som han i øvrigt ikke har holdt sig tilbage fra at rose? Ved at tale pænt om den gamle fascistleder søger han at tiltrække de tilbageværende rester af italienske fascister, mens han provokerer og udfordrer den moderne politiske korrekthed, som nogle borgere er trætte af.

Salvini er kamelæonen, der i 2018 gik i regering med femstjernebevægelsen og derefter forsøgte at kuppe det hele med en stribe solomarkeringer, hvor han som indenrigsminister lukkede italienske havne for flygtninge og udstedte et dekret om at få deporteret flere migranter og flygtninge ud af Italien. Han lægger ikke skjul på sin racisme og fordomme overfor udlændinge og migranter, der ifølge ham har "invaderet" Italien. I 2019 brød han med femstjernebevægelsen for at fremtvinge et valg, hvor det var hans plan at tage det sidste skridt til at blive ministerpræsident. Mange betragter ham som et europæisk svar på Trump, og der er visse politiske paralleller.

Salvini står for en særlig form for "sovranism", der sætter kampen for national suverænitet over den internationale retsorden. Salvini spiller rollen som den italienske suveræn, der drømmer om at reetablere Italiens storhed, stolthed og styrke som en stormagt, der respekteres. Han vil gøre Italien *great again*. Han lægger ikke skjul på sine magtpolitiske ambitioner. Før Europaparlamentsvalget i 2019 samlede han en række EU-skeptiske nationalistpartier til et stort fælles valgmøde i Milano, fordi han vil gøre denne kamp mod EU transnational.

Det er historiens ironi, at selv de mest nationalistiske politikere føler det nødvendigt at organisere sig på tværs af grænserne. Præcis som dem de hænger ud som den globale elite, opfører de sig selv som en elitær antielite. Salvini har udtalt, at han stræber efter at blive regeringschef, så han samles i "en international front" bestående af Donald Trump, Boris Johnson, Jair Bolsonaro og Benjamin Netanyahu.³¹⁶ Det er en nationalkonservativ front, der aktivt bryder med den internationale retsorden og satser på national suverænitet, som svaret på fremtidens udfordringer.

MASSERNES OPRØR OG BEGÆRET EFTER NOGET ANDET

Når Europa rammes af systemkriser, er menneskets begær efter forandring stor. Den spanske kulturfilosof José Ortega y Gasset beskrev i bogen *Massernes oprør*, hvordan fascistere, nazister og kommunister mobiliserede. Masserne gør oprør, og hyper-demokratiet triumferer, når masse-mennesket handler på tværs af love og de gamle juridiske, liberale og moralske normer. Ortega y Gasset taler om, at masse-mennesker vinder "det brutale herredømme" i samfundet, de lufter deres politiske kandestøberier ved cafébordet eller ved masseansamlinger for derefter at ophøje dem til lov. Den verden, som det nye masse-menneske fødes i, pålægger ikke bånd af nogen art, den opstiller ingen forbud og prædiker ikke mådehold i nogen retning. Snarere "ægger den dets begær, som i teorien kan vokse ubegrænset."³¹⁷

Det moderne masse-menneskes psykologi er kendetegnet ved "den frie ekspansion af dets vitale ønsker; altså af dets personlighed og en total mangel på taknemmelighed overfor alt, hvad der har bidraget til at gøre tilværelsen behagelig for det. Begge træk er velkendte fra det forkælede barns psykologi. (...) Som arvtager til en lang og strålende fortid - strålende ved sine ideer og ved det, den satte ind på dem - er det nye menneske blevet forkælet af sine omgivelser. At forkæle betyder, at man ingen grænser sætter for et andet menneske, men giver det indtryk af, at det kan tillade sig alt, og at det ingen forpligtelser har."³¹⁸

Når man her i det 21. århundrede genlæser José Ortega y Gasset er det forbløffende at se, hvordan ordene også passer på den nye generation af autoritære politikere, der forsøger at opildne masse-mennesket. Typiske massebevægelser er "altid ledet af middelmådigheder, mænd, der pludselig dukker op, og som, uden at være belastet af nogen lang hukommelse, uden 'historisk samvittighed', fra begyndelsen ter sig, som om de allerede hørte Historien til, som om de, skønt de lever i nutiden, hørte til i fortidsfaunaen."

Folk som Viktor Orbán, Matteo Salvini og Donald Trump deler mange træk med den forkælede fars søn, som Ortega y Gasset skriver om: Den selvglade unge mand er "et menneske, der er kommet ind i verden for at gøre lige, hvad det har lyst til. Det er det 'Fars søn' bilder sig ind, han kan. Vi ved godt hvorfor: I familiekredsen kan alt, selv de største forbrydelser, til syvende og sidst, begås ustraffet. (...) 'Fars søn' tror, at han udenfor sit hjem kan opføre sig akkurat, som om han var hjemme; han tror ikke på, at noget er skæbnesvangert, uhjælpeligt og uigenkaldeligt. Derfor tror han, at han kan gøre alt, hvad der falder ham ind."³¹⁹

Grundtonen i masse-menneskets væsen er, at det ikke tager noget så tungt. Det respekterer ikke det liberale demokratis gamle retsorden, men kaster sig med stor lyst og selvtilfredshed ud i at provokere og lave grænseoverskridende handlinger, der bryder med de gamle autoriteter. Om ikke for at få gang i gaden. "Det er kun

på skrømt, at det er så ivrigt efter i alle situationer at indtage en tilsyneladende tragisk, fortvivlet, affejende holdning. Masse mennesket spiller tragedie, fordi det ikke tror på muligheden af den virkelige tragedie i vor civiliserede verden. (...) En storm af farce blæser ind over hele Europa, trænger ind overalt og påvirker alt.”³²⁰

Det Ortega y Gasset så som en storm af farce i 1930 endte kun ni år senere i den værste tragedie, Europa nogensinde har oplevet. Sønnerne voksede op og udførte handlinger, som ikke bare var på skrømt, men blev blodig alvor for de masser, der endte med at miste livet på deres alter. Det store sammenbrud for demokratierne i 1930'erne behøver ikke at gentage sig. Der er mange institutionelle garantier i EU og i det store flertal af medlemslande, som vil gøre det sværere for masse mennesket og de autoritære demagoger at erobre hovedkvarteret. Udviklingen i Ungarn og Polen er dog en påmindelse om, at der åbenbart stadig er villige hjælpere, som står klar til at hjælpe autoritære ledere til magten. Selv i USA så man under Trump, hvordan folk i det republikanske parti, der i 2016 advarede imod ham, fire år senere aktivt deltog i hans forsøg på at så mistillid om præsidentvalget og at sabotere stemmeoptællingen. De følgagtige republikanske ledere sagde først stop, da Trump en dramatisk januardag i 2021 ligefrem opildnede sine voldelige og bevæbnede tilhængere, der var trængt ind i Kongressen og truede den fredelige overdragelse af magten. Det var et kupforsøg, der chokerede mange amerikanere.

Hvad der er på spil i den lange degeneration, har journalisten og historikeren, Anne Applebaum, beskrevet i et smertefuldt opgør med nogle af sine gamle venner, der siden sprang ud som hjælpere for de autoritære ledere i Polen, Ungarn, USA og andre steder. ”Det liberale demokratis fald i vores egen tid vil ikke se ud som i 1920'erne og 1930'erne,” skriver hun. ”Men det vil stadig kræve en ny elite, en ny generation af funktionærer til at gøre det til virkelighed. Kollapset, for det (...)der nogle gange kaldes den ’vestlige liberale orden’, har brug for tænkere, intellektuelle, journalister, bloggere, forfattere og kunstnere til at underminere vores aktuelle værdier og til at gøre sig forestillinger om det nye system, der følger.”³²¹ Hun er selv højreorienteret og en del af den liberal-konservative tradition, men hun foragter det nye autoritære højre som folk, der er mere opfører sig som bolsjevikker end tilhængere af den konservative tænker, Edmund Burke, og hans pragmatiske konservatisme med et lille ”c”. De nye oprørere er radikaliserede, vrede, og det er ”mænd og kvinder, der ønsker at omstyrte, gå udenom eller underminere de eksisterende institutioner for at destruere, hvad der eksisterer.”³²²

DE GODE OG DÅRLIGE TILBAGETOG

Den tyske forfatter Hans Magnus Enzensberger har med stor præcision beskrevet, hvordan politikere, der skriver historien med stort H, lider af storhedsvanvid

og ofte er drevet af berømmelsessyge, ærgerrighed og trangen til dominans. Og han har også klædt dem af i sine brillante essays.

Vestens politiske klasse afslører sig selv ”i tåbelig sejrsgestus og selvtilfredse løgne. Den triumferer ved at lukke af og tror, at den kan beherske fremtiden ved at vente, til det hele går over,” mener Enzensberger.³²³ Den klassiske storpolitiker er endt som en karikatur. Eller en farce. Læst i dag ligner det en perfekt beskrivelse af Donald Trump i USA, der om nogen dyrker den tilgang til politik, og allerede længes efter igen at stille op ved præsidentvalget i 2024.

Enzensberger causerede dog over disse ”bittesmå statsmænd”, der puster sig op og ender som en karikatur af sig selv. Han opfordrede dem til at lære af tilbageetogets helte - de moralske ledere, der som ”demontagens specialarbejdere” udviser civil courage og forstår at rømme uholdbare stillinger. Det er den sværeste kunst af alle i moderne politik. Som det også er i krig. Dygtighed og kompetence alene gør ingen helt. ”Det, som gør aktøren værd at mindes, er den moralske dimension i hans handlinger.”

To af de bedste eksempler på tilbageetogets helte finder vi i Spanien og i Sovjetunionen, hvor politiske ledere fra gamle totalitære regimer satte en stor samfundstransformation i gang, der banede vej for demokratiet, og de forstod at trække sig tilbage, inden de blev korruperet af magten. Den ene er den socialliberale centrumpolitiker, Adolfo Suarez, der gjorde op med falangismen, blev ministerpræsident efter general Francos død, og han førte Spanien væk fra diktaturet og hjalp et splittet land ind i demokratiets tidsalder. Og så er der Sovjetunionens Mikhail Gorbatsjov, der med sin Perestrojka og Glasnost blæste nye vinde ind over verden fra øst, da mange troede, at den kolde krig var frosset fast. Han lod Berlinmuren falde uden at sende soldater til Østtyskland, og sovjetrepublikker fik lov at løsrive sig, så imperiet til sidst opløstes på fredelig vis.

Enzensberger kaldte Gorbatsjov for en af det 20. århundredes største ”tilbageetogets helte”. ”Denne mands overlegne intelligens, moralske dristighed, vidtrækkende perspektiv - alt det lå, i øst som i vest, så langt hinsides den politiske klasses horisont, at ingen regering vovede at tage ham på ordet.”³²⁴ Den store udfordring er ikke længere at erobre verden og at bygge imperier, men at forbedre den ved at skåne den. Og det vanskeligste af alle tilbageetog for menneskeheden venter stadig på os i den krig, vi siden den industrielle revolutions begyndelse har ført mod vores egen biosfære.

Tilbageholdenhed, afkald og beskedenhed i magtudøvelsen er dog ikke noget den nye generation af illiberale, autoritære og nationalistiske ledere dyrker aller mest. De længes tværtimod efter et tilbagefald til tidligere tiders nationalisme. Hvor tilbageetogets helte ifølge Enzensberger udmærker sig ved at bane vej for fremskridt, der var større end dem selv, vil den nye generation af nationalistledere

gerne gå tilbage i historien, så de selv bliver større. De kopierer den gamle magts symbolske sprog. Måske fordi de tror, at det kan løfte dem op på nye piedestaler, som vil kondensere hele nationens - ja folkets - længsler i et ego personificeret i den ophøjede leder, der samtidig giver det nationale projekt den krop, det savner. Det er organismetænkning på fuld kraft. De gør de på forskellige måder. Det sker ikke bare som tidligere nævnt med nye love, der ruller retsstaten tilbage. Det sker også i taler, hvor de med patos forsøger at blæse den store patriotiske passion ind i nationens borgere. Så forsøger de at skrive historien om, så den passer til deres verdensbillede og værdier.

Om få år vil vi måske se høje imponerende broncestatuer stillet op på centrale pladser i byer som Budapest, Warszawa og Milano, hvor de nye autoritære vil udstille deres egne storhedsdrømme? Som tidligere tiders statuer af kejsere, konger, kurfyrster, krigsgeneraler og slavehandlere vil de måske posere som magten til hest, og de næste generationer af turister kan så kigge på flere meter høje statuer med Orbán, Kaczyński og Salvini og andre autoritære figurer, som ikke nøjes med at posere med skydevåben, guldkæder og vulgære magtsymboler på de flygtige sociale medier. Lidt som Ruslands præsident, Vladimir Putin, der har fået opstillet høje statuer, hvor han poserer, som var han en genfødt romersk kejser eller som en slank businessman i jakkesæt. Kejseren og CEO'en forenes i en og samme person, der tilraner sig al magt og sidder på magten, indtil han dør. Eller bliver væltet.

Jaroslaw Kaczyński har i Warszawa rejst en seks meter høj broncestatue af sin afdøde bror Lech, der som præsident døde i en flyulykke i Smolensk, og på Pilsudski pladsen står den ikoniserede Lech og kigger alfaderligt forbi en noget mindre statue af den socialistiske diktator, Josef Pilsudski. Det var ham, der kæmpede mod russerne, men som nationalisterne i dag hylder, fordi de deler hans drøm om at "Polen skal være mægtigt, eller også skal det slet ikke være." Det er den totale triangulering, for Pilsudskis blik er fast rettet mod den Ukendte Soldats grav på den anden side af pladsen.

En tidlig december morgen i 2018 fjernede Viktor Orbáns regering så statuen for Ungarns store antisovjetiske frihedskæmper fra 1956, Imre Nagy. Hans statue stod på frihedspladsen i Budapest, men regeringen ville i gang med at omskrive historien til de nye nationalkonservative tider. Ingen husker vel mere, at den unge Orbán tilbage i juni 1989 kickstartede sin politiske karriere ved at holde en tale i Heltenes Gade i forbindelse med genbegravelsen af Nagy? Men nu agter Orbán selv at overtage Nagys plads i historiebøgerne. Det er der stærk symbolik i. Eller som Anne Applebaum skrev på Twitter: "Ungarn fjerner statuen, der markerer den antikommunistiske revolution fra 1956. Hermed vender landet symbolsk tilbage til den russiske interessesfære." Tiden vil vise, om hun får ret.

NYLIBERALISMEN BANEDE VEJEN FOR DE ILLIBERALE

Der kan være både symbolpolitik og storpolitik i statuer. Det er ikke bare død natur. Det er også fortolkningen i det offentlige rum, der afgør betydningen af dem. De kunne have fjernet Ronald Reagans statue i Budapest i stedet for at forflytte en af Ungarns egne frihedshelte til en beskedent plads længere væk fra parlamentet. Hvor Nagy symboliserer den demokratiske kamp for frihed imod sovjetimperiets totalitære system, symboliserer Reagan frem for alt den amerikanske frimarkedskapitalisme, der blev dyrket i 1980'erne og siden spredte sig til de postkommunistiske lande efter Berlinmurens fald. Men måske er det selve pointen? For på en måde var Reagan-revolutionen med til at berede vejen for Orbán og andre illiberale og nationalistiske politikere? Så måske giver det god mening, at de har flyttet statuen af Nagy og beholder Reagan i hjertet af Budapest. De har samtidig forrådt et afgørende kapitel i deres egen historie og forvandlet demokratiet til et skuespil for den autoritære partileder.

Orbán har meget at takke Reagan for. De autoritære og antiliberala politikere har nemlig erobret terræn i de seneste årtier i det folkelige tilbageslag og den sociale vrede, der skyllede gennem samfundet i kølvandet på den nyliberale markedsrevolution. Som nævnt i kapitel 4, har Thomas Piketty, vist, hvordan nyliberalismen og hyperkapitalismen i de sidste 30-40 år banede vej for stigende uligheder i indkomster og formuer fra USA, Kina, Indien, Brasilien til Europa. Det førte til en politisk destabilisering og øget social usikkerhed, der styrkede de nationalistiske identitetspolitikere og forstærkede etniske og racemæssige konflikter. Den sociale kontrakt er stadig mere tyndslidt, og de identitære nationalister kapitaliserer på det. *Big time*. Samtidig har de gjort få procent indvandrere til syndebugke for større sociale og økonomiske problemer, der rettelig har andre årsager.

I stedet burde vreden og det politiske oprør rettes mod de nyliberale, nykonservative, libertære og ordoliberaler chefideologer, der fra Ayn Rand til Ronald Reagan og Margaret Thatcher udbredte deres markedsevangelium til stor skade for samfundet. De påstod, at blot staten begrænses, skatterne sænkes og markedet frisættes gennem dereguleringer og liberaliseringer, vil formuende og profit-søgende erhvervsfolk investere mere og sætte gang i væksten. Så det også drypper på Maren i køret. De har spillet samme plade igen og igen om, at når skatten sættes ned - og det er selskabsskatten og marginalskatteerne sandelig blevet - bliver vi alle rigere og lykkeligere.

De har udskammet velfærdsstaten og offentlige virksomheder som fremmedelementer, der skader såkaldt frie markeds kræfter. Finansielle markeder er dereguleret og liberaliseret. Den fhv. amerikanske centralbankchef, Alan Greenspan, der var discipel af Ayn Rand, udbrød i 2007, at "verden er styret af mar-

kedskræfterne.” For ham var konkurrerende frie markeder ”det godes kraft”, der havde overtaget ”betydelige magtbeføjelser fra staten”. Det gik galt. Finanskrisen væltede korthuset og bagefter fulgte mere social og politisk ustabilitet. Den lovede vækst udeblev. Hvad er konsekvensen? Nyliberalisterne støbte kuglerne til den ideologiske krig, som illiberale, nationalistiske og protektionistiske politikere i dag fører imod de liberale demokratiske værdier. Ikke kun i Europa og i USA, men også i Putins Rusland, i Erdogans Tyrkiet og videre til Indien og Brasilien. Hvem havde forestillet sig, at det skulle komme så vidt?

De illiberale og autoritære magthavere har haft succes med at italesætte den gamle elite som korrupt og amoralsk. Og det kunne de, fordi de ikke havde helt uret i den kritik. Det liberale demokrati blev undergravet indefra af den nyliberale markedsrevolution og den korrumpning af den herskende elite, som ramte mange europæiske lande. Man må dog håbe, at vælgerne ikke mister det kritiske blik, for også de nye magthavere kan forråde dem og give køb på de ædle idealer om retfærdighed og fairness, som det store flertal deler.

DEMOKRATISK DEGENERATION

Magt har altid været en forførisk størrelse. Det har vi set med al tydelighed i Ungarn. Viktor Orbán var i sin ungdom partisekretær i kommunistpartiet, men da kommunismen begyndte at krakelere i østblokken, skiftede han hest. I 1988 var han med til at stifte det liberale demokratiske borgerparti, Fidesz. Efter Berlin-murens fald var han som formand for partiet med til at føre Fidesz til regeringsmagten i 1998, hvor han blev statsminister i en koalitionsregering. Han har siden gennemført flere forvandlinger. Han har vendt ryggen til den liberale tradition og gjort sit parti til et nationalkonservativt parti. Efterhånden er det skridt for skridt lykkedes ham at forandre hele statsapparatet, så det tjener hans egne personlige interesser og magtambitioner. Det er blevet meget sværere for andre partier at vinde magten, og Fidesz sidder på to tredjedele af pladserne i Parlamentet, selvom partiet kun fik 49 pct. af stemmerne ved sidste valg. Han har brugt sin udvidede majoritet til at ændre forfatningen flere gange, og han har også indsat partiloyale dommere i forfatningsdomstolen.

”Det, vi bygger, er en illiberal stat, en ikke-liberal stat,” har Viktor Orbán sagt.³²⁵ Det vil sige en ny form for statsorganisme efter det liberale demokrati. Orbán har som den stærke og almægtige leder besat statsapparatet, undertrykt den kritiske presse og i dag er stort set det meste af pressen kontrolleret af regeringen eller af partivenlige selskaber. Den store oppositionsavis, Nepszabadsag, blev lukket i 2016, da den var i færd med at afsløre regeringens korrupsionsskandaler. I juli 2020 blev chefredaktøren for landets største og mest succesrige onli-

nemedie, Index, fyret, efter at en af Orbáns nære forretningsforbindelser havde købt 50 pct. af aktierne i medievirksomheden.

Regeringen har gennem årene forfulgt journalister, der er kritiske overfor regeringen. Den foreløbige kulmination på statens opløsning af den frie presse kom i marts 2020, hvor regeringen under dække af coronaviruskrisen lavede en særlov, så Orbán pr. dekret fik beføjelser til at arrestere journalister og fængsle dem i op til fem år, hvis de kritiserede myndighedernes arbejde med at bekæmpe den farlige virus. Loven blev dog ophævet tre måneder senere efter pres fra EU, men i realiteten kan Orbán genindføre disse særlige beføjelser i et halvt år, hvis regeringen igen skønner, at det er nødvendigt under en sundhedskrise.

Det uafhængige Centraleuropæiske Universitet er fordrevet fra landet efter flere års chikane fra staten. Orbáns statslige propagandaapparat har ført hadkampagner mod systemkritikere, som de hænger ud som landsforræddere, muldvarpe og upatriotiske fremmedelementer. Regeringen har også gjort livet svært for LGBTQ+ mindretallet og indskrænket deres frihedsrettigheder, herunder forbudt homoægteskaber. Regeringen har lavet manipulerende meningsmålinger for at mobilisere folket imod udlændinge og Bruxelles. Den dybe degeneration af det ungarske demokrati har skabt dyb bekymring i Bruxelles, for landet lever ikke længere op til de demokratiske værdier, som landet lovede at overholde ved optagelsen i EU. De andre medlemslande, Kommissionen og Europa-Parlamentet kan med stor bekymring se, hvordan EU-støttemidler år for år misbruges i Ungarn til at undergrave retsstaten.

Det er ikke kun Ungarn, der har udviklet sig til en showcase på, hvordan et demokrati kan blive undergravet indefra. Siden Lov og Orden partiet (PiS) under ledelse af Jaroslaw Kaczyński i 2015 vandt et flertal i parlamentet, har de gradvist radikaliseret deres politik. De fyrede tusindvis af embedsmænd og erstattede dem med partimedlemmer. De har lavet propagandakampagner mod mindretal for at "invadere" det patriotiske fædreland - og det har ramt både muslimske indvandrere og homoseksuelle. Og de har udrenset kritiske journalister i det nationale tv-og radioselskab, og den internationale NGO-organisation "Reporters sans frontières" har beskrevet, hvordan det nationale broadcast-tv er muteret til at blive et propagandaredskab for regeringen.

PiS-regeringen har i årevis forsøgt at undergrave magtdelingen mellem regeringen og domstolene. Det er sket i en bølge af reformer, der berører Forfatningsdomstolen, Højesteret, byretter og Det Nationale Domstolsråd, der udpeger dommere. Partiets leder, Jaroslaw Kaczyński, har åbent sagt, at han vil rense domstolene for kommunister og "den forkerede slags polakker". Han har kaldt forfatningsdomstolen for en "bastion for alt i Polen, der er dårligt",³²⁶ fordi domstolen tidligere har underkendt PIS-love - herunder en problematisk medielov -

for at være forfatningsstridige. Han har dybest set forfægtet et syn på demokrati, hvor det er folkeflertallet i demos, der står over selv forfatningsdomstolen: ”I et demokrati, er suverænen folket, deres repræsentative parlament og i det polske tilfælde, den valgte præsident. Hvis vi skal have en demokratisk retsstat, kan ingen statslig autoritet, inklusive forfatningsdomstolen, se bort fra lovgivningen.”

Europa-Kommissionen har rejst flere konkrete sager ved EU-domstolen mod Polen for at underminere de uafhængige domstole og retsstaten. I juni 2019 blev Polen dømt for traktatbrud, da den forsøgte at tvangspensionere højesteretsdommere, og i november 2019 fik den to nye domme i sager, hvor regeringen overskred grænsen og blandede sig i domstolenes praksis. Derudover har Kommissionen også rejst en sag mod Polen ved EU-domstolen, fordi Polen har oprettet et politisk disciplineringsorgan, der kan stille dommere til regnskab og give dem sanktioner, hvis deres fortolkning af lovene ikke bekommer regeringen vel. Også det er et angreb på domstolenes uafhængighed og i strid med EU-traktatens fundamentale værdier. Dommere fra hele Europa har deltaget i en protestmarch i Warszawa - De Tusind Kåbers March - for at støtte retsstaten og de polske dommers uafhængighed, og flere lande - herunder Danmark - valgte at intervenere i retssagen mod Polen. Den polske retsorden er ikke bare et anliggende, som den nationalkonservative flertalsregering kan afgøre. Det er også et europæisk anliggende, for hele EU's retsorden og det indre marked hviler på, at vi kan have tillid til, at alle medlemslande har velfungerende retsstater.

De nationalkonservative regeringer i Ungarn og Polen har valgt en åben kollisionskurs med den unionstraktat, som de to lande ellers lovede at respektere, da de blev medlemmer af EU. På en måde forsøger Orbán og Kaczyński at genrejse den absolutte magtdominans, som kommunistpartiet i sin tid havde, men nu under nationalkonservatismens faner. De er båret til magten af befolkningens frustration med de liberalistiske og socialdemokratiske partier, samt med de liberale erhvervsfolk, der efter Murens fald greb magten. Deres illiberale oprør er på en måde den tragiske historie om en fejlslagen overgang fra kommunisme til en europæisk model baseret på liberalt demokrati og markedsøkonomi. Skal vi dæmme op for, at disse to demokratiers degeneration ikke spreder sig som en virus til andre lande, og andre regeringer ikke falder for de samme autoritære fristelser, er det vigtigt, at EU-institutionerne og EU-domstolen trækker en streg i sandet. Den kristendemokratiske og konservative EPP-gruppe i Europa-Parlamentet bør heller ikke vende det blinde øje til og lade Fidesz blive i EPP-gruppen, så længe Orbán fører illiberal politik på kant med traktaten. Det vil være fatalt, hvis EU bøjer af i forhold til de to oprørske lande, for det næste kan blive, at Marine Le Pen, Matteo Salvini og andre autoritære ledertyper forsøger at gøre det samme i de store vest-europæiske demokratier, og så kan EU's grundstøt i værste fald forvitre.

KAMPEN MELLEML DE ONDE OG DE GODE

Populisterne opdeler folket i det rigtige og virkelige folk, der er de gode, anstændige og patriotiske borgere, og så de andre, der er de onde, korrupte og forræderiske sjæle, der vil alle os almindelige mennesker det ondt. I Polen kalder Jaroslaw Kaczyński sine modstandere for ”polakker af den værste slags”, som har ”forræderi i deres gener”. Den polske regering har som Viktor Orbán i Ungarn, Vladimir Putin i Rusland og Donald Trump i USA også gjort en del for at hæn-ge kritiske NGO-aktivister og græsrodder ud som folk, der er kontrolleret af udenlandske magthavere. De kaldes udenlandske agenter. Eller de kaldes ”betalte aktivister”, som Trump gjorde, da millioner af demonstranter gik på gaden for at protestere imod hans selektive rejseforbud mod udvalgte muslimske lande (minus oliestater som bl.a. Saudi Arabien og Irak), fordi den politik var i strid med frihedsrettighederne i den amerikanske forfatning.

På et massemøde i Budapest i 2018 hævdede Orbán, at Ungarn og Europa kæmper en overlevelseskamp og er ved at blive ”invaderet” af fjender udefra. ”Afrika ønsker at vælte vores dør, og Bruxelles forsvarer os ikke,” sagde Orbán, og han knyttede det sammen med en oprindelsesfortælling, der skulle skabe identitetsmæssig sammenhæng mellem Ungarns arv og fremtid: Som ungarerne i sin tid havde sparket tre imperier ud - det osmanniske, det habsburgske og det sovjetiske imperium - vil de nu sparke ”onkel George” ud. Det var en hentydning til den jødiske, ungarsk-amerikanske finansmand, George Soros.

Enhver med lidt historisk viden vil genkende ånden i Orbáns ordvalg, som rummer et vist slægtskab med nazismens propaganda i 1930'erne: ”Vi kæmper imod en fjende, som er anderledes end os,” sagde Orbán i en tale. Det er ”ikke en åben fjende, men én som skjuler sig; (..) som er listig; ikke er ærlig, men uhæderlig; ikke national, men international; som ikke tror på værdien af at arbejde, men som spekulerer med penge; som ikke har noget hjemland, men føler at han ejer hele verden.”³²⁷ Man kan finde visse paralleller i ordvalg og koreografi. Men Orbán er ikke lig Hitler, og den autoritære og illiberale Orbánisme er ikke nazisme. Det er den slags letkøbte stemplinger, som nogle intellektuelle og meningsmagere nogle gange forfalder til. Den form for reduktionisme skader mere, end den gavner. Vi bør også være nuancerede og respektfulde i behandlingen af selv dem, vi ikke bryder os om.

Det er ubestrideligt, at George Soros har tjent mange penge på at spekulere, som da han tilbage i 1993 var med til at vælte det britiske pund på valutamarke-
det, og som siden fik den daværende britiske premierminister, John Major, til at knytte pundet til det europæiske valutasamarbejde i EMS'en. Den aktivitet kan man godt fordømme moralsk og politisk, men viger man tilbage fra at reformere

den form for finanskapitalisme, som har muliggjort det, er kritikken rent hykleri. Det er det også, hvis man på den ene side kritiserer Soros, men samtidig er fortalere for at opløse euroen til fordel for nationale valutaer, da det er en sikker opskrift på endnu mere valutaspekulation i Europa.

Når man kritiserer Soros som spekulant, bør man i al fairness også fremhæve hans lyse sider. Han har brugt meget af sin formue på at fremme humanisme, liberale værdier og et åbent samfund. Han har støttet Ungarns overgang til demokrati, ikke undergravet den. Via omfattende filantropisk aktivitet i Open Society Foundation har han i mange år støttet liberale, demokratiske og kulturelle bevægelser og aktiviteter i Øst- og Centraleuropa. Han har givet uddannelsesstipendier til dygtige studerende, og i sin ungdom fik Viktor Orbán endda penge af Soros til at studere i England. Soros har også finansieret det uafhængige Central-europæiske Universitet i Budapest, der i januar 2019 som det første universitet blev tvunget ud af Ungarn efter en langvarig kampagne fra Orbán og det ungarske statsapparat. Det var ”en mørk dag for friheden”, som universitetets rektor, Michael Ignatieff sagde, da han trods store støttedemonstrationer fra studerende, akademikere og ungarske borgere endte med at måtte give op og annoncere flytningen til Wien.³²⁸ Det var første gang i EU’s historie, at et medlemsland tvang et universitet ud af landet.

Det er de konkrete handlinger, der bryder med det liberale demokrati, og ikke de ideologiske fortolkninger af magthavernes intentioner, som vi bør forholde os til. Det er vigtigt at forholde sig nuanceret til de forskellige aktører og deres forskellige handlinger, hvis der skal føres en pluralistisk debat. Vi har et etisk og moralsk ansvar for at anstrenge os ekstra meget for at forstå, hvad det for bekymringer, frustrationer, konflikter og begær, der driver politiske modstandere, som man drømmer om at påvirke og komme i dialog med.

ER EUROPA TRUET AF STAMMETÆNKNING?

Nogle analytikere mener, at vi er vidne til en tribalisering af Europa, dvs. stammetænkning og stammekultur, der spreder sig fra Ungarns og Polens stadig mere autoritære og illiberale regeringer til andre lande. Sådan argumenterer professor Marlene Wind, der har skrevet en bog om det.³²⁹ Hun ser Brexit-afstemningen som et eksempel på tribaliseringen af Europa. Det er det også, når Cataloniens separatister afholder forfatningsstridige folkeafstemninger for at rive sig løs fra Spanien uden at respektere de grundlæggende demokratiske spilleregler og alle borgeres rettigheder. Men hvad er tribaliseringen, som Wind kalder en global megatrend?

”Valget af Donald Trump, Brexit-afstemningen, populistiske bevægelser og undermineringen af demokratiet i Central- og Østeuropa er alt sammen eksem-

pler på tribaliseringens mekanismer og følgevirkninger. Disse fænomener betoner på forskellig vis, at kulturelle forskelle, identitet og antiglobalisme i dag vægtes højere end dialog, samarbejde og universelle liberale værdier.³³⁰ I kernen fører de identitetspolitik, hvor stammen lukker sig om sig selv, bygger mure op overfor omverdenen og sætter deres egen kultur i centrum. Det kan også være identitetspolitik, hvor man bruger flertallets etnicitet og sprog til at kanøfle de andre. Det værste scenarie er den etniske og nationalistiske stammetænkning, der tilbage i 1990'erne førte til opløsningen af Jugoslavien i Balkankrigen. Tribaliseringen kan i værste fald ende i en balkanisering med nye krige. Nogle vil mene, at Marlene Wind tegner et for dystert billede, men historien har vist, at det er en risiko, som man ikke kan udelukke.

Når grupper, stammer eller nationer i sproget begynder at lægge andre for had eller udstøde dem, er kimen lagt til konflikter, der kan eskalere. De tribalistiske politikere påstår, at de repræsenterer folkets stemme imod "eliten", som om det er en kamp mellem "os" og "dem", og at der ikke er fælles værdier, som alle samfundsgrupper faktisk har grund til at forsvare sammen. De splitter samfundet ved at støde eliten fra sig, og ved at ophøje et forestillet folk til det højeste, hvor folkets demos sættes over retsstaten. Fremme af flertallets kulturelle egenart og etniske identitet prioriteres højere end de formelle forfatningsmæssige garanterede rettigheder, der også beskytter mindretal. Kontrol og beskyttelse af stammen og nationen sættes højere end liberale frihedsværdier, mens den europæiske og internationale retsorden lægges for had. "Når vi bøjer os for den identitetspolitik, vi oplever så mange steder, og reducerer demokrati til „folkets vilje“ uden at diskutere, hvem folket egentlig er (eller bør være), opgiver vi de rettigheder, ideer og principper, vi har kæmpet for siden afslutningen af 2. Verdenskrig, og som millioner af europæere er døde for på vores vegne," argumenterer Wind.³³¹ Hun indskriver sig her i en længere tradition for liberal politisk tænkning, der ikke må forveksles med økonomisk liberalisme og senere libertære ideologiske retninger.

Demokratiet handler ikke bare om at sikre sig et flertal i parlamentet og at erkende, at suveræniteten i sidste instans udgår fra folket. Der skal også være en retsstat, som garanterer borgernes fundamentale frihedsrettigheder, beskytter mindretal og sørger for, at alle får en fair og fri retsbeskyttelse ved uafhængige domstole. Er EU's fundamentale demokratiske værdier og retsstaten stærke nok til at holde sammen på fællesskabet, eller er de ved at blive undergravet og saboteret af illiberale og autoritære regeringer fra Ungarn og Polen? "Selvom det er uden tanks og våben, så har Ungarn lavet et kupforsøg imod det liberale demokrati", landet har spredt sine illiberale ideer til andre EU-lande, og "Orbán har skabt et element af kaos i resten af Den Europæiske Union", argumenterer i alt fald Marlene Wind.³³² Hun anbefaler, at EU principfast og uden vaklen

forsvarer de demokratiske værdier, normer og legale principper, som unionen bygger på. Så EU ikke ender med at miste sin politiske og moralske autoritet. Både indadtil og udadtil.

Hvis EU gerne vil være et retssamfund, der overfor borgere, virksomheder og regeringer har autoritet til at forsvare den gældende retsorden - herunder i det indre marked - nytter det ikke, at man vakler i forsvaret for EU's fundamentale værdier. For så undermineres ikke bare idealerne, men også autoriteten til at håndhæve retten overfor medlemslandene. EU bør via uafhængige domstole og fælles demokratiske beslutninger håndhæve sin egen forfatning i unionstraktaten. Wind mener, at EU bør være lige så kontant overfor medlemslande, der bryder med det fælles værdigrundlag og ikke forsvare retsstaten, som EU har været overfor lande, der ikke kan holde sig indenfor ØMU'ens fastsatte grænser for budgetunderskud og statsgæld.

Indtil nu har man straffet medlemslande for ikke at leve op til ØMU-disciplinen, men EU har ikke skredet hårdt ind overfor værdibrud. Sagt med andre ord er forsvaret for andres ejendom og penge sat over forsvaret for borgernes politiske frihedsrettigheder og retsstaten? For det er det, debatten handler om i sin kerne. Er det kun dem, der krænker ejendomsret og pengepolitikens grunddogmer, der skal straffes og sættes i jerngreb, mens Viktor Orbán fortsat får milliarder af euro i EU-støtte, mens han undergraver det liberale demokrati? EU har indtil nu haft en meget høj tolerancetærskel i forhold til Ungarns regering, der fører offentlige propagandakampanjer imod både George Soros og EU-institutionerne i Bruxelles. Er det udtryk for blødsødenhed eller en subtil form for masochisme?

Europa-Kommissionen har med opbakning fra Europa-Parlamentet søgt at gøre noget. Man har indledt artikel 7 proceduren overfor både Polen og Ungarn. Artikel 7 i unionstraktaten gør det muligt i yderste konsekvens af fratage et medlemsland stemmeretten i Rådet, hvis det "groft overtræder" EU's fundamentale værdier. Kommissionen har også klaget til EU-domstolen over de to regeringer, som trods gentagne høringer og diplomatisk pres stadig nægter at rette ind.

Kommissionen har rejst flere sager ved EU-domstolen imod den ungarske regering. For det første for at bryde EU-reglerne for hjemsendelse af asylansøgere. For det andet for at lave love, der forhindrer udenlandske støttebidrag til civile organisationer i Ungarn. Og for det tredje er EU gået i kødet på den kontroversielle ungarske lov, der pressede Det Centraleuropæiske Universitet til at flytte væk fra lande.

Det er et vigtigt signal, at EU ikke bare vender den anden kind til. Der skal trækkes en streg i sandet. Og det har EU-domstolen gjort. Den har kendt de tre ungarske love for at være i strid med EU-traktaten.

HVORDAN UNDGÅR EU AT ENDE SOM EN PAPIRTIGER?

Mange liberale meningsdannere i Vesteuropa og systemkritikere i Polen og Ungarn har jublet over udsigten til endelig at få afstraffet de to illiberale og oprørske regeringer. Det turde være en selvfølge, at alle medlemsstater skal overholde den unionstraktat, som de selv frivilligt har tilsluttet sig. Men der mangler desværre effektive sanktionsmekanismer, som EU-institutionerne har bemyndigelse til at tage i anvendelse, når et medlemsland igen og igen overtræder reglerne. Ungarnerne praler endda med at opføre sig grænseoverskridende og bryde reglerne. Det er bare svært at fratage Ungarn stemmeretten, for artikel 7 kræver enstemmighed i Ministerrådet. For Polen og Ungarn holder hånden over hinanden. Så indtil nu ligner artikel 7 proceduren en papirtiger, der udstiller EU's impotens, mens Viktor Orbán kan opføre et teaterstykke i Budapest med sig selv i offerrollen mod de såkaldt ubehagelige udenlandske undertrykkere.

Der er en tragisk ironi i dette langvarige værdiskred. Ikke alene har Orbán vendt ryggen til sin tidligere liberale demokratiske tradition og er sprunget ud som illiberal populist. Han er endt med at begå de samme synder, som populistler normalt anklager magthaverne for at forfalde til. Ved at være korrump, ved at berige sig selv og sin familie, og ved at ekskludere borgere og sætte sig tungt på statsapparatet. Det er længe siden, at Orbán på overbevisende vis kunne spille rollen som antielite. Han er inkarnationen af den politiske elite i Ungarn. I dag er den lige så korrump, som den var i kommunismens tid. Europa-Kommissæren Vera Jourova har endda kaldt Ungarn for "et sygt demokrati".

Det bedste håb er, at det civile samfund og borgerne i Ungarn mobiliserer og gør oprør mod alle former for magtovergreb. Så man må enten presse Orbán-regeringen til at ændre adfærd eller få samlet en bred koalition bag et nyt demokratisk flertal. I Ungarn og Polen findes et engageret civilsamfund med progressive og demokratiske kræfter, som stadig kan vende udviklingen. Alle demokratier har brug for et stærkt civilsamfund, så staten og markedet ikke tager overhånd. Nye ideer fødes ofte i det civile samfunds frie og åbne dialog. I sin tid under kommunismen var det fagbevægelsen Solidarność, menneskeretsorganisationer og borgerbevægelsen, som skabte håb om, at der fandtes en anden eller tredje vej, og at alternativerne var mulige. Det er kun ideologiske dagdrømmere og fanatikere, der ender med at omfavne forestillinger om tusindårsriger, som om historien er slut.

Orbán og Kaczyński kan gøre stor skade i de to lande, fordi de har samlet så meget magt i statsapparatet, men den besidder de kun så længe, at de kan forføre et flertal af vælgerne til at tro på deres eksperiment. Måske er de blot overgangsfigurer, der vil forsvinde, når større interne eller eksterne kriser vil afsløre, at de

ikke kan holde deres løfter? Det er ikke utænkeligt, at det civile samfund og de nye bevægelser i de centraleuropæiske lande får vind i sejlene og presser de magtfuldkomne ud af regeringskontorerne. Det så man i Slovakiet, hvor NGO-aktivisten og den social-liberale politiker, Zuzana Čaputová, vandt præsidentvalget 2019 på en progressiv og liberal politik, der lovede et opgør med den gamle magtelites indspisthed og korrupsion. Hun blev båret til magten af en aktiv borgerbevægelse, der protesterede mod mordet på en journalist, der havde afsløret store korrupsionsskandaler. Denne "bevægelse for et anstændigt Slovakiet" spirede op fra neden og ændrede det politiske landskab. Det kan også ske i Polen og Ungarn.

I oktober 2020 gik hundrede tusinde demonstranter på gaden, da den polske regerings forsøgte at forbyde næsten alle former for abort. Råbet om frihed og kvinders ret til at bestemme over deres egen krop udløste de største folkelige protestbevægelser siden Solidarność i sin tid mobiliserede imod kommunismen. De moderne europæiske værdier er dybere forankret, end de autoritære kræfter forestiller sig. Også et flertal af polakkerne og ungarene bakker op bag retsstaten og de demokratiske værdier, der er skrevet ind i unionstraktaten. Der er grænser for, hvad de autoritære ledere kan gøre. Det tager tid at forvandle gamle diktaturer til frie demokratiske samfund med et stærkt civilsamfund, en levende modkultur og en kritisk presse, der har kraft og magt til at afsløre og stoppe magtmisbrug. Den opgave ser det ud til, at domstolene har svært ved at klare alene.

EU må gøre alt for at lægge maksimalt pres på Orbán, Kaczyński og andre illiberale stats- og regeringschefer, så drømmen om demokrati ikke ender i en ny nationalistisk absolutisme. Det styrker de frie borgerbevægelser, når Europa-Kommissionen, Parlamentet og EU-domstolen giver politisk, moralsk og juridisk opbakning til deres kamp for demokratiet og retsstaten. Der er dog visse grænser for, hvad EU kan gøre.

Hvis unionen havde været en overnational statsmagt med troværdige sanktionsbeføjelser, ville det være nemmere at stoppe overtrædelser af de fælles værdier i unionstraktaten og at beskytte forfulgte mindretal mod flertalstyranni i den autoritære udgave, som Orbán og Kaczyński repræsenterer. Men EU er en historisk unik blanding af et overnationalt og mellemstatsligt samarbejde, hvor medlemsstaterne stadig har udstrakt suverænitet. Man har - måske lidt for naivt? - antaget, at medlemslandene bare vil rette sig ind efter kendelser fra EU-domstolen og fra Den Europæiske Menneskeretsdomstol, for det gør de ikke altid. EU's mangel på styrke, magt og autoritet til at sikre de fælles værdier gør, at EU fremstår som en blød magt, der kæmper for at forføre medlemslandene til at opføre sig ordentligt.

Oprørske lande som Ungarn og Polen kan forsvare sig med, at Unionen ifølge traktaten skal respektere medlemsstaternes lighed over for traktaterne samt deres nationale identitet, som den kommer til udtryk i staternes forfatninger. Unionen

har også lovet at respektere medlemsstaternes territoriale integritet, opretholdelse af lov og orden, og deres ret til at beskytte den nationale sikkerhed. Det fremgår tydeligt at traktatens artikel 4, og det giver Orbán og Kaczyński et vist råderum til at gå deres egne veje. Så spørgsmålet er, hvad man kan gøre, så EU ikke forvandles til en svag og tandløs papirtiger i værdikampen? Det er lige præcis Europa-Parlamentets store bekymring. ”Rådets fejltagelse med ikke at gøre effektiv brug af artikel 7 fortsætter med at underminere integriteten af de fælles europæiske værdier, den gensidige tillid og troværdigheden af den Europæiske Union som helhed,” fastslog et flertal i Parlamentet i en udtalelse i januar 2020.

BUDGETPISKEN KAN BRUGES TIL AT FORSVARE RETSSTATEN

Værdikampen må nytænkes, og unionen har brug for flere redskaber. Det har længe stået klart. Den demokratiske tilbagerulning i Polen og Ungarn er en udfordring til hele EU. Europa-Kommissionen fremlagde i september 2020 sin første ”rule of law” rapport, hvor den på årlig basis undersøger retsstatens tilstand i medlemslandene. Den udtrykte bekymring for, at retssystemets uafhængighed er truet i Ungarn og Polen. Rapporten advarede også mod korrupsion og retslige svigt i Bulgarien, Kroatien, Malta, Tjekkiet, Rumænien og Slovakiet. Ideen er, at Kommissionen skal rådgive medlemslandene om, hvordan de kan få rettet op på problemerne. Der er fællestræk med den tilgang, der allerede gælder i den økonomiske politik med det europæiske semester. Det vil være bedre, hvis et uafhængigt agentur laver det årlige tjek af retstilstanden, og der indføres en effektiv sanktionsmekanisme i EU. Artikel 7 mekanismen har vist ikke at være effektiv nok i armlægningen med Polen og Ungarn.

En delvis løsning kom dog i forhandlingerne om det syvårige budget for 2021-2027, hvor Europa-Parlamentet insisterede på, at alle fremtidige EU-støttepenge kun udbetales til medlemslande, der lever op til EU’s fundamentale værdier, respekterer retsstaten og ikke bruger midlerne til korrupte formål. Der er et stort flertal af befolkningen bag ideen om at indføre en retsstatsmekanisme i budgettet. En Kantar-meningsmåling udført for Europa-Parlamentet i efteråret 2020 viste, at hele 77% af EU-borgerne er enig i, at udbetaling af EU-penge kun skal ske, hvis de nationale regeringer respekterer de fundamentale værdier, retsstaten og demokratiske grundprincipper. Over syv ud af ti polakker og ungarere erklærede sig enige.³³³

I dag er der en bred politisk erkendelse af, at unionen er nødt til at forsvare sine fundamentale værdier for at bevare sin troværdighed. Ingen værdier og rettigheder giver mening, hvis ikke man også forsvare dem i praksis. EU kan ikke bevare sit omdømme som en civiliserende retsorden, hvis ikke man også kan håndhæve den. Det er afgørende i et liberalt demokrati at forsvare retsstaten, de uafhængige

domstole, mindretalsbeskyttelse, pluralisme, ikke-diskrimination, ytringsfrihed, forsamlingsfrihed, en fri presse, forskningsfrihed og alle de andre fundamentale frihedsrettigheder. Et flertal af borgerne deler den opfattelse, og derfor har Europa-Parlamentet, Europa-Kommissionen og det store flertal af ministre i Rådet haft et solidt fundament at stå på i kampen for at indføre den nye retsstatsmekanisme.

Den ungarske og polske regering truede i efteråret 2020 dog med at nedlægge veto mod det syvårige budget, som alle medlemslande i Rådet ellers var nået til enighed med Europa-Parlamentet om efter møjsommelige forhandlinger. Det var en politisk atombombe på et kritisk tidspunkt af unionens historie, fordi mange medlemslande på grund af coronakrisen havde hårdt brug for midler fra Next Generation fonden. Men på december-topmødet fik det tyske EU-formandskab samlet et flertal bag et kompromis, så retsstatsmekanismen indføres i forhold til fremtidige udbetalinger. Det var et stort fremskridt. Det vil i fremtiden være muligt at suspendere udbetalinger til f.eks. Ungarn, hvis der er begrundet mistanke om f.eks. korrupsion. Det har der længe været i Ungarn, men nu har Kommissionen fået et effektivt redskab til at gribe ind og svinge budgetpilsken.

Polen og Ungarn var nødt til at bøje nakken i de tilspidsede forhandlinger, for de 25 andre medlemslande var som en sidste udvej klar til at oprette en ny Next Generation fond uden deres deltagelse, og måske endda lave et midlertidigt budget vedtaget med kvalificeret flertal. Udsigten til at miste en attraktiv andel af fondens 750 mia. euro, fik polakkerne og ungarerne til at acceptere de nye regler. For et land som Ungarn er støttemidler fra EU endog særdeles vigtig. For over halvdelen af de offentlige investeringer i Ungarn afhænger af EU-støtte, og der er endnu flere midler på vej med den nye fond. De to rebelske landes regeringer fik forhalet processen, men reelt tabte de magtslaget med de 25 andre EU-lande, og deres eneste figenblad var, at de fik lov til at rejse en sag ved EU-domstolen. Sagen er endnu et vidnesbyrd om, at der er kommet ny handlekraft ind i fællesskabet, efter at briterne er trådt ud af EU. Det hænger i høj grad sammen med den nye politiske dynamik, som Emmanuel Macron om nogen har været med til at skabe.

MACRONS STORE GENNEMBRUD

Da Emmanuel Macron blev valgt til præsident i Frankrig i 2017, var det franske samfund ved at flyde over i vrede og protester. De gamle partier havde helt mistet fodfæstet, og højrenationalisten Marine Le Pen udfordrede den nationale konsensus med et projekt, der ville gøre op med Frankrigs EU-medlemskab, lægge en hård udlændingepolitik og bryde med globaliseringen. Mange frygtede, at Marine Le Pen kunne vinde præsidentvalget, og deres forventninger flugtede med den storm fra vest, der var taget til efter Donald Trumps sejr ved det amerikanske

præsidentvalg og briternes farvel til EU ved Brexit-folkeafstemningen i 2016.

Den franske befolkning søgte efter radikalt nye svar og alt var i opbrud. I vinteren 2016 viste en Ipsos-meningsmåling, at hele 80 pct. af de franske vælgere ønskede ”en stærk leder, der er villig til at bryde reglerne”, og i intet land i den vestlige verden var længslen så stor efter en autoritær leder, som også tør hæve sig op over retsstaten.³³⁴ Syv ud af ti franske vælgere mente, at systemet snyder til fordel for de rige og magtfulde, og 73 pct. følte ikke, at eksperterne forstår, hvad befolkningen slås med. Tallene afslørede den enorme vrede mod det gamle system, som var ophobet i det franske demokrati. Man kunne næsten fornemme revolutionen i luften. Kunne Le Pens parti, Front National, erobre magten og i sidste ende få hele det europæiske projekt til at vælte? Det spørgsmål stillede mange sig i 2016 og 2017. Socialistpartiet og gaullisterne var i dyb krise som følge af nepotisme, korrupsionsskandaler og idelogisk stilstand. Generelt havde de gamle magthavere svært ved at udvikle nye ideer, der kunne adressere de bekymringer, som befolkningen havde.

I 2016 stiftede den venstreradikale, Jean-Luc Mélenchon et nyt antikapitalistisk oprørsparti, *La France Insoumise*, som ville radikaliserer demokratiet ved at tage det ud af hænderne på ”eliten” og give det tilbage til ”folket”, lave brandbeskatning af de rige, melde Frankrig ud af NATO og genforhandle EU-medlemskabet. Mélenchons lovprisning af autoritære statsledere som Ruslands Vladimir Putin og Venezuelas Hugo Chávez styrkede dog ikke hans demokratiske legitimitet. Samme år stiftede Emmanuel Macron sin nye bevægelse, *En Marche!*, der ikke var et traditionelt parti, men en bevægelse som gjorde oprør fra midten. I 2016 sagde Macron farvel til sin ministerpost i den socialistiske regering og på tretten måneder blæste han hele det gamle establishment af banen, vandt præsidentvalget i 2017 og sikrede sig et absolut flertal i Nationalforsamlingen på en socialliberal og pro-europæisk platform. *En Marche!* er et af de bedste eksempler på, hvor hurtigt det kan gå, når de gamle etablerede partiers moralske og intellektuelle overherredømme bryder sammen. Det regerende socialistparti brød sammen som et sandstøt, der blæses omkuld på Normandiets strande, når stormen rammer kysten.

Emmanuel Macron vandt præsidentvalget på en proeuropæisk platform, og mange regeringsledere i unionen åndede lettet op, fordi dermed endte Frankrig ikke i hænderne på Marine Le Pen, som ellers drømte om at følge efter briterne ud af EU. Macrons sejr fødte et nyt håb i Europa om, at det er muligt at gå imod strømmen med stadig mere nationalpopulisme og at slå til lyd for et stærkere og mere suverænt Europa. Det franske valgresultat var på en måde også et anti-Brexit valg. Macrons klare sejr blev fortolket som et bolværk mod den på det tidspunkt udbredte frygt for, at Brexit ville blive den første af mange dominobrikker, der falder og fører til EU's opløsning.

Kriser fremkalder politiske modreaktioner, der får pendulet til at svinge den anden vej. Macron følte som en befrielse fra et mareridt med mange års EU-opløsning. På valgaftenen trådte han ind foran Louvre museet for at blive fejret, mens Europahymnen - Beethovens niende symfoni - meget symbolsk blev spillet før den franske nationalhymne, La Marseillaise. De europæiske og de nationale følelser blev flettet sammen, og som selviscenesættelsens mester var Macron klar over betydningen af dette øjeblik. I stedet for at tænke det europæiske projekt som en trussel mod den franske identitet og nation, kan Frankrig skabe ny storhed og sikre sin suverænitet ved at sætte sig i spidsen for en fornyelse af EU. Hvor Le Pen og Mélenchon vil gøre op med EU, som vi kender det, vil Macron forandre det. Han er metaformosens og syntesens politiker, hvor de andre dyrker antitesens politik. Ingen ved, hvem der vinder i det lange løb, for den franske systemkrise kan ikke overvindes med et præsidentielt dekret. Kampen om magten i det moderne samfund afgøres ikke i Élysée-palæet, men i den lange seje kamp om folkets hjerter. At flytte folks overbevisninger ved at appellere til deres følelser, drømme og forhåbninger til fremtiden.

Man bør ikke undervurdere den vrede, de sociale frustrationer og den mistillid til den herskende klasse, der er ophobet i den franske befolkning. Man skal her huske på, at i første runde af præsidentvalget bakkede hele 40 pct af vælgerne op bag de to EU-kritiske partier, hvis man lægger Marine Le Pen og Mélenchons stemmer sammen. Den franske systemkritik rettede sig ikke kun mod den gamle herskende klasse i Frankrig, men også imod EU. Begge oprørspartier førte sig frem på globaliseringskritik. Det afslørede, at selv den mest nationalistiske politik i dag er nødt til at forholde sig til den større politiske realitet, at nationalstaten præges og forandres gennem EU og globaliseringen. Men den forandringsproces udgår ikke bare fra institutionerne. Man kan ikke frigøre sig fra Europa og verden ved at melde sig ud af EU eller FN. Alle, uanset, hvor de lever, er viklet ind i og rammes af de globale og forbundne kriser, som ikke respekterer landegrænser, men netop er grænseoverskridende.

REVOLUTION OG REFORM PÅ SAMME TID

Emmanuel Macron er bevidst om, at hans bevægelses succes er født ud af en krisesituation. I bogen *Revolution* skriver han, at Frankrig befinder sig midt i en stor transformation, en civilisationsudfordring, der ”omvælter Frankrig i de forestillinger og strukturer, der har rødder i efterkrigstiden. Vi er i dag vidner til den globale kapitalismes terminalstadiet. Med sine grænseoverskridelser fremviser den sin manglende evne til reelt at kunne bestå. Finansialiseringens excesser, ulighederne, miljøødelæggelserne, det ubønhørligt stigende befolkningstal, de

voksende geopolitiske og miljøskabte migrationer, den teknologiske udvikling - alt dette er delelementer i en stor omvæltning, der tvinger os til at reagere.”³³⁵ Det er en meget præcis diagnose af, hvordan de gamle forestillinger og strukturer rives i stykker, hvordan kapitalismens gamle politiske, økonomiske og moralske overherredømme udfordres, og hvorfor der er behov for en dybtgående forandring. Den samme diagnose kan gives for mange andre EU-lande, for det er en fælles udfordring, som mange af dem deler.

Rune Lykkeberg har beskrevet Macrons sejr som udtryk for ”antipolitikeres triumf”, fordi en af dem, der står udenfor det politiske system, får mandat til at regere over det politiske system. Hvor outsiders vinder over de etablerede. Ja, han var en outsider, men som tidligere minister giver det ikke mening at betegne Macron som antipolitiker. Han er ikke partipolitiker, men bevægelsespolitiker. I USA kom Barack Obama til magten som outsideren i det demokratiske parti, og siden blev Donald Trump båret frem efter Tea Party-bevægelsens opgør med det republikanske establishment. Han lovede at dræne Wall Streets sump, men endte - som Obama - med at bryde dette løfte, da han bagefter satte finansfolk til i 2018 at fjerne snærende reguleringer af finanssektoren.

Ikke alle outsiders har styrken til at vinde. I Storbritannien overtog den progressive systemkritiker, Jeremy Corbyn, magten i Labour-partiet for at gøre op med arven fra Tony Blairs tredje vej, og han kunne vinde partimedlemmernes støtte til en venstreradikal politik for nationaliseringer i økonomien, måske netop fordi Blair-fløjen flere år inden havde sat al sin politiske kapital over styr ved at forsvare den amerikanske terrorkrig i Irak. Corbyn fik succes i kølvandet på en krise, men han formåede ikke at vise nationalt lederskab under den flere år lange Brexit-krise, og det førte til to valgnederlag og hans afgang i 2020. På samme måde ser det ud til, at såvel Podemos i Spanien som Femstjerne-bevægelsen i Italien har mistet momentum i Italien, fordi de på grund af manglende kompetencer har skuffet deres kernevælgeres forhåbninger om et antiautoritært og demokratisk oprør fra neden. Deres folkelige engagement hviler på systemkritik. De mener ikke, at folket har været regeret ordentligt af den gamle elite, men hvis oprørspartierne bagefter viser, at de heller ikke selv har evner og handlekraft til at regere ordentligt, søger vælgerne efter nye svar.

Macrons revolution er et opgør med den gamle traditionelle måde at organisere partier på med medlemmer, partiforeninger og hierarkiske strukturer. Det lignede ved første blik en flad netværksbevægelse, der skød frem nedefra med hastige mutationer, aktioner og hurtige beslutningsprocesser. Men den var samtidig - som vi også ser i de store digitale selskaber som Apple, Amazon, Facebook, Google - stærkt centraliseret. For al magt er samlet og sublimeret i Macrons person som den udvalgte mand, der løftes op for at redde nationen fra Marine

Le Pen. Det er dybest set internettidsalderens store paradoks. Den er født i hippiebevægelsens anarkistiske og selvorganiserede drømme, og den hylder det antihierarkiske netværkssamfund, hvor alle borgere får direkte adgang til viden og varer uden om alle mellemænd og gamle hierarkier. Men det naive drømmebillede er for længst krakeleret. I dag ved vi, at nye datahierarkier, centraliserede magtstrukturer, overvågning og ny adfærdsstyring er vokset frem i det digitale samfund. Sådan er det også med Macrons projekt, hvor alle ideer kondenseres i personkulten og lederens karisma.

Nogle af hans kritikere forsøger at fremstille ham som en ny solkonge, og venstreradikale modstandere taler mere om hans fortid som Rothschild bankmand, fordi det flugter med deres egen kritik af finanskapitalen eller foragt for liberalismen. Men som tidligere socialistisk økonomiminister og et par års intellektuel læretid under den berømte filosof, Paul Ricœur, er Macron en meget mere sammensat personlighed end de ideologiske stereotyper - liberalist og finanskapitalist - som nogle venstreorienterede forsøger at stemple ham med. Han er humanist, europæer, fransk patriot, og tilhænger af ambitiøse økologiske reformer. Han taler positivt om globaliseringen, men ønsker at sætte de menneskelige værdier først, at regulere kapitalismen, at bekæmpe skattely og skattesvindler og at styrke det internationale retssamfund.³³⁶ Han er ikke antipolitiker, men ekstremt politisk. Han er ikke kun oprører mod den gamle orden. Han er også dens forandrer. Det vil sige transformationalist.

Macron lægger i høj grad vægt på viljen. Og at *ville* forandre. I stedet for at læse ham ud fra et fast ideologisk højre-venstre skema, kan man også læse ham gennem hans intellektuelle læremester Paul Ricœur, som han var assistent for, da Ricœur skrev sit store værk om hukommelsen, historien og glemslen.³³⁷ En af Macrons yndlings vendinger - *et en même temps* - betyder oversat til dansk ”stadig på samme tid”, og her anes sporet af Ricœur, der ikke tænkte i enten-eller, men i både-og. Selv påstår Macron hårdnakket, at han hverken er højre- eller venstreorienteret, men i sin praksis forsøger han at skabe radikale forandringer fra midten i mødet mellem forskellige synspunkter.

PERSONALISMENS TREDJE VEJ

Ricœur holdt spændingen i live mellem tilsyneladende modsætninger og gjorde sig ikke forestillinger om, at de til sidst ville omfavne hinanden i en universel syntese, en ny utopi eller et nyt slutpunkt for historien. Vi er selv med til at skrive historien gennem vores handlinger, selvom den også præger os. Vi kan som personer søge at opnå gensidig anerkendelse, finde forståelse for hinandens forskellige udgangspunkter og skabe mening gennem de historier, vi fortæller til hinanden.

Vi må bruge praktisk visdom og etisk sans til at stykke det hele sammen, så godt vi nu magter det under de givne omstændigheder. Når vi handler. Og handler sammen. Vi er fejlbarlige og sårbare som mennesker, og vi kan ikke overskue alle konsekvenser af vores handlinger, men politisk må vi tage ansvar og stræbe efter at skabe en orden, der fremmer det gode liv med og for det andet menneske i retfærdige institutioner. Institutionerne forpligter os og giver os et ansvar som borgere, men samtidig frigør de os også ved at give os rettigheder i forhold til hinanden.

Ricœur slog ikke modsætningerne og konflikterne ned i store ideologiske samfundssynteser, men holdt ideologikritikken og den kritiske sans i live. Uden at miste blikket for, at vi også skal søge midlertidige kompromisser og anerkende hinanden igennem dialog. Han står i en vis forstand på ryggen af Hegels dialektiske tænkning, men han overskrider den og går hinsides ved altid at tænke dialogisk. Han kaldte dialogen for kærlighedskampen, og han var åben overfor at række ud til sine modstandere, så vidt det nu var muligt, også på områder, hvor han var allermest kritisk overfor dem. Det er i mødet med den anden og i dialogen, at man tester sine ideer, og der skabes noget tredje og fælles. Det er det, som også er blevet kaldt republikansk institutionalisme.³³⁸

Ricœur var i mange år med i redaktionen af det personalistiske tidsskrift *Esprit*, der også var en stærk inspirationskilde for den forhenværende franske formand for Europa-Kommissionen, Jacques Delors. Når man kigger ordentlig efter, kan man ane visse åndelige bånd ikke kun fra Ricœur til Macron, men også fra Delors til Macron. Personalismen, der kan spores hos dem alle, er i høj grad præget af de franske filosoffer Emmanuel Mounier og Alexandre Marc, der i 1932 var med til at grundlægge *Esprit*.

Som Macron havde Jacques Delors en fortid som socialist og minister, inden han frigjorde sig og indtog en position som en europæisk leder, der søgte at bygge broer mellem socialismen og liberalismen. Som formand for Europa-Kommissionen førte Delors EF ud af eurosclerosen i 1980'erne, og han banede vej for det indre marked med omfattende liberaliseringer, der gjorde op med den statsorienterede form for socialisme som de franske socialister ellers havde forskanset sig i. Gennem brede koalitioner var Delors med til at forvandle fællesskabet til Den Europæiske Union med en fælles mønt, men han kæmpede også hårdt for at give EU en stærk social dimension.

Delors er en kompleks personlighed med stærk moral, pragmatisme og progressive visioner, men han udrettede mere end så mange andre europæiske ledere. Uden at forfalde til selvhævdelse eller at blive korrumpet af magten. Længe før han blev medlem af socialistpartiet og senere fransk finansminister og formand for Kommissionen, grundlagde han magasinet og debatklubben, *Citoyen 60*, hvor han formulerede nogle af de ideer, der senere blev ledetråd i hans politiske

praksis: Opgaven er ifølge Delors ”at bygge bro mellem på den ene side politik og statens videnskab, som er elitens område, og på den anden side forsøge at skabe en base for at forandre samfundet, ledet af kulturelle, sociale og faglige aktivister”. Og det ”ledende princip er at promovere menneskehedens fællesskab, inspireret af kristen personalisme.”³³⁹ Den isme må ikke forveksles med person-dyrkelse.

Personalismen er ikke så kendt i Danmark, men den forsøger at finde en gylden mellemvej mellem liberalismen, der vægter individet over fællesskabet, og kommunismen, der sætter kollektivet over individet. Personen eksisterer kun i relation til andre og kender kun sig selv ved at kende andre og at engagere sig sammen med andre personer om at skabe fællesskaber af personer, hvor alle har lige rettigheder, beskyttes mod magtmisbrug og uretfærdighed.³⁴⁰ Personalismen gør skarpt op med alle forsøg på at gøre individet, racen, klassen eller nationen til absolutte og suveræne enheder, der kan forstås uden relationerne til andre enheder. På samme måde, som individer har brug for at blive til personer i det fælles levende liv med andre frie og kreative personer - og konstant vil præges i denne gensidige afhængighed - skal ”nationer også opgive deres fuldbyrdede suverænitet (..) til et demokratisk fællesskab af folk; at denne forening opnås mellem folkene og deres repræsentanter, ikke mellem adskillige regeringer.”³⁴¹

I stedet for at se individet som et atom adskilt fra andre, eller at se nationalstaten som en isoleret enhed med absolut suverænitet, der er uafhængig af andre, så skabes meningen og værdierne *i delingen af suverænitet*, i dialogen med den anden, i de aftaler og i de venskaber, man skaber med andre. Det sker i anerkendelsen af den andens værdighed, som forandrer os som personer. Det forandrer også de institutioner og stater, som vi er en del af. Vi har brug for en ny måde at organisere den politiske dialog i et komplekst europæisk samfund med overlappende fællesskaber og relationer. Filosoffen Emmanuel Mounier har sagt det på den måde, at ”mennesket mestrer sig selv gennem sine relationer med andre mennesker og ting, i arbejdet og i kammeratskab, i venskab, i kærlighed, i aktion, i møder og aldrig med uvenlig afstandtagen.”³⁴²

Personalismen er ”ikke en etik for ’store mænd’ eller en doktrin for et nyt aristokrati.”³⁴³ Den handler ikke om selvforgudelse, egoisme eller narcissisme, som man i ekstrem grad så hos Donald Trump. Den enkelte person engagerer sig i fællesskabet, ”stiller sig til rådighed”, tør tage et medansvar og forstår historien som ”en samskabelse af frie mennesker”, hvor man søger at styrke alles frihed og bekæmpe social uretfærdighed.³⁴⁴ Personalismen har visse lighedstræk med andelsbevægelsen og N.F.S. Grundtvig i Danmark. Den er blevet kaldt ”en pædagogik: en filosofi for service og ikke for dominans”, eller mere poetisk ”et åbent eventyr”, hvor den sande mening, friheden og fælles bevægelse opstår i mødet med andre.³⁴⁵ Blandt andet derfor arbejdede Delors altid hårdt for at lave aftaler,

der bandt parterne sammen og styrkede fællesskabet. Nogle ser ham som kontraktpolitikens fader - i alt fald i Frankrig - og den tænkning tog han med sig i bagagen til Bruxelles. Eller som han sagde, er det ”bedre at forandre samfundet gennem kontrakter end ved dekret.”

ALLE SKØJTER OVER TYND IS

Macron har sagt, at Ricœur lærte ham, hvordan man kan tænke i en konstant bevægelse mellem teori og den levende praksis, formet af viljen til at skabe mening i og for hverdagslivet. ”Man skal aldrig vælge den nemme løsning og kun tale til følelserne eller gentage, hvad der er populært at sige, og man skal aldrig spærre sig inde i en teori, der ikke forholder sig til det konkrete liv. Det er i denne permanente, men frugtbare ubalance, at tænkningen kan tage form, og at en transformation af det politiske domæne kan tage form.”³⁴⁶ Macron har på egen krop erfaret, at politiske forandringer skabes i de frugtbare ubalancer og modsigelser, der opstår i det konkrete livs udfordringer. På et kritisk tidspunkt under præsidentvalgkampen i 2017 tog han ud til de vrede arbejdere på Whirlpool fabrikken og ansigt til ansigt - og uden at tale dem efter munden - lyttede han til dem, debatterede med dem og viste, at han anerkendte deres følelser, deres vrede og ville kæmpe for dem ved at lave reformer i Frankrig. Det var medfølelse uden elitært føleri eller arrogance. Det vandt han vigtige point på i valgkampen.

Macron har vist politisk mod i sin reformpolitik, hvorfor han også møder meget modstand undervejs. Enhver krise rummer en mulighed for forandring og politisk innovation. Hvis man blot forstår at handle derefter i den konkrete situation. Ikke altid er Macron sluppet heldigt fra de spontane møder med borgerne, og han er flere gange kritiseret for at være for arrogant og nedladende overfor arbejdsløse og andre med konkrete udfordringer i livet. Men når han er bedst, går han de ekstra kilometer, som mange politiske ledere helst vil være fri for. Efter de langvarige demonstrationer og protester fra de gule veste rejste han land og rige rundt for med opsmøgede skjorteærmer og uden beskyttelse at debattere direkte med folk i de lokale franske forsamlingshuse.

Selv de mægtigste magthavere er nødt til at møde borgerne uden filter i stedet for at forskanse sig i deres gamle komfortzone af adskilte virkeligheder fyldt med rådgivere og sikkerhedsforanstaltninger. Macron spiller også på følelserne. Som så mange andre politikere gør det. For følelser har stadig en vigtig rolle i moderne politik. Som en af aktivisterne i En Marche! har sagt om bevægelsen: ”Vi er mere guerilla-agtige. Vi er flydende, vi er hurtig aktion og smidige beslutningsprocesser. Vi er overraskende nok organiseret i, hvad der helt grundlæggende er en stor opsvulmen af følelser.”³⁴⁷

Hastighed er et definerende træk i Macrons opstigen til magten - nogle har givet ham tilnavnet Jupiter, som er den klare og lysstærke planet i solsystemet, opkaldt efter den øverste gud i den græske mytologi. Lige dele af misundelse og foragt ligger gemt i det tilnavn. Macron har selv benægtet, at han betragter sig selv som Jupiter. Han vil lave en kopernikansk revolution af fransk og europæisk politik, og den hastighed, hvormed han har søsat reformer af det stivnede franske samfund, har forbløffet mange. Som om han er bange for fortidens skygger i præsidentembedet, der alle blev suget ind af magtens ordinære normalitet. Måske har han så travlt, fordi han er bange for, at Europas gamle nationalstater vil dukke op igen med fornyet kraft? Så hastigheden samtidig er en flugt fremad for at undgå at blive indhentet af fortiden?

En Marche! blev indenfor et år omdøbt til LREM og fik sit tredje logo på et år for at signalere, at republikken er i bevægelse. Det var en meget fransk revolution, som måske er svær at efterligne i andre lande, hvor der ikke er en stærk koncentration af magt omkring en person i præsidentembedet. Men måske kan Macron i kraft af sit mod, lederskab og visioner være med til at forny det europæiske projekt? Ikke alene. Men sammen med andre. Eller mere præcist. Det kommer kun til at ske, hvis det gøres sammen med andre.

Emmanuel Macron har flere gange appelleret til de europæiske vælgere, fordi han er bevidst om, at han ikke kan forandre Frankrig uden også, på samme tid, at forandre Europa. Før Europa-Parlamentsvalget i 2019 udsendte han en erklæring til alle vælgere i hele Europa, der blev bragt i en stribe aviser oversat til de nationale sprog. Han tog udgangspunkt i de store kriser, som alle borgere har oplevet i de senere år og stillede det kritiske spørgsmål, som mange vælgere sikkert også har stillet sig: "Hvor er Europa? Hvad gør Europa?" For det var også problemet. EU havde slet ikke gjort nok i forhold til finanskrisen, migrationskrisen eller klimakrisen for den sags skyld. Macron turde sætte fingeren på det ømme punkt.

For mange borgere er Europa "blevet et sjælløst marked. Dog er Europa ikke bare et økonomisk marked. Det er et projekt. Et marked er nyttigt, men det bør ikke aflede os fra behovet for grænser, der beskytter og værdsætter, hvad der samler os. Nationalisterne tager fejl, når de hævder, at de forsvarer vores identitet ved at trække sig væk fra EU, for det er den europæiske civilisation, der forener, befrier og beskytter os."³⁴⁸ Macron sagde, at dem, der tror, at man ikke bør ændre noget i EU, tager fejl, fordi de "benægter frygten, der føles af vores folk, den tvivl, der underminerer vores demokratier." Han sluttede sit opråb med til borgerne om, at vi "politisk og kulturelt skal genopfinde formen for vores civilisation i en verden under forandring. Tiden er kommet til en europæisk renæssance."

Det var en modig og visionær erklæring, men de fleste af de nationale po-

litikere og regioner er fanget i deres gamle vaner, og de føler sig kun hjemme i de nationale magtstrukturer, som de er trænet til at agere i. En del af dem føler sig også lidt fremmede overfor at tænke Europa ind i de nationale ligninger og bokse, som de plejer at operere i. Det var ikke bare borgerne, som Macron rettede sin appel til. Det var i høj grad de status quo-politikere i medlemsstaterne, som endnu ikke har forstået, at de for alvor kun kan lave gennemgribende samfundsreformer, hvis det både gøres nationalt og på europæisk plan i en og samme bevægelse. Det er ikke modsætninger. De er hinandens forudsætninger. Det er ikke bare et oplysningsprojekt. På samme tid er det også en kærlighedskamp for den civilisation, vi i grunden elsker, og som forener, befrier og beskytter os. Den har i generationer præget vores identitet, selv når vi ikke har været bevidst om det i de nationale kampe, der også er blevet kæmpet.

Macron har skabt en meget moderne bevægelse. Følelserne og farten spiller nøgleroller i magtudøvelsen og bag den artikuleres et håb, som skal mobilisere masserne. José Ortega y Gasset sagde tilbage i 1930, at vi lever i "kastevindenes" og "strømningernes tid, hvor man lader sig rive med." Det gør vi på en måde igen. Bare på en anden måde. I et andet mønster.

Historien gentager sig aldrig en til en, og vi er ikke på vej tilbage til 1930'erne. Folks erfaringer, forestillinger og drømme ændrer sig, som også samfundets strukturer og de sociale vilkår gør. Så magten og den politiske bevægelse udtrykkes på nye måder. Sociologen Zygmunt Bauman har talt om, at vi i dag lever i en "flydende modernitet", hvor virkeligheden forekommer porøs. Vi rejser langs ukendte veje af ukendt varighed, og ofte kigger vi ikke hinsides det næste hjørne og den næste horisont, fordi vi er nødt til at samle al energi for at komme over den næste hurdle, der viser sig på vejen. Da poesi ofte siger mere end tusinde analyser, citerer Bauman poeten, Ralph Waldo Emerson, der i sit essay, Prudence - der både kan betyde fornuft eller forsigtighed - taler om, at det føles som, at vi "skøjter over tynd is", og "vores sikkerhed knytter sig til vores hastighed."³⁴⁹

Kapitel 8

GLOBALISERINGSCHOK OG JAGTEN PÅ EN NY SAMFUNDSKONTRAKT

I de sidste tre årtier er globaliseringen og markedsliberaliseringerne accelereret i intensitet, dybde og udstrækning, og hverken EU eller Danmark som nation har kunnet følge med. Som borger kan man til tider føle et tomrum og en hjælpeløshed, når man rammes af konsekvenserne af den globale hyperkapitalisme og de mange teknologiske forandringer, der på gennemgribende vis truer med at ændre livsvilkårene for os, både som borgere og som fællesskab. Det er ikke altid let at finde et ståsted i de til tider meget polariserede politiske debatter, som er taget til i takt med globaliseringen. Vi kan alle tage fejl og misforstå, hvad der sker, og hvad der er politisk muligt i den givne situation. Der findes aldrig lette svar på komplekse og sammensatte udfordringer, men de autoritære politikere forsøger alligevel at bilde vælgerne ind, at der findes simple svar, der kan give os - det vil sige dem selv - kontrollen tilbage.

En række forskningsartikler har undersøgt sammenhængen mellem fremgangen for populistiske partier i Europa og de sociale chok, som nogle borgere har oplevet i kølvandet på globaliseringen og senest efter finanskrisen. Populistpartiernes store valgfremgang er sket samtidig med, at globaliseringen og den teknologiske udvikling er accelereret fra 1980'erne til i dag. Tilbage i de sene 1980'ere tegnede de populistiske partier sig typisk cirka 5 pct. af stemmerne. Men fra 1998 til 2018 oplevede de højre- og venstrepopulistiske partier i Europa en kraftig fremgang fra cirka 7 pct. af stemmerne til 27 pct.³⁵⁰ Det har en række sammensatte forklaringer, der kan variere fra land til land.

Italo Colantone og Piero Stanig har i tidsskriftet *American Journal of Political Science* vist, at det kinesiske importchok er en af de vigtigste forklaringer bag den stigende opbakning, som nationalistiske og yderligtgående højrepartier fik i Europa fra 1988 til 2007.³⁵¹ Importchokket er kort fortalt den hastigt stigende import af billige kinesiske varer, der kom i takt med, at Kina fra slutningen af firserne omfavnede

globaliseringen og fra 2001 blev en del af verdenshandelsorganisationen WTO.

Forskerne har undersøgt 76 valg i 15 EU-lande, og valgresultaterne er derpå sammenholdt med, hvordan ansatte i diverse fremstillingsindustrier og tilknyttede serviceerhverv blev ramt af importchokket. Analysen viser, at tabere på globaliseringen i større omfang er begyndt at stemme på nationalistiske og til tider protektionistiske partier fra den yderste højrefløj. Det kan være lavtuddannede, arbejdsløse eller udsatte medarbejdere i fremstillingsindustrien, men det kan også være servicemedarbejdere eller offentligt ansatte i regioner, der har svært ved at følge med i globaliseringen.

Den amerikanske økonom Dani Rodrik vurderer, at det ikke mindst er de højreorienterede populistpartier, der har lukreret på globaliseringsfrygten. Han skelner mellem venstre og højre i populistbevægelserne. Fællesnævneren for begge fløje er, at de reagerer på et økonomisk og socialt chok. Men hvor de venstreorienterede populistler (i Grækenland, Spanien, såvel som i Latinamerika og Bernie Sanders i USA) klassisk har rettet deres vrede mod velhavere og store selskaber, har de højreorienterede populistpartier mobiliseret ved at gøre udlændinge eller minoriteter til syndebukke. "Det europæiske tilbageslag imod immigranter og flygtninge har nogle af sine rødder i bekymringerne for, at de sociale gevinster ved velfærdsstaten er eroderet," fastslår Dani Rodrik.³⁵² Han er omhyggelig med at understrege, at det ikke nødvendigvis er økonomiske uligheder i sig selv, der ligger bag populismen, men *følelsen* af uretfærdighed.

Det er ikke kun de objektive økonomiske forhold, der er på spil, for det er i høj grad også folks følelse af, at de har mistet social status i samfundet. Det er en vigtig pointe. Mennesket er ikke en maskine, der automatisk reagerer negativt på økonomiske tab eller omvendt jubler ved vækst. Økonomisk determinisme er udtryk for et forkrøblet syn på mennesket. Det centrale er, at økonomi *også* indgår i en proces, hvor vi søger anerkendelse fra andre mennesker, og det er i relationen til andre mennesker, at ens status i flokken får mening. Der, hvor ens identitet og selvopfattelse formes. Man kan også føle skam over at miste status overfor andre mennesker. Ja, måske føles statutstab endnu stærkere, når man tænker på, hvad ens børn og familie mon tænker om det? Det kan bl.a. være frygten for statutstab, der er på spil, når nogle borgere frygter, at fremmede folk kommer udefra og måske vil tage ens plads og arbejde i samfundet.

Det kan rent psykologisk være ganske stressfremkaldende ikke at vide med sikkerhed, hvad der vil ske og at føle eksistentiel utryghed, end allerede at kende konsekvenserne af forandringen. Derfor er det afgørende, at politikerne forstår at give borgerne en følelse af tryghed og sikkerhed for, at de faktisk som enkeltpersoner og sociale grupper kan vinde på globaliseringen. Kan velfærdsstaten hjælpe borgerne til at få succes i den omstilling, gør det en kæmpe forskel. Som arbejder kan man ikke helt føle sig sikker på, at ens virksomhed og markedskræfterne vil

sætte mennesket før profitten, når den globale konkurrence skærpes, og derfor er velfærdsstatens sociale sikkerhedsnet og uddannelsespolitik så afgørende. Rodrik opfordrer derfor til, at politikerne gør mere ud af at sikre social omfordeling og retfærdighed, så de globaliseringsramte borgere og lokalsamfund bliver kompenseret. Hvis ikke det sker, vil de nationalistiske partiers fortsætte deres fremgang og i sidste ende true globaliseringen og den åbne verdensorden.

Kigger man på målingerne fra Eurobarometer, er danskerne det folk i EU, der har de mest positive følelser ift. globaliseringen.³⁵³ Hele 75 pct. af danskerne ser positivt på den og kun 15 pct. har et negativt syn. Efter danskerne er svenskerne dem, der ser næstmest positivt på globaliseringen. Danskernes og svenskernes opbakning kan hænge sammen med, at velfærdsstaten har været relativt god til at sikre fordeling af globaliseringens gevinster og afbøde eventuelt negative konsekvenser. Danmark har en lang tradition som handelsnation, og alene den fri handel på EU's indre marked giver danskerne en årlig velstandsgevinst på over 100 mia. kr. EU's internationale handelsaftaler med tredjelande har også været en overskudsforretning for Danmark, hvilket kan være med at forklare, at danskerne har et mere positivt syn den økonomiske globalisering end andre europæere.³⁵⁴

Ser man på hele EU28, ser kun 49 pct. positivt på globaliseringen, mens 38 pct. ser negativt på den. Grækenland, der har været igennem en langvarig økonomisk krise, er allermest skeptisk. Kun 26 pct. af grækerne har et positivt syn på globaliseringen. Frankrig følger efter Grækenland i den skeptiske lejr, for det er kun en tredjedel af franskmændene, der er positive over for globaliseringen, mens 55 pct. ser negativt på den. Eurobarometers indledende spørgsmål er stillet på en åben måde, hvor det ikke er klart, om det er den økonomiske, politiske, sociale eller kulturelle globalisering, der tænkes på. Noget tyder dog på, at danskerne har den økonomiske globalisering og international handel i tankerne. For Eurobarometer stiller et opfølgende spørgsmål, om globaliseringen er positiv for den økonomiske vækst, og her svarer 79 pct. af danskerne og 82 pct. af svenskerne ja. Begge lande ligger igen i toppen. Generelt ser europæerne mere positivt på globaliseringen som bidragyder til økonomisk vækst for hele 60 pct. er positive - kun 27 pct. er negative. Grækerne er stadig mest skeptiske, men franskmændene ser lysere på den økonomiske globalisering med 49 pct. positive versus 37 pct. negative.

Det tyder på, at franskmændenes globaliseringsskepsis er mere kulturelt end økonomisk funderet. Også danskerne har en langt mere skeptisk holdning til den kulturelle globalisering end den økonomiske. Synet på migration er en mulig indikator for det, og kigger man på danskernes syn på migration fra andre EU-lande og fra lande uden for EU, er der tydelig forskel. 75 pct. af danskerne ser positivt på indvandring fra andre EU-lande, og her er kulturbarrieren åben-

bart lille.³⁵⁵ De ligner næsten os danskere, deres kultur er ikke *så* forskellig, de er del af samme fællesskab, de er hvide europæere og de fleste har en kristen og humanistisk kulturarv. Ser danskerne helt overordnet positivt på den form for indvandring, fordi vi ikke kun føler os som danskere, men også har en følelse af at være europæere? Det kunne forklare forskellene. Kun 39 pct. af danskerne har en positiv holdning til indvandring fra lande uden for EU, og hele 52 pct. ser negativt på indvandring fra disse tredjelande.³⁵⁶ Franskmændene er næsten lige så negative over for indvandring fra tredjelande, men de allerstørste skeptikere finder man i de unge nationalstater i Øst- og Centraleuropa. I Bulgarien, Estland, Letland, Slovakiet og Tjekkiet, og er det kun mellem 16-22 pct., der ser positivt på indvandring fra tredjelande, og der er et massivt flertal på omkring syv af ti borgere, der ser negativt på det.

KONKURRENCESTATENS KRISE

Den danske model har i mange år været et internationalt foregangseksempel på, hvordan man kan beskytte borgerne i forhold til den økonomiske globalisering og hjælpe dem videre med efteruddannelse til bedre betalte stillinger, når deres gamle job er blevet udkonkurreret. I Danmark er vi stadig relativt dårlige til at tackle den kulturelle frygt, der er forstærket i takt med, at vi har fået mere migration, turisme og kulturel udveksling over landegrænserne. Mange vælgere oplever ikke længere, at velfærdssamfundet er et stærkt sikkerhedsnet, der giver ordentlig sikring, og som kan gøre gode tider bedre. Flere års nedskæringer i kontanthjælp, forringelser af dagpenge og strammere rådigheds- og kontrolregler har sat sine spor.

De socialt udsatte, de ufaglærte og borgere i den nederste del af Danmarks *flexicurity* arbejdsmarked føler sig mere usikre på fremtiden. Deres frygt og vrede har skabt stigende politisk turbulens. En ustabilitet, der forplanter sig til den politiske midte fra begge sider. En del arbejdervælgere har i de første årtier af det 21. århundrede vendt ryggen til Socialdemokratiet, som kæmper for at genvinde deres tillid. Det har også udfordret den gamle politiske konsensus om at strømline staten, så den gøres konkurrencedygtig for at styrke Danmark og danske virksomheder på det globale marked. Professor Ove Kaj Pedersen har kaldt denne model for konkurrencestaten, der via historiske kompromisser har sikret både solidariteten og lavet konstante reformer for at sikre nationens konkurrenceevne.³⁵⁷ Men nu befinder dette styringsparadigme sig i en krise. Skiftende regeringer har stadig ikke fundet et holdbart svar på, hvordan man kan forene en stærk dansk velfærdsmodel med EU's indre marked. Hvordan gør man det i en verden med hård global konkurrence, åbne markeder og stigende folkevandringer? Status quo er ikke længere en option. Konkurrencestaten er ved at nå sine

begrænsninger og skal igennem en ny transformation.

Historisk har europæiske velfærdsstater været langt bedre end USA og andre lande til at hjælpe udsatte lønmodtagere, der blev udsat for et hårdere konkurrencepres og havde brug for midlertidig understøttelse og efteruddannelse. Men globaliseringen har i stigende grad udfordret den sociale kontrakt i Europa. Dani Rodrik siger, at ”den økonomiske usikkerhed og fordelingspolitiske kampe, der forstærkes af globaliseringen, har skabt en base for populismen.”³⁵⁸

Globaliseringen har ifølge Rodrik uddybet konfliktlinjerne mellem kapital og lønmodtagere, mellem uddannede og ufaglærte, mellem globalt mobile og lokale producenter, mellem eksportindustrier og lokalt orienterede, mellem eliten og almindelige borgere. Han understreger, at globaliseringen ”ikke var det eneste chok, som ødelagde den sociale kontrakt. Ud fra enhver målestok, spillede automatiseringen og nye digitale teknologier en kvantitativt større rolle bag afindustrialiseringen og de geografiske og indkomstmæssige uligheder.” Dani Rodrik mener, at den helt store udfordring til politikerne er, hvordan man kan genskabe balancen i globaliseringen, så man kan bevare en rimelig åben verdensøkonomi og bringe dens excesser under demokratisk kontrol igen.

At vende tilbage til nationalstaten, den vilkårlige protektionisme eller at bygge nye mure op overfor omverden ender dog i en politisk blindgyde. Det mener Thomas Piketty, der har skrevet tykke bøger om kapitalen og de store økonomiske og politiske forskydninger, som vi er udsat for i æraen for den globale hyperkapitalisme. I bogen *Kapital og Ideologi* opfordrer han de socialdemokratiske og progressive partier til at nytænke deres politik og udvikle en offensiv politik, der styrker velfærden på europæisk plan og sikrer reguleringen af de frigjorte markedskræfter. Han advarer socialdemokraterne imod at ende i det, han kalder for ”en social-nativistisk fælde”, hvor de forsøger at beskytte nationens indfødte stammefolk, mens konkurrencen skridt for skridt indskrænker landets politiske råderum. Den tid er forbi, hvor man kan klamre sig til ”fiktionen om en afgrænset national suverænitæt i forhold til sociale løsninger og selskabsskatter”.³⁵⁹ I sin analyse trækker han trådene tilbage til en vigtig iagttagelse, som Hannah Arendt allerede gjorde sig i sit værk fra 1951 om totalitarismens oprindelse. Hun reflekterede dengang over, hvorfor de europæiske socialdemokrater i 1930'erne blev trængt i defensiven af de totalitære og postnationale massebevægelser, nazismen og kommunismen.

DEN NATIONALE FÆLDE

Socialdemokrater satsede i mellemkrigstiden på den nationale reformpolitik, men forstod ikke at de gamle nationalstater på det tidspunkt var ved at blive

svækket og mistede handlekraft på grund af stigende internationalisering af den industrielle kapitalisme og finanskapitalen. Til sidst var de ude af stand til at kontrollere de kræfter, som de selv havde været med til at frisætte. De blev til sidst løbet over ende af datidens internationale og ekspansive ideologier, kommunismen og den pan-germanske nazisme. Socialdemokraternes strategiske fejltagelse var, at de undlod at imødegå den totalitære fare gennem et stærkere grænseoverskridende økonomisk, socialt og politisk samarbejde i Europa.

På samme måde manglede der et paneuropæisk svar fra socialdemokraterne og resten af venstrefløjen, da de nyliberalistiske ideologer i 1980'erne og 1990'erne gik til angreb på den gamle nationale velfærdskeynesianisme med argumenter om, at der ikke er noget alternativ til at sænke skatterne, privatisere og deregulere for at kunne konkurrere på det globale marked. *There is No Alternative*, proklamerede Margaret Thatcher. Det var den såkaldte TINA-logik. Samtidig hævdede hun, at samfundet ikke eksisterede, for der er kun individer. Logikken satte reelt markedet over den demokratiske stat, og den byggede på et forarmet menneskesyn. Et samfund kan ikke være demokratisk, og politik er umulig, hvis ikke der findes alternativer. Mennesket er desuden født og vokset op som et socialt væsen. Friheden og personlig autonomi er afgørende for, at vi kan udtrykke og realisere vores drømme, men vi er også altid afhængig af andre menneskers opmærksomhed, samtale, samarbejde og kærlighed. Det er et både-og.

For at blomstre som mennesker har vi brug for et vist minimum af sikkerhed og tilhørsforhold. Eller som professor John Gray har formuleret det: "Dem, som tror, at personlig autonomi er det inderste menneskelige behov afslører deres egen uvidenhed om psykologi, ikke mindst om deres egen. For praktisk talt alle er sikkerhed og tilhørsforhold lige så vigtig, og ofte endnu vigtigere."³⁶⁰ Nyliberalisterne forgudede det enkelte individs initiativ og den private ejendomsret, som om de største fremskridt i menneskehedens historie udgår fra det isolerede enkeltindivid og dennes private ejendom. Dermed ignorerede de også, at mange af de største fremskridt og teknologiske innovationer i historien er skabt gennem socialt samarbejde og fremsynede offentlige reguleringer.

De socialdemokratiske partier i Europa kunne mærke trykket, for den nationale keynesianisme var presset i defensiven efter halvferdsernes og firsernes mange kriser. De nationalt tænkende socialdemokrater satsede fra halvfemserne på at redde stumperne via kompromisser med de borgerlige økonomer og ideologier indenfor nationalstatens rammer. Den nationale tilpasningsstrategi endte i en blindgyde og et løbende udsalg af sociale kerneværdier. Med Tony Blairs New Labour begyndte de også at jage den meritokratiske liberale elite og de veluddannede middelklasser. Og samtidig indgik de politiske kompromisser med de borgerlige om at sænke skatterne for de rigeste og formuende, og de lavede

velfærdsreformer, der skar velfærdsstaten til. Desværre investerede de alt for lidt i arbejderklassens og de socialt udsattes uddannelser, og det hjalp også til at gøre løngabet endnu større. Samfundskontrakten blev svækket og vaklede.

De gamle arbejdervælgere og ufaglærte løsarbejdere følte meget større social usikkerhed i den nye konkurrencestat, deres frustrationer og vrede voksede. Så de søgte efter syndebukke for tabet af deres gamle velfærdsdrøm. De kunne se, hvordan kapitalfonde, udenlandske investorer og højtlønnede topdirektører høstede enorme gevinster, mens almindelige lønmodtagere mange steder oplevede stagnerende realindkomster og større uligheder i indkomster og boligformuer. Den store destabilisering fik borgerne til at søge efter nye svar. Nogle rettede kritik mod EU, andre mod udlændinge og indvandrere, og atter andre forbandede den globale kapitalisme. De nationalistiske partier bød sig til.

Jeg er enig med Piketty i, at socialdemokraterne begik en historisk fejltagelse. I stedet for at satse på nationale reformstrategier, burde de have udviklet en offensiv europæisk strategi, hvor man med basis i et styrket EU kunne gå op imod den nyliberale markedsideologi og redde velfærdsmodellen på europæisk plan. Det var den strategi, jeg selv kæmpede for efter Berlinmurens fald i 1989. Jeg var lige stoppet efter tre år som formand for landsorganisationen i SF's Ungdom. Det var en tid fyldt med forandringer og ideologiske opbrud. Muligheden for at få et forenet og demokratisk Europa åbnede sig for vores øjne. Jeg og flere andre SFU'ere forsøgte på det tidspunkt at overbevise SF's ledelse med Gert Petersen og Holger K. Nielsen om, at partiet burde opgive sin modstand mod en politisk og økonomisk union i Europa.

Vi var af den overbevisning, at de progressive kræfter måtte opbygge brede alliancer og arbejde for opbygningen af et demokratisk EU, som kunne dæmme op for den nyliberale kapitalisme og skabe et mere socialt og bæredygtigt Europa. Men i foråret 1990, hvor partiet vedtog et nyt principprogram, måtte jeg erkende, at argumenterne for en stærkere demokratisk overbygning i EU faldt på stengrund. Partiet gjorde op med den gamle EU-modstand, sagde ja til flertalsafgørelser for miljø og flere sociale rettigheder i EU, samt minimumsbeskatning af kapital, men partiet turde ikke fuldt og helt at springe ud som EU-realister. Og SF førte siden kampagne mod Maastrichttraktaten, så partiets opgør med den gamle unionsmodstand var endnu ikke fuldbyrdet. Jeg følte, at partiet havde forpasset en gylden mulighed for at sætte sit præg på historien og meldte mig ud af partiet. Jeg følte mig partiløs, ideologisk hjemløs og savnede et parti, der for alvor kunne formulere et offensivt projekt for et mere progressivt og demokratisk Europa. Siden da har verden virkelig forandret sig, og vi har alle forandret os. Men alligevel er mange af udfordringerne de samme. Blot i større skala. Men har vi lært af fejlene?

ANGREBET PÅ KULTURRADIKALISMEN

Nogle socialdemokrater og progressive partier er i de seneste år begyndt at bilde sig ind, at det måske er bedst at satse mere på nationalstaten og føre en mere nationalt sindet politik for at forsvare velfærden. Det er et skred, der har været i gang nogle år, og det har været tydeligt i lande som bl.a. Danmark og Holland. Det har fået socialdemokraterne til at omfavne en hård udlændingepolitik med hud og hår. Men kan man dæmme op for den sociale og økonomiske vrede ved i stor udstrækning at kopiere de illiberale og autoritære partiers identitetspolitik? Kan operationen lykkes? Hvordan går det med patienten? Man risikerer desværre at bekræfte protestpartiernes verdensbillede, og der så styrker dem yderligere. Det er svært at konkludere noget endeligt, da der kan gå mange år, før vi kender resultaterne og alle deres sideeffekter. Mainstreampartiernes omfavnelser af det ekstreme højres udlændingeretorik rummer en risiko for, at det styrker vælgernes fornemmelse af, at protestpartierne måske har ret. Dybest set.

Når de globale krisers storme raser, kan alle føle sig mere presset. Og nogle reagerer med vrede mod dem, de føler er årsag til statustab eller kontroltab i livet. De danske socialdemokrater, som i mange år har bekendt sig til både socialisme og humanisme, har i alt fald under indtryk af de senere års udlændingedeбат, lavet en kursvending, som har vakt international opsigt. De har ikke alene ført en hård udlændingepolitik, der nogle gange har været svær at skelne fra Dansk Folkeparti i retorik og indhold. Samtidig har man ideologisk lagt klar afstand til en del af humanismen. Det skete tydeligst, da daværende gruppeformand, Henrik Sass Larsen, i 2017 rettede et hårdt angreb mod dem, han kaldte for ”de utopiske humanister”. Han sammenlignede dem endda med svin, så ingen skulle være i tvivl over hans egen vrede og harme: ”Der ryger jo ikke et blad af et solidt bøgetræ, fordi der står et svin og gnubber sig op ad det.”³⁶¹

Han skrev også, at det humanistiske ”Utopia, som defineres via menneskerettighederne gennem konventioner, som tolkes rigtigt, praktiseres ved at ophæve nationalstaterne og finansieres ved global handel. Mens socialdemokrater har haft travlt med at opbygge velfærdsstater med primært nationalt udgangspunkt, har vores makkere ofte haft det humanistiske Utopia som målsætning.” Sass Larsen mener, at det er disse humanister, der har ansvaret for, at ”Europa er i brandfare og USA i kaos”, fordi de ifølge ham har støttet ”fri indvandring og globale rettigheder for flygtninge.” Og det har så ”medført en masseindvandring, som de vestlige landes økonomier og politiske og sociale strukturer ikke kan bære. Det har været en dundrende fiasko, og folk er i stigende omfang begyndt at stemme efter det, fordi de oplever, at det truer deres tryghed, arbejde, familie, politiske stabilitet og økonomi. Det truer

eksistensen af det velfærdssamfund, som Socialdemokratiet gav dem, og det vil de ikke af med igen.”

I det meste af det tyvende århundrede var Socialdemokratiets største ideologiske hovedfjende kommunismen, men nu ser det ud som, at det er de kulturradikale humanister, som anses for at være hovedfjenden. Ifølge analysen blev socialdemokraterne i nogle år ledt i ”moralsk fordærv”, fordi de blev lokket til at føre en mere humanitær udlændingepolitik, end de burde have ført. Sådan kan man godt udlægge teksten. Den tradition, som Socialdemokratiet under Mette Frederiksen søger at genrejse, er et parti, der forsvare nationalstaten for at forsvare den socialdemokratiske velfærdsmodel. Socialdemokratiets Danmark for folket er blevet til et Danmark for danskere. En slags Danmark først-politik. Og de overbeviste humanister, internationalister og supereuropæere, der er ”for rigide” i deres forsvar for menneskerettigheder og internationale konventioner, fører os alle ud i kaos. Det er det karikerede synspunkt. Men det illustrerer tydeligt, at når man holder den nationale fane højt, ender man nemt med at tage afstand fra alle dem, der ikke er lige så nationalt sindede som en selv. Det var det Sass Larsen og andre socialdemokrater med ham gjorde.

Den socialdemokratiske kursvending til et mere nationalistisk standpunkt er måske forståelig ud fra den lange krise, som partiet havde været igennem med store vælgertab til Dansk Folkeparti. De var ramt af chokket fra 2014-valget til Europa-Parlamentet, hvor Dansk Folkeparti erobrede over en fjerdedel af stemmerne og blev større end Socialdemokratiet. De var frustrerede over at miste magten ved det følgende års folketingsvalg, hvor DF blev Danmarks andet største parti, og derefter allierede sig med Lars Løkke Rasmussens Venstre for at støtte en borgerlig regering. Derefter var det altoverskyggende mål at generobre de tabte DF-vælgere. Analysen var, at årsagen til vælgertabet var den alt for blødsødne udlændingepolitik, og det var i det lys, at angrebet på humanisterne og de kulturradikale skulle forstås. Henrik Sass Larsen havde længe talt for et opgør med kulturradikalismen for at være for elitær og arrogant. Det var samtidig et selvopgør, for i de 20. århundrede havde Socialdemokratiet også haft mange kulturradikale kræfter.

Problemet med den analyse er, at den i udtalt grad fremmaner en karikatur af de forestillede politiske modstandere, der tidligere var socialdemokraternes nærmeste alliancepartnere. Det er vigtigt at føre en nuanceret debat. For selv ikke humanisterne har slået til lyd for ”fri indvandring”, men de har insisteret på, at de internationale konventioner og den fælles retsorden skal forsvares. Både radikale og røde humanister har i årevis også argumenteret for bedre regulering af den internationale handel. Det var heller ikke dem, men nyliberalisterne og hyperkapitalisterne, som plæderede for totalt fri handel, lavere skatter og mindre stat.

Skiftende socialdemokratiske finansministre har gennemført privatiseringer og solgt ud af statens arvesølv, fordi de troede, at det var tidsånden. I dag er det ikke indlysende, at det altid var den rigtige beslutning for samfundet. Flere af disse beslutninger var med til at bringe kernevælgere i tvivl om, hvilke partier forsvarede velfærden, og hvem der aktivt søgte at forvandle velfærdsstaten til en konkurrencestat. Bjarne Corydon gik som socialdemokratisk finansminister endda så vidt som til at erklære, at han "tror på konkurrencestaten".³⁶² Han havde den opfattelse, at det var en nødvendig videreudvikling af velfærdsstaten, hvilket skaffede ham en del kritikere på venstrefløjen.

Man bør ikke forsimplere debatten. Konkurrencestaten handlede både om at fremme mere konkurrence *og* at sikre solidariteten, men den havde også en række begrænsninger og indre spændinger, som er blevet mere tydelige over tid. Der findes ikke enkle svar på de komplekse udfordringer, som Danmark og andre europæiske lande står overfor. Det er sundt at føre en åben og refleksiv debat, hvad professor Ove Kaj Pedersen i øvrigt også selv har lagt op til i sin bog *Reaktionens tid*.³⁶³

Danmark behøver ikke at svinge velfærden for at føre ansvarlig økonomisk politik og bevare sin internationale konkurrencedygtighed. Og vi skal heller ikke ud at køre på afgrundens rand efter 1970'ernes kriser. Men det kræver, at man i højere grad tænker ud over den snævre nationale konkurrencestatslogik, fornyr den økonomiske politik, udvikler offensive europæiske reformstrategier og gør noget ved det reelle legitimationsproblem, der er i forhold til vælgerne. Reformismen og viljen til at finde kompromisser er stadig værd at forsvare, men det kan ikke alene overlades til teknokraterne at finde løsningerne, for i sidste ende skal ethvert samfund kunne retfærdiggøre sig selv og sikre sig opbakning fra borgerne.

Det er ikke Socialdemokratiet alene, der kan tage æren for at have opbygget velfærdsstaten. De borgerlige har været med i en del velfærdsreformer, men når det virkelig gjaldt, har Socialdemokratiet altid kunne finde opbakning fra radikale humanister og venstrefløjen. De har i generationer været med til at bære mange af de store nationale velfærdskompromisser igennem i Danmark. Derfor kan det også undre, at ledende socialdemokrater har givet udtryk for vrede over de radikale humanister og andres formodede forræderi?

Bag enhver vrede gemmer der sig dog en dybfølt frygt. Sådan er det som regel. I stedet for at spørge, hvem du er vred på, bør spørgsmålet måske være, hvad er det, du frygter allermost? Er det, at velfærdssamfundet kolliderer? At vælgerne flygter til højreekstremistiske partier eller til nye nationalistiske partier, så du ikke længere har styr på, hvordan Danmark regeres? At Europa går i opløsning, og at vi igen ender i 1930'ernes totalitarisme? Der er sikkert mange forskellige forklaringer.

FINDES HÅBET I NATIONALSTATEN ELLER I VELFÆRDEN?

Socialdemokraterne har under Mette Frederiksens ledelse lagt en anden økonomisk linje, hvor de tør føre en mere ekspansiv finanspolitik i krisetider. Partiet har også været optaget af at gøre op med de fejl, der blev begået under finanskrisen. Og man har bl.a. lavet en pensionsreform, der sikrer, at nedslidte lønmodtagere kan trække sig tidligere ud af arbejdsmarkedet. Det er et kursskifte, som bl.a. gør op med et hul, der blev skabt efter efterlønsreformen i 1998, som den daværende socialdemokratiske statsminister, Poul Nyrup Rasmussen, gennemførte. Måske kan det nye velfærdsfokus hjælpe Socialdemokratiet til at genvinde arbejdervælgere, som partiet tidligere har mistet. Hvem ved?

Men hvad nu, hvis årsagen til, at vælgerne forlod Socialdemokratiet, dybest set ikke handler om udlændingepolitik og de andres ankomst, men snarere skyldtes, at mange danskere socialt og økonomisk følte, at Socialdemokratiet havde lavet for hårde velfærdsreformer med liberaliseringer, privatiseringer, nedskæringer i dagpenge, pensionsstramninger og skolereformer? Og hvad nu hvis vælgerne reagerede mod dette velfærdstab ved at skyde skylden på de eksterne syndebukke, indvandrerne, som om det var dem, der var årsag til jobtab og velfærdstab? Det er faktisk også en mulig forklaring. Velfærdsnedskæringer var i alt fald med til at give Brexit-bølgen kraft i Storbritannien, som vi så i kapitel 6.

Vi bør ikke hoppe til for hurtige konklusioner i analysen af de store vælgervandring, som vi har været vidner til i de senere år. Det er vigtigt at føre en åben diskussion om disse smertepunkter uden at dømme folk ude eller inde på forhånd. Var Henrik Sass Larsen så brutal i sit opsigtsvækkende angreb på de kulturradikale og på humanisterne, fordi han med ordenes hårdhed ønskede at kommunikere til de fortabte DF-vælgere, at Socialdemokratiet endelig havde lyttet til deres frustrationer? Måske. Eller også var det spil for galleriet. Samme år 2017 vedtog partiet et nyt principprogram, Fælles om Danmark, hvor der tydeligt stod, at "Socialdemokratiet er et humanistisk og solidarisk parti. Vi søger altid at hjælpe mennesker i nød på bedst mulig vis." Og to år senere genvandt Socialdemokratiet under ledelse af Mette Frederiksen regeringsmagten og det skete med støtte fra de radikale humanister over SF til Enhedslistens flygtningevenner. Det er i måske virkeligheden en gave. Så alle parter kan lære at forson sig med hinanden og søge at finde en fælles progressiv platform, der peger fremad.

Man behøver ikke at gøre splittelsen større, end den behøver at være. Det er muligt at bygge broer over uenighederne ved at adressere det, der bekymrer de forskellige parter allermest. Alle kan spille hinanden stærkere, hvis man tænker på tværs og viser større åbenhed overfor at søge nye løsninger. Socialdemokraterne kan give mere velfærd, økonomisk og jobmæssig sikkerhed til de trængte

danskere, som de ønsker at hjælpe. De radikale kan justere deres økonomiske politik, så den er mere lydhor overfor det sociale problem, som socialdemokraterne bekymrer sig om. Og begge parter kan flytte sig mere i retning af den rød-grønne dagsorden, som SF og Enhedslisten virkelig bekymrer sig om. De nationalt sindede socialdemokrater kan lytte til kravene om øget europæisk solidaritet og engagement, som både de radikale og SF'erne står for. Og man kan inddrage befolkningen og arbejdsmarkedets parter i åbne nationale dialoger om, hvordan vi bedst adresserer de største fælles bekymringer i fremtiden uden at sætte velfærden over styr. Der er mange løsningsmuligheder.

I stedet for at ende som moralister, der fordømmer de andre og søger at grave grøfter, bør debatten starte fra en erkendelse af, at hver enkelt part har genuine bekymringer, som fortjener at blive taget med i overvejelserne og må adresseres. Vi skal engagere os i de moralske og politiske uenigheder og dilemmaer frem for at undgå dem, mener den politiske filosof Michael J. Sandel: "Det er ikke let at adskille de intolerante dele af den populistiske protest fra den legitime følelse af uretfærdig behandling. Men det er vigtigt at forsøge. At forstå disse beklagelser og skabe en politik, der kan svare på dem, er den mest presserende udfordring i vor tid."³⁶⁴ Det handler dybest set om at skabe rum for en mere robust offentlig samtale, der værdsætter pluralismen.

Vi trænger til en bred demokratisk dialog i samfundet, hvor man lytter til folks bekymringer med et løfte om at gøre noget ved dem. Bagefter må der laves store og progressive samfundsreformer, der giver folk håb og en ny tro på fremtiden. Der er her både brug for en national forsoningsproces med flere brede kompromisser. Men man bør også formulere en mere offensiv europæisk reformstrategi. For i forhold til samfundets største udfordringer er politikerne nødt til at gå på to ben med rank ryg i stedet for at halte afsted på det ene.

Nationalstaten kan yde midlertidig beskyttelse i urolige tider, og folk har måske en følelse af, at de bedre kan klare sig gennem kriser ved at rykke tæt sammen i de varme hænder nationalisme og nationens kulturelle fællesskab. Samfundskontrakten skal genopbygges, og det er her afgørende at give borgerne mere velfærd, mere social retfærdighed og sikre flere offentlige investeringer. Det kan derfor godt være fristende at sætte alle kræfter ind på at gøre de gamle tider bedre og at udbygge den nationale velfærdsmodel, som vi allerede kender. Nogle hævder desuden, at borgerne ikke kan føle reel solidaritet med folk, der ikke tilhører samme nationalitet, har samme sprog og samme kultur.

Men den rent nationale strategi holder ikke økonomisk, politisk og socialt. Vi kan ikke forsvare velfærdsmodellen ved at forskanse os i nationalstaten. Rent økonomisk vil det være en ekstremt kostbar strategi, for den betyder mindre velstand. National protektionisme og isolerede nationale reformstrategier fører

til mindre velstand, så vi alle bliver fattigere. Og så bliver der ikke længere råd til den velfærd, sikkerhed og sundhed, som det store flertal ønsker. Vælger man derimod at satse på den nationale velfærd, samtidig med at man fører liberal handelspolitik uden ordentlige politiske reguleringer af de grænseoverskridende virksomheder og kapitalbevægelser, mister man handlefrihed til markedet. Det kan ende i mere konkurrencestat, hvor konkurrencekravet over tid fortrænger solidariteten og giver mindre plads til velfærd. Den samme risiko er der, hvis man vælger det indre marked og et europæisk fællesmarked uden politisk union. Så kan det ende med, at markedsliberaliseringer og fri bevægelighed får forrang.

På den anden side har en handelsnation som Danmark dårligt råd til at stå udenfor EU. Alt andet lige giver det indre marked os adgang til langt billigere varer. Det fremmer videndeling og hurtig overførsel af ny teknologi, og den giver virksomheder og borgere langt større frihed. For småstater som Danmark, hvor en meget stor del af værdiskabelsen stammer fra handel med andre lande, vil det være ekstremt risikabelt, hvis vi i lang tid satser på en national *lock down* og lukker mere af for det europæiske samarbejde og samhandelen med omverdenen.

At følge briterne ud af EU, som Dansk Folkeparti og Nye Borgerlige har slået til lyd for, er heller ikke et godt alternativ. En dansk "Brexit" vil være en sikker opskrift på økonomisk kaos, store velstandstab, mindre velfærd og mindre suverænitet. Det vil være en lang og pinefuld vej at begive sig ud på. Efter Brexit i 2016 var Enhedslistens Pernille Skipper hurtigt ude at kræve en dansk folkeafstemning om EU-medlemskabet, men op til Europa-Parlamentsvalget i 2019 nedtonede partiet dog dette krav og sagde, at de ville arbejde for at ændre EU indefra. Tiden, hvor man bare kan søge tilflugt i nationalstaten, er for længst ovre. Desuden ender det hurtigt i en identitetspolitisk fælde, hvor nationalisme, stammekultur, protektionisme, grænsemure og nationale valutaer sælges som svaret på alle verdens problemer. Problemet er også, at det efter alt at dømme vil være skadeligt for velfærden.

Da Brexit-løsningen ikke hænger sammen økonomisk og har store omkostninger, kan det føre til endnu større frustrationer og desillusion blandt vælgerne. Risikoen er en negativ spiral, hvor det ikke kun er det liberale demokrati, men også sociale demokratiske idealer, der ender som historiens tabere. Næste station kan blive flere sociale konflikter og en mere autoritær samfundsmodel, hvor vi alle bliver fattigere, og hvor gamle frihedsrettigheder sættes under pres. Vi vil måske blive tilbudt politi, militær, overvågning og statslig sikkerhedstænkning frem for velfærd, fri bevægelighed og udvidelse af demokratiet. Kan det blive en revival for den autoritære sikkerhedsstat, som Thomas Hobbes filosoferede om i barokkens store opløsningstid? Vil den stærke suveræne stat, Leviathan, træde til og med hård hånd sikre fred, lov og orden, så de ensomme, bange og fattige

borgere ikke ender i evig krig mod hinanden, som ulve mod ulve? Sat på spidsen kan man sige, at oplysningstidens frihedsidealer og fornuftsbase-rede verdensborgere møder deres mørkere og plagede fortid. Hvis ikke man husker, hvordan den hobbesianske model ser ud, kan man alternativt følge udviklingen i Vladimir Putins Rusland og Viktor Orbáns Ungarn.

Europas politiske opbrud og det folkelige oprør behøver ikke at ende i barokkens konfliktfyldte tid, hvor stærke mænd ombygger nationalstaten til en hobbesiansk sikkerhedsstat. Det kræver, at vi har ansvarlige demokratiske ledere, som forstår at revitalisere det europæiske projekt. De må forholde sig til de dybe bekymringer, der rører sig i befolkningen. De skal tage det sociale problem alvorligt og respektere det stærke folkelige ønske om at forsvare velfærdsmodellen overfor de uregulerede globale markeds kræfter. Gennem en offensiv europæisk reformpolitik kan man sikre en fremsynet regulering af markedet, styrke de politiske reguleringer og give det indre marked en stærk social søjle, som udbygger den sociale beskyttelse i de nationale velfærdsmodeller. I stedet for at se EU som et problem for velfærden og social retfærdighed kan unionen også gøres til en del af løsningen.

FOLKELIGT FLERTAL BAG SOCIALT EUROPA

Borgerne vil gerne have flere rettigheder, og det har de fået fra traktat til traktat. Allerede i Romtraktaten i 1957 fik de europæiske borgere ret til fri bevægelighed over grænserne, og i 1958 blev medlemslandene enige om, at arbejdstagere har ret til at søge og få arbejde i andre medlemslande uden at miste den sociale beskyttelse, som de havde i deres hjemland. Det er grundprincipper, som også danskerne sagde ja til, da de i 1972 stemte ja til EF-medlemskabet. Efterhånden som den frie bevægelighed er blevet udbredt til hele EU i det indre marked, er mobiliteten over de indre grænser steget. I 2018 levede 17,6 mio. EU-borgere i et andet medlemsland, end hvor de er født.³⁶⁵ Retten til at rejse frit over grænserne, arbejde og bosætte sig, hvor man vil i EU, er flertallet af europæiske borgere glade for, viser flere meningsmålinger fra Eurobarometer.

Det er ikke mere end lidt over fire pct. af den samlede arbejdsstyrke, der benytter sig af denne ret, og de fleste europæiske borgere bliver stadig i deres hjemnationer, for det er stadig kun de færreste, der vælger at flytte til andet EU-land, hvor man ikke har det samme stærke kulturelle, sociale og familiære netværk og måske oveni skal klare sig på et andet sprog end sit modersmål. Ikke desto mindre har den begrænsede mobilitet på tværs af grænserne vist sig at rejse en række nye udfordringer til den gamle nationale sociale kontrakt.

Det er opstået en række konkrete dilemmaer i forhold til organiseringen af velfærdssamfundet, som har udløst politisk sprængfarlige debatter. I Folketingets

Europaudvalg er det i de seneste år nærmest blevet et fast ritual for partierne at stille spørgsmål om EU-borgeres adgang til velfærdsydelse i Danmark. I medierne kan vi løbende læse historier om store procentvise stigninger i antallet af EU-borgere, der modtager danske velfærdsydelser fra SU, bistandsydelser til dagpenge. Det er en sag, som EU-modstandere og EU-skeptikere har brugt rigtig mange kræfter på. Både før Europa-Parlamentsvalget i 2014 og i 2019 var et af de store slagnumre at stille forslag om et dansk velfærdsforbehold i EU. Det samme sker sikkert op til EP-valget i 2024, for både EU-skeptiske partier og mainstream-partier forsøger igen og igen at bilde vælgerne ind, at EU truer den danske velfærdsmodel.

Socialdemokratiet har krævet ”fair bevægelighed”, og flere partier har forlangt såkaldte ”værnsregler”. I debatten om en reform af EU’s forordning 883/2004 om de sociale sikringsordninger kunne man høre både ja- og nej-sigere advare om, at det var ”en bombe” under den danske model og det danske dagpengesystem. Men kommer ulven denne gang? Forsøger EU at underminere den danske model, eller er det en politisk konstrueret myte, som er bekvem at trække ud af stalden ved hvert valg til Europa-Parlamentet?

Beskyttelse af borgernes sociale rettigheder har været en vigtig prioritet for EF/EU siden samarbejdets tidlige dage tilbage i halvtredserne, og det er skrevet ind i traktaterne. I Den Europæiske Fællesakt for det indre marked, som blev gennemført i 1987, blev det også muligt ved kvalificeret flertal at vedtage minimumsregler for arbejdstagernes rettigheder og arbejdsmiljø. Da Maastrichttraktaten trådte i kraft i 1993, kom den sociale protokol, der fastslår, at EU er forpligtet til at sikre et passende niveau af social beskyttelse i medlemslandene. I Lissabontraktatens almindelige bestemmelser (artikel 3) står der, at EU ”skal fremme økonomisk, social og territorial sammenhængskraft og solidaritet mellem medlemslandene.” I traktaten om unionens funktionsmåde (artikel 9) fremgår det, at unionen må sørge for ”et højt beskæftigelsesniveau, sikring af passende social beskyttelse, bekæmpelse af social udstødelse.” Og i chartret for de grundlæggende europæiske rettigheder, der trådte i kraft samtidig med Lissabontraktaten, anerkendte unionen arbejdstagernes ret til kollektive overenskomstforhandlinger, retfærdige arbejdsforhold, beskyttelse mod usaglige fyringer og ret til social bistand.

EU er ikke social union, der kan diktere, hvordan medlemslandene indretter deres velfærdssystem og sociale ordninger, men unionen skal sikre, at vandrende arbejdstagere ikke diskrimineres, så deres minimumsrettigheder er beskyttet i alle medlemslande, og de får samme sociale og skattemæssige behandling i opholdslandet som statsborgerne. Med andre ord er der ikke mangel på sociale hensigtserklæringer i EU-retten.

Det er ikke bare noget EU-eliten forsøger at tvinge over hovedet på befolkningen. For det er også noget, der vokser op fra neden. Blandt de europæiske

borgere er der nemlig meget større vilje til solidariske løsninger i EU, end man ofte forestiller sig. Det er ikke sandt, når nationalistiske og EU-skeptiske politikere påstår, at folks solidaritet ikke rækker længere end til nationalstatens grænser. Det gør den. En række meningsmålinger har vist, at et flertal af borgerne ønsker at forsvare og udbygge velfærdsmodellen, og de ser sociale sikkerhedsordninger som et bolværk mod den øgede globale konkurrence. Og det skal ikke bare ske indenfor rammerne af nationalstaten.

De nordvesteuropæiske regeringer plejer at bekæmpe alle ideer om en ”social union”, men et stort flertal af vælgerne er faktisk tilhængere af et meget mere socialt EU. Borgerne har indset, at der skal mere til end at klamre sig til en naiv tro på, at møntunionen og finanspagten sammen med hård konkurrence på det indre marked automatisk fører til stadig mere velstand og løfter alle borgere op. ”Det har vist sig at være en falsk antagelse, at uhindret konkurrence indenfor rammerne af fair regler, uden fælles beslutningstagning om finansiel, økonomisk og social politik, af sig selv vil føre til lignende lønomsætninger og samme velstandsniveau,” fastslår filosofen Jürgen Habermas.³⁶⁶

Siden de kom med i EU, har øst- og centraleuropæerne forbedret deres levestandard markant, deres gennemsnitlige indkomst er halet ind på resten af EU og deres vækstrater har i årevis været højere end i de gamle EU-lande. De har tjent på det indre marked og øget samhandel, så den positive nyhed er, at der er stigende konvergens mellem Øst- og Vesteuropa. EU har desuden givet betydelig økonomisk støtte til de nye medlemslande, og i nogle lande som Letland, Litauen og Bulgarien udgør de årlige budgetbidrag fra EU helt op til 2-3 pct. af bruttonationalprodukt. EU har gennem årene søgt at udligne forskellene mellem medlemslandene ved store bidrag fra strukturfonde og regionalfonde, men i dag må vi desværre konstatere, at det ikke er lykkedes for EU at sikre større indkomsthed mellem Nord- og Sydeuropa. Den dårlige nyhed er, at gabet mellem de nord- og sydeuropæiske lande og regioner er vokset på alarmerende vis.

En analyse viser, at Danmark og Sverige sammen med Irland hører til de EU-lande, hvor indkomstfremgangen målt pr. indbygger relativt har været størst siden overgangen til det indre marked.³⁶⁷ Analysen viser også, indkomsthedene i de fleste EU-lande er vokset, og indkomsthedforskellene mellem EU-landene er øget. Som et resultat af manglende økonomisk konvergens mellem landene og ”voksende ulighed i landene, er europæerne mere ulige end for fire årtier siden,” lyder den kontante konklusion fra tre økonomer fra World Inequality Lab, der har undersøgt udviklingen fra 1980 til 2017.³⁶⁸ EU lever reelt slet ikke op til Lissabontraktatens ambition om at styrke den økonomiske sammenhængskraft og solidariteten mellem medlemslandene.

I en årrække frem til årtusindskiftet halede de sydeuropæiske ind på de rigere

nordvesteuropæiske lande, men efter finanskrisen opstod der afgrundsdybe forskelle, fordi de sydeuropæiske lande kom meget langsommere ud af krisen og var blevet meget fattigere undervejs på grund af den hårde *austerity*-finanspolitik, som eurogruppens kernelande anført af Tyskland havde påført dem. Gabet er blevet endnu værre under coronaviruskrisen, hvor de sydeuropæiske lande har været langt hårdere ramt end de nordvesteuropæiske lande - ikke mindst fordi de har tabt store turistindtægter.

Borgerne ønsker en anden kurs. Undersøgelser efter finanskrisen viste, at ”et overvældende flertal af EU-borgere støtter ideen om en europæisk velfærdsstats-solidaritet”.³⁶⁹ 84 pct. af borgerne ønsker, at der i EU indføres en garanteret social mindsteløn, selvom man i bl.a. Danmark ser stærke aktører på arbejdsmarkedet modarbejde ideen, fordi de føler, at det truer den nationale model.³⁷⁰ Et massivt flertal af vælgerne er tilhængere af fri bevægelighed i EU’s indre marked, men de ønsker også høj social beskyttelse og en bedre omfordeling mellem rige og fattige i EU.³⁷¹

71 pct. af borgerne ønsker at reducere ulighederne mellem de rige og de fattige lande i EU, og det er kun marginalt lavere end de 76 pct., der støtter, at nationalstaten omfordeler mellem rige og fattige regioner i hjemnationen. En supermajoritet på 80 pct. støtter, at EU laver økonomisk omfordeling mellem rige og fattige borgere i unionen, og tallet er kun marginalt højere end de 82 pct., der ønsker, at nationalstaten omfordeler mellem rige og fattige borgere i deres eget land.³⁷²

Højrenationalister og EU-modstandere er generelt meget mere skeptiske overfor sociale overførsler i EU end venstreorienterede og EU-tilhængere fra begge fløje, men selv godt halvdelen af de EU-skeptiske vælgere bakker op om en vis form for finanspolitisk solidaritet i EU.³⁷³ ”EU-borgerne ønsker ikke at socialt svagere personer i de kriserammede lande skal bebyrdes med yderligere nedskæringer i de sociale ydelser. I stedet ønsker et flertal af borgere, at de velstående bør betale højere bidrag gennem velstandsskatter”, konkluderer den tyske sociologiprofessor, Jürgen Gerhards, og flere andre forskere, der grundigt har undersøgt de europæiske borgernes holdninger.³⁷⁴

Folk føler godt nok stadig mere solidaritet med arbejdsløse fra deres egne lande end fra andre EU-lande, så det nationale fylder stadig mere end det europæiske.³⁷⁵ Flere undersøgelser har dokumenteret, at solidariteten stadig er relativt større i forhold til medborgere i hjemnationen. Men borgerne kan også godt rumme den europæiske dimension, der føjer sig til oven i den nationale solidaritetsfølelse. Når forskerne beder folk prioritere, hvad de prioriterer først - hvis de skal vælge - er førsteprioriteten for 57 pct. af vælgerne at omfordele mellem rige og fattige regioner i hjemnationen, mens det kun er 22 pct., der sætter omfordeling mellem EU-regioner først.³⁷⁶ Men det er stadig seks ud af ti vælgere, der har omfordeling mellem EU-regioner som klar andenprioritet, og mens lidt

under en femtedel sætter den globale solidaritet over den nationale og den europæiske solidaritet. Hvad fortæller disse tal os? De viser, at borgerne ikke tænker i enten-eller, men ser solidaritet i flere overlappende lag, hvor det nære og det nationale kommer først. Men dernæst kommer den europæiske solidaritet, og den er markant stærkere end den globale.

Man skal altid være forsigtig med at overfortolke meningsmålinger, for der kan være forskel på, hvordan folk forholder sig til overordnede idealer og holdninger, og hvad de faktisk er villige til at gøre i praksis, når det kommer til stykket. Men der er efterhånden så mange forskellige undersøgelser, der viser, at et solidt flertal af europæerne har en stærk solidaritetsfølelse, der også strækker sig over grænserne i det indre marked og omfatter mange konkrete dimensioner.

Seks ud af ti borgere er endda villige til at betale mindst 0,5 pct. af deres egen indkomst i en social skat for, så EU kan oprette en solidaritetsfond og komme nødstedte EU-lande til undsætning i fremtidige økonomiske kriser. Faktisk siger en tredjedel af vælgerne, at de er villige til at betale helt op til 3 pct. af deres egen indkomst til en EU solidaritetsfond, mens hele 42 pct. kan acceptere en social EU-skat på op til 2 pct. af deres indkomst. ”Det er tegn på en uventet høj grad af europæisk solidaritet,” konkludere forskerne bag undersøgelsen. Flertallet af borgerne opfatter EU som et socialt rum, de deler mange af de samme forestillinger om social retfærdighed på tværs af grænserne, og de er villige til at bidrage mere.

RISIKO FOR DUMPING

EU har gennem årene vedtaget mange sociale beslutningsforslag og målsætninger, men det er vigtigt, at de føres ud i livet og håndhæves. Det er de desværre ikke altid blevet. Kritiske journalister og aktivistiske fagforbund har afsløret en række sager, hvor vandrende arbejdstagere er blevet misbrugt og aflønnet til langt lavere løn end de indfødte. Der har været social dumping. Nationalistiske partier har udnyttet skandalerne og den folkelige bekymring til at føre kampagner, hvor de har krævet et stop for østarbejdere. Efter østudvidelsen, hvor medlemslandene gradvist og i flere tempi åbnede op for indvandring fra de nye medlemslande, fik disse kampagner ekstra vind i sejlene, og det var tydeligt ved Europa-Parlamentsvalget i 2014, hvor nationalister i flere EU-lande fik succes ved at køre hårdt på frygten for østarbejdere og social dumping. Venstrefløjen havde til tider svært ved at følge med i den offentlige debat.

Sagerne med social dumping har skabt vrede blandt mange lønmodtagere, der føler, at det er unfair konkurrence. Når fagbevægelsen i over hundrede år har kæmpet hårdt for at opnå værdige arbejds- og lønforhold, kan de ikke se passivt til, at hårdt tilkæmpede rettigheder pludselig forsvinder, fordi nogle virksomheds-

ejere i jagten på større profit og uden moralske skrupler har udnyttet smuthuller i EU's indre marked. Lovgivningen har været utilstrækkelig, og den sociale søjle i EU har halset bagefter det indre marked og konkurrencen. Det står klart i dag. Men det er heldigvis ved at gå op for politikerne, at borgerne har klare forventninger til, hvad den europæiske model er og bør være. De ønsker ikke et laissez faire-marked i EU, hvor enhver er sin egen lykkes smed, og der ikke er social sikring.

Borgerne ønsker deres velfærd beskyttet, og at der er ordnede forhold på arbejdsmarkedet i Europa, så deres sociale status og sikkerhed ikke undermineres. Hvis ikke samfundet kan leve op til det, fører det til stigende modstand imod den fri bevægelighed for arbejdstagere i EU, som vi har set efter flere års intens politisk debat om vandrende arbejdstagere og social dumping. I længden kan den folkelige opbakning til det indre marked kun bevares, hvis man også lytter til befolkningens sociale bekymringer og løser de problemer, der findes i den erfarede virkelighed.

En større dansk undersøgelse viser, at øst- og centraleuropæiske arbejdsmigranter i gennemsnit tjener 27 pct. mindre end danske lønmodtagere.³⁷⁷ Men hvis man korrigerer for brancheforskelle, jobtyper, anciennitet og ikke inkluderer studerende, ser det anderledes ud. Arbejdere fra Bulgarien og Rumænien får typisk 7 pct. mindre i timeløn end danskere i sammenlignelige job. Forskellene falder til 3 pct., når lønnen for danske lønmodtagere sammenlignes med arbejdere fra de otte andre øst- og centraleuropæiske lande. Lønmodtagere fra de nordvesteuropæiske EU-lande får tværtimod cirka 12 pct. mere i timeløn end danskere med samme anciennitet, når de arbejder i samme branche og type job. Forskellene er med andre ord begrænsede, når man korrigerer for de forskellige baggrundsvARIABLE.

Man er dog alligevel nødt til at tage kritikken alvorligt. For det er ikke de overordnede tal, der giver anledning til bekymring. Det er ydersagerne og undtagelserne, hvor der sker en grov udnyttelse af indvandrere og østarbejdere, hvor de ikke får samme løn for samme arbejde samme sted. Mange fik et således wake-up call i 2018, da Fagbladet 3F kunne afsløre, at det danske transportfirma, Kurt Beier, ansatte udenlandske chauffører på kummerlige vilkår og lod dem leve i containere under slumliggende forhold i Padborg. Det fik alarmklokkerne til at ringe. Hvordan kunne det ske i det ellers så velordnede Danmark? Andre sager fra hotel- og restaurationsbranchen og i landbruget vakte også opsigt, fordi de udenlandske medarbejdere gik til alt for lave lønninger.

Det kan være fristende at skyde skylden på EU, når der kommer konkrete sager om social dumping. Nogle får måske lyst til at gå i en dogmatisk forsvarsposition og sige, at intet i den danske model bør forandres. Det er der faktisk en del, der mener, selvom knap en femtedel af lønmodtagerne på det danske arbejdsmarked stadig ikke er dækket af overenskomster. Og der er dobbelt så mange i Danmark som i Sverige og Finland, der falder udenfor overenskomsterne.³⁷⁸ Så

hvordan undgår man, at uorganiserede eller vandrende arbejdstagere ikke arbejder under overenskomstniveauet til lønninger langt under danske lønmodtagere? Det løser man ikke altid ved på det overordnede niveau at henvise til den danske model, de gode forhandlingstraditioner eller at krydse fingre for, at små arbejdsgivere tegner overenskomst, og at lønmodtagerne snart forstår værdien i at organisere sig i en fagforening. For selv den danske model rummer gråzoner og har sine mangler. I nogle brancher har fagforeningerne i årevis, men forgæves, søgt at hæve organiseringsgraden, så alle bliver organiseret og dækkes af overenskomster.

Idealerne kan støde sammen med virkeligheden. Omkring seks procent af danske lønmodtagere er reelt "*working poor*" fordi de får under 60 pct. af medianlønnen og har svært ved at klare sig til dagen og vejen.³⁷⁹ Vandrede arbejdstagere i EU skal sikres samme løn for samme arbejde samme sted. Det er et godt princip, som Europa-Kommissionen i flere år har presset på for og har fået gennemført i EU's sociale søjle. Princippet er skrevet ind i udstationeringsdirektivet og i vejpakken, og det er klare fremskridt. Det betyder bl.a., at chauffører fra lavtlønslande skal aflønnes på danske vilkår, når de kører med gods i Danmark.

EN FAIR OG GARANTERET MINDSTELØN

I oktober 2020 fremlagde Kommissionen et længe ventet forslag til et nyt direktiv for en garanteret mindsteløn, hvor målet er at sikre mere fair aflønning i fællesskabet. Målet er, at alle lønmodtagere som minimum skal have mindst 50 pct. af gennemsnitslønnen eller 60 pct. af medianlønnen på deres faglige område i arbejdslandet. Den europæiske fagbevægelse i ETUC har selv slået til lyd for disse satser, fordi de vil være et effektivt bidrag til at bekæmpe problemer med "*working poor*", der går på arbejde, men stadig lever i fattigdom. Op imod 24 mio. europæiske lønmodtagere, der i dag arbejder i usikre og prekære job, kan fremover se frem til lønfremgang, hvis EU-landene enes om forslaget.

Et økonomisk studie af IMF viser, at forslaget kan føre til betydelig lønfremgang for de fattigste arbejdere, og det kan reducere nogle af de økonomiske ubalancer i eurozonen. I nogle lande vil mindstelønnen stige betydeligt, som i Estland med hele 34 pct., i Spanien med 25 pct. og i Grækenland med cirka 15 pct. Det vil mindske fattigdommen i flere lande, men samlet set vil forslaget have begrænset evne til at reducere fattigdommen i EU-lande, da samfundets allerfattigste ofte er uden arbejde.³⁸⁰

Det er et minimumsdirektiv, som medlemslandene skal gennemføre via lovgivning eller via overenskomster, så EU viser fin respekt for de forskellige nationale modeller. Et stort flertal i ETUC, har støttet forslaget om et minimumsdirektiv for en garanteret mindsteløn i EU. Men direktivforslaget har alligevel mødt hård

modstand fra Danmark, fordi arbejdsmarkedets parter og den socialdemokratiske regering frygter, at EU-direktivet kan underminere den danske model. Frygten er, at EU - eller senere EU-domstolen - ad bagdøren vil tvinge Danmark til at indføre en lovbestemt mindsteløn, som man har i 21 af medlemslandene.

Det er vigtigt at lytte til disse bekymringer, for de kollektive overenskomster har historisk set været en stor styrke for den danske model, der også har sikret bedre gennemsnitslønninger for de fagligt organiserede. Fem andre lande som Danmark aftaler primært lønnen via kollektive overenskomster, og derfor var Kommissionen omhyggelig med at skrive i sit direktivforslag, at medlemslandene enten kan vælge at sikre mindstelønnen via kollektive overenskomster eller via lovindgreb. I lande med kollektive overenskomster skal myndighederne og arbejdsmarkedets parter i fællesskab sikre en overenskomstdækning på mindst 70 pct., og i Danmark er den stadig over 80 pct., så i udgangspunktet fører det ikke til ændringer i Danmark. Direktivforslaget rummer flere garantier til de lande, der som Danmark aftaler lønnen via overenskomster. Den ansvarlige beskæftigelseskommissær Nicolas Schmit kaldte det ”fake news”, at EU ville tvinge Danmark til indføre en lovbestemt mindsteløn.

Danske fagforeninger og arbejdsgiver har kraftigt advaret mod, at det kan komme til at ske. Formanden for Dansk Metal, Claus Jensen, har sat ord på frygten: ”Når der først bliver givet en lillefinger, kommer EU-domstolen og tager hele armen,” sagde han i et interview til Danmarks Radio.³⁸¹ Han udtrykte bekymring for, at domstolen i Luxembourg efterfølgende går ind og fortolker direktivforslaget og vil sætte hensynet til den fri bevægelighed over overenskomsterne. Den magtfulde forbundsformand krævede, at regeringen siger ”nej, nej og atter nej” til ethvert EU-forslag om en garanteret mindsteløn. Han gik endda så vidt som til at kræve en ny dansk folkeafstemning om EU-medlemskabet, hvis EU-forslaget føres ud i livet. Det er disse former for kategoriske trusler, som tidligere førte Storbritannien ud af fællesskabet. Vil Claus Jensen virkelig sætte sine faglige særinteresser over Danmarks interesse i at få adgang til og at præge det indre marked?

DET STORE TABU

I mine år som direktør for Tænketanken EUROPA hørte forslaget om en garanteret mindsteløn i EU og velfærdsrettigheder for vandrende arbejdstagere til blandt de allerstørste tabuer, som vi helst skulle danse uden om. Vi var stiftet som en uafhængig tænketank, men vore grundlæggere i Dansk Metal og Dansk Industri var absolut ikke fornøjede med, at jeg som direktør offentligt og på konferencer forsvarede ideen om en garanteret mindsteløn som en vej til at sikre større solidaritet og ordnede forhold på det europæiske arbejdsmarked. Det

gjorde jeg alligevel på enkelte faglige konferencer, og det skete altid med en omhyggelig understregning af, at det er vigtigt forsvare den danske aftalemodel og de kollektive overenskomster.

For mig at se må forsvaret for den succesrige danske model ikke gøre os blinde overfor, at der på dele af arbejdsmarkedet er risiko for, at lønmodtagere i værste fald kan ende på kinesiske eller østeuropæiske vilkår, fordi der ikke er tegnet overenskomst og ikke er lagt en fælles bund. 6 pct. af de danske lønmodtagere får stadig en løn under EU's fattigdomsgrænse.³⁸² Der er reel risiko for social dumping, sultelønninger og ringe arbejdsforhold på dele af det danske arbejdsmarked, og det gælder ikke mindst i byggeriet, hotel- og restaurationsområdet og landbruget, hvor der stadig er en meget lav organiseringsgrad, og en del arbejdsgivere har ikke tegnet overenskomster.

Den danske model betragtes som en hellig ko. Når jeg som tænketankdirektør udtalte mig positivt om EU-initiativer, der berørte den danske model, kunne det give bøvl med de organisationer, der var med til at finansiere tænketanken. Det var en vanskelig balancegang. Flere gange kom der også vrede opringninger fra Socialdemokratiet. Og på de sociale medier og i aviserne var Dansk Folkeparti konstant ude efter tænketanken, og det virkede som, at det også bekymrede socialdemokraterne, der ikke brød sig om ekstra støj på linjen. De tabte vælgere skulle generobres for enhver pris, og EU-politikken blev brugt som et blandt flere instrumenter i værktøjskassen.

Politikere fra de store partier kæmpede med hinanden om at kritisere EU, når unionen tog initiativer i forhold til den sociale søjle, garanteret mindsteløn og velfærdsrettigheder for vandrende arbejdstagere. Det er i orden at være skeptisk og kritisere EU, når unionen begår fejl eller enes om reformer med negative effekter, men man er også nødt til at anerkende, at EU på en række områder reelt har forbedret de sociale rettigheder. Jeg så det som min opgave at nuancere diskussionen. Det var dog ikke altid lige velkomment. I den sidste ende havde det sin pris. Også for mig.

Jeg kom ikke mere i kridthuset, da jeg den 16. april 2019 skrev en kronik i Berlingske under overskriften: Fri bevægelighed er ingen bombe under dansk velfærd. Kronikken gik skarpt i rette med de politikere fra Socialdemokratiet, Venstre og DF, der op til Europa-Parlamentsvalget kaldte den planlagte reform af EU-forordning 883/04 til vandrende arbejdstagere for ”en bombe under den danske model”, og som hævdede, at reformen ville ”underminere hele den danske flexicurity-model”. Det var udokumenterede påstande, der kunne tilbagevises med konkrete tal og saglige argumenter. Men kronikken havde et ekstra tvist. For min påstand var, at politikerne med den valgte retorik var ved at begå samme fejl, som de britiske politikere lavede før Brexit.

Ved at beskyldte EU for at placere bomber under den danske model - og dermed den danske nation og vores fælles identitet - forvandles debatten til et eksistentielt og kategorisk enten-eller valg, der i sidste instans kan få folk til at gå planken ud og forlange en folkeafstemning om at få Danmark ud af EU: ”Hvis danskerne går Daxit-vejen, som briterne tog Brexit-døren for at stoppe vandrende arbejdstagere, er dramaet virkelig serveret,” skrev jeg. ”Ord skaber deres egen virkelighed, og det er stærkt utilrådeligt at tale om bomber i tide og utide, hvor EU fremstilles som en ydre trussel. Hold op med det. EU, det indre marked og vandrende EU-arbejdskraft har været en kæmpe gevinst for det danske samfund. Smides den pakke ud med badevandet for at indføre nye nationale velfærdsværn, kan det også koste på den velfærd, man har kær. Læren af Brexit er, at vi ikke kan få et ensidigt velfærdsforbehold. Vi kan forsøge at indgå koalitioner med andre EU-lande om at reformere reglerne indefra. Men bomberetorikken hører ingen steder hjemme. Den tænder op under en fremtidig EU-debat, som briternes erfaring burde have kureret os for at føre.”³⁸³

Den konfrontatoriske strategi er fortsat i forhold til Kommissionens forslag til mindstelønsdirektiv med trusler om gule kort og endda nye folkeafstemninger. Den gør mere skade end gavn. Det er muligt at forsvare den danske aftalemodel og den fine tradition for faglig organisering og kollektive overenskomster indenfor rammen af EU-traktaten. Allerede i artikel 1 af direktivforslaget står det højt og tydeligt, at ”intet i dette direktiv skal tolkes således, at det fastsætter en pligt for de medlemsstater, hvor lønfastsættelsen udelukkende sker gennem kollektiv overenskomst, til at indføre en lovfastsat mindsteløn eller til at almenføre kollektive overenskomster.” Det kan ikke siges tydeligere. Kommissionen slår det fast det på flere forskellige måder. Der er derfor ingen grund til at male fanden på væggen. Desuden har danske model vist sig at være meget robust, selv når EU-domstolen er kommet med kendelser, der ikke altid er gået vores vej.

MERE SOLIDARITET I EUROPA

Hvordan kan man hævde, at man er solidarisk, hvis ikke man støtter konkrete fremskridt og sociale forbedringer i EU? Det ligner et mysterium. Kommissionens direktivforslag bakker op bag kollektive overenskomster, EU vil styrke den sociale dialog og forsøger konkret at hjælpe lønmodtagerne i Europa til at hæve mindstelønningerne, så ingen går fattige på arbejde. Det er et klart fremskridt. Endelig begynder Kommissionen at tage Jacques Delors' gamle vision om et socialt Europa alvorligt. Direktivforslaget - der også beskytter den danske model - kan trække millioner af fattige lønmodtagere over fattigdomsgrænsen i Europa ved hjælp af en garanteret mindsteløn.

Det er egoisme og ligegyldighed overfor europæiske arbejderes vilkår, hvis man ikke kan mande sig op til at støtte et sådant fremskridt, men i stedet truer med at kræve en folkeafstemning om EU-medlemskabet. Hvorfor ikke glædes over, at mindstelønnen i Tyskland i 2015 blev hævet med 14 pct. efter et lovindgreb for garanteret mindsteløn? Det førte ikke til mere arbejdsløshed, for beskæftigelsen steg de følgende år, og de tyske arbejdsgivere begyndte at satse mere på efteruddannelse, bedre sprogkundskaber og at få løftet produktiviteten.³⁸⁴ Løftes lønniveauet i de andre medlemslande kan det skabe en positiv spiral med sideeffekter, der også gavner danske interesser. I Tyskland tages de sociale partnere med på råd som eksperter, når der lovgives om den garanterede mindsteløn, og det sker ofte ved at bygge videre på allerede indgåede overenskomster. For Danmark er det en økonomisk fordel, hvis lønningerne syd for grænsen hæves, og der kommer mere fair konkurrence fra arbejdstagere i andre lande. Desuden vil højere lønninger alt andet lige øge efterspørgslen efter danske eksportvarer i de andre EU-lande. Det er et plussumsspil, når vi får løftet de andre op.

Vi trænger til en mere kritisk, reflektiv og saglig debat om fordele og ulemper i EU's sociale søjle, og vi skal turde gøre op med tabuerne. Og vi bør også tale åbent om styrker og eventuelle svagheder i den danske model. Hvordan sikres den femtedel af lønmodtagere, der ikke er ordentligt beskyttet af overenskomster? Hvordan kan vi øge den faglige organiseringsgrad, hvordan løftes kollegaer op over fattigdomsgrænsen og hvordan kan vi beskytte vandrende arbejdstagere bedre? Jeg har ikke et færdigt svar på, hvordan det gøres, men det er vigtigt, at arbejdsmarkedets parter i samarbejde med partierne på Christiansborg og på tværs af landegrænserne fører en åben og ærlig debat om, hvordan vi styrker solidariteten og de sociale rettigheder i EU. Det er ikke forbudt at hente inspiration i andre lande, som f.eks. Norge der almengør overenskomster og ophøjer dem til lov for at beskytte de arbejdere, der ellers falder gennem velfærdsmaskerne.

Toneangivende stemmer i fagbevægelsen har i flere år hævdet, at almengørelse kan underminere den danske model. Sagen er bare, at vi Danmark allerede har erfaringer med almengørelse, fordi virksomheder for godskørsel, buskørsel og taxi ved lov er forpligtet til at følge den gældende kollektive overenskomst på området. Og efter den førnævnte Kurt Beier skandale indgik arbejdsmarkedets parter i Danmark en fælles aftale om, at alle transportfirmaer, der laver international cabotagekørsel og kombineret vejtransport i landet skal betale deres chauffører en løn svarende til danske overenskomster, uanset om de har tegnet overenskomst eller ej. Parterne opfordrede så Folketinget og regeringen til at sikre, at deres aftale respekteres. Det skete ved lov. Almengørelse var en konstruktiv og proaktiv måde at håndtere et fælles problem, der ellers underminerer tilliden til det indre marked. Løsningen blev markedsført som et forbilledligt eksempel på

den stærke danske aftalemodel. Hvad det også var. Ironien var, at man i virkeligheden tog ved lære af nordmændene.

Jeg forstår fuldt ud fagforeningernes interesse i at forsvare sig mod en lavere organiseringsgrad, for den har været faldende i en række EU-lande i de senere år. Faldet skyldes i høj grad individualisering, flere fleksible kontrakter og et bredere værdiskifte. Men der er solide argumenter for, at det er i samfundets interesse at sikre kollektive overenskomster og en højere faglig organiseringsgrad. Økonomiske analyser tyder på, at en høj organiseringsgrad er med til at fremme ligheden og øge social retfærdighed i samfundet. IMF-økonomen Olivier Blanchard har vist, at et fald i organiseringsgraden blandt lønmodtagere på ti procentpoint øger indkomsterne for de rigeste ti procent med fem procent. Og den andel af den samlede værdiskabelse, der udbetales som løn, falder, når organiseringsgraden bliver lavere. Intet tyder dog på, at almengørelse er årsagen til, at der er kommet færre fagligt organiserede, sådan som danske fagforeninger hævder. Siden Norge i 2004 begyndte at løfte overenskomster op til lov, har de norske fagforeninger ikke oplevet så stor tilbagegang i organiseringsgraden, som danske fagforeninger har oplevet i samme periode. Samtidig har de - ligesom også danske fagforeninger - haft succes med at organisere flere og flere øst- og centraleuropæiske arbejdere.

DEN DANSKE MODEL ER ROBUST

Det indre marked har øget konkurrencetrykket, herunder fra vandrende arbejdstagere, men reallønnen er steget støt på det danske arbejdsmarked siden etableringen af det indre marked, som også har åbnet op for fri bevægelighed.³⁸⁵ Den danske model har indtil nu vist sig at være fleksibel, robust og været en af de mest reformorienterede i Europa, fordi vi har en veludviklet tradition for at lave sociale kontrakter på tværs af de forskellige interesser, når der opstår nye udfordringer. Den fleksibilitet og omstillingsevne kan vi trække på i forhold til EU's indre marked og vandrende arbejdstagere. Indtil til nu har EU været meget lydhor over for at respektere den danske aftalemodel, hvor arbejdsmarkedets parter selv forhandler og aftaler løn og arbejdsvilkår, og mit bud er, at det vil EU også være fremover. I EU-kredsen ser mange lande og regeringschefer den danske flexicurity-model og pragmatisme som et forbillede, og den franske præsident, Emmanuel Macron, roser den til skyerne.

I EU må man adressere det sociale spørgsmål uden frygt og engagere sig proaktivt i at finde løsninger, der er robuste. Her vil det være en fordel, at EU står fast på at sikre social retfærdighed på arbejdsmarkedet og presser medlemslandene og arbejdsmarkedets parter gennem en aktiv social dialog til at løfte standarderne. I stedet for at sænke dem. Mange EU-modstandere og skeptikere har en

dybt rodfæstet frygt for, at EU og det indre marked kan undergrave den danske velfærdsmodel. At nogen udefra kommer og tager noget, vi andre har kæmpet i generationer for at få. At dem udefra vil nedbryde den status og de rettigheder, vi har fået. At de fremmede springer over i velfærds køen. Det er også frygten for velfærdsturisme. Den lever i bedste velgående, og der opstår anekdotiske eksempler på, at nogen udefra har fået mere, end folk synes er retfærdigt. Anekdoterne kan skabe eksplosive mediehistorier og bringe EU-skeptikernes følelser i kog. Problemet er bare, at forskningen ikke kan finde dokumentation for, at de vandrende EU-arbejdstagere kommer til Danmark for tage mere, end de bidrager med.

Omfattende kortlægninger af professor Dorte Sindbjerg Martinsen og Gabriel Pons Rotger har vist, at på den lange bane har vandrende arbejdere fra andre EU-lande og deres familier samlet set bidraget mere til velfærdsstaten, end de har fået i velfærdsydelse.³⁸⁶ Hver eneste år har de betalt mere i skatter og afgifter, end de har modtaget i sociale ydelser, dagpenge, kontanthjælp, revalidering, SU, børne- og ungeydelse, folkepension, efterløn mv. Deres træk på kollektive udgifter til offentlig sundhed, daginstitutioner, uddannelser, transport, kriminalitetsbekæmpelse, lov og orden er også medregnet. Der er ikke noget bevis for teorien om velfærdsturismen, at velfærdsstaten er en magnet, der trækker andre europæiske borgere til landet.³⁸⁷

EU-borgerne er nettobidragssydere i de lande, som de arbejder i, så det vil i grunden være uretfærdigt, hvis ikke de har lige adgang til velfærd i det opholdsland, hvor de betaler skat. De vandrende EU-borgere er ikke motiveret af velfærdsydelse, når de rejser til Danmark, men kommer for at arbejde eller studere. Desuden viser undersøgelserne, at de heller ikke er så flittige til at søge om velfærdsydelse som de lokale indfødte borgere. Den internationale forskning bekræfter, at Danmark ikke er et isoleret tilfælde. En større sammenlignelig undersøgelse på tværs af EU-landene har vist, at i 23 ud af 29 EU/EØS-lande har EU-migranter givet en årlig nettogevinst på de offentlige budgetter på ca. 5.000 euro pr. husstand, eller ca. 37.000 kr. om året.³⁸⁸ Myten om velfærdsturisme dukker igen og igen op som en trojansk hest i EU-debatten, men der er ikke hold i påstanden. De europæiske velfærdsstater er ikke svækket på grund af den frie bevægelighed af arbejdere i EU's indre marked. Tværtimod har de været modstandsdygtige, og de vandrende arbejdstagere bidrager i langt de fleste lande ekstra til velfærden.

Der findes desuden en række eksempler på, at EU har bidraget til at løfte velfærden og de sociale rettigheder i Danmark. EU fik i 1993 indført et arbejdstidsdirektivet, som fastslog, at den maksimale ugentlige arbejdstid ikke må overstige 48 timer inkl. overarbejde, og at lønmodtagerne har ret til mindst 11 timers hvile per døgn og mindst ét hviledøgn per uge. EU's vikardirektiv gav vikarer lige rettigheder

som fastansatte for bl.a. løn, arbejdstid og ferie. Og EU har forbedret danske velfærdsrettigheder i ferielovgivningen, så folk har ret til erstatningsferie, hvis de bliver syge på deres ferie. Det var EF, der fik presset Danmark til at lave en ligelønslov.

EU's barselsdirektiv har også forbedret danske overenskomster og dansk lovgivning. Nogle gange virker EU som en løftestang for nye erkendelser. Fagforeninger som Dansk Metal og 3F reagerede for eksempel negativt, da EU indførte øremærket forældreorlov med mindst to måneder til mænd, fordi de ikke vil have, at EU blander sig i den danske model. Dansk Industri var længe modstander af dette EU-direktiv, men da det først var faldet på plads, lagde DI kursen helt om og blev en aktiv fortaler for længere øremærket barsel til mænd.

EU kan løfte standarderne i medlemslandene og sikre, at de fælles målsætninger føres ud i livet, men man bør også give plads til, at der lokalt og nationalt findes fleksible aftaler og løsninger på de fælles minimumsmål. De enkelte medlemslande kan ofte selv vælge, om målet skal nås via lovgivning, kollektive aftaler eller ved overenskomster, der efterfølgende løftes op til lov. Det er vigtigt, at der er en ordentlig håndhævelse, så ingen snyder på vægten. I EU giver håndhævelsesdirektivet flere instrumenter til at forfølge virksomheder, der overtræder reglerne, og der er lavet kædeansvar. Der er oprettet en fælles arbejdsmarkedsmyndighed i EU (ELA), der hjælper medlemslandene med at håndhæve reglerne. Det er positivt. Man kan gå videre med datadeling og id-kort for lønmodtagere, der bevæger sig på tværs af grænserne. Der er sket mange konkrete fremskridt for den sociale søjle i EU i de seneste år.

BEVAR DEN EUROPÆISKE VELFÆRDSMODEL

I Europa befinder vi os ved en skillevej. I de sidste tre årtier siden kommunismens fald har de nyliberale markedsdemokrater søgt at bilde os ind, at fremskridtet skabes gennem konkurrence om stadig stigende velstand og personlig realisering i øget forbrug. Men den politiske elite har ikke gjort nok for at styrke den sociale sammenhængskraft i EU, og man har fra oven gennemtvunget markedsreformer, der har øget ulighederne, svækket velfærdsmodellen og undermineret den gamle sociale kontrakt. Det har bragt EU helt ud af balance. Man kan næppe bevare tilslutningen til det indre marked og den frie bevægelighed, hvis ikke borgerne har en klar fornemmelse af, at EU's regler i praksis fremmer social tryghed og fair behandling for alle, høj som lav.

Den europæiske velfærdsmodel har været presset i defensiven, men de enkelte medlemslande og EU som helhed har savnet politisk vilje til at gøre noget ved de stigende uligheder og sociale konflikter. Det har ført til øgede politiske splittelser, mere ekstremisme og polarisering. I sidste instans destabiliseres demo-

kratiet og EU, når markedsfundamentalismen føres for vidt. Der er også opstået en stigende kynisme blandt beslutningstagere, fordi de ikke selv har formået at finde holdbare reformsvar på disse opløsningstendenser, og de er faldet tilbage i deres gamle dårlige vaner og business as usual. Måske har der ligefrem været en eksistentiel tomhed, som har gjort det sværere at formulere kollektive drømme på fællesskabets vegne, og hver enkelt har følt sig overladt til sig selv. I det individuelle liv. Og i de enkelte medlemslande.

Flere generationer af europæere har satset på en materialistisk form for fremskridt, hvor man har søgt at realisere sig selv gennem stadig mere materielt forbrug, og i de sidste årtier er flere og flere beslutninger blevet overladt til de anonyme markeds kræfter. Nogle har endda glorificeret det som et markedsdemokrati. Men i dag står det klart, at denne forbrugerkapitalisme og det hæmningsløse marked er ødelæggende for klimaet, naturgrundlaget og de menneskelige relationer i det civile samfund. Det har bl.a. vist sig i form af store menneskelige omkostninger med øget stress, psykiske lidelser, identitetskriser, ensomhed, usikkerhed, social udstødning og øget folkelig frygt for fremtiden.

Selv om vi har oplevet store materielle fremskridt, efterhånden som det europæiske samarbejde er blevet udbygget, er der opstået betydelig tvivl, modstridende følelser og flere ekstreme politiske svingninger. Den politiske turbulens er historisk høj, fordi vælgerne mangler ordentlige svar på deres bekymringer. De nationalistiske partier mobiliserer i slipstrømmen på økonomisk usikkerhed og frygten for social dumping, og de mistænkeliggør vandrende arbejdstagere i EU. Deres odds for succes vokser, når borgerne i deres hverdag oplever, at der er risiko for at miste social og økonomisk tryghed og status.

De europæiske borgere har en stærk solidaritetsfølelse og lægger stor vægt på at få mindsket ulighederne mellem rige og fattige borgere, såvel som mellem rige og fattige regioner og lande. ”Længslen efter at høre til, denne længsel efter solidaritet og efter et sikkert og beskyttende offentligt rum og generel borgerlig anstændighed, er voksende - og liberalismen kan ikke tilfredsstille disse længsler,” mener den tyske politolog, Ulrike Guérot.³⁸⁹ Hvis ikke liberalisterne genopdager den sociale empati, som klassisk liberale tænkere som Adam Smith og John Stuart Mill havde, så hænger de fast i den nyliberale hyperkapitalisme, som har gjort markedet til en ny erstatningsgud. De nyliberale markedsdogmatikere bekymrer sig ikke rigtig om det sociale spørgsmål, som de rent teoretisk antager, vil blive håndteret automatisk af markedets udbuds- og efterspørgselsmekanismer. Men de socialliberale, socialdemokratiske, kristendemokratiske og socialistiske politikere har alle forstået, at markedet ikke kan løse alle problemer. De har historisk set - og på forskellige måder - været engageret i at udvide den sociale beskyttelse. Opgaven er nu også at forankre den på det europæiske niveau.

På tværs af grænserne og i alle lande ønsker folk at bevare den særlige europæiske velfærdsmodel, hvor staten korrigerer og regulerer det frie marked, og hvor der er social retfærdighed. Europæerne ønsker ikke, at deres land eller EU forvandles til den amerikanske hyperkapitalisme, hvor der mangler ordentlig social sikring. Så længe borgerne oplever, at EU og deres regeringer ikke lever op til de fine hensigtserklæringer, politiske løfter eller idealistiske skåltaler, øges risikoen for, at mistilliden til de demokratiske institutioner vokser. Den negative spiral kan vendes og tilliden til samfundets bærende institutioner kan genskabes, hvis der investeres mere i at styrke den sociale kontrakt.

EU KAN STYRKE VELFÆRDEN

I stedet for at nedbygge velfærden og deregulere endnu mere i nationalstaten - det sker ofte med henvisninger til det globale konkurrencepres - skal vi vælge en anden vej, hvor velfærden og den sociale beskyttelse styrkes både i de enkelte medlemslande og i EU som helhed. Thomas Piketty, har fremlagt et visionært, politisk sammenhængende og økonomisk bæredygtigt forslag til, hvordan vi Europa kan skabe et alternativ til den nyliberale hyperkapitalisme. Han anbefaler en ambitiøs solidarisk og grøn økonomisk strategi i EU. Investeringerne i ny infrastruktur, i grøn omstilling, i forskning og udvikling skal løftes betragteligt, samtidig med at man gør noget effektivt ved de stigende uligheder og mindsker den sociale uretfærdighed. EU skal lave en fælles europæisk skattereform og reformere ØMU'en, og EU skal kunne opkræve fælles skatter på selskaber og opkræve CO₂-afgifter, så man får flere egne ressourcer til at øge investeringerne og luft til at føre en mere ekspansiv finanspolitik i krisetider. Sådanne forslag kan bidrage til at revitalisere EU-samarbejdet.

På nogle punkter spænder Piketty nok buen for hårdt. Han har bl.a. foreslået, at man indfører en fælles europæisk forsikringsordning, der giver et bedre socialt sikkerhedsnet i forhold til arbejdsløshed. Rent økonomisk vil en sådan ordning stabilisere euroen, fordi den kan udjævne de forskellige konjunkturer i medlemslandene, når de rammes af asymmetriske chok, som det skete under finanskrisen³⁹⁰ Men der vil næppe være opbakning til sådant supereuropæisk forslag, der kan kolliderer med de forskellige nationale måder at organisere arbejdsløshedsforsikringen på. Det vil desuden være i strid med det såkaldte nærhedskrav i subsidiaritetsprincippet, som er indskrevet i unionstraktaten.

Unionen skal ikke forvandles til en overnational velfærdsstat, men man kan give EU en stærk social ryggrad, som supplerer de nationale velfærdsordninger og bidrager til at mindske forskellen mellem rige og fattige regioner i EU. ”De historisk forankrede nationale sociale sikringssystemer vil fortsat være nøgleinstru-

mentet til at fordele ressourcer og vil ikke blive erstattet af et nyt overnationalt forsikringssystem for alle europæere. I stedet kan alle medlemsstater finansiere et *backup* budget, som kan bruges, når kortsigtede chok opstår i det nationale velfærdssystem. (..) Denne form for støtte til europæere i nød vil finde større opbakning blandt borgerne end opbygningen af en europæisk velfærdsstat,” vurderer Jürgen Gerhards og hans forskergruppe.³⁹¹

En anden gruppe forskere ledet af den belgiske professor i social økonomi, Frank Vandenbroucke, har lavet en spændende eksperimentel undersøgelse af, hvordan borgerne i tretten EU-lande - der samlet set repræsenterer 70 pct. af EU-landenes befolkning, herunder Danmark - vil reagere på forskellige kombinationsløsninger.³⁹² Den viser, at borgerne ikke ønsker en overnational arbejdsløshedsforsikring, men der kan samles et solidt flertal bag en form for europæisk social genforsikringsordning, hvis den skrues rigtigt sammen.

Over trefjerdedel af borgerne bakker op om ideen, hvis ordningen er generøs, hvis arbejdsløse får garanti for mindst 70 pct. lønkomensation i det første halve års arbejdsløshed, hvis de forpligtes til at tage imod jobtilbud, hvis ordningen kobles sammen med tilbud om efteruddannelse, hvis ordningen administreres nationalt, og hvis ordningen finansieres af en ekstra skat på de rigeste borgere i hvert enkelt medlemsland, der svarer til 1 pct. af indkomsten. I alle landene får denne model opbakning fra over to tredjedel af befolkningen. Det viser, at der er et stærkt folkeligt ønske om at lave en solidarisk europæisk genforsikringsordning, der holder hånden under de arbejdsløse og supplerer de nationale ordninger.

I de kommende år bør der søsættes en bred vifte af reformer, der udbygger den sociale søjle i EU, for det er en afgørende nøgle til at styrke den folkelige opbakning til det europæiske projekt. Det er vigtigt, at den frie bevægelighed i det indre marked også opleves som fair, så vandrende arbejdstagere får samme løn og arbejdsvilkår som de lokale lønmodtagere, og alle skatteydere får adgang til de nationale velfærdsordninger uden diskrimination. Andelen af vandrende arbejdstagere på tværs af grænserne i forhold til de lokale befolkninger er desuden så lav, at det vil være kontraproduktivt og bureaukratisk at lave nationale værnsregler, der blot fører til mere protektionisme og skader sammenhængskraften i fællesskabet. Det vil være bedre med fælles minimumsregler, der sikrer arbejdstagernes fundamentale rettigheder og samtidig giver medlemslandene et betydeligt råderum til selv at bestemme, hvordan de vil indrette deres arbejdsmarked og velfærdsordninger.

Indførslen af en garanteret mindsteløn i EU's indre marked, der respekterer de nationale forskelle og forskellige måder at organisere arbejdsmarkedet på, er et vigtigt skridt til at sikre en større grad af solidaritet i fællesskabet. Samtidig markerer det et politisk vendepunkt, at Kommissionen nu aktivt vil arbejde for at sikre flere kollektive overenskomster. Det er udtryk for bagstræb og national

selvtilstrækkelighed, når den nordiske fagbevægelse vender ryggen til det store flertal i den europæiske fagbevægelse i kampen for dette direktivforslag, som på en håndgribelig måde kan styrke solidariteten og den sociale retfærdighed i EU's indre marked. I stedet for at true med gule kort burde lande som Danmark og Sverige engagere sig i at gøre forslaget endnu bedre.

Ulighederne er stigende i EU både mellem medlemslandene og mellem de rigeste og fattigste borgere i EU-landene. Danmark og Sverige hører til de store vindere på det indre marked, og vi sidder økonomisk og socialt på den grønne gren, så hvorfor ikke vise lidt mere fleksibilitet og åbenhed overfor den vigtige reform, der kan styrke den sociale sammenhængskraft i Europa?

Et stort flertal af de europæiske borgere ønsker et meget mere socialt og solidarisk Europa. De vil ikke bare nøjes med fred, hård konkurrence og løfter om fortsat materiel velstand, for de ønsker også at finde en mening, der rækker ud over alt det, vi har opnået i Europa. Der skal også være social sikkerhed på det indre marked. Et solidt flertal af borgerne ønsker, at EU træffer flere fælles beslutninger og gør noget ved de grænseoverskridende udfordringer, men de er dog ikke tilfredse med resultatet af de fælles anstrengelser. Men mange er bekymrede over den truende opløsning af velfærdsmodellen og den politiske elites magtesløshed overfor de anonyme markeds kræfter. Nogle af dem er nu blevet så frustrerede og vrede over dette politiske svigt, at de er begyndt at kræve kontrollen tilbage til nationalstaten. En del længes nostalgisk efter at genrejse den gamle trygge nationale velfærdsmodel, men er det realistisk efter tre årtiers intens globalisering og syv årtiers europæisk politisk, kulturel og økonomisk integrationsproces?

Det er reelle bekymringer, som man ikke bare kan ignorere. Det europæiske projekt er reelt spændt ud mellem de nationale sociale længsler og en solidaritetsfølelse, der også er blevet europæisk. Vi har endnu ikke fundet et samlet svar på, hvordan der bygges bro over dette gab. Det er en langvarig og brydningsfuld proces, som gradvist skal finde sin form. De enkelte nationers historier er i de sidste mange generationer dog vævet stadig tættere sammen, og vi har efterhånden opbygget et fælles historiske skæbnefællesskab. Det handler bogens næste fire kapitler om.

DEL III

FALDETS FÆLLESSKAB

Kapitel 9

NATIONALISMEN OG LÆNGSLEN EFTER FORANKRING

I de første årtier af det 21. århundrede har vi i Europa set en genopblussen af populistiske og nationalistiske massebevægelser og partier, der udfordrer den etablerede orden og de gamle partier. Grundstemningen er mere uro, usikkerhed og opløsning end tryghed, stabilitet og vished om fremtiden. Frygten for at miste sit arbejde og følelsen af utryghed er forstærket af de globale kriser og de hastige sociale, økonomiske, teknologiske og kulturelle forandringer. Mange oplever en eksistentiel følelse af rodløshed, hvor identitetspolitik og nationalisme tilbyder sig som midlertidige forsvarsværker, som man kan søge at beskytte sig bag. Nogle er ramt af en stærk nostalgisk hjemlængsel til den gamle nationalstat, men er den et ordentligt svar på bekymringerne? Hvorfor er det sket på et tidspunkt af historien, hvor de enkelte EU-lande er viklet ind i globaliseringen og europæiseringen, og mere end nogensinde før er gensidigt afhængige af hændelser i andre lande? Det er det centrale spørgsmål i dette kapitel. Det handler om nationalismen og dens begrænsninger, men lad mig starte med følelsen af rodløshed.

”Vi lever i en tidsalder, der føler sig udrustet med vældige evner til at gøre noget, men blot ikke ved, hvad den skal gøre. Den behersker hele verden, men kan ikke styre sig selv. Den føler sig fortabt i sin egen overflod. Skønt vi i dag råder over flere hjælpemidler, større viden og finere teknik end nogen sinde, er vor samtid den ulykkeligste af alle tider: Den er rodløs.”³⁹³ Ordene kunne være skrevet efter den sidste kæderække af kriser, som vi er blevet ramt af i Europa. Men det er de ikke. De blev skrevet i 1930, da kontinentet også kæmpede med og mod sine indre dæmoner. De stammer fra bogen *Massernes oprør* af den spanske filosof og forfatter, José Ortega y Gasset. Han kunne dengang se mange muligheder i tiden, men han kunne alligevel ikke frigøre sig fra den tragiske livsfølelse, for han havde en forudelse om, at tredivernes gryende massebevægelser kunne føre Europa ud i ”tilbageskridt, barbari, dekadence”. Han satte fingeren på det ømme punkt. Følelsen af rodløshed. Masserne kæmper for at finde en mening med livet og få nye holdepunkter. Det er en eksistentiel længsel. Og nationali-

sterne siger, at vi derfor bør søge tilbage til nationalstatens ”trygge” favn. For er det ikke lige der, at folket - dvs. nationen - i sin essens hører hjemme?

Efter pandemien i 2020 så vi en opblussen af coronapatriotisme, hvor også danskerne rykkede sammen om nationen og ideen om en stærk, handlekraftig regeringsleder. I Danmark personificeret i Socialdemokratiets leder, Mette Frederiksen. Det var ikke et særegent dansk fænomen at bakke op bag regeringschefen i den store krise, der følte som et eksistentielt chok, hvor liv og død stod på spil. Uanset om landene valgte vidt forskellige strategier, samledes borgerne om nationen. Det gjorde befolkningerne i alle EU-lande i de første kritiske uger af krisen, hvor ingen vidste, hvor mange menneskeliv, der kunne blive revet væk fra os. Når vi står over for ubekendte farer, rykker vi sammen i de fællesskaber, som vi allerede kender. Som danskere har vi flere århundreders erfaringer med nationalstaten, og det er et velkendt og fejret fællesskab, som vi håber, vil beskytte os imod den ydre krise og de ubekendte farer. Vi søger at få fodfæste, når vi føler, at vi ikke længere er i kontrol over situationen. I frygtens kuldegysninger søger vi varmen i et fællesskab, der kan give kampen mod den ydre trussel en højere mening.

Nogle gange skelnes mellem det varme fællesskab og det kolde fællesskab. I velfærdsdebatten snakker folk tit om forskellen på varme og kolde hænder, som om alle ikke har prøvet at have både varme og kolde hænder. Vi ser det også i EU-debatten, hvor nogle debattører synes at skelne mellem de rigtige i den nationale inderkreds, og så EU, der beskrives som noget mere fjernt, fremmed, fremmedgjort og koldt uden autentisk relation til fællesskabets varme. Det er bare alt for simpelt. For generationer af danskere, politikere, diplomater og interesseorganisationer har slidt og slæbt for at være med til at præge EU, sætte varme fingeraftryk og påvirke hele fællesskabet. Så EU er også blevet en del af os og det samfund, vi bor i. EU er noget, vi hele tiden er med til at præge, skabe og omforme. Det er ikke bare noget ydre, dernede i Bruxelles. Det er også os. EU-skeptikerne og nationalisterne tvivler stadig og tror ikke på den fortælling. Hænger det sammen med noget dybere i den politiske og psykologiske bevidsthed, som bør bringes frem i lyset?

AT FINDE FODFÆSTE

Når det bliver højstemt, kan man i forsamlingshusene høre folk sige, at mennesket har brug for rødder, og at man kun kan blive forankret og rodfæstet i det nationale for at kunne trives som menneske. Det er en udbredt ideologi, der er dyrket siden gennembruddet for den romantiske nationalisme i 1800-tallet. Men mennesker har ikke rødder, som var vi træer. Eller som den jødiske filosof, romanforfatter, og litteraturkritiker, George Steiner, skrev tilbage i 1965: ”Hvor

træer har rødder, har mennesker ben og er hinandens gæster. Hvis muligheden for civilisation ikke skal ødelægges, er vi nødt til at udvikle mere komplekse, mere midlertidige loyaliteter. De er, som Sokrates lærte os, et nødvendigt forrædderi for at gøre byen friere og mere åben for mennesket. Selv et fantastisk samfund er en afgrænset, flygtig størrelse sammenlignet med tankens frie leg og drømmenes anarkistiske tillæring.”³⁹⁴

Når folk proklamerer deres nationale identitet og deres rodfæstethed, forsøger de ifølge Steiner at slippe med besværet med at finde ud af, hvor deres ”egen menneskelighed ligger”. Steiners replik rummer en dyb sandhed. Man bliver ikke mere menneskelig og får ikke en dybere forståelse af sin menneskelighed ved at bygge hele sin identitet op omkring den nationale flokidentitet, for der er så mange andre sider af vores liv, der er med til at forme os som mennesker. Steiner efterlyser en radikal humanisme, der tager udgangspunkt i, at vi hele tiden er på vej til og skal kæmpe for at blive menneske

Vi er ikke rodfæstede, men vi har dog brug for fodfæste. Og tyngdeloven eksisterer. Vi vil dø, hvis vi ikke også kunne bevæge os. Sådan var det for jæger-samler samfundene. Sådan var det for europæerne i agrarsamfundet. Og sådan er det i det 21. århundredes globale samfund. De, der kan bevæge sig og er mobile, har en konkurrencemæssig fordel. Uanset om der sker lokalt eller globalt. Når vi bevæger os, skal vi dog have sikker grund under fødderne, for ingen kan frigøre sig fra tyngdekraften. Eller leve uden bindinger. Vi er alle forbundet til noget og til nogen. I stedet for at tale om at det rodfæstede som en fysisk naturrealitet for mennesket, bør vi tale om, hvordan vi midt i de tumultariske globale forandringer kan finde fodfæste og komme videre i livet.

Alle mennesker har brug for at blive forankret i noget, der giver mening og føle, at vi er elsket, bliver set, respekteret og anerkendt. Det er ikke en fysisk og kropslig rodfæstethed, men snarere en mental forankring. Den danske følelse af at høre til i Danmark kan være både smuk og lydhør, som når vi f.eks. synger en af de dejlige sange fra højskolesangbogen. I musikkens og poesens sensibilitet kan vi genkende en del af os selv, føle glæde og samhørighed. Man kan også blive bevæget og føle sig forbundet til Europa, når man på en rejse sidder med sin elskede på en café i Paris og føler kærlighed, når man bevæger sig rundt gamle Roms ruiner og søger efter fragmenter af vores historie, går gennem Brandenburger Tor i Berlin og erindrer Murens fald, slentrer langs Amsterdams kanaler og mærker friheden, lytter til solsortens smukke sang en dansk sommeraften eller genhører cikadernes sang i Middelhavslandenes varme. Når det giver mening, er det godt. Man kan også føle sig kulturelt og mentalt hjemme der, hvor man ikke bor lige nu og her.

På engelsk er der et fint udtryk for det *at høre til*, som kaldes *belonging*. Det er sammensat af ordene *being* og *longing*, det vil sige både den eksistentielle væren

og længslen. Den irske poet og filosof, John O'Donohue, skriver i sin smukke bog, *Eternal Echoes*, at mennesket har en sult efter at høre til. Men der er mange forskellige former for *belonging*. Det føler du ikke bare til nationen, men måske også til det øjeblik, hvor du kom ind i verden som spæd. Eller det kan være til din mor og din far, din familie, dit navn og dit sprog. Eller tilknytningen til et hjem, hvor du kan føle dig tryk, er elsket og kan være dig selv. Denne eksistentielle væren er måske koblet til de mange bånd og erfaringer, der i dit levede liv knytter dig til din hjemegn, by, region, land eller kontinent.

Det var nogle af de samme følelser af forbundethed, der opstod, da astronauterne i 1969 for første gang kiggede på jorden fra rummet og så, hvor smuk planeten er. Det var på en måde begyndelsen til en planetarisk tidsalder, at vi som mennesker - gennem astronautens kamera - kunne se vores fælles planet udefra, som den fælles skæbne, der binder os sammen trods alle de mange forskelle. I den uendelige ensomhed i det mørke kosmos følte hele jorden som et hjem for astronauten at længes tilbage til. John O'Donohue forklarer det på den måde, at "vi føler længslen efter at høre til, fordi vi føler ensomheden ved at være individer."³⁹⁵

Den menneskelige krop holdes fysisk set fast af tyngdekraften, og du får oplevelser på konkrete steder på bestemte tidspunkter, men du kan også bevæge dig. Du flytter dig og modnes over tid sammen med andre mennesker. Vi bliver aldrig helt rodfæstede, for så ville det være et fængsel uden frihed. Men uanset hvor kroppen opholder sig i sin konkretthed, flyver tankerne afsted som den evige vandrende, der afsøger nye oplevelser og ideer. Den største del af menneskelivet finder sted i det indre, som ingen andre kender, og som vi også nogle gange kan blive overraskede over selv. Det er derfor begrebet *belonging* er så præcist. At være og længes i en og samme bevægelse. Der kan opstå noget tredje i mellemrummet, mellem længslen efter at føle sig rodfæstet og så glæden ved at bevæge sig, opleve noget nyt og måske opfinde noget nyt.

VI SØGER ALLE KÆRLIGHED

Nationalisternes opstiller en modsætning mellem dem og os, de globale og de nationale, de rodløse og de rodfæstede. Det er en politisk-ideologisk konstruktion. Men det er en falsk modsætning.

Alle mennesker har et behov for at føle sig rodfæstede, som filosofen Simon May pointerer i sin bog *Love. A History*.³⁹⁶ Længslen efter at høre til, handler dybest set om behovet for at blive elsket. Det handler om længslen efter kærlighed. "Hvis vi alle har et behov for at elske, er det fordi vi alle har et behov for at føle os hjemme i verden: at rodfæste vores liv nu og her; at give vores eksistens soliditet og gyldighed; for at styrke følelsen af væren", skriver Simon May. The Beatles vidste

det godt. De erobrede generationer af unges hjerter med deres melodiske popsange. Som teenager elskede jeg deres sange. Også fordi de ofte handlede om den kærlighed, som jeg på det tidspunkt ikke kendte fuldt ud, men som jeg længtes efter. *All You Need Is Love. Love, love me do.* Det er tankevækkende, at alle mine børn også har lyttet til The Beatles, og min ældste søn, der er musiker, endda har sat "beatle" ind i sin mailadresse. I tresserne revolutionerede The Beatles musikindustrien. Dengang brugte man ordet Beatle for en person, der gik op imod samfundets normer ved have langt hår og turde klæde sig ud i tøj, der var provokerende. Der skal vist lidt mere til i dag. Men længslen efter kærlighed er stadig i os.

Kærlighedens overskyggende mål er at finde et hjem for vores liv og væren. Og som Simon May beskriver, vil vi kun elske de meget sjældne mennesker, ting, ideer, discipliner eller landskaber, der inspirerer os - i håbet om at opnå denne helt fundamentale følelse af rodfæstethed. "Intet giver os en stærkere følelse af forankring i verden, end et levende forhold til det vi ser som kilden til vores væren. Her kan vi lokalisere kærligheden til Gud som Skaberen af vores liv; vores kærlighed for hjemlandet som oprindelsen til vores folk; og kærligheden til vores forfædre som kilden til vores afstamning. Her kan vi også lokalisere nostalgiske længsler til en 'autentisk' fortid og de mange myter, der afspejler kærligheden som længslen efter at vende tilbage til en oprindelig tilstand, hvor vi føler os hele igen. Og her kan vi også lokalisere de elskendes følelse af, at de (..) har kendt hinanden altid, selvom de først lige har mødt hinanden."³⁹⁷

Nogle af disse ideer kan spores i jødedommen, hvor den almægtige gud, Jahve, altid er klar til at tilgive sit udvalgte israelske folk, hvis det vil omvende sig til ham. Den græske filosof, Platon, taler om to sjæle, der flyver ud og siden finder deres spirituelle bedre halvdel i deres fortabte halvdel. Den kristne filosof, Augustin, mener, at *caritas* - medfølelsen - er sjælens længsel efter at vende tilbage til sin skaber. Og muslimske mystikere som Rumi synger om den individuelle sjæl, der vender tilbage for at forenes med Gud. Det kan siges på mange smukke måder. Kærligheden opleves både som det at genfinde noget fortabt og at opdage noget, som man søger efter.

Simon Mays analyse af kærligheden giver os en helt ny indsigt i, hvorfor nationalismen kan mobilisere så stærke følelser hos folk. Fædrelandskærligheden - som moderkærligheden hos det barn der ligger ved sin moders bryst - henter sin styrke i den sårbarhed, som vi alle har følt. Først som spædbørn uden sprog og evne til at gå og klare os selv. For spædbarnet er sårbarheden og afhængigheden selvindlysende. Det er en erfaring, vi alle bærer med os. Vi mennesker er ikke som antiloper, der kan løbe frit på savannen umiddelbart efter fødslen. I kærligheden søger vi ikke kun efter en følelsesrelation til en anden eller noget andet, der kan forankre vores væren og give den mening. Vi søger også efter en anden,

der værdsætter os for vores kvaliteter som menneske, giver os en følelse af status og som kan være der for os i den eksistentielle ensomhed og sårbarhed. Det kan ske i kærligheden til en særlig person, som man bjergtages af og ønsker at blive et med i kød og blod. Selvom vi mennesker er forskellige og unikke hver for sig.

Denne bog er ikke en bog om kærlighedens mange mysterier og dens forskellige fremtrædelsesformer, men den handler også om kærlighed. Min påstand er, at kærligheden til fædrelandet og kærligheden til Europa godt kan forenes som to lag i den samme fortælling. Hvad kan vi kalde den form for patriotisme, der kan rumme både den nationale og den europæiske? Det handler dybest set om at finde mening i et kontinuum, der går fra det personlige og det lokale til det nationale og videre til det europæiske og det globale. Det ene niveau behøver ikke at tage noget fra det andet. Børn kan føle stor kærlighed både til deres far og mor. Som unge er det som regel andre, der får vores kærlige blikke. I det voksne liv søger vi endnu større fællesskaber, og for nogle er det arbejdsfællesskabet, foreningen eller måske nationen. Men hvorfor kan man ikke også finde mening i følelsen af at høre til i det fælles europæiske hjem? Det tror jeg er muligt.

EU kan give os mere sikkerhed i denne tumultariske verden fyldt med globale kriser og autoritære magthavere, der søger at nedbryde de demokratiske værdier, som det moderne Europa er bygget på. Noget af det handler om at finde mening med vores væren. Måske vil vi med tiden opleve en form for moderlandskærlighed til EU - forstået som europæisk forfatningspatriotisme og kærlighed til Europa som et fælles hjem, der er så rummeligt, at vi samtidig kan føle fædrelandskærlighed og en tilknytning til den hjemnation, hvor vi lever? Hvem ved? Det afhænger af, om det giver mening for de borgere, der bebor kontinentet. Inden vi vender tilbage til Europa, så tillad mig at gå en omvej over nationalismen og de mange forskellige syn på forholdet mellem folk og nationalstaten. Eller mere præcist den indre spænding i fortolkningen af det historiske begreb om nation-stat.

Den franske historiker Ernest Renan sagde tilbage i 1882, at "en nations eksistens er en daglig folkeafstemning, lige som et individs fortsatte eksistens er en vedvarende bekræftelse af livet."³⁹⁸ Det er en af de mest berømte citater om nationalt tilhørsforhold, og ordene faldt i forbindelse med en forelæsning på Sorbonne-universitetet i Paris. Færre citerer ham for ordene om, at "glemsomhed, og jeg vil endda sige historiske fejltagelser, er afgørende for skabelsen af en nation." Men det er en meget vigtig pointe. Alle mennesker glemmer og tager fejl. Det ufuldstændige og fejlene er med til at gøre os menneskelige. Det betyder, at der - uanset om vi vil det eller ej - vil være noget fra vores historie og ophav, som vi fortrænger. Eller vælger at overse, fordi det ikke passer ind i den herskende fortælling om nutiden og fremtiden, som vi gerne vil leve. Renan afviste, at nationen formes på grundlag af race, sprog, religion eller geografi. De stærkeste

nationer i Europa er formet af blandet blod, og de har været åbne overfor andre kulturer og flere sprog, mente han.

Når man overdriver det nationale sprogs betydning, ”begrænser man sig selv og lukker sig selv op i en bestemt kultur forstået som national. Man forlader den åbne luft, som man indånder i midten af humaniteten for i stedet at lukke ens selv væk i et lille frimureri af ens medpatrioter. Intet kan være så slemt for hjernen eller mere beklageligt for civilisationen,” mente Renan. ”Vi må ikke opgive det fundamentale princip: at mennesket er et fornuftigt og moralsk væsen, før han er lukket op i det eller det sprog, er medlem af den eller den race, eller deltager i den eller den kultur.” For Renan var nationen en sjæl, et åndeligt princip, og det er en samling af mennesker, der i ”sund fornuft og varme hjerter har skabt en moralsk bevidsthed, der kalder sig selv en nation”. Det er ikke nok med sund fornuft. Det kræver også varme hjerter og kærlighed. Det moralske løfte bekræftes i en daglig folkeafstemning, for nationen er et tilvalg, for ”mennesket er hverken slave af sin race, sit sprog, sin religion, sine floders strøm, og ej heller af retningen på sine bjergområder.”

DEN FOLKELIGE ROMANTIK

I Danmark er den dominerende fortælling om nationalstaten frem for alt en romantisk fortælling, der starter i folkeligheden. Danmark er historien om en lille stolt nation og kongerige, der overlevede på trods af ydre trusler fra Europas stormagter, og som stadig er bundet sammen af fælles værdier og traditioner, et dansk modersmål, et fælles flag og en stærk nationalfølelse. Alt kondenseres i den nationale suverænitet, her forstået som retten til selv at bestemme, hvordan vi indretter os inden for landets grænser. Vi er som den lille grimme ælling i H.C. Andersens eventyr, der var en lille forpjusket fugl, som de store i andegården kanøfledede, men som til sidst frigjorde sig og blev til en smuk og stolt hvid svane. Eller som vi i 1986 skrålede ved VM i fodbold. ”*Som den lille grimme ælling, blir man rød og hvid på tælling, svæver som de hvide svaner, på alverdens udebaner. (...) Vi er røde, vi er hvide, vi står sammen side om side.*” Sådan følte vi også ved EM i fodbold i 1992, hvor vi bankede tyskerne i finalen, selvom vi var underhundene og var med på et afbud.

I Danmark lider vi både af et lilleputkompleks og storhedsvanvid. Vi er lilleputterne, der føler os kanøflet af stormagterne og måske godt ved, at vi er en småstat, der ikke har så meget magt i verden. Men vi overkompenserer ved at fortælle os selv, hvor gode vi selv og den danske model er i forhold til de andre. Alle avishistorier om, at Danmark er i toppen af en eller anden verdensrangliste over lykke, tillid, vindmøller og grøn omstilling, lapper vi i os med stor vellyst. For vi elsker at fortælle hinanden, hvor gode vi er. Når vi som danskere fortæller

hinanden den nationale samlingshistorie igen og igen, er det godt for egoet, stoltheden og nationsfølelsen, men den forstærker også opmærksomheden om alle dem, der ikke er som os, ligner os, taler som os og føler som os.

Nogle gange kammer det over i selvtilfredshed. Vi bliver selvgode og selvtilstrækkelige. Vi lukker af for kritik og udfordringer udefra, og forskanser os i den danske model. Men tænk hvis vi havde så meget selvtilid, at kritik af vores model og livsform ikke længere følte som en trussel mod identiteten? Det kunne være et stort fremskridt. For når man indser, at man ikke allerede er perfekt, men har mangler, har man også mulighed for at forbedre sig. Tør vi i Danmark åbne os for den erkendelse, at det ikke på forhånd er sikkert, at vi har verdens bedste model, og at EU-regler nogle gange kan være med til at forbedre den? Det er faktisk sket stribevis af gange på miljøområdet. Siden Maastrichttraktaten blev undertegnet i 1992, og der blev indført kvalificerede flertalsbeslutninger på miljøområdet, er antallet af EU-retsakter på miljøområdet mangedoblet. De fleste af de omkring 500 retsakter har været med til at hæve eller bevare standarden i Danmark, og EU har indført et forsigtighedsprincip. Kun et par gange er det nationale beskyttelsesniveau faldet, viser en større undersøgelse over en tiårig periode.³⁹⁹ Desuden er der indført en miljøgaranti i traktatens artikel 114, som giver medlemslande lov til at beholde deres egne nationale regler eller indføre nye skrappe miljøkrav, hvis man ikke er tilfreds med EU-niveauet. EU er over en bred kam med til at løfte miljøstandarderne i medlemslandene, men hvorfor hører man sjældent EU-skeptikere tale om det?

EU-debatten føres ofte, som om det er en landskamp mellem os og dem. Det er et smart trick, som nationalisterne har anvendt med stor succes. Ved at føre debatten på den måde kan man fremstille det som om, EU repræsenterer det fremmedartede, og noget der truer det, vi allerede har kært. I medierne bliver historierne nogle gange skåret over den læst, når Danmark kæmper for sine nationale interesser og rabatter i EU's budgetforhandlinger. Det gøres til en kamp mellem dem og os. Nogle danskere lægger instinktivt afstand til EU, når Kommissionens direktiver og love udfordrer den danske model. Før man har lyttet til alle argumenterne pro-et-contra, har folk nærmest på forhånd taget stilling. For hvorfor ændre noget, som, vi allerede har bekræftet hinanden millioner af gange om, *er* verdens bedste model? Denne status quo tænkning, hvor vi kæmper for at bevare vores danske model, som den er, i stedet for at gøre den endnu bedre og mere robust indenfor rammerne af det europæiske fællesskab, er meget ufrugtbar. Dette *mindset* får Danmark til at forholde sig negativt og reaktivt til EU, hvor vi i stedet kunne spille proaktivt ind i EU's reformdebatter om de største og mest grænseoverskridende udfordringer. Det vender vi tilbage til flere gange i denne bog. Det er ikke kun en forældet opfattelse af den politiske suverænitæt, der kan blokere og få folk

til at sige nej til EU-reformer. Det er også noget dybere, der handler om følelser og grundlæggende forestillinger, hvem vi er. Og hvem vi skal være.

Hver eneste Sankt Hans-aften synger vi til bålets dansede flammer den smukke midsommervise, som Holger Drachmann skrev: ”For vi elsker vort land, den skønneste krans, bli’r dog din, sankte Hans! den er bunden af sommerens hjerter så varme, så glade.” Enkelte strofer viser hen til patriotisme og fædrelandskærlighed, som med sværd i hånd holder udenvælts fjender ude. Drachmann, der skrev visen i 1885, var stadig mærket af det historiske tab fra krigen i 1864. Visen er først og fremmest en hyldest til kærligheden, hvor hjerterne aldrig bliver tvivlende kolde. For vi vil fred her til lands, Sankte Hans. Når vi samles ved bålet og følger de dragende flammers varme, kan det fremkalde en stærk følelse af fællesskab.

I de sidste par hundrede år har folkelige bevægelser - fra andelsbevægelsen til fagbevægelsen - sammen med de politiske partier været med til at genfortælle historien om den helt særlige danske model. En vindernation, der kan kappes med de bedste i hele verden. Et grønt foregangsland, som vi kan være stolte af. Et land, hvor de bredeste skuldre bærer det tungeste læs. Hvor få har for meget, og færre for lidt. Og hvad vi ellers siger til hinanden. Også selvom det ikke altid er hele sandheden, kan vi godt lide at fortælle historien, som både siger noget, om hvem vi er, og hvem vi ønsker at være. Som nation. Fra grundlovstale til grundlovstale har vi hørt budskabet blive gentaget igen og igen. I skolernes historieundervisning har vi terpet det ind i hjernen. Eller også har vi nydt den, når vi har drukket vores øl og har stået på tribunerne og sunget med på nationalsangen, når danskernes landshold har skullet dyste mod andre nationer i utallige sportskonkurrencer. Der er stærke følelser knyttet til modersmålet, de nationale sange og det at fejre vores fælles traditioner. Det er der intet galt i. Som menneske har man brug for at føle fællesskabets bankende pulsslag, for alene er vi fortabte og ensomme. I Danmark taler vi dansk, og vi er glade for vores modersmål, selvom de fleste også taler ret godt engelsk. Især når vi selv skal sige det.

HVEM HØRER TIL FOLKET?

Der knytter sig stærke følelser og mange historier til fortællingen om det tapre danske folk, der klarede sig på trods. Men hvem er folket? Hvem hører til det? Det er vi ikke altid helt enige om. Skal man give håndtryk, synge nationalsangen på dansk, juble når landsholdet vinder og følge alle danske traditioner? En del af disse ”traditioner” er dog importeret fra udlandet for siden at blive oversat til dansk. Hvad løfter individet op, så det også regnes som en del af folket? Den, der har sagt det allerbedst, er den danske præst, salmedigter og politiker N.F.S. Grundtvig:

”Til et folk de alle høre

*som sig selv regne dertil
 har for modersmålet øre
 har for fædrelandet ild
 resten selv som dragedukker
 sig fra folket udelukker
 lyse sig selv ud af æt
 nægte sig selv indfødsret.*²⁴⁰⁰

Sådan skrev N.F.S. Grundtvig i 1848, netop som en række europæiske lande oplevede borgerlige og demokratiske revolutioner, hvor vrede borgere gjorde oprør for at få demokratiske forfatninger og frigøre sig fra de gamle magthavere i konge- og fyrstendømmer. Vi fik et kærligt skub fra andre europæere til at kræve demokrati, for også dengang var vi såre afhængige af, hvad der skete i resten af Europa. Revolutionerne var en udfordring til den danske helstat, der på det tidspunkt også inkluderede hertugdømmerne, Slesvig, Holsten og Lauenborg. Striden rasede i den danske helstat, hvor nationalliberale danskere krævede en ny demokratisk forfatning, der også skulle bevare Slesvig-Holsten på danske hænder, mens et flertal i Slesvig-Holsten ønskede at blive løsrevet fra Danmark for at kunne slutte sig til det tyske forbund.

Hvem hører egentlig til folket, hvem har legitimitet til at træffe beslutningen, og hvordan drages grænsen mellem dem, der hører til, og de udenforstående? Først efter tre krige i 1848-51, 1864 og 1914-18 nåede man frem til den salomoniske løsning at afklare det ved en folkeafstemning i grænselandet i 1920. Det var ikke krige, som vi selv vandt, men vi bør især takke USA's demokratiske præsident, Woodrow Wilson, der sikrede os det legitime grundlag for folkeafstemningen, da han efter 1. Verdenskrig fremlagde sin 14-punktsplan for Europa og slog til lyd for, at folkene har selvbestemmelsesret. De allierede støttede Danmarks ønske om afholdelse af en folkeafstemning efter Tysklands nederlag i krigen, og hele fem steder i Europa blev der stemt om grænsedragningen. Sønderjyderne har i dag meget at takke Wilson for.

Vi havde næppe fået muligheden for at stemme om grænsen, og om hvem der tilhører det danske folk, hvis ikke Tyskland forinden havde tabt verdenskrigen, og at de allierede derfor blev lydhøre overfor at hjælpe. Grænsen er født ud af et nederlag, ikke af en sejr, vi selv har tilkæmpet os. De ikoniske billede af Kong Christian den tiende, der i juli 1920 rider over den gamle grænse nord for Christiansfeld, ligner en metafor for kongen som fredens sejrherre, der igen samlede nationen, men virkeligheden var en anden. Det var ikke kongen, men folket selv der ved folkeafstemningen definerede, hvem der skulle høre til den danske nationalitet. Statsborgerskabet var et valgslægtskab og ikke et førpolitisk etnisk stammefællesskab. Min farmor blev født i Tyskland, men blev dansker ved folkeafstemningen. Og her står hun og vi

andre danskere i taknemmelighed ikke til kongen på den høje hvide hest, men til de allierede i Europa og USA, som lod dem træffe den afgørelse. Selv i dette afgørende øjeblik af historien var Danmarks skæbne tæt forbundet til resten af Europas.

I sine versfødder - om de alle høre til folket, som regner sig dertil - formulerede Grundtvig på en fyndig og klar måde en liberal og åben nationsforståelse. Det er det individuelle frie valg, der i sidste ende afgør, om man hører til folket. Det er ikke højere magter, staten, kongen eller EU-retten for den sags skyld. Det er heller ikke den etniske nationalisme, defineret ved racen eller blodets bånd, som Grundtvig hylder, men snarere den sande folkelighed. For ham er det afgørende, at man har for modersmålet øre, for det er i sproget, at vi møder hinanden som mennesker og erkender den verden, vi lever i. Det er en vigtig indsigt, for det er med det fælles sprog, at vi kan føre en demokratisk samtale. Så det giver god mening at kræve, at alle borgere skal kunne det fælles sprog. Og kræve at tilflyttere, der ønsker at blive statsborgere i Danmark, også skal mestre det danske sprog.

Grundtvig tillagde det stor betydning, at man føler fædrelandskærlighed, det vil sige patriotisme. Sproget og fædrelandskærlighed er for ham to afgørende betingelser, der må være på plads, før man kan få statsborgerskab. Han stiller ikke specifikke krav til håndtryk, beklædningsgenstande, religion eller kultur. I den forstand er Grundtvig meget mere moderne end så mange af vores samtidige, der stiller alle mulige formynderiske detailkrav til medborgere i anden og tredje generation for, at de kan blive optaget i fællesskabet. Eller de vil ekskludere folk fra job i staten på baggrund af religion eller klædedragt. Ens folkelige tilhørsforhold er et personligt valg, et valgslægtskab. Det er frihed at kunne vælge. Og det er et fundamentalt brud med den trældom og de stavnsbånd, som tidligere generationer af arbejdere, husmænd og bønder måtte bøje nakken under. Nationalstaten - og det at blive til et folk indenfor rammen af en stat med garanterede frihedsrettigheder - rummer et løfte om frihed.

Grundtvig er en kompleks personlighed, der rummer mange indre modsætninger, men hans forestilling om danskerne som Guds udvalgte folk - "Danmark som historiens Palæstina", som det bl.a. fremgår af hans digt, *Nyaarsmorgen* (1824) - har jeg dog aldrig brudt mig om.⁴⁰¹ Den form for messianisme rummer en farlig selvgothed, som i værste fald kan give næring til totalitære tanker om folkets renhed overfor alle dem, der ikke er udvalgt. Kun forstået indenfor den kristne universalisme - at vi alle, hver som en, er udvalgt af Gud, og at vi alle uanset ophav er frelst på forhånd, fordi vi alle er elsket af Gud - kan man forsone sig med den slags forestillinger. Når man hævder sig selv eller sit folk på bekostning af andre på den mest opstyltede måde, bliver det til farligt hovmod. Grundtvig havde sin op- og nedture, masser af lyssyn, håb og tro på det folkelige engagement. Men han havde sandelig også sine mørke bølgedale, hvor nationens

krise og hans personlige kriser hobede sig op til en større depression.

Vil man forstå Grundtvig, bør man også forstå hans had-kærlighed til tyskerne. Han beskrev allerede i *Nordens Mytologi* (1808) tyske sprogforskere som ”småsjæle fulde af nationalismens urene bæreme”.⁴⁰² Hans egne ”danske” salmer var inspireret af forlæg fra ældre salmer på latin, fransk, tysk og engelske, og han importerede også masser af oplysningsideer fra syd og fra England. Og frem for alt fra den romantiske nationalisme og idealisme, der skyllede ind over Tyskland. I virkeligheden er Grundtvigs ide om folkeligheden inspireret af filosofen, teologen, digteren og litteraturkritikeren, Johann Gottfried von Herder (1744-1803) - en multikunstner som Grundtvig. Allerede i anden halvdel af det 18. århundrede støbte han kuglerne til romantikernes passion for nationen og folkeligheden. Herder siges at være den første, der bruger ordet ”nationalisme”, og han betragtes af nogle som selve ”profeten” for dem, der så kraftfuldt kobler folket til sproget.⁴⁰³

MISFORSTÅET HERDER

Herder var en del af *Sturm und Drang* bevægelsen, der gjorde op med den franske rationalisme i oplysningstænkningen, mens de dyrkede de stærke følelser i folket. For Herder var det tyske folk bundet sammen af en fælles ånd, et sindelag, der fik krop i det tyske sprog, litteraturen, poesi, musik, folkløse, smag, mad og andre folkelige traditioner. For ham var der ikke flere klasser af mennesker, men kun et tysk folk og en tysk folkelighed - adskilt fra andre folk i andre nationer. Hvor franskmændene lovpriste de universelle menneskerettigheder, hyldede Herder også det folkelige og det tyske folks autenticitet. I stedet for at blive andenrangs franskmænd skulle de finde stoltheden i at være førsterangs tyskere.

Herder er senere beskyldt for at være en af de åndelige fædre bag den tyske ærkenationalisme, der i det 20. århundrede førte til Hitlers dyrkelse af det tyske folk og den ariske race. Og i de senere år er der politikere fra det højrenationalistiske parti, AfD, der har henvist til Herder, som om han ville have stået på deres side. Det er ideologiske fordrejninger præget af baglæns læsning og en god portion misforståelser. Herder var en mand af sin tid, han boede i det Preussen, der under Bismarcks ledelse samlede hovedparten af de tysktalende stater og områder i et rige. I dag er Herders hjemby polsk, hvilket også er en illustration af Europas omskiftelige historie. Grænserne har flyttet sig over tid. Det var den kulturelt-sproglige nation, som Herder var optaget af, ikke nationalstaten. Faktisk var Herder rimelig skeptisk overfor staten, og nogle har påstået, at han endda var lidt anarkistisk. I sin senere år - især efter den franske revolution - udtrykte han sympati for en liberal og demokratisk stat, der var formet og bundet nationalt. I hans fyldige forfatterskab kan man finde passager, hvor han pragmatisk argu-

menterer for, at flere nationer godt kan vælge at leve sammen under en samlet stat.⁴⁰⁴ Som bystaterne gjorde i antikkens Grækenland, som skotterne gjorde i England, og som tyskere og frankere gjorde i Karl den Stores rige i 800-tallet.

Den amerikanske samfundstænkner Francis Fukuyama mener, at Herder er helt afgørende for den nationalisme-tradition, der flyttede individets kamp for anerkendelse væk fra de universelle frihedsrettigheder og over til kampen for national frihed for folk, der deler samme kultur.⁴⁰⁵ Når du læser det, tænker du måske, at han må være en rendyrket nationalist, der vil gøre op med de universelle menneskerettigheder og udfordre dem af hensyn til eget folk. Men det var ikke Herders forståelse. Han var en passioneret forsvarer af ”humaniteten”, han forsvarede alle nationers ret til selvbestemmelse, men han var ikke af den opfattelse, at nationen pr. definition skulle have sin egen stat. Herder er også derfor blevet kaldt for en pluralistisk kosmopolit.⁴⁰⁶ Han var sympatisk indstillet overfor både den amerikanske og den franske demokratiske revolution.

Herder var elev af oplysningsfilosoffen, Immanuel Kant, men han forfaldt ikke som Kant til hvid racisme eller til nedsættende og fordomsfulde bemærkninger om kvinder. Det sidste var klart i strid med Kants egne universalistiske og kosmopolitiske ideer om, at alle mennesker moralsk set er ligeværdige. Kant var en modsætningsfyldt person, som man ikke kan bruge ukritisk. Det afgørende er, hvilke dele af Kants ideer man henviser til. Herder på sin side mente, at der kun findes en menneskehed, og han angreb alle, der påstod, at der var hierarkier mellem de forskellige folk og racer i verden. Han tog afstand fra europæiske staters imperialism og erobringstogter, og han udtrykte også sympati for de afrikanere, der blev solgt som slaver. Han var selv en ihærdig læser af rejselitteratur skrevet af de europæere, der rejste til fjerne lande, og noterede sig, hvad der var de lokale traditioner. Hver kultur var forskellig og hver nation unik, mente han. Herder var af den opfattelse, at poeterne skaber nationen, og han var bl.a. optaget af at kortlægge de nationale folkeviser, så han skrev hele to bøger om, hvordan musikken og folkeviserne afslører folkenes ”sande stemmer”. Han var den første til at lave et stort kort over de mange forskellige musikalske traditioner i de europæiske nationer.⁴⁰⁷ Det var længe før det europæiske Melodi Grand Prix og Spotify playlisterne.

PAX ROMANA OG RES PUBLICA

Europa har ikke altid været organiseret som nationalstater. Det er måske en banal konstatering for alle, der kender historien. Men når man lytter til den offentlige debat her i det andet årti af det 21. århundrede, virker det nogle gange som om, at fortalerne for nationalstaterne har den opfattelse, at det altid har været den naturlige måde at organisere livet på. Som om det kollektive *var, er og bør* kondenseres i den-

ne statsform. Sådan har det ikke været altid. Kigger man med det lange lys på, kan Europas historie måske bedre forstås i imperiernes optik end i nationalstatens.⁴⁰⁸

Allerede cirka fem hundrede år før Kristi fødsel var Persien et veludviklet og vidtstrakt imperium, der strakte sig fra Indiens grænser til Egypten og Bosporus strædet. I yderkanten mødte de persiske herskere modstand, internt kunne de overtale klientstaterne til at holde fred. Perserne kunne ikke besejre Hellas, og forholdet til egypterne vekslede mellem samhandel og erobring. Mod øst lå på den tid det indiske imperium, som havde bundet forskellige uafhængige kongeriger og byrepublikker sammen på et fælles kulturelt grundlag, den veludviklede hindu-civilisation. 'Kejseren' Chandragupta Maurya havde en rådgiver, Kautilya, der kan sammenlignes med Machiavelli i renæssancens Italien. Kautilya skrev bl.a.: "Enhver nabo med betydelig styrke må betragtes som en fjende" og "styrke er magt, og lykke er det ultimative mål med magten." Det første princip blev siden anvendt hyppigt af Frankrig i Europas magtpolitiske koncert i det 19. århundrede, og det andet princip blev en af grundpillerne i Den Amerikanske Uafhængighedserklæring. Det er nemlig ikke alle såkaldt danske og europæiske værdier, der er opfundet af os selv, i vores egen nation. Kulturer har befrugtet hinanden på tværs af grænser og århundreder.

Det romerske imperium, der knækkede midt over i år 476 e.K., forbindes ofte med dekadence, blodige intriger eller "romer-åget", som Grundtvig plejede at sige. I Danmark har der nogle gange været en tendens blandt unionsmodstandere til at sætte lighedstegn mellem EU og Romerriget.⁴⁰⁹ Men holder analogien, eller bruges den bare, fordi unionsmodstanderne længes så meget efter, at EU skal bryde sammen, som det romerske imperium gjorde i sin tid? I de populære Asterix-tegneserier blev de romerske hære igen og igen smadret af de heltedidige gallere, Asterix og Obelix, med deres trylledrik, så det var en fest. Jeg elskede selv at læse disse tegneserier som dreng. Som dansker kunne jeg identificere sig med de smås heroiske kamp mod de store og mægtige, men myten om Davids kamp mod Goliath ligger sikkert endnu dybere i bevidstheden og i den sidste ende handler det om, at selv de mindste og de sidste kan overvinde ydre trusler og den overmagt, de møder på deres vej. Metaforisk er det en kamp om selvovervindelse.

Det romerske imperium var med til at udbrede den hellenistiske kultur og kunst, ideen om en fælles retsorden og uddannelsesinstitutioner. Under den romerske fred, *Pax Romana*, blomstrede handelen. De halvciviliserede og vilde germanske stammer, der løb det vestromerske imperium over ende fra nord og øst, var langt mere primitive, så de lokale befolkninger kom efterhånden til at længes tilbage til imperiets civiliserede *res publica*. Først med den moderne nationalstats gennembrud mange århundreder senere lykkedes det at genrejse nogle af disse republikanske ideer om retsstaten og lighed for loven.

Den byzantiske *økumene* var anderledes end romernes orden, fordi imperiets overherredømme i mindre grad byggede på militære erobringer og i højere grad på overtalelse, for eksempel ved at give medlemmerne skattefordele. Byzans søgte aktivt at udbrede den ortodokse tro, men liturgien og skrifterne blev altid oversat til de lokale sprog. En politik, som det Østrig-ungarske kejserdømme og sidenhen EU tog ved lære af. Den dag i dag oversættes alle EU-love og rapporter til alle medlemslandes sprog, som en arv fra det gamle Byzans. Der er betydelig skønhed i så mange forskellige sprog, men det er også tidskrævende.

Det hellige tysk-romerske imperium under den frankiske konge Karl i 800-tallet nåede aldrig at genrejse Roms gamle geografiske storhed, selvom han havde fået pavens (politiske) velsignelse, og Karl kaldte sig selv for "Europas sande hersker". Alligevel er det i historiens bakspejl værd at nævne, at hans europæiske rige over 1100 år senere dukkede op i en ny form, da seks lande fra "Karls imperium" grundlagde Kul- og Ståunionen, der stort set geografisk set havde samme udstrækning. Der er mange lag i Europas historie, der genopdages og dukker op på nye måder over tid.

NATIONALSTATEN FØDTE SIG I EUROPÆISKE KONFLIKTER

Man skal helt op i det 16. århundrede i det spansk-habsburgske imperiums globale storhedstid, før man rigtig ser de første spor til udvikling af det, der senere bliver kendt som nationalstater. Først ved Den Westfalske Fred i 1648 får territorialstaterne en formel anerkendelse af deres suverænitet, og man ser begyndelsen til et internationalt retssystem - som omhyggeligt beskrevet i juristen Hugo Grotius monumentale værk om lovene for krig og fred.⁴¹⁰ Selv efter den tid, hvor de europæiske territorialstater langsomt tager form, er imperierne stadig den bedste optik til at forstå den internationale orden. Det osmanniske imperium, Napoleons korte opblussen, det Østrig-ungarske dobbeltmonarki, det britiske Commonwealth og Sovjetunionen - det sovjetiske imperium - er glimrende eksempler.

Der er ingen grund til at bortforklare de store aftryk, som den moderne nationalstat har sat på Europas historie i de sidste par århundreder, men vil vi forstå vores fascinerende og omskiftelige historie er vi nødt til at medtænke imperierne, fyrstendømmerne, bystaterne, stammerne og selv vikingerne, der i forskellige epoker først herskede for siden at falde sammen. Tør man lære af historien så man erkender, at der ikke findes en *naturlig* samfundsorden. Det er nationalstaten heller ikke. Selv lille Danmark har været under permanent forandring. Under Margrethe den Første blev Danmark forenet i Kalmarunionen (1392-1523) med Norge, Sverige, det meste af Finland, Island og Grønland i den første nordiske union. Blandt andet som modvægt til germanerne. Siden var Norge en del af

det danske rige i de følgende næsten tre hundrede år, og så kom helstaten med flere sprog og nationaliteter. Den homogene nationalstat har selv i et lille lands historie som Danmarks mere været undtagelsen end reglen.

Antallet af nationalstater er tredoblet efter afkoloniseringen af de gamle europæiske imperier i anden halvdel af det 20. århundrede, men det er kun en tiendedel af verdens anerkendte stater, der er såkaldt 'homogene' nationalstater med et fælles sprog og en forestilling om stadig at besidde en national kultur. I verden eksisterer der mere end syv tusind forskellige sprog, og de allerfleste af de godt to hundrede suveræne stater i verden er multietniske og flersprogede. Mange af EU's medlemsstater er flersprogede og rummer flere nationaliteter.

Alle nationalstater er produkter af en historisk-kulturel mytedannelse - efter formelen nation = stat = folk. Rent formelt er det mest præcist at tale om nation-stat, for der er en stærk spænding mellem folk og stat, mellem civilsamfund og stat. I almindelig tale snakker folk som regel om "nationalstaten", så jeg har i denne bog valgt at bøje nakken for flertallets udlægning. Så lad os kalde den det, indtil vi en dag opfinder et bedre begreb. Den måde, vi taler om nationen på, gør en forskel. Ordene skaber sin egen virkelighed, men de kan også ændre sig over tid. Før 1884 betød ordet 'nation' ofte kun "en samling af indbyggere i en provins, et land eller et kongerige".⁴¹¹ Det fremgår blandt andet af datidens officielle ordbog fra det kongelige spanske akademi. Det er først i 1884-udgaven af ordbogen fra Real Academia, at staten sættes direkte i forbindelse med nationen. Nation er nu "en samling af indbyggere i et land regeret af dets egen regering". Først i 1925-udgaven af den spanske ordbog fuldbyrdes den moderne nationalstatsformel: Nationen er "et kollektiv af personer, som har samme etniske ophav og stort set taler det samme sprog og har en fælles tradition."⁴¹²

Myterne om nationalstaten fik gradvist krop og karakter gennem uddannelsesreformer, militær mobilisering og opbygningen af et fælles nationalt sprog i det 19. århundrede. Staten, folket og sproget eksisterede hver især forinden, men det var først i det 18. og det 19. århundrede, at den moderne nationalstat blev til et ideologisk projekt efter ovennævnte formel. Nationalismen som ideologi kom så at sige før ideen om nationen. Det mener i alt fald den britiske historiker Eric Hobsbawm.⁴¹³ Nationen var ofte mere udkommet af, at der allerede fandtes en stat med nogle politiske eliter til at bygge nationen. De liberale eliter og ideologer var tilhængere af den moderne nation, mens datidens konservative, monarkister og traditionalister ofte var modstandere af denne nyskabelse. Folkets selvbevidsthed om at *være* et folk og tilhøre en bestemt nation blev først skabt efterfølgende. Det skete i en politisk proces og ikke ved et gudgivent dekret, der sendte nationalflaget ned over de måbende undersætter.

I virkeligheden er alle de moderne europæiske nationalstater, som vi kender

dem i dag - og der er flere variationer - etableret som led i europæiske ideprocesser. De er resultatet af kriser, krige og revolutioner, der ændrede magtrelationerne på tværs af de europæiske grænser og fødte nye forestillinger og ideologier. Nationalstaterne er ikke etableret i en på forhånd lukket national container, men i mødet med og i inspirationen fra revolutionerende europæiske ideer. Nationalstaten er i grunden en meget europæisk opfindelse. Den blev formet på ryggen af de liberale, demokratiske frihedsidealere fra oplysningstiden, og de byggede videre på den enorme handlekraft, der udgik fra de amerikanske og franske revolutioner.

REVOLUTIONER FORANDREDE EUROPA

I de amerikanske og de franske revolutioner var der ansatser til at koble nation, stat og ideen om et suverænt folk, men det skete ikke fuldstændigt. Det hedder i den franske forfatning af 1795, at den franske republik er udelelig, og at totaliteten af alle franske borgere er suverænen. Det vil sige suveræniteten over landets samlede territorium, inklusive kolonierne, udgår fra borgerne. Majestætens tomme stol - Ludvig den 16. mistede hovedet under guillotinen, og Napoleon var endnu ikke kommet til magten - blev fyldt helt ud af folket forstået som borgerne. Det var ikke etnicitet, der bestemte borgerskabet. Enhver på over 24 år, der var født i Frankrig, eller som havde boet og opholdt sig på republikkens jord i et år, var optaget i folkeregistret, ejede jord og betalte ejendomsskat, blev betragtet som fransk borger. Udlændinge på over 21 år, der havde boet i Frankrig i syv år, betalte sin skat eller havde giftet sig med en fransk kvinde, kunne også blive borgere i den franske republik. Den franske republikanisme var fra starten åben overfor at inkludere udlændinge, blot de bosatte sig fast, betalte deres skat og fulgte loven. Den franske såvel som den amerikanske nationsforståelse var inklusiv, ikke ekskluderende.

I USA talte Alexander Hamilton i de første årtier efter Uafhængighedserklæringen og USA's forfatning med begejstring om "de store nationale skatte". Han kæmpede for, at den amerikanske nation fik en centralbank, tog et nationalt ansvar for delstaternes gæld, beskyttede de nationale fabrikker bag toldmure og fik en national hær, men det skete ikke til udelt begejstring for Thomas Jeffersons demokrater eller de delstater, som USA var sammensat af. Selv mere end hundrede år senere, før Første Verdenskrig, rådede den amerikanske forbundsregering ikke over mere end ca. 3 pct. af landets bruttonationalprodukt. Det var først under og efter Anden Verdenskrig, at forbundsregeringen fyldte mere end 20 pct. af BNP, og forbundsstaten blev stærk nok til at holde nationen sammen.

Over tid har ideen om nationen ændret sig, og amerikanerne skulle endda igennem en blodig borgerkrig, før man overvandt skellet mellem nord og syd-

stater. Først efter borgerretsbevægelsens store gennembrud i 1960'erne kan man sige, at USA formelt levede op til sit grundlæggende credo om, at alle mennesker er skabt lige, og de sorte fik fulde borgerrettigheder. Hele landet skulle til at forlige sig med tanken om at være en nation, på trods af klasse, køn og etnicitet. Det tog mange år før, at den erkendelse for alvor begyndte at synke ind i borgernes bevidsthed. Måske er det slet ikke sket endnu, for man har set en genopblussen af racisme her i det 21. århundrede. Kampen for demokratiet og sikring af alle borgers lige rettigheder er en uafsluttet kamp, som hver ny generation må tage på sig.

I Europa var fødslen af den moderne demokratiske nationalstat meget uensartet og forskellig fra land til land. Det var frem for alt den amerikanske revolution, der fik dominobrikkerne til at falde. Det var ikke bare en revolution *Over There*, for de politiske idealer havde de amerikanske uafhængighedsforkæmpere sådan set importeret fra Europa. Dels fra den "glorøse" liberale demokratiske revolution i England, dels fra franske oplysningstænkere, fra Montesquieus magtdelingslære til Rousseaus sociale kontrakt og forestilling om almenviljen.

Det er fascinerende at se, hvordan de europæiske ideer blev eksporteret over Atlanterhavet af en fremsynet elite i Den Nye Verden, og hvordan de siden vendte tilbage til det europæiske moderland som samfundsmæssiggjort virkelighed. Ikke længere som fjerne utopier og idealer, men som praksiserfaring, der havde enorm gennemslagskraft. Ser man kun verden i en national optik - som f.eks. danskernes eller fransmændenes eget værk - forstår man ikke historien eller årsagerne til det store gennembrud for den europæiske nationalstat i 1800-tallet. De nationale er mere europæere, end de egentlig forestiller sig.

Når folk skal stadfæste det afgørende øjeblik i den amerikanske revolution, nævnes som oftest Uafhængighedserklæringen fra 1776 og USA's demokratiske forfatning i 1789, som med ordets kraft planter den ide, at alle mennesker er skabt lige og frie. Men filosofen Hannah Arendt påpeger i sin bog *On Revolution*, at inspirationen til Europas demokratiske revolutioner er født tidligere. Tilrejsende europæere, der kom til den nye verden og levede i USA, blev allerede før Uafhængighedserklæringen behandlet med det, Thomas Jefferson kaldte for "elskelig lighed" uanset deres oprindelige europæiske klassesforhold, og de blev derved bevidste om muligheden for at leve anderledes.⁴¹⁴

Arendts pointe er, at de undertrykte i Europa først drømte om den demokratiske revolution, da de i praksis havde set, at det var muligt - selv for de fattigste - at blive behandlet som lige og frie borgere. Før det skete allerede i den nye verden, og denne gnist fremkaldte "det revolutionære momentum" i Europa. Det var ikke nok bare at tænke sig til "et forestillet fællesskab" og at føle, at man hørte til et sted eller til et land.⁴¹⁵ Der skulle også erfaringer, politisk vilje og bevidste handlinger til at omsætte ideerne til virkelighed for at gøre op med kongernes

tidligere gudgivne autoritet i de absolutistiske stater. Og der skulle krige, kriser og sociale oprør til, før folkeslagene i Europa hjulpet af oplyste eliter fik magt til at trække en grænse og etablere sig som selvstændige stater.

1800-tallets nationalstater var, sat op spidsen, også produktet af Napoleons forsøg på at eksportere den franske revolutions idealer om frihed, lighed og broderskab til resten af Europa. Den nationale bevidsthed er ikke født indefra i den enkelte nation, men i det ydre chok med at møde Napoleons massehære og føle den gamle orden truet. ”Hele den nationale bølge, som fra 1800-tallets start gik hen over Europa med en gennemgribende nyttegning af Europakortet til følge, kan derfor ses som et direkte produkt af Napoleons aktivitet og indirekte som resultatet af den franske revolutions folkelige mobilisering.”⁴¹⁶

Efter Napoleons Waterloo forsøgte de gamle stormagter, England, Østrig, Rusland og Preussen på Wienerkongressen i 1815 at genindsætte den franske kongemagt og at lægge låg på de liberale, demokratiske og nationale befrielsesbevægelser. Men deres restauration af den gamle autoritære orden og en magtbalance i stormagternes internationale holdt ikke så lang tid. Magtbalancen var i sin essens allerede forrykket på afgørende vis, da England efter Frankrigs nederlag var blevet herre på verdenshavene og for alvor kunne udbygge sit globale imperium. Indadtil kunne stormagterne og kongerne ikke lægge låg på den folkelige demokratiske ild og længsel efter national suverænitet, som var blevet født. Den revolutionære opstand i Paris i 1830 satte gang i en ny bølge, Belgien løsrev sig fra Holland, og revolutionære bevægelser fra Italien til Polen kæmpede for selvstændighed. Siden fulgte den borgerlige revolution i 1848, som fik de nationalliberale i mange lande - herunder i Danmark - til at kræve kongens afgang, så folket med nye frihedsrettigheder og som borgere kunne indtage den tomme stol og ophøjes til den nye demokratiske suveræn. Det er blevet kaldt for ”nationernes forår”.

Selv Karl Marx og Friedrich Engels, der i 1848 havde udgivet det kommunistiske manifest, begyndte i de følgende år at slå til lyd for, at det kommunistiske parti i Tyskland skulle kæmpe for de tyske staters forening, fælles demokratiske valg og opgør med den gamle feudalismes privilegier. Nationalismen havde medvind. Kommunist, socialister og revolutionære så kampen for demokratiske rettigheder i de kapitalistiske nationalstater som et instrumentelt delskridt i den større kamp.⁴¹⁷ For dem havde arbejdere ikke noget land, men arbejderklassen skulle på det tidspunkt også kæmpe nationalt for at erobre politiske rettigheder. Det var en trampolin for den større internationale kamp, hvor målet var at overvinde kapitalismen og den borgerlige nationalstat. Ikke alle kunne følge dialektikken fra det nationale til det internationale og en del socialister og kommunister lod sig nøje med national politik. Men internationaliseringen af markedet ville med tiden gøre den position uholdbar, mente Marx og Engels. Skal man

finde en fællesnævner fra kommunister og borgerlige liberale på det tidspunkt, var det deres fælles kamp om radikalisering af demokratiet og at gøre op med den gamle ordens privilegier. Det var på den måde en bred folkelig alliance, der strakte sig fra arbejdere til bønder og videre til det liberale borgerskab i byerne.

LYSET STIGER OP FRA NEDEN

I Danmark fik vi grundloven i 1849 efter fredelige demonstrationer, men det var mere undtagelsen end reglen i Europa. Det tog mange årtier at fuldføre, hvad den amerikanske og franske revolution havde sat i verden. Men da først ideen om at skabe en demokratisk republik styret af folket og ikke af kongen var brudt igennem, var den ikke længere til at holde nede. Kong Frederik den 7. - som ikke var berømt for sin arbejdsiver - orkede i 1848 ikke at kæmpe mod de demonstrerede borgere fra Borgerrepræsentationen, så folket fik det forfatningsmæssige monarki og demokrati som en "gave" fra Kongen. Folkets kærlighed, min styrke, brugte kongen som sit valgsprog, og måske var det i virkeligheden kongens længsel efter at føle sig elsket, der gjorde udslaget for demokratiet i Danmark. Hvem ved? Folket var dog ikke en entydig størrelse i datidens Danmark.

De nationalliberale chefideologer som Orla Lehmann ville helst være fri for at give indflydelse til den uoplyste almue, og han foretrak at lade demokratiet styre af "de Begavede, de Dannede og de Formuende." Den form for elitetænkning kan stadig anes den dag i dag, når nogle liberale folk gør sig til talsmænd og -kvinder for, at veluddannede DJØF'ere, eksperterne eller EU-kommissærer bør træffe de "nødvendige beslutninger" på vegne af folket. Ligeledes er der EU-tilhængere, der mener, at man frem for alt bør undgå folkeafstemninger om EU. Men det ligner et udslag af en "Lehmansk paternalisme", når man hævder, at folket ikke er oplyst nok til at tage stilling.

Paternalismen er en bekvem sutteklud for dem, der ikke vil erkende, at EU-tilhængerne kun har tabt folkeafstemninger, hvor de ikke selv var gode nok til at forklare sig og overbevise borgerne om de mange fordele, der knytter sig til et tilvalg af EU. Eliten må selvkritisk kigge indad og lære af sine fejl i stedet for at forskanse sig i alle de gamle forbehold i en tro på, at folket ikke er dannet og oplyst nok til give deres mening til kende, når det kommer til suverænitetsoverdragelser i EU. Dem får vi brug for flere af i fremtiden, hvis vi skal beskytte folkets suverænitet. Ikke bare forstået som den nationale suverænitet, der er forankret i nationalstaten. Det handler især om at sikre den suverænitet, der i sidste instans udgår fra borgerne.⁴¹⁸

Den gamle formelle nationale suverænitet forsvinder langsomt på grund af globaliseringen og det intensiverede europæiske samarbejde, og derfor må magten

omstruktureres. Her bør borgerne inddrages i en åben dialog og beslutningsproces om, hvordan vi skal indrette os i fremtiden. Hvis vi ønsker at bestemme vores fremtid i en globaliseret verden og at tøjle de store transnationale virksomheder, grænseoverskridende kapital, globale miljøproblemer og migrationsbevægelser, hvordan gør vi det, når nationalstaten ikke længere kan klare opgaven alene? Kan vi genvinde kontrollen ved at samle mere suverænitet og flere kræfter i EU?

I et demokrati er man forpligtet til at kæmpe for sine synspunkter. Man skal ikke opgive håbet, men må altid arbejde for, at de bedste argumenter kan vinde i den politiske dialog. Det er en vekselvirkning, hvor intet er givet på forhånd. Forsøger man at overtrumfe de andre med henvisninger til objektive og nødvendige økonomiske love, eller banker man folket i hovedet med eksperters absolutte indsigt i sandheden, må man som demokrat være på vagt. I sidste ende skal der altid træffes et politisk skøn af, hvad der tjener os som det fælles bedste i den konkrete situation. Det politiske valg må have forrang inden for rammerne af de spilleregler, som den demokratiske forfatning giver. Det er den gave, vi har fået i arv, og som vi må tage vare på. Også når den udfordres. Demokratiet amputeres, hvis en del af borgerne, uanset ophav, på forhånd ekskluderes fra retten til at være med til at træffe de demokratiske beslutninger, der vedrører os i fællesskab. Derfor er jeg også varm tilhænger af folkeafstemninger om de store principielle samfundsspørgsmål. Og det gælder bl.a. formelle overdragelser af suverænitet til EU.

Da Danmark blev et demokrati, var folket en ideologisk konstruktion, men kvinderne var ekskluderet. Kvinderne var slet ikke en del af den demokratiske ligning for datidens borgerlige mænd, der i deres ”oplysthed” var langt mere snæversynede end Grundtvig, der havde et anderledes moderne blik for kvindernes evner og betydning i samfundet. Allerede i 1839 havde han i digtet *Folket er endnu forblindet* hyldet ”kæmpemodet i kvindebryst” i kampen for ”fred, frihed, lys og læmpe” mod de gamle romer-åg. Han støttede i 1851 aktivt kvindesagsforkæmperen Mathilde Fibiger og kvindefrigørelsen.⁴¹⁹ I den grundlovgivende forsamling slog han til lyd for, at kvinderne skulle have samme rettigheder som mænd, men det tog mange år (1915) før de blev regnet som fuldbyrdet del af folket og fik stemmeret, som Mathilde Fibiger - og før hende englænderen Mary Wollstonecraft i sluningen af 1700-tallet - kæmpede for.

For Grundtvig hang det folkelige, det nationale og det universelle sammen. ”Sanddru hedning, tyrk og jøde, dem har Gud i grunden kær, hader frem for alt de søde, som på skrømt ham træder nær!” som Grundtvig skrev i det førnævnte digt. Ideerne om at give de dannede forrang i demokratiet, som han kaldte for ”bogormesygen”, lå ham fjernt. Hans ide om oplysning er ikke bare, at *logos* svæver ned til mennesket oppefra eller rammer os ude fra en allerede velordnet verden. Lyset kommer også til os nedefra, havde han erfaret. ”Den signede dag

med fryd vi ser. Af havet til os opkomme; Den lyse på himlen mere og mere, os alle til lyst og fromme!”, som han digtede i 1826. Som andre romantikere hentede han masser af inspiration fra naturens kriblende liv, men som Ove Korsgaard har påpeget, var oplysning for ham et relativt begreb. ”Logos er lyset, der kommer oppefra, og dia-logos er lyset, der kommer nedefra. Som mennesker har vi ikke direkte adgang til logos, men må afprøve sandhedsværdien gennem dia-logos” - altså samtale. Det vil sige gennem sproget og i den venlige vekselvirkning mellem mennesker. I stedet for at adskille søgte han at binde følelser og fornuft, ånd og hånd, hjerte og hjerne, natur og kultur i en spiralformet vekselvirkning, hvor vi stykkevis kan erkende mere og mere. Sammen. Vi har brug for mere oplysning for at overvinde den sort-hvide enten-eller tænkning. Eller sagt på en anden måde: Vi skal ikke kun søge lyset oppefra - hvad enten det er fra nationalstaten eller EU. Vi skal også søge det nedefra, fra borgerne, folkene og bevægelserne. Og fra alt det, der opstår i genspejlingen fra de mange samtaler med hinanden. Det kan også ske i genspejlingen af de mange samtaler og udvekslinger over de europæiske grænser.

DET DANSKE ER FØDT I MANGE EUROPÆISKE SPEJLINGER

Selvom Grundtvig i salmer, digte og taler talte til et forestillet folk, var det stadig delt på mange ledder og kanter. ”Indtil midten af 1850’erne var ’danskerne’ ikke danske, men bønder i forskellige landsdele, som ikke havde meget andet med hinanden at gøre end, at de var undersåtter under den samme konge i København,” fastslår historikeren Uffe Østergaard.⁴²⁰ På det tidspunkt var Danmark stadig en helstat med hertugdømmerne for de tysktalende i Holsten såvel som Slesvig. Og indtil 1814, hvor Norge rev sig løs og blev selvstændigt, havde Danmark været et flersproget og multikulturelt rigsfællesskab, der også omfattede norske fiskere og bønder. Selv jyder og sjællændere vidste meget lidt om hinanden i 1800-tallet.

Først efter nederlaget i 1864-krigen mod prøjserne, begyndte den national-liberale elite for alvor at opildne og forme nationalfølelsen, så folk følte sig som et samlet folk. Frem for alt i modsætning til tyskerne. Uffe Østergaard mener, at ”de mange heldigt tabte krige gennem Danmarkshistorien har skabt en situation, hvor den danske befolkning i sproglig og kulturel henseende er enestående homogen.”⁴²¹ Det var nederlaget, tabet og faldet, der førte til forandringen. Sådan er det i øvrigt også med Europa, hvad vi vender tilbage til.

Efter 1864 samlede danskerne sig indadtil for at kompensere for, hvad man udadtil havde mistet. Østergaard overdriber det homogene, og det ligner en romantisk idealisering af ensartetheden. Den er faktisk forkert på flere felter. Frem for alt mellem mænd og kvinder, hvor de første blev positivt diskrimineret i flere

generationer, mens de sidste måtte kæmpe mange årtier for at blive en del af folket med fuld stemmeret og vinde ligestilling. Der var - og er vel stadig - store forskelle mellem livsformerne på landet og i byen.

Får man blik for forskellene i stedet for at idealisere det ensartede, forstår man, at den store opgave er at kunne forenes på trods af alle de forskelle, der gør en forskel. Såvel som mellem jyder og københavnere, mellem de sociale klasser, mellem de fattige landarbejdere og det højborgerlige og formuende borgerskab. Selv her i de første par årtier af det 21. århundrede ser vi stadig mange misforståelser og politiske ressourcekampe mellem jyder og københavnere. Har arbejdere på danske fabrikker ikke mere til fælles med arbejdere på tyske og franske fabrikker, end de har med den rige finansmand fra Nordsjælland, hvis rigdom stammer fra spekulation i finansielle papirer, eller den danske millionær, der blander sig i dansk politik, men er flyttet til Schweiz for at spare skat? Har den danskfødte lønmodtager ikke mere til fælles med sin muslimske nabo, der også er hårdtarbejdende lønmodtager og bor i samme boligblok, end med den rige søn der har arvet sin rigdom fra flere generationers ophobede ejendomsformuer og blot har udnyttet sin fars privilegier og netværk til at komme frem?

Der er mange forskelle i livet, og alle mennesker er unikke, så selvfølgelig kan vi finde noget, der skiller, men man bliver ikke ens, bare fordi man forestiller sig, at man er national eller synger nationalsangen. Når man taler om det homogene, siger man samtidig, at der er noget, der ikke kan passes ind i danskhedens forestillede ensartethed. Man splitter i stedet for at samle. Hvornår lærer danskere fuldt ud at acceptere de indfødte medborgere, hvis forældre, bedsteforældre eller oldeforældre tilfældigvis har en såkaldt anden etnisk herkomst? Findes der særlige danske kulturelle værdier, der adskiller sig fra de europæiske værdier?

Den moderne danske nationalstat er født som en del af det store demokratiske, sociale og kulturelle opbrud i Europa, og mange af de idealer og frihedstanker, som er udtrykt i Grundloven og vores politiske kultur, er dybt beslægtede med de europæiske. Den amerikanske og franske revolution var med til at bane vejen for demokratiet i Danmark, og mange af frihedsidealerne blev bragt til landet af europæiske oplysningsfilosoffer fra John Locke til Immanuel Kant. Og takket være kristendommen var det fælles moralske fundament, at alle - uanset ophav, klasse, kultur eller stamme - er skabt lige, og det enkelte individ er skabt med værdighed som menneske. Den ide fik også en central rolle for de universelle menneskerettigheder. Det var kongens tyske livlæge, Johann Friedrich Struensee, der banede vej for trykkefriheden til Danmark. Selvom Struensee siden blev lagt for had af nationalisterne, holder vi i dag af trykkefriheden, og mange vil måske endda kalde det for en dansk værdi. Selvom den er europæisk.

I Danmark har vi århundreder været præget af idépolitiske og kulturelle

strømninger i Europa, og det danske giver ikke mening uden det europæiske. Jeg er stolt af alt det, vi har udrettet og nået i Danmark, men jeg er også taknemmelig overfor alt det, vi har fået og lært fra Europa. Mange af de ting, værdier og kulturelle begivenheder, som vi i Danmark sætter pris på og betragter som danske værdier, er slet ikke unikt danske, men blot imitationer og flerstemmige variationer over europæiske kulturfænomener. Danmarks kulturelle dna er mere europæisk, end mange forestiller sig. Og Danmarks stærkeste folkelige bevægelser er udsprunget og inspireret af europæiske bevægelser.

Det, der ofte har sat gang i forandringens mange bølger i Danmark, er europæiske ideer og bevægelser, der er importeret, oversat til dansk og siden gjort til en del af historien om det folkelige Danmark. Den utopiske socialist, Robert Owen, fra Wales udviklede de kooperative ideer bag de fattige væveres brugsforening i Rochdale (1844), før Danmark fik sin egen andelsbevægelse og brugsforeninger. Arbejderbevægelsen har sit udspring i England og bredte sig til resten af Europa, inden den nåede til Danmark. Man forstår ikke arbejderbevægelsen med dens fagforeninger, partier, Kooperationer og kulturelle organisationer uden at erkende, at den er en del af en europæisk socialistisk bevægelse.

NATIONEN SOM FORUDSÆTNING FOR ET FORENET EUROPA

Hvad kommer først? Nationen eller staten? Det er forskelligt. I Italien spirede de revolutionære bevægelser op fra neden, og de formulerede en fælles forestilling om en ny nation af italienere, men ideerne blev først omsat til virkelighed, da man havde erobret statsmagten. Så staten kom på en måde før nationen, selvom forestillingen om en nation var født inden da. ”Vi har skabt Italien, nu må vi lave italienerne,” var de berømte ord af Piemonte-politikeren Massimo d’Azeglio, efter at de forskellige italienske stater i 1871 var blevet forenet af hærføreren Giuseppe Garibaldi. Sidstnævnte var ironisk nok fra Nice, der i dag er en fransk by, men dengang var det en del af Piemonte. For grænserne har forskubbet sig over tid. I virkeligheden tog det mindst halvtreds år til for italienerne at blive til en samlet nation med en stat, der var stærk nok til at overvinde det gamle regimes krampetrækninger. Nationsdannelsen var en del af et større projekt. Det var det f.eks. for en anden af Italiens grundlæggere, Giuseppe Mazzini, der helt tilbage i 1834 havde drømt om det unge Europa, som skulle overvinde de gamle stormagters tragiske deling af Europa ved Wienerkongressen i 1814. For ham var drømmen, at frie nationer i fremtiden kunne forme en løs europæisk føderation, hvor en fælles demokratisk forsamling skulle regulere de fælles interesser.

Efter Italiens forening pressede Mazzini og Garibaldi hårdt på for at få tyskerne til at samle sig. Det skete dog først i 1871 under ledelse af Otto von Bismarck

fra Preussen. Historien er fascinerende at genlæse. Når man betragter den på lang afstand, træder det tydeligere frem, hvor meget de moderne nationalstaters fødsel var forbundet til ideen om Europa. National selvstændighed var ikke noget, der nødvendigvis stod i modsætning til en fremtidig samling af Europa, men blev betragtet som dens forudsætning. Den var en trædesten, så de selvstændige nationer i et forenet Europa kan overvinde stridighederne, som det gamle regimes stormagter og kongedømmer havde påført borgerne.

Mange marxister brød sig i grunden ikke om Mazzini. Han kæmpede op til den første internationale for sine demokratiske og republikanske ideer, men Karl Marx trak det længste strå. Mazzini advarede mod, at den kommunistiske utopi kunne ende i et despoti, og han mente, at det sociale spørgsmål måtte løses ad demokratisk vej gennem kompromisser. Mazzini organiserede en international komité for Europæisk Demokrati, og hans drøm var, at man via republikansk og demokratisk nationalisme kunne skabe en internationale af frie europæiske folk. I 1843 slog han til lyd for en føderation af europæiske republikker.

Giuseppe Mazzini, der havde grundlagt et italiensk fagforbund, gik som Marx, Bakunin og andre revolutionære flere år i eksil i London. Længslen efter at overvinde den eksileredes rodløshed var tydelig. I 1846 skrev han flere indlæg i aviserne, Folkets journal og Nordstjernen, hvor han præsenterede sine ideer om demokratiet i Europa. Han ville lave en europæisk kongres, der skulle samle de demokratiske bevægelser i Europa i et opgør med despoter, autoritære monarker og de gamle magthavere. Han blev en af de ledende talsmænd for de nationale demokratiske bevægelser, der var ved at bryde frem, men han tog samtidig klart afstand fra "en snæversynet, ondskabsfuld og jaloux nationalisme", der fornægtede Europas uundgåelige bevægelse i retning af nye destinationer.

Karl Marx kaldte i 1850 Mazzini-tilhængerne for en flok naive personer, der bildte sig ind, at sejren vindes blot ved at vælte de eksisterende regeringer. De burde hellere føre klassekamp i stedet for at samle folk på tværs af klasserne, mente Marx. Den italienske kommunist Antonio Gramsci beskrev senere Mazzini som en sentimental missionær, fyldt med uldne udtalelser og uklare idealer, der var degenereret fra at være en revolutionær til at blive en romantisk patriot.⁴²² Frafaldne "syndere" er ikke altid lette at tilgive.

Mazzini drømte om en revolutionær overgang fra despoti og autoritære regimer til demokrati. Det skulle først ske nationalt, men hans langsigtede mål var at skabe Europas Forenede Stater.⁴²³ Han mente, at de europæiske demokratier ville stifte fred med hinanden og ordne deres fælles affærer i et europæisk demokratisk parlament, og at der en dag ville blive komme en europæisk domstol til at bilægge tvister mellem nationerne. Mazzini var nationalist, republikaner og kosmopolit på en og samme tid. Det at være kosmopolit betød for ham, at "vi

forstår kærlighed og broderskab mellem alle, og destruktionsen af alle barrierer, der adskiller folkene.”⁴²⁴ Hans identitet kunne godt rumme det at være national og at være europæer på en og samme tid. Som Adam Smith, Montesquieu, Kant og John Stuart Mill og andre oplysningstænkere havde Mazzini den opfattelse, at øget økonomisk samhandel ville skabe gensidig afhængighed i Europa, som ville bidrage til øget samhørighed og fred. For ham at se skal den nationale selvbestemmelse og demokratiet altid være underordnet de universelle menneskelige værdier. Her er han faktisk beslægtet med den mere kendte europæiske oplysningstænkere, Immanuel Kant.

”Spørg altid dig selv” skrev Mazzini i et essay om nationalitet og kosmopolitisme, ”om, hvad jeg nu gør mod alle mænd, vil være godgørende eller skadelig for menneskeheden. Og hvis din samvittighed fortæller, at du vil skade andre, så afstå fra at handle; hold op, selvom det ser ud som om at være til umiddelbar fordel for dit land.” Man kan sige, at Mazzini på en måde formulerede et ”gør ingen skade” princip, længe inden Europa-Kommissionens formand Ursula von Der Leyen i 2020 sagde, at *do no harm* bør være et ledende princip for EU’s økonomiske genopretning. Mazzini satte de moralske pligter højt i livet og troede på Gud. Samtidig var han varm forsvarer af demokrati, arbejdernes rettigheder og frem for alt de individuelle frihedsrettigheder. Han satte den individuelle frihed før nationen og folket. ”Der er visse ting, der er grundlæggende for selve din individualitet og som er essentielle elementer i det menneskelige liv. Over dem har ikke engang folket nogen ret. Intet flertal må etablere et tyrannisk regime.”⁴²⁵

For sin tid var Mazzini meget visionær, selvom der også var enkelte polske, franske, tyske og schweiziske intellektuelle, der lige som ham slog til lyd for Europas Forenede Stater som middel til at skabe fred på kontinentet. I 1849 holdt den franske forfatter, Victor Hugo, en brændende tale på en international fredskonference i Paris, hvor han forudså, at der ville komme en dag, hvor europæerne ville samle sig i Europas Forenede Stater. ”Den dag vil komme, hvor krig vil forekomme umuligt og vil være lige så umulig mellem Paris og London, mellem Skt. Petersborg og Berlin, mellem Wien og Torino, som det nu er mellem Rouen og Amiens. (..) En dag vil komme, hvor du, Frankrig - du, Rusland - du, Italien - du England - du, Tyskland - og alle jer andre, nationerne på kontinenterne vil blive blandet sammen i en overlegen enhed og danner et europæisk broderskab uden at miste jeres specifikke kvaliteter og herlige individualitet, på samme måde som Normandiet, Bretagne, Bourgogne, Lorraine, Alsace er blevet blandet ind i Frankrig. En dag vil komme, hvor slagmarken vil blive et åbent marked for handel og et sind, der åbner op for nye ideer. En dag, hvor kugler og granater vil blive erstattet af stemmer i nationers almindelige valg og af ærværdig forligsmægling i et stort suverænt senat, der for Europa vil være, som parlamentet er for England.”

Ifølge referaterne fra datidens aviser fik Victor Hugo stort applaus mange steder i talen. Det er ikke sikkert, at han ville få det i dag. Men det gør ikke hans demokratiske udfordring mindre interessant. Mange af disse ideer er allerede blevet til virkelighed i vor tids EU - freden, samhandel i det indre marked og det demokratiske samarbejde i et fælles parlament. Kuglerne og granaterne er erstattet af stemmer ved almindelige valg og samarbejde i fælles europæiske institutioner.

Nogle af de samme visioner gav den spanske forfatter, José Ortega y Gasset, udtryk for i 1930, hvor de tektoniske plader atter rykkede sig og skabte rystelser over hele kontinentet. Nazisterne var endnu ikke kommet til magten i Tyskland, men masserne gjorde oprør i mange lande. Den massearbejdsløshed, som finanskrakket havde skabt, havde udløst social vrede og stor længsel efter politisk forandring. De totalitære og autoritære ledere holdt forførende taler om den kommende forløsning i ny nationalisme, og mod øst lokkede Sovjetkommunismen med sine totalitære ideer og tilbød at udfylde det europæiske menneskes rodløshed. I de små nationers snævre bur, hvori Europa hidtil havde været opdelt, stødte iveren på skranker overalt.

”Den pessimisme og modløshed, der i dag præger vort kontinent, minder om en fugl med bredt vingefang, der, når den folder sine vinger ud, støder mod burets tremmer,” skrev Ortega y Gasset.⁴²⁶ Verden ter sig med en ”enestående barnagtighed”, var hans diagnose af sin samtid. ”Det er et sørgeligt skue, de umyndige nationer i Europa frembyder. Stillet over for Europas såkaldte undergang og dets deraf følgende svigtende herredømme, begynder både små og store nationer at skabe sig, at stille sig på hovedet, råbe op og bryste sig, gøre sig til som voksne, der kan bestemme over sig selv. Dette fremkalder den bølge af ’nationalisme’, der hæver sig alle vegne.”⁴²⁷ Han opfordrede dem til at gå sammen og forme ”en europæisk stornation”, der bevarer nationernes forskelligartethed indenfor rammerne af en fælles liberal og demokratisk stat med fælles institutioner. Det gik stik modsat, for under Anden Verdenskrig kastede europæerne sig atter ud i endnu en af de tragiske krige, hvor nationalismen og hadet til nabolandene drev massernes følelser til nye højder.

DRØMMEN OM EUROPAS FORENEDE STATER

I 1941 skrev antifascisterne og kommunisterne Altiero Spinelli og Ernesto Rossi det berømte Ventotene-manifest, der direkte hævdede, at nationalstaterne var hovedårsagen til konflikter og krig på vores kontinent. De advarede mod den centralisme, som de totalitære stater repræsenterede, og de drømte om et Europa, hvor folk i frihed kunne opbygge en ny og mere demokratisk orden fra det lokale til det europæiske niveau. Derfor slog de til lyd for et frit og forenet fællesskab, et Europas

Forenede Stater, som gør op med de totalitære og autoritære magter, frigør de arbejdende folk og bekæmper de sociale uligheder. Skillelinjen mellem progressive og reaktionære partier følger ikke længere den formelle linje mellem mere eller mindre demokrati, eller mellem gennemførelsen af mere eller mindre socialisme, fastslog de.

Den store skillelinje går mellem på den ene side dem, der kæmper for at vinde national politisk magt, men ikke overskrider nationalstatens gamle absurditeter, og så dem, der bruger national regeringsmagt til at arbejde for opbygningen af "Europas Forenede Stater, som kun kan bygges på en republikansk forfatning for de forbundne lande."⁴²⁸ Det gik ikke, som Spinelli håbede. De gamle nationalstater blev efter krigen genskabt under USA's politiske, økonomiske og militære overherredømme. Sejrsmagterne sørgede endda for at rense mange af de øst- og centraleuropæiske lande for etniske minoriteter, så Europas lande fik en mere homogen etnisk stamme. Men man vendte ikke "bare" tilbage til nationalstaternes Europa. Der skete også en transformation på et højere niveau.

Amerikanerne skubbede på, for at vesteuropæerne skulle forene sig i et stærkere europæisk fællesskab, med fælles institutioner og aftaler, der kunne binde nationalstaterne tættere sammen og give dem en fælles skæbne. Så nationsdannelsen og det europæiske er gået hånd i hånd. I 1949 stiftede ti lande - herunder Danmark - Europarådet, og det skete på et møde i London. Alle europæiske stater kunne være med i dette mellemstatslige samarbejde, blot de overholdt retsstatens principper og de fundamentale friheds- og menneskerettigheder. I 1950 vedtog Europarådet Den Europæiske Menneskeretskonvention, som lagde det juridiske fundament for Den Europæiske Menneskeretsdomstol i Strasbourg. Det var endnu et vigtigt skridt i europæernes forsoning med fremtiden. Den 9. Maj 1950 foreslog den franske udenrigsminister, Robert Schuman, i sin berømte Schuman-erklæring at danne en Kul- og Ståunion mellem Tyskland og Frankrig. Når nationalstaternes vitale økonomiske interesser bindes sammen i en fælles union, er det lettere at undgå fremtidige krige. Ideen var at opbygge et civiliseret og organiseret samarbejde, der sikrer "faktisk solidaritet." Benelux-landene og Italien gik også med i det nye skæbnefællesskab.

Undertegnelsen af Kul- og Ståunionen i 1951 og senere hen Romtraktaten i 1957 var afgørende milepæle.⁴²⁹ Siden fulgte fem traktatreformer og adskillige udvidelser af medlemskredsen, der har ført frem til Den Europæiske Union, som vi kender den i dag. EU er i så henseende en permanent politisk forvandlingsproces. Det er ikke et statisk samarbejde, der har fundet sin endelige form, for europæiseringen sker i den fælles praksis. Nationalstaterne spiller stadig en meget vigtig rolle i hjertet af EU, der som fællesskab har en dobbelt natur som både et mellemstatsligt og overstatsligt samarbejde. Målet er en stadig tættere union, men selv dette mål er uklart, for hvad forstår man ved union? Der findes ikke en autoriseret fortolkning

af ”unionen”. Reelt er EU uden en klar destination. Det er et ufuldbyrdet projekt i konstant forvandling. Det historiske politiske kompromis er foreløbig endt i et både-og, men ikke i det enten-eller, som Altiero Spinelli frygtede under krigen.

I EU er der en levende spænding mellem nation og union, som ikke er forløst, men hele tiden ligger latent under mange af de store politiske diskussioner. Der er stærke interesser, magt og vaner koblet op på nationalstaten med dens lange historiske arvegods, og folk i medlemsstaterne har stadig en stærk nationsfølelse.

Borgerne i EU har, som den tyske filosof Jürgen Habermas har sagt, ”en berettiget interesse i deres respektive nationalstater fortsat kan spille den bevidste rolle som garanter for ret og frihed (..), som borgerne med rette ønsker bevaret.”⁴³⁰ Det er et legitimt ønske. Men EU kan som overnationalt retsfællesskab ideelt set give borgerne ekstra beskyttelse, så unionen oveni sikrer deres frihed, de europæiske borgerrettigheder og retsstaten, samtidig med at den kan være med til at beskytte dem mod overgreb i de enkelte nationalstater.

Udfordringen er at sikre den rigtige balance mellem institutionerne, så personerne oplever, at de både får den fornødne retsbeskyttelse som statsborgere og som europæiske borgere. Det kan gøres til et plussumspil, hvor det ene ikke tager noget fra det andet, men faktisk giver borgerne en ekstra sikkerhed og flere frihedsrettigheder. Nationalt er staten meget udviklet, men i EU er der ikke en overnational statsmagt, og det kan måske også være med til at forklare, at borgerne stadig føler sig bedre beskyttet i det nationale end på det europæiske niveau.

Selvom EU gradvist har udviklet sig til et civiliserende retsfællesskab, der regulerer relationerne mellem nationerne, mellem borgerne og mellem virksomhederne i det indre marked, har EU's institutioner ikke den ekstra overnationale statsmagt, der med José Ortega y Gassets ord kan få ”Europas puls til at slå stærkere. Vor verdensdel ville genvinde selvtilliden og uvilkårligt stille store krav til sig selv.”⁴³¹

EU er et postnationalt retsfællesskab med en fælles domstol, men det mangler effektiv statsmagt til at kunne håndhæve lov og orden i Europa og beskytte borgerens rettigheder og retsstaten i de medlemslande, hvor nationalistiske og egenrådige regeringer vælger at krænke dem. EU kan ikke - uden nationalstaternes aktive konsensus - selv opkræve skatter, etablere en overnational politistyrke, opbygge et fælles militær eller give EU en geopolitisk og sikkerhedspolitisk suverænitæt, så vi kan frigøre os fra USA's globale herredømme. EU's styrke er, at dets legitimitet er afledt af den magt, som nationalstaterne frivilligt har valgt at delegere videre til de fælles EU-institutioner, men nationalstaterne har bevaret de fleste af statsmagtens vitale funktioner på egne hænder. Det er samtidig EU's store svaghed, at dets autoritet hele tiden er til låns og til forhandling mellem stats- og regeringscheferne i Det Europæiske Råd.⁴³²

ET LEVENDE RETSFÆLLESSKAB

Fire år efter Anden Verdenskrigs afslutning skrev José Ortega y Gasset nogle meditationer over Europa, hvor han konstaterede, at man ikke kan se Europas skov for nationalismens træer. Sådan er det ikke længere. Selv USA's udenrigsminister ved, hvem man skal ringe til i Bruxelles. Og selv en præsident i USA kan udtrykke bekymring over Kommissionens "skattedame" eller EU's konkurrence- og handelspolitik. EU er ikke længere en tandløs og ydmyg partner, men et kontinentalt fællesskab med egen stemme, der har forvandlet sig til en global handelssupermagt, som selv Kina og USA ikke kan kanøfle, men er tvunget til at forholde sig til.

Når man kigger på Europa, ser man ikke længere bare nationalstaternes stammer, men også handlekraftige EU-institutioner og europæiske forhandlingsspil, der er med til at give fællesskabet en krop og tyngde med love, regler og fælles standarder. Allerede den første formand for Europa-Kommissionen, tyskeren Walter Hallstein, kaldte fællesskabet et "legalt fænomen", fordi det er skabt via lov, det er selv kilde til ny lovgivning og det er en fælles retsorden.⁴³³ EU er meget mere end det, hvad vi vender tilbage til mange gange i denne bog, men lad os kort kaste et blik på retten.

Den gældende EU-ret - alt lige fra traktater til direktiver, forordninger, andre retsakter, EU-Domstolens praksis, erklæringer til internationale aftaler - kaldes EU's *acquis communautaire*, og den skal alle medlemslande overholde. Så den nationale og europæiske retsorden væves sammen på nye måder, og det er blevet sværere at analysere det nationale og det europæiske som adskilte størrelser. Set udefra kan det virke ekstremt komplekst, når man kigger ud over de forskellige traktater, EU's tusindvis af retsakter og de over 15.000 domme fra EU-domstolen, der har præget vores retspraksis, samt de mange aftaler mellem institutionerne og internationale aftaler. De virker som unionens indre og ydre hegnsplæ. EU's lovgivning laves via tre forskellige institutioner, de oversættes til 24 forskellige sprog, fordi unionen respekterer alle medlemslandes sproglige identitet. Det er en sproglig tolerance, der er beslægtet med ånden i det gamle habsburgske imperium.

EU er en sammenslutning af nationale stater med deres egne institutioner, og når man i EU enes om en retsakt, skal den gennemføres i 27 forskellige medlemslande, der dog ikke altid er enige om, hvordan EU-reglerne bør fortolkes. Opstår der tvivl, kan det udløse sager ved EU-domstolen, der fastslår eller måske udvikler den fælles retspraksis. EU-domstolen har fået forrang i fortolkningen af EU-retten, og det er et princip, som medlemsstaterne over tid har lært at respektere i det store og hele, selvom de nogle gange brokker sig over afgørelserne. Unionen har en retlig identitet, men den har ikke et eksistentielt *er*, der kan fastfryses i tid og rum. Unionen er et levende retsfællesskab og et politisk fællesskab i konstant forandring.

Der er lidt over 41.000 gældende forordninger, direktiver, afgørelser og internationale aftaler. Kigger man i EU's officielle tidende, er der offentliggjort over 160.000 A4-sider med EU-love, men når EU-domstolen skal tage stilling til retspraksis, kan det være det nødvendigt for dommerne at sammenligne de forskellige sprogversioner, der fylder i alt 3,8 mio. sider.⁴³⁴ De omkring 12.000 EU-forordninger er som love, der umiddelbart er bindende og skal følges i de enkelte medlemslande, mens de lidt over 1300 direktiver udstikker fælles målsætninger, hvor nationalstaterne bagefter selv laver deres egne love for at nå disse mål.⁴³⁵

Der vedtages langt færre EU-regler i dag end i firserne og begyndelsen af 1990'erne, hvor man forberedte overgangen til det indre marked. Lovmøllen er stagneret kraftigt, siden EU blev færdig med at gennemføre traktatændringerne i fra Maastrichttraktaten til Lissabontraktaten.⁴³⁶ Mange af beslutningerne er blot administrative bekendtgørelser eller konkrete afgørelser, der kan handle om varemærker, klassificering af svinekroppe, vine, olivenolie eller enkeltvirksomheder, men de er ikke, hvad man i en dansk tradition vil kalde lovgivning. Selvom det kan virke uoverskueligt på afstand, er de fælles regler og standarder med til at sikre en afbureaukratisering og forenkling for virksomheder og borgere i Europa.

Mange borgere føler, at det er svært at forstå, hvordan EU-systemet fungerer, fordi de politiske kampe i unionen ikke dækkes så intenst i medierne som den nationale politik, men EU's almindelige lovgivningsprocedure er ikke så kompliceret endda. Cirka 90 pct. af alle EU's politikområder, f.eks. det indre marked, miljø, forbrugerbeskyttelse, landbrug, transport og politi- og strafferet, vedtages efter denne procedure: Kommissionen har initiativretten, men Rådet og Europa-Parlamentet skal blive enige, før et forslag kan vedtages. Der er op til tre behandlinger af lovforslagene, og der skal være et flertal bag et forslag i begge institutioner.

EU er demokratiseret mere efter Lissabontraktaten i 2007, og al magt ligger ikke længere bare på de lukkede rådsmøder for staternes ministre, stats- og regeringschefer. Parlamentet er blevet en kvalificeret medspiller i den europæiske lovgivningsproces, og derved bliver den politiske kamp gradvist europæiseret. Magtkampen og forhandlingerne mellem kristendemokrater, socialister, liberale, grønne og nationalister er med til at fylde EU med mening, der ikke bare udgår fra nationalstaterne. EU er en blandingsmodel. Ikke alt er perfekt, og rent demokratisk har EU stadig store mangler, hvad vi vender tilbage til i andre kapitler.

EUROPA SOM ET FÆLLES HJEM

I de sidste 20-30 år er en stadig stærkere europæisk offentlighed vokset frem som noget, der overlapper den nationale politiske offentlighed og fletter sig ind i den nationale debat. Offentligheden europæiseres gradvist, og nationale kriser

i et land kan hurtigt udvikle sig til fælles kriser på tværs af grænserne. Medierne i EU-landene har stadig langt større dækning af amerikansk indenrigspolitik end af det politiske liv i vores nabolande. Mange har åbenbart svært ved at træde ud af den amerikanske supermagts lange skygger og blive mere selvbevidst og se betydningen af de mange dramaer, der ligger gemt i den europæiske skov. Men det er under forandring. I senere år har vi set en grundigere dækning i nyhedsmedierne af de europæiske kriser. Historierne og de fælles erfaringer ændrer gradvist vores virkelighedsopfattelse. De bidrager langsomt til at give en ekstra dimension i det politiske liv, som er europæisk.

Som et lille land vikles Danmark uundgåeligt ind i europæiske kriser, og selvom vi nogle gange forsøger at vende ryggen til dem, slipper vi ikke for deres afledte konsekvenser. Til tider stilles vi overfor svære moralske og politiske valg, der ikke bare handler vores egen skæbne, men også om andre europæeres skæbne. Vores handlinger og valg fortæller samtidig noget om, hvem vi er. Er vi nationalegoister? Eller er vi bevidste om den gensidige afhængighed af EU-partnerne, og føler vi derfor moralsk og politisk forpligtelse til at være hjælpsomme og solidariske, når andre medlemmer kastes ud i eksistentielle kriser? Det afslører noget om vores karakter, om vi vælger at give solidarisk hjælp til Italien under og efter coronaviruskrisen, eller om vi blot passer vores egen butik indenfor nationalstatens grænser. Et flertal af både danskere og andre EU-landes befolkninger siger, at det bør være et både-og, og de ønsker større solidaritet på tværs af grænserne og et stærkere EU-samarbejde ift. sundhedskriser som Covid-19.⁴³⁷ Men ikke alle regeringer er villige til at lytte.

Nationalismens træer fylder stadig mest på kontinentet, og nationalstaterne har slået dybe rødder i befolkningens og de politiske elites bevidsthed. Også derfor kan politikerne fare vild i den europæiske skov, og nærmest pr. instinkt klamrer de sig til den stamme, de allerede kender, når ydre kriser truer. Nationalstaten og den nationale politiske offentlighed fylder stadig mest i bevidstheden og i de politiske magtspil. Det er måske ikke så mærkeligt al den stund, at de nationale velfærdsstater råder over 46 pct. af bruttonationalproduktet i EU27, mens unionen har et samlet budget inklusiv fælles EU-lån, der i den kommende budgetperiode for 2021-2027 udgør mindre end 2 procent af BNP.

Nogle gange kæmper de nationale regeringer aktivt imod fælles EU-løsninger, der ellers ville være mere effektive og samlet set billigere end rent nationale løsninger. Frem for alt er de nationale beslutningstagere interesseret i at beskytte deres egen del af kagen og råderet over de nationale budgetter. De varetager deres egne magtpolitiske egeninteresser, men fremmer ikke nødvendigvis det fælles bedste i Europa. I budgetpolitikken kan de nationale regeringer true med at nedlægge veto. På andre politikområder kan de smede blokerende mindretal

sammen med andre nationalstater, som ikke bryder sig om, at EU blander sig *for meget* i nationale anliggender. Konsekvensen har været, at EU og dets medlemslande slentrer afsted fra krise til krise uden for alvor at forvandle de spredte nationale suveræniteter til en fælles europæisk suverænitet, hvor det giver mening og vil styrke den kollektive handlekraft. Vi har set en del handlingslammelse og politisk afmægtighed, som har øget vælgernes mistillid til de politiske institutioner både nationalt og i EU.

Et solidt flertal af de europæiske borgere siger, at medlemskabet er godt for deres land, og de ønsker mere integration i EU.⁴³⁸ Problemet er ikke, at flertallet af vælgerne ikke vil have mere EU, eller at de er blevet nationalister. Vælgerne er ikke sky overfor verdens store udfordringer og største trusler, men de bliver skuffede og vrede, når politikerne ikke lytter til deres ønsker om at få løst de store problemer, som de oplever.

Vælgerne har høje forventninger til EU, og det er ikke kun i klimapolitikken og på det sociale område. Det gælder også den fælles europæisk migrations- og asylpolitik, og syv ud af ti de europæiske vælgere vil have, at EU styrker den ydre grænsekontrol.⁴³⁹ Flertallet bakker op om et stærkt europæisk politisamarbejde og fælles bekæmpelse af terror. De ønsker fælles selskabsskatter, en digital skat på store tech-giganter og en klimaskat i EU. De støtter en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik og vil gerne have opbygget et fælles europæisk forsvar.⁴⁴⁰ Skal man stole på tendensen i de forskellige meningsmålinger, tyder en del på, at vælgerne også gerne ser EU som en stærkere geopolitisk aktør. Måske er det en drøm om, at Europa med tiden kan blive en slags civiliserende verdensmagt, der kan sikre den fælles suverænitet og optræde som et klart alternativ til den samfundsmodel og form for kapitalisme, som USA, Kina, Rusland, Tyrkiet og andre magter i vores omverden forsøger at udbrede?

VI KAN OGSÅ FØLE OS FORANKREDE SOM EUROPÆERE

Det faktum, at vælgerne i stigende omfang ser EU som en del af løsningen på oplevede politiske udfordringer, hænger givet sammen med, at Europa i takt med integrationen er blevet en mere synlig del af den nationale politiske offentlighed. Selvom det meste af hverdagslivet leves lokalt, og den politiske debat er mere national end europæisk, bliver vi gradvist mere europæiserede i vores bevidsthed og praksis. Selvom vi ikke altid er os det helt bevidst, er Europa *også* en del af hverdagens realitet. Både for dem, der opfatter sig som nationalt sindede og for dem, som opfatter sig som proeuropæere. Det sker på mange - og til tider overraskende - måder. Selvom vi nogle gange kan få lyst til at afgive en proteststemme, eller vi kan brokke sig over EU-indgreb på de sociale medier, kan vi ikke i længden vende

ryggen til det faktum, at en del af livet har en europæisk dimension, ud over at være lokal, regional og national. Mange af de politiske kerneværdier, som vi opfatter som danske, er importeret fra andre europæiske lande og produkter af den europæiske idedebat. Disse fundamentale værdier - såvel som kampene for og imod dem - er med til at forankre vores liv som mennesker, og de er med til at give livet mening.

Den franske tænker, Edgar Morin, skrev i 1980'erne en bog, hvor han argumenterede for, at den europæiske kultur ikke bare kan reduceres til en jødisk, kristen og græsk-romersk syntese, men at Europa er "et befrugtende møde mellem forskelligheder, modsætninger og indbyrdes konkurrerende og komplementære størrelser."⁴⁴¹ Det er sandt, at Europa har en mangfoldighed af sprog og nationale kulturer, og det ofte er i mødet mellem forskellighederne, at der opstår noget tredje. Dybt i vores værditradition ligger der jødiske, kristne, græsk-romerske ideer, der er båret videre, nyfortolket og omfortolket i de sekulære og moderne demokratiske samfund. Selvom vi alle præges af globaliseringen og et par århundreders nationalstatserfaring, lever vi også i et fælles europæisk kulturhjem med mange spændende rum, sprogfamilier og institutioner, der holder værdierne og kulturarven i live.

Europas fælles kulturarv lever i bedste velgående. Enhver by, polis og borgerforsamling er på en måde en stor kulturel og social arv, som vi har videreført fra det gamle Grækenland og Rom. Vores torve og pladser er arvtagere for den græske *ágora*, og mange af de republikanske demokratiske ideer er hentet fra romerne. Hvis vi fjernede de romanske kirker, de gotiske og barokke katedraler fra vore byer, ville Europa miste en vigtig del af sin identitet. Og så ville der sikkert også komme færre amerikanske, kinesiske og japanske turister på besøg. For Europas kulturarv og kontinentets kompakte gamle bydele med pladser, caféer, kunstmuseer, kirker og katedraler, der ånder af historisk tyngde, er noget helt særligt. Og det ved alle, der ikke er europæere. Og mange af dem længes på deres ferier efter at få en lille smagsprøve af Europa.

Den europæiske kalender - *kalendas* på græsk - er med sine kristne højtider fælles, men den er forskellig fra den kinesiske og den arabiske. Det er sandt, at vi skylder kineserne pastaen, silken, pengesedlerne, encyklopædierne og bordtennis, og at araberne bragte os bomuld og den første papirfabrik, som muliggjorde Gutenberg-revolutionen og som siden gjorde Bibelen til folkeeje i Europa. Men vi har også en række særlige europæiske opfindelser, som vi kan være stolte af. Tænk f.eks. på opera, klassisk musik, gymnastik, akademier, universiteter, teser, hypoteser eller kirkeklokker, museer og De Olympiske Lege. Europa har kulturelt en krop og et hjerte, men nogle gange mangler vi Europa en klar bevidsthed om alt det, der er fælles, og vi bruger stadig ufattelig mange kræfter på at tvivle og skændes om forskellighederne frem for at glædes over alt det, vi og mange generationer af europæere har skabt i fællesskab.

Den britiske nationalismeforsker, Anthony Smith, hævdede i sin tid, at EU aldrig kan konkurrere med nationalstatens emotionelle tiltrækningskraft, fordi Europa i hans optik mangler de fælles myter, slag og kollektive begivenheder, der binder europæerne sammen kulturelt og følelsesmæssigt: ”Der er ingen europæisk analog til Bastille-dagen (årsdagen for den franske revolution, red.) eller Våbenstilstandsdagen (ved ophøret for af 1. Verdenskrig ved Vestfronten, red.) ingen europæisk ceremoni for de faldne i slag, intet europæisk tempel for konger og helgener. Når det kommer til ritualer og ceremonier til at skabe en kollektiv identifikation, er der ingen europæisk pendant til det nationale og religiøse fællesskab.”⁴⁴² Men er det sandt? Vi fejrer det moderne Europas sejr over de totalitære kræfter i Anden Verdenskrig, vi mindes de faldne ved slaget i Verdun, vi mindes ofrene for Holocaust, vi mindes Berlinmurens fald - og glædes derved - og vi fejrer alle Sankt Hans, om end på hver vores måde.

Vil vi forstå os selv, og hvem vi er, kan vi ikke nøjes med at fejre en national identitet. Vi må også have blik for den europæiske kulturarv, som vi er udrundet af. Og som frie demokratiske borgere har vi også hele tiden mulighed for at forandre den og gøre den endnu smukkere. Den spanske antropolog, José Antonio Jáuregui, har sagt, at vi kan ”opdage det bedste Europa: Alt det, som er os overladt i det åndelige testamente fra Skt. Matthæus Passion af Bach, Don Giovanni af Mozart, Las Meninas af Velázquez og byer som Firenze, Oxford, Salamanca, Heidelberg, Paris, Athen, Rom og Wien. (..) Vi kan nyde disse kulturens fortræffeligheder, uden at ernære vores krop og ånd med hundede fra pest-sellers, fastfood, tv-affald og musik, som er defineret ved dens larm og grovheder, hormonkød, gale køer og udgivere af brug og smid væk bøger.”⁴⁴³

Jauregui tager afstand fra den moderne europæiske myte, at det er forskellighederne, der binder os sammen. Nej, siger han. Nok har vi mange forskelligheder, men som europæere har vi så mange fælles træk, der gør os kulturelt forskellige fra kinesere, afrikanere, arabere, japanere og andre kulturer udenfor Europa. Jeg er enig i, at det er vigtigt at glædes og endda fejre det, vi har fælles, for man kan ikke forankres i forskelligheder. Som menneske har man brug for et samlende fælles hjem for at kunne blive forankret. Det fine ved Europa er, at det rummer mange rum, så man aldrig behøver at fortabe sig i konformitet og ensartethed.

ET UAFSLUTTET EVENTYR

I Europa har vi mulighed for at udtrykke os forskelligt med hundreder millioner forskellige stemmer og personligheder, men vi har også en masse at være fælles om. Pluralisme og forening er dialogisk proces, der må holdes åben, så vi som mennesker ikke stivner i det, vi engang troede, vi var. Sammen og hver for sig.

Ideen om Europa er nemlig aldrig afsluttet. Den er i konstant forandring, og den er som en levende metamorfose, hvor selv larver, der bevæger sig langsomt, kan folde sig ud som smukke sommerfugle, når vinter bliver til forår og sommer. Sommerfuglene er ikke kun smukke og indtagende, de kan også se farver og bevægelser, som det menneskelige synsfelt ikke altid aner. I de kriser, som Europa rammes af, skal vi metaforisk sagt tage ved lære af sommerfugle, som frigør sig fra puppestadiet - denne lidt grimme mellemtilstand af ubevægelighed og opløsning - folder vingerne ud og bliver voksne.

I stedet for at lade os fiksere af kriserne, skal vi frigøre os fra dem og finde nye veje. Den polske sociolog Zygmunt Bauman har kaldt Europa for "et uafsluttet eventyr". At søge efter Europa er at lave det. "Europa eksisterer gennem dets søgen efter det uendelige - det er hvad jeg kalder for et eventyr."⁴⁴⁴ Europa er noget, der er på vej til at blive til, tager form og som vi hver især fortolker på baggrund af personlige livserfaringer. Det er også derfor, at det nogle gange er så svært at tale om Europa. Det moderne Europa er født i kamp med fortiden. I et historisk selvpørgør med det, vi ikke længere ønsker at være, og i kamp for det, som vi drømmer om at blive. Hver for sig. Og sammen. Europa bliver til i de Europa'er, nationer, byer og landskaber, som vi længes efter. Og i længslen efter frihed og demokrati.

Ved fejringen af 60-års jubilæet for Romtraktaten i 2017 holdt præsidenten for Rådet, Donald Tusk, en bevægende tale om, hvordan hans personlige liv er blevet vævet sammen med det europæiske liv.⁴⁴⁵ Som otteårig dreng gik han gennem ruinerne fra Den Anden Verdenskrig, når han skulle til skole. Krigen var ikke en abstraktion for ham. I 1980 var han sammen med Lech Walesa med til at grundlægge Solidarność fagbevægelsen på værftet i Gdansk. Tanks og tropper blev dengang sat ind mod dem. "På det tidspunkt kiggede vi alle mod Vesten, til det frie og forenede Europa, og vi følte instinktivt, at det var den fremtid, vi drømte om. Og selvom tanks og tropper blev sendt imod os, så levede disse drømme videre," sagde Tusk. I dag er det ikke længere en drøm. "Vores union er en garanti for, at frihed, værdighed, demokrati og uafhængighed ikke længere kun er i vores drømme, men er blevet til hverdagens realitet," sagde Tusk.

Tænk engang. En forhenværende værftsarbejder fra Gdansk, der er vokset op under kommunismens undertrykkelse, blev efter overgangen til demokratiet valgt til ministerpræsident i Polen og endte til sidst som præsident for Det Europæiske Råd. Europæisk politik er også fyldt med den slags mirakler. Selvom vi ikke altid er os dem bevidste. Det er vigtigt at fortælle den slags historier igen og igen. For de giver os en stærkere bevidsthed om de personlige ofre, som andre har måttet yde, inden vi er nået til, hvor vi er i dag.

De personlige historier gør en forskel for den enkelte. Når de fortælles videre, formes også en større fortælling om Europa i sin mangfoldighed. Europa er en

realitet, et geografisk rum og et kontinent, men det har også porøse grænser, og det er frem for alt millioner af historier, imaginære forestillinger, fantasier og ideer. For eksempel har 4 millioner unge været på Erasmus ophold i andre EU-lande, siden Erasmus-programmet blev søsat i 1987-88, og det er der kommet over en million Erasmus-babyer ud af. Det politiske og det personlige kan flette sig sammen på overraskende måder. Da min spanske kæreste i 1991 var på Erasmus-kursus i Aarhus som en af de første spaniere, havde vi godt nok allerede mødt hinanden et par år tidligere, men Erasmus-opholdet bragte os tættere på hinanden, og året efter giftede vi os med hinanden. Vi fik tre dejlige børn, de har alle et spansk modersmål, et dansk fadersmål og taler flydende engelsk. De føler sig alle som danskere, spaniere og europæere. Den ene identitet tager ikke noget fra den anden, men kan befrugte de andre, og i sidste instans er det det personlige liv, der tæller. Som far skal jeg nok lade være med at fortælle dem, hvordan de skal leve. Det er deres eget valg.

EUROPAS SPEJL

I Europa spejler vi os i hinanden og lærer af hinanden, som vi også har lært af omverdenen. Det har danskerne gjort i mange århundreder. Det vidste Grundtvig, der i sin tid sagde, at danskerne skal "tilegne sig alt det såkaldt fremmede, som dog er menneskeligt, og vil derfor ingenlunde udrydde eller undertrykke det folkelige, men kun udfylde hvad danskheden med flid holder åbent, for ej at gå glip af det almenmenneskelige."⁴⁴⁶ Mange af Grundtvigs salmer i Den Danske Salmebog og i højskolesangbogen er inspireret af latinske, franske, engelske og tyske salmer. Han oversatte dem til det danske sprog og digtede videre med en kraft, der har opildnet generationer. H.C. Andersens eventyr er gået deres sejrsgang i hele verden, men hans forfatterskab blev beriget af dannelsesrejser i Europa, fra Tyskland til Frankrig, Italien, Spanien og Portugal. At rejse er at leve, som Andersen sagde. I dag er det noget, de fleste danskere praktiserer.

Vi taler alle om vores oplevelser på turistrejser, efter rejserne laver vi de andres mad i vores samtalekøkkener, og supermarkederne bugner med madvarer fra andre lande. Selvom der opstår nye vækkelsesbevægelser omkring f.eks. det nye nordiske køkken, eller danskerne kårer stegt flæsk med kartofler og persillesovs som Danmarks nationalret, er det danske køkken mere internationalt. Der spises langt mere spaghetti med kødsovs end stegt flæsk. Snapsen fik vi fra tyskerne og øl blev opfundet for over 10.000 år siden i Egypten og i Mesopotamien, altså i Irak, længe før den blev gjort til vores øl. Leverpostej er fransk, kartofflen er fra Sydamerika, persillen er fra Sydeuropa, kaffen er fra Afrika, og frikadellen var måske aldrig sat på en skulptur i Randers, hvis ikke arabere i Andalusien engang

havde oversat romerske kogebøger.

Når danskere samles i kolonihaverne og nyder en god frokost, kan vi skåle på, at kolonihavebevægelsen kom til os udefra. Bevægelsen spirede frem i flere europæiske lande efter Napoleonskrigene, hvor fattige borgere fik et lod jord uden for bymurene til at dyrke grøntsager. Ideen var ikke særlig dansk, selvom dannebrogssflaget den i dag stolt vajer over kolonihaverne. Det danske køkken er blevet mere europæiseret. Hver eneste stationsby med respekt for sig selv har et italiensk pizzeria. Nogle gange er det indvandrere fra Balkan, der laver min pizza, så måske kunne man kalde det for dansk-balkansk-italienske pizzaer, men det er ikke så vigtigt, bare de smager godt, har en fin sprød bund og har mit favoritfyld. Supermarkederne er fyldt med europæiske fødevarer, men selv klassiske danske retter oversættes til nyt nordisk køkken med en snert af det større europæiske køkken. Vi lytter til hinandens musik, og hver sommer kan vi danse til rytmen af de samme sommerhits. Vi handler på internetportaler uden at tænke nærmere over, hvor varen kommer fra, og hvor butikken er lokaliseret. Betydningen af nærbutikker ændrer karakter, og de geografiske distancer kollapser på internettet.

I populærkulturen har USA haft masser af soft power og et kulturelt overherredømme over Europa, som har sat sine dybe spor. Vi er i nogle henseender også blevet amerikaniseret. Ved indgangen til det 20. århundrede sad europæiske film på op imod 60 pct. af det amerikanske marked, men de blev udmanøvreret af efter 1. Verdenskrig af Hollywood-industrien, der stadig står stadig bag mellem 60-70 pct. af alle film, der vises i EU-landene. Det europæiske Media-program har i de sidste årtier givet danske filmproducenter og tv-serier langt bedre chancer for at konkurrere internationalt, ofte i samarbejde og fælles projekter med ligesindede fra flere andre europæiske lande. Det er vigtigt for at bevare europæisk kultur, men det er dog kun mellem en fjerdedel og en tredjedel af de film, vi ser, der er europæiske. Kreativiteten blandt europæerne fejler intet, og ofte kopierer Hollywood succesfulde europæiske film, fordi de selv mangler originale ideer. Det, Europa mangler, er et stærkt fælles marked, mere kapital og flere investeringer i europæisk film og kultur, så de nationale filmkunstnere kan nå et større marked og hurtigere skalere op i stedet for at blive kørt over af Hollywood.

En af de største magneter på tv-skærmen er dog den europæiske Champions League, der er verdens hårdeste klubturnering for fodbold. Alle fodboldfans ved, at den turnering tilbyder langt større fodboldoplevelser end den nationale liga. Det gør ikke den danske superliga irrelevant, for vi kan nyde fodbold på mange forskellige niveauer, uden der går skår af glæden. Ud over at være fan af et dansk hold, er mange danske politikere - selv overbeviste nationalister - også fans af en af europæiske storklubber. Nogle af dem praler endda med at være tilhængere af Liverpool, Manchester United, FC Barcelona, Real Madrid, Juventus eller

Bayern München. I fodboldens univers kan vi godt både være lokalpatrioter og kosmopolitiske europæere på en og samme tid, og vi kan også drille hinanden med de andres klubbers sejre og nederlag. På trods af forskellige farver og passioner, kan vi samtidig genkende noget af os selv i de andres glæde og sorg.

I kantinen på vores arbejdsplads, ved middage med venner eller på de sociale medier elsker vi at dele skønne rejseoplevelser og feriebilleder, hvoraf de fleste stammer fra Europa. Og da vi rejser mest i Europa, er Europa kommet tættere på. Vi føler os også mere hjemme, når vi besøger europæiske byer, end når vi rejser til New York, Los Angeles, Ankara, Tokyo, Shanghai, Jakarta, Dubai eller Cairo. For de andre europæeres livsstil, deres bygninger, pladser, cafeer og museer ligner i store træk vores egne. Eller de er variationer over det samme tema. Det kan være eksotisk og spændende at rejse udenfor Europas grænser, men genkendelsens glæde er ofte størst, når vi besøger Europas smukke byer, dejlige strande og skønne naturlandskaber. Det er nemmere at føle sig hjemme i den europæiske kultur og de europæiske byer, selvom kontinentet naturligvis også har sine grimme byer, barske forstæder og landsbyer, der har svært ved at overleve. Heri ligner landene hinanden. De andre EU-landes byer, udkantsområder og landsbyer slås ofte med mange af de samme udfordringer som vores egne provinser, og når vi lytter til hinandens historier, kan vi genkende noget fra vores eget liv.

Et solidt flertal af danskere og borgere i andre EU-medlemslande siger i dag, at de *også* føler sig som europæere. Selvom vi stadig føler os mere nationale end europæiske, fornemmer vi, at vores hverdagsliv og fremtidige skæbne er vævet tæt sammen med det at være europæisk borger. Næsten alle danskere føler sig knyttet til Danmark, næsten ni ud af ti føler sig knyttet til den by, de bor i, 76 pct. føler sig knyttet til Europa og 53 pct. føler sig knyttet til EU.⁴⁴⁷ I alle EU-landene er det næsten seks ud af ti vælgere, der føler sig knyttet til EU, men to tredjedel føler sig knyttet til Europa.

Folk ved godt, at de ud over at være statsborgere i deres eget land også er EU-borgere. Det store flertal ønsker at udvide de europæiske borgerrettigheder, så de også bliver politiske. 63 pct. af borgerne mener således, at de omkring 18 millioner EU-borgere, der lever i andre EU-lande end deres hjemland, også bør have ret til at stemme i nationale valg og folkeafstemninger i det EU-lande, hvor de opholder sig.⁴⁴⁸ I 2010 var det kun halvdelen af vælgerne, og opfattelsen er i særlig grad forankret blandt de unge vælgere, hvor over to tredjedele har den opfattelse. Det viser, at den klassiske opfattelse, at man kun kan være borger i et land, er under forandring. Flertallet af medlemsstaterne har allerede indført retten til dobbelt statsborgerskab, men vandrende arbejdstagere fra andre EU-lande opnår stadig ikke automatisk politiske rettigheder i de medlemslande, hvor de lever, arbejder og betaler skat. Det er en uretfærdighed, som et solidt flertal er

sympatisk indstillet overfor at afskaffe.

Det europæiske er blevet en del af vores identitet. Det er et ekstra lag, der føjer sig til det at føle sig som f.eks. århusianer, jyde, dansker og nordisk. Som mennesker har vi ikke kun en fikseret identitet, men vi har alle mange lag i identiteten, der folder sig ind i hinanden. Mange lønmodtagere føler stadig en arbejderklasseidentitet, mens folk fra overklassen måske opfatter sig som ekstra privilegerede i sociale relationer. Vi har også en kønsmæssig og seksuel identitet. En del af identiteten kan knytte sig til ens hudfarve, familieslægtsskab eller måske til ens politiske ideologi. Nogle føler sig også som klimaaktivister, feminister, antiracister eller måske nationalister. Nogle føler sig som bymennesker og der er måske ikke så store værdiforskelle på borgere, der lever et urbant liv i København, Amsterdam, München eller Barcelona. Værdiskellet kan til tider opleves større mellem byboere og så landsmænd og -kvinder, der foretrækker at leve på landet og være tæt på naturen.

Som oftest er det ikke nationalfølelsen, der afgør, hvilke værdier vi lægger mest vægt på i de personlige hverdagsliv. Nogle mennesker ånder og lever for de store naturoplevelser, mens andre ikke kan klare sig uden en café latte i hånden og livet på tætpakkede offentlige pladser med masser af kulturel diversitet. Det ene levede liv er ikke mere værdifuldt end det andet. Det er ikke på forhånd givet, hvilke dele af ens følelser og identitet, der artikuleres stærkest i den konkrete situation. Vi har også forskellige personligheder, der ifølge nogle forskere ”meget vel kan betinge den måde, borgerne reagerer på forandringer i EU’s institutionelle set-up.”⁴⁴⁹ De såkaldte *builders* lægger stor vægt på regler, tryghed, sikkerhed og et stabilt hjem, mens de såkaldte *explorers* er friske på nye eventyr og nye ideer, tør godt at kaste sig ud på dybt vand som iværksættere. Der er mange forskellige personlighedstyper, og de reagerer meget forskelligt på samfundsforandringer, kriser og ydre trusler.

EN SVÆRM AF BIER, EN FÆLLES FLUGT

I stedet for at reducere det enkelte menneske til en enkelt identitetspolitisk essens, er vi som europæere snarere præget af det grundvilkår, at vi hver især rummer en pluralitet af identiteter, der fletter sig ind i hinanden og skal udtrykkes på forskellige sprog. Hvilket også bidrager til at øge pluralismen i samfundet. Denne pluralisme kan også gøre det sværere at oversætte og fortolke, hvad der sker i Europas komplekse politiske landskab, fordi folk føler og tænker så mange forskellige ting i hver eneste konkrete situation. Men når Eurobarometer spørger vælgerne, om de føler, at de har noget til fælles med folk i andre EU-lande, føler 70 pct. af danskerne, at vi i EU har noget til fælles med hinanden. Og hele 79 pct. af danskerne føler sig som EU-borgere.⁴⁵⁰ I alle EU-lande er der et klart

flertal, der føler det sådan.

Det betyder ikke, at nationalfølelsen og fædrelandskærligheden er død og kan smides på historiens mødding. For nationalsfølelsen lever i bedste velgående. Det mærker vi tydeligt, når de danske landshold kæmper for den nationale ære ved Europa- og verdensmesterskaberne. Jeg holder selv med det danske fodboldlandshold, og hvis de bliver slået ud, støtter jeg det spanske tiqui-taca landshold - for dem holder mine børn altså med. Men dybest set elsker jeg fodboldspillet så højt, at jeg helst vil have, at det hold, der spiller det flotteste angrebsfodbold, vinder i sidste ende. Jeg fornægter ikke, at det nationale spiller en rolle, for da min danske fodboldhelt Michael Laudrup skiftede fra FC Barcelona til Real Madrid, blev jeg Real Madrid tilhænger, og siden er jeg blevet hængende. Det hjalp også, at alletiders bedste fodboldspiller Zidane kom til klubben. Man må kende sine prioriteter i livet.

Som danskere kan vi juble foran tv-skærmen, når danske musikere vinder European Song Contest, men de fleste af os nynner også med, hvis den bedste sang kommer fra et andet land. Vi er stolte over at være danskere, når Margrethe Vestager bruger sin magt som EU-konkurrencekommissær til at få amerikanske internetgiganter til at følge reglerne og betale deres skat. Men vi ærgrer os, hvis EU-domstolen eller internationale myndigheder forhindrer Vestager i at fuldføre sin mission om at sikre større retfærdighed og fairness i skattepolitikken. Der er altid mere til stede i den politiske ligning end det nationale eller det europæiske. Det handler også om at søge retfærdighed.

Vi kan ikke længere vende ryggen til Europa, for den europæiske offentlighed er indlejret i den nationale politiske debat. I danske kommunalbestyrelser handler 43 pct. af sagerne på byrådsmøderne om noget, der er afledt af EU-lovgivning, så Europa flettes sammen med lokalpolitikken.⁴⁵¹ F.eks. når kommunerne laver udbud af offentlige anlægsopgaver og skal beskytte miljøet. Den europæiske og den nationale lovgivning hænger tæt sammen. De enkelte staters skæbne er bundet tættere sammen i dag end nogensinde tidligere i historien, og i takt med, at EU væver sig ind i de nationale beslutningsprocesser, bliver unionen og dens mange kompromisser også en del af de nationale politiske ligninger. I den forstand bliver EU inkorporeret i de nationale statsmagter, når de oversætter unionens regler til national lovgivning og respekterer EU-domstolens kendelser.

De europæiske love har på flere og flere områder fået en umiddelbar og direkte konsekvens, der berører alle i hverdagen. Så man kan ikke ignorere dem, selvom man forsøger. På en del områder - som f.eks. skattepolitikken, uddannelsespolitikken og socialpolitikken - har EU ikke direkte kompetence, men EU har stor og direkte indflydelse på vores samfund via det indre markeds regler og love, i konkurrencepolitikken, i miljøpolitikken og i handelspolitikken. På andre områder er kompetencen og beslutningerne stadig delt mellem EU og national-

staten, så landene har forpligtet sig til at samarbejde om at finde fælles løsninger, sådan som det for eksempel sker i Schengen-grænsesamarbejdet og i Europol.

Selv lande, der som Danmark ikke er med i ØMU'en og den fælles mønt, er påvirket af de beslutninger, som eurolandene træffer. Det enkelte land føler måske, at det har bevaret sin formelle suverænitet, men i praksis er den meget begrænset. Den økonomiske autonomi er udfordret af globaliseringen, og i det lys giver et tættere EU-samarbejde mulighed for at tilbageerobre noget af den suverænitet, som vi har mistet. Gennem EU kan vi f.eks. genvinde en politisk autonomi, der ellers var afgivet til de globale finansmarkeders tyranni.

Europæerne står stærkere i verden, når vi forstår at tale med en stemme og handle sammen i EU. Det er blevet stadig vigtigere i en tid, hvor autoritære ledere som Vladimir Putin i Rusland, Erdogan i Tyrkiet og Xi Jinping i Kina udfordrer mange af vores grundlæggende værdier, og vi ikke længere kan føle os helt sikre på USA's solidaritet og opbakning, som det var tilfældet efter Anden Verdenskrig. Vi må som europæere stå på egne fødder i stedet for at læne os op ad de gamle supermagter eller at bilde os ind, at vi får sikkerhed ved at klamre os til nationalismens træer, som vi har gjort i fortiden. I stedet for at se EU som en trussel for nationalstaten og se nationen som et træ, der har slået rødder og er urokkeligt, bør vi her i 2020'erne se EU som et overnationalt fællesskab, der kan samle Europa og forsvare den politiske og økonomiske suverænitet, som nationalstaterne har mistet eller er ved at miste. Det kræver politisk vilje for at skabe et vellykket samarbejde, og når EU er bedst, formår det at løse store fælles udfordringer, som nationalstaterne ikke selv kan klare mere.

Man kan bruge mange forskellige metaforer til at beskrive EU-samarbejdet. Sommerfuglens metamorfose, som jeg tidligere har anvendt som metafor for Europas politiske forvandlinger, er f.eks. skøn, fordi den udtrykker et råb om frihed og individualitet. Den spanske intellektuelle, José Ortega y Gasset, beskrev derimod en gang Europa som ”en sværm, mange bier og en fælles flugt”.⁴⁵² Bierne har i alt fald den fordel frem for sommerfugle, at de kan stikke, hvis det er nødvendigt at forsvare sig. Det ville måske ikke gøre noget, hvis verdens autoritære magter rundt omkring vidste, at EU godt kan stikke, når det er nødvendigt. Bierne er frem for alt fredelige og arbejdssomme, de er dygtige til at kommunikere, og de samarbejder med hinanden. Bierne er gode til at bruge deres kollektive intelligens, og de er hver især dybt specialiserede i at samarbejde, fordi hver enkelt bi ved, at den ikke kan overleve alene. Desuden skaber de mere værdi til det fælles økosystem, end de tager fra det.

Kapitel 10

NOSTALGI, FORTIDENS DÆMONER OG HÅBETS PRAKSIS

Aldrig har så mange europæere været så velstående og frie, levet så godt og haft så mange rettigheder som i dag, men alligevel er mange borgere bange for fremtiden og længes tilbage til de såkaldt gode gamle dage. Vi lever i en omskiftelig tid fyldt med nostalgi. 64 pct. af danskerne er enige i, at ”verden plejede at være et meget bedre sted at være”, mens kun lidt over en tredjedel tror, at verden bliver et meget sted.⁴⁵³ Det samme er tendensen i resten af Europa, da hele 67 pct. af europæerne mener, at verden plejede at være et bedre sted.⁴⁵⁴ Det ligner et paradoks af de helt store. Hvordan kan vi have så meget og samtidig tvivle så meget på det, vi og tidligere generationer har skabt, og som vi i dag høster frugterne af? Hvorfor er vi ikke tilfredse med det, vi har, i stedet for at længes tilbage til alt det, som forsvandt med de politiske, økonomiske, sociale og kulturelle fremskridt?

Nostalgi kommer fra de to græske ord, *nostos*, der betyder ”at vende hjem” og *algia*, der betyder længsel. Den overvældende hjemlængsel blandt danskere som hos andre europæere kan hænge sammen med mange ting, men den er ofte fremkaldt af frygt og en følelse af utryghed. Frygten for at miste noget, man har kært. Fremskridtstroen er brudt sammen i verdens mest velstående, fredelige og civiliserede kontinent, Europa. Men vi ved stadig ikke, hvad der følger. Det er måske, fordi vi flere gange i de sidste årtier er blæst bagover af banebrydende historiske forandringer, som vi ikke havde forestillet os at opleve.

De smertefulde erfaringer fra terrorangrebet 11/9 2001 og den efterfølgende sikkerhedskrise, der siden blev afløst af finanskrisen i 2008 og migrationskrisen i 2015 sidder stadig i kroppen på mange, som traumatiske erfaringer vi endnu ikke har lagt bag os som samfund. De plager stadig mange frustrerede og vrede vælgere, der endnu ikke er kommet sig over det, de oplevede som et sammenbrud for sikkerheden og den gamle retsorden. Det er, som om Europa igen og igen bliver udsat for kriser og hårde prøvelser, og nogle af dem bringer os i tvivl om, hvem vi er, hvad der forankrer os, og hvor vores samfund er på vej hen. I 2020 blev Europa så ovenikøbet ramt af krisen med coronavirus, der var en ek-

sistentiel udfordring.

På Amazon.com vælter det igen frem med bøger, der skriver sig ind i den kulturpessimistiske forfaldstradition om *Der Untergang des Abendlandes*, som Oswald Spengler allerede lancerede for hundrede år siden. Nu kan man læse bøger om *The Strange Death of Europe. The End of Europe. After Europe. How democracy ends. How democracies die*. Vi er ikke på vej tilbage til en gentagelse af 1930'ernes undergang, hvor de totalitære kræfter bevægelser væltede ind over Europa for siden at føre kontinentet ud i Anden Verdenskrig. Men vor tids dommedagsprofeter rammer en klangbund i tiden. De appellerer til en nostalgisk længsel tilbage i tiden, som en del borgere går rundt med. Og de akkompagneres af dystre udtalelser fra europæiske ledere som bl.a. den tyske kansler, Angela Merkel, der åbent taler om Europas eksistentielle krise. Men hvad består krisen egentlig i?

Helt nøgternt betragtet har vi som samfund ingen grund til at længes tilbage. Europa, som vi kender det i dag, er meget bedre end på noget andet tidspunkt i historien. Vi er friere, rigere, og vi lever meget mere sikkert og trygt. I Europa er der også langt bedre sociale sikringsordninger end på noget andet kontinent i verden. Der er meget mindre ulighed i indkomster og formuer i Europa end alle andre steder i verden. Demokratiet er i langt de fleste lande forankret i stærke institutioner, vi lever i et retssamfund, hvor borgernes rettigheder er beskyttet. Tolerancen og respekten for mindretal, etniske, seksuelle og religiøse minoriteter er - trods momentane tilbageslag - længere fremme end på noget andet tidspunkt i Europas historie.

Folk med andet etnisk ophav og anden hudfarve oplever stadig en del diskrimination i Europa, og det er en lang sej kamp at overvinde denne strukturelle diskrimination, så alle uanset ophav bliver behandlet som mennesker med lige værdighed. Kvinderne har kæmpet sig til mere ligestilling og aldrig har kvinderne haft så frie muligheder for at udfolde sig. Det er vigtige fremskridt, der gør samfundet rigere. Vi ser desværre, at kvinder med samme kvalifikationer får lavere løn for samme arbejde som mænd, og at mænd stadig nyder godt af positiv diskrimination på arbejdsmarkedet på grund af deres køn. En blandt flere årsager er den skæve fordeling af barsel, men her har EU presset medlemslandene til at indføre øremærket forældreorlov.

Der er stadig mange uløste problemer, og meget kan gøres for at sikre konkrete fremskridt og forbedringer lokalt, nationalt og i EU. Det er f.eks. fuldt ud legitimt at kritisere EU-landene for ikke at gøre nok for at udligne sociale forskelle, ikke at regulere finanssektoren ordentligt eller ikke at styrke miljøreguleringen i tilstrækkelig grad. Det er godt for den demokratiske samtale, når folk rejser kritiske spørgsmål til systemet og reglerne. Vil Europa stå stærkere rent økonomisk, hvis EU får et større budget og kan investere mere i at løse store fæl-

les udfordringer via fælles finanspolitik? Er der andre kompetencer hos EU, der kan flyttes tilbage til nationalstaterne igen, så alle vinder på det? Bør EU styrke den ydre grænsekontrol langt mere, så man undgår nationale grænselukninger ved de indre grænser mellem medlemslandene? Kan man give EU større beføjelser på sundhedsområdet, som fællesskabet i fremtiden er bedre rustet til at stå imod nye pandemier? Kan EU landene få mere sikkerhed for pengene, hvis man lægger de nationale forsvarsheder sammen, laver en fælles forsvars- og sikkerhedspolitik og går sammen om at udvikle nye forsvarssystemer, som frigør os fra USA's militærindustrielle dominans? Det er den slags spørgsmål, der konstant må stilles. Selvom vi ikke altid er enige om svarene, så er det vigtigt at føre en åben demokratisk debat om, hvilken retning fællesskabet skal have.

Den Europæiske Union er ikke et fuldført projekt. Sagt eksistentielt. EU *er* ikke. Det er i konstant udvikling. EU er i gang med at blive til, og det forandres hele tiden. På samme måde er der også mange ting i de enkelte medlemsstater, man som borger ønsker forandret. Ingen politisk institution er perfekt. Det ville i øvrigt også være en totalitær fantasi at bilde sig ind, at et samfund formet af mennesker kan være perfekt og nå sin endestation. Det politiske samfund er altid åbent for forbedring. Det er bedre at forholde sig pragmatisk til virkeligheden og stræbe efter konstante forbedringer. Frem for at længes efter det perfekte. Samfundsmæssigt betragtet findes der ikke en uplettet og skøn fortid eller en gammel verden, der er værd at drømme tilbage til. Ingen af de kollektive fortider er bedre, end den tid vi lever i lige nu. Måske var tiden før simple og lettere at forstå. Kompleksiteten var mindre. Men folks liv var i al almindelighed også fattigere, mindre frit og mindre tolerant.

Som enkeltindivid kan der godt være øjeblikke i fortiden, man drømmer sig tilbage til og føler en nostalgisk længsel efter. Som mennesker har vi en tendens til at forskønne de gode oplevelser, som vi bærer med os som dyrebare ejendomme, der er med til at give vores liv mening og give os selv en identitet og en historie, der er værd at fortælle videre. De første oplevelser er som regel skønnere end gentagelsen. Den første kærlighed, det første kys, den første orgasme, den første fødsel, det første venskab, den første rejseoplevelse og det første eventyr står som regel klarere i bevidstheden end de følgende, fordi der knytter sig langt stærkere følelser til dem. Kroppen husker den slags. Og bærer dem med sig. De kan være dejlige at tænke tilbage på. Især når man har det skidt, eller kræfterne begynder at slippe op.

Som ung bruger man mindre tid på at huske fortidens store oplevelser. Ikke bare fordi man har haft færre af dem, også fordi man har travlt med at leve i nuet. Men med alderen og især blandt ældre mennesker begynder nostalgien ofte at fylde mere. Efter det travle arbejdsliv er der mere tid til at tænke tilbage, og de dyrebare minder genopleves med stærke følelser, som om de udgør den sidste

afgørende skanse for at holde dødsangsten fra livet. Folks personlighed og psykologiske erfaringer er præget af store forskelle - nogle er samlere, andre er jægere og oplevelsesrejsende og atter andre har travlt med at udtænke nye planer - men nostalgien ser ud til at tage til med alderen.

Gennemsnitsalderen i Europa er stigende i disse år, så det bør ikke overraske os, at nostalgien har fået en revival. Der fødes færre børn, og folk lever generelt længere, fordi vi aldrig har været sundere og haft så veludviklede sundhedssystemer. Ingen længes tilbage til den tid, hvor mange børn døde i vuggen, og vores ældste døde meget tidligere. I år 1900 var den forventede levetid for europæere omkring 40 år i gennemsnit - bl.a. på grund af høj børnedødelighed - men i dag er den dobbelt så lang. Da Romtraktaten blev undertegnet af EU's grundlæggerlande i 1957, var levetiden stadig kun 67 år, og først efter de glade tressere snegede den sig over 70 år.

Så hvad længes folk tilbage til? At dø tidligere? Eller er det frygten for døden, som tager overhånd og skræmmer os? Hvorfor ikke hellere omfavne de faktuelle fremskridt, som flere generationer har skabt, og som vi burde være stolte over og glædes ved? Er vi plaget af frygt for en fremtid, der måske slet ikke bliver, som vi forestiller os? Fremtiden er svær at få hånd om, men fortiden er lettere at styre. Om ikke andet når fantasien ikke løber løbsk.

EN ROMANTISK AFFÆRE MED FORTIDEN

Nostalgi handler ikke bare handler om en følelse af tab og længsel efter et hjem, der ikke længere eksisterer eller måske aldrig har eksisteret. Det kan også være en romantisk affære med ens egen fantasi, skriver Harvard-professoren Svetlana Boym i sin bog *The Future of Nostalgia*.⁴⁵⁵ Måske er det en længsel tilbage til barndommen, til et privat rum fra en anden tid? Det kan samtidig være et oprør mod den moderne tid, mod fremskridtet, mod globaliseringen eller noget fjerde. Nostalgien handler ikke kun om fortiden, fordi dens bevægelse i tid og rum er tilbageskuende. Den handler også om den måde, vi tænker om fortiden på lige nu, dvs. den handler også om nutiden, og hvordan vi forestiller os, eller drømmer om fremtiden.

I modsætning til melankolien, der kun synker ind i den individuelle bevidsthed, så handler nostalgien for Svetlana Boym også om den måde vi taler og tænker om "forholdet mellem den individuelle selvbiografi og så den kollektive biografi for grupper eller nationer, mellem det personlige og den kollektive erindrings."⁴⁵⁶ Nostalgien følger ikke fremskridtsideologien med dens rette linjer og deterministiske fortællinger fra det 20. århundrede, men den er i stedet *off-moderne*, det vil sige, at den søger at "udforske sideskygger og de afsidesliggende gyder frem for fremskridtets rette vej".⁴⁵⁷ At bevæge sig mellem længsel og re-

fleksion. Man kan opleve både fremmedgørelse og stærke følelser i denne søgen efter uforudsigelige muligheder i jagten på umulige fortider.

Boym flygtede selv fra Sovjetunionen i 1981 og emigrerede til USA, og hun troede så, at hun var kureret fra nostalgien og aldrig ville vende tilbage. For hun havde begyndt et nyt liv i et frit samfund. Men så interviewede hun en gruppe immigranter, og opdagede, at nostalgi blandt mange af dem havde udviklet sig til et tabu. Som en frygt for at blive paralyseret i fortiden, fordi de var så fast besluttede på at forme deres nye liv, uden hjemlængsel. Efter Sovjetunionens fald i 1991 fik Boym lyst til at gense sin fødeby. Hun blev til sin store overraskelse overvældet af nostalgi. Fantomer af familiære ansigter og facader, duften af stegte koteletter i overfyldte køkkener, og selv lugten af urin og svamp i dekadente gange genskabte en sky af indre minder, og de overvældede hende og gjorde hende stum. I sin bog tager hun os på en rejse gennem europæiske byer fra Moskva til Sankt Petersborg, Berlin og Prag, men også til de imaginære hjemlande for eksilerede forfattere som Walter Benjamin, Joseph Brodsky, Salman Rushdie, Slavenka Drakulic, Vladimir Nabokov, Milan Kundera og mange andre.

Engang troede man, at nostalgi kunne kureres, men på en mærkelig måde har fremskridtet forstærket den. Noget tyder på, at revolutioner og store samfundsmæssige forandringer virker som fremkaldervæske for den nostalgiske følelse. Walter Benjamin skrev allerede i 1935, at "det lige præcist er det moderne, der altid fremmaner forhistorien." På det tidspunkt var Europas historie ved at forandre sig på dramatisk vis. Han tænkte dialektisk, og så fortid, nutid og fremtid som tider, der overlejrer hinanden, og enhver tid drømmer om den næste. Ved at gøre det, reviderer man også tiden før den. Nutiden vækker drømme fra fortiden, forbliver opsvulmet af dem og den sammensættes på nye måder. Benjamin længtes ikke tilbage til en oprindelig fortid, men legede i stedet med og tænkte kritisk over fortiderne, uden at miste et håb om fremtiden. Han var som flygting fra Hitlers nazistiske Tyskland gået i eksil i Frankrig, og han fornemmede den større katastrofe, der nærmede sig, og nærrede ingen hjemlængsel.

Walter Benjamin udgav sit sidste værk i 1940, da 2. Verdenskrig var brudt ud. I sine teser om historiens filosofi dvæler han også ved maleren Paul Klees berømte værk, "Angelus Novus": "Det viser en engel, der kigger, mens han er på vej til at bevæge sig væk fra noget, som han betragter. Hans øjne stirrer, hans mund er åben, hans vinger er foldet ud. Det er sådan, man illustrerer historiens engel. Hans ansigt vender i retning af fortiden. Hvor vi fornemmer en kæderække af begivenheder, ser han en eneste katastrofe, som dynger vraggods op på vraggods og kaster det foran sine fødder. Englen vil gerne blive, vække de døde og gøre det helt, der er blevet smadret. Men stormen blæser fra paradiset; den har fanget hans vinger med en sådan voldsomhed, at englen ikke længere kan lukke dem. Denne

storm kaster ham uimodståeligt ind i den fremtid, som han vender ryggen til, mens den store dyng af debris foran ham vokser op imod skyerne. Denne storm er, hvad vi kalder fremskridt.”⁴⁵⁸

Maleriet købte Benjamin i 1921, da han stadig befandt sig i München, men i 1933 måtte han flygte væk fra nazisterne og efterlade maleriet der. Bagefter skrev han, at ”englen ligner alt det, som jeg var nødt til at forlade: personer og frem for alt ting.” Så refleksionerne om englens betydning rummer et personligt lag, nemlig om alt det Benjamin selv har mistet. Og den forandring, der er på vej. I september 1940 kunne Walter Benjamin ikke længere bære byrden, og han tog sit eget liv på den fransk-spanske grænse, da han forsøgte at flygte fra det nazi-venlige Vichy regime i Sydfrankrig. På hans mindsten i den catalanske by, Port Bou, står der, at ”der er intet civilisationsdokument, der ikke på samme tidspunkt er barbariets dokument.” På gravstenen kaldes Benjamin for ”en tysk filosof”, men da han begik selvmord, følte han sig ikke længere som tysker. Måske burde man have skrevet ”den sidste europæer” - for sådan kaldte Benjamin sig selv.

Han var måske tynget af følelsen af, at Europa var ved at gå under. Året inden havde Europas to stærkeste totalitære magter, Tyskland og Sovjetunionen underskrevet Molotov-Ribbentrop pagten, Tyskland havde invaderet Polen, og Anden Verdenskrig var brudt ud. På det tidspunkt var Hitlers tropper rykket ind i Paris, og i Frankrig og i Vichy-området blev jøder fanget og sendt videre til koncentrationslejre i øst. Det var en ny europæisk orden, hvor nazisterne ønskede at herske over hele kontinentet. De kaldte det fremskridt. Heldigvis tabte de Anden Verdenskrig, men deres gerninger kom til at ændre europæernes liv for altid.

Fremtiden blev en anden end det tyske tusindårsrige, som Hitler drømte om, men også et andet fremskridt, end hvad Walter Benjamin i sine sidste øjeblikke kunne forestille sig. Ingen af dem kendte den skæbne, der ventede dem, og erfaringerne var vidt forskellige. Svetlana Boym mener, at man bør skelne mellem to typer hjemlængsel, der er meget forskellige. Den *refleksive* nostalgi kigger på fortiden med et kritisk blik og anerkender, at noget måske er tabt i undervejs, men den anerkender samtidig, at meget også er vundet i forandringen. Den *restorative* nostalgi er en hjemlængsel efter at genetablere det gamle, som man tror, det var, eller gerne vil have det til at være. Det er især den restorative nostalgi, som nationalisterne og populisterne forfalder til.

I sin mesterlige film, *Cold War*, undersøger Pawel Pawlovski nostalgien, som den kom til udtryk under den kolde krig. Musikeren Wiktor bliver af kommunistpartiet sendt ud til polske landsbyer i 1949 for at finde den oprindelige og autentiske lyd fra det polske folk, som kommunisterne drømmer om at mobilisere for sit nationale projekt. ”Er du ikke bange for, at det er for primitivt,” spørger chaufføren Kaczmarek allerede i første scene, hvor Wiktor sammen med en

anden musikkyndig ligger bag i den nedslidte varevogn for at lytte til de seneste lydoptagelser. Wiktor tror ikke på noget, han tror ikke på Gud, han lytter ikke til Radio Free Europe, han nærer ingen illusioner om det nye Polen og har et fjernt blik. Men han elsker stadig musikken. Han får til opgave at samle ”smer-tens musik, ydmygelsens musik og glædens musik” fra landsbyerne og lære unge polske bønder og arbejdere at optræde i det nye folke- og dansekor for kommunistpartiet, Folket og Fædrelandet. Chaufføren, der senere gør en stor karriere i partiet, bliver leder af akademiet og koret, der siden sendes på turne til Moskva, Berlin og rundt i hele Øst- og Centraleuropa med sange, der bliver stadig mere ideologiske og hylder Stalin som leder. Vi hører Kaczmarek klage over, at en af sangerne ”er for mørk”, og at koret bør vise ”rene polske og slaviske træk”. Han sværger gerne ”på de store patrioter og kommunister” for at komme frem i sin karriere, og nationalismen er i høj kurs i den unge polske nation.

Wiktor, der undervejs forelsker sig i den lyshårede unge sangerinde Zuzanna, ønsker at flygte til det frie Vesten, og han forsøger at få Zuzanna til at flytte med ham til Paris. Det er en film om både den restorative nostalgi, som kommunistpartiet dyrker som magtinstrument, og den personlige nostalgi og længsel efter at finde den musikalske kærlighed i et frit liv uden tvang, hinsides den Berlinmur, der snart er ved at blive rejst. Wiktor slipper ud og får større materiel frihed som musiker på jazzklubber i Paris, han får sig en fransk elskerinde, men han er ikke til stede og føler, at han lever et meningsløst liv i løgn. Hans elskede Zuzanna blev tilbage i Polen, fordi hun ikke kunne besvare de eksistentielle spørgsmål, som hun stillede til sig selv: Hvem vil jeg være? Hvad skal jeg lave? I Paris har Wiktor masser at lave, men han ved ikke længere, hvem han er - uden sin elskede. Det er en bevægende film om de mange længsler, tab og forandringer, som finder sted i de mange krydsninger af livet på tværs af den Berlinmur, der har delt Europa og mennesker, der elsker hinanden. Vi ser samfundssystemer på begge sider af muren, som har hver deres rædselskab, dekadence og løgn, og som hver har deres fortællinger, hvor de enkelte personer kæmper for at finde deres egen identitet. Intet er så enkelt, som det umiddelbart forekommer. Filmen, der blev vist i biografene i 2018, er på et andet niveau et historisk drama om det moderne Polen, der taber sig selv undervejs og ikke kan finde en mening midt i forandringerne.

NOSTALGISK NATIONALISME

Kollektiv nostalgi er et emotionelt våben, der er i stand til at mobilisere en nation bag et fælles mål, skriver Eduardo Campanella og Marta Dassù i bogen *Anglo Nostalgia*.⁴⁵⁹ For dem at se er Brexit et klart udtryk for ”den nye tidsalder af nostalgisk nationalisme”, hvor de udstødtes økonomiske smerte og sociale foran-

dringer i kølvandet på indvandringen, får folk til at længes tilbage til det gamle britiske imperium. Der er ifølge dem tre faser i den nostalgiske fortælling, nemlig ”de gyldne år”, ”det store sammenbrud” og ”den aktuelle utilfredshed”, hvor de nostalgiske nationalister forsøger at bringe de sårede og fortabte tilbage til den gyldne tid. Men det er ikke bare briterne, der er forført af nostalgis kraft.

De nye populistiske protestpartier på det yderste højre og venstre har været særligt dygtige til at skabe en antiestablishment politik, der retter sig imod eliten. De begræder samfundets forfald i forhold til ”den gyldne æra”, og de sætter ord på længslerne tilbage til en enklere fortid, der var mere overskuelig, og hvor livet var mere forudsigeligt. Især partier på det yderste højre har været dygtige til at udnytte nostalgien som politisk motor. De har fremlagt forslag, der bygger på favorisering af den nationale inde-gruppe og etnocentrisme. De bilder vælgerne ind, at det er vejen til at bekæmpe samfundets angivelige forfaldsproces.

Isabel Hoffmann og Catherine de Vries har på vegne af den tyske Bertelsmann Stiftung undersøgt europæernes nostalgiske følelser, og de mener, at den stigende nostalgi i Europa bl.a. kan hænge sammen med globaliseringen. Den har igangsat en gennemgribende social og økonomisk forandringsproces, der af mange opfattes som noget, der udfordrer og skaber spændinger i forhold til status quo, gamle vaner, traditioner og livsstil. Langt fra alle nostalgikere er antiglobalister eller nationalister for den sags skyld. For andre kan det handle om en mere konkret længsel tilbage til velfærdsstatens storhedstid, hvor velfærden voksede og ikke blev skåret ned. Nogle middelklassefamilier og unge længes måske efter en tid, hvor det stadig var muligt for en almindelig lønmodtagerløn at købe egen bolig i en af de byer, som de gerne vil bo i. Atter andre længes tilbage til en førmoderne tid, hvor hverdagens lokale liv var mere simpelt og ikke så præget af stress, kompleksitet, konkurrencekapløb og hastige teknologiske forandringer.

Det er fristende for politikerne at bruge nostalgien som løftestang for deres politiske projekt, men som den franske historiker, Pierre Rosanvallon har sagt, er ”den nostalgiske politik ikke levedygtig, fordi der ikke findes en måde at vende tilbage til en tidligere form for organisering af kapitalismen: skiftet til en økonomi drevet af innovation kan ikke vendes.”⁴⁶⁰ Han efterlyser en ny model for solidaritet og integration, der giver plads til det personlige i et samfund af lige borgere. Det kræver en aktiv politik, der fokuserer mere på at sikre de universelle og fælles rettigheder, hvor den demokratiske lighed og medborgerskabet sættes i centrum.

Han tvivler også på, at det er muligt - som nogle drømmer om - at vende tilbage til en socialdemokratisk nationalstat, fordi den gamle sociale kontrakt er brudt sammen, den kapitalistiske økonomi er præget af et konstant innovationspres, den moderne individualisme er udbredt, og der har været en tilbagegang for de klassiske dyder om engagement i det civile samfund. Et progressivt politisk

projekt må tænke individualismen ind i sit projekt. At mobilisere følelserne bag en nostalgisk hjemlængsel til en oprindelig nationalstat kan ikke ændre det forhold, at hvert enkelt individs historie formes mere af de personlige livserfaringer end af en snæver stands- eller klassebevidsthed, der er afledt ud fra såkaldt objektive økonomiske forhold. De sociale og økonomiske vilkår spiller ind, men der er også så mange andre erfaringer, der præger den enkelte som person.

Man kan heller ikke ignorere følelserne i det politiske rum. Historien om hverdagen i selv relativt stabile demokratier er, at de ikke bare er præget af rationelle og kølige valg, hvor de frie samfundsborgere hver for sig søger at maksimere deres egne interesser, og de folkevalgte politikere ud fra grundige og faktabaserede analyser altid træffer oplyste valg til det fælles bedste. Der er en masse andre ting på spil, som ikke kan sættes på faste matematiske formler, ikke kan beregnes ud fra grundige studier af meningsmålingerne og heller ikke kan presses ned i en avanceret spilteori, så vi kan forudsige X, Y og Z i europæisk politik. Den neuropsykologiske forskning har vist, at følelserne for fortiden, og det man kender, ofte er stærkere end følelsen for det ukendte land, som er fremtiden. Så politikere, der spiller fortidens kort, har ofte et emotionelt forspring i forhold til dem, der kigger frem.

Alle samfund er fyldt med følelser, og Europas liberale, kristne og sociale demokratier er ingen undtagelse. Den store udfordring er at formulere et nyt progressivt og demokratisk projekt, der kan knytte folks stærke følelser for det velkendte - herunder hjemnationen som en beskytter af deres politiske frihed og sociale sikkerhed - sammen med de nye institutioner i Europa, så borgerne ikke føler, at de mister noget, de har kært og holder af, men faktisk føler, at disse universelle rettigheder og værdier kan beskyttes endnu bedre gennem EU-samarbejdet. I stedet for at hænge fast i en oprindelig nostalgisk følelse, der fikseres i tid og rum, skal den forandres politisk og bringes videre. Folk skal ikke frygte, at de kan ende som sociale tabere eller opleve sig som helt fremmedgjorte og ensomme individer, der føler, at de mister kontrollen midt i den systemiske forandringsbølge, der udgår fra den globale kapitalisme og konkurrencens hårde innovationspres.

Den politiske elite bedrager sig selv, hvis den tror, at flere generationers økonomiske fremskridt, øget velstand og politisk frihed automatisk vil føre til en stadig mere civiliseret og oplyst offentlig samtale, der er baseret på rationelle argumenter, videnskab og fakta. Og de bedrager sig dobbelt, hvis de tror, at fornuften kan frigøre sig fra følelserne. Følelserne spiller en meget stor rolle i moderne politik, og med de allestedsnærværende sociale medier er deres betydning vokset. Vil man forstå europæerne, og hvad der driver dem, er man også nødt til forstå deres følelser. Den udbredte nostalgi, denne hjemlængsel, er en af dem. Og den er knyttet til en række andre følelser.

FØLELSERNES POLITIK

Filosoffen Martha C. Nussbaum skriver i sin bog *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*, at de offentlige følelser - som frygt, vrede, sympati, afsky, misundelse, skyldfølelse, sorg og kærlighed - der i perioder er ”intense, kan få meget store konsekvenser for en nations fremskridt i retning af dets mål.”⁴⁶¹ Hun advarer mod at tro, at intense følelser i det politiske liv i særlig grad er henvist til fascistiske og aggressive samfund, mens de liberale demokratier derimod har en kultiveret og dannet måde at kanalisere de menneskelige følelser ind i rationelle argumenter. Man skal ikke bilde sig ind, at det liberale demokrati alene er opfyldt af oplysningsfilosofiens kølige og kritiske fornuft, mens følelserne er trængt helt i baggrunden. Det er de ikke. Selv argumenter og beslutninger, der på overfladen kan virke faktabaserede, har en følelsesmæssig klangbund. ”Følelser, der rettes mod nationen og dets mål, har regelmæssigt hjulpet med at få folk til at tænke større tanker og igen forpligte sig til et større fælles bedste.”⁴⁶²

Overlader man det til de antiliberala kræfter at præge det følelsesmæssige landskab, får de fordel af at præge folks hjerter. Risikoen er, at folk så begynder at tro, at liberale værdier er lunkne og kedelige, argumenterer Nussbaum. Hun mener, at Abraham Lincoln, Martin Luther King Jr., Mahatma Gandhi og Jawaharlal Nehru var så store politiske ledere for deres liberale demokratier, fordi de forstod at røre folks hjerter og bevidst vække stærke følelser, der skulle inspirere borgerne til at tage del i det fælles arbejde, der lå foran dem. Alle politiske principper, gode såvel som dårlige, har brug for emotionel støtte for at opnå stabilitet over tid.

Politikerne kan i visse situationer gøre brug af nostalgien som løftestang for deres magtpolitiske ambitioner. For alle vælgere - selv de bedst informerede og mest politisk bevidste vælgere - tænker og handler ofte med deres hjerte. Vi lytter også til vores følelser, når vi træffer beslutninger. Behovet for at føle sig hjemme er en meget stærk følelse, som ingen kan ignorere. Det er bedst, hvis man bruger den reflektive nostalgi, hvor man anerkender gode erfaringer fra fortiden, men samtidig bruger dem til at fortælle en historie, om hvordan disse erfaringer kan gøre os stærkere i fremtiden.⁴⁶³ Man kunne også kalde det for en proaktiv nostalgi, der bringer os videre i stedet for at gøre os til fanger af en forestillet fortid, der aldrig kommer tilbage.

Folk er generelt rimeligt fleksible overfor forandringer, især når de føler overskud, velvære, tryghed og tillid. Positive billeder og oplevelser stimulerer folk til at være mere åbne, end hvis de f.eks. rammes af mange negative og krisefyldte informationer.⁴⁶⁴ Det er nemmere for folk at omfavne forandring, hvis de er fulde af håb. Men hænger de fast i frygt og bekymringer, er modviljen til forandring større. I de sidste to årtier har mange politikere mobiliseret på frygten. Det har

været den lette og hurtige opskrift til at få vælgerne til at makke ret og acceptere indskrænkninger i deres gamle frihedsrettigheder. Og det har været en metode til at få folk disciplineret økonomisk og politisk. Men frygtens politik har negative sideeffekter. Den udløser mere frygt, mere mistillid, flere bekymringer for fremtiden, nostalgisk længsel og giver mere vind i sejlene til autoritære ideologier. Frygtens politik er en demokratisk blindgyde. For enden af dens kortsigtede reaktioner på alle de imaginære ydre trusler ligger den autoritære politik og i værste fald opløsningen af demokratiet.

I stedet for at satse på frygtens politik kan vi i Europa vælge håbets politik, der skyder sig ind mellem nostalgien og den naive fremskridtsoptimisme. Det er en transformativ, realistisk og handlingsorienteret politik, der utrætteligt søger at gøre noget ved samfundets største problemer og samler kræfterne om at gøre Europa til et bedre sted at leve. Drivkraften i håbets politik er et stærkt ønske om retfærdighed og viljen til at kæmpe for den, uanset hvor stor modstand man møder. At vælge håbet betyder, at man ikke giver op i kampen for at skabe forbedringer og forandring af ens livsvilkår, selv i de uundgåelige øjeblikke i livet, hvor fortvivlelsen, kynismen og mismodet trænger sig på.

FORSKEL PÅ LALLEGLAD OPTIMISME OG HÅB

Sig ja til livet på trods af alt. Sådan lød titlen på en bog, som psykiatrikeren Viktor Frankl skrev efter tre års ekstreme lidelser og tortur som fange i de nazistiske koncentrationslejre Theresienstadt, Auschwitz og Dachau under Anden Verdenskrig. Han overlevede, men mistede sin kone og forældre, der var blandt de millioner af jøder, som blev likvideret i dødslejrene. Frankls bog blev siden oversat til engelsk i 1959 og kaldt *Menneskets søgen efter mening*. I hans rystende øjenvidneskildring af hverdagen i koncentrationslejren, midt i den tragiske og smertelige erfaring, møder man som læser en stærk tro på livet hos et menneske, som ellers er frataget næsten alt. Men man kan ikke fratage mennesket den sidste rest af håb og frihed til at søge mening selv midt i de værste lidelser. Frankl kalder det for tragisk optimisme. Man kunne også kalde det for håbets vej. Det er en af de mest livsbekræftende bøger, jeg nogensinde har læst. Selv humorens lys og latter finder vej ind i de små sprækker af liv, som det viljestærke menneske kan fremkalde i sit indre og holde op som et skjold. Med det kan man overleve og bevare håbet selv i de meste ekstreme situationer, hvor koncentrationslejrenes fangevogtere systematisk og med vold forsøger at nedbryde enhver fanges moral for at forvandle det til et vegeaterende dyr.

”Vi må aldrig glemme, at vi kan også finde mening i livet, selv når vi konfronteres med håbløse situationer, stillet overfor en skæbne, som ikke kan ændres. For

det afgørende er at bære vidnesbyrd om menneskets unikke potentiale til, når det er bedst at forvandle en personlig tragedie til en triumf, at vende ens skæbne til en menneskelig bedrift.”⁴⁶⁵

Ethvert menneske har eksistentielt set frihed til at vælge, hvordan man forholder sig til de vilkår og ydre krav, man møder i livet. Frem for at forfalde til desillusion, modløshed, selvmedlidenhed og trøstesløshedens tyranni kan man aktivt vælge - hver eneste time og hver eneste dag af sit liv - at tage ansvar, træffe moralske valg, bruge sin kreativitet og fantasi til at give livets handlinger mening. Selv når livsvilkårene kan føles meningsløse, urimelige og uretfærdige, har vi muligheden for at gøre noget. Frankls bog rummer stor visdom om, hvordan man som menneske kan tackle kriser og ydre chok, der opleves som farlige, smertelige og måske i værste fald livstruende. Eller som han siger sidst i bogen: ”Verden er en forfærdelig tilstand, men alt vil blive værre, medmindre hver af os gør sit bedste.”

Vi får sikkert brug for Frankls livsfilosofi i de kommende år. Klimaforandringerne og de andre globale megakriser kan mutere i løbet af 2020'erne. Alt kan blive meget værre, hvis ikke vi anstrenger os og kaster al energi ind på at tackle de sammensatte udfordringer, der overskrider og sprænger de gamle grænser. Det kræver mod og politisk vilje. Mere håb i stedet for den allestedsnærværende frygt for fremtiden.

I den gamle magtpolitikens tjeneste vil nogle kynikere og vanepessimister givet forsøge at latterliggøre eller håne folk, der siger, at de ”håber”. I deres optik er håb en praksis for naive og følelsesrige sjæle, der drømmer om fine luftkasteller, men aldrig udretter noget i livet. Sagen er bare, at kynikernes egen manglende tro på muligheden af radikale forandringer igen og igen er modbevist i historien. Den danske andels- og højskolebevægelse voksede frem midt i en stor international økonomisk krise, hvor bønder og husmænd gennem praktisk handling trådte i karakter som selvbevidste og myndige mennesker. Siden lykkedes det for arbejderbevægelsen og kvindebevægelsen at tilkæmpe sig sociale og demokratiske rettigheder, som tidligere generationer troede kun tilkom den gamle formuende klasse af privilegerede mænd.

I de seneste år har vi set, hvordan modige kvinder i MeToo-bevægelsen er stået frem og har afsløret magtmisbrug fra magthavere, der har presset, truet og chikaneret underordnede kvinder til seksuelle ydelser. Mandlige magthavere, der tidligere troede, at de som gamle herremænd kunne tillade sig at lægge deres hånd på kvinderne og misbruge dem seksuelt, er blevet væltet og udstillet offentligt. Frigørelsen kan først føres helt igennem, når magthaveren fjerner sin hånd fra den andens krop og stiller hende eller ham fri til selv at vælge. I den gamle patriarkalske orden forsøgte manden at bilde de underordnede ind, at det var normalt, men på et tidspunkt bryder de gamle forsvarsværker sammen.

Ingen af de folkelige bevægelserne var lykkedes i deres kampe, hvis ikke de byggede på et håb om, at det nyttede at gøre noget og sige fra. Og samtidig satte de ord på det politiske ønske om at skabe demokratisk lighed og social retfærdighed til gavn for den jævne mand og kvinde. Håb er ikke for naive sjæle, men for hærdede sjæle, der har karakter- og viljestyrke til at kæmpe selv for mål, der virker urealistiske eller affejes med hård hånd af de magteliter, der føler sig tryggede i komfortzonen og selvbehageligt forsvare deres gamle orden.

Europas historie er et levende vidnesbyrd på, at vi ofte kan udrette meget mere, end vi forestiller os. Hvem havde for eksempel troet, at der ud af Anden Verdenskrigs rædsler ville vokse en europæisk velfærdsmodel og opstå et forpligtende samarbejde på tværs af grænserne, som frembragte store sociale og menneskelige fremskridt i flere generationer? Hvad sagde de kyniske magtpolitikere, da vi var millioner af europæere, der i firserne gik i fredsdemonstrationer for atomnedrustning og krævede et opgør med den kolde krig og Europas deling? Kynikerne betragtede os fredsaktivister som barnlige og naive sjæle, der ikke forstod den kølige realpolitik. Men de magtfulde politikere tog fejl, for de så ikke den enorme kraft og det håb om forandring, der spirede op i det civile samfund. Berlinmuren faldt, den kolde krig blev afsluttet og Europas to halvdele blev genforenet.

Hvem af alle de magtpolitikere, der har i årevis har været forankret i den fossile økonomi, troede, at EU en dag ville sætte håndfaste mål om at blive et klimaneutralt kontinent, og mange medlemslande ville lægge skrappe planer for reduktion af CO₂-udledningerne? Og målsætningerne blev gradvist løftet. Det skete, fordi klimabevægelserne mobiliserede og skabte håb om, at en anden fremtid er mulig, og fordi aktivisterne var bakket op af solide videnskabelige analyser fra verdens førende klimaforskere.

Nogle klimaaktivister er utålmodige og vil som Greta Thunberg og Extinction Rebellion have, at vi går i panik. Også de tager afstand fra dem, der *bare* håber. Hvis fordømmelsen retter sig mod dem, der optimistisk håber, at nye teknologier og det økonomiske fremskridt af sig selv nok skal stoppe de menneskeskabte klimaforandringer, er kritikken berettiget. Vi har kun ni år til at lave en radikal kursændring i Europa og globalt. Hvis vi skal holde temperaturstigningerne under 1,5 °C i forhold til det førindustrielle niveau - eller selv et godt stykke under 2 °C - er det ikke nok at drømme om, at nye teknologiske fugle lander på taget. Der skal meget mere håndfast handling til. Uden politisk kamp vil der næppe ske noget. Men når kyniske politikere eller utålmodige aktivister tager afstand fra de håbefulde, forveksler de håb med optimisme.

Det er ikke den lalleglade fremtidsoptimisme, vi har brug for i Europa. Der er stadig ufattelig meget, der kan gå galt, fordi menneskeheden i de sidste årtier har ophobet flere CO₂-udledninger i atmosfæren end på noget andet tidspunkt i hi-

historien. Vi har et tungt kollektivt arvegods, vi skal frigøre os fra. Men det menneskelige sind er lunefuldt, og nogle gange går tingene faktisk galt i politik, så man ikke når de fælles målsætninger og planer for en reduktion af de globale CO₂-udledninger. Optimisten vil feje al kritik og kritiske risikovurderinger til side og bilde sig selv ind, at der nok skal komme et eller andet teknologisk gennembrud i sidste øjeblik, der vil redde os. Man kan kalde det affirmativt selvbedrag. Sådan tænker den håbefulde ikke, for deres *mindset* er af en anden art end optimisternes.

Allerede i 1990 spurgte den amerikanske historiker Christopher Lasch, hvad forskellen er på optimisme og håb. Det første er en sindstilstand, hvor man blindt tror på fremskridtet, og at menneskeheden i en konstant bølge af teknologiske innovationer vil få stadig højere levestandard og bliver stadig mere oplyst. Optimisten har selvfølgelig en vis grund til optimisme, for i de sidste tre årtier er der gjort store økonomiske og sociale fremskridt som led i globaliseringen. Men optimisten forlænger sin fortid med brædder ind i fremtiden og laver lineære fremskrivninger, hvor han eller hun forestiller sig, at det nødvendigvis også vil gå godt i fremtiden. Optimisten bilder sig så ind, at vi nok skal nå at løse klimaproblemerne gennem et fortsat teknologisk fremskridt. Det ser man stadig mange politikere gøre, og de får nogle rådgivere til tegne imaginære fremtidsscenerier med en hockeystav, hvor de sværeste og hurtigste CO₂-reduktioner først skal ske om mange år. Det er særligt bekvemt, for så skal der ikke gøres så meget i indeværende valgperiode. Optimisterne gør det nemt for selv og udskyder de svære beslutninger til et senere tidspunkt i stedet for at forholde sig hudløst ærligt til realiteterne. ”Optimismen er som et opiat, ikke bare fordi den luller os ind i en falsk sikkerhedsfølelse, men også fordi vi ordinerer den til os selv (..) som en modgift mod depression,” skrev Lasch.⁴⁶⁶

Selvom optimisterne plejer at betragte sig som håbets parti, har de slet ikke brug for at håbe, for de føler allerede, at de har historien, oplysningen og fremskridtet på deres side. De har en blind tro på, at tingene altid får en *happy end* med fortsatte fremskridt. De håbefulde dyrker ikke denne form for fremskridtsreligion, for hvis fremskridtet allerede er sikret, og man tror, at man på forhånd har sejret i historien, og teknologien altid vil være på ens side, hvorfor skal man så håbe? Nej, håbet stammer fra noget helt andet. For Lasch bygger den på en forestilling om retfærdighed, og at det gode vil vinde over det onde til sidst, og at det forkerte vil blive gjort godt igen. Håbet stammer fra en uafrystelig og dybt rodfæstet tro på livet. Selvom man kan blive ramt af skuffelser, nye tilbageslag, det værste kan ske, og fremtiden er umulig at kontrollere, så føler man sig overbevist om, at man nok skal klare de prøvelser, som man sættes på. Man tør håbe, også når det er svært. Man holder håbet i live, selv når der måske endda kan findes rationelle grunde til en vis pessimisme.

Christopher Lasch henviser som eksempel til borgerrettsforkæmperen Martin Luther King Jr., der selv skelnede mellem optimisme og håb. King fortalte sin menighed i Montgomery, at han ikke længere var optimist, men at han stadig havde håb. ”Han havde set for mange lidelser til at omfavne fremskridtsdogmet,” som Lasch bemærker.⁴⁶⁷ Selvom King mødte had, racisme og undertrykkelse i sydstaterne og fra etablerede dele af det amerikanske samfund, og selvom han som andre sorte amerikanerne havde tusindvis af grunde til at føle vrede over flere århundreders slaveri og raceadskillelse, kunne det ikke knække det håb, der var født i en lykkelig barndom og opvækst fyldt med kærlighed. Så King opgav aldrig kampen, fordi han havde et stærkt håb om den dag, hvor uretfærdigheden og undertrykkelsen af de sorte i Amerika, med hans egne ord, ville blive ”forvandlet til en oase af frihed og retfærdighed”.

HÅBET SKABES I BLUES OG BEVÆGELSER

En af de mænd, der deltog i borgerrettsbevægelsens marcher i tresserne, er filosofen Cornel West. Han mener, at håbet er udspændt på en tynd line, og ”det sande håb er funderet i en særdeles rodet kamp.”⁴⁶⁸ Den kan blive forrådt af naive projektioner om en bedre fremtid og den overfladiske optimisme, advarer han. West taler om det hårdt tilkæmpede håb, der er opøvet i kamp med de barske realiteter i hverdagens kampe. Han taler om et håb med moralsk ryggrad og indre styrke, der kan være mærket af blod, sved og tårer i evige kampe for at overvinde fortvivlelsen og dødsangsten, men den håbefulde lader aldrig fortvivlelsen få det sidste ord. West bruger blues-musikken som metafor for håbet. Den spredte sig fra syd mod nord, blandede sig med jazz, gospel og rock and roll, fik folk til at danse og drømme og som med sjæl sang om hverdagslivets tragedier og komedier uden at miste jordforbindelsen til det virkelige liv. Det står ifølge ham i skarp kontrast til ”den billige optimisme i det markedsdrevne Amerika, hvor Disneyland sælges som paradys på jord.”

Borgerrettsbevægelsen, menneskeretsbevægelsen, fredsbevægelsen, miljøbevægelsen, Black Lives Matter, MeToo og de andre bevægelser er vokset frem i en tid, hvor menneskeheden har lavet historisk store ødelæggelser af naturen og sat fart i klimakatastrofen. Millioner af europæere har oplevet arbejdsløshed, udstødning eller nedslidning og ifølge WHO oplever en fjerdedel af europæerne hvert år depressioner eller angst. Sådan er de barske realiteter også. Men bevægelserne og de mange kampe for en bedre fremtid skaber håb og tilbyder nye begyndelser. Ved at handle, at sætte sig i bevægelse sammen med andre og at involvere sig som menneske forvandles de individuelle bekymringer og den enkeltes frygt til kollektive forandringer, der overvinder det, som tynger den enkelte. Den franske

eksistentialist Gabriel Marcel har sagt det på den måde, at for den menneskelige sjæl er håbet som åndedrættet i den levende organisme. Det er en kropslig erfaring. Det inkarneres. "Når håbet mangler, tørrer sjælen ud og visner."⁴⁶⁹ Håbet skabes sammen med andre mennesker og aldrig alene, mener Marcel: "Der kan ikke være noget håb, der ikke konstituerer sig gennem et vi og for et vi."⁴⁷⁰

Nogle gange skal der kun en person eller nogle få personer til at inspirere en bevægelse, som skaber samfundsforandringer i stor skala, som forfatteren Rebecca Solnit har mindet om. "Nogle gange kan få passionerede folk ændre verden, nogle gange starter de en massebevægelse og millioner følger efter; nogle gange er disse millioner ophidsede på grund af den samme vrede eller det samme ideal, og forandringen kommer til os, som når vejret skifter. Alle disse transformationer har det til fælles, at de begynder i forestillingsevnen, i håbet," fastslår hun.

Håbet er troen på en anden og bedre fremtid. Og det er kilden til enhver for form politisk forandring. At håbe er, som Rebecca Solnit har sagt, også "et væddemål på fremtiden, på dine længsler og på muligheden for, at et åbent hjerte og usikkerhed er bedre end dysterhed og sikkerhed."⁴⁷¹ Faktisk er nogle af de mest banebrydende ideer og teknologiske innovationer i historien skabt under eller i kølvandet på store økonomiske kriser. Menneskets evne til at overvinde de forhindringer, vi møder på vor vej, er et historisk faktum. Vi kan skabe nye synteser, ideer og drømme ud af den modstand, som vi møder undervejs.

Håbets politik bygger på et helt andet livssyn end frygtens politik, der er angst for fremtiden, eller den tryghedsnarkomani, der kan gribe status quo politikere, der klamrer sig til deres gamle orden. Håbets livssyn stammer dybest set fra kærligheden til livet i dets mangfoldighed. Ikke angsten for at leve det. Martha Nussbaum siger, at "den første årsag til at føle håb er, at det holder kærligheden og tilliden i live".⁴⁷² For hende at se står håbet i modsætning til frygten. "Håbet ekspanderer og bølger fremad, frygten skrumpes bagud. Håbet er sårbart, frygten er selvbeskyttende", fordi håbet knytter sig til en tro på, at man via praktiske skridt kan realisere visionerne for en bedre verden. Frygten derimod ender som fange af den negative tænkning og handlingslammelsen, fordi man hele tiden søger at minimere risikoen for nederlag og tab.⁴⁷³ Den frygtssomme kræver kontrollen tilbage og ønsker at eliminere alle fejl og potentielle risici.

Det håbefulde menneske accepterer derimod, at livet er ufuldstændigt, at fremtiden rummer mange ubekendte, at livet er præget af radikal uforudsigelighed, og at vi som mennesker og fællesskaber kan begå fejl. Alligevel bygger man sine handlinger på håb, fordi man inderst inde ved, at vi som mennesker kan forbedre os og gøre verden til et bedre sted at leve. Eller som min datter har formuleret det så fint i et essay, hun har skrevet om håbet i eksistensen: "Mennesket søger på alle måder at være noget mere end et væsen begrænset af døden. Håbet

udtrykker menneskets potentialitet som mystisk væsen. I håbet ser man udover sit ego (der har angst og frygter) ved at forestille sig og se værdien i det gode, sande og smukke, ved at tro på, at det findes og kan findes i os selv.⁴⁷⁴ Albert Camus har sagt det på meget poetisk måde: ”I den dybeste vinter opdagede jeg omsider, at der var en uovervindelig sommer inden i mig.”

Filosoffen Immanuel Kant argumenterede i sin tid for, at vi bør ”vælge håbet som et praktisk postulat”. Selvom fremtiden er usikker, og at man ikke kan tage kontrollen og eliminere denne fundamentale usikkerhed, hævder Kant, at man af praktiske årsager bør antage, at menneskeligt fremskridt er muligt. Uden håbet om, at bedre tider vil komme, ”ville den ærlige længsel efter at gøre noget brugbart for det fælles bedste aldrig have opildnet det menneskelige hjerte.”⁴⁷⁵ Håbet er et eksistentielt valg. Eller et praktisk valg om man vil.

Yes we can, sagde Barack Obama, da han i 2008 blev valgt til præsident og lovede at forandre et USA, hvor ulighederne havde nået historiske højder, og samfundet var præget af politisk, kulturel og social splittelse. Han tilbød ikke bare en teknokratisk løsning på den utryghed, som globaliseringen og Wall Streets finansielle magt havde skabt blandt amerikanerne. Han blev valgt på valgløfter om at føre en progressiv økonomisk politik, at styrke den sociale retfærdighed og at gøre op med Wall Streets store magt. Han standsede ikke ved den klassiske demokratiske og liberale tilgang om at tæmme kapitalismen og tilbyde nye teknokratiske reguleringer. Nej, han skabte begejstring som kandidat, fordi han tilbød et nyt progressivt projekt, der ”kunne tale et sprog med et moralsk og spirituelt formål.”⁴⁷⁶

Obama tændte et nyt håb blandt de sorte amerikanere, der aldrig havde troet, at de nogensinde skulle se andet end en hvid mand i Det Hvide Hus. Og han skabte håb blandt alle de amerikanere, der var vrede, følte uretfærdigheden og de kulturelle, sociale og økonomiske ydmygelser på kroppen. De længtes efter igen at blive værdsat som en del af et større fællesskab, der viser, at det bekymrer sig for dem. Protesten og vreden handlede ikke bare om noget økonomisk og sociale uligheder, men også om alle de moralske og kulturelle følelser i den enkeltes liv, som knytter sig til dem. I Obamas første valgkampagne for at blive præsident var det oprindelig planen køre på et slogan om ”fremskridt”, men Obamas kampagnefolk ændrede sloganet til ”håb”. For det var den politik, som han allerede praktiserede. Obama rakte hånden frem over midten for at skabe resultater. I stedet for at tale om to Amerika’er og grave dybere kløfter mellem det blå og det røde, det hvide og det sorte, talte han altid om et forenet USA. Håbets politik er drømmen om en samlet nation og et demokratisk samfund, der overvinder de gamle sår.

”Vi vælger håb over frygt,” sagde Obama. ”Vi ser ikke fremtiden som noget, der er udenfor vores kontrol, men som noget vi kan forme til det bedre gennem

en fælles og kollektiv indsats. Vi afviser fatalismen og kynismen, når det gælder de menneskelige forhold; vi vælger at arbejde for verden, som den bør være, og som vores børn fortjener, at den skal være.”⁴⁷⁷ I sin præsidenttid lykkedes det dog ikke for Obama at indfri de enorme forventninger, som han havde skabt i befolkningen. Selvom USA kom hurtigere gennem finanskrisen end Europa, voksede ulighederne, arbejdsløsheden og polariseringen i det amerikanske samfund. Mange almindelige arbejderklassefamilier følte sig svigtet, da de store redningsplaner til bankfolkene på Wall Street blev rullet ud. Problemet var, at Barack Obama i sin praktiske politik ikke fulgte håbets retorik op med konkret handling, så den brede befolkning i deres levede liv følte, at ordene materialiserede sig. Det lagde grunden til de store politiske tilbageslag, der siden fulgte. Hvis håbet skal holdes i live i den brede befolkning, skal det forankres i konkrete og materielle forandringer, som folk oplever som betydningsfulde. Ellers kan det udløse modreaktioner og mange skuffede forventninger. Det er også en vigtig lære for os i Europa.

HVORFOR ER EU-MODSTANDERE STØRRE PESSIMISTER?

Håbet kan virke som et ekstra brændstof, der giver os styrke til at overvinde angsten for forandring. Men der er dog nogle psykologiske barrierer, der skal overvindes hos den enkelte. Flere adfærdspsykologiske forsøg har således vist, at folk har større tilbøjelighed til at knytte sig følelsesmæssigt til noget, der er velkendt, og som man har flere erfaringer med. Det gælder også politiske spørgsmål, og det har været tydeligt i EU-debatten. Folk har mere erfaring med livet i nationalstaten, og de hører mere om den nationale politik end om europæisk politik, og hvad der forhandles om i Bruxelles. Det sidste kan føles fremmedartet, mens det første kan føles mere velkendt.

Præsenteres folk for politiske argumenter, der anfægter deres hidtidige standpunkter, er der overvejende sandsynlighed for, at de går i forsvarsposition. Det viser studier af hjerneforskerne Jonas Kaplan, Sarah Gimbel og Sam Harris.⁴⁷⁸ Når man møder påstande, der strider mod ens hidtidige forestillinger, vælger mange instinktivt at gå ind i en frygt- og forsvarstilstand. Og påstande, der udfordrer ens sociale identitet, har man sværest ved at acceptere.

Når folk har stærke følelser for et politisk synspunkt, er der større sandsynlighed for, at de også vil klamre sig til dette synspunkt, når de stilles over for en beslutning om at ændre status quo. Det kunne f.eks. være ved en folkeafstemning om EU eller om nye tilvalg af dele af det europæiske samarbejde.

Forskning af psykologen og økonomen, Daniel Kahneman, og den matematiske psykolog, Amos Tversky, har vist, at tab af noget velkendt psykologisk set føles dobbelt så smertefuldt som gevinster.⁴⁷⁹ Folk føler altså dobbelt så stor smerte ved

at miste 100 kroner, end de føler glæde ved at vinde 100 kroner. Sagt med andre ord: Et individ skal opleve, at forandringen er dobbelt så attraktiv som status quo, før individet begynder at ændre adfærd og hælder til forandring. Man vender hellere tilbage til status quo-positionen frem for at tage det, man opfatter som chancer.

Professor i økonomi og finansiering, William Samuelson, har i en række eksperimenter vist, at folk, der skal træffe beslutninger, som regel har en aversion mod tab. Psykologisk kan det forklares med et behov for at føle kontrol over begivenhedernes gang. Folk bryder sig ikke om at fortryde, hvorfor de hellere vælger status quo end noget nyt. Det kan man også spore i EU-debatten. For noget tyder på, at modstandere af EU er langt mere nostalgiske end EU-tilhængere. En meningsmåling, som YouGov lavede for Tænk tanken EUROPA i januar 2019 viste, at hele 80 procent af de stærke EU-modstandere er enige i, at verden plejede at være et meget bedre sted.⁴⁸⁰ Kun 52 pct. af de stærke EU-tilhængere deler den opfattelse. Forskellen er hele 28 procentpoint, og den er meget større, end hvis man sammenligner folks uddannelsesniveau eller kulturel åbenhed, der ikke spiller så stærk en rolle for folks syn på fortiden.

Der kan være mange årsager til, at folks holdninger til EU-medlemskabet spiller en stærk rolle i denne sammenhæng, men vi ved fra forskningen, at når folk træffer valg vedrørende fremtiden, kan forudindfattede følelser eller stærke fortællinger fra fortiden spille en meget stor rolle. De bruges som en slags anker for de valg, vi træffer. ”Vi vælger ikke mellem oplevelser, men mellem erindringer af oplevelser,” understreger Daniel Kahneman.⁴⁸¹ Når vi tænker over fremtiden, tænker vi i virkeligheden på en forudelse baseret på fortidens erindringer, erfaringer og følelser. Det giver god mening. I forhold til nationalstaten og den nationale velfærdsmodel er EU med til at forandre status quo. EU udfordrer de gamle måder at gøre tingene på, og ikke alle er lige begejstrede.

I synet på fremtiden er danske EU-modstandere langt mere pessimistiske end danske EU-tilhængere, viste YouGov målingen.⁴⁸² Hele 80 pct. af de hårde EU-modstandere er uenige i, at verden i fremtiden bliver et meget bedre sted. Kun 20 pct. ser optimistisk på fremtiden. Blandt de stærke EU-tilhængere ser man langt lysere på fremtiden. Hele 58 pct. gør det, mens kun 42 pct. ser sort på den. Hårde EU-modstandere ser ud til at være mere nostalgiske og har generelt et mere pessimistisk syn på fremtiden. EU-tilhængerne ser derimod ud til at være langt mindre nostalgiske, og flertallet af dem har et positivt syn på fremtiden.

Det udnyttede fagforeningen 3F, der fem måneder før det danske folketingsvalg i juni 2019 udsendte videoen, *Og det var Daanmark*. Der blev set af millioner af danskere. Videoen sendte os tilbage til 1992, dengang hvor Danmark vandt Europamesterskabet i fodbold, og hvem vil ikke gerne det? ”Kan du huske det?” Siger skuespilleren Jesper Christensen med sin rå og rolige stemme. ”Det

var Danmark. Hele Danmark. Det var rengøringsassistenter, direktører, chauffører, fabriksarbejdere, arbejdsmænd og embedsmænd.” På videoen kan man se dem stå på tribunerne og juble, side om side, røde og hvide. ”Det var fandeme Danmark,” siger speakeren. Og jeg kan også genkende følelsen. Enorme mængder dopamin blev skudt rundt i kroppen, da jeg stod på Rådhuspladsen den 26. juni 1992 og jublede med tusinder af danskere, efter at Danmark havde slået Tyskland i finalen med 2-0.

Det var til at blive høj af. På denne heroiske dag følte vi kollektivt og dybt i vores underbevidsthed, at vi definitivt havde fået revanche for både 1864-krigen og nazisternes invasion. For nu havde Danmark slået den tyske stormagt i fodbold. Endda selvom vi var kommet med på et afbud. Men så rives man pludselig ud af sine medrivende tanker af et sceneskift i videoen. Bang.

På skærmen falder Dannebrog hjælpeløst ned fra himlen. Og så skifter ansigtsudtrykket hos unge såvel som gamle på tribunerne til bekymring, frygt og vemod. De appellerer til min medfølelse. Virkeligheden anno 2019 banker på igen. Jesper Christensen fortæller, at siden 1992 er uligheden steget, der er kommet flere fattige, man kan ikke som i de gode gamle dage trække sig tilbage, når kroppen siger stop, og sammenholdet og solidariteten er røget sig en tur. Ja, ulighederne er steget, men hele fortællingen bygger også på en illusion om, at det var meget bedre i 1992 end i 2019. I virkeligheden tegner videoen et nostalgisk skønmaleri. For tilbage i 1992 havde Danmark slæbt sig gennem 6 års lavvækst, over 318.000 var arbejdsløse, og solidariteten var trængt.

Sammenlignes med 2019 var velstanden meget lavere i 1992, restlevetiden var flere år kortere end i dag, og selv de sociale udgifters andel af BNP var dengang et par procentpoint lavere. I 2019 var dansk økonomi bomstærk, mange flere fik erhvervsfaglige, mellemlange og videregående uddannelser. Valgmulighederne havde aldrig været større. Stort set alle danskere var blevet rigere. Selvom den relative ulighed målt ved Gini-koefficienten var steget noget, var indkomstiligheden dog mindre end i de fleste andre lande. Danmark var desuden et af de EU-lande, der klarede sig bedst gennem finanskrisen, og der er meget at være stolt af i den forbindelse. Alligevel bør man ikke undervurdere de følelser og den usikkerhed, som fæstnede sig hos folk undervejs. For også i Danmark så vi stigende uligheder, som skabte bekymringer ikke alene hos dem, der blev ramt, men også i dele af middelklassen, der frygtede, at de også kunne blive trukket med ned og miste social status.

3F videoen var sigende for alt det, den ikke fortalte, men som den antydede bag billederne og budskaberne. Der var ikke eneste direkte reference til den skelsættende folkeafstemning den 2. juni 1992, hvor 50,7 pct. af danskerne stemte nej til EU's Maastrichttraktat og satte Europa på den anden ende. Og det gav

eliten og resten af Europa et chok, som de ikke have set komme. Men der var givet mange seere, der ubevidst også tænkte tilbage til det øjeblik i deres liv ved synet af billederne af rødhvide fans og glade klaphatte på tribunerne. 1992 symboliserede ikke bare en fodboldsejr, men også et historisk nej, hvor det antiautoritære danske folk gjorde oprør mod eliten. For mange borgere handlede det ikke om økonomisk-rationelle argumenter, men om at forsvare nationalstatens suverænitæt. Ønsket om at bevare det Danmark, som man kender, var langt større end længslen efter at møde noget, som man endnu ikke kendte fuldt ud.

Efter det folkelige nej fik dygtige og snarrådige politikere fra SF, S og de radikale heldigvis udformet et nationalt kompromis, hvor de gav et betinget ja til Maastrichttraktaten, hvis Danmark kunne få fire forbehold til møntunionen, unionsborgerskabet, et overnationalt retssamarbejde og en overnational forsvarsunion. Året efter den 18. maj sagde et solidt flertal af vælgerne ja til unionstraktaten med de fire danske forbehold. Danmark valgte i krisen det samarbejdende folkestyres brede kompromisser i stedet for at kaste sig ud i en langvarig og nedslidende ideologisk skyttegravskrig. Det var sund fornuft. Danmark har nydt godt af betydelige økonomiske velstandsgevinster i det indre marked, som trådte i kraft i 1993. Det har gjort typiske lønmodtagerfamilier mere velstående og hvert år givet dem titusinder af kroner mere i lønningsposen. Men den historie blev desværre ikke fortalt i 3F videoen. Dermed fortrænger den noget, som vi burde tale meget mere om frem for at længes tilbage til en tid, der ikke kommer tilbage.

DEN GAMLE FREMSKRIDTSTRO ER DØENDE

Den gamle verden kan ikke genskabes som andet end en tv-serie, en video eller en personlig erindring i bevidstheden. Fortiden vender ikke tilbage. Alt er forandret, for vi forandrer os med tiden. Men nostalgien lever i bedste velgående, og det hænger sammen med, at fremskridtstroen er gået i stykker. Tidligere generationer havde en forventning om, at fremtiden ville blive bedre for børn og børnebørn, og det gør de ikke længere. I november 2018 offentliggjorde Eurobarometer en undersøgelse, der viste, at 55 pct. af europæerne tror, at deres børns liv bliver sværere end det liv, de selv har haft. Kun 17 pct. tror, at vores børns liv vil blive lettere.⁴⁸³ I Frankrig, hvor vi også set store protestdemonstrationer fra de gule veste, tror 77 pct. af borgerne, at børnenes liv bliver sværere.

Det er også en materiel begrundelse i spil, når folk bliver bange for fremtiden, længes tilbage til fortiden eller gør oprør mod det gamle politiske establishment. Finanskrisen trak en lang hale efter sig med stigende uligheder. I foråret 2018 mente halvdelen af borgerne i Frankrig, Italien, Spanien, Grækenland og Storbritannien, at den økonomiske situation for borgerne er blevet værre i de sidste tyve

år.⁴⁸⁴ Der var enkelte lande i Europa, hvor folk så mere lyst på tingene - måske fordi krisen ikke ramte så hårdt i disse lande. I Polen, Sverige og Holland mente et solidt flertal, at folk har fået det bedre i de sidste tyve år. Holdningerne var blandede, for borgerne i alle de adspurgte EU-lande følte samtidig, at deres personlige liv i løbet af de sidste tre årtier er blevet markant bedre. Det er paradoksalt, at folk kan se så forskelligt på samfundets økonomi og deres personlige liv. Fra 1991 til 2019 havde livsglæden taget et pænt hop - de fleste steder med over 20 procentpoint.⁴⁸⁵ Men folk kan blive slået ud af kurs igen. Det skete under coronaviruskrisen i 2020, hvor holdningen i de fleste europæiske lande - gik fra optimisme til pessimisme, og flere forventede, at de økonomiske udsigter ville blive værre frem for bedre.⁴⁸⁶

Det er ikke, fordi borgerne synes, at græsset er grønnere på den anden side. Flertallet mener nemlig, at livskvaliteten er bedre i EU end i USA, Japan, Kina og Rusland. For dem at se er det europæiske fællesskab bedre til at sikre fred, sikre social lighed og solidaritet, tage vare på natur og miljø, sikre ytringsfrihed og det scorer lidt højere på tolerance og åbenhed end de andre samfund. Og 3/4 af borgerne siger, at EU er "et sted for stabilitet" i en urolig verden.⁴⁸⁷ Men bag overfladen kan der spores modgående tendenser, der afspejler en dybere uro. Ifølge en meningsmåling foretaget af Eurobarometer i foråret 2019, er 33 pct. af europæerne i tvivl, og 5 pct. føler frygt, når de tænker på EU. 28 pct. føler håb. Samlet er der stadig lidt flere vælgere med positive følelser i forhold til EU end folk med negative følelser, men tvivlen er udbredt. En anden måling fra Eurobarometer viser, at godt halvdelen af vælgerne i EU føler, at udviklingen går i den gale retning i EU, og kun en tredjedel svarer, at tingene går i den rigtige retning i EU.⁴⁸⁸ Folks syn på de nationale regeringer er endda endnu mere pessimistisk.

Folk fornemmer, at den gamle politiske orden er i opbrud, den politiske turbulens er stor, i flere lande er populistiske protestpartier kommet til magten og de etablerede, magtbærende partier har mistet terræn. De etablerede partier, der i årtier har hersket på den politiske midte og formuleret en fælles forståelse af verdens orden og den nødvendige økonomiske politik, er i flere medlemslande skyllet væk af nye aggressive populistpartier og protestbevægelser. Selvom flere og flere vælgere har stemt på disse partier, erklærer 67 pct. af europæerne, at de enige i, at "fremvæksten for politiske partier, der protesterer imod de traditionelle politiske eliter i forskellige europæiske lande" giver grund til bekymring.

Det gamle moralske og politiske herredømme er rystet, men vi ved endnu ikke, hvad der følger. Den politiske turbulens er mangedoblet i kølvandet på de første store kriser her i det 21. århundrede. I takt med globaliseringen af økonomi, transport og kommunikation sættes de territoriale nationalstater under et voldsomt pres, og de gamle mønstre for menneskelige sociale relationer rives i

stykker. Som den italienske filosof og kommunist Antonio Gramsci skrev i sine fængselsnoter i 1930, da han sad fængslet under Benito Mussolinis fascistiske diktatur i Italien, lever vi i et interregnum. ”Krisen består præcist i den kendsgerning, at det gamle er døende og det nye kan ikke fødes; i dette interregnum opstår en stor mangfoldighed af morbide symptomer.”⁴⁸⁹

2020’erne bliver naturligvis ikke en gentagelse af 1920’erne, ligesom de ikke bliver en gentagelse af 1930’erne, bare fordi nogle nationalistiske politikere puster sig op og vinder stemmer på fremmedhad, EU-modstand og globaliseringsfrygt. For historien gentager sig aldrig, og de europæiske samfund er strukturelt, politisk, økonomisk og socialt ændret meget i det forløbne århundrede. Enkelte argumenter, ideer og fordomme fra fortiden overlever dog i den kollektive underbevidsthed, men de fremstår mest som et anakronistisk ekko fra vores forfædre, hvis ikke de oversættes til nutiden og får en klangbund i noget, som borgerne erfarer i dag.

Man bør aldrig undervurdere den lange hale af smertefulde følelser, der skabes i kølvandet på de store globale chok, som europæerne er gået igennem sammen. Det burde det 20. århundredes historie have lært os. Den gamle orden, de gamle autoriteter og de hidtidige referencepunkter rystes, og vi har endnu ikke formet den nye samfundsmæssige konsensus og sociale kontrakt, der kan binde os sammen igen. Sådan er det i Danmark. Og sådan er det i Europa. Verden er i opbrud i en hast, som nogle gange tager pusten fra os. Når verden er i opbrud og den gamle velkendte orden rystes, reagerer en del vælgere ved at søge tilbage i tiden og at famle efter mønstre, som er genkendelige.

I flere kernelande frygter et flertal af vælgerne ligefrem, at EU kan bryde sammen indenfor de næste 10-20 år. En større YouGov måling blandt 60.000 borgere i 14 EU-lande, som European Council for Foreign Relations offentliggjorde i maj 2019, viste, at det gør 58 pct. af vælgerne i Frankrig, 57 pct. af vælgerne i Italien og Polen, og 50 pct. af vælgerne i Tyskland.⁴⁹⁰ Endnu mere tankevækkende tror mellem en femtedel og en tredjedel af vælgerne i disse kernelande, at krig mellem EU’s medlemslande er en realistisk mulighed indenfor de næste ti år. Rystende nok mener hele 46 pct. af unge franskmænd mellem 16-24 år, at det kan ske. Lidt over en tredjedel af de 25-34-årige franskmænd og tyskere deler den mening. 28 pct. af vælgerne i de fjorten EU-lande tror, at der kan blive krig i Europa de næste ti år.

Tilliden til det europæiske projekt, der fra starten havde en mission om at skabe fred mellem nationalstaterne, slår revner, når mange borgere går rundt med frygten for nye krige på kontinentet. Det ligner et nederlag, når frygten for krig hos så mange unge ser ud til at være større end troen på, at EU-samarbejdet er stærkt nok til at gøre det, som projektet blev sat i verden for. De forestiller sig, at Europas gamle spøgelse - krigene mellem nationalstaterne - vender tilbage indenfor få år. Det siger meget om tiden, at denne frygt vokser frem samtidig med, at et flertal

af europæerne går og drømmer nostalgisk efter en gylden fortid frem for at holde af det, der er opnået. Måske hænger det sammen med, at vi er usikre på, hvem vi er, hvor vi kommer fra, og hvad vi skal blive til i livet. Og hvor er samfundet på vej hen? For at forstå det, er det ofte en god ide at grave tilbage i historien og søge at erkende, hvad det er for nogle forskellige erfaringer og følelsesmæssige lag, der lever videre i vores bevidsthed, og som ændrer betydning i lyset af de erfaringer, som vi løbende gør os. Som europæere kæmper vi med følelsen af at have tabt en gloriøs fortid, og vi kæmper med at komme fri af historiens gamle dæmoner. Og samtidig søger vi at blive forankret i den tid, som vi lever i, og som vi er med til at forme. Kvantefysikeren Carlo Rovelli, der på radikal vis i sin forskning udfordrer hele tidsbegrebet, har i sin vidunderlige bog, *The Order of Time*, sagt det poetisk: ”Vi er begyndt at se, at vi er tid. Vi er dette rum, denne lysning, der er åbnet af hukommelsens spor i forbindelserne mellem vores neuroner. Vi er hukommelse. Vi er nostalgi. Vi er længslen efter en fremtid, der ikke vil komme.”⁴⁹¹

DET LIBERALE BORGERSKABS NOSTALGI

Nogle europæere længes stadig tilbage til tiden før 1. Verdenskrig, hvor kontinentet med forfatteren Stefan Zweigs ord befandt sig i ”tryghedens gyldne tidsalder”.⁴⁹² I sin store erindringsbog, *Verden af i går*, beskriver Zweig denne gyldne æra med en kærlighed og hjemlængsel, så det er svært ikke at blive revet med. I det vidtstrakte Habsburgske rige, hvor Zweig voksede op, gik millioner af mennesker rundt med det, han betegner som en solid ”følelse af sikkerhed”. Der var ifølge ham ingen frygt for krige, revolutioner eller omvæltninger, for i de første år af det 20. århundrede så man med foragt på tidligere tider, hvor menneskeheden endnu var umyndig og uoplyst havde kastet sig ud i den slags vilde forehavender. Habsburgerne levede i en verden præget af tolerance, individuel frihed og social fremgang, og man troede, at grænserne mellem nationerne lige så stille ville forsvinde til fordel for et mere humanitært fællesskab. I 1914 kunne europæere rejse på tværs af grænserne uden pas, indtil man nåede grænserne til Osmannerriget og Rusland, så det var på en måde en levet realitet på det europæiske kontinent.

For Zweig stod Europa i disse år ”stærkere, rigere og smukkere”. Han kalder det ligefrem for ”verdenstillidens epoke”, og en storm af stolthed, tillid og frihed brusede ind over vore lande, folk skammede sig efterhånden over at være forsigtige. Målt på magt var det uden tvivl Europas gyldne æra. I sine globale velmagtsdage fra Amerikas opdagelse i 1492 til 1914 nåede Europa at erobre og kolonisere 84 pct. af kloden.⁴⁹³ Og i 1914 lå næsten halvdelen af verdens økonomiske produktion i Europa.⁴⁹⁴

Troen på det uophørlige fremskridt havde i denne epoke en næsten religiøs

kraft. Folk begyndte at tro mere på "fremskridtet" end på Bibelen, og dets evangelium blev ophøjet af videnskaben og teknikkens nyeste mirakler. Før 1. Verdenskrig var Stefan Zweig efter adskillige udlandsrejser udenfor kontinentet nået til den erkendelse, at han sandelig elskede vores gamle Europa. Aldrig havde han håbet mere på europæisk enighed. Men i denne morgenrøde så han "skæret fra verdensbranden, der nærmede sig."

Man bliver klogere af at læse denne europæers erindringer, for de er skrevet i stor smerte over, hvordan den gyldne tidsalder pludselig blev slugt af massefølelser, massehysteri og af et pistolskud i Sarajevo, der på et sekund rev trygheden og fornuftens Europa i tusinde stykker. Zweig var en berømt og velanskrevet forfatter, der levede som europæer med stort E og drømte om "en frihedens æra for de kommende verdensborgere." Han rejste ofte rundt til europæiske storbyer for at møde sine venner i det åndelige broderskab, der talte så kendte navne som Auguste Rodin, Rainer Maria Rilke, Sigmund Freud, Paul Valéry, Romain Rolland, Georg Brandes, Thomas Mann, Richard Strauss, W.B. Yeats og mange flere. Men i 1934 måtte han flygte til London, efter Hitler havde fået magten i Nazityskland, og nazismen bredte sig i Østrig. Zweig skriver sine erindringer færdig i 1942 i den brasilianske by, Petrópolis, hvor han sammen med sin kone begår selvmord i sorgen og gruene over, hvad det hele er endt med: "Samtlige apokalypsens blege hingste er stormet gennem mit liv, revolution og hungersnød, inflation og terror, epidemi og emigration; Jeg har med egne øjne set de store masseideologier vokse frem og brede sig, fascismen i Italien, nationalsocialismen i Tyskland, bolsjevismen i Rusland og frem for alt ærkepesten, nationalismen, som har forgiftet vores blomstrende europæiske kultur."

Hans erindringer er en påmindelse om, hvor galt det kan gå, hvis ikke man reagerer i tide og står op imod de aggressive kræfter, der synger hadsange og driver masserne frem mod konflikten og krigen. Zweigs erindringer er blevet en af den slags bøger, som folk her i begyndelsen af det 21. århundrede elsker at citere. Måske er det, fordi de føler, at den kan sige noget om den tid, vi lever i med en genopblussen af nationalistiske bevægelser i Europa? Måske er det, fordi man længes tilbage til den frihedens æra for de kommende verdensborgere, som Zweig hyldede og åndede for? Hvem ved? Man bør dog ikke lade sig forblænde og læse den ukritisk. Selvom bogen rummer mange kloge indsigter, er den humanisme, som Stefan Zweig hylder, det liberale borgerskabs nostalgi: En konstrueret drømmeverden for det bedre borgerskab og den oplyste kulturelite, der ikke på deres egen krop oplevede de store lidelser, som arbejderklassen, landarbejderne og de mange europæiske migranter oplevede i årene op til 1. verdenskrig. For de levede stadig mere i nødvendighedens rige end i det frihedens rige, som Zweig og andre privilegerede borgere og skønånder følte, at de var trådt ind

i. Måske var de så forblændede af deres egen succes og frihed, at de ignorerede de ildevarslende konflikter, der var på vej. Meget symptomatisk var Stefan Zweig en af de tavse, da det virkelig gjaldt.

I årene op til 1. Verdenskrig nød de europæiske eliter og de fremvoksende middelklasser i byerne deres frihed, personlige fremskridt og følelsen af voksende social status, men politisk henslængte det store flertal sig i ligegyldighed. De forstod først for sent, at Freud havde ret i, at der i vores kultur og civilisation kun er et tyndt lag fernis, der hvert øjeblik kan blive gennembrudt af underverdenens destruktive kræfter. Så voldsomt, så pludseligt brød denne stormflod ind over folk, at overfladens skum skylledes bort, og menneskedyrets ubevidste urdrifter og instinkter slyngedes opad. Styrken i den menneskelige civilisation afhænger af dens evne til at tøjle disse urgamle instinkter, så den enkeltes egne lyster, raseri og hærgen bøjer sig for lovenes og paragraffernes verden, men disse forsvarsværker blev skyllet væk i 1930'erne.

Ikke alle forholdt sig ligegyldigt og apatisk overfor muligheden af krig. Nogle længtes faktisk efter den i årene op til udbruddet af 1. Verdenskrig. I de imperiale europæiske magter var krigsforberedelserne i gang flere år forinden. Som Jonathan Glover minder om i sit mesterværk om menneskehedens moralske historie i det 20. århundrede, var der et våbenkapløb i gang, som eskalerede i en "serie af internationale kriser i 1908, 1911 og 1913, der skabte et klima, hvor freden syntes skrøbelig. Dette, sammen med våbenkapløbet, fik folk til at tro, at krigen var uundgåelig eller i det mindste overvejende sandsynlig."⁴⁹⁵

Nationalismen var gået ind i en ny og aggressiv fase, hvor magtens eliter også dyrkede socialdarwinistiske ideer om naturlig selektion, hvor den stærkeste overlever i alles kamp mod alle. Charles Darwins opdagelser fra biologien, blev overført til den politiske og sociale tænkning og gjorde det hele meget værre. Eliten forestillede sig - med Jonathan Glovers ord - at "nation-staterne var enheder i den evolutionære selektion. Der var en ide om, at 'nationen' næsten var en person, og centralt i dette var den nationale ære. Talen om national skamfølelse og æreskrænkelse og forestillinger om nationer, der lever, dør og engagerer sig i selvkastration, afspejlede det også."⁴⁹⁶

På dette tidspunkt manglede der store statsledere, som kunne afmontere gal-skaben. Datidens ledere manglede moral og karakterstyrke til at stå imod den fælde af gensidig frygt, der skabtes under våbenkapløbet. Og som blev løftet eksalteret op i tidens bizarre tanker med socialdarwinistisk nationalisme, national æressnak og kamp for at undgå den nationale ydmygelse overfor de forestillede folk i de andre folk og racer. Jonathan Glovers fortjeneste er at vise, hvordan de dybere psykologiske lag og tidsåndens mentale lag og følelser var med til at berede vejen for krigen. Tag f.eks. Oswald Spengler, der i sommeren 1914 før krigens

udbrud, skrev at ”jeg misunder folk, der bliver frivillige og derefter kan opleve krigen.” Ordet opleve var et nøgleord, for det var ”inspireret af den nietzscheanske entusiasme for at opdage ens vilje til magt gennem stærke følelser og kontakt med det elementære.”⁴⁹⁷

I bagklogskabens behagelige lys er det nemt at sige, at folk dengang ikke burde have været så naive eller begejstrede for at opleve krigen. Den kostede over ni millioner soldater og omkring syv millioner civile livet. Tal kan være svære at forstå, når det drejer om så mange tabte menneskeliv. Krigens meningsløshed var overvældende. Det kan være nemt at være bagklog, når man er vokset op i en lang europæisk fredstid, og på behagelig afstand kan man lettere fordømme den mangel på moral og karakterstyrke, der førte fortidens generationer ind i en ond spiral af nationalistiske aggressioner. Vi har også set mange krigsfilm fra Anden Verdenskrig, Vietnamkrigen og krigen i Afghanistan og Irak, som giver os en fornemmelse af, hvor galt det kan gå.

I min ungdom gjorde det stort indtryk på mig at læse Erich Maria Remarques mesterværk, *Intet nyt fra Vestfronten*. De rystende oplevelser fra skyttegravene, fortalt af hovedpersonen Paul Baumer, blev levende side for side. Aldrig havde jeg læst noget sådant. Kammeratskabet mellem de otte unge mænd i skyttegravene holder håbet i live, der hvor angsten, maskingeværernes ild og giftgas truer med at rive dem bort. Det er en rystende og nøgtern fortælling om, hvordan de unge mænd ødelægges og nedbrydes, så de næsten ikke kan bære deres menneskelighed mere. Med skuddene i 1914 ”styrtede hele den verdensanskuelse sammen, som de havde lært os,” skrev Remarque. Han så det hele med sine egne øjne i skyttegravens gru og blev selv såret fem gange under krigen. Smerten fra disse personlige oplevelser mærkes på hver eneste side, så det næsten er ubærligt at læse. Det var vel også hensigten? Vreden og indignationen er tydelig hos Paul, Erichs alter ego: ”Jeg ser, hvordan folk sættes op imod hinanden og i stilhed, uvidende, tåbeligt, lydigt og uskyldigt slagter hinanden. Jeg ser, hvordan de bedste hjerner i verden opfinder våben og ord for at gøre det endnu mere raffineret og varigt.”

FORBLÆNDET AF FRED OG FREMSKRIDT?

Stefan Zweig og mange andre med ham blev forført af fremskridtsoptimismen i årene frem til 1. Verdenskrigs udbrud. Måske lod de sig netop forføre, fordi mennesket har en tendens til at gøre sig - til tider meget begrænsede - forestillinger om fremtiden på baggrund af de erfaringer, man selv har gjort sig på sin krop? Fire årtier med fred og økonomisk fremgang i Europa var nok til at forblænde Stefan Zweig og hans samtidige. Men hvis de kunne lade sig forføre, hvordan undgår vi så, at vor tids europæere efter over 70 år med fred mellem EU-landene

ikke begår samme fejltagelse ud fra lige dele overmod og politisk ligegyldighed? Er vi blevet meget klogere, mere oplyste, og er vi bundet ind af stærke samfundsinstitutioner, og er vi blevet mere civiliserede ved at samarbejde og nærme os hinanden i et skæbnefællesskab i EU? Kan vi nu føle os helt sikre på, at fremtiden er fredelig og fremgangsrig? Tror vi virkelig, at de nuværende europæiske institutioner og regelsæt er nok til at tøjle de menneskelige drifter og instinkter, når massernes følelser sættes i svingninger? Det er spørgsmål, vi bør stille os hver gang, vi tror, at den hellige grav er velforvaret.

Den europæiske civilisation er ikke bare bygget på historiske søjler af godhed, videnskabelig fornuft og visdom. Den har også i flere århundreder været bygget på ryggen af militære rivaliseringer, barbariske krige, kolonialisme, imperialisme, slavehandel og undertrykkelse. Da Europas magt ved indgangen til det 20. århundrede nåede sit zenit, var der mange, der bildte sig ind, at den hvide mands verdensherredømme nærmest var et logisk sideprodukt af den hvide races overlegenhed. Denne måde at betragte verden på var dengang ganske udbredt. Her i begyndelsen af det 21. århundrede møder vi igen samtidsangste intellektuelle og højrenationalistiske politikere, der drømmer nostalgisk om at sikre, bevare eller genrejse den hvide mands dominans. Som om den hvide mand er truet af fremmede folk og indvandrere.

I stedet for at omfavne de nytilkomne som en mulig berigelse af vores kultur, flygter samtidens kulturangste ned i det, jeg vil kalde for kulturalismen, nemlig en forestilling om, at den hvide, vestlige og kristne kultur har en homogen essens, der altid er og har været. Og derfor ikke udvikler sig. Det er dog et nostalgisk blik på en fortid, der aldrig har eksisteret. For kulturen - er altid i forandring, og den er beriget og ofte blevet stærkere af mødet med andre kulturer. Sådan som det kristne Europa også blev, da oplyste muslimer i den "mørke" middelalder rykkede ind i Spanien. Blandt mange andre ting hjalp de os med at genopdage matematikken, som på det tidspunkt var ret primitiv i Europa. Vores kultur - også den danske - er igen og igen blevet befrugtet og styrket af ideer udefra. Det er en sejlivet myte, at alle andre folk er underudviklede i forhold til os - de hvide europæere. Men det bildte europæiske magthavere sig ind ved indgangen til det 20. århundrede. Dette åndelige og kulturelle hovmod, denne eurocentriske arrogance - der på ulykkelig vis blev blandet sammen med en alarmistisk frygt for civilisationens kommende fald - var en farlig cocktail. Den fik fatale konsekvenser.

Her i de første årtier af det 21. århundrede er drømmene om den såkaldt gyldne fortid for den hvide mand vendt tilbage. Forfatteren Eric Kaufmann har f.eks. talt om et "whiteshift" - et skifte til det hvide - der ifølge ham hænger sammen med de hvide befolkninger i Vesten, der føler, at de er ved at blive løbet over ende af indvandrere fra ikke-vestlige lande. "Dette skifte udskifter den

hvide majoritets selvsikkerhed med en eksistentiel usikkerhed”, der er fremkaldt af indvandringen.⁴⁹⁸ Der er stærke følelser knyttet til den. Bagved gemmer der sig en eksistentiel frygt for at miste sin kultur og vores civilisations dominans. Man kan ikke sige, at disse drømme og den eksistentielle frygt ikke findes. For det er oplevede ”realiteter” blandt europæiske vælgere, som stemmer på højrenationalistiske og ekstremistiske partier. Det, som findes i ens følelser, fantasier og forestillingsverden, kan opleves som realiteter i det indre liv og påvirke den måde, man handler politisk på i samfundets fælles virkelighed. Så i stedet for at afskrive det som sludder, kan vi forsøge at forholde os til disse realiteter og følelser. Måske kan vi nå til nye erkendelser og finde et nyt sprog for, hvordan vi kan leve sammen trods alle forskelligheder? Her kan vi lære af historien.

Som i første halvdel af det 20. århundrede er frygten for den hvide mands historiske nederlag en forestillet dystopi, der er opstået i kølvandet på store sociale, økonomiske og kulturelle forandringer. Som dengang for hundrede år siden har vi igen set, at liberale humanister og dele af den politiske og kulturelle elite forsøge at bekæmpe disse ”beskidte” fantasier om den hvide mands genrejsning og dominans, som noget urent og farligt. Det får dog ikke fantasierne og dystopierne til at forsvinde. Det bliver faktisk værre, hvis man flygter ind i et drømmende modbillede, hvor modsætningerne skrives ud af historien, og man ikke forholder sig til de bagvedliggende bekymringer, som dele af befolkningen er tynget af. Det kan føre til hovmod på begge sider og grave dybe politiske og kulturelle kløfter i hjertet af samfundet, der øger polariseringen og konflikterne frem for at bygge bro over kløfterne.

Hvis vi anstrenger os for at forstå, hvorfor de stærke følelser og nostalgien er opstået side om side med kulturel fremtidsangst og frygt for den hvide europæers kommende nederlag, kan vi måske løfte samfundsdebatten op på et nyt og mere reflektivt niveau i en konstruktiv samtale om den fremtid, vi skaber i fællesskab. Det er dog nødvendigt at være hudløst ærlige om Europas historiske arv. Vi skal frigøre os og turde kigge med åbne øjne på alle skyggesiderne.

Stefan Zweigs erindringer om verden før 1. Verdenskrig er betagende, smuk og romantisk. Men han lavede et skønneri, der ikke reflekterede kritisk over de sociale og politiske uretfærdigheder, som datiden faktisk var fyldt med. Det var et Europa med store brydninger og store modsætninger i samfundet. Over 20 millioner måtte emigrere til Amerika fra 1880 til 1920, fordi de flygtede fra fattigdommen i Europa og var båret af et stærkt håb om at skabe sig en bedre fremtid i den nye verden.⁴⁹⁹ Omkring en million svenskere - en femtedel af befolkningen - udvandrede fra 1850 til 1910, hvor de fleste tog til Amerika. I de år var det op imod hver tiende dansker, der forlod Danmark for at finde lykken i den nye verden.

Som dreng så jeg Jan Troells svenske tv-serie, *Udvandrerne*, hvordan den fattige bonde, Karl-Oskar (Max von Sydow), i 1850 måtte udvandre fra Småland

sammen med sin kone Kristina (Liv Ullmann) og familie, da høsten slog fejl, og deres søn døde af sult. Den serie gjorde stort indtryk på mig, for hvordan kunne en bondefamilie og beboerne i det lille sogn liv ende med at udvandre til Amerika, som de kun havde læst om i en lille avisnotits? Forstår man ikke, hvad der i dag kan drive syriske, afghanske eller afrikanske flygtninge og migranter afsted mod det rige nord, er den svenske serie et gensyn værd. Karl-Oscar og de andre udvandrere kastes ud i ufattelige lidelser undervejs, der for altid forandrer dem som mennesker. Men drømmen om at frigøre sig fra den svenske adels tyranni og fra fattigdommens nød og gæld driver dem videre. Det er en universel historie. En historie om personer, der kæmper for at bygge et nyt liv uden fortidens snærende bånd, vinde selvrespekt og blive anerkendt som frie mennesker.

Sverige var på det tidspunkt et af Europas mest ulige samfund, og sammen med Prøjsen havde landet de mest uretfærdige stemmeregler med enorme privilegier og magt til adelen.⁵⁰⁰ Det var forståeligt, at Amerika med sin frihed, demokrati og uanede mængder landbrugsjord virkede så tillokkende. Det forunderlige ved at se Udvandrerne og opfølgningsserien, *Nybyggerne*, er at spejle tv-seriens billeder fra fortidens uretfærdighed i det moderne Sverige, som vi kender fra vores egen tid. Sverige er blevet et af de mest lige og demokratiske velfærdssamfund i verden, et socialdemokratisk folkehjem. I det spejl kan vi som tv-seere se noget, som er parallelt til den historie, vi kender fra Danmark. Den viser, at det er muligt for ethvert samfund at gennemføre store forandringer. I midten af 1800-tallet var det Amerikas demokrati og frihed, der repræsenterede håbet, mens Europas gamle regimer repræsenterede alt det, som husmænd, bønder og arbejdere drømte om at frigøre sig fra. Det var den amerikanske revolution med dens frihed og demokrati, der repræsenterede fremskridtet, mens den franske revolution og de smukke idealer fra 1789 allerede var stivnet og forvitret i en stribe reaktionære sammenbrud.

KAPITAL, KLASSESKEL OG KOLONISERING

Den autoritære og konservative kansler, Otto von Bismarck, søsatte i 1880'erne store socialreformer, og den ekstreme fattigdom faldt hastigt i Tyskland i andet halvdel af det 19. århundrede. Så det gik på en måde fremad. Det var et fremskridt. Men ikke nok. Trods nye sociale sikringsordninger måtte arbejderklassen stadig slå sig til tåls med kummerlige vilkår og lange arbejdstider. 10 pct. af den tyske befolkning levede i ekstrem fattigdom ved århundredeskiftet, og den øverste procent af befolkningen høstede 18 pct. af indkomsterne i årene op til 1. Verdenskrig. I Europa var det generelle billede, at den rigeste tiendedel af befolkningen typisk hentede mellem 45-50 pct. af indkomsterne, som Thomas Piketty beretter i sit store værk om Kapitalen. I perioden 1870-1914 ser vi ”en stabilisering af

uligheden på et ekstremt højt niveau, og i visse henseender en endeløs spiral af ulighed, der frem for alt er præget af en stigende formuekoncentration.”⁵⁰¹

Det var en modsætningsfyldt tid i Europa med store klasseskel, og der var kampe og konflikter mellem arbejdere og det industrielle borgerskab, mellem storbønder, småbønder og landarbejdere, og mellem land og by. Det var ikke mærkeligt, at Karl Marx og hans kommunistiske manifest for et internationalt opgør med storkapitalen og militarismen appellerede til så mange. Andre fantaserede om et anarkistisk oprør nedefra, eller de drømte om at forlade industrisamfundets barske smeltedigel for at bygge socialistiske utopisamfund. Mange var tvunget til at emigrere for at få et tåleligt liv i den nye verden på den anden side af Atlanterhavet. Det var barsk nødvendighed for mange. Mellem 10 og 20 pct. af alle børn døde under fødslen i de europæiske lande i begyndelsen af det 20. århundrede. I det meste af Europa havde kvinderne slet ikke fået stemmeret, og de eneste undtagelser før 1. Verdenskrig var Finland i 1906 og Norge i 1913.

Kvinderne spillede ikke en fremtrædende rolle i den patriarkalske borgerlige verden af i går, hvor Stefan Zweig og andre kultiverede mænd nød livet, friheden og fremskridtet, mens de kunne ryge en cigar i herreværelset og i herreklubbernes afsondrede reservat fyldt med magt. Det var også symptomatisk for den gamle verden, Zweig senere længtes tilbage til. Mændene dominerede, mens kvinderne var henvist til familien og den private sfære. At arbejde i hjemmet, at passe kødgryderne eller at tilfredsstille manden seksuelt som hustruer eller elskerinder. Dette er den gamle verden af i går, som moderne europæere skal frigøre sig fra i stedet for at længes tilbage til.

Den skønne overflod og velstand, som Zweig nød godt af, var skabt på ryggen af imperialismen og de europæiske magters fortsatte ekspansion og erobringer i Afrika, Asien og Latinamerika. Det hører også med til historien. Tilhørte man det velstillede liberale borgerskab, var det sikkert nemt at blive forført og høj af optimisme over den umiddelbare succes, man oplevede. Men desto nemmere var det at blive skuffet, da denne verden senere brød sammen. Hannah Arendt mener endda, at det var under de europæiske stormagters imperialisme fra 1884 til 1914, at en række fundamentale aspekter bag ”de totalitære fænomener i det 20. århundrede”, for alvor tog form.⁵⁰² I jagten på stadig mere kapitalakkumulation fik den imperiale elite stadig stærkere bevidsthed om egen magt og overlegenhed. Mange begyndte at føle sig som en slags overmennesker, der stod over de såkaldt underudviklede indfødte.

Tysklands kejser, Wilhelm II, var en af de aggressive kolonisateurer, der med militærmagt og udbygning af flåden havde travlt med at udvide sit tyske kejserrige, samtidig med at han styrede sit land med hård hånd. Wilhelm var overbevist socialdarwinist, og han lagde ikke skjul på sin antisemitisme. Da han sendte ty-

ske tropper afsted for at slå den kinesiske boxeropstand ned i år 1900, opfordrede han passioneret sine soldater til at opføre sig lige så brutalt som hunnerne under den grusomme stammeleder, Attila. Sådan var tonen også i Zweigs gamle verden. Bag den hvide europæiske imperialisme og kolonisering af det meste af verden så man fremvæksten af racetænkningen. Den byggede på foragt eller afsky for fremmede folk og deres kulturer, som om de var mere primitive og mindre værd end den europæiske kultur.

Racismen har en lang forhistorie. Den post-koloniale forsker, Geraldine Heng, mener, at europæerne allerede i Middelalderen begyndte at afgrænse sig fra andre folk med racebegreber.⁵⁰³ Hun beskriver, hvordan der under de første korstog var massakrer på jøder i en række engelske, tyske og af franske byer. I år 1218 blev jøder i England tvunget til at bære et jødetegn på brystet for siden ved århundredets afslutning at blive smidt ud af landet på dekret fra kongen. I det 13. århundrede og 14. århundrede var der i dele af populærkulturen tendenser til at opdele folk ud fra hudfarve. Hvid blev betragtet som et tegn på dyd, mens der blev sat lighedstegn mellem sort og synd. Disse forestillinger har ændret sig over tid og har været igennem flere forvandlinger undervejs, så man kan ikke bare fremskrive disse eksempler på racetænkning fra middelalderen til vor tid.

JØDEFORFØLGELSER

Et af de mørkeste kapitler i Europas historie er, at jøderne gennem flere århundreder har været udsat for forskellige former for vold, forfølgelse og racisme fra både magthavernes og medborgernes side. I middelalderen levede de i store dele af Europa uden borgerrettigheder og blev ikke behandlet på lige fod med andre borgere. I mange byer var de tvunget til at bo i adskilte ghettoer. Hvilket blot førte til endnu flere fordomme. En række europæiske konger - opildnet af korstogene - udstedte dekretter om udstødelse af alle jøder. Det skete i England i 1290, i Tyskland i 1350'erne, i Frankrig i det 14. århundrede, i Portugal i 1496, i Provence i 1512 og i pavestaterne i 1569.

I Spanien udstedte det katolske kongepar, Isabel I og Fernando II, i 1482 Alhambra-forordningen om, at alle jøder - der ikke indenfor fire måneder konverterede til kristendommen - skulle drives ud af landet. Den kom efter et århundrede med jødehad, forfølgelser og en række massakrer på den iberiske halvø, så forordningen kan læses på to måder. Den banede vej for inkquisitionen og fordrivelse af over 100.000 jøder, der havde været værdifulde for de spanske kongeriger, deres økonomi og kultur. På den anden side gav den minoriteten en valgmulighed. Over 200.000 spanske jøder blev boende og valgte at konvertere og assimilere sig til den kristne tro. I den forstand var beslutningen ikke udtryk

for jødehad og antisemitisme i den biologisk-racistiske form, som Hitler senere gav den. Men den var udtryk for kristen kulturalisme og et diktat til en religiøs minoritet om at overtage den ledende statsreligion.

I Tyskland forsøgte Martin Luther at kopiere den opskrift i 1500-tallet. Først appellerede han til jøderne om at konvertere til den lutherske tro og kirke. At lade sig assimilere gennem dåben. I den protestantiske revolution mobiliserede han folk, fyrster og konger til at bryde med den katolske kirke og dens magt i den nordlige del af Europa. Men i sin glødende missionsvirksomhed udviklede han et had til jødedommen og derefter til jøderne. Det kan spores i Luthers skrifter allerede fra 1526.⁵⁰⁴ I 1543 udsendte han pamfletten "Om jøderne og deres løgne", hvor han direkte opfordrede til, at jødiske synagoger, skoler og hjem skulle brændes ned, at deres bønnebøger skulle destrueres, mens deres ejendomme og penge skulle beslaglægges.⁵⁰⁵ Luther krævede, at der ikke skulle udvises nogen medlidenhed eller venlighed, for "disse forgiftede orme" skal dømmes til straffearbejde eller udvises for al tid.⁵⁰⁶

Nogle har forsøgt at beskrive Hitler som en direkte arvtager fra Luther, men det vil være meget uretfærdigt, selvom Hitler flere gange refererede til Luther og kaldte ham en af de største statsmænd nogensinde sammen med Frederik den Store. Luther var klar til at tage imod enhver omvendt synder og tilgive enhver jøde, der konverterede til kristendommen, og han adskilte ikke folk ud fra raceideologi og biologi, men ud fra tro og folks religiøse tilhørsforhold. Det ville også være mærkeligt andet, for Luther har skrevet, at Jesus var født som jøde. Religionsforskeren Thomas Kaufmann forklarer, at "Luthers mål var ikke at etablere en 'raceren stat', men at skabe et religiøst homogent samfund af kristne, som ikke tolererede nogen form for religiøs dissident."⁵⁰⁷ Men hans ordvalg var opfyldt af et dybfølt had og intolerance. Hans ekstreme anbefalinger om afbrændinger, tvangsarbejde og landsforvisning blev i de følgende århundreder kopieret af mange racister og nazister. I sin missionsvirksomhed bør man aldrig blive så intolerant, at man ikke kan rumme pluralismen og modsigelsen fra andre og anderledes tænkende. Når man stræber efter at gennemtvinge absolut renhed i tro, ideologi og adfærd - i stedet for at erkende, at intet menneske er perfekt, og at vi alle derfor bør være kaldet til at føle sympati med de andre "ufuldbyrdede", vi møder i livet - kan man ende med at falde for totalitarismens fristelser. Og den kommer i mange afskygninger.

Spoler vi frem til i dag, er det tankevækkende, at mange af de argumenter som islamofobiske udlændingepolitikere i det nordvestlige Europa anvender den dag i dag, er beslægtet med den selvsamme intolerance, mistro og had til den ikke-kristne tro, som Luther var opildnet af. Nu er det ikke længere rettet mod jøderne, men mod muslimerne. De moderne islamofobere kræver måske ikke ligefrem afbrænding af moskéer eller offentlige afbrændinger af Koranen, men de vil helst

forbyde moskéer, stoppe offentlige bønnekald og ser gerne muslimerne sendt ud af landet. Og hvis de skal have lov til at blive i landet, kræver man, at de assimileres til den kristne kultur, de indfødtes vaner og ikke synligt går rundt med symboler eller klædedragter, der minder nationen om deres anderledes tro. Der sker en forskydning i argumentationen og objekterne for foragt og had, når europæiske lande indfører forbud mod burkaen, pr. lov udstikker statslige krav om håndtryk eller fordømmer folk, der beder til en anden gud i det offentlige rum. Debatten bliver mere polariseret og konfontatorisk, når en gruppe forsøger at ekskludere en anden gruppe, som om de ikke er stuerene eller ligefrem er uønskede.

Senere i bogen går jeg dybere ind i denne debat om, hvordan vi i Europa kan tackle spørgsmålene om religionsfrihed og lære at leve med kulturelle forskelle uden at føle det som en trussel. Men lad os hoppe tilbage til en af barokkens største kunstnere, som forstod at fange tvetydighederne i spillet mellem forskellige personligheder bedre end de fleste. Nemlig William Shakespeare. Han bedre end de fleste forstod, at når man holder et spejl op for sig selv, kan man få bedre indsigt i, hvordan livets overraskende forviklinger og forvandlinger kan tackles, uden at man mister sig selv. Eller som Hamlet, prinsen af Danmark, siger i tredje akt: "Alt hvad der overdrives sådan, fjerner sig fra skuespillets formål, hvis bestemmelse både i fortid og nutid var og er at holde et spejl op, så at sige, for naturen." Derefter fordømmer han de, der render rundt og brøler op - men hverken taler som kristne mennesker eller noget menneske overhovedet - og efterligner menneskeslægten "noget så vederstyggeligt".

Shakespeares karakterer er fyldt med tvetydigheder, at være eller ikke at være, de har alle deres forskellige svagheder og ingen er perfekte. Alle kan falde for viljens midlertidige fristelser eller blive opslugt af sjælens sårbarhed. Det er det, der gør dem så menneskelige. Når vi ser hans stykker, kan vi måske genkende sider af os selv. Alle mennesker er ufuldstændige og har brister, men det er også noget af det, der gør dem så fascinerende. Og sårbare.

Hvem kender ikke Shakespeares berømte tragedie fra 1604 om den modige general, maureren Othello? I bystaten Venedig træder den mørklødede mand frem på scenen som adelsmand, en fri og åben natur, der også æres for at forsvare kristendommen. Siden ledes han i en fælde af sin tjener Jago og i vildt raseri dræber sin elskede hustru Desdemona. Det er ikke udtryk for, at Shakespeare tillægger Othello en primitiv natur, der kan udledes fra en racemæssig essens. Alle Shakespeares karakterer er komplekse og rummer mange hemmeligheder og lag. Hudfarven er frem for alt *det andet*, der opstår i sindet hos Jago. Fremkaldt i vreden over at være forbigået ved en forfremmelse, som i stedet går til den unge, smukke og velstillede Cassio. Det er nok til at aktivere den undertrykte racisme, som Jago giver udtryk for overfor Desdemonas far, da Othello gifter sig med hende.

Den mørke Othello, som Jago bag hans ryg kalder for ”en barbarisk hest”, fremstår som en af de ædleste mænd i stykket. Som litteraturprofessoren Harold Bloom påpeger, ”fejrer Shakespeare implicit Othello som en gigant i sin væren, et ontologisk pragteksemplar”.⁵⁰⁸ Othello er en *self-made* mand, der ved egen kraft stiger i graderne for til sidst at fremstå som ”en autentisk, om end skrøbelig eminence”, og han ”har en smule Julius Cæsar over sig”, for han ved alt om krigen og er en stor hærfører, men som menneske kender han sig selv dårligt. Hans natur og følelser er dog sårbare, som hos så mange andre mennesker. Jago - som Harold Bloom ser som et ”geni til at fremkalde kaos hos andre” - manipulerer Othello med et spindelvæv af løgne og intelligente manipulationer. Et stjålet lommeværk og en løgn får jalousien til at blusse op, og driver Othello til at gøre det utænkelige og forråde sin egen lykke. Da Othello opdager, at han er forført til at dræbe sin elskede, tager han sit eget liv.

Shakespeares værker er åbne for endeløse fortolkninger, for hans karakterer kan ikke sættes på simple sort-hvide formler. De er blevet spillet igen og igen i teatret eller på film, og der kommer hele tiden nye fortolkninger. De har i flere århundreder kastet lys ind over politik, psykologi, litteratur og menneskers sociale relationer. At gøre en mørklødet maurer til hovedperson i et teaterstykke i barokkens England, hvor det var undtagelsen at se folk, der ikke var hvide, siger noget om, hvor langt forud for sin tid, Shakespeare var.

Othello er en tragisk figur, men ikke mere end prins Hamlet, Macbeth eller Kong Lear. Men den ondeste figur af alle Shakespeares figurer overhovedet er måske den engang så trofaste og pligttopfyldende tjener, Jago. Han er negativitetens magt.⁵⁰⁹ Han misunder alt det, Othello repræsenterer: Berømmelse, magt og kærlighed fra en smuk kvinde. Jago ser i det alt, hvad han ikke selv har, og derfor gør han alt for at spolere den lykke, som Othello besidder. Han er en hvid mand, hvis misundelse, had og hævngrænseløshed - fremkaldt i vreden over at være overset og forbigået - måske overgår alle andres ondskab i teaterhistorien. Samtidig foregriber han de psykologiske mekanismer, der er på spil i den racisme, som forfører folkemasserne i Europa i det 20. århundrede.

RACEIDEOLOGIENS GENNEMBRUD

I løbet af det 19. århundrede tager racetænkningen i Europa en ny form, og den breder sig også i Amerika. Flere begynder at aflede menneskelige kvaliteter og adfærdsmønstre ud fra kulturfordomme og biologisk determinisme. Det afspejler ikke bare tidligere århundreders fordomme og had til jøder, romaer og andre fremmede. Det er også de sorte, der i stigende grad bliver ofre for de hvides racetænkning. Det hænger ikke mindst sammen med kolonialismen og slavehan-

delen, som en række af de europæiske søfartsnationer kaster sig over. Racismen bliver, som Hannah Arendt påpeger, ”en magtfuld ideologi for den imperialistiske politik” ved indgangen til det 20. århundrede.⁵¹⁰

Den britiske imperialism var præget af racetænkning om den hvide mands særlige rettigheder, om de indfødtes underlegenhed og mangel på civilisation. ”Den europæiske pøbel opdagede, hvilken ’dejlig dyd’ hvid hud kunne være i Afrika”, anfører Arendt. ”Den britiske erobrere i Indien blev en administrator, som ikke længere troede på lovens universelle gyldighed, men blev overbevist om hans egen iboende evne til at regere og dominere.” Dragedræbere blev ”forvandlet til ’hvide mænd’ af ’højere race’” - og derefter ”syntes scenen sat for alle mulige rædsler. Lige under enhver næse fandtes mange af de elementer, som samlet kunne skabe en totalitær regering på basis af racisme.”⁵¹¹

I Tyskland blev racetænkning i 1800-tallet et instrument til at samle de tyske folk efter nederlaget i Napoleonskrigene. Romantiske tyske nationalister betragtede det nærmest som en naturlov, at det tyske folk er forenet i blodets bånd, ublandet og rent, med et fælles sprog. I de europæiske kolonimagter erobrings-togter i Afrika blev millioner af mennesker, såkaldt vilde, dræbt på den mest grusomme måde. Verden bevidnede i disse år nogle af de værste massakrer og folkemord nogensinde. I den belgiske konge Leopold II’s såkaldt frie stat i Congo mistede over 10 mio. congolesere livet som følge af krig, udsultning og sygdomme. Den tyske rigskommissær i Øst-Afrika, Carl Peters, stod bag nedslagtningen af titusinder af afrikanere, indtil han i 1895 blev tvunget til at forlade sin post. Peters er måske den selvsamme Hr. Kurtz i Conrads roman, *Heart of Darkness*, der er en brutal, grådig og grusom personage uden mod, som ikke tror på noget mere, og som er i stand til at gøre hvad som helst.⁵¹²

I 1905 etablerede Tyskland de første koncentrationslejre i Namibia, under ledelse af kejserens udsendte general Lothar von Trotha, hvor titusinder fra Herero og Nama stammerne blev holdt fanget og arbejdede som slaver. Året inden havde von Trotha udstedt et dekret, der ligner et ildevarslenende bud på den masseudryddelsespolitik, som nazisterne tre årtier senere eksekverede i stor skala i Europa: ”Herero-nationen må forlade dette land. Hvis den nægter, skal jeg tvinge den til det med kanoner. Enhver Herero, der opholder sig indenfor den tyske grænse, med eller uden gevær eller kvæg, vil blive henrettet. Jeg vil ikke skåne hverken kvinder eller børn.”⁵¹³

I takt med, at historikere har gravet dokumentation frem om tyske folkemord i imperialismens tid, er disse gerninger blevet fordømt. I 2015 kaldte landets socialdemokratiske udenrigsminister, Frank-Walter Steinmeier, massakren på Herero-folket for ”en krigsforbrydelse og et folkemord.”⁵¹⁴ Det var ikke bare et mord på et andet folk. Det var også et mord på mennesker af kød og blod, der

stammer fra samme menneskelige race som Von Trotha. I 2019 gjorde en række australske forskere opsigtsvækkende fund af fossile rester i netop Namibia, og DNA-prøver afslørede, at de første stammer af Homo Sapiens levede her for 200.000 år siden, inden de mange årtusinder senere udvandrede til Europa.⁵¹⁵

Von Trotha, Carl Peters og deres samtidige brugte pseudovidenskabelige ideer fra socialdarwinismen til at løfte sig op som den udvalgte og ophøjede race. De troede, at det var biologisk bestemt, at der er forskellige menneskeracer, og hvis man f.eks. er født med sort eller mørk hud, er man dummere end hvide mennesker. De troede, at de som led i den naturlige sektion havde ret til at herske over afrikanerne og andre "underordnede" folk. I den selvforhudelse begik de forfærdelige forbrydelser. Det tog mange generationer, før vi i Europa begyndte at forstå, hvilken pris det havde. Den brutale realitet er måske, at vi i Europa først forstod værdien af universelle menneskerettigheder og hvert enkelt menneskes værdighed, efter nazisterne i stor skala havde brugt kolonialismens racetænkning på hvide europæere, som umiddelbart lignede os selv. Det vender vi tilbage til i næste kapitel.

I Europa må vi forholde os nøgternt til de lange skygger fra kolonitiden for at forstå nazismen, dens imperialism og dens racetænkning. For kan vi skabe et moderne og civiliseret europæisk samfund, hvis ikke vi får gjort ordentligt op med vores mørke forhistorie fra kolonitiden og slavetiden? Hvordan undgår vi at falde i de samme fælder igen, hvis vi ikke ser, hvor farerne ligger gemt? Det moderne og demokratiske Tyskland ved godt, at det er vigtigt. Det er måske derfor det mest selvbevidste land i Europa, fordi det har tillært sig evnen til kritisk kollektiv selvrefleksion. I opgøret med den koloniale fortid og folkemord begået af tyskere som Von Trotha og Carl Peters kan der banes vej for en erkendelse af, at nazismen ikke bare er en gal mands værk eller engangsafvigelsen i en ellers civiliseret og oplyst forhistorie. Det var resultatet af mange bevidste og ubevidste valg.

KOLLEKTIV SELVRANSAGELSE

Den nationale selvransagelse og bodsgang har givet generationer af unge vesttyskere et solidt moralsk kompas, hvor det massive flertal tager afstand fra nazismen, racehadet, militære eventyr og de andre mørke sider af den tyske historie. Den kollektive skamfølelse har vaccineret vesttyskerne og givet dem et stærkt moralsk fundament, hvor de forsvarer menneskerettigheder, demokrati og det internationale retssamfund.

Mange østtyskere har derimod aldrig været gennem den nationale selvransagelse, for de blev i årtier indoktrineret af DDR-statens historieskrivning om at være på sovjetkommunismens "vinderside", og at de havde været med til at nedkæmpe nazismen. De har heller ikke flere generationers erfaring med demokrati

og retsstat. Derfor har østtyskerne haft sværere ved at tilegne sig det moralske kompas, som mange vesttyskere fik i efterkrigstiden. Det kan måske være med til at forklare, at det højreekstremistiske parti AfD og Pegida-bevægelsen i de seneste år har haft langt større succes med at mobilisere på fremmedhad, racisme og tysk nationalisme i de østtyske delstater end i de vesttyske.

Tyskland har generelt haft et mere positivt syn på det europæiske samarbejde, fordi det store flertal af tyskere har forstået, at de overnationale institutioner kan binde nationalstaten ind, så den ikke vender tilbage til fortidens gamle excesser. Europæiseringen af Tyskland har været med til at overvinde nationens gamle dæmoner.

Tyskernes kollektive selvransagelse og erkendelse af det nationale nederlag, har Storbritannien aldrig været igennem. I de senere år har briterne levet i en permanent selvfejring af deres historiske succeser som sejrherre i de to verdenskrige. Den ene *remembrance* højtidelighed efter den anden - fejringer af D-Dag 1944, af afslutningen på Anden Verdenskrig og stadig på fem årsdagene for afslutningen på Første Verdenskrig. På Park Lane i London er der endda rejst en mindesten dedikeret til "alle de dyr, der tjente og døde ved siden af briterne og de allierede styrker i krige" gennem tiderne. På internettet er der ikke noget - måske lige bortset fra sex - der giver så mange *hits* som hunde, katte, kaniner og heste, så stenen mobiliserer mange følelser.

Teaterstykket *War Horse* har i tolv stive år trukket fulde huse på Londons teaterscene og på internationale tours, siden det første gang blev sat op i 2007. Steven Spielbergs 2011 filmatisering af historien om den varmloddede engelske fuldblodshest, der bliver sendt til 1. Verdenskrig og overlever skyttegravskrigen og undslap de grusomme tyskere og giftgassen i en infernalsk kampzone, trak også fulde huse. Stykket blev til en kulturel begivenhed for masserne. Emilie dør, men sønnen Albert overlever og kommer ridende hjem til den fædrene gård, hvor faderen - krigsinvalid fra Boer-krigen - venter på ham og ser, at krigen har gjort sønnen til en mand. Ikke et øje er tørt i dette drama. At det ovenikøbet er en engelsk fuldblodshest taler lige ind i den nostalgiske engelske nationalists fantasier om fortiden. Ønsker man at frigøre sig fra den nationalistiske selvfejring kan for eksempel gense Shakespeares store tragedie, Richard III, hvor kongen lige før sit fald udbryder: "En hest, en hest, mit kongerige for en hest". Richard var den sidste engelske konge, der faldt i krig, og i 2012 blev hans krumryggede lig fundet under en parkeringsplads i Leicester. Hvilken skæbne.

Briterne er fortsat med at fejre fortidens sejre i stedet for at tage ved lære af Shakespeares tragedier. Som i 2017 Christopher Nolans krigsfilm, *Dunkirk*, der fortæller historien om, hvordan en flåde på hundredvis af fiskerbåde var med til at redde over 300.000 soldater hjem til England efter det fejlslagne slag om Frankrig i 1940, hvor de franske og britiske tropper blev tromlet af effektive,

moderne og mobile nazi-tropper. Den er blevet kaldt en af de bedste krigsfilm nogensinde, og det er den film om 2. Verdenskrig, som indtil nu har tjent flest penge ind. Den gribende og dramatiske historie om, hvordan helt almindelige borgere, seje fiskere og familiefædre drager over den engelske kanal for at hente døende og livstruede soldater hjem fra Dunkerque i en tæt regn af luftbomber, har genskabt det heltemod og den tapperhed, som briterne stadig elsker at gense sig selv i. Det er ikke et tilfælde, at Brexit-tilhængerne igen og igen har brugt kongeargumentet, at ”vi vandt to verdenskrige”, så hvad er der at frygte? For så ved folket, at ”vi” kan vinde igen. Og hvem vil ikke gerne det?

The Guardians klummeskriver, Polly Toynbee, mener dog, at det er på høje tid at bryde den pralende og forfængelige erindringsdyrkelse af krigen. Ingen taler om den mørke side af kolonialismen, af slaveriet og den velstand, der blev bygget fra det, men man dyrker i stedet sejrene fra de to verdenskrige: ”Historiens gyldne tidsalder er altid retfærdig i vores egen levende erindring, et bedre i går. I roden af brexitismen er behovet for at huske, at det var os alene imod ’dem’ på den anden side af kanalen. Det fornemste formål for grundlæggerne af EU var ’aldrig igen’. Alligevel lykkedes det Brexit-tilhængerne at vende det hele på hovedet, at lave handelskrige, efterfulgt af virkelige krige, som ikke længere er fuldstændig umulige at forestille sig. Hvordan sker det? Synkende fiskerbåde, anklager om unfair subsidier og dumping, om protektionisme og fjendtlig udelukkelse af naboens eksport? Det er sådan, det starter.”⁵¹⁶

EU ER FALDETS FÆLLESSKAB

I alle nostalgiske fortællinger er der et element af sandhed. Den barske sandhed er også, at dybest set er Den Europæiske Union - efter UK's exit - sammensat af lande, der tabte i Anden Verdenskrig. Vi tabte alle sammen. Enten blev man som Danmark, Norge, Benelux-landene og Frankrig besat under krigen og var ude af stand til at befri sig selv fra Nazityskland, men reddet af englænderne og amerikanere. Eller også er man vokset op i Øst- og Centraleuropa, hvor man led et dobbelt nederlag, først i krigen og besættelsen under nazisterne, og dernæst i mere end fire årtiers nederlag og undertrykkelse under Sovjetkommunismen. Eller man led som tyskerne og italienerne det totale nederlag i krigen, der tvang dem til dyb selvransagelse. Svenskerne førte formelt en neutralitetspolitik, men de tjente store profitter på at sælge jernmalm til nazisternes krigsmaskine, så de kan heller ikke prale af at være krigens moralske sejrherre.

I Europa har vi alle lidt nederlag. Vi er alle tabere. EU er faldets fællesskab. Men fordi vi alle har lidt nederlag, har vi også gjort kollektive erfaringer, som briterne ikke har været igennem i deres moderne historie. Disse erfaringer af sår-

barhed, smerten ved at falde og blive ydmyget, kan gøre os stærkere, hvis vi tør lære af disse erfaringer og får udviklet en kritisk selvbevidsthed. At vi er sårbare sammen og kan hjælpe hinanden til at komme videre og skabe et mere robust fællesskab. Når man indser de andres fejlbarlighed, sårbarhed og nederlag, som vi selv er fejlbarlige, er der større chance for at føle en umiddelbar sympati med andre folk, fordi de jo i grunden har været igennem de samme smertelige erfaringer, som vi har. At falde, at lide nederlag og at blive ydmyget som nationer. Ingen af EU-landene har prøvet altid at være på sejrherrens side i alle krige i den moderne europæiske historie siden Den Westfalske Fred i barokken.

Det lyder som et paradoks, men nogle gange skal der store kriser, tab og nederlag til i livet, før man indser værdien af det, man havde opbygget og oplevet sammen. Det gælder i privatlivet såvel i større fællesskaber. Der kan opstå en ny fællesskabsfølelse, hvis man får en fælles oplevelse af at blive rystet. Og af at tabe noget. Sammen. Den tjekkiske filosof, Jan Patočka, talte engang om ”de rystedes fællesskab”.⁵¹⁷ Begrebet er født efter de store lidelser under det 20. århundredes blodige krige, hvor mennesker blev rystet i deres grundvold og trukket ud af deres gamle hverdagsrutiner og ordinære liv på den mest brutale måde.

Når man lever i rutinerne faste vaner og måske kæmper de samme banale kampe for penge, magt og prestige, kan det fortrænge kampen for frihed, retfærdighed og åndelige værdier. Men når man rystes i et eksistentielt chok og rives ud af rutinerne, kan der opstå en umiddelbar følelse af væren-sammen-med de andre, der også har haft denne rystende oplevelse. I begivenheden opstår ”de rystedes solidaritet”. Det er ikke en fast forankret solidaritet, men den får mening igennem den fælles begivenhed. Brexit var også noget, der rystede fællesskabet. Begivenheden fik mange til at rejse eksistentielle spørgsmål om værdien af EU. Ville flere lande følge efter briterne og dermed fremtvinge fællesskabets opløsning? Når man er en af de rystede, har man også i sin egen krop forstået, hvad liv og død handler om, og hvad der er på spil i historien. Det er i følelsen af eksistentiel fare, at mennesker genopdager livets værdi.

I Europa har vi oplevet mange forskellige nederlag. Nogle er fælles på tværs af grænserne, andre er nationale. Og nogle folk skal først overvinde tabet af et imperium. Og her er briterne ikke alene. Spanierne levede f.eks. under general Franco i en lang kvælende tidslomme fra borgerkrigens afslutning i 1939 til Francos død i 1975, hvor han forgudede enheden i den katolske spanske nation helt tilbage til de katolske konger. Frankismens slogan - *¡Una, Grande y Libre!* - om et forenet, imperialt og frit land, der kunne handle frit uden udenlandsk påvirkning, var en stor kollektiv fortrængning af, at Spanien i realiteten var reduceret til en perifer magt, der definitivt havde tabt sit imperium efter krigen med USA i 1898, hvor man måtte afstå Cuba, Filippinerne og en række andre over-

søiske øer. Spaniens selvransagelsen kom først efter overgangen til demokratiet i 1978. Og den er stadig ikke ført helt til ende, hvad de baskiske og catalanske nationalistbevægelser vidner om. De har stadig en melankolsk længsel tilbage til fortiden.⁵¹⁸ Historien lever videre i brud på brud og i genfortællingerne.

Alle Europas gamle stormagter, der på et tidspunkt har haft eller har kæmpet for at blive et imperium, har lidt kollektive nederlag. Den traumatiske erfaring kan kun overvindes, når man besinder sig på, at ens nationale suverænitet er begrænset og ens indflydelse og frihed i verden deles med andre nationer, som man er nødt til at samarbejde med for at kunne få sikkerhed og indflydelse. EU-projektets credo - *Aldrig mere krig i Europa* - rummer et løfte om, at vi i fællesskab kan overvinde fortidens dæmoner. Det forudsætter, at vi kan forsone os med vores egen historie i al dens kompleksitet. Vi er et fællesskab af krigens tabere, men vi kan sejre ved at vinde freden. Vi er stærkere sammen, hvis vi er ydmyge og kritiske i forhold til fortidens fejl, overvinder de iboende svagheder og forstår at skabe de fælles institutioner, der gør os bedre rustet til at tackle fremtidens store udfordringer. Hos briterne revitaliseres historierne stadig i selvbedraget og nostalgiske fortællinger om en tid, der aldrig kommer igen, men som man alligevel flirter med.

IMPERIETS FORTRÆNGTE FORTID

Historikeren Niall Ferguson har hævdet, at det britiske imperium var en godartet og oplyst hersker, der bragte fremskridtet ud i verden. ”Ingen organisation i historien har gjort mere for at promovere fri bevægelse for varer, kapital og arbejdskraft end det britiske imperium. (..) Og ingen organisation har gjort mere for at gennemtvinge vestlige normer for lov, orden og regeringsførelse rundt omkring i verden.”⁵¹⁹ Det lyder smukt. Men er det hele sandheden? Næppe. Andre ser helt anderledes på historien.

Den indiske politiker, diplomat og forfatter, Shashi Tharoor, der er født i London, har i sin bog *Inglorious Empire* påpeget, at flere millioner indere mistede livet under det britiske herredømme.⁵²⁰ Koloniherrerne lod inderne sulte ihjel i stedet for at give dem mad, og de britiske koloniherrer ødelagde bevidst indiske værksteder og maskinudstyr eller pålagde dem høje toldtariffer for at give britiske fabrikanter en konkurrencefordel i forhold til de indiske virksomheder. ”Storbritanniens industrielle revolution var bygget på destruktions af Indiens velfungerende fremstillingsvirksomheder,” skriver han. Under det britiske imperium gik Indien fra at stå bag 27 pct. af verdens vareeksport til kun et par procent. Tharoor mener, at de britiske imperieherskere var med til at konsolidere og udbrede det indiske kastesystem, og han fordømmer briternes racisme. Ifølge Tharoor har Winston Churchill et stort medansvar for, at op imod 4 mio. bengalere døde af sult i 1943.

Churchill betragtede inderne som andenrangsmennesker, der ”avler som kaniner.” ”Jeg hader indere. De er et dyrisk folk med en dyrisk religion. Lad vicekongen sidde på ryggen af en gigantisk elefant og trampe Gandhi ned i skidtet,” sagde Churchill.

Vi er mange europæere, der har grund til at lovprise Churchills mod og lederskab i 2. Verdenskrig, hvor han var med til at befri Vesteuropa fra totalitarismen. For det har vi med rette rejst statuer af ham rundt omkring i Europa. Det er velfortjent. Men lovpriser man kun den side af Churchill, og nægter man at se hans mange skyggesider, bedrager man sig selv og de næste generationer.

Hele historien må frem i lyset. Også på de offentlige pladser, hvor man i stedet for at fjerne Churchills statuer og slette et vigtigt kapitel af Europas historie, kunne forvandle monumenterne til en anledning til også at tale om skyggesiderne. Adskillige gange kom Churchill med ekstremt nedladende udtalelser om indere, afrikanere, palæstinensere og andre såkaldt primitive stammer, som set ud fra dagens optik må beskrives som racisme.⁵²¹ Hadet mod de såkaldt ”dyriske” indere, som er blot et blandt mange eksempler på den imperiale racisme, som Hannah Arendt talte om tidligere. Frem for alt var Churchill en imperialist, der var villig til at gå langt for at forsvare imperiet i kolonierne. Det havde sin pris. Mange gange alt for høj.

I 1952 var Churchill som premierminister med til at træffe beslutningen om at nedkæmpe Mau Mau opstanden mod de hvide briters herredømme i Kenya. Mau Mau stammen kæmpede for frigørelse og stod bag bestialske mord, men fra 1952 til 1960 slog den britiske kolonimagt tilbage med mangefold hårdere midler. Med militærmagt og antiterrorlove, der suspendede borgerrettighederne for de lokale indfødte. Det udviklede sig til det Harvard-forskeren Caroline Elkins har beskrevet som et britisk gulag.⁵²² Over 20.000 fra Kikuyu stammen og yderligere 70.000 kenyanere mistede livet, og over 160.000 afrikanere blev fængslet i britiske fangelejre i Kenya.⁵²³ I dag ved vi, at Barack Obamas bedstefar, Hussein Onyango Obama, var blandt de mange, der blev udsat for tortur af britiske soldater.

Der er uenighed om dødstillene, men grusomheden i lejrene er der ikke tvivl om. Den britiske generaladvokat i Kenya, Eric Griffith-Jones, skrev på et tidspunkt hjem til London og sagde, at mishandlingen af fangerne ”minder foruroligende om forholdene i Nazityskland eller det kommunistiske Rusland.” I 2013 accepterede den britiske regering efter en retssag at betale erstatning til over 5000 ofre, og udenrigsminister William Hague kom samtidig med en uforbeholden undskyldning om, at ”tortur og mishandling er afskyelige krænkelse af den menneskelige værdighed, som vi uden forbehold fordømmer.”⁵²⁴ Det er heller ikke en del af historien, som man bør længes tilbage til. Eller være stolt af. Men det er en del af det moderne Europas historie, som de næste generationer fortjener at kende.

BRYD FRI AF LÆNKERNE

I stedet for at fortrænge de mørke dele af vores fælles historie eller at dyrke et nostalgisk skønmaleri af fortiden har vi brug for en ny realisme. Slaveriet er ligeledes en del af vores historiske arv. Den hvide mands byrde. Det er også europæernes byrde. Vores forfædre har ansvaret for flere århundreders slavehandel, og den erfaring - uanset om vi kan lide den eller ej - ligger begravet dybt i den kollektive underbevidsthed. At tage slaver og udnytte tvangsarbejdere var ikke et nyt fænomen, især ikke efter krige. Selv vikingerne gjorde det. Men efter europæernes opdagelse af Amerika blev slavehandelen baseret på race. Og sat i system. Mellem 10-12 mio. afrikanere blev fanget, lænket fast i skibenes lastrum og solgt videre til slaveejere i den nye verden i Amerika, og det stoppede først i det 19. århundrede, hvor land efter land begyndte at forbyde slavehandel og slaveri.⁵²⁵

Danske forretningsfolk holdt sig ikke tilbage, danske kompagnier deltog i denne trafik, og her var man reelt med til at lægge noget af grunden til den rigdom og høje velstand, som senere generationer af danskere oplevede. Afrika blev udpint af kolonialismen, slaverne blev udbyttet og udsat for de værste lidelser, og slavehandelen efterlader os med en høj moralsk gæld til slavernes efterkommere. I 1792 udstedte Christian VII en "Forordning om Neger-Handelen", der forbød handel med slaver, og den trådte i kraft i 1803. Som i alle andre europæiske slavemagter var der lange overgangsordninger, og først i 1848 blev slaveriet endelig forbudt i de danske kolonier. Det skete ikke mindst, fordi modige slaver havde gjort oprør og kæmpet for friheden. På de Vestindiske Øer var oprøret ublodigt, men mange steder opstod voldelige sammenstød mellem slaver og koloniherrer.

De borgerlige demokratiske revolutioner spillede en vital rolle i frigørelsesprocessen. I den franske revolution i 1789 blev det stolt proklameret, at vi alle er født lige, men der gik ikke lang tid før revolutionen forvandlede til et blodbad under Robespierres tyranni, og de store idealer om frihed, lighed og broderskab blev skyllet ud i restaurationen af den gamle orden. Siden fulgte Napoleons stormagtsdrømme og ekspansion, som ikke lod tidligere kejsere og konger noget efter. Men oplysningstidens idealer overlevede og voksede sig stærkere, først og fremmest takket være den demokratiske revolution, som de europæiske immigranter gennemførte i den nye verden, i Amerika.

Allerede i den amerikanske uafhængighedserklæring fra 1776 hed det sig, at vi alle er skabt lige. Det var Thomas Jefferson, der under inspiration fra de europæiske oplysningstilfælder formulerede sætningen om, at vi alle er skabt lige. Som ideal mente han, at denne dybest set kristne tanke om, at Gud har skabt os alle lige, burde være en ledetråd for det amerikanske demokrati. Men Jefferson var også slaveejers, og disse privilegier var han og de andre af tidens slaveejere ikke

umiddelbart villige til at opgive. Langt fra alle indbyggere blev behandlet som ligeværdige, da det kom til stykket. Det amerikanske demokrati blev grundlagt på et løfte, som var højere og større, end det man i praksis realiserede. De sorte amerikanere blev ikke behandlet som borgere. Det gjorde kvinderne heller ikke, for de var i demokratisk forstand stadig underlagt og repræsenteret af mændene. Menneskets rettigheder var dengang forbeholdt den hvide mand. Først efter den amerikanske borgerkrig mellem nord- og sydstatene lykkedes det for præsident Abraham Lincoln i 1863 at forbyde slaveriet ved lov.

Opgøret med europæernes slaveejersmentalitet og besindelsen på, at vi alle er skabt lige, og at alle - som det også fremgår af det kristne evangelium - har krav på at blive behandlet lige i respekt for ethvert menneskes værdighed, tog lang tid. For efter forbuddet mod slaveriet skulle de hvide borgere lære at leve side om side med sorte medborgere. Det var der mange af de hvide og privilegerede, der ikke brød sig om. Den racisme, der tidligere havde været institutionaliseret i form af slavehandel og slaveri, blev nu gjort til løftestang for politiske bevægelser i deres jagt på magt. Racetænkningen og racismen bredte sig i anden halvdel af det 19. århundrede. Den fik fat i mange lande.

Den franske adelsmand Arthur Gobineau udgav i 1853 et fire bind langt essay om de menneskelige racers ulighed, hvor han argumenterede for, at den hvide ariske race, en race af prinser, skulle hæve sig op som en ny elite, som for alt i verden måtte undgå at blive blandet med de lavere ikke-ariske racer i demokratiet.⁵²⁶ Sir Francis Galton, der var fætter til Charles Darwin, skrev i 1869 en bog, hvor han hævdede, at menneskets talenter og genialitet er nedarvet. Han slog til lyd for at arrangere ægteskaber mellem velbegavede mænd og velhavende kvinder, så man kunne skabe en race af begavede mennesker og derved imødegå degeneration og civilisationens forfald. I 1883 opfandt Galton ordet eugenik med henvisning til det græske ord, *eugenes*, der betyder at have gode egenskaber, der er nedarvet. Han anbefalede, at samfundet og den vestlige civilisation skulle beskytte sig mod såkaldt underudviklede, svage og inferiøre racer. Hans ideer vandt indpas blandt læger, politikere og selv progressive økonomer på begge sider af Atlanterhavet. Der blev i de følgende årtier stiftet Galton-eugenikselskaber, der søgte at udbrede ideerne.

De ledende eugenikere anså den nordiske ariske "race" som den højest udviklede race, og den hvide race var alle andre racer overlegen. Øst- og sydeuropæere var ifølge dem mindre udviklede, og asiater var endnu lavere i hierarkiet, hvor den negroide race var lavest. I USA mente progressive politikere og økonomer, at man burde sortere immigranter ud fra deres racemæssige ophav. Den amerikanske præsident, Theodore Roosevelt, sagde, at "race-selv mord" var "civilisationens største problem", og det kunne føre til udryddelse i stedet for de stærkestes overlevelse. Roosevelt var fortaler for, at indvandrere skulle assimileres i den amerikanske na-

tion, men da udlændingeloven blev strammet i 1907, blev det indskærpet, at det var strafbart at lade ”idioter, imbecile og umoralske personer” komme ind i landet.

Datidens reformøkonomer forsvarede den nye arbejds- og udlændingelovgivning, der skulle frasortere arbejdere, der ikke levede op til de ønskede standarder, og det skete med argumenter, om at de var ”parasitter”, ”lavtlønnede racer”, ”industrielt affald” og ”umulige at beskæftige”, og at det ville være til gavn for de bedre udviklede arbejdere at frasortere dem.⁵²⁷ I Storbritannien støttede fremtrædende politikere som Winston Churchill og Arthur Balfour eugenikken. Også progressive økonomer som John Maynard Keynes og William Beveridge, såvel som kendte forfattere som George Bernard Shaw, H.G. Wells og W.B. Yeats kunne tælles blandt tilhængerne.

NORDENS MØRKE KAPITEL

I Danmark var der politikere, der red med på denne tidsånd. Folk blev ikke sorteret ud fra vor tids statistiske begreber om etnicitet, ikke-vestlige borgere eller tredje generationsindvandrere, men ud fra om de ville ligge det etablerede ”normale” samfund til last. Bag det hele var eugenikkens ideer om race- og genpleje. I 1920 udgav socialdemokraten Karl Kristian Steincke andet bind i sit tobindsværk om *Fremtidens forsørgelsesvæsen*, hvor han argumenterede for at indføre en eugenisk lovgivning, hvor man med tvangsterilisation begrænser antallet af forsørgskrævende personer - de såkaldte ”undermålere”.⁵²⁸ Han opfattede sig som en af fremskridtets mænd og anbefalede, at ”racen forædles”, så den ”moderne europæiske civilisations gradvise tilbagegang og endelige undergang” modvirkes, og statens forsørgelsesudgifter ikke løber løbsk. I lyset af, hvad der senere skete i Europas historie, er det tankevækkende, at Danmark i 1929 blev det første europæiske land til at tage eugenikken i brug som statslig politik. Alle partier i rigsdagen stemte for - bortset fra enkelte konservative politikere, der var præster og fandt loven moralsk forkastelig.

Også Sverige, Norge og Finland iværksatte programmer for racehygiejne, og det samme gjorde en række amerikanske delstater og den schweiziske delstat, Vaud. Tyskland fulgte efter i juli 1934, og året efter tog Hitler-regimet et ekstra skridt med de racistiske og antisemitiske Nürnberg-love, som skulle holde det ariske og germanske blod rent, så nazisterne forbød blandede ægteskaber og fratog jøder deres statsborgerskab. Eugenikken og ideerne om racehygiejne blev sat i system i nazismens Tyskland og blev stadig mere ekstrem. Den såkaldte ariske race skulle ikke blandes med gener fra jøder, sigøjnere, negroide og mentalt retarderede, som nazisterne betragtede som underudviklede racer. Det er et mørkt kapitel, som er vi nødt til at tage med, når Europas historie skal skrives. Selv de nordiske

lande, herunder Danmark, var til falds for flere af racehygiejnens afskyelige ideer.

I Danmark blev omkring 11.000 kvinder steriliseret fra 1929 og denne praksis fortsatte helt frem til 1967.⁵²⁹ Staten havde besluttet, at visse kvinder ikke var mentalt i stand til at føde børn, var for løsslupne og kunne forringe nationens genetiske arv. Tanken var, at den oplyste paternalistiske stat måtte sikre, at unge kvinder ikke gav såkaldt dårlige gener videre til de næste generationer. Man anvendte også det utilitaristiske argument, at det var bedst og billigst for samfundet, fordi velfærdsstaten dermed kunne undgå høje ekstraomkostninger. Virkeligheden er faktisk langt mere afskyelig og grusom end i den barske kriminalsag for afdeling Q, hvor Carl Mørk og hans hjælper Assad i filmen *Journal 64* afslører grove overgreb på 500 fængslede kvinder på Sprogø.

Sverige var man endnu mere ivrige efter at lave racehygiejne, og over 60.000 svenske kvinder blev steriliseret fra 1934 til 1976. Socialdemokraten Gunnar Myrdal var sammen med sin kone, Alva Myrdal, varm tilhænger af eugenikken som del af en videnskabelig orienteret planlægning for den nye svenske velfærdsstat. Det var, som den senere EU-kommissær og svenske minister, Margot Wallström har sagt, en "barbarisk" politik. Men det er ikke nok blot at komme med moralske fordømmelser. Man må også forstå, hvad der kunne få progressive politikere og økonomer til at anbefale racehygiejne, der dybest set strider imod de demokratiske idealer om, at vi alle er skabt/født lige. De bildte sig ind, at videnskaben - den menneskelige rationalitet - kunne kurere alle sociale dårligheder og sikre statens økonomiske fundament. Og de havde en tro på, at staten, rådgivet af oplyste eksperter, er den bedste garanti for et menneskeligt biologisk fremskridt.⁵³⁰ Det kan man slet ikke være sikker på.

DET SAMARBEJDSVILLIGE DANMARK

Mellemligstidens Europa var præget af massearbejdsløshed, betydelige sociale spændinger, politiske omvæltninger og nye ideer brød frem midt i den historiske krise. Nazismens fremmarch i Tyskland og Sovjetkommunismen mod øst satte sine tydelige spor på småstater som Danmark. Et vigtigt lyspunkt fra de år er Kanslergadeforliget i 1933, der banede vejen for den danske model, et samarbejdende folkestyre på tværs af ideologer. Kanslergadeforliget er født ud af den historiske krise, og det blev indgået samme dag, som Hitler blev rigskansler i Tyskland. Det er der stærk symbolik i.

Den socialdemokratiske statsminister, Thorvald Stauning, blev enig med De Radikale og Venstre om et nationalt kompromis mellem arbejdere og bønder, som bandt nationen sammen midt i 1930'ernes krise, hvor ekstremismen ellers truede i Europa. Det var meget fremsynet, og det er en opskrift, som mange i Europa kan

tage ved lære af. Forliget hylde med rette som et ideal for det samtalende folkestyre. Den socialdemokratiske socialminister, K.K. Steincke, fik desuden overtalt bønderne i Venstre til at acceptere en socialreform, der lagde grunden til den danske velfærdsstat. Vi kan stadig være stolte over denne historiske bedrift.

Vi har dog ikke grund til at være stolte af, hvordan Danmark placerede sig i 1930'ernes Europapolitik. For den danske regering endte med at føre småstatspolitik, hvor man var omhyggelig med ikke at lægge sig ud med Hitlers nazistiske regime i Tyskland. Man foretrak at underordne sig stormagtens ønsker og det fortsatte i de første år af krigen. I 1937 besluttede justitsminister, K.K. Steincke, for eksempel at stramme den administrative praksis i udlændingepolitikken, så jøder i praksis blev afvist ved den danske grænse og ikke længere fik bevilget asyl i Danmark. Efter den tyske Krystalnat i november 1938 sørgede Steincke for, at asylansøgere kun komme ind, hvis de kunne bevise en tilknytning til Danmark. Denne politik med udlændingepolitiske stramninger blev behandlet nidkært af embedsmændene, som Lone Rünitz beskriver i en bog om Danmarks forhold til de jødiske flygtninge fra 1933 til 1940.⁵³¹

I fyrreerne var nogle danskere glade for, at Folketingets partier førte en samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt, der uden reel militær modstand havde invaderet Danmark den 9. april. Måske sparede det os for større lidelser og onder? Der var også danskere, der samarbejdede med nazisterne, og nogle tog endda til Østfronten for at kæmpe ved nazisternes side. Andre skammede sig. Kun et lille mindretal - kommunister og nationalt sindede borgerlige - havde modet til at slutte sig til modstandsbevægelsen.

Det reelle tal af kæmpende var måske ikke større end få tusinde. Der var ikke ret mange i starten, men da samarbejdspolitikken brød sammen i 1943, fik flere mod til at følge efter. Ifølge Frihedsmuseets database var over 85.000 danskere i større eller mindre grad med i modstandsbevægelsen under besættelsen.⁵³² Tallet virker meget højt, men i biografen har vi kunnet se dramatiserede heltefortællinger som *Flammen og Citronen* (2009) eller *Hvidstensgruppen* (2012). Selv i den folkekære tv-serie, *Matador*, har vi igen og igen set, hvordan Maude Varnæs hjælper den jødiske bogholder, Stein med at flygte, hvordan Skjold-Hansen laver forretninger med nazisterne og hvordan Ingeborgs eksmand, Holger, ender som nazist og tager til Østfronten. Som i alle andre besatte europæiske lande levede det store flertal af danske borgere videre i tavshed, kiggede de til den anden side i ligegyldighed eller fortsatte uanfægtet deres almindelige hverdagsliv. Vi slipper dog ikke for selvransagelsen, for det er også med til at forme vores identitet som danskere.

For nationalt sindede og demokrater kan det den dag i dag stadig være ubehageligt at genlæse den hyldest af Nazityskland, som udenrigsminister Erik Scavenius kom med i 1940: "Ved de store tyske Sejre, der har slaaet Verden med

Forbavselse og Beundring”, sagde Scavenius, ”er ny Tid oprundet i Europa, der vil medføre en Nyordning i politisk og økonomisk Henseende under Tysklands Førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland.”⁵³³

Følgagtigheden var også betydelig hos Thorvald Stauning, der den 8. marts 1941 holdt en tale til Studenterforeningen i København: ”Forskellige Staters Ophævelse igennem svundne Aar og Udviklingen nu under Krigen viser, at Tyskland indtager Pladsen som den centrale Magt,” sagde han og opfordrede danskerne til at forholde sig i ro og orden og at samarbejde med tyskerne.⁵³⁴ ”Tyskland har visse Planer, der ikke blot sigter efter øjeblikkelig Nyordning, men efter en blivende europæisk Nyordning, der skal være raadende ud i Fremtiden. Denne Nyordning vil kræve et Samarbejde indenfor Europa, og Linien vil være den fra Tyskland kendte Planøkonomi, der sikkert rummer betydelige Fordele fremfor den Planløshed, som har været raadende hidtil som Bestanddel af det liberalistiske Samfund, der i udpræget Grad bygger paa Egoismen.”

Regeringen stod uden tvivl overfor svære afvejn timer, for Danmark var en småstat uden meget at stå imod med. Men regeringens følgagtighed og åbenlyse ros af nazisternes nyordning af Europa var skammelig. Stauning leflede for den nazistiske udgave af den totalitære planøkonomi, fordi han ikke brød sig om det liberalistiske samfunds egoisme, men han manglede et moralsk kompas til at lægge afstand til totalitarismen. Værre var Erik Scavenius, der uden omsvøb gav udtryk for sin beundring af den stærke fører syd for grænsen. Vi har brug for et mere kritisk og refleksivt syn på vores egen historie og de fejl, der er begået gennem tiden. Danmark har desværre ikke altid været på samme hold som ”de gode”. Vi er som nation til tider endt på den forkerte side af Europas historie. Når man i dag læser socialdemokraten Steinckes argumenter for først eugenik og siden hans stramme udlændingepolitik overfor forfulgte jøder, må man spørge, hvorfor der stadig er danske socialministre, der hylder K.K Steincke som en foregangsmand og glædes ved synet af hans buste i Socialministeriet?

HISTORIEN FORMES AF MENNESKER - SELV NÅR DET GÅR GALT

Historien har ofte langt flere nuancer og skygger, end vi bryder os om. Vi må forsøge at forstå den tid, som politikerne levede i, og hvad der prægede dem. Mellemlødsårene var de store modsætningers, polariseringens og ekstremismens tidsalder. Den politiske liberalisme, det repræsentative demokrati og borgernes frihedsrettigheder havde længe været på tilbageslag og autoritære styreform er var dukket op i en række europæiske lande, før Hitler dukkede op på scenen og erobrede magten i den skrøbelige Weimarrepublik s sidste krampetrækninger.

Efter 1. Verdenskrig havde de fleste europæiske lande - bortset fra Sovjetunionen efter den kommunistiske revolution i 1917 - fået borgerlige demokratiske forfatninger, men i 1920'erne begyndte dominobrikkerne at vælte en for en. I 1920 overtog admiral Horthy magten i Ungarn og fik enevældige beføjelser i det, der blev et nationalistisk autoritært styre. I oktober 1922 marcherede Benito Mussolini og hans fascister til Rom for at erobre magten i Italien. Året efter fulgte et militærkup i Bulgarien og i Spanien gav kongen al magten til Miguel Primo de Rivera som enerådig diktator, og det skete med direkte inspiration fra Mussolini. I 1926 overtog autoritære nationalkonservative og fascistiske diktatorer magten i Polen, Litauen og Portugal.

I 1931 til 1936 vendte Spanien kortvarigt tilbage til den demokratiske republik, men de skiftende mindretalsregeringer var meget ustabile på grund af social uro, generalstrejker, anarkistisk terror og militant separatisme i regionerne. Men da catalanske venstrefløjsnationalister og revolutionære brød med forfatningen og udråbte sig til en selvstændig republik i 1934, satte det en lavine i gang med stigende polarisering og revolutionær konfrontation, der fører til demokratiets kollaps to år senere. General Franco indledte sin militære opstand fra syd, og tre år senere vandt han borgerkrigen, der kostede over en halv million mennesker livet, og som på en måde endte som et tragisk forspil til den langt værre paneuropæiske krig, der var på vej i horisonten. Over 400.000 spanske republikanere og revolutionære flygtede mod nord til Frankrig, men der gik ikke lang tid før Anden Verdenskrig brød ud, og Europa kom til at opleve endnu større flygtningestrømme. Den ene katastrofe fulgte den næste, og europæerne var ikke stærke nok til at forsvare deres skrøbelige demokratier mod det totale stormløb, som de blev ramt af i trediveerne.

”Den politiske liberalisme var på fuldt tilbagetog gennem katastrofernes tidsalder, et tilbagetog der accelererede hurtigt efter Adolf Hitler blev Tysklands kansler i 1933,” skriver historikeren Eric Hobsbawm i *The Age of Extremes*.⁵³⁵ ”Uden Hitlers triumf i Tyskland ville ideen om fascismen som en universel bevægelse - en slags højrefløjs pendant til den internationale kommunisme, med Berlin som dets Moskva - aldrig have udviklet sig.”⁵³⁶ Deres stærke nationalisme, deres kompromisløse antikommunisme og deres triumferende antiliberalisme var beslægtet med andre højrenationalistiske partier og grupper. Fascisterne og nazisterne var modrevolutionens revolutionære. De var dygtige til at mobilisere masserne fra neden omkring en stærk og autoritær fører, der skulle sublimerer alle deres længsler og fantasier om en mere gloriøs fremtid for hjemnationen, der havde tabt noget i fortiden. De brugte en nostalgisk retorik om at vende tilbage en traditionel fortid, og de piskede en hadsk stemning op imod finanskapitalen, imod big business og de rodløse intellektuelle, så lavere middelklasser og småborgere igen kunne indtage deres gamle plads i den sociale orden.

Havde det ikke været for finanskrakket i 1929 og de følgende års økonomiske depression, var Europas liberale og borgerlige demokratier måske aldrig væltet af de autoritære massebevægelser? Går man længere tilbage, kan man også forestille sig, at tyskernes nationalistiske revanchisme ikke var endt i nazismen, hvis ikke tyskerne inden havde følt sig så ydmyget ved Versailles-fredsslutningen efter 1. Verdenskrig og tynget af store krigsskadeerstatninger. Det kan man spekulere længe over, men der er ingen tvivl om, at verdensøkonomiens sammenbrud fik de folkelige masser til at søge alternative svar, og de autoritære og antiliberala ideologer stormede frem i 1930'erne. Fascismen og nazismen havde dog næppe fået så skæbnesvanger rolle i det 20. århundredes verdenshistorie, hvis ikke det havde været for den store økonomiske krise. Der er aldrig en "nødvendig" udgang på historien, for den formes af mennesker, der har et ansvar for de valg, de træffer.

JERNHÅRD FINANSPOLITIK BEREDTE VEJEN FOR HITLER

Det kunne være gået anderledes, hvis de demokratiske regeringer i tide havde forstået at adressere de sociale og økonomiske bekymringer, som bredte sig kølvandet på krakket og 30'ernes massearbejdsløshed.⁵³⁷ Frygten for gentagelse af tyvernes hyperinflation fik mange regeringer til at stramme penge- og finanspolitikken i stedet for at løse den, hvilket var fatalt. Også for eftertiden. Hårde økonomiske stramninger var med til at bringe Hitler til magten. Men disse ideer om stram finanspolitisk disciplin, om ordoliberal *austerity*, levede videre efter Anden Verdenskrig. Denne økonomiske tænkning er muteret flere omgange, og den har siden sat sine tydelige spor i EU's Økonomiske Monetære Union og finanspagten.

Det moderne Tyskland - og fremfor alt de monetaristiske høge i Bundesbanken - har i efterkrigstiden bildt sig ind, at det var hyperinflationen og krisen, der destabiliserede Weimarrepublikken og førte tyskerne i armene på nazismen, men det er en fejllæsning af historien. For nazisterne fik først større folkelig opbakning, efter at den centrumorienterede og konservative kansler, Heinrich Brüning, i 1930-1932 havde ført en barsk *austerity*-politik med stramninger af penge- og finanspolitikken, store nedskæringer de offentlige udgifter, markante lønnedsettelse for de offentligt ansatte og reduktion af arbejdsløshedsunderstøttelsen.

Brüning regerede pr. dekret, ikke pr. demokratisk flertal. Han blev med rette kaldt for "sultkansleren".⁵³⁸ Bedre blev det ikke af, at Brüning som mange andre europæiske landes regeringer samtidig satsede på øget protektionisme med højere toldtariffer, hvilket igen øgede borgernes leveomkostninger. De nye handelsmure og den omsiggribende økonomisk nationalisme bidrog effektivt til at nedbryde den gamle demokratiske orden. Det havde en meget høj pris, som de snæversynede politikere og økonomer ikke havde kalkuleret med. For deres

politik fødte et monster: Øget politisk ekstremisme, polarisering, nationalistisk populisme og autoritære fantasier efter en stærk mand.

Enkelte lande var dog mere fremsynede og udviklede alternative strategier, der også gav inspiration til efterkrigstidens økonomiske politikker. I Danmark lykkedes det at skabe et nationalt kompromis om den nye sociale kontrakt i Kanslergadeforliget for at bekæmpe massearbejdsløsheden. I Sverige devaluerede den socialdemokratiske regering og udvidede det offentlige forbrug og investeringerne, så der atter kom gang i økonomien. I USA lancerede Franklin D. Roosevelt i 1933 sin New Deal, der skulle trække USA ud af Den Store Depression med store statslige investeringer og ekspansiv finanspolitik. Men i de fleste lande var frygten for kommunismen så stor, at de borgerlige og kapitalister ikke turde lave fornuftige sociale aftaler med fagbevægelsen. Det førte til social og politisk polarisering, hvor kommunister, anarko-syndikalister og venstrerevolutionære grupperinger forsøgte at sætte ild til den revolutionære stemning.

Det var et ulykkeligt øjeblik i Europas historie, og de forskellige parters manglende kompromisvilje og den stadig mere patosfyldte ekstremisme fik tragiske konsekvenser, som vi kan lære af den dag i dag. Aldrig før har så meget social og politisk stupiditet bredt sig så meget på så kort tid. Det var en værdikamp og en kulturkamp med hårde ideologiske sammenstød, der kom til at definere Europas sjæl og kontinentets fremtid. Både på højrefløjen og på den revolutionære venstrefløj spredte der sig i disse år den opfattelse, at de kriseramte samfund ikke længere kunne tillade sig den luksus at fortsætte som repræsentative demokratier og havde brug for en autoritær leder til at skære igennem. Hitlers magtovertagelse i Tyskland og handlekraft i trediverne fik fascinationen for denne model til at sprede sig også uden for Europa.

Når man genlæser denne del af Europas historie, er det svært ikke at spejle disse nutidens brydninger og reflektere over dem. I vor tid hører vi igen stats- og regeringschefer slå sig op som stærke autoritære ledere og tale om nødvendigheden af et opgør med det liberale demokrati. Vi har set ordoliberalister og økonomer i eurogruppen, der manglede den fornødne sensibilitet og pragmatisme, da Grækenland og flere andre EU-partnere endte i en stor statsgældskrise, som det skete i 2009-2015. Og Hollands finansminister viste ingen tegn på empati overfor de nødstedte i foråret 2020, hvor titusinder af europæere døde af coronavirus i Italien, Spanien og andre lande, og de nationale sundhedssystemer var på randen af sammenbrud. Han sagde tværtimod nej til at give direkte tilskud til dem og valgte i stedet at belære italienerne og spanierne om, at de burde følge den ordoliberal standardopskrift med strammere økonomisk politik for at bringe orden i nationens husholdning. Han måtte senere undskylde sin opførsel, men ordene skabte utrolig bitterhed, fordi de ikke inviterede til dialog, forsoning, fælles løsninger og

solidaritet. Hver gang man sårer andre, tager det lang tid at hele sårene igen. Hver gang splittelsen og uenighederne mellem EU-landene udstilles på så brutal vis, som det skete fra finanskrisen til coronakrisen, fødes en ny bølge af tvivl. En mere grundlæggende tvivl ved, om EU har styrke til at klare sig i fremtiden.

Efter finanskrisen så vi længslen efter stærke og autoritære ledere vende tilbage i visse kredse af samfundet. Enkelte politikere og økonomer hævdede, at demokratierne slet ikke kan konkurrere med Kinas autoritære statskapitalisme. At udtrykke tvivl og selvkritik er sundt, men man må være kritisk, når folk antyder, at vores samfund bør drives af stærke mænd, der kan lede samfundet, som om det er en virksomhed. Hvor kommer denne beundring fra? Er det disse meningsdanneres egne autoritære reflekser eller måske deres ideologi? Forhåbentlig kan befolkningen se igennem de autoritære sireners sang, så Europa aldrig vender tilbage til de mønstre, der banede vej for 1930'ernes autoritære despoter. Vi kan ydmygt prøve at lære af historien og hjælpe hinanden til at huske de fejl, der tidligere blev begået af mennesker som os.

Mange har sikkert glemt, at Hitler blev kåret til årets mand på forsiden af det amerikanske Time Magazine, og ugemagasinet beskrev, hvordan tyskerne på det tidspunkt var ved at sprænges af stolthed.⁵³⁹ Magasinet udkom den 2. januar 1939. Det var kun få måneder efter, at Chamberlain havde erklæret fred i vor tid efter München-mødet med Hitler, den franske ministerpræsident, Edouard Daladier, og Italiens fascistiske diktator, Benito Mussolini. Tyskland var begyndt at gentegne Europakortet, Hitler var rustet til tænderne efter flere års militær oprustning. Han havde fået lov til at annektere det tjekkiske Sudeterland og ”havde stjålet Østrig for øjnene af en chokeret og tilsyneladende impotent verden”. Og så konkluderede det amerikanske magasin resigneret:

”For en generation siden havde den vestlige civilisation tilsyneladende overvundet de største onder i barbariet, bortset fra krige mellem nationerne. Den russiske kommunistrevolution fremmede klassekrigen. Hitler toppede op med en anden, racekrigen. Fascismen og kommunismen havde genrejst religionskrigene. Disse forskellige former for barbari satte i 1938 præg på et spørgsmål, som mænd igen, måske snart, skulle udgyde blod for: Spørgsmålet om civiliseret frihed overfor et barbarisk autoritært styre. Borgerrettigheder og frihedsrettigheder var forsvundet. Opposition imod naziregimet var blevet ensbetydende med selvmord eller værre. Ytringsfrihed og forsamlingsfrihed var anakronismer. Tysklands 700.000 jøder var blevet fysisk tortureret, bestjålet i deres hjem og af deres ejendomme, nægtet en chance for at tjene penge, og drevet bort fra gaderne.” Det var ikke, fordi Time Magazine var uvidende om, hvem de kårede til årets mand. Men i virkeligheden var det hele meget værre i Tyskland på dette tidspunkt. Og det skulle blive meget, meget værre, da verdenskrigen brød ud i september 1939.

Kapitel 11

DET MODERNE EUROPAS SVÆRE FØDSEL

Som kun 10 år gammel fulgte jeg med åndeløs spænding hvert eneste afsnit i BBC's dokumentarserie, *A World at War*, der viste, hvordan Hitler og nazisterne fik magten foræret i den demokratiske Weimarrepublik og siden forvandlede Europa til et inferno af total krig, masseudryddelseslejre, had og frygt. Det var på en måde mit første møde med Europa som begreb. For en lille dreng at se disse billeder fra dødslejrene og se den menneskelige lidelse på den sort-hvide tv-skærm beskrevet udførligt i 26 lange og gruopvækkende kapitler var et chok. For jeg kendte ikke denne verden.

Mit liv var trygt og godt i den lille jyske stationsby midt i det relativt harmoniske danske velfærdssamfund. 1976 var en lang og varm sommer. En af den slags skønne somre fra barndommen, som man længes efter. Især når efterårets mørke og regnfulde dage sætter ind. Dengang var familiens ferierejser enten cykelture i hjemlandet eller hytteture i nabolandene, Norge og Sverige, så Europa var for mig på det tidspunkt ikke meget større end Norden. Dengang havde vi heller ikke engelsk eller andre fremmedsprog fra 1. klasse i skolen, så min kulturelle horisont var stadig begrænset. På mig og min brors fælles værelse hang en Pippi Langstrømpe figur, så vores mor fik mindet os drenge om, at der var andre stærke personligheder i verden end Tarzan, Tintin og John Wayne. Heltene behøvede ikke bare at være mænd. På det tidspunkt forstod jeg endnu ikke, at Pippi blot var en fantasi i Tommys og Annikas børneunivers, der repræsenterede alt det, de ikke selv var, men drømte om at blive. En mulighed for frihed og selvbestemmelse uden at skulle underordne sig eksterne autoriteter.

Nogle få år tidligere, i 1973, var Danmark trådt ind i EF og det europæiske fællesmarked efter en folkeafstemning, men det var kun et marked for smør, bacon og andre varer, så det kulturelle og politiske Europa var endnu ikke rigtig en del af min bevidsthed. Jo, jeg vidste godt, at min socialdemokratiske far havde stemt nej og på det tidspunkt lyttede mest til Folkebevægelsen mod EF. Men jeg vidste endnu ikke, at det europæiske projekt var skabt efter Anden Verdenskrig netop for at undgå en tilbagevenden til krigens rædsler. Så jeg mødte på en måde

Europa første gang i de chokerende billeder fra en tv-serie.

Briterne - og ikke mindst Winston Churchill - var mine helte. De var med til at redde os danskere fra nazismen og totalitarismen. Selvom jeg i dag godt ved, at Churchill tog fejl om mange ting i sit politiske liv, var han en af de få, der viste stort mod og lederskab, da det virkelig gjaldt. Da totalitarismen truede på det europæiske kontinent.

Folk tackler ydre chok og trusler på mange forskellige måder. Nogle vælger at handle proaktivt for at imødegå truslerne, mens andre i frygt for negative sideeffekter benægter deres eksistens. Neville Chamberlain hører til den sidste kategori af mennesker. Som britisk premierminister indgik han i 1938 München-aftalen, der gav Hitlers Tyskland lov til at indlemme det tjekkiske Sudeterland, og bagefter udtrykte Chamberlain de berømmede ord om ”fred i vor tid”. Det viste sig siden at være begyndelsen til den store katastrofe, som Churchill advarede om i en tale til det britiske underhus den 5. oktober 1938. Først da tyske soldater den 1. september 1939 invaderede Polen forstod Chamberlain, at der ikke var anden udvej end krigen imod nazi-regimet. Det skete den 3. september, hvor Storbritannien, Frankrig, Australien og New Zealand erklærede krig mod Tyskland.

USA forholdt sig først neutral, men præsident Franklin D. Roosevelt ændrede kurs i december 1941, efter at japanerne havde bombet Pearl Harbor. Sovjetunionen havde siden august 1939 haft en hemmelig aftale med Nazityskland om ikke-aggression mellem de to lande, den såkaldte Molotov-Ribbentrop-pagt, der skabte en fælles front mod de kapitalistiske lande i krigens første par år. Den 22. juni 1941 brød den sammen, da Hitler med Operation Barbarossa satte sit store angreb ind på Sovjetunionen for at udvide det tyske *lebensraum*. Krigen var nu total på alle fronter. Mellem 40 og 50 millioner mennesker mistede livet i den værste krig nogensinde, endnu flere millioner døde som følge af nød og sygdomme efter krigen. Over seks millioner jøder blev likvideret af nazisterne i masseudryddelseslejrene, og endnu flere blev drevet på flugt. Det anslås, at Anden Verdenskrig kostede mere end den samlede pris for alle europæiske krige siden middelalderen.⁵⁴⁰

ALDRIG MERE HOLOCAUST

Tragedien banede paradoksalt nok vej for et andet Europa, et mere moderne Europa. Det europæiske samarbejde er født som en stor fredsskabende ide i ruinerne fra Den Anden Verdenskrig, i rædslen over Holocaust og nazismens masseudryddelseslejr. Ideen om det moderne samarbejdende Europa er født og formet i frigørelsen fra vores mørke forhistorie. Oplevelsen af en fælles ”katastrofe, der overtræder civilisationens og menneskehedens ’hellige’ normer” virkede som et antropologisk chok der muliggjorde helt nye institutionelle svar på tværs af grænserne.⁵⁴¹

Opgøret med den absolutte ondskab var råbet om ”aldrig mere Holocaust”. Det var samtidig begyndelsen til en ny erkendelse: At vi europæere i længden står os bedst ved at binde os ind i et skæbnefællesskab på tværs af de nationale grænser. Så nationalstaterne ikke vender tilbage til fortidens gentagende mønster med indbyrdes had, konflikter og krige. ”Den post-nationale velfærdsstat, det samarbejdende fredelige Europa blev ikke født ud af et optimistisk, ambitiøst og fremadskuende projekt, som vor tids euro-idealister tilfredse forestiller sig, når de kigger tilbage,” skriver Tony Judt i sin fremragende bog, *Postwar Europe*. ”Europa var et barn født i frygt. I historiens skygger gennemførte de sociale reformer og byggede nye institutioner som en prævention, for at holde fortiden i skak.”⁵⁴²

For ikke at gentage fortidens fejl skal vi på en måde bevare frygten for den ondskab, vi tidligere har erfaret i hjertet af de europæiske samfund. Men hvordan kan vi det, hvis vores børn og børnebørn glemmer vores fælles historiske arv, og de generationer, der faktisk erfarede grusomheden, dør bort og ingen længere fortæller deres historie? Hvad nu hvis vores samtidige fortrænger historien for igen at lade sig forføre af den fanatiske udgave af nationalismen og hovmodige selvforgudelse, der så mange gange før har vist sig fra sin værste side? Det er det moderne Europas store udfordring.

”Vi kan ikke længere fortsætte med at tage det, der var godt i fortiden og simpelthen kalde det vores arv, mens vi afskriver det dårlige, og ligefrem tænker på det som en slags dødvægt, som af sig selv vil blive begravet i forglemmelse. Den underjordiske strøm i den vestlige historie er endelig kommet op til overfladen, og den har bemægtiget sig vores traditions værdighed. Det er den realitet vi lever i. Og derfor er alle anstrengelser for at undslippe nutidens håbløshed ved at synke ind i nostalgien for en fuldbyrdet fortid (..) nytteløs.”⁵⁴³ Sådan skriver Hannah Arendt i *The Origins of Totalitarianism*, der blev udgivet i 1951. Hun har om nogen forstået, hvad det var for kræfter, der banede vej for totalitarismen og Anden Verdenskrig i Europa. Arendt flygtede fra Berlin i 1933, efter at hun var blevet arresteret af Gestapo og fængslet i otte dage.

På det tidspunkt var Hitlers regime skridt for skridt i gang med forfølgelsen af politiske modstandere og såkaldt ikke-ariske racer. I det offentlige rum og i sproget gjorde man alt for at dehumanisere jøder og romaer, som var de dyr og ikke medborgere. Man brændte bøger af. Man konfiskerede ejendomme, butikker og smykker fra jøder og forsøgte at drive dem på flugt. Regimet byggede arbejdslejre og koncentrationslejre til de såkaldt ”uønskede” racer, og politiske modstandere som socialister, kommunister og anarkister blev fængslet. Hannah Arendt slap væk og flygtede på et hængende hår via Tjekkiet for siden at nå til Frankrig. Her blev hun i 1940 igen taget til fange af Gestapo efter den tyske invasion af Frankrig og interneret i en fangelejr. Hun undslap igen og flygtede til USA. Mange slap ikke væk i tide.

I Europa havde nazisterne skabt et imperium af koncentrationslejre, hvor SS regerede over de indsattes skæbne.⁵⁴⁴ Fra 1933 og til Anden Verdenskrig oprettede de mere end 10.000 arbejdslejre, koncentrationslejre og masseudryddelseslejre - fra Tyskland til Polen, det nordlige Norge og til Kreta i syd, og antallet voksede i takt med nazisternes erobringer. De fleste af lejrene var arbejdslejre, hvor fangerne blev tvunget til at arbejde hårdt i minedrift, våbenproduktion, fremstilling af industrivarer eller at sortere døde fangers smykker og værdigenstande. På sit højdepunkt i 1944 havde nazisterne over 480.000 fanger i arbejdslejre spredt over hele Europa, og under krigen var denne "slavearbejdsøkonomi" af vital betydning for den tyske *Wehrmacht*.⁵⁴⁵ Den morderiske karakter i nazismens ideologi blev stadig mere udtalt i løbet af krigen.

SAMARBEJDSPOLITIK I MØRKET

I 1940, hvor den danske udenrigsminister, Erik Scavenius, udtrykte forbavselse og beundring over "de store tyske sejre" og lovpriste mulighederne i den nye tyske orden i Europa, erobrede Tyskland Danmark, Norge, Holland, Belgien og Frankrig. Det år blev over 100.000 jøder myrdet i det, der blev begyndelsen til det største racebaserede folkemord i Europas historie. Den 22. juni 1941 - tre måneder efter Staunings førnævnte opfordring til danskerne om at samarbejde med tyskerne i deres planøkonomiske nyordning af Europa - indledte nazisterne Operation Barbarossa, der blev starten på udryddelseskrigen, en *Vernichtungskrieg* imod den jødisk-bolsjeviske fjende. De følgende seks måneder døde over to millioner sovjetiske krigsfanger, sultet ihjel af tyskerne, og i løbet af 1941 blev over 1 million jøder likvideret af naziregimet.⁵⁴⁶ Mens disse uhyrligheder fandt sted syd for Danmarks grænse, var et bredt flertal i Folketinget stadig meget samarbejdsvillig.

Det realpolitiske rationale var, at man kunne minimere skaderne under den tyske besættelse af Danmark og holde landet mest mulig ude af krigen. Men samarbejdsviljen var langt større, end den behøvede at være. Da Gestapo den 22. juni 1941 ringede til Stauning for at få arresteret 63 navngivne danske kommunister, herunder folketingspolitikere sørgede det danske politi for at anholde endnu flere, og man fængslede 163 personer, heriblandt kommunistiske folketingsmedlemmer som Aksel Larsen (der senere blev formand for SF). Samarbejdspolitikere fra Socialdemokratiet, de Radikale, Venstre og Konservative godkendte grundlovsbruddet. De skaffede sig af med politiske modstandere, der ønskede modstandskamp i stedet for samarbejde, for regeringen forsøgte at *please* nazisterne. Det var småstatens assimilation til stormagtens herredømme. Få dage efter opringningen gav man også grønt lys for oprettelsen af Frikorps Danmark til bl.a. at kæmpe for nazisterne ved Østfronten. Omkring 12.000 danskere meldte

sig frivilligt, og halvdelen blev rekrutteret. November samme år underskrev Scavenius på Danmarks vegne Hitlers antikommunistiske pagt mellem Tyskland og dets allierede, hvilket i praksis gjorde Danmark til allieret med Nazityskland.

Doktrinen for Scavenius var ikke kun samarbejdspolitik, men også at gøre lidt mere, end hvad overmagten bad om.⁵⁴⁷ Man kan mene meget om samarbejdspolitikken. Nogle har lovpriist Scavenius og forsvaret hans forhandlingspolitik, fordi den minimerede skaderne for Danmark. Og erhvervsfolk var sikkert glade for at tjene penge på at sælge industri- og fødevarer til tyskerne under krigen, selvom det også var med til at holde den tyske krigsmaskine i gang og mætte de tyske soldater.⁵⁴⁸ Andre tog afstand fra Scavenius, hans tyskorientering og manglende vilje til - både under og efter krigen - at indse omfanget af nazisternes store forbrydelser mod menneskeheden.

Informations chefredaktør Børge Outze ramte plet, da han i august 1945 skrev om Scavenius, at han ikke forstod, at "det var verdenshistoriens største forbrydere, han beundrede og hyldede". Fra januar 1942 satte nazisterne masseudryddelsen i system med deres såkaldte "Endlösung" om at udrydde alle jøderne i Europa ved at sende dem i dødslejrenes gaskamre. Nazisternes biologiske racetænkning og deres jødehad blev nu omsat til et industrialiseret massebord i et omfang, som aldrig før eller siden er set i Europa. Alene i Auschwitz-Birkenau dræbte nazisterne over 1 million mennesker mellem marts 1942 og november 1944, heraf de fleste jøder.

Hitler ville skabe en ny europæisk orden, hvor alle andre racer blev underlagt det tysk-ariske herrefolk. Naziføreren "havde ingen tiltro til (international) ret og stræbte efter at skabe stabilitet ved at forflytte folk. I denne stræben efter racemæssige mål blev nationer omarrangeret, og millioner af mennesker blev tvunget væk fra deres hjem, genbosat mange mil væk i fremmede omgivelser, forladt, tvunget i arbejdslejre og bevidst sendt i døden. (..) Denne nye verden af statssponsoreret massebord og kulturel masseudryddelse fødte et nyt begreb, folkemordet," fastslår historikeren Mark Mazower.⁵⁴⁹ Det var ifølge ham frem for alt "racetænkningen - såvel som ideen om industrialisering af massebordet - der adskilte Hitlers imperium fra Stalins."⁵⁵⁰ Nazisterne ville skabe en imperial racebaseret velfærdsstat på hele kontinentet, og op imod ti millioner folke-tyskere, dvs. de tysktalende udenfor moderlandet, skulle have økonomisk hjælp og genbosattes i det tredje riges *Grosslebensraum*, mens alle de racer, der var kategoriseret som undermennesker skulle undertrykkes med vold, fordrives eller dræbes. Fordrivelse og kolonisering, masseudryddelse og social støtte var to sider af den samme imperiale nazi mønt, fastslår Mazower. "Nationalsocialismen startede ud med et mål om at skabe en ny orden i Europa, men da raceideologien herskede over den økonomiske fornuft, blev den ekstreme vold i dette projekt tydelig."⁵⁵¹

Antallet af mennesker, der blev dræbt under stalinismens tyranni, overstiger

antallet at dræbte i nazisternes masseudryddelseslejre. I Maos Kina blev endnu flere millioner dræbt, og Pol Pot likviderede relativt en større del af sin egen befolkning, end nazisterne gjorde. Tallene afslører ikke alt om karakteren af den ondskab, som nazismen stod for. ”Selv når vi tænker over Stalin, Mao og Pol Pot og vender blikket mod Hitler, ser det ud til, at vi kigger ind i det dybeste mørke overhovedet,” skriver Jonathan Glover i sit værk om menneskehedens moralske historie i det 20. århundrede.⁵⁵² Han stiller det centrale spørgsmål, hvordan nazismen vandt så meget opbakning og fik så mange mennesker til at deltage i de jødeforfølgelser, der skridt for skridt blev stadig mere ekstrem og til sidst endt som grusomme masseudryddelseslejre, hvor millioner mænd, kvinder og børn i alle aldre blev dræbt systematisk i en ”mekaniseret industriel form for drab”. Hans svar er, at nazisterne fik ”en stærk psykologisk magt ved at kombinere tribalisme og tro. Nazismens følelsesmæssige magt kommer fra tribalismen”.⁵⁵³

Efter nederlaget i Første Verdenskrig blev tyskernes nationalisme mere forbitret, og det var med til at gøde jorden for nazisterne. De formulerede en ny nationalisme for den tyske race, der som en slags udvalgt stamme var udvalgt til at dominere over de svage arter. Bag det lå socialdarwinistiske ideer om, at de stærke arter vinder over de svage arter. Samtidig forkastede nazisterne den gamle kristne-jødiske tradition, så det tyske ariske herrefolk frit og uden moralske bånd kunne skabe en ny orden hinsides godt og ondt. Den kristne barmhjertighed og medlidenhed for de svage, betragtede nazisterne som noget afskyeligt, der måtte overvindes.

Hitler betragtede sig selv som ”den hårdeste mand”, Tyskland havde haft i århundreder, og han beundrede Stalins hårdhed for ikke at forfalde til ”blødsødne humanitaristiske ytringer.” ”Min pædagogik er hård,” sagde Adolf Hitler. ”Det, der er blødt, må bankes væk. (..)Jeg ønsker, at de unge skal være voldelige, dominerende, uforfærdede, onde. De unge skal være alt det. De skal kunne udholde smerte. Der må ikke være noget svagt eller skånsomt over dem.”⁵⁵⁴ Den autoritære personlighed, der altid adlyder ordrer, har vilje til at gøre alt for føreren - den almægtige faderfigur - uden at vise medlidenhed. I det tyske frikorps hentede man inspiration fra Ernst Jüngers heltebeskrivelser af tyske soldater under 1. Verdenskrig: ”Det er en helt ny race, der inkarneres af energi og er fyldt med overnaturlig energi. Elastiske kroppe, atletiske og stærke, (..) dette er mænd af stål rustet til den mest ubehagelige kamp.”⁵⁵⁵

MODERNITETEN I ET BJERG AF MENNESKEHÅR

Der er gennem årene lavet mange film om nazisternes ondskab og Holocaust, som har gjort os alle til vidner til hændelser, der er så gruppevækkende, at det er svært at sætte ord på. Overlevende fra lejrene har skrevet erindringsbøger, der

igen og igen har slået benene væk under os. Der er lavet store afhandlinger og mange tykke bøger for at forstå og bearbejde det, der i grunden ikke er til at forstå. Og det er svært at få ud af kroppen, når man først har set det. Jeg husker stadig den dag i dag, da jeg tilbage i 1982 var på besøg i koncentrationslejren Auschwitz. Noget af det, der har sat sig fast i min bevidsthed, er et stort bjerg af menneskehår, der lå og ventede på at blive brugt til dørmåtter og tøj. I hårtotterne fra de over hundrede tusinde fanger er der angiveligt fundet spor af Zyklon-B giftgas (fremstillet af IG-Farben). Det er stadig svært at frigøre sig fra tanken om, at der midt i dette barbari har siddet nogle pertentlige tyske embedsmænd og regnet ud og planlagt, hvordan man kunne drage maksimal "nytte" af det menneskelige "affald". Systematikken midt i umenneskeligheden var rystende.

Sociologen Zygmunt Bauman har i bogen *Modernity and the Holocaust* overbevisende forklaret, at Holocaust ikke er en isoleret afvigelse fra historiens store hjul, hvor onde og gale tyske nazister udførte en uforklarlig forbrydelse mod hjælpeløse ofre. Verdenshistorien har budt på mange massakrer, folkemord og pogromer, men ingen så grusom, industriel og gennemrationaliseret som denne. Holocaust var ikke mulig uden et moderne bureaukrati, nyttemaksimerende økonomer, et moderne fabrikssystem, industrialisering og et effektivt jernbanesystem til at transportere mennesker til gaskamre designet af ingeniører.

Den gruopvækkende erkendelse er, at Holocaust er den ultimative forlængelse af den teknologiske, videnskabelige og bureaukratiske rationalitet, som ligger iboende i det moderne samfund. "Holocaust er født og eksekveret i vores moderne rationelle samfund, på vores civilisations høje udviklingstrin og på toppen af menneskets kulturelle landvindinger, og af denne grund er det også et problem, der vedrører samfundet, civilisationen og kulturen," skriver Bauman.⁵⁵⁶ Det er ikke moderniseringen i sig selv, der skaber Holocaust, men det er den, der muliggør den. "Holocaust er et biprodukt af den moderne længsel efter at etablere en fuldt designet, totalt kontrolleret verden", men Holocaust bliver først en realitet, når "denne længsel efter absolut kontrol kommer ud af kontrol og løber løbsk".⁵⁵⁷

I filmen *Sauls Søn* (2015) ser man en ungarsk jøde, Saul, der i koncentrationslejren, Auschwitz, er blevet tvunget ind i en *Sondergruppe* til at genne andre fanger ind i gaskamrene. Det er en klaustrofobisk film, hvor kameraet hele tiden følger ham på halvanden meters afstand. Man ser rædslen i hans øjne, når han hører de desperate nødskrig fra de døende i gaskamrene. Bagefter skal han og de øvrige fanger i denne Sondergruppe trække ligene ud, vaske blodet væk, fjerne deres tøj og gøre klar til det næste hold. Man hører igen og igen tyske befalingsmænd råbe til dem, at de skal fjerne "stykkerne" - hvilket er et andet ord for døde mennesker, før de blev tingsliggjort, og den sidste rest af menneskelighed var fjernet fra deres kroppe.

Dehumaniseringen er sat i system og har invaderet sproget som stykker, ting og tal. For at drive medfølelsen og skamfølelsen ud. Men en lille dreng overlever på mirakuløs vis gaskammeret, og Saul ser det. Da den tyske læge kommer og konstaterer, at drengen er i live, dræber lægen ham. Saul, kaldet "udlændingen", finder i dette øjeblik et formål med sit liv midt i barbariet. Han ser drengen, som om det var hans egen søn og dermed et menneske, der har krav på en værdig død. I sin kamp for at ære drengens minde klamrer Saul sig til en flig af menneskelighed i sig, som ellers var gået tabt i det næsten mekaniske fremmed-for-sig-selv oprydningsarbejde blandt "stykkerne" i nazisternes slagtehus.

Resten af filmen udvikler sig til en nervepirrende spændingsfilm, hvor Saul kæmper for at finde en jødisk præst, der kan give drengen en jødisk begravelse og bede en Kaddish bøn til Jahve. Mens tyske befalingsmænd råber "væk med stykkerne" og "brænd stykkerne" inden den endelige udryddelse af "problemet" i massegravene, forsøger fanger at overleve og finde meninger i de midlertidige hakkeordener, inden de selv sættes på en dødsliste og bliver dræbt. Sauls søn er nok en af de mest rystende film fra koncentrationslejrene, der nogensinde er lavet.

Den græske filosof, Aristoteles, talte engang om, at man kan opleve en slags katarsis, en renselse, når man er vidne til en tragedie. Man bevæger sig ind i stykket - i dette tilfælde ind i filmen - berørt af medfølelse for ofrene for den ødelæggelse og død, man ser. Samtidig føler man frygt ved tanken om, at det kan ske igen eller ske for en selv. I denne dobbelte bevægelse, splittes man i den desperate søgen efter mening. Det sublime i Sauls søn er, at han finder en mening midt i meningsløsheden og må ofre sig selv for det. Det er frigørende. Vi, der mange årtier senere sidder i en mørk biografisal, er blot passive tilskuere. Men vi kan også vende frygten til noget positivt. For eksempel at bruge friheden, tænke kritisk og gøre noget aktivt for, at vi i Europa ikke gentager fortidens tragiske fejl. Man kan engagere sig i stedet for at synke ned i mismod. Måske starter det i en indre dialog med sig selv, men den får først for alvor virkningskraft, hvis erkendelsen oversættes til et sprog, som også har noget med nutiden at gøre. Og bliver til politik.

Spørgsmålene hober sig op. Nogle gange er de så svære, at man overvældes af tavshed. Nazismens ekstreme ideologi, den ariske herrementalitet, racismen og antisemitismen tager de fleste moderne mennesker instinktiv afstand fra. Det er så primitivt. Som et civiliseret og moderne menneske kan man kun fordømme deres handlinger. Nogle gange er det så ubærligt at tænke over, at vi er nødt til at søge tilflugt i humoren og latterliggørelsen for at genvinde fodfæstet som mennesker. Som f.eks. når en Woody Allen karikerer nazisten som en fanatiker, der får lyst til at invadere Polen, lige så snart han hører en Wagner-opera. Det bliver muligvis lidt plat, når man tænker efter. Men så dør vittigheden. Den har vi også brug for. For at kunne leve.

Nogle syntes ikke, at det var sjovt eller underholdende at se Roberto Benignis film, *Livet er smukt*, fra 1997, hvor jøden Guido sendes i koncentrationslejr sammen med sin elskede hustru Dora og deres søn Giosuè. Tragedien gemmer sig bag komedien. Vi føres ind i en magisk realistisk verden, hvor humoren og kærligheden anvendes som våben imod den vold og ondskab, som fascismen og nazismen repræsenterer. Guido bruger al sin fantasi og fortællekraft på at bilde sin søn ind, at det slet ikke er en koncentrationslejr, men er et krævende spil, hvor stille drenge kan vinde ekstra point, hvis de kan gemme sig for de nazistiske fangevogtere. Det er en latterliggørelse af nazisternes besættelse af at tælle alt.⁵⁵⁸ Heldigvis er drengen så lille, at han stadig tror på sin far, selvom han til tider kommer i tvivl. Guido bruger lejrens musikanlæg til at sende hemmelige beskeder til sin hustru, der befinder sig i kvindeafdelingen, for at fortælle, at de lever.

Faderen ender med at ofre sig selv for at redde sønnen, der har gemt sig i affaldsspand for at beskytte sig mod de sidste meningsløse og hævnerrige mord, inden de amerikanske soldater og tanks kører ind i lejren og befrier de overlevende. Nogle anmeldere brød slet sig ikke om filmen, for dens "trivialisering af Holocaust". De synes ikke, at man kan behandle et alvorligt emne som nazistiske masseudryddelseslejre med latter og komik i stedet for med patos og alvorstung moral. Men det er lige netop moralen. Budskabet er næsten som taget ud af Paulus' berømte brev til Korinterne, for i denne film er kærligheden stærkere end hadet.

Mennesker kan også finde og skabe glæde og mening selv i mødet med den absolutte ondskab. Eller som Roberto Benigni meget præcist forklarede i et interview til avisen, *The Guardian*. "At le og at græde kommer fra det samme sted i sjælen, ikke? Jeg fortæller historier: Kernen er at nå skønheden, poesien, og det gør ikke noget, om det er en komedie eller en tragedie. De er lig hinanden, hvis du når skønheden."⁵⁵⁹ Der var ingen skønhed eller poesi over nazismen. Måske bortset fra, hvis man ligefrem elsker at se soldater og officerer i velstrøgne uniformer. Deres menneskesyn var af en anden art, end det humanisten og filmageren Benigni giver udtryk for.

I sommeren 1937 åbnede nazisterne en udstilling i München for såkaldt "degenereret kunst". Det vil sige en form for kunst, som nazisterne mente var nedbrydende for samfundet. 650 værker var hængt rodet og skævt op i små overfyldte rum. De var udstyret med slogans af typen "naturen set af syge sind", "idealet - en vanskabt idiot og luder" og "afsløringer af den jødiske races sjæl". Alle kunne mærke hensigten.⁵⁶⁰ Det var også meningen. Dagen forinden havde Hitler åbnet en anden udstilling i byen for såkaldt "stor tysk kunst", og det skete med ordene: "Fra nu af vil vi føre en uafbrudt krig for renselse imod de kræfter, der har lyst til at underminere vores kultur."

Paul Klee var en af de såkaldt jødiske kunstnere på udstillingen, men i virke-

ligheden var Klee slet ikke jøde, men en schweizer der var tvunget til at flygte ud af Tyskland i 1933. Han blev fjernet fra sin professorstilling i Düsseldorf og Gestapo ransagede hans hjem, fordi han angiveligt *lignede* en "galicisk jøde". Selvom Klee er en af de største malere fra den tysktalende verden i det 20. århundrede, mente nazisterne, at han repræsenterede såkaldt degenerativ kunst. I dag ligner det mere en hædersbevisning, for på samme udstilling kunne man se andre fremragende kunstnere som Marc Chagall, Wassily Kandinsky, Max Ernst, Oskar Kokoschka, Emil Nolde og Max Bechmann. I dag er ingen i tvivl om, hvem der huskes. Og hvem der gik i glemmebøgerne.

ONDSKABENS ANATOMI

Nazisterne førte dehumaniseringen ud i dens yderste konsekvens. Det var masseudryddelse af andre folk ledsaget af skadefro glæde og en selvtilfredshed over at kunne vanære de andre udenfor den ariske stamme. Propagandaministeren Joseph Goebbels talte om, at en god nazist skulle have "mod nok til at ødelægge og leende nedrive, hvad vi engang fandt helligt, såsom traditioner, opdragelse, venskab og menneskelig kærlighed."⁵⁶¹

Fraværet af moralsk samvittighed er helt centralt for at forstå nazismen. En af hovedmændene bag nazisternes *Endlösung*, SS-officeren, Adolf Eichmann, sagde, at "jeg vil hoppe grinende ned i min grav, fordi den kendsgerning, at jeg har fem millioner jøders død på min samvittighed, giver mig en ekstraordinær tilfredsstillelse."⁵⁶²

Hannah Arendt dækkede retssagen mod Adolf Eichmann i 1961. Under retssagen fremstod Eichmann som et ordinært menneske, der var ude af stand til at vise tegn på skyldfølelse eller had. Han hævdede, at han blot udførte ordrer ovenfra, og at han gjorde som loven sagde. Han foregav, at han som menneske var uden moral eller samvittighed, men kun en funktion af overordnede ordrer. Han inkarnerede med Arendts ord "ondskabens banalitet".⁵⁶³ Det kræver ikke meget andet end et velsmurt maskineri med ambitiøse bureaukrater og partisoldater, der udfører ordrer ovenfra, for at gennemføre et folkemord og de værste forbrydelser mod menneskeheden. Når friheden og den demokratiske politik afløses af totalitarismen, er der ikke længere stopklodser.

Hannah Arendt er fuldt ud klar over, at ondskaben og barbariet ikke bare kan udgrænses til den onde Anden, personificeret i Hitler eller til nazismen som ideologisk system. For Sovjetkommunismen med sit Gulag eller Maos masseudrensninger i det kommunistiske Kina bærer vidnesbyrd om, at det ikke bare er den sorte totalitarisme, men også den røde totalitarisme, der kan ende i barbari, når friheden går tabt. Forstår vi ikke ondskaben, hvordan den vinder indpas i hverdagens talemåder og rutiner, hvordan den gradvist institutionaliseres, og

hvad der fremkalder folks fascination af ondskabens magt og voldsmetoder, bliver det svært at overvinde Europas sorte dæmoner i fremtiden. Men det har været smertefuldt at nå frem til den erkendelse.

Simone Veil var en af de overlevende fra Holocaust, der klarede sig ud på den anden side. I 1979 blev hun valgt som den første præsident for Europa-Parlamentet, og hun nåede at blive fransk minister og var ærespræsident for den franske Shoah mindefond. Hun mistede begge sine forældre og sin bror, der som hende blev anholdt af nazisterne. Hun blev i 1944 sendt til Auschwitz, hvor den nazistiske doktor Mengele bestemte, hvem der først skulle sendes i gaskamrene, og hvem der skulle leve lidt mere for at arbejde. Simone Veil blev nummer 78657. ”Der er ikke en dag, hvor jeg ikke tænker på Shoah. Mere end slagene, udmattelsen, sulten, kulden og trætheden, er det ydmygelserne, der stadig er det værste i vores minder. Vi havde ikke længere navne, men kun et tal, der blev tatoveret ind i vores arm som identifikation. Det, der også plager os i erindringerne, er alle de, der på brutal vis blev adskilt fra os ved ankomsten til lejren, og som, vi kort efter fik at vide, var blevet ført direkte ind i gaskamrene.”⁵⁶⁴

Den 15. april 1945 blev Simone Veil befriet fra lejren i Bergen-Belsen: ”Jeg kan stadig se soldaternes chokerede ansigter, der kiggede ned fra deres tanks og opdagede bunkerne af lig langs vejen og de vaklende skeletter, som vi var blevet til. Der var ingen glædesudbrud fra vores side, kun stilhed og tårer. Jeg tænkte på min mor, der var død af tyfus og udmattelse en måned før.”⁵⁶⁵ Bagefter kunne Simone Veil ikke lade være med at reflektere over, hvordan dette Holocaust overhovedet kunne finde sted i hjertet af Europa, som i mange generationer har været betragtet som et af de mest civiliserede steder i verden, og hvordan det kunne ske i Tyskland. ”Det var i et europæisk land, som længe har været beundret for sine filosoffer og for sine musikere, at beslutningen blev truffet om at gase og brænde millioner af mænd, kvinder og børn i krematorieovne. Deres aske hviler også på bunden af gravene i Ukraine, Polen, Litauen, Hviderusland og andre steder. Det var grave, som jøderne selv måtte grave med deres egne hænder, før de blev sendt ned i dem og skudt med kugler fra Einsatzgruppen og derefter brændt i et forsøg på at fjerne alle spor fra de kriminelle handlinger.”⁵⁶⁶

DET KOLLEKTIVE HUKOMMELSESTAB

Efter 2. Verdenskrig lykkedes det gradvist for tyskerne at distancere sig fra Hitler. I dag fremstår det som et land, der i anden halvdel af det 20. århundrede gik fra at være Europas værste paria-stat til at blive en af det demokratiske Europas moralske ledere. Det er i selv en imponerende bedrift.

Det tog lang tid, før den selvkritiske erkendelse og det kollektive selvopgør

var fuldført. Historien om tyskerne kamp med fortidens dæmoner er et lærestykke i, at man skal igennem mange faser, før man er klar til virkelig at omfavne fremtiden uden ar på sjælen. Faktisk er det ikke bare tyskerne, der har haft det svært med selverkendelsen, for det tog også flere årtier for den at bryde igennem i en række andre europæiske lande, hvad vi skal komme tilbage til om et øjeblik. Umiddelbart efter krigen fulgte konfrontationen. Bagefter var der glemslen, fortællelserne og fortrængningerne, inden den kritiske selvrefleksion, og man endelig erkendte, at Holocaust var et definerende øjeblik for alt det, som det moderne demokratiske Europa ikke kan bygge på.⁵⁶⁷

I den såkaldte Nürnberg-retssag i 1945-46 blev 24 af de højest befalende nazister retsforfulgt af de allierede, og halvdelen af dem blev dømt til døden, herunder rigsminister Martin Bormann, rigsmarskal Hermann Göring, racechefideologen Alfred Rosenberg og udenrigsminister Joachim von Ribbentrop. Andre fik lange fængselsstraffe, som bl.a. Hitlers nære ven og rustningsminister Albert Speer blev dømt til 20 års fængsel efter grundige retssager med fair rettergang, omhyggelig bevisførelse og mange vidneudsagn for og imod de anklagede. I de næste tre år var der en række andre Nürnberg-retssager mod lavere rangerende militærfolk, Gestapo- og SS-officerer, fangevogtere, læger mv, hvor mere end 5000 personer - alene i den vestlige del af Tyskland - blev dømt for krigsforbrydelser. Heraf blev godt 800 dømt til døden.⁵⁶⁸ Det er et åbent spørgsmål om retssagerne i sig selv bidrog til at genopdrage tyskerne til demokratiske værdier og nødvendigheden af en uafhængig retsstat, men retssagerne fik stor betydning for den internationale retsorden, der tog form i årene efter Anden Verdensorden.

Langt fra alle krigsforbrydere og ansvarlige nazister fik deres straf. Det var en næsten uoverkommelig opgave. Da krigen var ovre, var der over otte millioner nazister tilbage i Tysland, og i de amerikanske besatte områder var der omkring 3,5 mio. tyskerne, som ifølge amerikanernes undersøgelser (de såkaldte *Fragebogen*) havde gjort sig skyldige i strafbare forhold. Man forsøgte at iværksætte en større afnazificering af landet, nazistiske lærere, bibliotekarer og andre embedspersoner blev fyret, og tyske borgere blev tvunget til at besøge koncentrationslejre og se film med nazitidens rædsler. Man kom aldrig til bunds, og mange tyskere ville ikke slippe deres gamle overbevisninger. Efter 12 års nazistyre, massiv indoktrinering og national rejsning omkring nazismens raceideologier var det måske ikke så mærkeligt, at det tog sin tid.

Tyskerne havde tabt krigen, men mange ville ikke give slip på den nostalgiske længsel tilbage til et arisk herrefolk med magt til at dominere Europa. Racehadet hang ved hos mange. Længe. En meningsmåling i november 1946 viste, at hver tredje tysker var enig i, at ”jøder ikke skulle have de samme rettigheder som dem, der hører til den ariske race” og i 1952 viste en anden meningsmåling, at 37 pct. af

vesttyskerne mente, at det var bedst ikke at have jøder på det tyske territorium.⁵⁶⁹ Følelsen af kollektiv skyld over mordene på over 6 millioner jøder var stadig ikke rodfæstet blandt tyskerne, som helst ville bortforklare, isolere problemet som en fejl hos Hitler eller overføre skylden til ofrene, jøderne, der ”egentlig slet ikke burde have været der”. I 1955 mente hele 48 pct. af vesttyskerne, at Hitler ville have været en af Tysklands største statsmænd, hvis ikke det havde været for krigen. I 1967 var 32 pct. stadig af den overbevisning.⁵⁷⁰

Den senere tyske forbundskansler, kristendemokraten Konrad Adenauer, var en af dem, der i de første år efter krigen tog afstand fra de såkaldte Nürnberg-rets-sager imod nazisterne.⁵⁷¹ Han mente, at det var bedst for landet at lade de mange tyske nazister i fred og i stedet at indlede en proces med national forsoning. Det var en politik, han selv praktiserede. Adenauers statssekretær gennem ti år var Hans Globke, der tilbage i 1935 sad i nazisternes propagandaministerium og var med til at udarbejde og gennemføre de Nürnberg-love, som fratog tyske jøder alle deres borgerrettigheder, reducerede dem til andenrangsmennesker og gav startskuddet til jødeforfølgelserne. Flere nazister nåede at besætte ministerposter i efterkrigstidens Tyskland. Adenauers forsoningspolitik - eller selektive fortrængningspolitik om man vil - var med til at reintegrere demokratiets tidligere fjender i republikkens magtapparat på allerhøjeste niveau.

Konrad Adenauer frygtede et nationalistisk tilbageslag, hvis man gik alt for hårdhændet frem i retsopgøret. Den 20. september 1949 holdt han sin første tale som nyvalgt kansler, hvor han på det stærkeste fordømte antisemitismen, fordi vi ”betragter det som uværdigt og utroligt, at der efter alt, hvad der er sket i den nationalsocialistiske tid, stadig er mennesker, der forfølger og foragter jøder, fordi de er jøder.”⁵⁷² Samtidig gjorde han op med amerikanernes afnazificeringspolitik med ordene om, at ”hvor det er forsvarligt” vil regeringen ”lade fortiden være et overstået kapitel”, og det skete ud fra en overbevisning om, at ”mange subjektivt ikke har opgivet deres alvorlige skyldfølelse.”

Adenauer gav amnesti til nazistiske krigsforbrydere, der tidligere var dømt af de allierede, så de kunne løslades. Fyrede lærere og statslige embedsmænd fik deres job tilbage. Op imod 80 procent af de dommere og statsanklagere, der havde tjent Hitlers terrorregime, var efter få år tilbage, nu for at tjene Forbundsrepublikken. Efterretningstjenesten og forbundspolitiet rekrutterede mange tidligere SS- og SA-folk fra Hitler tiden, som fik ledende poster. I 1953 var op imod en tredjedel af de ansatte i forbundsregeringens kontorer i Bonn folk, som var blevet fyret af de allierede i 1945-46, fordi man skønnede, at de var nazister. Historikeren Norbert Frei har sammenlignet det med ”et statskup”.⁵⁷³

Der skete en bevidst fortrængning blandt tyskerne: ”Ved at tilbyde verden en syndebuk i form af føreren, kunne de undgå straf og moralsk ansvar,” påpeger

Tony Judt. ”Der var betydelig afsky for, hvad Hitler havde gjort, men det var endnu mere en harme over, hvad han havde påtvunget tyskerne, snarere end over hvad han og tyskerne havde gjort overfor andre. I disse år var der mange tyskere, der ikke betragtede det, han havde gjort imod jøderne, som hans største kriminelle handling, men at han havde begået denne *fejl*.”⁵⁷⁴

Den socialdemokratiske leder Kurt Schumacher var en af de få ledende politikere, der talte åbent og bevægende om jøderne, og han erkendte tyskernes medansvar for masseudryddelserne i Anden Verdenskrig. Han havde den moralske integritet i orden. Allerede tilbage i 1932 havde han i Rigsdagen fordømt nationalsocialismen som en ”fortsat appel til det indre svin i mennesket” og sagt, at nazisterne ”mobiliserede stupiditeten”. Efter Hitlers magtovertagelse i 1933 blev Schumacher fængslet, og han endte i koncentrationslejr, hvor han var lige ved at dø, før krigen sluttede. Selvom han i forhold til jødespørgsmålet var anstændighedens røst i et politisk landskab fyldt med fortrængninger, tabte han til realpolitikeren fra Köln, Konrad Adenauer, der gjorde kristendemokraterne til Tysklands ledende parti i efterkrigsårene. Måske var det godt for EU-projektet, for Schumacher var imod Kul- og Stålunionen og den nye fælleseuropæiske integration, som han betragtede som et konservativt kapitalistisk kartel.

Tyskerne var ikke alene om at fortrænge og skubbe krigens dæmoner væk. I mange lande forsøgte man at glemme. Eller man omskrev historien, så den passede ind i de nye fortællinger for nationen. I mange år efter krigen blev historien om Holocaust fortrængt, gemt væk eller ignoreret. ”Holocaust for jøderne blev skubbet ud af bevidstheden, og ikke kun steder hvor der var gode grunde til det.”⁵⁷⁵ Da Simone Veil kom tilbage til Frankrig, blev hun og de andre befriede jøder fra koncentrationslejrene mødt af tavshed og fornægtelse: ”Der var ingen, der ønskede at lytte til os. Vi blev mødt med ligegyldighed eller manglende evne til at lytte til vores lidelser, selv blandt dem der stod os nær.”⁵⁷⁶ Det store flertal af borgere ønskede at lægge krigen bag sig og igen leve et normalt og roligt liv. Folk brød sig ikke om at tale om Holocaust og de overlevendes erfaringer. Det kom først meget senere.

Overlevende kunstnere fra koncentrationslejrene havde en svær tid med at bryde igennem de mange europæiske lag af fortrængninger. Primo Levi måtte vente hele tretten år før et britisk forlag offentliggjorde hans historie om opholdet i Auschwitz, *If this is a man*. De store mainstreamforlag i Italien og Frankrig afviste at publicere dem, og i 1955 sagde Primo Levi, at det blev opfattet som ”taktløst” at tale om koncentrationslejre. Folk ville videre i deres liv. Folk søgte tilflugt i, hvad Hans Magnus Enzensberger har kaldt for et ”kollektivt hukommelsestab”.⁵⁷⁷ Holocaust er så gruopvækkende en historie, at det kan være svært at finde ord, og hvis de siges højt, føler folk, at enhver tale om Holocaust samtidig peger videre til deres eget medansvar - enten som medskyldige eller for ikke at have gjort noget.

Europæerne kunne have mange forskellige årsager til at fortrænge det mørke kapitel, minder Tony Judt om: ”Mellem deres kompromisser med fascistiske administratorer eller besættelsesmagter, svære livsvilkår og personlige tragedier, havde millioner af europæere hver især gode grunde til at vende ryggen til fortiden eller til at stille historien i et bedre lys.”⁵⁷⁸ Den franske historiker, Henri Rousso har kaldt det for Vichy-syndromet - opkaldt efter franskmændenes fortrængning af Vichy-regimets samarbejdspolitik med Nazityskland. I flere årtier havde man svært ved at tale om det, der virkelig var sket i krigen, og der var et overvældende ønske om at forskønne hukommelsen eller blokere for det, så det ikke kunne skade de sårbare bånd i efterkrigstidens samfund. Det var måske ikke så mærkeligt.

FLUGT, FORDRIVELSE OG FRIHED

Europa lå i ruiner i 1945. Krigen havde efterladt et stort sort hul i europæernes sociale, psykiske og moralske bevidsthed. Enhver påmindelse om krigens overgreb kunne udløse bitterhed, hævngrøen og vrede følelser, der kunne kaste grus i den skrøbelige genopbygning. Millioner af familier havde dybe ar i sjælen over dem, de havde mistet, og over dem, der var blevet ydmyget, tortureret, voldtaget, mishandlet eller dræbt på den mest bestialske måde. Europæerne havde været igennem den voldeligste og mest systematiske etniske udrensning på kontinentet nogensinde. Europa, der tidligere har været et broget tæppe af overlappende sprog, etniciteter, forskellige kulturer og nationer, var efter Hitlers racekrig ganske forandret.

Millioner af jøder var likvideret, og minoriteter var dræbt eller drevet på flugt fra tidligere så multikulturelle lande i Øst- og Centraleuropa. Krigen, volden og de sociale omflytninger førte til ”en virtuel eliminering af mange minoriteter i det østlige Europa.”⁵⁷⁹ Sejrherrene ved Potsdamkonferencen støttede ”et orkestreret program med masseudvisning af befolkningsgrupper for at ”skabe mere etnisk ensartede nation-stater.”⁵⁸⁰ Winston Churchill sagde endda, at Polen skulle ”renses” for etniske tyskere. Sådan søgte man også at ”løse” det problem, det had og den hævnfølelse, som krigen havde skabt.

Ved Potsdam-konferencen i 1945 gav de allierede grønt lys for, at alle tyskere i Øst- og Centraleuropa skulle sendes ud af østblokken og tilbage til Tyskland. Omkring 10 millioner tyskere blev drevet på flugt - lidt over 4 millioner af dem endte i Østtyskland - og på flugten fra øst mærkede de også hævnen, antipatien og volden fra deres tidligere ofre.⁵⁸¹ De blev forvist fra de øst- og centraleuropæiske stater, som nu sprang ud som nationalstater, der som Polen, Tjekkiet, Ungarn og andre steder stræbte efter etnisk renhed.

Det var en skæbnesvanger ironi, at tyskerne nu blev udsat for den samme me-

dicin, som Hitlers nazistiske imperium selv havde påført andre folkeslag. Det kom bl.a. til ydmygende scener i Tjekkoslavakiet, hvor de blev tvunget til at bære armbånd med bogstavet N (for tysker) - som jøderne var blevet behandlet i Nazityskland - og den tjekkiske præsident, Benes, opfordrede tjekkerne til at "likvidere det tyske problem."⁵⁸² Og den polske kommunistleder, Gomulka, krævede, at "alle tyskere blev udstødt for nationer bygges efter nationale linjer og ikke efter multinationale linjer."⁵⁸³ Tilbage stod en række nationalstater, der kulturelt og etnisk var langt mere homogene, end de havde været før krigen, og de overlevende minoriteter var i de fleste lande relativt små i forhold til nationalstatens største befolkningsgruppe.

Europa stod ved krigens afslutning også med en rystende stor flygtningekrise, der skulle løses. Op imod 17 mio. europæere var på vandring som flygtninge, hjemløse og statsløse.⁵⁸⁴ Aldrig før var så mange europæere sat i bevægelse samtidig. På så kort tid. Halvanden million jøder havde overlevet nazisternes masseudryddelsespolitik, mange krigsfanger fra koncentrationslejrene, slavearbejdere, nedslidte tyske soldater, folk på flugt fra de fremstormende sovjetiske tropper og civile hjemløse vandrede gennem udbombede byer på jagt efter et tag over hovedet. Nogle søgte en beskyttende mur at læne sig op ad. Eller måske et sted at græde for at glemme krigens rædsler. Andre blev for en tid sat i flygtningelejre og mistede livet, da føden ikke nåede frem, eller sygdomme spredte sig.

Det moderne Europa blev i realiteten født ud af et historisk stort flygtningeproblem, og efter Anden Verdenskrig var det et kæmpe bjerg, der først skulle bestiges. Som historikeren Peter Gatrell har bemærket, var de sene 1940'ere og de tidlige 1950'ere "afgørende år i Europas migrationshistorie. Millioner af rodløse mennesker længtes efter et sted at leve, hvor de kunne være trygge."⁵⁸⁵ Situationen var kaotisk, præget af fødevaremangel og mange flygtninge døde af sult. Selv efter krigen blev jøderne udsat for forfølgelser i Polen og en miserabel behandling som statsløse kastebolde. De fik deres egen stat i Palæstina for at løse noget af bosættelsesproblemet i Europa. Det var ikke kun ren idealisme og skamfølelse, der førte til staten Israels oprettelse. Men siden fulgte årtiers konflikter, krige og terror mellem jøder og arabere om det begrænsede territorium, som det døende britiske imperium efterlod sig. Det var noget rod, som vi stadig slås med konsekvenserne af i dag.

I juli 1951 blev FN's flygtningekonvention vedtaget ved en konference i Geneve, og den gav os et løfte om, at alle individer, som har været udsat for forfølgelse på grundlag af race, nationalitet, religion eller medlemskab af sociale eller politiske grupper har krav på beskyttelse. Det var i høj grad med tanke på rædslerne i Europa, at flygtningekonventionen kom til verden. Staterne er forpligtet til ikke at sende flygtninge tilbage til steder, hvor de risikerer forfølgelse, men man må godt afvise enkeltpersoner ved grænsen, hvis der er rimelig grund til at tro, at de udgør en trussel mod asyllandets sikkerhed. Så retten og pligterne går begge veje.

Det var i første række en konvention møntet på Europa, og FN's højkommisær for flygtninge i UNHCR fik til opgave at håndhæve disse principper i Europa.

EUROPÆISK INTEGRATION SOM SVAR PÅ FLYGTNINGEKRISE

Det var sigende, at den franske udenrigsminister, Robert Schuman, i juli 1951 sagde, at "en løsning på flygtningeproblemet og befolkningsoverskuddet er en forudsætning for at få succes i de europæiske integrationspolitikker." Og i 1952, da det europæiske Kul-og Stålfællesskab endelig kom på benene under Jean Monnets ledelse, blev de seks grundlæggernationer også enige om at harmonisere og sikre en bedre fordeling af udbud og efterspørgsel for arbejdskraften. Man ville gøre noget ved det "befolkningsoverskud", som Schuman havde talt om.

Ordet "befolkningsoverskud" er i grunden et forfærdeligt ord, når man taler om mennesker. Hvem bestemmer, hvilke mennesker der er i overskud? Overskud i humør og glæde ved livet er godt. Men at blive kastet bort af et andet menneske, som noget der er i overskud, ligner en dehumaniseret dystopi, hvor en teknokratisk overformynder siger "kasseret" til mennesket, som han ikke længere kan se. Som om det er et stykke og ikke længere et menneske af kød, blod og værdighed. Zygmunt Bauman skrev for nogle år siden en bog om de såkaldte "Wasted lives".⁵⁸⁶ I det engelske sprog kan det både hentyde til de spildte og tabte liv, og så de liv, der er rent affald, i overskud. Ifølge Bauman gøres nogle mennesker til affaldsmennesker. De behandles som uønskede immigranter, som asylansøgere i deres "beskidte" andethed, som arbejdere i overskud, som fanger der holdes væk eller som andre marginaliserede. De er en uundgåelig sideeffekt af det økonomiske fremskridt.

Moderniteten og markedets konkurrencelogik har bredt sig til planetens fjerneste hjørner, men planeten er løbet tør for steder at kolonisere og placere de stigende mængder af mennesker. De er gjort til de uønskede og udstødte. De er også, som forfatteren Carsten Jensen har bemærket, "mennesker, som bliver afskåret fra at afprøve livets muligheder". Og "hvad er de mange fortalere for et totalt flygtningestop andet end affaldsideologer, hvis eneste vision er en dårligt forklædt drøm om bortskaffelse af ubekvemme, uanbringelige, overflødige mennesker, der alle skal deporteres et sted hinsides horisonten?"⁵⁸⁷

Når sproget radikaliseres på denne måde, er det svært at gemme sig bag det, forfatteren Doris Lessing har kaldt for "ligeGYldighedens mur". Vi må altid kæmpe for at se de andre, også flygtningene, folkevandrerne, de arbejdsløse, de hjemløse og de fortabte, som mennesker, der venter på at få en mulighed. Det gjorde Europa i den store genopbygning efter Anden Verdenskrig. Der var så ufattelig mange flygtninge i hjertet af Europa, at det var et problem, man ikke kunne vende ryggen til. Man følte en forpligtelse til at tage ansvar for at løse det.

Europas økonomiske og politiske integrationsproces var allerede fra starten tæt viklet sammen med flygtningespørgsmålet. Man kan ikke forstå det moderne Europas dannelse uden at forstå den flygtningekatastrofe, som unionen også voksede ud af. Når man dengang talte om, at folk skulle integrere sig, var det ikke de andre og udlændingene, det handlede om. Så handlede det om, at alle europæere - herunder de mange intra-europæiske flygtninge - skulle blive bedre integreret. På arbejdsmarkedet forstået. Ikke i isolerede, indhegnede flygtningelejre eller afsondrede og desinficerede flygtningeøer. Den bedste og mest effektive integration sikres ofte på arbejdsmarkedet. Eller i den kærlighed, der binder folk tættere sammen og forandrer dem. Det ændrer alt. Familierne fik børn, de skulle forme et nyt liv, og de var med til at bygge det nye Europa op.

Først meget senere, i 1967, blev de universelle værdier og flygtningekonventionens rettigheder for det krigsplagede europæiske kontinent også udstrakt til at gælde for flygtninge i andre dele af verden. For da var verdens største flygtningeproblemer flyttet udenfor Europa, så det var en logisk konsekvens at drage. Når folk her i det 21. århundrede pludselig siger, at de vil gøre helt op med FN's flygtningekonvention, så vender de ryggen til de fundamentale værdier, som formede Europa efter Anden Verdenskrig. De fornægter en vigtig del af den fælles kulturarv og historie. Selvom de fleste af os lever et lokalt liv, er en del af vores identitet også folkevandringer i mange generationer. Hvorfor fortrænger vi det? Hvorfor forsøger man at bilde os ind, at vi altid har levet et rodfæstet liv - som om vi ligner træer - og ikke er mennesker med to ben at gå på? Mennesket bliver til i bevægelsen. Det gør det europæiske projekt også.

Den indre flygtningekrise, som et fattigt og krigsplaget Europa oplevede efter Anden Verdenskrig, var mangefold større end den ydre flygtningekrise, som Europas rige overflodssamfund blev ramt af i 2015, da lidt over en million flygtninge og irregulære migranter nåede Europas kyster i Middelhavet og vandrede op gennem kontinentet under stor mediebevågenhed. Forskellen er, at den politiske og administrative vilje til handling var større i 1945 og i efterkrigsårene. For dengang man stod overfor et næsten umenneskeligt stort problem, og det var selvindlysende, at der var brug for en helt ekstraordinær anstrengelse for at løse det. Som samfund kan vi klare meget mere, end man ofte bilder sig ind.

Europas veje var i sommeren 1945 tæt pakket med uendelige køer på millioner af flygtninge, fordrevne og hjemløse, der manglede mad og et hjem. Der blev med de allieredes hjælp etableret flygtningelejre i en række europæiske lande og FN's hjælpeprogram, UNRRA, stod for administrationen af de over 200 lejre. Alene i september 1945 skulle de håndtere næsten 7 millioner flygtninge, og dertil kom de mange millioner tyskere fra øst, der var på flugt mod vest. Opgaven var næsten umulig. Den logistiske udfordring var enorm, og mange steder boede

flygtningene under miserable forhold og ofte med meget små madrationer. I 1947 var der stadig over 850.000 flygtninge og fordrevne minoriteter i de nu over 700 lejre i Vesteuropa. Først i 1950'erne lukkede de sidste af disse lejre, og det lykkedes på det fattige, udbombede og krigsplagede europæiske kontinent at omplacere mange millioner flygtninge på bare seks år. Kunne vi klare det den gang, kan vi også klare det igen, hvis der bliver brug for det.

Det var slet ikke en let opgave, og der var mange forhindringer, men det lykkedes efter hård kamp til sidst at få løst udfordringen. Undervejs opstod konflikter i lokalsamfundene, da de mange flygtninge skulle genhuses. I flere af vesteuropæiske lande var der betydelig modstand mod at tage imod flere flygtninge og økonomiske migranter. Ekstra skamfuldt var det, at en del jøder vendte tilbage efter flere år i koncentrationslejre og siden i flygtningelejre for at se deres egne hjem overtaget af andre. De blev behandlet som udstødte statsløse og pariaer i stedet for som statsborgere. I Storbritannien modsatte regeringen sig at tage imod jødiske flygtninge *efter* Anden Verdenskrig, eller som det fremgår af et referat fra et ministermøde: ”At tage imod yderligere en gruppe flygtninge, hvoraf mange vil være jøder, kan provokere stærke reaktioner fra dele af den offentlige opinion. Der er en reel risiko for en bølge af antisemitiske følelser i dette land.” I realiteten forlængede man den stramme udlændingepolitiske kurs fra før krigen.

En større autoritativ analyse af briternes politik overfor jødiske flygtninge fra 1933 til 1948 har gennemhullet myten om, at Storbritannien åbnede armene for jøderne på flugt: ”Processen var designet til at holde et stort antal europæiske jøder ude - mere end ti gange så mange, som man lod slippe ind.”⁵⁸⁸ Regeringen satte den nationale interesse over de humanitære hensyn. I 1948 kunne man i avisen Daily Mirror læse en stort opsat artikel under rubrikken ”Lad dem blive spredt”, hvor det hed sig, at andre lande har skummet fløden, og de har næsten efterladt os med alt affaldet.”⁵⁸⁹ Og i 1949 viste en meningsmåling i Frankrig, at to tredjedel af franskmændene var modstandere af at tage imod flere udlændinge.⁵⁹⁰

VI BLEV RYSTET SAMMEN

Krigen rystede de sociale klasser sammen i samfundene i helt usædvanlig grad. Folk skiftede adresse og boligområde som aldrig før, og alene i Storbritannien blev der registeret over 60 millioner adresseændringer i løbet af krigen. Mark Mazower beskriver, hvordan ”de sociale distancer, som Europas rigide klassesystem havde bygget på før krigen, kollapsede” på grund af krigen og det efterfølgende kaos. ”Resultatet af massebombardementerne, sammen med systematiske evakueringer, massepanik og millioner af menneskers flugt (..) bragte klasser og fællesskaber sammen, som tidligere havde ignoreret hinanden. Rationering var

udtryk for, at regeringsplanlægning kunne bruges til lighedsmæssige formål og resultatet var overraskende positivt.”⁵⁹¹

Det kan måske forklare noget af den store opbakning til den sociale markedsøkonomi og velfærdssamfundet i Europa efter Anden Verdenskrig. På intet andet kontinent i verden var der så stor folkelig opbakning til velfærdssystemer og progressiv omfordeling via skatterne fra rig til fattig. Krigen havde trods sin gru skabt en fælles erfaring om lighed, samfundssind og social bevidsthed, som fødte den særlige europæiske drøm om en velfærdsstat, der omfordeler og korrigerer de uligheder, som markedet skaber. Samtidig blev drømmen om frihed og suverænitet genfødt.

Nazismen var slået, og borgerne på det vesteuropæiske kontinent - fra Norge og Danmark til Frankrig og helt til Grækenland - kunne juble over den genvundne frihed. De måtte dog også forholde sig til den kendsgerning, at de ikke havde befriet sig selv ved egen kraft, men var blevet besat af amerikanske og engelske befrielsestropper, som nu ville gennemtvinge demokrati, den liberale retsstat og en ny international retsorden. Det var ikke noget, europæerne selv havde tilkæmpet sig, men tværtimod havde været alt for villig til at kaste vrage på i 1930'erne og 1940'erne i tilpasningen til de autoritære og totalitære ideologier.

Det nye demokratiske Vesteuropa blev bygget som en gave - eller et påbud - fra de amerikanske og engelske sejrherre. Jalta-erklæringen for et befriet Europa, som Churchill og Roosevelt blev enige med Stalin om i 1945, indeholdt et løfte om, at europæerne igen skulle nyde friheden og frie demokratiske valg. Men Churchill lod Stalin overtage kontrollen med Øst- og Centraleuropa. Siden fulgte delingen af Tyskland, der først blev overvundet efter fire årtiers kold krig. Vesttyskerne fik i 1949 den mest moderne vesteuropæiske forfatning med etableringen af Forbundsrepublikken Tyskland, mens østtyskerne kom ind under sovjetisk overherredømme i DDR, der var mere demokratisk af navn end af gavn. I Øst- og Centraleuropa var befolkningerne knapt nok befriet fra nazismens tyranni, før de vågnede op til Stalins totalitarisme og Sovjetkommunismens undertrykkelse, ufrihed og udbytning. Det ændrede Europas mentale landkort, spaltede kontinentet midtover og en ideologisk kold krig mellem frihed og totalitarisme kom til at definere generationer af europæere. Det blev opstillet som en kamp mellem gode og onde, mellem frihedselskende og tyranner, mellem dem og os.

Som danskere kan vi prise os lykkelige for, at vi blev befriet fra vest og ikke fra øst. Bornholm var besat af sovjetiske tropper frem til april 1946, men slap med skrækken. Danmark blev en del af den frie verden og kunne tage del i genopbygningen af de vesteuropæiske demokratier efter to forfærdelige verdenskrige, der havde smadret kontinentet og kostet så mange millioner mennesker livet. Siden 1945 har vi oplevet så store politiske, økonomiske, sociale og kulturelle fremskridt, at det til tider har været svært for efterkrigstidens generationer at følge med.

AUSCHWITZ-KOMPLEKSET

Man skulle helt frem til tresserne, inden Tyskland var klar til at tage et ordentligt selvopgør og søge retfærdighed. Det var ikke kun den førnævnte retssag i 1961 mod Adolf Eichmann i Jerusalem, der vakte opsigt. Det gjorde også Frankfurt retssagen mod fangevogterne fra Auschwitz i 1963-1965, hvor 22 SS-folk fra koncentrationslejren blev anklaget for mord, men ikke for folkemord. Sagerne bragte flere af rædslerne frem i lyset. Statsanklageren Fritz Bauer var dog stærkt kritisk overfor forløbet af Frankfurt retssagen, fordi mediernes dækning af sagen formidlede ”en ønskefantasi om, at der kun var få personer med ansvar, (..) og at resten bare var blevet terroriseret og med vold tvunget til at gøre ting, som var fuldstændig imod deres sande natur.” Det var en falsk historie, for som Bauer sagde, var de ”ondartede nationalister, imperialister, antisemitter og jødehadere. Uden dem var Hitler utænkelig.”⁵⁹²

Bauer vidste på egen krop, hvad der var på spil. Tilbage i trediverne var han en af dem, der blev sendt i koncentrationslejr af nazisterne, men det lykkedes ham at flygte via Danmark til Sverige. I retssagen satte han sig for at afsløre hele Auschwitz-komplekset, som han kaldte det. Nemlig at hundreder tusinder af tyskere havde været med til at udføre nazisternes Endlösung imod jøderne, og det var ikke bare, fordi de havde fulgt ordrer ovenfra, men fordi det også var en del af deres verdenssyn. Hvilket de tiltalte i øvrigt ikke benægtede, men gerne fastholdt.

I den medrivende film, *Der Staat Gegen Fritz Bauer* (2015), følger man statsadvokaten, der i 1957 befinder sig på statsadvokaturen i Frankfurt, hvor han bl.a. har til opgave at identificere og retsforfølge højtstående nazister. Han er dybt engageret i sit arbejde, men også frustreret over, at han hele tiden modarbejdes og er overvåget af overordnede og kollegaer, som han mistænker for at være nazister, der står klar til at forhindre ham i at gøre sit arbejde. Bauer mener, at det er afgørende at få sandheden frem, og i en scene taler han om, hvordan Tyskland er et land med både lyse og mørke sider, spændt ud mellem Goethe og nazismen. Bauer får flere dødstrusler, men arbejder ufortrødent videre i de tykke tobakståger, som ofte omgiver den cigarrygende mand. Man fornemmer, at hele Tyskland på dette tidspunkt befinder sig i en tyk tåge.

På et tidspunkt i filmen får han et brev fra en tysker i Argentina, som ved, hvor Adolf Eichmann opholder sig. Der er bare et problem. Bauer siger, at hans kontor er fyldt med nazistiske fjender. Og en af hans modstandere, Gebhardt, finder ud af, at Bauer er homoseksuel og under sit ophold i Danmark købte sig til sex hos andre mænd. Den slags kunne man stadig blive straffet for i 1950'ernes Tyskland, så Bauer er nødt til at være ekstra omhyggelig med ikke at begå fejltrin, der kan bringe ham til fald.

Han frygter, at hvis han via Interpol eller den tyske efterretningstjeneste udsender en international arrestordre, så vil Eichmann blive advaret og forsvinde. Denne mistanke er ikke grebet ud af luften. Ugemagasinet *Der Spiegel* afslørede i 1968, at det tyske udenrigsministerium i tiden efter krigen var fyldt med gamle nazister, som sad på over et dusin topposter i den politiske og i den juridiske afdeling. Ministeriet havde opbygget en hemmelig ”advarelservice”, der gennem årene advarede omkring 800 tyske og østrigske nazister.

Bauer vælger i stedet at kontakte den israelske efterretningstjeneste, Mossad, selvom han løber en risiko for at blive tiltalt for forræderi i Tyskland. Filmen er fyldt med dilemmaer og overraskende forviklinger, men Bauer føler sig moralsk forpligtet til at handle, selvom det kan komme på kant med nationalstatens love, og de ordrer og rammer, som hans nærmeste overordnede udstikker. Eller som han betror til en yngre medarbejder: ”Hvis jeg virkelig vil gøre noget for dette land, er jeg nødt til at forråde det i denne sag”.

Det er en historie om civilcourage og jagten på retfærdighed. Filmen river os med, fordi vi ved, at den fortæller en autentisk historie, der var sand. Dengang. Historien om, hvordan Bauer hjalp israelerne med at fange Eichmann og få ham bragt for en domstol, er også historien om, hvordan kampen for en international retsorden ikke udviklede sig snorlige fra nazismens fald til etableringen af krigsforbryderdomstole, håndhævelse af FN’s menneskerettighedserklæring og FN’s konventionen for forebyggelse og straf af folk, der begår folkemord. At praktisere og håndhæve principperne er langt sværere end at skrive konventionerne.

Ungdomsoprøret hjalp også tyskerne til at få gjort op med den autoritære fortid. Den 7. november 1968 charmerede en elegant klædt ung kvinde, Beate Klarsfeld, nogle sikkerhedsvagter og gik direkte op til det æresbord på den kristendemokratiske partikongres, hvor forbundskansler Kurt Georg Kiesinger opholdt sig. Hun råbte ”nazist” til ham og stak ham derpå en lussing. Dagen efter kunne man på forsiden af *Berliner Zeitung* se et billede af kvinden: ”29 år. Kontorassistent. Berliner. Bor i Paris.”⁵⁹³ At bo i Paris midt under studenteroprøret var nærmest subversivt og landsforræderisk, blev det antydet mellem linjerne. Kiesingers nærmeste rådgiver (der i øvrigt havde en fortid som nazist) udtalte, at kvinden vist måtte være ”seksuelt frustreret”. Det nedsættende sexistiske greb fra magtfulde mænd, der ikke bryder sig om selvstændige kvinder, som griber friheden til at sige fra, er det sidste tilflugtssted for karakterløse mænd, der frygter at miste deres magtposition. Men journalisten Beate Klarsfeld havde lavet sin research og fundet ud af, at Kiesinger tilbage i 1933 havde meldt sig ind i nazipartiet, som partimedlem nr. 2633930 og i flere år arbejdede for Indenrigsministeriets propagandaafdeling.

Et år efter blev Kiesinger væltet, da han tabte forbundsdagsvalget til socialde-

mokraten Willy Brandt, der dannede en koalition med de liberale demokrater. Han tilhørte en ny generation af politikere, der ikke var så optaget af at dække over fortiden. ”Nu har Hitler endelig tabt krigen,” proklamerede Brandt på valgnatten. Beate Klarsfeld fortsatte sammen med sin mand, Serge Klarsfeld, jagten på gamle nazister, og de var - med livet som risiko - med til at afsløre de frygtede Gestapo officerer, slagteren fra Lyon, Klaus Barbie og Kurt Lischka. Mange år senere fik hun nationale hædersmedaljer, først i Frankrig, og siden i Tyskland for sin indsats. I et interview med Financial Times i 2018 blev hun spurgt, om hun fortrød noget, hvortil hun svarede: ”Den unge generation er ikke så engagerede, som vi var. Hitler skabte et had mod jøderne, nu retter det sig imod indvandrere.”

Afsløringen af Kiesingers fortid blev ikke den sidste. I december 2011 gav Merkel-regeringen dog et langt og grundigt svar på et spørgsmål fra Die Linke i Forbundsdagen.⁵⁹⁴ Dette svar afslørede, at det ikke kun var Kiesinger, der havde en fortid som nazist. På listen står også den forhenværende forbundspræsident, Walter Scheel (1974-79) og hele 25 ministre fra såvel kristendemokraterne, de liberale i FDP og socialdemokraterne. Kontinuiteten i nøgleministerierne var tydelig. Fra 1957 til 1972 var finans- og økonomiministre gamle nazister - kun afbrudt af de tre år under kansler Kiesinger. I perioden fra 1953-1974 var justits- og indenrigsministrene forhenværende nazi-medlemmer. Hans-Dietrich Genscher, der var udenrigsminister fra 1974 til 1992, er også nævnt på listen over forhenværende nazister, fordi han (som 17-årig) angiveligt blev indrulleret i nazipartiet i krigens sidste år. Han benægtede dog frem til sin død viden om dette medlemskab.

Det vælter frem med afsløringer i disse år, hvordan nazisterne i en årrække var med til at styre Forbundsrepublikken, og selvom mange beviser er forsvundet gennem årene, vil der sikkert komme endnu flere afsløringer i de kommende år. Tilbage i 1966 sagde filosofen Karl Jaspers, at ”den fortsatte aktivitet af nationalsocialister er en fundamental sygdom i den indre bygning af Forbundsrepublikken.” Moralsk og principielt havde Jasper ret, men kigger man på resultatet af deres arbejde, så døde patienten ikke. Det tyske demokrati har trods de dybe sår fra fortiden alligevel rejst sig til at blive en af mest moderne rollemodeller for de europæiske demokratier. Det er en bemærkelsesværdig transformation.

VREDE OG TILGIVELSE

Konrad Adenauers pragmatiske opskrift med at reintegrere selv gamle nazister i staten - indenfor rammerne af den demokratiske forfatning - lykkedes på en måde. Måske har Konrad Adenauer taget ved lære af den berømte tragedie, *Oresteia*, som den græske dramatiker Aeschylus skrev 458 år før Kristi fødsel? Stykket undersøger den hævngherrige vrede, som rammer huset Atreus.

Hvordan tøjler man de sorte, blodtørstige, afskyelige og onde furier, der truer med at ødelægge alt? Skal disse barbarer stødes ud, eller skal de integreres i samfundet? Krigsgudinden Athena overtaler furierne til at underlægge sig det nye politiske demokratis love og retsstaten, og hun meddeler samtidig, at der bliver oprettet en domstol valgt af Athens borgere til ved lov at afgøre sager med blodhævn. Derved anerkender hun overfor borgerne, at verden er ufuldstændig, og at der findes ondskab og store passioner i samfundet, men at de må bindes ind i retsstaten. Som Martha Nussbaum har beskrevet, sker en dobbelt transformation.⁵⁹⁵ Staten forvandles og bygges op som et nyt hus, men samtidig accepterer furierne at opføre sig civiliseret - også selvom de stadig har en ond, mørk og hævnøst natur.

Den dobbelte forvandling af vreden til en fremtidsorienteret og mere godartet retstilstand for håndtering af konflikter, hævnøst og vrede rummer en visdom. Og den kan vor tids demokratier også bruge som inspirationskilde. ”Som de moderne demokratier havde antikkens græske demokrati også et vredesproblem. (..) Den vrede som grækerne - og senere romerne - kendte alt for godt, var en vrede, der var fuld af frygt for ens egen sårbarhed,” skriver Nussbaum.⁵⁹⁶ ”Uanset, hvor meget de følte og udtrykte vrede, så kæmpede de en kulturel kamp imod den, fordi de så den som destruktiv for den menneskelige velvære og demokratiske institutioner.” Selvfølgelig skal vi udtrykke vrede og indignation over uretfærdige handlinger, forbrydelser og overtrædelse af vigtige normer, men den vrede må også kanaliseres ind i arbejdet med at finde holdbare løsninger i stedet for at søge hævn.

”Store ledere forstår,” understreger Nussbaum, at ”vi er nødt til at bevare og styrke en ånd med beslutsom protest imod forbrydelser, uden at trøste os selv i hævnøst tanker. Den strålende tale, hvor Winston Churchill sagde, at ’jeg har ikke andet at tilbyde end blod, slid, tårer og sved’ hentyder til fare, kamp og vilje til at acceptere stor smerte for at bevare demokratiske værdier. Churchill siger ikke, at vi ved at hævne os overfor nazisterne kan fjerne truslen mod friheden. Friheden er smuk, og vi må være klar til at kæmpe for den, og her bør vi fokusere på at forsvare det, vi elsker, frem for at ’udspy vores gift over landet’, som Aeschylus’ furier gør. Churchills tale hænger sammen med de allieredes mål om at genopbygge Tyskland efter krigen, og vi kan nu se visdommen i den kurs, eftersom Tyskland er blandt vores mest værdsatte allierede.”⁵⁹⁷

Tyskland blev gradvist normaliseret og fik sit økonomiske Wirtschaftswunder. Det blev forankret i de fælles europæiske institutioner og underlagt USA’s militære overherredømme i NATO, så landet ikke endte med at rutsje tilbage til fortidens autoritære styreform. Den store nationale selvransagelse i Tyskland satte først for alvor ind, da den gamle garde af nazister efterhånden mistede magt.

ten eller døde. En ny generation kunne tage over og lægge grunden til et Tyskland, der forvandlede til en politisk og moralsk rollemodel i Europa. Ledende, lyttende og pragmatisk, uden at dominere og tvinge på den gamle autoritære måde. Mere civiliseret og ydmyg om sin egen rolle og sine egne begrænsninger.

Man skulle frem til den 7. december 1970, før en tysk regeringschef for alvor tog den fulde konsekvens og forholdt sig til tyskernes medansvar for Holocaust. Den dag gik den socialdemokratiske forbundskansler, Willy Brandt, i knæ og bøjede hovedet ydmygt for at vise respekt for ofrene. Det skete under et besøg ved mindesmærket for de jøder, der gjorde oprør mod nazisterne i Warszawa ghettoen under krigen. Det var ikke planlagt, som Brandt senere skrev i sine erindringer: ”Da jeg stod ved kanten af Tysklands historiske afgrund og følte byrden fra millioner af døde, gjorde jeg, hvad folk gør, når ordene mangler.” 25 års tavshed og fortrængningshistorie var endegyldigt brudt uden at sige et eneste ord. Det fysiske udtryk, at knæle og bøje hovedet i ydmyghed, var stærkere end millioner af ord.

Det polske kommunistparti sørgede naturligtvis for at censurere alle billeder af den tyske forbundskansler i knæ, for det passede ikke til deres nationalkommunistiske historieskrivning om, at det kun var de onde tyske nazister, der havde dræbt heroisk kæmpende antifascistiske polakker. Men det polske regime havde som andre kommunistiske regimer en selektiv historieskrivning, hvor de mange jødiske ofre blev ofret og glemt på den nye nationsbygnings alter. Man nævnte ikke med et ord, at polske, tjekkiske, rumænske og ungarske fascister og jødehadere tog aktiv del i udførelsen af Endlösung. Faktisk skulle man først frem til 2001, før den polske præsident, Aleksander Kwasniewski, ved en mindeceremoni i landsbyen, Jedwabne, gav en officiel undskyldning på Polens vegne til de pårørende for de jøder, der blev dræbt af polakker under krigen.

Den danske Holocaust-forsker, Cecilie Felicia Banke Stokholm, har peget på, at Berlinmurens fald og den kolde krigs afslutning fremkaldte en ny historisk bevidsthed om Holocaust og dets betydning. En stribe europæiske stats- og regeringschefer kom for første gang på deres lands vegne med officielle undskyldninger for, hvordan nationens egne embedsmænd havde medvirket til at udpege og at sende jøder videre til nazisternes dødslejrene. Medlemslandene rykkede tættere sammen og udtrykte fælles værdier i den kollektive afstandtagen til Holocaust.

I Frankrig var det i flere årtier tabu at tale om franske embedsmænds medvirken til jødedeportationer under krigen, og skiftende franske præsidenter anså det mere som Vichy-regimets ansvar, men ikke Frankrigs. Således kunne man opretholde illusionen om, at Vichy var en autoritær parentes og plet på landets omdømme. Der gik halvtreds år før en fransk præsident - nemlig Jacques Chirac i 1995 - gav en officiel undskyldning for, at franske embedsmænd også havde medvirket til

at udpege og sende franske jøder til koncentrationslejrene. I Holland nægtede skiftende regeringer at betale ind til mindemonumenter for krigens jødiske ofre i Auschwitz og først i 1995 kom dronning Beatriz med en officiel undskyldning for, at hollændere havde medvirket til at sende jøder i døden. Det er tankevækkende, at det tog så lang tid at nå til den erkendelse, for som det fremgår af Anne Franks berømte dagbog var hollandske naboer med til at angive jøderne til nazisterne.

Den danske historieskrivning og selverkendelse efter Anden Verdenskrig har også været igennem mange faser. De fleste kender historien om de danskere, der var med til at smugle omkring 7000 jøder over Øresund i oktober 1943, og Danmark fremstår i det lys som en af undtagelserne. Og det er vi blevet lovprist for internationalt. Men senere historieskrivning har vist, at menneskesmuglerne også tog sig godt betalt for at fragte jøderne over sundet, så det var ikke bare humanitær medfølelse, der lå bag. Fortællingen om den heroiske redningsaktion har måske skygget for en mere kritisk selverkendelse af skyggesiderne.

På 60-årsdagen for Danmarks befrielse, den 4. maj 2005, kom statsminister Anders Fogh Rasmussen med en officiel undskyldning for, at Danmark før krigen nægtede at tage imod 21 jøder, der forsøgte at komme over grænsen på flugt fra nazi-regimet. Man kan altid diskutere, om ikke det er for sent at lave officielle undskyldninger, og der er da også folk, som har kritiseret denne nye praksis blandt europæiske statsledere. Men er det ikke bedre at have selverkendelse og forståelse af egen fejlbarlighed end at ende i historisk hvidvaskning, hvor man er til falds for overdreven selvretfærdighed?

For de generationer, der som jeg ikke selv har oplevet Anden Verdenskrig, men er født og vokset op længe efter den, og for de næste generationer, der måske slet aldrig har hørt de gruopvækkende historier eller set film og tv-serier om Holocaust, er det fristende at kigge fremad. Vi kan i sagens natur ikke påtage os skyld for gerninger, vi slet ikke kan tage ansvar for. Men formår vi at påtage os et negativt ansvar i den betydning, som den stoiske filosof, Cicero talte om allerede 44 år før Kristi tidsregning? ”Vi er skyldige ikke alene for de uretfærdige handlinger, vi har begået, men også for mange misgerninger, som vi ikke gjorde noget for at forhindre.”⁵⁹⁸

Historien lever videre og bliver konstant genopdaget. De historier, der fortælles om den, er med til at præge vores liv og skaber mening for os. Erindringen om Holocaust er en del af den fælles europæiske erindring. Uden den forstår vi ikke, hvorfor det er så vigtigt, at der er internationale konventioner og domstole, som håndhæver de universelle menneskerettigheder. Og uden den kan det være svært at forstå, hvorfor respekten for ethvert menneskes værdighed er en helt essentiel del af EU's værdigrundlag, og hvorfor det er vigtigt, at vi som europæere forsvare disse værdier i verden.

MENNESKERETTIGHEDERNE - ET LØFTE, DER SKAL OVERSÆTTES

Før Anden Verdenskrigs rædsler var det kun stater, der havde rettigheder i international lov. Det ændrede sig efter opgøret med nazisternes masseudryddelse af jøderne og andre etniske minoriteter. De enkelte personer og mindretal må beskyttes mod barbariet, imod staters og magthaveres magtmisbrug og overgreb. Da FN's generalforsamling i 1948 enstemmigt vedtog verdenserklæringen for menneskerettighederne, fik individer for første gang internationalt garanterede rettigheder uanset tro, køn, race, etnisk minoritet og andre former for tilhørsforhold. Selv Maren i kæret, den fattige kvinde i en afrikansk lerhytte, en muslimsk kvinde under sin burka, løsarbejderen i platformøkonomien eller en hvid underklassemand i de fattige forstæder har fundamentale og umistelige rettigheder.

Verdenserklæringen rummer en universel ambition om at anerkende den i "mennesket iboende værdighed" og siger, at de "lige og umistelige rettigheder for alle medlemmer af den menneskelige familie er grundlaget for frihed, retfærdighed og fred i verden". Verdenserklæringen har fået stor indflydelse på den måde, vi forstår mennesket og dermed også verden på. Og hvordan vi taler om livet. I dette sprog får ethvert menneske som et levende væsen en umistelig værdi, nemlig som et suverænt og ukrænkeligt individ.⁵⁹⁹ Det er en revolution i selve forståelsen af international ret, der er værd at forsvare med stolthed.

Verdenserklæringen udfordrer den klassiske forståelse af national suverænitæt ved at give personerne umistelige rettigheder, som enhver stat skal respektere. Det er sikkert også derfor, at identitære nationalister her i det 21. århundrede bruger så mange kræfter på at kritisere menneskerettighederne og griber enhver chance for at sabotere dem og overholdelsen af de internationale konventioner. Det er en kamp om, hvordan globaliseringen skal se ud i fremtiden, og om vi ønsker en fælles retsorden, som alle kan søge beskyttelse i.

Folk fra mange religioner og kulturer har taget menneskerettighederne til sig.⁶⁰⁰ Den jødiske forfatter og Auschwitz-overleveren, Elie Wiesel, har kaldt menneskerettighederne for "en verdensomspændende sekulær religion."⁶⁰¹ Det er blevet en slags trosartikel, som troende såvel som ikke-troende kan bekende sig til og diskutere ud fra. Menneskerettighederne er født ud af skamfølelsen fra Anden Verdenskrig, og ideerne udløber af den europæiske oplysningsfilosofi og det moralske syn på menneskets værdighed, der udgår fra kristendommen.

For kristne - der betragter den menneskelige værdighed som ukrænkelig, fordi alle mennesker er skabt lige af Gud i Skaberens eget billede - er menneskerettighederne nært beslægtet med det menneskesyn, der ligger i evangelierne. Dette credo er også indlagt i Den Amerikanske Uafhængighedserklæring fra 1776,

hvor man i artikel 2 kan læse: ”Vi holder disse sandheder for selvindlysende, at alle mennesker er skabt lige, at de af Skaberen er udstyret med visse ukrænkelige rettigheder, hvor iblandt er livet, friheden og stræben efter lykke.”

I den franske menneskeretserklæring for mennesker og borgere, der blev formuleret efter revolutionen i 1789, er formuleringen lidt anderledes, for kristendommen og Skaberen holdes udenfor ligningen. ”Mennesker er født lige og forbliver frie og lige i rettigheder.” Det sidste, ved vi godt, ikke er helt sandt, for vi fødes ind i ulige sociale vilkår. Men vi er skabt lige, fordi vi i vores nøgenhed og hjælpeløshed som spædbørn ikke kan klare os selv. Mere end 99 pct. af menneskers genmasse er den samme, uanset hvilket land, hvilken hudfarve eller etnicitet, vi har. Så ved fødslen af et menneske, uanset hvor det fødes på jorden, kan det være svært at se forskellene. Vi har alle fået livet, friheden og retten til at stræbe efter lykke. Blot fordi vi er mennesker. Alligevel ved vi godt, at vi set ud fra en anden synsvinkel ikke er født lige i muligheder.

Vi, der er født i Europa, har et så meget bedre udgangspunkt for at stræbe efter lykke og realisere vores drømme, end børn født syd for Sahara, i asiatiske slumområder eller af sorte amerikanerne i USA's ghettoer. Selvom de universelle menneskerettigheder og idealerne er de samme, er den materielle ulighed et selvindlysende faktum, som man ikke kan ignorere. Den forventede levetid i EU-landene, såvel som Danmark, er knap 81 år, men i den Centralafrikanske Republik lever et nyfødt barn almindeligvis op imod 53 år. Stort set alle voksne europæere og amerikanere kan læse og skrive, men i det afrikanske land Niger er det kun cirka en femtedel af befolkningen. Socialt og økonomisk er løftet i de universelle menneskerettigheder langt fra realiseret.

Man kan som menneske ikke gøre sig til herre over, hvor man bliver født, men ”den tilfældighed at være født i et land frem for et andet land præger i overvældende grad livschancerne for ethvert barn, der bliver født,” minder Martha Nussbaum om. Det tænker vi ikke over så tit, når vi i Europa sætter os op på den høje hest, taler med patos om verdensånden og belærer andre om, hvordan de burde frigøre sig og opføre sig. ”At være kvinde, at høre til en lavere klasse, at bo på landet, at tilhøre en etnisk, racemæssig eller religiøs minoritet - alt det påvirker også livschancerne indenfor en nation.”⁶⁰² Derfor mener Nussbaum, at det ikke giver mening at tale om menneskets værdighed uden også at adressere de materielle spørgsmål om penge, samfundsklasse og magt. Hvis snakken om værdighed, religiøs og politisk frihed ikke ledsages af en etisk pligt til at gøre noget ved de materielle uligheder, som folk fødes ind i og rammes af, virker løfterne tomme.

Det er ikke nok at holde idealistiske skåltaler om de universelle menneskerettigheder, og hvorfor vi i Europa tillægger dem så høj værdi, hvis ikke vi også i praksis gør noget for at mindske de globale uligheder, bekæmpe sociale uretfær-

digheder og sikrer folks politiske frihed. Rigtigt forstået kan menneskerettighederne bruges som en løftestang i bestræbelserne på at give globaliseringen et mere menneskeligt ansigt. Ingen i en globaliseret verden har længere den luksus, at man moralsk kan lukke helt af for de andre mennesker, for vi er konstant tvunget til at forklare os selv og vores handlinger. I stedet for at se menneskerettighederne som et banalt eksempel på vestlig kulturel imperialisme, så har antiimperialister og undertrykte folk kunnet bruge dem som en moralsk og politisk løftestang i deres oprør mod imperier, vestlige magthavere eller lokale undertrykkere.

Tager vi ordene i verdenserklæringen for pålydende, inviterer de til en global kamp for frihed, retfærdighed, lighed og anerkendelse, som undertrykte overalt i Verden kan bruge imod magthavere, der krænker deres rettigheder. Det skete i stor stil i årene efter Anden Verdenskrig. Befrielsesbevægelser og frihedskæmpere i de europæiske kolonier begyndte at henvise til menneskerettighederne i deres kamp for national selvstændighed og frigørelse fra de gamle imperier. For menneskerettighederne gav også ret til selvbestemmelse. Og det er en del af historiens ironi. De selvsamme menneskerettigheder, der bogstavelig talt udfordrer den nationale suverænitet, er samtidig blevet brugt af frihedsbevægelser til at sikre deres nationale selvbestemmelse.

Spredningen af ”menneskerettighederne i afrikanske og asiatiske stater efter uafhængigheden bør betragtes som en proces, hvor det globale blev lokalt, og den universelle rettighedstale blev adopteret af lokale modersmål for at opnå legitimitet.”⁶⁰³ Det ophæver ikke spændingen mellem det lokale og det universelle, mellem ret og demokrati, eller mellem individ og kollektiv, for enhver ret skal oversættes og fortolkes i den konkrete situation. De skal gives mening i den fælles dialog, i den politiske praksis og i domstolenes løbende fortolkninger. Retten er et historisk faktum, men den bliver realiseret i en mellemmenneskelig proces, hvor den gradvist får nye betydninger. Og der kan opstå konflikter, som skal løses.

Tilhængerne af den moralske universalisme mener, at de internationale konventioner og traktater, som staterne har underskrevet, tvinger regeringerne til at give asyl til enhver, der er forfulgt og lever op til kravene. Andre mener, at de suveræne stater har en demokratisk ret til at forsvare de lokale borgere, værdier og kultur imod fremmede, som de frygter, kan underminere den sociale orden. Eller som Michael Ignatieff skriver i bogen *The Ordinary Virtues*, er ”demokratisk suverænitet og menneskerettighedernes moralske universalisme i konflikt overalt”.⁶⁰⁴ Han ser en spænding mellem det, vi kender som hverdagens dyder i det lokale liv, og de pligter, der udgår fra de universelle menneskerettigheder.

Hverdagens dyder handler om tillid, tolerance, tilgivelse, forsoning og at opføre sig ordentligt, så man kan se sig selv i spejlet uden at føle skam. De er med til at give livet mening. Det er dyder, der er lokale og konkrete, og man drager

omsorg for sin familie, sine venner og andre borgere, man kender. Det er det moralske operativsystem, som borgere i små landsbyer såvel som store byer over hele kloden tager bestik af i dagligdagen. Folk føler nogle gange, at de universelle menneskerettigheder er noget abstrakt og fjernt, men alle har en længsel efter at blive respekteret som menneske med en ligeværdig stemme, der har krav på at blive hørt og har lige muligheder. Eller som Ignatieff skriver efter interviews med folk fra Bosnien til Rio, Sydafrika, Myanmar, Fukushima til New York og Los Angeles, så betyder menneskeretten for folk helt grundlæggende, at de ikke skal behandles som affald, men bør behandles ordentligt, fordi de er mennesker.

Ignatieff lægger ikke op til, at konflikten mellem det lokale og det globale, mellem hverdagens dyder og de universelle menneskerettigheder løses ved, at de sidste trumfer de første. Tværtimod må man foretage et skøn i den konkrete situation, da ingen af de to positioner har et monopol på visdom. Vi har ikke grænseløs forpligtelse til at tolerere og tage imod alle andre, blot fordi de er mennesker, og fordi der findes universelle menneskerettigheder. Men ordinære dyder kan ikke blomstre i et samfund præget af organiseret uretfærdighed imod immigranter, minoriteter og fattige. Hvis de svageste og mest udsatte ikke har lige beskyttelse for loven, tømmes dyderne for mening. De fælles institutioner og lovgivningen bør sikre, at vi kan opføre os ordentligt overfor hinanden som mennesker. Så vi kan blive en bedre version af os selv. Vi behøver ikke at opføre os som helte eller perfekte dydsmønstre, men ”vi ønsker at være ordentlige fædre, mødre, sønner og døtre, naboer og venner. Vi ønsker gennem disse oplevelser at blive i stand til at kigge os selv i spejlet,” mener Ignatieff.⁶⁰⁵

FÆLLES OVERENSKOMST FORPLIGTER OS

Nationerne har som medlemmer af FN i princippet lovet hinanden at forsvare og overholde menneskerettighederne, herunder ”tale- og trosfrihed og frihed fra frygt og nød, er blevet forkyndt som folkenes højeste mål”. Det afgørende er, om man gør noget ved det i praksis. Den suveræne statsmagt kan garantere disse rettigheder i forfatningen, men gør de det ikke og opfører statens magthavere sig som tyranner, så risikerer de at sætte deres legitimitet over styr. Man kan sige det på den måde, at statens suverænitet er betinget og begrænset, fordi alle FN's medlemslande er forpligtet til at overholde menneskerettighederne. Hvornår en stat overskrider grænsen er dog altid genstand for en fortolkning, og som så mange andre spørgsmål i globaliseringens tidsalder er der mange gråzoner og dilemmaer.

Der sker en konstant forhandling af de forskellige fortolkninger, men netop derfor er det så vigtigt at opbygge fælles internationale institutioner og konventioner, der kan oversætte idealerne til noget mere fast, der giver mening for alle og

anerkendes af alle. Derfor er juraen og fortolkningen af rettighederne så vigtig. Kampen for menneskerettighedernes udbredelse er stadig en uafsluttet historie, hvor vi ikke kan hvile på de gamle laurbær.

I Europa er menneskerettighederne en vigtig del af vores værdigrundlag, og de er beskyttet både i Den Europæiske Menneskeretskonvention og i EU's charter for de grundlæggende rettigheder, som er skrevet ind i unionstraktaten. I Europa har vi af bitter erfaring lært, hvorfor det ikke er nok med hensigtserklæringer. Vi har også brug for stærke institutioner og en fælles retsorden med autoritet til at forsvare idealerne.

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1950 førte til oprettelsen af en europæisk domstol i Strasbourg, der også kunne dømme medlemslandene for overtrædelse af menneskerettighederne. Det er en overnational myndighed, som landene har lovet at indrette sig efter. De har overdraget suveræniteten ved en fælles overenskomst. Danmark er som andre EU-lande blevet dømt flere gange for at vedtage love, der krænker borgernes fundamentale rettigheder. Der er grænser for, hvad demokratisk valgte politikere kan tillade sig at gøre overfor borgerne. Det betyder også, at der er grænser for politik indenfor rammen af de universelle og de europæiske menneskerettigheder. Mindretal, de mest udsatte og de svageste i samfundet har krav på beskyttelse. Menneskets værdighed skal respekteres, uanset hvad det har gjort. Det er et kæmpe fremskridt og overholdelse af menneskerettighederne er da også en af EU's fundamentale værdier, som alle medlemslande og nye ansøgerlande er forpligtet til at overholde. Gør de det ikke, kan de få en dom ved EU-domstolen.

Menneskerettighederne er ikke så godt beskyttet i den danske grundlov som i de internationale konventioner, som Danmark har tilsluttet sig. Vi mangler som danske borgere en klar grundlovssikret beskyttelse af de fundamentale frihedsrettigheder og en uafhængig forfatningsdomstol, der garanterer dem, så intet fremtidigt folketing ved lov kan fjerne den fundamentale suverænitet, der udgår fra den enkelte persons frihed til at ytre sig og at forsamle sig i foreninger. Vi er frem for alt et fællesskab af myndige personer. Heldigvis har vi tilsluttet os den Europæiske Menneskeretskonvention og EU-rettens charter for grundrettighederne, så vi har en ekstern domstolsbeskyttelse, som giver os en livline, hvis frihedsrettighederne - ved lovændringer - en dag skulle blive krænket af danske magthavere.

Ved verdenskonferencen i Wien i 1993 efter Berlinmurens fald blev FN landene - efter svære forhandlinger - enige om, at stater ikke længere kan afvise international kritik bare ved at henvise til landets indre anliggender. Det er et lille fremskridt i en lang proces. Men hvad betyder det i praksis, når man står overfor fundamentale krænkelser af menneskerettighederne? Det er ikke en overfladisk snak om postmoderne krænkelsekultur og det enkelte suveræne individs følelser

og fortolkninger, jeg her tænker på. Der har flere gange været systematiske og brutale magtovergreb mod hele befolkningsgrupper og etniske mindretal, der har sat forståelsen af menneskerettighederne på prøve.

I lang tid og i ly af den kolde krigs supermagtskonflikt var det mere undtagelsen end reglen, at det internationale samfund kunne blive enige om at intervenere. Det lignede moralsk ligegyldighed eller politisk hykleri, at ingen gjorde noget overfor de sovjetiske Gulag-koncentrationslejre, Pol Pots folkemord i Cambodja, Maos kulturrevolution i Kina, der kostede millioner livet og USA's forbrydelser i Vietnam-krigen. For blot at nævne nogle få eksempler. FN og Sikkerhedsrådet var tilbageholdende. Det var mere undtagelsen end reglen, at FN kritiserede medlemsstater i halvtredserne og tresserne.

Heldigvis fik menneskerettighedsaktivister lagt pres på magthaverne, så tavshed ikke længere var en option. Der er ingen tvivl om, at oprettelsen af Amnesty International i 1961, de europæiske Helsinki-komiteer i 70'erne og Human Rights Watch i 1978 har bidraget til at skabe en stigende global bevidsthed om, hvorfor menneskeretsidealene skal tages alvorligt. Bevægelser er også en del af globaliseringen og sætter deres stærke præg på den. Nogle gange lykkes det for dem at gøre selv skamfølelsen global.

Det store skred kom efter Berlinmurens fald og afslutningen af den kolde krig. Flere og flere beslutningstagerne erkendte i 1990'erne, at det i nogle tilfælde kan blive nødvendigt at lave humanitære interventioner. I Haiti, Somalia, Bosnien og Kosovo endte det med, at det internationale samfund følte sig kaldet til at gribe ind over territorialstater og magthavere, der lavede etniske udrensninger og barbariske handlinger i strid med verdenserklæringen. Men nogle gange skete det halvhjertet, for langsomt og for sent. Det værste eksempel var folkemordet i Rwanda, hvor tutsier og hutuer i 1994 slagtede over 800.000 mennesker, mens FN's udsendte fredsvogtere med de blå hjelme intet gjorde for at stoppe de etniske udrensninger. FN-soldaterne fik ordre til at redde sig selv og udlændinge ud af landet, mens blodet flød i gaderne. Det var et af de mest skamfulde øjeblikke siden Anden Verdenskrig.

Hverken USA eller de europæiske stormagter kunne se en national interesse i at gribe ind militært, kiggede de passivt på. I FN's sikkerhedsråd sagde de nej til at engagere sig. USA's præsident Bill Clinton var også bange for en gentagelse af den fejlslagne intervention i Somalia, der havde kostet 30 amerikanske soldater livet, så han ville kun yde bistand, hvis det var i klar amerikansk egeninteresse. Men det er også et realpolitisk spørgsmål om evnen til at nå de mål, man sætter sig. Før enhver humanitær og militær intervention er det internationale samfund nødt til kritisk at spørge, om man har politisk vilje og militær styrke til at skille parterne ad for at stoppe folkemordet, og om man bagefter har vilje og penge til at støtte og sikre den politiske og økonomiske genopbygning af landet? Enhver

intervention skaber et moralsk løfte til ofrene, men svigter man dem og efterlader landet i kaos - som det skete i Somalia, og som det senere skete i Irakkrigen - kan det få langt værre konsekvenser.

USA'S KOLDE SKULDER TIL NY INTERNATIONAL RETSORDEN

Efter folkemordet i Rwanda etablerede FN i 1994 en international domstol i Arusha, og det var første gang siden folkemordskonventionen i 1948, at krigsforbrydere blev dømt ved en international domstol. I alt 93 personer blev kendt skyldige. At der skulle gå så lang tid, før folkemordet fik en retlig konsekvens, er meget sigende. Mellemlandslige traktater og konventioner er ikke stærkere end viljen blandt parterne, og nogle gange skal der meget store chok til, før der politisk tages affære. Folkemordet i Rwanda var et antropologisk chok.

Den positive sideeffekt er, at FN i 2002 fik oprettet en permanent international straffedomstol (ICC) i Haag, så uafhængige dommere kan retsforfølge folk, der er ansvarlige for folkemord og krigsforbrydelser. Det er et stort fremskridt i bestræbelserne på at skabe en stærkere international retsorden, som siden er blevet ratificeret af over 120 lande. Alle EU-lande har ratificeret traktaten, og Europa er her en rollemodel for en mere civiliseret verden. USA og Rusland har trukket sig ud af traktaten, og andre store lande som Kina, Indien, Pakistan, Tyrkiet og Saudi Arabien har aldrig ratificeret den og står udenfor. USA's præsident, George W. Bush, trak USA ud i 2002 og truede FN med at blokere alle beslutninger i Sikkerhedsrådet om internationale interventioner, hvis ikke man ville garantere, at amerikanske soldater i Afghanistankrigen og andre krige slap for retsforfølgelse for domstolen.

USA's regering har også sagt farvel til en særlig protokol i Wien-aftalen fra 1961 for diplomatiske relationer med henvisning til at USA ikke vil lade den internationale straffedomstol retsforfølge amerikanere. Barack Obama besluttede til sidst godt nok at lukke den berygtede Guantanamo-fangelejr, der under den langvarige krig mod terror blev brugt til tortur og afhøringer uden for lov og orden, men Donald Trump valgte at bevare den og truede med at udvide lejren med flere fanger. Skiftende amerikanske præsidenter har været optaget af at beskytte den nationale suverænitet frem for at give den internationale straffedomstol jurisdiktion i forhold til amerikanske soldater. Det har givet USA større frihedsgrader, herunder til at begå krigsforbrydelser uden risiko for straf. Noget man siden så grufulde eksempler på i Abu Ghraib-fængslet under Irakkrigen, der blev indledt i 2003.

Det svækker den internationale straffedomstols autoritet og legitimitet, at det største og mægtigste land vender domstolen ryggen. USA har i årevis ikke udvist noget moralsk og intellektuelt lederskab i arbejdet for at opbygge en stærkere

international retsorden. Fremfor at blive en værdimæssig rollemodel for en civiliseret verdensorden, har amerikanernes praksis givet inspiration til en række af verdens autoritære magthavere, der heller ikke ønsker indblanding udefra. Den russiske præsident, Vladimir Putin, trak sit land ud af ICC i 2016, da det kom frem, at domstolen overvejede at retsforfølge russerne for den folkeretsstridige militære besættelse af Krim-halvøen og deres indhug i det østlige Ukraine. Han har heller ikke accepteret domme mod russiske soldater i Syrien.

EU har søgt at bruge sin økonomiske magt til at disciplinere Rusland mod øst. I 2014 stemte EU-landene enstemmigt for at indføre økonomiske handels-sanktioner imod Rusland efter landets militære besættelse af Krim-halvøen i 2014 og dets støtte til separatister i det østlige Ukraine. Det var en krænkelse af Ukraines suverænitet og international ret, hvor EU måtte træde i karakter. Selvom visse udenrigspolitiske iagttagere - herunder den fhv. amerikanske udenrigsminister Henry Kissinger - mente, at EU burde overlade det til Rusland at tage vare på sin interessesfære, satte unionen foden i døren, også selvom det havde en pris i form af mindre eksport til Rusland. Krim-halvøen ser desværre ud til at være tabt, men Ukraine er stadig et suverænt land, det oplever økonomisk vækst, det er et demokrati, og det har en fordelagtig associeringsaftale med EU. Samhandelen er steget, et stort flertal af den ukrainske befolkning ser positivt på EU og de har vendt blikket mod vest i stedet for til Moskva.

Kampen for den internationale retsorden kan ikke kun vindes gennem udenrigspolitisk diplomati fra stat til stat, men der kan også sikres store og pludselige fremskridt, hvis det civile samfund mobiliserer borgerne nedefra og sætter ord på de drømme om forandring og frigørelse fra de gamle autoriteter, og de kræver de samme rettigheder, som andre europæere har. Det folkelige engagement fra orange-revolutionen til Euromaidan-bevægelsen har haft en vigtig rolle i Ukraine. Euromaidan organiserede massedemonstrationer i 2013-14, da den daværende korrupte ukrainske regering søgte at stoppe for associeringsaftalen med EU, og bevægelsen fik reddet associeringsaftalen med EU og var med til at sikre et politisk kursskifte. Kravet om mere frihed, demokrati, åben samhandel med EU og en stærkere forankring i den internationale retsorden er i Ukraine forankret i det civile samfund. I 2020 så man i nabolandet, Hviderusland, et tilsvarende tøbrud, da hundreder af tusinder af borgere gik på gaden i ugevis for at demonstrere imod landets autoritære præsident, Lukashenko, der i årtier har holdt landet i et jerngreb som en slags post-sovjetisk republik uden reelt demokrati.

Det sker en europæisering fra neden. De lokale bevægelser kan bruge den internationale retsorden, menneskerettighederne og associeringsaftaler med EU som løftestænger for at opnå politiske fremskridt i hjemnationen. De lokale, europæiske og globale fremskridt flettes sammen og får ekstra kraft i hinandens

bedrifter, ideer og politiske løfter. Men det kan også gå tilbage, og der kan komme tilbageslag, for i det menneskelige samfund er der ingen garanti for at hårdt tilkæmpede fremskridt også vil blive udbygget af de næste generation.

EU MÅ UDFYLDE TOMRUMMET EFTER USA

Engang tog USA teten for at skabe en fri og retsbaseret verdensorden, som da amerikaneren Eleanore Roosevelt i sin tid som formand for FN-kommission ledede arbejdet med at formulere verdenserklæringen for menneskerettighederne. Men skiftende præsidenter har haft svært ved at leve op til det moralske løfte og det lederskab, som Roosevelt var med til at lægge grunden til. Under George W. Bush boykottede USA FN's råd for menneskerettigheder, og Trump trak USA helt ud af rådet i 2018. Det samme gjorde han i forhold til FN's komité for eliminering af rasediskrimination. USA er desuden det land, der sammen med Malaysia har ratificeret færrest af de 18 internationale menneskeretstraktater. USA har kun sagt ja til fem af dem. Iran har ratificeret seks, mens de autoritære magter som Kina og Saudi Arabien har ratificeret otte af traktaterne. De adskiller sig markant fra EU-landene, der har ratificeret næsten alle traktaterne, med kun få undtagelser.

Europa er i dag førende på menneskeretsområdet, og det er noget, vi kan være stolte af. Det er også en måde at være tro overfor det grundlag, som det moderne Europa er født ud af. Det europæiske projekt er både råbet om aldrig mere Holocaust *og* kampen for at beskytte menneskerettighederne og det enkelte menneskes rettigheder og værdighed. På menneskeretsområdet var der engang en fælles vestlig tradition og nogle fælles værdier og idealer, men i dag findes der ikke længere et "Vesten" andre steder end i folks hoveder. Som en arv og historie fra fortiden. Dette værdifællesskab er brudt sammen. I det 21. århundrede er der afgrundsdyb forskel på EU's kurs på menneskeretsområdet og så USA's.

Hvor europæerne forfølger en mere kosmopolitisk realpolitik, har USA i mange år forfulgt en mere nationalistisk interessepolitik. Amerikanerne opfatter sig som en særlig nation, der er hævet over international ret, og de har vist modvilje til at ratificere internationale konventioner og ikke ønsket at respektere overnationale beslutninger og aftaler. USA's fodslæbende syn på menneskerettighederne og nej til at godkende den internationale straffedomstol har desværre gjort det lettere for en række autoritære magter rundt omkring i verden at lægge sig i ly af supermagten. Det har også svækket mulighederne for at udbrede menneskerettighederne globalt.

Den udvikling er særlig tydelig i Kina, der er et af de lande med de største overtrædelser af menneskerettighederne. Over en million muslimer er blevet interneret i Xinjiang-provinsen, systemkritikere fængsles, frihedsrettighederne i Hongkong knægtes, de sociale medier er under stram statskontrol i Kina, og

staten har med avanceret teknologi skabt en "Orwellsk overvågningsstat". Det fremgår af 2020 årsrapporten fra Human Rights Watch, der leverer en sønderlemmende kritik af Kinas angreb på de internationale menneskerettigheder.⁶⁰⁶ Den kinesiske regering bruger alle mulige midler for at underminere internationale standarder for menneskerettigheder og de institutioner, som skal holde den ansvarlig. De færreste lande tør åbent lægge afstand til Kina af frygt for at miste lukrativ handel og adgang til det store kinesiske marked, der i de seneste årtier har leveret vækst og økonomisk fremgang for flere hundrede millioner af borgere.

EU-landenes regeringer er ingen undtagelse, og man vil hellere handle med kineserne og lave strategiske partnerskaber med dem end at kritisere dem. I december 2020 indgik EU en bred investeringsaftale med Kina, der er den hidtil mest omfattende investeringsaftale, som Kina har lavet. Kineserne har lovet at overholde internationale arbejdstagerrettigheder ved at ratificere ILO-konventionerne, og de har lovet at overholde FN's klimaftale fra Paris. Aftalen beskytter investorerne langt bedre, men den sørgelige nyhed var, at der ikke var håndfaste krav til overholdelse af menneskerettighederne.

De merkantile interesser overskygger stadig de humanitære værdier. Men hvis ikke man tager Kinas menneskeretsovertrædelser op i en konstruktiv og kritisk dialog, bliver EU aldrig en rollemodel. EU skal turde at sige fra overfor kineserne, når de krænker menneskerettighederne. Hvad fællesskabet siger og gør udadtil, må også praktiseres indadtil, ellers bliver værdierne udhulet og efterhånden meningsløse. Derfor må EU's institutioner på hjemmefronten også være i stand til forsvare de europæiske værdier overfor medlemslande, når lande som bl.a. Ungarn og Polen krænker eller truer fundamentale frihedsrettigheder for en fri presse og uafhængige domstole. EU kan ikke med naturlig autoritet kritisere kineserne eller andre, der handler imod menneskerettighederne, hvis ikke EU på hjemmebanen praktiserer, hvad man prædiker.

USA har under skiftende præsidenter hejst det røde flag imod nye FN-aftaler med henvisning til, at de vil være i strid med USA's nationale suverænitet. Trump fortsatte denne praksis, blot endnu mere brovtende og udfordrende. Han så sig som bannerfører for antiglobalisterne og nationalisterne. Og han forsøgte aktivt at splitte EU-landene, når lejlighed bød sig. Hver gang det skete, gik der endnu et skår af den atlantiske alliance. Det så man bl.a. i debatten om FN's globale aftale om beskyttelse af migranternes menneskerettigheder, der blev undertegnet i Marrakesh i 2018. Den indeholder en række målsætninger, som landene lover at overholde, men teksten rummer ingen juridiske forpligtelser. Sådan er det ofte med mellemstatslige aftaler, at de er rigere på hensigter end på pligter. Alligevel blev aftalen et varmt politisk emne i Europa i løbet af 2018.

Kampagnen imod Marrakesh-erklæringen bredte sig hurtigt på de sociale

medier og modstandere lagde pres på regeringerne for at stoppe erklæringen. De påstod bl.a., at den vil tvinge landene til at tage imod flere migranter og flygtninge, men alle der havde læst teksten vidste, at det var en ikke-bindende erklæring. Alligevel endte USA med at stemme imod sammen med Israel og de tre EU-lande, Polen, Tjekkiet og Ungarn. Italien, Østrig, Letland, Bulgarien, og Rumænien undlod at stemme for, mens den danske statsminister, Lars Løkke Rasmussen, i 2018 måtte kæmpe en hård kamp - også imod højlydte kræfter i sin egen regering og to ministre, der nægtede at rejse derned - for at sikre Danmarks tiltrædelse til FN-aftalen.

Den tyske kansler, Angela Merkel, var dog ikke bange for at vise lederskab og udfylde det tomrum, som den gamle amerikanske supermagt har efterladt. I sin tale på Marrakesh-mødet mindede Merkel alle om, at FN i sin tid blev grundlagt som et svar på Anden Verdenskrig og i et opgør med de store lidelser, som den tyske nationalsocialisme havde påført menneskeheden. ”Svaret på ren nationalisme var grundlæggelsen af FN og forpligtelsen til at forsøge at finde fælles løsninger på fælles udfordringer,” sagde hun. ”Denne erklæring handler om grundlaget for internationalt samarbejde, og det er derfor, vi skal kæmpe for denne erklærings overlevelse.” Slaget om menneskerettighederne illustrerer, at globaliseringen ikke bare handler om økonomi og frigørelse af markeder, som nogle kritikere hævder. Den har også en moralsk, politisk og retslig dimension. I kampen for menneskerettighederne og i den løbende fortolkning af dem kan vi som europæere også være med til at udbrede de humane værdier, der giver globaliseringen et mere menneskeligt ansigt. Men vi kan også tabe det hele på gulvet, hvis ikke vi orker at forsvare dem og ikke har magt til at sikre det.

USA's nye demokratiske præsident Joe Biden vil forhåbentlig alliere sig med Europa i kampen for at udbrede menneskerettighederne. Han har fra starten gjort det klart, at han vil opruste USA's diplomatiske indsats i verden og alliere sig med de demokratiske lande om at ”forsvare frihed, kæmpe for muligheder, beskytte de universelle rettigheder, at respektere retsstaten og at behandle enhver person med værdighed.” Men idealerne skal også føres ud i livet, og nogle gange må den nationale suverænitet og interessepolitik vige for de universelle rettigheder. Og her skal der mere end fine taler til. Det er hård politisk kamp, som skal stå sin prøve i virkelighedens dilemmaer.⁶⁰⁷

Kapitel 12

HVEM ER VI? SLAGET OM EUROPAS SJÆL

En lille måneds tid, efter et flertal af briterne i juni 2016 havde stemt sig ud af EU ved Brexit-folkeafstemningen, døde en af verdens førende nationalismeforskere. Det var professor i sociologi ved London School of Economics, Anthony D. Smith. Han var meget symbolsk født godt tre uger efter udbruddet af 2. Verdenskrig, og han døde efter det første EU-land meldte sig ud af unionen for at genvinde sin nationale suverænitet. Jeg ved ikke, hvad han stemte til folkeafstemningen, men han var af den opfattelse, at ”nationalismen er politisk nødvendig; den nationale identitet er socialt funktionel, og nationen er historisk rodfæstet.”⁶⁰⁸ Dens historie, minder, traditioner, myter, symboler og sproglige kultur er efter hans opfattelse stærkere end ”den hukommelsesløse globale og kosmopolitiske kultur” - bl.a. fordi nationalismen fungerer som en ”religionserstatning”.

Den økonomiske globalisering vil ifølge ham ikke mindske nationalismen, men forstærke den. Smith henviste til, at nationalismen både har vundet frem i en række udviklingslande, der endnu ikke er ”moderne samfund”, og der er også kommet mere nationalisme i avancerede vestlige samfund som Danmark, Holland, Frankrig, Storbritannien, Canada (Quebec), Catalonien og USA. Som Anthony Smith så det, vil nationalismen i fremtiden være ”den eneste realistiske socio-kulturelle ramme for en moderne verdensorden”, og at ”før-moderne etniske bånd og følelser fortsat spiller en rolle og udøver en magt”.

De før-moderne etniske følelser er ikke forsvundet, selvom hverdagslivet gennemgår store forandringer på grund af globaliseringen. De kan blusse op igen. Det så vi med al tydelighed under Balkankrigene i halvfemserne. Fra sommeren 1991 var europæerne vidner til de værste etniske udrensninger siden Anden Verdenskrig, da nationalisterne i de jugoslaviske republikker gik i krig med hinanden for at bygge suveræne og etnisk rene nationalstater. Det var et chok, for det viste, at selv udviklede økonomier med relativ høj velstand ikke er immune overfor en tilbagevending til etnisk baseret nationalisme, der i sin yderste konsekvens fører til krig og uddrivelse af de andre etniciteter. Freden skabes ikke bare via velstand og velfærd.

Der skal mere til. Den kroatiske forfatter og journalist, Slavenka Draculic, skrev, at hendes generation var vokset op med den ide, at en sådan krig med etniske udrensninger, koncentrationslejre og tvungen forflytning af hele befolkningsgrupper simpelthen var umulig efter Anden Verdenskrig. At Europa havde lært lektien.⁶⁰⁹

Det havde Europa ikke. Balkankrigene var en bitter påmindelse om risikoen for tilbagefald og genoplivelse af historiens værste dæmoner. Selv i det mest moderne samfund kan hadet mellem folk og stammer blusse op på forfærdeligste vis. Den frihed, der efter Berlinmurens fald åbnede døren til en ny verden af åbne muligheder, blev udnyttet af nationalistiske magtpolitikere, som Serbiens præsident, Slobodan Milošević, og Kroatiens præsident, Franjo Tudjman, og de brugte gamle myter og fortællinger til at piske hadet op på Balkan. Flere hundreder års rivalisering mellem serbere og kroater blev gjort til en eksistenskamp på liv og død, mellem os og dem, mellem den ene etnicitet og den anden etnicitet. Man ville genrejse den imaginære storhedstid for Stor-Serbien og Stor-Kroatien. Men man fortrængte, at blodet, sprogene, kulturerne og livsformerne var blandet igennem århundreder - fra Østrig-Ungarns dobbeltmonarki og frem til det socialistiske selvforvaltningsdemokrati i Jugoslavien. Den ene slaviske etnicitet kunne ikke længere adskilles helt fra den anden. Som Kain og Abel hang de sammen og var begge en del af den samme europæiske familie og kulturarv, men i sommeren 1991 blev Jugoslavien på tragisk vis forvandlet til et levende helvede på grund af den etniske nationalismes blodrus. Det er vigtigt at forstå, hvordan dette kunne ske i et Europa, som vi ellers troede havde taget ved lære af historien.

Selv oplyste og veluddannede folk kan blive fanget i en tribalistisk stammelogik, hvor frygt, fordomme og manipulerende fortællinger om de andre udenfor stammen gradvist bruges til at piske hadet op til de andre. Til disse andre, der angiveligt truer vores indegruppe, stamme eller nation. Det ender efterhånden som en psykologisk fælde, hvor frygten for de andres fremtidige handlinger får "os" til at reagere og måske gribe til våben. Det var, hvad der skete i forspillet til de etniske udrensninger og borgerkrigene på Balkan. Eller som Slavenka Draculic skriver i sine personlige fortællinger i bogen *Balkan Express*: "Længe inden den rigtige krig, var der en mediekrig, hvor serbiske og kroatiske journalister angreb de politiske ledere fra den anden republik og angreb hinanden i en slags udklædningsøvelse. Jeg kunne se en spiral af had overmande os, men indtil den første blodsdråbe virkede det som om, at det hele fandt sted i en magtkamp, som ikke havde noget med almindelige mennesker at gøre."⁶¹⁰ Det første skud fra geværløbet affyres altid i sproget. Bagefter følger hadet, blodet og døden.

Det ville selvfølgelig være lettest, hvis vi i det nordvestlige Europa kunne bilde os ind, at det bare var de onde vilde på Balkan, der havde fulgt deres indre instinkter, mens vi i den "civiliserede" del af Europa befinder os på et højere udvik-

lingsniveau og er absolut rensat for dens slags. Det ville også være bekvemt, hvis vi kunne fortrænge begivenhederne, som noget, der hører en fjern fortid til. Som et afsluttet sidespor i Europas omvæltende historie i det 20. århundrede. Slovenien og siden Kroatien er siden blevet medlemmer af EU, og de øvrige lande på Balkan er ved at forberede sig på, at de en dag kan optages i EU. Så er ikke alt godt igen? Kan man nu ikke få lov til at drømme nostalgisk sig tilbage til de glade dage, hvor folk levede i fred og fordragelighed, og hvor vi kunne tage på ferie i Sarajevos multikulturelle og multietniske kulturarv, bade i Adriaterhavets dejlige bølger og måske ane et glimt af de veluddannede jugoslavere, der lavede selvorganisering og ikke bøjede nakken for Sovjetunionens tyranni? Jo det kunne være skønt.

Jeg besøgte selv Jugoslavien på et par rejser i midten 1980'erne, så jeg husker også den tid. Dengang havde jeg selv i min vildeste fantasi ikke forestillet mig de blodige etniske udrensninger, som jugoslaverne få år senere begik overfor deres naboer. De var politisk uenige, og kritiserede hele tiden de andre dele af Jugoslavien for at snyde eller uretmæssigt at tage for meget magt, men ligefrem at dræbe hinanden?

BALKAN-KRIGEN OG DEN FÆLLES SKAMFØLELSE

Omkring 130-140.000 mistede livet i de nationalistiske krige på Balkan og titusinder af kvinder blev udsat for voldtægter.⁶¹¹ Over tre millioner blev sendt på flugt.⁶¹² Det er stadig lige ubærligt at læse reportagerne om massegravene og koncentrationslejrene, som var en del af denne krig. Historierne om de mange kvinder, der blev udsat for serielle massevoldtægter, og som siden har måttet leve dybt traumatiserede, fordi krigens soldater misbrugte deres magt.⁶¹³ ”Massevoldtægterne ødelægger samfundets sammenhængskraft på både fysiske og psykologiske måder,” påpeger Elizabeth Kohn. Det var angiveligt en vigtig del af den serbiske strategi for etnisk udrensning i Bosnien, fordi det efterlader ofrenes familier med dybe traumer, og fordi ”kvinderne tvinges til at bære serbisk afkom til at ’erstatte’ den massakrerede muslimske befolkning.”⁶¹⁴ Fra 1992 til 2002 søgte over en million flygtninge fra eks-Jugoslavien asyl i Vesteuropa, men endnu flere vendte tilbage, efter krigene var slut.⁶¹⁵

Rædslerne på Balkan var med til at forandre Europa. Igen. For det var den første store test efter sammenbruddet for den kolde krig. Desværre svigtede det europæiske fællesskab. Der manglede en stærk fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik i EF. Man burde have lagt maksimalt diplomatisk og økonomisk pres på Jugoslavien, da Milošević to år tidligere fik præsidentposten i Jugoslavien, men de vestlige magter accepterede ham ud fra en ide om, at han kunne sikre stabilitet. Det var en illusion. EF forsøgte at tilbyde de jugoslaviske stater en associeringsaftale med fællesskabet, mod at de forpligtede sig til at indgå en traktat om en ny jugoslavisk konføderati-

on, men hadets logik havde allerede taget over. Og i juni 1991 brød krigen ud.

Det endte som en skamfuld oplevelse, der udstillede EF's (og siden EU's) indre splittelse. Hver gang vi lader os splitte i Europa, taber vi alle noget. I 1991 var Storbritannien og Frankrig stadig optaget af at sikre størst mulig enhed i Jugoslavien, fordi man lige som amerikanerne frygtede for, at det kunne føre til Sovjetunionens sammenbrud. Med stor risiko for Europas sikkerhedspolitiske stabilitet. Men denne form for status quo neutralitet gav serbernes leder Milošević langt større spillerum, og han mobiliserede - bl.a. med støtte fra serbiske militsgrupper i Krajina-provinsen - for sine ideer om at skabe et Stor-Serbien. Fra sommeren 1991 indså Tyskland, at den hidtidige kurs var uholdbar.

Milošević's beslutning om den 26. juni 1991 at sende Jugoslaviens hær ind i Slovenien og Kroatien, samtidig med at serbiske militsgrupper lavede straffeaktioner og etnisk udrensning i Vukovar og Dubrovnik, aktiverede noget dybt i det moderne Tyskland, som var skabt i det nationale selvopgør med nazismen: Princippet om folkenes ret til fredelig selvbestemmelse, respekt for den internationale retsorden og et kategorisk nej til militær ekspansion. Tyskerne gik nu enegang og bakkede op bag Slovenien og Kroatiens krav om selvstændighed. Det skabte stor nervøsitet i andre europæiske stater, og først i januar 1992 gik de tolv EF-lande med til at anerkende Kroatien som en suveræn stat. Forløbet var ikke kønt, og nogle frygtede undervejs et gensyn med de gamle spøgelse fra Anden Verdenskrig, hvor tyske nazister brugte kroatisk fascister til at dominere Balkan. Frankrigs præsident, François Mitterand, sagde på et tidspunkt, at "dagene med de gode tyskere er næsten ovre og... verden må forberede sig på det værste."⁶¹⁶

Ordene illustrerede meget godt den traumatiske fødsel af den fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik. Under konflikterne på Balkan sad medlemslandene og forhandlede om Maastrichttraktaten. EU fik en ny udenrigs- og sikkerhedspolitisk søjle, men den var skrøbelig. Uden et fælles forsvar og militærmagt til at bakke EU's bløde diplomati op med mere håndfast handling lignede unionen et blødt forårslam. Uden kapacitet til at hindre konflikterne på Balkan i at eskalere.

Europa-Kommissionen og Det Europæiske Råd fik i juli 1991 overtalt de stridende jugoslaviske parter til at holde en tre måneder lang våbenhvile, og det var med til at bane vej for Sloveniens selvstændighed, da den jugoslaviske hær rykkede ud. EF-/EU-landene var hele tiden bagud i forhold til krigshandlingerne. På tv kunne europæerne følge, hvordan de etniske udrensninger fortsatte. EF-/EU blev udstillet som afmægtige tilskuere. Det blev det internationale samfund med FN, den europæiske sikkerhedsorganisation, CSCE, også. USA og NATO var alt for langsomme til at intervenere, måske fordi man satsede på, at problemet ville gå bort. For man var bange for, at krigen ville sprede sig.

Krigen rykkede til Kroatien i flere hårde slag i efteråret 1991, så fulgte kampe

mellem den kroatisk hær og serbiske militser, og fra 1992 spredte krigen sig i Bosnien, der varede indtil 1995, hvor amerikanerne - efter flere NATO luftbombardementer (uden FN-mandat) - endelig fik tvunget serberne til at acceptere Dayton-fredsftalen. Det var en skrøbelig fred. Og fra 1998 fulgte krigen om Kosovo mellem serbere og Kosovo-albanere, hvor NATO igen valgte at gribe ind med luftbombardementer. Man måtte gøre det uden FN-mandat, fordi russerne og kineserne gjorde modstand i FN's sikkerhedsråd. Under NATO's bombardementer i 1999 blev Milošević tiltalt for sine krigsforbrydelser ved den internationale straffedomstol i Haag, året efter tabte han det jugoslaviske præsidentvalg, og i 2001 blev han anholdt og sendt til retsforfølgelse i Haag. Han døde i fængslet i 2006, inden han var dømt for sine krigsforbrydelser. Senere kendte domstolen, at han havde forbrudt sig mod den internationale folkemordskonvention, fordi han undervejs havde holdt hånden over den serbiske general, Mladic - også kaldet slagteren fra Bosnien, der stod bag etniske udrensninger og havde medansvar for Srebrenica massakren. Det gamle Jugoslaviens opløsning var et langt mareridt i slow motion, der aldrig burde have været sket. Det tog over ti år at nå frem til en form for fred.

ALDRIG MERE ET SREBENICA

I dag har mange desværre allerede glemt læren af Balkankrigen. Men forstår vi ikke de mørke sider af Europas moderne historie, forstår vi heller intet af den opgave, vi har foran os på dette kontinent.

Det handler om at bygge en fælles fremtid baseret på tilgivelse uden glemsel og at forme et fælles politisk løfte, hvor man ikke lader den anden synke ned i fortvivlelse eller hævn. Europa kan her passende hente inspiration hos Hannah Arendt, mener Jacques Delors, der var formand for Europa-Kommissionen, da Balkan-krigen brød ud. Man kan kun overvinde hadets og hævnens logik, hvis man bygger videre på de ”dyder om løfte og tilgivelse, som Hannah Arendt tilbød os”, sagde han i en tale på Europa-dagen den 9. maj 2000.⁶¹⁷ Han mindede også om, at EU i sin tid blev født som et projekt baseret på tilgivelse og et fælles politisk løfte - nemlig i den fransk-tyske forsoningsproces i Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab. På samme måde må vi på Balkan, på begge sider, finde mænd og kvinder, som vil acceptere princippet om tilgivelse, og som har vilje til at udvikle et politisk løfte i et fælles kontraktligt arrangement med hinanden og med EU.

Tilgivelsen er ikke nok, for der må også formes et fælles politisk løfte, der kan kanalisere de politiske handlinger ind i fremtiden. Som Delors sagde, benægtede Arendt ikke det utilgivelige, og hun anbefalede ikke glemsel. Ved ”at forbinde tilgivelsen og løftet blev det muligt at genskabe livet, at integrere sig igen i et samfund af frie mennesker med respekt for andres frihed” - frem for at blive

”tynget ned af fortiden, fyldt med anger og skyldfølelse, der kunne have ført til udstødelse og benægtelse af alt håb.”

Efter krigens afslutning har EU søgt at forlige Balkan-landene med en række initiativer, der peger fremad. EU oprettede en stabilitetspagt for det sydøstlige Europa, hvor man gav støtte til at fremme handelen mellem landene på Balkan. Siden har man lavet et regionalt samarbejdsråd. Slovenien og Kroatien er blevet EU-medlemmer. Albanien, Makedonien, Montenegro og Serbien er alle kandidater til at blive EU medlemmer, men de skal først vise, at de lever op til EU's optagelseskrav og er solidt forankrede demokratier med en velfungerede retsstat, økonomisk kan overholde EU-reglerne og gør op med den omfattende korruption. Bosnien-Herzegovina arbejder også for at blive optaget som medlem og har en associeringsaftale med EU, der styrker de politiske bånd og øger samhandelen. EU forsøger som en civiliserende stormagt at udbrede fred, samhandel og fælles politiske interesser til sine nabolande. ”En god grund til at forenes som europæere,” mener SF'eren Steen Gade er råbet om ”Aldrig mere et Srebrenica. Et forenet Europa må have dette som et stærkt moralsk mål.”⁶¹⁸

Men lige under civilisationens tynde fernis ligger de gamle nationalistiske dæmoner på lur, og hvis ikke EU får bragt Balkan-landene ind i fællesskabet, kan der blusse nye konflikter op mellem de unge stater, der alle higer efter at definere deres nyvundne nationale identitet, som noget der er forskelligt fra nabolandene i de andre eks-jugoslaviske republikker. Samtidig står Rusland og Kina klar til at række dem en hånd, for disse stormagter har en geostrategisk ambition om at udstrække deres interessesfære og så splid mellem de europæiske nationer, så EU svækkes. Det ses tydeligt i Serbien, hvor præsidenten, Aleksandar Vučić, flere gange har givet udtryk for sin sympati for Kina. Han har kysset det kinesiske flag, og han har provokerende sagt, at ”Europas solidaritet ikke eksisterer”. Serbien får store kinesiske investeringer i infrastruktur, industrier, og Kina bygger et stort kulturcenter i Beograd. Vučić fremstiller Kina som en ven, mens han beklager, at EU forsøger at lokke Kosovo væk fra serbisk indflydelse, selvom EU i virkeligheden blot arbejder for at få alle eks-jugoslaviske lande ind i fællesskabet for definitivt at tæmme den tribalistiske nationalisme og at hindre nye borgerkrige. Europa skal kende sin besøgestid, før den serbiske nationalisme - med støtte fra Beijing - igen får vind i sejlene.

Det er vigtigt at tage ved lære af de historiske erfaringer. Europa er et stort og mangfoldigt kontinent, hvor de territoriale grænser mellem staterne er blevet til efter en endeløs række af krige og kampe. Hvordan sikres freden mellem dem, så det ikke ender i nye Balkankrige? Nogle danskere vil være tilbøjelige til at mene, at det nemmeste er, hvis de bliver som os. Det vil sige relativt homogene nationalstater, der får selvbestemmelse, får deres egen stat, kan tale deres eget sprog og samles om deres egen kulturelle tradition. Helt så enkelt er det ikke.

EUROPA KAN TØJLE NATIONALISMEN

Går man tilbage i historien, vil selv lande med tilsyneladende ”naturlige” grænser kunne opløses i mange mindre kongeriger og fyrstendømmer. I mange århundreder har bjerge og floder været grænsesættende, som Rhinen mellem Tyskland og Schweiz og mellem Østrig og Schweiz, eller som Pyrenæerne deler Spanien og Frankrig. Men det har ikke altid været sådan, og selv Frankrig og Spanien har bestået af flere kongeriger. I andre perioder har det været floderne og havene, som har bragt nationerne, kulturerne og rigerne tættere sammen, som det skete i Middelhavet eller i Nordsøen. Der er intet ”naturligt” over nationalstaten i Europa.

Spanien er en af Europas ældste territorialstater, men selv dette land er som et levende mikrokosmos for Europas brogede historie, hvor det er svært at sætte endeligt punktum for noget. Engang var den iberiske halvø fyldt med forskellige kongedømmer, men i mere end fem hundrede år har Spanien været forenet. Der var ægteskabet mellem Isabel den Første af Kastilien og Fernando den Anden af Aragonien i 1469, der åbnede døren til en fælles spansk nation. Efter generobringen af det muslimske kalifat i Granada i 1492 og Christoffer Columbus' opdagelse af Amerika samme år lagde det magtfulde ægtepar grunden til et spansk imperium, der i det 16. århundrede blev Europas mægtigste under den katolske kejser, Karl V, som søgte at forsvare pavedømmet mod de protestantiske oprørere. Solen gik aldrig ned i hans mægtige rige, der strakte sig til Amerika.

Som kolonimagt eksporterede Spanien sit sprog til Latinamerika og skabte sig et imperium, der bragte store rigdomme med guld og fødevarer tilbage til Europa og udbyttede indianerne. Siden fulgte de skelsættende søslag mod det opstigende engelske imperium, der ændrede magtbalancen i Europa, og i 1800-tallet blev Spanien invaderet af Napoleons indtrængende revolutionshære, der bragte de liberale og demokratiske ideer med sig. Det trængte det provinsielle, konservative og på det tidspunkt stagnerede land virkelig til. Spanien fik sin borgerlige revolution, men den var skrøbelig og ufuldstændig. Tabet af det gamle imperium tog det også lang tid at overvinde.

Digteren Antonio Machado, der tilhørte den store 1898-generation af digtere og kunstnere, fordømte det elendige Spanien, der lige havde mistet sine sidste kolonier i Cuba, men ikke kunne finde ud af, hvem det så skulle være: ”I går var du et imperium. I dag, hyllet i laser, foragter du det, som du ikke kender.” Som mange andre af sine samtidige længtes han efter en modernisering af det dybt konservative, katolske og stillestående land, hvor store rige landbesiddere holdt de mange fattige landarbejdere nede i gamle feudale magtstrukturer. Spændingerne steg også i forhold til baskerne og catalanerne i nord, der var hurtigere til at industrialisere sig, og de politiske, sociale og økonomiske kampe bølgede frem og

tilbage fra republikansk demokratisk frigørelse til autoritære modreaktioner, der kulminerede i den tragiske og blodige borgerkrig fra 1936-1939.

Spanien undgik Europas to verdenskrige, men det ødelagde sig selv i borgerkrigen og lukkede sig selv inde i general Francos diktatur, der blev et nationalt fængsel af undertrykkelse og politisk reaktion fra 1939 til 1975. Det påførte landet så mange sår, som igen og igen truer med at åbne sig igen. Det moderne demokratiske Spanien fik først ordentligt fodfæste, da det forankrede sig i Europa og blev en del af EU. Dets skæbne er forbundet til Europas, og det er ikke tilfældigt, at det er i Spanien, at vi stadig finder nogle af de mest entusiastiske europæere. For det store flertal af spaniere ser EU som en forsikring mod nye borgerkrige. Hvad EU også kan være.

Min elskede hustru, Ana María, er født i Spanien under general Francos diktatur og har set, hvor svært og krævende det er at opbygge et demokratisk land, og hvor svært det er at skabe national forsoning og overvinde fortidens sår. Men også hvor sårbar staten er, når terrorister eller regionale nationalister søger at undergrave den demokratiske forfatning. Selv har jeg i en årrække fulgt udviklingen på nært hold som journalist og siden i syv år som korrespondent i Spanien. Det er i sandhed et betagende land, som det er svært ikke at komme til at elske. Det overvandt fascismen og diktaturet for at blive et moderne europæisk demokrati i løbet af få år, og det er en historie, som giver masser af håb på vegne af fremtiden.

Det er et land, der i generationer er beriget af de mange kulturmøder mellem kristendom, islam og jødedom, mellem flere sprog og nationaliteter, mellem Europa og Amerika, og som har frembragt fantastisk kunst af Cervantes, Velázquez, Goya, Gaudi, Picasso, Luis Buñuel, Federico García Lorca, Salvador Dalí, Paco de Lucía og sigøjnernes skønne flamenco-dans og musik. Spanien er så meget mere end sol, sommer, sangria, tapas og El Clásico opgør i fodbold. Det er også en af Europas store kulturnationer, som mange danskere dog har haft svært ved at se det for de to andre stormagter, Frankrig og England, der i mange år skyggede for det. Tag for eksempel på Prado museet i Madrid og se barokkens store maler Diego Velázquez stå og male *las meninas*, mens han ser sig selv i et spejl, der også genspejler kongen og dronningen i et andet spejl. Måske vil du opdage, at kunstværket, kunstneren og beskueren kun kan finde sig selv i de mange spejlbilleder af noget andet. Sådan er det også med identiteten. Den skabes, formgives og erkendes stykkevis i genspejlinger. Spanien som land er formet i tusindvis af genspejlinger i denne uendelige smeltedigel af nationer, kulturer og personligheder. Sådan er det i øvrigt også med Europa.

Spanien er fyldt med livsglæde, store følelser, højlydte samtaler på caféer og restauranter, og det er som en boblende cocktail, der svinger mellem individualistisk anarkisme og patosfyldt autoritet, som ikke kendes i det køligere og mere

afmålte nord. Spanierne elsker deres familie, som alle andre europæere gør, men de moderne individualistiske spaniere bliver også skilt lige så meget, som danskerne gør. Det er et land fyldt med foreninger og splittelser. Spanien er et moderne europæisk land, der har de samme HM og Zara-butikker og andre internationale forbrugstempler, som resten af det kapitalistiske Europa. Men det rummer stadig mange indre spændinger, gamle familiedramaer, sociale traumer og nationalistisk identitetspolitik, der hele tiden truer med at bryde ud som en ny vulkan. Historien er sandelig ikke slut i Spanien, der stadig ikke helt ved, hvem det er, og hvilken rolle det skal spille i fremtidens Europa.

Spanien er en nation af flere nationer og flere sprog. Flertallet af landets borgere mener og føler, at Spanien både er en nation og en stat, men nogle mindretal anerkender ikke staten. I Baskerlandet og Catalonien vil disse regioners nationalister - der har den parlamentariske majoritet i de regionale parlamenter - ikke acceptere den spanske stat, personificeret i Madrids centralmagt, selvom et stort flertal af både de baskiske og catalanske befolkninger i 1978 stemte for den demokratiske nye forfatning, der også gav udstrakt regionalt selvstyre og respekterede nationernes forskellige sprog. De baskiske og catalanske nationalister opfatter den spanske stat som problemet (for deres egen magt), og de ser Europa som løsningen. Den baskiske sprogforsker, Jon Juaristi, har meget præcist kaldt det for "den nationalistiske melankoli".

De baskiske og catalanske nationalister "græder ikke over tabet af noget virkeligt. Nationen eksisterer ikke før nationalismen."⁶¹⁹ Deres nationalisme blev født efter tabet af det spanske imperium. Den perifere nationalisme voksede ikke bare frem som følge af industrialismen og det moderne gennembrud, der bragte dem i modsætning til mere tilbagestående dele af Spanien. Den blev frem for alt født ud af en melankolsk forskydning. Tabet af imperiet fik dem til at begræde tabet af et fædreland, som de aldrig havde haft. De kæmper stadig for at udfylde tomrummet, men i stedet for at forsone sig med Spaniens kulturelle mangfoldighed og landets pluralisme i sprog og nation, vil de have en selvstændig stat, som de selv hersker i.

I mange årtier har baskiske separatister og nationalister med forskellige metoder forsøgt at løsrive Baskerlandet fra Spanien og danne et nyt fædreland kaldet Euskal Herria. Den baskiske terrororganisation, ETA, ville opbygge en etnisk ren og revolutionær baskisk nationalstat på tværs af den spansk-franske grænse. ETA stod i flere årtier bag blodige terrorattentater, mord på over 800 personer, herunder folkevalgte politikere, og systematiske trusler imod civilbefolkningen for at tyrannisere dem til tavshed og følgagtighed. Samtidig søgte baskiske nationalister at høste frugterne på terrorkrigen imod demokratiet. Det var en moderne tragedie, der ikke kun vedrørte Spanien, men også var et fælles europæisk problem. Hvordan kan nationale identiteter udvikle sig fredeligt i et fælles Europa, uden at vi vender

tilbage til nationalismens krige, terrorisme og grænsekamp? Hvad gør vi i forhold til de medlemsstater, der som Spanien både er nationalstater og er flernationale?

Jeg har tidligere i bogen *I Hadets have* (2003), indgående behandlet nogle af de dilemmaer, der opstår i nationalisternes frihedskamp: ”I et moderne demokrati kan verden ikke struktureres som pre-politiske logikker. Så hvis nationalistene ønsker at opbygge nye fristater i hjertet af Europa, må det ske i respekt for de procedurer og regler, som er fastlagt i den bestående demokratiske forfatning. (..) Ellers risikerer folks frihedslængsler at forvandle sig til deres voldelige modstykker og bane vej for en balkanisering.”⁶²⁰ Bogen blev skrevet på et mørkt bagtæppe af 90ernes Balkankrige, hvor etniske udrensninger, nationale stammekrige og massakrer mod civilbefolkningen havde sprængt eks-Jugoslavien i stumper og stykker og ført til dannelsen af nye nationalstater. Mit mareridt på det tidspunkt var, at Spanien kunne ende i en ny borgerkrig som i trediverne, hvor etniske nationalister i regionerne griber til våben og giver fanden i demokratiet.

Heldigvis var EU-medlemskabet med til at disciplinere folkeflertallet, og ekstremisterne fik aldrig den støtte fra EU, som de drømte om. Jeg er som overbevist demokrat ikke modstander af, at borgere i et land skal have frihed til at argumentere for og kæmpe politisk for løsrivelse og dannelse af en ny stat. Det afgørende er bare, at de ikke gør det med vold, og at de holder sig indenfor de demokratiske spilleregler i forfatningen. De må respektere alle andre borgeres vel erhvervede frihedsrettigheder, de grundlæggende europæiske værdier, herunder beskyttede mindretallene.

OPGØRET OM DEN CATALANSKE FOLKEAFSTEMNING

I 2017 forsøgte Catalonien at rive sig løs fra resten af Spanien og danne en selvstændig catalansk nationalstat ved en folkeafstemning. Det var den foreløbige kulmination på mange års stadig mere tilspidset konfrontation mellem Barcelona og Madrid. Folkeafstemningen var på forhånd dømt retsstridig af den spanske forfatningsdomstol, og den var også i strid med den catalanske selvstyreaftale, men alligevel kastede regionens nationalistiske regering sig ud i den. Grundproblemet var, at de ikke respekterede demokratiets spilleregler. Man kan ikke udskrive en folkeafstemning, hvis ikke man følger de retlige og demokratiske procedurer, der er aftalt i forfatningen. Derfor var folkeafstemningen ikke legitim og burde forkastes. Men nationalistene var ligeglade, og de kastede sig ud i folkeafstemningen alligevel, og det lignede til tider et stort totalteater i nationalismens tjeneste.

Den catalanske fremgangsmåde var meget anderledes end den folkeafstemning om uafhængighed, som skotterne havde afholdt i 2014. Skotterne havde på legal vis fået lov til at holde afstemningen med bemyndigelse af det britiske

parlament. Skotterne valgte at spille indenfor rammerne af demokratiet, ikke at bryde med det. Et selvstændigt og demokratisk Skotland indenfor EU vil måske være et fremskridt. Især på et tidspunkt af historien, hvor det engelske kerneland har vendt ryggen til det europæiske fællesskab. Men det er en anden historie.

I Danmark var der en del nationalistiske politikere - både på den yderste højrefløj og den yderste venstrefløj - der til min overraskelse stillede sig helt ukritisk på catalanernes side. Jeg deler deres forargelse over, at Spaniens konservative regering valgte at bruge politiets og civilgardens overmagt ved flere valgsteder. Det var unødigt vold, og det er kun menneskeligt at føle empati overfor folk, der udsættes for vold. Overgrebene var dog langt mindre end catalanske propagandafolk påstod på de sociale medier. De blev i flere tilfælde afsløret i at udsende billeder af formodede politiovergreb, som senere viste sig at være gamle knippelslag, som det catalanske politi flere år tidligere havde brugt mod demonstranter. I disse sociale medietider skal man være ekstra omhyggelig med ikke at lade følelserne løbe af med sig eller at stole på billeder fra fotomanipulation.

Det er vigtigt at forsvare demokratiet imod både fake news og mod fake folkeafstemninger. Man kan ikke - efter at have afholdt en illegal folkeafstemning, der på forhånd var kendt ulovlig af forfatningsdomstolen - bagefter komme løbende og sige, at folkeafstemningen efterfølgende er legal og bør respekteres, *fordi* enkelte spanske politifolk ved nogle få valgsteder gik over stregen. Det er en bagvendt logik, som den catalanske regionspræsident, Carles Puigdemont, søgte at markedsføre i hele EU. Det var som at sætte vognen foran hesten i retsstaten.

Hverken Europa-Kommissionen og stats- og regeringscheferne lyttede til appellen fra de catalanske separatister. Og det var godt. For demokratiet og retsstaten må sættes over nationsfølelsen. Både EU og medlemsstaterne er forpligtet til at respektere de grundlæggende demokratiske værdier, som man har vedtaget i unionstraktaten. Den spanske stat var også i sin gode ret til at konfiskere millioner af stemmesedler fra den illegale folkeafstemning, og de spanske domstole kunne med basis i retsstaten rejse tiltale mod catalanske embedsmænd og politikere, der var under mistanke for at bruge offentlige midler til at afholde en folkeafstemning imod forfatningsdomstolens klare kendelse. Politikere skal ikke kunne påberåbe sig parlamentarisk immunitet, hvis de konkret og materielt har misbrugt offentlige midler til at lave forfatningsstridige handlinger. Den fælles forfatning må have forrang, og den er legitim, så længe den er demokratisk, respekterer retsstaten og borgernes civile rettigheder.

Spanien har en demokratisk forfatning og har siden 1978 landet været et moderne retssamfund og har givet udstrakt selvstyre til regionerne. Catalonien har større selvstyre end selv tyske länder. Catalanerne kan selv udskrive skatter og anlægge egen infrastruktur, de har fået deres eget politi, og de kan føre deres

egen uddannelsespolitik, kulturpolitik etc. I Catalonien - såvel som i Baskerlandet - har de nationalistiske regeringspartier i regionen fået frihed til at føre deres egen sprogpolitik, hvor de årevis har givet positiv diskrimination af catalansk og baskisk på bekostning af det officielle spanske sprog (castellano) i skolerne og ved job i den offentlige sektor.

Alligevel har de catalanske nationalister og separatister krævet absolut selvstændighed. Det har de frihed til at kæmpe for, men de må og skal gøre det indenfor rammerne af den demokratiske forfatning, som 90 pct. af catalanerne selv stemte for i sin tid. Puigdemont og hans kampfæller optrådte som revolutionære romantikere, der målrettet søgte konfrontationen med staten og den gældende retsorden, og de satsede på at mobilisere folket til oprør i gaderne. De besmykkede sig med henvisninger til folkenes selvbestemmelsesret, men Catalonien har i over fem århundreder været en del af Spanien, og det har aldrig været et selvstændigt land, men allerhøjst en del af Fernandos Aragonien. Generationer af catalanere har været med til at præge og forme det, vi i dag kender som Spanien. I dets pluralitet. Der findes i international folkeret ingen ret til, at Catalonien kan løsrive sig imod forfatningen, endsige gøre det med et simpelt flertal ved en illegal folkeafstemning. Catalonien er ikke et undertrykt og koloniseret land, men har udstrakt selvbestemmelse og demokratiske rettigheder.

Men hvorfor var der danske højre- og venstrenationalister, der forelskede sig i de catalanske separatisters offermyte? Det er måske, fordi de føler, at de umiddelbart kan identificere sig med dem. De har en dyb sympati med deres ide om, at Europa skal bestå af homogene nationalstater, hvor folk, modersmål og etnicitet samles i en stat under samme flag og suveræniteten. Catalonien med sine godt 7,5 mio. indbyggere ligner i størrelse næsten Danmark. Ergo er de ikke som os? Det bygger bare på en myte. Eller også er det en melankolsk længsel efter, at andre vil blive til det, vi selv engang var, men ikke længere kan være helt og fuldt.

NATIONALISMEN SPLITTER

Der er folk, der hævder, at nationalismen samler folk. Det gør den muligvis. Men den splitter også. I Catalonien splitter nationalisterne mellem de catalansktalende og de spansktalende, og de deler regionens indbyggere i to lejre i stedet for at samle dem. Nationalisterne skaber fjendebilleder om de andre og fortæller vilde historier om, at den spanske stat stadig har fascistiske træk som i Franco-tiden, selvom det er en demokratisk retsstat, hvor forfatningen er bygget på ryggen af den tyske forfatning. Nationalismen henter næring i fjendebilleder. Den deler folk i de rigtige og de forkerte. I insidere og outsiders. I de nationale, der er rod-fæstede og har hjertet på det rette sted, og så på den anden side de internationale,

europæere og globale, der er rodløse og ikke er trofaste overfor noget hjemland. Sådan lyder deres fortælling. De splitter også Europa ved at sætte nationerne op mod hinanden og gøre alt for at undergrave EU.

Nationalismen er splittelsens ideologi. Det er kun dem i den lille varme indercirkel, der føler varmen, mens de andre bliver mødt med en kold skulder. Viktor Orbán, Marine Le Pen, Geert Wilders og Matteo Salvini har ført an i det nationalpatriotiske oprør imod EU og de liberale eliter. I deres hjemlande har de brugt den globale terrorkrig, finanskrisen og migrationskrisen til at appellere til folkets frygt og piske en vrede op imod indvandrere, andre etniciteter og især imod muslimer. Dansk Folkeparti, Nye Borgerlige, det østrigske frihedsparti, AfD i Tyskland, De Sande Finner, Gyldent Daggry i Grækenland, Vox i Spanien og mange flere har meldt sig under fanerne. De er nulsumsnationalister, der tror, at nationen mister suveræniteten, hvis den deler noget med andre.

Det er nationens svar på egoismen, der kun tænker på sig selv og altid søger at maksimere sin egen interesse, når der laves aftaler og transaktioner med andre lande. Man vil ikke betale til EU uden at få national rabat og få mindst lige så meget ind igen. Man kan ikke se, at samarbejdet styrker fællesmængden, gør os alle rigere, så der er mere at deles om. Man benægter, at EU i praksis kan styrke nationalstatens handlemuligheder i den virkelige verden, når man deler suveræniteten for at løse grænseoverskridende udfordringer, som nationalstaten ikke kan klare alene længere. De autoritære nationalister i EU spejler sig desuden i de autoritære stærke mænd, der fra Rusland til Tyrkiet, USA og Brasilien, har erobret præsidentmagt. De stærke mænd undergraver den internationale retsorden. De sætter sig selv og deres hjemland først.

De europæiske nationalister samarbejder med hinanden for at øge trykket på den gamle orden, men de er anti-EU. De ønsker et fædrelandenes Europa, hvor den nationale suveræniteten og nationalstaten sættes i centrum for alt. Mig-først-magthaveren og nationen-først-ideologien går hånd i hånd. En betydelig del af de europæiske borgere er tiltrukket af de simple og klare budskaber fra nationalisterne. For de tilbydes et beskyttende hjem i en æra med globale megakriser, der konstant muterer. Vi lever midt i hastige forandringer og store kulturelle, sociale og økonomiske brydninger. Måske føler du, som mange andre borgere har gjort efter finanskrisen, et tab af relativ økonomisk status og frygt for at miste dit job? Det har gjort dig usikker, og du føler det som et statustab overfor andre. Men nationalisterne står klar til "at oversætte tabet af relativ økonomisk position til et tab af identitet og status: Du har altid været et kernemedlem af vores store nation, men udlændingene, indvandrerne og dit samfunds elite har konspireret med hinanden for at holde dig nede; dit land er ikke længere dit, og du er ikke længere respekteret i dit land."⁶²¹ Sådan beskriver Francis Fukuyama nationalisternes metode.

Deres identitetspolitik handler om at udfylde det tomrum, der er opstået i folks følelse af et økonomisk og socialt statustab. Min favorit rocksanger, Bono fra U2, offentliggjorde i sommeren 2018 et skarpt essay i Frankfurter Allgemeine Zeitung, der satte andre ord på dynamikken: ”Antændt af globaliseringens uligheder og efter svigtet med at styre migrationskrisen siger nationalisterne, at diversiteten er en trussel. Søg tilflugt, fortæller de os, i ensartethed; uddriv det forskelligartede. Deres vision for fremtiden virker på mig meget som fortiden: Identitetspolitik, klager, vold. Nationalismen er de lige muligheders forskelsbehandling.”⁶²²

Hannah Arendt skrev allerede i sit store værk om totalitarismens oprindelse, at den ”tribale nationalisme altid insisterer på, at dets eget folk er omringet af en ’verden af fjender’, ’alene mod resten’, og at der findes en fundamental forskel mellem dette folk og alle andre. Den hævder, at dets folk er unikt, individuelt og uforeneligt med alle andre.”⁶²³ I folkets navn bruger de statsmagten til kun at anerkende ”de nationale” som borgere med fulde politiske og civile frihedsrettigheder, og de går ikke af vejen for at diskriminere de andre, de fremmede, som ikke har det samme ”naturlige” ophav som det nationale ”os”. Staten bliver ”delvist forandret fra et instrument for loven til et instrument for nationen”, og ”nationalismen er helt grundlæggende et udtryk for denne pervertering af staten til et instrument for nationen og identifikation af borgeren som et medlem af nationen.”⁶²⁴ Denne glidning væk fra det liberale princip om lighed for loven til den systematiske forskelsbehandling i det nationales tjeneste sker på mange måder. Men som Arendt opdagede i 1930’erne, viste nationalismen og totalitarismen stadig større disrespekt for loven og den fælles retsorden. Det samme har man set i de senere år, hvor autoritære og nationalistiske partier i Europa har krævet særlove for de fremmede, har udtrykt foragt for domstolene, har ført kampagner mod den internationale retsorden og konventionerne.

ONDSKABEN OPSTÅR IKKE BARE DERUDE HOS DE ANDRE

Historien gentager sig aldrig nøjagtigt, og den antager altid nye former under nye institutionelle betingelser. Men nogle af de ideologiske ideer ser ud til at have overvintret og har fundet ny grobund i det 21. århundrede. Hannah Arendt er værd at genlæse for alle, der er i tvivl. Selv nationalisterne burde læse hende, så de i deres passion for nationen ikke ender med at afmontere en af nationalstatens kerneværdier, nemlig sikring af borgernes lighed for loven. ”Nation-staten kan ikke eksistere, når princippet om lighed for loven er brudt sammen. Uden denne lovmæssige lighed, som oprindeligt var udset til at erstatte de gamle love og det feudale samfunds ordrer, opløses nationen i en anarkistisk masse af over- og underprivilegerede individer.”⁶²⁵ Jo mere det bliver klart, at nationalstaten holder op

med at behandle statsløse personer og flygtninge som legale personer, desto større er risikoen for vilkårlige politidekreter, særlove og ministerdekreter på kant med loven. Risikoen er, at man i denne glidende undtagelsestilstand ender med at frarøve alle borgere deres legale status og styre dem med stadig mere autoritære midler.

Ondskaben opstår ikke bare derude, nede på Balkan eller blandt de fremmede vilde, som nogle måske bilder sig ind. Kimen til den kan været sået, lige så snart vi begynder at tale om de andre som fremmede, som nogle der ikke hører til hos os, og hjemnationen bliver defineret som en homogen, etnisk og sproglig egenart, hvor "fremmedelementerne" defineres som fjender, trusler eller forhindringer for nationens frie udfoldelse. Det starter i det små. I hverdagens mange små banale handlinger. I sproget. I måden vi taler om de andre på. Når serbere ser kroater som fjender, eller kroater gør det samme, bare med omvendt fortegn, fordi serberne gør det. Vi har også set slovakiske nationalister, der taler ondt om landets store ungarske minoriteter og søger at diskriminere imod dem med sprogløve. I de baltiske lande har de russiske minoriteter været udsat for diskrimination i forhold til sprog og offentlige job, fordi det herskende flertal marginaliserede dem og betragtede dem som Ruslands trojanske heste.

EU's charter for de fundamentale borgerrettigheder fastslår klart i artikel 22, at EU-landene skal respektere minoriteternes sprog. Det fælles charter forbyder diskrimination imod borgere, der tilhører mindretalsgrupper, og det er en politisk og moralsk forpligtelse for staterne at respektere den kulturelle, religiøse og sproglige diversitet i unionen. Dermed sætter det grænser for nationalstaten, selvom det stadig er medlemslandenes suveræne beslutning, om de skal gives særlige politiske rettigheder i form af f.eks. regional selvbestemmelse. Charteret sikrer de fælles europæiske værdier hinsides de nationale. Det er et vigtigt fremskridt i en union, hvor der er tre alfabeter, 24 officielle sprog, og omkring 60 andre sprog, der tales af mindretal i regioner og af folkeslag uden statsmagt. I stedet for at se minoriteterne som en trussel er diversiteten en rigdom for Europa, der skal leves og beskyttes i hverdagens ordinære liv. Det lykkes desværre ikke altid.

Indvandrere med anden hudfarve oplever stadig en del strukturel diskrimination, og til tider udsættes de for racisme. Under coronaviruskrisen i 2020 undersøgte Amnesty International, hvordan politiet i 12 EU-lande politiet havde håndteret krisen, og de konkluderede, at politiet i flere lande havde lavet etnisk og racemæssig profilering, når borgere mistænkt for at være smittebærere blev anholdt, udsat for identitetskontroller eller ramt af voldelige overgreb. I den fattige pariske bydel, Seine-Saint-Denis, fik fattige nordafrikanske indvandrere tildelt tre gange højere bøder end indfødte franskmænd, og i Bulgarien og Slovakiet blev store grupper af romaer tvunget i karantæne af militær- og politifolk, der i nogle tilfælde førte til fødevaremangel.⁶²⁶

I EU-landene er der op imod 6 millioner romaer, og de har længe været udsat for omfattende diskrimination i Øst- og Centraleuropa og i de vesteuropæiske storbyer. De behandles tit som omvandrende og statsløse pariaer, 80 pct. af romaerne lever i fattigdom, deres levetid er ti år kortere end andre europæeres, halvdelen af EU-borgerne ønsker ikke at have ”sigøjnere” som naboer, og den strukturelle diskrimination og fordommene forstærkes af, at en del romaer ofte lever i adskilte fællesskaber i yderkanten af samfundet.⁶²⁷ 61 pct. af EU-landenes borgere mener, at romaerne bliver udsat for diskrimination, viser en stor særundersøgelse i alle medlemslande, som Kantar foretog for Eurobarometer i 2019.⁶²⁸ 59 pct. mener, at der sker diskrimination mod folk med anden etnisk herkomst.

Godt halvdelen af borgerne siger, at der er udbredt diskrimination imod lesbiske, bøsser, transkønnede og andre med anden seksualitet end den heteroseksuelle. 47 pct. mener, at der diskrimineres imod folk med anden religiøsitet. Det store flertal på otte ud af ti europæere siger, at de vil føle sig komfortable ved at arbejde sammen med sorte personer, og to tredjedel af vælgerne siger, at de ikke vil have noget imod, at en af deres børn bliver forelsket i en sort person og gifter sig med ham eller hende. 16 pct. vil føle sig ukomfortabel. Tallene for romaer er langt lavere, hvor kun 48 pct. af europæerne vil bryde sig om, at deres børn gifter sig med en roma. Til sammenligning vil næsten ni ud af ti føle sig komfortabel, hvis deres børn gifter sig med en hvid og kristen person.

Europæernes syn på muslimerne er også undersøgt i en række målinger, og der er stadig udbredt mistro. En meningsmåling i ti EU-lande, der blev foretaget af Chatham House i 2017 viste, at 55 pct. af borgerne ønskede et total stop for indvandring fra muslimske lande.⁶²⁹ I 2019 viste en større undersøgelse af Pew Research, at et flertal af borgerne i Ungarn, Polen, Slovakiet, Tjekkiet, Litauen, Italien og Grækenland havde negativt syn på muslimerne i deres land, mens det i lande som Frankrig, Tyskland, Holland, Bulgarien og Sverige var cirka syv ud af ti vælgere, der har et positivt syn på muslimer.⁶³⁰ Danmark var ikke en del af denne undersøgelse, men en undersøgelse foretaget af Mandag Morgen i 2019 viste, at hele 28 pct. af danskerne mener, at muslimske indvandrere bør sendes ud af landet.⁶³¹

DEN FARLIGE GLIDEBANE

Det er ikke kun den yderste nationalistiske højrefløj, der omtaler og *framer* muslimerne på en negativ måde. Til tider ser man, at muslimske medborgere omtales som potentielle fjender og trusler, selvom stort set alle er fredelige medborgere, der bare vil leve som os, med os og hos os. Heldigvis taler de fleste danskere også om udlændinge og muslimer med respekt, men ikke alle gør. Nogle sætter en stadig strammere kurs og konkurrerer på den yderste højrefløj om at være grov,

ubehøvet, provokerende og stadig mere nedrig, når de snakker om folk med anden etnicitet og anden religion. Den gamle racisme dukker op i nye klæder, hvor det pludselig bliver etnicitet, hudfarve, sprog, kulturelle vaner, klædedragter eller noget helt andet, der udskammes som udtryk for de andres anderledeshed. Deres utilpassethed. Men hvorfor går man så meget op i folks klæder, kulturelle vaner og traditioner, hvis man selv gerne vil have sig frabedt, at staten griber ind i voksne og moderne borgeres frie forbrugsvalg? Det hænger ikke sammen - medmindre man i sit indre har accepteret noget af den glidning fra retsstat til den tribale nationalstat, som Hannah Arendt talte om.

Bureaukrati og statistik kan bruges som effektive magtinstrumenter til at institutionalisere det forestillede nationale fællesskab, så indvandrere registreres som folk af anden etnisk herkomst. Kategorierne introduceres for at få mere evidens, og det lyder pænt, sagligt og faktabaseret. Men samtidig deler man folk og skaber en ny virkelighed, hvor man måske kommer til at gøre noget, som man aldrig før ville have drømt om at gøre. Folk bliver eksempelvis smidt ud af deres bolig i såkaldte ghettoområder, alene fordi de tilhører en anden etnisk herkomst. Selv liberale og konservative, der ellers traditionelt har været glødende forsvarere af ideen om privat ejendom og respekt for privatlivets fred, kan i nationalismens navn komme til at forråde sig selv.

I 2018 besluttede Danmarks borgerlige regering sammen med Dansk Folkeparti at bruge over 750 mio. kr. på et nyt udrejsecenter på øen Lindholm for udviste asylansøgere og kriminelt dømte udlændinge. Øen har tidligere været brugt til at fremstille og teste vacciner mod bl.a. svinepest, rabies, mund- og klovsyge, så staten skulle først desinficere øen, før den kunne bruges til det nye formål. Det var ikke direkte et fængsel, men en isoleret ø med begrænset udgangstilladelse via de få færgeoverfarter til Sjælland med en færge kaldet "Virus". Integrationsminister, Inger Støjberg, var bannerfører for denne nyskabelse, som hun sagde skulle sende et signal til asylansøgere som dem, der er "uønskede". "Er man uønsket i det danske samfund, så skal man ikke være til gene for helt almindelige danskere," skrev ministeren, der også truede med, at hvis de uønskede på Lindholm ikke ville overholde deres opholds- og meldepligt på øen, så ville de blive sendt i fængsel. "Udlændinge, der har misbrugt det danske samfunds tillid og begået kriminalitet, skal have så skræbende forhold som muligt."⁶³²

Selvfølgelig skal alle overholde retsstatens spilleregler, men staten skal også overholde de internationale menneskeretskonventioner, og der gik Støjberg til kanten af konventionerne og tog "en procesrisiko" for at udfordre dem. Hun fejrede det med at spise kager, så ingen skulle være i tvivl om intentionen. Glidningen var allerede sket i sproget. Den blev fuldbyrdet i et symbolsk signal til asylansøgerne om, at de skulle behandles så dårligt som muligt, så skræbet som

muligt og sættes ud på en ret isoleret ø fyldt med gammel virus. Med virus-færgen som den eneste spinkle forbindelse til civilisationen. Det var ikke humanisme, men lignede mere dehumanisering af de andre for åben skærm.

Vi var vidner til en metamorfose i flere faser, der skridt for skridt udfordrede grundlæggende liberale værdier. På samme måde var det med de borgerliges smykkelov, hvor udlændinge blev truet med at få frataget deres medbragte smykker ved grænsen eller den ulovlige adskillelse af unge asylpar, der blev trumfet igennem af ministeren i strid med både dansk ret og internationale konventioner. Og det skete med bevidste beslutninger om at isolere udsatte asylbørn med deres afviste familier i Sjælsmark-lejren bag pigtråd, så deres psykologi gradvist kunne nedbrydes med formynderiske forbud mod selv at lave mad. Medfølelsen var lille fra de hårde udlændingepolitiske strammere, når de hørte om, hvordan asylansøgerne i lejren mentalt blev terroriseret af lyden fra maskingeværer og pistolskud på forsvarrets øvelsesområde i nabolaget. Først da den borgerlige regering var afløst af en socialdemokratisk regering med et rød-grønt flertal blev asylbørnene og deres familier flyttet ud af lejren, men da var skaden for længst sket. Når et samfund i årevis accepterer den glidende dehumanisering, kan det tage lang tid, førend det atter kommer til hægterne, ved vi fra historien.

I 1930'ernes Tyskland omtalte nazisterne jøderne som en pest og som smittebærere, og den ideologiske pest har vi heldigvis overvundet i Europa. Alle stats- og regeringschefer står straks klar til at fordømme antisemitismen, når nogle få ekstremister bruger vold mod jøder. Det er et stort fremskridt for den europæiske civilisation, som det er vigtigt at forsvare. Den mindste form for antisemitisme bør ikke accepteres. Men desværre er noget af den racistiske og xenofobiske retorik dukket op igen i nye former. I Italien har den nationalistiske ligaleder, Matteo Salvini, sagt, at indvandrere og flygtninge er "giftigt affald". I Polen har lederen af det regerende lov og orden partiet, Kaczyński, sagt, at migranter er "parasitter", som bærer "meget farlige sygdomme, der længe har været fraværende i Europa". I efteråret 2015 sagde Marine Le Pen, at "den bakterielle immigration skal udryddes", fordi indvandringen har skabt en "alarmerende tilstedeværelse af smitsomme sygdomme."

Når folk taler på den måde om andre mennesker, er det med til at forpeste den offentlige debat og skabe mere had. Ordene skaber altid en ny virkelighed. Men i stedet for at stemple andre mennesker som parasitter og giftigt affald eller at isolere afviste asylansøgere på virusbefængte øer, kunne man starte med at anerkende deres menneskelighed. Række en hånd frem, lytte til dem og høre de historier, de fortæller. De er mennesker, der flygter af en årsag. Deres smerte og lidelse ønsker vi måske ikke at se, så vi undgår at skulle tage ansvar for deres skæbne. Hvor længe kan vi fortrænge, at vi også har et medansvar? Hvis ikke man tager ansvaret på sig og gør noget ved årsagerne til de globale uligheder, de

sikkerhedspolitiske konflikter og de klimaforandringer, der øger migrationen, har man ikke forstået, hvad der venter os i fremtidens Europa.

Trykket udefra kan blive endnu større, hvis ikke vi enes om en fremsynet reformpolitik, der både adresserer vælgernes bekymring for antallet og samfundets sociale sammenhængskraft - f.eks. gennem mere grænsekontrol og en fælles udlændingepolitik - samtidig med at vi investerer mere i at hjælpe migranternes hjemnationer økonomisk og politisk. Der må gøres noget ved årsagerne til de store folkevandringer, men den enkelte nationalstat i Europa er ikke stærk nok til at klare opgaven alene. Det vender vi tilbage til i kapitel 17 og 18.

NARCISSISMEN OG NATIONALISMENS TABU

Hvorfor bliver de nationalistiske politikere nogle gange så hysteriske i tonen? I stedet for at gøre noget reelt ved problemerne råber de deres vrede ud og stempler andre mennesker som parasitter og giftigt affald. Det er deres egen magtesløshed og desperation, der råbes ud til vælgerne. Deres hårdhed og til tider brutale udtalelser bruges til at dække over deres eget kontroltab. Jo mere de mister kontrollen over fremtiden, jo mere besatte bliver de af at fordømme alle dem, der gør dem usikre og udfordrer deres forudindtagede meninger.

Når man hører de stadig grovere udtalelser fra de ekstreme nationalister, kan man hente indsigt hos en af Europas banebrydende hjerneforskere og psykoanalytikere, Sigmund Freud. I 1917 - året for den russiske revolution og et år før 1. Verdenskrigs afslutning - skrev Freud et essay om "mødommens tabu", hvor han noterede, at "det lige præcis er de små forskelle i folk, som på mange måder ligner hinanden, der skaber basis for følelser af fremmedhed og fjendtlighed mellem dem."⁶³³ Han kaldte det for narcissismen af de små forskelle. Bag de mest inkarnerede nationalister gemmer der sig ofte en stor narcissist, der er forelsket i sit eget selvbillede, er besat af sit eget ego, har behov for at være i centrum eller opnå andres beundring. I den græske mytologi er Narcissus en smuk ung helt. Han er både sky og stolt, så han afviser alle, der forelsker sig i ham. Han trækker sig tilbage til naturen. Det vil også sige tilbage til sin egen natur. Nymfen Echo forelsker sig dybt i ham, men han støder hende væk med ordene "*hellere vil jeg dø, end at du skal eje mig!*"

Et af kærlighedens mysterier er, at man aldrig kan eje den anden, men Narcissus efterlader nymfen med et knust hjerte. Hævnens og retfærdighedens gudinde, Nemesis, hører om den unge piges ulykke, og hun vælger at lade Narcissus prøve sin egen medicin. Hun lokker ham hen til en sø, hvor Narcissus forelsker sig i spejlingen af sig selv. Ude af stand til at holde op med at stirre på sig selv, opdager han pludselig, at denne hans kærlighed aldrig vil blive gengældt. Han

mister efterhånden den indre og passionerede ild, der brænder i ham, og forvandles til en blomst. Der er andre versioner af denne myte, som Ovid fortalte i sine berømte Metamorfoser, og i nogle af dem ender han med at begå selvmord.

Kærlighed til sig selv er ikke af det onde, for det er også en del af den menneskelige erfaring, som vi ikke kommer fri af. Alle mennesker kæmper helt fra fødselens chokerende første oplevelse med chokket over at møde verden, og hjælpeløst må man søge sin moders kærlighed for at kunne overleve. Så man kan få mad og blive beskyttet. Først når barnet ser sin moders kærlige og ømme blik, kan det føle lettelse, smile og le med en inderlighed, som kun små spædbørn kan. Dem, der ikke oplever den form for kærlighed, bliver skadet for livet. Vi skal dog også frigøre os, så vi ikke ender som et evigt ekko, der til sidst skrumper ind som en vissen blomst. Fra treårsalderen begynder barnet at erkende, at det ikke længere er del af moderen, og det bliver sig selv bevidst. Dermed mister det også den gamle "selvkærlighed" - som værende en del af moderen - som man tidligere ikke havde grund til at betvivle.

De største narcissister længes tilbage efter denne første selvkærlighed, men når de ikke kan få den fuldt og helt, erstatter de den med forstørret kærlighed til deres gryende ego. I sit indre er personen fyldt med et tab over for altid at have mistet den intimitet, kropsvarme og moderlige kærlighed, som føltes i de første sårbare år. Som voksen kan man ikke gifte sig med sin mor, for det er et tabu i samfundet. Som ung og voksen kan man heller ikke være sikker på hendes kærlighed, som man oplevede som spædbarn. Det kan udløse en dyb skamfølelse hos de børn og voksne, der længes tilbage til den oprindelige symbiose med moderen, og som aldrig lykkes med at forandre sig og frigøre sig for at finde kærligheden hos et andet menneske. Nationen og de stærke stammefølelser tilbyder sig dog som en erstatning, hvor man kan blive opslugt af fædrelandskærlighed og blive et med nationens organiske natur. I nationen kan egoet smelte sammen med kollektivet - i den udstrækning det lader sig gøre. For det er aldrig fuldt og helt, selvom nogle foregiver det.

Hvorfor elsker vor tids største nationalister at tage selfies af sig og posere på billeder i bar mave, med store guldkæder, med gevær i hånden, til hest, med Bibelen i hånden, med vrede blikke og løftet kæbe? I maniske tweets 24-7 fortæller de hele verden, hvem der nu bør domineres, lukkes ned og sættes i fængsel? Hvorfor ender narcissister ofte i deres selvkærlighed med at føle sig bedre og særligt ophøjede over andre mennesker. Det er den lille forskel, der er på spil. Ikke deres pik, men noget andet. De kan måske ikke bære, at vi mennesker genetisk set er ret ens, kun med få kromosomforskelle, og ofte har vi mange af de samme elementære drømme i livet. Men det gør blot narcissisterne endnu mere besatte at fremhæve den forskel - i køn, hudfarve, sprog, nation, klasse og religion - der

kan bekræfte dem i, at de andre ikke er lige så elskelige, som de selv er. Narcissistens selvkærlighed er så stor, at han eller hun ikke kan føle empati for de andre eller lide dem, men hellere vil hakke på dem.

Narcissismen kan også forskyde sig fra egoet til gruppepsykologien. Eller som Freud skrev i 1921: "Nært beslægtede racer holder hinanden ud i strakt arm. Sydtyskerne kan ikke udholde nordtyskerne, englændere siger alt muligt nedsættende om skotterne, spanierne afskyr portugiserne. Vi bør ikke længere være chokeret over, at store forskelle kan føre til modbydeligheder, der er næsten umulige at overkomme, så som galliske folk overfor tyskere, ariere overfor semitter og de hvide racer overfor de farvede."⁶³⁴ I gruppens indre dynamik kan den lille forskel blive forstørret til ideen om den store forskel. I gruppen er der mange forskellige individer og mange interne forskelle, og det enkelte individ kan føle det som en trussel eller som fængsel. For at overvinde dette ubehag, kan man forstærke sine negative følelser overfor alle dem, der ikke tilhører indegruppen, og ligefrem skabe et stærkere gruppesammenhold ved i fællesskab at blive aggressive og stærkt afvisende overfor dem udenfor.

Michael Ignatieff har i sin bog om krigernes ære og den etniske nationalisme overbevisende beskrevet, hvordan Freuds teori om narcissismens lille forskel og flokmentaliteten giver et dybere indblik i nationalismens psykologi. "En nationalist tager de neutrale fakta om et folk - deres sprog, levested, kultur, tradition og historie - og sætter disse fakta ind i en fortælling, hvis formål er at oplyse gruppens selvbevidsthed, at tænke om sig selv som en nation."⁶³⁵

Nationalisten tager de små forskelle - der er i sig selv er ligegyldige - og forvandler dem til store forskelle. Når man analyserer nationalismen som en form for narcissisme bliver det også tydeligt, hvorfor nationalismen overdriver alle sine egne kvaliteter for at fremhæve sig selv på bekostning af andre. Stolthed og arrogance går hånd i hånd. "Nationalismen er et forvrænget spejl, i hvilket dens troende ser deres simple etniske, religiøse og territoriale kendetegnet forvandet til strålende karaktertræk og kvaliteter," som Ignatieff peger på. Den systematiske selvovertvurdering af selvet fører til "en systematisk devaluering af fremmede og outsiders. På den måde afhænger den narcissistiske selvagtelse af intolerancen og forværres af den."⁶³⁶

KULTURKRIGEN OG DEN MODERNE URO

Nationalister kommer i mange farver, og de kan ikke sættes på en enkelt formel. Nogle af de moderate nationalister ønsker at bevare magten og beskytte velfærdens indenfor nationalstatens rammer. I denne gruppe er bl.a. en del socialdemokrater. En anden gruppe af nationalister har rødder i den borgerlige lejr - vi kan kalde dem kulturkonservative eller nationalkonservative alt efter smag - og deres

største bekymring er, at indvandrerne og flygtningene vil ændre den måde, vi har indrettet os på i samfundet, og at det måske vil føre til udvanding af den nationale egenart, blanding af blod og racer, og at de vil ændre byernes udseende med ghettoer, flere parallelsamfund og værdier ”vi ikke bryder os om”. Denne sidste gruppe af nationalister har været ganske toneangivende siden årtusindskiftet, og deres ideer og verdenssyn har gradvist forplantet sig til de moderate nationalister, herunder til en del socialdemokrater, i den store idekamp om at vinde det politiske og kulturelle overherredømme. Som vi skal se senere i kapitel 14, har nationalisterne fået endnu mere ammunition på grund af terrorismen og de sidste tyve års antiterrorkrig. Vi har set en radikaliserings af den civilisations- og kulturkamp, som i årevis er blevet ført mod truslen fra islam som religion.

Nationalisterne siger, at de vil vende tilbage til nationalstaten for at forsvare den nationale kultur. Men paradoksal er de langt mere bekymret for islam, der stadig er en marginal religion i Europa for de marginaliserede indvandrere, end for den amerikanske kulturdominans, som i flere årtier er skyllet ind over Europa og har sat tydelige spor i kulturlivet i Danmark og andre EU-lande. Det får mig til at tænke på en forrygende tale, som forfatteren Suzanne Brøgger holdt på 2019-årskonferencen i Tænk tanken EUROPA.⁶³⁷ Tillad mig at citere en længere passage, der meget præcist indfanger nogle af brydningerne: ”Nutidens version af en café er gerne en Starbucks, hvor hver en kaffedrikker sidder bag hver sin skærm, og ingen taler med hinanden. Men grundlaget for oplysningstiden - og det moderne demokrati - skal søges i den centraleuropæiske cafékultur med disponible aviser og diskussioner. Caféeerne, hvor hvem som helst kunne tale med hvem som helst, gjorde udviklingen mulig væk fra stammesamfundet hen imod det kosmopolitiske bysamfund med en ny type individ: borgeren. Hvad er der blevet af ham, hende? På Slagelse station sidder en hijabklædt somalipige og synger ind i sin telefon. Bag hende ses, langs hele perronen, en reklame for et amerikansk computerspil med maskingeværer: *Red Dead Redemption* - rød død forløsning. Hvad er mest farligt for Europa, den hijabklædte kvinde eller den amerikanske kultur? Mon ikke der er flere europæere, der har ladet sig invadere af amerikansk kultur end af islam? Ingen af delene er farlige i sig selv, hvis bare vi ved, hvem vi er. Men ved vi det?” Det er meget relevant at stille dette spørgsmål, fordi kampen for den nationale kultur angiveligt ligger nationalisterne så meget på sinde.

Siden midten af det 20 århundrede har den brølende modernisering i forbrugersamfundet spredt de samme varer, værdier og drømme på tværs af alle grænser, og de gamle traditionelle livsformer forvitrer. Nationalstaterne har heller ikke kunnet stoppe flodbølgen med nye varer og kulturelle ideer, billeder og værdier, som faldbyses på det globale kapitalistiske marked. Begæret efter at forbruge

markedets nye varer og deres symboler på succes virker nærmest umættelig. I Europas gamle historiske byer er bybilledet i stigende grad fyldt med reklameskilte, og de samme standardiserede kommercielle kæder som McDonald's og Burger King trænger sig på i byerne. Bliver vi ens, eller fremkaldes en stærkere længsel hos den enkelte efter at være anderledes, at skille sig ud og definere sin egen særlige flok? Mange af de moderne caféer ligner hinanden, men de kæmper også alle for at skille sig ud med sin egen indretning, sin egen stemning og baristaer.

Udenfor de europæiske byer ligger hypermarkeder som Bilka, Carrefour, Ikea, Bauhaus, Jysk, Elgiganten og Mediamarkt med store parkeringspladser, hvor biler kan hente alle de fødevarer, møbler og forbrugsgoder, som begæres. Byerne er blevet asfalterede og i en vis grad amerikaniseret med vidtstrakte forstæder med villaer, typeparcelhuse og rækkehuse, der fysisk har ændret de oprindeligt kompakte europæiske byer til enorme bylandskaber, der har trængt naturen i defensiven og øget afstanden mellem os som borgere i hverdagen. De rige og velstillede middelklasser har råd til at rykke tilbage til bymidten og revitaliserer livet på caféerne, de fælles pladser og kulturelle mødesteder. Men arbejdere, den lavere middelklasse og de udstødte i kapitalismens nye pjalteproletariat af løsarbejdere er ofte presset ud i de yderste boligkvarterer og blokke, der ligger i randen af vores storbyer. Nogle er rykket helt ud på landet med større risiko for at miste forbindelserne til den netværkskapital, de sociale netværker og de værdier, der skabes i byerne.

Der er over tid skabt et socialt og økonomisk gab, en fysisk afstand mellem de forskellige samfundsklasser, der også sætter sig i bevidstheden og øger den politiske polarisering i stedet for at åbne nye mødesteder. Mønstret er det samme fra det ene europæiske land til det andet, og det er blevet en stadig større politisk udfordring at bygge broer over den fysiske afstand mellem borgerne i EU-landene. Det har skabt en rodløshed for det moderne europæiske menneske og udløst stærkere længsler efter en identitet, der kan forankre livet. Det er også en af de centrale årsager til at identitetspolitikken og nationalismen har fået en revival i Europa i de senere år. Midt i forbrugerismens hastige forandringer stiller folk igen spørgsmålet, hvem er jeg, hvem er vi og hvor hører jeg til?

Den amerikanske samfundsforsker, Benjamin Barber, har i bogen *Jihad vs. McWorld* beskrevet, hvordan både jihad-krigere og de globale markedskræfters McWorld-virksomheder fører en grænsesprængende "krig mod den suveræne nationalstat og derfor undermineres nationalstatens demokratiske institutioner".⁶³⁸ Det er et globalt sammenstød, hvor jihad-krigere af alle mulige afskyninger gør opgør mod McWorld med dens teknologi, popkultur, modernitet, homogenisering, profitjagt på markedet, McDonald's, Eurodisney temaparker, Barbiedukker og almindelig dekadence.

Med jihad henviste han ikke bare til islam, hvad man måske skulle tro. Barber

tænkte også på andre identitetspolitiske krigere, der med udgangspunkt i stamme, kultur, religion eller etnisk nationalstat gjorde oprør mod den globale kapitalisme. Ifølge ham opfører nogle af nationalisterne sig endda som en slags jihad-krigere, selvom de i deres selvopfattelse vel mere så sig selv som selve antitesen til islamisk jihad. Den ene føder og skærper den andens identitet i en evig dialektik mod nye modsætninger. Som eksempel nævnte han jihad fra provinserne imod de store metropoler i Europa, eller lokalisters foragt for kosmopolitiske verdensborgere.

Bogen udkom i 1995, men flere af dens pointer er stadig valide. Barbers hovedbekymring var, at den demokratiske politik, den fælles polis, kan blive presset ud i et krydspres fra de i grunden anarkiske kræfter. Det er noget, der fortsat bør bekymre os i Europa, hvis vi har demokratiet kært. Når den oplyste og samtalende borger i alle relationer reduceres til en forbruger i den globale kapitalismes markedskatedraler, og vi bliver passive konsumenter af markedets ideer og idealer, orker vi så at kæmpe og forsvare retsstaten og frihedsrettighederne, når de fundamentale demokratiske værdier bliver rystet? Vi ved det ikke rigtig endnu, men de fundamentale værdier er under pres. Ikke kun fra det globale markeds store bølgeslag. Men også fra identitetspolitiske stammekrigere, der i deres frygt for at miste sig selv og tabe deres nationale kultur, er begyndt at udgrænse, dømme og fordømme alle dem, som de ikke mener fortjener statens beskyttelse og hører til i stammens varme indercirkel.

Nationalstaten, der oprindeligt var de liberales værk, og som skal beskytte de demokratiske værdier og borgerrettigheder, kan i forandringernes krydspres ende med at blive koloniseret udefra og undermineret indefra. I værste fald kan den blive forvandlet til sin modsætning og blive illiberal og autoritær i et desperat forsøg på at genetablere den suverænitet, som nationalstaten for mange år siden tabte på det globale marked.

Hjemlængslen tilbage til den nationale stamme og dens afgrænsende kultur handler for mange om at finde en forankring i det moderne liv, som de føler, de er ved at miste. Frygten for at blive slået omkuld kan blive så stærk i Europa, at det igen åbner en ladeport for den nationalistiske ideologi og stammetænkningen. Får den fodfæste og bliver dominerende i samfundet, kan det med tiden føre til EU's opløsning som fællesskab. Det er en risiko, man ikke bør undervurdere.

Nationalisterne anklager ofte EU for at være en trussel mod den nationale kultur og identitet, men hvad nu, hvis det europæiske projekt ikke er en trussel, men kan hjælpe med at forsvare vores samfundsmodel, at udbygge velfærden og sikre den fælles kulturarv, som den udtrykkes på de forskellige nationale sprog i EU? Kan vi udvikle et fælles europæisk svar, der imødegår den rodløshed og følelse af usikkerhed, der har grebet borgerne mere og mere i takt med stigende amerikansk dominans, global økonomisk konkurrence og modernitetens stressende forandringer.

NÅR KULTUREN TRÆDER I STED FOR RACEN

Mange af nationalisterne mener, at de arabiske indvandrere, muslimerne, udviser manglende respekt for vores kultur. Der er flere ting på spil her, men det afspejler også en bredere identitetspolitisk uro og en følelse af, at samfundet er under pres, og at den verden og kultur, som vi tidligere følte os trygge i, bryder sammen for øjnene af os. I Tyskland har både højrenationalisterne i AfD og enkelte kristendemokratiske politikere talt om, at mindretallet og indvandrerne skal underordne sig den ledende kultur, den tyske *leitkultur*. Det er en anden måde at sige, at man forventer assimilation til det indfødte flertals kulturtradition. Her forvandles nationalismen til det, man kan kalde for *kulturalisme*.

Disse kulturnationalister påstår, at de har patent på det ”oprindelige”, selvom det oprindelige hele tiden omformes og finder nye former og udtryk i historiens store malstrøm. De ophøjer den følte nationale kultur til noget særligt, der løfter sig op over demokrati, politik og retsstat. De optræder tit som en slags moderne ypperstepræster, hvis mission er at forsvare kulturens essens og den rette nationale lære imod ”de urene” og fremmede, der - fordi de er vokset op i en anden kultur - ikke forstår, hvem ”vi” i virkeligheden er. De er besat af at forstørre forskellene i stedet for at finde lighederne og mødepunkterne. Kulturen træder i stedet for racen, og det virker lidt mere tilforladeligt. Og blødt. Det behøver det ikke at være.

Den fhv. leder af Dansk Folkeparti, Pia Kjærsgaard, har talt om, at udlændinge ”skal” indordne og tilpasse sig os og vores livsstil. Kjærsgaard og hendes allierede står for en kulturnationalisme, som vi skal føle ”helt inde i hjertet”.⁶³⁹ De kræver, at man skal føle ”sig som en dansker med den kulturelle og historiske baggrund, vi som nation har oparbejdet, udviklet og bragt med os gennem et utal af generationer.” Det er svært at måle den slags føleri. Hvor mange generationer skal der f.eks. til for, at en Messerschmidt bliver til dansker? Er det i anden, tredje, fjerde eller femte generation? Eller bare det ukonkrete ”utal”? Hvordan tilegner man sig helt ind i hjertet nationens kultur? Skal staten - som en af DF’s ordførere på et tidspunkt mente - kræve, at folk taler dansk ved middagsbordet? Hvordan gøres det uden at indføre overvågning af folks privatliv, som man gør i Kina? Og skal staten proppe gris i munden på vegetarer eller muslimer, fordi Danmark har over fem gange så mange svin i landet som mennesker? Skal bruden tvinges til at smide sløret eller måske som en frigjort kvinde smide BH’en, fordi andre har gjort det? Hvem skal bestemme det? Kunne det tænkes, at nogle af kvinderne helst vil have sig frabedt, at staten blander sig i deres privatliv og valg af klæder? De frigjorte indfødte danskere vil næppe bryde sig om på samme specifikke måde at blive belært af paternalister og nationalistiske formyndere om, hvad der er den rette lære, den rette opførelse og den rette måde at leve på. Som

moderne mennesker vil vi have lov til at forsvare vores frihed, så hvorfor så ikke også de andres? Den slags spørgsmål må vi kunne stille til hinanden.

Vi behøver ikke at blive 100 pct. enige, men det elementære startpunkt i et civiliseret samfund bør være, at alle borgere skal overholde landets love, går ind for demokratiet og viser respekt for andre menneskers værdighed og deres frie valg. Staten skal ikke blande sig i folks følelsesliv og ikke invadere det private hjem med alle mulige detailkrav. En demokratisk retsstat bør være farveblind, og den skal håndhæve lighed for loven. I stedet for på forhånd at opdele folk i gode og onde, dem indenfor og dem udenfor, skal vi respektere den individuelle frihed og forstå, at hvert enkelt menneske er unikt og kan synge med sin egen stemme. Så længe borgere ikke begår vold mod andre og viser respekt overfor andre personer, bør der være højt til loftet. I et demokratisk samfund må vi alle forsøge at tage selv de svære diskussioner om, hvor grænsen går i de konkrete sager. Selv med folk vi ikke er enige med. Og vi må holde os åbne for, at vi også selv kan tage fejl, når vi har lyttet til de andres argumenter eller undersøgt forholdene.

Ingen mennesker er perfekte, og alle begår fejl, for det er med til at gøre os menneskelige. Alle kan forandre sig og forbedre sig over tid. Det er nemt for moralister, der altid føler, at de har "sandheden" på deres side og derfor fordømmer dem, de selv er modstandere af. Men alle bør vogte sig for den indre farisæer, som kan kortslutte enhver demokratisk samtale. Det kan også ske for de godhjertede humanister, der nogle gange er hurtige til at moralisere over politiske modstandere, som argumenterer for en strammere udlændingepolitik og grænsekontrol. I stedet for straks at stemple dem som racister eller ligefrem fascister, bør man lytte til deres bekymringer og søge en dialog om, hvad der kan være de bedste løsninger til at adressere frygten.

Man kan godt tage afstand fra det sprog, de andre bruger, eller begrunde, hvorfor deres handlinger f.eks. strider imod den demokratiske forfatning og de fundamentale værdier. Men man bør ikke instinktivt stemple andre personer, som nogen, der absolut er uden for pædagogisk rækkevidde og nu fortjener retfærdighedens vrede. Også de andre elsker måske deres egne børn og opfører sig ordentligt overfor naboerne. Så måske findes der områder, hvor man faktisk kan finde hinanden i en fælles forståelse i stedet for på forhånd at skamme de andre ud som nogle, der er umulige at nå.

Vi må stimulere en åben demokratisk samtale, vi bør fastholde fælles etiske principper i mødet med hinanden, og vi skal forhandle om politiske kompromisser - også selvom vi er uenige om, hvad der bør gøres. Det er fuldt ud legitimt f.eks. at være tilhænger af en stram udlændingepolitik. Man kan også forlange mere kontrol med de ydre europæiske grænser. Men man bør aldrig ende med at behandle andre mennesker på en inhuman måde eller omtale dem som en virus.

Hvem ville selv bryde sig om at blive stemplet på den måde? Man behøver ikke at degradere folk i nød, på flugt eller afviste folk, bare fordi man har fået magten til låns. Det er ikke humanismen, der er den store fare i vor tid. Det er de magthavere, der glemmer, at retsstaten beror på det grundlæggende princip, at alle, også de statsløse eller flygtninge, må behandles med lighed for loven.

Staten må håndtere ligheden for loven uden at skelne mellem folks køn, hudfarve, etnicitet, religion, kultur eller ideologi. Også selvom der er en del ulighed, og vi nogle gange lægger mere mærke til forskellene end til de menneskelige ligheder med den anden. I stedet for at hæfte sig ved forskellene, gælder det om at fokusere på vores menneske-lighed. At være menneskelig betyder ikke, at vi skal opføre os ens, men blot acceptere, at alle har krav på at blive behandlet med værdighed, fordi de er mennesker. Hvert enkelt menneske er unikt og forskelligt fra alle andre mennesker, hver person udtrykker sig med forskellige ord, og det er et vilkår, vi må lære at leve med. Disse forskelligheder, denne hverdagens pluralisme, er berigende, og når man forstår det, viser man også respekt overfor den realitet, at man selv er særegent som menneske.

VI ER IKKE SÅ RENE, SOM VI TROR

Ideen om en etnisk ren nation bygger på en ideologisk myte. Går man tilbage i historien er selv et lille land som Danmark præget af folkevandrere og kulturblandinger på kryds og tværs. Det er den gamle nedarvede realitet, som de etniske nationalister og kulturalisterne ignorerer. Men hvorfor det? De taler jo selv så meget om at bevare traditionerne. Så hvorfor ikke gå længere tilbage end midten af 1800-tallet, hvor den moderne borgerlige nationalstat fik sit gennembrud? Hvad med at gå tilbage til dengang, hvor danerne var vikinger for eksempel. Det var en storhedstid, som en del passionerede nationalister gerne fremhæver, når talen går på Danmarks bidrag til verdenshistorien. Herunder opdagelsen af Amerika.

Går vi helt tilbage til vikingerne, må vi erkende, at der ikke findes en dansk race eller en ren dansk etnicitet. Vores gener er i årtusinder blandet igen og igen. Der findes heller ikke en ren nordisk race, sådan som nogle højreekstremister bilder sig ind. Der findes heller ikke en ren dansk etnicitet. Prøv at tage en gentest, som er blevet så moderne, for så vil du opdage, hvor blandet din baggrund er. Jeg har selv for sjov skyld fået taget en test, og den viste, at omkring 70 pct. af mine gener sandsynligvis stammer fra de skandinaviske lande, og resten kommer fra andre europæiske lande udenfor Norden. Gør det mig til dansker, skandinav, viking eller måske europæer? Er det generne, etniciteten og arven, der skal definere os som mennesker, eller har vi sprog og frihed til at forme identiteten i det liv, vi lever og kommer til at udfolde i fremtiden?

Realiteten er, at alle europæiske nationer og fællesskaber er præget af migrationer, genblandinger og kulturmøder på kryds og tværs af grænserne i mange generationer. De største folkevandringer er sket internt i Europa, men nogle folk er også kommet til fra fjernere egne. Vores identitet er ikke en ren essens, som man kan destillere og sætte på en fast formel. Den er præget af flere generationers genetiske og kulturelle blandinger. På basis af både naturhistorien og kulturhistorien kan man hævde, at det er realisme at tage udgangspunkt i mennesket som formet og præget af mangfoldige blandinger gennem tiderne. At postulere en etnisk renhed er antirealisme. En ideologisk konstruktion. Europa er blandingerens kontinent. Det har heldigvis betydet, at vores gener, hjerner og kroppe er blevet meget stærkere og mere resistente i den proces.

I menneskehedens omkring to millioner år lange historie, har vi bortset fra de sidste få tusinde år brugt det meste af tiden i små omvandrende stammer, hvor vi har samlet fødevarer og jaget for at skaffe mad til eget forbrug. Det meste af tiden var vi omvandrende nomadefolk, der søgte at overleve som en del af et større økosystem. Det europæiske økosystem var særligt udfordrende og i mellemrummet mellem de store istider var plantelivet ikke særlig frugtbart, så de første europæere blev tvunget til at udvikle nye teknologier. Det fik vi siden stor fordel af. Agerbrugere har nedlagt skove, gjort jorden frugtbar og lavet markskel for at trække grænser i landskabet. Bystater, fyrstendømmer og konger har udkæmpet krige. Nationer eller imperier har opbygget institutioner, defineret nye grænser eller erobret nye territorier.

Vikinger, korsfarere, opdagelsesrejsende og handelsfolk har krydset verdenshave og opdaget ting, som de gamle europæere ikke vidste eksisterede. Folkevandringer fik anglere og saksere til at flytte fra Danmark til England og senere helt til USA, og fra øst og syd er stammer vandret ind og har præget kontinentet i flere forskellige epoker. Nogle forelskede sig og fik børn, så gener blev blandet på tværs af folkeslag. I stenalderen kom jægere, der vandrede nordpå efter istiden. Der kom agerbrugere fra Mellemøsten. I bronzealderen kom der en større folkevandring fra den kaukasiske steppe, hvor Yamnaya-folket vandrede ind i Central og Nordeuropa. Takket være dem og blandingen med deres gener kan vi i Danmark i dag drikke mælk. Og tåle det.

Da jeg var barn, undrede det mig ikke, at min mor havde kulsort hår, og hun havde let ved at blive dejligt brun om sommeren. Det var naturligt, selvom jeg på det tidspunkt havde kridhvidt hår, som mange andre danske børn. Men hun er min mor, og jeg har altid elsket hende højt. Hun er født og opvokset i Danmark, men hendes tandlæge har fortalt hende, at typen af hendes kindtænder stammer fra østeuropæiske stammefolk. Jeg er sådan set ligeglad, for det ændrer ikke, hvem hun er. Gad vide om det er fra Yamnaya-folket, der for omkring

5000 år siden vandrede til Danmark? Skal man tro forskerne, var dette folk mere individualistisk end datidens kollektivistiske agerbrugere, og de organiserede sig i kernefamilier.⁶⁴⁰ Nogle af disse værdier lever i bedste velgående i dag, selvom man i dag kalder dem danske værdier.

Den europæiske ”stamme” kommer oprindeligt fra Afrika, så vi kan ikke ud fra oprindelse og arv sige, at vi er et særligt udvalgt folkeslag. Europas arv er også foldet ind i sin omverden. Der er fundet spor af vores Homo Sapiens forfædre, der for omkring 300.000 år levede i det sydlige Afrika, og for omkring 200.000 år siden nåede de til Europa, hvor de mødte fysisk stærkere neandertalere. Lidt mindre end 3 pct. af danskernes genmasse kan spores tilbage til neandertalerne, der derfor også må have parret sig med Homo Sapiens stammerne fra Afrika. Lidt provokerende sagt kunne man måske sige, at når moderne europæere i dag bliver bange for afrikanske indvandrere, er de i grunden bange for en del af deres egen arv. I stedet for at være besat af forskelle i hudfarver og frygte blandingskultur, er tiden måske kommet, hvor vi skal synge med det spanske rockband, Jarabe de Palo:

En lo puro no hay futuro

La pureza está en la mezcla

”I det rene er der ikke fremtid, det rene ligger i blandingen”, synger de. Det har også en solid biologisk basis. Monokultur fører til indavl og er mindre konkurrencedygtig i arternes kamp for overlevelse. Der ville formodentlig slet ikke eksistere mennesker, hvis ikke vi havde haft en lang række af genetiske mutationer gennem historien. Som tidligere nævnt er over 99 pct. af det genetiske arvemateriale det samme hos alle andre mennesker i verden på tværs af alle nationer, etniske grupper og personer. Generne nedarves ikke i racemæssige eller etnisk set rene pakker. Biologerne kæmper stadig for at forstå det komplekse sprog i den spiralformede kæde med over 3 milliarder basepar i det menneskelige genom, og de kæmper med at forstå den menneskelige hjerne, som også rummer mange uopdagede landskaber og neurale netværker, som venter på at blive udforsket. Der findes dog ikke en etnisk eksklusiv DNA-struktur, som vi kan sige er ”vores”.

INTERKULTURELT ALTERNATIV TIL MULTIKULTURALISMEN

Det hybride og åbne samfund er ”en modgift til stagnation”, mener Ulrich Beck. Det er bedre at satse på diversitet og blandingskultur end på ensartethed. ”Frem for at adskille racerne, er det blandingen af racer, etniske grupper og nationaliteter - hjemme og i udlandet - som bliver en central kilde til kreativitet,” sagde han med henvisning til, at transnationale selskaber tillægger det værdi at have større diversitet i arbejdsstyrken, fordi det fremmer produktiviteten og kreativiteten.⁶⁴¹ Noget tyder således på, at samfund, der satser på diversitet og åbner op for flere

kulturer og etniciteter på arbejdsmarkedet, er mere innovative og klarer sig bedre i konkurrencen. Det vender vi tilbage til i kapitel 18.

Nogle nationalister frygter dog, at samfundet bliver for multikulturelt, og at de ikke længere vil føle sig hjemme i et samfund med mange forskellige nationaliteter og kulturer. Problemet med multikulturalismen er, at den let kan slå over i en gruppeegoisme, hvor små mindretalskulturer lukker sig inde i en ny gruppetænkning, dyrker deres egen parallelkultur og måske aktivt vælger at bo i samme ghetto. I vore storbyer kan man se mange tegn på, at folk klumper sig sammen i boligområder med folk, der minder om dem selv. Underklasseghettoer befolket af indvandrere og andre ekskluderede grupper med lav indkomst og lav status er vokset frem i Europas byer som Vallecas udenfor Madrid, Corneuvre udenfor Paris eller Vollsmose i udkanten af Odense.⁶⁴² Samtidig rykker den højere middelklasse tættere sammen i beskyttede og velstillede bolig-enklaver, fyldt med kameraer og sikkerhedsudstyr, og de sender deres børn på private skoler, hvor de møder børn fra samme klasse men ikke indvandrere og socialt udstødte.

Byernes landskaber er fyldt med opdelinger og usynlige mure, hvor de fremmede ikke længere ses som en ven, du ikke har mødt, men snarere som dem, du helst undgår at møde og gør dig alle mulige forestillinger om. ”De mure, som engang blev bygget rundt om byen, gennemskærer nu byen på kryds og tværs i mange forskellige retninger,” som sociologen Zygmunt Bauman har sagt. Ghetto-dannelsen er også et resultat af en forfejlet boligpolitik, hvor man har samlet store sociale boligbyggerier og almennyttige boliger i små afgrænsede områder i stedet for at sprede dem ud også til velhaverkvarterer. Den boligsociale konsekvens er, at folk med de laveste indkomster er klumpet sammen, fordi det var de eneste boliger, de havde råd til. Den slags bør behandles som et boligpolitisk problem og ikke som et kulturelt spørgsmål om, at indvandrerne vender ryggen til samfundet i deres eget parallelsamfund. For det er ofte den anden vej rundt, selvom kulturen spiller ind og præges af de vilkår, man har.

Der er mange måder at fremme integration i samfundet og sikre, at folk på tværs af kulturer og klasser mødes i hverdagen, i boligområderne, i skolerne, på de offentlige pladser og i foreningslivet. Men uden integration, der involverer alle - ikke bare som et tvingende krav til de udsatte og nederste - kommer vi aldrig ud af dem-og-os tænkningen. I sidste ende handler det om at kunne sætte sig i den andens sted. Indvandrere, der kommer til de rige europæiske samfund, rejser ikke tusindvis af kilometer for at finde en ghetto, at hutle sig igennem i prekære og dårligt betalte job og bo i fugtige lejligheder uden status eller at være udstødt som Europas nye sorte underklasse. De drømmer om at finde nye muligheder, arbejde, tjene penge og måske uddanne sig, så de har noget at være stolte

af, og som giver deres børn et bedre liv, end de selv fik i dåbsgave. Kan de klare det, vil de gerne integrere sig i samfundet. ”Det er kun, når dette håb og vejen til et mere givende job og uddannelse frustreres, at de føler fremmedgørelse, og der kan vokse en fjendtlighed frem overfor det modtagende land, som måske endda vil føre til en endnu stærkere afvisning af dem fra mainstreamborgerne,” siger den canadiske filosof Charles Taylor.⁶⁴³

Canada fremhæves nogle gange som en multikulturel rollemodel for, hvordan det kan lykkes at integrere indvandrere. Men Taylor siger, at multikulturalismen aldrig blev en succes i Quebec, hvor 70 pct. af befolkningen nedstammer fra fransktalende nybyggere. Det bør Europa tage ved lære af.

Mange europæiske lande har en lang national historie, der deles af et flertal af borgerne. Deres identitet er for det andet ofte samlet om sproget, der er under pres fra de større globaliserede sprog. Og for det tredje har en del borgere en ustruktureret frygt for fremtiden for deres kultur og livsform. Taylor mener derfor, at interkulturalismen vil være et bedre svar for Europas liberale demokratier end multikulturalismen.

Den interkulturelle politik lægger vægt på relationer, men er samtidig pragmatisk og erkender, at man også må respektere nationens eksisterende historiske identitet. De interkulturelle søger ikke at give en bestemt gruppekultur forrang, men insisterer på at der må være et fælles sprog, som kulturmødet og den demokratiske dialog kan bygge på. De stiller det fundamentale krav, at alle indvandrede må tilegne sig det nationale sprog. Kun gennem sproget kan man tage rigtig del i demokratiet og blive integreret som statsborger. Det betyder ikke, at de nytilkomne helt skal opgive deres egen identitet og deres medbragte kultur, men den fælles offentlige samtale afhænger, at alle borgere kan kommunikere med hinanden. Det er igennem evnen til at udtrykke sig og gøre sig forståelig overfor andre, at man vinder andres respekt.

Alle borgere i samfundet må have en stemme, men ingen kan forhånd gøre krav på at have en privilegeret forrang. Alle borgere, uanset hvor de kommer fra, bør behandles med værdighed og gives lige rettigheder og pligter indenfor rammen af forfatningsdemokratiets værdier og love. Den interkulturelle tilgang lægger op til en inkluderende form for medborgerskab, hvor der gives plads til forskelle, gensidig respekt, og hvor nytilkomne behandles på en fair og retfærdig måde. Den søger demokratisk integration og at stimulere alle personers engagement i samfundets demokratiske liv. I stedet for at blive angst for de forskellige mindretal, bør samfundet fastholde en rummelighed, hvor der er plads til at respektere og glædes over den kulturelle pluralisme, der kan være med til at styrke, udvikle og revitalisere kulturen. Så kulturarven konstant kan holdes i live og udvikle sig under nye vilkår.

DEMOKRATISK FORFATNING SOM HØJESTE STANDARD

Kulturalisternes mange følekrav og kulturelle standarder for, hvordan folk bør opføre sig, er svære om ikke umulige for en retsstat at forvalte med lighed for loven. Hvordan kan staten retfærdigt afgøre, hvordan etablerede borgere såvel som nyttilkomne føler helt ind i hjertet? Ved vi det i grunden selv? Hjertet er en del af kroppen, og det er ikke altid, vi forstår at tyde dets signaler. Det er umuligt at måle, hvornår udlændinge kan klare statsborgerskabsprøven, hvis den udvides til følelsernes hjertekammer. Og kan vi være helt sikre på, at de indfødte danskere elsker nationen nøjagtig på samme måde, som de nationale kulturalister siger, at man skal?

Man begiver sig ud ad en farlig vej, hvis statsmagten udstyret med løgne- og hjertedetektorer skal teste alle borgere og statsborgeransøgere for, om de helt ind i hjertet føler for nationen. Endestationen er totalitarismen, hvor folket forpligtes til at føle noget bestemt. Vejen derhen kan skade den frihedstradition, som generationer af demokratiske borgere har lovprist og kæmpet for. Herunder retten til modsigelse, som N.F.S. Grundtvig var fortalere for. Friheden til at leve, som man vil.

Den danske grundlov rummer intet krav om, at mindretal skal underordne sig majoritetskulturen og assimilere landets kultur helt ind i hjertet. Det vil være i strid med ånden i rigets grundlov. I paragraf 71 står der tydeligt, at ”den personlige frihed er ukrænkelig. Ingen dansk borger kan på grund af sin politiske eller religiøse overbevisning eller sin afstamning underkastes nogen form for frihedsberøvelse.” Ligeledes står der i paragraf 72, at ”boligen er ukrænkelig”. Det betyder, at Grundloven ikke tillader, at lovgivere efter eget forgodtbefindende dikterer, hvad borgerne skal føle i deres inderste for nationen, og hvad de skal spise ved middagsbordet. For det vil være i strid med den personlige frihed, at staten blander sig i det og stiller krav om kulturel assimilation. Man kan ikke både forsvare friheden og underminere den med arbitrære assimilationskrav ud fra, hvilken vej vinden blæser i det forestillede vælgerdyb. Der må være frihed for Loke såvel som Thor, som Grundtvig yndede at sige. Det bør gælde i Danmark såvel som i resten af EU.

Det er vigtigt at forsvare trosfriheden, yringsfriheden og åndsfriheden, og i stedet for at stille krav om kulturel assimilation bør man hellere stræbe efter demokratisk assimilation: At alle borgere respekterer de demokratiske spilleregler, retsstaten og alle andre borgeres grundrettigheder. Har indvandrere boet i landet i mange år, arbejdet og forsørget sig selv, og kan de holde loven og tale sproget - så de kan forstå loven - er det så ikke nok til at opnå et statsborgerskab? Sådan ville det være i den klassiske republikanske demokratitradition. Man bliver til en del af fællesskabet og nationen ved at blive statsborger. Alle borgere må respektere grundloven og de aftalte demokratiske spilleregler, som den fælles forfatning fastlægger. Det er ikke et skæbnbundet fællesskab i den forstand, at man skal

sværge ved Gud på, at man altid vil bevare grundloven, som den er, for alle statsborgere må i et demokratisk samfund have mulighed for at kæmpe for ændringer af grundloven - med de procedurer, der er aftalt.

Demokrati er muligheden for at tage fejl, og som statsborger kan man arbejde politisk for at forbedre lovene og selv grundloven. Nationalisterne siger, at de forsvarer den nationale suverænitet og grundloven, men når deres nationalisme slår over i kulturalisme, bliver nationalfølelsen og forsvaret for det imaginære nationale fællesskab nærmest vigtigere end retsstaten og det liberale demokrati. Det er bl.a. sket, når de fnysende fordømmer det som "juristeri," når politikere henviser til forvaltningsloven, til grundloven, EU-retten eller internationale konventioner for at forhindre magtmisbrug i forvaltningen af udlændingepolitikken. Nogle gange sker det med henvisning til danske værdier, som om forsvaret for "vores" kulturelle slægtsfællesskab og nationale samfølelse har større betydning, end at ministre overholder loven i forvaltningen af udlændingepolitikken.

Det er ikke en isoleret dansk tendens, at nationalismen indimellem kan forvandle sig til kulturalisme, hvor kærligheden til folket og nationen kan slå om i foragt for både retsstaten og de eksperter, som den støtter sig til. I Polen og Ungarn bryder de nationalistiske regeringer med retsstaten, når de i praksis gør op med magtens tredeling mellem den lovgivende, udøvende og dømmende magt. Det er et fundamentalt brud på EU's grundlæggende værdier, når polakker, ungare eller andre søger at ophøje regeringen til en absolut overmagt, der kan blande sig direkte i domstolens virke og udskifte dommere efter politisk overbevisning.

Enhver monopolisering af magten må stoppes med magt. Som den franske statstænkter Montesquieu sagde, har selv dyderne brug for en begrænsning. Selv fornuften må vare sig for at nære overdreven tillid til sig selv. Alle - også magthavere - har brug for en modmagt; det vil sige *checks and balances*, der kan korrigere og især dem, der har magt. De nationalister og identitetspolitikere, der i øjeblikkets stærke følelser, forsøger at hælde retsstaten og magtens tredeling ud med badevandet, underminerer demokratiet i Europa og gør op med det forfatningsmæssige fundament, som demokratiet bygger på.

I stedet for det uendelige kulturalistiske føleri har vi snarere brug for en moderne demokratisk forfatningspatriotisme, hvor borgernes passioner kan kanaliseres ind i en fælles samtale om den demokratisk almenvilje. Det gælder både i de enkelte nationalstater såvel som i EU. For at sige det med en af de amerikanske forfatningsfædre, John Adams, skal passion kunne møde passion, styrke imødegå styrke, interesse stå op mod interesse, magt mod magt, og fornuft bryde sig med fornuft, så vi i fællesskab og i respekt for hinandens forskelligheder - under behørig hensyntagen til magtens tredeling - kan knæsatte nogle love, hvor alle borgere har lighed for loven. "En forfatning er en standard, en søjle og et bånd, som er forstået,

godkendt og elsket. Men uden denne intelligens og dette tilhørsforhold, kan det lige så vel være en drage eller en ballon, der flyver i luften,” mente John Adams.⁶⁴⁴

FRA RETSORDEN TIL SAMHØRIGHEDSFØLELSE

Kulturen, politikken og lovgivningen er ikke mejslet ind i Jellingestenen eller i en romersk eller græsk stentavle. Vi udvikler os over tid. Både som mennesker, som folk og som stat. Vi er ikke bare rodfæstede, men kan også forandre os over tid. Danmark har heldigvis udviklet sig siden Harald Blåtands dage. Et flertal af danskere har sagt ja til og har forpligtet sig til at overholde EU's unionstraktat, og det er bekræftet ved flere folkeafstemninger siden 1972. Vi har hermed sagt ja til de fælles europæiske værdier, og det giver god mening, for de er i grunden svære at skelne fra de danske værdier, som vi hylder på grundlovsdag.

I unionstraktatens artikel to står, at unionens fælles værdier bygger på ”respekt for den menneskelige værdighed, frihed, demokrati, ligestilling, retsstaten og respekt for menneskerettighederne, herunder rettigheder for personer, der tilhører mindretal. Dette er medlemsstaternes fælles værdigrundlag i et samfund præget af pluralisme, ikke-forskelsbehandling, tolerance, retfærdighed, solidaritet og ligestilling mellem kvinder og mænd.”

EU's charter for de grundlæggende rettigheder fastslår i artikel 20, at alle mennesker er lige for loven. I artikel 21 siges det klart, at ”enhver forskelsbehandling på grund af køn, race, farve, etnisk eller social oprindelse, genetiske anlæg, sprog, religion eller tro, politiske eller andre anskuelser, tilhørsforhold til et nationalt mindretal, formueforhold, fødsel, handicap, alder, seksuel orientering eller ethvert andet forhold er forbudt.” I unionen lægges der stor vægt på, at man skal respektere den kulturelle, religiøse og sproglige mangfoldighed. Har vi skrevet under på det i EU, skal vi også leve op til det i Danmark. Det er det juridiske grundlag.

Disse værdier er bærende for det europæiske fællesskab, fordi flere generationer af borgere har valgt at tage ved lære af rædslerne under totalitarismen og Anden Verdenskrig. Det er et bevidst politisk valg. Og det er et moralsk valg. Da vi i historien har set, at selv gode samfundsborgere kan forvandle sig til monstre, har vi skrevet vores værdier og pligter ned, så vi som samfund kan beskytte os retligt imod de værste sider af os selv som mennesker. Bl.a. derfor kan vi ikke tolerere, at nazister, stalinister eller andre totalitære magthavere trænger ind i de private hjem og overvåger, at folk føler det rigtige, spiser det rigtige og ikke har andre religiøse eller politiske tilbøjeligheder. Læren fra Tyskland i 1930'erne er, at man aldrig skal lade magthaverne krænke de grundlæggende værdier for det civiliserede samfund. Så må man gøre oprør for at forsvare den demokratiske retsstat imod totalitarismen og magtmisbrug, der truer medborgeres frihed.

Vi må og skal være lige for loven. Det er noget, vi har lært af historien. Kald det kritisk selvrefleksion. Mennesket er et væsen, der kan tage fejl og begå fejl, men vi kan også tage ved lære af dem, sætte ord på dem og forsøge at samarbejde om ikke at begå de samme historiske fejl som i Mellemløstiden. Det er derfor vigtigt at forsvare de grundlæggende værdier i forfatningen såvel som i unionsretten, som er vedtaget efter demokratiske procedurer. Flertallet har ikke bare ret, fordi de i en periode får flertallet og får magten til låns.

Når det er sagt, er det ikke det samme som at sige, at følelser slet ikke har en plads i et demokratisk samfund. Det har de. Siger man det modsatte, kender man ikke mennesket. Man kan ikke bare nonchalant feje dem af banen, der argumenterer følelsesbetonet og appellerer til dybe følelser. Det er også et argument, som man bør forholde sig seriøst til. Selve ideen om en absolut ren fornuft er ikke i overensstemmelse med den menneskelige erfaring, at følelser og fornuft er en del af samme erkendelsesproces i kroppen. Det er solidt belyst i forskningen, at vi ofte føler noget, før vi beslutter os. Følelsen er ikke bare en følelse, men et kondensat af tidligere erfaringer, refleksioner og beslutninger for, hvordan vi bør reagere i konkrete situationer i livet. Den rummer flere lag af fornuft. Følelsen er en hurtig måde at træffe et valg på, så man ikke altid behøver at bruge tid i studerekammeret og lave store excel-ark med pro-et-contra. Følelsen kan i bedste fald omsættes til sund fornuft i hverdagens ordinære praksis.

På samme måde er et statsborgerskab ikke bare en kølig fornufts-baseret og oplyst kontrakt. Og det er ikke en kynisk økonomisk transaktion, hvor man giver noget for at opnå noget mere velfærd for eksempel. Der er mere på spil i mellemrummet mellem menneskene, der opstår i mødet og samtalen. Demokratiet kan i længden ikke klare sig alene ved at støtte sig til love, institutioner, oplysning, fornufts-baserede argumenter. Det gør det i høj grad, og uden disse fundamentale elementer, er der som førnævnt ikke noget demokrati. Men demokratiet skal også retfærdiggøre sig selv, og det sker i fortællinger, historier og digte, hvor vi hele tiden søger at finde mening og formulere fælles moralske idealer. Samhørighedsfølelse og poesi kan frigøre os som mennesker. Som salmer også kan, hvad Grundtvig godt vidste.

Martha Nussbaum siger det på den måde, at vi har brug for "en poesi om kærlighed til frie borgere og deres støjende, kaotiske og til tider chokerende forskelligartede liv, og som opbygger følelser, der leverer et afgørende grundlag for gode love og institutioner. Uden disse, er liberale principper (..) bare døde ord på papir."⁶⁴⁵ Hun henter her inspiration fra den amerikanske poet, Walt Whitman, der i sin poesi, var i stand til at give samhørighedsfølelsen, og det at være amerikaner, vinger malet af ord. Europa har brug for sin Walt Whitman, hvis følelserne for hjemnationen skal åbne for et ekstra lag af kærlighed til Europa.

Folk bliver ikke forelsket i abstrakte formuleringer om de europæiske værdier, selvom de kan være nok så fornuftige. Der er også brug for poeter, musikere, eventyrfortællere, romanforfattere og mystikere, der kan bringe værdierne og idealerne i samklang med følelserne i vores indre og fremkalde noget tredje. Følelserne kan ikke længere ignoreres som en del af det europæiske problem. De kan ændre folkeafstemninger, de kan få briterne til at stemme sig ud af EU, de kan bringe folk ud af balance, når debatten raser på de sociale medier, og de var med til at bringe Donald Trump til magten i USA. Hvilket også var et problem, der vedrørte Europa.

Nogle frygter, at oplysningsideerne vil blive skyllet ud med historiens badevand, hvis man åbner døren på klem for følelsernes politik. Så følelser og fake ender med at overtrumfe fornuft og fakta. Det er bare alt for simpelt. Vi skal ud over den gamle dualisme, der betragter det som en kamp mellem dem og os, mellem følelsesfolk og fornuftsmennesker, mellem hjerte og hoved, mellem den rå natur og den ophøjede kultur, for den er udtryk for ignorance. Intet menneske kan tænke uden også at føle. Men følelserne kan kultiveres, kaste lys ind over tankerne og i bedste fald blive til kulturel dannelse.

EUROPA MANGLER EN SJÆL

For mange er det umiddelbart nemmere at sætte ord på sine følelser for hjemnationen og de mennesker, som man allerede kender, end at tale om sine følelser for Europa. Men det betyder ikke, at de ikke findes. De mest forbenede nationalistere elsker ofte at udtrykke deres følelsesmæssige modstand og ligefrem had til EU. Overbeviste proeuropæere derimod udtrykker ofte uforbeholden begejstring for EU-projektet. Den store udfordring er at finde et fælles sprog, hvor vi trods politiske forskelligheder kan mødes, lytte til hinanden og forme et europæisk fællesskab, hvor vi kan føle os hjemme, trods alt.

For tre årtier siden - den 5. november 1990 - mødtes den daværende formand for Europa-Kommissionen, Jacques Delors, med repræsentanter fra de forskellige kirker i Europa, og her erkendte han blankt, at det europæiske fællesskab ”mangler et hjerte og en sjæl”. Han gav her udtryk for sin tvivl ved, om EF overhovedet levede op til sit navn som ”fællesskab”. For det kræver solidaritet, en fælles følelse af tilhørsforhold og et demokratisk engagement for at være et virkeligt fællesskab. Jacques Delors var en af chefarkitekterne bag EU’s indre marked, men han var bevidst om, at EU ikke kan overleve, hvis det blot reduceres til et marked.

Det er ikke nok, at staterne samles om deres fælles interesser, for Europa må også have et hjerte og en sjæl, en spirituel mening, en fælles ånd og en mission. Eller som han sagde i en tale til Europa-Parlamentet den 17. januar 1989: ”Du kan ikke blive forelsket i det indre marked”.⁶⁴⁶ Han mindede om de vise ord, som

den franske historiker Fernand Braudel brugte om det europæiske projekt efter overgangen til Romtraktaten: ”Man tager fejl af den menneskelige natur, hvis den ikke handler om andet end at tjene smarte summer. De ser så gustne ud ved siden af den berusende, om ikke altid tankeløse, entusiasme, som har mobiliseret Europa i fortiden. Kan en europæisk bevidsthed bygges alene på tal? Eller er det ikke lige præcis det, som tallene ikke kan indfange, der kan udvikle sig på måder, som ikke kan beregnes?”⁶⁴⁷

Europa kan ikke overleve alene som et økonomisk projekt, eller som et projekt for markedsudvidelse og øget konkurrence, der bestyres af en teknokratisk elite i Kommissionens højere autoritet. Det vil blot bestyrke opfattelsen af, at det europæiske projekt virker koldt og distanceret fra borgerne. Vælgerne fremmedgøres i forhold til fællesskabet, hvis dets videre skæbne afgøres ved lukkede topmødeforhandlinger mellem medlemsstaternes stats- og regeringschefer, der igen og igen laver ad hoc nødløsninger på store fælles kriser uden rigtig at involvere borgerne, Europa-Parlamentet og de nationale parlamenter i en fælles samtale om, hvordan vi kan reformere fællesskabet. I fremtiden bør EU blive bedre til at involvere borgerne. Det kan gøres på mange forskellige niveauer. Fra neden kan man satse mere på borgerting og borgerhøringer. Men vi bør også genåbne en debat om institutionelle reformer af EU.

Delors var af den opfattelse, at EU bør udvikle sig til en demokratisk politisk union. Han ville gradvist skabe en slags ”føderation af europæiske nationalstater”, fordi han erkendte, at EU ikke kan skabe fremdrift uden opbakning fra medlemslandene. Han var slet ikke fortalende for en europæisk superstat, der kan tvinge nationalstaterne til at makke ret, for han valgte tværtimod at formulere og finde en fælles politisk vilje i samarbejde med medlemsstaternes regeringer. Han søgte samarbejde og handling i en fælles europæisk koncert frem for at tvinge sin egen vision ned over hovedet på fællesskabet. Han kritiserede ofte EU’s demokratiske underskud og var varm fortalende for en udvidelse af Europa-Parlamentets beføjelser og inddragelse af de folkevalgte i EU’s beslutningsprocesser.

Problemet for ham var ikke kun magten, dvs. *kratos*, og at EU’s institutioner var for svage og manglede styrke. Det var også, at Europa manglede en *demos*, et folk med en stærk europæisk bevidsthed og følelse af at høre til i Europa. Det er ikke et problem, der kan overvindes fra den ene dag til den anden, så Delors arbejdede vedholdende for at skabe konkrete og pragmatiske fremskridt, der bragte fællesskabet lidt tættere på målet. Men hans vision var klar: ”Vi skal være stærke, hvis vi skal være generøse overfor hinanden, og vi må være stærke, hvis vi skal have noget håb om at overvinde de nationale fjendtligheder, der meget vel kan genopstå i Europa,” fastslog Delors.⁶⁴⁸ ”For at være generøs er man nødt til at være stærk, for at vise solidaritet må man være konkurrencedygtig. Men

det modsatte er også sandt. Der kan ikke være nogen holdbar økonomisk succes uden lighed i muligheder, social retfærdighed og alles deltagelse.”

HVAD SKAL HOLDE SAMMEN PÅ FÆLLESSKABET, NÅR ARKITEKTERNE DØR?

Den generation af pionerer, der efter Anden Verdenskrig tog det store skridt at lægge grundstenen til EF for længst er døet ud, og selv Delors-generationen af beslutningstagere, der efter Berlinmurens fald lagde grunden til Den Europæiske Union er ved at ånde ud. Så hvem kan bære den europæiske ild videre og skabe et fælles projekt for fremtiden, som borgerne kan føle noget for? Hvad skal drive dem? Hvad er målet? Det gamle traktatideal om ”en stadig tættere union” har for længst mistet sin magi, for hvad betyder det i praksis i 2020’erne?

Da Schuman, Monnet, Adenauer og De Gasperi i halvtredserne byggede kul- og stålfællesskabet var det et åbent oprør mod deres egne forældre og bedsteforældre, der havde drevet europæerne ud i rædselsfulde og ødelæggende krige om magten i Europa. Deres mission var klar: Aldrig mere krig i Europa og at overvinde nationalstaternes rivalisering, så Frankrig og Tyskland, Italien og Benelux-landene kunne forsone sig hinanden og opbygge et politisk projekt for de fælles interesser i Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, der senere blev efterfulgt af Euratom- og Romtraktaterne. Som den franske udenrigsminister Schuman sagde, handlede det om ”at række hænderne ud til vores fjender, ikke bare for at tilgive, men for at bygge morgendagens Europa.” Erfaringen med de totale krige fra 1914 til 1945 gav denne generation en ny forståelse af Europas eget historiske fald, og samtidig gav det dem en erfaring og en politisk motivation til at forestille sig en anden mulig fremtid, der kunne retfærdiggøre helt nye ideer og visioner.⁶⁴⁹

Den tyske kansler, Konrad Adenauer, mente ligefrem, at kul- og stålfællesskabet kunne ”ændre det europæiske menneskes tænkning og politiske følelse.” Måske er den vision ved at gå tabt i teknokrati og politisk krisemanagement på lukkede topmøder, hvor det mere handler om at administrere fælles problemer og navigere uden om nationale vetoer og koalitioner af uvillige, der enten vil spare, lave national grænsedragning eller siger nej til solidaritet og fælles løsninger i de store samfundskriser? I de sidste syv årtier er der sket ufattelig mange fremskridt i Europa, der har civiliseret forholdet mellem nationalstaterne og bygget konkrete broer og institutioner mellem de europæiske nationer og borgerne. I 2012 fik EU endda tildelt Nobels fredspris. Men kan vi stadig holde gejsten oppe, når både de oprindelige europæiske pionerer og senere generationer af traktatfædre alle er forsvundet, og ikke engang deres børn kan huske, hvad der egentlig drev de tidligere generationer?

Det er derfor Jacques Delors’ efterlysning af Europas hjerte og sjæl stadig er

så relevant for os her i 2020'erne. Den er måske endda endnu vigtigere, når de gamle europæiske institutionsbyggere alle er gået bort, og efterlader arven til alle os, der i de næste få årtier står over for den eksistentielle udfordring, at naturgrundlaget er truet af klimaforandringerne, og det haster med at handle i stor skala. Man skaber ikke en passion for fremtiden og for Europa ved blot at henvise til det indre marked, ØMU'ens konvergenskriterier, den finanspolitiske disciplin eller ved at slå borgere og politikere i hovedet med EU's traktat eller EU-domstolens afgørelser. Der skal meget mere til end gold jura og realpolitiske interesser.

I sine femten år som tysk forbundskansler har Angela Merkel stået i centrum af EU-forhandlingerne, hun har ofte vist europæisk lederskab, og hun har om nogen inkarneret forsvaret for den finanspolitiske disciplin. Hun agerer ofte pragmatisk for at finde et kompromis mellem de forskellige medlemslandes interesser, men hun forstår også, at der er brug for højere værdier for at binde fællesskabet sammen på tværs af generationer. Respekt for Europas diversitet og den daglige kamp for udvidelse af friheden under ansvar er nogle af de værdier, som hun har lagt stor vægt på. I en tale til Europa-Parlamentet tilbage i januar 2007 gav hun sit eget personlige bud på, hvad det er for en sjæl, der ligger bag EU-projektet. "Europas sjæl er tolerancen. Europa er et kontinent af tolerance," sagde Merkel, der også talte om Europa som "vores fælles hjem". Mange har søgt at definere Europas sjæl som mangfoldighed og enhed i diversitet, men for Merkel er det ikke tilstrækkeligt til at forene fællesskabet.

Europæerne har med Merkels ord måttet kæmpe i århundreder for at lære sig selv at blive tolerante.⁶⁵⁰ Men først måtte vi overvinde fortidens fald ned i had, destruktion, forfølgelser og ødelæggelser af hinanden og aktivt gøre oprør med den fortid. "Tolerancen er en krævende dyd. Den forudsætter, at man bruger både hjertet og fornuften. Den kræver noget af os. Alligevel må den på ingen måde forveksles med ligegyldighed eller laden stå til. Den tolerance, som vi har brug for i Europa, betyder ikke kun, at man afstår fra vold, for tolerancens Europa må kunne forsvare sig mod intolerancen," understregede Merkel. Her henviste hun til forfatteren Thomas Manns ord om at tolerance bliver kriminel, når den anvendes på ondskab. "Tolerance uden accept af intolerance er, hvad der gør os menneskelige. Europa må aldrig vise den mindste forståelse for intolerance, for vold begået af højrefløjs- og venstrefløjsextremister, for vold i religionens navn. Tolerancen dør, hvis ikke den beskytter sig imod intolerancen." Ifølge Merkel skal man ikke bare nøjes med at acceptere de andres "anderledeshed", men man bør "aktivt byde de andre velkommen i deres anderledeshed. (..)Vi er nødt til at se tingene fra de andres synspunkt. Hvorfor forsøger du ikke at gøre det en gang imellem? Det er et spændende eventyr at opdage rigdommen i vores kontinents diversitet ved at se det gennem øjnene på de mange folk i Europa."

EUROPA ER EN TANKE, DER HAR BRUG FOR AT BLIVE EN FØLELSE

Frontfiguren i den populære rockband U2, Bono, er en af de mange kunstnere, der har turdet at sætte ord på sine følelser for det europæiske projekt, og han synes, at der bør skrives flere sange om Europa og gerne under det blå flag med de gule stjerner. Det gør U2 i alt fald, når de spiller koncerter i Berlin, Paris, London og Barcelona. I 2018 skrev Bono et større essay, hvor han argumenterede for, at forskelligheden er selve essensen i det europæiske projekt, og de bør respekteres og kultiveres. ”Jeg elsker vores forskelligheder, dialekter, traditioner og særheder, denne ’humanitetens essens,’ skrev han.⁶⁵¹ Han erkendte dog samtidig, at der skal mere til for at holde projektet sammen.

Det er ikke nok blot at erkende forskellighederne. Vi skal også *føle* noget for Europa. ”Europa er en tanke, der har brug for at blive til en følelse,” hævdede Bono. Han fortalte, at han føler sig stolt som europæer, når han ”tænker tilbage til, da tyskerne bød velkommen til skræmte syriske flygtninge, og jeg ville have følte mig stoltere, hvis flere nationer også havde stillet op; jeg føler mig stolt af Europas kamp for at bekæmpe ekstrem fattigdom og klimaforandringerne; og, ja, jeg føler mig ekstraordinært stolt af Good Friday-aftalen, og hvordan andre lande har støttet Irland i grænsespørgsmålet.”

Det er ikke tilfældigt, at Bono nævnte Good Friday-aftalen, som EU stod fast på og forsvarede under Brexit-forhandlingerne i solidaritet med de historiske løfter, der var afgivet til irerne. For Bono føler stadig taknemmelighed for, at EU tilbage i 1998 spillede en nøglerolle som en af fredsmæglerne, der fik de forskellige irske og britiske nøgleaktører til at underskrive aftalen i 1998, der bragte freden til Nordirland. EU-medlemsskabet har for begge parter i den nordirske konflikt skabt en retlig tryghed og et større fællesskab, der kan rumme selv de nationale forskelle. ”At høre hjemme i Europa har gjort det muligt for os at blive en bedre, mere selvsikker version af os selv. Vi står en smule rankere blandt venner,” som Bono formulerer det.

Vi skal ikke stræbe efter ensartethed i Europa, men vi har brug for en ny form for demokratisk patriotisme, der ikke kun er national, men som også åbner op for en udvidet identitet og en fælles følelse af at høre til i Europa, at være europæer og at tage medansvar for at udvikle EU. Bono har med inspiration fra Winston Churchill talt om, at unionen bør bygge på ”en udvidet patriotisme”, hvor ”der kan være loyalitet i flerhed, identiteter i flere lag, og man kan være både irsk og europæisk, både tysk og europæisk, og ikke kun er enten-eller. Ordet patriotisme er blevet stjålet fra os af nationalister og ekstremister, som forlanger ensartethed. Men sande patrioter søger sammenhold frem for ensartethed. At bekræfte det, er for mig, det sande europæiske projekt.”⁶⁵²

Sammenholdet og følelserne for Europa skal stå deres prøve i krisetider, og her er der risiko for, at folk alligevel - trods alle de rørstrømske kærlighedserklæringer til det europæiske projekt - vender refleksagtigt tilbage til den gamle nationalstat, som de selv er vokset op i. Det vil vi undersøge nærmere i de følgende kapitler om de store fælles kriser og traumatiske erfaringer, som vi i Europa har været igennem i de sidste to årtier. Hver eneste krise tvinger os til at nytænke den måde, vi samarbejder på, og vi kommer under pres for at definere, hvem vi er, og hvad vi vil sammen. Det kræver helt sikkert et nyt sprog, der ikke bare pudser arvesølvet af og laver nye europæiske *narrativer* om de heroiske præstationer, som de første pionerer bag kul- og stålfællesskabet leverede for syv årtier siden. Der skal meget mere til.

DEMOKRATISK FORFATNINGSPATRIOTISME

Europa mangler ikke bare en sjæl og stærkere fælles følelser, men i allerhøjeste grad også et klart fælles politisk projekt for fremtiden, der giver mening for de næste generationer. Hvad er det, der kan samle europæerne og binde dem sammen på tværs af alle de mange forskelligheder? Er den eksistentielle klimakamp det nye projekt, der kan skabe en fælles mission for europæerne, der rækker ud over dem selv og deres hjemnation, men er det nok? Den tyske filosof, Jürgen Habermas, har efterlyst en europæisk forfatningspatriotisme, hvor vi gennem fælles demokratiske institutioner er med til at definere de fælles normer for det europæiske projekt.⁶⁵³ Kan endnu mere demokratisering af EU over tid føde en form for fælles europæisk patriotisme, der giver mening for borgerne, og som rækker ud over nationalstaten? Det er ikke sikkert. Uden et opgør med fortiden lader det sig næppe gøre. Og uden et fælles projekt for fremtiden, som samler borgerne i stedet for at splitte dem, vil det være svært om ikke umuligt.

”Lad os sige ja til patriotisme, som ikke er vendt mod andre. Lad os sige nej til overdreven nationalisme, som forkaster og foragter andre, ødelægger og leder efter syndebukke i stedet for løsninger, der muliggør et bedre samliv.”⁶⁵⁴ Sådan sagde Kommissionens formand, Jean-Claude Juncker, da han i september 2018 holdt sin årlige State of the Union tale til Europa-Parlamentet.

Man kunne ane en vis inspiration fra det essay, som Bono havde skrevet en måned tidligere, for Juncker refererede til sætningen om at stå rankere blandt venner. Det var en opsigtsvækkende tale, hvor Juncker forsøgte at tilbageerobre den patriotisme og de stærke følelser for territoriet, som nationalisterne normalt påstår, de har patent på.

Problemet med Juncker var, at han ikke var en samlende figur for europæerne. Vi har brug for samlende og karismatiske politiske ledere, der kan bygge bro over de mange forskelligheder, uenigheder og de fordomme, der ofte plager den

Europapolitiske debat. En del vælgere tænker sikkert på Juncker som Luxembourgs tidligere statsminister, der var med til at gøre det til et velsmurt skattely i hjertet af EU. Andre ser ham som inkarnationen af Kommissionens teknokrati, selvom han altid har været politiker ind til benet. Han var den første Kommissionsformand i historien, der blev valgt, fordi han havde været "Spitzenkandidat" ved Europa-Parlamentsvalget i 2014, og dermed kunne lede med en legitimitet, der udgik fra Parlamentet frem for Rådet. Juncker repræsenterer desuden den gode kristendemokratiske politiske tradition, der altid har forstået værdien af den sociale markedsøkonomi og at skabe store kompromisser med de socialdemokratiske partier i Europa. Uden dette historiske kompromis hen over midten var EU næppe blevet til det, fællesskabet er i dag.

Det var Junckers sidste State of the Union-tale som formand for Kommissionen, og det var på en måde hans politiske testamente til eftertiden. Han hovedbudskab var, at tiden for Europas geopolitiske suverænitet er kommet: "Den europæiske suverænitet fødes ud fra medlemsstaternes nationale suverænitet og erstatter den ikke. Ved at dele suveræniteten - hvor og når det er nødvendigt - kan vores nationalstater gøres stærkere." At suveræniteten udgår fra *staten* er ikke i samklang med ånden bag de store folkelige og borgerlige revolutioner. For det var borgerne, der erobrede suveræniteten fra den absolutistiske konge, der in persona og som Guds forlængede arm, havde absolut suverænitet til at herske indenfor territorialstaten.

Suveræniteten udgår fra de demokratiske borgere, der har indgået en fælles pagt i forfatningen, som de folkevalgte og statsmagten skal handle indenfor. Ja, nationalstaterne har suverænitet, men den udgår i sidste instans fra borgerne, og det er kun dem, der kan delegerer den videre til højere forsamlinger. Her er problemet, at EU stadig ikke har en rigtig demokratisk forfatning. Det er et blandingssamarbejde, der både har mellemstatslige og overnationale elementer, men demokratiet er ikke ført helt igennem. I EU dominerer nationalstaterne i Rådet stadig, selvom Europa-Parlamentet har fået medbestemmelse på de fleste EU-beslutninger. Det er et fremskridt, at det direkte valgte parlament kan optræde som en modvægt til de lukkede forhandlinger, der føres i Rådet mellem ministrene og mellem stats- og regeringscheferne i Det Europæiske Råd. Hvis der skal overdrages yderligere suverænitet til EU, må borgerne insistere på, at fællesskabet også lever op til de højeste demokratiske standarder.

Juncker hævdede, at man både kan elske sin nation og føle kærlighed til Europa - på en og samme tid: "Mit håb er, at vi vender ryggen til usund nationalisme og i stedet stræber efter en oplyst patriotisme. Vi må aldrig glemme, at det 21. århundredes patriotisme har to dimensioner: En europæisk og en national, uden at den ene udelukker den anden. Som den franske filosof Blaise Pascal sagde:

Jeg foretrækker, når ting går hånd i hånd. For at kunne stå på egne fødder, må Europa bevæge sig fremad i samlet trop. Kærligheden til Europa er uadskillelig fra kærligheden til dens nationer. Hvis du elsker din nation, elsker du Europa. Patriotisme er en dyd. Upågtet nationalisme er ofte giftig og løgnagtig.”⁶⁵⁵

Han sluttede af med en personlig kærlighedserklæring: Europa er ”mit livs kærlighed. Jeg elsker stadig Europa og vil gøre det resten af mit liv”. Det er sjældent at høre politikere sige det så direkte og entydigt. Hvor José Ortega y Gasset tilbage i 1949 klagede over, at man ikke kunne se Europa for nationalismens træer, forsøgte Juncker næsten 70 år senere at fortælle en anden historie. Hvor troskaben ikke bare handler om at bevare de gamle træer, men også at være tro mod sig selv som europæer. Ved konstant at forandre sig og at plante nye træer: ”Vi må forblive tro mod os selv. Lad os i dag plante de træer i hvis skygge, vores oldebørn kan vokse og leve i fred - hvad enten de stammer fra øst, vest, syd eller nord.”

FRIHED, KÆRLIGHED OG HUMOR

Når de politiske chefarkitekters storladne visioner bliver for rørstrømske, kan man nogle gange få lyst til at lovprise dem, der ”laver sjov med grandiose patriotiske følelser”, for det er ofte ”en af de bedste måder at holde dem nede på jorden, i samklang med de mangfoldige behov for kvinder og mænd.”⁶⁵⁶ Det kan være frigørende, når folk laver sjov, kritiserer og modsiger magthavere, hvis de bliver for salvesfulde og selvtilfredse. Eller hvis de påstår, at der ikke er noget alternativ. Det er der som oftest. Det skal der være plads til i et demokratisk samfund, for uden pluralisme mister demokratiet sin mening. I et pluralistisk og demokratisk samfund kan man søge at fremelske en levende, robust og fælles politisk kultur, hvor der er plads til modsigelse, stærke følelser, humor, oprørske tanker og bevægelser.

Martha Nussbaum har tænkt længe og dybt over dette. Hun er varm tilhænger af humor, især når den er frigørende. Men der er også situationer, hvor den kan kamme over. Hvor den bliver grovkornet og underminerer friheden for de andre. Hun mener f.eks. ikke, at det er i orden at fyre racistiske vittigheder af om Martin Luther King Jr., diverse mindretal eller udstødte. Har man magt og privilegier, bør man ikke sparke på de magtesløse ofre, for så handler man imod idealet om at respektere alle borgeres lige værdighed.

Alle demokratiske samfund må stræbe efter at forsvare sine idealer. I sin bog om de politiske følelser, fastslår Nussbaum, at det er bedre at invitere den anden indenfor end at tvinge sin mening igennem, når der opstår uenigheder om værdier og kultur. I livet kæmper vi alle for de værdier, vi tror på. Men selv når vi kæmper hårdt for, hvad vi tror på, bør vi behandle vores modstandere venligt og

respektfuldt, ikke fordømmende og paternalistisk. Det liberale og åbne samfund er pluralistisk, og det rummer mange forskellige politiske synspunkter, forskellige religioner såvel som nationale, etniske, sociale og seksuelle grupper. Som borgere skal vi - også for vores egen skyld - overholde de demokratiske spilleregler i et retssamfund og de rammer, der er givet i grundloven og i EU's unionstraktat.

Det er ikke nok at overholde den retsorden, der allerede findes. Der opstår hele tiden nye uenigheder og konflikter, der skal løses, og her er det vigtigt at opbygge demokratiske procedurer, som alle parter kan respektere. Man må også spørge sig selv, hvordan man kan indgå aftaler, der bringer parterne sammen, når man står midt i uforsonlige og hårde konflikter? Det sker ikke kun ved at referere til den traktat, lovbog eller forfatning, der allerede findes. Kampen for frihed, demokrati og retfærdighed er ikke allerede fuldbyrdet i en stor historisk sejr, for den er ufuldstændig og stadig på vej til at blive virkeliggjort mellem borgere, grupper og nationer.

Når man erkender, at der ikke er et absolut *er*, men at det er en proces og noget, der *bliver* til, ser alt anderledes ud. Så bør vi i gensidig respekt søge, det filosofen John Rawls kalder for, "en overlappende konsensus" om det, vi skaber sammen og kan føle os hjemme i.⁶⁵⁷ Det sker ikke bare ved højtidelige topmødeforhandlinger og retssager ved domstolen. Det sker også i poesi, musik, kunst, turistbesøg og andre kulturelle oplevelser. De, der har prøvet at arbejde i europæiske og internationale virksomheder med afdelinger i flere lande, hvor alle i værdikæden afhænger af hinandens indsats, føler måske en større solidaritet på tværs af grænserne. For når vi deler oplevelser med hinanden, knyttes vi tættere sammen, og så bliver det nemmere at formulere fælles idealer for det politiske samfund, som vi er en del af.

Martha Nussbaum mener, at vi bør "omfavne det ufuldstændige i vores stræben efter retfærdighed. Lige som personlig kærlighed og venskab er bedst, når de ikke vedrører et idealbillede af personen, men man i stedet omfavner hele personen med mangler og fejl, således er det også med kærligheden til en by eller et land. Den kryber under ens hud, den afskrækkes ikke af ufuldkommenhed, og derfor bliver det muligt for forskellige folk - hvoraf de fleste er utilfredse med realiteterne - at omfavne hinanden på mange forskellige og konfliktfyldte måder, og træde ind i en fælles fremtid."⁶⁵⁸ Det er i ufuldstændigheden og de små sprækker, at håbet om forandring og en ny begyndelse fødes. Eller som den canadiske sanger, Leonard Cohen, sang på sin Future plade i 1992, dengang Spotify og den digitale lyd ikke havde erobret verden endnu.

"Forget your perfect offering

There is a crack in everything (there is a crack in everything)

That's how the light gets in"

Den filosofi kan vi med fordel overføre til EU. I stedet for at se det som en fuldbyrdet union med en urokkelig unionstraktat - som en solid bygning uden

sprækker og fejl - er det bedre at se det som et ufuldstændigt samarbejde, der er i færd med at blive til. Vi kan lade lyset trænge ind gennem revnerne i den gamle bygning. Og i EU kan vi ved fælles anstrengelse skabe en overlappende konsensus og aftale konkrete reformer, der gradvist kan bidrage til at realisere de idealer og værdier, som er indlagt i unionstraktaten. EU har sikret store fremskridt og forsonet nationer, der tidligere lå i krig med hinanden, så de i dag samarbejder og udkæmper politiske kampe med hinanden i fredelige forhandlinger. Hvis man er uopmærksom, udskyder kritiske debatter og beslutninger, og der mangler politisk lederskab, øges risikoen for tilbageskridt. Så risikerer det fælles projekt at forfalde. EU er ikke et afsluttet og perfekt juridisk tempel, for det er en åben politisk kampplads, hvor alle parter skal give noget af sig selv for at få unionen til at hænge sammen og sikre fortsat fremdrift. Det er et skrøbeligt fælles projekt, der stadig kræver omsorg, og der skal investeres kræfter og penge i at forandre EU til det bedre, så vi bedre kan klare de store megakriser, der indimellem rammer fællesskabet.

DEL IV

DE FORBUNDNE
KRISER OG EUROPAS
METAMORFOSE

Kapitel 13

CORONACHOKKET OG DE MUTERENDE MEGAKRISER

Det er endnu ikke gået helt op for politikerne, hvor meget der er brug for dem. De kan ikke overlade samfundsudviklingen til markeds kræfterne alene. Det står klart, når man kigger på den kæde af globale megakriser, som Europa er blevet ramt af siden årtusindskiftet. Kriserne spreder sig som stadig større bølger i verdenshavene. Som på havet, når bølgerne mødes, kan der opstå både negative og positive feedback loops, som enten forstærker eller mindsker kraften i kriserne. De kan fremkalde uventede forandringer, som ingen havde set komme. De forbundne globale kriser går på tværs af landegrænserne, de fremkalder ydre chok, og de skaber et enormt forandringspres i de enkelte stater og i Europa som helhed. Og de kan mutere på overraskende måder.

Den største af megakriserne er klimakrisen, som vi var inde på i kapitel 1 og 2. Men den står ikke alene. Den kan blive forstærket og forværret af en række andre globale kriser, som har ramt os i de første par årtier af det 21. århundrede: Ressourcekrisen, sikkerheds- og terrorkrisen, finanskrisen, migrationskrisen, sundhedskrisen og demokratikrisen. Vi får brug for et stærkt politisk lederskab til at navigere uden om de farlige skær i det oprørte verdenshav. Vi kan ikke overlade vores skæbne til markedet alene og så håbe, at der på et tidspunkt bliver bedre vejr, og det globale marked finder en ny tålelig uligevægt. Virksomheder og investorer tænker først og fremmest på sig selv og deres egne interesser, og mange tænker alt for kortsigtet i kvartalsregnskaber til at løse store samfundsmæssige udfordringer og kriser, der i nogle tilfælde strækker sig over flere generationer. Heldigvis er flere fremsynede erhvervsledere begyndt at medtænke samfundshensyn i deres forretningsstrategi, og det er meget positivt, men alt for få på markedspladsen tænker på tværs og søger afbalancerede systemiske løsninger til gavn for hele samfundet. Uden ordentlig regulering kan markedsfejlene forværre kriserne. Derfor er der mere end nogensinde før brug for politikens genkomst.

Politikerne er magtesløse, hvis de forsøger at løse disse kriser alene indenfor nationalstatens rammer. Nationalstaten er alt for svag og lille til at gøre den store

forskel alene i forhold til megakriserne. EU har langt bedre muligheder for at bygge robuste forsvarsdiger, og ved at samarbejde kan medlemslandene udvikle intelligente politiske svar på de mange forbundne kriser. Størrelsen kan gøre en stor forskel på den globale arena.

Unionen opfører sig desværre stadig ofte som en lille politisk pygmæ i den globale jungle. Så længe vi er splittede indadtil i Europa, ender vi let som små kastebolde, når nye globale kriser rammer samfundet. Vi har ”brug for et EU, der virker”, som en klog politiker engang sagde til mig. Men i medlemsstaterne har den gamle garde af nationale politikere og embedsmænd stadig en forestilling om, at de bedst beskytter deres land ved at klamre sig til den nationale suverænitet uden at lytte til forandringens stemmer. De minder på en måde om den hjemrejsende græske kriger, Odysseus, der binder sig fast til skibets mast og putter ørevoks i sine sømænds ører for ikke at blive lokket af sirenerens skønne sang udefra, og som derpå sejler igennem det smalle stræde mellem et seks-hovedet monster, Scylla, og den enorme vandhvirvel, Charybdis. Som Odysseus håber de på, at de når hjem til suverænitets trygge havn, hvor alting er som før. De kalder det realpolitik. Men i realiteten er de hjælpeløse og magtesløse, når nationerne bliver ramt af de globale krisers kraftige bølger.

Hver gang der opstår større kriser, ændres udviklingen og rammevilkårene i mange nationer på en gang. Der er flere sårbarheder indlagt i det globale system, som altid befinder sig på kanten af kaos.⁶⁵⁹ Det ligner ikke Newtons gamle mekaniske fysik, men meget mere hvad den moderne kvantefysik lærer os. Efter den spekulative finansboble i South Sea Company brød sammen i 1720, mistede Sir Isaac Newton sin formue, hvorefter han udbød: ”Jeg kan beregne himmellegermernes bevægelser, men ikke menneskenes galskab.”

I stedet for at søge mod rationelle ligevægtstilstande, som de klassiske økonomer drømmer om, skal vi i den globale økonomi lære at navigere i et farvand, der er præget af permanente bølgeskulp og mange uligevægtstilstande. I stedet for en retlinet og logisk sammenhængende udvikling, skal vi vænne os til, at forandringer opstår i ikke-lineære spring, positive og negative feedbackloops, komplekse mønstre og til tider kaotiske systemforandringer. De spreder sig som kaskader i vildtflydende vandstrømme. Vi lever i komplekse systemer, hvor vi skal forsøge at styrke de mange relationer, der skaber mening mellem hinanden. Det ligner en levende dans uden dansere, som kvantefysikeren David Bohm ville have sagt.⁶⁶⁰ Men verden er fyldt med mennesker, der danser med, og som med deres handlinger og ikke-handlinger er med til at afgøre udfaldet. Politik kan gøre en stor forskel selv i komplekse systemer.

Det nytter ikke at løse finanskrisen, hvis ikke også man gør noget ved klimakrisen. For den kan udløse kaskader af andre kriser, der vil gøre den økono-

miske regning meget større i fremtiden og føre til nye krak på finansmarkedet. Som så rammer vores pensionsopsparring, blæser virksomheder omkuld og ryster samfundsøkonomiens grundstøtterne. Hvis klimakrisen får orkanstyrke, kan den få hundreder millioner af mennesker til at flygte fra ekstrem varme, tørke og oversvømmelser. Vi vil opleve massemigration i stor skala af dyr, planter og nye smittefarer. Andre sideeffekter kan blive globale sundhedsepidemier, fødevaremangel og sultkatastrofer, og sociale oprør. Det kan også udvikle sig til nye sikkerhedskonflikter eller måske krige om begrænsede naturressourcer og adgang til vand, der er vital for fødevareforsyning og industri.⁶⁶¹

Det er ufatteligt naivt, hvis politikere forsøger at bilde vælgerne ind, at de kan give dem absolut sikkerhed og bygge nationale dæmninger imod de globale udfordringer, som vil ramme ethvert land. I stedet gælder det om at opbygge mere robuste samfund, der også kan klare kommende kriser og forandre sig uden at blive væltet. Det er det, nogle eksperter med et fint ord kalder for *resiliens*. Et fremmedord for modstandsdygtighed, overlevelsessevne, robusthed og spændstighed. Vi skal skabe spændstige og robuste samfund, der giver os bedre chancer for at overleve og leve godt i fremtiden. Det er den spændende opgave, der ligger foran os.

For tyve år siden blev vi ramt af den første store chokbølge, nemlig den store sikkerhedskrise, der fulgte i kølvandet på terrorattentatet den 11. september 2001 og de efterfølgende terrorkrige. Inden vi var sluppet fri af frygtens mørke skygger, ramte endnu en kæmpebølge os med den globale finanskrisen i 2007 og 2008, der var delvist udløst af den gældsættelse, som fulgte i kølvandet på de kostbare krige mod terrorismen. Kriserne hænger sammen og muterer hele tiden. I slipstrømmen fulgte en lang hale af sociale og økonomiske sammenstød, der skabte øget politisk polarisering og siden spillede negativt over i udlændingebatten.

De sociale og økonomiske sår efter finanskrisen var i de fleste europæiske lande ved at være overvundet i 2013/14, men i 2015 blev kontinentet ramt af en ny stor bølge udefra. Det var migrationskrisen, der blev kaldt en eksistentiel krise for EU. De ydre grænser blev løbet over ende af mere en million flygtninge og indvandrere fra det krigsplagede Mellemøsten, Afghanistan og Afrika. Det førte til rejsning af de indre nationale grænseværn, så det hele var ved at mutere til en krise for EU's indre marked, den fri bevægelighed og Schengen-grænsesamarbejdet. Migrationskrisen vender vi tilbage til i kapitel 17, og som de andre kriser har den ført til store ændringer i det politiske landskab. Kriserne fletter sig ind i hinanden og forstærker hinanden. Det gør det også mere komplekst at løse dem.

De mange forbundne og muterende kriser har undervejs fjernet opmærksomheden fra andre presserende udfordringer, fordi regeringernes og politikernes tid og ressourcer ikke er ubegrænsede.⁶⁶² På grund af finanskrisen og migrationskrisen - men også krigen mod terror - blev klimakrisen længe fortrængt, som noget

vælgerne og dermed politikerne ikke bekymrede sig om. Og olieindustrien og andre industrielle lobbyister brugte mange penge på at sprede tvivl og misinformere. De mange års fortrængninger af klimaet betyder, at det bliver langt sværere og dyrere at gøre noget, end hvis man havde investeret i klimaomstillingen ti-tyve år tidligere. Der er konstant nye krisebølger, som kan bringe båden ud af kurs. Det så man i 2016, hvor EU blev ramt af Brexit-bølgen med Storbritanniens udmeldelse af EU. Den sag fjernede opmærksomhed og politisk energi fra løsningen af de andre forbundne kriser. Knap nok var Storbritannien efter tre et halvt års lange forhandlinger trådt ud af EU den 31. januar 2020, før fællesskabet blev ramt af den værste sundhedskrise nogensinde: Coronavirus pandemien.

Nogle forskere kom i de først måneder af krisen med dystre profetier om, at der i værste fald kunne dø op imod 40 millioner mennesker i verden, og det fik de politiske alarmsignaler til at blinke rødt. Det gik ikke helt så katastrofalt, men pandemien rystede alle. Globalt døde over 1,7 millioner mennesker i løbet af 2020, og i EU-landene var det 350.000. Næsten 15 mio. EU-borgere blev smittet, mens landene greb til hårde nedlukninger og nødforanstaltninger, der truede med at kaste hele Europa ud i en langvarig økonomisk depression, som kunne blive værre end selv finanskrisen.

I stedet for at gå i panik og miste modet i en kæderække af dystre fremtidsprognoser gælder det om at holde hovedet koldt, hver gang sådanne megakriser rammer fællesskabet. Ved at bruge vores sunde fornuft og opbygge et tæt samarbejde mellem myndigheder, organisationer og borgere kan man forkorte afstanden fra risiko til kriseløsning. Vi bør også have mod til at stille alle de kritiske spørgsmål. Kritiske spørgsmål er en invitation til at åbne den offentlige samtale. Som når journalistik er bedst. Med den kritiske refleksion begynder friheden til at finde nye svar på den udfordring, vi står overfor. Ikke at stille spørgsmål og bare at gøre det, de andre siger eller efterabe, hvad man plejer at gøre, kan føre til en søvngængeragtig vandring ind i fremtiden. I værste fald ender vi med at stå tilbage med skamfølelse over alt det, vi ikke turde, da tiden var inde til at reagere.

De mange kriser har sat EU under et historisk stort pres. Men kriser og ydre chok har også gang på gang ført til traktatreformer og nye EU-regler. Den forhenværende formand for Europa-Kommissionen, Jacques Delors - der i firserne lancerede visionen om et indre marked som et svar på firsernes økonomiske eurosclerosis - brugte engang den metafor, at EU minder om en cykel. Stopper man bevægelsen fremad, vælter cyklen. Der er megen sandhed i den metafor, som alle cyklister ved.

I dag ligner EU nok snarere en beskidt mountainbike cyklist, der kæmper mod elementerne for at komme fri af mudderet i et bakket terræn ude i skoven. Vi risikerer at fare vild, fordi brillerne dugger til, og det er svært at finde retningen

i uvejret, men vi holder os alligevel i gang. EU forandrer sig og udvikles i hver eneste krise, som fællesskabet bliver ramt af. EU bevæger sig ikke altid lige frem. Nogle gange bliver fællesskabet slået ud af kurs. Men det afgørende er, hvordan man politisk reagerer på kriserne. Fører de til handlingslammelse og splittelse? Går vi i panik eller anstrenger vi os for at finde et fælles svar på udfordringerne?

FORENET I KAMPEN MOD VIRUS

I globaliseringens tidsalder kan selv lokale kriser hurtigt forvandles til globale kriser, som får konsekvenser for alle lande på hele kloden. Coronavirus spredte sig fra Wuhan-provinsen i Kina, hvor den måske kom fra en flagermus, der havde inficeret mennesker via provinsens åbne kød- og fiskemarkeder. Kinas kommunistiske parti i regionen undertrykte først nyheden for at undgå, at panikken spredte sig. De var også bange for, at denne Covid-19 virus kunne inficere deres omdømme og skade Kinas økonomi, der er et af de vigtigste tandhjul i den globale økonomis integrerede værdikæder. Det var et totalitært forsøg på at censurere sandheden, men måske var de ansvarlige kommunistlederes bange for at ende som offentlige skamstøtter? De bildte sig ind, at de ved at undertrykke informationsstrømmen, selv kunne gå fri. Det fik fatale konsekvenser og alt blev meget værre. Det gør det normalt, når man vælger lukkethed over åbenhed i krisesituationer.

Reaktionsmønstret mindede lidt om den måde, som Sovjetunionens kommunistiske partisoldater reagerede ved Tjernoby-ulykken i 1986, hvor de lokale kadre først skjulte sandheden og misinformede borgerne, indtil det var for sent og den radioaktive stråling også ramte andre europæiske lande. I et globalt samfund kan man ikke længere undertrykke nyheder. Lukkethed er en dødsdømt strategi, der ikke alene kan koste mange menneskeliv og udsætte de vigtige politiske løsninger, men som også i sidste ende kan vælte regimer og økonomiske systemer.

Covid-19 var et antropologisk chok for Kina. Men også for verdensøkonomien. For den spredte sig til resten af verden, først via de steder i Asien og Europa, hvor der er stor koncentration af kinesiske immigranter og turister, og siden til andre europæiske lande via de turister og forretningsrejsende, der havde været i Kina. Det kommunistiske parti lukkede hele byer og regioner for at stoppe epidemien, mens verden så passivt. Den 30. januar 2020 kom meldingen fra Verdenssundhedsorganisationen, WHO, at det var en international nødsituation, men sundhedsmyndighederne i mange EU-lande håbede i februar og først i marts stadig på, at Covid-19 ville blive i Kina og nabolandene i Sydøstasien, så man selv kunne gå fri. De tog fatalt fejl og nåede derfor ikke at forberede sig i tide. Italien var det første europæiske land, der for alvor blev ramt.

Italien var det første EU-land til at lukke for al flytrafik fra Kina den 31. janu-

ar, og det skete samme dag, som man opdagede den første smittebærer i Italien med coronavirus. Meget tyder på, at denne virus var gået under radarskærmen i flere måneder. Men i foråret bredte smitten sig helt vildt. I løbet af få uger var landets sundhedssystem ved at bryde sammen, og de mange lig hobede sig op. Fra den 21. februar 2020 indførte flere kommuner i Lombardiet udgangsforbud, og den 8. marts lukkede regeringen først ned i Norditalien og kort efter blev resten af Italien sat i karantæne for at inddæmme Covid-19.

Smitten havde allerede spredt sig til dusinvis af lande, og det var som om, at myndighederne hele tiden var bagefter. Ikke kun i Kina og Italien, men alle steder, hvor smitten ramte. De danske sundhedsmyndigheder var som de fleste andre europæiske regeringer også længe om at reagere. Man skulle helt hen i anden uge af marts, før det for alvor gik op for regeringerne, at vi i løbet af få uger risikerede at havne i det italienske kaos. Italiens mange dødsfald, deres lidelse og det hurtige kollaps for deres sundhedssystem, der hurtigt spredte sig til Spanien, åbnede vores øjne for den erkendelse, at deres krise også snart ville være vores krise. Som formanden for Det Europæiske Råd, Charles Michel, erkendte, skabte tragedien i Italien - og siden i Spanien - en kollektiv politisk bevidsthed og offentlighed, der pressede resten af Europa til hurtigere at tage drastiske foranstaltninger: ”Formodentlig reddede Italiens offer liv i resten af Europa.”⁶⁶³ I den globale tidsalder er ingen kriser bare lokale. Alt flettes sammen. Globaliseringens mange positive gevinster bliver til nationale og lokale gevinster, men det bliver de globale onder og skyggesider også.

Den 11. marts besluttede Danmarks socialdemokratiske regering - med opbakning fra alle partier i Folketinget - sig for at lave en hård nedlukning af den offentlige sektor, bortset fra kritiske sundheds- og plejefunktioner. Politikerne overtrumfede i realiteten anbefalingerne fra de sundhedsfaglige rådgivere. Det var godt, for i kritiske samfundssituationer bør politikken have forrang. Dermed lykkedes det Danmark at undgå et Covid-19 kollaps som Italien. Danmark var ikke alene. Det var ikke en særlig dansk ”sonderweg”. De fleste EU-lande reagerede på samme måde, mens Sverige gik sine egne veje og valgte en mere liberal strategi uden at lukke store dele af samfundet ned. Fra den 13.-17. marts lukkede en stribe EU-lande også deres nationale grænser til nabolandene for at inddæmme smittefaren. Det skete ensidigt uden først at bede om lov til det hos Kommissionen. Mange af samfundets og det indre markeds vitale blodårer blev skåret over, mens patienten kæmpede for sit liv. Det var nærmest tragisk at se, hvordan alle EU-landene havde lukket deres grænser, da fællesskabets Schengen-samarbejde den 25. marts fejrede sølvbryllup for den historiske beslutning om at åbne de indre europæiske grænser og give borgerne fri bevægelighed.

EU’s statsledere indkaldte til virtuelle topmøder, og Europa-Parlamentet og

flere nationale parlamenter blev sendt hjem. Demokratiet blev ikke suspenderet, men det var i en nødstilstand eller gik virtuelt på Zoom og på andre digitale platforme. Alle var i alarmberedskab, måske bortset fra svenskerne som håbede på, at statens anbefaling til borgerne om at vaske hænder og holde afstand var nok til at stoppe epidemien. De holdt også plejecentre, fitnesscentre og restauranter åbne, og konsekvensen blev langt flere svenske dødsfald i forhold til befolkningen end i Danmark, Tyskland, Norge og andre lande, hvor regeringerne reagerede hurtigt og resolut. I Italien, Spanien og Frankrig indførte man endda skrappe isolationsregler for hele befolkningen, så kun sundhedspersonale og folk med samfundsafgørende funktioner måtte gå på arbejde. Det var ikke kun den europæiske bevægelsesfrihed, men nu også den nationale frihed, som statsmagten begrænsede.

Fundamentale frihedsrettigheder blev hældt ned ad brættet, men flertallet af borgerne accepterede statens beslutninger. De første uger var borgerne meget lydhøre. Børnehaver, skoler og universiteter lukkede på stribe, fodboldkampe blev spillet uden tilskuere og siden aflyst, store offentlige møder blev forbudt, lufthavne blev drænet for rejsende, mens byerne og deres gader og pladser en kort stund lignede spøgelseslandskaber, hvor næsten alt gik i stå og stilheden bredte sig. Den franske præsident, Emmanuel Macron, holdt endnu en patosfyldt tale til nationen og sagde, at Frankrig var i krig mod den farlige virus. Som andre europæiske regeringsledere opfordrede han til nationalt sammenhold: ”Når vi går i krig, så engagerer vi os fuldstændigt, vi mobiliserer sammen. I vores land ser jeg visse eksempler på splittelse, tvivl, hos alle dem, der ønsker at ødelægge dette land, hvor vi i stedet kun bør have en besættelse: at være forenet i kampen mod denne virus.”⁶⁶⁴

VI DELER HINANDENS SÅRBARHEDER

I de fleste lande rykkede vælgerne i de første nervøse kriseuger sammen om deres regeringsledere, og mange følte den bankende puls af en ny coronapatriotisme, hvor samfundssind og kollektive hensyn blev hyldet frem for markedet, profitøgen og fortidens stramme økonomiske disciplin. Under krisen opdagede vi, at det ikke længere var den kreative klasse og meritokratiske elite med de længste uddannelser, der stod i frontlinjen og fik samfundet til at fungere. Den gamle pyramide i samfundet blev vendt på hovedet. Sygeplejersker, portører, rengøringsassistenter, plejere, transportarbejdere, menige politifolk, udenlandske bærplukkere og medhjælpere i landbruget, butikspersonalet i supermarkedet og buschauffører fik samfundet til at fungere, og de passede deres arbejde samvittighedsfuldt, mens økonomer og jurister i administrationen og de akademiske lederjob blev sendt hjem til sikker isolation. Det var frontlinjepersonalet med de korte og mellem-lange uddannelser, der var krisens helte - sammen med lægerne naturligvis.

Velfærdsarbejderne, der tog sig af de syge, gamle og plejkrævende, de ufaglærte transportarbejdere, der bragte livsnødvendige forsyninger frem og alle dem i supermarkederne, der under krisen sikrede os mad på bordet, var bogstaveligt talt med til at sikre os vores overlevelse. Det var denne samfundsklasse, som den meritokratiske samfundselite før havde set ned på eller bare overset, når samfundskagen skulle skæres. Markedskræfterne havde heller ikke honoreret dem med en ordentlig løn. De havde ikke fået den fornødne anerkendelse og respekt for det vigtige arbejde, som de udførte. Men coronakrisen gav deres arbejde en helt ny værdi og værdighed. De blev set, fik samfundets anerkendelse og beviste, at de var dygtige til at organisere deres eget arbejde. De havde ikke brug for en kontrollerende hær af jurister og økonomer til at lægge deres arbejde i teknokratiske og disciplinerende arbejdsskemaer.

Krisen rejste reelt spørgsmålet, om ikke det var på tide at give de lavest lønnede en bedre løn og lade de privilegerede med de høje uddannelser og magtfulde positioner betale mere. For i krisen afhang samfundet af frontlinjearbejderne og ikke af dem med de dyreste biler, de største karrierer og de største egoer. De svageste og sårbare, der ofte ikke havde råbt særlig højt, blev sat på store prøver, og den meritokratiske elite måtte pludselig erkende, hvor afhængige de var af den såkaldte "bund" i samfundet. Eller som statsminister Mette Frederiksen sagde: "Vi beder de svageste om at være de stærkeste". Tiden var kommet, hvor eliten måtte vise ydmyghed og lægge selvgodhedens hovmod til side. De måtte erkende deres afhængighed af alle de andre på arbejdsmarkedet, som også har værdighed og fortjener anerkendelse. Uden samfundssind kan et samfund ikke hænge sammen.

Krisen åbnede for politikens genkomst. Regeringerne var nødt til at træde i karakter og træffe de svære beslutninger i stedet for at vente tålmodigt på lange ekspertudredninger og kommissioner til at komme med en færdig teknokratisk plan. Når der skal handles hurtigt, er vi afhængige af stærke og handlekraftige politikere, der tør vise mod og træffe en beslutning. Det gjorde den danske regering som flere andre EU-landes regeringer, da de besluttede sig for at lave en hård lockdown. De var pisket til at handle. For det var en farlig coronavirus, og ingen vidste, hvordan den kunne udvikle sig.

Vi stod overfor en ukendt og usynlig "fjende", der kæmpede guerillakrig med små inficerede dråber og sprang fra vært til vært, fra menneskekrop til menneskekrop, i lange eksponentielle smittekæder. Det var måske endda naturens hævn for, at menneskeheden havde trængt dyrenes naturlige habitat tilbage ved at fælde oceaner af skove og ekspandere menneskenes infrastruktur og byer fra Wuhan til Amazonas. Der var ikke tid til at filosofere og fordybe sig i de strukturelle årsager og anklage fortidens politikere for at have svigtet deres ansvar. Tiden var til handling. For tiden var ekstrem knap, og hver tabt uge

kunne koste tusindvis af medborgere livet.

Frygten i baghovedet var, at vi måske stod overfor en stor pandemi, der kunne måle sig med den spanske influenza i 1918, der dræbte millioner af mennesker. Forsigtighed og respekt for de grænser, som naturen - dvs. virussen - satte, blev en dyd. De libertære og letsindige, der plæderede for at sætte hensynet til økonomi og profit over hensynet til menneskeliv blev udstillet som kynikere eller lallende optimister, der gamblede med borgernes sikkerhed. Regeringerne var nødt til at satse på hård karantæne, isolation og minimering af menneskelig kontakt i store forsamlingssteder. Det var en kamp mod tiden. For der manglede masker, testudstyr og selv de mest udviklede sundhedssystemer som det danske var ikke gearret til at tage imod mange nye Covid-19 patienter og at lægge dem i respirator. Smittefarens steg eksponentielt, virussen muterede og spredte sig hastigt og myndighederne udsendte stadig skrappere meddelelser om at udvise maksimal forsigtighed.

Kindkys, håndtryk og kærlige blikke blev afløst af afstand, minimal kontakt og frygt for de mikroskopiske dråber, som en ikke identificeret smittebærer kan hoste op til to-tre meter gennem luften, eller måske efterlade på et håndtag, en dør, en elevatorknap eller et sæde i tog, busser og metro. Hvor tillid før herskede, var det nu mistillid og desinfektion med sprit, der blev den nye normalitet. Men i alt det, vi pludselig ikke fik lov til at gøre, opdagede vi også, hvad der er værdifuldt i livet, og hvad vi længes efter. Blikket på verden og forståelse af risici ændrer sig lynhurtigt i alle sociale relationer, når vores eget og vores elskedes liv pludselig bringes i spil.

Dem, der klarede det bedst, var især lande med stærke og velfungerende stater, der havde kollektiv handlekraft i forhold til Covid-19 pandemien og kunne få befolkningerne til at acceptere de drastiske foranstaltninger. Lande med mistillid til regeringerne, store uligheder, stor befolkningstæthed i byerne og masser af netværksaktiviteter klarede sig generelt dårligst. De angelsaksiske minimalstater fra Storbritannien til USA forsøgte længe at banalisere truslen, som om de ikke forstod, at Covid-19 også var en trussel for deres ø-samfund. I den globale økonomis tidsalder kan intet menneske - og slet ikke stats- og regeringscheferne - beskytte sig bag en national grænsemur. For alle nationer er forbundet og afhængige af hinanden. Vi deler hinandens sårbarheder.

I 2020 var vi alle henvist til den sårbarhed, som coronavirussen havde afsløret i midten af det globaliserede samfund. Sårbarheden handlede også om menneskets forhold til naturen, hvor vi som mennesker har koloniseret og trængt naturen i defensiven i takt med globaliseringen, intensiv landbrugsdrift, minedrift, industrivirksomhed og byudvikling. Covid-19 var naturen, der slog tilbage, og det var slet ikke første gang. Omkring 60 pct. af nye smittefarer stammer fra dyr, og næsten trefjerdedel af dem kommer fra vilde dyr.⁶⁶⁵ Smitte fra HIV/AIDS, SARS, Ebola

og Covid-19 har alle været forbundet til handel og jagt på vilde dyr, hvor sygdomme er hoppet fra dyr til mennesker. Menneskers sundhed og naturens sundhedstilstand er i dag tæt forbundet med hinanden, og coronavirussen var endnu en påmindelse. Voksende klimaforandringer og tab af biodiversitet, rummer reelt ”en alvorlig risiko for den menneskelige sundhed i den nærmeste fremtid.”⁶⁶⁶

Når vi rammes af store kriser, søger vi efter svar, og vi trækker på den akkumulerede viden og oplevelser. Nogle af disse oplevelser stammer fra katastrofefilm i biografen og på tv. Susan Sontag skrev tilbage i 1965 et essay, *The Imagination of Disaster*, at katastrofefilm giver os mulighed for at ”deltage i fantasien om ens egen død”, der også handler om muligheden for ”destruktionen af hele menneskeheden.” I legen med fantasien og i bearbejdelsen af vores værste frygt, selve udslettelsen af menneskearten, lærer vi også noget om os selv. I bedste fald tilegner vi os nogle ekstra instrumenter til at håndtere kommende kriser.

I Steven Soderberghs film, *Contagion*, er hovedpersonen, Beth (Gwyneth Paltrow), på rejse i det kosmopolitiske Hongkong, og den sidste aften tager hun på en restaurant i Kowloon, spiser en ret med svinekød, bliver fuld og tager på kasino. I lufthavnen spiser hun skødesløst peanuts. Så hun smitter mange undervejs uden at vide det. På rejsen tilbage til USA dropper hun forbi Chicago, hvor hun elsker med en gammel kæreste. Sygdomssymptomerne er endnu ikke synlige, og så rejser hun hjem til sin familie i Minneapolis. Derefter går det stærkt. Hun viser sig at være alvorligt syg, og manden (Matt Damon) kører hende på hospitalet. Få timer senere ligger hun død på hospitalet. Det er ikke bare en almindelig influenza, men MEV-1 virussen, der har spredt sig fra et madmarked i Hongkong. Paltrow er patient nul. Fra hende spreder smitten sig globalt i et tempo, der blæser alle bagover, myndighederne kan slet ikke følge med, og folk går i panik. 26 millioner mennesker dør, inden filmen forløses og får sin *happy end* med opfindelsen af en vaccine. I god tråd med så mange klassiske Hollywood-film er det en ensom helt, lægen Dr. Ally Hextall (Jennifer Ehle), der bryder reglerne, stikker kanylen i sit eget lår og opfinder den vaccine, der redder verden. Hextall er samtidig inkarnationen af klinisk videnskab, der humaniseres via den kvindelige sensibilitet i det empatiske kys, som hun giver sin inficerede far, inden hun stikker vaccinen i ham.

SVIGTEDE EU?

I foråret 2020 havde verden ingen effektiv vaccine imod Covid-19 og dens hastige mutationer. Regeringerne burde have forberedt sig på, at en sådan pandemi-krise kunne opstå. Førrende epidemiologer havde længe advaret om risikoen for en ny pandemi med coronavirus, men regeringerne bildte sig ind, at det nok ville gå over, som det også skete efter en kortvarig opblussen af SARS i 2003.

Mønsteret gentog sig ved svineinfluenza-pandemien i 2009 og 2010. Efter begge kriser var der medicinalvirksomheder, der forskede i vacciner mod coronavirus, men fordi pandemien efterhånden skrumpede ind, tørrede forskningsbevillingerne snart ud, og regeringerne flyttede opmærksomheden over til andre sager. Glemslen og fortrængningerne fulgte. Alle tænkte for kortsigtet i stedet for at investere forskningspenge i udvikling af nye vacciner og at opbygge et ordentligt nødberedskab med fælles lagre.

Efter pandemien var det klart, at vi ikke længere bør gamble på at skære lagrene ned til et minimum. Just-in-time økonomien rummer for stor sårbarhed. Vi får også brug for mere modstandsdygtighed og større lagre i fremtiden. Vi skal til at opbygge en just-in-case økonomi, hvor der sættes flere penge af til at investere i samfundets og virksomhedernes robusthed. Og vi skal hurtigt dele viden om nye typer virus på tværs af grænserne og lave åbne forsknings samarbejder, for det kan accelerere udviklingen af nye vacciner. Det var en imponerende præstation, men netop takket være hurtig deling af information om Covid-19 virussen og samarbejde mellem forskere fra mange forskellige lande lykkedes det flere forskellige selskaber på kun 10 måneder at udvikle en effektiv vaccine, hvor det normalt tager 10 år. Det var et fantastisk eksempel på massekollaboration på tværs af grænserne og åben datadeling. Ironien er, at vi med fordel kan lære af den måde, som en virus arbejder på. ”Virusser opererer som en sky af mutanter - en sværm af mutanter”, som Ramon Lorenzo Redondo, fra Northwestern University forklarede til magasinet, *The Atlantic*.⁶⁷ Hastighed, åben datadeling og tæt samarbejde er afgørende for succes. Vi skal i Europa lære at arbejde som en sværm af mutanter for at bekæmpe den slags udefrakommende trusler, der hele tiden muterer, antager nye former og spreder sig fra vært til vært for at nedkæmpe den enkeltes immunforsvar og siden hele samfundets.

Der var hårdt brug for samarbejde, deling af viden og mere hastighed i foråret 2020. Sundhedsmyndighederne i Europa manglede på det tidspunkt helt basale ting som masker og værnemidler, fordi man efter flere års velfærdsnedskæringer havde reduceret sine lagre til et minimum. Regeringerne havde for at spare penge satset på just-in-time leverancer af masker og værnemidler fra Kina, som man havde vænnet sig til at gøre i globaliseringens tidsalder. Men pandemikrisen var så voldsom, at al normalitet forsvandt. De gamle forsyningskæder brød sammen, mens havne og lufthavnene lukkede, og arbejdere i Kina blev hjemsendt. Det var en nødsituation. Der var panik. Alle nationer så ud til at tænke på sig selv først. I første fase blokerede regeringerne i Tyskland, Frankrig, Belgien, Tjekkiet, Ungarn og Portugal for eksport af medicinsk udstyr til nabolande, hvilket udstillede nationalegoismen. Det var den instinktive os-først mekanisme, der herskede.

Det var særligt pinligt, da et desperat Italien den 28. februar indtrængende

råbte efter hjælp og medicinsk udstyr fra de andre medlemslande og aktiverede EU's civile beskyttelsesmekanisme. Men italienerne blev mødt af larmende tavshed. Ingen af partnerne svarede på henvendelsen, og først da Kina den 12. marts sendte et hold læger med værnemidler og respiratorer til Italien, begyndte andre EU-lande at se, hvor skamfyldt det var. De var sikkert også bekymret over, at Kina benyttede chancen til at lave et propagandastunt for at promovere fremtidens silkeveje fra Kina til Europa som led i sin geostrategiske ekspansion. Kineserne forsøgte at trække Italien, Grækenland og sydøsteuropæiske lande tættere på Kina.

Dagen efter trådte EU's største land, Tyskland, endelig frem på scenen og viste sit europæiske samfundssind ved som det første at sende en million masker til Italien og siden fulgte tyskerne op med medicinsk nødudstyr til Italien og nabolandet Østrig. De tog imod patienter fra nabolande. Intet andet land kunne matche den solidaritet, som tyskerne viste under krisen. Siden fulgte andre lande som bl.a. Østrig, Tjekkiet, Frankrig efter. Nogle kom dog først Italien til undsætning flere uger efter, at den russiske præsident, Vladimir Putin, også havde sendt militære transportfly fyldt med læger og medicinsk udstyr til Italien, "From Russia with Love". Den danske regering var de sidste til at sende hjælp, og man skulle helt hen til den 8. april, før Danmark sendte nogle ubrugelige og aflagte respiratorer fra forsvarret, som italienerne dog ikke kunne bruge. Det gjorde det blot endnu mere pinligt.

Det nyttede ikke at sidde og gøre krisen til en skønhedskonkurrence mellem nationalstaterne, om hvem der er bedst, klogest og hurtigst. Det var på en måde moralsk forkasteligt at sidde og pege fingre ad de andre, for alle landes regeringer havde forbandet travlt med at redde sine egne borgere. Det var også, hvad regeringerne var valgt til. Krisen afslørede, at alle nationalstater og regeringer stod totalt uforberedte og begik mange fejl undervejs. Under coronakrisen havde EU det problem, at EU formelt set ikke har kompetence til at gribe ind på sundhedsområdet, for i unionstraktaten er det nationalstatens kompetence. Så da EU's Centre for Disease Control den 26. januar 2020 advarede medlemslandene om, at der var en sandsynlig og betragtelig risiko for Covid-19-smitte inden for EU's grænser, og at medlemslandene burde tage forholdsregler imod smittespredning, valgte mange medlemslande at overhøre det.⁶⁶⁸ Få dage efter takkede de fleste nej, da Kommissionen tilbød dem at fremskaffe værnemidler, respiratorer og testudstyr.

I stedet for at samarbejde og erkende, at nationalstaten ikke kan det hele selv i et globaliseret risikosamfund, hvor sårbarhed og smittekæder spredes hurtigt over landegrænserne, tabte man kostbar tid til at forberede sig på krisen. EU kunne have gjort en forskel i forhold til at sikre værnemidler, men fik ikke lov. Det skete for sent. Nationalstaterne trak en grænse og var mere optaget af at bevare magten og kontrollen på egne hænder. Først da skigæster og andre turister

kom tilbage til hjemnationen, og smittekæderne spredtes, begyndte de danske sundhedsmyndigheder at tage den globale risiko alvorlig, som man først undervurderede. I de første kritiske uger blev Kommissionen fanget på det forkerte ben, for man var optaget af mange andre store sager fra Brexit til situationen i Vestbalkan. Samarbejdet var ikke smidigt mellem medlemsstaterne, der var mest optaget af at løse deres egne problemer først.

Overalt så man coronapatriotismen blusse op i Europa. Men afslørede krisen, at nationalstaten sejrede, og at EU fejlede? Så simpelt er det ikke. Fra midten af marts, hvor medlemslandenes regeringer begyndte at indse faren, var EU-institutionerne også helt oppe i omdrejninger. Faktisk var de på flere punkter hurtigere end sundhedsmyndighederne i den amerikanske forbundsstat. Kommissionen gav penge til at oprette nødlagre og indkøbe medicinsk udstyr. EU brugte 80 mio. euro på at beskytte den tyske vaccinevirksomhed, CureVac, mod at blive overtaget af amerikanerne. Historien om CureVac er i sig selv fascinerende, for 6 år tidligere havde Kommissionen faktisk givet denne biopharmavirksomhed 2 mio. euro i startkapital til at søsætte en helt ny innovativ måde at udvikle vacciner på. Dengang i 2014 vidste ingen, at CureVac en dag ville blive en af de pionérvirksomheder, der seks år senere ville producere mere end 400 mio. vaccinedoser til de europæiske borgere.⁶⁶⁹ Så det var også historien om, hvordan man med fremsynet erhvervs- og innovationspolitik nogle gange kan høste langt større frugter i fremtiden. Det var et vigtigt strategisk signal, at Kommissionen midt under coronakrisen trådte i karakter og beskyttede den innovative virksomhed imod det amerikanske opkøbsforsøg. Europæerne måtte stå sammen i krisen. Og det skete på mange forskellige måder.

Den Europæiske Centralbank (ECB) lancerede også et stort program for 1350 mia. euro til at foretage støtteopkøb af stats- og virksomhedsobligationer under coronakrisen, og centralbankens chef, Christine Lagarde, sagde, at der "ikke er nogen grænser" for bankens vilje til at forsvare euroen. I midten af marts indførte Kommissionen undtagelsesregler, som gav medlemslandene lov til at give statsstøtte til nødstedte virksomheder under krisen, og man suspendede samtidig alle krav til EU-landene om at holde sig indenfor de skrappe budget- og gældskrav i ØMU'en. EU gav grønt lys for en historisk bølge af statsstøtte og hjælpepakker for flere tusinde mia. euro ude i medlemslandene. Under krisen kastede medlemslandene uden risiko for sanktioner over 4 pct. af deres nationale bruttonationalprodukt ind i redningsplaner for virksomheder, lønmodtagere og andre ofre for coronakrisen.

Alle var klar over, at man var nødt til at gøre noget stort. I stedet for at gentage fejlene fra finanskrisen og tvinge alle medlemslande til at rette ind efter ØMU'ens stramme krav for budgetunderskud og offentlig gæld. Man stod midt

i det, der truede med at blive den største økonomiske krise i 100 år. Det var ikke nok, at de enkelte nationalstater lavede nationale hjælpepakker. Der var også brug for en fælles koordineret europæisk stimulus-koncert, hvis Europa skulle undgå en langvarig krise.

Den 26. marts blev der afholdt et dramatisk EU-topmøde, hvor alle kiggede ned i en fælles afgrund. Mødet var præget af store spændinger med hårde konfrontationer, og stats- og regeringscheferne var ude af stand til at finde et kollektivt svar. Mens sydeuropæerne efterlyste en stor Marshallplan i EU for økonomisk genopretning efter krisen, var en hård sparebånd - Holland, Østrig, Danmark og Sverige - afvisende overfor at give flere penge til EU's budget eller optage EU-lån for at give tilskud til Italien og de andre coronaramte lande. Det fik de sydeuropæiske lande til at fare i flint. Portugals socialistiske regeringschef, Antonio Costa, kaldte det "afskyeligt" og udtryk for "smålighed", at den hollandske finansminister sad og kom med moralske belæringer om, at de sydeuropæiske lande burde have opbygget en større "finansiel buffer" efter finanskrisen. Holland var mere optaget af budgetdisciplin end af at vise solidaritet og hjælpe Italien, Spanien og andre lande med at bekæmpe coronakrisen.

Italienske borgmestre indrykkede et opråb i den tyske avis *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, hvor de ikke undlod at gøre opmærksom på, at Holland er et skattely og i årevis har taget ressourcer fra andre store europæiske nationer. De udstillede hollændernes dobbeltmoral. Den hollandske moralisme uden skatteyd eller solidaritet overfor de svageste i fællesskabet og ofrene for coronavirus, virkede mere som de selvtilfredse farisæeres korstog. Økonomer kunne samtidig dokumentere, at siden finanskrisen havde Italien faktisk ført en strammere budgetpolitik end selv Holland og Tyskland, hvis man kiggede på deres nettoudgifter eksklusiv gamle lån. Så hvem havde egentlig den moralske ret til at belære de andre? Grundspørgsmålet var dog dette: Er man parat til at vise europæisk solidaritet, når lande som under coronakrisen væltes omkuld af store bølger, som de ikke selv er herrer over, eller er man kun med i EU for sin egen snævre egeninteresses skyld? Hvis det er det sidste, har man ikke forstået meningen med EU.

Efter topmødet kom den italienske ministerpræsident, Giuseppe Conte, med et nødråb, som mange europæere følte ramte den helt rigtige tone i tiden: "Jeg føler smerten i det gabende hul, som denne nation oplever," sagde han. "Bag tallene er der navne og efternavne, livshistorier og knuste familier. Den italienske nation lider. (..) Hvis Europa ikke er klar til at løfte denne opgave, risikerer det europæiske projekt at miste hele sit *raison d'être* i borgernes øjne." En meningsmåling udført af opinionsinstituttet Kantar for Europa-Parlamentet blandt 21.804 vælgere i 21 medlemslande viste, at 57 pct. af europæerne ikke var tilfredse med solidariteten mellem medlemslandene.⁶⁷⁰ I Italien og Spanien var det

kun henholdsvis 16 og 21 pct. af vælgerne, der var tilfredse med den solidaritet, som de andre medlemslande viste. Hele 52 pct. af de europæiske borgere udtrykte utilfredshed med EU's indsats, men hele 69 pct. af vælgerne mente dog samtidig, at EU burde have flere kompetencer til at bekæmpe sundhedskriser som coronapandemier. Kun i Sverige og Tjekkiet var der ikke flertal for at give EU mere magt på sundhedsområdet.

Regeringerne var under hårdt pres. Ikke kun fra vælgerne, men også fra markedet. På finansmarkedet begyndte pessimismen at brede sig i slutningen af februar 2020, og den voksede i vilde infektionsramte kaskader i marts 2020. Det var ikke en eller anden dystopisk serie på Netflix eller et virtuelt spil. Det var virkelighed af den hårde slags, der chokerer og får panikken til at brede sig. En global pandemi, som truer millioner af menneskeliv, får regeringer til at gribe til nødretslove, skaber mistillid mellem mennesker og lammer den globale økonomis nervesystem og lukker lande ned for samkvem og handel med omverdenen. Kurserne styrtdykkede, oliepriserne raslede ned, flyselskaber afflyste tusindvis af fly, turismen kollapsede og gældsgearedede virksomheder begyndte at komme i betalingsproblemer.

De globale værdikæder fra Kina og resten af verden var i karantæne eller hårdt smitteplagede. Gældsgearedede virksomheder - som siden finanskrisen i 2008 havde søgt at ekspandere på ryggen af de rekordbillige lån fra bankerne - risikerede at krakke og trække de globale finansinstitutioner med sig ned. Og med det hele verdensøkonomien i krise, der måske kunne blive endnu værre end den sidste globale finanskrisen. Det var igen historien om de forbundne kriser, der i negative feedbackloops forstærker hinanden og vender tilbage med endnu større kraft. En sundhedskrise, der fører til en økonomisk krise, der bliver til en gældskrise og kan bryde ud i finansiel systemkrise. Og summen af disse kriser kan forstærke den politiske ledelseskrisen i EU, der bliver så betændt, at den truer med at sprænge fællesskabet indefra. Alt var i spil. Det hastede med ambitiøse svar.

ET HISTORISK KOMPROMIS

”Vi må gøre alt, uanset hvad det kræver”, lød det fra en stribe stats- og regeringsledere - fra Spaniens Pedro Sánchez til Giuseppe Conte, Emmanuel Macron og Angela Merkel. Den 9. april blev eurogruppen enige om et første skridt: Det blev en lånepakke på i alt 540 mia. euro, der skulle gives som lån fra den europæiske stabilitetsmekanisme og den europæiske investeringsbank, samt via tilskud fra en SURE-fond til de arbejdsløse. Men i USA kastede Kongressen langt større redningspakker på bordet for flere tusinde mia. dollars, for at berolige de oprørte markeder og holde en hånd under økonomien. Europa måtte følge trop, inden et stigende rentespænd væltede det gældsatte Italien for siden at true euroens

sammenhængskraft. Der var enormt meget på spil. Emmanuel Macron sagde i et stort interview til avisen Financial Times, at tiden var kommet til ”at tænke det utænkelige”. EU stod i et sandhedens øjeblik, der ”må afgøre, om Den Europæiske Union er et politisk projekt eller bare et markedsprojekt. Jeg tror, at det er et politisk projekt... Vi har brug for finansielle overførsler og solidaritet.”⁶⁷¹

Den 18. maj lancerede Macron og Merkel et fælles fransk-tysk udspil, der var et historisk nybrud. De foreslog, at EU med dækning i medlemslandenes bidrag til EU-budgettet skulle optage et fælles EU-lån for 500 mia. euro til en midlertidig genopretningsfond, som skal give tilskud til de lande, der er hårdest ramt af coronavirusen. Det var en kopernikansk vending, for Merkel og Tyskland accepterede nu at optage fælles EU-lån. Tyskerne var desuden villige til at udvide EU-budgettet for at betale de løbende afdrag og renter på de nye EU-lån. Hidtil havde tyskerne hårdnakket afvist sådanne ideer af frygt for, at det kunne føre til, at tyske skatteydere må hæfte for andre landes finanspolitiske løssluppenhed. Men Merkel trådte på speederen. Fonden skulle sikre, at EU ikke endte i en langvarig og dyb økonomisk krise, og det var også i tysk egeninteresse, for den tyske bilindustri og andre eksporterhverv er dybt afhængige af eksport til andre EU-lande.

Mercron-planen lagde ikke kun op til mere solidaritet, men foreslog også, at EU skal styrke sin strategiske suverænitet indenfor nøgleteknologier, industri-samarbejde og sundhed. Det var bl.a. for at imødegå risikoen for, at Kina igen købte Italiens og andre sydeuropæiske landes havne og infrastruktur op, sådan som kineserne havde gjort efter finanskrisen. Ikke siden François Mitterrands and Helmut Kohls dage har de to landes ledere lanceret så vidtgående reformforslag. Mercron-planen fik straks støtte fra de sydeuropæiske lande, men de fire lande i sparebanden - Holland, Østrig, Sverige og Danmark - afviste at udvide EU-budgettet og at hæfte for fælles EU-lån, der skulle udbetales som tilskud til kriselandene. De tænkte mere på deres egne skatteydere og vælgere indenfor nationalstatens rammer frem for at vise europæisk solidaritet og optage fælles EU-lån til at hjælpe de nødstedte ud af krisen.

Hvis briterne stadig havde siddet med ved forhandlingsbordet i EU, kunne sparebanden med Storbritannien - og måske Finland på slæb - let have kastet grus i maskineriet. Men forhandlingsspillet i EU var ændret efter briternes farvel, og det opdagede sparebanden for sent. Man kom yderligere på hælene, da Europa-Kommissionen efter det fransk-tyske udspil foreslog at optage fælles lån for op til 750 mia. euro, hvor to tredjedel skulle udbetales som tilskud til medlemslande, som var hårdest ramt af coronakrisen og kun 250 mia. euro skulle gives som lån. I Kommissionens genopretningsplan, der blev døbt *Next Generation EU*, var den grønne omstilling i centrum. Ideen var at få mest mulig for pengene og løse to kriser på en gang. Men i Det Europæiske Råd satte sparebanden hælene i, de

forsøgte at barbere fonden ned og sagde nej til at give tilskud til Sydeuropa, mens de krævede både besparelser og større nationale rabatter på EU's flerårige budget.

Det var paradoksalt, for netop Danmark, Holland, Sverige og Østrig var nogle af de lande, der kunne vinde allermest på at sætte turbo på den grønne omstilling, da de i forvejen er langt fremme og har virksomheder, der kan levere mange af løsningerne. Mette Frederiksens socialdemokratiske regering måtte i juni 2020 - efter pres fra sine støttepartier i Folketinget, SF og Radikale, der også fik opbakning fra de konservative - opgive sin hårde sparekurs og vise større imødekommenhed overfor at optage fælles lån over budgettet og udbetale en del som tilskud.

Det var reelt to skoler, der stod overfor hinanden. De første forstod, at man var nødt til at låne for at investere sig ud af krisen. De sidste fulgte en ordoliberalistisk strammerkurs, men de havde mistet deres gamle støtte fra Tyskland. Merkel havde erkendt, at EU befandt sig i en eksistentiel krise, der truede med at rive samarbejdet og det indre marked midtover. Derfor ville Tyskland hellere søge kompromisser i Bruxelles end at varetage sine egne kortsigtede nationale egeninteresser. Merkels europæiske Tyskland havde forstået, at magtbalancen efter Brexit var rykket mere mod syd end mod nord, så det var også en kølig realpolitisk analyse af, hvordan EU holder fremdriften midt i en krise, der truer fællesskabets sammenhængskraft.

Merkel kaldte selv pandemien for den største udfordring i EU's historie og sagde, at den viste, hvor sårbart det europæiske projekt stadig er. "De første reflekser, inklusiv vores egne, var snarere nationale og ikke europæiske. Det var, uanset hvor gode grunde der måtte have været, frem for alt ufornuftigt. En global pandemi kræver fælles international handling og gensidig støtte," fastslog hun i en tale til den tyske forbundsdag.⁶⁷² "Vi må ikke lade pandemien få økonomierne i EU's medlemsstater til at drive fra hinanden og derved svække det fælles indre marked, der er et europæisk kerneelement. (..)Vi skal heller ikke være naive. Anti-demokratiske kræfter, radikale og autoritære bevægelser venter bare på en økonomisk krise, som de kan udnytte politisk. De venter blot på at skabe social uro og sprede usikkerhed."

Det var et kritisk øjeblik for unionen, og det kunne blive fatalt, hvis ikke man lykkedes at bygge bro over uenighederne. Merkel og Macron viste det nødvendige lederskab. Den 21. juli - efter næsten fire dages topmødeforhandlinger - blev stats- og regeringscheferne i de 27 medlemslande enige om et historisk kompromis om at optage et fælles EU-lån på 750 mia. euro til den nye Next Generation fond, og man fastlagde et langsigtet EU-budget for 2021-2027 på 1074 mia. euro. Hele 30 pct. af pengene går til en styrket klimaindsats. Det fælles EU-lån skal betales tilbage over det almindelige EU-budget - over tredive år frem til 31. december 2058 - og alle medlemslande hæfter for deres andel af budgettet. EU

vil løbende søge at skaffe sig flere egne indtægter ved at indføre nye EU-afgifter. På topmødet blev man enige om en fælles plastikafgift, og man vil arbejde for at indføre klimaafgifter, digital skat og måske en finansiel transaktionskat.

En tredjedel af de samlede budget- og fondsbevillinger på i alt 1824 mia. euro over syv år vil gå til klimainvesteringer - det vil sige cirka 78 mia. euro fra EU om året. Det er et fremskridt i forhold til den Green Deal, som blev fremlagt før coronaviruskrisen. Men der var også en del tidsler i topmødeaftalen. Sparelandene fik hver især større rabatter på EU-budgettet, og de fik nedsat den andel, der udbetales som tilskud fra de oprindelige 500 mia. euro til 390 mia. euro. Men det havde en høj pris. For at finde et kompromis barberede man derfor en række fremtidsorienterede budgetposter som forskning, digitalisering og dele af klimaindsatsen, inden sparebanden accepterede den samlede pakke. Det fremsynede Horizon Europe forsknings- og innovationsprogram, som Kommissionen oprindeligt havde lagt op til skulle have knap 95 mia. euro i den syvårige budgetperiode endte med at blive beskåret med næsten 20 pct., inden sparebanden fik sin vilje. I praksis skød de sig selv i foden, for de hører selv til de lande, der har stor fordel af Horizon-programmet.

Unionen kunne derfor ikke tage et så stort spring frem med den grønne omstilling og innovationspolitik, som Kommissionen ellers havde lagt op til. Hovedårsagen var, at sparebanden klamrede sig til et gammelt politisk *mindset* om at sætte nationalstaten over fællesskabet. De udkæmpede fortidens krig og genbrugte argumenter, som EU's strammernationer anvendte under finanskrisen og eurogældskrisen. For at maksimere deres egne økonomiske egeninteresser var de kun i begrænset omfang solidariske med de nødstedte lande i Sydeuropa, der var truet af en dyb depression som følge af coronaviruskrisen.

Midt i en eksistentiel krise om liv og død, hvor fællesskabets sammenhold og det indre markedes sammenhængskraft var på højkant, satte statsministrene i Danmark, Holland, Sverige og Østrig de nationale særinteresser først, mens de gamblede og truede med at nedlægge veto. Kun på grund af udstrakt fleksibilitet fra den fransk-tyske akse kunne formanden for Det Europæiske Råd, Charles Michel, navigere uden om et truende sammenbrud og sikre en samlet aftale.

Den forhenværende danske EU-ambassadør, Poul Skytte Christoffersen - der i flere år var bestyrelsesformand for Tænketanken EUROPA, mens jeg var direktør for tænketanken - mener, at topmødet formodentlig ”vil vise sig at være et af de definerende øjeblikke i Den Europæiske Unions historie. For første gang vil EU bruge sit eget budget til at føre en ekspansiv finanspolitik.”⁶⁷³ For der blev skrevet historie. Nogle meningsdannere hævdede bagefter, at det nye fælles EU-lån var udtryk for ”et føderalt skridt”, men det var en overdrivelse. EU overtager ikke medlemsstaternes eksisterende statsgæld. Det er et midlertidigt lån til at øge

investeringerne for at sikre hurtigere genopretning efter coronakrisen, medlemsstaterne hæfter kun for deres andel af EU-budgettet, autoriteten til lånet udgår fra medlemsstaterne, og det er medlemsstaternes parlamenter, der i sidste instans skal godkende EU-lånet. Det er ikke Europa-Parlamentet og Rådet, der efter en fælles beslutningsproces påtvinger medlemsstaterne at betale til et fælles EU-lån, og derfor var det allerhøjest et kon-føderalt, altså et mellemstatsligt, skridt.

AT VENDE KRISEN TIL EN NY MULIGHED

Selvom nogle meningsdannere i de først måneder af coronakrisen havde hævdet, at nationalstaten ville komme styrket ud af krisen, måtte man i sommeren 2020 erkende, at det ikke var helt så enkelt. Staterne kunne gøre meget, men de kunne ikke klare sig selv. De havde brug for EU til at sikre en mere ambitiøs økonomisk genopretning, fælles indkøb af vacciner og flere investeringer i forskning og udvikling af nye vacciner og fælles lagre med værnemidler.

Som europæere kunne vi ikke længere stole på, at Kina i de sårbare just-in-time værdikæder vil levere værnemidler og medicin, når krisen rammer, og USA var heller ikke længere en tillidsfuld partner. I slutningen af juni 2020 købte den amerikanske regering stort set alle verdens doser af den coronavirus-medicin, Remdivisir, der angiveligt forbedrede sandsynligheden for at hjælpe patienter til at overvinde sygdommen. Det var Amerika først politik i praksis. EU tog derfor initiativ til at samle medlemslandene om en fælles strategi, der skulle sikre hurtigere udvikling af vacciner mod coronavirus og fælles indkøb. Medlemslandene forpligtede sig til at sikre en fair og retfærdig fordeling af vaccinerne, så ingen lande hamstrer. EU bestilte over et par milliarder vaccine-doser for at fremskynde udviklingen og sikre borgerne adgang til dem. Samtidig lovede kommissionsformanden Ursula von der Leyen, at EU vil gøre de nye vacciner tilgængelige for lande fra hele verden, så de kan få dem for en overkommelig pris.

Den 21. december 2020 godkendte det europæiske lægemiddelagentur den første af vaccinerne, der var udviklet af det tyske selskab BioNTech og Pfizer fra USA. Nogle debattører var sure over, at Storbritannien og USA havde været hurtigere til at lave en tidlig nødgodkendelse af denne vaccine, men reelt var forskellen tre uger. Det europæiske agentur lagde større vægt på grundighed, så borgerne kunne have tillid til vaccinen. Det tyske ugemagasin, Der Spiegel, kritiserede Kommissionen for ikke at have bestilt nok vacciner hjem fra BioNTech/Pfizer og fremsatte den påstand, at det var for ikke at favorisere en tysk virksomhed over den franske konkurrent, Sanofi, som man også havde bestilt 300 mio. vaccinedoser fra.⁶⁷⁴

Det var let at være bagklog, og Kommissionen blev udsat for voldsom kritik fra flere sider. Men sandheden var, at ingen på forhånd kunne vide, hvilken vaccine

ville blive godkendt af sundhedsmyndighederne som sikker og effektiv nok. Kommissionen havde spredt risikoen ved at købe vacciner ind fra flere forskellige fabrikanter, og medlemslandene havde godkendt denne vaccinstrategi i en fælles forordning. Så undgik man, at få store og rige EU-lande gik alene og gjorde det svært for de små medlemslande at få adgang til vacciner.⁶⁷⁵ Det var en solidarisk strategi, som oveni sikrede fællesskabet adgang til vacciner til en bedre og lavere pris, end hvis hvert enkelt land havde gået deres egne veje. Og EU brugte sin forhandlingsmagt til at presse fabrikanterne til at investere i ekstra produktionskapacitet.

EU bestilte over dobbelt så mange vacciner, som den europæiske befolkning havde brug for - for at være på den sikre side. Problemet var bare, at ikke alle fabrikanter var lige hurtige til at få testet og godkendt de nye vacciner. Mange var utålmodige og ville have EU til at indkøbe endnu flere vacciner fra BioNTech/Pfizer, som var de første med en sikker godkendt vaccine, og i januar 2021 bestilte EU 300 mio. ekstra doser fra dem. Da flere selskaber efterhånden fik godkendt deres vacciner i de første måneder af 2021 og produktionskapaciteten blev skaleret op, begyndte det at lysne.

Unionen tænkte ikke bare på sig selv. EU gav en milliard euro i støtte til COVAX, som Verdenssundhedsorganisationen, WHO, havde oprettet for at købe mindst 2 milliarder vaccinedoser til udviklingslandene. Unionen var en ledende donor. Det var udtryk for kosmopolitisk realpolitik, at EU ikke kun søgte at beskytte sig selv, men også forstod, at det var i Europas egen interesse at hjælpe andre nationer udenfor fællesskabet til at bekæmpe pandemien. Man erkendte, at de andres sårbarhed også er vores.

Vacciner imod livstruende sygdomme bør behandles som offentlige goder og ikke som profitmaskiner for private medicinalvirksomheder. Her var det britiske selskab, AstraZeneca, en rollemodel, for de lovede ikke at kræve profit for den Covid-19 vaccine, som de havde udviklet i samarbejde med Oxford University. Andre selskaber solgte vacciner for op imod den nidobbelte pris, og da de rige lande - herunder EU - ovenikøbet havde forudbestilt mange milliarder ekstradoser, blev det endnu sværere for udviklingslandene at få adgang til billige vacciner.

Kommissionen tog under krisen også initiativ til at beskytte europæiske kernevirksomheder imod fjendtlige overtagelser fra Kina og USA, hvad nationalstaterne ikke kunne. Landene havde også brug for EU til at genåbne det indre marked, så de nationale eksportvirksomheder igen kunne tjene penge og sikre nationernes velstand. EU søgte også at koordinere åbningen af grænserne, så der var sikre korridorer for turister og forretningsrejsende i Europa i de første faser af genåbningen. Det gik noget trægt i starten, og flere medlemslande gik deres egne veje. Men i oktober 2020 blev medlemslandene enige om en fælles tilgang til genåbningen af den fri bevægelighed i det indre marked.

Det var en gradvis erkendelses- og læringsproces. Ingen var perfekte, og der blev begået fejl undervejs. Men i løbet af 2020 lykkedes det for EU at vende krisen til en ny mulighed, hvor man gjorde op med gamle dogmer, fik optaget et historisk stort lån, mobiliserede ekstra kapital til genrejsning af økonomien, indkøbte vacciner i stor skala og fik lagt grunden til et udvidet sundhedssamarbejde. I stedet for at svække fællesskabet, var det endt med, at fællesskabet brugte krisen til at opprioritere den grønne omstilling og investere mere i de digitale teknologier, der skulle skabe fremtidens velstand. Eller som Kommissionens præsident, Ursula von der Leyen, sagde om vejen ud af krisen: ”Vi må have mod til at bruge denne mulighed til at bygge en moderne, ren og sund økonomi, der sikrer livsbetingelserne for den næste generation.”⁶⁷⁶

KRISEPSYKOLOGI OG FORANDRINGSVILJE

Folk reagerer forskelligt på kriser. Reagerer vi med angst, frygt og bæven, eller formår vi at forvandle potentielle trusler og tragedier til nye politiske svar, som vi kan være stolte af? Det er spørgsmålet. Hver eneste megakrise er en test af den kollektive evne til at finde politiske svar på de udfordringer, vi stilles overfor. Frygten ligger hele tiden på lur og kan hurtigt blive aktiveret, så vi får lyst til at flygte. For at beskytte os selv, vores nærmeste og vores stamme.

Den del af hjernen, der kaldes reptilhjernen, reagerer instinktivt og følelsesmæssigt på den ydre trussel, og den sender os tilbage i en frygt- og flugttilstand, hvor hormoner og adrenalin pumpes ud i kroppen. Det sker både ved nye ydre trusler, men også, når vi mindes om en frygtelig begivenhed, vi tidligere har mærket i vores krop. Reptilhjernen havde meget stor betydning for overlevelsen som mennesker, da vi stadig levede i primitive stammer og skulle beskytte os mod vilde dyr. I stressfyldte krisesituationer - f.eks. ved frygt for terror, vold, krig, masseindvandring, pandemier eller ved statustab ved arbejdsløshed og social marginalisering - vil menneskets erkendende og reflektive hjernedel have svært ved at overtrumfe de negative og frygtbetonede følelser, der dominerer.

I antikken sagde den græske filosof, Aristoteles, at frygten er smerten over dårlige ting og trusler, som, man fornemmer, er på vej, og som man føler sig magtesløs overfor.⁶⁷⁷ Lever man længe i et liv præget af frygt, tager angsten måske over, og til sidst kan man ligge badet i sved, blive ganske nedtrykt og deprimeret, uden mod til at leve livet i frihed. Så bliver man apatisk, uden handlekraft og nedtrykt af frygt. Gør vi det som samfund, ender det i et ”frygtens monarki”, som Martha Nussbaum har talt om. Frygt for klimaforandringer, frygt for terror, frygt for oversvømmelser, frygt for migration, frygt for pandemier eller frygt for tab af frihed kan motivere folk til at handle, at kræve politiske forandringer eller

at forlange beskyttelse. Det kan stimulere kortsigtede reaktioner, der under visse omstændigheder kan være nyttige.

Politikere kan bruge frygt som argument for at mobilisere borgerne og lave reformer. Det har de gjort i stor stil i de sidste tyve års forskellige megakriser. Men det har taget overhånd. Alt må gøres med måde. Når den konkrete frygt forvandles til en permanent tilstand, og frygtens politik får overherredømmet i hjertet af demokratiet, går det helt galt. Så fører det til en reaktiv politik, der fremkalder handlingslammelse blandt borgerne. Den kan stimulere længslen efter antidemokratiske og autoritære politikere, der skal få styr på tingene og kontrol over alt det, man mener, er årsagen til den ulidelige frygt, der ender med at gøre os deprimerede og nedtrykte. ”Rettet mod selve fremtiden for det demokratiske projekt kan en frygtsom tilgang sandsynligvis være farlig og lede folk til at søge autokratisk kontrol eller beskyttelse fra nogen, som vil kontrollere udfaldet for dem,” mener Nussbaum.⁶⁷⁸ Frygten kan få det værste frem i mennesker. Vi kan blive aggressive og hævngherrige overfor *de andre*, der angiveligt har påført os denne smerte. Men kan vi bære at blive mindet om, at vi som mennesker er sårbare, ikke er perfekte og er dødelige?

Vi kan ikke udrydde frygten, for den er en del af den menneskelige eksistens. Frygt er en af de mest primale følelser i det menneskelige liv, og det er et instinkt, som vi deler med mange i dyreriget. Selv den modigste kan blive bragt i situationer, hvor man har grund til at frygte døden. Så reagerer man instinktivt på den konkrete trussel, som man fornemmer, der truer ens liv. Eller som truer livet for dem, man holder af. Sådan var det i de primitive stammesamfund. Og sådan er det i komplekse moderne samfund. Det er indlagt som koder i hjernen. Martha Nussbaum siger, at den første følelse af frygt rammer os alle i det øjeblik, vi sendes ud af det trygge mørke i vor mors varme beskyttende livmoder og fødes ind i verden. Det er en smertefuld proces, hvor babyen rammes af chokket over pludselig at befinde sig i en verden, den ikke kender og forstår. I modsætning til de fleste andre dyr er vi som mennesker hjælpeløse i mange måneder, vi kan ikke kravle, vi kan ikke gå eller løbe væk, for vi er eksistentielt afhængige af de andres beskyttelse, føde og kærlige omsorg. Og vi har endnu intet sprog, der gør det muligt for os at begribe, at vi ikke længere er en del af vores mor, men er selvstændige væsener.

Den frygt, der bliver født i fødslen, og ”som genetisk er først blandt alle følelser, ånder stadig under alle andre følelser - og inficerer dem alle - og gnaver selv i kanten af kærlighed,” som Nussbaum skriver.⁶⁷⁹ Frygten kan vi ikke helt frigøre os fra, fordi den og det, vi virkelig elsker, er også det, vi frygter allermest at miste. Vi kan dog overvinde dens tyranni og vende den negative spiral, hvis vi sætter viljen ind på at forandre de omstændigheder, der er allerstærkest fremkalder frygten i vores sind. Vi kan med sproget tænde en gnist, et lys, et håb og

vælge de positive ord, der kan skabe ny mening. Det kan give os troen på, at det nytter at handle. Som den nyfødte baby, der drages mod det første glimt af lys og forsøger at følge lyset med sine øjne. Eller som barnet og den voksne, der jubler og føler ny energi, når den blide forårssol og de lange varme sommerdage fortrænger efterårets barske vinde, og vinterens mørke tid endelig er væk.

Som mennesker har vi heldigvis milliarder af erfaringer og historier at trække på, hvor vi eller vores forfædre har overvundet de største farer, har vist mod og turdet at bryde ud af frygtens fængsel. Det er dem, vi skal bygge videre på. Både som individer, som familier og som samfund.

HISTORISK HANDLEKRAFT FOR 4800 MIA. EURO

Som mennesker er vi i stand til at træffe modige beslutninger, der kan forandre den kedelige skæbne, der truer. Vi kan bruge vores intellekt, evne til abstrakt tænkning, eventyr og fortællinger, erfaringer med at håndtere sammensatte risici, viden om organisering af menneskelige fællesskaber og teknologier til at bearbejde frygten. Så vi lærer at leve med den og bemestre den. Vi kan tøjle den, så den ikke overtager styringen fra os. Hvis frygten får lov at tage styringen, mister vi den politiske frihed som tænkende og handlende mennesker.

Under coronakrisen var alle under et hårdt emotionelt stress, enten fordi de mistede personer de havde kært, eller fordi de frygtede at miste nogen. Vi så naboer, vores ældre og folk med svækkede lunger pludselig dø i hobetal og i flere lande var der risiko for, at sundhedssystemerne i de første kritiske måneder kunne bryde sammen. I den situation forstod det store flertal og politikerne, at der burde reageres hurtigt, at tiden var til ekstraordinære indgreb, og at den gamle ”normale” adfærd var farlig og i værste fald dræbe mennesker, vi havde kær.

Vi fik nedlukninger af samfundet, politisk nødret og statslige hjælpepakker for mange flere milliarder, end finansministre normalt ville bide an med, og det lærte os, at vi som samfund kan tage drastiske foranstaltninger i brug, når selve livet er på spil. Selvom det kostede dyrt, måtte vi leve i lange måneder med lockdown og begrænset adfærdsfrihed, og alt for mange mennesker døde undervejs, klarede vi det som samfund. Det giver os forhåbentlig en ekstra stor styrke til at klare alle andre kriser, som vi vil møde her i 2020'erne. Eller som den franske filosof Bruno Latour har sagt: ”Den første lære af coronavirus er den mest forbløffende: Vi har fået bevis for, at det faktisk er muligt på få uger, overalt i verden og på samme tid at suspendere et økonomisk system, som vi tidligere fik at vide, at det var umuligt at bremse eller om dirigere.”⁶⁸⁰

Når økologer og klimaaktivister tidligere sagde, at der var brug for en radikal omlægning af produktion og forbrug, fik de i reglen at vide af økonomerne og

den politiske elite, at det var umuligt at stoppe det økonomiske fremskridt, og at der ikke fandtes alternativer på grund af globaliseringens lovmæssigheder. Coronakrisen afslørede, at det er usandt. Politikken fik sin genkomst i stor skala. Det er faktisk muligt at lave helt andre politiske prioriteringer. EU-landenes regeringer gav over 3500 mia. euro i finanspolitisk støtte, lån og garantier til virksomheder og borgere under coronavirus-krisen i 2020 i mere end 1250 forskellige økonomiske redningspakker.⁶⁸¹ Oveni lagde EU-fællesskabet 1290 mia. euro, så det var en historisk stor indsats - selv i sammenligning med den Marshallhjælp USA gav Europa efter Anden Verdenskrig.

Omregnet til nutidens euro svarer Covid-19 hjælpepakkerne fra medlemslandene og EU samlet set til 42 gange Marshallhjælpen. Alene EU's hjælpefond og lånepakker er 11 gange så stor. Aldrig før er der mobiliseret så mange penge på så kort tid til at redde økonomien. De europæiske lande stod overfor den værste økonomiske krise siden Anden Verdenskrig med udsigt til et vækstfald på over 7 pct., og man reagerede med at vise historisk stor handlekraft. I løbet af 2020 blev der skrevet historie på mere end en måde.

Viljen og handlekraften finder sit sublime øjeblik, når livet og alt, hvad vi virkelig elsker, er på spil. Det skaber momentum for modige handlinger og samfundsinnovation i stor skala. Hvad nu, hvis vi overfører denne erfaring til den største af alle kriser, som menneskeheden står overfor, nemlig den globale klimakrise? Den truer i værste fald flere hundreder millioner liv og kan gøre dele af kloden ubeboelig for mennesker. Hvis vi bygger videre på erfaringerne fra coronakrisen, behøver vi ikke at være bange for at lave radikale omlægninger i det økonomiske system, for at løse den store klimakrise.

Hvis medlemslandene på bare et år kan mobilisere så mange penge til at redde økonomien ud af coronakrisen, hvorfor kan vi så ikke også femdoble EU's Green Deal plan fra 1000 mia. euro til 5000 mia. euro over fem eller ti år? Hvis vi i Europa skal løfte vores del af ansvaret for at holde temperaturstigningerne under 1,5 grader Celcius, skal vi som samfund minimum investere et beløb i den størrelsesorden. Skal vi f.eks. omlægge Europas energiforsyning til vedvarende energi i 2030, kræver det investeringer i den skala.

Hvis handlekraften er der, bør det være muligt i EU at rejse både offentlige og private penge til en så ambitiøs grøn investeringspakke. Den kan bane vej for en bølge af samfundsinnovation. Men tør vi omfavne denne mulighed, eller falder vi tilbage i de gamle vaner fra den fossile tidsalder? Folk, der af natur og mentalt er åbne overfor nytænkning og måske elsker at rejse og få sig nye oplevelser, forstår sikkert umiddelbart, at det kan blive spændende at bygge et bæredygtigt samfund op i stor skala. Som den første generation nogensinde. Men det ikke alle, der psykologisk er klar til forandring.

HVORDAN OVERBEVISER MAN VANEDYR TIL FORANDRING?

Ikke alle mennesker bryder sig om forandringer, og nogle foretrækker helst at blive fri for dem. Mange borgere er faktisk vanedyr, der foretrækker tryghed, sikkerhed og at blive bekræftet i, at det, de plejer at gøre, naturligvis er det bedste. Nogle bliver sikkert helt svimle ved tanken om at skulle forlade den fossile økonomi, som har præget vores kollektive bevidsthed og mange generationers liv siden industrialismens gennembrud i det 19. århundrede. De bryder sig ikke om, at politikere, intellektuelle, økonomer og naturvidenskabsfolk beder dem ændre livsstil på fundamental vis. Men det betyder ikke, at man kan bringe dem i tale og få dem til at lytte.

Når man er utryg ved forandring, skal man føle, at det giver mening at ændre adfærd. Der skal være rigtig gode og overbevisende grunde, der knytter an til følelser, som man allerede har. Nogle tænker måske, hvad det dog nytter at gøre noget konkret, når resultaterne først viser sig om flere generationer, når man måske selv er død. Det er egoistens og narcissistens position. Der er mange former for skeptikere, men de taler alle ind i en tvivl, du givet kender fra dig selv. Og nogle gange overvældes man af al den viden - og omfattende ikke-viden og myter, der cirkulerer på de sociale medier - så man ikke orker at samle sig sammen til at handle.

Det er dog svært benægte, hvad vi i de sidste årtier har erfaret og set: At klimaomkostningerne stiger år for år, de ekstreme vejrlig bliver stadig hyppigere, og det er vores eget værk som mennesker, fordi vi endnu ikke har valgt at gøre det, vi ved er nødvendigt at gøre. Tør vi stole på den sunde fornuft og stå på hovedet for at indrette samfundet på en anden måde, så det igen bliver bæredygtigt og ikke ødelægger den natur, vi selv er en del af og er afhængige af?

Jeg tror, at det er muligt at forme en positiv fortælling, hvor selv skeptikerne og utrygge medborgere kan se meningen i at gøre noget ved klimaforandringerne. Nogle kan sikkert nås ved at appellere til, at det gælder om at beskytte os imod endnu større klimakatastrofer i fremtiden. At vi skal handle for at beskytte det liv, vi har allermost kært. Og hvis ikke vi laver forandringer nu, bliver det ekstremt dyrt. Rettidig omhu er det billigste og sikreste valg.

Vanedyr hader risiko, så hvad med at minimere den ved at handle sammen? Folk, der søger tryghed og sikkerhed i livet, kan godt bringes til at forstå, at det er bedre at handle i god tid og få styr på tingene, end at lade fremtiden for vores børn og børnebørn ende i kaos. Når de indser, at selve livet er på spil, og at deres eget og deres nærmestes liv er i fare, vil de modstræbende borgere måske endda vise sig at være dem, der med allerstørste beslutsomhed vil kæmpe for radikale ændringer i den måde, vi har indrettet samfundet på.

Vi har som europæere enorme mængder viden, institutioner og ressourcer til

vores rådighed i EU og i nationalstaternes magtapparater. Der er ingen grund til at lade os overmande af frygt og de instinktive reflekser, som den udløser. Det vil være ubærligt, hvis vi ender med at få et eftermæle som dem, der mistede troen på egen handlekraft og evne til at forandre tingene. Ved at kaste os engageret ind i arbejdet med at indrette Europa som et hjem, vi gerne vil bo i, kan vi frigøre os fra den frygtens majestæt, der nogle gange truer med at overtage styringen over vores liv og samfund. Engageret handling er en god måde at overvinde magtesløsheden på. Vi behøver ikke at gentage de fejl, som vi før har begået i historien.

Vi skal finde ny mening ved at jage de grønne svaner, de store videnskabelige gennembrud, de nye bæredygtige teknologier, de innovative grønne virksomheder og smukke sociale eksperimenter, der kan hjælpe os med at bygge en bedre verden, der ikke bygger på destruktion, men styrker samarbejdet om at løse de store fælles kriser, som vi står overfor. Vi skal satse på det, der gør os og det europæiske samfund mere modstandsdygtig overfor de chok, der rammer os udefra. Ved at handle i fællesskab har vi også muligheden for at fremelske en bedre version af os selv.

Igen og igen i historien har det været muligt at overvinde kriser og komme styrket af dem. Den erfaring skal vi også bruge, når vi i fremtiden rammes af nye globale megakriser og ydre chok. Når jeg tænker tilbage på Europas historie siden Anden Verdenskrig, er det historien om et kontinent, der igen og igen har rejst sig efter det ene fald efter det andet. Tilbage i 1970'erne blev vi ramt af to store energikriser. Vi kæmpede også med sammenbruddet for Bretton Woods valutasystemet, som væltede på grund af den kostbare Vietnamkrig. Det var i høj grad på grund af den langvarige krig, at vi fik stagnation og inflation på én gang, også kaldet stagflation, vi så arbejdsløshedskøerne vokse, og de europæiske velfærdsmodeller vaklede under byrderne.

Hvem husker i dag, at den politiske mainstream i Europa i 1970'erne var bekymrede for det liberale demokratis sammenbrud, mens det politiske landskab sprængtes af nye protestpartier? I Danmark manede Mogens Glistrup til skatteoprør fra højre, mens radikale økologer, fredsaktivister og hippier udviklede nye samfundsutopier i det nye venstre. I dag virker det måske som en fjern fortid. Politikere har også forandret sig undervejs og lavet op til flere hamskifter, så man til tider har svært ved at kende dem igen. I Europa kom vi over halvferdsernes kriser. Og vi kom forandrede ud af dem. For alle kriser - og den måde vi tackler dem på - er med til at præge os og sætter sine spor, når vi skal i gang med løse nye udfordringer.

Som andre, der voksede op i 1970'erne, følte jeg det som et nedtrykt, kriseplaget og kynisk årti, hvor vi var henvist til at gå i andefødder eller beskytte os mod tidens kulde i grønne parkacoats, der var købt på udsalg. Følelsen af No Future blev endda stærkere og mere dramatisk, når vi spændte den op i forhold

til tressernes illusioner og tro på sociale fremskridt, borgerrettigheder, frihed, kærlighed, store utopier, flower power, rock, fred og sammenhold. Den franske forfatter, Albert Camus, udgav i 1970 bogen *Faldet* og satte ord på det, han kaldte for ”de middelmådige tider”. Den læste jeg også, da jeg blev teenager og var trådt ind i fattigfirserne. Men i det mindste kunne vi le med Monty Pythons vilde jagt på den hellige gral, Life of Brian eller John Cleese med de vanvittige gangarter. Det var ikke alt sammen så politisk korrekt, som 2020’ernes identitetspolitikere måske ønsker, men vi var ligeglade, for det var hylende morsomt. Vi havde brug for at grine. Også af hinanden og af alt det, der ikke er perfekt. Det gør det også mere menneskeligt. Vi kom på en måde mere realistiske og hærdede ud af 1980’erne. Det fik vi brug for. Vi kunne ikke længere rende rundt som forkælede og narcissistiske børn, der krævede mere og mere, uden at tænke på hvor pengene skulle komme fra.

ANDELSBEVÆGELSEN SOM INSPIRATIONSKILDE

Historien giver os mange eksempler på, at det muligt at skabe en spiral af positive forandringer, hvis man i stedet for at lade sig tynde ned af problemerne samler kræfterne og samarbejder med andre om at udnytte de nye muligheder, som kriserne afføder. Et af Danmarkshistoriens bedste eksempler på samfundsinnovation i stor skala var gennembruddet for andelsbevægelsen i slutningen af 1800-tallet. Efter nederlaget til Bismarcks Tyskland i 1864-krigen blev Danmark ramt af en stor international økonomisk krise i 1870erne, der udløste kraftige fald i kornpriserne og truede med at trække væk under dansk landbrug og nationens økonomi. Men bønder, husmænd, håndværkere og andre på landet gik sammen og dannede først andelsmejerier og siden andelsslagterier, foderstofsforeninger og eksportforeninger, hvor man stemte efter hoveder og ikke efter høveder. Ideerne til denne kooperative bevægelse var importeret fra England, men den blev oversat til dansk.

Andelsbevægelsen blev født midt i en krise, men den var samtidig med til at føre landet ud af krisen. Eller som journalisten Ejvind Larsen skrev i sin bog *Det levende ord*: ”Den danske bondeklasses originale produktions- og organisationsmæssige indsats gennemførtes imod de økonomiske konjunkturer og ikke med dem!”⁶⁸² Det er med andre ord i modsigelsens grundsætning, i den levende vekselvirkning, at historien drives frem. Larsen sagde det på den måde, at andelsbevægelsen var et rammende udtryk for N.F.S. Grundtvigs livord om ”genfødelse.”⁶⁸³ Andelsbevægelsen blev reelt født ud af nød, og den skabte en oplysningsbølge og folkelig vækkelsesbevægelse, der banede vej for økonomiske reformer, nye love og teknologisk fornyelse. Regeringen fulgte op med ny lovgivning, og man lavede harmoniseringer og nye standarder, som styrkede andelsvirksomhe-

dernes mulighed for at få solgt deres smør og bacon på det engelske marked.

Den åndelige og demokratiske selvbevidsthed var på det tidspunkt stor, og mange steder i landet var der dannet lokale brugsforeninger, som knyttede folk sammen på kryds og tværs. Friskoler, foredragsforeninger, frimenigheder og valgmenigheder blomstrede op. Det folkelige fællesskab blev styrket, og man fandt indre styrke til at imødegå den ydre krise. Sammen. Som digteren H.P. Holst skrev i 1872: "For hvert et tab, igen erstatning findes; hvad udad tabtes, det må indad vindes." Det er et motto, som generationer af danskere har gentaget for hinanden. Vi er et folk, der ikke hænger fast i tabet og faldet, men i glæden ved den forandring, hvor vi som fællesskab opnår fremgang. Efter at have ydet indsats. Der er ingen tvivl om, at den stærke folkelige selvbevidsthed hænger sammen med den inspiration og vækkelse, som danskerne nød godt af under ophold på folkehøjskolerne. Her havde bønderne fået ekstra selvtillid af at høre N.F.S. Grundtvigs sange og taler om, at "solen står op med bonden, slet ikke med de lærde."

Det var ikke kun bøndernes historie, der blev omskrevet i de år. Det var også arbejdernes. For den verdensøkonomiske krise - og kampen mod den - lagde grunden til fødslen af den danske arbejderbevægelse. Socialister og kommunister mobiliserede sammen i den første internationale og fra land til land kæmpede de for social retfærdighed og selvbestemmelse. Med stigende selvbevidsthed. Karl Marx havde i 1867 skrevet første bind af Kapitalen, som vakte international opsigt og inspirerede generationer af socialister. I 1876 vedtog de danske socialdemokrater det såkaldte Gimleprogram, hvor de sagde, at "arbejdet er kilden til al rigdom og kultur." De slog til lyd for oprettelse af produktionsforeninger under det arbejden- de folks demokratiske kontrol. Den kooperative bevægelse var ikke længere alene forbeholdt bønder og husmænd, og i de følgende årtier dukkede mange kooperative virksomheder op, så arbejderne kunne få adgang til varer, der var til at betale og havde god kvalitet. Inspirationen kom fra England, hvor væverne i Rochdale-foreningen allerede fra 1844 havde investeret noget af deres løn i fælles produktionsmidler. Et tidligt og i grunden meget moderne eksempel på deleøkonomi i praksis.

Både historien om andelsbevægelsen og om arbejderbevægelsens fødsel, senere succes og mange fremskridt er forbundet til de mange kriseoplevelser, der først skulle overvindes. Fordi man måtte kæmpe sammen med andre ligesindede om at finde nye innovative måder at organisere sig på, blev man stærkere til at møde senere modgang. I stedet for at lukke sig inde i nationalstaten og kun bruge nationale ideer udviklet af etnisk rene hjemmeføddinge, hentede man inspiration fra de strømninger og ideer, som prægede førende europæiske nationer på dette tidspunkt. Man tog ideerne til sig og oversatte dem til dansk og den danske virkelighed, samtidig med at man lukrede på samhandel og organisering på tværs af grænserne.

Store kriser baner ofte vej for folkelige bevægelser, der pludselig bryder frem

med voldsom kraft. I firserne mobiliserede de europæiske fredsbevægelser millioner i demonstrationer mod krydsermissiler, og efter nogle års dvale i 1990'erne genopstod fredsbevægelsen i de folkelige protester imod Irakkrigen i 2003. Aktiviteter i et land kan hurtigt brede sig til andre lande. Nogle gange skal der blot en lokal gnist til at sætte det hele i gang, som vi så under det arabiske forår i 2010. Det hele eksploderede den 17. december 2010, da en tunesisk grønthandler Mohamed Bouazizi hældte benzin over sig og brændte sig selv af i protest mod, at politiet havde konfiskeret hans frugtbod og hans vægte, og den lokale guvernør havde nægtet at tage imod hans klage over det, han følte var en uretfærdig og ydmygende handling fra den korrupte ordensmagt. Dette overgreb skreg til himlen, og fra Tunesien til Egypten og videre til Syrien gik millioner af arabere på gaderne for at få en demokratisk revolution. De krævede frihed og et opgør med de gamle autoritære regimer. En bølge af demokratiske revolutioner stod for døren og væltede den egyptiske diktator. Begivenhederne var fyldt med håb, og mange i Europa og USA troede ikke deres egne øjne.

Unge muslimer brød ud i fælles bøn med kristne koptere og sang: "Vi er et". Som den franske filosof André Glucksmann skrev, var det arabiske oprør en spirituel atombombe, der smadrede de gamle undertrykkelsesformer.⁶⁸⁴ Det gjorde op med den fatalistiske ide om, at den gamle kolde krig mellem øst og vest nu var erstattet af en ny kold krig mellem Vesten og islam. Unge arabiske og muslimske mænd, der kræver demokrati og frihed fra tyranner, passede ikke i det manikæiske verdensbillede, som nogle højreorienterede og nykonservative ideologer havde dyrket siden 11. september 2001: Et sort-hvidt dem og os billede, hvor det udviklede og civiliserede Vesten, angiveligt er truet af dæmoniske mørke kræfter udefra, mens en generation af radikaliserede og nihilistiske jihad-krigere - opildnet af deres muslimske tro - vil udlette det hvide, kristne Vesten og ødelægge vores hårdt vundne frihed.

Filosoffen Slavoj Žižek beskrev det arabiske forår som et sublimt øjeblik, fordi det var det bedste modsvar mod sekterisk vold. Men så stillede han det brændende spørgsmål, hvorfor de nykonservative chefideologer ikke blev begejstrede, da de så unge arabere demonstrere for de samme værdier, som vi hylder i Vesten? "Disse nykonservative, der kritiserer multikulturalismen på vegne af universelle værdier om frihed og demokrati, er nu konfronteret med sandhedens øjeblik: Ønsker man universel frihed og demokrati? Det er, hvad folk i Egypten kræver, så hvorfor er de nykonservative så urolige? Er det, fordi demonstranterne i Egypten nævner frihed og værdighed i samme åndedræt som social og økonomisk retfærdighed?"⁶⁸⁵

EU og USA burde have støttet de demokratiske revolutioner i Nordafrika og Mellemøsten, men man tøvede, forholdt sig kynisk afventende eller modarbejdede det. Lidt som da Frankrigs præsident, François Mitterand, og den britiske premierminister, Margaret Thatcher, i november 1989 gjorde alt for at undgå

Tysklands genforening, efter de frihedselskende demonstranter havde væltet Berlinmuren og Erich Honeckers DDR-diktatur. I 2011 som i 1989 frygtede de gamle europæiske magthavere, at de folkelige revolutioner ikke ville være til at tøjle. Så de kyniske realpolitikere foretrak status quo i stedet for en verden, der forandrer sig i galop. Deres problem er bare, at man aldrig kan bevare status quo. Menneskehedens historie udvikler sig i ryk. Den er i konstant bevægelse, og de politiske ledere skal kende deres besøgelsestid.

Begivenheder i et land kan forandre folk og inspirere bevægelser i mange lande, og de folkelige bevægelser kan sprede sig som en hvirvelvind fra kyst til kyst. Som når aktivister i Hongkong kopierer aktivister fra Ukraine, og siden inspirerer aktivister i Catalonien om at lave en "Hongkong" med at blokere lufthavnen. På de sociale medier kan hændelser i et land hurtigt blive til globale bevægelser. MeToo bevægelsen spredte sig også lynhurtigt fra land til land hjulpet på vej af de afsløringer, som spredtes på de sociale medier. Og i foråret 2020 blomstrede det også op med globale Black Lives Matter demonstrationer overalt i verden, da folk på de sociale medier havde set amerikanske politifolk myrde den hjælpeløse George Floyd. Det var usædvanligt midt under coronaviruskrisen at se titusinder gå på gaderne i de europæiske storbyer, fordi en hvid amerikansk politimand havde myrdet en sort mand flere tusinde kilometer borte. Vreden over den strukturelle racisme var så stor, at det skabte et politisk fællesskab på tværs af grænserne, hvor folk skrev rasende indlæg på de sociale medier, og siden gik på gaden for at protestere. Trods alle advarsler fra myndigheder, der frygtede større smittespredning. Det var en protest, der markerede ønsket om frihed. Friheden til at sige fra i forhold til racismen og krænkelsen af den menneskelige værdighed. Hver eneste gang en folkelig bevægelse mobiliserer i større skala og rejser en vedholdende offentlig samtale om uretfærdigheder, der bør ændres, fødes samtidigt nye håb om, at verden måske kan blive et bedre sted at leve.

METAFORERNES KRAFT

Det er ikke ligegyldigt, hvordan vi taler om store samfundsproblemer, kriser og skelsættende begivenheder. Den måde, vi taler om dem på, vil præge de valg, vi foretager under og efter kriserne.

Vi ved fra den moderne neurovidenskab og den psykologiske forskning, at den menneskelige hjerne tænker i historier og søger at samle dem i overordnede narrativer, der er med til at give mening til livet, forankre det og give os identitet som mennesker. Psykologer har vist, hvordan vi i vores hukommelse samler minderne i en indre reol, der er rubriceret i metaforer og historier, og når vi afkoder nye fakta, så forsøger vi som oftest at knytte dem sammen med historier, som vi allerede har

i hjernen. Eller som psykologen Lisa Feldman Barrett siger: Hvert øjeblik i dit liv ”bruger din hjerne tidligere oplevelser, der er organiseret som koncepter, til at guide dine handlinger og give dine fornemmelser mening. Når koncepterne, der er på spil, er følelsesmæssige koncepter, konstruerer hjernen øjeblikke af følelse.”⁶⁸⁶

Følelser er ikke bare reaktioner til ydre begivenheder i verden, for de er også noget, du aktivt er med til at skabe. I samspil og bevægelse med andre. Og de præges gennem sprog, koncepter, ideologier og historier. Det enkelte individs historie har stor betydning for den enkelte, men det er først, når de samles i store kollektive samfundsfortællinger, i en fælles stemning eller en ny tidsånd, at der virkelig sker noget. Det kan nærmest blive til en holdnings- og adfærdsmæssig pandemi, hvor ideer spreder sig fra menneske til menneske, muterer som var det en virus og får smittet flere og flere. Bliver det så en historie om frygt, flugt og isolation? Eller kan det vendes til en historie om, hvordan man gennem kollektiv handling lykkedes med at overvinde den store trussel mod livet, friheden og samfundsøkonomien?

Gennem egne og kollektive handlinger har vi mulighed for at sætte vores præg på historien og at ændre de vilkår, som krisen fremkalder. Vi er ikke skæbnebestemte, og vi behøver ikke at gentage de samme fejltrin fra krise til krise. I EU behøver vi ikke at gentage fejlene fra finanskrisen, hvor de sydeuropæiske økonomier var ved at gå ned i åndenød og stramme kvælertag fra eurogruppen og IMF. Det er også muligt at investere sig ud af en krise, som amerikanerne gjorde efter finanskrisen, og sådan som EU og medlemslandene valgte at gøre efter coronakrisen. Det er udtryk for kollektiv læring.

Det er svært at blive fri af virkeligheden, fordi vi både observerer den og er en del af den. Så metaforer og sproglige fortællinger, der knytter an til følelserne og noget, vi er bekendt med i forvejen, ofte får større kropslig klangbund og opmærksomhed. Desuden er den menneskelige fantasi svær at tøjle. Nogle gange opfører vi os som flokdyr, og folk er ofte mere tilbøjelige til at gøre noget, når de lægger mærke til, at mange gør det samme. Mennesket er et socialt væsen, og vores høje intelligens i forhold til mange andre dyr hænger også sammen med, at vi er hurtige til at kopiere andre. Men vi bliver let fristet til at flyde med på tidsåndens modebølger. Vi kan forfalde til spekulationer i stor skala. Grådigheden kan også nemt gå over gevind, når nye spekulationsbobler viser sig i markedet, viser erfaringen.

Den menneskelige hjerne opererer ud fra forudsigelse og konstruktion af virkeligheden, men hjernen er plastisk og i stand til at binde sine hundrede milliarder af netværkende neuroner sammen på nye måder i mødet med det, vi oplever. Du har lige så mange neuroner i hjernen, som der er stjerner i galaksen, og der findes et astronomisk antal mulige forbindelser og kombinationer, der spiller ind, når du skal træffe en beslutning. Vi er ikke altid bevidste om, hvordan det sker, men vi gør det. ”Det er ingen overdrivelse, at hvis du ændrer dine aktuelle oplevelser i dag, kan

du også forandre, hvem du bliver i morgen,” fastslår Lisa Feldman Barrett.⁶⁸⁷ ”Du tvister verden, og den tvister dig tilbage. Du er på en meget virkelig måde arkitekt for dit miljø såvel som dine erfaringer. Dine bevægelser, og andre folks bevægelser igen, påvirker dine sansemæssige input. Disse indkommende indtryk, som enhver anden erfaring, kan omforme din hjerne. Så du er ikke bare arkitekt for dine oplevelser, du er også elektriker.”⁶⁸⁸

Uanset, hvor veluddannet og oplyst man er som person, træffes beslutninger ud fra ens forestillinger om virkeligheden, som bygger på ufuldstændig og begrænset viden, følelser, fornemmelser og til tider fordomme. Vi ved fra hjerneforskningen, at den menneskelige hjerne ofte hopper til hurtige konklusioner, automatreaktioner, gamle vaner og rutiner, når den er under tidspres eller udsættes for ydre chok. Selv når vi endelig tager os tid og tænker grundigere, mere reflektivt og selvbevidst over tingene, er vi stadig ude af stand til at bearbejde al information. Uforudsete hændelser kan ændre forudsætningerne. Vi må vælge et udsnit af virkeligheden, og i indre dialog fortolkes den, og der sættes ord på den.

Du er den del af et større politisk, socialt og økonomisk fællesskab, der er med til skabe den virkelighed, du lever i og oplever, og sammen har vi mulighed for at forandre den. Hver eneste dag vi lever. Sådan er det også med samfundsøkonomien. Eller finansmarkederne for den sags skyld. Der er ikke en objektiv matematisk og økonomisk model, der som en ateistisk erstatnings-Gud bestemmer, hvordan vi handler, og hvordan vi skal indrette os. Nogle gange kan vi ende som fanger af de historier og ideologier, vi forfører hinanden med. Vi bør som borgere spidse ører, når politikerne taler om kriserne. Hvilke ord sætter de på de store kriser, som vi står overfor i Europa? Taler de os ned i kulkælderen, eller taler de os op som samfund? Giver de os troen på, at det er muligt at skabe positiv forandring, og inviterer de os indenfor i arbejdet med at formulere løsningerne på de komplekse kriser? Forhåbentlig det sidste, for uden håb når man ikke langt. Især ikke i forhold til klimaforandringerne, hvor nyhederne hele tiden truer med at blæse os omkuld.

Statsminister Mette Frederiksen har sagt, at det handler om at lave en ny ”generationskontrakt”, hvor ”vi efterlader en natur til næste generation, som er i bedre stand end den, vi selv fik i arv.” Regeringen har sammen med sine støttepartier sat høje ambitioner om at gøre Danmark til en grøn stormagt i klimaomstillingen, men som Mette Frederiksen understreger, skal det hele tiden ske med ”øje for arbejdspladser og vækst.” Partiets udspil om ”vækst der virker” handler i første række om at skabe økonomisk vækst målt ved BNP og dernæst at bruge pengene på velfærd, sikring af arbejdspladser og grøn omstilling.⁶⁸⁹ Det svære er at binde disse målsætninger sammen, så det ene mål ikke blokerer for det andet.

Måske er vejen ud af dilemmaet at lave omstillingen sammen med de andre

europæiske lande, for så er risikoen for lækage og tab af arbejdspladser til de andre EU-lande mindre. Ved at løfte klimasagen op på EU-plan kan man lettere løse nogle af de dilemmaer, der opstår indenfor nationalstatens rammer. Europa Kommissionens præsident, Ursula von der Leyen, forsøger i alt fald at gøre det. Hun kalder den nye europæiske Green Deal for en vækststrategi, men hun omdefinerer det samtidig til ”en vækst, der giver mere tilbage, end den tager væk.” Hun slår derfor til lyd for en ”regenerativ” vækstmodel, hvor vi skal ”transformere vores måde at leve, arbejde, producere og forbruge, så vi lever sundere liv og får vores virksomheder til at innovere.”⁶⁹⁰

Emmanuel Macron har i flere år presset hårdt på i EU for at accelerere den grønne omstilling, og han har slået til lyd for ”en kredsløbsøkonomi, hvor intet smides væk, men alt genbruges”. Han er ved at forstå, hvad der er brug for, men på hjemmefronten kæmper han en opslidende positionskamp med de gule veste, som ikke vil acceptere højere benzinafgifter og som savner den sociale balance i Macrons økonomiske reformer. Så spørgsmålet er, om han kan formulere et politisk projekt, hvor selv fodslæbende modstandere tager de gule veste af og erstatter dem med de grønne? På et tidspunkt var han trængt helt op i en krog, men så smøgede han ærmerne op og tog rundt i landet og lavede timelange dialoger med borgerne i forsamlingshusene. Det løftede ham lidt i tillidsmålingerne.

Men det store gennembrud kom, da han i 2019 nedsatte et grønt borgerting med 150 repræsentativt udvalgte franske borgere. I sommeren 2020 fremlagde de efter otte måneders rådslagning og samtale en 660 sider lang rapport med 149 anbefalinger til regeringen. Mange af forslagene vil bringe økologien ind i kernen af Frankrigs økonomiske model og kriminalisere overgreb på miljøet, der er i strid med de planetære tålegrænser. Selvom mange af forslagene er ganske vidtgående, lovede Emmanuel Macron ved fremlæggelsen, at hans regering vil gennemføre hele 146 af de 149 forslag, om nødvendigt ved folkeafstemninger og han vil afsætte 110 mia. kr. ekstra over to år til en stærkere klimaindsats.

Fremgangsmåden kan blive en rollemodel for andre europæiske lande. En model for, hvordan de politiske eliter kan engagere borgerne mere aktivt. I stedet for at bekæmpe og nedkæmpe de folkelige bevægelser, kan politikerne bevæge sig med dem, inddrage dem og give dem et større medansvar. Måske kan det bane vej for nytænkning i større skala i løsningen af de største megakriser. Borgerting kan, hvis politikerne tager dem alvorligt og bruger deres ideer, udvikle sig til at blive et vigtigt supplement til det repræsentative demokrati.

I traditionelle partipolitiske slagsmål trækkes uenighederne ofte hårdt op, og man dyrker splittelser og konfliktlinjer i magtkampen, men i borgertinget kan deltagerne i en oplyst samtale formulere sammenhængende svar på komplekse kriser. Måske er det en god ide at give borgerne et større medejerskab med at

finde løsningerne, for større politiske forandringer vil også gribe dybt ind i folks hverdag? I stedet for mere teknokrati og elitestyring kan man vælge demokratisk innovation med stærk folkelig forankring. Legitimiteten udgår fra de udvalgte borgeres månedlange samtaler og forsøg på at finde fælles fodslag om komplekse spørgsmål, der er fyldt med svære dilemmaer og ingen simple svar.

HINSIDES HOBBS - DE VENLIGSTES OVERLEVELSE

Generationer af statsvidenskabsfolk, sociologer, økonomer og filosoffer har søgt inspiration i naturens mirakler for at forstå menneskets adfærd. Det er ikke så mærkeligt, da mennesket - ud over at være et åndeligt væsen med en bevidsthed om sin egen endelighed - også er et dyr. De klassiske markedsøkonomer byggede deres verdensbillede op på et natursyn, der er stærkt inspireret af en forsimplet udlægning af darwinismen, hvor man har antaget, at arterne konkurrerer med hinanden for at vinde, fordi det i den naturlige selektion angiveligt er den stærkeste, der overlever.

I barokken skrev den engelske filosof Thomas Hobbes, at mennesket i naturtilstanden ligefrem opfører sig som ulve overfor ulve og er voldelige. Han så livet som beskidt, brutalt og kortvarigt, hvor mennesket er opfyldt af frygt for døden. Derfor mente han, at man kun kan undgå en borgerkrig mellem disse rovdyr ved at lave en social kontrakt indenfor rammen af en stærk og suveræn enhedsstat, der har absolut magt til at tøjle mennesket og garantere den fælles fred og sikkerhed. På forsiden af hans bog *Leviathan* (1651) ser man et kæmpe søuhyre stige op af det brusende hav for at blive kronet som menneskets absolutte suveræn. Det var ikke håbet og menneskets evne til at realisere det fælles bedste, der optog Hobbes. Han var en benhård materialist - nogle vil måske sige realist, for hans tænkning har inspireret generationer af ”internationale realister”. Hobbes mente, at folk er onde af natur, og suverænen derfor skal have absolut magt og om nødvendigt gennemtvinge loven med sværd i hånd.

Det var en bog til sin tid. Den var i samklang med datidens mekaniske natursyn. Den udkom blot tre år efter den store fredskonference, hvor Europas stormagter etablerede den Westfalske orden for suveræne og uafhængige territorialstater. Den varslede ikke den evige fred, men tværtimod flere århundreders hård rivalisering og konkurrence mellem de suveræne stater om territorium, militær og økonomisk magt. Den Westfalske orden af suveræne stater brød sammen i det 20. århundrede, og efter Anden Verdenskrigs rædsler erkendte de vesteuropæiske stater, at de var nødt til at samarbejde. At indgå en europæisk kontrakt om det fælles bedste og at overføre nogle af de suveræne rettigheder til det europæiske fællesskab.

Den nationale kapitalisme og de nationale konkurrencestater har videreført kappestriden helt ind i det 21. århundrede, men staterne er samtidig blevet ind-

lejret i de fælles europæiske institutioner, hvor samarbejde og deling af suverænitet er ledetråden. På samme måde har de nationale stater forpligtet sig til at overholde de internationale konventioner og aftaler, herunder i FN. Den hobbesianske ide om en suveræn og absolut statsmagt, der ikke deler sin suverænitet med andre, er for længst løbet over ende af virkeligheden. Eller som Ulrich Beck siger, er det en illusion at se nation-staten som en ledestjerne, om hvilken hele verden drejer. Det er ikke realpolitik.

Det giver ikke mening at forstå internationale relationer som et nulsumsspil mellem nationalstater, hvor den enes gevinst ses som den andens tab. Det kan også forvandles til et plussumsspil, hvor man vinder noget på at samarbejde og udvide fællesmængden. Man kan f.eks. vælge at samarbejde mere om at tøjle den økonomiske magt i globaliseringen, den mobile kapital, de transnationale virksomheder eller gøre noget ved de nye megakriser, hvor nationalstaten ikke længere effektivt kan beskytte sine borgere ved at handle på egen hånd. Presset for at samarbejde øges, fordi vi er rykket ind i en planetarisk æra - den antropocæne tidsalder - hvor alles suverænitet udfordres af klimaforandringerne, og ingen kan klare sig alene. Ingen mur kan beskytte nationalstaten fra miljømæssige, humanitære og epidemiologiske katastrofer, der finder sted andre steder på jorden. De gamle drejebøger kommer til kort, og vi har brug for nye metaforer og konstruktive fortællinger, som rækker ud over Hobbes eller den forsimplede udlægning af darwinismen, hvor livet reduceres til alles krig mod alle. Ulrich Beck slår til lyd for en kosmopolitisk realpolitik, hvor vi ikke angriber udfordringerne som et enten-eller. Eller som en Trumpsk kamp mellem dem og os, hvor den ene vinder, hvad den anden taber.

Alle nationer er gensidigt forbundne og afhængige. De store globale megakriser rammer os alle, og vi er stærkere, hvis vi besvarer disse udfordringer i fællesskab end hver for sig. I Europa bliver vi svagere, hvis vi reducerer politikken til en brutal og blodig civilisationskonflikt mellem nationalistiske og supereuropæere, mellem lokale husbyggere og globale opdagelsesrejsende, mellem lokale storædende larver og højtflyvende sommerfugle. I Europa bliver vi stærkere, når vi vælger både-og-løsninger. I stedet for at splitte os op i en skyttegravskrig mellem uforsonlige ideologiske positioner, skal vi lære at lytte til, hvad de andre også har på hjerte. Vi kan godt handle lokalt, nationalt, europæisk og globalt *samtidigt*, uden at det ene nødvendigvis udelukker det andet. Et stærkere EU behøver ikke at være til skade for de enkelte medlemslande. Det kan også styrke dem. For de europæiske nationalstater kan kun give deres borgere fred, sikkerhed og velstand, hvis de forstår at samarbejde med andre stater i Europa og på globalt plan om at løse de fælles megakriser.

I Europa skal vi ikke søge tilbage til Hobbes, fordi kriserne har påført os traumatiske oplevelser og nogle politikere mobiliserer på frygt- og flugtmekanismer.

Frygtens politik har bredt sig i de sidste årtier, men vi taber, hvis vi overgiver os til den. Vi skal heller ikke satse på den primitive darwinisme, hvor de nationale konkurrencestater kaster sig ud i vild kappestrid om, om hvem der er den stærkeste og har mest kropslig fitness. Vi skal samarbejde endnu mere på tværs af grænserne. Man kan med fordel invitere mange forskellige aktører ombord på rejsen. Hvad med også at invitere byerne, regionerne, virksomhederne og bevægelserne med som stakeholders i arbejdet med at løse de store udfordringer fra de globale megakriser? De europæiske storbyer har længe været klimafrentløbere, og der er også grønne virksomheder og folkelige bevægelser, som rykker meget hurtigere end de nationale regeringer. I stedet for at se det som et problem, der skal lukkes ned, bør vi se det som befriende ressourcer. Ved at samarbejde på tværs kan vi skabe større momentum for klimaomstillingen i Europa og gøre det i kontinental skala. Inddrages mange forskellige synsvinkler og interesser om at finde nye politiske, økonomiske og sociale svar på megakriserne, er der også større sandsynlighed for at udvikle innovative og robuste svar.

Vi kan her med fordel hente inspiration fra de mange nyskabende opdagelser i naturvidenskaben i de seneste halvtreds år, der viser, at naturens grundlæggende logik ikke er brutal konkurrence og kampen for de stærkestes overlevelse. I naturen er selektion vigtig, for alle blomster, insekter, dyr og andre skabninger er unikke hver for sig. De er ikke identiske, men netop forskellige. Som den danske biolog Jesper Hoffmeyer har sagt, indeholder selv en regndråbe et astronomisk antal mulige forskelle.⁶⁹¹ Ethvert snefnug i hele verden, der daler ned fra himlen og gør landskabet hvidt har sin særlige form, der er forskellig fra de andres. De er ”mirakler af skønhed”, som fotografen Wilson Bentley engang sagde under sin livslange kamp for at viderebringe skønheden i sine smeltende mesterværker udtrykt i mere end 5000 fotografier.⁶⁹² Selvom mennesker for mere end 99 procent vedkommende har det samme DNA, er vi alle forskellige, fordi de sidste promille er fyldt med forskellige oversættelser og et uendeligt antal kombinationsmuligheder. Vi er udvalgt i et uendeligt antal mutationer i samspillet med andre organismer. Vores forskellige forfædre har udvekslet DNA indbyrdes, ligesom det ses hos mange dyrearter. Evolutionen er ikke et hierarkisk organiseret træ, men mere et komplekst mønster, der snarere ligner et netværk fyldt med tilfældigheder, spring og mutationer. Men de store kvalitative spring i komplekse systemer afhænger af samarbejde og tilpasning. Helt ned på bakterieniveauet.

I 1967 kom biologen Lynn Margulis med en videnskabelig artikel, som brød med den da herskende konsensus, som darwinisterne søgte at forsvare i biologien. Artiklen blev afvist af 15 tidsskrifter, før den endelig blev offentliggjort i *Journal of Theoretical Biology*.⁶⁹³ I den viser hun, at nogle af de fundamentale byggestene i dyrs, planters og svampes store celler - de såkaldte eukaryote celler, der spiller

en afgørende rolle for vores krops energibalance, forbrænding og gener - var adskilte encellede organismer for et par milliarder år siden. Men så indledte de to organeller (mitokondrier, der giver cellerne energi, og kloroplast), der oprindeligt var fjender, et tæt samarbejde. Gennem en symbiose sluttede de sig sammen og formede de større eukaryoter, der er komplekse flercellede organismer med en stærk kerne omsluttet af en dobbeltmembran. Det kaldes endosymbion-teorien, og den forklarer et afgørende spring i jordens evolutionshistorie, der også muliggjorde menneskelivet. Ordet eu-karyote er sammensat af de græske ord, *eu*, der betyder det gode og rette, og *karyot* (dvs. karyon), der betyder kerne.

Margulis' teori er i dag bredt anerkendt, og den burde også inspirere økonomer såvel som politologer, der tidligere har dyrket de mest vulgære angelsaksiske forsimplinger af darwinismen, udtrykt gennem deres gamle *survival of the fittest* kampråb. Sat på spidsen er det europæiske samarbejde et fornemt eksempel på, hvordan tidligere fjender, nationalstaterne, gik sammen og indledte en symbiotisk proces, hvor de trods forskellige udgangspunkter og forskellige DNA-strukturer opbyggede en stærk kerne, som muliggør et komplekst samliv i Europa. Det er der ikke så mange, der har filosoferet over, fordi mange traditionalister stadig ligger under for nedarvede forestillinger om, at enkeltcellerne - nationalstaterne og deres isolerede suverænitet, såvel som individerne og deres isolerede private interesser - er de fundamentale byggestene, som man bør fokusere på. Verden er fyldt med forskelle, der gør en forskel. Men vi er bedst udrustet til at løse de gåder, vi stilles overfor, ved at indgå i komplekse mønstre af samarbejde, som er den biologiske forudsætning for vores eksistens og videre overlevelse.

Der er efterhånden mange forskningsresultater, der peger i den retning. I 2019 kunne en række mikrobiologer ved Københavns Universitet vise, hvordan bakterier samarbejder og binder sig sammen for at bekæmpe ydre trusler, som f.eks. antibiotika, frem for at bekæmpe hinanden. Efter at have undersøgt tusindvis af kombinationsmuligheder fandt forskerne frem til, at vinderstrategien ikke er den stærkestes overlevelse, men tværtimod er den "venligstes overlevelse". Bakterierne giver plads for hinanden, og de er hver især villige til at ofre noget, hvis det kan være til fordel for hele bakteriefællesskabet: "I den klassiske darwinistiske tankegang drejer det sig om en konkurrence, hvor den bedst egnede overlever og udkonkurrerer den mindre egnede. Men når det handler om mikroorganismer som bakterier, viser vores resultater, at det er de mest samarbejdende, der overlever," forklarede professor Søren Johannes Sørensen.⁶⁹⁴

Sådan er det også i Europa. Der findes masser af konkurrence mellem forskellige ideer, virksomheder, organisationer, partier, forskere og borgere om at finde de bedste egnede løsninger, men skal vi løse de forbundne megakriser og finde robuste svar på ydre trusler, må vi samarbejde mere. Ikke kun indadtil mellem

medlemsstaterne i EU, men også med andre lande, stormagter og kontinenter udenfor Europa. Det er kampen for de venligstes overlevelse. Vi kan gøre meget mere i EU, men vi skal også ofre noget og give plads til andre udenfor vores fællesskab for at sikre artens overlevelse. Det er ikke et enten-eller, men et både-og.

Kapitel 14

FRIGØRELSE FRA TERRORCHOK OG CIVILISATIONSKRIGE

Europa har i det 21. århundrede været ramt af flere alvorlige globale kriser og chok, men det første af slagsen fandt sted mere end 6000 kilometer væk fra Danmark, udenfor Europa, på den anden side af Atlanterhavet. Det var terrortentatet den 11. september 2001. De fleste, der var børn eller voksne på det tidspunkt, husker sikkert stadig, hvor de befandt sig, da nyheden ramte os. Jeg husker tydeligt, som var det i går, da tvillingetårnene i New York styrtede i grus. Jeg sad med min familie i et hus på landet, hvor vi var behageligt afskærmet fra verdens støj, fordi huset ligger for enden af en vej oppe i bakkerne. Her kunne vi gå ture, spise god mad og hygge os foran kaminens sagte ild. Men pludselig ringede min svigerinde og bad os tænde for fjernsynet. Først ramte et fly det ene tårn. Og vi var stadig i chok, da det næste fly ramte det andet tårn.

Verdens mægtigste militære supermagt USA kunne ikke beskytte sig mod de terrorister, der havde kidnappet civile fly og fløjet dem ind i tårnene på Manhattan. Kort efter blev også Forsvarsministeriet i Pentagon ramt. Næsten tre tusind mennesker mistede livet den dag. Det var et dobbelt angreb på to markante symboler for den eksisterende verdensorden: Den globale finanskapitalisme symboliseret ved World Trade Center og det strategisk militære magtcenter i Pentagon. Terroristerne angreb ikke Peterskirken i Rom eller kristne katedraler i Europa, så det lignede ikke begyndelsen på en ny religionskrig mellem islam og kristendom, men snarere et angreb på det vitale centrum for den amerikansk dominerede globale kapitalisme.

Vi så desperate kontorfolk springe ud fra vinduerne i de synkende tårne, og vi så rædslen i ofrenes og tilskuernes øjne. Vi så, hvordan kæmpende patriotiske brandfolk reddede folk, inden det var for sent, og vi opdagede, hvor afmægtigt det traditionelle forsvar er imod den globale æras nye nihilistiske guerillakrigere. Vi har siden set adskillige film og dokumentarprogrammer, der har holdt erindringerne i live. Og vi har oplevet konsekvenserne af den mangeårige krig mod terror, der fulgte. Det er mærkeligt, hvordan det lokale og stedbundne liv med familie og venner nogle gange væves sammen med globale begivenheder på de mest uventede

de måder, og de kan med et slag forandre vores liv. Så vi kan føle en tydelig forskel på før og efter. Sådan var det med 11. september, der har kastet lange skygger ind over samfundet, og vi er igen og igen blevet mindet om den dag, der har fået sit eget liv. Det er med til at forme den måde, vi forholder os til verden på.

I gamle dage var militæret organiseret til at beskytte os mod trusler udefra og at udkæmpe krige mod andre nationalstater. Siden var militæret i Vesten indrettet på at udkæmpe både kold krig og atomkrig med det kommunistiske Sovjetunionen. Med den nye globale terrorisme ændrede de gamle koordinater sig. En generation af selvmordsbombere stod på spring for at føre guerillakrig på tværs af grænserne. Selvom Al-Qaeda opererede som et globalt terrornetværk, havde det ikke strategisk eller nuklear magt som Sovjetunionen, men hver eneste af deres terrorceller udgjorde en potentiel sikkerhedstrussel. De spredte frygt i Vestens civile samfund, og vi følte nu, at truslen kunne komme alle steder fra. Og ramme os i hverdagen. Enhver genstand - selv et fredeligt fly med glade turister - kunne forvandles til et terrorvåben. Da vi forstod det helt, blev vi chokerede.

Filosoffen Jacques Derrida kaldte den 11. september for en traumatiserende begivenhed: "Når det onde udgår fra det frygteligste mulige komme, fra en kommende og endnu værre gentagelse, er der tale om et traume, der ikke lader sig bearbejde. Traumatet produceres af fremtiden, af det kommende og af truslen fra det frygteligste kommende, snarere end af et angreb, der én gang for alle er overstået."⁶⁹⁵ Den 11. september 2001 opdagede vi, hvor sårbare og udsatte USA's og Europas storbyer er. Ingen havde set det komme, og denne uforudsigelighed var lige præcis det, der gjorde os alle endnu mere bange. Begivenheder på den anden side af verdenshavene rykker helt tæt på, så enhver følelse af geografisk afstand dør, og vi rammes emotionelt på en måde, som om det kunne være et attentat på naboen. *Nous sommes tous Américains*. Vi er alle amerikanere. Vi er alle newyorkere. Sådan skrev chefredaktøren for den franske avis, Le Monde, Jean-Marie Colombani. Det var som et ekko af John F. Kennedys berømte tale i Berlin under den kolde krig, hvor han - i solidaritet med de berlinere, der var spærret inde bag Østtysklands pigtrådshegn - erklærede *Ich bin ein Berliner*.

Ulrich Beck har beskrevet den moderne verden som et risikosamfund, fordi vi lever i en æra, hvor klimatrusler, atomkatastrofer, transnationale epidemier og andre civilisatoriske udfordringer rykker helt tæt på. Terrorkrigen forvandlede den akademiske tale om et globalt risikosamfund til en hverdagens realitet, som vi alle måtte forholde os til. Den globaliserede frygten. Det var også terroristernes pointe. At sprede frygt og dermed ryste borgernes grundlæggende tillid til, at den vestlige verdens magthavere kan beskytte os imod risikoen for barbari. Frygt spredte sig som en virus i vores sjæl og ændrede forståelsen af verden. Det var meningen med det hele. At millioner af mennesker blev så overvældet af frygt i

deres sind, at det ville skabe kaos og større forandringer af samfundet. Terroren var rettet mod vores indre. Den store spektakulære begivenhed, terrorattentatet, var det, der skulle få dominobrikkerne til at vælte.

Allerede i 1996 trådte den tidligere Afghanistankriger, rigmandssønnen Osama Bin Laden, frem og erklærede global jihad-krig mod USA, den jødisk-kristne alliance og deres allierede. Han henviste direkte til Golfkrigen og USA's militære tilstedeværelse på den arabiske halvø. Den mand, der i firserne havde ført guerillakrig sammen med CIA-betalte fundamentalistiske mujahediner i Afghanistan, da landet var besat af Sovjetunionen, havde nu definitivt vendt sig mod USA. Selvom CIA angiveligt aldrig har givet ham en cent, var det en af historiens tragiske ironier. Det var det også, at mujahedin-krigerne samme år erobrede magten i Afghanistan og denne taliban-regering siden blev en af USA's værste fjender. I et par år blev Bin Ladens trussel, der blev udsendt via internettet, ikke rigtig taget alvorligt, men det burde man have gjort, for han var i gang med at globalisere terrorkrigen.

Først da Bin Ladens Al-Qaeda netværk i 1998 ramte to amerikanske ambassader i Østafrika, indledte Clinton-regeringen i USA en jagt på at finde Bin Laden i hans gemmested i Afghanistan og om nødvendigt dræbe ham. Frygten var plantet. Og frygten voksede mangefold den 11. september 2001. I Machiavellis berømte renæssanceværk, Fyrsten, hedder det sig, at det er bedre at være frygtet end at være elsket. Det mener terroristerne også. Som rettesnor for det menneskelige liv i komplekse samfund, hvor vi er gensidigt afhængige af hinanden, forholder det sig faktisk omvendt, men lad det foreløbig ligge.

Her næsten to årtier efter kan vi reflektere lidt dybere over, hvordan 11. september attentatet forandrede os og ændrede Europa. En af dem, der har gjort det, er den israelske historieprofessor, Yuval Noah Harari. Siden den 11. september 2001 har terrorister hvert år dræbt omkring 50 mennesker i EU og omkring 10 mennesker i USA, men hvert år dør titusinder af trafikulykker i EU og i USA. Og diabetes og højt blodsukker dræber op mod 3,5 millioner mennesker årligt, mens luftforurening dræber 7 millioner mennesker årligt.⁶⁹⁶ På den baggrund stiller Harari et vigtigt kritisk spørgsmål: "Hvorfor frygter vi terrorisme mere end sukker, og hvorfor taber regeringer valg på grund af sporadiske terrorangreb, men ikke på grund af kronisk luftforurening?"

I fremtiden tror jeg, at regeringer kan komme til at tabe valg på luftforurening, som vi allerede har set de første regeringer tabe valg, fordi de var for fodslæbende i forhold til klimaforandringerne. Der er relativt set ikke ret mange terrorgrupper og terrorismord i verden. Deres magt er begrænset. Men alligevel har terroristerne været ekstremt dygtige til at sprede frygt og bruge vold til at forandre hele det politiske landskab i Europa og resten af verden. Harari siger, at terroristerne minder

lidt om en flue, der forsøger at smadre en hel porcelænsbutik. Fluen er så svag, at den ikke kan rokke så meget som en tekop. Men den finder en tyr, flyver ind i øret på den, og så følger reaktionen prompte. De islamiske fundamentalister tirrede ”den amerikanske tyr til bagefter at smadre hele den mellemøstlige porcelænsbutik. Nu trives de i ruinerne. Og der er ikke mangel på hidsige tyre i verden.”⁶⁹⁷

FRYGTENS MANGE ANSIGTER

Terrorens tid er de store overdrivelsers tid. Chefideologerne i begge lejre - både de ekstremistiske muslimske sekter, men også højrenationalistiske og kulturkonservative bannerførere - har malet fjendebilleder af de andre, som er helt ude af proportioner med virkeligheden. Frygten er som en anden monark rykket ind i alle politiske ligninger. Og dens ledsager har været vreden. En række bestseller bøger har opsamlet den frygt og vrede, der ligger i befolkningen. Gentagne terrorattentater fra jihad-grupper i Europas storbyer som bl.a. Paris, London, Madrid, Berlin, Amsterdam og København har sat ild i den forestilling, at muslimer som sådan ikke vil tilpasse sig *vores* værdier, love, retsorden, demokrati og kønnenes ligestilling. Som om det er en kamp mellem den kristne civilisation og islam, mellem modernitet og det middelalderlige, mellem os og dem. Den tvedeling havde nok ikke fået så meget kraft, hvis den ikke allerede lå latent og ulmede i de vestlige samfund.

Frygten for terrorismen opererer på mange planer, og den spiller sammen med frygten for at dø, frygt for at miste noget, *jeg* elsker. Og miste noget *vi* elsker. For frygt er ikke bare individuel. Den kan også kollektiviseres. Så er der frygt for at blive erobret. Eller frygt for at miste vores kultur og identitet som danskere, som europæere eller måske som en del af det abstrakte begreb kaldet Vesten. Vi søger noget, vi kan klamre os til, når stormen raser eller uventede begivenheder rammer os. Efter kommunismens fald rettede opmærksomheden sig mere mod alt det, vi ikke brød os om i Mellemøsten. Eller måske i Kina længere mod øst. Men da kineserne på det tidspunkt omfavnede den kapitalistiske markedsøkonomi og var ved at blive medlem af verdenshandelsorganisationen, WTO, var kineserne ikke den første store satan, Vesten bekymrede sig om. Jo, der var menneskerettighedsproblemer, der skulle tackles, men ikke på bekostning af markedsadgang, outsourcing til Kina og køb af billige kinesiske varer. Så hvem kunne udfylde tomrummet i denne jagt efter at finde ud af, hvor det onde var? Som det store farlige Andet, der måske en dag kan ødelægge den livsglæde, lykkefølelse, frihed, demokrati og kultur, som er os så dyrebar? Fjenden blev den islamiske fundamentalisme og ekstremisme i forskellige afskygninger.

Irans Ayatollah Khomeini, der siden 1979 havde fordømt USA og den amerikanske imperialisme som Den Store Satan, var allerede på den mentale radarskærm.

I februar 1989 udstedte han en fatwa dødsdom mod forfatteren Salman Rushdie - bare fordi Rushdie havde skrevet en vidunderlig roman kaldet *De sataniske vers*. Det øjeblik vågnede Europas kulturelite også for alvor op til den nye post-kolde krig og opgøret med fundamentalisterne, der kan true vores frihed. Tænk, hvad der fremkaldes af en betagende historie om to indiske skuespillere, der styrter ned over Den Engelske Kanal, reddes i et mirakel og så kæmper frem og tilbage i en magisk og mystisk fortælling om at finde deres egen identitet mellem lys og mørke, mellem tro og tvivl? Følelserne er spaltet i to dele i stedet for forenes i et stykke kød. De forstærkes også af smerten ved at høre til både i London og i Indien, og alligevel at føle sig fremmedgjort begge steder - blot på forskellige måder.

Khomeini følte sig måske krænket, hvem ved? Han havde selv startet al Satan-snakken med den store, den mindre og den lille satan, som om der fandtes en uheldig treenighed af USA, Sovjet og Israel. Han påstod, at Rushdies roman i visse afsnit angiveligt krænkede Koranen og profeten Muhammed, men i virkeligheden var det bekvemt for ham at opfinde en ny satan at udstede en dødsdom over, for det styrkede Khomeinis autoritet i Iran og internationalt blandt andre islamister. Som islam-eksperten Gilles Kepel har sagt, var fatwaen ”en makaber forklædning, som han gav ekstremismen for at skjule, at eksporten af den iranske revolution var slået fejl over for Saudi Arabiens inddæmningsstrategi.”⁶⁹⁸

Magten og frygten er altid en del af ligningen, selv hos de allermest ”frelste” fyrster. Hvis ayatollahen på civiliseret vis havde sagt, at han i grunden følte, at hans land selv var krænket af USA, der i sin tid - med CIA's aktive hjælp - indsatte Shahan som oplyst diktator, ville vi måske som demokrater kunne have sat os ind i det. Men som selvhøjtidelig diktator at udstede en dødsdom over en forfatter i et frit, liberalt demokrati fjernt fra egne kyster var så himmelråbende idiotisk, at kun lydige iranske følgere, islamistiske fundamentalister og små sekter lyttede. Det var mere end nok, for Rushdie måtte i et par årtier leve med livvagter. I 1991 blev hans ene oversætter dræbt i Tokyo, og en anden i Italien blev stukket ned. Og i 1993 fulgte endnu et mordforsøg på bogens norske oversætter, og et hotel i Tyrkiet blev sprængt i luften, så 37 blev dræbt. Hvilken meningsløs form for ondskab.

Der var meget mere, der stimulerede frygtens nye globale fortælling. Et islamistisk terrorattentat imod World Trade Center i New York dræbte i 2003 seks personer og sårede 1000. Vi så nyhedshistorier om tilfældige turister dræbt af ekstremister i Egypten til Marokko. Fly blev kapret af algierske terrorister, der siden førte deres ”befrielseskrig” til kærlighedens hovedstad, Paris, hvor de udførte dræbende bombeaktioner. Den slags hændelser lå som en sitrende uro i underbevidstheden, og et mønster begyndte at forme sig i forståelsen af verden. Noget af det kunne man finde forklaringer på. Attentaterne i Frankrig kom, efter at Frankrig og flere europæiske lande havde støttet militærkuppet mod den

demokratisk valgte regering i Algeriet. Man frygtede, at vinderne, den islamiske frelserfront (FIS), ville forvandle den gamle franske koloni til en forpost for fundamentalistiske islamisme. Det ville man ikke tolerere eller risikere. Men efter kuppet fulgte modreaktionen. Terroren mod civile i Paris og Lyon. Intet kunne legitimere sådanne blodige mord på civile, men måske kunne vi ane årsagen til deres vrede? Forstod vi, hvad vi på en tragisk måde havde været med til at fremkalde i en spiral af frygt, vrede, vold og mere frygt og vold? Det ene fjendebillede forstærkede det andet. Sådan er det som regel.

Vesten stod slet ikke overfor en samlet islamisk front, der truede med at genopføre de gamle religionskrige mellem islam og kristendom, selvom det i de år blev en populær teori. Enhver realistisk analyse af virkeligheden viste enorme økonomiske, militære og magtmæssige styrkeforskelle mellem os og dem. USA og Europa var i en helt anden liga i det globale magtspil, så det var allerhøjest sporadiske fatwaer, små nålestik fra terrorgrupper og truslen om at skære olieforsyningerne over. De muslimske lande var mindst lige så splittede, politisk uenige og lige så mangfoldige i deres fortolkninger af troen og forholdet mellem stat og religion, som vi kristne, moderne og sekulariserede europæere og amerikanerne er. Desuden var der ikke noget nyt kalifat, som var i stand til at invadere Europa. Alt var - og er - meget mere broget. En række arabiske lande kæmpede side og om side med USA og den vestlige koalition, da man i 1991 indledte Operation Ørkenstorm og fik fordrevet Irak og Saddam Hussein fra Kuwait og sikret Vesten adgang til de attraktive oliekluder. Det var nemt nok at finde modargumenter i 1990'erne. USA stod tilbage som den eneste globale supermagt, og vi europæere kunne som allierede med amerikanerne stadig putte os under deres beskyttende militære vinger.

CIVILISATIONERNES SAMMENSTØD OG IDENTITETSKRIG

Nittenhalvfemserne startede som årtiet, hvor Francis Fukuyama spåede historiens afslutning, men der gik ikke mange år, før frygten for civilisationernes sammenstød, mellem Vesten og resten og mellem kristne og muslimer blev tegnet op. Allerede i 1991 anede den engelske fredsforsker, professor Barry Buzan, at en ny historie var ved at blive skrevet. På det tidspunkt var han knyttet til det københavnske fredsforskningscenter, COPRI, og han skrev, at der var en ny kold krig under opsejling ”mellem Vesten og islam, hvori Europa vil være i frontlinjen”.⁶⁹⁹ Han spekulerede over, om den ”samfundsmæssige kold krig med islam ville bidrage til at styrke den europæiske identitet over en bred front.” Men ifølge ham var en betydelig del af offentligheden i Vesten ikke interesseret i at erstatte den gamle kolde krig med en ny, for man ville hellere søge økonomisk, handelsmæssigt og politisk samarbejde. Buzan var ikke en koldkriger på jagt efter en mission.

Han konkluderede, at ”næsten ud fra enhver objektiv målestok, er den militære, ideologiske og energimæssige trussel imod Europa fra Mellemøsten lav.”⁷⁰⁰

Det vakte dog meget større international opsigt, da Harvard-professoren Samuel P. Huntington i sommeren 1993 skrev et essay om civilisationernes sammenstød.⁷⁰¹ Timing er som bekendt alt, og attentatet mod World Trade Center i februar det år var et dramatisk forspil, der satte scenen og gjorde essayet verdensberømt. Huntington tilbød en ny og anderledes fortælling end historiens afslutning. Det var en historie om, hvordan den kolde krigs ideologiske jerntæppe var erstattet af en global politisk kamp, som blev formet efter kulturelle og religiøse skillelinjer mellem civilisationer. Det var et forsøg på at skrive en samlet teori om, hvad der driver historien videre. Teorien var med til at støbe kuglerne til en global bølge med identitetspolitik, kulturkamp, udlændingefrygt og civilisationsdebat, der i de følgende årtier satte dybe spor i Europa. Endnu var terrortruslen begrænset, men den nye store samtidsfortælling begyndte at tage form i 1990'erne. Den fik for først alvor politisk gennemslagskraft efter terrorattentatet den 11. september 2001. Og den kom til at præge, hvordan terrortruslen blev fortolket på.

Civilisationer er ”de ultimative menneskelige stammer, og sammenstødet mellem civilisationerne er en stammekrig i global skala,” hævdede Huntington.⁷⁰² Det kan ske i form af en ny kold krig mellem Islam og Vesten. Eller konflikten mellem civilisationerne kan ske via en ny kold fred, handelskrige, lavintensitetskrige, intens rivalisering eller konkurrencemæssig sameksistens. Sådanne var nogle af de forskellige scenarier, som Samuel Huntington tegnede op. I hans 1997-bog var det konflikten mellem islam og Vesten, som han brugte flest kræfter på. Måske er det ikke tilfældigt? Hans konstruerede fortælling strakte sig helt tilbage til den tidlige middelalder i 700-800-tallet, hvor muslimerne trængte ind i Spanien, siden fulgte i 1100-1200 tallet de kristne korstog til Jerusalem, og i 1400-1500-tallet erobrede tyrkerne først Byzans og siden nåede de helt til Wien. I den anden modbølge genkristnede de katolske konger fra Kastilien og Aragonien hele den iberiske halvø, og forenede i det 15. århundrede Spanien fra Madrid til Barcelona og Sevilla.

Det var de store penselstrøg i historien, men flere steder i sin bog citerede Huntington Mellemøsten-historikeren Bernard Lewis for påstanden om, at Europa i over tusind år har ”været under konstant trussel fra Islam”.⁷⁰³ Konstant? Det er meget forsimplet at reducere islam til Mellemøstens brogede smeltedigel. Sydøstasiens fredelige muslimer truer ikke Europa, og de fleste muslimer i Europa lever et moderne liv frigjort fra traditionens og de bogstavgtro religiøses snærende bånd. Desuden er mange af truslerne også gået den anden vej - fra Vesten til Mellemøsten, som Golfkrigen, Irakkrigen og interventionerne fra Iran til Libyen har vist. De færreste af konflikterne er afledt af religionsforskelle, men handler

snarere om politiske, økonomiske, geostrategiske og energimæssige interesser. Alligevel bed Huntington sig fast i det religiøst-kulturelle skel. Han henviste til, at i midten af halvfemserne var nitten ud af 28 grænsekonflikter mellem muslimske lande og ikke-muslimske lande konflikter mellem muslimer og kristne.⁷⁰⁴ Hvad sagde det øjebliksbillede egentlig, når de fleste af konflikterne drives frem af noget helt andet end religionen? Huntington påstod i sin bog, at ”det underliggende problem for Vesten ikke er islamisk fundamentalisme. Det er islam, en anderledes civilisation.”⁷⁰⁵ Det er en fejlslæning. Problemet for os er ikke islam som religion, men konkrete islamiske fundamentalister, der politisk truer fundamentale frihedsværdier, og som har givet ideologisk næring til fanatiske terrorgrupper.

Der findes ikke en *islamistisk* essens, som man kan presse ned i en enkelt *maggi* bouillontering, så religionen kan reduceres til de værste terrorister og fundamentalister. Der er mange traditioner, kulturer, genlæsninger og konflikter blandt muslimer. Der er en verden til forskel mellem Saudi Arabiens wahabister og fredelige sufi-mystikere i Sydøstasien. Et stort muslimsk land som Malaysia er demokratisk, frit og multietnisk, men selvom landet rummer mange forskellige kulturer, søger malayerne fredelige kompromisser i de store koalitions politik. Ligeledes ved vi fra utallige meningsmålinger, at det overvældende flertal af muslimer i Europa og Amerika er overbeviste demokrater. De fleste er moderne individer, der ønsker frihed fra de fundamentalistiske ayatollaher, wahabistiske puritanere og fanatiske prædikanter, som de og deres familier selv er flygtet fra. Hvert enkelt menneske kæmper for at finde en identitet i den moderne verden. Og troen læses og omfortolkes i en konstant række af mutationer. Som den franske islamkender, professor Olivier Roy, påpeger, findes der ikke en autoriseret udlægning af islam, men mange millioner forskellige forståelser.⁷⁰⁶

Saudi Arabien har brugt vestlige oliemilliarder til at eksportere en bogstavtro og puritansk wahabisme på det globale marked for rodløse muslimer i vestlige storbyer, men er militært og økonomisk allieret med USA. Som amerikanerne køber vi deres olie, selvom det i grunden er med til at betale for deres religiøse og kulturelle ideeksport. Bryder man sig ikke om det, er det måske på høje tid at støtte en total omlægning af energisystemet væk fra fossile brændstoffer til vedvarende energikilder? Ønsker vi i Europa at svække fundamentalistisk ideeksport fra Saudi Arabien, vil en storstilet satsning på vedvarende energi være et effektivt middel. Mange af de store olieeksporterende lande fra Mellemøsten til Rusland er autoritære regimer, så Europa kan gøre en afgørende forskel ved at frigøre sig fra afhængigheden af disse landes olieeksport. Det er bedre at føre hård realpolitik end at kaste sig ud i symbolpolitisk skyggeslagsmål. Det sidste fører ingen veje i forhold til disse realiteter. Saudierne har finansieret skoler, universiteter og over 1500 moskéer i hele verden og etableret et islamisk bankvæsen på tværs af

landegrænserne. Kald det bare globalisering, for moderne markedsføring og global organisering lever side om side med eksport af religiøs puritanisme, stramme ritualer, kulturel islamisering og et middelalderligt, undertrykkende kvindesyn.

Osama Bin Laden var ikke selv så optaget af religionen og tekstnær læsning af Koranen, men rekrutterede fanatiske jihad-krigere til sin antiimperialistiske terrorkrig. I 1998 stiftede Bin Laden en islamisk *internationale* for at forme en fælles jihad-front mod jøder og korsfarere.⁷⁰⁷ Som Olivier Roy fastslår i sin bog om den globaliserede islam, hentede Bin Laden og Al-Qaeda mere inspiration fra Vestens venstrestremistiske terrorgrupper og deres revolte imod kapitalismen end i Koranens begreb om martyrium for de troende. Al-Qaedas selvmordsterrore mod tilfældige civile borgere er ikke tro overfor Koranen eller dens fem hovedsøjler for tro, bøn, faste, almisse og pilgrimsfærd.⁷⁰⁸ Derfor er der også mange muslimske sheiker, der har fordømt Al-Qaedas selvmordsattentater. En meningsmåling blandt danske muslimer viste i 2015, at ni ud af ti af dem slet ikke sympatiserer med Al-Qaeda, og kun 2 promille sagde, at det gjorde de i høj grad.⁷⁰⁹ Så taler vi om de få promille eller den store fællesmængde? Vi har enkelte gange set radikaliserede, fanatiske nyfundamentalister juble i arabiske byers gader, når der er udført attentater i USA og Europa. Det kan man nemt føle afsky overfor. Hvordan kan man juble over terror mod civile? Helt instinktivt må man som civil borger tage afstand fra det. Men hvor kommer vreden fra, og hvad får nogle af de vrede unge mænd til at springe ud som terrorister?

RØD-BRUNE MUTATIONER

Den islamiske ny-fundamentalisme og de militante gruppers radikale vold har ifølge Olivier Roy mere at gøre med vestliggørelse end tilbagevenden til Koranen. Det er et produkt af globaliseringen og den moderne verdsliggørelse, hvor de traditionelle bånd mellem religion, kultur og sociale autoriteter er brudt sammen. De unge migranter, der føler sig fremmedgjorte, socialt og kulturelt ekskluderede i de europæiske byer, søger ind i islamistiske sekter for at finde en alternativ ideologi, som kan give dem identitet, et nyt fællesskab med stærke autoriteter. De er på mange måder beslægtede med de venstre-revolutionære grupper, der mobiliserede i 1960'erne og 1970'erne, som kæmpede mod imperialismen og som udførte terrorattentater imod det etablerede system.

Der sker en rød-brun mutation. Blandt radikale islamister er der nogle, som ifølge Roy blander Koranens påbud sammen med pseudo-marxistiske forklaringer: "Vi står igen overfor en 'moderne' koalition af 'negative' og radikale kræfter, der ikke har rødder i Koranen, men i den vestlige tradition med en rød-brun forvirring, som senest har fået et grønt penselstrøg af radikale islamister." Teorien om

civilisationernes sammenstød har slet ikke blik for alle disse mutationer i tiden, men forsøger at fastfryse historien i et gammelt oprindeligt religiøst *er* uden for tid og rum. Det ser ud til, at teorien henter næring i en anden moderne form for fobi: En dyb kulturel angst for, at vi vil blive invaderet udefra. Og at *de andres* kultur kan forandre "os", så vi ikke længere genkender os selv og mister os selv i processen.

I bogen advarede Huntington imod, at Vestens indre dekadence og multikulturalismen "truer USA og Vesten". Det var ikke første gang, at den slags forfaldsteorier greb om sig. Noget af Huntingtons sortsyn kom fra Oswald Spengler, der i 1920'erne og 1930'erne skrev om Aftenlandets Undergang, da de totalitære ideologier brød frem. Ideerne kunne også spores tilbage til Arnold Toynbees værker fra 1930'erne om civilisationernes opståen, sammenbrud og opløsning. Toynbee oplyste 21 forskellige civilisationer i verden, hvor Spengler holdt sig til otte. Huntington så som sine to forgængere et klart skel mellem den vestlige kristendom og den østlige, ortodokse, kristendom. Det vil i praksis sige lige ned gennem EU. Følger man det verdensbillede, hører Vesteuropa sammen med den amerikanske supermagt.

I følge Huntington lå den største religions- og kulturkonflikt mellem islam og Vesten. De andre civilisationer, som han talte om, er den kinesiske kultur (herunder også konfucianismen), hinduismen på det indiske subkontinent, Japan, Latinamerika og måske som en fremtidig bobler, den afrikanske civilisation. Det er groft sagt en besynderlig opdeling af verden at afgrænse den vestlige kristendom til de hvide europæeres bosættelseslande USA, Canada, Australien og New Zealand. Hvad med Filippinerne og Latinamerika og Afrika? Med over 600 mio. kristne er Afrika faktisk det kontinent i verden, der har flest kristne. Også flere end Latinamerika og Europa på de næste pladser.

Disse realiteter havde Huntington ikke blik for. Det var også mærkeligt, at han skilte det stærkt kristne Latinamerika ud fra den vestlige kristendom. Hans forklaring var, at indianernes oprindelige kulturer spiller en stærk rolle, men det virkede som en søgt forklaring. Måske var sandheden, at han i virkeligheden ikke brød sig ikke om at blande det rige Nordamerika med det fattigere, ustabile og mere revolutionære Mellem- og Sydamerika? For Huntington havde en bagvedliggende hypotese om, at den vestlige "civilisation er det store *vi*, som vi kulturelt føler os hjemme i, til forskel for alle de andre *dem 'er* derude."

Han advarede mod multikulturalisme og kulturblending indenfor civilisationens mure, men var tilhænger af global multikultur, blot forstået som, at hver kultur holder sig for sig selv, og samarbejder med andre civilisationer uden at blande kultur og religion. Det var guf for de nationalistiske identitetspolitikere, kulturalister og civilisationskrigere, der var besat af tanken om at få stoppet indvandringen fra tredjelande og sendt muslimerne ud af Europa. Det er heller ikke noget tilfælde,

at Dansk Folkeparti og deres allierede i andre EU-lande fra Le Pen til Salvini og Orbán alle har brugt Huntingtons intellektuelle ammunition i deres politiske kampe.

Huntington var også på en måde en forløber for Tea Party-bevægelsen og den senere præsident, Donald Trump, der gjorde fremmedfrygt, antiimmigration og hård grænsekontrol til Mexico til politiske mærkesager. Samuel Huntington følte sig som amerikansk patriot med stort P, men det er en særlig form for patriotisme. Den hvide, kristne mands fædrelandskærlighed. Han hævdede nemlig i bogen *Who Are We?*, at masseindvandringen fra syd truer USA's nationale identitet, og at den amerikanske kultur har en engelsktalende, angelsaksisk og protestantisk kerne.⁷¹⁰ Budskabet er, at alle indvandrere skal assimileres og underordne sig den ledende WASP-kultur: *White, English, Anglosaxon and Protestant*. Huntington-agtige patrioter kan ikke rumme USA's oprindelige indianer-kultur, flere århundreder med sorte amerikanere eller latino-amerikanerne, for de kæmper for at bevare *WASP-okratiet*. Beslægtede tanker er også dukket op i Europas identitetspolitiske debat i de sidste årtier.

Huntingtons største problem var, at han forsøgte at koge et civilisationsbegreb sammen til en mærkelig sovs af kultur, religion og en historisk politisk essens. Den ret er om ikke usmagelig, så dog fyldt med flere misforståelser. Huntingtons teori erstattede "den kolde krigs ideologiske jerntæppe med kulturens fløjlstæppe", mener den slovenske filosof, Slavoj Žižek. I vanlig stil går Žižek ikke af vejen for at provokere, så han kalder simpelthen civilisationskampen for "den globale kapitalismes Huntington sygdom". Som bekendt er det en meget degenerativ sygdom, hvor de første symptomer hos patienten er mærkelige og ukontrollable bevægelser, og dernæst følger restløshed, mangel på koordination og hukommelsessvigt. Er den brutale og vrede populisme ikke præcist udtryk for det samme, spørger Žižek. Denne restløshed imod udenlandske indtrængende, som gradvist væves sammen til et ideologisk projekt, der afløser Fukuyamas teori om historiens afslutning: "Civilisationernes sammenstød er politik ved historiens afslutning. De etnisk-religiøse konflikter er en form for kamp, der passer den globale kapitalisme: I vores tidsalder med post-politik, hvor passende politik gradvist erstattes af eksperters sociale administration, er den kulturelle (etniske og religiøse) spændinger den eneste tilbageværende legitime kilde til konflikt."⁷¹¹

FANGET I ESSENTIALISTERNES RIGIDE BOKSE

En af de klogeste kritikere af Huntington er en anden Harvard-professor, nobelprisøkonomen, Amartya Sen, der har leveret et sønderlemmende opgør med civilisationstænkernes og identitetspolitikens forsøg på at reducere alting til en oprindelig essens.⁷¹² At opdele folk efter religiøst definerede kulturer fryser folk

fast i rigide bokse, hvor alle andre modsætninger og skel presses ned i det samme primale civilisationsbegreb: Kulturen og religionen drukner så at sige alle andre skel mellem rige og fattige, mellem klasser og jobtyper, mellem partierne, mellem nationaliteter og lokaliteter, mellem sproggrupper, mellem kønnene o.s.v. Dermed ender vi alle som politisk kanonføde i kulturalisternes og civilisationskrigernes forsøg på at skære alt og alle over samme kam. Det fordrejer virkeligheden, fordi de ”kulturelle determinister undervurderer, hvor stor forskelligheden er inden for det, der antages at være én kultur. De uenige stemmer kommer ofte fra ’indersiden’ snarere end udefra.”⁷¹³

En persons religion behøver ikke at være hans eller hendes eneste altomfattende og eksklusive identitet, for den er ofte én blandt flere identiteter, fastslår Sen. Som eksempel nævner han en person, der er britisk statsborger, har malaysisk oprindelse med kinesiske racemæssige træk og som er børsmægler, ikke-vegetar, astmatiker, lingvist, bodybuilder, digter, abortmodstander, fuglekigget, astrolog og desuden mener, at Gud skabte Darwin for at teste de godtroende. Den pågældende kunne sådan set også være muslim, for i hvert menneskes liv gemmer der sig mange overlappende identiteter, hvor ens forfædres kultur og den religiøse tradition ikke er den eneste ene, som man altid har været forelsket i. Man kan som bekendt kaste sin kærlighed på så meget i livet og engagere sig på mange forskellige områder. Det er også derfor, at vi i Vesten traditionelt har været så glade for pluralisme og frihed. Reducerer man os i Europa til de hvide kristne imod alle andre udefra, fanges vi i den identitetspolitiske fælde, som de islamistiske fundamentalister selv benytter sig af for at skabe en stærk ydre fjende, som fanatikere kan gå i krig med. Sen tilføjer, at den religiøst baserede inddeling af verden i absolutte modsætninger ender med at gøre Vestens reaktioner på global terrorisme og konflikt ”ekstra klodsede”.

Amartya Sen er en frihedstænker, der ser frihed som en afgørende vej til menneskelig udvikling. Han tilbyder en mere åben læsning af historien end Huntington. Han afviser, at centrale værdier om frihed, tolerance, fornuft og demokrati *bare* er rene vestlige opfindelser, der så skal gøres universelle og spredes over hele verden. Imod barbarer og tilbagestående folk, der stadig hænger fast i middelalderen og fjernere tider, som om det er os, der er Civilisationen, og de andre der er de primitive og underudviklede. Han minder om, at Vestens filosofi, videnskab og matematiske fremskridt næppe var blevet til noget uden den tolerance og humanisme, som muslimske magthavere engang praktiserede. Det er en historisk arv, som araberne den dag i dag også kan være stolte af. De vestlige filosoffer som Platon og Augustin var ikke mindre autoritære end f.eks. Konfucius. Den islamiske korstogsrobber, Saladin gav i det 12. århundrede asyl til den jødiske filosof, Maimonides, der flygtede fra det dengang stærkt intolerante Europa. Og da heretikerens Giordano

Bruno i sin tid blev brændt som kætter, besluttede Akbar, den muslimske erobreren i Indien, at stadfæste mindretalsrettigheder og religiøs frihed for alle i Agra.

Sen er en engageret talsmand for demokrati og individernes kulturelle frihed, men han fastslår, at Vesten ikke har ejendomsret på demokratiet eller fornuften. Han er enig i, at de moderne begreber om demokrati er ”dybt påvirket af europæiske og amerikanske analyser og erfaringer i flere århundreder”, men udenfor Vestens kulturkreds har folk op igennem historien også lavet demokratiske eksperimenter. Eller som han eksempelvis skriver: ”Det vil være en fornærmelse at kalde iranske dissidenter, der ønsker et fuldstændig demokratisk Iran, ’ambassadører for vestlige værdier’, for det vil ignorere dele af den iranske historie, inklusiv demokratiske erfaringer fra Susa og Shusan i de sydvestlige Iran for 2000 år siden.”

I middelalderen var den arabiske verden meget mere tolerant, friere og hurtigere til at tilegne sig nye ideer fra hele verden, end europæerne var. Muslimerne lærte at lave stål af inderne, og de var førende indenfor kemi, mekanik og matematik. Det var arabiske og iranske matematikere, der bragte decimalsystemet til Europa fra Indien. Og da det vestlige romerske imperium var i forfald, var det den muslimske jurist og videnskabsmand fra Cordoba, Muhammed ibn Rushd (Averroës 1126-1198), der reddede Aristoteles og andre af antikkens filosofiske tekster for eftertiden. Averroës var langt mere moderne i sin tænkning end de fleste europæere på det tidspunkt, og hans kvindesyn var mange århundreder forud for sin tid. Han mente, at kvinder i lighed med mænd kunne tage del i statens administration, regere eller tjene som soldater. Det moderne Europa, som vi sætter pris på i dag, står også i gæld til de oplyste muslimer, der i mange århundreder - mens vi europæere stadig var relativt primitive og ikke videre civiliserede - var med til at berige vores kultur.

I Europa er der siden middelalderen konstrueret mange fordomme om muslimerne og deres fortolkning af Koranen. Som om de endnu hænger fast i middelalderen. Den svenske diplomat Ingmar Karlsson minder om, at vores fjendebilleder af islam går mange århundreder tilbage, og han trækker bl.a. trådene tilbage til korstogene. Samtidig pointerer han, at arabiske ledere og fundamentalister i Mellemøsten siden 1800-tallet i stigende grad har opdyrket fjendebilleder af den vestlige verden og har brugt dem til at mobilisere vreden i folket. Frankrigs besættelse af Algeriet i 1830, det britiske imperiums besættelser i Mellemøsten og diktatet efter 2. Verdenskrig om at etablere Israel som en suveræn stat for jøderne i det gamle Palæstina har givet næring til en nederlagshistorie om de ydre kolonimagters undertrykkelse, og det er den flod, som fanatikerne stadig drikker af.

Der er en tendens til at male fjendebilleder i alle lejre. Nogle politikere og meningsdannere i Vesten udskammer islam og maler generelle fjendebilleder op imod muslimerne, og i Mellemøsten ser man folk, der gør præcis det samme, blot med modsat fortegn, som om at alle kristne europæere er kolonisatorer og

urene væsener. ”Uvidenhed, frygt og foragt er skyld i, at begge lejre projicerer fejlagtige fjendebilleder over på hinanden,” fastslår Karlsson. ”Selvfølgelig findes der i dag i den islamiske verden alt for meget blind fanatisme og dogmatisme, som kommer til udtryk i terrorhandlinger, kvindeundertrykkelse og grove forbrydelser mod menneskerettighederne. Forklaringen på de store problemer i vores vestlige samfund findes ikke i kristendommen, ligesom fanatismen og irrationaliteten i Østen automatisk ikke er koblet til islam.”⁷¹⁴

FARLIGE FANTASIER

De fanatiske islamister har uden tvivl en del af skylden for, at mange europæere i dag har et negativt billede af dem. Som moderne mennesker og demokrater må vi tage afstand, når fundamentalistiske islamister vil sætte sharia-lov over demokrati, frihed og menneskerettigheder, mens de undertrykker kvinder i en gammel patriarkalsk orden. Men lige så kraftigt vi tager afstand fra undertrykkelse og antidemokratiske ideer, må vi retfærdigvis også anerkende, at det overvejende flertal er moderne eller sekulære muslimer, der er overbeviste demokrater som vi. Ni ud af ti europæiske muslimer er tilhængere af demokratiet, viser en større undersøgelse fra fem EU-lande, heriblandt Tyskland og Frankrig.⁷¹⁵ Et andet omfattende studie af holdningerne i Danmark og andre EU-lande dokumenterer, at muslimerne er lige så store tilhængere af det repræsentative demokrati som de kristne europæere, når man sammenligner folk med samme hjemland, uddannelse og socioøkonomisk baggrund.⁷¹⁶ Og de fleste muslimer har lige så liberale politiske forestillinger som alle andre europæere.

Vi skal kunne se muslimerne i deres pluralitet. På samme måde bør vi heller ikke være blinde overfor, at der indenfor kristendommen og andre trosretninger findes fundamentalister, der længes tilbage og ønsker at fastfryse kulturen i fortidens traditioner. De konservative teleevangelister i USA er et eksempel. Nogle kristne fundamentalister føler afsky og er dybt intolerante overfor homoseksuelle, og de er så stålsatte i deres forsvar for det traditionelle ægteskab mellem mand og kvinde, at de ikke tolererer ”afvigelser”. Nogle af Jehovas vidner i Vestjylland er langt mere dogmatiske, end muslimerne var i Europas middelalder. Det morsomme er, at de kulturkonservative nationalister, der hårdest fordømmer islamister, ofte mangler blik for, at deres identitetspolitiske modstandere - som dem selv - ofte lovpriser meget konservative moralske værdier, stærke autoriteter, den traditionelle familie og den nostalgiske længsel tilbage til fortidens samfundsstrukturer.⁷¹⁷

Selvom der er relativt flere muslimer, som praktiserer deres tro end kristne europæere, er det kun et lille mindretal, der regelmæssigt kommer i moskéen. Det store flertal er mere traditionsreligiøse og kommer kun i moskéen ved højti-

der og særlige familiefester, præcis som flertallet af de kulturkristne i de europæiske byer. Desuden viser undersøgelser, at de europæiske muslimer er mindst lige så "vestlige" og moderne i deres livsform.

Omkring 70 pct. af alle muslimer i EU er født i Europa.⁷¹⁸ De taler det lokale sprog, så man gør vold mod dem, hvis man kalder denne gruppe af indfødte for "indvandrere", "folk fra tredjelande" eller "ikke-europæere". Bare fordi de også er muslimer. De er født som europæere og måske som danskere. Men det er ikke alene troen, der afgør folks adfærd, kultur og politiske overbevisninger. Troen kan selvfølgelig være med til at præge folk åndeligt som mennesker, men det er der så meget andet i livet, der kan. Familie, boligforhold, uddannelse, arbejde, social klasse, politik, foreningsliv, rejser og oplevelser sætter også sine spor.

Man skal passe med at drage kategoriske slutninger ud fra anekdotisk viden eller ved at stirre sig blind på afvigelserne fra den store hovedstrøm, selv indenfor de enkelte mindretal. En større undersøgelse af Bertelsmann Stiftung viste i 2019, at 91 pct. af muslimerne i Tyskland støtter demokratiet, hvor det kun var 89 pct. af de etniske tyskere.⁷¹⁹ Fordi hver tiende tysker ikke direkte siger, at de respekterer demokratiet, kan man ikke slutte, at alle tyskere *potentielt* længes tilbage til nazismen. Faktisk hører tyskerne i dag til blandt de mest civiliserede, demokratiske og europæisk sindede folk på kontinentet. Selvom nogle etniske danskere lever i parallelsamfund med stor koncentration af kriminalitet - som rockerne for eksempel - betyder det omvendt ikke, at alle, der er født som etniske danskere, også potentielt er farlige, voldelige og kriminelle typer.

Man bør aldrig stemple befolkningsgrupper eller minoriteter ud fra afvigelser og undtagelser. I debatten om muslimer kan man ofte høre den form for generaliseringer. Fordi nogle muslimer lever i parallelsamfund - og måske lytter til en rabi'at imam, der opildner til hellig krig eller taler ondt om os andre som såkaldt "urene" - betyder det ikke, at *alle* muslimer er sådan. Bare fordi de er født ind i muslimske familier. Realiteten er, at islam praktiseres på mange forskellige måder, og der findes ikke en ny-etnisk "muslimitet", hvor alle opfører sig på samme måde.

Den kulturalistiske fejlslutning er, at man bilder sig ind, at alle med tilhørsforhold til en religion eller kultur må have de samme essentielle karaktertræk. De forskellige kulturelle baggrunde som tyrkere, bosniere, pakistanere, arabere, malayer eller endda som europæisk indfødte muslimer kan ikke mases ind i en standardiseret muslimsk kulturform. Det er en farlig fantasi, som nogle religionsforskrækkede meningsdannere fremmaner. Men det passer ikke i en sammenfat virkelighed med over en milliard muslimer fra alle mulige kontinenter og kulturer, der fortolker Koranen på mange forskellige måder.

Det store flertal af muslimer i Europa er ordentlige, civiliserede og fredelige folk, der er glade for at leve i et demokratisk retssamfund, gerne vil arbejde og

forsørge deres familie, som de holder af. Når man siger det, er det ikke det samme som at påstå, at der ikke findes fanatikere, som er radikaliseret så meget, at de er villige til at begå vold eller lave terrorhandlinger. Det er der. Men - som i eksemplet med rockerne som en lille delmængde blandt danske indbyggere - er det mere undtagelsen end reglen, at folk fører krig eller begår vold for en sag. Det er lovovertræderne og ekstremisterne, som man bør tage afstand fra og arbejde på at få gjort retskafne. Kritikken af ekstremisterne bør ikke udbredes til alle andre borgere med samme etniske, sociale eller kulturelle herkomst, som allerede har lært, hvordan man bør opføre sig i et demokratisk retssamfund. Det vil være uretfærdigt. Det vil desuden være stærkt æreskrænkende. For folk, der er ordentlige medborgere, fortjener at blive behandlet med den værdighed, de allerede udstråler, og ikke som potentielle trusler, bare fordi der er nogle ekstremister ude i marginalerne, som opfører sig som idioter. Vi må skelne.

VI SKAL IKKE FØRE CIVILISATIONSKRIG I EUROPA

Vi er ikke vidner til en civilisationskamp mellem en enkelt form for islam og et samlet Vesten. Det er en myte. Men vi fører intern idekamp i Vesten. Den handler også om forholdet til det, som "Vesten" ikke er, dvs. til vores plurale forestillinger om ikke-Vesten: "Kampen mellem Vesten og ikke-Vesten er således ikke en kamp mellem vestligt orienterede mennesker og ikke-vestligt orienterede mennesker," argumenterer Rune Lykkeberg i sin bog *Vesten mod Vesten*.⁷²⁰ Det er derimod "en konflikt i hvert eneste menneske, som ikke bliver afgjort én gang for alle, men som bliver ved med at være åben. Og som afgøres forskelligt i forskellige situationer. Og hvert eneste menneske, som forholder sig til Vesten og ikke-Vesten, til modernitet og tradition, står i relation til andre mennesker præget af samme konflikt. Det er ganske enkelt et åbent, eksistentielt anliggende."

Der er mange nuancer og skillelinjer, der udtrykkes på forskellige måder i konkrete situationer. De kan opstå i idekampe mellem kulturalister af Samuel Huntingtons typen og på den anden side humanistiske og liberale oplysningstænkere som Amartya Sen. De kan dele nationalister og globaliseringstilhængere, som stiller sig i to uforsonlige lejre, men der kan også opstå nye synteser, hvor det nationale og det globale udtrykkes på en ny måde i det europæiske projekt, der kan rumme hensynet til de to andre dimensioner. Det bør være muligt at skabe samfundsmæssige kompromisser og lave nye sociale kontrakter, der kan bygge bro over det, der før stod uforsonligt overfor hinanden.

Samuel Huntingtons højt besungne hypotese om Civilisationernes sammenstød bygger på en farlig løgn, at *de andre* af kulturelle årsager ikke nærer samme drømme om demokrati, frihed og social retfærdighed som os i Vesten. Den gør os blinde

overfor at se de åbninger og det værdiskred, som kan iagttages blandt det store flertal af europæiske muslimer, og som vi også har set sporadiske tegn til i flere arabiske lande på den anden side af Middelhavet. I Europa bør vi ikke kolportere Huntingtons fobier og gøre dem til vores egne. Vi skal ikke føre civilisationskrig, men blive dygtigere til at bygge forsonende broer og skabe stærke alliancer med de moderne demokratiske kræfter, der også findes blandt folk med muslimsk baggrund.

De færreste mennesker definerer her i det 21. århundrede hele deres liv og identitet ud fra religionen. For nogle af os er religion stadig en vigtig dimension i livet, men vores identitet er sammensat af mange forskellige elementer og referencepunkter. Livet kan ikke destilleres ned til en religiøs essens, der styrer vores adfærd. Alle religioner har mange forskellige ansigter og fortolkninger, og ingen af dem kan sættes på en enkelt formel. Folk på tværs af religion, nationalitet, uddannelse, samfundslag og kulturel baggrund forsøger hele tiden at finde en mening i ideernes levende bazar, hvor både fanatikere og forsonende stemmer forsøger at faldbyde ideer. Kampen mellem modernitet og nostalgi finder sted på tværs af trosretning og kultur. Og den finder sted i det enkelte menneske. Det sker i Amerika, og det sker i Europas hovedstæder fra København til Firenze, Paris, London og Madrid. Nogle gange kan det føles forvirrende og kaotisk. Men når vi rammes af store samfundsmæssige chok og omvæltende begivenheder kan det skabe en voldsom længsel efter at høre en ny samlende historie, der kan skabe orden i hverdagens komplekse og til tider forvirrende pluralisme.

DET NYE NULPUNKT

Terrorattentatet den 11. september 2001 skabte et nyt nulpunkt, hvor mange af de hidtidige forestillinger blev sprængt i luften. Tiden var moden til en ny stor samfundsfortælling, som kunne skabe orden i det kaos og den uro, som mange følte. Nogle meningsdannere og intellektuelle hævdede, at denne chokerende begivenhed bekræftede Huntingtons tese om den store civilisationskonflikt mellem islam og Vesten. Mange politikere greb den nye tidsånd og gjorde kampen mod den islamistiske terrorisme til deres nye hovedmission. De følte sig bekræftet i, at det var rigtigt. Europa blev ramt af en række islamistiske terrorattentater i nul-lerne, der syntes at bekræfte den. Fra Madrid og Amsterdam i 2004 til London i 2005, Glasgow i 2007 og Milano i 2009. Hvor kom denne vrede fra? Hvad var årsagen? Hvorfor ramme Europas hovedstæder, når så mange millioner muslimer blot ønskede fred, at få sig et arbejde, blive anerkendt og få lov til at leve et uforstyrret og lykkeligt liv med familie og venner?

Billedet af den utilpassede, farlige, kriminelle og terrorympatiserende muslim tog mere og mere form i løbet af nul-lerne. Budskabet blev formidlet i bøger,

glødende aviscommentarer og ved middagsselskaber, hvor vi som hvide indfødte europæere kunne bekræfte hinandens fornemmelser og fordomme, om de andre - dvs. muslimerne - som man ikke personligt kendte, og som levede i ghettoer og parallelsamfund. Der gav næring til en voksende frygt for alle de vrede unge muslimske mænd, der angiveligt blev rekrutteret til terrorceller, og som potentielt kunne true "os" alle med selvmordsattentater i "vores" byer? De bange anelser blev bestyrket af hvert attentat, vi hørte om i medierne. De viste, at nogle vrede muslimske mænd valgte barbariet og hævn-gerrigheden. I virkeligheden var det uhyre sjældent, at muslimske mænd valgte at springe ud som terrorister, men i tankerne levede deres gerningers grusomhed videre og blev forstørret mangefold, så undtagelsen pludselig føltes som en regel, der kunne generaliseres. Vi hørte virkelige historier om unge mænd, der blev militariseret og måske gik med i terrorcellerne, lyttede til passionerede imamer, der opildnede dem til jihad-krig mod det dekadente Vesten og såkaldt gudløse kristne, og hvad der ellers kan drive hadet mod den anden frem. Hver historie understøttede det huntingtonske verdensbillede.

Terrorattentaterne var med til at forstærke fordommene i samfundet, og ordinære muslimer var også blandt ofrene, når de på grund af øget terrorfrygt begyndte at blive sorteret fra ved jobsamtaler og i sociale sammenhænge. Det var en ondartet spiral, hvor de gensidige fordomme blot blev stærkere og stærkere. Og det skabte en offermentalitet blandt nogle muslimer, der mødte øget etnisk, kulturel, religiøs og sociale eksklusion. Der var også mange europæere, der følte sig som ofre for en fejlslagen politik og elitens manglende evne til at stoppe volden og skabe tryghed og sikkerhed imod terrortrusler. Nogle af dem sparkede nedad og forsøgte at finde en syndebuk i muslimerne.

Hvert eneste terrorattentat blev en anledning til generaliseringer om den store ideologiske civilisationskrig. Da den hollandske islamkritiker, Pim Fortuyn, blev dræbt i 2002, blev det løftet op til historien om, at alle frisindede og moderne mennesker i hele Vesten var truet. Selvom det i realiteten kun var ekstremt få europæere, der endte på den sorte liste over terrordræbte, føltes hvert eneste drab som et for meget. Hvert terrorattentat skabte en kollektiv historie om, at vi alle potentielt set er truet. Det var vi ikke, men mange følte det sådan.

I 2004 fulgte mordet på den hollandske filminstruktør, Theo Van Gogh, der netop havde lavet filmen, *Soumission*. Filmen viser, hvordan den muslimske kvinde underkastes i den fundamentalistisk koranlære, og billederne af en nøgen kvindedekrop med korancitater fremkaldte vrede hos de fanatiske fundamentalister. En ung marokkansk-hollandsk indvandrer blev så indigneret, at han sprang ud som terrorist. Få dage efter dræbte han Van Gogh på åben gade i Amsterdam i endnu et af de terrorattentater, der chokerede os i Europa. Det var et angreb på ytringsfriheden og den frie kunst, og det var en blodig illustration af, at der blandt nogle

muslimer var en dyb intolerance overfor enhver form for liberal kritik. Filmen var ment som en provokation, der skulle skabe debat, ikke udløse vold og terror.

For den somalisk-fødte, Ayaan Hirsi Ali, der havde skrevet manuskriptet og lagt stemme til filmen, var det en nødvendig provokation. I sin barndom havde hun på egen krop oplevet volden, undertrykkelsen, tvangsægteskabet og løgne, og til sidst brød hun fri af sin families, sin tros og sin kulturs tvang. Hun har ret i, at der er brug for et oplysningsprojekt, hvor alle muslimer lærer ”at tænke kritisk, at stille spørgsmålstejn ved vedtagne normer, så de kan diskutere og forholde sig kritisk til det, de hører.”⁷²¹ Hun er samtidig det perfekte eksempel på, hvorfor man aldrig bør presse alle med muslimsk herkomst ned i samme stereotyp. Hun er den intelligente, selvstændige og frihedselskende kvinde, der havde modet til at flygte fra Somalia til Europa, og siden blev valgt til det hollandske parlament, men hendes håb om et liv i frihed var truet.

Efter mordet på Van Gogh måtte hun flygte til USA på grund af dødstrusler. Det var på en måde et nederlag og et tab for os i Europa. For vi har brug for masser af stærke indvandrerkvinder - også med muslimsk baggrund - der træder i karakter og bliver gode rollemodeller for de næste generationer af frihedselskende kvinder. Det kan være med til at revitalisere den demokratiske debat og det europæiske samfund.

Alle attentater har en kraft, der rækker langt ud over de konkrete ofre, den enkelte by og nationalstatens grænser. Det sås tydeligt, da Muhammedkrisen i 2005 eksploderede, efter Jyllands-Posten havde offentliggjort tolv satiriske karikaturtegninger af Muhammed. Den lokale og nationale debat om ytringsfriheden blev hvirvlet op og fremstod som endnu et eksempel på den globale civilisationskamp.

Muslimske ambassadører forsøgte at få statsminister Anders Fogh Rasmussen til at gribe ind overfor avisen, det danske flag blev brændt af ved demonstrationer fra Pakistan til Mellemosten, danske varer blev udsat for boykot, og tegnerne måtte gå under jorden på grund af dødstrusler. EU's udenrigsministre udtrykte solidaritet med Danmark i kampen for ytringsfriheden, mens intellektuelle - der både talte kristne, ateister, eksmuslimer og muslimer - udsendte et fælles manifest imod den ny totalitarisme.

Det var en kamp *for* noget, der kunne binde kloge folk sammen. Ikke imod en religion, men imod den reaktionære og fundamentalistiske islamisme, der med totalitære midler ”dræber lighed, frihed og sekularisme overalt, hvor den giver sig til kende.” Blandt underskriverne var bl.a. Salman Rushdie, der i årevis havde levet under fatwaens dødstrussel. Dette manifest var en fornem demonstration af, at det ikke bare er islamisternes globale terrornetværker, der kan udnytte globaliseringen. Det kan frihedselskende kræfter også.

EN MODERNE FOBI

I litteraturen og filmen har kunstnere søgt at sætte ord og billeder på det, vi har oplevet. Det er også en leg med fantasien. Måske har terrortruslerne fremkaldt et mere dystert og pessimistisk syn på fremtiden. Hvem ved? I litteraturen kan vi læse historier om enden for Vesten, for Europa, for velfærdssamfundet og for friheden. Et eksempel er den franske forfatter, Michel Houellebecq, der i 2015 udsendte romanen *Soumission*, hvor titlen viser tilbage til Van Goghs kortfilm.⁷²² Romanen tegner et billede af, hvordan Frankrig i 2022 får en muslimsk præsident. Som altid er historien pakket ind i provokationer, og temaet er det sædvanlige med en midaldrende, frustreret hvid mand - denne gang litteraturprofessoren François - der mister sin unge og sexede kæreste og derefter ender i en ond spiral af selvdestruktion og selvmedlidenhed. Den store historie bag den personlige historie om tab af familie, social status og kontrol er et Frankrig, hvor socialister og progressive laver en alliance med spidskandidaten fra det muslimske broderskab, Mohammed Ben-Abbes, for at stoppe Le Pens Nationale Front. Under Ben-Abbes ledelse gennemføres radikale reformer i landet, Sorbonne privatiseres og François mister sit arbejde, mens middelmådige kollegaer sælger deres sjæl, konverterer til islam, får gode job og ikke mindst - det er altid det centrale for Houellebecq - får seksuelt attraktive kvinder. Det største problem i tabermandens fantasi er, at de andre får noget, som han selv så inderligt længes efter. Det værste i hans liv er ikke at kunne få tilfredsstillet sine lyster. Kald det bare et socialt eller seksuelt statustab.

Soumission er en vild historie, der blev offentliggjort få timer før terrorattentatet mod det satiriske magasin, Charlie Hebdo, der den 7. januar 2015 kostede 12 mennesker livet og sårede elleve. Al-Qaeda tog ansvaret for dette attentat imod ytringsfriheden. Få dage efter blev et jødisk supermarked i Paris udsat for et attentat, der dræbte fire. Den slags hændelser skabte dyb uro og frygt for om mere måske var på vej. Man kan enten vælge at krybe i flyverskjul, eller man kan, som Charlie Hebdo nægte at bøje nakken for tyranniet og fortsætte med at offentliggøre satiriske tegninger og artikler. Det var godt, at de valgte det sidste. Over 3 millioner mennesker og ledere fra 40 lande deltog i store demonstrationer i Frankrigs byer under parolen, *Je suis Charlie Hebdo*. Kampen for pressefriheden har Europa ikke råd til at tabe, hvis vi stadig vil være et demokrati og bevare de fundamentale frihedsrettigheder.

Michel Houellebecq er en fremragende og foruroligende forfatter, der udfordrer og provokerer os til at tænke. Romanen *Soumission* spiller på frygten for islamismen og frygten for at miste et liv, som man har kært. Ved at spille på denne frygt stimuleres også fantasierne og det frygtkompleks, som antimuslimske og

xenofobiske europæere allerede gik rundt med. Noget, der er blevet stærkere for hvert eneste terrorchok, som det europæiske samfund er ramt af i de sidste par årtier. Bogen er en politisk fiktion, men den graver dybt i tabermandens mørkeste forestillinger om, hvordan en social, seksuel og kulturel deroute kan se ud, og det hele vikles sammen i en hård knude, der er svær at komme fri af.

Europæisk litteraturhistorie er fyldt med *outcasts* og tabere, der lever på kanten og på en måde, som ordinære borgere aldrig kunne drømme om. De er den eksterne Anden, der nogle gange giver livet mening. Om ikke andet, forekommer vores eget liv - kynisk set - meget bedre, når vi betragter de andres miserable liv. Hvilket beroliger mange. Selvom det burde oprøre os.

Reelt er der ekstrem lille risiko i Europa for at miste livet i et terrorattentat begået af islamistiske terrorister, men alligevel aktiveres stærke følelser og en ulmende frygt for, at fanatiske fundamentalister måske vil tage noget fra os, som vi har kært i Danmark og i Europa. Og bag den frygt ligger de mange konkrete erfaringer med terrorattentater, som tog livet fra uskyldige civile. Lag for lag skrælles løgringene af og til sidst kommer det eksistentielle spørgsmål: Kunne ofret måske have været dig eller mig? Det er meget menneskeligt at stille dette spørgsmål. For livet er dyrebart, og noget de fleste af os elsker. Men hvorfor frygter vi terrorattentater mere end for eksempel risikoen for at dø i trafikken eller at dø af luftforurening, der er mangefold større? Har terrortruslen besat vores fantasier og forestillingsverden, fordi vi ikke kan beherske den? Eller er det, fordi debatten i virkeligheden handler om noget helt andet? Nemlig det ydre Andet, som ofte er til stede bag alle de konkrete debatter, der føres om kultur, beklædningsgenstande, boligghettoer, social udstødning, kriminalitet, migration og beskyttelse af arbejdspladser. At de andre ikke vil eller kan tilpasse sig?

Det ligner nærmest en moderne fobi. For hvordan skal få fanatiske muslimer, der lever i samfundets yderkant, i marginaliserede skyggeområder eller rebelske subkulturer, nogensinde blive en trussel mod den massive politiske, kulturelle og økonomiske magt, som de "hvide" indfødte europæere er i besiddelse af i Europa? Det gør en del af den nye generation af identitetspolitikere og nationalister på højrefløjen, som projicerer den konkrete debat om terrorisme over til en civilisations- og kulturdebat om muslimerne som gruppe. Som om de laver femtekolonievirksomhed og er en utilpasset minoritet, der lurar på at lave et stormløb eller ødelægge samfundet med terror. Det er mere en ideologisk fantasi end en reel trussel. Der er ingen grund til at frygte, at de omkring 20 millioner muslimer, der bor i EU-landene, og som har masser af forskellige livsformer og læsninger af Koranen, udgør en trussel mod EU-landene, hvor der bor 447 mio. indbyggere.

Ingen regeringer, økonomiske institutioner, store virksomheder, medier og kulturinstitutioner i Europa er tilnærmelsesvis truet af en stærk totalitær mod-

magt. Der findes ikke en samlet massebevægelse af islamiske fundamentalister, der har magt, kapital og styrke til at overtage magten. Det er en illusion. Et konstrueret fjendebillede. Men det lever i bedste velgående i fantasiens verden og vokser sig meget større, end det burde være. En meningsmåling af Ipsos Mori har vist, at borgerne i en række europæiske lande groft overvurderer antallet af muslimer i deres land.⁷²³ I Frankrig troede borgerne i 2016, at næsten en tredjedel af befolkningen var muslimer, selvom det kun var 7,5 pct. I Tyskland og Italien var fantasiens tal fem gange større end det faktiske tal. I Danmark, Holland, Spanien, Sverige og Storbritannien troede folk, at der var lidt over tre gange så mange muslimer, som det var tilfældet.

En af forklaringerne på den levende fantasi er, at danskerne og andre europæere siden terrorattentatet den 11. september 2001 har fået massiv pressedækning og offentlig debat om islamistisk terror, islam og muslimers rolle i samfundet. Jo mere vi taler om muslimerne, jo flere tror vi, der findes. Terroren - såvel som frygten for den - er som en fremkaldervæske, hvor alt det, vi tænker og føler, virker større i bevidstheden. Og til sidst kan man ende med at bilde sig ind, at det er umuligt at integrere de andre i samfundet. Frygten for det radikale andet, terroristen, bliver til en fobi.

HJEMMEFØDTE TERRORISTER

De sidste par årtiers europæiske samfundsdebat har vi set en identitetspolitisk glidning, hvor man oftere og oftere har kunnet høre folk tale om terror, islam og muslimer i en og samme sætning. Som om de hver især naturligt hører sammen. Som om terrortruslen kommer udefra. Men det er ikke hele sandheden. En stor del af terrorismen i Europa har været hjemmefødt i det meste af vores historie. Mange personer født i de europæiske samfund har gennem tiden udført terroraktioner, der dræber uskyldige civile i Europa. Ondskab er nemlig noget, der også findes blandt os. Vi burde vide det. Første Verdenskrig blev udløst, efter den unge oprører Princip dræbte den Østrig-ungarske ærkehertug Franz Ferdinand i Sarajevo med et pistolskud. I dag ville vi have kaldt det for et terrorattentat organiseret af netværket, Den Sorte Hånd. Hitler kunne først overtage hele magten efter et iscenesat terrorattentat på Weimarrepublikkens rigsdagsbygning.

I tresserne og halvfjerdserne drømte marxistisk-leninistiske grupper på den yderste venstrefløj om at gennemføre en voldelig revolution imod det borgerlige demokrati, og nogle gik så vidt som til at blive terrorister i Spanien, Italien, Tyskland og Nordirland og andre steder. Det var venstreorienterede revolutionsfanatikere og højreekstremistiske terrorgrupper, der i deres ideologiske stedfortræderkrige stod bag de fleste terrorattentater i Vesteuropa. Det hele kulminerede under den

internationale energikrise i 1979, hvor der var over 1000 terrorattentater i Europa. I firserne var antallet omkring 500 om året, og i 1992 steg det igen til over 750 attentater. Siden da er Europa blevet mere og mere sikkert. Og bedre og bedre beskyttet mod terrorismen. Antallet af dødsfald lå på omkring 3-400 om året i slutningen af halvfjerdserne og begyndelsen af firserne. Det værste år var 440 dødsfald i 1988, hvor Pan-Am flyet blev bombet over Lockerbie i Skotland af en terrorgruppe fra Gadaffis Libyen, men derefter er der en faldende tendens i dødsforene.

Fra 1996 til 2003 faldt dødstallet af terrorofre i Europa fra 50 til under 20 om året. I de følgende år fortsatte den lange tendens med færre og færre terrorattentater, mere og mere sikkerhed, og mere og mere effektivt politisamarbejde i EU til at bekæmpe terroren. Der var tre markante undtagelser i Madrid-attentatet i 2004 (192 døde), London-attentatet i 2005 (52 døde) og Paris attentaterne i 2015 (147 døde), men bagefter stilnede det af igen. Som europæiske borgere har vi grund til at føle os trygge. Ikke bange. I EU-landene er det under 0,1 promille af alle dødsfald, der er relateret til terror i hele perioden fra 1970 til i dag. I 2019 var der kun 119 forsøg på at lave terrorattentater, og de fleste blev stoppet af politiet inden. Alle attentatforsøg med bomber blev afværget, og det var kun få ensomme ulve med knive, våben eller lastbiler, der dræbte 10 mennesker det år.⁷²⁴ Ønsker man at sikre flere menneskeliv, vil pengene være bedre givet ud på at øge trafiksikkerheden markant frem for at opruste terrorbekæmpelsen. Over 22.000 europæiske borgere mistede i 2019 livet i trafikken.⁷²⁵

Tallene fra Europol dokumenterer, at de fleste terrorister, der laver attentater i Europa, også er født i EU-landene. De fleste attentater kommer slet ikke fra jihad-krigere, hvilket sikkert overrasker mange, da næsten hele den offentlige og politiske debat handler om risikoen for islamistisk terror. Det er tværtimod separatister, hvide højreekstremister og etnisk-nationalistiske grupper, som i de seneste år har stået bag de fleste terrorattentater i Europa.⁷²⁶

Fjenden kommer ikke udefra. Hadet fødes i Europa, blandt ekstremister og ensomme ulve, der - opildnet af fanatiske forestillinger - stadig bilder sig ind, at vi befinder os i en civilisationskrig. Et af de værste eksempler kom den 22. juli 2011 i Norge. Den 32-årige antimuslimske terrorist, Anders Behring Breivik dræbte ikke mindre end 77 personer i et terrorattentat, der chokerede Norge og resten af Europa. Hans attentater i Oslo og sidenhen drabet på 69 unge socialdemokrater på øen Utøya var kulminationen på 10 års forberedelser af Breivik, som var besat af tanken om at stoppe Arbejderpartiet og deres indvandringspolitik. Som Hitler i sin tid udgav *Mein Kampf*, udgav Breivik et manifest på halvandet tusind sider, som han kaldte for en Europæisk Uafhængighedserklæring. Det var et vidnesbyrd om, hvilket had der flourer i miljøet af hvide racister og terrorister i det mørke internets underverden.

Breivik raser imod den såkaldte islamisering af Europa, multikulturalisme og svækkelse af de traditionelle mandlige værdier, hvorfor han vil føre væbnet kamp. Var han nogensinde endt med at gribe til våben den 22. juli 2011, hvis ikke der forinden var en masse intellektuelle og politikere, der havde smidt brænde på civilisationskrigens bål? Det spørgsmål er vi forpligtet til at reflektere over. For volden kommer ikke ud af det dybe blå ingenting. Ordene kommer altid inden. Europa har fået en ny fare at forholde sig til. Breiviks attentat kunne ikke reduceres til en sindsforstyrret mands værk, for det var en del af en ideologisk bølge, der trækker på ideer fra nazismen og som nu udtrykker sig som hvid nationalistisk racisme og terrorisme imod muslimerne.

TRUSLEN FRA DE HVIDE TERRORISTER

Breivik trådte i fodsporet af den kendte norske forfatter, Knut Hamsun. ”Hvad synes I om Hamsun?” var det første af syv spørgsmål, som Breivik stillede til de retspsykiatere, der gennem 36 timers samtale lavede en mentalundersøgelse af ham. I Knut Hamsun trilogien, *Karenø* møder vi hovedpersonen Ivan, der er en ung kæmpende forfatter med stærkt antidemokratiske holdninger. I en tale siger Karenø, at han tror på ”den fødte leder, den naturlige despot, mesteren, ikke mennesket, der er valgt, men vælger sig selv til at regere over masserne. Jeg tror og håber på en ting, og det er tilbagekomsten af den store terrorist, den levende essens af den menneskelige magt, Cæsar.”⁷²⁷ Knut Hamsun fandt sin store terrorist i Hitler, som han beundrede helt til det sidste.

I 2012 kom den socialdemokratiske statsminister, Jens Stoltenberg, med en officiel undskyldning. Ikke for sit partis udlændingepolitik, men for noget helt andet. Nemlig et mørkt kapitel i Norges historie, der lå som en ond ånd bag det hele. ”Det smerter mig at se, at de ideer, som førte til Holocaust, stadig er meget levende i dag,” sagde Stoltenberg og undskyldte for, at nordmænd havde medvirket og hjulpet nazisterne med at sende norske jøder til dødslejrene. ”Overalt i verden ser vi individer og grupper, der spreder intolerance og frygt. De dyrker voldelige ideologier, som kan lede til antisemitisme og had mod minoriteter.”⁷²⁸

Terroristerne er som oftest stimuleret af politiske og kulturelle ideer i samtidsdebatten - og de søger en sag, der knytter an til følelser, som allerede rumsterer i deres sind. De kopierer hinanden på det dybe sorte internet, i oppiskede debatter på de sociale medier eller antændes måske af avis historier, som sårer dem. De hvide terrorister er lige så kompromisløse som de islamistiske terrorister, men de drives frem af frygten for en kulturel og social ydmygelse af den hvide race. Dette er en ekstrem fobi, for i alle europæiske lande er det store herskende flertal af borgere såkaldt indfødte, hvis hudfarve er hvid, lyserød, blegfiset, eller hvad

man nu skal kalde den.

Få fem års dagen for Breiviks attentat dræbte terroristen David Sonboly ni mennesker og sårede 36 i et shoppingcenter i München, og han efterlod også et manifest på sin computer. Selvom Sonboly er søn af iranske immigranter, betragtede han sig selv som arier, og han vendte sit had imod de såkaldte ”udenlandske undermennesker”, som har rødder fra Balkan og Tyrkiet. Så bag det er der måske også elementer af iransk nationalisme og en besættelse af at eliminere resterne af det osmanniske imperium, hvem ved? I marts 2019 slog en 28-årig australier, Brenton Tarrant, til i Christchurch i New Zealand, hvor han i to moskéer dræbte 50 muslimer i bøn, mens han livestreamede det på Facebook til hele verden. Tarrant skriver i sit 74 sideres manifest, *The Great Replacement*, at han er inspireret af Breivik, og han traf sin beslutning om at lave attentatet, fordi han under et besøg i Frankrig havde fået det indtryk, at de franske europæere angiveligt var ved at blive udskiftet med ikke-hvide.

Serien af hvide terrorister, der kopierer hinanden, bør ikke banaliseres som udtryk for sygdom og undtagelser fra fællesmængden. Den fængslede Breivik blev i en mentalundersøgelse diagnosticeret til at lide af paranoid skizofreni, men inden attentatet havde hans egen psykiater ikke betegnet ham som syg. Hans ekstremisme er ikke et udslag af sygdommen, men snarere den yderste kulmination på et ideologisk tankesæt, der dæmoniserer muslimske indvandrere og ser dem som en trussel mod den hvide races dominans. Breivik ville tvinge muslimer i Europa til at konvertere til kristendommen eller også likvidere dem. Det var hans partikulære Endlösung - nu ikke mod jøden, men mod muslimen og dem, han syntes, beskytter dem.

Den norske forfatter, Asne Seierstad, skrev bagefter en kommentar til *The New York Times*, at vi ikke kan forblive ligegyldige. ”For at bekæmpe terrorismen må vi undersøge, hvordan individer bliver terrorister. Vi må analysere og udstille fascistiske tanker og vold. Folk som hr. Breivik og hr. Tarrant spreder myter og konspirationsteorier, der er forklædt som fakta. De bruger våben for at blive læst. Deres tanker trives i mørket, skræddersyet til et undergrundsmiljø.”⁷²⁹

I november 2018 blev højreekstremister anholdt i Spanien og Frankrig, hvor de blev afsløret med planer om at dræbe den spanske ministerpræsident, Pedro Sanchez, og den franske præsident, Emmanuel Macron. Ekstremisternes angreb på politikere er en trussel mod den demokratiske kultur og pluralismen. De søger at skabe øget frygt og at undergrave retsstatens magtmonopol. I Tyskland har højreekstremister dræbt over 200 mennesker siden 1990, og den største terrortrussel i Tyskland målt på dødsfald kommer nu fra højreekstremisterne.⁷³⁰ I februar 2020 skød en 43-årig mand ni mennesker - alene fordi de er immigranter og er en del af en etnisk minoritet. Og få dage inden blev 12 tyske højreekstre-

mister anholdt med planer om at lave et voldeligt angreb på en moské for at fremprovokere en ”borgerkrig”. Den tyske justitsminister har endda sagt, at det ”ekstreme højres terror er den største trussel mod vores demokrati lige nu.”⁷³¹

DEN TOTALITÆRE TERROR

Terroren har taget mange forskellige former gennem historien, men Europa hænger på en hel del. Den franske revolution i 1789 blev efterfulgt af et terrorregiment under Robespierre og dødsenglen Saint Just? Og hvad med de revolutionære kommunarders afbrænding af Paris, da deres idealsamfund i Pariserkommunen i 1871 blev slået af præsident Thiers tropper? Det fik bagefter de vrede revolutionære til at sætte ild til rådhuset, Tuilerierne og andre bygninger, mens myrderierne fortsatte i gaderne. Var det terrorvirksomhed eller blot ødelæggelse for ødelæggelsens egen skyld, som den franske forfatter, Émile Zola, spurgte dengang?

Den russiske forfatter, Fjodor Dostojevskij, fattede også pennen: ”Europa har mistet Kristus, derfor går Europa til grunde”, skrev han.⁷³² ”Paris’ brand er en uhyrlighed. ’Det lykkedes os ikke, lad så verden gå under’. Det er tankegangen. Kommunen er vigtigere end Frankrig og hele verden. Og det uhyggelige er, at man i dette raseri ikke ser en uhyrlighed, men tværtimod en skønhed.” For ham at se var drømmen om, at man alene med fornuften kan skabe en ny verden, igen i den franske historie endt i, at man bliver ved med ”at afhugge hoveder”. Dostojevskij advarede mod det overmenneske, der vil erobre verden, men ikke kan forsones sig med den. Eller som den danske forfatter, Knud Hansen, skriver, var Dostojevskijs håb, at vi i stedet for at forføre os selv i overmenneskets selvgodhed, kan finde ind til det al-menneskelige, der er ”udsprunget af den erfaring, at virkeligheden lukker sig for det menneske, der låser sig inde i sine egne tanker, meninger og følelser som i et fængsel. Kun den, der agter det fremmede, han ikke forstår, har håb om engang at komme til at forstå det”.⁷³³

Rusland har selv haft terrorister i mange afskygninger. Tag bare Lenin, der var nådesløs i sin terror imod politiske modstandere, og som bl.a. beordrede hængning af de uafhængige bønder, kulakkerne. Det søgte han at legitimere ved at kalde dem rige blodsugere, vampyrer og grådige pengemænd. I ordene starter dehumaniseringen som regel, når mennesket forvandles til noget andet, som man ikke bryder sig om. Senere i det 20. århundrede så vi, hvordan grusomme despoter Stalin og Hitler systematiserede terroren og gav den en totalitær form. Millioner af mennesker måtte lade livet for deres ideologi, had og paranoia.

”Den totalitære terror opnåede sine frygteligste triumfer, når det lykkedes for den at skære den moralske person væk” fra individets menneskelighed, bemærkede Hannah Arendt.⁷³⁴ Det er det punkt, hvor den enkelte person er dehumaniseret.

niseret, opslugt i massen og er i stand til i sagens tjeneste at udføre de grusomste gerninger hinsides godt og ondt, selv mod sine nærmeste og sine elskede. Den ideelle partisoldat, embedsmand, eller kommandør i det totalitære system ”er ikke den overbeviste nazist eller den overbeviste kommunist, men folk, for hvem skelnen mellem fakta og fiktion (dvs. oplevelsens erfaring) og skelnen mellem sandt og falsk (dvs. tankeformer) ikke længere eksisterer.”⁷³⁵

Der er mange psykologiske mekanismer på spil. Og dem var Dostojevskij en mester i at beskrive. I romanen *De Besatte* møder vi de såkaldt nye mænd, der ønsker at lave en revolutionær omstyrning af samfundet, og terroren bliver deres middel.⁷³⁶ Bogen udkom i 1871-72, og den er på dansk oversat som *Onde Ånder*. En af de centrale figurer er Pjotr, der er søn af en rodløs, frisindet og liberal mand, Stefan Verkhovenski, som havde skrevet en lærd afhandling i Tyskland og følte sig som selv som offentlig personlighed. Det er en pointe hos Dostojevskij, der bl.a. så datidens nihilistiske unge revolutionære som børn af den liberalisme, der aldrig slog rødder i Rusland, men blot endte som æstetisk pynt og skønne spildte ord frit flyvende i luften. Sønnen Pjotr indynder sig hos mange og bliver udnævnt som ordensmarskal, men samtidig konspirerer han løs. Hans drøm om den totale ødelæggelse af den gamle orden. Han er revolutionær og terrorist.

I en samtale med sin gode ven og allierede, Stavrogin, forklarer han, at målet er en gennemgribende demoralisering af Rusland i et eller to slægtsled: ”En demoralisering som verden aldrig har set magen til, et bundløst sort svælg hvor mennesket forvandles til et modbydeligt, fejlt og egoistisk kryb. Vi må prædike ødelæggelse,” siger han. Bagefter stiller han et retorisk spørgsmål om, hvorfor den tanke kan betage: ”Vi må sætte ild overalt, vi må udsprede løgne, myter og legender”, for det skal være ”et uvejr, et jordskælv vil bryde løs, som kloden endnu aldrig har set. Mørke og skræk vil brede sig over den russiske jord som på den yderste dag.” Inden det kommer dertil, gribes de besatte af paranoia, og Piotr får overtalt de fire andre i gruppen til at myrde det femte medlem, Sjatov. Ikke fordi han er forræder som påstået, men fordi den fælles gerning, likvideringen og nedsænkningen af hans lig i en sø, skal binde terrorcellen tættere sammen. Den fælles forbrydelse, mordet, skaber et tavst bånd af disciplin hinsides godt og ondt. De besatte har ingen moral, ingen tro og ingen respekt for det andet menneskes værdighed. Forbrydelsen er deres mission. Som altid i Dostojevskijs romaner er der mange lag i fortællingen. Sjatov repræsenterer nationalismen som modsvar til socialismen, men ingen af disse ideologier vil de sande nihilister acceptere. For de vil sætte ild til tiden.

”Alt er tilladt,” som Ivan Karamasov siger i Dostojevskijs måske mest medrivende roman, *Brødrene Karamasov*, der også blev hans sidste værk.⁷³⁷ Ivan får plantet den ide i hovedet på faderens tjener, Smerdjakov, at når først Gud er død,

er det i orden at dræbe. Så tjeneren dræber faderen og stjæler 3000 rubler for at flygte til udlandet og leve i frihed. Bagefter forklarer tjeneren sin gerning med, at det var Ivan, der fødte tanken i ham. Efter Smerdjakovs mord på faderen føler han sig medskyldig, og han bliver mere og mere selvdestruktiv og rablende gal. Det er hans straf. Ivan er nihilist og burde derfor i teorien ikke føle skam. Men bag ateismen som moderne tro, er han så radikal, at han tvivler selv på ateismen og sig selv. Det er den nagende tvivl og skyldfølelse, der river ham ned fra piedestalen.

Ivan beskrives som en ”stormende sjæl”, der ”higer efter stjernerne”. Han har studeret naturvidenskab på universitetet, men bliver opslugt af religion og filosofi. Under en samtale med sin bror fortæller Ivan legenden om en 90-årig storinkvisitor, der mødes med en fange, som viser sig at være Jesus Kristus. Han anklager ham for at lade uskyldige mennesker lide og at have påført menneskeheden den frie viljes ”byrde”. Men mystisk nok tager Jesus ikke til genmæle, men træder blot tavst frem og kysser den gamle mand på læberne. Den chokerede storinkvisitor beder straks Jesus om at ”gå, og kom aldrig mere tilbage.” For Ivan er helten ikke Gud eller Jesus, men inkvisitoren, der skubber Kristus fra sig. Han ser ham som et overmenneske, der ophøjet betragter menneskene som svage sjæle, som ikke magter at bære frihedens byrde. Friheden er for dem endt som en forbandelse fyldt med lidelser, blodsudgydelser og elendighed.

HADETS ANATOMI

Alle terrorister - såvel som storinkvisitorer - ønsker at knægte friheden, fordi de bilder sig ind, at de - og kun de - har retfærdigheden på deres side. At de handler i en højere sags tjeneste, hvad enten det er religionen, ideologien, medlidenheden med de svageste eller hadet til magthavere, der driver dem. Uden agtelse for det andet menneske som en unik skabning, der i sin værdighed har krav på at leve og vælge sin egen frihed, ender de i fornægtelsen af livet, mordet og terrorbomben. Deres sprog er volden, frygten og hadet.

Václav Havel har i en tale om hadets anatomi sagt, at ”alle hadere anklager deres naboer - og gennem dem hele verden - for at være onde. Den motiverende kraft bag denne vrede er følelsen af, at disse onde mennesker eller den onde verden nægter dem, hvad der naturligt er deres.”⁷³⁸ Det er også en følelse af statusstab. ”Med andre ord projicerer haderne deres egen vrede over på andre. Her er de også som spolerede børn. (..) I deres had findes der en stor egocentricitet og stor selvkærlighed. Fordi de længes efter absolut selvbekræftelse og ikke finder den, så føler hadende mennesker, at de er ofre for en snigende ondskab, en alledsnærværende uretfærdighed, som må elimineres for at lade retfærdigheden ske fyldest. Men i deres hoveder er retfærdigheden vendt på hovedet. De ser det

som en retspligt at bevilge dem noget, som de ikke kan få: Hele verden.”

Bag hadet gemmer der sig ifølge Havel en stor ulykke, for det hadende menneske er ulykkeligt, fordi han eller hun ikke kan opnå fuld anerkendelse, og derfor vælger denne person at destruere dem, som ikke vil give anerkendelsen. Man kan også sige det på en anden måde: Det had, der driver terroristen til at likvidere andre mennesker, er tæt forbundet til en følelse af magtesløshed. Føler man først det, og hadet sætter sig i én sind, er der ifølge Havel ikke langt til, at man også er i stand til at lade sig opsluge i gruppehad. Og bag terrorgruppens had findes en samling af personer, der er i stand til at hade andre individer.

Jeg har selv set, hvordan hadet kan føre til terror. Det skete, da jeg som korrespondent for Dagbladet Information dækkede Baskerlandet, der var viklet ind i ondartet spiral af had, vold, terror og stadig mere radikaliseret etnisk nationalisme.⁷³⁹ Hadet havde forandret sig over tid og gennemløbet flere metamorfoser. Efter stiftelsen i 1959 dræbte terrororganisationen, Euskadi Ta Askatasuna (ETA) i løbet af fem årtier over 800 personer i Baskerlandet og andre spanske regioner. De startede deres kamp imod general Francos diktatur, og dengang fik de legitimiteten til låns i brede befolkningsgrupper, fordi Francos totalitære undertrykkelse og overgreb kaldte på modstandskamp. Da Spanien blev et demokratisk land, stemte over to tredjedel af baskerne for den nye forfatning, og ni ud af ti stemte for den nye baskiske selvstyreaftale. Men ETA fortsatte alligevel deres væbnede kamp. Nu som en fuldbyrdet terrororganisation, der først dræbte repræsentanter for ordensmagten, men siden likviderede både socialistiske og konservative politikere, dommere, journalister, kunstnere, erhvervsfolk og andre civile.

ETA jagtede især folk, der offentligt sagde, at de ikke støttede den etnisk-nationalistiske selvstændighedskamp, og som hellere ville leve indenfor rammerne af Spaniens demokratiske forfatning. ETA og deres politiske arm søgte at legitimere terroren ved at omdefinere medborgere til ”fjender” og til repræsentanter for en statsmagt, som de selv hadede. Selv flere frihedskæmpere, der engang havde kæmpet med ETA mod general Francos diktatur, blev udsat for dødstrusler og terrorattentater. De blev gjort til fjender af ”sagen”, fordi de var baskiske demokrater, som tillod sig at tage afstand fra nationalismen, separatisternes løsrivelsesprojekt og ETA’s terror.

Mange i Danmark og i den vestlige presse nægtede at betegne ETA som en terrororganisation og foretrak at kalde det for en ”separatistbevægelse”. Det lød mere uskyldigt. Disse medier havde måske en forestilling om, at de ved at vælge dette ord var neutrale, ”tilstræbt objektive” og ikke valgte side i konflikten. Men det var lige præcis, hvad de gjorde. De accepterede terroristernes og nationalisternes eget selvbillede, at det var en legitim kamp for separation og en selvstændig stat. Også når det blot var et mord. Et terrorattentat. Men når man har mødt

og talt med ofrene for terroren og familierne til dem, der havde mistet personer, de havde kær - på grund af ETA's terrorisme - virkede ordet "separatister" som en postmoderne leg med ordene. En slags banalisering af volden og terroren. I stedet for med-lidelse, valgtes den behagelige distance i sproget. For hvert eneste mord er et mord for meget. Der var ingen krig, men blot en flok terrorister, der ikke ville acceptere at leve indenfor rammen af et demokrati. Og Spanien havde endda en af Europas mest avancerede demokratiske forfatninger, for den var skrevet af efter den tyske forfatning, og en region som Baskerlandet havde endnu mere selvstyre end selv de tyske delstater. Så jeg undrede mig over, hvad der egentlig drev dem.

I bogen *Patriotas de la Muerte*, dødens patrioter, forklarer professor Fernando Reinares, hvordan ETA efter Berlinmurens og kommunismens fald ændrede karakter og mere intenst begyndte at bruge den etniske nationalisme til at udfylde tomrummet efter tabet af socialismen.⁷⁴⁰ De havde også mistet økonomisk støtte og våben fra Sovjetblokken, og den spanske stat samarbejdede tæt med den franske stat om at optrevle deres netværk, så de var trængte rent militært. De søgte nyt "brændstof" i den etniske nationalisme. De rekrutterede nu purunge middelklassebørn, der i deres rodløshed følte sig tiltrukket af systemkritikken, det vrede oprør og den nationalistiske identitetspolitik med klare fjendebilleder. De lod sig forføre af magten i ETA's voldskultur. Ifølge Reinares er der mange fællestræk mellem den sidste generation af militante i ETA og så unge højreekstremister i andre europæiske lande, der følte sig tiltrukket af nynazistisk ideologi og totalitære antisystem bevægelser. "Det er unge, der er politisk socialiseret i en kontrakultur med systemmodstand og totalitære værdier, der forfægter retten til at udøve vold mod alle, der ikke deler deres ideer," sagde Reinares.

De unge ETA-tilhængere blev opdraget til at hade, de jagtede nye faderfigurer, og de fandt en ny autoritet ved at søge ind i terrororganisationen, ETA. Her blev de omskølet til "patriotiske" soldater i krigen mod "vantro" fjender, som ikke delte deres ideer om den rene etniske nationalisme. De følte, at de havde retten til at dræbe for denne ide. Hver gang jeg læser om, hvordan anden og tredje generations indvandrere i vestlige storbyer er blevet indrulleret i fundamentalistiske islamistbevægelser og siden ofrer sig som jihad-terrorister, tænker jeg på ETA. Det er ikke en voldelig essens i Koranen, der ubønhørligt driver dem til terrorisme, sådan som man nogle gange hører visse vestlige meningsdannere argumentere. Det er noget helt andet, socialt, kulturelt og psykologisk, der er på spil. Der sker en selvradikalisering, hvor de søger at skabe sig en ny identitet som "frihedskæmpere" eller "religionskrigere". De drømmer måske om at finde en slags sødme i den rebelske magt, når de bærer våben og kan true andre på livet? En identitet, hvor de forvandles fra at være de oversete til at blive glorificeret som "helte".

Under den kolde krig så vi, hvordan forskellige terrorgrupper i og udenfor Europa aktivt blev støttet enten af Sovjet-blokken eller af USA for at føre krig mod hinanden. Blot med andre midler end de altødelæggende atomvåben. Terroristen Carlos var støttet direkte af det sovjetiske styre, mens ETA i Baskerlandet, IRA i Nordirland og den tyske Baader-Meinhof gruppe fik råd og penge fra Honeckers regime i Østtyskland. Det kommunistiske Tjekkosllovakiet producerede Semtex-sprængstof, der med hjælp fra Sovjetunionen endte i hænderne på ETA, IRA, terrorgrupper i Mellemøsten og Oberst Gaddafis terrorister, der sprængte et PanAm-fly i luften i 1988 og dræbte over 200 passagerer. Det gik dog ikke bare den ene vej fra øst mod vest.

Fernando Reinales siger, at der findes beviser for, at den amerikanske efterretningstjeneste CIA gav støtte til yderligtgående højregruppers terror i Italien for at dæmme op for kommunismen.⁷⁴¹ Under præsident Reagan var CIA aktive med at støtte og træne paramilitære dødspatroljer i at føre guerillakrig og lave terror mod civile i Latinamerika.⁷⁴² Det var en del af en geopolitisk strategi for at inddæmme kommunismen, og man var villig til at gå langt for at støtte selv grupper, som man måske under andre omstændigheder ville have anset for at være fjender. Det illustrerede Iran-Contra skandalen.

USA's støtte til de islamiske fundamentalister i Afghanistan, da Sovjetunionen havde besat landet, er et andet eksempel, der viser, hvordan det moralske kompas let brød sammen under den kolde krig. Forskellen mellem ven og fjende endte i et ingenmandsland hinsides godt og ondt, og selv demokratisk valgte regeringer fra Chile til Nicaragua blev væltet med amerikansk støtte. Hvordan kunne man være et moralsk og politisk foregangseksempel for befrielsesbevægelser og frihedselskende kræfter rundt omkring i verden, hvis ikke man selv bevarede høje standarder? Hvordan kunne man fordømme terrorisme, hvis man selv havde været med til at finansiere nogle af terrorgrupperne. Det var en lang glidebane. Faktisk går den længere tilbage end den kolde krig.

FRIHEDENS PRIS I KAMPEN MOD TERROR

Terrorismen skal bekæmpes overalt, hvor den truer med at underminere demokrati, frihed og borgernes menneskerettigheder. Frem for alt, hvor den truer livet selv. Spørgsmålet er dog, hvor langt vi kan gå, uden at antiterrorkrigen vender sig mod frihedsrettighederne, fører til overvågning og krænkelse af den individuelle frihed? Det er en reel udfordring. Det er vigtigt hele tiden at finde den rigtige balance i de politiske valg, der træffes. I kampen mod terrorismen har staten og EU taget en række forholdsregler, der har ført til meget mere overvågning i det offentlige rum. Der er langt flere sikkerhedskameraer, der overvåger vores færden

i det offentlige rum. Og når vi rejser med fly i lufthavnene og putter den lille rejseshampoo, barberskum og parfume i en gennemsigtig plastikpose og bliver bedt om at stille os ind i kropsscanneren, kan det godt føles som et krænkende overgreb på friheden og tilliden til hinanden. Nogle mener sikkert, at loven er absurd. Vi gør det, fordi staten siger, at vi skal, og dette momentane afkald på frihed og fri bevægelighed er et lille offer for at få mere sikkerhed.

Grænsekontrollen i lufthavnene er skærpet, og denne normalisering af omfattende passagerkontrol har sat sig i kroppen. Grænsesætning, kontrol og overvågning er efterhånden blev internaliseret som noget, der er normalt. I nogle europæiske lande ser vi i dag politifolk og soldater gå med maskingeværer i det offentlige rum for at beskytte os mod nye terrorattentater. Udenfor EU-institutionerne i Bruxelles har det været hverdag efter de tre forfærdelige islamistiske terrorattentater, der den 22. marts 2016 om morgenen ramte byen og kostede 35 mennesker livet og sårede 300 i lufthavnen og i Maalbeek metrostationen. Religiøse ledere, kristne, muslimer, jøder og andre trosretninger stod side og side med en klar fordømmelse af attentatet og opfordrede alle demokrater om at stå sammen i kampen mod dem, der ønsker at destabilisere demokratiet.

Det skete også, da den franske skolelærer, Samuel Paty, den 16. oktober 2020 fik hugget hovedet af i en forstad til Paris. Attentatet var udført af en 18-årig tjetjensk muslim, som var kommet til landet som flygtning efter Ruslands etniske udrensninger i Tjetjenien. Den unge mand henrettede skolelæreren med koldt blod, fordi denne havde vist de satiriske Muhammed-tegninger i undervisningen. Emmanuel Macron tog skarpt afstand fra dette grusomme attentat og kaldte det et typisk islamistisk terrorattentat mod en mand, som underviste børn i ytringsfrihed. Også de muslimske trosorganisationer i Frankrig fordømte attentatet.

Attentatet muterede dog til en international politisk krise. Tyrkiets præsident, Erdogan, kom med et personligt angreb på Macron og sagde, at han måske havde brug for "en mentalundersøgelse", fordi han havde tilladt sig at sige, at islam befandt sig i en krise i hele verden. Det førte til en diplomatisk strid mellem Frankrig og Tyrkiet, hvor Europa-Kommisionens formand og en række EU-landes regeringer straks rykkede ud med støtteerklæringer til Macron. Og det er godt. For der bør ikke herske tvivl om, at vi i Europa forsvare ytringsfriheden, demokratiet og retssamfundet, og det betyder, at vi også utvetydigt må sige fra overfor fanatikernes terrorhandlinger. Uanset hvilke motiver den enkelte terrorist måtte have, kan den enkeltes følelse af krænkelse - f.eks. over at se et satirebillede af en nøgen Muhammed - aldrig legitimere vold mod andre, selvtægt eller mord.

De mange års hårde kamp mod terrorismen slider dog på os. Vi mindes igen og igen om terrorens tilstedeværelse og den trussel, der udgår fra den. Ikke bare på grund af attentaterne, men også på grund af den antiterrorpolitik, den øgede

sikkerhedsliggørelse af det offentlige rum og allestedsnærværende overvågning. En af sideeffekterne ser ud til at være, at flere borgere føler øget mistillid og utryghed. Det kan også gå ud over tilliden til andre borgere og den politiske klasse. Tilliden til politikere har i alt fald været faldende i en årrække, og mistilliden til de nationale regeringer er endda faldet mere end til de europæiske institutioner. Det er ikke kun udløst af den langvarige kamp mod terroren, for det skyldes også en række af de andre store samfundskriser, der omtales i denne bog. Men terrorfrygten er en af de drivende kræfter til øget mistillid. De eneste, der virkelig slipper uden om dette tillidsfald, er politiet, domstolene og militæret. Den hårde sikkerhedsstat er styrket på bekostning af den blødere politiske magt, parlamentet og regeringen.

Hvor vi efter Berlinmurens fald begyndte at drømme om en verden med åbne grænser og fri bevægelighed, ændredes alt med attentatet den 11. september. Det tog så og sige vores uskyld. Vi blev alle forvandlet til potentielle genstande for mistanke, overvågning og sikkerhedstjek, der ikke kun foretages af statsmagter, men også er udliciteret til private vagtselskaber. Flyselskaberne er ansvarlige for at kontrollere vores pas og identitet. Denne systemiserede grænsekontrol i lufthavnene betød dog også, at mange europæiske borgere ikke kunne se noget forkert i, at flere medlemslande i 2015 og 2016 genindførte den nationale grænsekontrol, selvom det i grunden var i strid med intentionerne i det indre marked om fri bevægelighed for personer, varer, serviceydelser og kapital mellem medlemslandene.

I EU's Schengen-grænsesamarbejde er der ikke noget til hinder for, at medlemslande midlertidigt kan lave grænsekontrol for at beskytte sig mod terror eller andre trusler mod den offentlige sikkerhed. Det kan man også, hvis der kommer en ekstraordinær stor strøm af flygtninge og migranter, som vi så i 2015. Det er fornuftigt at have den slags nødbestemmelser i EU-reglerne, men de bør ikke misbruges. Idealet for Schengen-samarbejdet er at sikre fri og uhindret passage over EU's indre grænser, fordi det styrker sammenholdet og gør samhandelen langt lettere og billigere i det indre marked.

Ideen til Schengen blev undfanget helt tilbage i 1985, da repræsentanter fra fem medlemslande - Tyskland, Frankrig og de tre Benelux-lande - ombord på Prinsesse Marie-Astrid båden undertegnede aftalen. Det skete på Moselfloden ud for landsbyen Schengen, hvor Luxembourgs grænse møder Frankrigs og Tysklands. Det var dér midt i den flydende flod mellem de engang så faste grænser, som nationerne kæmpede om i to blodige verdenskrige i det 20. århundrede, at samarbejdet tog sin begyndelse.

Schengen-samarbejdet er også et glimrende eksempel på, at nogle gange må en koalition af villige i EU's inderkerne gå foran for at lave et kvalitativt spring i integrationsprocessen. Først lå Schengen-samarbejdet udenfor EF's traktater,

men siden blev det til en del af Den Europæiske Unions konsoliderede traktat, da Maastrichttraktaten blev til Amsterdamtraktaten i 1999. Kun to lande, Irland og Storbritannien, valgte at stå udenfor. Landene lovede hinanden, at de hver især ville styrke kontrollen med de ydre grænser og herunder også gennemføre en ny strammere visumpolitik.

De sidste par årtiers grænseoverskridende terrortrusler har dog sat samarbejdet på alvorlig prøve, og som borgere er vi gradvist vænnet til både ydre og indre grænsekontrol. Det er sket ikke kun de gange, hvor Frankrig, Danmark eller andre lande midlertidigt har genindført kontrollen i 6 måneder eller har forlænget den med henvisning til konkrete terrortrusler. EU-skeptiske partier ønsker at slå ring om hjemnationen, styrke sikkerhedskontrollen ved de nationale grænser og gøre op med EU's fri bevægelighed over de indre grænser.

I en række år har medlemslandene brugt terrortruslen som et argument for at fastholde grænsekontrollen. Men de farligste terrorister, der planlægger terrorattentater i Europa, er indfødte, de bor og er opvokset i et af EU-landene. Deres terror rammer som regel de lande, de selv bor i, for det er mere undtagelsen, at de laver attentater over grænserne. De henter inspiration over grænserne, men de fleste af dem, udfører ugerningen lokalt. Den 22-årige gerningsmand, der i 2015 lavede et terrorattentat mod Krudttønden og den jødiske synagoge i København, var født og opvokset i Danmark. Forældrene var palæstinensere, der var flygtet til Danmark, men deres danskfødte søn led af paranoia og blev i sine unge år politisk radikaliseret på grund af konflikten mellem Israel og palæstinenserne. Som mange af de seneste års attentatmænd handlede han som en ensom ulv, opildnet af had. Det kan være svært af at finde disse ensomme ulve i de europæiske storbyer, men gennem tæt politi- og efterretningssamarbejde er myndighederne kommet langt. Der er sket store fremskridt, som det stigende antal anholdelser af formodede terrorister og stoppede attentatforsøg klart dokumenterer.

EU STYRKER VORES SIKKERHED

Danskerne har som andre europæere fået større beskyttelse imod terrorisme i de sidste to årtier. Ikke mindre. Det tætte politisamarbejde i Europol og deling af viden via forskellige EU-databaser har i de senere år givet de nationale politifolk langt bedre redskaber til at bekæmpe organiseret og grænseoverskridende kriminalitet og terror. Europol er en lille effektiv organisation med hovedkontor i Haag, der blot har lidt over 1300 ansatte. Det er ikke et kæmpe bureaukrati, for det er mere en smidig og fleksibel platform, hvor medlemslandenes nationale forbindelsesofficerer hjælper hinanden med at opklare titusinder af forbrydelser.

Via Europol kan hvert land trække på de bedste og dygtigste af EU-landenes

omkring 2 millioner politifolk, når de samarbejder om opklaring af over 15.000 sager mod nogle af de mere end 3.600 kriminelle organisationer og bander, der er aktive i Europa og opererer på tværs af grænserne. Den enkelte nationalstat har ikke muskler nok til selv at gøre noget ved terrorister og de stærke kriminelle netværker, der internationalt omsætter for flere hundreder mia. euro om året. Europol er derfor med til at styrke hvert lands mulighed for at bekæmpe terror og organiseret kriminalitet. Sammen med de andre EU-lande kan vi noget, som hver enkelt nation ikke kan klare lige så godt og effektivt på egen hånd.

Europol har også et fælles antiterrorcenter, og i Europol's database, EIS, er der registreret over 750.000 dataoplysninger, som direkte eller indirekte mistænkes for at have forbindelse til terror. Medlemslandene kan hente data fra EU's forskellige databaser, analysere dem og køre dem sammen i et fælles system. Det er data over mistænkte kriminelle i den førnævnte EIS-database, og der er oplysninger om eftersøgte personer, våben, køretøjer og ulovlige dokumenter i Schengen SIS II databasen. I 2019 søgte medlemslandene over 6,6 mia. gange i denne database, og antallet af søgninger er fordoblet i løbet af bare fire år.⁷⁴³ EU har også en database over visumansøgninger fra tredje lande, en Eurodac-database med fingeraftryk og ansigtsfoto for asylansøgere og et europæisk strafferegister over dømte tredjelandborgere og statsløse (ECRIS-TCN). I realiteten er det også svært at føre effektiv udlændingepolitik uden at dele viden, men de EU-skeptiske partier taler sjældent højt om, at vi faktisk har gavn af de fælles EU-regler og databaser.

I de sidste årtier er det retlige og politimæssige samarbejde et af de områder i EU, som har udviklet sig hurtigst. Udfordringen fra terrorisme og organiserede kriminelle netværker på tværs af landegrænserne har fået EU til at reagere. Efter Lissabontraktaten er det løftet op som en del af det overstatslige samarbejde, så man nu arbejder endnu tættere sammen. Det har givet Danmark alvorlige og konkrete problemer, fordi vi har et retsforbehold.

DET DANSKE FRAVALG

Siden folkeafstemningen i 1992 har Danmark haft et forbehold overfor EU's overstatslige retlige og politimæssige samarbejde. Dengang var mange danskerne bange for, at Europol skulle udvikle sig til et overstatsligt politi, hvor f.eks. tyske politifolk kunne arrestere danskere i Danmark. Sådan gik det aldrig. I Europol samarbejdes der tæt, men det er et ligeværdigt samarbejde mellem medlemslandenes nationale politimyndigheder, ikke et europæisk FBI. EU's reguleringer har slet ikke været så indgribende ift. den nationale suverænitæt, som mange forestillede sig i 1992. Nærhedsprincippet bruges i EU-direktiverne. I stedet for ensartede standarder aftaler man minimumsregler, hvor medlemsstaterne har

frihed til at løfte niveauet endnu højere. På det strafferetlige område har man i vid udstrækning respekt for nationale forskelle ved kun at lave fælles europæiske minimumsregler. På det civilretlige område har man givet borgerne flere valgmuligheder, hvor de f.eks. kan føre deres sager. EU er et langt mere pragmatisk samarbejde, end mange forestiller sig. Man går sammen om at løse de fælles problemer, efterhånden som de opstår.

På grund af forbeholdet har Danmark dog ikke samme rettigheder som de andre medlemslande. På nogle områder har vi det ene ben indenfor teltet. På andre områder er vi sendt udenfor eller må klamre os til teltplokkerne, lytte med på ydersiden eller lure med under teltdugen. For udenforstående kan det være svært at overskue, for politisk og juridisk ligner det en værre omgang rod. Men det er konsekvensen af det retlige forbehold, som et flertal af danskerne har ønsket at opretholde. Så længe et folkeligt flertal ikke er klar til at fjerne forbeholdet, må Danmark og den danske regering hutle sig igennem og holde fast i det, vi får foræret.

En af de positive ting er, at Danmark har lov til at bruge EU's SIS II database - på grund af det, man med juristsprog kalder for Schengen-teknikaliteten - og vi deltager også i EU's grænsesamarbejde i Frontex. Så længe vi overholder EU's Schengen-regler, som de andre medlemslande beslutter, og som vi bagefter kopierer, har vi lov til at bruge databasen SIS II. For politiet er denne database en livline til vigtig information, så man hurtigere kan stoppe kriminelle og formodede terrorister, der er på vej over grænsen. Alene i 2019 søgte dansk politi over 58 millioner gange i SIS II databasen, og det er mere end ti gange så meget som fire år tidligere.⁷⁴⁴

Årsagen til den eksplosive stigning er, at politiets nummerpladescannere rundt omkring i landet og ved grænsen automatisk kan trække på SIS II databasen, advare mod stjalne biler eller koble bilens ejer til mistanke om falske pas, skydevåben og andre kriminelle forhold. Det giver øget sikkerhed for danskerne at vide, at politiet takket være EU's hjælp nemmere kan fange kriminelle. Danmark har rent juridisk dog ikke lov til at indføre permanent grænsekontrol eller afvise nye Schengen-regler, da vi så kan blive smidt ud af samarbejdet. Det er modkravet, og det skal vi holde. Uanset, hvad politikerne på Christiansborg ellers måtte drømme om.

Det store minus er, at Danmark ikke selv må søge direkte i Europols database, EIS, og de andre EU-databaser under det retlige samarbejde. For et flertal af danskerne sagde ved en folkeafstemning i 2015 nej til at få en national tilvalgsordning til det retlige samarbejde. Efter afstemningen lykkedes det Danmark - takket være en fremragende indsats fra vores dygtige diplomater - at få en sær aftale med de øvrige EU-lande, som betyder, at vi kan være med i en sidevogn som tredjeland og observatør. Vi har fortsat en national forbindelsesofficer i Europols hovedkvarter, men vi kan ikke være med til at træffe beslutninger i Europol, og

vi må af hensyn til EU's databeskyttelsesregler ikke selv direkte trække data ud af Europols databaser. Dansktalende Europol-ansatte har fået lov til at søge i EIS-databasen, og i 2019 gjorde de det over 155.000 gange. Så rent operativt er det en sær aftale, der giver Danmark bedre vilkår end ikke-medlemslande, der også er observatører hos Europol. Men djævlens løg ligger som oftest i detaljen.

Fordi dansk politik ikke direkte må søge i databasen, betyder det i praksis, at politiet ikke - som Rigspolitiet ellers drømte om - kan sende EIS informationerne direkte videre til danske politifolks håndholdte iPads og mobiltelefoner, når de står på gerningsstedet eller skal anholde en mistænkt.⁷⁴⁵ Det forsinker opklaringsarbejdet, når man først skal ringe til Europol og krydse fingre for, at de andre ikke er optaget af noget andet. Dansk politi må som tredjeland heller ikke koble sin egen analyseplatform, POL-INTEL, sammen med Europols analyseværktøjer og centrale datasystem for terrorister og alvorlig kriminalitet. Det giver længere svartider og det forsinker politiets arbejde, erkender Rigspolitiet.⁷⁴⁶

Dansk politi sakker agterud. Hvor Danmark i 2015 stod bag 14 pct. af alle søgninger i EIS-databasen, fik dansk politi tre år senere kun lavet 4 pct. af alle søgninger. Den udvikling bekymrer Henning Bøgelund Hansen, der i en årrække var leder af det danske forbindelseskantor til Europol og ved, hvordan der samarbejdes i Europol. "De helt store vindere er de kriminelle. Hvis nogen har et behov for at indgå i et internationalt samarbejde om bekæmpelse af organiseret kriminalitet, så er det et lille land som Danmark", udtalte han til Danmarks Radio.⁷⁴⁷ "På den helt korte bane fungerer mange ting. Men der opstår hurtigt bureaukrati med den her sær aftale. Det er nytteløst og ærgerligt, og det gavner bestemt ikke bekæmpelsen af kriminalitet. Ingen i Europol lytter jo for alvor til et ikke-medlem som Danmark." Ikke alle deler den bekymring, og nej-partierne har afvist kritikken, for de er glade for sær aftalen. Rigspolitiets officielle linje er, at sær aftalen er "operationelt tilfredsstillende", selvom de bliver forsinket i deres arbejde, og de gerne ville have haft adgang til at trække data direkte ud af Europols database.

Ved at sige nej til tilvalgsordningen har Danmark ikke selv kunnet bestemme, hvilke dele af EU's retlige og politimæssige samarbejde, som vi kan deltage i. Vi har skullet tigge og bede om at ekstra særbehandling. Heldigvis har EU-partnerne i flere tilfælde været hjælpsomme, som det skete med Europol-sær aftalen. Siden fulgte den såkaldte PNR-aftale, hvor Danmark fik lov til at trække luftfartsselskabernes informationer om passagerer og udveksle dem med andre EU-lande. Det er vitalt i kampen mod terrorismen og alvorlig kriminalitet. Til gengæld har Danmark igen måttet love at kopiere de gældende EU-regler og leve op til alle EU-krav, at dele informationer med Europol og at leve op til alle krav i den europæiske menneskeretskonvention om beskyttelse af privatlivet. Man må kun indsamle oplysninger, når man lever op til kravet om proportionalitet,

og indsamlingen af personoplysningerne sker af hensyn til nationens sikkerhed, offentlig tryghed og landets økonomiske velfærd. Det er kun godt, at Danmark lever op til EU-reglerne, for det giver faktisk ekstra retsbeskyttelse for borgerne.

Da Danmark sagde nej til at deltage i EU's retlige tilvalgsordning skete det med henvisninger til den hellige og ukrænkelige nationale suverænitet. Men bagefter er regeringen og et bredt flertal i Folketinget kommet krybende for at få lov til stadig at være knyttet til EU-reglerne. Det har vi så fået lov til i en vis grad, dog under forudsætning af at vi kopierer de EU-regler, som de andre EU-lande bestemmer hen over hovedet på os. Danmark er langt hen ad vejen endt som et copy-paste demokrati på dette område.

Er det politisk tilfredsstillende? Det synes et bredt flertal i Folketinget åbenbart, for de store partier - især når de har regeringsmagten - har ikke mod på nye folkeafstemninger. De føler på forhånd, at de har tabt dem, selvom det kan man i sagens natur aldrig vide. Over halvdelen af de danske folkeafstemninger om EU er endt med et ja, men de andre gange er de endt med et nej. I sidste ende handler det om politik, lederskab og ordets kraft. Uden en ny stærk og overbevisende fortælling om, hvordan EU kan hjælpe danskerne og beskytte borgerne mod terror, organiseret kriminalitet og andre sikkerhedstrusler, står disse realiteter næppe til at ændre. Danmark er endt som en forpjusket outsider med et B-medlemskab på det retlige og politimæssige område. Vi skal igen og igen bruge masser af politiske ressourcer, tid og bøvnl på opnå nye sær aftaler med EU. I stedet på forhånd at have ret og adgang, må vi tigge de andre EU-lande om at komme med, *efter* de har besluttet sig for at gå videre og lave nye regler.

Danmark er på slæb i stedet for at kunne udøve lederskab. Som land har Danmark mistet demokratisk indflydelse på, hvilke EU-regler gælder i fremtiden. Det er et tab af politisk indflydelse i EU som bytte for en formel dansk statssuverænitet, som vi så efterfølgende ikke kan bruge til noget. Hvis vi vil have Europol til at hjælpe os til øget sikkerhed mod terror og organiseret kriminalitet, er vi nødt til at kopiere EU-reglerne. Den operationelle aftale for Europol er dårligere, end hvad både ja-siden og nej-siden stillede vælgerne i udsigt. Når alle forfølger deres egeninteresse og ikke stoler på hinanden - i stedet for at samarbejde - bliver alle tabere. Ingen af partierne kan prale af, at de er vindere.

Hver gang der indgås en operationel sær aftale, får Danmark de samme forpligtelser som de andre, men vi får ikke samme rettigheder som de andre medlemslande. Vi har ikke længere ret til at lede efterforskninger i Europol, vi må nøjes med indirekte søgeadgang, og vi kan ikke bestemme vores egen skæbne i forhold til fremtidige retsakter. Præcis som eksperterne forudsagde. Vi skal betale det samme til Europol, vi er underlagt EU-domstolen, Kommissionen kan indbringe Danmark for EU-domstolen, vi skal acceptere udstationering af Europol-ansatte

i Danmark, og vi underlægges EU's overnationale databeskyttelsesenhed. På lige fod med andre EU-medlemslande. Det er historiens ironi. Danmark er endt med nøjagtig de samme forpligtelser i Europol, som hvis vi havde benyttet tilvalgsordningen, men vi har lavet selvskadepolitik ved at sige nej til det tag-selv-bord, som EU tilbød os. Vi bilder os ind, at vi har bevaret den nationale suverænitet, men vi har måttet underordne os alle de centrale EU-beslutninger og har fraskrevet os muligheden for at øve indflydelse på dem. Det er i sandhed et dårligt bytte.

Kapitel 15

FINANSKRISEN OG ANGREBET PÅ DEN POLITISKE SUVERÆNITET

Det andet store chok i det 21. århundrede, der rystede hele Europa og førte til store politiske og økonomiske forandringer, kom kun få år efter terrorchokket. Det var den globale finanskrisen, hvor gamle hæderkronede finansinstitutioner, der havde overlevet verdenskrige og depressioner, pludselig sank i grus som skrøbelige glashuse. Det globale pengemarked brød sammen. Forsyningslinjerne til penge og likviditet tørrede ud. Nogle af de største banker blev insolvente og konkursbølgerne bragede gennem det finansielle system.

På få dramatiske uger i 2008 rykkede den globale finans kapitalisme nervepirrende tæt på afgrundens rand. Den tillid, der er en afgørende forudsætning for et velfungerende marked, var afløst af frygt, panik, fremtidsangst og massive kursfald. Regeringer og centralbankerne USA, Europa og Asien kastede flere tusinde milliarder af dollars og euro ind i finanssystemet, overtog giftige og rådne banklån, mens man i mange lande udstedte næsten ubegrænsede statslige lånegarantier. Det kostede dyrt, og det tog mange år for EU, medlemslandene og borgerne at kæmpe sig ud af krisen.

Globalt satte staterne op imod 15.000 mia. dollars ind i bankpakker, i regeringsgarantier for udsatte bankpapirer og i særlige likviditetsordninger fra centralbankernes side.⁷⁴⁸ Det svarer til næsten 25 pct. af det globale bruttonationalprodukt i 2008. Og prisen var endnu højere. For hele tilliden til finanssystemet var sendt ned i et dybt og mørkt hul, som det tog mange år at kravle op fra. I de fleste EU-lande gik der 7-10 år, før reallønningerne var kravlet over 2007-niveauet igen. Den del af historien kender mange læsere sikkert til hudløshed. Det har taget rigtig lang tid at lægge krisen bag sig, og undervejs har mange sikkert spurgt sig selv, om ikke vi kunne have undgået den.

Mange har sikkert hørt toneangivende bankøkonomer fortælle på tv eller i radioen, at *ingen* kunne have forudset finanskrisen, og at den kom til os udefra. Men er det virkelig sandt? I Danmark siger mange også, at finanskrisen startede i 2008, for Roskilde Bank gik ned i sommeren det år. Nogle påstår endda, at vi

blev ofre for den amerikanske subprime-krise med farlige boliglån. Se det er en bekvem historie om *de andres* skyld. Det vil sige, at krisen ramte os udefra, og de store syndere var nogen udenfor Danmark. Men det er en nationalistisk myte.

Det danske samfund var ligesom amerikanerne og andre europæere dybt integreret i den globale finansøkonomi. Danmark havde nogle af de samme strukturelle problemer med spekulation, overgearede finansinstitutioner og en oppustet boligboble som de andre vestlige lande. Vi burde have set finanskrisen komme lang tid inden.

Dereguleringen af finansmarkedet og af bankerne i Europa var i virkeligheden med til at skabe en række af forudsætningerne for finanskrisen, og der opstod en række systemiske risici, der måtte eksplodere før eller siden. Den europæiske dereguleringsbølge, der tog fart med overgangen til det indre marked, førte til liberalisering af kapitalbevægelserne, de europæiske universalbanker fik fælles finansielle pas, og de fik gradvist friere og friere spillerum med en række direktiver, der ændrede reglerne fundamentalt i 1990'erne og de første år af det 21. århundrede.⁷⁴⁹ Også i USA blev finansmarkedet dereguleret, fordi man bildte sig ind, at det ville skabe større økonomisk vækst i samfundet.

Den tillid, der er vital for at smøre kapitalismens hjul og få et samfund til at fungere, havde ført til flokmentalitet, gruppetænkning i den finansielle boble fra London til resten af verden. Næsten alle troede, at alt ville gå op, op, op. ”Hvis disse ting var så store, hvordan kan det så være, at alle overså dem?” Det var et elementært godt spørgsmål. Og det blev stillet af den britiske dronning Elizabeth II, da hun den 5. november 2008 midt under finanskrisen besøgte London School of Economics. LSE's forskningsdirektør, professor Garicano, gav et klogt svar: ”På hvert niveau var der nogen, der stolede på nogle andre og alle troede, at de gjorde det helt rigtige.”

Europæiske og amerikanske boligejere havde i stor stil konverteret deres boliglån igen og igen for at få del i festen. Finansministre kiggede fornøjet til, hvordan de mange store og små spekulationer var med til at stimulere forbruget og væksten. De fleste tog del i festen. Og bankerne, kapitalfonde og hedgefonde gearedede deres investeringer mere og mere. Indtil de snublede, og alt gik ned.

Før krisen ramte os, havde frimarkedsfundamentalister i årevis argumenteret for dereguleringer og overtalt politikere til at satse på mest mulig selvregulering - dvs. frigørelse fra staten. Men da finanskrisen ramte os, ”konverterede” de til kystbanesocialister og tiggede staten - dvs. skatteyderne - om at rydde op efter festen og betale regningen. Det skabte endnu mere moralsk risiko og ansvarsforflygtigelse. Finanskapitalens største spekulanter løb hurtigt videre til den næste fest, for i deres boble stopper musikken på dansegulvet aldrig. En bedre regulering af finansmarkedet er en af Europas allerstørste udfordringer her i 2020'erne.

FARLIG FLOKMENTALITET

Den globale finanskriser er blevet kaldt en ”perfekt storm”. Metaforen stammer fra den orkan, der ramte New England tilbage i 1991, hvor monsterhøje bølger på op til 30 meter ramte kysten, og som siden er filmatiseret af Hollywood med George Clooney i hovedrollen. Et varmt fugtigt lavtryk møder en koldfront, og det er ikke kærlighed ved første blik. Resterne af en orkan rammer så en cyklon over Atlanterhavet, for derefter at sende enorme bølger ind over kysten. De lokale beboere havde ikke forberedt sig og tænkte i business as usual, fordi meteorologernes vejrudsigt lød på farlig storm. De havde ikke forudset en perfekt storm med så høje bølger. Og hvordan kunne de? Indtil slutningen af det 20. århundrede fandt den slags naturfænomener højest sted med 50 til 100 års mellemrum. I det 21. århundredes klimatisalder vil den slags vilde vejr-fænomener ske meget oftere.

Finanskrisen var den perfekte storm, der voksede sig stor meget hurtigt, men den var også - og det er vigtigt at forstå - ”resultatet af kræfter i alle dele af det finansielle system, som havde været under udvikling i lang tid.”⁷⁵⁰ Som finansmanden George Soros erkendte bagefter, kom ”krisen langsomt, men den kunne være forudsagt flere år forinden.”⁷⁵¹ Nogle er bedre til at forudsige dem end andre. Der er for eksempel studier, der viser, at investorer er meget bedre til at forudsige et aktiekrak, hvis de bor i en radius af 48 km fra et sted, hvor der har været et jordskælv mindre end 30 dage før aktiekrakket.⁷⁵² Når folk er følelsesmæssigt oprørte på grund af en tragisk hændelse, reagerer de med frygt, selv før andre føler anledning til det. De personlige erfaringer gør en forskel.

Det globale marked er - ligesom klimaforandringerne - et komplekst og dynamisk system, der består af permanente uligevægte, ikke-lineære spring, mange feedbackloops og til tider pludselige og kaotiske systemforandringer. Markedet kan blive ramt af ydre chok. Forfatteren og fhv. finansmand, Nassim Nicholas Taleb, har poetisk beskrevet det som ”sorte svaner”, og det vil sige ekstreme begivenheder, der finder sted udenfor det normale mønster af forventede hændelser.⁷⁵³

Hvis vi pludselig møder en sort svane, der stikker ud, fordi den fundamentalt set ikke er, som vi forventede den burde være, skuffes forventningerne, og alle de hidtidige modeller i vores bevidsthed bryder sammen. De sorte svaner lever faktisk i bedste velgående i Australien, men i H.C. Andersens eget land lyder det som det rene digteri. Men hvis de pludselig dukkede op i din lokale sø, ville det være en ekstrem hændelse, der ville få dig til at reagere anderledes end normalt. Taleb bruger metaforen til at sige, at den sorte svanes chok i finansmarkedet kan udløse ekstreme handlinger blandt store flokke, når de ser den ekstreme afvigelse fra normalen. Den slags begivenheder ender nemt i meget store kriser, fordi en spiral af negative - det vil sige skuffede - forventninger pludselig tager overhånd. Det er det, Taleb tænker på.

De globale markeder udvikler sig ikke i rationelle baner, der kan beregnes endsige forudsiges præcist. De etablerede økonomiske modeller tager ikke ordentligt højde for den enorme systemrisiko, som det gearede finansmarked skaber for resten af økonomien og samfundet som sådan. Man bygger stadig modellerne på en virkelighedsfjern hypotese om, at markedets aktører er effektive og rationelle. Det er vi heller ikke som forbrugere, borgere eller investorer. For vi har alle utilstrækkelig viden, masser af implicit bias, vores hjerner er disponeret for at vælge mønstre, som vi hurtigt genkender, og vi foretrækker ofte at gå ad de vante stier. Når vi er dygtige til at samarbejde og dele informationer med andre, kan vi nogle gange nærme os mere vise og fremsynede beslutninger, der også tager højde for de mange feedbackloops, som følger af vores handlinger. Det kræver en pæn del samarbejdsintelligens.

Historisk set har finansmarkedet været fyldt med irrationelle bobler, der er punkteret i efterfølgende kriser og krak. Det skyldes bl.a. en flokmentalitet, hvor den ene euforiske følelse griber den anden, når markedet går op, og folk snart begynder at forvente, at denne *hype* vil løfte kurserne højere og højere op. Eller som økonomen Hyman Mynski engang bemærkede: ”Succes avler ligegyldighed overfor muligheden af fiasko.” Det er meget menneskeligt. Vi kan alle blive grebet af stemningen. Især når der festes, du bliver opstemt, og du føler, at livet er godt, at du er en succes og er på vej frem. Så slipper du tøjlerne og tager større chancer. Hver gang det går godt, bestyrkes mennesker i troen på egne evner. Sådan gik det op til den globale finanskrisen.

Mange økonomiske beslutninger træffes ud fra mavefornemmelser, følelser og en tro på, at det mønster, man ser, holder. Ordet ”kredit” kommer af det latinske ord ”credo”, der betyder ”jeg tror”, så der er mere på spil mellem himmel og jord end guld, euro eller dollars, tab eller gevinst. Markedets priser sættes og formes af milliarder af menneskers handlinger og psykologi, hvilket gør det ekstremt svært at udregne sandsynligheden af den næste globale krise.

Som økonomerne George A. Akerlof og Robert J. Shiller forklarer i bogen *Animal Spirits*, skal man også tage højde for den meget menneskelige ånd, følelser, indtryk, ideer og passioner, som ligger bag mange af de vigtigste beslutninger i livet.⁷⁵⁴ Med det engelske ord ”animal” refererer de ikke til det dyriske, men mere præcist til den latinske oprindelse ”af det menneskelige sind”, det vil sige det sjælelige, det åndelige eller sagt mere jordnært: Vores humør. Det kan også være den urolige livskraft, som kan give os energi og overvinde frygt og bekymringer, eller de følelser, der kan tynde os ned og nogle gange gøre os nedtrykte og deprimerede, så vi bliver mere tilbøjelige til at lytte til historier om tab, mistro og bristede illusioner, end til de historier som før gav os livskraft, mod og begejstrede os.

Den menneskelige psykologi spiller en langt større rolle bag de opsving og krak,

som finansmarkedet har oplevet, viser Akerlof og Shiller i deres bog. Den er en skarp kritik af den klassiske økonomiske skole og den brede mainstream af finansøkonomer, der stadig tager udgangspunkt i et ekstremt reduktionistisk menneskesyn, hvor man antager, at markedets aktører kun træffer beslutninger ud fra rationelle overvejelser, hvor de omhyggeligt indsamler informationer, nøje analyserer de forskellige risici og vurderer sandsynligheden af forskellige udfald, som derpå sættes ind i en matematisk model for effektive markeder. ”Den svigtende evne” til at inkorporere den menneskelige sjæl og følelser i den økonomiske ”model kan gøre os blinde overfor den virkelige kilde til problemer,” fastslår Akerlof og Shiller.

Mange økonomer opfatter det som uprofessionelt og naivt at bygge sine vurderinger på historier og storytelling. De bilder sig ind, at de giver autoritative vurderinger baseret på kølige facts og kvantificerbare fakta, men Akerlof og Shiller giver en stribe eksempler på, hvordan de historier, vi fortæller hinanden, gav næring til nogle af de største boomperioder på aktiemarkedet. Fakta spiller ind og har en vigtig rolle, men fortolkningen afhænger i høj grad af de historier, vi føler, er overbevisende.

Sådan var det med fortællingen om den nye økonomi, som vi blev bombarderet med i slutningen af 1990’erne. Den skabte irrationelle og overdrevne forventninger midt i dot.com boomet, der siden endte i et krak i år 2000, fordi kurserne på de nystartede internetvirksomheder var historisk ekstreme ift. deres indtjeningssevne.⁷⁵⁵ Det forbløffende er, at der ikke gik mere end syv år, før vi igen begik den samme fejltagelse.

KRITIK, POESI OG SANSELIGHED

Vi kan fortælle hinanden mange historier, og de bedste af dem er meget forførende. Så længe de varer og giver mening i den virkelighed, vi erfarer. Men vi kan ikke fortsætte med at fortælle historien, om at *ingen* kunne forudsige finanskrisen i 2007/08. For det var vi vist nogle stykker, der gjorde. I store træk. Allerførst en lille sidenote før jeg fortæller hvorfor. Ingen kendte den nøjagtige dato for, hvornår det ville ske. Ingen vidste hvilken bank, hvilket boliglån eller hvilket land ville falde først. Og ingen forudså nøjagtigt, hvordan dominobrikkerne præcist ville vælte. Det, man med ret stor sikkerhed kunne forudsige, var dog, at der var overvejende sandsynlighed for, at finansboblen ville briste. Det samlede mønster af kritiske problemer var så store, at krisen måtte komme. Før eller siden. Finanskrisen kunne have ramt os i 2005 eller 2006, men den vilde kaskade af ekstreme begivenheder tog først fart i de følgende par år.

Finanskrisen kom ikke bare flyvende som en sort svane. Ok, det gjorde den måske for den konventionelle mainstreamtænkning, der på det tidspunkt bildte sig ind, at himlen ville være fyldt med solskin og hvide svaner. Men ikke alle så

bort fra faresignalerne og de mørke skyer, der trak sammen på himlen i horisonten. Enkelte kritisk tænkende økonomer som bl.a. Nouriel Roubini, Stephen Roach og førnævnte Robert J. Shiller advarede imod finanskrisen, før den brød ud. Shiller havde ovenikøbet forudset dot.com krakket i 2000, så man burde have lyttet mere til ham i 2005, da han udsendte en revideret anden udgave af sin bog *Irrational Exuberance*. Heri skrev han, at huspriserne var voldsomt overvurderet, og at boblen snart kunne bryde, hvilket ville føre til en ”kæde af bankerotter” og en ”verdensomspændende recession.”⁷⁵⁶

De kritiske røster i nullerne var mere undtagelsen end reglen. Den forhenværende amerikanske centralbankchef, Paul Volcker, sagde i 2005, at de angelsaksiske økonomier havde ”enorme ubalancer og risici. De synes lige så farlige som noget, jeg kan huske, og jeg kan huske en hel del.” Han henviste direkte til, at de stigende huspriser, der blev ”brugt som et redskab til låntagning og gearing”. Når en mand som Volcker sagde den slags, tog man som økonomisk journalist virkelig notits af det. Samme år på World Economic Forums møde i Davos advarede cheføkonomen i Morgan Stanley, Stephen Roach imod, at USA’s voksende udlandsgæld og økonomiske balanceproblemer var ”uholdbar”. USA var måske på vej til et krak på ejendomsmarkedet. ”Amerikanerne bruger deres huse som massive hæveautomater,” sagde Roach: ”De tager nye lån i deres huse for at forbruge mere og købe dvd-maskiner lavet i Kina.” I sommeren 2005 gjorde Roach endnu et forsøg på at råbe det politiske establishment op: ”Det allermest bekymrende er, at ingen, der har en ansvarsstilling, ønsker at sætte en stopper for denne galskab.” Det blev mødt med tavshed, selvom Roach sad i en af de store finansinstitutioner, der spekulerede hårdt i festen og måske havde en vis viden om, hvad der gik for sig. Men festen fortsatte og magthaverne ville ikke høre på kritikerne, der blev udskammet som dommedagsprofeter og sortseere.

Vi var enkelte journalister, der sansede, hvor det bar hen. Nogle var bekymret for problembankernes vilde udlånsvækst.⁷⁵⁷ Men den store mainstream kunne ikke se det større mønster. Man formidlede de budskaber, som magthaverne søgte at berolige befolkningen med. Jeg havde dog læst advarslerne fra Roubini, Roach, Shiller og Volcker og efter femtens års journalistisk rejse, hvor jeg havde dækket den ene finansielle krise og skandale efter den anden, var det ikke den jubeloptimistiske mainstreamfortælling, men den kritiske historie om den kommende finanskriser, der fandt bedst klangbund i min bevidsthed. Den gav mere mening.

Den første maj 2006 advarede jeg mod risikoen for, at vi var på vej mod en ny stor finanskriser. Det skete i en klumme i Dagbladet Politiken. ”Et kollaps for finansielle institutioner i 1.000-mia.-dollar-klassen kan på grund af overgearing på derivatmarkedet ikke afvises”, skrev jeg, fordi ”finansselskaber gearer deres investeringer som aldrig før. I nogle tilfælde har de gamblet så meget, at det endda

er en alvorlig risiko for deres eksistens, for stabiliteten på det globale finansmarked og for nationernes økonomi.”⁷⁵⁸ ”Dannevirke er faldet”, hed klummen, der blev bragt efter sammenbruddet for de spekulative Dannevirke-obligationer.

Historien var den, at Forstædernes Bank på gyldne løfter havde lokket sine kunder til at sætte deres sparepenge i de såkaldte Dannevirke og Holger Danske obligationer. Det lød tillidsvækkende, for hvem i Danmark har ikke respekt for Dannevirke og Holger Danske? Måske forsøgte man at lokke den lille investor til at føle, hvordan egeninteressen forenes med en større patriotisk nationalhistorie? Det skete med bankens løfter om sikkerhed og fuldt udbytte af renteutviklingen. I virkeligheden var det led i en derivathandel - et væddemål mellem Forstædernes Bank og en tysk bank om forskellen på den korte og den lange rente over tid. Og de tabte på det væddemål i det finansielle kasino. Det kostede kunderne et tab på 800 mio. kr. på bare otte måneder. Mange troede, at det bare var en enlig svale. Men det var det ikke. På det tidspunkt var der mange af den slags kritiske hændelser i Europa såvel som USA, og det gjaldt nu om at følge pengene og forbinde dem til en større historie: ”Den globale handel med *finansielle derivater* - en stribe sofistikerede papirer som futures, optioner og swaps - er i dag så omfattende, at den i yderste fald kan trække tæppet væk under Danmarks nationaløkonomi, politikernes råderum og ikke mindst danskernes privatøkonomi” hævdede jeg.⁷⁵⁹

Men hvad er derivater? Ordet derivat betyder ifølge fremmedordbogen ”et digterisk stof overleveret gennem folketraditioner eller et kemisk afledningsprodukt.” Derivater er ikke noget, de politiske partier taler ret meget om. Det burde de måske gøre. For derivater er andet end digte og kemi. Det er hårdkogte spekulationsinstrumenter, der er med til at gear finansmarkedet og ofte indgår i lange kæder af mellemløbere, hvor det er sværere for både investorer og myndigheder at følge pengene til kilden og vide om de underliggende papirer har den værdi, som ellers er angivet. For bankerne er siden firserne blevet mere og mere optaget af at strukturere og omstrukturere lån til værdipapirer, der med et fint ord hedder *securitization*. Ordet stammer fra det latinske *securitas*, d.v.s. sikkerhed. Se det lyder jo attraktivt og let at markedsføre. Hvem vil ikke betale mere for sikkerhed?

I gamle dage formidlede bankerne lån for at have dem på deres balance, men med securitization kunne de pakke lånene om, lægge dem over i mindre dele, kaldet *trancher* (det lyder næsten som en trance) og sælge dem videre til en lang kæde af investorer, hvor de var pakket sammen i derivatkontrakter. Ratingbureauerne satte deres fine stempler på, og markedsfonde, kapitalfonde, hedgefonde, pensionskasser og andre investorer blev lokket til på løfter om ekstra høje afkast i stadig mere eksotiske papirer. I den proces blev bankerne forvandlet fra kedelige og stabile forretningsbanker til at blive aggressive investeringsbanker, der jagtede stadig større profitter på dette marked. Samtidig kunne de med deres

SPV og SIV instrumenter - ja de var virkelig innovative til at opfinde mystiske forkortelser - skjule flere og flere af deres risici og flytte dem ud af regnskaberne. Dermed kunne de nemmere klare kapitalkravene i lovgivningen, fordi de havde skubbet de mest risikable papirer over i sidegaderne.

Det finansielle system gennemløb en dybtgående metamorfose, hvor man gearede sig mere og mere. De har, kære læser, måske allerede tabt tråden. Det kan jeg godt forstå. Det var også meningen. Finanssystemet er nemlig blevet så komplekst, at tilsynsmyndighederne, investorerne og journalisterne har ekstremt svært ved at følge pengene og se, hvad der gemmer sig i de tykke tåger i de finansielle supermarkeder, hvor udpumpningen af derivater og lange kæder af strukturerede gældsbeviser forfører og snyder selv de bedste hjerner. Det minder på en måde om de berømte tre hekse i William Shakespeares stykke Macbeth, der i første akt synger: *“Fair is foul and fowls is fair: Hover through the fog and filthy air.”* Det betyder, at hvad, der er fair, ærligt og retfærdigt, er også snavset, forurenset, modbydeligt og ondt. Lige så vel som det omvendte kan vise sig at være tilfældet, når man vandrer gennem tågerne og den beskidte luft. Shakespeare fortæller os, at vi ikke altid kan stole på det, der viser sig for os, men at det også kan skjule en anden realitet. Det var længe, før derivaterne blev opfundet. I stykket lader Macbeth sig forføre af heksene, og hans ellers så gode moral forvandles til det mest blodige og grusomme magtbegær i jagten på tronen.

FINANSER PÅ ANABOLSKE STEROIDER

Med derivater kan man på papiret spekulere i fremtidens valuta- og aktiekurser, renteforskelle, råvarepriser og selv i sandsynlighederne for at forskellige naturkatastrofer som orkaner og jordskælv indtræffer. Og man garderer sig mod store kurssvingninger. Det lyder måske ikke så farligt. Det kaldes ofte en forsikring mod fremtidige hændelser. Det er lidt, som når vordende boligkøbere søger den bedst mulige rente og kurs og hjemtager obligationslån til det nye hus. Bag det attraktive afdragsfrie boliglån kan der ligge adskillige derivathandler, og på interbank-markedet handles lystigt med rente-derivater mellem banker og realkreditinstitutter. Men hvilken boligejer vil ikke gerne have reduceret sine månedlige betalinger, udskudt sine renter og afdrag til fremtiden og konvertere lidt mere til aktuelt forbrug? Mange tager chancen. Så længe boligpriserne stiger, er det en god forretning.

Derivater sælges også som risikosikring. Eller som man kunne læse i en informationspjece fra Danske Bank i juni 2005, var obligationerne bag deres nye FlexGarantier Futures ”en billig aktieinvestering”. Det var falsk markedsføring. En future er nemlig et risikabelt væddemål i, hvad fremtidens kurs bliver. For et beskedent indskud kan man lave en kontrakt om at købe et større antal aktier

i fremtiden til en bestemt kurs. Man kan, som teknikerne siger, ”geare” sin investeringer og købe mange flere aktier, end man egentlig har kontanter til. Det kan være en ekstremt god forretning, hvis man gætter rigtigt. Det kan også gå grueligt galt, som vi så med Dannevirke-obligationerne.

Handelen på de internationale derivatmarkeder havde på det tidspunkt en omsætning på 344.000 mia. dollars. Det svarede rundt regnet til tredive gange så meget som USA's bruttonationalprodukt. Selvom handelen i de avancerede finanspapirer ikke kan sammenlignes direkte med den årlige økonomiske produktion i verdens mægtigste land, udtrykte det et magtskifte. Aldrig nogensinde før havde handelen med fordringer på fremtidens finansielle værdier været så stor - i forhold til det man i gamle dage kaldte ”realøkonomien”.

Derivatmarkedet var stort set ureguleret, fordi de blev betragtet som private kontrakter mellem parterne. Derivatmarkedet voksede eksplosivt i de år takket være dereguleringer. Banker, finansinstitutioner og hedgefonde kunne geare deres forretninger mange gange ved hjælp af derivaterne. Det svarer til, at en vægtløfter tager anabolske steroider eller Lance Armstrong og Bjarne Riis tager EPO for at vinde Tour de France. På et årti frem til finanskrisen blev den globale handel med derivater tidoblet, og finansøkonomien fremstod mere og mere afkoblet fra realøkonomien.

Første gang jeg skrev historier om finansmarkedets digteriske stoffer var tilbage i 1995, hvor en ung skaldet dealer, Nick Leeson, med fejlslagne milliard-spekulationer i futures væltede den traditionsrige og 233-år gamle engelske Barings bank. Det åbnede min øjne for et vildt univers, som jeg ikke engang vidste eksisterede. Leeson forklarede, at ”der er mange ligheder mellem gambling og verdens handel med futures. (..) Det var ikke rigtige penge. Der var dage, hvor jeg kunne tabe 25 millioner pund. Der var dage, hvor jeg kunne vinde 50.” Det var ikke rigtige penge, sagde han. Men hvad er penge så? Han forstod ikke at bruge dem rigtigt. Det var der mange andre, der heller ikke gjorde.

Det var også spekulation i derivater, der en decemberdag i 2001 førte USA's største energiselskab, Enron, ud på konkursens rand. Inden da var Enron seks år i streg hyldet som ”Amerikas mest innovative selskab” af magasinet Fortune, og dets omsætning og profitter tordnede i vejret, mens politikerne deregulerede mere og mere af energi- og derivatmarkedet. Enron var alle vegne og blev tilbedt som et genialt selskab. Det hele var i virkeligheden en stor løgn og et svindelnummer - udført med regnskabsmæssig bistand fra revisionsfirmaet Arthur Andersen - som hele Wall Street og mainstream Amerika hoppede på. Det ”faldt ingen magthavere ind, at nogle af de ingredienser, der havde gjort Enron mulig, var finansielle innovationer opfundet af Wall Street banker, der var sultne efter store transaktionsgebyrer, bogføring uden for regnskabet, svage kreditvurderingsinstitutter, godtroende investorer, en stort set logrende presse og ineffektiv forbundslovning.”⁷⁶⁰

Der skal mere end god moral, ledelse og uddannelser til at tøjle dette bæst.

Det er historien om hedgefonden, Long Term Capital Management Fund, et eksempel på. Anført af to nobelprisøkonomer og en fhv. viceformand i den amerikanske forbundsbank hyrede LTCM nogle af de dygtigste matematikere i verden til at gamble på markedet og hjælpe formuende rigmænd til at avle flere penge. Der kom også store indskud og fordelagtige lån fra flere vestlige centralbanker, der også ville være med til festen. Fondens speciale var komplekse derivathandler, hvor der spekuleres i renteforskelle verden over. LTCM satsede 1500 mia. dollars og gearede deres indsats i kasinoet med ikke mindre end 300 gange egenkapitalen. Det var som et gigantisk Las Vegas, og indsatsen svarede til mere end en femtedel af verdens samlede handel med varer og serviceydelser. Det var udtryk for kasinoøkonomiens totale afkobling fra realøkonomien, men ingen bekymrede sig om det, så længe profithøsten sprængte alle rammer.

Det var hasardspil på førsteklasse, hvor LTCM spekulerede i renteforskelle. De gamblede også på, at renteforskellene mellem europæiske valutaer vil nærme sig hinanden inden euroens indførelse. Politikerne havde ikke taget sig sammen til at indføre skrappe reguleringer og indføre egenkapitalkrav til hedgefondene. Det gav fondene stor frihed til at kaste sig ud i hårdt gearede operationer og for lånte penge fra rigmænd at lave masser af kortsigtede væddemål i marginale prisforskelle. Med et tryk på computeren i de højfrekvente handler kunne de udløse valutakriser og økonomiske kriser, der gjorde millioner af mennesker arbejdsløse.

Da den asiatiske og russiske finanskriser kom i 1997/98, bragede fonden sammen en septemberdag i 1998. Den amerikanske Forbundsbank intervenerede i markedet, og fik overtalt 14 store forretningsbanker til at rydde op. "Hvis fonden var blevet likvideret, kunne vi have risikeret en kreditkrise for andre låntagere," og "potentielt have handicappet mange landes økonomier, inklusive vores egen," sagde USA's forbundsbankchef, Alan Greenspan. Ved at holde hånden under markedets værste udskejelser og lade de største syndebukke slippe fri, skabte Greenspan et endnu større problem. Markedets deltagere troede, at de altid ville blive reddet i den sidste ende. Især når de anses for at være for store til at falde. Det skaber det, økonomerne kalder for *moral hazard*, dvs. moralfare. Erfaringen med, at de bliver reddet af staten i den sidste ende, får fondene til at tro, at de også har et sikkerhedsnet. Det gør dem endnu mere overmodige og ligeglade med de moralske konsekvenser. Så de begår de samme fejl, blot på en ny måde og måske i større skala. Dermed lægges grunden til en ustabil cyklus af boom, krak og redningspakker.

Efter LTCM's fald sænkede Alan Greenspan renten aggressivt, men reelt åbnede han sluserne til det næste krak. It-boblen voksede frem med eksorbitante kursstigninger, og Fareed Zakaria skrev i ugemagasinet, Newsweek, at der var tale om "irrationel overflod på første klasse". En anden, der udtrykte bekymring, var

Charles Kindleberger, professor i international økonomi ved MIT. Efter Anden Verdenskrig var han en af arkitekterne bag den amerikanske Marshallhjælp til Europas genopbygning, og han havde gennem årene nøje studeret, hvad der driver finansmarkedets *boom* og *bust* cyklus.⁷⁶¹ I 1997, da valutaspekulationer blæste Rusland og de asiatiske vækstøkonomier omkuld, talte jeg med ham, og her udtrykte han stærk bekymring for udviklingen på det uregulerede derivatmarked. ”Derivatmarkedet er med til at drive kurserne i vejret, og det har været med til at bringe uorden i forholdet mellem kreditgivning og markedets bevægelser,” sagde han, og det var nærmest skæbnens ironi, at netop fejlslagne derivatspekulation under den asiatiske og russiske finanskriser kom til at vælte LTCM-fonden et år senere. Kindleberger advarede mod den hårde gearing: ”Hvis man bruger optioner og futures, kan man spekulere ved kun at skyde 10 pct. af kapitalen ind. Derivaterne har bidraget til at skabe mere uro og flere kursstigninger på markedet.”⁷⁶²

Ingen ansvarlige beslutningstagere lyttede. Tværtimod gav man markedet ekstra gas. I Europa var finansmarkedet blevet kraftigt dereguleret i det indre marked, og de store universalbanker kastede sig grådigt over derivaterne og udviklede nye komplekse låneprodukter. Og i USA besluttede den demokratiske præsident, Bill Clinton, at deregulere det komplekse derivatmarked og fjerne de gamle skel mellem forretningsbanker og investeringsbanker. Stærke lobbyinteresser i finanssektoren pressede på, og Alan Greenspan var dygtig til at udmanøvrere dem, der argumenterede for strammere reguleringer. Lobbyisterne sagde også, at det var afgørende at fjerne de vandtætte skodder mellem investeringsbanker og forretningsbanker, så USA kunne konkurrere med Europas universalbanker, der ikke havde disse bindinger. Dereguleringerne af det europæiske bankmarked i det indre marked var et aktivt argument for de amerikanske dereguleringer, og de to kontinenters skæbne blev således vævet sammen.

Bill Clinton var begejstret, da det såkaldte Gramm-Leach-Bliley lovforslag blev vedtaget i 1999: ”Ved at modernisere den finansielle serviceindustri river vi nogle af de forældede love ned og giver bankerne betydelig ny autoritet,” sagde han. Året efter fik han også sikret et flertal for en lov, der skulle modernisere handlen med derivater. Det lå fint i forlængelse af den frimarkedsfundamentalisme og dereguleringsideologi, som skiftende præsidenter havde forfulgt siden Ronald Reagan. Men det var en faustisk pagt, der i de følgende år flyttede endnu mere magt over til de største finansielle supermagter - i markedet. Det var den foreløbige kulmination på den frimarkedsideologi, som var skyllet gennem de vestlige lande siden Berlinmurens fald ti år tidligere. Det lagde grunden til et endnu større finansielt *wild west* med eksplosiv vækst i derivathandlen i de store amerikanske og europæiske finanskonglomerater.⁷⁶³ Faktisk steg derivathandlen endnu mere blandt europæiske universalbanker, der også havde en hårdere ge-

ring, mindre egenkapital og var mere innovative end de amerikanske banker.⁷⁶⁴

Den succesrige storinvestor, Warren Buffett fra Berkshire Hathaway, har kaldt derivater for tidsindstillede bomber og ”finansielle masseødelæggelsesvåben.” Han advarede i 2003 om, at de kunne føre til en nedsmeltning, som det skete med LTCM. Han sagde, at de store derivatpositioner hos nogle få dealere kan udløse ”alvorlige systemiske problemer” for hele økonomien. Derivater minder ifølge Buffett om ”helvede... Det er nemt at komme ind og næsten umuligt at komme ud.”⁷⁶⁵ Når man tænker tilbage på denne lange stribe af advarsler, er det forbløffende, at der stadig er nogle, der stiller spørgsmålet, hvorfor alle overså det.

INGEN ENLIG SVALE

Internationalt begyndte krisen at rulle i 2007, hvor den amerikanske New Century Financial Corporation krakkede i april, og det var det første alvorlige advarselsskud om, at der var noget rivravruskende galt på det amerikanske boligmarked for subprime-lån, der gives til folk med ringe betalingsevne. De færreste forstod, at meget mere var på vej. Centralbankerne i den vestlige verden var fortsat relativt optimistiske, og i juni måned fastslog Den Europæiske Centralbank, at ”med det finansielle system i euroområdet i en generelt sund tilstand og de økonomiske udsigter fortsat gunstige, er den mest sandsynlige udvikling, at det finansielle systems stabilitet vil blive bevaret i den kommende periode.”⁷⁶⁶

Topchefen i Citigroup, Chuck Prince, gav udtryk for tidsånden i finanssektoren, da han den 9. juli 2007 sagde de berømte ord: ”Så længe musikken spiller, må du deltage i dansen. Vi danser stadigvæk.” Men den 6. august gik den store uafhængige kreditforening, American Home Mortgage, konkurs, og tre dage senere frøs det kortfristede lånemarked fast, fordi franske BNP Paribas suspenderede tre af sine investeringsfonde, der havde tabt store penge på subprime-boliglån. Forklaringen var, at de ikke længere kunne finde ud af, hvilke mellemhandlere der havde hvilke giftige papirer, og hvor meget de i virkeligheden var værd.

Den tyske bank, IKB, balancerede den sommer på afgrundens rand. I New York vaklede den finansielle gigant, Bear Sterns, som havde udestående derivatkontrakter for 13.400 mia. dollars eller lige så meget som hele USA's bruttonationalprodukt. Og det var ”bare”, fordi to aggressive hedgefonde havde spekuleret vildt i derivater og subprime-lån på boligmarkedet. Det er forunderligt, at Nationalbanken og Finanstilsynet ikke allerede på det tidspunkt satte alt i gang for at finde ud af, om også danske banker var eksponeret til disse vildt gearede handler. Men de sov stadig en skøn tornerosesøvn. Den 13. september 2007 gik den store britiske bank Northern Rock i betalingsstandsning. Selvom denne voldsomme nyhed om et *bank run* med folk i gaderne også skabte overskrifter i Danmark, var der

mange, der stadig gik rundt og tog det roligt i deres mainstreamboble. Som om det var endnu et afsnit i Matador-serien på TV med sagfører Jørgen Varnæs i Korsbæk. Der var al mulig grund til at ændre kurs.

Den 17. september 2007 skrev jeg i Ugebrevet Mandag Morgen en leder om "systemkrisen", hvor det hed sig, at "verden står midt i det 21. århundredes første alvorlige kreditkrise. Den bør give anledning til selvransagelse hos finansielle virksomheder og myndigheder. Verdensøkonomien befinder sig ved et knivskarpt hjørne. De seneste års overflod af billig og lettilgængelig kapital skabte en gylden æra, hvor folk kunne bruge deres hus som kreditkort. Den kan i værste fald blive afløst af en længere periode med stagflation." Stagflationen kom ikke, men det gjorde den store kreditkrise, der fik dominobrikkerne til at vælte i hele det finansielle system og i den globale økonomi. Det var en systemkrise, der skulle ændre alt. Og det var ikke noget, der bare vedrørte dem derude i Danmarks omverden, for de danske finansinstitutioner og virksomheder var tæt filtreret ind i den globale økonomi.

Der gik elleve måneder før det danske establishment vågnede op til dåd. Men først skulle de mærke chokket helt tæt på. Så det ikke bare var dem derude, men også *os* her i Danmark, der var ramt. Det tog lang tid at omstille sig fra følelsen af at være verdens bedste og mest solide land til at forstå den barske globale virkelighed. Så sent som i sommeren 2008 vurderede Nationalbanken, at den danske banksektor var robust. Man advarede om stor udlånsvækst, men anede reelt ikke uråd om den orkan, der var på vej ind over landets finanssystem. Både Nationalbanken, Finanstilsynet og politikerne sov i timen, mens bankernes indlånsoverskud tordnede i vejret, og de gearede sig mere og mere. I juli var Roskilde Bank ved at gå fallit og måtte hente en likviditetsgaranti i Nationalbanken. Men ikke engang det fik panikken til at brede sig.

Man talte i stedet tilliden op for at betrygge danskerne om, at der var styr på tingene. Først i august 2008 hævdede Danske Banks CEO og Finansrådets formand, Peter Straarup, at Roskilde Bank blot var "en enlig sval", men den 10. august skrev vi en artikel i ugebrevet Mandag Morgen, hvor vi konkluderede, at en lang række danske og europæiske banker risikerede at krakke på grund af alt for høj gearing.⁷⁶⁷ Jeg ved ikke, om nogle af beslutningstagerne læste med. Hvem ved, for det var jo kun et lille ugebrev. Men den 24. august var Roskilde Bank erklæret insolvent, og det blev den første i en forfærdelig lang række af bankkrak i Danmark. Men det virkede som om, at beslutningstagerne stadig opererede indenfor den enlige svaless verdenssyn.

Da den finansielle gigant Lehman Brothers gik konkurs i USA den 15. september, frøs alle kreditlinjer og tilliden til is i det internationale finanssystem, og den dag vågnede Danmarks politiske og økonomiske beslutningstagere for

alvor op til den nye realitet: At finansielle problemer ikke længere er små isole-rede hændelser og rådne rønnebær fra Dannevirke til Roskilde, men kan være en del af et systemisk og globalt problem. Først den dag gik det op for alle, hvor alvorligt det i virkeligheden var. Selv den største af dem alle, Danske Bank, var få dage fra at vælte og rive hele landets økonomi med sig i faldet. Bankens samlede balance svarede til over 200 pct. af Danmarks bruttonationalprodukt, så det var som at kaste en atombombe ind i kernen af dansk økonomi. Med en finansiell gearing på 33 gange egenkapitalen, der endda var højere end Lehman Brothers, skulle der kun få procents tab til, før Danske Bank væltede.⁷⁶⁸

Fra oktober 2008 til 2013 fik regeringen sammen med et bredt flertal af Folketingets partier vedtaget hele seks statslige redningspakker, der gav samlede garantier til bankerne og indskyderne for over 3000 mia. kr. Det var aldrig sket før i Danmarkshistorien, men det var ekstraordinære tider. Pakkerne reddede Danske Bank og flere andre hårdt gearede banker. Det finansielle system undgik et totalt sammenbrud, og det var godt for landets økonomi. Trods alt. I første omgang satte staten skatteydernes penge på højkant uden at få aktier i bankerne. Det havde man ellers gjort i den store amerikanske redningspakke, TARP, hvor forbundsregeringen fik bankaktier med i købet, så de også kunne få en gevinst bagefter.

Det var forbløffende, at Folketingets flertal heller ikke stillede krav om, at bankledelserne skulle stoppe udbetaling af høje bonusser, mens de var afhængige af statslig kapital. Der skulle handles hurtigt, så man klippede både en hæl, en tå og en arm af for at få pengene mobiliseret hen over weekenderne. Det gode ved de danske bankpakker var, at de byggede på *bail-in* princippet, hvor bankerne selv måtte skyde penge ind og hjælpe med at dække hinanden ind. Og det kunne andre lande lære af. Bankerne kom til at betale renter og afdrag på de statslige kapitalindskud og lånegarantier, og ti år senere havde staten overskud på pakkerne.⁷⁶⁹ I løbet af fem år gik 62 små og regionale banker ned, de blev afviklet eller slugt af større fisk i farvandet. Danmark undgik heldigvis et klassisk bank run med småsparere, der panisk kæmper for at få deres sparepenge ud. Den økonomiske pris af finanskrisen var enorm og kostede over 200 mia. kr. eller op imod 12 pct. af det danske bruttonationalprodukt.⁷⁷⁰

Fra EU-land til EU-land blev der lavet bankpakker i efteråret 2008, og alle parter var under et enormt markedspress. Kun staten havde kapital til at redde markedet fra sig selv, fordi man kunne sætte uendelige garantier fra skatteyderne på højkant og tiltvinge sig respekt fra selv de største spekulanter på markedet. Læren var, at markedet ikke kan klare sig uden en velfungerende statsmagt, men den kapitalistiske markedsøkonomi kan ikke fungere uden effektiv kreditformidling. Staten så det som en fælles interesse at hjælpe finanssektoren over de værste skær, for ellers var det også kapitalismen som system, der var sat på højkant.

Det var godt, at staten greb ind. Men redningen kunne laves på mange forskellige måder. Der var ikke kun en løsning, som der aldrig er i krisesituationer. Jeg skrev på det tidspunkt flere ledere og artikler i ugebrevet Mandag Morgen om, hvorfor det var nødvendigt at lave redningsplaner for bankerne, fordi det var en systemkrise. Hovedbudskabet var, at bankpakkerne måtte ledsages af store økonomiske stimuluspakker, en global New Deal og gennemgribende reformer af finanssektoren. Og at de store systemiske banker burde splittes op, så deres spekulative forretninger i investeringsafdelingerne blev parkeret i selvstændige selskaber, mens den almindelige bankdrift med indlån og udlån stadig kunne ligge i de gamle bankers hovedkontorer.

Tiden var kommet til at tage tyrene ved hornene og få risikoen splittet op i flere enheder i stedet for at samle det hele i store finansielle supermarkeder, hvor ansvarsforflygtigelse og moralsk hasarderet adfærd åbenbart præmieres. Det ønskede socialdemokraterne og venstrefløjen sådan set også, men de kom ikke igennem med den del overfor den borgerlige regering, de stærke lobbyister fra finanssektoren og de store banker. Heller ikke selvom den gearede Danske Bank på det tidspunkt med en balancesum på 170 pct. BNP var en tikkende bombe under Danmarks økonomi.⁷⁷¹

I de danske bankpakker kunne staten have krævet aktier i bankerne eller en såkaldt *upside* ved senere kursstigninger i bankerne. Som modydelse for den ekstra kapital og de mange dårlige lån man overtog i nødens stund. Det havde været en fair deal, hvis skatteyderne kunne få en andel af den gevinst, som bankerne fik efter krisen. I stedet blev pakkerne lavet for lukkede døre, hvor bankerne fik større indflydelse, end deres handlinger op til krisen tilsagde. Ønsket om at få en *upside* til staten, blev fejlet af bordet i slutfasen af forhandlingerne om bankpakke 2 i 2009. Henrik Sass Larsen fra Socialdemokratiet kaldte det siden for ”Danmarks-historiens største tyveri”.⁷⁷² Den bramfrie bemærkning fik han mange tæsk for af finanssektoren, men den satte meget præcist ord på den vrede, som borgerne følte.

Der blev begået mange fejl midt i panikken, og det er meget menneskeligt, når alt skal gå så hurtigt, og der er begrænsede informationer og store systemiske interesser er på højkant. Jeg kan fuldt ud sætte mig ind i de dilemmaer, som politikerne sloges med i de dage. Som journalister forsøgte vi efter bedste evne at følge med, at formidle gode råd og komme på forkant af de næste slag, der kunne ramme os. Det var ikke let.

FINANSELITENS SEJR

Allerede i september 2008 havde USA lagt linjen, som vi i store træk kopierede i Danmark og resten af Europa. Finanssektoren skulle reddes for enhver pris. Umiddelbart efter Lehman Brothers fald lancerede USA's finansminister,

Henry Paulson, en finansiel redningspakke på 700 mia. dollars i USA. Den blev lavet i tæt samarbejde med topcheferne i de største banker, og bagefter opfordrede Paulson resten af G20-landene i Europa og Asien til at gøre det samme. ”Aldrig er så mange skatteyderpenge blevet anvendt til at redde en branche fra konsekvenserne af dens egen fejl,” mener den fhv. cheføkonom i IMF, Simon Johnson. ”Ironien er, at de gik til en branche, som i årtier havde insisteret på, at de ikke havde brug for regeringen og bedre kunne klare sig ved at regulere sig selv.”⁷⁷³ De store systemiske *too big to fail* banker kunne presse mange penge ud af regeringerne, fordi de var skrækslagne over, at bankerne kunne rive nationens økonomi ned i en ny stor depression. Så alt blev sat ind, og alle gamle økonomiske lærebøger blev kastet i skraldespanden. Der skete reelt en socialisering af finanssektorens fejltagelser.

I 2009 blev det skønnet, at den amerikanske forbundsregering samlet set havde sat svimlende 23.700 mia. dollars ind på at redde økonomien fra den totale nedsmeltning. Også forsikringselskabet AIG og den amerikanske bilindustri fik nødhjælp⁷⁷⁴ 160 pct. af USA's bruttonationalprodukt var sat på højkant i bankredningspakker, støtteprogrammer, lånegarantier og andre initiativer. Da mange af pengene var lånegarantier, som ikke blev brugt fuldt ud eller var aktiekøb i bankerne, som senere kunne sælges tilbage, var det reelle beløb snarere 3000 mia. dollars. Selv det tal var enormt, for det svarede til 20 pct. af landets BNP. Og det virkede.

Finanssektoren kom relativt hurtigt på benene igen, så musikken igen kunne spille på Wall Street. Finansfolkene vidste herefter, at forbundsregeringen og forbundsbanken bakkede dem op som långivere og garanter i sidste instans. For Goldman Sachs og de andre Wall Street banker lagde det grunden en ny storhedstid, hvor de kom til at ekspandere endnu mere. Efter flere års lobbyvirksomhed lykkedes det for dem at undgå nye reguleringer, der tvang dem til at splitte de store systemiske banker op, som en del politikere pressede på for. Wall Street vendte et truende nederlag til en sejr.

I USA anbefalede nobelprisøkonomen Joseph Stiglitz, at man i stedet for at give pengene til bankerne og Wall Street burde give statslig hjælp og garantier til de boligejere og småsparere på Main Street, der ikke kunne betale deres regninger. Så kunne man ad den vej redde bankerne og tillidskæderne i det finansielle system og holde gang i forbruget. Uden at sende de fleste af pengene til de banker, der havde begået fejlene. Det var ærgerligt, at man ikke forfulgte den ide. For dermed præmierede man reelt moralsk dårlig adfærd. Man burde have indført en såkaldt Tobin-afgift for at sætte flere stopklodser ind overfor markedets hurtige og spekulative operationer.

Stiglitz mener, at Barack Obamas regering ”satte bankerne først” i stedet for at hjælpe de nødstedte husejere, der var blevet vildledt af bankerne. Den kri-

tik kan også udstrækkes til EU-landene. Man lavede store redningspakker med ”milliarder til bankerne, der havde bragt landet på kanten af en ruin, uden at stille modkrav.” Bagefter nedsatte bankerne deres udlån i stedet for at øge dem, mens man udbetalte store bonusser til de bankchefer, der havde ansvaret for krisen, men i stedet fortsatte de deres egen bonusfest. Ifølge Stiglitz svarede det til, at en politimand giver en ekstra drink til en bilist, som derpå kører galt, og politimanden så dukker op på ulykkesstedet og sætter bilisten tilbage i bilen for at kunne køre derfra, mens man lader ofret ligge på vejen.⁷⁷⁵

Hvis det havde været rigtig kapitalisme og et effektivt marked, ville den fordrukne bilist - banken - blive tvunget til at betale for de skader, som ulykken havde forårsaget. Finanskrisen kostede USA's flere tusinde milliarder dollars, men i stedet fik bankerne en generøs gave fra staten uden modkrav. At Obama lyttede til Wall Street i stedet for Main Street skyldes måske, at finansministeren, Henry Paulson, var hentet ind fra en post som CEO i Goldman Sachs og helst lyttede til sine venner fra Wall Street? I stedet for at lytte til kritiske økonomer som Joseph Stiglitz.

Resultatet var, at 91 pct. af velstandsvæksten i de første tre år af USA's økonomiske opsving efter krisen gik til den rigeste procent i samfundet, mens millioner af almindelige amerikanere mistede deres boliger og job.⁷⁷⁶ ”Vores politik er fastlåst i en ond cirkel,” sagde Stiglitz. ”Økonomisk ulighed fører til politisk ulighed, og denne politiske ulighed fører til en omskrivning af reglerne for at øge den økonomiske ulighed endnu mere, og så videre. Resultatet? Stadig større skuffelse med vores demokrati.”⁷⁷⁷

Mange blev vrede, og det banede senere vej for, at selv mange demokratiske kernevælgere endte med at stemme på Donald Trump, der lovede at ”dræne sumpen” i Washington og på Wall Street. Disse realiteter, som Stiglitz beskriver, er ofte fraværende, når liberale demokrater og progressive meningsdannere begræder fremvæksten af illiberale og autoritære politikere og partier i hjertet af de vestlige demokratier. Den stigende finansialisering af samfundet, hvor finanssektoren fylder mere og mere i økonomien, er en af de centrale årsager til de stigende uligheder og stigende koncentration af velstand, formuer og markedsmonopoler i samfundet.

USA kom langt hurtigere ud af finanskrisen end Europa, fordi man ud over redningspakkerne til finanssektoren også havde mulighed for at føre en mere ekspansiv finanspolitik. Barack Obama lancerede som en af sine første handlinger i 2009 en stor økonomisk stimuluspakke på 787 mia. dollars, der skulle hjælpe boligejere, arbejdsløse, mindre virksomheder og mindre sparekasser. Planen, der også gav flere penge til sundhed og socialhjælp havde en anderledes social profil end Bush-regeringens bankpakker, men den kunne ikke forhindre, at millioner af amerikanske boligejere mistede deres hus og arbejdsløsheden steg til ti procent.

SYMPTOMBEHANDLINGER

EU-landene brugte de fleste af pengene på at redde deres nødstedte banker indenfor nationalstatens rammer. Det var en fatal fejl, at man ikke dispenserede fra stabilitetskravene i Den Økonomiske Monetære Union for i fællesskab at holde hånden under økonomien. Det forvandlede sig snart til en europæisk statsgældskrise, der også udløste en eurokrise. Det kunne have været undgået, hvis EU havde haft styrke og autoritet til at optage fælles EU-lån og føre ekspansiv genopretningspolitik, som vi vender tilbage til i næste kapitel.

De menneskelige omkostninger var enorme. Kigger man på det reale bruttonationalprodukt pr. indbygger tog det i snit otte år for eurolandene at trække sig ud af den lavkonjunktur og stagnation, der fulgte i finanskrisens kølvand. Det er en både dramatisk og barsk historie med voksende uligheder mellem nord og syd i EU. Grækerne, italienerne, spanierne og andre lønmodtagere i flere EU-lande betalte en høj pris i form af velfærdsnedskæringer, arbejdsløshed og reallønsnedgang. Kigger man på bruttonationalproduktet pr. indbygger var Tyskland og Østrig reelt ude af krisen efter tre år, Frankrig klarede det på fire år, Irland brugte seks år, Danmark tog syv år, Holland kom ud af krisen efter otte år. I Spanien og Portugal og Spanien måtte vente i ni år, mens Italien og Grækenland stadig har et lavere realt BNP pr. indbygger end i 2008. Skatteyderne kom til at betale redningen, og sydeuropæiske borgere blev presset af EU og IMF til at gennemføre de hårdeste sparekure i moderne tid.

Samlet set forsøgte politikerne med redningspakkerne og krisekurene at genetablere den gamle orden. Man ønskede at skynde sig tilbage til business as usual, men man fik aldrig ryddet ordentligt op. Der blev lavet symptombehandlinger. Det var måske ikke så underligt. For den selvsamme økonomiske mainstream, der havde ignoreret alle faresignalerne før krisen, manglede evnen til at gøre noget ved de ophobede systemfejl, som de selv havde ansvaret for. I stedet for den dybere selvransagelse valgte de at lave symptombehandling og at gear systemet endnu en gang. Man overlod det i vidt omfang til centralbankerne at pumpe ekstra likviditet ud til bankerne og forbrugerne frem for at føre en international koordineret finanspolitik. Det var en kortsigtet lappeløsning, som havde en række negative sideeffekter.

Som historikeren Adam Tooze har peget på i sin fremragende bog *Crashed*, blev den amerikanske centralbank til en likviditetsgiver i sidste instans for hele det globale banksystem, da likviditetslinjerne truede med at tørre helt ud. Samtidig var vi vidner til en større mutation, hvor ”den finansielle og økonomiske krise i 2007-2012 forvandlede til en samlet politisk og geopolitisk krise fra 2013 til 2017”.⁷⁷⁸ Tooze argumenterer overbevisende for, at den måde, som finanskrisen blev tacklet på, var med til at lægge grunden til de sociale og politiske oprør,

der kulminerede med Brexit og Donald Trumps valg i 2016.

Historien var den samme på begge sider af Atlanterhavet. Folk følte sig udsat for systematisk uretfærdighed, mens finanssektorens gamblere nød godt af hjælp fra statskasserne og de herskende eliter til at komme ud af krisen. Forskelsbehandling, hvor den politiske elite hjalp den finansielle elite for at beskytte systemet, men samtidig straffede ordinære borgere hårdt, blev en tændsats til en flammende ild med folkelig vrede og nye populistiske oprør mod den liberale kapitalistiske orden, som ramte Europa med stor kraft i 2010'erne. Der er stadig en del vrede ophobet i forhold til bankerne. Både i Europa og i USA er store dele af befolkningen trætte af den finansielle elite, der var med til at føre os ud i den største økonomiske krise siden Den Store Depression.

Den latente vrede er ikke forsvundet, selvom det er over ti år siden, at vi alle stod midt i finanskrisen. Prøv ved et middagsselskab at nævne navnet på en stor bank, bonusordninger, gebyrer eller hvidvask og se, hvordan de øvrige gæster reagerer. Det er et interessant antropologisk studie. Det sætter gang i samtalen. Det er egentlig ærgerligt, for i en moderne markedsøkonomi har vi brug for en velfungerende finanssektor, der kan sikre en hurtig og gnidningsfri udveksling af penge. Ideelt set er bankerne sat i verden for at levere en værdifuld service til samfundet ved at tage vare på opsparenes penge og låne dem ud til produktive investeringer til gavn for erhvervslivet.

Uden et veludviklet og samlet kapitalmarked i Europa er det svært for europæiske virksomheder at skaffe sig kapital nok til at klare sig i konkurrencen med amerikanske og kinesiske konkurrenter. Det er ikke det, folk først tænker på i deres vrede. De tænker i stedet på, at finanssektoren er fyldt med spekulation, gearede operationer, jagt på hurtige gevinster, overmod, selvtilstrækkelighed, tårnhøje bonusordninger, dubiøse finanstransaktioner, hjælp til skatteunddragelse og pengehvidvask for kriminelle. Det er jo desværre ikke forkert. Selvom der bestemt er mange hæderlige og samvittighedsfulde bankfolk, er det ikke dem, der stjæler overskrifterne. Fordi grådigheden og de spekulative operationer stadig fylder alt, alt for meget.

DRAMAET I CONTAINEREN

Hvor er den dybe selvransagelse? I Danmark nedsatte Erhvervsministeriet det såkaldte Rangvid-udvalg, der er opkaldt af udvalgets formand, professor Jesper Rangvid fra CBS. Ekspertudvalget udsendte i 2012 en rapport, hvor de forsøgte at undersøge årsagerne til finanskrisen, og hvad der blev gjort for at modvirke den. Rapporten indeholdt mange fine betragtninger og forslag til læringer, men eksperterne turde ikke gå planken ud. For de holdt fast i mainstreammyten om,

at krisen ikke kunne forudsiges: ”Krisen, og især dens voldsomhed, blev således generelt ikke forudset; heller ikke af de relevante myndigheder og centralbanker, hverken i Danmark eller i udlandet. Én blandt flere centrale årsager til, at den internationale finansielle krise generelt ikke blev forudset, var den stigende kompleksitet af det finansielle system i årene inden krisen.”⁷⁷⁹

Det er korrekt, at de relevante myndigheder og centralbanker overså eller ignorerede faresignalerne. Men det er faktisk forkert, at krisen ikke var forudset. Det var den. Det blev bare fortrængt af alle, der troede på deres fine modeller, den historiske viden og bankernes risikostyring, men ikke reagerede i tide på de enorme systemrisici, der var under opbygning i Danmark og globalt i årene op til finanskrisen.

Jeg har i mange år gået og tænkt på, hvorfor det før finanskrisen var så svært at trænge igennem med advarslerne. Der kan være mange forklaringer. Danmark var i 2005 og 2006 ramt af Muhammedkrisen, og det offentlige rum var fyldt med udlændingepolitiske værdikampe og civilisationssammenstød, som delte nationen og gjorde det svært at tale om økonomiens største udfordringer. I foråret 2006 blev fyringer på danske slagterier et af de helt store politiske samtaleemner. Øget international konkurrence, bl.a. fra tyske og polske slagterier, førte til fyringer og rationaliseringer. Socialdemokratiet og venstrefløjen brugte meget krudt på den sag i deres kamp imod den siddende borgerlige regering. Historien om ofrene på slagterierne var til at forstå. Det var meget nemmere at kommunikere end komplekse historier om finanssektorens spekulation i derivater.

Danmark havde tidligere vist, at det var muligt gennem efteruddannelse, omstilling og ny teknologi at skabe nye og bedre arbejdspladser, når globaliseringen truede. Det havde vi gjort i forhold til syerskerne, så hvorfor ikke også med slagteriarbejderne? Det var vigtigt at føre den samtale til bunds, for den globale økonomis stigende konkurrencepres satte småstater under stigende pres for at sikre job og velfærd. Der skulle findes løsninger på de konkrete udfordringer. Debatten var dog præget af en form for ”national containermentalitet”, hvor politik og økonomi betragtes som et magtspil mellem aktører indenfor rammen af nationalstaten. Men så overser man, hvor omfattende konsekvenser det har, når globale kriser rammer hjemnationen. Og det er et stort drama.

I min 1. maj klumme om Dannevirkes fald i 2006 forsøgte jeg at råbe politikerne, økonomerne og Nationalbanken op. Jeg stillede det kætterske spørgsmål, om ikke landets politikere burde bruge mere tid på at diskutere nye regler for spekulative derivathandler end lukning af nogle få hundrede job på danske slagterier: ”Aldrig nogensinde før har handelen med fordringer på fremtidens finansielle værdier været så stor - i forhold til det man i gamle dage kaldte realøkonomien. Måske er det i dag vigtigere at diskutere derivatregler end at føre valgkamp om job på danske slagterier?”⁷⁸⁰ Det var provokerende ment, for selvfølgelig er

det vigtigt at sikre danske job, også på slagterierne. Men det var et nødråb til politikerne om at vågne op til den nye virkelighed, hvor vi kun kan sikre dansk velfærd, velstanden og lønmodtagernes job, hvis der laves stærkere europæiske og globale reguleringer, herunder af finansmarkedet.

Det var ikke nemt at finde lydhørhed for den slags argumenter. For det var en ubekymret og sorgløs tid. Vi stod midt i en periode med kollektiv eufori. Den ene konverteringsbølge efter den anden greb danskerne og mange andre i den vestlige verden. I Danmark blev ejerboligerne konverteret til pengeautomater for at finansiere et øget luksusforbrug, samtalekøkkener, nye badeværelser, dyrere biler og flere ferierejser. I Danmark, i resten af Europa og i Amerika havde den herskende elite en stærk tro på, at musikken på dansegulvet aldrig ville stoppe. Sjovt nok kaldte de det "den store moderation", hvad bestemt ikke var det rigtige ord. Det gav måske mening i lyset af 1970'ernes store inflationsæra, for renterne var faldet fra tocifrede rater til cirka 2 pct., og de lave renter var på en måde moderate. Men de drev boligpriserne og aktiekurserne i vejret. Så i det store billede endte vi med det stik modsatte af moderation. Gamle konservative dyder og moralbegreber blev kastet på lossepladsen, og vi følte os frie til at give den gas.

De første år af det 21. århundrede kan vi kalde for de brølende nullere, for folk dansede ekstatisk mod nye højder, og økonomien var dopet til det yderste. I 2007 var de reale boligpriser i Danmark steget med ikke mindre end 800 pct. i forhold til 1983, hvor den finansielle deregulering begyndte, og boligpriserne var steget langt hurtigere end folks reallønninger.⁷⁸¹ I Danmark løb udviklingen helt løbsk, efter politikerne i 2003 sagde ja til afdragsfrie lån, og det satte endnu mere fart i væksten, boligmarkedet og overophedningen af økonomien. Finansminister Thor Pedersen fra Venstre troede, at han kunne på vandet. I 2006 sagde han, at "hvis vi bruger vores store, fine tusindårsmodeller, ja, så har vi løst globaliseringen. For over tid ender det med, at vi ejer hele verden. Og så er dét problem løst."⁷⁸² Han skyndte sig at præcisere, at han ikke mente, at Danmark kunne komme til at eje hele verden, men han følte, at han havde fuldstændig styr på økonomien. Han kunne ikke skjule sin jubeloptimisme.

PYRAMIDESPIL OG TRYLLERI

Troen på de finansielle og økonomiske modeller var præget af de brølende nulles overmod. Siden hen har det vist sig, at de store finanshuse begik megalomansk store fejl, fordi de fremskrev de seneste års vilde boligstigninger med en forventning om, at festen fortsatte. Så udstedte de afdragsfrie boliglån til folk, som i grunden ikke havde indkomst eller formue til at bære byrden. Den spekulative finanskapital var endt som et stort pyramidespil, præcist som økonomen Hyman

Mynski havde forudsagt over 20 år tidligere.⁷⁸³ Så længe investorerne strømmede til og alt gik op, tjente alle på det. Sælgerne fik mere i bonus, når de solgte mere. Ledelserne i bankerne og kreditforeningerne kastede sig ud i stadig mere komplekse derivatprodukter og accepterede høj gearing, fordi så længe markedet gik op, blev dem med den store risiko belønnet mest. Aktionærerne blev glade.

Lukrative bonusordninger præmierede medarbejdere og ledere, der tog høj risiko og leverede mest mulig vækst og profit. Det var alfahannernes paradys. Ratingbureauerne gav høje ratings til dårlige papirer eller skruede på modelknapperne for at behage deres kunder og investorerne. Og for at beholde bankerne som kunder. På den måde tjente alle parter flere og flere penge. Men det var et fatamorgana. Det viste sig senere, at over tre fjerdedele af de strukturerede finanspapirer, som ratingbureauerne i 2006 og 2007 havde givet topkarakteren AAA, blev dumpet eller kraftigt nedvurderet, da boligboblen sprængtes og finanskrisen var en realitet.⁷⁸⁴

I 2007 var der mange højt gearede amerikanske boligejere, der ikke havde tilstrækkelig lønindkomst til at betale af på deres huse. Sådan var det også i Danmark og andre EU-lande, hvor folk ved hjælp af afdragsfrie og fleksible boliglån købte alt for store huse og lejligheder i forhold til, hvad deres hustrandsindkomst kunne bære. Der skulle ikke meget til at vælte læsset. Mange fattige boligejere kunne ikke betale regningerne i USA, og det fik store kreditforeninger og banker til at vælte. Mistilliden spredte sig lynhurtigt i det sammenvævede globale finansmarked.

Chokbølgerne skyllede videre til de fonde og banker, der havde spekulereret i at handle med de afledte finanspapirer, derivaterne. Det år var den daglige omsætning af derivater i valuta- og renteaftaler 4200 mia. dollars, og det svarede til cirka 264 gange den værdi, der dagligt blev skabt i den globale realøkonomi. Hele luften var elektrisk af de stadig mere hektiske korttidskontrakter, der skiftede hænder hver eneste dag og på splitsekunder flyttede fra den ene kunde til den næste i en lang kæde, hvor myndighederne tabte sporet af den oprindelige værdi. Investorerne blev mere bjergtaget af de profiler, der kunne hentes hjem. Især når man kunne snyde andre i markedet til at overtage kontrakter, der ikke var det værd, som papiret påstod.

Det var på en måde et stort komplekst trylleri. Forestil dig unge finansfolk i jakkesæt, der sælger trancher videre forklædt som pakker af digteriske stoffer. Man skulle næsten tro, at disse trancher har noget med ecstasy og LSD at gøre. Ordene virker som taget ud af et esoterisk univers, fyldt med tågede skyer af trancer og acid-musik på fuld udblæsning. Tilsynsmyndighederne var for længst sat helt af, eller også havde de for stor tillid til ratingbureauerne, fordi det gjorde deres arbejde nemmere. De stolede naivt på, at bankerne havde styr på risikostyringen. Det havde de ikke, for modellerne overså, at kreditlinjerne kunne tørre ud, når tilliden til opsvinget - den kollektive hype-fortælling - brød sammen.

Det var en kollektiv rus, men de ansvarlige beslutningstagere i bankledelserne, ratingbureauerne, tilsynsmyndighederne, centralbankerne og de internationale organisationer burde have reageret og sat stopklodser ind, inden det var sent. Men det gjorde man ikke. De havde derfor alle en del ansvaret for det, der blev den største verdensøkonomiske krise siden Den Store Depression.

De almindelige boligejere, der ikke forstod den risiko, som deres bankrådgivere og kreditforeninger lokkede dem til at tage, er ikke de store skurke i den fortælling. De manglede ordentlig information, og måske en bedre uddannelse i finansiel ingeniørkunst. Burde de ikke kunne stole på deres bank? Uden tillid og ordentlig information går det let galt. De danske kommuner, der blev snydt af Deutsche Bank og andre til at "forsikre" sig med ekstremt risikable derivatkontrakter, og bagefter tabte mange millioner, kunne også have været mere forsigtige.⁷⁸⁵ Men de blev ramt af grådighed. I stedet for at lave ubehagelige nedskæringer i velfærden, som Finansministeriet og EU pressede dem til, lod nogle kommunalpolitikere sig friste til at deltage i det finansielle pyramidespil. Det afslører, hvor udbredt spekulationskulturen er, når selv mindre danske kommuner deltager i derivathandel frem for at fokusere på deres kerneopgave at levere velfærd til borgerne. Det er fristende at sige, at når så mange deltog i kasinoet, var finanskrisen et kollektivt ansvar. Det giver dog ikke mening. Nogle er ofre, og andre har ansvaret.

Det store ansvar for finanskrisen falder tilbage på bankledelserne, ratingbureauerne og tilsynsmyndighederne. Og frem for alt på den politiske elite, der ikke forstod at regulere finanssektoren tilstrækkelig stramt, men lod sig forføre af de lokkende sirener fra den markedsfundamentalisme, der er spredt i den vestlige verden siden firserne. Den ideologi har - som beskrevet i kapitel 4 - ikke skabt mere vækst, flere investeringer og mere innovation, men mindre. Rent økonomisk har det været en dårlig forretning. Tendensen til faldende vækstrater er ikke kun sammenfaldende med den ideologiske fremmarch for markedsfundamentalismen. Den er også sammenfaldende med de mange dereguleringer af det finansielle marked, der breder sig i firserne og i halvfemserne.

Politikerne fjernede alle de fornuftige reguleringer af finansmarkedet, som blev indført efter det store krak i 1929, og gav store banker mulighed for at forvandle sig til investeringsbanker, der indgik i stadig mere spekulative væddemål om ekstremt komplekse papirhandler. Finansielle papirer kan i dag skifte hænder mange gange i døgnet, og antallet af kortidskontrakter, der handles på splitsekunder, er mangedoblet. Det har ført til meget vildere svingninger i markedet mellem boom og krak, hvilket igen giver os et meget mere ustabil samfund med stigende politiske spændinger. Som professorerne Carmen Reinhardt og Kenneth Rogoff har påpeget, har verden siden liberaliseringerne i 1980'erne oplevet flere end 60 alvorlige kriser.⁷⁸⁶

PARASITØKONOMIEN

Vi har ikke alene fået et marked og et samfund, der er mere ustabil og rammes af hyppige kriser. Markedet er også blevet mere kortsigtet. Det er en form for kvartalskapitalisme, hvor selskaber kæmper for at levere profit til næste kvartalsregnskab for at tilfredsstille det stadig mere urolige finansmarked, hvor investorerne og fonde løber mere og mere hvileløst rundt. Tilfredsstillelsen er for virksomhedernes ledelser omsat til noget meget konkret og håndgribeligt: For en stadig større del af deres lønpakker er bundet op på aktieoptioner og lukrative bonuspakker, som blot giver dem yderligere incitament til at tænke kortsigtet og pumpe profitten op. Med alle metoder. Også til tider ved at flytte giftige papirer ud af regnskaberne.

Hedgefonde og markedsfonde er i de sidste tre-fire årtier skudt op som svampe i efterårsskovene uden kontrol og ordentlig regulering. De handler på splitsekunder i højfrekvente handler, de gambler i stor stil på marginale gevinster, de spekulerer i fremtidige forventninger, og de snitter realkreditlån og andre lån op i mindre syntetiske papirer, som der så også spekuleres i. De sætter yderligere tryk på den kortsigtede kvartalskapitalisme, hvor virksomheder er under pres fra aktionærerne for at levere bedre resultater hvert eneste kvartal.

”Den finansielle sektor har spillet en vigtig rolle med at sprede større sygdomme i den amerikanske form for kapitalisme,” mener Joseph Stiglitz. ”Man kan ikke investere i mennesker, teknologi og i fabrikker på baggrund af en kvartalshorisont. En økonomi med en korttidshorisont er en økonomi med en langsom vækstrate. Den finansielle sektor illustrerer på samme måder, hvad der er galt med vores økonomi.”⁷⁸⁷ Han går endda et skridt videre: ”Kærligheden til penge er måske ikke årsagen til alt ondt, men finanssektoren er roden til mange af landets sygdomme. Den kortsigtethed og det moralske fordærv, som vore pengefokuserede bankfolk spreder, inficerer vores økonomi, politik og samfund. På mange måder har det ændret, hvem vi er og gjort mange amerikanere mere materialistiske, mere egoistiske og mere kortsynede.”

Det finansielle system er stadig fyldt med brodne kar. Hvor finanskrisen burde have ført til et større selvopgør, har vi set kasinokapitalismen brede sig endnu mere. Og det gør vores økonomier og samfund mere sårbare. Store systemiske bankimperier dominerer på markedet, og mange af dem er så store, at de kan rive hele nationer ned, hvis de kollapser. Derfor kaldes de for *too big to fail* banker. De spekulative kapitalbevægelser og gamblingen er vendt tilbage med stor styrke. Samtidig kan vi iagttage, hvordan skandale på skandale trævles op i finanssektoren, som afslører, at det er overmod og grådighed frem for sund moral og samfundsbevidsthed, der hersker i toppen af de europæiske og amerikanske

finansinstitutioner. De værste opfører sig nærmest som parasitter på realøkonomien, og de suger blod, energi og overskud ud af virksomheder og lønmodtagere i stedet for at fremme langsigtede investeringer i ny infrastruktur, menneskelig uddannelse, udvikling og grøn omstilling.

Den progressive britiske samfundstænkter, Geoff Mulgan, har beskrevet kampen om kapitalismens fremtid som en kamp mellem parasitterne og skaberne, mellem de sværme af græshopper, der æder og ødelægger alt på deres vej, og de sværme af bier, der arbejder hårdt, samarbejder og bidrager til at skabe mere værdi, end de tager.⁷⁸⁸ Bierne er ikke egoistiske laissez faire-typer, der kun drives af deres egne laster, og som liberale tænkere som bl.a. Bernard Mandeville har glorificeret.⁷⁸⁹ Bierne kan ikke overleve for sig selv eller i deres egen isolerede familie, for deres overlevelse afhænger netop af deres indlejring i et større økosystem. De giver noget til gengæld for den gave, eksistensen er. De yder i deres levetid en stor serviceydelse for naturen og for os mennesker, som er mange gange mere værdifuld end deres eget arbejde. De tænker ikke bare på sig selv for at maksimere deres egen fortjeneste og leve et henslængt liv som rentekapitalister i en overflod af honning.

Økonomen Mariana Mazzucato har i sin bog *The Value of Everything* forklaret, hvordan den moderne finanskapitalisme er endt med at præmiere rovdrift på værdierne frem for at fremme ny værdiskabelse, innovation og flere investeringer i realøkonomien.⁷⁹⁰ Vi skal reformere den parasitiske kapitalisme og skabe en ny bæredygtig kapitalisme, der fremmer værdiskabelse til gavn for os alle. Et opgør med finanskapitalens dominans er uomgængelig. Desværre tøver de politiske eliter stadig med at sætte sig ordentligt igennem overfor de magtfulde finansfolk. I EU har man gjort noget og skærpet kapitalkravene til bankerne, og de globale reguleringer i det såkaldte Basel-samarbejde er styrket. Men mange af de gamle vaner og amoralsk adfærd lever stadig i bedste velgående.

Siden finanskrisen har en række af de store banker vist, at de slet ikke har lært af krisen, men er vendt tilbage til deres gamle dårlige vaner. Et eksempel er Danske Bank. Efter finanskrisen forsøgte banken at markedsføre sig på samfundsansvar, men blev afsløret af avisen Berlingske Tidende i en stor hvidvaskningskandale, der siden førte til både bestyrelsesformandens og topchefens afgang. Fra 2007 til 2015 ignorerede banken advarsel på advarsel om, at kriminelle brugte Danske Bank filialen i Estland til at hvidvaske op imod 1500 milliarder kr.⁷⁹¹ Nogle af pengene blev flyttet i oversøiske skattely som Cypern, Seychellerne og Britiske Jomfruøer. Andre blev brugt af Azerbajdsjan til at bestikke fremtrædende politikere i bl.a. Italien og Tyskland.

Sagen var en illustration af, at det nationale finanstillsyn ikke var stærkt nok til at kontrollere bankens grænseoverskridende aktiviteter. Flere europæiske banker har været involveret i pengehvidvask, såsom bl.a. ABN Amro og ING fra Hol-

land og Swedbank fra Sverige. Derfor har EU-landene styrket det europæiske banktilsyn for at få et mere effektivt tilsyn med de systemiske banker. I EU, i Bankernes Internationale Sammenslutning og i G20 diskuterer man reformer af Basel-reglerne og de finansielle reguleringer, men man har ikke ryddet ordentlig op. I 2014 indførte EU skrappe krav til egenkapitalen og solvensen i de systemiske banker, og deres indrapporteringer blev mangedoblet.

Man har styrket det finansielle tilsyn i EU og indført stresstest. Det er alt sammen fremskridt. Men det europæiske banktilsyn må styrkes endnu mere, for hvidvaskningsskandalerne svækker tilliden til finanssektoren. Desuden kan de store systemiske banker ikke længere tøjles indenfor nationalstatens rammer. Der er også brug for strammere kontrol med kapitalbevægelserne, så de ikke sendes i skattely og hvidvaskes. Udfordringen er, at politikerne er oppe imod enormt magtfulde kræfter, som har rodfæstet sig og udvidet deres magt i Europa og globalt siden Berlinmurens fald i 1989.

FINANSIALISERINGEN AF SAMFUNDET

Dereguleringerne og liberaliseringen af finansmarkedet siden 1980'erne har ført til en farlig *finansialisering* af samfundet, hvor finansøkonomien frigør sig mere og mere fra realøkonomien. Det er meget vigtigt at forstå, hvilke sideeffekter den har. De finansielle institutioner og eliter sætter deres præg på vitale økonomiske beslutninger. De har opnået markedsmagt og størrelse til at disciplinere regeringer, virksomheder og husholdninger med trusler om, at landene vil blive straffet af det globale finansmarked, hvis ikke de opfører sig ordentligt.

Ideen om nationaløkonomisk suverænitet tømmes mere og mere for mening. Det betyder ikke, at politikerne er fuldstændig magtesløse, for i Europa kan vi ad demokratisk vej beslutte os for igen at regulere finansmarkedet meget hårdere, end vi har gjort i de sidste fyrré års markedsliberalistiske eksperiment. Så længe vi ikke laver stærke fælles regler på EU-niveauet, vil finansialiseringen fortsætte med at spise lunser af demokratiet og æde sig ind på nationernes økonomiske selvstændighed. Der skal mange flere politiske muskler til at stoppe denne udvikling. Kun via et styrket EU kan vi generobre det økonomiske herredømme fra finansmarkederne.

Den daglige omsætning på det globale valutamarked er seksdoblet fra 2001 til 2020, hvor den nu har rundet 6600 mia. dollars om dagen. Der spekuleres også i stor stil i renteforskelle og andre forskelle på derivatmarkedet, som hele tiden er med til at disciplinere regeringer og virksomheder. Den globale omsætning i valuta- og rentederivater har nu rundet 13.100 mia. dollars om dagen, og det svarer til 54 gange værdien af realøkonomien (dvs. den daglige omsætning af varer og serviceydelser i alle verdens lande).

Derivatmarkedet er tidoblet på de ti år, der er gået fra 1998, men i samme periode er det globale bruttonationalprodukt steget med knap 90 pct. Gabet mellem omsætningen i det finansielle kasino og den langsommere realøkonomi er vokset over tid. Både globalt og i Europa. ESMA - den europæiske myndighed, der fører tilsyn med værdipapirmarkedet - opgjorde de samlede udstående på det europæiske derivatmarked til 735.000 mia. euro ved udgangen af 2018, og det svarede på det tidspunkt til 40 gange EU-landenes bruttonationalprodukt.⁷⁹²

Kigger man på den samlede finansielle formue - dvs. både aktiver og passiver - hos husholdninger, virksomheder, stater og organisationer, er den vokset meget hurtigere end indkomsterne. I 1970'erne udgjorde den i Europa og USA ikke mere end fire-fem gange nationalindkomsten. I 2010 var de finansielle formuer steget til 10-15 gange nationalindkomsten i USA, Tyskland og Frankrig, og i Storbritannien var den hele tyve gange større.⁷⁹³ Siden årtusindskiftet er de samlede finansielle formuer steget langt mere end realøkonomien, og den forskydning er ikke stoppet efter finanskrisen. Tværtimod. Kigger man på den akkumulerede vækstrate for de finansielle formuer i eurozonen, er de målt i forhold til BNP steget 75 pct. mere end bruttonationalproduktet i perioden fra 2000 til 2017.⁷⁹⁴

Indkomsterne og formuerne er blevet mere ulige fordelt. Noget tyder på, at det delvist kan hænge sammen med finanssektorens voksende andel af den samlede økonomi. Finansialiseringen forklarer mellem 20 og 40 pct. af de stigende uligheder i perioden fra 1980 til 2007, viser et studie.⁷⁹⁵ En af årsagerne er, at finanssektoren lokker dygtige økonomer, matematikere og andre veluddannede med langt højere lønninger og lukrative bonusordninger, der gør, at mange af de dygtigste hjerner er søgt ind i finanssektoren i stedet for at finde beskæftigelse i de industri- og servicevirksomheder, der skal udvikle den næste generation af innovative produkter. Den forskydning har vi set siden 1990'erne, og det er en vigtig delforklaring på, hvorfor de europæiske landes vækstrater generelt er gået ned.

Bankerne fylder mere og mere i økonomien. I Luxembourg svarer bankernes samlede aktiver til 6 gange bruttonationalproduktet, i Storbritannien er det fire end halv gange BNP, og i Danmark er det godt 3 gange BNP.⁷⁹⁶ Da finanskrisen ramte os i 2008, var de danske bankers aktiver ift. BNP helt oppe på 266 pct.⁷⁹⁷ Sådan så det ikke ud i 1980, hvor deres aktiver kun svarede til 27 pct. af BNP.⁷⁹⁸ Regner man banker og realkreditinstitutters samlede balance ud i forhold til BNP, er den steget fra 344 pct. til hele 373 pct. af bruttonationalproduktet siden efteråret 2008 til efteråret 2019. På trods af tilbageslaget under finanskrisen er den finansielle sektor fortsat med at vokse ift. hele økonomien.

De danske banker er mere gearet end før. Kigger man på bankernes egenkapital i forhold til aktiverne, var den danske banksektor i 2019 gearet mere ned 23 gange egenkapitalen. Det er højere end i 2007 og næsten lige så højt som i 2008.

Intet sted i EU27-landene er bankerne så hårdt gearet.⁷⁹⁹ Der er sket en stadig større koncentration i det danske marked, så de tre største banker nu sidder på 89 pct. af bankmarkedet. Det er en generel tendens, man ser i flere og flere brancher i Danmark som resten af Europa. En lille håndfuld af gigantiske oligopoler dominerer markedet, æder størsteparten af omsætningen og har kapitalmagt til at sluge de mindre fisk eller presse dem helt ud af bassinet. Finansialiseringen styrker generelt de stærkeste og største i markedet. Eller som det svenske popband, ABBA, sang i 1980: *The Winner Takes It All*.

Finansvirksomheder skaber ikke værdi i sig selv, men de formidler og tjener penge på andres værdiskabelse. Når de formidler lån videre til industrivirksomheder, som skal skalere op og investere i nye produkter, kan bankerne være fødselshjælpere for, at det går bedre i realøkonomien. Men i stigende grad har bankerne lånt penge til hinanden og flyttet værdipapirer rundt mellem hinanden, fordi kortsigtede transaktioner giver ekstra profit i kvartalsregnskabet. Op imod fyrre procent af alle værdipapirer i de europæiske bankers regnskabsbalance består af værdipapirer udstedt af andre finansielle institutioner.⁸⁰⁰ Fra 2009 er finanssektorens samlede lån til andre finansielle virksomheder i eurozonen steget næsten dobbelt så hurtigt som lån til ikke-finansielle virksomheder.⁸⁰¹

I det spil bliver de langsigtede tålmodige investeringer klemmt. Mariana Mazzucato mener, at det efterhånden er ”svært at betragte finanssektoren som andet end rentier: En værdiudvinder.”⁸⁰² En parasit. Den store udfordring er at begrænse den kortsigtede profitjagt og få finanssektoren til at investere i langsigtede værdiskabende produktion.

DEN STORE GÆLDSTSUNAMI

Finansialiseringen har ført til endnu mere gældsætning. Ikke kun i finanssektoren, men i hele samfundet. Alle er gjort mere afhængige af finanssektoren i den proces. Den samlede globale gæld - både privat og offentlig - rundede 250.000 mia. dollars i januar 2020, eller cirka tre gange det globale bruttonationalprodukt.⁸⁰³ Det vil sige, at den samlede gæld svarer til mere end tre års økonomisk produktion i hele verden. Op til finanskrisen i 2007 var den samlede gæld 142.000 mia. dollars, eller cirka to en halv gange den årlige produktion. Vi er altså mere, og ikke mindre, gældsatte end før den globale finanskrisen. Under coronakrisen i 2020 steg den globale gældsættelse eksplosivt til omkring 277.000 mia. dollars, der svarer til 365 pct. det globale bruttonationalprodukt.⁸⁰⁴ I de udviklede vestlige lande var gælden faktisk endnu højere med 422 pct. Det var en gældstsunami. Staternes gæld steg til samme historiske højder som under Anden Verdenskrig. Aldrig før har vi været så gældsatte i fredstid.

Når renten er lav eller ligefrem negativ, fortsætter gældspiralen med at stige. Og den forvrider en række andre markeder. Lav rente har gjort det sværere for investorer at tjene penge på obligationsmarkedet, så de har kastet flere penge ind i aktier og fast ejendom, og det får igen boligpriserne til at stige voldsomt. De lave renter gør det endnu sværere for de unge generationer og andre førstegangs boligkøbere at anskaffe sig en bolig. De bliver klemmt ud. Men den negative rente har været skadelig for væksten, og det har givet lavere inflation, og det har så igen øget presset på centralbankerne for at kaste endnu flere penge ind i markedet med obligationsopkøb og yderligere rentesænkninger. Det har været en ondartet spiral, som blot skaber den næste store finansboble.

Desværre er der ingen gratis frokost. Jo mere gældsætningen øges, jo mere afhængige er vi af den nåde og velvilje, som finanssektoren udviser. Den private og kollektive gældsætning har øget finansmarkedernes magt i hele samfundet. Det er dyrere for folk med lave indtægter at låne og købe egen bolig end for folk med høje indtægter og formuer at låne til ekstra forbrug eller at geare sine investeringer endnu mere. Det er dyrere for små virksomheder med færre aktiver end store selskaber at låne, så finansialiseringen har ført til stigende koncentration, hvor de store bliver endnu større, mægtigere og rigere.

Adgangen til kredit har aldrig været så let som i dag, og renterne har aldrig været så lave, fordi centralbankerne har pumpet masser af penge ud i systemet, så fristelsen er stor. Så længe centralbankerne holder renten kunstigt lav, kan stater, virksomheder, investorer og boligejere sikkert godt svare deres gældsposter, men hvis de kommer under pres, kan det sætte en negativ spiral i gang med folk, der går i betalingsstandsning. Gæld behøver ikke at være et problem, så længe der investeres i produktion, teknologi, ny infrastruktur og institutioner, der holder hjulene i gang og øger væksten. Men det tyder på, at for meget gæld er skidt for værdiskabelsen i samfundet.

En opsigtsvækkende analyse af nogle økonomer ved den internationale valutafond har vist, at nogle lande har "for meget finans".⁸⁰⁵ "Den opfattelse, at politikker, der fører til en reduktion i den samlede långivning, kan få en negativ effekt på levestandarden, ser ud til at være baseret på den antagelse, at større finansielle sektorer altid er godt for den økonomiske vækst," skriver IMF-økonomerne i et direkte opgør med dem, der forsøger at lempe kapitalkravene til bankerne eller advarer mod, at yderligere finansiell regulering skader samfundets vækst. "I lande med meget store finanssektorer er der ingen positiv sammenhæng mellem finansiell dybde og økonomisk vækst. Tværtimod er der en positiv og robust sammenhæng i lande med en lille og mellemstor finanssektor, og vi viser også, at der er en grænse for, hvornår finanssektoren begynder at have negativ effekt på den økonomiske vækst."

Økonomerne estimerer, at det er negativt for væksten, når finanssektorens kreditter til den private sektor overstiger 80-100 pct. af BNP. I USA, Island, Danmark, Irland, Holland og Storbritannien lå finanssektorens kreditter til den private sektor i 2006 over 150 pct. af BNP, og de fremhæves, som nogle af de lande, der havde en usund stor finanssektor, før finanskrisen ramte os. Selvom man efter finanskrisen skar ned på nogle af de private kreditter, lå de i 2018 stadig på godt 94 pct. af BNP i EU som helhed. Og samme år lå Danmark i toppen med EU med hele 162 pct. af BNP mod 201 pct. i rekordåret 2009. Det dæmper væksten med over 2 pct. om året, hvis man skal stole på økonomernes beregninger, der bygger på grundige analyser af væksttal og kreditgivning over 45 år i en række vestlige lande. Tiden er måske kommet, hvor vi i Danmark og resten af EU bør rulle finanssektoren tilbage, begrænse den og splitte de største banker op? Så der skabes bedre rammer for langsigtet og bæredygtig vækst, samtidig med at den finansielle stabilitet øges.

Det kan dog være svært at hoppe af gældsspiralen. I det personlige liv kender vi alle sikkert, hvor store fristelserne kan være, når man f.eks. drømmer om et nyt hus, en ny bil, en ny storskærm før VM i fodbold eller et nyt køkken. Selvom man ikke har kontanterne, kan det klares. Biler og større forbrugsgoder kan købes på kredit, og det er også en del af finansialiseringen, at virksomhederne i stigende grad har brugt kreditgivning som rambuk til at øge indtjeningen. Et godt eksempel er bilfabrikkerne, der er forvandlet til kreditformidlingsselskaber i den hele store skala. Lån og leasing er for nogle af dem faktisk blevet vigtigere end fremstilling af biler. De fire store europæiske bilfabrikker, Volkswagen, BMW, Daimler og Renault mere end fordoblede deres udlån og leasing til over 400 mia. euro i løbet af de ti år, der fulgte efter finanskrisen. Og til avisen Financial Times sagde en ledende analytiker, at "finansdelen af disse globale forretninger er vigtigere end det, de sender ud af deres fabrikker."⁸⁰⁶

Alene Volkswagen har over 100 mia. euro lån og leasingaftaler, der svarer til lidt over 40 pct. af deres årsomsætning, og virksomheden er en af største udstedere af virksomhedsobligationer i Europa. Det er også en ekstra risiko, hvis der opstår en krise. Især hvis bilejerne ikke kan betale af på deres lån, og Volkswagen pludselig bringes i betalingsproblemer. Virksomheden har over 290.000 ansatte i Tyskland, og underleverandører rundt omkring i Europa er også afhængige af værdikæden. Da Volkswagen i 2015 blev afsløret i Dieseldate for at have manipuleret med emissionstallene fra dieselmotorerne og måtte hjemkalde mange biler, var det også en stor risiko for det finansielle system. Eller som cheføkonomen i ING, Carsten Brzeski, sagde: "Lige pludselig er Volkswagen blevet en større downsiderisiko for den tyske økonomi end den græske gældskrise."⁸⁰⁷

De europæiske selskaber har gældsat sig mere og mere. Fordi de har kunnet.

De har nærmest fået stukket gratis penge ned i halsen af centralbankerne, som har pumpet penge ud i systemet. Det har ført til større gearing i stedet for mindre siden finanskrisen. Optimismen var tårnhøj ved indgangen til 2020. Før den store coronaviruskrise ramte os, Europa lukkede ned og aktiemarkedene gik i koma i nogle hektiske uger, var der mange tegn på, at der var ved at opstå en ny kæmpeboble på det globale finansmarked. På aktiemarkedet var kurserne presset op på et niveau, så virksomhederne i S&P 500 indeks (fem hundrede af de største amerikanske selskaber) handledes til over 30 gange deres indtjening i de sidste ti år, hvis man korrigerede for inflationen. Aktiepriserne var billigere i 2007 før det finansielle krak, hvis man kigger på indtjeningen i de foregående ti år.⁸⁰⁸ Det går altid op og ned på aktiemarkedet, men siden finanskrisen er det gået op og op. Og alle europæiske lønmodtagere, der har sparet op til pensionen i fonde, er en del af dette system og er afhængige af afkastet.

Finansialiseringens fangarme rækker ud til os alle. Så tør vi støtte og stemme for økonomiske reformer, der vil begrænse finanskapitalens magt, hvis vi bliver fortalt, at det kan koste vækst og arbejdspladser? Og hvad sker der med pensionsopsparingen, når kurserne på aktier falder, og forretningen på obligationsmarkedet bliver lav? Der er meget stærke økonomiske og politiske magthavere, som vil forsøge at blokere for stramme reguleringer, og de vil bruge alle mulige advarsler for at beskytte deres interesser. Men sagen er, at vi allerede løber en meget stor risiko ved den stigende finansialisering af økonomien, som bliver mere og mere spekulativ og løsrevet fra realøkonomien. Det er en usund udvikling, der skader innovationen, produktiviteten og de reale investeringer i nye arbejdspladser.

Svaret er ikke at trykke endnu flere penge og overlade det til centralbankerne at lave store støtteopkøb og presse renterne ned i minus for at give finanssektoren hjertemassage, for vi befinder os i en langvarig systemkrise, hvor politikerne må tage over. Vi har brug for politikens genkomst i EU. I Europa bør vi vælge en anden økonomisk vej end stadig mere finansialisering. Vi bør satse på strammere regulering af finanssektoren og give kapitalen flere incitamenter til at søge over i langsigtede og tålmodige investeringer i det, som vi skal leve af i fremtiden. Frem for alt den grønne klimaomstilling. Finanskapitalen skal holdes i strammere tøjler. Også for demokratiets skyld.

Kapitel 16

FORSVAR FOR DEMOKRATIET I FINANSKAPITALENS ÆRA

I gamle dage førte alle veje til Rom, men i dag ser det ud til, at mange af magtens veje fører til investeringsbanken Goldman Sachs på Wall Street. Det er næppe noget tilfælde, at både Bill Clinton, George W. Bush, Barack Obama og Donald Trump - der repræsenterer vidt forskellige ideer - har udpeget finansministre og adskillige nøglerådgivere med en fortid hos den magtfulde investeringsbank. De to mest markante var Robert Rubin, som præsident Clinton hentede ind fra en position som viceformand og seniorpartner i Goldman Sachs.

Clinton administrationen gav nøgleposter til flere Wall Street topfolk fra Lehman Brothers, Bear Sterns og Blackstone fonden, men det var Rubin, der var hovedarkitekten bag den deregulering af derivatmarkedet i 1999, der revolutionerede finansmarkedet. Den anden hovedperson er Henry Paulson, som var CEO for Goldman Sachs, indtil præsident Bush i 2006 udnævnte ham til sin finansminister. Siden valgte den nyvalgte demokratiske præsident, Barack Obama, at beholde ham. Paulson var som tidligere nævnt chefarkitekt for den finansielle redningspakke på 700 mia. dollars, der blev udarbejdet i samarbejde med Wall Streets topchefer. Pakken hjalp med at få finanssektoren hurtigt på højkant igen, og siden da har Wall Street udvidet deres indflydelse på amerikansk politik.

Mange troede, at det ville ændre sig, da Donald Trump i november 2016 blev valgt til præsident. Han havde i sin valgkamp lovet vælgerne at ”dræne sumpen”, men han endte med at udnævne en stribe Wall Street folk til økonomiske nøgleposter. Hans finansminister var Steven Mnuchin, en hedgefond chef, der også havde en fortid som Goldman Sachs partner. Trumps økonomiske chefrådgiver i Det Hvide Hus, Gary Cohn, var fhv. bestyrelsesformand og direktør i Goldman Sachs. Og som formand for det amerikanske finanstillsyn udnævnte Trump en Wall Street advokat, der har rådgivet de store finanshuse, herunder Goldman Sachs.

En anden af nøglepersonerne var Stephen K. Bannon, der blev udnævnt til strategisk chefrådgiver for præsident Trump. Bannon havde også en fortid i Goldman Sachs, og efter han i august 2017 forlod Det Hvide Hus begav han

sig ud på et nyt korstog. I de seneste år har Bannon rejst rundt i Europa for at mobilisere nationalpatriotiske partier til at samle sig for at rive EU ned. Bannon sad desuden i bestyrelsen for det kontroversielle firma Cambridge Analytica, der hjalp Brexit-kampagnen og Trump med at vinde.

Også i Europa har finanssektoren meget stor magt, og Goldman Sachs er en af de helt centrale aktører i kulisserne. EU's forhenværende konkurrencekommissær, Peter Sutherland, var chef for Goldman Sachs London-baserede datterselskab i et årti (1995-2015) og han kom til banken efter et par år som generalsekretær for verdenshandelsorganisationen WTO.⁸⁰⁹ Sutherland var varm fortaler for globalisering, international ret og et stærkere EU-samarbejde, men han havde også et meget stærkt netværk blandt både politikere og erhvervsfolk. Den netværkskapital var meget værdifuld for Goldman Sachs. Det er ikke usædvanligt, at banken hyrer fhv. toppolitikere eller personer med potentiale til at blive det.

Fra 1990-1993 fik Romano Prodi lukrative konsulentonorarer fra Goldman Sachs til nogle opgaver, men han var ikke ansat i banken. Til gengæld blev økonomiprofessoren senere ministerpræsident i Italien og i 1999 blev han udnævnt til formand for Europa-Kommissionen. Prodi var en respekteret politiker og leder af den centrum-venstreorienterede oliven-regering, der forsøgte at forny Italien. Men han var også varm tilhænger af dereguleringer, privatiseringer og inviterede gerne finansfolk indenfor, når der blev forhandlet om nye EU-reguleringer af finanssektoren. Man kan ikke sige, at han direkte var i lommen på dem, for Prodi var frem for alt en brobygger, der gerne ville lytte og bringe de forskellige parter sammen. Under hans lederskab fik EU taget vigtige delskridt frem med vedtagelse af Amsterdam- og Nicetraktaterne og den store østudvidelse blev indledt.

Prodis efterfølger som Kommissionsformand, José Manuel Barroso, gik den anden vej gennem Wall Street bankens dør. Efter sin tid som regeringschef i Portugal og siden 10 år som Kommissionsformand endte han i juli 2016 med at blive ansat i Goldman Sachs. Wall Street banken kunne godt bruge en rådgiver med Barrosos europæiske netværk på et tidspunkt, hvor Brexit-folkeafstemningen havde skabt stor usikkerhed om Londons finanscentrum og dets fremtidige forbindelseslinjer til EU's indre marked. Han havde de rigtige forudsætninger. José Manuel Barroso havde sammen med sin irske kommissær, Charlie McCreevy, ansvar for, at EU's regulering af finanssektoren blev gjort endnu svagere op til finanskrisen. Det gav ham venner i indflydelsesrige erhvervskredse. Men også mange kritikere.

Da Barroso i 2009 skulle genudnævnes som Kommissionsformand forsøgte de europæiske Grønne at stoppe ham. For dem at se havde Barroso og McCreevy igen og igen "ignoreret" Europa-Parlamentets bekymringer ift. hedgefonde og kapitalfonde. De havde afvist alle initiativer til at sikre indskyderne bedre ift. bankerne, og de var nølende med at komme med fælles EU-initiativer til at imø-

degå finanskrisen og reagerede først, da Det Europæiske Råd pressede dem. Også socialisterne forsøgte at finde en modkandidat, men opgav. Til gengæld var deres kritik af Barroso-kommissionens indsats på finansområdet nådesløs. Poul Nyrup Rasmussen, der på det tidspunkt var formand for det europæiske socialistparti, lagde ikke fingre imellem. Han underskrev et klagebrev imod kasinokapitalismen og anklagede McCreevy for at opføre sig ”mere som en betalt lobbyist for finansindustrien end en Europa-kommissær.” Da Barroso-Kommissionen endelig fremlagde forslag i 2009 til at regulere hedgefondene mere, sagde Nyrup, at direktivet ”har flere huller end en schweizerost”, og at Barroso havde givet ”efter for kravene fra finanssektoren og deres venner i Kommissionen”.⁸¹⁰

Nyrup havde god grund til utilfredshed. Allerede i foråret 2007 - inden finanskrisen ramte Europa - var han medforfatter til en større rapport fra det europæiske socialistparti, hvor han advarede imod den alt for letbenede EU-regulering af finansmarkedet og af hedge- og kapitalfondene.⁸¹¹ Rapporten var en præcis beskrivelse af den stigende risiko, der lå i finansmarkedets forbundne kæder mellem kredit og likviditet. Den hårde gearing, de kortsigtede spekulationer, brugen af skattely, de systemiske risici i finansmarkedet og behovet for at få kontrol over handelen med derivater. Havde Kommissionen og EU-landenes regeringer lyttet, kunne man have undgået nogle af de store skader, som finanskrisen påførte os alle. Når Barroso-Kommissionen nedsatte ekspertgrupper til at foreslå reguleringer på det finansielle område, var de fyldt med topfolk fra finanssektoren, og det var mere undtagelsen end reglen, at andre aktører blev inviteret med. Når socialisterne og de grønne fremlagde forslag til skrappe reguleringer i Europa-Parlamentet, blev de som regel stemt ned af de kristendemokratiske, konservative og liberale grupper.

I 2008 nedsatte Barroso en såkaldt high-level ekspertgruppe til at komme med forslag til reformer af finansmarkedet, men det var slående, at gruppen bestod af topfolk fra de selvsamme banker, der havde ført os ud i krisen. Formanden var Jacques de Larosière, der i årrække havde været rådgiver for BNP Paribas, og i gruppen var der andre topfolk og rådgivere fra Goldman Sachs, Lehman Brothers og Citigroup. Der var ingen til at repræsentere forbrugere og borgere. Gruppen holdt elleve heldagsmøder med Kommissionen, ECB, IMF og frem for alt med finanssektorens forskellige lobbyorganisationer, men de holdt ingen møder med forbrugerorganisationerne. Gruppen fremlagde udmærkede forslag til at oprette et europæisk råd for systemrisici, stærkere europæiske tilsynsmyndigheder og herunder en ny europæisk bankautoritet. Men rapporten havde mange mangler. Man undlod at gøre op med de store too big to fail banker, deres hårde lånegearing og risikobetonede derivathandel.

I efteråret 2009 ønskede Barroso at revitalisere det indre marked for at dæm-

me op for den økonomiske nationalisme, og her bad han Goldman Sachs rådgiveren, Mario Monti, om at skrive en rapport om fremtiden for det indre marked. Monti havde den fordel, at han tidligere havde været kommissær for det indre marked og konkurrencepolitik. Da rapporten blev fremlagt i 2010, var der anbefalinger til at styrke det indre marked for serviceydelser, energi og digitalisering. Monti lagde ikke skjul på, at der var ”integrationstræthed” og ”markedstræthed” i EU på det tidspunkt. Derfor var det desto mere skuffende at læse en rapport uden reelle forslag til nye reguleringer af det finansmarked, der var hovedårsag til trætheden. Rapporten rummer mange relevante anbefalinger til, hvordan EU-landene kan få mere ud af at lave fælles regler, styrke EU’s finanstilsyn og lave tættere skattesamarbejde. Monti havde forslag til nye reguleringer på telesektoren, men der var intet af substans på finansmarkedet. Der var ingen forslag til at gøre noget ved de systemiske risici, kortsigtet spekulation eller at tøjle derivathandelen. Det var tankevækkende efter den værste økonomiske krise siden Den Store Depression. Men alt det, der var fraværende, fortalte også en historie.

EN GIFTIG DRUK VED DET RUNDE BORD

Barroso var en relativ svag kommissionsformand, men hans villighed til at lytte til big business og big finance gav ham gode jobmuligheder bagefter. Kommissionen har heldigvis langt skrappe regler end mange medlemsstater, når det gælder embedsmænds mulighed for at hoppe over til lukrative kontrakter i erhvervslivet. I EU-systemet kan man ikke som f.eks. socialdemokraten Bjarne Corydon i Danmark hoppe fra en post som finansminister og få en toppost i konsulentfirmaet McKinsey, som det selvsamme finansministerium har givet store millionordrer. Og man kan heller ikke som den konservative Brian Mikkelsen gå fra en post som erhvervsminister til at blive administrerende direktør i Dansk Erhverv. I EU er der obligatorisk 18 måneders afkølingsperiode for at undgå mistanken om indspisthed, korrupition og hvad englændere kalder for *corporate capture*, altså virksomhedsfangst af politiske topfolk og embedsmænd. Men da afkølingen var overstået, blev Barroso ansat som rådgiver hos Goldman Sachs.

Det vakte en del opsigt, fordi førende aviser som bl.a. Le Monde tidligere havde skrevet artikler om, hvordan Goldman Sachs som en anden ”frimurerloge” var med til at styre Europa under statsgældskrisen. Det gjorde banken ikke direkte, for den tyske forbundskansler, Angela Merkel, havde sammen med eurogruppens formænd - Jean-Claude Juncker og hans hollandske efterfølger, Jeroen Dijsselbloem - en politisk nøglerolle. Den danske økonom, Paul Thomsen, der var IMF’s chefforhandler og europæiske vicedirektør under statsgældskrisen var også en nøglefigur, fordi beslutningerne blev truffet i en trojka med IMF ved

bordet. Så det er alt for simpelt at sige, at EU ligefrem ”regeres” af Goldman Sachs. Men netværker og kontakter har altid gjort en forskel i de politiske magtspil.

Folk med relationer til Goldman Sachs havde meget stor indflydelse, da flere af de kritiske beslutninger skulle tages, og her bør især tre personer nævnes. Den tungeste af dem er Mario Draghi, der fra 2001 til 2019 var chef for Den Europæiske Centralbank. Hans meritter til at få den post var solide. Han havde i en årrække været centralbankchef i Italien og siddet i ECB's ledelse. Han havde også været generaldirektør i det italienske finansministerium, og i en årrække var han formand for den privatiseringskomite i Italien, der orkestrerede 1990'ernes store frasalg af statens arvesølv for over 110 mia. euro, som nedbragte statsgælden, så Italien kunne med i euroen. Og så havde han et ekstra es i ærmet. Mario Draghi havde en fortid som viceformand for Goldman Sachs International. Her havde han fra 2002-2005 ansvaret for den afdeling i banken, der hjalp stater med at optage suveræne lån eller lave derivathandel.

Netop derivathandel var en Goldman Sachs specialitet. Før Draghi kom til, hjalp banken den græske stat med at lave lidt kreativ bogføring, så Grækenland kunne knibe sig ind i euroen på det yderste mulehår. Teknisk set brugte man swaps - dvs. hvor man bytter værdipapirer frem og tilbage inden for en aftalt tidsperiode - til at løfte over to mia. euro af balancen, så statsgælden ift. BNP faldt med et par procentpoint til 103,7 pct. Den operation tog banken sig godt betalt for i rentebetalinger. De steg kraftigt efter terrorattentatet den 11. september 2001, der - som en af mange uforudsete sideeffekter - også hævede renten på græske statspapirer.

Den græske stat forsøgte at genforhandle aftalen nogle gange, og i 2005 endte den græske nationalbank med at betale over 5,1 mia. euro for at omveksle disse swaps til langfristede statsobligationer. Ingen af de to pengeoperationer var formelt set i strid med Maastrichttraktaten, men Goldman Sachs scorede lidt over 400 mio. euro på operationerne.⁸¹² Set med markedsbriller var det udtryk fra succes. Sådan var den oprindelige kontrakt skruet sammen. Men i lyset af grækernes økonomiske og sociale lidelser på det tidspunkt ligner det mere grådighed, at man ikke tilbød et betydeligt nedslag i gevinsten. Medfølelse og moralsk ansvar er dog ikke en del af Wall Street bankens ordforråd, for de opfatter maksimering af profitten som den vigtigste målestok i et kapitalistisk samfund.

Det var måske skæbnens ironi, men i november 2011 midt under den græske statsgældskrise blev en mand, der havde indgående viden om swap-handlerne, indsat som chef for en provisorisk overgangsregering i Grækenland. Det var den fhv. centralbankchef, Lucas Papademos, der lovede at gennemføre de skrappe spareplaner, som trojkaen bestående af EU, ECB og IMF stillede krav om for at låne det nødstedte land flere penge. Papademos havde aldrig selv været ansat hos Goldman Sachs, men det var i hans tid i centralbanken, at den førnævnte swap-operati-

on blev iværksat med Wall Street bankens hjælp. Og som centralbankchef ansatte han en fhv. Goldman Sachs mand som chef for centralbankens gældsafdeling.

Også i et andet af de sydeuropæiske kriselande, Italien, blev bankens stærke netværk aktiveret midt under statsgældskrisen. Førnævnte Mario Monti var stadig international rådgiver for Goldman Sachs, da han i 2011 blev udpeget som italiensk ministerpræsident i en ny teknokratregering. Det var den foreløbige kulmination på den magtglidning fra folkestyre til finansmagt, som tog ekstra fart efter finanskrisen. Det var et skridt væk fra idealerne om et liberalt demokrati.

Vil man ikke anerkende, at det var et hårdt magtovergreb, forstår man næppe dybden i den folkelige vrede, der kom efter finanskrisen, i første række i Sydeuropa. En del borgere føler, at de er blevet svigtet af EU og fortalere for det liberale demokrati. Så de er begyndt at stille kritiske spørgsmål ved idealerne bag det liberale demokrati. Det bedste svar til de bekymrede borgere er, at vi i EU bør skyde en demokratisk magt ind over finansmarkedets interesser. Det vil kræve langt stærkere reguleringer end dem Barroso, Monti, Goldman Sachs og finanssektorens lobbyorganisationer har været villige til at støtte.

Europa skal passe på med at ende i amerikanske tilstande. I EU bør vi gøre modstand, hvis de største finansvirksomheder forsøger at true demokratiet til lydighed. I september 2010 gjorde Goldman Sachs topchefen, Lloyd Blankfein, ellers et forsøg, da han tog til Europa og på en konference advarede EU mod at indføre reguleringer, der er i "uoverensstemmelse" med resten af verden. "Operationer kan blive flyttet globalt, og man kan få adgang til kapital globalt," sagde han.⁸¹³ Ja, men EU kan også slå igen ved at stoppe kapitalflugt, gøre op med alle skattely, smide grus i finansielle spekulationer og beskytte demokratiet mod udenlandske investeringsbankers forsøg på at true sig til indflydelse. EU har som verdens største indre marked en stærk markedsmagt, der kan bruges som politisk løftestang for varetagelse af samfundets interesser.

I USA er det velbeskrevet, hvordan magtfulde og kapitalstærke finansielle giganter har fået enorm indflydelse i samfundet. I USA har den finansielle og økonomiske elite direkte korrumperet det politiske system og købt sig ind i de to partier for at kontrollere Washington. Allerede for to årtier siden advarede den tidligere Nixon-rådgiver, Kevin Phillips - der absolut ikke kan beskyldes for at være venstreorienteret - imod, at USA havde forvandlet sig til et plutokrati. Det vil sige en regering styret af de riges interesser. I følge ham er USA's store akilleshæl er landets "overafhængighed" af finanssektoren.⁸¹⁴

Når finanssektoren giver store kampagnebidrag til toppolitikere og præsidentkandidater gør de det ikke bare, fordi de allerede har alt for mange penge og gerne vil fordrive tiden på lidt politisk filantropi, humanitære kampagner eller støtte til demokratiet. For de vil have noget til gengæld. I bogen *13 Bankers* hudfletter den

fhv. cheføkonom for IMF, Simon Johnson, hvordan Wall Street siden 1980'erne er blevet Amerikas nye oligarki og har brugt sin stigende økonomiske magt til at få enorm indflydelse på regeringens politik. De har overtalt skiftende regeringer til at sætte markedet frit og fjerne reguleringer. Og de kom styrket ud af den globale finanskrisen i 2007/08. De har ifølge Johnson efterhånden ”brygget en giftig drik, der i sidste instans forgifter den globale økonomi. I processen er de vokset så store, at deres potentielle fejl truer stabiliteten af hele systemet.”⁸¹⁵ Sådan gik det også i Europa, hvor statskasserne af frygt for større onder reddede megabankers og finansielle supermarkeder som Danske Bank, Commerzbank, BNP Paribas, Northern Rock, Royal Bank of Scotland, Lloyds, ING, Dexia og en række andre banker, der havde gearret sig alt for hårdt og ikke var robuste nok til at klare krisen.

FRA KRISE TIL EUROREFORM

Regningen fra finanskrisen var enorm. Fra 2008-2015 satte EU-landenes regeringer knap 5000 mia. euro på højkant til garantier, lån, nedskrivning af dårlige lån og andre initiativer for at redde finanssektoren fra dens egne misgerninger. Det endte reelt med at koste statskasserne 1947 mia. euro i den periode.⁸¹⁶ I Grækenland brugte de hele 26 pct af deres BNP på at redde finanssektoren og i Irland var det 23 procent. Staternes samlede rekapitalisering af bankerne i Europa svarer stort set til niveauet i USA, men til forskel fra amerikanerne, har de fleste EU-lande slet ikke fået pengene tilbage fra finanssektoren, eller tjent noget på den.⁸¹⁷ Kun i Danmark, Frankrig, Luxemborg og Sverige lykkedes det for statskassen at komme ud af redningspakkerne med et lille nettoprovenu.

Regeringerne lyttede til finanssektoren og bankerne, da de skulle lave statslige redningspakker under finanskrisen, men de skubbede borgerne ud i anden række. De sydeuropæiske lande blev økonomisk lagt i håndjern og blev tvunget til at gennemføre store velfærdsnedskæringer, selvom landene var ramt af massearbejdsløshed. I stedet for at lade dem føre en mere ekspansiv finanspolitik ud af krisen eller optage fælles EU-lån til at finansiere genopbygningen, valgte EU - under pres fra ikke mindst Tyskland - disciplinens stramme dyder, hvor tæring sættes efter næring. Det var en historisk fejl, som EU kom til at betale en høj pris for.

Den folkelige vrede over den manglende sociale retfærdighed var enorm i Sydeuropa, mens de nordeuropæiske landes befolkninger - der ikke var ramt så hårdt af krisen - moraliserede over sydeuropæernes mangel på ansvarlighed og finanspolitisk disciplin. EU var ved at knække midtover, mens en bølge af populistiske protestpartier fik vind i sejlene og lagde an til et systemopgør med det repræsentative demokrati, retsstaten og EU.

ØMU'en og euroen var truet på livet, fordi den private gældskrise og bank-

krisen i løbet af 2009 og 2010 muterede til en statsgældskrise i en række af de sydeuropæiske lande som Grækenland, Italien, Spanien og Portugal, samt i Irland. Politikerne kunne have satset på reformer af ØMU'en, så EU kunne føre ekspansiv fælles europæisk finanspolitik til at trække selv de svage lande ud af krisen. Hvis man havde givet EU lov til at optage store euro-obligationslån til at investere i en hurtig genstart - som mange kritiske økonomer anbefalede - ville krisen aldrig være blevet så langstrakt og smertefuld.

Eurogruppens magt blev tydelig under den statsgældskrise, der fra 2009-2015 fulgte i kølvandet på finanskrisen. Markedets spekulationsbølger og frygt for stigende statsgæld sendte eurolande som Grækenland, Italien, Spanien, Portugal og Irland ud i tovene. Der blev spekuleret i stor stil i forskellene på renterne, og at enkeltlande ville bukke under for den store statsgæld. Rentestigninger er som en temperaturmåler på frygt. Størrelsen siger noget om, i hvilken grad investorerne fornemmer, at landet risikerer at gå bankerot og opgiver at betale af på sine lån. Så de forlanger en ekstra risikopræmie med højere renter.

Under statsgældskrisen var det en ond cyklus af mere og mere frygt, og lige så snart fornemmelsen for mere risiko voksede, steg renterne endnu mere. Det blev så endnu sværere for landene at betale af på lånene, og til sidst sad de i saksen. Som fanger i et ustoppeligt ræs mod bunden. Uden reel suverænitet. Hjælpeløse og fortabte. Europa stod på kanten af en kæderække af suveræne statsgældsfallitter, der reelt truede med at sprænge euroen indefra. Her manglede EU en långiver af sidste instans, en europæisk centralbank, der med en europæisk statsmagt i ryggen - eller i det mindste en villig koalition af stormagter bag sig - kunne garantere for de kriseramte landes statsobligationer. Vi savnede reelt et EU, som havde muskler nok til at stoppe finansmarkedets spekulanter, da frygten og flokmentaliteten tog overhånd.

Alene var Grækenland, Italien, Spanien, Portugal og Irland overladt til markedets brutale frygt-disciplin spiral. Det var som en lang ond film, der truede med at knække disse lande ét for ét. Og vælte euroen. En uendelig række af krisetopmøder med stats- og regeringscheferne holdt spændingen i live, ryddede avisernes forsider og holdt os journalister travlt beskæftiget. Men de politiske løsninger var nødløsninger og halve kompromisser, der ikke kunne stoppe markedets spekulationer. Vi var vidner til en ny europæisk tragedie for åben skærm.

Under krisen mødtes eurogruppens finansministre mindst to gange om måneden og efter indstillinger fra eksperterne i den stående arbejdsgruppe - og sammen med ECB og Kommissionsformanden - blev mange af de afgørende beslutninger truffet.⁸¹⁸ Eurogruppens stats- og regeringschefer - anført af Angela Merkel og rådsformanden, Herman Van Rompuy - måtte træde til for at skære igennem. Aldrig før har EU holdt så mange topmøder, og hver gang var det med

politiske kampe i eurogruppen som obligatorisk forspil. EU var for alvor blevet indenrigspolitik, og medierne rapporterede på alle fællesskabets sprog om den samme begivenhed, det samme drama og drøftede de samme moralske og økonomiske dilemmaer.

På en weekend i maj 2010 fik man oprettet en ny ESM-fond med 500 mia. euro, der skulle give nødstedte landene adgang til lån på favorable betingelser. IMF toppede op med ekstra 250 mia. euro, så det gjorde indtryk på de finansielle markeder om mandagen. Van Rompuy sagde, at fonden, der blev vedtaget på Europa-dagen den 9. maj, viste, at der "er mere reel solidaritet nu end tidligere."⁸¹⁹ Et andet højdepunkt var, da man eurogruppen på et topmøde i marts 2012 vedtog finanspagten, og et tredje kom da eurolandenes finansministre på et møde i København senere samme måned besluttede at udvide redningsfonden fra 500 til 800 mia. euro. Europa havde fået sin egen bazooka.

I udgangspunktet var det eurogruppen, der tømrede den mellemstatslige finanspagt sammen, men siden valgte udenfor-lande som Danmark, Bulgarien og Rumænien frivilligt at underlægge sig pagten, som forpligter staten til pr. lov at holde en strukturel budgetbalance, så underskuddet på de offentlige budgetter ikke overstiger 0,5 pct. af BNP. Danmark har en lavere statsgæld og kan godt gå op til 1 pct., men SRSF-regeringen besluttede i 2012 at lægge sig fast på den stramme linje. Det var ikke med SF's gode vilje, men det blev trumfet igennem af den socialdemokratiske statsminister, Helle Thorning-Schmidt, og frem for alt af de radikales leder, Margrethe Vestager, som også fik Danmark med i finanspagten. Beslutningen styrkede Finansministeriets magt i dansk politik, og budgetloven gjorde, at også kommuner og offentlige institutioner kan styres med strammere hånd, fordi Danmark har forpligtet sig til at leve op til EU's finanspagt. Det er en top down styringskæde, der går fra eurogruppen til Finansministeriet og som rulles ud over alle offentlige institutioner. Målet er at sikre, at der er tillid til dansk økonomi på finansmarkederne, og den danske krone ikke kommer under spekulationspres.

Da finanspagten så dagens lys bemærkede den amerikanske økonomiprofessor, Martin Feldstein, lakonisk: "For eurozone regeringer betyder det, at finansmarkederne nu vil håndhæve en politisk proces, som regeringerne ikke selv kan opnå. EU's finanspagt, uanset hvordan dens endelige form bliver, vil ikke blive meget andet end et sideshow."⁸²⁰ Finanspagten var et forsøg på at genskabe tilliden til euroen, men den gjorde også den økonomiske krise længere og hårdere end i USA, hvor forbundsregeringen havde ressourcer og egne skatteindtægter til at føre ekspansiv finanspolitik og stimulere økonomien. Det tog mellem 7 og 10 år for de fleste EU-lande at komme fri af finanskrisens lange efterdønninger.

Samtidig blev befolkningerne i Grækenland, Italien, Spanien, Portugal, Irland

og andre EU-lande lagt i hårde monetære spændetrøjer i de forskellige redningspakker, hvor de blev tvunget til at lave skrappe offentlige sparekure, som fik meget høje sociale og politiske omkostninger. Værst gik det for Grækenland, der blev kastet ud i en stor depression, der skar over en fjerdedel af landets BNP, massearbejdsløshed og økonomisk chokkur. Grækernes økonomiske selvstændighed var i forvejen begrænset, fordi de ligesom Italien slæbte rundt på alt for stor statsgæld.

Indtil 2008 havde Spanien og Irland hele tiden overholdt ØMU'ens budget og gældskrav, hvorimod Tyskland og Frankrig selv havde overtrådt reglerne fra 2002 og i flere år frem. Så det var pludselig den omvendte verden for spanierne og andre kriselande nu at blive belært af tyskerne om, at de skulle følge reglerne. Det lignede dobbeltmoral. Men det var også et spørgsmål om størrelse. Finansmarkedet straffer de svageste får i flokken, mens de store ofte får længere line. Det er i øvrigt derfor, at det vil være en fordel for os alle, hvis vi kunne enes om at supplere den nationale finanspolitik med et vist mål af finanspolitik på EU-plan. Demokratiet kunne erobre et større råderum og ekstra styrke i forhold til finansmarkedet. Desværre ramte krisen Europa på et tidspunkt, hvor de politiske beslutningsstrukturer i EU var alt for svage i forhold til markedet. Politikerne var hele tiden bagud og havde konstant markedets kniv nær struben. Da EU-landene ikke kunne enes om at lave en paneuropæisk stimuluspakke eller en social transferunion, blev den økonomiske nedtur langt dybere.

ECB kunne have gjort langt mere, for centralbanken havde selv fra 2002 til 2007 været med til at stimulere ekstra långivning til sydeuropæerne. Det gjorde man ved at indføre en kurv af statsobligationer fra eurozonens lande, hvor græske og tyske statsobligationer fik samme værdi, når private finansinstitutioner skulle bruge dem som sikkerhedsstillelse.⁸²¹ Så længe markedet gik op, var det med til at bringe eurolandenes renter tættere på hinanden, men det satte gang i overdreven långivning til sydeuropæerne. Da krisen ramte Europa, blev dette illusionsnummer udstillet. Rentespændet mellem de kriseramte lande og Tyskland steg og steg til alarmerende højder, hvor statsbankerotter truede.

Det var en farlig spiral, der blot blev værre af sparepolitikken dikteret fra eurogruppen. Selv et land som Spanien, der havde solidt overskud før finanskrisen, blev trukket med ned og derefter pisket til at gennemføre skrappe sparekure. De nødstedte lande i Sydeuropa fik lån og støtte fra EU og de rige nordeuropæere, men kun mod at leve op til skrappe modkrav, hvor de mistede en betydelig del af deres økonomiske selvstændighed. Trojkaen med EU, ECB og IMF dikterede hårde spareplaner, som førte til voldsomme nedskæringer i sociale ydelser og de offentlige budgetter, der ramte de svageste i samfundene hårdt. Reelt gennemtvang man fra toppen illiberale kup imod de folkevalgte regeringer i Grækenland og Italien, der blev sat fra bestillingen og tvunget til at sluge trojkaens medicin.

Det var en stor menneskelig, social og politisk tragedie, hvor alle parter blev en dårligere version af sig selv, og EU trådte som fællesskab meget svækket ud af krisen. Det lagde samtidig grunden til mange års vrede, social uro, protestbevægelser, politiske oprør, og illiberale nationalistpartier.

KOLONISERINGEN AF GRÆKENLAND

Da Grækenland endelig i august 2018 igen kunne gå ud på lånemarkedet og var frigjort fra krisens nødlånspakker, kom den amerikanske økonom James K. Galbraith med en barsk kritik i magasinet *The Atlantic*. Årene "2010 til 2018 vil gå over i den græske historie som en episk periode af kolonisering," skrev Galbraith.⁸²² "Ja, der var en redningspakke. Den kom fra Europas skatteydere og gik til problemfyldte banker i Frankrig og Tyskland. Grækenland var bare et gennemløbsland, og grækerne betalte dyrt på deres levebrød." Det bør nævnes, at Galbraith selv havde været rådgiver for Alexis Tsipras' venstreorienterede Syriza-regering i Grækenland, mens krisen stod på sit højeste.

Syriza vandt valget i januar 2015, men kun ni dage efter skar Mario Draghi og ECB likviditetslinen over til den græske regering, da man meddelte, at centralbanken ikke længere ville tage imod græske statsobligationer som sikkerhedsstillelse ved lån til banker. Det gjorde det med et slag meget dyrere for græske banker at få lån. Draghi tog kvælertag på den nye venstreorienterede regering for at få den til at rette ind. Samtidig sparkede han stolen væk under den. Det fik krisen til at accelerere.

Tsipras rejste i pendulfart mellem EU-hovedstæderne og kæmpede for at få eurogruppen til at indkalde til en international gældskonference. På samme måde som Tyskland tilbage i 1953 fik eftergivet deres statsgæld ønskede Grækenland gældseftergivelse sammen med de andre nødstedte lande. Ved London gældsaftalen i 1953 var USA, Storbritannien, Frankrig, Grækenland og en række andre lande med til at dele regningen, så man kunne skære den tyske gæld ned til 50 pct. og omlægge alle lån til 30 års løbetid. Det hjalp den tyske økonomi på fode igen og lagde grunden til det store *Wirtschaftswunder* i tresserne. Desværre talte Tsipras for døve øren.

Ånden fra 1953 var for længst stivnet i Europa, og der var ingen amerikansk overmagt til at trumfe den fælles interesse igennem. Nationalstaterne i Europa var langt stærkere, end det var tilfældet under årene efter Anden Verdenskrig, hvor USA stadig optrådte som den stærke overhund, der kunne banke landene på plads. Under statsgældskrisen var det i stedet nationalstaternes egoisme og interessekampe, der blussede op. Alle var i chok over, hvordan hele det finansielle korthus var braget sammen, så man trak sig mere ind i sig selv. Regeringer gik i frygt- og flugt-

tilstand og beskyttede deres egen stamme i stedet for at tænke på hele fælleskabet, selvom man ved at samarbejde faktisk havde større muligheder for at tøjle finansmarkedet. Måske manglede modet til de store historiske beslutninger også?

IMF var mere åben overfor en vis gældseftergivelse, men tyskerne gennemtrufede sammen med hollænderne, finnerne og Mario Draghi den hårde linje. Ved en folkeafstemning i sommeren 2015 stemte et flertal af grækerne for at afvise sparediktatet fra trojkaen, men få dage efter måtte Syriza ydmyget krybe til korset og acceptere alle kravene med skatteforhøjelser, pensionsreformer, masseprivatiseringer og store nedskæringer i de sociale ordninger. Den græske regering blev undervejs udsat for det en højtstående embedsmand i Kommissionen beskrev som ”mental vandtortur”.⁸²³

James Galbraiths kommentar havde en kerne af sandhed i sig. Hjælpepakkerne til Grækenland muterede, og størsteparten endte reelt som hjælp til de store systemiske finansselskaber i Europa og Amerika. De franske banker, BNP Paribas og AXA, de tyske giganter, Commerzbank, Deutsche Bank og Allianz, hollandske ING og amerikanske banker som JP MorganChase, Citigroup og Bank of America blev nogle af vinderne på de gældsomlægningsaftaler, der blev lavet. En analyse af European School of Management and Technology har dokumenteret, at mindre end 5 pct. af de samlede midler i de to første græske hjælpepakker (ca. 216 mia. euro) gik til at polstre det græske statsbudget og hjælpe græske borgere.⁸²⁴ Størsteparten gik til at overtage kreditorernes dårlige lån eller betale renter til dem.

Da man undlod at tvinge de private banker til at tage et *hair cut* og nedskrive gælden - hvilket man burde have gjort - blev risikoen flyttet ud af de systemiske banker og over til det offentlige. Sådan var det også i de øvrige hjælpepakker, der kom i finanskrisen. Da finanskrisen toppede i 2008, havde det tysk-franske banksystem udestående kreditter til PIGS-landene Portugal, Irland, Grækenland og Spanien på ikke mindre end 1900 mia. dollars (ca. 1000 mia. euro), men i juni efter de første hjælpepakker var den mere end halveret, og ved udgangen af 2017 var den helt nede på en tredjedel.⁸²⁵ Kuren virkede for bankerne.

Mens den græske og italienske befolkning mødtes med moralske fordømmelser fra det rige nord og blev påtvunget teknokratregeringer, fik de private banker løftet dårlige lån af deres skuldre, samtidig med at de høstede flere renteindtægter og gebyrer, der var med til at løfte deres profiler. På en måde var det en konsekvens af magtforholdene. De store systemiske banker og tætte forbundethed på tværs af grænserne giver dem en strukturel magt over centralbankerne og regeringerne, så de sidstnævnte ikke tør lade disse too big to fail banker falde.

Det lignede ikke en god bibelsk historie om den barmhjertige samaritaner. Det var snarere en historie om, hvordan ordoliberalisme, tysk pietisme og den stærke finansmagt satte sig igennem for at disciplinere de løsslupne grækere og

andre sydeuropæere. I EU manglede der solidaritetsfølelse med de europæiske medborgere. Moralsk set var det svært at forsvare, at regeringerne samtidig gav en alt for skånsom behandling til de store finanshuse, der selv havde løbet den risiko at fyre op under den græske og italienske lånefest i de glade år i nullerne, hvor finansboblen voksede. Det store ekstra forbrug, som disse lande havde haft under festen, var desuden gået til at købe tyske biler, elektronik og andre varer. Så var det ikke udtryk for et vist mål af hykleri, at den tyske regering og forbundsbanken nøjedes med at se splinten i de andres øjne? For også de havde selv tjent på festen. Så hvorfor ville de ikke betale en større del af regningen for oprydningen?

MERKIAVELLI I DET TYSKE EUROPA

Angela Merkel har i sine over femten år som kansler optrådt som den store og afgørende forligsmager i de komplekse EU-forhandlinger. Mange har kaldt hende ”den ukronede dronning” af Europa, og hun holder selv mange taler om nødvendigheden af solidaritet og sammenhold i EU. Hun er tålmodig, hun tøver ofte og trækker tingene i langdrag. Hun nøler gerne, indtil hun kan udfylde de mellemrum, der opstår mellem nord og syd eller øst og vest i EU, for så at bygge broer mellem parterne og til sidst at konkludere, hvad der skal være det europæiske kompromis. Under gældskrisen spillede hun den rolle, og nogle roste hende for at være Europas jernkansler, fordi hun afviste euro-obligationer og havde politisk styrke til at afvise generøse hjælpepakker til Grækenland, Italien og Spanien.

Merkel var med til at redde euroen, som også er i tysk interesse. Men hun gik også jernhårdt efter at forsvare de nationale interesser og fik resten af Europa til at rette ind. Som fyrsten i Machiavellis berømte renæssanceværk, *Il Principe*, forstod hun at spille magtspillet og bruge alle midler til at omforme magtrelationerne i Europa. Og om nødvendigt med frygt at straffe grækerne og andre rebelske undersætter. Ikke med statsmagt, men med ydre markedsmagt bragt i spil til eget formål. Ulrich Beck kaldte det for *Merkiavellisme*, fordi Merkel under gældskrisen gennemtrumfede, at EU frem for alt optræder som et tysk Europa. Det vil sige ”en udvidet europæisk version af Deutschmark-nationalismen”, hvor den ordoliberal ”tyske stabilitetskultur er ophøjet til den ledende ide for Europa.”⁸²⁶

Hun kæmpede for stabilitet og disciplin, og med EU’s finanspagt fik hun med Becks ord gennemtvunget en ”brutal nyliberalisme”, der kunne skabe frygt udadtil. Hjemme i Tyskland søgte hun at blive elsket ved at stræbe efter konsensus med socialdemokraterne i den store koalition.⁸²⁷ Derudover indyndede hun sig hos de grønne ved at gennemføre sin store Energiewende med afvikling af atomkraften i Tyskland - det skete i 2011 i kølvandet på Fukushima atomulykken i Japan. Selvom fyrsten i Medici-familiens Italien levede under helt andre

omstændigheder i renæssancen, er Merkel en sand discipel af den form for magt-politik, som Machiavelli beskrev.

Når vi i dag kigger tilbage til det græske gælds-drama og forholder os til alt, vi nu ved, er det svært at konkludere andet, end at Merkel i første række varetog Tysklands egne interesser. For dels beskyttede hun de hårdt gearede og kriseramte tyske finansinstitutioner, Commerzbank, Deutsche Bank og Allianz, der stod i fare for at ende som et nyt Lehman Brothers. Og dels tog den tyske regering sig rigtig godt betalt for de 914 mio. euro, som man gav til det græske gældslettel-sesprogram og ESM-fonden. I 2018 offentliggjorde den tyske forbundsregering tal, der viste, at Tyskland havde fået 3,4 mia. euro ind på ekstra rentebetalinger. Nettogevinsten var dermed 2,5 mia. euro.⁸²⁸ "I modstrid med alle de højreorien-terede myter, har Tyskland tjent massivt på krisen i Grækenland, og det kan ikke være rimeligt, at den tyske regering øger det tyske budget med milliardprofitter fra græske renter," sagde den grønne politiker, Sven-Christian Kindler.

Under gældskrisen var Angela Merkel skydeskive for en negativ kampagne i Grækenland for at opføre sig som en ny Hitler, hvilket var fjernt fra virkelig-heden. At folk ikke bryder sig om hendes ordoliberal medicin og rives med af vrede følelser, slog desværre over i vilde overdrivelser og karaktermord, som radikaliserer debatten og splitter. Uanset hvor uenig man kan være med den ordoliberal tilgang, må man som demokrat anerkende, at Angela Merkel og de nordeuropæiske regeringschefer havde en ægte bekymring for ikke at blive for blødsødne overfor de sydeuropæiske lande, der set med deres briller ikke i tide havde overholdt EU's ØMU-krav for budgetunderskud og gæld.

Det var et klassisk moralproblem. Skal rige lande give gaver og fordelagtige lån til andre medlemslande, der ikke har opført sig ordentligt og i overensstem-melse med de fælles vedtagelser og traktatfaste krav? Præmierer man så dårlig adfærd i Sydeuropa og moralfare i fremtiden? Angela Merkel tog bestik af, hvad der var det muliges kunst. I Tyskland gik det EU-skeptiske nationalistparti AfD frem, mens det protesterede højlydt mod en socialisering af gælden i EU. Folke-stemningen blev pisket op i medierne over, at tyske skatteborgere og pensions-havere risikerede at betale for andres synder. Merkel var som kansler pisket til at finde et kompromis, som hun kunne bære igennem. I første række i Tyskland, hvor hun var på genvalg. I anden række i EU. Tager man demokratiet alvorligt, skal der også findes et flertal i den tyske forbunds-dag.

Det græske eller italienske demokrati har ikke forrang for det tyske eller det danske. Alle stats- regeringschefer måtte forholde sig til den realitet, at de ikke var på genvalg i Europa, men i deres hjemland. Merkel havde under gældskrisen magt-en til at ændre dette nulsumsspil, hvor ingen tør vise generøsitet, fordi de tror, at man taber ved at give indrømmelser. Sådan behøver det ikke at være. Havde An-

gela Merkel som kansler i EU's største og rigeste lande, sat fællesskabets interesser over det tyske Europa, havde spillet ændret sig. Så kunne hun have flyttet fællesmængden. Men hun holdt fast i den hårde linje. Man kan kalde det tysk politisk realisme overfor ideale forestillinger om større europæisk solidaritet. Det er et reelt dilemma. Uden solidaritet, en vis fælles politisk referenceramme og en fælles fiskal politik kan ØMU'en aldrig nærme sig noget, der ligner en optimal møntunion. Også selvom man har fri bevægelighed for arbejdskraft, kapital og varer.

Man må i dag dog spørge, hvad et europæisk unionsborgerskab egentlig betyder, hvis ikke det også tages alvorligt i den økonomiske politik, når store kriser rammer fællesskabet? Er borgerskab andet end en juridisk konstruktion og sorte lovebøger, hvis ikke man kan lade solidaritetsfølelsen trænge gennem sprækkerne i muren? Solidaritet - eller kristen næstekærlighed om man vil - forudsætter, at man formår at sætte sig i den andens sted. Er man borger i et fællesskab, bør man som borger forvente, at fællesskabet garanterer ens rettigheder og træder til, når ens fundamentale politiske og sociale rettigheder er truet? Det er forståeligt, at italienerne bliver vrede, gør oprør mod EU og til sidst forvandles fra EU-tilhængere til EU-skeptikere, når en teknokratisk trojka af eksterne administratorer sætter landets demokratisk valgte regering fra magten og pr. diktat indsætter en teknokrateregering. Den slags overgreb kalder på protest. Om ikke andet for demokratiets skyld.

Den tyske filosof, Jürgen Habermas, er en af dem, der mener, at Tysklands nej til at vise solidaritet med sydeuropæerne og blokere for euroobligationerne i virkeligheden var til skade også for de tyske egeninteresser. Det er i den langsigtede tysk interesse at skabe et stærkt og forenet EU, men med Merkels strammerlinje under statsgældskrisen skabtes mere strid, splittelse og konflikter i fællesskabet, og det har svækket EU mere end nødvendigt. "Hvis man ønsker at bevare den monetære union, er det ikke længere nok (..) at give lån til overforgældede lande, så hvert land skal forbedre deres konkurrenceevne ved egen indsats," fastslog Habermas. "Det, der er påkrævet, er solidaritet og en indsats for at samarbejde ud fra et fælles politisk perspektiv om at styrke væksten og konkurrenceevnen for eurozonen som helhed. Det vil kræve, at Tyskland og flere andre lande accepterer en negativ omfordeling på kort og mellemlang sigt, fordi det er i deres langsigtede interesse - et klassisk eksempel på solidaritet."⁸²⁹

ØMU'ENS SYSTEMFEJL

Under statsgældskrisen fik Europa-Kommissionen ikke lov til at udstede euroobligationer, selvom det økonomisk set havde været et bedre og mere effektivt svar end de store kludetæpper af redningspakker og nødplaner. Med euroobligationer kunne EU have givet kriselandene lån til renter, der var meget mere fordelagtige,

end hvad finansmarkedets långivere tilbød til de enkelte lande. Det kunne EU ikke, fordi en sådan beslutning krævede enstemmighed, så man endte i stedet med en række halvdårlige og ufuldstændige løsninger. Uden euroobligationer måtte sydeuropæerne betale langt mere i rente for deres egne lån, og det forværrede krisen i stedet for at lindre den.

EU's manglende handlekraft blev udstillet. Og det forstærkede mistilliden til EU og skadede fællesskabet. Den folkelige vrede i Sydeuropa blev ikke mindre af, at de havde set, hvordan de store banker og finansinstitutioner - som havde hovedansvaret for finanskrisen få år inden - ovenikøbet fik kæmpe milliardpakker fra staterne. Mens millioner af borgere led, kom bankerne hurtigt ud af krisen og begyndte at udbetale lukrative bonuspakker til bankdirektørerne og udlodde udbytte til aktionærerne. Kontrasten mellem de rige finansfolks privilegier og den sydeuropæiske underklasse var enorm.

Det var på en måde et moralsk og politisk sammenbrud for EU. Eller som politologen, Ulrike Guérot, har formuleret det: "EU besluttede at redde valutaen, men derved tabte de al troværdighed blandt dem, der måtte bære byrden - de lønmodtagere, der ikke kunne undslippe de finansielle belastninger, fordi de ikke er så mobile som bankerne. Det var præcist dette brud med den republikanske ideal om det fælles gode, som i hele Europa giver brændstof til de radikale partier og populismen på højrefløjen såvel som på venstrefløjen. Det er ganske enkelt chokerende, at politikere, af alle folk, vover at klage over det generelle tab af tillid i kølvandet på denne krise."⁸³⁰

Den Økonomiske Monetære Union lider af en systemfejl: EU har ikke instrumenter til at føre kontracyklisk og ekspansiv finanspolitik, når vi som fællesskab rammes af ydre chok og store økonomiske kriser. Det blev tydeligt under finanskrisen, at ØMU'en er ufuldstændig og halter. EU kalder sig en union, og vi har fået opbygget et stærkt retsfællesskab, men rent økonomisk humper EU stadig afsted på et pengepolitisk ben. Der mangler redskaber og autoritet til at bruge det vigtige finanspolitiske ben. På det punkt er unionen stadig et mellemstatsligt samarbejde, hvor kollektive handlinger konstant begrænses af medlemslandene.

Ideelt set kunne et demokratisk styret EU mod garantier i egne skatteindtægter og et udvidet EU-budget få større råderum ved at udstede euro-obligationer indenfor aftalte fælles grænser. Så behøvede man heller ikke at frygte, at den tyske forfatningsdomstol - som den gjorde i foråret 2020 - bagefter kræver, at Den Europæiske Centralbank giver en tydelig begrundelse for sine store støtteopkøb af stats- og virksomhedsobligationer for at hjælpe EU-lande ud af krisen. Den tyske dom ramte midt i den alvorlige coronavirus-pandemi og udløste en institutionel krise, der i sin kerne handler om, hvor grænsen skal gå mellem de overnationale og de nationale kompetencer i pengepolitikken.

EU-domstolen skyndte sig efter den tyske dom at udsende en udtalelse om, at det er den, ”der alene er kompetent til at fastslå, at en retsakt, udstedt af en EU-institution, er i strid med EU-retten”. Den advarede også om, at den tyske forfatningsdomstol anfægter ”selve enheden af Unionens retsorden”. Man kan dog være forvisset om, at de tyske forfatningsdommere også fremover vil udfordre ECB’s beslutninger og afprøve grænserne for den suverænitetsoverdragelse, der de facto sker i pengepolitikken til ECB.

Den magtkamp vil fortsætte i fremtiden, da der stadig er et fundamentalt demokratisk legitimitetsspørgsmål, der ikke er ordentligt afklaret. I en vis udstrækning kan man arbejde sig rundt om det, men alt har en grænse, for ånden i forfatningen skal respekteres og løbende fortolkes i de konkrete dilemmaer, der opstår mellem EU og det nationale niveau. I den tyske forfatning er der formelt set ikke noget til hinder for, at den tyske forbundsdag delegerer en afgrænset opgave til EU - f.eks. at opkræve selskabsskatter eller europæiske CO2-afgifter - og at EU derefter på demokratisk vis beslutter sig at udstede euroobligationer med dækning i sine egne budgetindtægter. Så falder risikoen ikke tilbage på Tyskland, men afgrænses til EU’s egne indtægter.

DET HAMILTONSKE ØJEBLIK

Europa står på en måde i et eksistentielt dilemma, der i nogle henseender minder om den konflikt, som det unge amerikanske demokrati kæmpede med, da det i slutningen af det 18. århundrede søgte at frigøre sig fra afhængigheden af Europas store finanshuse. Tilbage i 1790 overvandt den amerikanske finansminister, Alexander Hamilton, modstanden fra Thomas Jefferson, James Madison og andre fra Sydstaterne. Han fik vedtaget en lov, der gav den amerikanske forbundsregering lov til at overtage gæld fra delstaterne og lave gældssanering. Jefferson var arg modstander af offentlig gæld, som han fandt moralsk forkastelig, og han var dybt forankret i landbrugssamfundets økonomiske tænkning, så han brød sig ikke om den nye ekspansive tænkning, der udgik fra de store bysamfund ved Atlanterhavets kyst.

Hamilton forstod, at offentlig låntagning, fælles skatter, en føderal finanspolitik og en stærk centralbank kunne bane vej for en modernisering og ”styrke respekten for det amerikanske navn.” Han var et oplysningsmenneske forankret i nordstaterne, og han drømte om at se USA vokse og investere i sin fremtid, gældstagnung og fælles skatter skulle knytte unionen bedre sammen, så USA på sigt kunne få større frihed fra sine europæiske kreditorer. Uden Hamiltons manøvre havde USA aldrig så hurtigt hævdet sin nationaløkonomiske suverænitet. Det lagde reelt grunden til, at USA kunne blive en global supermagt i det 20. århundrede, der under dollarens overherredømme har ekspanderet økonomisk og haft styrke til at påvirke den

politiske og økonomiske udvikling i Europa og på andre kontinenter.

Mangler Europa et svar på Hamilton? Måske. Vi har i alt fald brug for en generation af visionære stats- og regeringsledere, der tør tænke og handle strategisk for at styrke Europas økonomiske autonomi i løbet af 2020'erne, så EU kan blive en global magt, der kan udfylde tomrummet ud efter det USA, der i det sidste årti er begyndt at vige tilbage, tænker mere på sine nationale interesser og ikke længere tager ansvar for at udbygge den internationale retsorden. ØMU'en trænger til gennemgribende reformer, og det er samtidig en afgørende forudsætning for, at vi kan frigøre os fra det amerikanske dollarherredømme og de lange fangarme fra Wall Streets finanskapitalisme.

EU har allerede en uafhængig centralbank, der som led i sit store pengeudpumpningsprogram køber obligationer op fra medlemslande, men EU mangler flere værktøjer i værktøjskassen. Hvis EU med udgangspunkt i egne indtægter - evt. indenfor et maksimalt skatteloft som kan berolige tyskerne og hollænderne - kunne optage lån og føre selvstændig finanspolitik, ville fællesskabet stå meget stærkere i krisetider. Så kunne EU investere sig ud af kriserne i stedet for, at hvert land må spare sig ud af dem. Det kan i værste fald tage mange år, før der kommer et gennembrud for denne ide, men Hamilton og Jefferson overvandt deres uenigheder og fik smedet et kompromis sammen over en god middag i Jeffersons private hjem.

Under coronakrisen lykkedes det EU-landene at enes om at optage et tidsbegrænset EU-lån på 750 mia. euro, som skal betales tilbage over 30 år. Det var som tidligere nævnt et vigtigt historisk skridt, der åbner døren på klem for, at EU over tid kan få et mere permanent instrument til at håndtere fælles økonomiske kriser på. Det er endnu for tidligt at sige, om der kan gennemføres systemiske ændringer i den måde, som EU finansierer sig på og håndterer økonomiske finansielle kriser. Det er der brug for. Hvornår mødes Merkel, Macron og nogle få andre nøglebeslutningstagere over en rigtig god middag og finder et historisk kompromis, der for alvor skaber et kvalitativt spring frem for EU, som ikke bare handler om at løse den næste forestående krise? De bør enes om mere strukturelt at gøre noget ved det forhold, at ØMU'en næppe kan overleve i længden, hvis ikke det også bliver til en politisk union, som *indenfor afgrænsede rammer* får egne ressourcer og kan føre selvstændig finanspolitik til gavn for hele fællesskabet.

Hvis den middag en dag kommer i stand, er det også nødvendigt at tale om det demokratiske legitimitetsproblem. Kritiske spørgsmål som skatteopkrævning, offentlig gæld og fælles finanspolitik i EU kan ikke afgøres af en lille teknokratisk elite ved lukkede møder. Rammerne og de afgørende beslutninger må træffes i en åben demokratisk proces, hvor Europa-Parlamentet har fuld medbestemmelse. Kommissionen og Parlamentet har begge presset på for at styrke ØMU'en på den måde, men modstand fra medlemslandene og de nationale par-

lamentar har indtil nu blokeret.⁸³¹ Sådanne visioner bliver aldrig til noget, hvis ikke der også kommer et pres og folkeligt engagement nedefra, så de politiske ledere ikke længere kan undslå sig for at gøre noget ved sagen.

BANKUNIONEN SOM EKSTRA FORSVARSSKANSE

Noget godt er der foreløbig kommet ud af finanskrisen. Noget af det vigtigste er, at eurolandene i 2014 etablerede et udvidet banksamarbejde, der er med til at skabe øget finansiel stabilitet og styrker fundamentet under ØMU'en. Den er et forsøg på at håndtere et dobbelt dilemma: De systemiske banker opererer på tværs af grænserne, de er transnationale, men de falder og dør nationalt. Og så alligevel ikke. For hvis en bank som Danske Bank går ned, river den ikke bare Danmarks økonomi ned. Dens fald kan også forplante sig til et negativt feedback loop, der trækker irske og andre landes banker med i faldet.

Enhver systemisk bank har et nationalt hovedkvarter, men deres risici og eksistens er transnational og vedrører hele EU. Dette dilemma kan kun løses med stærke fælleseuropæiske reguleringer og opbygning af stærke EU-myndigheder, der får bemyndigelse til at kontrollere bankernes til tider alt for vilde spekulationer og risikable operationer. EU's udvidede banksamarbejde - der også kaldes for bankunionen - er et svar på udfordringen. Og det bygger ovenikøbet på det gode danske bail-in princip. Danmark har mulighed for at komme med i bankunionen, og det vil klart være i dansk interesse, da landets økonomiske skæbne er bundet op på det indre marked, og kronen er bundet til euroen.

Endnu har den danske regering ikke taget sig sammen til at sige ja på trods af, at beslutningen ikke involverer suverænitetsoverdragelse. At stå udenfor svarer til at tage en ekstra risiko, der også kan koste en ekstra rentepremie. Man taler om at beskytte den nationale suverænitet, men vi har ingen medindflydelse på de beslutninger, der træffes i bankunionen, som har direkte konsekvenser for stabiliteten ikke kun i eurolandene, men også i Danmark. Poul Skytte Christoffersen har sagt det på den måde, at ”selvom Danmark ikke er med i euroen, er vi nok det land, der har størst interesse i et stabilt valuta- og kapitalmarked i Europa.”⁸³²

Heldigvis har eurolandene givet Den Europæiske Centralbank ekstra myndighed til at føre tilsyn med de store systemiske banker, og man har oprettet en fælles europæisk ESM-fond 410 mia. euro (fra 2024), som alle lande skyder penge ind. Det giver en muskuløs bagstopper til den fælles SRF-afviklingsfond, som bankerne har betalt ind til som en slags sikringsordning. Det er vigtige fremskridt, som man efter mange og lange svære forhandlinger i EU er nået til enighed om. EU har også fået skærpet kravene til bankernes kapital, likviditet og gearing.

Det er tankevækkende, at de nye EU-krav stort set er en afskrift af den aftale om de nye Basel III-regler, der allerede var lavet af centralbankchefernes internationale Basel-komite. Disse regler trådte i stedet for de gamle Basel-II regler, hvor bankerne havde gearet sig alt hårdt. De nye regler var skrappe, og også meget mere komplekse end de gamle regler.⁸³³ EU kunne ikke følge helt med. I 2014 kritiserede Basel-komiteen EU for at ikke at leve op til de nye Basel-regler, og derfor har EU efterfølgende justeret og strammet dem op.

Basel-reglerne er i princippet frivillige, men EU og medlemslandene retter sig oftest efter dem. Det siger noget om det magtpolitiske hierarki. Behøver det at være sådan? Den europæiske finanslobby arbejder hårdt for at udvande EU's regler, så de ikke er så skrappe som Basel-reglerne, men det er ikke i borgernes og medlemslandenes økonomiske interesse. Tværtimod taler en del for, at det vil være bedre, hvis man går endnu hårdere til værks.

Den store systemiske risiko i investeringsbankerne, i hedgefondene og i skyggebankerne må også begrænses. En high-level ekspertgruppe under ledelse af den finske centralbankchef, Erkki Liikanen, kom i 2012 med den anbefaling, at de europæiske banker skulle lægge de allermest risikable investeringsaktiviteter over i separate afdelinger med ekstra høje kapitalkrav. Man lagde op til en de facto opsplitning af de store too big to fail banker. Europa-Parlamentet ønskede en opsplitning af bankerne, og Kommissionen foreslog, at man forbyder, at banker bruger egne midler til at spekulere i højrisikable papirer. Men hvad skete der? Forslagene blev udvandet i Rådet, der lagde vurderingen over til medlemslandene at lave påbud ift. bankerne.

Tyskland, Frankrig og Belgien har som Storbritannien indført regler, der tvinger de finansielle supermarkeder til at lave vandtætte skodder mellem almindelig låneaktivitet i forretningsbanken og så de mere risikable aktiviteter i investeringsbankerne. Det er en start. Hvorfor ikke gøre det i hele EU som et fælles regelsæt? I et indre marked, hvor bankerne og kapitalstrømmene er flettet sammen på tværs af grænserne, kan man kun begrænse den systemiske risiko, hvis reglerne gælder for alle medlemslande.

FINANSSKAT IMOD SPEKULATION

EU mangler at gøre noget effektivt ved de strukturelle og systemiske risici. Derivathandelen og de kortsigtede spekulationsbølger må begrænses og lægges i skrappe tøjler. Man kunne f.eks. lave en fælles europæisk derivatbørs med fuld transparens og fælles regelsæt, så bankerne har tilstrækkelig egenkapital deponeret bag derivaterne. Man burde også indføre en europæisk Tobin-afgift på de finansielle transaktioner. Den har vi længe haft brug for. I 2011 kom Kommis-

sionen med et konstruktivt forslag om en 0,1 pct. afgift på handel med aktier og obligationer og 0,01 pct. på alle derivater. Også Europa-Parlamentet støttede ideen, men en række medlemslande, herunder Danmark, modsatte sig forslaget, og det blev ikke til noget. Ti EU-lande, herunder Tyskland, Frankrig, Italien og Spanien ønsker en fælles EU-afgift på finansielle transaktioner, men da der kræves enstemmighed i skattepolitikken, er det ikke blevet til noget.

Kommissionen kom i 2013 med det forslag, at man laver det som et udvidet samarbejde, hvor de villige lande får lov til at rykke foran. De ti lande, der ønsker et udvidet samarbejde om Tobin-afgiften, er klar til at hæve afgiften til 0,2 pct. på aktiehandel og lade pengene gå ind på et nyt eurozone-budget. Afgiften kan også blive et ekstra bidrag til at skabe en stærkere økonomisk monetær union, hvor eurogruppen får et fælles budget og en fælles finansminister. Det er den gode nyhed. Den dårlige er, at Tysklands socialdemokratiske finansminister Olaf Scholz vil undtage både obligations- og derivathandel fra den nye afgift, og den vil reelt kun omfatte Europas 500 største selskaber. Det kan forvride markedet og gør slet ikke noget ved den risikobetonede derivathandel, og man favoriserer reelt obligationer på bekostning af aktier. Det er i realiteten et stærkt udvandet forslag, der er langt fra nobelprisøkonomen James Tobins oprindelige ide.

Hvis ikke man kan blive enige om en effektiv Tobin-afgift, der smider grus i kasinokapitalismens maskineri, vil medlemslande stadig være udsatte overfor spekulationsbølger. Og det går ud over suveræniteten. Det er ærgerligt, at Danmark ikke for længst har engageret sig og koblet sig på den reform for at trække den i en mere progressiv retning. De danske socialdemokrater har sammen med venstrefløjens været varme fortalere for en finansiell transaktionsskat i EU, mens de radikale i 2017 stemte sammen med Dansk Folkeparti og de borgerlige partier for at blokere dansk deltagelse i et forstærket europæisk samarbejde. Socialdemokratiets EU-ordfører, Peter Hummelgaard, var klar i mødet, da han argumenterede for, at det var i dansk interesse at samarbejde med andre EU-lande om at indføre denne skat. ”Det skal ikke være attraktivt at spekulere på højfrekvente handler, som absolut ingen værdi skaber i realøkonomien. Og det skal ikke være attraktivt at handle med skadelige finansielle produkter,” sagde han.⁸³⁴

Især små åbne økonomier som den danske har brug for mere beskyttelse mod spekulanterne, og i 2019 blødte de radikale lidt op på deres politik og sagde ja til at være med i en finansiell transaktionsskat, hvis hele EU enes om det. Nogle påstår dog stadig, at det er umuligt at lave en Tobin-skat i Europa, og at det kun kan laves globalt, men det er noget sludder. Selvfølgelig kan vi gøre det, hvis vi ønsker at forsvare den finansielle stabilitet og flytte mere kapital ind i realøkonomien. Faktisk vil det være en rigtig god ide. Men den kan få en pris. Det kan måske blive nødvendigt at indføre kapitalkontrol for at hindre kapitalflugt fra Europa.

Tidsånden er her under forandring. Den internationale valutafond, IMF, har efter finanskrisen ændret kurs.⁸³⁵ Under 1990'ernes hyperliberalisme og markedsfundamentalisme var IMF konsekvent imod kapitalkontrol, men efter finanskrisen er valutafonden blevet mere positiv overfor kapitalkontrol og har støttet flere lande i at genindføre den i kriseperioder. Dermed nærmer man sig igen den mere afbalancerede tradition fra John Maynard Keynes til Hyman Minsky, der ser kapitalkontrol som et redskab til at bevare ens pengepolitiske suverænitet og noget, der kan fremme finansiell stabilitet.

Teoretisk set er det bedst med frie kapitalbevægelser. Ideelt set giver det bedre adgang til kapital, mere likviditet i markedet og den øgede konkurrence om kapital sætter europæiske virksomheder og lande under pres, så de ikke falder i søvn eller bliver for selvbehagelige. Men markedsliberalisering uden stram regulering af kapitalen og stærk institutionel modvægt fører for mange onder med sig: Flere bankkriser og større ustabilitet. Det står i dag klart, at liberaliseringen af de globale kapitalbevægelser har undermineret den finansielle og økonomiske stabilitet i Europa. Derfor må vi i EU pragmatisk overveje, hvordan vi løser dilemmaet.

Skal der være frie kapitalbevægelserne over EU's ydre grænser, må de spekulative og kortsigtede kapitalbevægelser først tøjles i en global aftale. Kan man ikke få overtalt USA, Kina og andre til det, bør der indføres en Tobin-skat i EU's finansielle marked. Bliver det nødvendigt i en periode at indføre kapitalkontrol for at dæmme op for eksterne spekulationsbølger, må man gå planken ud. Ifølge unionstraktatens artikel 66 kan EU godt i en seks måneders periode indføre kontrol med kapitalbevægelser fra tredje lande, hvis det er nødvendigt for at beskytte ØMU'en. Bliver det nødvendigt at forlænge kontrollen ud over det - for at få markedet til at respektere de fælles regler - bør lovgivningen ændres. Det er altafgørende, at vi får skabt et langt mere stabilt finanssystem i Europa, hvor kapitalen flyttes fra kortsigtet spekulation, og vi i højere grad går til produktive erhverv og præmierer langsigtede investeringer i det, vi skal leve af i fremtiden.

TEKNOKRATIETS OLYMPISKE GUDER

En af udfordringerne i forhold til finanssektoren er, at reglerne ofte aftales i ekstremt komplekse forhandlingsspil, hvor overlappende myndigheder - fra det nationale til EU og videre til Basel-komiteen og G20 - søger at nå til enighed om fælles regelsæt. I alle led er finanssektorens lobbyister meget dygtige til at overbevise, presse og true de politiske beslutningstagere til at bøje af, før de lægger sektoren i stramme tøjler. Mange af EU's reguleringer af banksektoren kommer efter input fra den internationale Basel komite, der består af centralbankchefer. De optræder nærmest som en slags olympiske guder, der afsondret fra den demo-

kratiske politik definerer standarderne for bankerne og tilsynet med dem.

Den ”olympiske løsrivelse”, hvor Basel-komiteen for banktilsyn opererer adskilt fra medlemsstaternes regeringer, skulle sikre, at ”komiteen handler som beskytter af den offentlige interesse, men beslutningstagningen i komiteen er forvandlet til en slags business korporatisme.”⁸³⁶ Det er ikke i samfundets interesse. Den Europæiske Centralbank sidder med i Basel-komiteen, men det er ikke altid, at de holder sig til deres pengepolitiske opgave. F.eks. som når de går med til at fremme en markedsliberalistisk ideologi, der lægger vægt på dereguleringer. Helt frem til november 2007 sad den daværende ECB-chef, Jean-Claude Trichet, i komiteen og argumenterede for betydelig grad af selvregulering i finansmarkedet.⁸³⁷ Det viste sig senere at være alt for naivt. Efter finanskrisen begyndte centralbankerne at ændre retorik og slog til lyd for flere reguleringer, men de var stadig mest optaget af at lytte til finanssektoren.

Det var ikke regeringerne, fagforeninger, forbrugerorganisationer, NGO’ere eller tænketanke, som Baselkomiteen fik input fra, da man fra 2010 til 2014 mødtes for at fastlægge de nye Basel-III regler. Det var finanssektoren. Over 85 pct. af de mere end fjorten hundrede bidrag kom fra finanssektoren, de store banker og deres brancheorganisationer. Det er dem, der har ressourcerne og kan hyre dyre eksperter og konsulenter til at varetage deres interesser. Der sker en farlig skævridding. Selvfølgelig er der tale om tekniske og stadig mere komplicerede regler, hvor man bør lytte til parterne, men borgerne, forbrugerne, fagforeningerne og politikerne er også vigtige interessenter. Det er ofte dem, der i sidste instans har betalt regningen, når store systemiske finanskriser truer økonomien.

Et mere principielt spørgsmål er, om centralbankerne er i stand til at følge med det frigjorte og stadig mere magtfulde finansmarked? I teorien sidder centralbankerne i toppen af det finansielle systems hierarki, fordi de er de første, der sikrer likviditet, de trykker penge og deres finansielle ressourcer er om ikke ubegrænsede, så dog meget større end alle andre aktører. Men nogle kritikere mener, at finanskrisen afslørede, at centralbankernes tro på stramme og videnskabelige modeller, som blev ledsaget af kommunikation, brød sammen. De blev næsten kørt over af finanssektorens innovation og de stadig mere spekulative instrumenter, der er med til at pumpe ekstra likviditet og luft ind i økonomien.⁸³⁸ Det er også et problem for demokratiet, hvis løssluppen spekulation eksploderer i systemiske kriser, der bagefter får enorme sociale og økonomiske konsekvenser for det store flertal af befolkningen. Hvem skal løse den udfordring, hvis centralbankerne og tilsynsmyndighederne ikke klare det alene? Det bør politikerne.

Internt i EU træffes alle væsentlige økonomiske og finansielle beslutninger reelt i eurogruppen, under ledelse af den tysk-franske akse. Det er kerne-Europa. Lande som Danmark, der har valgt at stå uden for ØMU’en, er endt som B-med-

lemmer, som først efterfølgende tilpasser sig de beslutninger, som eurogruppen allerede har truffet. Det er et alvorligt demokratisk problem for Danmark, men det er en selvskade, som vi har påført os med åbne øjne ved at stemme nej til euroen ved folkeafstemningen i 2000. Det vil kræve en ny folkeafstemning at ændre det, men det har nok foreløbig lange udsigter.

I eurogruppen er der samlet meget stor magt, der sætter dybe spor på hele EU. Eurogruppen er knyttet sammen af et stærkt netværk af finansielle bureaukrater, centralbankfolk og teknokratiske eliter, som i kernen af EU har opbygget et magtfuldt system for disciplinering af medlemslandene - i euroens navn. I kølvandet på finanskrisen fik gruppen i 2011 lagt en ekstra six-pack på euro-bygningen, hvor man indførte et fast europæisk semester, der skulle sikre tæt koordinering og overvågning af, at medlemslandene holdt den budgetmæssige og økonomiske disciplin og lavede fornuftige beskæftigelsesmæssige reformer. Et par år senere indgik man en two-pack aftale, så Kommissionen kan overvåge, at medlemslandene ikke kører med for store budgetunderskud eller sløser med den finansielle stabilitet, for så vil de få tæsk med stramme top-down anbefalinger til det nationale budget.

Det fungerer på en måde som et fælles fitness-center, hvor de nationale eliter, der er tilhængere af velfærdsstaten og sociale sikringsordninger, bliver udsat for et historisk hårdt reformpres og tvinges til at løfte jern. I eurogruppens inderkerne fokuserer man på budgetdisciplin og markedsstabilitet frem for det, som det store flertal af befolkningen lægger vægt på i den økonomiske politik, nemlig beskæftigelse, vækst, social sammenhængskraft, solidaritet og klimaet.

Det sker i sidste instans for at disciplinere alle lande til ikke at træffe beslutninger, der formodes at opildne til nye spekulationsbølger på finansmarkedet. Finansmagten er dermed ophøjet til en slags politisk overdommer. Det behøvede man ikke at gøre, for finanskrisen afslørede, at selv de mægtigste finansinstitutioner i sidste instans er afhængige af statsmagtens beskyttende hjælp i nødens stund. Men i eurogruppen fandt man det bekvemt at gennemtvinge strukturreformer i medlemslandene med henvisninger til den ydre trussel fra finansmarkedet. Det var en måde at disciplinere borgerne og politikerne på ude i provinserne. Det er blot et alvorligt demokratisk problem.

Der mangler åbenhed om forhandlingerne mellem eurolandenes finansministre og mellem stats- og regeringschefer på euro-topmøderne. Og det gør der også i den magtfulde euro-arbejdsgruppe og i de to kernekomiteer - den økonomisk politiske komite og den økonomisk finansielle komite - som er eurogruppens stærke maskinrum. Den europæiske ombudsmand, Emily O'Reilly, har efterlyst større åbenhed, men eurogruppen træffer sine beslutninger i fortrolighed. Den forhenværende tyske Bundesbank chef, Karl Otto Pöhl, talte i sin tid om et "edsvorent broderskab". Det er det stadig.

I broderskaber er fortrolighed en dyd, og den praktiseres i eurogruppen. De regerer på bekvem afstand af de nationale parlamenter og Europa-Parlamentet, og da ingen ved, hvem der hen over natten har tvunget eurolande til at reformere hele deres pensionssystem eller lave sociale nedskæringer, er der heller ingen der rigtig bliver stillet til regnskab for disse handlinger. Fra 2010 til udgangen af 2020 har eurogruppens finansministre mødtes ikke mindre end 245 gange - næsten hver anden uge - hvor de har koordineret de politiske svar på de kriser, som eurolandene er blevet ramt af, og hvor de har dikteret vidtgående sociale og økonomiske reformer.

De råder og regerer over spørgsmål, der ikke bare handler om konvergens mellem eurolandenes budgetpolitik, men de griber også dybt ind i de nationale staters sociale kontrakter. Uden at der er en ordentlig demokratisk kontrol og ordentlige *checks and balances* fra andre myndigheder. ”Den europæiske politik har pludselig spredt sig til hjertet af statens suverænitet. Den intervenserer ikke længere bare i, hvad der er defineret af traktaterne som fællesskabets domæne (økonomien, markedet, valutaen, konkurrence), men også langt hinsides hvad der udgør hjertet af staternes politiske og sociale pagter (social politik, love for arbejdsmarkedet, afgørelser om budgetterne og af samme grund også i skattebeslutninger). Med andre ord rører den ved de nationale parlamenters *raison d’être*”, mener Thomas Piketty og tre andre franske professorer, der har rejst en sønderlemmende kritik af manglen på demokrati.⁸³⁹

Eurogruppen er en alvorlig udfordring til demokratiet i Europa, og dens lukkede beslutningsformer er ikke i overensstemmelse med sunde demokratiske principper, hvor åbenhed er en dyd, fordi det er vigtigt at kunne placere ansvaret hos dem, der træffer beslutningerne. Ledelsen af ”euroområdet har forandret sig til en blind vinkel for politisk kontrol, en slags demokratisk sort hul.”⁸⁴⁰ Det er vigtigt at få demokratiseret styringen med den økonomiske politik i Europa. Hvordan det kan gøres, vender vi tilbage til kapitel 20, for det er ikke kun eurogruppen, men hele EU, som trænger til en ny bølge af demokratireformer.

MARIOS STORE BAZOOKA

I stedet for at reformere ØMU'en og give EU egne indtægter med mulighed for at udstede euroobligationer, er fællesskabet endt i et kludetæppe af nødløsninger, kollektiv magtesløshed og afmægtighed. Dermed har politikerne efterladt et stort tomrum, som kan gøre alle medlemslande til fanger i et større spil dikteret af de globale finansmarkeder, internationale kreditorer og spekulation.

Selv efter vedtagelsen af flere redningspakker til Grækenland, Irland, Portugal og flere måneder efter indgåelsen af finanspagten i 2012, var de globale finansmarkeder stadig ikke beroliget. Deres puls faldt heller ikke til ro, da Den

Europæiske Centralbank fra november 2011 til februar 2012 gav de europæiske banker ikke mindre end 1000 mia. euro i billige lån til kunstigt lave renter.

Det var i sig selv en vild handling, for det svarede på det tidspunkt til cirka ti procent af eurolandenes bruttonationalprodukt. Tallet siger noget om, hvor meget man var parat til at gøre for at redde de systemiske banker ud af sumpen. For offentlige penge fik de private banker en livline, hvor de kunne tjene flere penge, styrke egenkapitalen og løfte dårlige lån af regnskaberne. Sammen med IMF gav EU en *bailout* til en række spanske banker, men den store trussel var den statsgældskrise, der væltede dominobrikkerne fra land til land. På det tidspunkt cirkulerede aggressive hedgefonde som sultne hajer rundt om de nødstedte på den italienske tømmerflåde, der tog vand ind. Med over 2000 mia. euro i statsgæld var der risiko for, at Italien ville bryde sammen under markedspresset og rive euroen med ned. Noget måtte gøres. Men stats- og regeringscheferne kunne ikke enes. Italien var på en måde for stort et land til at give en bailout. Hvem skulle betale?

Det politiske tomrum og de konstante konflikter mellem nord og syd i EU skabte stigende mistillid på finansmarkedet. Vendepunktet kom først, da chefen for Den Europæiske Centralbank, Mario Draghi den 26. juli 2012 holdt en tale i London på Global Investment Conference. Her sagde han de berømte ord om, at han ville gøre "whatever it takes" for at redde euroen. Først da stoppede den onde nedadgående spiral i markedet. Draghi tog sin store bazooka frem, og så vendte stemningen. Det gjorde indtryk på markedsdeltagerne, at ECB ville foretage ubegrænsede opkøb af kortfristede statsobligationer, hvis eurolande kom ud i så farlige situationer, at hele eurozonen og euroen var truet.

I lang tid var alene truslen om, at ECB ville bruge det store antitankvåben, nok til at slå spekulanterne ned, så rentespændet mellem eurolandenes obligationer blev mindre. De magiske ord virkede, og renten faldt for sydeuropæerne. Ingen af landene ansøgte om ECB's hjælp i det nye opkøbsprogram, da det havde betingelser om, at de først måtte love at lave strukturreformer og besparelser. Men det var lige meget, for bazooka-truslen var med til at presse rentespændet i de skrøbelige gældsnationer ned med hele 4 procentpoint på bare to år. Det var med andre ord en af de mest effektfulde taler af en centralbankchef nogensinde. Det hjalp dog også meget, at banken i de to år lavede en række rentesænkninger, der førte renten ned i det negative territorium under nul. Det var begyndelsen til en kæmpe pengepolitisk ekspansion.

Den 22. januar 2015 lancerede Mario Draghi et kæmpe QE-program, der for alvor satte gang i seddelpressen. QE står for kvantitativ lettelse, som groft sagt betyder, at centralbanken trykker flere penge til at købe obligationer og andre værdipapirer op fra virksomheder og stater. Her fulgte han i fodsporet på

både den amerikanske forbundsbank og Bank of England, der også havde brugt milliarder på at købte værdipapirer op i markedet. Den tyske Bundesbank stemte imod Draghis program i styrelsesrådet, og der blev rejst en sag ved den tyske forfatningsdomstol for at få programmet stoppet. Det førte ikke noget med sig, og sagen faldt, da EU-domstolen siden afgjorde, at det var indenfor ECB's mandat. Fra 2015 til 2018 pumpede ECB ikke mindre end 2600 mia. euro ekstra likviditet ud i den europæiske økonomi.⁸⁴¹

Det var det vildeste pengepolitiske eksperiment, og der blev trykt penge som aldrig før. Det var nok til at holde deflationen fra døren, og det pustede ekstra luft i finansmarkedets optimisme. Den amerikanske centralbank havde gjort det samme i de første syv år efter finanskrisen med over 3700 mia. dollars til sit QE-program, men da europæerne hoppede på vognen i 2015, var amerikanerne klar til at hoppe af. For Europa var det som at give hele økonomien ekstra doping på et tidspunkt, hvor mange eurolande haltede. Målet var at sparke gang i væksten, få private til at investere mere og at presse valutakursen for euroen ned.

Euroen faldt overfor dollaren, men væksten var stadig sløv og vigende. I september 2019 overraskede Draghi alle ved at søsætte en ny runde af QE-programmet, hvor ECB lovede at købe værdipapirer for 20 mia. euro hver eneste måned, indtil inflationen igen nærmede sig målet om 2 pct. pr. år. Samtidig blev en af de ledende rentesatser sat helt ned til minus 0,5 pct.⁸⁴² Aldrig før havde det været så attraktivt at låne penge og det satte ekstra gang i gældsspiralen. De europæiske virksomheder og husholdninger kastede sig ud i en ny omgang lånefinansieret forbrug. Boligejere kunne konvertere gamle boliglån til de billigste boliglån i historien. Det var en kæmpe fest. Men investeringerne i realøkonomien fulgte slet ikke med, og markedsmekanismerne blev forvredet på kryds og tværs.

Det er efterhånden endt i den absurde situation, at centralbanken næsten ikke tør stoppe med pengeudpumpning og skrue renterne i vejret, fordi man så frygter finansmarkedets straf. Under coronakrisen satte ECB ekstra tryk på en ny runde af QE og i løbet af 2020 købte centralbanken offentlige og private værdipapirer op for 1850 mia. euro.⁸⁴³ Alle er blevet afhængige af QE-doping. Som om vi er forvandlet til en flok gælds-narkomaner. Renten er sendt længere og længere ned, så almindelige småsparere kan komme til at betale penge - negative renter - for at have penge stående i banken, hvor man tidligere fik noget for det. Det er den omvendte verden, at det nu nærmest betragtes som en synd at spare op, mens det gøres til samfundssind at spendere penge og låne til ekstra forbrug.

For de systemiske banker har det været en overskudsforretning, der har bidraget til at polstre deres egenkapital, fordi de har fået lån af centralbanken til en lavere rente end markedsrenten. Samtidig har de tjent store penge på de mange konverteringer og ekstra gældsstiftelse, som borgere og virksomheder har kastet

sig ud i. Men QE er en kortsigtet nødløsning, der blot har skabt et større og mere langsigtet problem. Den har ført til mere gældsættelse, mere finansiel spekulation i værdipapirer, færre investeringer, mindre innovation og mindre holdbar vækst. Til gengæld har det ført til endnu større finansialisering af den europæiske økonomi. Det har skabt en æra af nemme og billige kreditter.

Centralbankerne ser ud til at være blevet afhængige af dette kick, for det har givet dem en fornemmelse af, at de har genvundet den styring og kontrol med situationen, som de havde mistet i nullerne. Pludselig føler de, at de igen kan kommandere markedet med et magisk ord. De føler, at de er hævet op som olympiske guder, der med autoritet og frigjort fra følelsernes politiske kamppladser kan fortælle os andre, hvad der er den rette medicin.

FINANSIALISERING TRUER DEMOKRATIET

Det er muligvis bekvemt for de nyliberale og nykonservative politikere, der helst vil være fri for at bruge politisk statsmagt overfor markedet, at beslutningen outsources til en centralbank, der indhyllet i et skær af rationalitet, afgør dilemmaer, som politikerne ellers burde tage stilling til i en demokratisk proces. Det kan blive til en monetær minimalstat i praksis, hvor politikken skubbes ud i forhold til markedshensyn. Konsekvensen er, at centralbankerne ”har bevæget sig ind i en position som stabilisatorer og aktive støtter for finansialiseringen”.⁸⁴⁴ Centralbankerne har ikke kun - gentagne gange - støttet finansernes vækst gennem konkrete politiske beslutninger om at sænke renten, at lave massiv QE- pengeudpumpning og at styre efter et fælles inflationsmål. De er også igennem disse handlinger blevet ”viklet ind i og blevet del af” finansialiseringens ”institutionelle grundlag.”⁸⁴⁵

Dette pengepolitiske eksperiment er et historisk nederlag til de tyske forbundspolitikere og strammere i den tyske Bundesbank, der altid har dyrket det mytologiske sorte nul i det offentlige budget og en stram pengepolitik. Dem, der forsigtigt sparer op og foretrækker moderationens konservative værdier, er kommet ud som tabere. Hvilken ironi. Det var ikke målet for de tyske ordoliberalister, men det endte som konsekvensen af deres handlinger. Havde Tyskland, Holland og de andre puritanske nordeuropæiske lande ikke været så fundamentalistiske i deres modstand mod euroobligationer, men ført en koordineret ekspansiv finanspolitik i EU, kunne de have undgået dette udfald. Så kunne de også have reddet politikken imod teknokratiet.

Jürgen Habermas mener, at Den Europæiske Centralbank har overtaget styringen fra politikerne, og bankens ”politik med at opkøbe regeringsobligationer” er længe ”gået i retning af en forklædt ’gældsunion’.”⁸⁴⁶ Se det var slet ikke meningen med det hele. Eller var det? Habermas har fordømt den teknokratiske fristelse,

der ligger bag, hvor man outsourcer de politiske og demokratiske beslutninger til centralbanken og den anonyme ydre markedsmagt, der dikterer en form for ”nødvendighed”, som alle må indordne sig under: ”Vi befinder os på en postdemokratisk vej til en markedskonform udøvende føderalisme, der er skræddersyet til de finansielle markeder. Ikke alene vil demokratiet falde i grøften i denne proces, men sideløbende forpasser vi muligheden for at regulere finansmarkederne.”⁸⁴⁷

Problemet er ikke føderalismen i sig selv, for det er blot en måde at organisere magt og dele suverænitet på flere forskellige niveauer indenfor rammen af en fælles forfatning. Historisk set har en føderal politisk orden altid været præget af betydelig decentralisering af magt til de enkelte territoriale enheder. Det vil være mere præcist at tale om ”et markedskonformt udøvende oligarki”, for det ligner mere et topstyret fåmandsvælde end en føderalistisk politisk organisation. Og hovedproblemet er manglen på demokratisk styring og legitimitet. Man er i eurogruppen endt med at skabe en postdemokratisk orden, hvor man bøjer nakken for de finansielle markeder i stedet for at vinde politikken tilbage og regulere til gavn for det fælles bedste i Europa. Det lignede nærmest skæbnens ironi, at Mario Draghi i februar 2021 blev udnævnt til ny ministerpræsident i Italien, da forgængeren Conte trådte tilbage. Draghi er ikke valgt ved et demokratisk valg, men kåret som den teknokratiske leder af, hvad Italiens præsident ligefrem kalder en ”ikke-politisk regering”.

Hvor mange store finansielle kriser skal vi trækkes gennem, før de politiske ledere i EU og medlemslandene forstår, at vi først kan vinde suverænitet tilbage, når vi i fællesskab og på demokratisk vis opstiller klare europæiske hegnsplæ for finansmarkedet? Udfordringen er at skabe et mere bæredygtigt system, der understøtter realøkonomien, stimulerer massive investeringer i den grønne omstilling og sikrer velfærden og den sociale retfærdighed i fremtiden. Det er også en afgørende forudsætning for at kunne tackle de ydre chok, som fællesskabet rammes af med løbende mellemrum.

Kapitel 17

EUROPA I FOLKEVANDRINGERNES TID

Min krop skælvede. Jeg kunne ikke sove hele natten. Jeg følte, at et mangeårigt venskab var gået i stykker. Tankerne fløj igennem hovedet. Hvordan havde de dog kunnet sige det? ”Orbán gør det helt rigtige ved at bygge et pigtrådshegn og styrke grænsekontrollen for at stoppe de mange flygtninge og migranter, der vil ind i Ungarn. Det er fremtiden for Europa. Vi er nødt til at trække en grænse.” En lang ophedet diskussion ved middagsbordet en efterårsdag i 2015 var endt med, at jeg havde forladt det. Tavs og nedslået. Jeg orkede ikke mere. Jeg var fysisk udmattet. Det var umuligt at trænge gennem med budskabet: At det er i strid med grundlæggende europæiske værdier og den humanistiske kulturarv at sætte militæret ind, bygge pigtrådshegn ved Europas indre grænse og bruge vandkanoner og tåregas mod flygtninge, der er på flugt fra den rædselsvækkende krig i Syrien. Forfalder vi til Viktor Orbáns pigtrådsnationalisme, begynder vi afviklingen af det fælles europæiske projekt.

Fire meter høje pigtrådsmure, som dem Orbán byggede, er ikke et lille uskyldigt hegn rundt om en af markerne i min fødeby, som vi drenge nemt kunne hoppe over, når vi havde lyst. Fire meter høje pigtrådshegn er fængslernes, fangelejrenes og koncentrationslejrenes symbol. De er billedet på undertrykkelse og afskrækkelse. Når Orbáns regering behandler flygtninge som kriminelle, før de har fået deres sag behandlet, er det i strid med de internationale konventioner. Og det er også imod den kristne tradition for næstekærlighed og barmhjertighed overfor de nødstedte. Orbán påstår, at han forsvaret det kristne Europa mod muslimerne og de fremmede, men har han overhovedet forstået evangelierne? Den katolske kirkes pave Frans er en af dem, der har advaret imod, at Europa lukker dørene og grænserne for flygtninge og fremmede: ”Jeg vil ikke skjule min bekymring over disse tegn på intolerance, diskrimination og fremmedfrygt, som kan iagttages i Europas forskellige regioner. De er ofte motiveret af mistillid og frygt for den anden, anderledes og fremmede.”⁸⁴⁸

Positionerne trækkes ofte hårdt op i udlændingebatten. Debatten ændrede

for alvor karakter og blev mere polariseret i Danmark i kølvandet på Balkan-krigen i 1990'erne. Siden da er stramning på stramning indført, og efterhånden er stramningerne og opdelingen i dem og os blevet den nye normalitet i dansk politik og i en række andre EU-lande. Så hvorfor blev jeg denne aften så overvældet af følelser - nærmest indestængt vrede - at jeg var nødt til at gå i seng? Uden at kunne sove. Fordi det pludselig ikke bare handlede om magtspil i dansk indenrigspolitik, men også om dem vi er. Jeg følte, at et nært venskab risikerede at gå i stykker. Da forstod jeg, hvorfor det gjorde så ondt. Og hvorfor vi skulle kæmpe for det, der stadig holder os sammen.

Vi stod midt i kampen om Europas sjæl, vi søgte alle at finde et ståsted i debatten, og øjeblikkets overvældende mængde af spørgsmål var ved at få det hele til at bryde. Dybest set handlede det om, hvilket Europa vi ønsker at bebo i fremtiden, og om vi kan se os selv i spejlet i morgen og stadig lide, hvad vi ser. Eller som Angela Merkel sagde: "Hvis Europa svigter i flygtningespørgsmålet, vil dets tætte forbindelse til universelle civile rettigheder blive destrueret. Det vil ikke længere være det Europa, vi forestiller os."

Den kroatiske ministerpræsident, Zoran Milanovic, kritiserede Orbáns vej med ordene om, at "pigtråd er ikke svaret i det 21. århundredes Europa, det er en trussel."⁸⁴⁹ Ugen efter beskyldte han så Serbien for at lade flygtninge og migranter slippe videre til Kroatien og lovede, at Kroatien ikke ville ende som et "migrant hotspot", og han opfordrede flygtningene til at tage videre op i Europa i stedet for at hænge ud i Kroatien. Sådan var stemningen også på dette tidspunkt. Alle stats- og regeringschefer sad og drømte om, at problemet - dvs. flygtningene - bare ville gå væk igen og ende ved en andens bord. Der var ingen ægte vilje til solidaritet mellem medlemslandene, og det blev udstillet på ekstraordinære krisetopmøder i Bruxelles. Manglen på ægte europæisk lederskab skabte forvirring, uro og en søgen efter andre svar.

I samtalen med mine venner blev jeg overvældet af en følelse af, at ideen om et moderne Europa, der overfor store menneskelige tragedier viser medfølelse, solidaritet og respekt for internationale konventioner, vaklede. Hvis selv to nære venner, begge humanister og idealister, nu kunne føle sig tiltrukket af Orbán, måtte der være et større jordskred i gang i den bredere vælgerbefolkning. Så var det ikke længere kun de nationalkonservative og etno-nationalisterne, der følte sig truet, så var det også liberale, progressive og idealistiske borgere. Men hvorfor? Kun få måneder før havde mine venner stemt på Alternativet, fordi de ønskede radikale forandringer, som de etablerede partier ikke kunne give dem. Herunder i forhold til klimaet.

Under forretten havde de fortalt, hvordan partistifteren Uffe Elbæks video med *high fives* til cyklister i København havde rørt dem og givet dem en optimistisk tro på, at forandring er mulig. Jeg kunne godt forstå dem. For den video var et øjeblik i

en lang valgkamp, hvor jeg selv følelsesmæssigt blev berørt. Videoen stod i skærende kontrast til realpolitikken, kynismen og de mekaniske forsøg på at skræddersy partiledernes udmeldinger til tendensen i de seneste meningsmålinger og fokusgruppeinterviews. Hver eneste high five gav en fed energi og inviterede os indenfor. Selv endte jeg med at stemme på et andet parti, men jeg forstod også, hvorfor mine gode venner var tiltrukket af den nye bevægelse, der såede et håb om forandring.

Men hvordan kunne det så gå til, at de få måneder efter pludselig forsvarede Viktor Orbán, hans pigtrådspolitik og voldelige fremfærd overfor de forhutlede flygtninge og migranter? I stedet for som Merkel at række armene ud og sige velkommen - "Wir Schaffen das" - stillede mine venner sig i stedet på Orbáns side. Hos mange meningsdannere var holdningen på det tidspunkt nærmest, at Merkel var en håbløs og naiv humanist, der var blevet for blødsøden, mens Orbán var den hårde realist, der skar igennem og fik trukket en nødvendig grænse. Det var en sort-hvid debat, hvor nogle betragtede Merkel som en helt, mens andre betragtede hende som en stor synder, der var på afveje. Selv Danmarks borgerlige regering holdt hende ud i strakt arm og distancerede sig fra den tyske kansler, som ellers i så mange andre sammenhænge havde været hjælpsom for danske interesser. Men hvem skulle man så alliere sig med ud over ungarske, østrigske og italienske hardlinere? Det var ikke et kønt selskab.

I følge den tyske professor, Jan-Werner Müller, har Orbán en politisk ambition om at rejse en paneuropæisk kulturkrig imod den "identitetskrise", som angiveligt er skabt af dobbeltmoralske liberale, der "plaprer løs" med snakken om menneskerettigheder og får indvandrere til at "banke på døren" til vores lande. "Masserne, der kommer til vores kontinent fra andre civilisationer, truer vores måde at være på, vores kultur, sædvaner og kristne traditioner," som Orbán har formuleret det.⁸⁵⁰

Jeg lå hele natten badet i sved og forsøgte at finde en forklaring på, hvordan to venner - som jeg holder af, og som jeg respekterer for deres idealisme og personlige engagement i klimakampen, og som jeg ved er enormt omsorgsfulde og kærlige overfor deres familie - i løbet af sommerens migrationskrise var endt med at støtte Orbáns hårde grænsesætning. Hvordan kan gode menneskers længsel efter den progressive idealisme pludselig forvandles til dens modsætning og søge tilflugt i den stærke mands hårde afvisning af de fremmede? Er vi i Europa nået derud, at vores samfund ikke længere kan håndtere komplekse kriser og træffe rolige og afbalancerede beslutninger, men tværtimod befinder sig i en form for paniktilstand, hvor det gælder om at reagere hurtigt? Der råbes løs på de sociale medier, men hvem lytter til hinanden og orker at føre en dybtgående og saglig samtale om alle de mange sider, der som regel er i en konkret udfordring.

På min indre nethinde kunne jeg stadig fremkalde billedet af den treårige lille dreng fra Syrien, Aylan, der lå død i vandkanten til Middelhavet, skyllet op,

efter at han sammen med sin mor og bror på fem år forgæves havde forsøgt at nå Europa via den græske ø, Kos. På flugt fra krigen i Syrien, på flugt fra de islamiske terrorister i ISIL og på flugt fra den tyrkiske undertrykkelse af kurderne. Menneskesmuglernes lille gummibåd, der var beregnet til 8 personer, kunne ikke bære vægten af de 16 personer og kæntrede i bølgerne på havet.

MASSEGRAVEN I MIDDELHAVET

Tusindvis af mennesker på flugt fra krigen har mistet livet i Middelhavets blå bølger i de senere år, men da vi så billedet af den lille døde dreng blev det hele meget mere konkret. Også for os i Europa. Det var ikke endnu et billede af de udbombede syriske byer. Det var ikke endnu en talhistorie om, hvordan Middelhavet er forvandlet fra civilisationens vugge og solskinsturismens forjættende bølger til en moderne massegrav. Over 37.000 har mistet livet i Middelhavet fra år 2001 til august 2020.⁸⁵¹ Det er over tolv gange så mange, som blev dræbt ved terrorattentatet i New York den 11. september 2001, som USA's daværende præsident, George Bush, kaldte et barbari. Et terrorattentat mod helt almindelige borgere i verdens mægtigste land kan naturligvis ikke sammenlignes direkte med et par årtiers dødsofre, som ikke klarede den selvvalgte tur og flugt over Middelhavet og blev ladet i stikken af kyniske menneskesmuglere.

Omstændighederne er forskellige. Der er forskel på dem, der løber en risiko for at krydse havet for at realisere drømmen om et liv i Europa, og så den uskyldige borger, der mister livet som følge af en gruppe terroristers uendelige had til den vestlige civilisation og USA. Den første jagter friheden fra fattigdommen under den barske sol, mens den anden måske har et privilegeret liv og sidder på sit kontor med svalende aircondition og nyder den fantastiske udsigt over Manhattan, da flyene pludselig rammer bygningen og får den til at synke i grus. Ingen af de to behandles retfærdigt, men volden, der rammer dem, er forskellig af natur.

En afrikaners liv er ikke mindre værd end en amerikaners. Vi er alle født lige, som sårbare mennesker i en verden der er os fremmed, og det tager lang tid for os at begribe og bemestre verden og at sætte ord på det, vi ser og oplever. Vi har som mennesker alle samme værdighed og må behandle hinanden ordentligt, også selvom vores fødested og ophav giver meget forskellige vilkår i livet. Hvor længe kan vi midt i Europas overdådige velstand vende ryggen til den menneskelige lidelse og de mange døde i Middelhavet?

I Europa har vi et moralsk valg i forhold til alle, der mister livet i Middelhavet. Vil vi redde dem eller lade dem sejle deres egen sø? Skal afrikanerne bare bære deres kors i livet og stiltiende acceptere de vilkår, de er født ind i, eller har de også frihed til - som millioner af fattige europæere gjorde i det 19. og 20. århundrede - at ud-

vandre, at finde lykken i en ny verden og kæmpe for deres politiske og materielle frihed? Hvorfor ikke? Omvendt har vi i de demokratiske samfund ikke også ret til at bestemme frit, hvor mange vi ønsker at tage imod? Den enes frihed står overfor den andens, og der findes et moralsk dilemma, som vi er nødt til at forholde os til.

Mange borgere og politikere afviser, at de andres skæbne vedrører os, og at vi i Europa og i Danmark ikke kan tage imod flere udefra. Men det hjerteskrærende billede af den lille dreng, Aylan, ramte mange af os, da det den 2. september 2015 blev sendt verden rundt. For her kunne vi identificere os med ofret. Det var et konkret menneske, som vi kunne se på billedet. Det kunne have været min egen søn, og hans livløse krop lå nu på en af de strande, som vi selv kunne have besøgt som turister. Da billedet blev sendt rundt på de sociale medier, skyllede det ind med udtalelser fra europæiske statsledere, som fortalte os, hvor bevægede de var, hvor meget de følte denne menneskelige katastrofe. Empatien klædte dem. I deres medfølelse kunne jeg genkende de følelser, som jeg selv var blevet ramt af. Og det var måske også hensigten?

Nogle gange kan et billede ændre verden. Det siges, at et billede fortæller mere end tusinde ord. Hvem husker ikke det forfærdelige billede fra 1972, hvor den forbrændte sydvietnamesiske pige Kim Phúc i al sin nøgenhed flygtede fra napalmbomberne under USA's Vietnamkrig? Dem, der så det i aviserne dengang, kan huske det. Vi andre har set det i historiebøgerne og i tv-dokumentarerne om en af de rædselsvækkende koloniale krige, som USA har udkæmpet siden 1945. De store demonstrationer imod Vietnamkrigen, studenteroprøret og råbet om kærlighed, frihed og demokrati satte sig dybe spor i flere generationer. Nogle har fejlagtigt kaldt tiden efter det 20. århundredes to verdenskrige for "efterkrigstiden", men den barske sandhed er, at vi stadig lever i en verden plaget af krige.

Der er færre krige, og de fleste er borgerkrige indenfor staten og ikke mellem stater. Men hvis ikke USA og dets allierede havde ført krig i Irak, sådan som de tidligere havde ført krig i Afghanistan - uden bagefter at kunne skabe et stabilt demokrati med et velfungerende statsapparat - havde vi måske slet ikke fået den årelange borgerkrig i Syrien, der drev over 5 millioner på flugt ud af landet og bragte nød og elendighed til endnu flere. Hvem ved? Men hvis vi med vores deltagelse i disse krige også har et medansvar for, at så mange millioner af mennesker er drevet på flugt, har vi så ikke også en moralsk forpligtelse til at åbne vores hjem og give beskyttelse til dem, der flygter fra krigen?

Billedet af den lille Aylan fik folk til at gå på gaderne i Europa og kræve handling fra de europæiske politikere om at vise den bedste side af kontinentet, at åbne dørene, at redde flygtningene på Middelhavets farefulde færd og at skabe civiliserede forhold i de overfyldte flygtningelejre i Grækenland og at hjælpe FN med at give mad til alle de børn og familier, der ikke fik nok mad i flygtningelejrene i Libanon.

ANGSTENS EUROPA

I dag bombarderes vi 24 timer i døgnet af dramatiske billeder. Kriserne, volden og krigene bliver gradvist til en normaltilstand, hvor vi er tilskuere til et evigt tilbagefald, hvor menneskets værste sider udstilles på tv-skærmen og på sociale medie feeds. Nogle gange bliver det så massivt, at vi ikke kan holde det ud og kobler af. Der gik heller ikke lang tid, før billedet af Aylans livløse krop var glemt eller fortrængt. Et andet Europa var ved at bryde frem på ryggen af migrationskrisen. Angstens Europa. Den 7. september 2015 kom de første flygtninge fra krigen til Danmark, og de vandrede fra færgen i Rødby til motorvej E47 for at nå til Sverige. Et par dage senere ramte flygtningestrømmen fra syd også Padborg og de vandrede på motorvej E45.

Synet af flygtninge og illegale migranter, der vandrede op igennem Europa gennem vores byer, togstationer og selv på motorvejene, gav mange borgere en følelse af, at retsstaten og samfundets kulturelle sammenhængskraft var truet. Flere års samfundsdebat om udlændinge, fremmed arbejdskraft eller parallel-samfund i europæiske byer havde sat sine spor i den kollektive bevidsthed og offentlige debat. 2015-krisen var så voldsom og pludselig, at den havde styrke til at forvandle følelsen af frygt til angst og blive til en traumatisk oplevelse.

Statsminister Lars Løkke Rasmussen indkaldte partierne til hasteforhandlinger på Christiansborg, da de første 400 flygtninge og migranter var vandret over grænsen. På et pressemøde opfordrede han til at bevare overblikket, og han sagde, at den gode løsning ikke er en dansk løsning, men en fælles europæisk løsning. ”Tiden er kommet, hvor vi bør se det hele i Andreas Mogensen perspektivet”, sagde han med henvisning til den danske astronauts succesrige rumfærd. ”Hvis man ser det i det perspektiv udefra, er Europa under et enormt pres. (..)Det fælles europæiske asylsystem er under sammenbrud.” Statsministeren tænkte stadig, at krisen kunne få alle Europas ledere til at forstå, at det nu er alvor. I stedet for ”at vende ryggen til Europa og være nok i os selv”, så ”er tiden til omtanke, nuance, eftertænkning og handling. Der findes ingen vej, hvor Danmark isoleret og alene kan håndtere det her problem. Det må ske i europæisk sammenhæng.”

Endnu holdt han og regeringen skansen i forhold til at hoppe på Dansk Folkepartis krav om at indføre en dansk grænsekontrol. Men ikke ret længe endnu. Frygten for flygtningene voksede uge for uge som en flodbølge, der ikke alene truede regeringens parlamentariske grundlag. Den var også ved at torpedere den kommende folkeafstemning om det danske retsforbehold i EU. Danmark kunne ikke afskærme sig fra kontinentets virkelighed. Det var ikke længere en national debat. Midt i krisen formedes en fælles europæisk offentlighed, hvor begivenheder og beslutninger i det ene land var noget, som andre medlemslande måtte forholde sig til.

Under den eskalerende migrationskrise virkede det som om, at lov og orden var afløst af en midlertidig undtagelsestilstand i Europa. Et vakuum, hvor flere EU-medlemslande ikke holdt den fælles Schengen-grænseaftale om at sikre fri bevægelighed over de indre grænser, fordi man ikke længere havde tillid til, at EU kunne sikre den anden del af Schengen-aftalen, nemlig beskyttelsen af Europas ydre grænser. Flere lande undlod at følge EU's fælles Dublin-regler om, at asylansøgere skal have deres sag behandlet i det første land, de kommer til. For de satsede på, at flygtningene ville rejse videre til andre EU-lande som trækfugle, der kun er på kort visit, inden de rejser videre.

Jeg kan godt forstå, at mange vælgere reagerede mod dette myndighedssvigt, hvor regeringerne i en periode ikke magtede at sikre lov og orden. Uden et vel fungerede demokratisk retssamfund, hvor aftalte spilleregler overholdes, ender vi værste fald i anarki eller en retsløs tilstand, hvor tilliden til hinanden bryder sammen. Meningen med EU er at bygge et europæisk retssamfund, og dette ideal bør ikke svigtes i kriser. Reglerne skal overholdes, og man skal ikke bare sige velkommen, når migranter på irregulær vis trænger ind udefra, bare fordi de selv ønsker det. Har den enkelte ikke et internationalt retskrav på beskyttelse som flygtninge, må han eller hun sendes tilbage. Alle samfund har ret til at bestemme, hvem de ønsker at byde velkommen udefra, så længe der er tale om vandrede arbejdsmigranter. Men er det flygtninge på flugt, der banker på døren, er det vores moralske pligt at handle i overensstemmelse med FN's internationale flygtningekonvention, som vi selv har skrevet under på.

EU-reglerne skal også overholdes, og hvis man har aftalt, at en asylansøger skal have sin sag behandlet i det første medlemsland, han eller hun er ankommet til, må man stå fast på det. Indtil man er blevet enige om en anden og mere solidarisk fordeling af byrden. Det går heller ikke, at den danske regering - som Lars Løkke Rasmussens regering gjorde en overgang under krisen - bare lader udlændinge uden dokumentation vandre gennem landet, fordi man håber, at problemet går væk, og de så søger asyl i Sverige. Så ender det let som kynisk dobbeltmoral. Det skader tilliden mellem nabolande.

I alle kriser kan der opstå fejl, som man bør anstrenge sig for at undgå, for mennesker er ikke fejlfrie. Men det er vigtigt at gøre noget ved fejlene, når man erkender dem, i stedet for at dække over dem. Alle europæiske regeringer befandt sig i en svær situation i sommeren 2015, for alt gik så hurtigt, og der var ikke noget ordentligt beredskab ved de ydre europæiske grænser, og der manglede et fælles politisk lederskab i EU til at formulere en sammenhængende politik. I det magtmæssige tomrum hyttede hvert land mere sit eget skind end de fælles interesser. Det førte til en vis re-nationalisering og mere splittelse internt i EU. I takt med at tusindvis af flygtninge og migranter ved de europæiske grænseovergange, togstationer og pladser

blev til hundredtusinder, blev *velkommen*-skiltene færre, og debatten blev hårdere.

Flygtningene fik sjældent lejlighed til at fortælle deres personlige historie videre. De blev enten beskrevet som ofre, og næsten aldrig som ressourcestærke individer, der havde overvundet ufattelige forhindringer for at nå så langt. Eller de blev omtalt som abstrakte tal og blev fremstillet som anonyme masser, der rykkede ind over grænserne. Den anonymisering var medierne også med til at formidle med tal eller med udtalelser fra politikere og eksperter, der mente noget om massen, der trængte op gennem Europa. Da personens skæbne og tragedie forsvandt og endelig var slugt op af den anonyme masse, blev det også sværere for den enkelte danske, tyske eller franske borger at genkende sig selv og sin egen menneskelighed i den andens lidelse. Det åbnede en motorvej af fantasier, forestillinger og fordomme, som kun blev ekstra bekræftet af de rapporter, der indløb fra nær og fjern.

Vi så billeder af overfyldte græske flygtningelejre, et land på randen af kaos, ungarske soldaters pigtråd og vandkanoner imod desperate flygtninge, såvel som vrede tyske borgere, der i mørket satte ild til flygtningehjem. I flammernes skær blussede det op med endnu mere hadkriminalitet overfor fremmede i Tyskland og andre EU-lande, som igen piskede endnu mere til polariseringen. Og det udløste en panikfølelse.

Partiledere kæmpede snart om mediernes gunst med krav om forstærket grænsekontrol. Med krav om at reducere antallet af disse anonyme folkemasser fra fremmede lande, at lave flere tvangshjemsendelser og at indføre udgangsforbud. Debatten skiftede karakter fra de humanistiske idealer og principper til mere at handle om bevarelse af samfundets sikkerhed og national identitet. Når sikkerhedstænkningen tager over og bliver en slags politisk trumf, der skubber andre hensyn væk og fremtvinger en ny logik, hvor man vil gøre alt for at "afværge" den ydre trussel.⁸⁵² Andre værdier, man tidligere har værdsat, bliver fortrængt, så man kan tage vare på det forestillede sikkerhedsproblem. Den dynamik er glimrende beskrevet af den såkaldte Københavnerskole i den politiske videnskab af folk som professorerne Ole Wæver, Barry Buzan og flere andre.

Migrationskrisen var et tydeligt eksempel på, hvordan det sker. "Kontrol- og afskrækkelsespolitik" blev til "et samlet paradigme for Europas og resten af Vestens svar på den manglende politiske opbakning til at tage imod flygtninge," mener professor Thomas Gammeltoft-Hansen.⁸⁵³ Det har været tendensen i tiden efter den kolde krigs afslutning, og den blev mere udtalt under migrationskrisen. Det er "en nedadgående spiral i Europa, hvor lande konkurrerer om, hvem der kan lukke grænser og stramme asylregler mest effektivt - en konkurrence, der er med til at sætte hele det europæiske projekt under pres."⁸⁵⁴

I stedet for at se flygtningen, som en ven, du endnu ikke har mødt, og som måske endda kan blive din hårdtarbejdende nabo, var det mere frygten for, hvad

masserne kan finde på, som tog over. Der kom advarsler om, at der måske kunne være IS-terrorister blandt flygtningene, hvilket så kunne begrunde endnu skrapere foranstaltninger. Stadig flere borgere sympatiserede med partier og politikere, der lovede stramninger i udlændingepolitikken, men i befolkningen var der også mange, der appellerede til politikerne om at holde den humanistiske fane højt.

Danmark som andre EU-lande blev mere splittet. Der blev råbt højere og højere på de sociale medier, fronterne blev trukket op, og det var svært at skabe løsninger, der kunne adressere bekymringerne i begge lejre. På en dansk motorvej så vi to ikoniske billeder, der indfangede det hele. Det ene af en politibetjent, der satte sig ned på asfalten og viste personligt overskud til at lege med den seksårige irakiske flygtningepige. Et andet sted stod en hvid mand og spyttede på de mange, der vandrede på E45 motorvejen. Humanisme overfor foragt. Samfundet var splittet midt over. Civile, der kørte til Gedser for at hjælpe flygtninge videre Sverige, blev pludselig udråbt som nationale syndebukke og gjort til kriminelle, uanset at de på en måde kopierede de danskere, der under Anden Verdenskrig hjalp jøder til Sverige, som vi engang havde været stolte over.

For mange borgere udløste migrationskrisen følelsen af kontroltab. Folk så politikere og regeringer i Europa, der virkede magtesløse og i vildrede over, hvordan de skulle opretholde lov og orden. Der var en stemning af kaos, og nogle meningsdannere drog endda paralleller til Romerriget, der i sin tid brød sammen under presset fra folkevandringerne. Andre som mine venner begyndte at længes efter en stærk mand, der som Orbán skred til handling og satte en stopper for den kaotiske fremtid, som man følte ubehag ved. Mange lukkede af, når Europa-Kommis-sionens søgte at samle medlemslandene bag en fælles asyl- og udlændingepolitik.

Kommissionen ønskede en solidarisk omfordeling mellem medlemslandene, økonomisk assistance til de fremskudte randstater som Grækenland og Italien, bedre kontrol ved de ydre europæiske grænser, øget hjælp til FN's flygtningelejre i Syrien og Libanon, og flere hjemsendelsesaftaler med tredje land. De søgte at formulere komplekse og langsigtede europæiske planer, men tiden var knap. Rådet om håndfast indgriben tog til i styrke. Folk krævede dybest set kontrollen tilbage over noget, de følte, som var gået tabt i krisens kaos. Og da EU ikke kunne enes om en fælles løsning, forlangte flere af de nationale regeringer selv at tage kontrollen tilbage. De trak en grænse.

DANSKERNES NEJ TIL TILVALGSORDNINGEN

Migrationskrisens lange hale af stærke følelser var i gang med at splitte venskaber og familier, og det var naivt, hvis man troede, at vælgerne ville være upåvirkede af det. Kravet om at tage kontrollen tilbage og at beskytte den nationale suverænit

fik ekstra momentum, og det fik udslagsgivende konsekvenser for den danske folkeafstemning om retsforbeholdet og den nye tilvalgsordning. I løbet af efteråret tabte ja-siden for alvor terræn, og meningsmålingerne talte deres tydelige sprog. Bedre blev det ikke, at ja-siden i et taktisk forsøg på at vinde folkeafstemningen havde pillet de dele og retsakter ud af tilvalgsordningen, der overhovedet kunne mistænkes for at berøre den stramme danske udlændingepolitik. Det førte ikke til den mest elegante løsning.

Man kunne måske have lavet en klart afgrænset opt-out med få undtagelser på udlændingeområdet, men i stedet gik partierne ud og pillede ti retsakter ud af tilvalgsordningen, og hele pakken endte med at blive ganske uoverskuelig for vælgerne.⁸⁵⁵ Ved at botanisere så meget gav den politiske elite næring til øget mistanke om, at EU var ved at afvikle den nationale suverænitet på retsområdet. Men der var intet i tilvalgsordningen, der var suverænitetsafgivelse. Ordningen ville i sidste ende give Folketingets flertal mulighed for selv at vælge, hvor Danmark skal tilslutte sig nye EU-retsakter, og hvor vi skal stå udenfor. Men befolkningen var ved at miste til Folketingets flertal i EU-politikken, og det var der flere årsager til.

Berlingske Tidende foreslog først i september 2015, at regeringen aflyste folkeafstemningen på grund af migrationskrisen. Men min opfattelse var, at det var bedre at gå planken ud og udskrive en separat, vejledende folkeafstemning, hvor vælgerne selv kunne tage stilling til, om tilvalgsordningen også burde omfatte asyl- og indvandringspolitikken.⁸⁵⁶ Ved at overlade beslutningen direkte til danskerne kunne man undgå den uheldige sammenblanding mellem Europol-afstemningen og den voksende migrationskrise i den offentlige debat. Tænkte jeg, men det blev desværre ikke til noget. Regeringen holdt fast. De tabte kritiske ja-vælgere på gulvet, der følte sig svigtet, fordi de ikke også fik lov til at stemme om et tilvalg af EU's fælles asylpolitik. Man fik heller ikke skabt ordentlig tryk for de vælgere, der følte, at tilvalgsordningen kunne blive en glidebane, der ville føre til suverænitetstab. Det var måske allerede for sent, for nej-kampagnen hamrede dette budskab ind i den ene debat efter den anden.

Migrationskrisen blev udslagsgivende ved den danske folkeafstemning den 3. december, hvor endnu et forsøg på at fjerne et af de danske EU-forbehold stødte mod folkeflertallets vilje. 53,1 pct. af vælgerne sagde nej til tilvalgsordningen, selvom det rent politisk var et stort tag-selv-bord, hvor Danmark selv kunne bestemme, hvad vi ville være med. Det var et nederlag for de ja-sigere, der argumenterede for, at Danmark er et repræsentativt demokrati, hvor borgerne trygt kan overlade eventuelle EU-tilvalg til Folketingets flertal. Sådan forstår folkeflertallet det ikke. I alt fald ikke når det gælder EU-affærer, hvor et flertal af borgerne har mistet tilliden til, at den politiske elite vil træffe et valg ud fra folkets interesse.

I de senere år har vi i adskillige meningsmålinger set, at vælgerne på flere

punkter ønsker at gå længere end de magtbærende partier, hvad angår nye konkrete tilvalg af EU-politik. Danskerne er generelt meget positive overfor at finde fælles løsninger i EU, når vi står overfor fælles udfordringer. Men denne generelle fællesvilje har haft svært ved at blive omsat til et flertal, når borgerne ved folkeafstemninger er blevet spurgt, om de er villige til at afgive national suverænitet. For så føler mange, at de mister noget, de allerede har, og de er usikre på, hvad de får.

Exit-polls viste, at hele 68 pct. af nej-sigerne angav modvilje mod at afgive suverænitet som hovedårsagen for deres kryds.⁸⁵⁷ Som vicedirektør i Tænk tanken EUROPA, Catharina Sørensen, har påvist, eksisterer der i Danmark en suverænitet-baseret EU-skepsis, der er relativt udbredt i befolkningen. Den er blevet aktiveret ved de tre folkeafstemninger om EU, der er endt med et nej. For nogle borgere handler det om at forsvare Danmarks selvstændighed som nation, mens det for andre handler om at bevare den særlige ”danske måde at gøre tingene på”.⁸⁵⁸

Man skal skrælle mange lag af for at forstå, hvordan ja-siden i Danmark i efteråret 2015 kunne sætte et forspring på 20 procentpoint over styr på fire måneder, selvom et solidt flertal af danskerne var varme tilhængere af Europol. På samme måde så man i Storbritannien, hvordan David Cameron og hans Remain-side året efter helt fejlvurderede mængden af akkumuleret vrede og frygt i den britiske befolkning. Og han tabte Brexit-folkeafstemningen. Nogle af de samme mekanismer var på spil. Migrationskrisen var en potent fremkaldervæske, der gav folk en stigende følelse af usikkerhed og frygt for fremtiden. Det udløste en fornyet hjemlængsel til nationens trygge favn. Folk følte derfor et endnu stærkere behov for at forsvare suveræniteten og den nationale identitet overfor alle de andre og det, der kom udefra. Men EU-skeptikernes sejr kan ikke bare forklares ved at henvise til migrationskrisen og en suverænitet-baseret forsvarsrefleks. Der var meget mere på spil.

FRYGTENS ARKÆOLOGI

Flygtningestrømmen aktiverede langt dybere emotionelle bekymringer, der ikke kun handler om tab af kontrol. Det var også - som tidligere nævnt - frygten for at miste status og følelsen af at blive blæst bagover af ydre kriser, som kan ændre vores samfund og kultur på dramatisk vis, ændre vores identitet og hvem vi er. De store globale kriser, der rammer os udefra, hober sig op som traumatiske oplevelser i flere lag, hvor eftervirkningerne og dens sideeffekter sidder i kroppen i mange år efter. Den ene krises chok og frygt forplanter sig til den næste. De forstærker hinanden. Man skal nærmest være arkæolog for at grave de mange lag ud af den menneskelige bevidsthed. For oplevelser af frygt og traumer sætter sine spor i kroppen.

Hjerneforskningen har vist, at der i menneskers genetiske arvemasse ligefrem

kan findes spor af de traumatiske oplevelser, som vores forældre og bedsteforældre har haft. Den del af hjernen - reptilhjernen - hvor den lille amygdala sidder, har lært lynhurtigt at rykke over i en frygt- og flugttilstand, når vi oplever ydre trusler. Så vi uden at spilde tiden på dybe tanker straks beskytter os selv og vores egen stamme. Hjernen er programmeret til hele tiden at registrere det andet og de andre, der virker anderledes og ikke passer ind i det mønster, vi allerede kender. Alarmsignalerne forstærkes i krisesituationer, hvor vi føler os truet, og vi slapper mere af i gode tider, hvor det går frem, og vi har tillid til fremtiden.

I kriser falder vi hurtigt tilbage til fjendebillederne. De kan stimulere et stærkt sammenhold rundt omkring lejrbalet og de varme hænders sluttede kreds. De holder os på stikkerne for at reagere hurtigt og instinktivt, så vi kan forsvare os mod de udefrakommende. Det sættes i system. Det bliver til magt, orden og hierarki. Den instinktive forsvarsmekanisme i hjernen havde meget stor betydning for vores overlevelse som mennesker, da vi stadig levede i primitive stammer og skulle beskytte os mod vilde dyr. Så måske er det ikke så mærkeligt, at danskerne ved synet af de mange flygtninge og migranter, der krydsede og vandrede op på motorvejene, pludselig bakkede op om at genindføre den nationale grænsekontrol. Som et værn mod det, der blev italesat som en udefrakommende trussel mod nationens stabilitet og sammenhængskraft.

I den menneskelige hjerne er der billioner af måder neuronerne kan kobles sammen på. De forbindes via over 100.000 kilometer lange nervebaner, og hjernen er i stand til at udklække banebrydende ideer og se mønstre selv i et krævende terræn. Vi har opbygget komplekse samfund, hvor de demokratisk valgte forsamlinger ofte træffer beslutninger på ryggen af debatter i medierne, lange ekspertudredninger, høringer og ofte i forhandlinger med vores partnere i EU. Det er det normale. Men i krisesituationer reagerer vi instinktivt og ofte hurtigt uden at tænke for dybt over tingene. Måske var det reflekshjernen, der tog over fra det over-jeg personificeret i statsministeren, der i første omgang appellerede til os om at træffe en beslutning med omtanke, nuance og eftertænkksomhed? For det tog ikke ret lang tid, før et flertal af partier i samklang med danskerne var overbevist om, at det var nødvendigt at genindføre grænsekontrollen. Bag det lå ikke kun frygten for samfundets stabilitet, lov og orden. Der var også andre traumatiske oplevelser, som lå og snurrede i bevidstheden. Frygten for økonomi og jobsikkerhed var forstærket efter finanskrisen i 2007/08. Og bag det hele lurede frygten for den kulturelle sammenhængskraft. Frygten for, at de fremmede kan ændre vores kulturelle identitet og dem, vi er. Ultimativt var det måske frygten for vores egen undergang, hvem ved?

Den hollandske regeringschef, Mark Rutte, satte ord på det i Financial Times i november 2015. "Vi ved alle fra det romerske imperium, at store imperier

går ned, hvis ikke grænserne er velbeskyttede. Så det er virkelig et imperativ at gøre noget ved det,” sagde Rutte.⁸⁵⁹ Inden da havde den britiske historiker, Niall Ferguson, vakt opsigt med en aviscommentar, hvor han havde anklaget Europa for at lade sine forsvarslinjer smuldre og ikke at tage ved lære af det romerske imperium. ”Efterhånden som velstanden er vokset, er dets (Europas, red.) militære storhed styrke faldet i takt med dets selvtilid. Det er blevet dekadent i dets supermarkeder og på dets stadions. På samme tid har det åbnet dets porte for udenforstående, som begærer dets velstand uden at opgive deres forfædres tro.”⁸⁶⁰

Det er ikke usædvanligt at høre konservative meningsdannere klage over Europas dekadence og åndelige forfald, samtidig med at de fremmaner et billede af, hvordan kontinentet løbes over ende af fremmede uden den kristne tro og vestlige værdier. Men Fergusons kommentar i *The Sunday Times* blev publiceret blot to dage efter det tragiske terrorattentat i Paris, hvor selvmordsterrorister dræbte 130 mennesker. Det er nøjagtig sådan, civilisationer går under, skrev Ferguson, hvorefter han sammenlignede situationen med Romerrigetets fald. Attentatet, som den islamistiske terrorgruppe, ISIL, senere påtog sig ansvaret for, kom efter en række forfærdelige terrorattentater i Frankrig det år. Under en vennskabskamp mellem Frankrig og Tyskland på Stade de France, hvor den tyske udenrigsminister, Frank-Walter Steinmeier, også var til stede sammen med den franske præsident, François Hollande, lagde selvmordsterrorister an til det hele store attentat, men de blev afsløret og dræbte kun få. Senere på aftenen lod de deres raseri flyde ud over Voltaires boulevard og 90 mistede livet på Bataclan teatret, der netop den aften havde koncert med et amerikansk dødsmetal band, Eagles of Death Metal. Dette attentat den 13. november ændrede for alvor Europas offentlige debat om flygtningene. Den humanitære debat blev overtrumpet af sikkerhedstænkningen og frygten.

Niall Ferguson udnyttede situationen til at politisere og genlancere en af sine gamle travere om, at Europa er udsat for en folkevandring med millioner af mennesker, der kan bringe civilisationen til fald. For Ferguson er den store trussel muslimerne, der ikke deler de vestlige værdier. Det er noget generaliserende sludder, for det store flertal af de europæisk fødte muslimer deler Europas demokratiske værdier. Hvad mange meningsmålinger dokumenterer. Alligevel handler den offentlige debat mere om de ekstremister, der afviger fra det fælles mønster, at et massivt flertal af muslimer i Europa er fredelige og demokratisk sindede borgere. Men Ferguson bekræftede mange europæere i, at vi må være noget særligt, mens de farlige andre i de anonyme fremmedartede folkemasser begærer noget, som vi har i den europæiske civilisation.

Ved at appellere til folkelige fordomme og følelser pustede han igen ild i debatten om civilisationernes sammenstød. Men i realiteten er der kun nogle små

isolerede grupper af islamistiske ekstremistceller, der overhovedet ikke er i stand til at true det politiske, økonomiske og kulturelle overherredømme i Europas lande. Terroristerne er stadig ikke andet end små myg, der stikker hist og pist, og de har ikke magt til at omstyrte samfundet. De europæiske demokratier er kun truet, hvis vi i det store flertal med vores egne handlinger, modreaktioner eller ufornuftige beslutninger pludselig gør noget, der strider mod vores egne interesser.

Offentlighedens holdning til flygtningene ændrede sig markant efter terrortentatet i Paris. Flere undersøgelser har vist, at de europæiske medier i 2015 i lang tid havde en overvejende humanitær tilgang i dækning af migrationskrisen. Nogle forskere kalder det for ”ekstatisk humanitarisme”, der bruger et meget følelsesladet sprog. Når læserne møder mange mediehistorier, hvor flygtninge beskrives som ofre, der drukner, kan det fremkalde en sympatifølelse, så omkring to procentpoint flere vælgere bliver positive overfor at hjælpe. Men effekten holder ikke så længe. Når de humanitære historier bliver oppe i helikopteren og fokuserer på tal, nationaliteter og diskussioner om, hvordan myndighederne på teknokratisk vis styrer og håndterer situationen, sker der en fremmedgørelse hos læseren. Når de nytilkomne ofte beskrives som anonyme masser af uuddannede, fattige mænd, med kun få henvisninger til kvinder, børn, uddannelser og faglig baggrund, har læserne hurtigere ved at presse dem ind i de etablerede stereotype forestillinger og fordomme om flygtningene som potentielt farlige outsiders, der kan true status quo orden.

Når debatten iscenesættes på illegale migranter - selv om det er mere præcist at bruge ordet irregulære migranter - styrker det folks formodning om, at de ikke holder sig indenfor reglerne, men gør noget, der kan være ulovligt. De udefrakommende hopper så at sige over i køen, og det bryder de fleste retskafne borgere sig ikke om. Efter Bataclan-attentatet ”blev den humanitære *framing* hurtigt overdyngt med en defensiv sikkerhedsgørelse”, hvor medierne var mere optaget af risiko og potentielle trusler.⁸⁶¹ De negative geopolitiske konsekvenser af migrationskrisen optrådte i næsten halvdelen af de undersøgte pressehistorier i perioden, mens flygtninge fik meget mindre taletid i forhold til månederne før attentatet. Europa befandt sig i en chok-tilstand, og flygtningene blev angivet som dem, der havde skylden.⁸⁶²

FORTIDENS FORDOMME

Man skal passe på med at læse nutiden baglæns med fortidens øjne. Intet i 2015-krisen tydede på, at EU mindede om det romerske imperium, sådan som Ferguson antydede. Det er relativt let at affeje den slags argumenter - f.eks. ved at pege på, at der er ekstremt mange forskelle på det moderne Europa i det 21. år-

hundrede og det romerske imperium, der havde sin storhedstid i godt fem hundrede år indtil dets kollaps i 476 efter Kristi fødsel. Det vestromerske imperium kollapsede, da store masser af germanske stammer, goter og hunner trængte ind og besejrede romerne på Balkan, i Italien, i Spanien og siden i Kartago i Nordafrika. Dengang var barbarerne de germanske stammer, mens romerne havde opbygget en avanceret civilisation med fælles mønt, fælles hær, fælles republikansk retsvæsen, fælles latinsk sprog, fælles skat, udvidet samarbejde med lokale regeringer i provinserne og deres avancerede broer, akvædukter, vandingssystemer og kunst stod i skærende kontrast til det mere primitive og vilde stammeliv, som germanere, vikinger og andre folk mod nord og øst på det tidspunkt dyrkede.

I flere århundrede var den romerske fred fyldt med fremgang, økonomisk velstand og sikkerhed, men der var også store uligheder, omfattende slaveri, korruption, intriger, magtkampe og krige, så man bør ikke idyllisere datiden. Lige som man ikke bør lave et skønmaleri af nutiden. Det romerske imperiums magt og væld smuldrede over flere århundrede. Årsagen var ikke bare, at kejseren mistede noget af sin åndelige dominans, fordi kristendommen og dens budskaber om kærlighed, barmhjertighed, frelse og Kristi opstandelse inspirerede folkene til at tænke nyt. Opsplitningen i det vestlige romerrige og det byzantiske imperium mod øst førte også til flere nedslidende magtkampe. Det er overfladisk at sige, at det kun var folkevandringerne udefra, der væltede det vestromerske imperium. Som altid er der flere faktorer på spil, inden den sidste dråbe får glasset til at flyde over. Sammenbruddet var i høj grad et resultat af imperiets egen økonomiske og militære overanstrengelse. Da germanerne væltede ind, var økonomien allerede i ruiner, finanserne i krise og manglen på arbejdskraft gjorde alt værre.

Der er skrevet mange tykke bøger om årsagerne til imperiets forfald, men man kan ikke trække lige linjer fra fortiden til nutiden. Meget er anderledes i dag, og der er bl.a. langt stærkere nationale stater. De teknologiske, økonomiske og kulturelle forbindelser er mere udviklede. EU-samarbejdet er ikke imperialt i sin karakter, og alle lande er afhængige af den globale økonomi med dens tætte værdikæder og indbyggede sårbarheder. Borgerne er meget mere veluddannede, de kommunikerer og rejser på tværs af grænserne, og det civile samfunds foreningsliv er meget mere veludviklet. Selvfølgelig kan man - hvis man absolut vil tvinge den pointe frem - skrive historier om sædernes forfald, mangel på moral og opløsningskultur. Man kan også skrive andre historier om alle de europæere, der med social samvittighed, kulturel samhørighed og klimabevidsthed organiserer sig på kryds og tværs af byer, nationer og grænser. Der findes ikke en autoriseret enhedshistorie om Europa - kun mange forskellige fortællinger og fortolkninger i tid og rum, som man kan søge at finde mening i. Eller forkaste, hvis man lyster.

Sammenbruddet for det vestromerske imperium er en metafor, som bruges

til at sige, at vores civilisation måske igen kan blive løbet over ende af barbarere og vilde stammer udefra. Det er en farlig fantasi for defaitistiske historikere. Men politikere kan let blive fristet til at bruge den, når de i deres taktiske magtkampe har brug for at piske frygten op i borgernes sind. Fantasien henter næring i fragmenter af virkelighed, der trænger sig på i folks hoveder. Når folk i den offentlige debat siger, at ”antallet betyder noget”, er det ikke 100 pct. forkert. Antal betyder altid noget, især hvis kvantiteten bliver så stor, at den tager et kvalitativt spring og ændrer karakteren af det samfund, vi bebor. Europas befolkning er på retur, vi får for få børn, befolkningen bliver ældre på vores kontinent, men i Afrika og Asien vokser befolkningen, de får flere børn og gennemsnitsalderen er langt lavere. Så målt i forhold til de andres befolkningsmagt, er det nemt at føle, at vi europæere er trængt i defensiven. At vi taber terræn, og at vi i længden kan blive løbet over ende af de andre.

Den fhv. konservative udenrigsminister, Per Stig Møller, har beskrevet det på den måde, at vi risikerer at sejle ind i ”et demografisk isbjerg.” I sin bog om de fire globale isbjerge abonnerer han på Samuel Huntingtons historie om civilisationernes sammenstød og tegner et billede af et Europa, der efter 500 års fremgang nu er i tilbagegang.⁸⁶³ Han indleder sin historie om ”det synkende Europa” ved at genfortælle historien om det Romerrige, der blev løbet over ende af folkevandringerne. Og som ”efterlod et opløst og uregerligt Europa”. Er det et forvarsel om fremtiden? Meget betegnende indleder Per Stig Møller med det berømte citat af den irske poet, W.B. Yeats, der taler om, at ”tingene falder fra hinanden, centret kan ikke længe holde, og det rene anarki slippes fri i verden.” I det samme digt hedder det, at de uskyldiges ceremonier druknes, de bedste mangler overbevisning, mens de værste er fulde af passioneret intensitet.

Yeats var bestemt en fremragende poet og fortæller. Han skriver med stor patos. Men han havde også et deprimerende mørkt syn på, hvordan ”Europas nationer degenererede i krop og ånd”.⁸⁶⁴ Han flirtede endda med fascistiske blåskjorter i Irland, udtrykte beundring for Benito Mussolini i Italien og i trediverne slog han til lyd for eugenisk racehygiejne med en anbefaling af, at man må ”begrænse antallet af familier fra de uintelligente klasser.” Yeats drømte om en nationalkonservativ revolution i Irland og at genskabe dets sjæl.⁸⁶⁵ Artens degeneration skulle vendes til nationens regeneration, mente Yeats. Han var en slags revolutionær, blot af den sorte slags. I sin egen voksende frygt for forfaldet - og i sin hovmodige selvindbildning om at tilhøre et ”naturligt aristokrati af intellektuelle” - endte han med at falde som menneske i fascinationen af de totalitære ideologier. Derfor er han ikke en åndelig vejleder, som vi kan bruge til meget i de moderne europæiske demokratier. Og hans ideer står faktisk fjernt fra den moderate og kompromissøgende konservatisme, som Per Stig Møller selv repræsenterer.

Man bør altid passe på med, hvilke ledsagere man vælger på sin rejse. Den bekymrede snak om Romerriget og de gamle sæders forfald er med til at skabe frygt via historiens kælderdyb. Den gamle fortælling er en slags trojansk hest, der smugler andet tankegods ind i hjernen, end de faktiske erfaringer vi har gjort os i det moderne Europas historie, siden vi gjorde op med totalitarismen, døds-kamrene og rædslerne under Anden Verdenskrig. I virkeligheden har vi utrolig meget at være stolte af, og vi bør ikke forfalde til nedslidte og degenererede historier fra den fjerne fortid. Det europæiske samarbejde har i de sidste 70 år været med til at levere fred og sikre betydelige politiske, økonomiske og materielle fremskridt, der er værd at minde hinanden om, inden vi går i panik over de gamle sæders og civilisationens forfald.

NÅR YDERPUNKTERNE MØDES

I store samfundskriser kan der opstå overraskende taktiske alliancer, og nogle gange mødes yderpunkterne i den politiske skala. Det så man i foråret 2016, hvor den danske historiker, Uffe Østergaard, fik stor opmærksomhed, da han gik ud og slog til lyd for, at EU skulle skride til handling og bygge en stor mur med pigtråd og bevæbnede grænsevagter til at beskytte kontinentet imod indvandringen. Eller som han sagde i et interview til Politiken skal det være ”en massiv mur, en rigtig høj og ubehagelig en med vagter og lyskastere og pigtråd og det hele. Kombineret med en masse bevæbnede flådefartøjer i Middelhavet”.⁸⁶⁶ For at sætte trumf på erklærede han sig enig med Frauke Petry, der på det tidspunkt var leder af Tysklands højrenationalistiske parti, AfD, og få måneder inden havde sagt, at ”grænsevagterne skal kunne skyde.”

Hvilket paradoks! Engang var den hårdt bevogtede Berlinmur med de militære vagter og pigtrådshegn et forhadet symbol på det delte Europa. Den blev bygget af kommunisterne for at stoppe emigration, ikke for at forhindre immigration. Den var et effektivt instrument til at undertrykke østtyskere som Frauke Petry, så de ikke kunne tale frit under det kommunistiske styre. I dag bruger hun og andre nationalister deres demokratiske ytringsfrihed til at slå til lyd for, at der skal skydes på flygtninge. Men hvordan kunne det gå til, at en progressiv og humanistisk historiker i Danmark flød med strømmen, var klar til at skyde på flygtninge i Middelhavet og ligefrem krævede bygning af en ny Europamur med pigtråd og bevæbnede vagter? Var det panik før lukketid?

Engang var Uffe Østergaard kendt for at være supereuropæer og en demokratisk republikaner, der plæderede for frisind, borgerhumanisme og en tredje vej mellem stat og marked.⁸⁶⁷ I pagt med disse ideer gik han i mange år ikke af vejen for at fordømme Dansk Folkeparti for deres danskhedsfundamentalisme. Nu stod han pludselig og omfavnede yderligtgående nationalister, der ville tage

hårdhændede metoder i brug for at stoppe folkevandringen fra syd. Hvilken metamorfose! Hvad fik ham til at reagere på den måde? Jeg spekulerede længe over, hvordan det kunne gå til, for Uffe Østergaard er et meget rart og vidende menneske, som det altid er en fornøjelse at tale med.

Nogle gange er det bedre at forsøge at forstå end at reagere på de provokationer, andre kommer med. I de dage havde jeg virkelig lyst til at gå i kødet på hans argumenter. Men de store stakeholders i bestyrelsen for Tænketanken EUROPA, Dansk Industri og Dansk Metal, var meget bekymrede for, at vi gik for direkte ind i den politisk betændte udlændingedebat i Danmark. Måske var de bange for at støde de magtbærende partier fra Venstre til Socialdemokratiet, der begge kæmpede for at sikre sig støtte fra Dansk Folkeparti? Så jeg måtte som direktør være yderst forsigtig og helst holde mig ude af udlændingebatten, selvom den lige præcis handlede om, hvad det er for et Europa, vi ønsker at leve i. Tænketanken risikerede at få DF og andre nationalister på nakken, så vi fik besked på at "holde os på midten af motorvejen" og ikke ligge i overhalingsbanen eller kysse rabatten. Så derefter måtte jeg passivt se politikere og meningsdannere lufte det ene yderligtgående udlændingeargument efter det andet, uden rigtig at kunne tage til genmæle. Det var ikke altid lige let, især ikke når pigtrådsnationalismen blev aggressiv og slog til lyd for at skyde på folkevandrere ved grænsen. Det var svært at forstå, hvorfor det var så magtpåliggende for de udlændingepolitiske hardlinere at gøre oprør mod den internationale retsorden, FN's flygtningekonvention og menneskerettighederne. For havde det ikke kostet generationers hårde arbejde at nå så vidt til at opbygge en mere civiliseret verdensorden? Længtes de tilbage til Berlinmurens kolde krig? Eller var det frygt- og flugtrekser, der midt i panikken var ved at overtage styringen? Det tænkte jeg længe over i privaten.

Ifølge Uffe Østergaard kan vi kun beskytte velfærdssamfundet ved at lukke grænserne, og muren er for ham udtryk for en erkendelse af, at Europas storhedstid er slut, at Europa ikke længere kan dominere verden.⁸⁶⁸ Det er vigtigt at sikre den sociale sammenhængskraft og bevare et stærkt velfærdssamfund som korrektiv til de uregulerede markeds kræfter. Problemet er bare, at vi i Europa ikke kan bevare og udbygge velfærdssamfundet uden mere indvandring udefra. Den demografiske udvikling hænger som et damoklessværd over EU-landenes økonomi, og i takt med at den europæiske befolkning bliver ældre og gråhåret, vil der mangle hænder på arbejdsmarkedet til at finansiere velfærden. Det er den reelle udfordring, som vi og de kommende generationer på det danske og europæiske arbejdsmarked er nødt til at forholde os til.

Vi skal ikke forfalde til panik, men må overveje, hvordan vi tackler udfordringen også om ti-tyve år. I stedet for at overtrumfe hinanden i kortsigtede panikreaktioner og frygtpolitik handler det om at forstå sikkerhedsproblemet

breder. Det gælder ikke bare om at få beskyttelse her og nu, men også om at gøre samfundet mere robust til at møde fremtidens udfordringer i en global verden med millioner flygtninge og store demografiske forskydninger. Vi må føre en nuanceret og grundig debat om fremtidens økonomiske strategi og behovet for udenlandsk arbejdskraft i et aldrende EU, men måske er det ikke muligt, før folk for alvor føler, at der er styr på EU's ydre grænser? Det er der meget, der taler for.

MURENS PARADOKS

Det er kun lidt over tre årtier siden, at Berlinmuren faldt, men længslen efter beskyttende mure og grænsekontrol har fået en *revival* her i det 21. århundrede. Ungarn, Bulgarien, Østrig, Israel og mere end 30 lande i verden er i gang med at bygge mure for at beskytte sig mod naboer, indvandrere og forestillede sikkerhedstrusler fra dem udefra. Trumps besættelse af muren mod Mexico var et eksempel på det. Mange europæiske lande indførte også national grænsekontrol efter migrationskrisen på grund af terrortrusler og coronavirus. Men hvorfor er murbyggeri og grænsesætning blevet et så vigtigt ideologisk projekt for nationalisterne? Er det et oprør mod forestillingen om grænseløs globalisering? Hvis det er, så kæmper de som Don Quixote mod vejrmøller. For det grænseløse samfund er en ideologisk konstrueret myte for globale hyperliberalister, som aldrig er gennemført i virkelighedens verden.

Kigger man tilbage i verdenshistorien er der mange eksempler på, at byer, lande eller imperier har bygget mure. Historien viser også, at alle disse mure på et tidspunkt blev løbet over ende, væltede og mistede deres betydning, når nye teknologier blev opfundet, der kunne overvinde dem, eller når mennesker fandt på nye måder at snige sig udenom dem på. Sådan var det med den kinesiske mur, kejser Hadrians mur i England, det byzantiske imperiums mure og kommunismens Berlinmur. I middelalderen søgte byerne at beskytte sig bag fæstningsvægge, men disse endte med at blive gennemtrængt af både pest og katapult. I Bibelen kan man læse, at Jerikos mure sank i grus, da Josua og israelitterne blæste i deres horn. Den teknik tvivler jeg på virker i dag. Men måske kan man bruge internettets digitale bits og sociale mediestorme?

Mennesket er igen og igen vendt tilbage til muren. Ikke bare som en metafor for tidsånden eller som en leg i sproget, men også som en fysisk manifestation. Den er en magtfuld måde at trække et skel mellem os og dem. Man søger at skabe sammenhold mellem os, men kan muren holde sammen på os i vores flydende menneskelighed? Den vil begrænse mobiliteten, så vi som vandrende væsener får sværere ved at handle eller jage. Den trækker en grænse rundt om samfundet, præcis som den menneskelige hud er en grænse, der beskytter vores celler, organer

og blod mod infektioner og ydre trusler. Pandemier som coronavirus får nationer til at indføre grænsekontrol, selvom smitten ikke respekterer grænserne. De små inficerede dråber kan som et eftertryk i ordstrømmen overføres fra menneske til menneske, selv når vi ikke ved, at vi er smittede. Alligevel går vi i isolation, indfører grænsekontrol, bærer ansigtsmasker eller trækker usynlige grænser på mindst 1-2 meter, når vi ser et andet menneske eller en potentiel smittebærer i det offentlige rum. Den kropslige erfaring sætter sig efterhånden i bevidstheden, og frygten for smitten bygger nye usynlige mure op i mellemrummet mellem menneskene.

Nogle rige velhavere er så bange for den fattige underklasse, at de bygger bevogtede boligområder - de såkaldte *gated communities* - og andre køber sikkerhedskameraer, alarmsystemer og vagtfolk til at beskytte sig mod de imaginære trusler. Det ødelægger og splitter samfundet, når der opstår dybe skel mellem de riges fængsler og de fattiges ghettokvarterer. I byens struktur indlejres her en strukturel vold, der fører til vrede oprør, tilbageslag eller måske endda i revolutioner. Kan de rige velhavere i deres bevogtede luksusboble ikke se det, forstår de vel heller ikke, hvorfor den største lykke og tilfredshed i livet skabes i de samfund - bl.a. som i Norden - hvor uligheden og uretfærdighederne er mindst. Store uligheder - uanset om de er nationale, europæiske eller globale - er derimod opskriften på øget utryghed, mere usikkerhed og frygt. Og i værste fald kan det åbne sår i både den enkeltes sjæl såvel som i det demokratiske samfund.

Som altid opstår der nye økosystemer af serviceydelser og strategier i de områder, hvor grænsen trækkes og muren bygges. Der skabes nye job til vagtfolk, grænsevogtere og soldater, sikkerhedsfirmaer vokser. Men samtidig tiltrækker murene en underskov af kriminelle, pasfalsknere eller smuglere af narko og mennesker, der lukrerer på at servicere alle dem, der ikke vil holdes udenfor, eller som vil snyde sig uden om magthavernes mure.

Som menneske er det naturligt at søge beskyttelse, når man føler sig udsat eller truet. Når uvejret raser, søger vi i ly i vores egne huse, bag de beskyttende mure. Og vi kan finde fred i vores hjem, uden at alle andre kan kigge ind, medmindre vi glemmer at slukke webkameraet for indtrængende hackere, digitale voyeurs eller kommercielle snyltere. Selv sproget er fyldt med opdelinger, semantiske mure og begrebsmæssige kategorier, der sætter grænser. Vi mennesker kan bruge sproget til at sætte ord på betydninger og opdagelser.

Vi møder hinanden gennem sproget. Vi bliver til som mennesker ved at bruge ord, der er fælles og formet på tværs af grænser, men vi har også uendelig frihed til at trække en usynlig eller synlig streg, der markerer den forskel, der gør en forskel. Men fantasien kan være uendelig, så disse imaginære grænser har vi også friheden til at overskride. Måske sætter vi grænser, fordi vi dybest set ikke kan bære det oprindelige tab af engang at have ligget trygt og beskyttet i vor mors

livmoder? Det kan der filosoferes længe over. Men uden muren er vi henvist til en frihed og en sårbarhed, som vi ikke altid kan bære.

I de otte sæsoner af HBO-serien *Game of Thrones* har mange af os set, hvordan Muren - en flere hundrede kilometer lang og næsten 200 meter høj mur af is beskytter civilisationen Westeros mod det barbariske nord, hvor White Walkers og de vilde Wildlings hører til. Det er fantasy, når det er bedst, og inspireret af George R.R. Martins sang om is og ild. Det er en kamp mellem tronerne, mellem kongedømmer, mellem de ædle og de onde, mellem mennesker og metafysiske skabninger, de dødes hære, drager og fantasier, som er svære at slippe fri af. Westeros kan til forveksling lyde som Vesten, men her er det bedst at betragte det som en metafor. Dem udenfor muren er de vilde, og dem indenfor er de civiliserede, men historien viser sig langt mere kompliceret undervejs. Vi trækkes gennem uendelige heroiske slag, skiftende alliancer og forviklinger, hvor selv de gode udfører onde gerninger for deres sag, og nogle af de vilde nordboere viser sig at være ædlere end selv de indfødte i civilisationen.

Så længe folkene føler, at Muren beskytter dem, strides de indbyrdes om magten. Men da man i Westeros opdager, at en ydre fare, de hvide vandrere, og døden truer med at bryde gennem muren og dræbe dem, så forsvinder alle indbyrdes uenigheder, og parterne tilgiver hinanden for at forenes i en fælles alliance om at kæmpe mod den ydre trussel. Dette er også murens paradoks. Bliver den for stærk, ender det nemt i indre krige om magten, fordi mennesket uden en fælles kontrakt ender som ulve mod ulve. Når den ydre mur bliver porøs, brister eller livet selv trues af døden udefra, forstår alle, at det er i den fælles bedste interesse at forenes om at bekæmpe det større onde frem for at slide hinanden op i indbyrdes opgør.

Som i *Game of Thrones* er muren et fast referencepunkt for mange i EU's debatter om migrationskrisen. En mur eller grænsekontrol er en hurtig og håndgribelig måde at markere magt på. En mur kan forvandle et komplekst problem - de globale og dybest set ukontrollerede migrationer i en åben liberal verdensøkonomi - til noget, man føler, at man har styr på. Når jeg siger *føler*, er det ikke fordi, at man får kontrol. Grænsekontrollen giver os muligvis en fornemmelse af, at vi igen har styr på noget, vi i virkeligheden ikke har 100 pct. kontrol over. Det er effektiv symbolpolitik eller også en måde fysisk at markere den nationale suverænitet, som nationalstaten har fået sværere og sværere ved at udøve i praksis. For i det 21. århundrede er alle moderne lande og økonomier dybt afhængige af de globale kapitalstrømme, varestrømme, energistrømme, informationsstrømme, videnoverførsler og menneskelig mobilitet. Muren fikserer, men de fleste magtrelationer i den moderne verden er i bevægelse. Det er det faste versus det flydende, men kan dette paradoks håndteres?

Hvor de postmoderne tænkere og hyperglobalisterne tror, at verden flyder

i retning af grænseløshed, og nationalisterne længes tilbage til de gamle sæders grænser, kan man også vælge en tredje vej. Lad os kalde det for en europæisk vej. At finde transnationale politiske svar i mellemrummet mellem det nationale og den globale grænseløshed. Lige netop alle de steder, hvor verden virker mest grænseløs, og hvor skellet mellem det nationale og det internationale forekommer mest flydende, skal der træffes politiske beslutninger om, hvordan ansvaret fordeles mellem de forskellige niveauer. Det er en form for kosmopolitisk realisme.⁸⁶⁹ Vi skal ikke bare acceptere, at kapitalbevægelserne er grænseløse, fordi den gamle nationalstatslige kontrol er fjernet. Vi kan forsøge at regulere dem på europæisk og globalt niveau, så deres negative sideeffekter begrænses. Det samme gælder grænseoverskridende miljøforurening, informationsstrømme, globale terrortrusler, militærtrusler eller migrationsbevægelser. I stedet for politisk at overlade magten til de anonyme grænseløse kræfter - eller at søge tilflugt bag nationalstatens mure uden at have muskler til at gøre noget - kan vi ad demokratisk vej i EU sætte grænser der, hvor det giver mening og er til gavn for det fælles bedste.

SCHENGEN OG SPILLET OM DE FLYDENDE GRÆNSER

Når selv indsigtfulde iagttagere hævder, at EU overhovedet ikke har styr på de ydre grænser, og at vi står overfor en gentagelse af Romerrigets fald, forsøger de at dramatisere virkeligheden. Det er et smart kneb i en ophedet debat om grænsekontrol. Helt så hjælpeløs er EU dog ikke. Det er der flere årsager til, selvom folk godt kan komme i tvivl, når vi rammes af store kriser. I det såkaldte Schengen-grænseamarbejde har i EU-landene i flere omgange styrket den ydre grænsekontrol. Det var en klar forudsætning for at indføre fri bevægelighed over de indre grænser og dermed fuldbyrde de fire fundamentale friheder i det indre marked. Alle EU-lande (minus Irland) har tilsluttet sig Schengen-reglerne, og det har Island, Norge, Schweiz og Lichtenstein også. Der er godt 420 mio. borgere, som allerede har fået lettere ved rejse og bevæge sig over grænserne uden pas og snærende kontrol. Og vi bliver endnu flere, når Bulgarien, Kroatien og Rumænien også er optaget som fuldgyldige medlemmer af Schengen.

Aftalen har fjernet kostbar ventetid for transportfirmaer, der kører fødevarer og andre varer over grænserne. Den har sparet tid for over 1,2 mia. turister og forretningsrejsende i Europa. Og den har gjort livet meget lettere for de omkring 1,7 mio. grænsependlere, der hver eneste dag krydser en national grænse i EU for at arbejde i Øresundsregionen og andre grænseregioner. Tidsbesparelsen har øget produktiviteten og dermed velstanden i det indre marked. Staterne har sparet bureaukrati. De økonomiske udgifter til nationale toldere, grænsebetjente og nationale grænseinstallationer er faldet. Det er en årlig besparelse, der kan bruges

til enten at styrke det nationale politi, giver råd til mere velfærd eller muliggør skattesænkninger. Vælg selv ud fra din politiske observans, hvad du foretrækker.

EU's Schengen-samarbejde har gjort livet lettere for eksportvirksomheder og turister i en skala, som man måske kun forstår, hvis man tager en tidsmaskine tilbage. I min barndom i tresserne og 1970'erne var der stadig lange bilkøer ved de nationale grænser i Tyskland og andre steder, men vi kunne frit krydse de fælles nordiske grænser. På en måde har vi i hele Europa fået udstrakt den geniale ide, som vi i Norden fandt på i 1948 med en nordisk pasunion, som gjorde det let at rejse mellem vores lande. Det er frihed, og er den ikke stadig værd at forsvare?

I Schengen-samarbejdet ville man skabe mere frihed indadtil mod at øge sikkerheden og grænsekontrollen udadtil. Det var ideen. Så man har over tid opbygget fælles datasystemer, hvor millioner af data lagres om grænsegængere og deres pas, fingeraftryk og evt. kriminelle forhold. Myndighederne har fået meget lettere ved at finde og stoppe uønskede personer ved grænsen. Mange steder er der opstillet automatiske nummerpladescannere, der krydstjekker med Schengens database i SIS-II, så politiet hurtigt kan stoppe folk, der formodes at have stjålet en bil, er involveret i smugling af narko og mennesker eller som er knyttet til organiseret grænseoverskridende kriminalitet. Hensigten er at øge sikkerheden og trygheden i EU-landene. Det er en meget vanskelig opgave.

Schengen-landenes ydre grænser strækker sig over 42000 km til havs og 7721 km på landjorden. Det er et enormt område at holde øje med, og der er samlet set 1800 kontrolposter, hvor man kan krydse grænsen ind til EU's Schengen-område. Der skal meget mere end en tapper Jon Snow i Game of Thrones og en mur af is til at klare den opgave. Hvert år er der tusindvis af irregulære migranter, der slipper gennem og sniger sig uden om de skrappe kontrolposter, hvor indrejsende skal vise pas, får tjekket deres visum, får taget fingeraftryk, scannes og kontrolleres med ansigtsgenkendelse.

Vi skal arbejde for at få bedre styr på de ydre grænser og håndhæve lov og orden. Men vi må samtidig forstå, at der aldrig findes 100 pct. sikkerhed og kontrol. EU er og skal ikke være et Panoptikon samfund, hvor alle folks bevægelse og adfærd er overvåget i mindste detalje. Heldigvis må man sige, for borgernes frihed og privatlivets ukrænkelighed er vigtige europæiske værdier, som ikke bør smides ud med badevandet. Europa skal ikke ende som det kommunistiske kontrolregime i Kina, hvor Panoptikon overvågningssamfundet er sat i system i den digitale tidsalder. Der må findes en balance mellem sikkerhed og beskyttelse på den ene side og så frihed og etik på den anden side. Europa-Parlamentet har indført udvidede krav til databeskyttelse.

Der er fastsat grænser for lagring af data, så de skal opbevares i Europa, og der sættes grænser - der var den igen - for myndighedernes dataovervågning. Der føres

en konstant politisk kamp om at definere de etiske grænser på en fornuftig måde. Her må laves konkrete afvejsninger mellem bl.a. sikkerhed versus frihed, og privat bevægelsesfrihed versus offentlig kontrol. Eller mellem effektiv anvendelse af big data versus beskyttelse mod misbrug af myndigheders magt. Djævelen befinder sig ofte i detaljen. Og han skal konstant tøjles. Men dem, der kræver absolut kontrol over alles bevægelse, bør vide, at de flirter med et totalitært samfundssyn.

Inden man farer i flint over, at der ikke er 100 pct. styr på de ydre Schengen-grænser, bør man huske på, at ingen grænser - heller ikke de danske - har været hermetisk lukkede op igennem historien. Også nationalstater kan begå fejl eller svigte i kontrollen med grænserne. Europa-Kommissionen har endda flere gange kritiseret Danmark for ikke at føre godt nok tilsyn med de ydre europæiske grænser i danske lystbådehavne eller på fragtskibe. Men det taler vi ikke så meget om i Danmark, for det er altid nemmest at tale om de andres problemer. En ting er at lovprise national suverænitæt, en helt anden ting er at håndhæve den.

Der har altid været sejlbåde om natten, og nogle var med til at forsvare vores fælles menneskelighed, da danskere hjalp jøder over Øresund for at redde dem fra nazisternes forfølgelse. Til alle tider har der været personer, der krydsede et spor, en grænsebom, et markskel eller et pigtrådshegn i nattens mulm og mørke. Altid dukker smuglere op, der mod klækkelig betaling træder til for at servicere mennesker, som vil bryde gennem, hvor andre søger at trække en grænse. Sådant er virkeligheden også. Men når grænselængden skaleres op fra det nationale til hele EU, kan den enkelte borger have svært ved at overskue, om der *virkelig* er styr på grænsen. Dette perceptionsgab kæmper Schengen-samarbejdet stadig med.

HOLDNINGSGABET

Mange vælgere har ikke en konkret forestilling om, hvad myndighederne render rundt og laver i Schengen-samarbejdet. Faktisk viste en større Eurobarometer undersøgelse i 2018, at kun halvdelen af vælgerne i EU-landene havde hørt, at EU havde et fælles ydre grænseværn i Frontex, som var etableret 14 år tidligere.⁸⁷⁰ Kun 26 pct. vidste - trods omfattende mediedækning - at EU i kølvandet på migrationskrisen havde vedtaget en række initiativer for at styrke den ydre grænsekontrol, herunder at give Frontex langt flere muskler med en stående kyst- og grænsevagt.⁸⁷¹ Uvidenheden var stor, selvom tre fjerdedel af alle vælgere samtidig var af den opfattelse, at Schengen-samarbejdet var godt for erhvervslivet og økonomien. Det er et klassisk EU-problem, som vi kan se på en række sagsområder. Det store flertal af borgere er positive overfor idealerne, men de er usikre eller helt uvidende om det konkrete indhold.

Rigspolitiet i Danmark har forsøgt at forklare vælgerne, at den indenlandske

kriminalitet er faldet over en længere årrække siden midten af 1990'erne, og at det er i nationens sikkerhedsinteresse at sikre adgang til vitale databaser i Schengen, Europol og Eurodac. Men det er svært for den enkelte borger at oversætte disse oplysninger til noget forståeligt. Det kan virke abstrakt. Som en teknokratisk og teknisk forklaring på det store systemniveau. Selvom den er sandfærdig og i overensstemmelse med virkeligheden, troede folk ikke længere på myndighedernes forsikringer, da over en million mennesker i 2015 brød gennem de ydre grænser og vandrede op gennem Europas motorveje. Så var det, der før var sandt, pludselig sat i et nyt lys. Det var enhver EU-kritikers drømmescenarie. Det var nemt at plukke frygtens lavthængende frugter. Det overordnede slagord om fri bevægelighed og åbne grænser, der i jubelårene efter Berlinmurens fald lød som en gevinst for friheden, forvandlede pludselig til en kæmpe risiko. Og kritikerne havde ret i tre afgørende ting: Vi har brug for sikkerhed. Retsstatens orden skal genrejses. Der skal være styr på, hvem der kommer over grænsen.

Vi ved fra flere års europæiske meningsmålinger, at et solidt flertal af EU-borgere overordnet ser positivt på indvandring fra andre EU-lande - især når de får et arbejde, betaler skat og respekterer den måde, vi gør tingene på. Fra 2015 til 2018 så et flertal på 53-59 pct. af europæere derimod negativt på indvandring fra tredje lande.⁸⁷² Interessant nok ændrede det sig fra 2019, hvor Eurobarometers måling viste, at 48 pct. af europæerne også ser positivt på indvandring fra tredje lande, mens 44 pct. ser negativt på det.

Det var et vendepunkt, der illustrerede, at EU ved udgangen af 2019 var ved at overvinde den terrorfrygt og den økonomiske og jobmæssige usikkerhed, som fire år tidligere blev blandet sammen i en sprængfarlig cocktail, der også handlede om kulturforskelle og en følelse af fremmedhed over for de mange fremmede folkevandrere. Europæerne var med andre ord ved at overvinde de fire forbundne kriser præget af frygt for terror, økonomisk nedtur, indvandring og kulturtab. Det er opsigtsvækkende, at holdningsskiftet kom parallelt med, at EU fik bedre styr på de ydre grænser, og det gik bedre for økonomien. Sådan var følelserne og opfattelserne ikke, da migrationskrisen havde sit højdepunkt.

Den samfundsmæssige mængde af akkumuleret frygt er altid større i dårlige tider. Kombinationen af den globale finanskrisen i 2007/08 og den mangeårige terrorkrig med frygt for terrorister lå i manges bevidsthed, da migrationskrisen i 2015 for alvor ramte os. Derfor var de politiske chokeffekter langt større, end da Vesteuropa under Balkankrigen i 1990'erne blev ramt af en migrationskrise med mange flygtninge, som man skulle finde indkvartering, plads og asyl til. Den anden forskel var, at flygtninge fra Balkan var europæere og i mange henseender havde den samme moderne livsstil og mange af de samme demokratiske drømme som os i Vesteuropa.

For mange vesteuropæere har det ændret det sig ved udsigten til, at folk van-

drer ind fra tredjelande. For de er ikke europæere ”som os”, men muslimer fra Mellemøsten eller Afghanistan eller måske fattige afrikanere fra syd for Sahara. De har andre erfaringer og kommer måske fra underudviklede landsbyer, så vi forestiller os, at de alt andet lige vil have sværere ved at tilpasse sig det moderne og civiliserede byliv. Hos nogle højreekstremister er det ligefrem slået over i racisme, fordi de ikke bryder sig om folk fra tredje lande med anden hudfarve, mens der hos andre er en implicit modvilje mod folk, der ser anderledes ud end os. Der er mange forskellige forestillinger på spil.

Der er et gab mellem, hvad vi ikke ved, at vi ikke ved, og det vi har erfaret. I den offentlige debat hører vi meget om alle dem, der er kommet til Europa på irregulær vis og har søgt om asyl. Men borgerne har en overdreven forestilling om, hvor mange der er. Forskellige undersøgelser har vist, at folk generelt tror, at der er flere migranter og flygtninge, end der faktisk er. Da Eurobarometer undersøgte det i efteråret 2017 kunne man i 19 ud af de daværende 28 medlemslande se, at folk generelt vurderede, at der var mere end dobbelt så mange udlændinge i deres land, end der faktisk var.⁸⁷³ I Slovakiet skød folk faktisk 13 gange for højt, og i Polen og Bulgarien var det cirka 9 gange for højt. Generelt har folk, der slet ikke personligt kender udlændinge, en langt stærkere fantasi om, hvor mange der er i landet. Der er en klar sammenhæng.

Jo mindre folk personligt har erfaret, jo mere forestiller de sig. I de tre mest tolerante lande, Spanien, Sverige og Irland - hvor otte ud af ti borgere erklærer, at de er komfortable med at have en udlænding i deres sociale omgangskreds - er der samtidig langt flere borgere (mellem 56 og 70 pct.) end i andre EU-lande, som enten har venner, bekendte eller familiemedlemmer, der født i et andet land. Uvidenhed er en mur, der skal overvindes.

I gode tider med vækst og lav arbejdsløshed er der normalt langt færre, der tænker på, om nogen måske snyder sig indenfor og krydser grænser. Eller at irregulære migranter finder et job i skyggeøkonomien, som man i øvrigt selv aldrig havde lyst til at påtage sig. Det føles ikke som en trussel for de indfødte borgere, så længe indvandrerne opfører sig ordentligt. Eller de ikke bliver misbrugt på det groveste af alfonser, kyniske menneskehandlere eller grådige arbejdsgivere, der betaler dem alt for lav løn. De færreste bryder sig om overgreb på andre menneskers værdighed. Det krænker nemlig deres retfærdighedssans.

UD AF FANGENS DILEMMA

Når man argumenterer imod folks ønske om grænsekontrol nytter det ikke bare at sige, at man er tilhænger af frihandel og idealistisk vil forsvare de universelle menneskerettigheder. Man bør også konkret adressere den utryghed, som bor-

gerne føler, og forstå deres legitime ønske om at sikre lov og orden indenfor retsfællesskabet. Spørgsmålet er bare, hvilken form for grænsekontrol, der bedst adresserer den bekymring, som borgerne føler? For der er forskel på national grænsekontrol og en ydre europæisk grænsekontrol. Den nationalistiske model skader det indre marked og begrænser den fri bevægelighed internt i EU, som et flertal af vælgerne ellers er varme tilhængere af. Efter migrationskrisen følte vælgerne dog ikke, at den ydre europæiske grænsekontrol var god nok, så flertallet sagde ja til den næstbedste løsning: den nationale kontrol trods dens mange negative sideeffekter. Det var dilemmaet i 2015, og det er det stadig i dag. Så længe EU ikke effektivt og på overbevisende måde sikrer den ydre grænsekontrol, er fristelsen til at bevare eller genindføre national grænsekontrol stor.

Der findes en vej ud af dette dilemma. Man kan her hente inspiration fra nobelpristageren i økonomi, John Nash, som du måske kender fra filmen *A Beautiful Mind* med Russell Crowe i hovedrollen. Han har en elegant løsning på fangens dilemma. Man kan ikke få alt i livet, men man kan søge at nå det bedst mulige resultat, hvis man samtidig tænker på de andre og tager højde for det i sin egen strategi. I et spil, hvor 27 spillere føler sig fanget - f.eks. af krydspresset fra vrede vælgere og ydre migrationsbølger - og der mangler samarbejde, kan ingen vinde på at ændre strategi hele tiden. Hvert enkelt land må vælge en strategi, hvor man tager højde for de andres strategiske interesser. Man kan først nå en fælles aftale, der er til gavn for alle, når man har forhandlet i mange runder, og alle parter har en bedre forståelse af, hvad der er i de andres interesse og kan tage højde for det.

Det teoretisk smukke er, at der findes en Nash-ligevægt. Men det tager tid og mange delrunder, før man når derhen. Tiden er en kritisk faktor, der kan spænde ben for os og de gode hensigter. I en forhandling med mange aktører med forskellige strategiske interesser og taktiske hensyn, hvor alle er under hårdt tidspres, fordi problemerne vælter ind over grænserne, er der sjældent tid nok til at nå en ordentlig løsning, der er i alles bedste interesse. Så ender alle let med at gøre noget, der ikke er optimalt. Sådan var det med den nationale grænsekontrol. Kan man ikke bede alle regeringscheferne om at se filmen *A Beautiful Mind* og hente lidt inspiration der, så de bedre kan håndtere den næste krise?

Min holdning - og det brugte jeg mange kræfter på at sige i kølvandet på migrationskrisen - er, at det er bedst at styrke EU's ydre grænsekontrol. Ikke bare lidt, men gerne med en faktor 20 eller 30, så det virkelig batter og ingen kan tage fejl af EU's vilje til at beskytte sine ydre grænser. Som direktør i Tænketanken EUROPA blev jeg og andre tænketanksdirektører i 2017 inviteret til et møde med topfolk i Europa-Kommissionen, som ønskede at få gode råd.⁸⁷⁴ Min anbefaling var, at man burde øge Frontex-staben ved de ydre grænser fra 1700 til måske 50.000 grænsevogtere, så man klart og tydeligt adresserer borgernes

bekymring. Nogle syntes måske, at det lød lidt vildt. Det er altid en udfordring at udfordre business as usual, for vanemennesker og pragmatikere bryder sig ikke om at afvige fra meget fra det, man plejer at gøre. Nogle mennesker har dybt i deres psyke nemmest ved at knytte sig til noget, de allerede kender, end at omfavne noget der forekommer langt væk.

Det er ikke altid, at man står sig bedst ved at hutle sig igennem på den gamle måde med små forsigtige kompromisser. Der skal tænkes anderledes. I Europa kan vi genoprette tilliden til den indre sikkerhed og den frie bevægelighed i det indre marked, men det kræver, at den ydre grænsekontrol styrkes på den helt store klinge. Migrationskrisen i 2015 var et eksistentielt chok, der tvinger os til at tænke anderledes og overveje mere fundamentalt, hvordan vi undgår igen at komme i den situation. Hvis den politiske vilje er til stede, er det praktisk og realistisk muligt at lave en ydre Frontex-grænsevagt på 50.000 mænd og kvinder. Man kan f.eks. flytte flere toldere og betjente fra de nationale grænseværn over til Frontex. Medlemslandene har over 115.000 toldere og grænsebetjente, så det burde kunne lade sig gøre. Kollektivt kan vi få meget mere power for pengene, og det behøver endda ikke at koste ret meget ekstra, hvis vi rykker rundt på ressourcerne og samarbejder om en fælles løsning.

Det bedste vil være at flytte tusindvis af nationale toldere over til Frontex. Blandes de forskellige nationale måder at gøre tingene på, kan der måske endda opstå nye ideer, som vil føre til et smartere og mere intelligent ydre grænseværn. En anden mulig løsning er at finde penge på EU-budgettet, så man får råd til at udvide EU's ydre grænse- og kystvagt til 50.000 medarbejdere. Det vil i runde tal måske koste 25 mia. euro om året. Lyder det af mange penge? Det tænker nogle læsere sikkert. Men betragt det som en forsikringspræmie, hvor alle voksne EU-borgere afsætter under 45 kr. måneden for at få beskyttet de ydre grænser effektivt. Det svarer til en dyr café latte i Københavns centrum. Det er også billigere end medlemskabet til det lokale fitnesscenter. Har vi ikke råd til det hver måned for at få mere sikkerhed?

Skal der investeres mere i teknologi, satellitovervågning, droner, både og mobile patruljer, må der findes endnu flere penge på EU-budgettet, eller man må indregne ekstra besparelser i det nationale grænsearbejde. Forslaget kunne f.eks. finansieres ved en ny turistafgift ved de ydre grænser, der måske også i klimapolitikens navn er en god ide at indføre. Der er mange muligheder, hvis viljen er til stede.

ET SIKKERT HJEM

I Europa har vi brug for det amerikanerne med et sigende ord kalder for *Homeland Security*. Europa er vores fælles hjem, men det skal være et sikkert hus, så de globale storme ikke blæser lige igennem. Hvad betyder det i praksis? EU skal ikke

bygge et stort pigtrådshegn langs Middelhavets kyster og helt op til Polens grænse til Ukraine. Grænsevogtere skal heller ikke have lov til at skyde på folk i nød, sådan som nogle debattører har slået til lyd for. Der bør vi sætte grænsen. Jeg ønsker ikke at leve i et Europa, hvor det smukke Middelhav, civilisationens vugge, ender med at blive plastret til med pigtråd, betonmure og skydeklare grænsebetjente. Det er ikke min drøm for det Europa, mine børn og børnebørn skal bo i.

Bygger man en kæmpe pigtrådsmur, vil EU ligne et fængsel. Nogle vil måske endda få associationer tilbage til de koncentrationslejre, som hele det europæiske projekt er født som selve modsætningen til. Vælg den association, som du synes passer bedst. Min holdning er, at vi ikke skal genrejse en ny Berlinmur, tre årtier efter at den væltede og bragte håb om en anden og bedre fremtid. Valget står ikke mellem *laissez faire*-ideologiens totale grænseløshed eller den totale grænsekontrol. Udfordringen er at finde et bedre svar, der ligger midt imellem disse yderpunkter.

I et civiliseret retssamfund må vi naturligvis være i stand til at forsvare retsstaten og borgernes sikkerhed. Det gælder også ved Europas ydre grænser. Derfor har vi brug for et langt stærkere Frontex til at hjælpe medlemslandene med at sikre effektiv overvågning og kontrol ved de ydre grænser. I stedet for en pigtrådsmur skal vi opbygge et levende menneskeskjold og anvende intelligente teknologier. Signalet til omverden er, at vi ikke længere tillader irregulære migranter at krydse vores grænser. Folk, der på irregulær vis krydser grænsen, skal anholdes og kunne sendes tilbage, hvis ikke de har et retskrav på beskyttelse som flygtninge. Grænsen skal forsvares, men broklapperne skal også kunne slås ned, når der er brug for det.

EU skal også lave flere hjemsendelsesaftaler, end dem der allerede er indgået. Om nødvendigt må vi betale udvandrernes hjemlande for at tage imod dem, der ikke har krav på at få behandle deres asylansøgning som flygtninge. Hellere betale til afrikanske regeringer for at tage udvandrere tilbage end at give menneskesmuglernes forretningsmodel nye vinger. EU's aftale med Tyrkiet har, siden den blev indgået i 2016, været med til at lukke det meste af flygtningestrømmen til Europa via Tyrkiet. Man outsourcer på en måde grænsekontrollen til nabolande, men der er også givet mere humanitær hjælp. EU-landene har bevilget 6 mia. euro til den tyrkiske regering for at hjælpe dem med at give mad og sundhedshjælp til op imod 1,7 mio. flygtninge, at bygge nye skoler til flygtningenes børn og give skolegang til næsten 700.000 børn.

I Europa har vi råd og ressourcer til at føre en mere human asyl- og indvandringspolitik, end vi gør i dag, uden at det skader velfærdssamfundet. EU kunne f.eks. tage imod flere kvoteflygtninge, så vi bærer vores andel af verdens flygtningebyrde. På en ordentlig og reguleret måde. Vi kan også åbne op for mere kontrolleret indvandring fra syd. Indvandringen udefra skal afstemmes med, om der er mangel på ekstra arbejdskraft i EU-landene, og medlemslandene kan tage

imod dem. Det er der også stærke økonomiske argumenter for. Herom senere. Det var f.eks. meningsfuldt, at Italiens regering midt under coronaviruskrisen besluttede sig for at legalisere en halv million irregulære migranter og give dem opholdstilladelse, så migranterne kunne hjælpe nationens bønder med at plukke de grøntsager, frugter og vindruer, der ellers risikerede at rådne på markerne på grund af den barske sundhedskrise. Man er nødt til at være pragmatisk, når de fælles problemer skal løses. Fundamentalister i alle lejre er ulidelige.

Indtil nu har det knebet med solidaritet mellem medlemslandene. Vi har dog brug for mere solidaritet mellem medlemslandene, så byrderne fordeles mere ligeligt i fællesskabet. Den nuværende Dublin-asylaftale er ikke retfærdig, for Middelhavslandene bærer de største byrder, fordi de geografisk er frontlinjestater, og de bærer den største del af indvandringen og flugten fra det globale syd. EU's Dublin-regler må revideres, så det ikke bare er de lande, som flygtninge og irregulære migranter først ankommer til, der har pligt til at behandle deres ansøgning og tage sig af dem.

Det er urimeligt, at de sydeuropæiske lande, der økonomisk har få ressourcer, skal bære en langt større byrde end de rige nordeuropæere. Øst- og centraleuropæerne, der i forvejen har færrest udlændinge og ovenikøbet mangler arbejdskraft, må også stille op. Vi må alle tage vores del af ansvaret. Det er bedst, hvis EU-landene enes om en fair fordelingsnøgle, der udregnes efter antal ansøgere, landenes andel af flygtninge ift. befolkningstal, deres økonomi og deres arbejdsløshed. Landene har forskellige udgangspunkter, der skal respekteres, men dem, der har de bredeste skuldre og mest plads, må løfte mest.

Solidariteten kan også styrkes udadtil via øget samhandel, udviklingsstøtte og institutionel bistand, så nabolande og naboregioner får flere ressourcer til at håndtere flygtninge- og migrationsstrømmene. Et godt eksempel er, at EU i 2016 indgik en associeringsaftale med Jordan, hvor man foreløbig frem til 2030 har givet flere jordanske industrivarer fri adgang til EU-markedet, så de kan sælge dem uden told og kvoter, og en række fødevarer kan eksporteres til mere favorable vilkår. Jordan har været hårdt ramt af den syriske flygtningekrise og huser over 650.000 syriske flygtninge, så EU besluttede sig for at give jordanerne bedre handelsvilkår mod, at Jordans regering udsteder arbejdstilladelser til mindst 60.000 syriske flygtninge. Jordanske virksomheder, der ønsker at sælge deres varer toldfrit i EU, skal dokumentere, at mindst 15 pct. af deres arbejdere er syriske flygtninge. Det er hjælp til selvhjælp. Vi skal hjælpe naboer, så de bliver stærkere og får flere udviklingsmuligheder. Det vil øge vores sikkerhed i Europa.

En af de store udfordringer i de kommende år bliver at opbygge et endnu tættere strategisk partnerskab mellem EU og Afrika. Der er allerede taget en række initiativer med samarbejds-, associerings- og investeringsaftaler. Hvis de

lokale befolkninger føler større håb og oplever øget velstand, hvor de kan se en fremtid ved at blive i deres hjemland, så vil de heller ikke udvandre og lægge deres skæbne i hænderne på kyniske menneskesmulgere. I den proces må der udvises tålmodighed. I flere århundreder har vi europæere koloniseret og udbyttet Afrika eller givet dem alt for dårlige handelsaftaler, så det kan tage mange år, og det kræver en vedholdende indsats at vende udviklingen.

Vi er nødt til at være ambitiøse på hinandens vegne, så det bliver et ægte strategisk partnerskab. Der findes ikke nemme og hurtige løsninger, men det er i vores egen bedste interesse at investere i Afrikas fremtid i stedet for at vente passivt på, at de næste store migrationsbølger rammer vores kyster med måske flere hundrede millioner af fattige, forhutlede og desperate unge afrikanske mænd. Vi må engagere os i at løse den historiske udfordring i stedet for at bilde os selv ind, at problemet går væk af sig selv. Kun ved at tænke den ydre grænsekontrol sammen med en reformeret asyl- og indvandringspolitik kan EU forhåbentlig forlade de mange nødløsnings holdeplads, inden næste migrationskrise rammer os. Det bliver ikke let, men man må skridt for skridt søge konkrete fremskridt, som vælgerne kan føle sig tryggere ved.

VÆLGERNE VIL GERNE HAVE EUROPÆISKE LØSNINGER

Vi kan beskytte de ydre grænser bedre, hvis vi gør tingene sammen i Europa i stedet for hver for sig. Et stærkt ydre grænseværn ser til at være en vigtig forudsætning for at *bevare* hævdvundne rettigheder til fri bevægelighed i det indre marked, som det store flertal af borgerne selv siger, at de er så glade for. Men vender man tilbage til den nationale grænsekontrol, ender man med en ringere løsning: Begrænset bevægelighed, højere omkostninger til mere national grænsekontrol, flere nationale toldere og relativt færre politiressourcer til at bekæmpe indenlandsk kriminalitet.

Indfører alle lande permanent national grænsekontrol, vil det være en kostbar affære. Hvert år krydser over 200 mio. personbiler de indre grænser og skal de vente mellem 10-20 minutter i kø for at blive tjekket? Hvad nu hvis de mellem 80-100 mio. lastvogne med varer, der kører over de indre grænser, skal vente mellem en halv til en hel time pr. gang. Det fremgår af flere grundige analyser, at den ekstra ventetid ligger i det leje. Hver eneste tabt time er tab af produktivitet og dermed mistet velstand. Analysehuset, Europe Economics, har beregnet, at permanent grænsekontrol mellem alle Schengen-lande vil koste de europæiske økonomier mellem 100-230 mia. euro over et årti.⁸⁷⁵ Det er et konservativt skøn.

Enhver form for grænsekontrol har en pris. Så længe man kun tager spredte stikprøver og vifter gæsterne videre, fører det ikke til lange køer ved grænserne,

og de negative økonomiske omkostninger kan holdes nede. Men selv begrænset stikprøvekontrol ved den dansk-tyske grænse har betydet, at Rigspolitiet har måttet flytte ressourcer væk fra bekæmpelse af indenlandsk kriminalitet. Det svarer til bemanningen i en hel politikreds. Det er et dårligt bytte for borgerne, der også ønsker tryghed i forhold til andre former for kriminalitet med indbrud, vold eller måske terror. Rigspolitiet har i adskillige rapporter til Folketinget nævnt, at det flytter ressourcer og ikke er så effektivt at udføre kontrollen ved grænsen. Det er bedre at lave smart og mere fleksibel kontrol i baglandet. Så kan politiets nummerpladescannere trække data ud af Schengens SIS-II database, og man kan lave intelligent overvågning og frigøre mandskab til hurtigt at sætte ind mod kriminelle, uanset hvor de befinder sig i landet.

Den nationale grænsekontrol på grænsen er en dårlig nødløsning. Man kan muligvis symbolsk markere sin suverænitet, men i praksis betales en høj pris med mange negative sideeffekter. I virkeligheden ved vælgerne godt, at det vil være smartere med helt åbne grænser til Danmarks største eksportmarked mod syd og til Norden. Så vi får fri bevægelighed uden unødigt bøvl og tidspilde i EU's indre marked. Vælgerne vil gerne have en fælles europæisk løsning.

I Tænketanken EUROPA forsøgte vi at teste det sammen med YouGov i forskellige målinger. De var anderledes end de klassiske opinionsmålinger, hvor vælgerne får et simpelt enten-eller spørgsmål, om ja eller nej. I 2015 viste flere meningsmålinger i medierne, at et lille flertal af danskerne var tilhængere af at indføre national grænsekontrol, men i tænketanken besluttede vi os for at teste, om det også forholdt sig sådan. Virkeligheden er sjældent sort-hvid, men har flere nuancer og farver. Som regel skal politikere ikke forhandle om et enten-eller, men om en hel kæde af både-og løsninger. Så hvorfor ikke også give vælgerne flere svarmuligheder, der svarer til virkeligheden i al dens kompleksitet?

I september 2015 og i januar 2019 undersøgte vi i tænketanken derfor danskernes holdning til, hvordan "Danmark først og fremmest skal forholde sig i tilfælde af, at et stigende antal flygtninge- og migranter søger til Danmark?". Læg mærke til, at vi spurgte dem, hvordan *Danmark* skal forholde sig, men vi gav dem tre europæiske og tre nationale muligheder at vælge mellem. Svarene viste, at vælgerne er langt mere nuancerede og reflekterede, end det ellers normalt ser ud i de klassiske ja-nej undersøgelser. Folk tænker sig om og er i stand til at afveje plusser og minusser. Målingerne viste, at tre gange så mange danske vælgere ønsker en fælles europæisk asyl- og flygtningepolitik frem for, at Danmark selv håndterer udfordringen og ikke bidrager til europæiske løsninger.⁸⁷⁶ Dobbelt så mange ønsker stærkere kontrol ved de ydre EU-grænser, frem for at Danmark træder ud af EU's Schengen-samarbejde og indfører permanent national grænsekontrol. Der er også langt færre, der bakker op bag en midlertidig national grænsekontrol

end folk, der ønsker stærkere kontrol ved de ydre EU-grænser. Det er ikke bare danskerne, der foretrækker fælles løsninger. Kun cirka en fjerdedel af vælgerne på tværs af EU-landene ønsker rent nationale svar på migrationskrisen.⁸⁷⁷

Hvis politikerne virkelig lyttede til vælgerne, ville de ikke satse på national grænsekontrol. Men de valgte det som en nødløsning. Fordi de *kunne* gøre det. Ifølge Schengen-reglerne må medlemslande godt midlertidigt lukke eller kontrollere de indre grænser, når den nationale orden og sikkerhed er alvorligt truet. Det kan man gøre i seks måneder med mulighed for forlængelse. Det beror altid på et skøn, og medlemslandene er forpligtet til at indberette det til Europa-Kommissionen, der kan indbringe det for EU-domstolen, hvis det er i strid med de fælles regler. Siden 2015 har medlemslandene fået meget lang snor, og Rådet har gjort reglerne mere fleksible, så det er lettere for EU-landene at trække i nødbremsen ved grænsen. Når først et land gør det, øges risikoen for, at de andre også gør det. Så bliver det til europæisk flokmentalitet.

I september 2015 lukkede Tyskland sin grænse til Østrig, hvorefter Østrig indførte grænsekontrol til Italien, Ungarn, Slovenien og Slovakiet. Kædereaktionen fortsatte, for så lavede Ungarn og Slovenien kontrol ved deres sydlige grænser. Frankrig, Sverige og Norge fulgte snart efter med kontroller. Det var som en genopførsel af en krise fire år tidligere, hvor Frankrig ensidigt lukkede grænsen til Italien, fordi den italienske regering havde givet omkring 25.000 tunesiske flygtninge og migranter et humanitært pas, så de kunne rejse videre til andre Schengen-lande. I 2015 var alt i større skala, det var langt alvorligere, ingen var ordentlig forberedt og mange regeringer lod sig rive med af begivenhedernes gang. Svaret blev en renationalisering. Dominobrikkerne faldt en for en, og folk begyndte at tale om, at Schengen-samarbejde var ved at blive ødelagt indefra. Den nationale grænsekontrol er en tikkende bombe under ideen om et fælles europæisk samarbejde i Schengen og den frie bevægelighed i det indre marked.

NATIONALISTISK NØDLØSNING

Den 4. januar 2016 indførte den borgerlige regering i Danmark en såkaldt midlertidig grænsekontrol, og siden fulgte Belgien efter. Alle de nationale grænsekontroller var midlertidige. Politikerne kæmpede for at vise vælgerne, at de tog deres bekymringer alvorligt. Man ville stoppe den ukontrollerede indvandring for at få restaureret lov og orden efter det kaotiske 2015. I fraværet af en hurtig og overbevisende EU-reaktion udfyldte staterne et konkret tomrum. Medlemslandene har forlænget kontrollerne midlertidigt adskillige gange, og det er sket med skiftende forklaringer. Man har reelt normaliseret undtagelsestilstanden med stikprøver ved grænserne. Da Danmark i 2016 indførte grænsekontrol,

skete det med henvisning til migrationskrisen. Senere ændrede den borgerlige regering forklaring og henviste også til risikoen for terrortrusler.

Sagligt set var der ikke stærke argumenter for de mange midlertidige forlængelser af den danske grænsekontrol. I sensommeren 2017 så vi et stort fald i islamistisk terrorisme i Europa. Europol havde stor succes med at optrevle terror-netværker. Islamisk stat var hårdt svækket. Et attentat i Barcelona i august 2017 fra en terrorcelle kostede 13 mennesker livet på Ramblaen, men det var undtagelsen fra det nye mønster: At det efterhånden kun var sporadiske attentatforsøg fra enlige ulve - de fleste hjemmefødte og bosiddende i de europæiske byer og præget af global terrorpropaganda. Når disse ensomme mænd fik fat i en kniv, en pistol eller en lastvogn, var attentaterne ikke særlig vellykkede og kostede kun få personer livet. De fleste islamistiske terrorister blev fanget af politiet gennem et effektivt antiterror samarbejde. Den hypotetiske risiko for, at en nordmand eller en belgier ville køre ind over grænsen for at lave et attentat i f.eks. København, var så begrænset, at national grænsekontrol var helt ude af proportion med de mere hjemmefødte trusler mod sikkerheden.

Migrationsargumentet var reelt forduftet allerede i 2017. Der var på det tidspunkt godt styr på de ydre grænser takket være et styrket grænseværn i EU. Det kunne også ses i de danske tal. Antallet af asylansøgere faldt kraftigt i hele Europa. I Danmark nåede det i 2019 helt ned på kun 2716 - det laveste niveau siden 2008 - og under coronakrisen faldt det med over fyrre procent.⁸⁷⁸ I efteråret 2017 var terrortruslerne få, og antallet af asylansøgere var dykket til næsten en tiendedel af store kriseår, men alligevel valgte Danmark af politiske grunde (læs hensynet til Dansk Folkeparti) at fortsætte med stikprøvekontrollen ved grænsen.

Venstre og Socialdemokratiet kæmpede for at overgå hinanden med hårde udmeldinger i udlændingepolitikken og fastholdelse af grænsekontrollen blev anset for at være et effektivt middel til at opnå regeringsmagt. ”Der er fortsat pres på de ydre grænser” og ”terrortruslen er alvorlig”, hævdede Venstres integrationsminister Inger Støjberg, da den borgerlige regering i foråret 2019 forlængede kontrollen. Argumenterne svarede ikke til virkeligheden. Det var mere symbolpolitik, og den fortsatte stikprøvekontrol var møntet på at berolige vælgerne. Da socialdemokraterne fik regeringsmagten, videreførte man forgængernes linje og forlængede grænsekontrollen.

Det kan tage tid at lægge traumatiske oplevelser bag sig og erkende, at der er kommet styr på de ydre europæiske grænser. I 2019 var det stadig kun 15 pct. af de danske vælgere, der var helt eller delvist enige i, at EU har migrationsudfordringen under kontrol.⁸⁷⁹ Flertallet af vælgerne mente ikke, at EU havde kontrol over situationen. Og det var på trods af, at den grænseoverskridende terror er stort set forsvundet, trafikken med irregulære migranter over Middelhavet er raslet ned, og antallet

af asylansøgere i Danmark er på samme rekordlave niveau som tilbage i 2008.

Jeg afviser ikke, at der i visse krisesituationer kan være brug for at lave midlertidig national grænsekontrol, og det åbner Schengen-reglerne heldigvis op for. Den gav f.eks. god mening, da Covid-19 pandemien ramte Europa i foråret 2020. For da først smitten eskalerede i marts, og alle kunne se billederne fra Italiens overanstrengte og hårdt kæmpende hospitaler, måtte der politisk skæres igennem. Medlemslandene suspendede fri bevægelighed imellem Schengen-landene, og Kommissionen lukkede for trafik fra tredje lande ind i EU. Vi fik en hård statslig nedlukning af Danmark. Så alle borgere tydeligt kunne forstå budskabet, at man nu havde pligt til at holde afstand og ikke længere kunne rejse og bevæge sig som før.

Fuld grænselukning var en effektiv måde at formidle budskabet. Samtidig var der også et forsigtighedsprincip. Hvem kunne i marts og april 2020 vide, hvor meget de andre EU-lande havde kontrol med Covid, når der var usikkerhed om tal, testforsøg og indrapporteringer? Og måske risiko for nye smittebølger? Manglen på tillid til nabolandene var tydelig, og regeringerne - ikke kun i Danmark, men også i de øvrige EU-lande - tænkte først på sig selv og at beskytte livet for deres egne borgere.

Hovedargumentet for den danske grænsekontrol var ikke længere frygten for ”militante islamister”, men frem for alt risikoen for smittespredning. Det gav mening i starten som en nødløsning. Siden piblede tvivlen frem. Under coronakrisen så vi, hvor store økonomiske konsekvenser en stram grænsekontrol har, når man helt blokerer for indrejse udefra og skærer vigtige nervetråde til nabolandene over. Det koster, når kun egne statsborgere, EU-borgere med et arbejdsmæssigt formål og varer må krydse grænserne. Det lammede flytrafikken, og lufthavnene lå øde. Det truede hele livsgrundlaget for dansk turisme og de tilknyttede serviceerhverv.

Der gik ikke mere end et par måneder, hvor alle kunne se, hvor ødelæggende en så indgribende grænsekontrol er for nationens økonomi. Selv et parti som Dansk Folkeparti, der i årevis havde ført kampagne for permanent grænsekontrol, begyndte at presse på for, at den socialdemokratiske regering igen åbnede grænsen til Tyskland og Norge. Sådan var historiens lunefulde ironi. Partiet tænkte bl.a. på de sommerhusejere og campingpladser, der kunne miste indtægter under en lang coronasommer uden tyske og norske turister. Der var givet egeninteresser indblandet, da partiet traditionelt har hentet en del vælgere langs den jyske vestkyst. Måske var det også en lærerig fortælling om, at de sidste kan blive de første. Der gik ikke mange uger, før grænserne til stort set alle EU-lande var genåbnet, for et lille land som Danmark har ikke råd til at isolere sig fra omverdenen i længere tid.

Absolut sikkerhed findes ikke. Sådan var det også med genåbningen af grænsen. Danmark ønskede sikkerhed for, at nabolandene havde bragt smittetrykket

under kontrol. Det tog tid at genoprette tilliden til Sverige, der havde valgt en anden og mere liberal strategi med flere smittede pr. indbygger end Danmark. Men Tyskland, Norge og alle de øst- og centraleuropæiske lande havde under coronakrisen i foråret 2020 et lige så lille eller endda lavere smittetryk end Danmark, så hvorfor lukke af overfor dem? Hvor trækkes grænsen? Den danske regering havde undladt at lave grænsekontrol ved Storebæltsbroen for at beskytte Jylland og Fyn mod den langt større smitterisiko i Hovedstadsområdet. Men når man ikke satte københavnere i karantæne, hvad var så den sundhedsfaglige begrundelse for grænsekontrol til EU-lande med langt lavere eller lige så lille smittetryk som Danmark? Det virkede ikke logisk rent sundhedsfagligt.

Kapitel 18

VI KAN KLARE DET. INDVANDRING ER GODT FOR ØKONOMIEN

Hvis EU var perfekt og altid gav os svaret på de bekymringer, vi rammes af, ville det være nemt i krisesituationer at udsende et standardsvar om, at det bedste er at overlade problemerne til EU. Men det kan man ikke. For ikke alt, hvad EU gør, er perfekt. Det er heller ikke altid, at nationalstaten er det bedste svar. Selv de bedste regeringer begår fejl, og handlerummet er ofte begrænset. Man må fra sag til sag skønne, om der kan findes en løsning i EU. Vi kan tit opnå mere i fællesskab end ved at isolere os og gå egne veje. Under migrationskrisen klarede EU utrolig meget, selvom det i mange måneder så ganske sort ud, og det hele balancerede på en knivsæg mellem opløsning og kaos. Den historie fortjener at blive genfortalt.

Fra de dramatiske sommerdage 2015 kæmpede EU dag og nat for at nedbringe antallet af flygtninge og irregulære migranter, der kom til Europa via Middelhavets tre hovedruter. Det lykkedes. Gennem møjsommelige kompromisser mellem medlemslandene i Rådet og de folkevalgte parlamentarikere i Europa-Parlamentet sikrede man flere fremskridt. Fra lidt over 1 mio. flygtninge og irregulære migranter, der krydsede Middelhavet i 2015 faldt antallet året efter til cirka en tredjedel, og siden faldt det til under et par hundrede tusinde i 2017 og videre til blot 123.663 personer i 2019. Det er langt under niveauet i 2014, før krisen for alvor ramte fællesskabet.⁸⁸⁰

Stiger man op i helikopteren og kigger ned over to årtiers udvikling, kom der fra 1999 til 2019 ca. 2,6 mio. flygtninge og irregulære migranter til EU over Middelhavet, men godt 40 pct. af dem sejlede til Europa i 2015.⁸⁸¹ Det år var med andre ord en undtagelse fra det normale mønster. En *outlier*, som man siger på engelsk, når der er noget, der er helt afvigende - dvs. som en sort svane, der pludselig dukker op midt i en flok hvide svaner. Så det var forståeligt, at EU ikke havde en færdigpakket løsning klar, da det hele ændrede sig. Det tog flere måneder for EU's stats- og regeringschefer at enes om noget, der var begyndelsen til

et mere samlet svar på udfordringen.

Medlemslandenes udlændingemyndigheder var under hårdt pres for at behandle de mange asylansøgninger, og nogle af de store modtagerlande som Tyskland og Sverige måtte indrette skoler og gymnastiksale som midlertidige overnatningssteder, andre lande slog teltlejre op, mens man i Grækenland kæmpede med overfyldte flygtningelejre under de værst tænkelige forhold. Nogle steder trådte det civile samfund til og tilbød overnatning og beskyttelse til forhulede, sultne og trætte folkevandrere, når staterne svigtede.

Byrden mellem landene blev fordelt meget ulige. Et kvalificeret flertal i Rådet besluttede sig for at fordele tusindvis af flygtninge fra Italien til de øvrige medlemslande efter en solidarisk fordelingsnøgle, men Ungarn, Polen og Tjekkiet nægtede at følge beslutningen. Det var oprør for åben skærm. Det udløste en retssag ved EU-domstolen, som de tre oprørske lande tabte med et brag. Når der er truffet en fælles beslutning, skal alle rette sig efter den, for EU er et retssamfund. Der var store politiske spændinger. Man havde svært at nå til enighed om solidaritet over grænserne, men efter mange måneders anspændte forhandlinger nåede man til enighed om en hel del.

I marts 2016 fik EU lukket Vest-Balkan-ruten, og Angela Merkel indgik på EU's vegne en effektiv aftale med Tyrkiet om at stoppe migrationsbølgen til Grækenland. Italien hjalp siden Libyens kystvagt med at bekæmpe flugten fra Afrika, og EU's kystpatruljer har sejlet rundt i Middelhavet og destrueret hundredvis af menneskesmuglerbåde. Det er ikke altid sket ud fra hæderkronede humanitære ideer. EU og udvalgte medlemslande er undervejs blevet udsat for kritik. Menneskeretsorganisationer har med rette fordømt tortur, overgreb og fornedrende vilkår for de flygtninge og irregulære migranter, der blev samlet op i EU-finansierede modtagecentre i Libyen. Kritikken har også været rettet mod de overfyldte asyl- og modtagelejre i Grækenland, hvor alt for mange flygtninge stuves sammen under dehumaniserende vilkår med mangel på mad, vand og ordentlige sanitære installationer. Moria-lejren og andre lejre har afsløret fundamentale svigt i EU's asyl- og migrationspolitik.

Dehumaniseringen er blevet institutionaliseret over tid, og det er et kollektivt ansvar. Medlemslande som Italien har flere gange nægtet NGO-skibe og civile fartøjer at lægge til havn med bådflugtninge ombord - i strid med den internationale flygtningekonventions princip om at flygtninge ikke må sendes tilbage til lande, hvor de risikerer forfølgelse. Flygtninge og irregulære migranter har mistet retsbeskyttelse og er gjort til kastebolde over Middelhavet. Over 16.000 døde på den farlige færd over havet fra 2015-2020, så EU og medlemslandene kunne have gjort meget mere for at beskytte og leve op til de humanitære forpligtelser. Det var en konstant politisk kamp frem og tilbage. Når EU og NGO-skibe

samlede bådflygtninge op på åbent hav, var der straks hardlinere i den offentlige debat, der anklagede dem for at trække endnu flere folkevandrere til fra Afrika. Den uendelige godhed skaber en slags *pull-effekt*, hævdede de.

De hårdeste i hjertet vil helst skubbe tilbage og presse de nytilkomne ud på åbent hav, ned til Libyen eller længere væk, så de aldrig skal se deres lidende ansigter igen. De bryder sig i grunden ikke så meget om det kristne princip om næstekærlighed. Når de som Viktor Orbán praler med, at de skam er "kristne europæere" - til forskel fra muslimerne og andre udlændinge - rækker deres næstekærlighed ikke længere end til de nærmeste, naboen, familien eller måske nationen. Deres varme cirkel omfatter ikke alle dem, som de ikke kendte. Nogle af hardlinerne har ønsket at skrotte de gamle asylkvoter, og de vil ikke længere leve op til FN's flygtningekonvention. De siger nej, samtidig med at de måske om søndagen kalder sig kristne og går i kirke. Hvordan de får det til at hænge sammen i deres indre sind, skal jeg ikke stille mig til dommer over. Men tillad mig at forundres.

Etiske fordringer kan ikke gradbøjes. Som filosofen Knud Ejler Løgstrup insisterede på, bør vi, uanset om vi er kristne eller ej, gøre mod andre, hvad vi ønsker, at andre gør mod os. Det skal vi ikke, fordi vi som små købmænd eller nyttemaksimerende økonomer skal kræve, at de andre betaler tilbage. Livet er skænket os som en gave. Man holder altid et stykke af et andet menneskes liv i sin hånd, når man møder et andet menneske og har med det at gøre. Vi kan have nok så mange suveræne og spontane livsytringer, men vi kan ikke frigøre os fra det personlige ansvar. Og ej heller fra den gensidige afhængighed, når vi møder et andet menneske. Vi har desuden et ansvar overfor de pligter, som vores lande allerede frit har påtaget skrevet under på. Det gælder både FN's flygtningekonvention fra 1951 og det europæiske værdigrundlag i unionstraktaten. Fællesskabet og medlemslandene hver for sig har en konventionsmæssig pligt til at hjælpe.

Det store flertal af de tilkomne i 2015 var faktisk flygtninge, selvom nogle politikere som regel forsøger at fremstille dem som "illegale", kriminelle, potentielle terrorister og kulturelle trusler. Tre fjerdedel af de omkring 850.000, der nåede til Grækenlands kyster var flygtninge, og de fleste var fra Syrien og Afghanistan. Det afslørede samtidig en anden realitet, som mange af de udlændingepolitiske hardlinere nægtede at se i øjnene. Uden mange års antiterrorkrige var der aldrig flygtet så mange hertil. Flere lande - herunder Danmark - har ved at deltage i USA's globale korstog mod terroren været med til at udløse en kædereaktion, der har ført til mere terror i Europa og sendt mange flere flygtninge til Europa i 2015. Det er som at skyde sig selv i foden to gange. Smerten er ikke lindret endnu. Så sent som i 2019 var 36 pct. af alle de flygtninge og irregulære migranter, der kom til Europa over Middelhavet, flygtet fra enten Afghanistan eller Syrien.

Krigene trækker en lang hale af efterdønninger med sig, og uden en ordentlig plan for freden betaler man dyrt med migrationsstrømme, økonomiske skader, langvarig politisk destabilisering og menneskelige lidelser.

Fra 2015 til 2020 har EU's humanitære og militære operationer i Middelhavet reddet over 600.000 mennesker fra druknedøden. Disse operationer er poetisk blevet kaldt Triton og Sophia. Triton er havets gud, der er bror til den selvsamme Zeus, der i sin tid blev forført af og faldt for Europa i det østlige Middelhav. Sophia betyder visdom, og det er visdommens gudinde, Michelangelo lader hende komme til syne på himmelhvælvingen i det sixtinske kapel lige bag den almægtige og skæggede Gud, der nærmer sig menneskesønnen Adam, som rækker sin finger ud mod troen. Og så opstår noget tredje. Det hedder sig i Det Gamle Testamente, at før Gud skabte mennesket og delte verden i lys og mørke, skabte han sig en ledsager, der altid har været feminin. Det var Sophia. Den skønne kvinde havde en særlig betydning, for mennesket kan kun nå himmeriget ved at finde visdommen, og i visdom og kærlighed kan det menneskelige liv finde sin mening, siges det. EU mangler dog indimellem visdom og ved ikke, hvornår det er bedst at bruge Tritons magt i de vanskelige dilemmaer, som fællesskabet stilles overfor. Den samme vaklen ser man i nationalstaterne. Det er ikke et særskilt europæisk problem.

Dybest set står de liberale demokratier overfor flere paradokser. Man kan ikke forsvare friheden, hvis ikke man også er villig til at forsvare de andres frihed. Man kan ikke lukke grænsen fuldstændig af, hvis friheden til at handle og rejse, lige som retten til at ytre sig frit, er en fundamental ret. Man kan ikke bygge en protektionistisk mur uden at skade samhandelen og dermed den fælles velstand og frihed. Fri handel og rejser over grænsen kan føre til øget migration over de indre og ydre grænser, men hvis man stopper migrationen helt, har vi måske ikke arbejdskraft nok til at producere de varer, som vi gerne vil eksportere, og som vores fremtidige velstand og dermed frihed er afhængig af. Det er vigtigt at få talt disse dilemmaer ordentlig igennem, inden man går i panik.

I de kommende år får vi brug for skrappe kontrol ved de ydre grænser for at forsvare de fire fundamentale frihedsrettigheder i det indre marked, som fri bevægelighed for personer, varer, serviceydelser og kapital. Og til at sikre lov og orden. Men vi kan ikke lukke helt af, for så dræbes den frihed og fornyelse, der skabes i mødet med de andre. Vi henter inspiration, når vi handler med andre eller måske arbejder sammen med de andre.

Det politiske svar skal ikke reduceres til et enten-eller, men man må søge at finde en løsning, der tager bedst muligt hensyn til de til tider modstridende ønsker og interesser, der er på spil i den konkrete ligning. Vi får både brug for Sophias visdom og Tritons magt.

SIKKERHED UDEN PIGTRÅD

Den store europæiske flygtninge- og migrationskrise har skabt et paradigmeskifte i EU i retning af stigende sikkerhedstænkning. Samfundets sikkerhed er blevet en ledetråd. Uanset om man kan lide det eller ej, er det en realitet. EU har ikke bare brugt fløjlshandskerne, men også taget hårdere midler i brug. Der er arbejdet på højtryk for at skabe en stærkere og mere effektiv ydre europæisk grænsekontrol. Jeg synes ikke, at man er gået langt nok, men anerkender gerne at migrationskrisen har fået EU til at styrke kontrollen ved de ydre grænser i flere omgange. Også danskere fjernt fra Middelhavets kyster kan i dag sove roligt om natten.

Antallet af ansatte i EU's fælles grænse kyst- og grænseværn, Frontex, er øget markant i de senere år og har fået flere penge på budgettet. Frem mod 2027 er det aftalt yderligere at øge staben i Frontex til i alt 10.000 i det fælles grænseværn, så man bedre kan hjælpe medlemslandene med at holde styr på de ydre europæiske grænser. Desuden har EU lavet militære og fredsbevarende operationer i Mauritien, Mali, Niger, Libyen og andre lande, der skal hjælpe de lokale regeringer med at opbygge en velfungerende retsstat, bekæmpe terrorister, fange menneskesmuglere og bevogte grænserne for at stoppe migrationsstrømmen mod Nord. Det er en lang sej kamp, som ingen af de enkelte EU-lande kan klare alene.

Mange borgere aner ikke, at Frontex og medlemslandene fra 2011 til 31. december 2019 forhindrede knap 1,3 mio. personer i at komme ind over EU's ydre grænser. Sluserne står ikke åbne. Frontex og medlemslandene har i den periode hjemsendt over 1,35 mio. afviste asylansøgere og migranter, fordi de ikke kunne få godkendt deres asylansøgning eller ikke havde fået en midlertidig opholdstilladelse. Frontex bistår i dag med cirka en tiendedel af alle hjemsendelser og træder til, når medlemslandene ikke kan klare det selv.⁸⁸² Også her er EU-medlemskabet en fordel. EU har indgået over et dusin hjemsendelsesaftaler med tredjelande i Asien og Afrika, så det er lettere for medlemslandene at hjemsende migranter, der ikke har krav på asyl. Det er en hjælp til små medlemslande som Danmark, der ikke har så mange muskler som EU til at presse tredjelande til at tage emigranter retur. Ikke alle hjemsendelser lykkes, eller de trækker ud i flere år, men EU har gjort meget for at speede processen op og hjælpe medlemslandene.

Man har samtidig oprettet et nyt ETIAS visumsystem ved de ydre grænser, og det bliver samkørt med Eurodacs database over fingeraftryk for asylansøgere såvel som med Schengen databasen. Sikkerhedstænkningen er gået så vidt, at der nu tages fingeraftryk for børn helt ned til 6 år, hvor det tidligere var 14 år. Det syntes jeg personligt er grænseoverskridende, men demokratisk er det vigtigt at sikre sig, at der ikke sker magtmisbrug med de indsamlede fingeraftryk. Uledsagede børn har krav på beskyttelse. Også når deres forældre har lidt en tragisk død i en gum-

mibåd over Middelhavet eller på flugt fra terror og soldaters geværløb. EU anvender nye biometriske teknologier med ansigtsgenkendelse ved grænserne for at gøre det lettere for medlemslandene at afsløre og pågribe folk, som forsøger at komme illegalt ind i Europa. Man har bevilget millioner af euro til at opbygge et avanceret Eurosur overvågningssystem, hvor droner, rekogniseringsfly, offshore sensorer og satellitovervågning varsler om illegal indvandring ind i EU's medlemsstater.

EU har ikke bygget en mur i hele Middelhavet af mursten og pigtråd, men man har lavet et højteknologisk overvågningsnetværk, der dybest set har samme formål. Den bulgarske intellektuelle, Ivan Krastev, har sagt det på den måde, at drømmen om at skabe et grænseløst Europa er forvandlet til en anderledes barsk realitet: "Et barrikaderet kontinent".⁸⁸³ Men det er en overdrivelse. EU er ikke forvandlet til et Fort Europa eller et totalt barrikaderet kontinent. EU har snarere fået noget, der mere ligner en tæt vævet membran af fysiske, digitale, økonomiske og militære netværker, hvor man søger at holde uønskede folkevandrere ude af fællesskabet. Ethvert retssamfund må trække en grænse og beskytte sin retsorden.

Samtidig med, at der opbygges et langt stærkere ydre grænseværn, er det også vigtigt at sikre, at der er kontrollerede veje ind i fællesskabet, så der er løbende trafik, rejser, ideudveksling og handel på tværs af grænserne. Vekselvirkningen med omverdenen kan berige os, og i Europas lange historie har det faktisk været helt afgørende for fornyelse af samfundet. Den er vi afhængig af. Intet samfund kan i længden holde til at afskærme sig totalt fra omverdenen. Vi får brug for hængebroer, formelle adgangskanaler og grænseovergange, så vi kan bevare de tætte forbindelser til omverdenen. Vi kan ikke overleve som samfund, hvis Europa forvandles til et lukket munkekloster, hvor munkene bekæmper hinanden i evige intriger og magtkampe. Det vil være forfærdeligt, hvis vores fælles europæiske hjem med tiden forvandles til et klaustrofobisk fængsel i permanent risiko for dekadence, indre forfald og mytteri. Vi er nødt til at tænke ud over disse enten-eller svar.

I fremtiden kan Europa kun blive en global regelsætter og en magtfaktor i den til tider kaotiske og krisefyldte verden, hvis vi tør forsones os med det historiske faktum, at kontinentets store fremskridt, velstand og kultur altid har været dybt afhængig af samhandel, udveksling og migrationer over grænserne. Det gælder om at finde den rigtige balance, så samfundet hele tiden kan følge med, og borgerne kan se, at det er meningsfuldt at kombinere den faste ydre grænsekontrol med både øget samhandel, udveksling af ideer over grænserne og en kontrolleret indvandring fra tredje lande. I perioder kan det gå for hurtigt, så folk føler, at de mister fodfæstet, men så længe vi forstår at rejse os igen og lærer af vores fejl, kan vi forhåbentlig navigere uden om de farligste skær. Det har vi gjort før, og det kan vi fortsat gøre.

EU BLEV FØDT UD AF EN FLYGTNINGEKRISE

Europas historie er præget af store migrationer. Hvis man kigger på hele perioden fra 1840 til 1940 var det op imod 55 mio. europæere, der udvandrede til Nordamerika, Sydamerika, Australien og europæiske kolonier rundt omkring i verden.⁸⁸⁴ Folk flygtede fra nød og undertrykkelse i Europa for at skabe sig et nyt liv i frihed i den nye verden. De europæiske imperier ekspanderede, erobrede fjerne kyster og undertvang sig fjerne folkeslag og kulturer. Europa var stadig et udvandningskontinent. Det ændrede sig først i anden halvdel af det 20. århundrede, hvor Europa var kommet på højkant igen efter de to verdenskrige, der havde ødelagt kontinentet.

Alene ved afslutningen af Anden Verdenskrig var der op imod 17 mio. europæere på vandring som flygtninge, hjemløse og statsløse.⁸⁸⁵ I de første syv år efter krigen blev over 1 million hjemløse flygtninge fra Europa tilbudt nye hjem i Australien, Canada og USA. I årtiet efter DDR's grundlæggelse flygtede 3 mio. østtyskere til Vesten for at slippe fri fra kommunismen, så regimet byggede Berlinmuren for at stoppe udvandringen. I 1956 kom Ungarn-krisen, hvor hundreder tusinder af ungarere flygtede til vest for at slippe fri fra den kommunistiske undertrykkelse. Undertrykte spaniere, portugisere og grækere flygtede mod nord for at slippe væk fra deres diktatorer. I løbet af halvtredserne fik mere end en million fattige italienere, tyskere, østrigere, hollændere og grækere hjælp af den europæiske migrationskomite til at udvandre til Sydamerika og Australien.⁸⁸⁶

Vandringerne gik også i stigende grad til Europa. Afkoloniseringen af det gamle britiske imperium, og de andre staters kolonier i Asien, Mellemøsten og Afrika, førte til det historikeren Felipe Fernández-Armesto meget præcist har kaldt for en "modkolonisering". Siden Anden Verdenskrig er over 30 mio. indvandrere kommet til Europa udefra, og mange af dem stammer fra de gamle kolonier.⁸⁸⁷ Det er sket i flere bølger. Italien måtte opgive sine besiddelser i Libyen, Etiopien, Eritrea og Somalia og det britiske imperium trak sig tilbage fra Indien, Pakistan, Mellemøsten og det sydlige Afrika, Frankrig fra Afrika og Stillehavet, Holland fra Indonesien, Surinam og Antillerne, Portugal fra Angola og Mozambique, Belgien fra Congo. Det var historiens store hjul, der vendte.

Op imod 6-8 mio. fra de gamle kolonier blev under afkoloniseringen repatrieret til deres moderlande i Europa.⁸⁸⁸ Siden fulgte mange andre fra kolonierne efter. Inderne, pakistanere, afrikanere, indonesere, vietnamesere fandt til Europa. De fik permanent opholdstilladelse, statsborgerskab, slog rødder, fik deres egne butikker og bragte nye vaner og kulturer med sig ind i de europæiske storbyer. De blev forandret som mennesker ved at bo i det moderne Europa. Og med dem forandrede Europa sig også. Migrationen har været kulturelt berigende. Det har givet os mange flere restauranter, flere eksotiske varer i supermarkederne,

dygtigere fodboldtalenter, iværksættere, mere mangfoldig musik, flere sprog og adgang til kunst fra alle verdenshjørner.

I EU-27 landene boede der i 2019 lidt over 34 millioner borgere, som ikke er født i et af EU-landene, og det svarer til godt 7,7 pct. af befolkningen.⁸⁸⁹ Tallet har været stigende, da der siden midten af 2010'erne har været omtrent dobbelt så mange, der indvandrer til EU, end som udvandrer. Men der er stadig lang vej igen, før vi rent befolkningsmæssigt har "fået" lige så mange indvandrere til Europa, som de udvandrere vi sagde farvel til i de hundrede år før Anden Verdenskrig. Det er tankevækkende at tænke på. Nogle gange giver det et helt andet perspektiv på tingene at zoome længere ud, når man står midt i noget, der opleves som en barsk krise.

Set i det store perspektiv var migrationskrisen i 2015 et meget lille skvulp i de store migrationsbølger, som er skyllet ind og ud af Europa i de sidste par århundreder. Selv i forhold til de enorme folkevandringer efter Anden Verdenskrig, som overskred både de indre og de ydre europæiske grænser, var krisen i 2015 ikke noget, som vi i Europa ikke kunne håndtere. For vi europæere har jo før klaret langt større forandringer i historien.

Der er mange andre former for folkevandringer, som kan ryste samfundet og borgerne. Vi har i de sidste tre-fire generationer set store vandringer af millioner af medborgere fra land til by, hvor folk opvokset i bondekulturen har skullet lære at tilpasse sig bykulturens mere pulserende liv. I byerne lever folk tættere på hinanden, og de kommunikerer meget mere med hinanden på arbejdspladser, cafeer, barer eller offentlige pladser. Men i byernes beton, mursten, asfalt, støj og fart kan den allestedsnærværende bilisme, luftforurening og lyden af de menneskelige masser også føles fremmedgørende. Nogle bymennesker længes derfor efter naturoplevelser, ekstrem sport i naturen og flugten væk på turistrejser til stadig mere eksotiske rejssemål eller flugten ind i den indre meditative tilstand af mindfulness, yoga eller roen i det religiøse rum. Kun parker, pladser, søer, havbassiner eller egne haver er åndesteder, hvor bymennesket stadig sanser et glimt af den naturfølelse, som vores forfædre mærkede hver dag. Over tid er naturen blevet mere trængt. Selv i parcelhuskvarterernes vidtstrakte områder uden for bykernen er fuglekvidder og biernes summen ikke længere så intens, som da jeg var barn, for mange arter dør eller skrumper på grund af stigende forurening, pesticider og farlig sprøjtning. Det er et tab.

Tabene hober sig op, og de kan føles endnu mere intense, hvis borgerne oveni ikke føler, at de kan genkende deres byer. F.eks. fordi de er blevet mere flernationale og mangefarvede med over 190 forskellige nationaliteter, som det er tilfældet i København og andre storbyer. Hvis vi vil, kan vi godt finde ud at vende det til noget positivt og berigende i vores liv, men det kræver en ekstra indsats. Vi må

forsøge at håndtere de sentimentale tab og længsler, som ligger gemt lige under enhver samtale om forandringerne. Så vi også kan rumme mennesker med anden hudfarve og andre klædedragter end den nationalromantiske ”normalitet”. Zara, H&M og mange andre transnationale tøjkedder og modehuse har for længst brudt med den og inviterer mangfoldigheden indenfor i deres markedsføring. Tolerancen i byerne overfor kulturelle forskelle og mangfoldighed er langt højere end i landsbyerne og på landet, viser mange undersøgelser, men polariseringen og sociale sammenstød er hyppigere i byerne.

Vi bør ikke undervurdere, hvor enorme forandringer Europa har gennemløbet siden 1950, hvor halvdelen af befolkningen stadig boede på landet og til i dag, hvor 75 pct. af alle borgere lever i byerne. Eller som historikeren Eric Hobsbawm har sagt: ”Den mest dramatiske og vidtrækkende sociale forandring i anden halvdel af dette århundrede (det tyvende, red.) skærer os væk fra fortidens verden, og det er døden for bondestanden. Siden den neolitiske ære har det meste af menneskeheden levet på landet og af dets afgrøder, og hvad der blev høstet på havet som fiskere.”⁸⁹⁰ Det var et demografisk jordskælv, som borgere, der føler sig knyttet til landlivets følelser, dyder og moral, har haft svært ved at forlige sig med.

I de senere år har vi set i Europa, hvordan yderområderne, provinserne og landsbyboere har gjort oprør mod de stadig mere magtfulde metropoler og hovedstæder, der er hjemsted for de mest vellønnede job, de store globale virksomheder og de magtfulde institutioner. Rent økonomisk og konkurrencemæssigt er der langt højere produktivitet og værditilvækst i koncentrerede byområder end på vidtstrakte landområder, og økologisk kan man spare ressourcer, mindske energiforbrug og skåne den vilde natur, hvis man bygger tættere i byerne og lader landet være mere frit til naturens store vidder og langt større skove.

Det demografiske jordskælv i vandringerne fra land til by har været overlappet af flere andre demografiske jordskælv, som hver især har skabt deres egne rystelser i den sociale og kulturelle orden. Fra Anden Verdenskrigs hjemløse og krigsplagede migranter, til afkoloniseringen og globaliseringen, til tressernes og halvfjerdsernes store vandring af millioner af gæstarbejdere fra det fattige syd til de nordeuropæiske industrier og serviceerhverv, og siden fik vi øst-vest vandringerne efter Berlinmurens fald. Hvornår stopper det? Det gør det næppe. Også fremtiden vil byde på flere vandring og demografiske forandringer.

FØLELSEN AF TAB OG DE FORESTILLEDE TRUSLER

Der har været en del politiske bølgeskulp i de seneste år, men det store flertal (69 pct.) af europæerne ser positivt på indvandring af arbejdstagere fra andre EU-lande.⁸⁹¹ Synet på indvandrere fra ikke EU-lande deler derimod befolkningen, og her

er der stadig en del skepsis og frygt i flere lande. I Øst- og Centraleuropa (minus Rumænien) er det typisk seks-syv ud af ti vælgere, der ser negativt på indvandring fra lande udenfor EU. Danmark, hvor 52 pct. har et negativt syn på indvandring fra tredje lande, er rykket tættere på øst- og centraleuropæerne i den debat, mens Sverige står i den anden ende sammen med Portugal, Irland og Luxembourg, hvor et solidt flertal af vælgere også ser positivt på indvandring af ikke-europæere.

Vi ved fra mange undersøgelser, at det gør en forskel, hvad den politiske elite siger og gør. Det er således tydeligt, at mange års udlændingedeбат - hvor et flertal af partier i Danmark har udtrykt sig negativt eller meget skeptisk om indvandring fra tredjelande - har rykket vælgerne. I lande som Østrig og Holland, hvor der har været en hård udlændingedeбат, er vælgerne stadig splittet midt over i synet på indvandring fra tredjelande. Den generelle tendens i EU-landene er dog, at når vælgere synes, at integrationen lykkes, og indvandrerne får arbejde, betaler skat og lærer det lokale sprog, ser de mere positivt på indvandring. Sverige er en humanitær undtagelse, da mange borgere stadig ser positivt på indvandring, selvom flertallet føler, at integrationen er mislykkedes. Folk på den ideologiske venstrefløj ser generelt mere håbefuldt på indvandring udefra, som noget, der kan styrke ens land, mens folk på den ideologiske højrefløj generelt er mere negative.⁸⁹²

I Øst- og Centraleuropa er debatten foreløbig af en anden art end i Vesteuropa. Den handler frem for alt om en følelse af et tab. For de unge, de veluddannede og de arbejdsdygtige har i de sidste femten år i stor stil forladt deres hjemlande for at rejse til de vestlige storbyer. De har skabt mere velstand i vest såvel som i de østlige hjemlande, men alligevel har det fremkaldt en eksistentiel frygt. Magthaverne i Øst- og Centraleuropa er bange for den tikkende demografisk bombe, og frygten er øget i takt med stigende udvandring. I flere lande har de grund til bekymring. Kigger man på perioden fra 1989-2018, er befolkningen i Letland skrumpet med hele 27 pct., i Litauen er den faldet med 24 pct., Bulgarien har mistet en femtedel af befolkningen, hvor Estland og Rumænien har oplevet et fald på en sjettedel siden 1989.⁸⁹³ I Rumænien er tabet på hele 3,6 mio. personer, og i Bulgarien er det 1,8 mio. personer. Men afgrænser man til perioden siden 2014, hvor rumænerne opnåede fri bevægelighed til at arbejde og studere i andre EU-lande, er Rumæniens indfødte befolkning dog kun faldet med cirka 440.000 personer.

Den bulgarske befolkning er skrumpet med en halv million indbyggere siden 2014. Den store exodus fandt altså sted, før Bulgarien og Rumænien blev optaget i EU i 2007. Polen, Slovakiet og Tjekkiet er undtagelser fra denne tendens, for de har oplevet en lille fremgang i befolkningstallet siden Berlinmurens fald. Polske håndværkere rejste ud i stort tal efter øst-udvidelsen, men i de senere år er en del vendt hjem i takt med, at den polske økonomi er vokset i det indre marked. I dag er Polen et af de lande i OECD-kredsen, der tiltrækker flest arbejdsmi-

granter udefra. I 2017 overhalede Polen USA som verdens førende magnet for arbejdskraft, og der kom 1,1 million for at få et midlertidigt arbejde i Polen, og den største gruppe var ukrainske sæsonarbejdere.

I de øst- og centraleuropæiske lande, der har oplevet stor udvandring, kan man se en frygt for nationens overlevelse, og det smitter også af på den bredere udlændingedebat. ”Omfanget af post-1989 udvandringen fra Øst- og Centraleuropa, der vækker frygt for national bortdøen, kan være med til at forklare de dybt fjendtlige reaktioner i hele regionen under flygtningekrisen i 2015-16, også selvom kun ganske få flygtninge er blevet omplaceret til landene i regionen,” argumenterer Ivan Krastev og den amerikanske professor, Stephen Holmes.⁸⁹⁴ De mener, at anti-immigrationspolitikken i disse lande kan være et eksempel på det psykologen Sigmund Freud betegnede som en forsvarsmekanisme, dvs. en forskydning, der søger at skåne jeg’et fra en forestillet trussel - affolkning - ved at forskyde følelsen af frygt over på et andet objekt - de få asylansøgere fra tredjelande - som man bedre kan håndtere. Man finder en syndebuk, som man kan hakke på.

”Hysterien om ikke eksisterende immigranter, der er på vej til at løbe landet over ende, handler om en illusorisk fare (indvandring), der træder i stedet for en virkelig fare (affolkning og demografisk kollaps), der ikke tales om,” skriver de.⁸⁹⁵ Viktor Orbán i Ungarn har koblet det sammen med en voldsom kritik af EU-eliten, hvor han bilder sig ind, at pro-migrationstilhængere i EU arbejder på at ”udskifte” Europas hvide indfødte befolkning med folk udefra. Det er ikke sandt, for hvorfor har EU så ellers styrket den ydre grænsekontrol så meget og opbygget store sikkerhedssystemer, der bedre kan hjælpe medlemslandene med at få styr på de ydre grænser? Den ungarske regering fører statslige propagandakampagner imod migration udefra, men i virkeligheden er det et af de lande, der har færrest udlændinge i forhold til den indfødte befolkning. Orbán pisker den nationale frygt for ”befolkningserstatningen” op for at samle endnu mere magt omkring sig selv.

Det er vanskeligt at formulere en sammenhængende asyl- og indvandringspolitik i EU, men det er en bunden opgave. De øst- og centraleuropæiske lande, der er hårdest ramt af den store udvandring, har brug for arbejdskraft til at forsørge de ældre generationer. Kigger man på de demografiske prognoser, er udfordringen den samme for hele Europa. Uden mere indvandring i de kommende årtier, kan det blive svært at bevare vores velstand og velfærd. Men det er også en del af virkeligheden, at følelsen af tab og frygten for en større indvandring af udlændinge eksisterer i flere lande. De politiske ledere i medlemslandene kan ikke ignorere disse bekymringer. De skal ikke bare sikre samfundets sammenhængskraft på kort sigt. De må også forholde sig til de langsigtede udfordringer og herunder medtænke, at vælgerflertallet gerne vil bevare velstanden, velfærden og deres egen sociale status.

Opgaven er at få flyttet debatten væk fra fortidens bekymringer, følelse af tab og frygtens politik, for i stedet at fokusere på fremtidens udfordringer med at beskytte velstanden, så alle medlemslande og borgerne kan se gevinsten ved at tage del i processen. Risikoen for, at vort samfund stivner og forfalder, er meget stor, hvis vi blokerer de ydre grænser og lukker helt af for omverden. Hvis Europa i de kommende år skal bevare sin position som en levende og stærk civilisation, kræver det også større åbenhed overfor reguleret indvandring. Forandringen og indvandringen skal være kontrolleret og afbalanceret, så lov og orden ikke bryder sammen, men at undlade at lave reformer er ikke en option.

DEN DEMOGRAFISKE BOMBE

Man kan ikke lukke alle grænser for menneskers rejselyst eller stoppe al indvandring fra nu og i fremtiden. Folkevandringer og migration er en del af menneskehedens historie, ligesom bosættelse og nybyggeri er det. Vi kan ikke flygte fra den realitet, at de globale migrationsstrømme er steget fra årti til årti. I 2019 var der 272 mio. mennesker, der boede i et andet land, end hvor de er født. Tallene virker enorme, og alene i løbet af 2010'erne blev 100 mio. flere personer drevet på flugt.⁸⁹⁶ Bag tallene gemmer der sig personlige tragedier og lidelser, som man måske kan have svært ved at sætte sig ind i, hvis man lever et komfortabelt liv i det rige Europa. Alligevel vil en del europæere have sat en stopper for asylansøgninger, og de har gjort sig hårde overfor de lidelser, der gemmer sig bag tallene.

De taler alarmeret om, at vi kan blive løbet over ende af folkevandringen. Men kigger man i det lange historiske lys, har der ikke været en stor stigning i flygtningestrømmen. Den er nemlig ikke vokset ret meget, hvis man måler den op imod den samlede befolkning. I 1960 var det 3,1 pct. af verdens befolkning, der var internationale migranter, men i 2019 var det 3,5 pct. Så det er de færreste af verdens borgere, der flytter til et andet land for at bo, arbejde og leve der. Det har nemlig store menneskelige omkostninger at flytte fra sit hjemland og kontinent, og man skal være gjort af et særligt stof for at klare det. En del bliver tvunget på flugt. 79,5 mio. mennesker i verden har ifølge FN's flygtningeorganisation måttet flygte fra deres hjem, og heraf er næsten 26 mio. anerkendt internationalt som flygtninge. 40 pct. af alle flygtninge er børn og unge under 18 år.⁸⁹⁷

Europa kan ikke isolere sig, uanset om vi prøver. I dag er det under 10 pct. af verdens flygtninge, som har fået ophold i EU, da langt de fleste opholder sig i nærområderne i Afrika, Asien eller Mellemøsten, hvor de selv kommer fra. 85 pct. af verdens flygtninge opholder sig i lande - udenfor det rige Europa og Nordamerika - hvor de ud over tabet af deres hjem også oplever dyb fattigdom, fødevarerusikkerhed eller underernæring.⁸⁹⁸ Kan Europa som et af verdens rigeste

kontinenter forsvare, at vi tager imod en forsvindende lille del af de globale flygtninge, når vi rent velstandsmæssigt godt kunne løfte en større del af byrden? Det er et politisk valg, som i høj grad også afhænger af, om integrationen lykkes, når migranter og flygtninge kommer til Europa.

I længden er spørgsmålet dog, om vi har råd til at sige nej og smække døren i? Vi kan snart få brug for mere hjælp udefra. I mange lande fødes der for få børn, så EU's befolkning vil skrumpes i dette århundrede. I 1960 fik en europæisk kvinde i gennemsnit 2,5 børn, men i dag er det under 1,59 børn pr. kvinde, og det er langt under de 2,1 børn pr. kvinde, der normalt anses for være nødvendig for at bevare befolkningstallet. Ingen af de 27 EU-lande har længere den fertilitetsrate.

Fra 2017 er Europa trådt ind i en ny demografisk realitet: Flere europæere dør, end der fødes i Europa.⁸⁹⁹ End ikke markant lavere børnedødelighed og længere levetid er nok til at holde skansen i Europa. Kun løbende indvandring udefra og bedre vilkår for europæiske børnefamilier - så de får lyst til at sætte flere børn i verden - kan være med til at lappe på det voksende befolkningsgab og risikoen for stigende mangel på arbejdskraft. Det er et politisk valg, hvad man gør. Øremærket barsel til både mødre og fædre, bedre normeringer i daginstitutionerne, større økonomisk og jobmæssig sikkerhed, og en bedre balance mellem arbejdsliv og familieliv, vil gøre det lettere for unge familier at sætte flere børn i verden, men det er næppe nok.

Man skal helt tilbage til 1974 for at finde et år, hvor europæiske kvinder fik 2,1 barn i gennemsnit. Den langsigtede tendens peger i retning af mere frigørelse fra familielivets mange pligter, men selv ikke i de nordiske lande, hvor der gøres relativt mere for at hjælpe familierne, har man formået at løfte fertilitetsraten op over den kritiske bund. Derfor får vi brug for løbende indvandring af unge og arbejdsdygtige familier fra tredje lande udenfor EU, hvis vi ønsker at dæmme op for den langsomme udtynding af Europas befolkning. Det bliver også en økonomisk nødvendighed, medmindre vi vælger at leve et fattigere, langsommere og mere mådeholdent liv. Skal vi få råd til at investere i velfærd, grøn omstilling og renere teknologier, kræver det flere hænder og hjerner udefra for at holde hjulene i gang.

Hver fjerde europæer vil i 2050 være over 65 år, og regner man børn og unge fra, vil der i 2050 kun være to voksne i den arbejdsdygtige alder til at forsørge børn, unge og ældre medborgere. Faktisk er Europa allerede det ældste kontinent i verden, når man kigger på befolkningens gennemsnitsalder. Siden 2010 er den arbejdsdygtige befolkning i alderen fra 20-64 år i Europa faldet, og i 2020 var der over 12 mio. færre arbejdere til rådighed for Europas virksomheder sammenlignet med ti år tidligere. I 2035 vil der være 50 millioner færre i den arbejdsdygtige alder, hvis den nuværende tendens fortsætter.⁹⁰⁰ Det er økonomisk, demografisk og mentalt en tidsindstillet bombe under den europæiske velfærdsmodel.

Når gennemsnitsalderen stiger i samfundet, og andelen af forsørgere i den arbejdsdygtige alder falder, er der større tilbøjelighed til at lægge vægt på sikkerhed, tryghed og beskyttelse frem for risikovilje, ekspansion og fremskridtstro. Samfund, der skrumper, og hvor befolkningstallet eller arbejdskraften falder markant, ender let i en situation, hvor folk fremskriver deres frygt for, at forfaldet fortsætter i fremtiden. Derfor bliver de endnu mere defensive og angste for forandring, hungre mere efter sikkerhed og beskyttelse. De kan føle sig endnu mere truet, selv når relativt få indvandrere kommer til landet. Det kan blive en ond spiral, der får den europæiske civilisation til at forfalde. Europæerne bliver mere bange, forsigtige og frygtsomme, og det minder lidt om, når ældre gangbesværede medborgere med et forskræmt blik vover sig ud i storbyens hektiske trafik, mens de er bange for at falde over en skæv brosten eller at blive kørt ned af cyklister eller bilister.

Når vi bevæger os udenfor vores europæiske hjem, ser vi en verden med stigende befolkningsvækst, øget mobilitet, flere migrationer og - desværre også - mange flere klimaflygtninge. Ifølge FN vil verdens befolkning stige fra 7,7 milliarder mennesker i 2019 til omkring 9,7 milliarder i 2050, og landene syd for Sahara vil stå bag over halvdelen af væksten med over en milliard ekstra borgere i 2050.⁹⁰¹ Ingen ved, om det faktisk går sådan, for det afhænger af mange forskellige faktorer. Læser vi fremtiden ud fra fortidens erfaring, peger det i den retning. I 1950 var befolkningstallet i Afrika halvt så stort som Europas, men i 2019 var det godt 75 pct. større end Europas, hvis man tæller Rusland, Storbritannien og andre ikke-EU-landes befolkninger med. Der var lidt over 550 mio. kinesere i 1950, i 2019 er der 1,4 mia., men på grund af et barns-politikken vokser Kinas befolkning ikke frem mod midten af det 21. århundrede. Først i 2020'erne overhaler Indiens befolkning Kinas, og i 2050 er der måske over 1,6 mia. indere.

Man skal være forsigtig med at betragte de demografiske fremskrivninger som en absolut sandhed, for i sidste instans bestemmer den menneskelige adfærd, hvad der kommer til at ske. Vi ved, at fødselsraten falder i takt med, at kvinderne får uddannelse, og det lykkes at bekæmpe barnedødeligheden. Har familierne først fået sikkerhed for, at deres børn ikke dør af malaria og andre farlige sygdomme, og sundhedssystemet virker, viser alle analyser, at forældrene vælger at få færre børn. I lande, hvor der er risiko for krige, sult og epidemier, og hvor de bærende samfundsinstitutioner er præget af korrruption og ledelsesmæssig inkompetence, har familierne ikke tillid til, at deres afkom overlever. Derfor fødes der langt flere børn i de såkaldte fejlslagne stater. Det er den tragiske historie om Afrika.

Der er sket store fremskridt med reformer i en række afrikanske lande, og den bedste medicin vil være at give de unge uddannelser og investere massivt i at bekæmpe børnedødelighed og et godt sundhedssystem. For det vil få kvinderne til at

føde færre børn og sikkert i stigende grad at uddanne sig og søge en karriere som selvstændige erhvervsdrivende. Flere og flere afrikanske kvinder bliver selvstændige og laver små butikker, hvor de sælger mobiltelefoner, tøj, fødevarer og serviceydelser, og det er en af de mange løfterige forandringer.

Øget samhandel mellem EU og det afrikanske kontinent kan forhåbentlig bidrage til at løfte mange afrikanere ud af fattigdommen og sygdommenes ondartede spiral, men intet kan tages for givet, så længe de offentlige institutioner og retsvæsenet er så skrøbelige. Lykkes det ikke, vil befolkningen i Afrika frem mod 2050 måske øges med over en milliard mennesker til knap 2,5 mia. mennesker. Holder prognosen er Afrikas befolkningsstørrelse gået fra at være 3 gange større til at være 5-6 gange EU's befolkning. Det gør en kæmpe forskel. En hastig acceleration i befolkningstallet i Afrika og gradvis stagnation i Europa er en demografisk ubalance, der over tid kan sætte ild til udlændingebatten.

I de kommende årtier må vi forvente, at millioner af flygtninge fra Afrika, Mellemøsten og Asien vil søge mod Europas grønnere og mildere klima. De globale klimaforandringer vil gøre varmen så ulidelig i store dele af Afrika, at mange flere klimaflygtninge vil føle sig nødtvunget til at krydse Middelhavet. Hvis vi lukker grænsen helt for dem, vil det uden tvivl føre til flere krige, konflikter og menneskelig lidelse i den nære omverden. Det er ikke i vores sikkerhedsinteresse. Men kan vi år for år tage imod en større andel af flygtninge fra det globale Syd og samtidig - på en kontrolleret måde - byde velkommen til flere dygtige arbejdsmigranter fra tredje lande, kan vi hjælpe os selv. Sikkerhedspolitisk, økonomisk og befolkningsmæssigt.

Den svære udfordring er, hvordan vi gør det, uden at den lokale befolkning i de europæiske lande går i panik og gribes af overvældende frygt for, at "vores måde at gøre tingene på" - den sociale europæiske model - ikke undermineres. Det bliver en af de største og mest krævende opgaver for EU's ledere og medlemslande i de kommende år at finde et politisk kompromis, der løser dette demografiske dilemma.

Flere borgerhøringer, hvor borgerne får mulighed for at drøfte de komplekse dilemmaer, kan måske bidrage til at bløde op i de til tider meget fastlåste enten-eller positioner i udlændingebatten. Vi må også blive bedre til at lytte til den internationale viden og bruge de bedste erfaringer. Migration kan fremme økonomisk velstand og mere innovation, hvis man sikrer ordentlig integration og giver de nyttilkomne frihed til at udfolde sig på lige fod med de indfødte.

Det kræver flere positive fortællinger og gode rollemodeller, der ændrer nedgroede fordomme, så vi atter ser de muligheder, som åbner sig, når vi skruer spillereglerne rigtigt sammen. Lad os komme i gang med at fortælle de historier til hinanden i stedet for at falde ned i en dyb fremtidspessimisme.

VI KAN VINDE PÅ ÅBENHED OG DIVERSITET

Forestil dig et USA uden Silicon Valley og uden Apple, Amazon, Google, Facebook, Intel, WhatsApp, Zoom og Tesla. Forestil dig et Sverige uden IKEA, som har demokratiseret boligindretningen og solgt sine møbler i hele verden under det svenske flag. Og forestil dig Danmark uden verdens bedste restaurant, NOMA, der gjorde det nye nordiske køkken verdensberømt og gjorde os alle stolte. Hvad er fællesnævneren mellem disse virksomheder? De er alle grundlagt af indvandre-re eller af indvandrerbørn. Steve Jobs var barn af en syrisk indvandrer til USA. Google medstifteren Sergei Brin er en softwareingeniør født i Rusland. Stifteren af IKEA, Ingvar Kamrad, var søn af en tysk immigrant. Chefkokken og medstif-teren af NOMA, René Redzepi er barn af albansk-makedonske indvandrere til Danmark, og hans fermenteringschef, David Zilber, er en sort jøde fra Canada, der også er kunstner, fotograf og efter sigende bærer en tatovering med en fysik-formel lavet af den Østrig-irske kvantefysiker, Schrödinger. Eller tag historien om det succesrige tyske biotech-firma, BioNTech, der sammen med medicinalfirmaet Pfizer har udviklet en af de livsvigtige Covid-19 vacciner. Dette højvækstfirma er faktisk grundlagt af et ægtepar, der begge er børn af tyrkiske indvandrere. Firmaets CEO, professor Ugur Sahin, er i dag en af Tysklands ti rigeste mænd.

Blanding af flere kulturer og nationaliteter kan sammen med frihed, nys-gerrighed og hårdt arbejde skabe ekstraordinære resultater. Vi burde måske vide det? Når vi sidder en solskinsdag og drikker en slurk af *vores* øl, Carlsberg, kan vi tænke lidt over, at den øl måske aldrig var endt i vores hænder, hvis ikke stifteren, J.C. Jacobsen, i sin tid var rejst til Bayern for at hente inspiration til ølbryggeriet. Jacobsen var pæredansk, men uden inspiration udefra var Carlsberg nok aldrig blevet et af verdens mest succesrige bryggerier. På samme måde er ideerne bag den danske andelsbevægelse og de kooperative virksomheder, som vi i dag er stolte af, importeret fra England. Det er ikke kun personer, der vandrer over grænserne. Det er også ideerne. Vi kan hente mere inspiration ved at bevare åbenheden overfor omverdenen. Kulturmødet mellem mange nationaliteter og forskellige livserfaringer kan virke stimulerende på innovationskulturen.

I de seneste årtier er den amerikanske økonomi vokset hurtigere end den europæiske, fordi USA har været mere åben overfor indvandring af arbejdere og veluddannede migranter fra tredje lande. Stort set hele forskellen kan kondenseres ned til antallet af migranter. Kald det den positive demografiske gevinst. For den slår igennem, når et land byder velkommen og giver indvandrere en chance for at arbejde sig op, udvikle nye innovative virksomheder eller hjælpe med servicearbejde, der måske ellers ikke ville blive gjort. USA er en nation, der er bygget af mange generationer af indvandrere, og mange af de mest succesrige

selskaber har satset benhårdt på åbenhed, frihed og diversitetsledelse. Undersøgelser har vist, at indvandrere i USA har dobbelt så stor sandsynlighed for at ende som iværksættere end indfødte amerikanere.

Silicon Valley er dybt afhængig af, at USA bevarer en fornuftig Green Card ordning, så de kan tiltrække skarpe hjerner og medarbejdere fra verdens andre kontinenter. De største og mest succesrige tech-virksomheder i regionen er stiftet af indvandrere eller børn af indvandrere. I dag er 60 pct. af alle ingeniører, matematikere, naturvidenskabsfolk og teknologiske specialister i regionen født i udlandet.⁹⁰² I disse værdifulde jobfunktioner, der kræver højt specialiserede uddannelser, er kun 19 pct. indfødte borgere fra Silicon Valley. Man kan med ret stor sikkerhed sige, at der ikke ville findes noget Silicon Valley uden indvandrere eller børn af udlændinge. Tag for eksempel Eric Yuan, der er grundlægger af kommunikationsplatformen Zoom, og som i dag er flere hundrede mia. kroner værd. Han søgte otte gange om at komme ind i USA, før han fik et visum. Hele 45 pct. af USA 500 største selskaber på Fortune-ranglisten er grundlagt af første eller anden generationsindvandrere.⁹⁰³ Deres succeser fejres og er noget, som nationen er stolt af.

Sådan føres debatten ikke i Danmark. Ofte trækker det store overskrifter i medierne, at indvandrere og især ikke-vestlige indvandrere er en nettoudgift for de offentlige finanser. Vi er gået i forsvarsposition. Vi tænker og regner negativt. Vi fremskriver røde minustal fra fortidens fejlslagne integration og fylder hinanden med frygt stedet for at se håb, muligheder og de økonomiske potentialer, der venter på at blive realiseret. Finansministeriet har beregnet, at indvandrere og efterkommere samlet giver en nettoudgift til de offentlige finanser på 25 mia. kr. i 2017 (2017-niveau), når man kigger på, hvor meget de betaler i skat overfor, hvor meget de får af velfærdsydelse.⁹⁰⁴ Især ikke-vestlige indvandrere og efterkommere stikker af med et samlet minus på 33 mia. kr., mens de vestlige indvandrere - mange fra EU/EØS-landene - er en overskudsforretning på en håndfuld milliarder.

Når folk hører disse tal og ser, at indfødte danskere samme år bidrager netto med 30 mia. kr. til det offentlige, bliver de bekymrede. Men regnestykket over ikke-vestlige indvandrere og deres "belastning" af de offentlige udgifter er dybt problematisk. For i tallet indgår en række faste udgifter til kongehuset, forsvarsudgifter, kystsikring, braklægning, støtte til Grønland og Færøerne, tjenestemandspensioner og renteudgifter af tidligere gæld, som skal afholdes alligevel, uanset om der kommer nye udlændinge til. Og det bringer "indvandrerregningen" længere ned. Desuden viser andre beregninger fra Finansministeriet, at hvis beskæftigelsesgabet mellem danskere og ikke-vestlige indvandrere kan nedbringes med 60 pct., vil indvandrerne i løbet af nogle år ikke være en udgift.⁹⁰⁵ Det burde være muligt at nå, hvis vi blot kunne holde op med at stemple indvandrerne på forhånd. Vi har brug for mere Silicon Valley mentalitet og mindre negativitet og nidkærhed.

STATISTIK, BIAS OG RACISME

Danmarks Statistik har søgt at fremskrive befolkningsudviklingen frem til 2060, og til den tid vil cirka 86,6 pct. befolkningen være født i Danmark, mens cirka 12,4 pct. vil være indvandrere.⁹⁰⁶ Zoomer man ind på gruppen af indvandrere med ikke-vestlig baggrund, udgør de i dag kun 6,1 pct. af befolkningen, og det tal skønner Danmarks Statistik kan stige til 6,3 pct. om fyrre år. Nogle nationalister er bange for andelen af indvandrere fra ikke-vestlige lande og deres efterkommere, selvom efterkommere er født i landet. Prognoserne siger, at deres antal kan stige fra 8,9 pct. af befolkning i 2020 til 11,4 pct. i 2060. Er det en tikkende bombe under den danske økonomi og velfærdsmodel? Det er det ikke.

Uanset hvad du forestiller dig, vil det massive flertal også om fyrre år bestå af danskfødte og etnisk hvide. Men folk forestiller sig så meget, og ofte stykker man et verdensbillede sammen på baggrund af en masse anekdotiske informationer, som man har samlet op eller har hørt om i medierne. Folk har måske læst, at der er tre en halvt gange så mange i landet med ikke-vestlig baggrund, som der var i 1989. Så de bliver flere og flere, og i øvrigt føder de flere børn end indfødte danskere. Vi ved dog, at unge indvandrerkvinder i stort tal strømmer ind på uddannelserne, og med bedre uddannelser, mere økonomisk selvstændighed og jobsikkerhed vil de også føde færre børn. I dag har ikke-vestlige indvandrere en overrepræsentation i kriminalitetsstatikken, de har større sandsynlighed for arbejdsløshed og relativt får de flere sociale ydelser end danskere. Men hvorfor? Er du sikker på svaret?

Statistikkerne bruges som ammunition i den politiske debat. De er realiteter, som alle må forholde sig til. De danske myndigheder tæller mere, og de rubricerer flere og flere kategorier for indvandrere, angiveligt for at forstå, hvad der er årsagerne til forskellene. Alene ved at udskille de andre som potentielle risikogrupper forstærkes den negative bias overfor tredjelandsborgere. Den socialdemokratiske integrationsminister, Mattias Tesfaye, har krævet, at vi fremover bør sortere folk ud fra en ny specialkategori kaldet MENAPT - det vil sige folk, der stammer fra overvejende muslimske lande i Mellemøsten, Nordafrika, Pakistan og Tyrkiet. Det sker angiveligt for at få mere præcis viden, der skal hjælpe politikerne til at træffe beslutninger. Men det kan også være et tveægget sværd, der fører til ekstra stigmatisering.

Vi ved fra omfattende forskning i en række lande, at gode mennesker har en skjult bias og en forudindtaget måde at fortolke alder, køn, race, etnicitet, religion, social klasse, seksualitet og nationalitet på, som er svær at komme udenom.⁹⁰⁷ Vi søger at finde forskelle, der gør en forskel. Også som en slags forsvarsreaktion. Informationerne afkodes ud fra det, vi i forvejen ved, eller hvad vi tror, vi ved. Hjernen er ofte glad for hurtige overspringshandlinger i stedet for at tænke dybt og

kritisk over det, vi ser. Den negative bias gør for eksempel, at personer med navnet Mahir eller Munira har langt sværere ved komme til jobsamtale og få et job i Danmark end Alfred eller Agnes. Mahir betyder den dygtige, og Munira betyder den der spreder lys, men ville de have bedre jobchancer, hvis arbejdsgiveren vidste det?

Det er ret veldokumenteret, at ikke-vestlige indvandrere i Danmark har sværere ved at få et job end folk med dansk baggrund, selvom de har samme kvalifikationer.⁹⁰⁸ I Danmark og andre europæiske lande bliver folk sorteret fra eller vurderes som ringere, fordi de har et fremmedartet navn. Især hvis de er muslimer. Det er nemmere at blive anholdt eller tiltalt for forbrydelser, hvis man har en anden etnisk baggrund, viser en rapport fra Det Kriminalpræventive Råd. Samme rapport viser dog, at ”de minoritetsunge drenge ikke er mere kriminelle end sammenlignelige, kriminelle etnisk danske drenge.”⁹⁰⁹ Folk med ikke-vestlig baggrund har også sværere ved at få en lejebolig og sværere ved at få deres børn ind i en privatskole eller friskole end børn med et indfødt navn. De har sværere ved at komme i kontakt med lokalpolitikere. Folk med anden etnisk herkomst og religion bliver ikke nødvendigvis diskrimineret, fordi de indfødte er racister. Meget handler om bias.

Man kan ikke afvise, at der i nogle tilfælde er folk, der diskriminerer, fordi de i grunden er racister. Og grov racisme kan man som bekendt dømmes for ved domstolen. Men i den offentlige debat bør man være forsigtig med ikke at stemple enkeltpersoner eller befolkningsgrupper som racister, fordi de måske er kommet med nedsættende udtalelser om andre grupper, som man ikke selv bryder sig om. Det kan jo være, at de diskriminerer uden at tænke nærmere over det og måske stadig kan påvirkes til at opføre sig anderledes? Filosoffen Elizabeth Anderson påpeger, at ordet racisme er så moralsk og følelsesmæssigt ladet, at det får folk til at gå i baglås, og det kan lukke den demokratiske debat ned i stedet for at åbne den.

Når man kalder en ide for ”racistisk”, er det ofte et forsøg at uddefinere denne ide som uacceptabel tale. Men de andres ideer ”må imødegås med argumenter, forklaringer og beviser - de kan ikke afvæbnes ved at bringe dem til tavshed.”⁹¹⁰ Ordet racisme bør reserveres til virkelig ondartede, grove og nedværdigende krænkelser af andre på basis af deres race, men ikke bruges lemfældigt til at lukke debatter ned, mener Elizabeth Anderson. I EU-landene bør vi lytte til disse kloge pointer. Vi har frem for alt brug for at føre en fri og åben demokratisk samtale, der skaber integration og social retfærdighed i praksis.

Den symbolpolitiske debat, om hvem der er de gode og de onde, bygger ikke broer, men graver nye grøfter og ender nemt med at udskamme dem, der ikke er ”gode”. Bag det gemmer sig måske en længsel efter at blive bekræftet i, at man selv hører til på det gode hold? Men hvad nytter det at fordømme andres racisme, hvis ikke man også aktivt arbejder for at ændre det, der fremkalder racisme og diskrimination i samfundet? Her er det bedst at føre en åben offentlig samtale uden

at udskamme nogen på forhånd. Et godt startpunkt for samtalen er at fokusere på alt det, der samler det store flertal af borgere. For de fleste går meget op i fairness og retfærdighed, og de bryder sig ikke om uretfærdighed og diskrimination.

I EUROPA ER VI ALLE MINORITETER

Det er muligt over tid at forandre bevidste og ubevidste fordomme og stereotyper og at gøre det til en positiv del af samfundets kultur at inddrage og respektere folk, der tidligere blev udstødt, udskammet og hetzet, fordi de var anderledes. Lesbiske, homoseksuelle, biseksuelle, transkønnede og andre seksuelle grupper, der før blev tabuiseret og fordømt af flertalskulturen, har i Pride-demonstrationer og politiske reformer oplevet store fremskridt, øget tolerance og respekt i samfundet. Selvom nogle autoritære stater som Rusland stadig undertrykker dem, og der i enkelte EU-lande som bl.a. Polen stadig findes udbredt homofobi, forsøger flertallet af EU-lande og fra Europa-Kommissionen aktivt at italesætte LGBTQ som positive bidragydere til samfundets diversitet. De er også med til at gøre det moderne europæiske samfund rigere.

I praksis handler det om at skabe mere inklusive samfund i Europa, hvor vi gennem en bevidst politisk indsats gør op med den strukturelle diskrimination i hverdagen, så vi aktivt inkluderer de grupper, som ellers ekskluderes og marginaliseres på arbejdsmarkedet, i sociale netværker og i det civile samfund. Jeg henviser ikke kun til diskrimination af folk med anden hudfarve, etnicitet eller kvinder. Men også til diskrimination af ufaglærte hvide kvinder og mænd, der måske føler sig jokket på og set ned på af den veluddannede samfundselite. Folk skal ikke beskyttes på grund af deres gruppeidentitet, men fordi alle borgere har krav på at få en værdig og retfærdig behandling. De skal føle sig set og respekteret, som de personer de er og ikke bare som en afledt funktion af den gruppe eller stereotype boks, som andre har sat dem i bevidst eller ubevidst. Når man i hverdagen oplever en større diversitet, og at samfundets institutioner og repræsentanter behandler alle med respekt og værdighed, uanset ophav, vil det være nemmere at skabe integration i samfundet.

I et større fællesskab som EU findes der ingen majoritetskultur. Vi er på måde alle minoriteter i EU. Det er med til at gøre samfundet kulturelt og politisk rigere, at der findes en mangfoldighed af nationaliteter, etniciteter og kulturer, hvor alle har krav på at blive hørt og set og være med til at præge fællesskabet. Men uanset hvor vigtig diversiteten er for et moderne samfund, er den ikke nok til at holde samfundet sammen. Francis Fukuyama minder om, at USA har vundet på sin diversitet, men landet kan ikke bygge sin nationale identitet på diversitet. Identiteten må knyttes til ideer med substans, som forfatningsdemokrati, rets-

stat, politisk lighed og retfærdighed for borgerne.⁹¹¹

I en fælles demokratisk debat kan minoriteter og gruppeidentiteter opsluges i noget, der er højere end dem selv, nemlig den fælles politiske offentlighed, hvor der skal findes kompromisser om det, der samler os i samfundet på tværs af forskellige interesser, grupper og identiteter. Både i den enkelte nationalstat og i EU kan der via demokratisk forpligtende debat skabes en fælles samfundskontrakt, som binder alle sammen i et større politisk og værdimæssigt fællesskab. Et fællesskab, der rækker ud over de partikulære identiteter, der nogle gange søger at hævde deres gruppeidentitet og føre identitetspolitik på bekostning af andres identiteter. I den demokratiske samtale kan vi dyrke splittelserne og skabe uforsonlige fronter. Men i samtalen kan forskellene også medieres, hvis vi lytter til hinanden, opbygger tillid og skaber en kultur baseret på gensidig respekt trods vores forskellige udgangspunkter. I bedste fald kan vi overvinde stammekrigene og skabe en fælles identitet som samfund.

Da borgerretsforkæmperen Martin Luther King Jr. holdt sin berømte *"I Have a Dream"* tale, krævede han ikke, at de sorte fik særlige grupperettigheder, fik positiv diskrimination, eller at hele samfundet skulle ændres. "Jeg har en drøm, at mine fire små børn en dag vil leve i en nation, hvor de ikke vil blive bedømt ud fra deres hudfarve, men ud fra deres karakter," sagde han.⁹¹² "Nu er tiden kommet til at gøre demokratiets løfter virkelige. Nu er tiden kommet til at løfte vores nation op fra dette kviksand af racemæssig uretfærdighed til broderskabets solide sten. (...) Jeg har en drøm, at denne nation en dag vil rejse sig og leve op til den sande mening af dets credo: 'Vi regner disse sandheder for at være selvindlysende, at alle mennesker er skabt lige'." Dette ideal er stadig ikke realiseret i USA, men kravet om, at alle uanset ophav behandles lige, fordi de er skabt lige, er stadig værd at stræbe efter. I USA såvel som i Europa og andre steder på Jorden.

Det tager tid at overvinde strukturel diskrimination og skabe en fælles samfundsidentitet, hvor alle minoriteter føler sig inkluderet og behandlet med den værdighed og respekt, som de har krav på. I Danmark er folk med et fremmedartet navn og anden kulturbaggrund ofte bagud på point, allerede før konkurrencen er i gang. Da mange af indvandrerne er kommet til landet uden uddannelse eller uden eksamensbeviser, der anerkendes i Danmark, er de dobbelt fordømte. Det ses i statistikkerne. Men hjernen spiller os også et puds i næste led.

Når vi hører alle historierne om, hvor galt det ser ud i statistikkerne med f.eks. en lille hård gruppe af kriminelle, som er en delmængde af MENAPT-gruppen, kan vi i inde-gruppen blive endnu mere skeptiske overfor, om *de andre* egentlig kan klare det. Det er der lavet masser af forskning i. Desuden er vi i de sidste par årtier blevet bombarderet med hundredvis af Hollywood-film og Netflix-se-

rier, der viser arabere og muslimer i rollerne som skurke, terrorister, bevæbnede militsgrupper og voldelige personligheder frem for i rollerne som omsorgsfulde familiemennesker, hæderlige forretningsfolk og demokratiske aktivister. De er derfor tredobbelt fordømte. Vi bliver bekræftet i vores oprindelige negative bias, og hvem kan ikke lide at blive bekræftet i sit verdensbillede?

Det er ganske udbredt, at folk har en forudindtaget bias og har tendens til at lave stereotyper. Det gør vi ikke bare overfor fremmede og forskellige grupper af mennesker, men også om fødevarer, biler, træer, køn, kulturer, lande og meget mere. Nogle mener endda, at man kan kende sin nabo ud fra den bil, han eller hun kører i. På den måde kan vi økonomisere med mængden af informationer, som vi skal fordøje. Vi bruger stereotyperne til at reducere kompleksitet. Som filosofen Elizabeth Anderson forklarer, er der i stereotyperne en tendens til at "overdrive forskelle mellem grupper," og "folk overdriver ensartetheden af individer i deres egen gruppe".⁹¹³

Der sker også ofte det, at folk overbeviser sig om, at deres egen gruppes livsstil og samfundsmodel er den bedste, fordi "folk hælder til at fortolke deres verden som retfærdig, fordi alene tanken om ikke at leve i en retfærdig verden er utålelig."⁹¹⁴ Det bør vi huske, når vi forsøger at fortolke alle statistikkerne. Hvad nu, hvis vi måske ubevidst og automatisk hopper til hurtige konklusioner, der er negative i forhold til dem, der ikke tilhører vores egen inde-gruppe af indfødte danskere, hvide, kristne eller hvad det nu er? Vi gør klogt i at forholde os kritisk og reflektivt til det, vi føler, lige så snart vi rystes af en ny statistik. Kan vi afkode tallene rigtigt uden at forsimple debatten?

Virkeligheden er sjældent så sort-hvid, som den udlægges i den offentlige debat, når nyhedsmedier eller politikere søger at skære historierne til med fængende overskrifter, så de kan score "clickbaits" på de sociale medier. Når vi har hørt om de mange "talafvigelse" med ikke-vestlige indvandrere - eller måske MENAPT'erne? - har vi så stadig overskud til at lytte til de positive historier om mønsterbrydere med anden etnisk herkomst, der scorer topkarakterer i uddannelserne eller om de arbejdssomme iværksættere, der knokler for at få en virksomhed op at stå? Vidste du for eksempel, at ikke-vestlige kvinder er mindre kriminelle end danskfødte kvinder, at vietnamesiske børn faktisk scorer højere karakterer i skolen end danskfødte? Indvandrere fra Rumænien, Litauen, Polen, Pakistan og Kina har relativt set længere uddannelser end indfødte danskere, og tyrkiske, iranske og jugoslaviske efterkommere har næsten lige så høj beskæftigelsesprocent som indfødte danskere. Og en søn af en etiopisk flygtning kan blive integrationsminister i Danmark. Der er mange positive historier, der viser, at integration kan lykkes over tid. Desværre overdøves de ofte af den lange kæde af negative historier, om de få i den marginaliserede ydergruppe, der

skiller sig ud på den dårlige måde. Det er den perfekte storm. Alle, der henviser til erfaringerne fra USA og Silicon Valley og slår til lyd for værdien af mere indvandring, bliver ofte kørt midt over i den offentlige debat.

DER ER MANGE MÅDER AT REGNE DEN UD PÅ

I Finansministeriet er de dygtige til at regne, men er det fair at slå alle ikke-vestlige indvandrere i samme negative boks? Kan man sammenligne dem en til en med indfødte danskere, der i udgangspunktet er født ind i sproget, har forældre med højere uddannelser, bedre beskæftigelse og bedre boliger? Nej, for den sociale arv reproduceres fra generation til generation. Hvis vi løfter blikket fra regnemaskinen og omformulerer det hele, kan vi se, at det er blevet en stor overskudsforretning for landet med de ikke-vestlige indvandrere, der kom til Danmark, fordi de skulle udføre et arbejde. De er også en solid overskudsforretning, præcis som indvandrede fra EU/EØS-landene er det. Det er asylmodtagerne og de familiesammenførte, der er bagud på point, før de overhovedet får lov og kommer ind i kampen.

Når vi ser bort fra folk på asylgrundlag mv., som får langt flere ydelser, trækker både vestlige og ikke-vestlige indvandrere mindre på velfærdsydelser, end danske indfødte gør. De kommer først til landet, efter at de har fået deres uddannelse - staten sparer udgifter til daginstitutioner og uddannelse ift. hvad man investerer i de indfødtes børn - og en del indvandrere rejser desuden tilbage, når de bliver ældre. F.eks. for at nyde solen, familien og kulturen i deres fødeland. Det hænder, at ikke alt kan gøres op i penge.

Cirka 40 pct. af de nytilkomne ikke-vestlige indvandrere i 2019, der kom til Danmark, var flygtninge med asyl eller via familiesammenføringer, og hvorfor slår vi dem i samme bås som indvandrere fra tredjelande, der kom til landet for at arbejde? Er det fair? Hvad ved vi om flygtningene? En del slås stadig med traumer fra krig, og det tager længere tid for dem at lære dansk, blive integreret og få job i det danske samfund efter længere ophold i lukkede flygtningelejre. Ofte parkeres deres sager i Integrationsministeriet eller Socialministeriet frem for at lægge dem ind under Beskæftigelsesministeriet, selvom det sidste vil være meget bedre. Kun lidt over hver fjerde af dem er i arbejde, men når de kommer i arbejde, giver de samfundet et nettobidrag. Manglen på integration på arbejdsmarkedet koster, men hvem svigter hvem? Dem, der rækker hænderne frem, eller dem, der skubber dem væk?

Vi ved, at ikke-vestlige indvandrere, der kommer til Danmark på et erhvervsgrundlag og har arbejde, er en stor overskudsforretning. De giver typisk et nettobidrag efter skat på omkring 180.000 kr. Det er ikke så dårligt al den stund, at den særlige beløbsordning gør, at virksomheder kan trække arbejdere fra tred-

je lande til Danmark, hvis de tjener over 400.000 kr. om året. Så kan man få løst opgaver, der ellers ikke vil blive udført. Finansministeriets nettoregnestykke over indvandrernes bidrag handler kun om effekten på de offentlige finanser i et enkeltstående år. Det siger ikke noget om indvandrernes betydning for landets økonomi som sådan og over et livslangt forløb.

Ud over dette velfærdsregnestykke, kan man også lave et velstandsregnestykke. Hvor meget bidrager de til det danske samfunds økonomiske velstand, produktiviteten og udviklingen i virksomhederne? Finansministeriet erkender selv, at udenlandsk arbejdskraft spiller en stor rolle for dansk økonomi. Vurderet ud fra den løn, der samlet udbetaltes til indvandrere, anslås herboende indvandrere at bidrage med 10½ pct. af den samlede værditilvækst i Danmark svarende til omkring 210 mia. kr. (2019-niveau).⁹¹⁵ Se det var en ganske anden historie.

Finansministeriets regnestykke om danskernes og indvandrernes bidrag til samfundet er udtryk for en utilitaristisk nyttetænkning, hvor man regner på den økonomiske værdi af kollektive grupper, og reducerer forskellige mennesker til et overskud eller et underskud. Det kan i værste fald føre til et kynisk menneskesyn, hvor alle personer i en etnisk gruppe ender med at blive kategoriseret som et tab, en omkostning eller ligefrem som affald. Ser man verden gennem den slags regnestykker, kan man komme til at overse folks livslange bidrag til samfundet og til, at andre borgere får succes. Men det er fristende at opstille den slags regnestykker, for de skærer tingene ud i pap. Da jeg var chefredaktør på Mandag Morgen, prøvede vi at bruge dem som metode til at skabe mere samfundsdebat. En af historierne handlede om, at kvinderne er en ”underskudsforretning”, når man bruger Finansministeriets førnævnte målemetode.⁹¹⁶ Det var provokerende ment for at sætte gang i kønsdebatten.

Nogle gange skal en historie skæres skarpt for at banke budskabet igennem, og det gjorde vi i januar 2013. Næsten 40 år efter kvindernes indtog på arbejdsmarkedet, kunne vi se, at kvinderne var en ”underskudsforretning” målt over hele livet. Det var også indfødte danske kvinder, hvorimod mænd som helhed betaler mere til samfundskassen, end de får ud af den. Er det, fordi indfødte danske kvinder er dårligere eller bidrager mindre til samfundet end mændene? Nej, selvfølgelig ikke. Årsagen til forskellen er, at kvinderne tager længere barsel, og selvom de unge kvinder efterhånden scorer bedre karakterer i uddannelserne, ender de på grund af fødsler og barselstider med at komme bagud på point.⁹¹⁷ De forsørges længere af det offentlige, rent karrieremæssigt får de heller ikke så høje og velbetalte job, og de får derfor over et helt liv lavere løn og pension. En nyfødt pige vil alt andet lige ende med et totalt ”underskud” overfor det offentlige på 1,6 mio. kr., og en nyfødt dreng vil ende med et totalt ”overskud” på 0,6 mio. kr. Da Mandag Morgen i foråret 2020 gentog regnestykket, viste det sig, at prisen

på en nyfødt pige var 1,2 mio. kr. og overskuddet på en nyfødt dreng var steget til 0,9 mio. kr.⁹¹⁸ Sagen er bare, at det er en absurd måde at regne på.

Kvinderne føder børn, der får den danske nation til at leve videre i flere generationer. Den kærlighed, som mødrene - og fædrene - giver til deres børn i de første år, kan afgøre, hvem der ender som vindere og sociale tabere. Hvordan beregner man værdien af et kys, et smil, et barn, der er lykkeligt ved sin mors eller fars kærlige blik? Og hvad er værdien af den tryghed, som børnene føler i de første år, der siden fører til, at de er meget mere glade og robuste i deres liv? Økonomernes snævre regnestykker, der bygger på en nyttemaksimering, er fyldt med blinde vinkler. De nyttemaksimerende utilitarister forstår ikke kærlighedens sprog og de lange virkninger, den har for ikke kun børnene, men også deres børn.

Den tid, der investeres i børnene i de første år og de kræfter, der lægges i at give barnet en god start på livet, kommer mangefold tilbage for samfundet. Kvinder løfter også mange af de offentlige omsorgsjob, der så vigtige for at holde hjulene og velfærdssamfundet i gang, men de honoreres af historiske årsager ikke så højt som job i den private sektor. Det er ikke kvindernes skyld. Det er snarere et samfundsansvar at gøre noget ved det, f.eks. kan man satse mere på ligestilling eller skabe større økonomisk retfærdighed i et mere progressivt skattesystem.

Hvis mændene brugte mere tid på barsel, at passe og støtte børnene i de første år, vil det også komme mangefold igen. Børnene kunne få en stærkere relation til deres fædre, men hvordan regnes værdien af det ud?

Historisk har mændenes karriere og arbejdsliv været afhængig af den støtte, de fik fra deres bedre halvdel. I fremtiden lærer vi forhåbentlig at se, hvorfor vi er gensidigt afhængige, og hvordan summen er større, når vi løfter sammen. Det er også derfor, at det er så godt, at EU pressede Danmark til at indføre øremærket fædreorlov, uanset at mange af arbejdsmarkedets parter først brokkede sig over, at det var et utidigt indgreb i den hellige danske model.

Nogle gange har man brug for at få andre og kritiske øjne på det, man bilder sig ind er godt og rigtigt, for at forny sig og skabe sociale fremskridt. Det har vi ikke kun i kønsdebatten, men også i udlændingedebatten. Det kunne være en fin start, hvis vi får en mere kritisk og reflektiv debat om fortolkningen af de samfundsøkonomiske regnestykker. Hvis vi skifter ordene "ikke-vestlig indvandrer" ud med "danske kvinder", hvad ville vi så sige? I hverdagen render vi ikke rundt og stempler danske kvinder som en underskudsforretning, som en unyttig risiko for samfundet eller som "problemer", fordi de "nyder" flere offentlige ydelser, end hvad de "yder" i kroner og øre til det offentlige. Men det siger vi ofte om indvandrerne, og vi har en tendens til at slå dem alle over en kam, som om det er deres ophav og deres kultur i tredje generation, der i sin essens gør, at de ikke leverer og er en "byrde" for samfundet. Det burde vi holde op med.

INDVANDRING STIMULERER ØKONOMIEN

Danmark er et af de EU-lande, hvor udlændingedebatten er mest polariseret. Det er stadig svært at komme igennem med en positiv historie om, at integrationen har gjort store fremskridt i de sidste par årtier. Det kan både skyldes, at de nordiske lande - i modsætning til de angelsaksiske lande - får relativt mere indvandring af folk med lavere uddannelser. Eller er det, fordi der i de små nordiske stater er en tilbøjelighed til at forskanse sig i en forsvarsposition, og vi har sværere ved at frigøre os fra gamle nedgroede fordomme? Det er der ingen grund til. En række internationale økonomiske studier viser, at indvandrere samlet set er en overskudsforretning for hele økonomien. Lande med nettoindvandring har alt andet lige lidt højere vækstrater. Beregninger fra Den Internationale Valutafond viser, at når migranternes andel af den voksne befolkning øges med 1 pct., øges landets produktivitet og bruttonationalprodukt pr. indbygger med cirka 2 pct.⁹¹⁹

Globalt udgør de internationale migranter 3,4 pct. af befolkningen, men de øger det globale BNP med omkring 10 pct. fordi de flytter til lande, hvor der er højere produktivitet, vurderer konsulenthuset McKinsey Global Institute.⁹²⁰ Det fremmer den internationale arbejdsdeling og ser også ud til at skabe mere økonomisk udvikling i ulandene.

I 2019 sendte folkevandrerne omkring 550 mia. dollars i pengeoverførsler til deres hjemlande, og siden midten af halvfemserne har disse private overførsler været tre gange større end staternes officielle bistand til ulandene. På den måde kan det blive en win-win for begge parter. Hvis vi på kontrolleret vis åbner EU-landenes arbejdsmarkeder for migranter fra det globale syd og satser på integration og inklusion frem for eksklusion, vil vi ikke kun løfte vores egen velstand, men også give dem ekstra ressourcer til at løfte deres økonomier ud af fattigdommen.

Økonomen Dani Rodrik har foreslået, at verdens rige nationer indgår en global migrationsaftale, hvor de giver et midlertidigt arbejdsvisum til arbejdere fra tredjelande, der sikrer dem fem års opholds- og arbejdstilladelse, mod at de forpligter sig til at rejse tilbage efter opholdet. Rodriks gæstearbejdersystem indebærer, at et lands nationale arbejdsstyrke maksimalt øges 3 pct. med arbejdstagere fra tredjelande, og han vurderer, at den globale velstandsgevinst er på 360 mia. dollars.⁹²¹ Gevinsten er faktisk større, end hvis man fjerner alle toldtariffer og subsidier i den globale varehandel. Systemet vil smøre hjulene i de rige lande, og en stor del af velstanden vil blive sendt tilbage til fattige udviklingslande, vurderer han.

Det er en visionær ide, men den vil sikkert møde politisk modstand i en række lande. Frygten for, at det kan føre til løndumping, sociale spændinger og øget kulturel usikkerhed kan nemt få politikere til at bakke ud. Men i et Europa,

der vil mangle arbejdskraft i de kommende årtier, er det værd at overveje, om vi kan indføre et gæstarbejdersystem for øget legal indvandring af arbejdstagere. Samtidig kan vi i EU og nationalt lave et socialt sikkerhedsnet og aftale en garanteret bund under lønningerne i medlemslandene, så vi ikke importerer negative sideeffekter. Vi bør indlede en fordomsfri offentlig samtale om, hvordan man kan løse de indbyggede dilemmaer i stedet for på forhånd at gå i baglås.

Migranter står allerede bag op imod 70 pct. af tilvæksten i EU-landenes arbejdsstyrke i løbet af de sidste ti år, de bidrager til øget fleksibilitet på arbejdsmarkedet, de udfører arbejde som landenes egne statsborgere ofte ikke vil lave, og de betaler generelt mere i skat, end de får i sociale velfærdsydelser. Det viser en analyse af de vestlige landes økonomiske samarbejdsorganisation, OECD.⁹²² Når man analyserer de forskellige indvandringsbølger, som de vestlige lande har oplevet i de sidste 50 år, er effekten på de statslige udgifter stort set neutral.⁹²³

Det gør selvfølgelig en forskel, om indvandrerens er barn, ung, ufaglært eller veluddannet, og hvad der er de sociale og kulturelle kompetencer i personens familie. Jo bedre uddannet, jo større økonomisk gevinst for samfundet, men kommer de fra fattige kår i landsbysamfund og har dårlig uddannelse, er risikoen for, at de får dårligt betalte job og vil øge presset på velfærdssystemet. Når det lykkes for modtagerlandet at få dem ud på arbejdsmarkedet, ender de dog med at bidrage mere, end de nyder.

Det kan være en svær og proces, som stiller store krav til integrations- og arbejdsmarkedspolitikken. Kan man invitere arbejdsmarkedets parter og virksomhederne med til at finde løsninger i stedet for at konstant at søge konflikter og tænke i problemer og barrierer, kan man komme langt. Det så man, da arbejdsmarkedets parter i Danmark i kølvandet på migrationskrisen tog initiativ til en integrationsgrunduddannelse (IGU) for flygtninge, der viste sig at blive en trædesten, der fik flygtninge hurtigere ind på arbejdsmarkedet.

Og i Tyskland gik universiteter, udvekslingsorganisationer og frivillige sammen om at lave kortvarige kurser på de tyske universiteter, hvor tusindvis af flygtninge fik sprogundervisning og universitetskurser i det såkaldte Integra-program. Målet var at få indvandrere med gode uddannelser fra hjemlandet hurtigt tunet ind på at tage en tysk universitetsuddannelse.

Hvis vi tænker ud af boksen og opbygger innovative partnerskaber, kan vi i Europa hurtigere løfte flygtningene ind på arbejdsmarkedet. Her kunne det også være værdifuldt at lette adgangen til gensidig anerkendelse af deres uddannelses-papirer og af deres realkompetencer, så arbejdsgivere kan se, hvilke ressourcer de nytillkomne egentlig har. Så det ikke ender bag et tykt slør, hvor man ikke kan se det enkelte menneske bag massen af flygtninge.

DEMOGRAFISK REDNINGSPLANKE

Migrationen har en begrænset effekt på de indfødtes beskæftigelse og lønninger. Det er hovedkonklusionen på en gennemlæsning af 40 grundige internationale studier.⁹²⁴ Der er selvfølgelig en vis risiko for, at indvandring kan påvirke lønninger og beskæftigelse for de indfødte arbejdstagere på negativ måde. Især ufaglærte kan føle sig udsatte. Føres en aktiv arbejdsmarkedspolitik og investeres ekstra i efteruddannelse af ufaglærte, kan det vendes til et plussumsspil. Så samfundet bliver rigere, og at der kommer flere job med højere lønninger til lokale borgere. Nogle af de hårde og beskidte job, som de indfødte alligevel ikke ønsker at påtage sig, vil blive overtaget af de nytilkomne. I et fleksibelt arbejdsmarked - som i Danmark - vil der ofte ske det, at lavtuddannede og ufaglærte indfødte finder et bedre betalt job, når flere indvandrere kommer ind i bunden af arbejdsmarkedet og tager rengøringsjob, går ind i restaurationsbranchen, får hårde rutinejob i industrien eller måske arbejder i landbruget.

Noget tyder på, at selv en pludselig tilstrømning af overvejende kortuddannede flygtninge kan opsuges på det lokale arbejdsmarked uden større ændringer i beskæftigelse og lønninger for de lokale borgere. Det dokumenterer en analyse foretaget af økonomen Mette Foged fra Københavns Universitet og Giovanni Peri fra University of California. De har undersøgt udviklingen i Danmark fra perioden 1991 til 2008, hvor der var en kraftig stigning i antallet af flygtninge fra Jugoslavien, Somalia, Afghanistan og Irak.⁹²⁵ Undersøgelsen viser, at de lokale borgere blev opgraderet og fik bedre lønnede job i takt med, at de lavere uddannede flygtninge overtog nogle af de manuelle job, som danskerne ikke ville tage mere. Resultatet var, at lønnen for lavt uddannede danskere i byer med relativt flest flygtninge steg med op til 2 pct. mere end i de byer, hvor der var færre flygtninge.

En større undersøgelse i Tyskland, der tog mod flest flygtninge under migrationskrisen i 2015, fortæller også en håbefuldst historie om, hvordan man kan gribe tingene an i ekstraordinære situationer. Af de flygtninge, der kom til landet fra 2013-2018, havde omkring halvdelen fået et fast job efter fem års ophold. Og to tredjedel havde en eller anden form for job, hvis man inkluderede deltidsjob eller job med støtte.⁹²⁶ Hemmeligheden bag den succes er ikke bare, at kansleren byder velkommen. Det er frem for alt, at myndighederne investerer i sprogkurser og betalte indslusningsjob, så flygtningene får foden indenfor på arbejdsmarkedet. Når de først er kommet ind, viser de sig at være lige så hårdtarbejdende og sultne efter at tjene penge som de indfødte.

Ønsker man af politisk-ideologiske grunde at lukke døren for indvandring udefra, har det en betydelig pris. Et økonomisk analysearbejde foretaget af National Institute of Economic and Social Research viser, at hvis nettoindvandrin-

gen til f.eks. Storbritannien mere end halveres, vil det frem mod 2060 reducere bruttonationalproduktet med 11 pct. og koster på de offentlige finanser.⁹²⁷ Analysen bygger på et dynamisk modelarbejde, der tager højde for en række andre økonomiske studier. Det paradoksale er dog, at intet tyder på, at indvandringen af vandrende arbejdstagere fra Øst- og Centraleuropa har ført til et nedadgående lønpres på britiske statsborgere eller øget arbejdsløshed. Tværtimod ser de ud til at have løftet velstanden, skubbet briternes lønninger op, øget produktiviteten og skabt endnu flere arbejdspladser.⁹²⁸

Tendensen er ikke isoleret til Storbritannien. For sådan fungerer moderne økonomier. Det er ikke et simpelt husholdningsregnskab, hvor en ekstra arbejder udefra skubber en af de indfødte ud. Når alle bliver rigere, kan der investeres mere i nye virksomheder og job. Det er et mønster, der kendes fra de fleste vestlige EU-lande. Den politiske udfordring er at fordele gevinsterne mere ligeligt, så det ikke bliver de rigeste, mest formuende og bedst uddannede, der løber med de største gevinster. Den samlede velstandsgevinst må omfordeles via velfærdsstaten gennem en progressiv skattepolitik og investeringer til gavn for samfundet. Så vil det også være muligt at åbne op for lidt mere indvandring uden at miste balancen i samfundet.

Det kan blive kostbart at forfølge en politik, der lægger op til markant at reducere antallet af indvandrere. For så vil der mangle hænder til at passe os og at arbejde, når vi i Europa bliver gamle, og ældrestyrken ikke kan presses til at forlænge pensionsalderen til langt op i halvfjerdsene. Uden indvandring udefra vil der være langt færre på arbejdsmarkedet til at forsørge og investere i børn og ældre. Vi har brug for en demografisk redningsplanke, inden det grånende Europa bliver så gammelt, at det får svært ved at samle kræfter til at holde sig oppe. I fremtiden skal vi byde velkommen til flere indvandrere, ikke færre. For vores egen skyld og for at sikre velstand og velfærd. Hvis EU-landene ønsker at bevare den nuværende fordeling mellem forsørgere og forsørgede, skal vi i perioden 2020-2060 finde, hvad der svarer til mindst 30 millioner ekstra fuldtidsarbejdere for at kunne holde hjulene i gang.⁹²⁹ Hvis ikke de indfødte på arbejdsmarkedet vil arbejde mange flere timer om ugen og gå meget senere på pension, kan EU-landene i 2020'erne hvert år få brug for 750-900.000 ekstra arbejdsmigranter udefra. På grund af demografien stiger det årlige "behov" til 1,4 mio. arbejdere omkring 2040 for siden at falde noget.⁹³⁰

Alene i Tyskland skønnes det, at landet har brug for over en kvart million migranter udefra hvert eneste år frem til 2060, hvis man skal undgå, at andelen af arbejdere i forhold til forsørgere falder til et kritisk lavt niveau. Trods øget digitalisering og robotisering venter man, at der er brug for netto 266.000 migranter til det tyske arbejdsmarked hvert år.⁹³¹ Heraf skal lidt over halvdelen hentes fra lande udenfor EU, da der næppe vil være ledige hænder nok i de andre EU-land-

de, der også kæmper med den tikkende demografiske bombe. Økonomisk og demografisk er der stærke argumenter for, at EU-landene bør investere i at gøre indvandrerne til en ressource frem for at putte dem ned i en sort problemboks.

Borgernes forventninger til livet stiger fra generation til generation, og det gælder også arbejdslivet. Så hvem skal udføre de hårde og fysisk krævende job, som ikke kan overtages af robotter? Det er ofte indvandrere, der byder sig til, når indfødte begynder at sige fra. Hvorfor ikke se det som en gevinst i stedet for som et samfundsproblem? Det europæiske landbrug har i de seneste årtier f.eks. måttet hyre millioner af indvandrere for at få udført det hårde arbejde på landet, som er med til at give os fødevarer og fylde hylderne i supermarkederne. Det var også dem, der var klar til at skaffe os mad, da coronaviruskrisen ramte Europa i 2020. Der var også mange indvandrere med anden etnisk herkomst, der var ansat i transportbranchen eller sad i supermarkedernes kasser, da de intellektuelle, de veluddannede og symbolanalytikerne søgte tilflugt i deres egne hjem. At der er nogle, der stiller op i krisesituationer, bør vi være taknemmelige for som samfund. Med tiden vil disse indvandreres børn og børnebørn få uddannelser og måske få chancen for at få bedre betalte job, hvis vi lykkes med integrationen og giver dem en chance for at udfolde deres fulde potentiale som mennesker. Det må vi håbe. Så stafetten kan gives videre.

Jeg tænker selv tilbage på mine bedsteforældre, der måtte knokle for føden eller min farfar, der måtte arbejde i grønlandske stenbrud for at skaffe penge nok til sin familie. Hverken mine forældre, jeg eller mine søskende drømte om at følge i deres fodspor. I dag udføres noget af dette arbejde af indvandrere fra Øst- og Centraleuropa. Mange afrikanske indvandrere hjælper til med at plukke Sydeuropas grøntsager og frugter, som siden ender på vores middagsbord. Selvom vi ikke kender dem personligt eller kan sætte ansigt på dem, eksisterer der en gensidig afhængighed. Vi kan godt komme til at fortrænge den del af virkeligheden. Deres arbejde er også med til at løfte samfundets kollektive velstand, og sætter vi tilstrækkelig pris på det? Med stigende velstand opstår nye muligheder. I min familie endte vi ikke i usikre og lavtbetalte job som landarbejdere og siden som fabriksarbejdere, fordi mine bedsteforældre var det. Den næste generation fik uddannelser og blev lærere, ingeniører eller fik gode job i erhvervslivet. Min egen generation fik chancen for at komme på universitetet, og mine børn har fået friheden til også at kunne vælge kreative job som musikere, kunstmalere og forskere. Det er en gave, at det er blevet muligt, og at de unge har fået frihed til at vælge typer af arbejde, som mine forældre eller bedsteforældre aldrig ville have drømt om.

Intet kommer gratis, for det er altid hårdt arbejde at kravle op i samfundet, uanset hvilken vej man vælger. Jeg kom til at tænke på det, da jeg så den fremragende tv-serie om John Adams, der var en af USA's forfatningsfædre og blev præsident

i USA i slutningen af 1800-tallet. Efter vedtagelsen af USA's Uafhængighedserklæring blev han sendt til Frankrig for at overbevise den franske konge om at yde et lån til USA, så amerikanerne kunne få råd til at rejse en hær mod de britiske koloniherrer. Han tvivlede på, at det ville lykkes, og som han så det, søgte franskmændene at holde deres "hånd over vores hage for at forhindre os i at drukne, men ikke nok til at trække vores hoveder ud af vandet." Sådan er det ofte med dem, der har sit på det tørre og stilles overfor folk i nød, som har brug for hjælp fra fjerne lande.

I en scene sidder John Adams i et parisisk middagsselskab med ekstremt dekadente adelsfolk og kulturelle skønånder. Latteren, den lystige løssluppenhed og samtalens overfladiskhed er ved at drive den alvorlige - og noget puritanske - Adams til vanvid. For han er på en mission for at redde det amerikanske projekt, han er meget utålmodig og så sidder de overpudrede franskmænd og taler om alverdens ligegyldigheder. På et tidspunkt bliver Adams spurgt, hvorfor han er kommet. Hans svar overrasker dem, men det rummer en pointe, der er meget relevant for vor tids udlændingedebat. "Jeg må studere politik og krig, så mine sønner har friheden til at studere matematik og filosofi. Mine sønner burde studere geografi, søfart, handel og landbrug for at give deres børn retten til at studere maleri, poesi, musik og arkitektur."

Det er en stemme fra et menneske, der knoklede hele sit liv - under store personlige afsavn - for at forandre en ung amerikansk nation af indvandrere og nybyggere til et retssamfund formet af demokrati, lov og orden. Det tager ofte flere generationer at sikre et velkonsolideret fremskridt, men har vi stadig tålmodighed og udholdenhed til at skabe det? Nogle gange er vi ekstremt utålmodige og bliver nærmest stressede, når vi ser, at nogle af de svageste eller nytilkomne i samfundet ikke finder fodfæste med det samme og leverer "varen" hurtigt. Det vil sige *bliver* som os. I vor tids Europa kunne vi godt lære lidt af den principfasthed og det visionære engagement, som John Adams havde, men også hans pragmatiske søgen efter kompromisser og stædige arbejde for at skabe større fremskridt. Det er altid en svær balance at finde, men de gode dyder om generøsitet, tilgivelse og viljen til at slutte fred kom uden tvivl fra hans hustru, Abigail, der i hele livet var hans nærmeste rådgiver. Hun var mere intelligent end de fleste og forstod, hvorfor den sunde fornuft er så vigtig i livets forhold.

Kapitel 19

EUROPAS FARVEL TIL PAX AMERICANA

Den gamle amerikanske fred, *Pax Americana*, der gav sikkerhed og stabilitet for de vestlige lande i anden halvdel af det 20. århundrede, er ved at bryde sammen, og det har vidtrækkende konsekvenser for os i Europa. Pax Americana er ved at blive erstattet af noget andet, men vi ved bare endnu ikke, hvad der kommer til at fylde tomrummet ud. Det sikkerhedsmæssige landskab er præget af en række sammensatte udfordringer og globale megakriser, der i takt med klimaforandringerne vil mutere på nye uforudsigelige måder og fremkalde politiske, økonomiske, sociale og migratoriske chok, som ingen stormagter kan håndtere alene.

Det er tvivlsomt, at USA og EU i den mere kaotiske og turbulente geopolitik vil agere som en samlet blok. De tektoniske plader, som USA og EU står på, har længe været ved at glide fra hinanden, økonomisk, militært, politisk og værdimæssigt. Det tager tid, for Europas og Amerikas historier har i århundreder været flettet sammen, og selvfølgelig kan vi stadig lære noget af hinanden og hente inspiration på tværs af Atlanterhavet. Men det er en myte, at vi er ens eller har nøjagtig de samme interesser. Europa og USA kan ikke reduceres til et abstrakt ideologisk fællesbegreb kaldet Vesten. Det bildte vi os ind under den kolde krig, da vi var rystet sammen på grund af den fælles trussel fra Sovjetkommunismen. Den tid er slut, og det giver absolut ikke længere mening at føre realpolitik på grundlag af den gamle ideologiske forestilling om et forenet Vesten.

Der er store forskelle mellem USA og Europa, som man ser i skellet mellem den amerikanske wild west-kapitalisme og den europæiske velfærdskapitalisme. De geopolitiske udfordringer er også forskellige, da Europa er landfast med Asien og ligger så tæt på Mellemøsten og Afrika. USA har i de senere år mere og mere flyttet blikket væk fra Europa og er i stedet optaget af den nye globale konkurrence med Kina om dominansen over Stillehavet. Kina er en opstigende supermagt, der økonomisk, militært og teknologisk kan blive en af de nye udfordrere til USA på den globale arena. Men vi kan også være på vej ind i en verden med flere konkurrerende magtpoler, hvor EU får en helt central rolle som brobygger og regelskaber.

Det er ikke i Europas interesse at blive fanget i en ny kold krig mellem USA og Kina, hvor Kina gøres til et nyt fjendebillede. Europas strategiske interesse må være at udbygge den globale retsorden, og her er vi nødt til at indse, at vores interesser ikke altid flugter med den amerikanske kurs, som ofte sætter de nationale geostrategiske interesser over hensynet til de internationale institutioner og fælles aftaler. Det betyder, at vi i 2020'erne må til at gøre os mere uafhængige og frigøre os fra USA's politiske, økonomiske, militære og kulturelle overherredømme.

USA har i en række situationer truffet selvstændige beslutninger og flyttet tropper uden at orientere og konsultere sine europæiske partnere først. Det har til tider skabt store spændinger over Atlanterhavet, som man bl.a. så under Irakkrigen og andre krige for at bevare USA's energipolitiske dominans i Mellemøsten. USA har gradvist distanceret sig mere og mere fra den internationale retsorden her i de første årtier af det 21. århundrede. Denne isolationistiske tendens slog igennem længe før, at Donald Trump kom til magten, men den blev radikaliseret i hans fire år som præsident, hvor de sidste rester af det transatlantiske partnerskab degenererede og blev kastet ud i en dyb krise. Trump flirtede med autoritære diktatorer og illiberale regeringsledere rundt omkring i verden, han kaldte EU for "en fjende", og han vendte ryggen til en stribe internationale aftaler. Han trak USA ud af FN's klimaaftale fra Paris, ud af atomvåbenaftalen med Iran og ud af aftalen med Rusland om interkontinentale missiler.

Under coronaviruskrisen i 2020 trak han USA ud af Verdenssundhedsorganisationen, WHO, og det skete med en falsk påstand om, at "Kina har total kontrol" med WHO. I handelspolitikken var Trump også mere konfrontatorisk end tidligere præsidenter, han droppede den planlagte handelsaftale i Stillehavet og sagde nej til et transatlantisk handelspartnerskab for i stedet at føre handelskrige på flere fronter. Han var af den opfattelse, at USA's nationale interesser bedst kan maksimeres gennem kontrakter mellem to parter, hvor den stærkeste part - USA - høster de største gevinster. Trump førte handelskrig både mod Kina og mod EU, og han lagde afstand til verdens handelsorganisation, WTO. Trump boykottede også udnævnelsen af nye dommere til WTO's tvistbilæggespanel. I realiteten var det en fortsættelse af forgængernes politik. George W. Bush og Barack Obama nægtede også at udnævne nye dommere til WTO. Den politik har været med til at undergrave WTO's autoritet og handlekraft, og USA's boykotlinje har sendt det globale handelssystem ud i en dyb krise.

USA KIGGER MERE INDAD

Nogle meningsdannere og politikere abonnerer på en forestilling om, at USA er "en modvillig supermagt", der opførte sig som den rene uskyld før syndefaldet

under Trump, og at USA dengang - før den store synde buks ophold i Det Hvide Hus - altid ønskede at fremme den internationale retsorden i nær alliance med EU. De håber, at den demokratiske præsident, Joe Biden, efter valgsejren i november 2020 vil føre USA tilbage til det gamle trygge og normale Vesten. Disse optimister håber inderligt på, at USA under Biden gradvist omfavner en række af de internationale institutioner, som Donald Trump bekæmpede og foragtede. Det er udtryk for en sød liberal nostalgi, at den gamle verden igen vender tilbage, hvor USA var et ideal for frihedselskende nationer, som vi alle kunne se op til. Det er udtryk for en meget forenklet analyse, der overser, at det amerikanske samfund var dybt forandret, allerede før Trump fik magten og gjorde mange ting endnu værre.

USA har længe været et dybt splittet land, polariseret, rystet og kriseram. Og det er mere gældsæt end nogensinde før i fredstid. Det kan tage mange år for Biden at skabe national forsoning, hele de dybe sår og bygge bro over til det andet Amerika og de 74 mio. vælgere, der stemte på Trump og stadig deler trumpismens værdier. Den opgave er så krævende, at Biden næppe vil have det store overskud og fornødne opbakning til også at genetablere USA's globale lederskab. Realpolitisk er hans handlerum begrænset, fordi Demokraterne ikke har et solidt flertal i Kongressen bag sig og kun sidder på et yderst spinkelt flertal i Senatet. Desuden er det historisk set ofte sådan, at en nyvalgt præsident ender med at miste flertallet i Kongressen ved det første midtvejsvalg efter to år. De store erhvervslobbyister, finanseliten på Wall Street, Silicon Valleys digitale giganter og rigmænd, der har kastet gigantiske beløb ind på at finansiere partiernes valgkampe vil navigere i smult vande og forsøge at presse deres særinteresser igennem. I sin økonomiske politik kan Biden også komme under pres for at række ud til trumpismens kernevælgere. Det kan give næring til nye økonomiske og handelspolitiske spændinger mellem Washington og Bruxelles, hvis Biden vælger at give statstøtte til udsatte erhverv, eller vi i Europa f.eks. beslutter os for at lave skrappe reguleringer af de digitale imperier, finansmarkedet eller strategiske nøgleerhverv.

Selvom Biden på en række punkter vil søge at normalisere relationerne over Atlanterhavet, er man også nødt til at være realistisk i forhold til, hvad han i praksis kan udrette. Her er det vigtigt at undersøge de fundamentale amerikanske interesser, den underliggende tendens i amerikansk udenrigspolitik og det faktum, at han indenrigspolitisk ikke har en så stærk magtbase, som de liberale nostalgikere husker, at andre demokratiske præsidenter havde. Uden tvivl vil Joe Biden diplomatisk set optræde som en samlende figur, der vil række ud til Europa og søge at skabe alliancer om de sager, der optager amerikanerne.

Biden har ført USA tilbage i FN's klimaaftale, og han har meldt USA ind i WHO igen. Det åbner en mulighed for at skabe en stærk politisk alliance mellem EU og USA om både klimapolitikken og reformer af det internationale sundheds-

samarbejde. Alle disse muligheder må afsøges, for jo flere der trækker i samme retning, jo større momentum kan der skabes for forandring. Biden vil sikkert også bevare de amerikanske tropper i Tyskland, hvor Trump trak tusindvis af tropper ud uden at informere den tyske regering på forhånd. Trump var en garanti for diplomatiske konflikter og vilde udsagn på Twitter 24/7, men Biden vil i form og indhold være meget omhyggelig med ikke at støde sine alliancepartnere. Biden har sagt, at han gerne vil lave en alliance af demokratier og genrejse USA's evne til at lede som en global soft power, men løfterne skal først omsættes til varige resultater.⁹³²

Valget af Biden som præsident giver næring til et stærkt håb om, at USA vil spille en meget mere konstruktiv rolle som partner og løsningsmager på den globale arena. Men der er også grund til at forholde sig realistisk til det vilkår, at han skal regere en meget splittet nation. Det bliver endog meget svært for Biden at vende tilbage til de gyldne tider, hvor USA viste globalt lederskab og forsvarede den internationale retsorden. Det vil sikkert ske på nogle områder, men på andre vil det være klassisk national interessevaretagelse, som ikke altid vil være i overensstemmelse med europæiske interesser.

I det demokratiske parti er mange politikere mere optaget af den fremtidige supermagtskonkurrence med Kina end i at investere store ressourcer på europæisk sikkerhed. I handelspolitikken vil stærke kræfter i det amerikanske samfund stadig kæmpe for at beskytte nationale industrivirksomheder og arbejdspladser. USA vil nok fortsat sætte sine nationale interesser over respekten for WTO's domstole. Der er en lang tradition i amerikansk udenrigspolitik for, at USA ikke vil underlægge sig overnational jurisdiktion. Skiftende præsidenter har ført en Amerika-først-politik, hvor den nationale suverænitet betragtes som ukrænkelig, og supermagten har nægtet at bøje hovedet for internationale domstole.

Realistisk set har det amerikanske projekt i mange år været "en lang og bevidst ekspansion for at udvide USA's globale magt".⁹³³ Det er et projekt, som det gamle establishment i det demokratiske parti også har været bannerfører for. Nogle gange har det været i forlængelse af Europas sikkerhedspolitiske interesser, og det var godt, at den demokratiske præsident, Bill Clinton, i sin tid intervenerede for at stoppe krigen på Balkan, hvor europæerne ikke kunne tage sig sammen. Men det var også under Clinton, at "europæerne begyndte at klage over amerikansk magt og arrogance i post-koldkrigens verden."⁹³⁴

I løbet af 1990'erne steg spændingerne faktisk over Atlanterhavet, og i 1997 gik Frankrig sammen med Rusland og Kina i FN's sikkerhedsråd for at blokere USA's forslag om at intensivere våbeninspektionerne i Saddam Husseins Irak. I 1998 gav Clinton ordre til at bombe Irak med støtte fra Storbritanniens Tony Blair i stedet for at vente på grønt lys fra FN's handlingslammede sikkerhedsråd. I stedet for at samle en bred international koalition med europæiske partnere. Det var un-

der Clinton, at USA begyndte at tale om ”slyngelstater”. Han lavede licence-to-kill operationer, hvor formodede fjender og terrorister blev dræbt med supermagtens droner og krydsermissiler uden respekt for den internationale retsorden.

Det var en ekstraterritorial og imperial adfærd, der faldt udenfor det amerikanske demokratis egen retspraksis om at lade tvivlen komme den mistænkte og tiltalte til gode. Det vakte hård kritik fra de europæere, der ønsker en mere kosmopolitisk verdensorden baseret på fælles ret. Selvom Bill Clinton havde udenrigsministre, der som Madeleine Albright var varm fortalere for multilateralismen, var Clinton en pragmatisk realist, der var mere optaget af at nå resultater og sikre amerikanske interesser frem for at følge de internationale spilleregler til punkt og prikke.

Man kan set en vis kontinuitet fra Clinton til den politik, som George W. Bush førte under sin ”*Enduring Freedom*” politik efter terrorattentatet den 11. september 2001, hvor USA også opererede udenfor den internationale retsorden og tog ekstraterritoriale metoder i brug. Bush’s udenrigsminister, Colin Powell, som mange i Europa så som moderationens fredsdue blandt hårde høge, stillede op i FN’s Sikkerhedsråd og fortalte løgne om Saddam Husseins masseødelæggelsesvåben for at fremskynde krigen mod Irak. Powell havde den grundlæggende opfattelse, at USA ikke skulle påtage sig en byrde fra ”humanitære” kriser rundt omkring i verden: Han mente, at ”den kolde krig var ovre, og det var derfor muligt for amerikansk udenrigspolitik at vende tilbage det normale. Post-koldkrigs ’normalitet’ betød færre indrømmelser til den internationale offentlige opinion, mindre respekt overfor allierede, mere frihed til at handle som USA selv beslutter sig for.”⁹³⁵

Bill Clinton og George W. Bush vandt begge præsidentposten på en ”Amerika først patriotisme”, der - som Trump kopierede og radikaliserede mange år senere. Både Clinton og Bush satte de amerikanske interesser først og ville i større grad fokusere på de nationale interesser. Selvom Clinton holdt pæne taler om den internationale retsorden og globale forpligtelser, var hans førende *leitmotiv* dog stadig Amerika først og national interessepolitik.⁹³⁶ Barack Obama havde som præsident også mange beundringsværdige kvaliteter og talemåder, som gjorde ham populær blandt europæere. Han trak tusindvis af amerikanske tropper ud af Europa, han begyndte gradvist at vikle USA ud af krigen i Irak og Afghanistan, men han fortsatte også med at lave ekstraterritoriale afhøringer af formodede terrorister og henrette potentielle trusler med droner og krydsermissiler. Han var ikke særlig engageret i NATO’s angreb på Libyen, og han forholdt sig ret passivt til Ruslands erobring af Krim-halvøen. Han foretrak amerikansk afholdenhed. Han havde samtidig en tro på, at frihed og demokrati må sprede sig nedefra og op, men i fraværet af amerikansk engagement og intervention, fik andre magter - herunder Rusland, Tyrkiet og Kina - mere plads på den geopolitiske scene.

Han støttede dog ikke de folkelige bevægelser bag det arabiske forår, og han

fejlvurderede situationen i Syriens borgerkrig. Europa sov også i timen, da Assad-styret i Syrien slog brutalt igen for at nedkæmpe det folkelige oprør i kølvandet på det arabiske forår. Syrien blev ført ud i en flere år lang krig, som sendte millioner af mennesker på flugt, og som har destabiliseret regionen. Denne krig har som antiterrorkrigene bidraget til at destabilisere Europa.

I Europa så de fleste generelt med stor sympati på Obamas USA. Men han fortsatte en lang tradition med at fokusere mere på USA's nationale egeninteresser, og det skete med en isolationisme, som man ikke kan beskylde Trump for at have sat i verden. Eller som den tyske udenrigspolitiske kender, Josef Joffe, har sagt: Obama var "ikke en realist, men en isolationist med droner og specialstyrker." Han ville hellere holde sig fra at intervenere, så "Amerika ikke skulle gå til udlandet for at søge efter monstre at ødelægge."⁹³⁷ Det er lige præcis den stigende amerikanske isolationisme, det øgede fokus på USA's nationale egeninteresser og den geopolitiske vending væk fra Europa til Asien, som gør det påtrængende med sikkerheds-og forsvarspolitisk nytænkning i Europa.

Det nytter ikke at længes nostalgisk tilbage til tidligere demokratiske præsidenter Bill Clinton eller Barack Obama. Der er ingen garanti for, at Joe Biden vil være i stand til at genetablere den gamle ordens transatlantiske fred, selvom han tydeligt bakker op bag NATO. De strukturelle ændringer har længe været undervejs. Eller som den sikkerhedspolitiske ekspert, Ian Bremmer, har sagt, er den USA-ledede globale orden slut. "Verden er trådt ind i en 'geopolitisk recession', en nedgangsperiode for det internationale system og relationerne mellem regeringerne. Det er tiden, hvor alliancerne, institutionerne og de værdier, der binder verden sammen, falder helt fra hinanden."⁹³⁸ Det store forfald og USA's gradvise opgør med idealerne bag det internationale retssamfund tog for alvor fart for to årtier siden. Under krigen mod terroren. De startede som en kamp for vedvarende frihed, men USA endte med at forråde nogle af de centrale værdier, som den frie liberale verdensorden byggede på.

TERRORKRIGENE SPLITTEDE EUROPA

Efter terrorattentatet den 11. september 2001 erklærede USA's præsident, George W. Bush, krig mod terroren. I en katedral lovede han amerikanerne at besvare angrebene og fjerne ondskaben fra verden. Det kristne scenevalg var næppe tilfældigt. Han lovede at kæmpe mod det, han kaldte for ondskabens akse, og han opdelte verden i de gode og de onde. Sådan som de gamle manikære havde for vane. Hos dem var alt sort eller hvidt. Der var ingen gråtoner, og slet ingen strålende farvelære som hos Goethe, hvor farverne dukker op i grænsen mellem lys og mørke. For Bush var det kampen mellem de gode mod de onde. Som vi

kender det fra klassiske amerikanske cowboyfilm. Men i virkeligheden er det altid meget mere indviklet. Bush var meget omhyggelig med at sige - og det gjorde han flere gange - at "vi er ikke i krig med islam". Det samme gjorde FN's generalsekretær, Kofi Annan, der understregede, at det altovervejende flertal af muslimer praktiserer islam på en fredelig måde. Men krigen kom. Krigen mod terrorismen, Al-Qaeda netværket og dets formodede allierede.

USA samlede en international koalition og indledte Afghanistankrigen mod talibanerne, og siden fulgte Irakkrigen mod Saddam Husseins regime. En række europæiske lande, herunder Danmark, viste solidaritet og støttede vores amerikanske allierede i disse krige. Krigene splittede og svækkede Europa frem for at samle Europa. Som europæere blev vi delt op i krigsnationer og fredsnationer, tilhængere og modstandere af krigene, og USA benyttede lejligheden til at udstille manglen på et enigt lederskab i EU. Den amerikanske forsvarsminister, Donald Rumsfeld, fornærmede åbent Frankrig og Tyskland ved at kalde dem "det gamle Europa", fordi de ikke kunne se legitime grunde til at støtte krigen i Irak.⁹³⁹ Rumsfeld roste "det nye Europa" for at tilslutte sig den amerikansk ledede krigskoalition, og det var ikke kun de central- og østeuropæiske lande, men også andre krigsførende nationer som bl.a. Danmark, Storbritannien og Spanien. Det var del og hersk politik for åbent tæppe. Og Rumsfeld udstillede supermagts arrogance og forsøgte at bosse europæerne på plads.

Tyskerne og fransmændene, der havde støttet krigen i Afghanistan, valgte at holde sig på sidelinjen i Irakkrigen, og de søgte at formulere en selvstændig diplomatisk linje. EU var splittet lige midt over, og det satte bestræbelserne på at formulere en fælles udenrigs- og forsvarspolitik tilbage. USA fik vist verden, at de stadig var den imperiale overhund. Den amerikanske arrogance fik millioner af europæere til at rejse sig til modstand. Den 15. februar 2003 var vi vidner til de største demonstrationer nogensinde i Europa. Over seks millioner af europæere gik på gaden for at protestere imod Irakkrigen. Det var led i en fælles global manifestation, der samlede over dobbelt så mange. Denne form for mobilisering af det civile samfund på tværs af grænserne er også en ny realitet i Europa, hvor den politiske offentlighed bliver stadig mere europæisk og transnational. Man kan diskutere, hvor dybe spor disse demonstrationer sætter i vores politiske bevidsthed, men i de sidste par årtier har der været flere og flere af dem. Folk træder gennem fælles handling i karakter som verdensborgere med værdier, håb og drømme, der rækker ud over nationalstatens traditionelle offentlighed.

Europas fredsbevægelser havde ret i, at krigene blot ville skabe endnu større sikkerhedsproblemer og udløse endnu mere terrorisme. De europæiske politikere burde have lyttet til fredsbevægelserne. De militære, økonomiske og menneskelige omkostninger ved krigene blev mangefold større, end nogen drømte om.

Når vi i dag gør regnskabet op, har op imod en halv million mennesker mistet livet i de to antiterrorkrige, som USA, villige europæiske lande og andre allierede har ført efter den 11. september. Det er ikke lykkedes for USA og de allierede at fjerne ondskaben, at udbrede demokrati og opbygge fungerende retsstater.⁹⁴⁰ USA har mistet over 7800 soldater i de to krige, mens de deltagende EU-lande har mistet over 1100. I Afghanistan var over 25 pct. af de faldende soldater på den vestlige sider europæere, men samlet har USA trukket langt det største læs i koalitionen. Men det er for intet at regne i forhold til de civile tab, der er mange gange større. Under 1,6 pct. af de dræbte i de to krige er amerikanske soldater, hvilket også er historien om det 21. århundredes krige. Ofrene er næsten altid civile borgere og meget sjældent soldater.

KRIGENE FØRTE TIL FLERE TERRORATTENTATER

Krigene har ikke skabt mere fred. I dag ved vi, at krigene har avlet endnu mere vold. Al-Qaeda netværket og mange af dets ledende folk blev dræbt eller taget til fange, men siden fulgte nye terrormutationer med ISIL og Islamisk Stat, der har stået bag en række attentater i europæiske storbyer. Ved årtusindskiftet var der årligt et par tusinde terrorattentater globalt, men i 2014 - hvor de toppede - blev der udført ikke mindre end 17000 terrorattentater i hele verden med over 45000 dræbte. Ifølge Global Terrorism Database, der registrerer terror fra ikke-statslige aktører, var der i 2018 cirka 9600 terrorattentater og over 15000 mistede livet.⁹⁴¹ Det år var det blot 25 i Vesteuropa, der mistede livet ved 200 attentater. Vesteuropa er i de sidste par årtier ramt af under 3 pct. af alle terrorattentater, og tendensen har længe været, at EU-landene er gået relativt fri af den globale terrorisme. Et intensiveret EU-samarbejde i Europol og mellem medlemslandenes efterretningstjenester har været meget effektiv til at reducere terrortruslen i fællesskabet. Man har optrevet en række terrornetværker og afsløret terrorgrupper eller ensomme ulve, der planlagde at dræbe civile. Men der findes ikke absolut sikkerhed mod alle trusler. Nogle terrorceller og især de ensomme ulve lykkes med at holde sig under radarskærmen.

Siden årtusindskiftet er EU-landene blevet ramt af to bølger af terrorattentater. Den første kom efter krigene i Afghanistan og Irak, hvor Madrid og London i 2004 og 2005 blev udsat for to store Al-Qaeda terrorattentater. Den anden terrorbølge fra både Al-Qaeda og Islamisk Stat kom fra 2015-2017, som fulgte efter de vestlige bombetogter i Syrien for at stoppe Islamisk Stat med at etablere et nyt kalifat med base i Mosul. Der er en tydelig sammenhæng: Terrortruslerne mod Europa er steget i kølvandet på de krige, som vi har ført i muslimske lande. Det legitimerer naturligvis ikke terrorattentater mod civile i vestlige storbyer, for ingen aktion

eller krigsførsel er legitim, når den direkte går efter at likvidere uskyldige civile.

Vi må moralsk og politisk fordømme det, hver gang terroristerne dræber civile borgere på togstationer, busser, offentlige pladser, på restauranter, på spillesteder, på avisredaktioner eller måske tegnere, der blot har dristet sig til at tegne en tegning. Vi bør samtidig overveje, om vi med vores terrorkrige og anvendelse af rå overmagt selv har været med til at frempromovokere tragiske modreaktioner fra den desperate undermagt? Det er dramaet. Vi har ikke et direkte ansvar for terrorismen, men krigene har været med til at gøde jorden for de fundamentalistiske kræfter, som mobiliserer fortabte sjæle og selvradikaliserede unge til at begå forfærdelige voldshandlinger og terror også på vores jord.

Vi har samtidig betalt en anden pris for krigene. For krigene muterer og bliver til andre kriser, herunder den humanitære. Flere millioner mennesker er drevet på flugt fra de krigsramte lande, og den massive flygtningestrøm har skabt rystelser på tværs af grænser og helt til Europa. Over 2,6 mio. afghanere og 360.000 irakere er ifølge UNHCR flygtet til andre lande, men heraf opholder cirka halvdelen af de afghanske flygtninge sig i nabolandet Pakistan, og atter 900.000 er endt i Iran.⁹⁴² Op imod en kvart million afghanere og over 200.000 irakere er flygtet til Europa, mens kun under 1600 afghanske flygtninge og knap 6000 irakere har fået asyl i USA.

Flere flygtninge har været en del af prisen for krigene, og her har Europa båret langt mere end USA. De ekstraøkonomiske omkostninger herfra indgår ikke i de amerikanske regnestykker over, hvem der bidrager mest til NATO, men måske er det på høje tid at lave et samlet regnestykke, der inkluderer de humanitære omkostninger? Det vil kun være rimeligt. De mange krigsflygtninge, som har fået ophold på europæisk jord, burde være en daglig påmindelse til os om krigens rædsler. Om at vi også har en del af ansvaret.

Sandheden er som bekendt krigens første offer, som det hedder i det berømte citat fra den græske digter, Aischylos (526-456 f.Kr), der i år 480 før Kristi fødsel også kæmpede som soldat i slaget ved Salamis. I dag ved vi, at krigen mod Irak blev kæmpet på ryggen af bevidste løgne, hvor Bush-administrationen fabrikerede såkaldte "beviser" for masseødelæggelsesvåben i Irak, for at føre verdenssamfundet og FN bag lyset. Det endte som en ekstraterritorial krig uden om den internationale retsorden og uden om det FN, som Bush kaldte for "irrelevant". Det var en amerikansk magtdemonstration, som en række europæiske lande, herunder Danmark, bakkede op om.

Med krigene viste USA hele verden, at landet har et globalt militært overherredømme, og det var også en del af pointen. Krigen fungerer som et globalt teater, der understreger, hvem der har magten. I virkeligheden behøvede amerikanerne slet ikke at bevise deres militære dominans, for USA spenderer allerede

mange gange mere end de følgende stormagter, eller det der svarer til omkring 40 pct. af alle udgifter i det militære våbenkapløb. Ingen nation er - en reel udfordrer til USA's militære dominans, og alligevel har amerikanerne søgt at vise, at man har viljen til at bruge magten. Og det gjorde man som aldrig før. Men til sidst afslørede amerikanerne deres militære magtesløshed i forhold til at sikre freden. Det er også en del af historiens ironi.

I februar 2020 indgik præsident Trump en fredsftale med talibanerne om at afslutte Afghanistan krigen og trække de sidste amerikanske tropper ud af landet i 2021. Hvilken ironi efter alle disse menneskelige lidelser, at talibanerne overtager magten i det meste af Afghanistan, og at verdens mægtigste militære magt må bøje sig i støvet og bede talibanerne om at samarbejde med den svage afghanske regering. Der er sket vigtige fremskridt med demokratiske valg, og afghanske kvinder har fået stemmeret og uddannelse, men militært fremstår krigen mere som to årtiers langt og smertefuldt nederlag. Eller som magasinet *Foreign Policy* skrev i september 2019: "Vi tabte krigen i Afghanistan. Kom over det."⁹⁴³ Den sikkerhedspolitiske ekspert, Andrew Bacevic, har kaldt Afghanistankrigen for USA største militære fiasko siden Vietnamkrigen. Krigen begyndte med en drøm om at skabe vedvarende frihed, og at USA skulle frigøre og forvandle landet, men sådan gik det ikke. "Krigen i Afghanistan vil ende, som Vietnam krigen gjorde: I skam og opgivelse."⁹⁴⁴ Det nok mest positive, man kan sige om Trump er, at han ikke førte USA ud i nye langvarige krige, men han skabte destabilisering på så mange andre fronter.

STØBTE BUSH KUGLERNE TIL FINANSKRISEN?

Krigen blev den længste nogensinde for USA, og den økonomiske regning var astronomisk høj. De direkte militære omkostninger for Afghanistankrigen skønnes at være 975 mia. dollars, og Irakkrigen har kostet 822 mia. dollars.⁹⁴⁵ Det svarer til 43 pct. af USA's militære omkostninger i Anden Verdenskrig, der i vore dages priser kostede 4100 mia. dollars. Brown University har lavet en minutøs gennemgang af udgifterne og der tegner sig et chokerende billede. Medregnes USA's militære operationer imod terrorister i Pakistan og Syrien fra 2001 til 2019, plus omkostningerne til baseudvidelser, hjælp til sårede veteraner, terrorrelaterede sikkerhedsoperationer og ekstra låneudgifter til krigene, er USA's økonomiske regning fra krigene over 6400 mia. dollars.⁹⁴⁶ Det vil sige mere end USA's samlede udgifter til Anden Verdenskrig, der omregnet til 2019-dollars er 4828 mia. dollars.⁹⁴⁷

Der er langt billigere måder at bekæmpe terrorismen på end at føre krig. Her vil det være bedre at øge politi- og efterretningssamarbejdet over grænserne og samtidig slå hårdt ned på de pengestrømme, som terrorgrupperne er afhængige af. Der er

meget andet og mere værdifuldt, vi kunne bruge pengene på end at jage terrorister i afghanske huler eller islamister i ørkenen med krydsermissiler, droner og titusinder af soldater på landjorden. Tænk, hvis vi som et tankeeksperiment forestillede os, at vi i Europa i det næste årti bruger lige så meget på at udkæmpe krigen imod de globale klimaforandringer, som amerikanerne spenderede på de fejlslagne krige i Afghanistan og Irak? Så havde vi råd til at omlægge hele vores energisystem til 100 pct. vedvarende energi i løbet af de næste ti år, og vi kunne opnå energipolitisk suverænitet og uafhængighed af de autoritære olieregimer. At investere i klimaomstilling og nye grønne arbejdspladser vil rent økonomisk være en langt bedre forretning end at fortsætte oprustningen eller kaste sig ud i militære eventyr.

Vi har allerede betalt en alt for høj regning for de to fejlslagne krige. En del tyder desuden på, at de også var med til at støbe kuglerne til den globale finanskrise i 2007/08. Kort fortalt gav Bush-regeringen store skattelettelser i 2000 og kastede sig året efter ud i antiterrorkrigen - uden at udskrive ekstra krigsskatter, som USA ellers gjorde under Anden Verdenskrig. Det var et økonomisk eksperiment af de helt store, og den amerikanske regering gældsatte sig endnu mere. Afghanistankrigen satte dollaren under pres, der flød milliarder ud af landet, og økonomien var på vej ned i gear, samtidig med at et likviditetschok truede. I stedet for at udskrive ekstra skatter til de rigeste og den velstillede middelklasse, hvilket ville have været naturligt, forsøgte forbundsbanken at holde hånden under økonomien. Man sænkede renten aggressivt fra 6 pct. i 2001 til kun 1,2 pct. i 2003. Det pressede boligpriserne i vejret som varmluftsballoner. Samtidig betød øget offentlig efterspørgsel, at der kom flere job i det militær-industrielle kompleks, arbejdsløsheden faldt, og det var også med til at sparke ekstra gang i hjulene. Amerikanerne købte større huse. Men de satte sig også for hårdt.

Irakkrigen fik den sideeffekt, at oliepriserne begyndte at stige kraftigt. Ifølge økonomen William Nordhaus var oliechokket lige så stort som under energikriserne i 1970'erne, men det kom langsommere, og forbundsbankens lave renter var med til at modvirke de værste effekter. Men fra 2001 til 2008 steg olien fra 20 dollars tønden til ikke mindre end 145 dollars tønden. Det var ikke kun Irakkrigen, men også øget efterspørgsel fra vækstlandet Kina, der pressede priserne i vejret. Det kostede dyrt for de amerikanske bil- og boligejere, som fik sværere ved at betale deres huse. Så længe boligpriserne steg, og regningen for den store kreditboble ikke havde ramt USA, kunne folk omlægge deres boliglån eller sælge boligen med gevinst. Det skete også i EU-landene, hvor boligejerne nød godt af de lavere renter, som amerikanerne var med til at presse ned i det. Man italesatte det som historien om "den store moderation". Det var endnu en stor samtidsløgn, for i virkeligheden sparkede man blot regningen længere ned ad vejen. Nogle høstede kortsigtede gevinster på aktiemarkedet, mens andre brugte boligen som

et kæmpe kreditkort, hvor man kunne trække flere penge i automaten.

For USA var der visse historiske paralleller til Vietnam-krigen og Reagans militære oprustning i firserne, hvor regeringen gældsatte sig i stor stil for at få råd til krigsmaskinen. Dengang skabte det store makroøkonomiske ubalancer, man fik en boligboble og siden ramlede korthuset i en finansiell krise. Sat på spidsen må vi i dag spørge, om det var efterkrigstidens finanspolitiske keynesianisme, der spillede fallit i 1970'erne og 1980'erne, eller om ikke det snarere var de store amerikanske militæreventyr for lånte penge, der udløste den store stagflation med samtidig stagnation, høj inflation og gældsættelse? Noget tyder på, at det mere var det sidste end det første.

Det er vigtigt at forstå, at det ikke er krigen, der *i sig selv* udløste finanskrisen. Men den skabte enorme ubalancer i den amerikanske økonomi og frem for alt på boligmarkedet, som siden endte i subprime-boligkrisen, der blev til den store globale finanskrisen. Millioner af europæere blev arbejdsløse i flere år. Måske kunne det være undgået, hvis USA og de allierede ikke havde kastet sig ud i langvarige antiterrorkrige, som kostede store økonomiske og politiske ressourcer. I stedet kunne man have ført en langt billigere lavintensitetskamp mod terroristerne via et stærkere politi- og efterretningssamarbejde. Og i stedet for den altopslugende terror- og civilisationskrig kunne politikerne have brugt tiden til at gøre noget mere værdifuldt: At regulere finansmarkedet, at punktere boligboblen, at investere i realøkonomiens produktive erhverv, forskning og uddannelse, og lade være med at ofre halvfemsernes klimapolitiske fremskridt på terrorkrigens alter. Hvem ved?

AT LÆRE AF HISTORIEN

Det er altid nemt at være bagklog eller springe ud som fredsengel. Bagefter. Som regel har vi ikke fuld viden, når vi træffer vores valg. Man kan også blive revet med af tidsånden uden at stille alle de nødvendige kritiske spørgsmål. Og man kan ende i handlingslammelse og stå impotent og afpillet overfor historiens store begivenheder, hvis man gør modstandens etik og evig kritik af magthavere til sin livsmission. I værste fald kan man ende på den forkerte side af historien, som en generation af pacifister gjorde, da Hitlers nazisme stormede frem i 1930'erne, eller da de etniske udrensninger tog fart i 1990'erne på Balkan. Ikke intervention overfor totalitære kræfter er også et moralsk og politisk valg, der kan få forfærdelige konsekvenser. Ofte står vi overfor svære dilemmaer, og man kan blive bragt i tvivl, men vi kan heldigvis føre en bred demokratisk samtale. Og forhåbentlig kan vi i fællesskab finde konstruktive løsninger, som giver mening.

Jeg må i dag med skam melde, at jeg støttede interventionskrigene i Afghanistan og Irak. Det virkede som den rigtige ting at gøre at få nedkæmpet de auto-

ritære regimer, der havde gjort sig skyldige i systematisk og brutal undertrykkelse af civilbefolkningen. Jeg nærrede et håb om, at disse landes befolkninger endelig kunne frigøre sig og opbygge et forfatningsdemokrati. Tanken om, at man måske ville fange grusomme terrorister som Osama bin Laden og de andre hovedansvarlige i Al-Qaeda netværket, var fristende. Det var ikke et let moralsk valg, og det plagede mig dybt. For hvad nu, hvis det ikke gik som håbet?

Som ung havde jeg været med i fredsbevægelsen Nej til Atomvåben i firserne og deltog dengang i adskillige store fredsdemonstrationer. I firserne var jeg en af NATO-realisterne i SF, der kæmpede for at få partiet til at opgive sin gamle dogmatiske modstand mod forsvarsalliancen. For vi var af den opfattelse, at NATO også kunne være med til at forsvare det demokratiske samfund mod ydre trusler, og det var bedre at samarbejde om forsvarsopgaven på tværs af grænserne. Gerne i et tættere europæisk samarbejde. Men Bush-krigen mod terror var noget helt andet. Det endte mere som en imperial strategi for statsbygning uden at give os mere kollektiv sikkerhed. Så hvad er pointen i at nedkæmpe ikke-statslige terrorister fjernt fra Danmarks og Europas jord? Vil det give os mere sikkerhed? Da millioner af europæere gik på gaden i 2003, valgte jeg at blive hjemme. Min kone og mine børn gik med i demonstrationerne, og de gjorde det helt rigtige. Og jeg tog fejl. For krigene i Afghanistan og Irak udviklede sig til afskyelige krige, og de udløste endnu mere vold, terror, menneskelig lidelse og uendelige økonomiske omkostninger, præcis som fredsbevægelsen forudsagde.

De krigsførende regeringer burde have lyttet til deres skarpeste kritikere i stedet for hovmodigt at tro, at det var muligt at føre en kort, klinisk krig mod terror, som om det var et computerspil og ikke brutale realiteter i den virkelige verden. Den danske statsminister, Anders Fogh Rasmussen, var ivrig efter at føre Danmark i krig ligesom den britiske premierminister, Tony Blair, var. Den positive version er, at det var udtryk for sand solidaritet med den amerikanske alliancepartner, men måske havde det mest solidariske med amerikanerne været at tale dem fra at forvandle terrorbekæmpelse til krig? I bagklogskabens lys er det sidste nok mere sandt end det første.

Det havde været bedre, hvis Danmark havde stået ved Tyskland og Frankrigs side, da de viste civiliseret ulydighed overfor USA i Irakkrigen. Og så kunne vi have brugt flere kræfter på at føre en grundig demokratisk samtale om, hvordan vi i Europa kan styrke vores indre og ydre sikkerhed. Det vil sige en fælles politi- og antiterrorindsats i Europol, et tæt efterretningssamarbejde og et stærkere udenrigs-, forsvars- og sikkerhedspolitisk samarbejde, så vi bedre kan forsvare os i fremtiden og øve indflydelse i nærområderne. Så vi ikke længere er så afhængige af USA. Så vi ikke igen føler os presset til at følge amerikanerne ud på nye militære eventyr.

SKAMFØLELSENS POLITIK

Det danske krigseventyr i Afghanistan og Irak var muligvis drevet af en vis historisk skamfølelse over at have stået på den forkerte side under Anden Verdenskrig og at have ført samarbejdspolitik med nazisterne, hvor det kun var nogle heroiske nationale og kommunistiske modstandsfolk som ydede ægte modstand. Da Anders Fogh Rasmussen i 2003 gav en begrundelse for den danske deltagelse i Irak, kritiserede han datidens samarbejdspolitik for at være umoralsk og have placeret Danmark på den gale side i slaget mellem diktatur og demokrati. ”I kampen mellem demokrati og diktatur kan man ikke stå neutralt. Man må tage stilling for demokratiet og mod diktaturet. Det er på dette punkt, at den aktive tilpasningspolitik udgjorde et politisk og moralsk svigt,” sagde Fogh i en tale til Søværnet.⁹⁴⁸ Det var et opgør med både småstatspolitikken og fodnotepolitikken, og det var forsvar for en ny aktiv internationalisme i dansk forsvars- og sikkerhedspolitik.

Hvor Danmark under Anden Verdenskrig aktivt tilpassede sig ønskerne fra den militære og økonomiske overmagt syd for grænsen, skete tilpasningspolitikken nu til supermagten på den anden side af Atlanterhavet. Den kvalitative og afgørende forskel var, at Danmark i 1930'erne og 1940'erne tilpassede sig til et totalitært regime, mens tilpasningen nu skete til en demokratisk supermagt med universelle ambitioner. ”Alt for ofte i historiens løb har vi danskere blot sejlet under bekvemmelighedsflag og ladet andre slås for vor frihed og fred. Læresætningen fra 29. august 1943 er, at hvis man mener noget alvorligt med vores værdier, med frihed, demokrati og menneskerettigheder, så må vi også selv yde et aktivt bidrag til at forsvare dem. Også imod svære odds. Selv når der skal træffes upopulære og farlige beslutninger.”

I 2002-03 var vi mange, der ønskede at komme af med Saddam Hussein tyranniske styre, der havde ansvar for omfattende tortur, hård undertrykkelse af politiske modstandere og to angrebskrige på nabolandene. Mange europæere ville gerne have totalitarismen erstattet med demokrati, men der var ingen langsigtet plan for at få det til at ske. Problemet var bare, at de højstemte idealer om demokrati, statsbygning og beskyttelse af menneskerettighederne blev solgt eller skubbet i baggrunden af voldens militære logik, de geopolitiske interesser og USA's kamp for at kontrollere olien. Erobringen af Irak var lynhurtig, men derefter begik amerikanere den store fejl at afmontere hele Iraks statsapparat og opløse politi og militær. Uden statslige institutioner og autoriteter til at håndhæve lov og orden, endte drømmene i kaos, mere borgerkrig og terror. Enhver civilisation starter med stærke institutioner og en fair retsorden, man kan have tillid til. Amerikanerne virkede dog mere optaget af at afmontere det gamle regime og åbne døren til private kontraktsselskaber fra USA, som på privatiseret vis kunne løse

sikkerhedsopgaver, logistik med videre. Måske var det ikke et tilfælde? Over ti år fik de private kontrakter for over 138 mia. dollars, og hele 28 pct. gik til et selskab ejet af Halliburton.⁹⁴⁹ Det var den selvsamme virksomhed, som Dick Cheney var CEO for, inden han blev vicepræsident i USA. Det lugtede langt væk.

I krigen misbrugte amerikanerne deres magt på det groveste. Det naive manikæiske verdensbillede om de gode mod de onde blev flået i stykker. De gode blev de onde, eller også var sandheden, at det aldrig havde været så enkelt? USA mistede den sidste rest af moralsk og politisk legitimitet, da vi i april 2004 så billederne af de rædselsvækkende torturscener fra Abu Ghraib fængslet. Hvis ikke synet af de mange udbombede byer i den forgæves jagt på at finde Bin Laden allerede havde bragt folk i tvivl, var billederne af de amerikanske soldaters ydmygende tortur og perverse sexlege imod deres hjælpeløse ofre en mental rut-sjetur tilbage i historien fyldt med dehumanisering. Det er et forræderi imod det liberale demokratis idealer, udtalte menneskeretsprofessoren Michael Ignatieff, da jeg kort efter interviewede ham: "Abu Ghraib er meget værre end seks rådne æbler. Hvis ikke USA får genoprettet tilliden, vil det lide et stort og langvarigt strategisk nederlag i krigen mod terrorismen."

Det behøvede ikke at være endt der, hvis amerikanerne havde taget ved lære af historien. De kunne f.eks. have lyttet til deres egen borgerrettsforkæmper, Martin Luther King Jr: "Svarer man igen på vold med vold, så mangedobles volden, og man føjer dybere mørke til en nat, der allerede er uden stjerner," skrev han i en bog tilbage i 1967.⁹⁵⁰ "Mørket kan ikke drive mørket ud; kun lyset kan gøre det. Had kan ikke drive had ud; kun kærlighed kan gøre det." Realistisk set er det svært at bruge ikke-voldsprincippet og kærlighed i kampen mod terrorismen, men bruger myndighederne vold ud fra et ønske om hævn, og drives man af had, er man på afveje. I stedet for at føre krig på løgne, lave systematisk tortur i de hemmelige fængsels mørke og dræbe civile i tusindtal, kunne man have forsvaret den internationale retsorden og gjort det yderste for at bringe terroristerne for en domstol og få dem straffet efter en fair proces. Men George W. Bush dekreterede fra starten, at det gjaldt om at få fat i Osama Bin Laden "død eller levende", og præsidenten henviste til de klassiske plakater fra sherifferne i de klassiske Western-film: "Wanted, dead or alive". Det satte kammertonen for krigen. Han henviste til et gammelt retfærdighedsbegreb fra det vilde Vesten, fra før den demokratiske retsstat.

I videoerne fra Abu Ghraib kunne vi se soldater, der nød magten ved at torturere de hættekledte fanger i deres nøgenhed. Soldaterne havde frit lejde, for hele vejen op igennem det amerikanske militærs kommandosystemer og op til forsvarsministeren og præsidenten accepterede man tortur som et instrument til at presse viden ud af fjender og formodede terrorister. Bush sagde officielt, at han var imod tortur, men han definerede samtidig Al-Qaeda og Taliban folk som

”uretmæssige kombattanter” - det vil reelt sige som ekstraterritoriale objekter uden krav på beskyttelse under international ret og den FN-konvention mod tortur, som USA ellers havde undertegnet. Forsvarsminister Rumsfeld udstak i 2002 retningslinjer til sine underordnede om at anvende ekstra skrappe forhørsmetoder mod fanger i Guantánamo basen, der var psykisk og fysisk tortur. Det var et klart signal til underbundene længere nede i systemet. Krigen mod terror omfattede nu også terrorisering af fanger.

Ondskaben blev sat i system. Den amerikanske regering mente, at amerikanske soldater skulle have immunitet og ikke trækkes for den internationale straf-fedomstol og dømmes for krigsforbrydelser og tortur. Man hævdede sig i sin overmægtighed op over retten og præmierede det. Bush rådgiveren Alberto Gonzalez forfægtede det synspunkt, at FN’s Genevekonvention ikke gjaldt for fanger, som det amerikanske militær pågreb udenfor USA’s territorium. Efter Abu Ghraib skandalen blev han belønnet og forfremmet til statsadvokat. Det var ikke bare handlingsmenneskene i toppen af systemet, der legitimerede tortur. De hentede også opbakning fra retsfilosoffer og andre lærde, der gav idemæssig ammunition til de nykonservative imperiebyggere. Harvard professor Alan Dershowitz var en af de toneangivende i den debat, og i 2002 udgav han bogen *Why Terrorism Works*, hvor han argumenterede for, at der ud fra en ”simpel cost-benefit-analyse” er overvældende argumenter for ”at anvende ikke-dødelig tortur: det er helt klart bedre at påføre ikke-dødelig smerte på en skyldig terrorist, som tilbageholder informationer, som er nødvendige for at forhindre en terrorhandling, end at lade et større antal uskyldige ofre dø.”⁹⁵¹

I 2005 blev det afsløret, at CIA i årevis havde haft et hemmeligt fængselsprogram i dusinvis af lande på andre kontinenter, herunder i lande fra Marokko til Pakistan, hvor der ikke var hindringer for at bruge tortur. Hele præmissen om, at man gennem tortur kan presse fanger til at sige sandheden, holder ikke, og det er meget veldokumenteret.⁹⁵² Torturen kan få folk til at sige løgne for at slippe for smerte. Mere principielt er tortur en moralsk glidebane for et liberalt demokrati, der bygger på den grundlæggende forestilling, at alle mennesker er skabt lige og frie. Dermed forrødte Bush-administrationen de idealer, som USA engang stod for.

Kun to dage efter Barack Obama rykkede ind i Det Hvide Hus, udstedte han en præsidentiel ordre, der forbød anvendelse af tortur. Men han fik ikke ryddet helt op. Da Donald Trump blev præsident, udnævnte han Gina Haspel til ny CIA-chef, selvom det er veldokumenteret, at hun i 2002 var leder af et fangecenter i Thailand, hvor efterretningstjenesten torturerede fanger med bl.a. *waterboarding*. USA står stadig udenfor den tillægsprotokol til FN’s konvention imod tortur, der muliggør internationale inspektioner af fængsler og fangelejre. Alle EU-lande har underskrevet protokollen, der er blevet til på

europæisk initiativ.

Vi har brug for et stærkt internationalt retssamfund og klare regelsæt med sanktionsmuligheder for at undgå tortur, krigsforbrydelser og terrorisering af civile. Selv de største og mægtigste supermagter bør bindes ind i en fælles retsorden, så de kan blive beskyttet imod sig selv. Der er der masser af gode grunde til. Historierne om soldater, der midt i krigens gru mister det moralske kompas og udfører barbariske overgreb på civile, hober sig op. I november 2020 blev det afsløret i en officiel rapport fra Australiens hær, at australske elitetropper i årevis havde henrettet krigsfanger i Afghanistankrigen på ulovlig vis. Befalingsmænd havde udkommanderet unge juniorsoldater til at dræbe krigsfanger, så de kunne blive initieret i krigen, øvelsen blev kaldt *blooding*.⁹⁵³ De tog loven i deres egen hånd, og bagefter dækkede de over de kriminelle handlinger ved at sprænge bomber og lægge våben ved de afghanske fanger.

Det er lige præcis den slags erfaringer, vi bør tage ved lære af. Så vi forstår, hvilke kræfter der slippes løs i krigen, og hvordan vi lærer at tøjle dem. Selv folk med en stærk moralsk identitet og karakter kan i krigen miste indfølelse i de andres lidelser, når de udsættes for ekstremt pres og ikke længere betragter fjenden som et menneske med værdighed. Dehumaniseringen af den anden sker gradvist. Men systematiske krigsforbrydelser og tortur giver desværre masser af inspiration til de fundamentalistiske fanatikere, der opmuntrer til terror. Den enes vold, overgreb og had opildner den andens. Og volden mangedobles. Det er denne voldspirale, som vi i Europa skal gøre alt for at stoppe. Ikke kun på vores eget kontinent, men også gennem stærkere globale regelsæt, som vi kan udforme med andre lande.

I mange år har vi set frivilligt, passivt og hjælpeløst til, mens de gamle stormagter som USA og Rusland har udkæmpet deres stedfortræderkrige i vores nære omverden eller støttet autoritære regimer, mens dybe folkelige frustrationer har ophobet sig over tid. I Europa har vi betalt en høj pris for disse krige, der har tvunget millioner på flugt, og samtidig fået vrede unge mænd til at kaste sig ind i islamistiske terrorceller. Deres vrede er muteret til en global guerillakrig fra Mellemøsten, Nordafrika og Asien videre til europæiske storbyer, som vi har set det i Paris, Madrid, London, Bruxelles, Berlin og København.

Vi kan ikke isolere os fra omverdenen eller forholde os passivt til lidelser og konflikter, der opstår derude. For deres negative sideeffekter kan ramme os som en boomerang i nakken, når vi mindst venter det. Hvornår lærer vi at bekæmpe årsagerne til terrorismen og effektivt inddæmme den i stedet for at søge overfladiske og paniske modsvar, der blot gør det hele meget værre? Hvornår lærer vi af historien? Hvis det europæiske projekt er skabt i råbet om "Aldrig mere krig", har vi så misforstået det og ikke erkendt, at Europas interne sikkerhed også er dybt afhængig af fred og sikkerhed for borgerne i naboregionerne?

AT VOKSE UD AF USA'S LANGE SKYGGER

Den amerikanske sikkerhedsanalytiker Robert Kagan vakte tilbage i 2004 opsigt med sin bog om, at amerikanerne er fra Mars, og europæerne er fra Venus - som om USA står for det hårde, og EU er de bløde fredsengle.⁹⁵⁴ Kagan havde ret i, at der er forskel på den måde, USA og Europa tackler sikkerhedspolitiske udfordringer på. Han skrev, at amerikanerne ser verden "delt op mellem godt og ondt, mellem venner og fjender, mens europæerne ser et mere komplekst billede. Når amerikanerne står overfor virkelige eller potentielle modstandere, foretrækker de en politik med tvang, frem for overtalelse, de understreger afstraffende sanktioner frem for opmuntringer til bedre adfærd, stokken over guleroden."⁹⁵⁵

Amerikanerne er realister i den forstand, at de stadig tror på nødvendigheden af magtudøvelse i en verden, der langt fra er perfekt. De tror, at der kun er international ret så længe, at USA forsvare den med våben. "Amerikanerne kan stadig sommetider se sig selv i heroiske termer - som Gary Cooper ved sheriffen i den store duel. De vil forsvare landsbyens indbyggere, uanset om indbyggerne ønsker det eller ej," mente Kagan.

EU skal ikke opføre sig som et spejlbillede af USA's supermagtspolitik eller genindspille en gammel cowboyfilm. Vi kan politisk vælge at føre en anden og bredere sikkerhedspolitik, hvor unionen arbejder målrettet for at skabe stærke globale koalitioner for fælles regelsæt. Eller som Ulrich Beck skrev i et essay umiddelbart inden Irakkrigen i 2003: "Vig bort USA! Kom tilbage Europa!" EU-landene kan samle kræfterne og træde ind på verdensscenen som en mere håndfast aktør. Det vil være en frigørelsesproces, hvor EU bliver mere selvbevidst, bliver voksent og frigør sig fra det amerikanske overherredømme. "Et kosmopolitisk Europa kan og bør bidrage til at sørge for, at de internationale relationer ikke militariseres, og at man ikke smider de internationale traktater og institutioner ned i Den Kolde Krigs affaldsspand."⁹⁵⁶

Europa kan optræde som global institutionsbygger og regelsætter for at udbygge de politiske, økonomiske og sikkerhedsmæssige afhængigheder mellem nationerne og kontinenterne, men EU-landene skal også kunne forsvare sig selv og det fælles samfundsprojekt, som vi har opbygget i Europa. Især hvis amerikanerne svigter og trækker sig ind i sig selv, eller kaster sig ud i nye kolde krige - f.eks. imod Kina - der ikke kan være i Europas interesse. Den bløde magt må også have en hård magt, så vores samfund ikke er forsvarsløse.

Danmark og andre EU-lande er under pres for at nytænke den sikkerheds- og forsvarspolitiske strategi. Vi skal ud af den dybe tornerosesøvn, hvor vi stadig drømmer om det gamle USA som vores velgørende og beskyttende supermagt. Den udenrigspolitiske ekspert, Natali  Tocci, der er direktør for Istituto Affari

Internazionali i Rom, har sagt, at europæerne bør ”vågne op til den hårde realitet, at der ikke længere er et fast sæt af ’lige-sindede’ lande, som EU automatisk og dovent kan støtte sig til.”⁹⁵⁷ Tocci efterlyser en mere robust og modstandsdygtig udenrigs- og sikkerhedspolitik i EU, hvor vi styrker samarbejdet og målrettet går efter at udbygge multilateralismen og at styrke de internationale institutioner. EU skal i brede og fleksible alliancer fremme sine værdier og ideen om en global retsorden. Det kræver, at EU investerer mere i FN, arbejder for at reformere WTO og forsvarer internationale aftaler som FN’s klimaaftaler - og går foran. Her mangler der stadig en tæt koordination internt i EU, fordi nogle lande går enegang og stadig opererer ud fra det gamle nationale tankesæt.

Også Danmark får i de kommende år brug for et stærkere EU, der kan give os mere sikkerhed. Det er der mange årsager til. Det skyldes ikke bare, at Danmark i Arktis i disse år vikles ind i et stormagtsspil om ressourcer og de nye søfartsruter, som klimaforandringerne sætter fart i. Under Trump tilbød USA at købe Grønland, grønlænderne presser på for større selvbestemmelse og Kina står klar til at købe deres miner. Det sikkerhedspolitiske landskab er blevet mere uroligt, og alle europæiske demokratier er nødt til at tage bedre bestik af de risici, som udgår fra autoritære magter i og udenfor Europa. Kan vi skabe en stærkere alliance med Bidens USA, vil det stille os stærkere, men kan han ikke levere varen, eller ender USA med nye trumpistiske tilbageslag, bør vi også være i stand til at stå på egne ben. Det er ikke længere klogt at deponere vores sikkerhed i USA, for det amerikanske demokrati er præget af ekstrem polarisering og ustabilitet, som det kan tage mange år at hele.

En meningsmåling i 10 EU-lande og i Storbritannien, der blev udarbejdet af European Council for Foreign Relations efter valget af Joe Biden til præsident, viste i januar 2021, at to tredjedel af borgerne mener, at Europa ikke altid kan stole på USA, og at vi er nødt til selv at tage os af vores forsvar. Kun 10 pct. af vælgerne mener, at USA altid vil beskytte Europa.⁹⁵⁸ Det var også opfattelsen blandt de adspurgte danskere. Vi er vidner til et jordskred i europæernes holdning til det atlantiske partnerskab, og det har været undervejs i mange år. Årsagen er ikke bare de vilde fire år under Trump, der chokerede mange. Det var også en kølig analyse af den voksende ustabilitet i det amerikanske demokrati og frustrationer over rækken af kostbare angrebskrige udført af den amerikanske ’hegemon’ - dvs. USA som den store anfører for de vestlige væbnede styrker. Vi skal frigøre os fra 70 års amerikanske overherredømme. Europæerne har erkendt, at vi er nødt til at stå på egne ben. Europa skal være i stand til at handle på egen hånd og styrke sit eget forsvar uden at læne sig op ad USA.

Mod øst er der et Rusland, der ikke respekterer territorialstatens grænser i Ukraine, og samtidig ser vi en fremvoksende gigant som Kina, der ekspanderer

og forsøger at købe sig til indflydelse i Øst- og Centraleuropa. Der er også et stadig mere selvhævdende Tyrkiet, der ser sig om regional stormagt i Mellemøsten. Efter de mange krige er Mellemøsten en kaotisk og ustabil region, hvor sikkerhedskonflikterne konstant truer med at flyde over og forplante sig til Europa. Og mod syd fortsætter befolkningsvæksten i et Afrika, der kan blive ramt ekstra hårdt af klimaforandringer. Det kan udløse flere sultkatastrofer og massive folkevandringer fra syd mod nord. Det kræver mange års strategiske investeringer og opbygning af stærke politiske, økonomiske og politiske partnerskaber på tværs af Middelhavet, hvis vi skal skabe en mere robust sikkerhedsarkitektur, der kan holde til trykket fra de store globale megakriser.

Det 21. århundredes komplekse sikkerhedspolitiske udfordringer handler også om terror, cyberterrorisme, hackere mod demokratiet, ressourcekampe og migrationsbølger, som de klassiske militære strategier ikke kan håndtere. Tiden er kommet til at lave et grundigt realitetstjek. NATO er ikke det rigtige svar på mange af disse udfordringer. EU er en bedre ramme for at udvikle en bredspektret strategi, der strækker sig fra økonomiske og civile indsatser til udenrigspolitik, sikkerhedspolitik og et stærkere forsvarsmæssigt samarbejde. De komplekse sikkerhedstrusler kan ikke tackles med isolerede militære svar i NATO-regi.

Danmark som resten af Europa skal stadig samarbejde med amerikanerne, hvor det er muligt, og hvor der er sammenfaldende interesser. Både i NATO og i andre internationale organisationer. Men vi skal også vokse ud af USA's lange skygger og erkende, at de amerikanske interesser ikke altid er de samme som Europas. Vi skal i gang med at udvikle en strategisk autonomi i et stærkere og mere handlekraftigt EU, så vi ikke først skal ringe til Washington. Vi skal med andre ord gennem en flerdobbelt frigørelsesproces for igen at blive selvbevidste om, hvem vi er, hvad vi vil med fællesskabet, og hvordan vi kan opnå mere sikkerhed ved at samle kræfterne i EU.

NATO'S HJERNEDØD

Det atlantiske forsvarssamarbejde mellem demokratierne i NATO har længe befundet sig i en krise. Årsagen er ikke bare, at skiftende amerikanske præsidenter har været stærkt utilfredse med, at EU-landene ikke betaler mindst 2 pct. af BNP ind til forsvarsalliancen. Den fundamentale årsag er, at hele det globale trusselsbillede har ændret sig fundamentalt, siden Sovjetkommunismen og Warszawa-pagten brød sammen. USA har stadig haft mange soldater udstationeret i Vesteuropa og deltaget i det fælles atomforsvar mod atommagten Rusland, og man har pligtskyldigt lavet de årlige militære teaterøvelser som skal sikre, at alle landenes nationale forsvarssystemer spiller sammen.

NATO's rolle har dog været uklar i forhold til Mellemøsten og Europas sydlige flanke, og der har manglet en ny samlende mission, efter at den gamle hovedfjende er forsvundet. Man har talt om et moderne og engageret forsvar, NATO-landene har samarbejdet i krigen mod terror og man har opprioriteret indsatsen mod cyberangreb. Selvom NATO har søgt at modernisere sig, er forsvarsalliancen dog kommet til kort i forhold til mange af de nye komplekse og sammensatte sikkerhedstrusler. Organisationen virker nogle gange som en hund i et spil kegler. Stor og muskuløs, men uden en klar retning.

Den atlantiske konflikt blev forværret, da Trump begyndte at rejse spørgsmål ved den solidariske forsvarspligt i artikel 5, fordi han ville have, at europæerne først betaler ved kasse et. Det skabte en eksistentiel bekymring blandt europæerne. Kan vi stadig fuldt ud regne med amerikanerne, som i de sidste mange år har ført en stadig mere isolationistisk og nationalt orienteret politik? Som præsident vil Joe Biden ikke fyre den slags provokative trusler af, men han vil fortsat - som forgængerne Trump, Obama og Bush - insistere hårdt på, at europæerne skal øge deres forsvarsbudgetter. Spørgsmålet er bare, om det er i Europas interesse at opføre os som USA's logrende hale? USA's og Europas sikkerhedspolitiske interesser, politiske prioriteringer og strategiske fokus er ikke længere så meget i samklang som før. Den franske præsident, Emmanuel Macron, har sagt, at vi er vidner til "NATO's hjerenedød".⁹⁵⁹ Udtalelsen faldt i kølvandet på, at både USA og Tyrkiet havde kørt deres eget sololøb i det nordlige Syrien uden at afstemme med de andre NATO-partnere. Det var en alvorlig krise for NATO, der afslørede det manglende sammenhold.

Macron slår til lyd for, at vi i Europa samler kræfterne, opererer mere strategisk og laver et udvidet forsvarssamarbejde. Men kan det lade sig gøre? Det kræver fuld opbakning fra nabolandet Tyskland og de andre store EU-lande. I Tyskland er det kristendemokratiske regeringsparti, CDU/CSU, dog ikke meget for at kappe forbindelserne over til USA, og efter Bidens valg som præsident vil den tyske regering arbejde for at bevare de tætte relationer til amerikanerne. Ønsker Macron at skabe et stærkt og mere selvstændigt europæisk forsvarssamarbejde, er han nødt til at overbevise tyskerne om, at det kan ske parallelt med NATO. Vi skal også frigøre os fra forhistorien i den proces. I stedet for 117. gang at henvise til Frankrigs gamle historiske benspænd for Plevenplanen i 1950, der kunne have ført til en fælles hær i Vestunionen, kan man starte med at undersøge, hvad der faktisk er muligt, og hvilke ressourcer vi råder over i EU-landene her i det 21. århundrede. Vi behøver ikke at lade forhistorien og gamle fejl bestemme fremtidens handlemuligheder.

78 pct. af EU27-borgerne støtter en fælles forsvars- og sikkerhedspolitik i EU.⁹⁶⁰ Da Eurobarometer i 2017 spurgte vælgerne, om de ønsker en EU-hær, var 54 pct. af EU-borgerne tilhængere af ideen, og det var kun i de mere pacifistiske lande, Irland, Østrig, Sverige og Finland, der var flere nej-sigere end ja-sigere.

Selv i Danmark var der flertal for ideen.⁹⁶¹ En senere meningsmåling i 2019 har endda vist af halvdelen af danskerne ønsker, at Danmark går med i en EU-hær, og kun 31 pct. er helt eller delvist uenige.⁹⁶² Der er tale om et stort jordskred i forhold til nej-folkeafstemningen i 1992, hvor syv ud af ti danskere var modstandere af EU-hæren. Det er vigtigt at forstå, at vælgerne dermed ikke giver carte blanche til at lave en europæisk superhær, der erstatter den nationale hær. Over halvdelen af EU27-borgerne ønsker, at forsvarspolitikken føres både på EU-niveau og på det nationale niveau. Folk vil gerne bevare NATO, men også gerne have et EU-forsvar. Det er både-og holdningen, der dominerer blandt borgerne. De ønsker en fælles EU-hær, men de ønsker samtidig et nationalt forsvar.⁹⁶³ Den pragmatiske tilgang, hvor man udbygger og intensiverer det europæiske samarbejde som et supplement til NATO, samtidig med at man holder fast i et nationalt forsvar, har tydeligvis mest gang på jorden.

Frankrig har under Macron taget initiativ til Det Europæiske Interventions Initiativ (EI2), der skal supplere NATO, og i visse situationer være i stand til at operere på egen hånd. 13 EU-lande plus Storbritannien har tilsluttet sig det permanente sekretariat. Det er en god måde at sikre et fortsat bånd til UK efter Brexit og skabe et europæisk ben i og udenfor NATO. Danmark har - på trods af sit forsvarsforbehold i EU - også tilsluttet sig den fransk ledede interventionsstyrke. Det er endnu uvist, hvad initiativet kan bidrage med ud over at stille op til symbolske militære parader på Champs-Élysées. Det vil tiden vise. Måske kan det blive et europæisk NATO. Eller måske vil det samle en bred koalition af ligesindede, der laver et udvidet militært samarbejde i EU?

EU-landene kan med fordel genoverveje deres forsvarsbudgetter. Det er langt mere interessant at sige, hvordan vi bruger pengene, hvad vi får for pengene, og hvilken kvalitet investeringerne har, end at følge et amerikansk diktat, om at vi i Europa mindst skal bruge 2 pct. af bruttonationalproduktet, som skiftende præsidenter har krævet. Det bør ikke handle om kvantitet og tal, men om kvalitet og hvad vi får for pengene. Her må vi også spørge os selv, om disse penge skal gå til dyre indkøb af amerikanske kampfly, der skaber arbejdspladser i USA, eller om vi bør bruge flere penge på udvikling af våben, kampvogne og fly, der produceres i Europa og giver europæiske lønmodtagere flere job?

SKAL VI HAVE EN EUROPANHÆR?

Tilsammen har EU27 landene reelt større militær kapacitet, end man forestiller sig. Samlet set ligger EU-27 i den globale top tre over militære udgifter, hvis man lægger alle forsvarsbudgetterne sammen. USA bruger over tre gange så meget. Kina og Rusland har oprustet kraftigt i de senere år, og med 261 mia. dollars

bruger Kina cirka en femtedel mere end EU27, mens Ruslands militærudgifter er under en tredjedel af EU27-landenes.⁹⁶⁴ Det er naturligvis et stort tab, at Storbritannien som atommagt og ledende aktør i EU's forsvarspolitiske operationer har forladt fællesskabet, og det vil være vigtigt at bevare et tæt partnerskab med briterne, hvis det er politisk muligt. Men selv uden UK kan EU27 ganske meget, hvis blot vi forstår at samarbejde og bruger pengene mere intelligent.

Kigger man på de væbnede styrker målt på aktive soldater og paramilitære tropper, kan ingen måle sig med Kinas 2,7 mio. mænd og kvinder, men nummer to er EU27 med 1,7 mio. efterfulgt af Rusland og USA med hver cirka 1,4 mio. soldater.⁹⁶⁵ På papiret kunne EU have en ganske stærk hær med de eksisterende ressourcer, men tallene kan ikke sammenlignes fra land til land, og en del af personalet er ikke kampdueligt: "Det store flertal af uniformerede europæere har støttefunktioner af den ene eller anden slags, og kun en tiendedel er i stand til at udføre en eller anden kampopgave, og det er et optimistisk tal."⁹⁶⁶

Helt impotent er EU dog ikke. Fælleskabet har ikke kun blød magt, men har også mønstret stadig mere hård magt. I over et årti har EU-landene i gennemsnit udsendt 107.000 soldater pr. år til militære land- og søoperationer udenfor unionens territorium.⁹⁶⁷ Faktisk er det kun USA, der overgår EU på det felt. EU-landene har allerede lavet over 35 fredsskabende militære og civile operationer fra Balkan til en række afrikanske lande fra Somalia til Congo, og EU-landene har taget teten i en række FN-operationer. Paradoksalt nok har Danmark ikke kunnet deltage i EU's fredsskabende operationer - herunder imod pirater i Somalia, der truede danske handelsskibe - selvom det ville have været i klar dansk interesse at beskytte den danske handelsflåde.

EU er aldrig blevet Vestunionen og en overstatslig militær union, som EU-modstanderne frygtede tilbage ved nej-folkeafstemningen 1992. Det militære samarbejde er stadig mellemstatsligt, så i grunden er der flere dårlige end gode argumenter for at holde sig uden for. Det har ikke styrket dansk sikkerhed, at Danmark har vendt ryggen til fælles EU-operationer mod pirater eller mod menneskesmuglere i Middelhavet, hver gang de har en militær komponent. Det ligner tværtimod en form for avanceret politisk skizofreni, at Danmark har deltaget i USA's krige i Afghanistan og Irak og altid stiller op til krig, når den amerikanske supermagt ringer, men at vi har måttet sige nej, hver gang en koalition af EU-lande har søgt at skabe fred og skille stridende parter ad.

Danmarks forsvarsforbehold er ikke med til at styrke vores sikkerhed. Siden Anden Verdenskrig har dansk forsvarspolitik lagt alle sine æg i den amerikanske kurv, men verden er i opbrud, og vi kan ikke længere tage det for givet, at den siddende regering i Washington eller den amerikanske ambassadør i København vil være behjælpelig. I de kommende år får vi mere brug for EU. Forsvarsforbe-

holdet kan meget snart vise sig at være en alvorlig spændetrøje.

EU's forsvars- og sikkerhedspolitiske samarbejde befinder sig i disse år i en større transformation, og der er en mængde forskellige overlappende initiativer, hvor Danmark og andre EU-lande skal tage stilling til, om man vil opbygge en hårdere kerne med fælles militær kommandostruktur eller overlade det til en koalition af villige. Uanset hvad står det klart, at EU-landene ikke samarbejder godt nok. Kommissionen har i franskmænden Thierry Breton fået en handlekraftig kommissær med samlet ansvar for det indre marked og for forsvarsområdet. Der er etableret en europæisk forsvarsfond, der skal styrke EU's strategiske autonomi og fremme teknologisk innovation i Europas våbenindustri. Da fonden ligger under det indre marked, kan Danmark formelt set godt være med. Danmark står på grund af sit forsvarsforbehold dog udenfor EU's permanente og strukturerede forsvarssamarbejde, så danske virksomheder kan ende med at gå glip af mange ordrer, fordi danske virksomheder ikke på forhånd har lovet på at være med i de fælles forskningsprojekter for udvikling af nyt militært udstyr, som EU's inderkerne beslutter sig for.

Potentialet ved samarbejde er stort. I 2017 viste en optælling, at der i EU-landene var hele 178 forskellige våbensystemer, fordi landene stadig hang fast i det gamle nationale paradigme. I USA er der kun 30 forskellige våbensystemer, hvilket betyder, at de får meget mere for pengene.⁹⁶⁸ EU-landene har næsten fire gange så mange forskellige typer pansrede mandskabsvogne som USA, tre gange så mange typer tankfly, over fem gange så mange våbensystemer og næsten dobbelt så mange typer jagerfly som amerikanerne.⁹⁶⁹ En større kortlægning af konsulenthuset McKinsey har anslået, at EU-landene kan spare op til 30 pct. på militærudgifterne uden at miste forsvarskapacitet, hvis man samarbejdede fuldt ud, købte færre våbensystemer, koordinerede sine indkøb, strømlinede våben- og kommandosystemerne og samlede kræfterne, hvor det var muligt.⁹⁷⁰ EU-landene kan spare mange milliarder euro ved at samarbejde på tværs af de nationale hære, men nationale særinteresser og en indgroet vane med at læne sig op af den amerikanske supermagt har indtil nu lagt mange hindringer i vejen.

EN AIRBUS-STRATEGI FOR FORSVAR OG SIKKERHED

Det giver ikke mening at fantasere om store masterplaner, hvor EU opbygger en stærk fælles europæisk hær, der kan matche USA og Kina på den globale arena. Det er politisk set ikke realistisk, at et sådant forslag kan samle opbakning i medlemslandene. Samtidig er det også tvivlsomt, at det vil give os mere sikkerhed. Det er ikke den vej, vi skal gå. EU27 bør som union forfølge en langt bredere strategi, der ikke kun fokuserer på den militære side af sikkerheden. Europa må og kan spille en an-

den og mere aktiv rolle på den globale arena, hvor vi fokuserer på at opbygge institutioner, fælles regelsæt, gensidig økonomisk afhængighed og proaktivt diplomati.

Vi bør dog kunne forsvare os selv, hvis det bliver nødvendigt. Det har vi lovet hinanden i unionstraktaten, hvor der i artikel 42.7 er afgivet et fælles løfte om at komme hinanden til undsætning i tilfælde af militære angreb på et medlemslands territorium. Det skal ske i overensstemmelse med både FN-pagten og NATO. Frankrig anmodede faktisk om hjælp med henvisning til denne artikel, da Paris i november 2015 blev ramt af et terrorattentat, og alle EU-lande lovede at bakke op. Unionstraktatens artikel 222 er en solidaritetsklausul, hvor vi har lovet hinanden at være solidariske overfor medlemslande, der rammes af terrorangreb såvel som af naturkatastrofer eller menneskeskabte katastrofer udefra.

Hvordan kan vi leve op til løfterne om solidaritet og fælles forsvar, som allerede ligger i unionstraktaten? Skridt for skridt kan der i EU opbygges en fælles militær kommando, som råder over en stående europæisk reserve af soldater. Vi kan fremover udvikle fælles våbensystemer, der kan kommunikere med hinanden, og sikre større mobilitet over de indre landegrænser i stedet for at hutle os igennem i et uoverskueligt patchwork af fragmenterede nationale løsninger. EU-forsvarsalliancen kan i løbet af 2020'erne udformes som et stærkt strategisk supplement, der presser sig ind i mellemrummet mellem de fragmenterede nationale hære og NATO-alliancen.

Atlantpagten vil stadig have en vigtig rolle, men realistisk set vil NATO få vigende betydning i takt med, at USA kigger mere mod Stillehavet. Vi kan få meget mere sikkerhed for pengene, hvis vi Europa samarbejder og bruger pengene intelligent. EU kan sikkert nå længst ved at tage mange pragmatiske skridt i stedet for at lancere en stor ny vision for en europæisk hær. Man kan lade koalitioner af villige nationer - gerne under fransk-tysk lederskab - tage teten, og så lade de fodslæbende lande hænge i deres egne håndbremses. Hvis de vil og tør.

Vi kan med fordel hente inspiration i den civile succes med at skabe et europæisk Airbus-konsortium. Efter 50 års langt sejt træk har Airbus bevist, at det er kommercielt, teknologisk og udviklingsmæssigt fuldt ud konkurrencedygtigt med amerikanske Boeing, der i dag befinder sig i dybe problemer. I stedet for at tænke nationalt står Europa stærkere, når vi samler kræfterne i fælles europæiske konsortier. Airbus' Eurofighter kampfly kan endnu ikke klare sig i konkurrencen med de amerikanske kampfly, men det kan ændre sig i fremtiden, hvis EU-landene handler mere europæisk. Kan man enes om fælles indkøb, stille EU-krav, købe mere europæisk end amerikansk udstyr og samle investeringerne i forskning og udvikling, vil det komme de omkring 1,4 mio. lønmodtagere til gode, der i dag arbejder i teknologitunge virksomheder, som sælger udstyr til militæret, og som fremstiller europæiske kampfly, tanks, droner og så videre.

En fælles forsvarsstrategi i EU og fælles investeringer i teknologiudvikling kan

skabe flere arbejdspladser og styrke de europæiske virksomheder på det globale marked. Og det vil give et større spin-off med avanceret teknologi til de civile virksomheder. Samtidig må vi finde ud af, hvordan vi i Europa bedre kan håndtere de nye sammensatte sikkerhedstrusler fra cyberterrorisme, hackere, sårbar infrastruktur, energisikkerhed, klimakatastrofer og så videre.

Vi skal kunne tænke på tværs og udforme en fælles politik, der hænger sammen på tværs af de enkelte sektorer. Det kunne blive en win-win-win model, hvor vi får mere sikkerhed for pengene, styrker det europæiske forsvar og skaber flere arbejdspladser. At nytænke forsvars- og sikkerhedspolitikken handler ikke bare om at få øget sikkerhed for de europæiske borgere, som de har et klart ønske om. Det handler også om at forsvare det Europa, som det store flertal af borgere er kommet til at holde af. Også selvom samarbejdet ikke altid fungerer perfekt. Vi skal ikke deponere vores fremtid i lommen på andre supermagter, der har andre interesser, men selv være i stand til at forme den.

HÅBET HINSIDES KRISERNE

Kapitel 20

HÅBETS POLITIK - TRE NYE PAGTER FOR EUROPA

Den Europæiske Union står ved en historisk skillevej. I 2020'erne kan vi ikke længere vælge business as usual. Vi skal finde en ny strategisk retning på et tidspunkt, hvor Europa er udfordret af flere muterende megakriser, og der er alvorlig risiko for øget kaos, politisk og økonomisk turbulens. Den gamle sociale kontrakt er udfordret på grund af stigende uligheder mellem medlemslandene og i de enkelte nationer. Efter coronakrisen befinder vi os i den værste økonomiske krise i 100 år, og vores samfund har aldrig været så gældsatte før. Men vi kan ikke spare os ud af denne krise og de andre forbundne kriser, der gensidigt forstærker hinanden. I de kommende år kræves der frem for alt massive investeringer i en grøn omstilling af økonomien, så Europa for alvor kan gøre noget ved klimaforandringerne, der er den største og farligste af alle de muterende megakriser.

Vender EU27-regeringerne og unionen tilbage til sparevejen, og søger de at gennemtvinge den fra toppen med teknokratiske og elitære diktater, som under finanskrisen, vil det stensikkert føre til nye folkelige oprør. Gør de etablerede partier ikke noget ved borgernes genuine bekymringer øges risikoen for, at regeringsmagten i de kommende år erobres af stærke mænd og kvinder, der ikke deler de fundamentale demokratiske værdier og frihedsidealer, som EU bygger på. Det kan i værste fald blive begyndelsen til enden for det europæiske projekt.

Orbánisternes illiberale demokrater og andre autoritære magthavere vil stå i kø for at levere enkle svar på de komplekse kriser, som har skabt dybe bekymringer i befolkningen, og som flertallet længe har ønsket, at EU skal gøre noget ved. Men i stedet for et styrket EU-samarbejde risikerer vi en renationalisering og fragmentering af EU indefra. De autoritære og illiberale kræfter vil besætte de demokratiske institutioner i nationalstaterne for at forvandle dem til deres egne magtinstrumenter, og de vil søge at mobilisere vælgerne på frygtens politik med stort F: Frygt for indvandrere, frygt for terrorisme, frygt for tab af national identitet, frygt for tab af social og økonomisk status, frygt for tab af kontrol og frygt for globaliseringen.

I frygtens politik vil ikke mindst de autoritære politikere, der lover borgerne at genskabe tryghed, sikkerhed og den gamle orden, stortrives. Risikoen er, at denne frygt også fører os tilbage til den nationale stats bunkermentalitet og protektionisme, hvor andre nationer og udefrakommende folk opfattes og italesættes som trusler mod den nationale identitet og kultur. Patriotismen vil blomstre i tale og gerning. Og den kan meget nemt slå om i en mere florumvunden retorik, hvor der stilles stadig mere detaljerede krav til, hvordan rigtig patriotiske borgere bør opføre sig i hjerte, sjæl og kulturel adfærd. Det er sket før, og det kan ske igen.

Den mest rendyrkede variant af frygtens politik er Orbánismen. Den er antiliberal, autoritær, opportunistisk og har tribalistiske træk. Den vil underminere den liberale retsstat, hvor dommerne ikke er strømlinede og føjelige i forhold til det herskende regeringspartis partikulære interesser. Den vil være rebelsk i forhold til EU og det internationale retssamfund, for den vil gøre op med den liberale retsstat både nationalt og internationalt. Den autoritære magthaver vil gradvist søge at udvide sine beføjelser i en evig magtglidning, indtil borgernes legale lighed er ophævet, og staten er forvandlet til et fuldkomment instrument for partiet og dets fører. I den proces er der risiko for, at demokratiet forvandles til en ny form for nationalistisk totalitarisme, der angiveligt skal forsvare den oprindelige nationale stamme mod alle andre. Forhåbentlig vil civilsamfundets selvbevidste borgere og stærke folkelige bevægelser gøre oprør imod en demokratisk degeneration. Men hvis ikke de har styrken eller bliver undertrykt og forfulgt af landets regering, må vi i det mindste sætte vores lid til, at EU opbygger tilstrækkelig styrke og legitimitet til at kunne gribe ind, så borgernes grundlæggende frihedsrettigheder beskyttes.

Men der findes også to andre varianter af frygtens politik, som man ikke bør undervurdere. Brexit er den ene af varianterne. Den er liberal og demokratisk, men den forsøger at mobilisere hjemnationen på frygt og afstandtagen fra EU. Frygten og vreden går hånd i hånd med en revitaliseret nationalpatriotisme. Brexit-nationalisterne brugte også frygten for indvandrere til at skabe en bredere alliance for at nå deres politiske mål om at genvinde magten i Storbritannien. De britiske konservative vil være åbne overfor globaliseringen, bakke op bag de frisatte finansmarkeder og gerne åbne op for kvalificerede arbejdstagere fra udlandet, men i de kommende år vil de givet søge at disciplinere den britiske befolkning med krav om flere reformer og velfærdsnedskæringer med henvisning til den stigende globale konkurrence og markedets behov. Og så muterer frygtens politik til en økonomisk nødvendighedslogik, hvor man med advarsler til det store Andet, det globale marked, pisker folk til at acceptere reformer, som de under andre omstændigheder aldrig ville have godkendt. Da Storbritanniens konservative regering har lavet en aftale med EU, der lægger alvorlige begrænsninger på samhandelen og skærer flere procent af velstanden, taler alt for, at briterne i de

kommende år har udsigt til flere velfærdsnedskæringer, ikke færre. Det kan føre til endnu mere frygt blandt de udsatte i samfundet.

En tredje og mere subtil variant af frygtens politik er den nationale konkurrencestat. Den er social, liberal og demokratisk og har mange styrker. Historisk har Danmark haft succes med at kombinere solidaritet med konstante reformer til at sikre nationens konkurrenceevne, og det er sket indenfor rammerne af EU's indre marked og en stadig mere liberal handelspolitik, der igen har forstærket den indre konkurrencestatslogik. Men som vi så i kapitel 8 kan konkurrencestaten ikke længere ordentligt tøjle de indre modsætninger mellem solidaritet og det ydre markedspres, og det har ført til mange års afvikling og nedskæring af velfærdsordninger, som har udløst frygt blandt betydelige vælgergrupper. Nogle politikere og økonomer har hævdet, at det var nødvendighedens politik at skære staten til og at sænke skatterne yderligere for at stimulere nationens konkurrencekraft. Staten måtte så at sige *please* markedskræfterne eller på teknokratisk vis tilpasse sig nye indre markedsregler i EU, men dermed blev den nationale suverænitet de facto udhulet.

For at udfylde dette tab og adressere de folkelige frustrationer opfandt politikerne ydre syndebukke, der kunne fungere som lynafledere: Det var enten EU og "dem nede i Bruxelles". Eller det var globaliseringen. Eller det var indvandrerne, der ikke ville tilpasse sig vores kultur og måde at gøre tingene på. Konstruktionen af tre ydre syndebukke har været med til at stimulere og udbrede den nationalistiske tilgang til politik. Alle tre havde den funktion at skabe frygt. Frygt for, hvad *de andre* dog kan finde på, og som vil skade den særlige danske model, der i den kollektive selvforståelse er unik og naturligvis i verdensklasse. For det havde vi bildt os ind. I stedet for at gøre noget seriøst ved årsagerne til de folkelige frustrationer - og det kan man kun ved at styrke EU markant, så det europæiske fællesskab kan hjælpe os med at forsvare velfærdsmodellen mod det globale markeds diktater - er man endt i en national konkurrencestatsfælde, som ikke kan løse sine indre modsætninger. Nogle socialdemokrater vil på grund af manglende internationalt udsyn - eller en velafprøvet vane med at føre national magtpolitik - i første række fokusere på at nå nye nationale kompromisser på konkurrencestatens præmisser. Men deres suveræne råderum er yderst begrænset, og derfor vil denne nationale strategi igen og igen støde på håndfaste grænser. Uden et meget stærkere EU vil de hurtigt komme til kort overfor globaliseringen og de løsslupne finansmarkeder, som de ikke har effektive modsvar på. I det omfang det ikke lykkes socialdemokraterne at finde holdbare økonomiske modsvar, vil de muligvis forsøge at udfylde handlingshullet ved - igen og igen - at spille på den kulturelle frygt for de utilpassede indvandrere og at skabe national samling mod de forestillede ydre trusler mod nationens identitet, kultur og samfundsmodel. Men findes der ikke et alternativ? Ja, det gør der.

TRE FORUDSÆTNINGER FOR FORNYELSEN

Ingen af de tre nationalstatsvarianter af frygtens politik giver et holdbart og effektivt svar på de grænseoverskridende udfordringer, som demokratiet står overfor på grund af klimaforandringerne, globaliseringen, finansmarkederne, massemigration og nye geopolitiske trusler. Vi kan ikke løse dem ved at svække EU og satse på et mellemstatsligt samarbejde med suveræne nationalstater. Det vil blot føre til øget politisk magtesløshed i de enkelte lande, da nationalstaten ikke længere er det rette niveau at tøjle de globale markeds kræfter eller at løse grænseoverskridende kriser. "EU kan være en løsning på denne udfordring. I stedet for at blive betragtet som en trussel mod nation-staternes interesser, kan den skabe betingelserne for deres overlevelse i en globaliseret verden," mener således demokratiforskeren, Chantal Mouffe.⁹⁷¹ Vi har brug for en ny politisk vision for Europa, der skaber håb og en ny tro på fremtiden. Men hvad skal den mere konkret bestå i?

Man kan ikke genskabe tilliden til det repræsentative demokrati og det politiske system, så længe borgerne har en følelse af at være svigtet. Det gælder både de socialt udstødte såvel som den trængte arbejderklasse og middelklasse, der føler, at deres sociale og økonomiske status og selvværd er truet efter flere årtier med stigende uligheder, øget global konkurrence, hyperkapitalisme og en stribe korrupsionsskandaler. En del af de folkelige frustrationer kan adresseres via sociale og økonomiske reformer. Men der skal meget mere til for at overvinde handlingsgab og følelsen af fremmedgørelse, der er opstået mellem en betydelig del af befolkningen og samfundets forskellige eliter.

En fundamental forudsætning for at genskabe den folkelige tillid og stimulere håbet er en ny demokratipagt, der knytter de europæiske borgere tættere til hinanden, så EU ikke bare opfattes som et topstyret eliteprojekt, der er sat i verden for styre relationerne mellem staterne, men også bygger på et stærkt demokratisk engagement fra neden. Den anden forudsætning er en ny grøn pagt, der ikke bygger på fossil afbrænding og fortsat destruktion af miljøet og klimaet, men faktisk sikrer grøn omstilling i stor skala til gavn for klimaet og biodiversiteten, som det fremtidige levegrundlag og den menneskelige suverænitet er så afhængig af. EU's Green Deal skal mangedobles, så vi i Europa kan omstille helt til en nulemissionsøkonomi i de næste par årtier.

Den tredje forudsætning er en ny socialpagt, der giver europæerne social tryghed, opkræver skatter til en solidarisk EU-udvidelse af de nationale velfærdsmodeller og sikrer borgerne gode og solide arbejdspladser. I stedet for de gamle stramme økonomiske sparedoktriner og mere finansialisering skal vi lave langsigtede, bæredygtige og offensive investeringer i den fremtid, som vi ønsker, vores børn og børnebørn skal leve i. Vi skal investere meget mere i forskning,

uddannelse og bæredygtig infrastruktur, så Europa kan bevare sin konkurrence-dygtighed og genvinde sin teknologiske autonomi.

I 2020'erne kan der udvikles et attraktivt demokratisk, grønt, socialt og økonomisk bæredygtigt europæisk alternativ, der giver borgerne mere sikkerhed i en verden præget af øget geopolitisk uorden, finansiell spekulation, ureguleret hyperkapitalisme, fossil destruktionskrige og folkevandringer. I stedet for at længes nostalgisk tilbage til nationalstaten og forskanse sig i frygtens politik skal vi i Europa sætte alle kræfter ind på at udvikle en håbets politik, hvor kræfterne samles på tværs af de gamle grænser, så vi kan gennemføre en ambitiøs og progressiv europæisk reformpolitik, der skaber en bedre og mere håbefuldst fremtid for os alle.

EU er ikke del af problemet, men en del af løsningen på det tab af national suverænitet og politisk kontrol, som mange borgere har oplevet i takt med globaliseringen. Jeg har ikke færdige svar på, hvordan de tre nye europæiske pagter skal udrulles i praksis, men jeg vil i dette kapitel skitsere nogle hovedlinjer og reformforslag som oplæg til en bredere folkelig debat om, hvordan vi sammen og på tværs af politiske skillelinjer kan forandre det europæiske projekt til det bedre. Fornyselsen i samfundet opstår altid i mødet mellem forskellige ideer og ildsjæle, som brænder for at virkeliggøre dem og tror på, at det kan lade sig gøre. Vi behøver ikke længere tynges ned af mismod eller frygt for fremtiden, for vi kan selv være med til at forme den politisk.

EUROPAS NYE DEMOKRATIPAGT

”Den dag vi ser virkeligheden i øjnene, kan vi begynde at håbe,” har den franske præsident, Emmanuel Macron, sagt.⁹⁷² Han har efterlyst en demokratisk revolution og grundlæggende reformer af EU, som skal ”opbygges omkring tre begreber: suverænitet, fremskridtsoptimisme og demokrati.” Den suverænitet, der er gledet nationalstaterne af hænde til de globale markeder, eller som de ikke kan udøve effektivt overfor de grænseoverskridende udfordringer, kan i en vis udstrækning generobres ved at styrke det europæiske samarbejde og dele suverænitet via politiske kompromisser i EU. Når jeg siger i ”en vis udstrækning”, er det bevidst, for i de menneskelige fællesskaber og i samarbejdet mellem nationer kan man aldrig få eller vinde fuld suverænitet. I det demokratiske møde mellem mennesker afgiver man altid en del af sin suverænitet.

På papiret har et styrket EU samarbejde større chance end nationalstaterne for at tøjle de grænseoverskridende markeds kræfter, og på det punkt kan vi vinde politisk og økonomisk handlekraft ved at rykke tættere sammen i EU i stedet for kæmpe en isoleret og forgæves kamp som det britiske ø-samfund. Briterne har, som vi så i kapitel 6, mistet reel suverænitet, de er blevet mere afhængige af om-

verdenen, og de har betalt en høj pris med tabt økonomisk velstand og øget nationalt bureaukrati. Så Brexit-vejen er ikke farbar som alternativ. Skal vi vinde mere demokratisk suverænitet indenfor rammerne af EU, kræver det dog reformer af unionens nuværende institutionelle arkitektur. For den er ikke demokratisk nok. Demokratiet halter i EU af flere grunde. Vi kan ikke bare fortsætte som hidtil med at lappe lidt på traktaterne og lave flere rodede og kortsigtede kompromisser.

Der bør i første række indgås en demokratipagt, hvor medlemslandene og borgerne forpligter hinanden på gradvist at videreudvikle demokratiet i EU uden at lægge sig fast på et endeligt mål for indretningen af EU. Det er bedst at gå pragmatisk til værks, for EU er ikke klar til at tage et stort spring frem. Først må borgernes tillid til fællesskabets institutioner udbygges gennem sociale, politiske og økonomiske reformer, som adresserer de største bekymringer i hverdagen. Allerede nu kan der tages en række konkrete og praktisk skridt til at udbygge demokratiet i EU, som ikke kræver traktatreformer, og samtidig er det muligt at involvere borgerne meget mere i beslutningsprocessen.

Faktisk har vi slet ikke tid til at holde en opslidende regeringskonference lige nu. I de næste ti år har vi en bunden opgave med at lave en historisk stor klimaomstilling, der er langt vigtigere for vores fremtidige eksistens end at diskutere komplekse institutionelle reformer af EU's institutioner. Men det betyder omvendt ikke, at demokratidebatten skal arkiveres lodret. Det er vigtigt med en åben og levende debat om fremtidens Europa, hvor ingen ideer skal tabuiseres, heller ikke selv om nogle af dem måske på et tidspunkt vil kræve en gennemgribende reform af unionstraktaten. Både EU27 og eurogruppen trænger til en demokratisk revolution.

Manglen på demokrati er størst i eurogruppen, der er et uformelt og lukket magtforum - udenfor parlamentarisk kontrol - som træffer vidtgående beslutninger, der griber dybt ind i den nationale sociale kontrakt i medlemslandene og til tider dikterer teknokratiske løsninger hen over hovedet over de folkevalgte parlamenter. En reformeret Økonomisk Monetær Union med fælles finansminister og et fælles eurobudget kunne økonomisk set styrke euroen, men det besvarer kun den første halvdel af den dobbelte udfordring for suveræniteten og demokratiet. Det allerbedste ville være, hvis der ikke var en separat eurogruppe med eget eurobudget, men at det hele var integreret i et samlet demokratisk EU, og at alle EU-lande var med i euroen. Men sådan er det ikke, og det er en realitet, som man er nødt til at forholde sig til.

Eurozonen skal derfor demokratiseres, og det bør sættes på dagsordenen på konferencen om Europas fremtid. Thomas Piketty og flere andre intellektuelle har fremlagt et forslag til en international demokratiseringstraktat, som eurolandene kan undertegne ved siden af deres traktatlige forpligtelser i EU.⁹⁷³ Man behøver ikke at indkalde til en regeringskonference for at lave en sådan mellemstatslig

traktat, der kan føre til oprettelsen af et nyt europaparlament, der får medbestemmelse på eurogruppens fremtidige beslutninger. De foreslår, at 80 pct. af repræsentanterne udpeges fra de nationale parlamenter og 20 pct. udpeges af Europa-Parlamentet. Om et nyt europaparlament skal bestå af direkte folkevalgte eller indirekte valgte repræsentanter fra de nationale parlamenter og fra Europa-Parlamentet er ikke så afgørende i starten. Det vigtigste er at sikre åben parlamentarisk kontrol med euroministrene, når de laver økonomiske prioriteringer, stiller krav til medlemslande, opretter finansielle hjælpepakker, udvikler bankunionen eller udpeger præsidenten for eurogruppens ministermøder. Det demokratiske tomrum i hjertet af eurogruppen må fyldes ud, så beslutningerne får større legitimitet.

Økonomisk vil det give god mening, hvis eurogruppen opretter et særligt eurobudget med egne skatteindtægter, så man kan iværksætte procyklisk økonomisk politik til at udjævne dårlige konjunkturer og imødegå kriser, men tages dette skridt, må demokratiet også udvides. I givet fald bør et europaparlament bestå af direkte valgte repræsentanter fra eurolandene, så skatteborgerne får fuld demokratisk kontrol med, hvordan deres penge bruges. Antallet af parlamentarikere må vælges proportionalt ift. antal indbyggere i de enkelte lande, så alle borgers stemme tæller lige relativt set.

Danmark kan som ikke-euroland ikke gøre sin indflydelse gældende i denne diskussion om demokratisering af eurogruppen. Det er tværtimod noget, Danmark som demokratisk nation bør bakke op om, også selv om det indebærer en risiko for, at eurozonen gradvist udvikler sig til en konkurrerende inderkerne i Europa, som vil løbe foran det udvidede EU27 i yderkernen og kan føre til et Europa i flere hastigheder. Sådan er det på en måde allerede. Danmark er på slæb, og det er en selvvalgt position. Vi er indirekte underlagt eurozonens beslutninger, da et flertal i det danske folketing har sagt ja til at efterleve eurozonens finanspagt. Men hvis det lykkes for eurozonen at udvide sin demokratiske legitimitet, vil det alt andet lige bidrage til at stabilisere euroen som et langsigtet og holdbart projekt, hvilket også er i dansk interesse, fordi vi handler så meget med eurolandene. Med udviklet demokratisk kontrol er der samtidig større sandsynlighed for, at der træffes beslutninger, som tager hensyn til borgernes interesser.

EU'S DEMOKRATISKE REFORM

EU har for hver eneste traktat styrket den demokratiske dimension af fællesskabet. Det har således været et klar fremskridt, at Europa-Parlamentet med Lissabontraktaten fik medbestemmelsesret på stort set alle lovgivningsområder, hvor EU har fået overdraget kompetencer. Og det er også meget demokratisk, at unionens almindelige lovgivning kræver et flertal både i Rådet og i Europa-Parlamentet.

EU er en union af både stater og af borgere. I Rådet, hvor staterne er repræsenteret, har man fundet en fin løsning på dette dilemma ved at kræve et dobbelt kvalificeret flertal bestående af 55 pct. af medlemsstaterne og på mindst 65 pct. af den europæiske befolkning. Nogle EU-modstandere har yndet at kalde Europa-Parlamentet for et "Mickey Mouse parlament", men i dag er Parlamentet en seriøs og kvalificeret med- og modspiller for Kommissionen og Rådet.

Kommissionens eksklusive initiativret giver en stor forhandlingsmagt til de indirekte valgte kommissærer, som er udpeget af de nationale regeringer, og det har givet EU et omdømme som en relativ teknokratisk og ekspertstyret organisation. Det er naturligvis vigtigt at fremme faglig ekspertise og sikre, at ny lovgivning er gennemarbejdet og har solide høringsprocesser, inden den skal gennemføres i medlemsstaterne, men den demokratiske kontrol er for svag i hele beslutningskæden. De nationale parlamenter kommer ofte for sent ind i beslutningsprocessen, Europa-Parlamentet forsøger at gøre sin indflydelse gældende i trilogforhandlinger med Rådet og Kommissionen, men under finanskrisen og senest under coronakrisen har vi set, hvordan Det Europæiske Råd har overtruffet de andre institutioner og taget egne initiativer, som i et vist omfang har kørt de andre ud på et sidespor. Det har reelt været med til at kortslutte nogle af de fremskridt, der blev gjort med Lissabontraktaten.

Der bør være fuld åbenhed om forhandlingerne og beslutningsprocessen i Ministerrådet og Det Europæiske Råd, så nationernes repræsentanter kan stilles til regnskab og er under demokratisk kontrol fra de nationale parlamenter. Og vælgerne ved, hvorfor de måske skal flytte deres kryds ved næste valg. Når ingen ved, hvem der har sagt og gjort hvad, fører det let til ansvarsforflygtigelse, hvor man kun tager æren for sine sejre og beskylder EU-systemet for sine nederlag. Der er ingen traktatmæssige forhindringer i at sikre fuld åbenhed om ministrenes møder i eurogruppen og Rådet. Alle nationale parlamenter kan også gå tidligere ind i EU's beslutningsproces og blive bedre til at udøve parlamentarisk kontrol, herunder at give klare og tidlige mandater til regeringens ministre inden og under EU-forhandlinger i Rådet. Det er bare at gå i gang.

Men der skal flere institutionelle reformer til for at løfte demokratiet i unionen op til et kvalitativt nyt niveau. "Europa-Parlamentet har ingen ret til at tage lovgivningsmæssige initiativer og giver ikke lige stemmerettigheder: Europæiske borgere har ikke lige repræsentation i stemmeprocedurerne i den europæiske lovgivningsproces," påpeger Ulrike Guérot. "Princippet om lighed for alle borgere, der er et fundamentalt og grundlæggende element i enhver demokratisk enhed, brydes i EU."⁹⁷⁴ Artikel 9 i unionstraktatens fastslår højtideligt, at unionen bygger på et princip om demokratisk lighed, og at den i alle sine aktiviteter respekterer princippet om lighed mellem dens borgere. Men det er ikke i over-

ensstemmelse med virkeligheden.

Guérot har ret i sin kritik. En tyskers stemme til Europa-Parlamentet vejer ikke lige så tungt som en danskers eller en maltesers, fordi de små lande har fået ekstraordinær stor vægt, og mikronationerne mindst får 6 mandater. I nogle tilfælde kan de små lande nøjes med 15 gange færre stemmer for at få et mandat i Europa-Parlamentet end et stort land. I Tyskland er der omkring 675.000 stemmeberettigede for hvert mandat, i Danmark er det knap 303.000, men i Luxembourg er det kun lidt over 43.000.

Der er forskellige stemmeregler i de enkelte medlemslande, der er forskel på, hvornår en borger bliver stemmeberettiget i de enkelte lande, og i nogle lande er der ingen spærregrænse, mens andre kører med en spærregrænse på 5 pct. Der stemmes heller ikke på samme dag. Hvis vi tager artikel 9 seriøst, burde der være ensartede stemmeregler i hele unionen, så alle borgere behandles lige. I dag er det et mismask af mange overlappende historiske kompromisser og nationale nærhedshensyn. Men i Parlamentet, hvor alle borgere er repræsenteret, må alle behandles lige, og det giver bedre mening at stemme og gruppere sig ud fra politisk tilhørsforhold end nationalitet.

Nogle politikere og partier drømmer stadig om at genrejse det nationale demokrati og vil tilbage til Romtraktatens gamle EØF-orden, der var et mellemstatsligt og topstyret arrangement, hvor eliten traf de suveræne beslutninger om de fælles anliggender. Det var længe før, at Europa-Parlamentet fik flere tænder, og vi fik en europæisk Ombudsmand til at bide magthaverne i haserne. Selv om de fleste borgere i unionen føler en stærk national tilknytning, føler det store flertal sig også som europæere, og de ønsker et tættere EU-samarbejde om grænseoverskridende sager. Og borgerne har en stærk demokratisk bevidsthed. I stedet for at give op og overlade de fælles anliggender til et mellemstatsligt diplomati i Rådet eller et teknokratisk fåmandsvælde i eurozonen, skal vi kunne føre en åben og frisindet debat om, hvordan det europæiske samarbejde i fremtiden kan styres på demokratisk vis.

Europa er en politisk kampplads, hvor vi kan dele os efter anskuelser, og debatten er blevet mere politiseret i de senere år og har fået mere kant. Det er positivt, for det er med til at skabe en stærkere fælles offentlighed, når folk også kan være uenige, og forskellene mellem de politiske projekter træder tydeligt frem. Men det kunne styrke den fælles europæiske offentlighed, hvis vi havde transnationale partier, der kæmpede om stemmerne på tværs af grænserne i hele Europa. På samme måde bør Europa-Parlamentet på et tidspunkt have ret til at tage initiativ til ny lovgivning, så det ikke er en eksklusiv ret, som Europa-Kommissionen har monopol på som ikke-folkevalgt administration.

På et tidspunkt kommer den dag, hvor de europæiske borgere vil kræve, at

deres fælles parlament får flere rettigheder, og Kommissionen består af folkevalgte politikere. Om det sker i min levetid eller i mine børns levetid, ved jeg ikke. Måske vil borgerne en dag kræve, at Kommissionens præsident enten skal udpeges af Parlamentets midte, eller at den pågældende skal vælges ved et direkte demokratisk valg i hele unionen i stedet for at blive udpeget i lukkede forhandlinger og studehandler i Det Europæiske Råd, hvem ved? Europæerne, som de er flest, er demokrater helt ind i ryggraden, så det vil ikke være mærkeligt, hvis de en dag stiller krav om langt mere vidtgående demokratiske reformer af EU's institutioner.

Debatten om unionens demokratiske brister bør holdes levende i stedet for at fejles ind under gulvtæppet. Selv om demokratiet ikke er perfekt i EU og stadig har alvorlige mangler, er det et fornemt ideal, som det sandelig er værd at kæmpe for. Ideelt set kunne EU's ministerråd være sammensat af direkte folkevalgte senatorer, som man gør i USA. Hvis hver medlemsstat fik ikke bare to, men hele tre eller fire senatorpladser, kunne det sikre, at det ikke bare var medlemmer af de siddende regeringer, der var med til at træffe de kollektive beslutninger i Rådet. Hvis der var så mange pladser i spil, ville folkevalgte repræsentanter fra partier udenfor regeringen også kunne vinde et tidsbegrænset mandat i det demokratiske overhus, som vi kunne omdøbe til Senatet. Det kan tage mange år, før tiden er moden til en sådan omorganisering af Den Europæiske Union, men vi skal turde at holde debatten om fremtidens demokrati i live. Hellere rygende uenighed end larmende tavshed om de demokratiske mangler i EU.

Det bør ikke gøres til et tabu at hente inspiration i føderalistiske ideer for en organisering af den demokratiske magt i et europæisk tokammersystem. Skal Europa en dag betrede den føderale vej, er det vigtigt, at man samtidig delegerer noget magt ned til nationerne og regionerne, for føderalisme har aldrig været det samme som en superstat. Den bygger på en territorial deling af magten, hvor der skal være udstrakt selvforvaltning og suveræne beføjelser til andre myndigheder end unionen. Subsidiaritetsprincippet krav om nærhed og at løse problemerne så nær ved borgerne som muligt er et klassisk føderalistisk princip, som selv unions skeptikere har ladet sig inspirere af. Historisk set har nationalstaterne såvel som "unionismen" været langt mere centralistiske end føderalismen. Man kan lave lange afhandlinger om forskellene mellem disse metoder til integration, men lad det ligge.

For mig at se, er det ikke særlig interessant at udkæmpe et ideologisk skyggeslagsmål. I Europa bør vi forholde os pragmatisk og konkret til, om de politiske instrumenter virker, og om vi kan sikre en demokratisk regulering af markedet til gavn for det fælles bedste. Skal EU trække mere på føderale ideer til en organisering af demokratiet i Europa, må kravet vokse op fra neden. Jeg tror ikke, at vejen frem er at presse den slags ideer ned over hovedet på borgerne ved en regeringskonference fra oven. Forandring skabes ikke igennem abstrakt

nominalisme og teoretiske tankespind, men gennem en fælles politisk praksis og kompromisser, som skal formes mellem ofte meget forskellige synspunkter og historiske erfaringer.

ET EUROPÆISK MEDBORGERSKAB

Den måske vigtigste del af en europæisk demokratipagt er at fremme mere direkte involvering af de borgere, som i flere år har følt, at eliten ikke lytter til dem, og at de har mistet stemme og selvværd i samfundet. Borgerne er en stærk og myndig gruppe, som den politiske elite ikke har været dygtige nok til at inddrage. Det må der laves om på. Når borgere samler en million underskrifter i det europæiske borgerinitiativ, skal Kommissionen formelt overveje, om der skal tages et lovinitiativ, men det sker alt for sjældent, og så nøjes man med en høring i Parlamentet. Men hvad med at lave en interinstitutionel aftale, der giver Parlamentet ret til at følge op på disse borgerinitiativer og fremsætte lovforslag, der adresserer de bekymringer, som borgerne giver udtryk for ved underskriftsindsamlingerne? Så kunne borgerne få ekstra sikkerhed for, at deres initiativer tages seriøst, der kan knyttes stærkere bånd til parlamentarikerne, og måske vil det endda stimulere den folkelige interesse for at lancere nye borgerinitiativer.

I EU trænger vi til en radikalisering og udvidelse af demokratiet fra neden i stedet for mere teknokrati og ekspertvælde. Den gode nyhed er, at de europæiske borgere har udbredt tillid til hinanden. I EU27-landene siger 71 pct., at de har tillid til andre borgere i deres land. I Danmark, der topper tillidsranglisten i EU, er tallet hele 95 pct.⁹⁷⁵ Der findes en stærk medborgerskabsfølelse, som åbner nye muligheder for at revitalisere demokratiet.

Flere nedslidte og kriseramte lokalsamfund i Europa såvel som i USA har rejst sig igen fra økonomiske kriser, fordi de inddragede borgere i en åben demokratisk proces fra neden.⁹⁷⁶ I borgerting, borgerråd, teknologiråd og innovativ samskabelse kan borgerne udvikle nye ideer og handleplaner, som skaber nyt håb. Der har i de sidste årtier været en bølge af demokratiske eksperimenter med borgerinddragelse i de vestlige lande, og mange har vist lovende resultater. Borgerne har masser af byde på, når de involveres, som man har set ved bl.a. teknologiske konsensuskonferencer i Danmark, i lokal selvorganisering og økotransformation af byer som Langenegg i Østrig eller under den utrolige forvandling af det tyske kulmineområde i Lausitzer Seenland til en større turistdestination.

Når det politiske rum udvides, og borgerne får mulighed for at mødes som ligeværdige personer i en åben demokratisk rådslagning fra neden, kan de formulere ideer, fælles mål og drømme, der kan omsættes til konkrete politiske handlinger. Disse selvorganiserende borgerforsamlinger kan supplere det repræsenta-

tive demokrati og føre til en rekonstruktion af demokratiet.⁹⁷⁷ Og det bør vi gøre i Europa. Når det politiske rum udvides, kan borgere gennem politikken - som Hannah Arendt også har talt om - frigøre sig og overvinde sin egen isolation og fremmedgørelse ved at handle sammen med andre ligeværdige borgere.⁹⁷⁸

Vi skal holde fast i pluralismen, så forskellige visioner og ideer om fremtidens Europa frit kan udfolde sig. Ingen kan få alle sine ønsker opfyldt, og der findes ikke en færdig rationel opskrift for, hvordan det europæiske demokrati ideelt set skal indrettes. Vi skal ikke kopiere Amerikas Forenede Stater én til én, for demokratiet skal udvikles konkret og på europæernes egne betingelser. Den europæiske integrationsproces er et produkt af en anderledes historie og er endt som en hybrid mellem et statsforbund af historisk set relativt forankrede nationalstater - der har spejlet sig i hinanden og har udviklet fælles ideer i både konflikt og i samarbejde - og så en overnational union af europæiske borgere.

Den græske demokratiforsker, Kalypso Nicolaïdis, har sagt det på den måde, at EU ikke skal forstås som et demokrati i klassisk forstand, men som en flerhed af demokratier - et "demoicrati", forstået som "en union af folk, der regerer sammen, men ikke som et".⁹⁷⁹ Der findes ikke en forenet europæisk demos og offentlighed, men en pluralitet af forbundne demokratier og folkeslag, som har valgt at samarbejde og et afgrænset sæt af fælles spilleregler indenfor rammen af EU. Det er hverken et klassisk mellemstatsligt samarbejde og heller ikke en typisk forbundsstat, men noget tredje, der befinder sig i en konstant proces med at finde en balance og en form, som alle parter kan se sig selv i. Måske kan man ligefrem kalde det for Europas Forenede Demokratier? Det skal ikke forveksles med en klassisk forbundsstat, men snarere som en pluralitet af demokratier, der åbner sig overfor hinanden, former et fællesskab, forener sig på afgrænsede områder, samarbejder om fælles udfordringer, puljer noget suverænitet med hinanden og forpligter sig på visse fælles værdier. Det er et fælles projekt i konstant forandring, der ikke kan sættes på en endelig formel.

ENGAGÉR BORGERNE MERE

Hvis borgerne aktivt involveres i løsningen af de fælles problemer, som lokal-samfundet, nationen eller Europa slås med, sker der et eksistentielt skifte: "Fra at have en følelse af, at vi som et samfund er ofre for magtfulde kræfter hinsides vores kontrol, så som de 'globaliserende eliter' eller 'distancerede teknokrater' eller illoyal konkurrence fra udlændinge, begynder vi at se os selv som i stand til at tage initiativer og gøre noget, der kan forandre vores egen situation," fastslår filosofen Charles Taylor og hans to medforfattere til en bog om, hvordan borgerne kan genopbygge demokratiet nedefra og op.⁹⁸⁰

Vi får brug for flere af den slags innovative ideer til at sikre en demokratisk fornyelse i Europa, så tilliden til det politiske system genskabes. Det klassiske mellemstatslige diplomati med lukkede forhandlinger, hvor lobbyorganisationer og interesseorganisationer ivrigt byder sig til langt udenfor offentlighedens åbne rum, er heller ikke længere en farbar vej. Demokratiet tømmes for energi og kraft, hvis man overlader fremtiden til teknokratiske embedsmænd, som i deres isole-rede siloer har svært ved at innovere. Alt for mange politikerne er blevet modløse eller tilbageholdende, fordi de på den ene side er bange for meningsmålingernes svingninger, og de på den anden side er pakket ind af et teknokratisk ekspertlag.

I forbindelse med større samfundsreformer - f.eks. EU's Green Deal, indførelse af en europæisk selskabsskat, sociale genforsikringsordninger, grøn omstilling af landbrugspolitikken eller måske reformer af unionstraktaten - kunne man for eksempel etablere borgerting i Europa. De skal være sammensat af repræsentativt udvalgte borgere, som samles for at drøfte forslag til reformer og diskutere dem i al deres kompleksitet, uden at det ender i en sort-hvid debat om ja eller nej. Kommissionens vicepræsident, Margrethe Vestager, har f.eks. eksperimenteret med digitale borgermøder, hvor tilfældigt udvalgte borgere fra hele unionen i flere dage har været samlet til onlinemøder for at drøfte ideer til den næste fase af digitale reguleringer. Det åbner op for, at nye ideer kan trænge igennem, og det vil styrke legitimiteten af de lovforslag, som Kommissionen tager initiativ til.

Frie borgerforsamlinger kan revitalisere det europæiske demokrati, og de kan være med til at kvalificere den politiske proces og måske bringe nye perspektiver ind i de til tider stivnede måder at føre politik på. Flere EU-lande har haft positive erfaringer med at nedsætte borgerting, som har rådgivet det nationale parlament. Frankrig kom et borgerting med 149 vidtgående forslag til en ny klimapolitik, hvor præsident Macron lovede at gennemføre 146 af dem. I det katolske og traditionsbundne Irland fik man en historisk ændring i abortlovgivningen, efter at borgertinget havde drøftet de mange komplekse og etiske spørgsmål igennem om svangerskabsafbrydelser, og siden blev borgertingets reformforslag vedtaget ved en folkeafstemning. Disse nationale erfaringer kan godt europæiseres.

I de frie borgerforsamlinger kan tilfældigt udvalgte borgere tale sig til rette om tingene fra vidt forskellige udgangspunkter. Erfaringerne viser, at de i samtalen ofte løfter sig op over simple ja-nej og enten-eller modsætninger, der ofte dominerer i den traditionelle politiske debat. Man når frem til velovervejede kompromisser om vanskelige dilemmaer. I borgerforsamlingernes frie rådslagning og ideudvikling udfordres den gamle magtkoncentration og de lukkede forhandlingsspil, der får den politiske proces til at stivne og i værste fald ender i korrupsion og en dyb politisk tillidskrise.

Borgerforsamlingerne skal ikke erstatte det repræsentative demokrati, men

de kan som en ekstra instans være med til at kvalificere samfundets politiske debat og beslutningsprocesser. I EU kunne de få en indspilsret, så Kommissionen forpligtes til at overveje nye lovforslag. Hvis ikke Kommissionen går videre med det, burde man også åbne op for, at Europa-Parlamentet får lov til at rejse et lovforslag på baggrund af borgerforsamlingernes indspil. Det kan senere vedtages, modificeres eller forkastes i den almindelige lovgivningsprocedure mellem Parlamentet eller Rådet. Hvis man ikke kan enes, kan de folkevalgte overveje at løfte forslagene op til en fælles europæisk folkeafstemning, så man kan få løst den gordiske knude. Hvorfor ikke også gøre det indimellem?

Europa bør ikke frygte flere folkeafstemninger. Hvis der er tale velovervejede forslag, der er behandlet af demokratiske borgerforsamlinger og siden gennemarbejdet endnu mere af Parlamentet og Rådet, og de to kamre med kvalificeret flertal tager initiativ til en folkeafstemning, vil der være solid demokratisk kontrol i alle led. Afholdes der med jævne mellemrum folkeafstemninger i hele EU som en samlet valgkreds, vil det styrke den europæiske offentlighed, og befolkningen vil på konkret vis opleve, at den europolitiske elite lytter til dem. Måske vil det endda vise sig, at det er nemmere at samle et flertal af befolkningen bag konstruktive nye ideer til, hvordan Europa skal indrettes? Hvis EU27-forhandlingerne om fremtidens Europa kører fast og ender i en blindgyde, kunne man lave en international aftale om at afprøve den nye metode med et borgerting og en efterfølgende folkeafstemning. Det ville være en måde at teste, om det faktisk er en frugtbar vej at forfølge.

Når en borgerforsamling og en efterfølgende folkeafstemning kan flytte et traditionelt katolsk land som Irland fra splid til enighed om en moderne abortreform, og de gule vestes Frankrig kan skabe folkelig konsensus om en ambitiøs klimareform, hvad kan der så ikke ske, hvis vi i EU tør involvere borgerne mere i beslutningsprocessen med borgerting og lejlighedsvis folkeafstemninger? I fremtiden skal vi turde eksperimentere mere for at forny og udbygge det europæiske demokrati. En ny demokratipagt i EU bør åbne op for den slags eksperimenter, hvor vi skridt for skridt og eksperiment for eksperiment kan høste nye erfaringer med, hvordan vi kan samarbejde på mere demokratisk vis i Europa, uden at det hele stivner i en ceremoniel og topstyret regeringskonference udformet af diplomater. Måske kan EU med tiden udvikles til verdens mest innovative og moderne demokrati. Hvorfor ikke?

DEN NYE GRØNNE PAGT

Hvad nytter det med mere demokrati, hvis de menneskeskabte klimaforandringer eksistentielt set truer vores fremtidige levemuligheder og frihed? Ikke meget. I værste fald kan klimaforandringerne gøre livet helt ulideligt på en planet med ekstreme

vejrlig. Så vi er moralsk set forpligtede til at handle. Den accelererende biodiversitetskriser er forbundet til klimaforandringerne og forværres af den. En million dyr, planter og insekter er truet af udryddelse, og i EU ser vi et dramatisk fald i antallet af bestøvere som bl.a. bier, der har afgørende værdi for landbruget og fødevarerproduktionen. For livets skyld og frem for alt for vores børn og børnebørns skyld er vi nødt til at handle på denne viden. Derfor har vi også brug for en ny grøn pagt for EU, hvor vi Europa forpligter os til at gå forrest i klimakampen, at bekæmpe biodiversitetskrisen og sikre samfundets fremtidige naturgrundlag.

Alt tyder desværre på, at den globale temperatur hastigt er på vej op over de kritiske 1,5 grader Celsius over det førindustrielle niveau, og det vil få klimaforandringerne til tage til i fart med flere væltepunkter, som gør fremtiden mere kaotisk. Faktisk vurderer FN's miljøorganisation, at verden med de nuværende politikker har kurs mod et 3,4-3,9 graders *hothouse* scenarie. EU må gøre alt, hvad det står i fællesskabets magt til at undgå dette mareridtsscenario. Det vil være politisk uansvarligt og udtryk for økonomisk gambling at satse på et lidt mere moderat 2 eller 3 graders scenarie, fordi man ikke orker eller har politisk ledelseskraft til at vende den globale supertanker. Allerede hinsides 2 grader Celsius vil naturen ramme flere ustyrlige og negative væltepunkter, der får klimaforandringerne til at accelerere endnu mere, og som vil mangedoble de økonomiske omkostninger. Den eneste form for ansvarlig realisme i 2020'erne er derfor at lave en hurtig, målrettet og ambitiøs kursændring, hvor vi står på tær for at nå de størst mulige CO₂-reduktioner i Europa.

Det vil kræve et forbandet hårdt arbejde, udholdenhed, et stort folkeligt engagement og politisk lederskab at vende kursen. Vi vil komme under pres for at opgive gamle privilegier og vaner, men det er, som det er beskrevet i denne bog, både teknologisk og økonomisk muligt at gøre noget ved de globale klimaforandringer. Vi skal på radikal vis omlægge industriproduktionen og de gamle forbrugsmønstre. Den grønne omstilling og naturhensynet skal bringes ind i hjertet af det økonomiske system. I stedet for at blive behandlet som eksternaliteter og gratis goder skal naturforbedringer betragtes som fælles goder, som det har stor værdi at investere i. Vi skal plante langt flere skove, udlægge store områder som fri natur og stoppe den farlige kemiske sprøjtning, der truer arterne. Som ekstra gevinst får vi i en meget mere mangfoldig verden med et rigere natur- og dyreliv, som kan berige livet med flere store naturoplevelser, så vi ikke bare ender med at leve i endeløse landskaber med beton og asfalt. Selv byerne skal have langt flere træer, grønne parker og pladser, grønne tage, beplantede vægge og flere hushaver på tagene, så de kan bidrage mere til at trække CO₂ ud af atmosfæren.

Både nationalstaterne og EU har indtil nu fejlet i klimapolitikken. Selv om vi kan se masser af spirer til håb, og klimapolitikken er ved at komme højt op på

dagsordenen i alle lande, har ambitionsniveauet og omstillingstempoet været alt for lavt. Klimarealismen har manglet, og der er stadig for meget business as usual mentalitet. Det er udtryk for en kolossal uansvarlighed, fordi den hidtidige politik udløser flere naturødelæggelser, ekstreme vejrlig, store oversvømmelser ved kyster og floder, som vil koste mange ekstra menneskeliv og mangedoble de økonomiske omkostninger. Vi skal gøre op med den gamle fremskridtsoptimisme, der stadig bilder sig ind, at markedet af sig selv vil udvikle de teknologiske revolutioner, som kan redde os engang i fremtiden. Siden slutningen af firserne har magtfulde grupper i samfundet igen og igen søgt at bilde os, at klimaforandringerne nok skulle løse sig, og at der ikke var grund til bekymring, for markedet er rationelt og udvikler altid den teknologi, som efterspørges. Den forestilling er afsløret som naiv fremskridtsoptimisme. Vi må vælge en anden form for politik, der bygger på hudløs realisme, holder håbet i live og viser mod til at sætte høje ambitioner på vegne af fremtiden.

Tiden er kommet, hvor vi må gøre op med den systematiske uansvarlighed, der knytter sig til de alt for lave mål for CO₂-reduktioner i EU og i medlemslandene. Kun gennem et radikalt økologisk kursskifte i hele Europa kan vi gøre os forhåbninger om at bevare et vist herredømme over den fremtid, vi skaber og kommer til at leve i. Danmark kan ikke gøre en mærkbar forskel alene. Vi bør tage store fælles skridt sammen med de andre europæiske lande i EU, så vi kan udrette noget, der virkelig gør en forskel. Denne bog har argumenteret for, at klimaomstillingen bør gøres til Europas nye måneprojekt. Det er det store fredspøje i vor tid, der kan give fællesskabet et nyt samlende formål, så vi flyver i flok i stedet for at isolere os hver for sig og blive overmandet af fremtidsfrygt.

I EU skal vi hæve forventningerne til hinanden i stedet for at konkurrere ned på en stadig lavere fællesnævner på den nationale konkurrencestats snævre præmisser. Når først målet er klart, vil både forbrugere og virksomheder have stærke incitamentter til at handle hurtigt på al den viden, vi har. Tiden er ved at være moden til forandring og samfundsinnovation i stor skala. Meningsmåling efter meningsmåling har vist, at europæerne er villige til at gennemføre store ændringer, men det, der har manglet indtil nu, er modet fra Europas politiske ledere til at udstikke en klar retning og lægge en ambitiøs strategi for den grønne omstilling.

En ny grøn pagt skal råde bod på det, så politikere, borgere og virksomheder forpligter hinanden på at gøre Europa til verdens grønneste kontinent. Den skal gennemføres *sammen med* borgerne, så den grønne pagt hænger derfor tæt sammen med både den nye demokratipagt og den sociale pagt. Vi kan kun få succes med omstillingen, hvis det fra starten lykkes at involvere borgerne i løsningerne, så vi får radikale adfærdændringer fra det personlige og lokale liv til det europæiske niveau.

Et flertal af de europæiske borgere ønsker, at EU skal være et klimaneutralt

kontinent allerede i 2030, og de mest progressive virksomheder vil være klimaneutrale i 2035 og 2040, så hvornår følger de fodslæbende politikere efter? I løbet af få år kan folks adfærd og virksomhedernes forretningsplaner ændres på dramatisk vis. Coronakrisen viste med al tydelighed, at vi er i stand til at omstille samfundet hurtigt, tage radikale beslutninger og mønstre historisk store økonomiske midler, når det virkelig kræves. Det kan vi gøre igen i forhold til klimakrisen. Den folkelige vilje til forandring fejler i alt fald ikke noget. Mange borgere er klar til at omlægge deres forbrug, at spise mindre kød og flere grøntsager, at gøre op med madspild, at genbruge mere affald, at isolere deres huse, at købe energibesparende elektronik eller at skifte benzin- og dieslbilen ud med en elbil, men de skattemæssige og økonomiske incitament har været for ringe. Incitamenterne skal ændres, så de stimulerer folk til at tage et større medansvar, og det bliver attraktivt at engagere sig.

Politikerne kan fremskynde omstillingen og få langt flere borgere til at tage den grønne omstilling til sig, hvis de reformerer skattesystemerne, så skatten på arbejde reduceres, mens afgifterne på energi, ressourcospild og CO2 øges markant. Man kan også fjerne alle incitament til finansiel spekulation og bevidst stimulere grønne investeringer i realøkonomien og innovation. Politikerne må sørge for, at de grønne skattereformer har en progressiv profil, så de dårligst stillede og nederste samfundsgrupper ikke oplever den grønne omstilling som en ekstra straf, men tværtimod som en løftestang til bedre livskvalitet og flere nye jobmuligheder. Hvis ikke den grønne omstilling er socialt retfærdig og lader de bredeste skuldre bære de tungeste byrder, får man vrede folkelige oprør fra neden med flere gule veste. Det kan undgås, hvis vi i EU laver reformer, der tager højde for legitime folkelige bekymringer, investerer i nye grønne job, sikrer en social profil i de grønne skattereformer og giver efteruddannelse til folk i fossile erhverv, så de kan komme videre og få nye og bedre betalte grønne job.

Politikerne skal lytte til borgerne, involvere dem i at udvikle de innovative løsninger og spørge borgerne til råds om, hvordan de mange svære dilemmaer kan løses. Flere repræsentative klimaborgerter, der kan være med til at træffe beslutninger om prioriteringerne i samfundets klimainvesteringer, kan også være en vej frem for at styrke den folkelige legitimitet undervejs. Medejerskab og folkelig involvering kan blive en vinderopskrift til at undgå voldsomme og stærke modbevægelser. Det skal være attraktivt at lave vindmøllelaug, bygge solcelleanlæg og oprette andelsselskaber for vedvarende energi. Så kan borgerne gå fra at være passive forbrugere til at blive aktive forbrugere. De skal kunne være producenter og medskabere, der kan tjene penge på at producere energi eller at sælge sparet energi videre til energinettet.

En stærkere folkelig forankring vil øge sandsynligheden for, at markedet for

vedvarende energi vokser eksplosivt. Vind- og solenergi kan på markedsvilkår allerede udkonkurrere kulkraft, men politikerne bør også via høje ensartede CO₂-afgifter fremskynde den dag, hvor virksomheder og forbrugere ikke længere finder det attraktivt at bruge olie. De fossile selskabers aktier er dømt til at tabe værdi, mens de energieffektive virksomheder og clean-tech oplever langt hurtigere vækstrater på det globale marked. Der er sikkert mange etablerede økonomiske interesser, der vil forsøge at blokere for erkendelsen, og som vil forsøge at udskyde pinen endnu mere. Dem, der stadig klamrer sig til den gamle fossile orden og forsøger at lægge cementklodser ud for at stoppe forandringsbølgen, vil tabe. De vil før eller siden ende som forhistoriens dinosaurer.

EN STÆRKERE FÆLLESNÆVNER

Det er bedst, hvis vi i EU laver den grønne omstilling i samlet flok, fordi det med et slag kan forvandle det indre marked til verdens mest attraktive marked for grønne investeringer, nye teknologier og grønne virksomheder. Ved at handle sammen kan vi undgå et nedslidende nulsumsspil, hvor det ene land ikke tør gøre noget og lader være med at forhøje de grønne afgifter, fordi andre lande måske ikke følger med i samme tempo. Frygt for de andres ikke-handlinger - eller frygt for at de andre måske endda dumper standarderne - kan i værste fald føre til kamp på stadig lavere fællesnævner. Også derfor skal vi bryde ud af den nationale konkurrencestatsfælde.

I EU har vi mulighed for at sætte verdens skrappeste miljøstandarder, så alle virksomheder kappes med hinanden op mod en stadig højere fællesnævner. Det vil styrke deres langsigtede konkurrenceevne på det boomende globale marked for nye klimaløsninger. Vi kan udvikle en ny offensiv erhvervs politik *Made in Europe*, hvor EU sætter en fælles grøn mission om at investere målrettet i forskning og udvikling af den næste generation af energieffektive teknologier, så vi kan tage den globale kappestrid op med Kina og USA. Vi kan opbygge nye stærke økosystemer og erhvervsklynger, hvor innovative virksomheder, forskere og investorer bringes tættere sammen i hele værdikæden. I samspil med krævende forbrugere og fremsynede offentlige reguleringer skal de stræbe efter at udvikle verdensklasseløsninger, som vi skal leve af i fremtiden. Den offentlige sektor skal være proaktiv og med kompetente krav fremme værdiskabelsen i samspil med innovative virksomheder og medskabende borgere.

Politikerne kan i EU aftale høje fælles mindstesatser for de grønne afgifter, så der ikke opstår frygt for carbonlækage, og det bliver lettere for alle EU-lande at lave grønne skattereformer, der flytter mere skat væk fra arbejdskraft og hæver klimaafgifter og andre miljøafgifter, så forurenerne kommer til at betale. Man kan begrænse antallet af CO₂-kvoter i EU's kvotehandelssystem og presse alle

sektorer til at købe CO₂-kvoter, så omkostningen ved CO₂ bliver så høj, at virksomhederne kan se den gode forretning i at begrænse udledningerne til et absolut minimum. Man kan samtidig indføre fælles grønne importafgifter ved de ydre europæiske grænser, som i et rimeligt omfang beskytter virksomhederne imod unfair konkurrence fra lande, der gambler på den fossile økonomi. I takt med, at flere og flere kontinenter og lande får håndfaste CO₂-reduktionsmål og stræber efter klimaneutralitet lige som EU, vil risikoen for carbonlækage gradvist forsvinde eller blive så lille, at det ikke længere er et reelt problem.

Vi skal bruge al politisk og økonomisk magt til at presse andre stormagter gennem grønne handelsaftaler. Europa skal optræde som en grøn supermagt. EU skal bruge sin markedsmagt som løftestang og samle en bred koalition af klimarealister og nationer, der vil lave historisk store investeringer i at gennemføre en ambitiøs grøn omstilling af samfundet i de næste to-tre årtier. Kan vi skabe en bred global alliance, der også inkluderer USA, Kina og Japan, er der større chancer for at undgå, at klimaet ender i det farlige hothouse-scenarie. EU-landenes diplomater skal sammen med EU-Udenrigstjenesten give klimadagsordenen topprioritet i alle internationale forhandlinger.

Uanset hvad andre stormagter i verden vælger, skal vi i Europa gøre, hvad der er rigtigt, og i det mindste vise ansvarlighed indenfor vores egne grænser. At løse klimakrisen og sikre meget større biodiversitet er en måde at udvise rettidig omhu på. Vi kan redde flere menneskeliv, hvis vi kan begrænse klimaforandringerne og hindre flere store naturkatastrofer fra vildt vejrlig. Vi kan også mindske risikoen for nye pandemier og smittespring fra vilde dyr til husdyr til mennesker, hvis vi planter nye skove og udvider de frie naturlandskaber, begrænser den vidtstrakte urbanisering og industrialisering, så de vilde dyr igen kan leve i deres naturlige habitat i stedet for at blive smittebærere for de næste pandemier blandt mennesker.

Vi kan mindske de store ekstra økonomiske omkostninger, der følger af kaotiske klimaforandringer og måske afværge endnu mere dramatiske finansielle chok. Vi kan investere i vores kollektive sikkerhed i fremtiden. Og vi kan være med til forhindre store folkevandringer fra flere hundrede millioner af klimaflygtninge. Der er mange dynamiske sideeffekter, der kan ramme os på uforudsigelige måder. Det er vigtigt at opbygge et robust og omstillingsdueligt demokratisk samfund i EU, der kan stå imod de værste kriser og ydre trusler.

DET GRØNNE INNOVATIONSSAMFUND

Handler vi sammen i Europa, har vi en fair chance for at afværge de værste og mest negative fremtidsscenarier, mens vi investerer massivt i at opbygge et bæredygtigt samfund og en ny økonomisk udviklingsmodel, hvor vi ikke destruerer

naturen, men tværtimod genopbygger noget af den værdifulde naturkapital, som er sat over styr. Vi skal satse på innovation i stor skala, og vi skal søge at formulere nye løsninger, der går på tværs af grænserne, så vi får mest mulig for pengene. Vi skal sikre drastiske reduktioner af energiforbruget, om muligt stræbe efter faktor 10 energiproduktivitet og udbrede den cirkulære økonomi i alle led, for i fremtiden afgøres den europæiske konkurrenceevne mere af evnen til at innovere og at maksimere energi- og ressourceproduktivitet end af den marginale mulighed for at presse lidt ekstra produktivitet ud af arbejdskraften. Vi skal have masser af vækst i innovative grønne løsninger og virksomheder, men med hård hånd og politisk intervention stoppe væksten i naturødelæggelser og fossil forurening.

Vi skal omstille det meste af transportnettet til el eller brint. Men det kræver, at vi i løbet af 2020'erne får udviklet et europæisk energisystem, der bygger 100 pct. på vedvarende energi, så vi i 2030'erne kan frigøre os helt fra dyr import af fossile brændstoffer fra autoritære lande, som ikke deler vores værdier. Det er både teknologisk, økonomisk og organisatorisk muligt. Ekspertter har - som vi så i kapitel 2 - skønnet, at det vil koste omkring 5200 mia. euro at opbygge et europæisk energinet med 100 pct. vedvarende energi, hvor vi kan sælge og udveksle vind, sol og vandenergi på tværs af grænserne. Det er lidt mere end fem gange så meget som Kommissionens forslag til en Green Deal frem mod 2030, men den bør mindst femdobles i en ny grøn pagt for Europa. Det er økonomisk realistisk og muligt. Hvis staterne i løbet af få måneder kunne mobilisere næsten 5000 mia. euro til redningspakker under coronaviruskrisen, bør vi også kunne gøre det i løbet af en kort årrække i forhold til den største eksistentielle trussel, som menneskeheden står overfor, nemlig klimakrisen.

Nogle traditionelt tænkende politikere og økonomer vil måske advare om, at det er alt for dyrt. Men sandheden er, at det vil være alt for dyrt at lade være. For i de kommende år har vi udsigt til at langt større klimaomkostninger og miljøskader, hvis vi ikke handler i tide. I stedet for om få år at skulle betale 3-4 pct. eller mere af den årlige velstand på at lappe på miljøskader, der kunne være undgået, skal vi i EU allerede nu investere 3-4 pct. af den årlige velstandsproduktion i at skabe verdens grønneste kontinent. Det skal sikre, at vores livskvalitet, velvære, sundhed og natur øges markant, samtidig med at vi baner vej for den næste generation af innovative grønne virksomheder og teknologier, som vi kan leve af i fremtiden. Det første er en taberstrategi med mange negative sideeffekter, mens det andet er en vinderstrategi.

Den fossile taberstrategi vil koste hundredtusinder menneskeliv hvert eneste år på grund af fossil luftforurening. Den vil ovenikøbet true Europas fremtidige økonomiske konkurrenceevne, og samtidig forlænge afhængigheden af de autoritære olieregimer, hvis værdier vi ikke deler. Den grønne vinderstrategi vil hvert år redde hundredtusinder menneskeliv, skabe mange nye grønne job og styrke

den fremtidige konkurrencekraft.

Denne bog har skitseret en række måder, hvordan vi i Europa kan udvikle en grøn vinderstrategi og gøre det til EU's nye samlede projekt. Der findes helt sikkert mange andre mulige modeller og innovative forslag. Vi mangler hverken penge, teknologier, innovative virksomheder eller organisatoriske evner til at lykkes med den store klimaomstilling. Tiden er løbet fra de dårlige undskyldninger. Tiden er kommet til politisk handling. De europæiske borgere er klar. Nu skal politikerne også vise lederskab. Hvert spildt år vil koste dyrt i den anden ende. Og det kan sætte os under yderligere pres for at hæve ambitionsniveauet på et senere tidspunkt.

Det står allerede klart, at hvis de europæiske og de globale CO₂-udledninger ikke bliver reduceret drastisk i løbet af 2020'erne, må der 2030 sættes et nyt EU-mål om klimaneutralitet. I givet fald vil det ikke længere være nok at fjerne alle CO₂-nettoudledninger fra 2050. Så bør EU sætte farten op for at blive et klimaneutralt kontinent allerede i 2040-2045. Det vil være rettidig omhu allerede nu at stile imod klimaneutralitet i 2045 og om muligt at fremrykke målet til 2040. Hellere være lidt mere ambitiøs og så blive en anelse forsinket i forhold til de fine planer end helt at skyde problemerne ud i fremtiden med en hockeystav, så det til sidst er for sent og for dyrt at nå at rette op på den kommende katastrofe.

Omstillingspresset vil stige år for år, og det vil være naivt at bilde vælgerne ind, at der ikke kan opstå et behov for at ændre de langsigtede planer om få år, for klimaforandringerne accelererer stadig, og de spiller sammen på uforudsigelige måder, som vi først opdager i takt med, at klimaforskerne på stadig større kvantecomputere kan lave endnu mere præcise simulationer over fremtiden. Virkeligheden forandrer sig hele tiden, og i EU må vi løbende tage politisk bestik af de nye udfordringer og uforudsete forhindringer, som rammer os.

Den menneskelige adfærd er samtidig en faktor, som gør en vital forskel. Ingen kan vide, om vi i løbet af få år må justere kursen, fordi vi eller andre fejler og ikke når de fastsatte mål. Vi er mennesker, og vi begår indimellem fejl, og nogle gange halter adfærden efter, hvad vi ved, der bør gøres. Men heldigvis kan vi bruge vores intelligens, innovationskraft og fælles institutioner til at korrigere kursen og tage ved lære af de fejl, der begås. Fremtiden kan ikke fremskrives ud fra en rationel masterplan. Fleksibilitet og omstillingsevne bliver helt afgørende for at klare sig i de næste kritiske år. Meget tyder på, at selv ikke klimaneutralitet er tilstrækkeligt om tre årtier. De akkumulerede CO₂-udledninger i atmosfæren har så mange selvforstærkende sideeffekter, at vi i 2040'erne meget vel kan komme under pres for at sætte nye mål for, hvordan Europa bliver et klimapositivt samfund. Jeg tror faktisk, at vi meget snart skal indlede en bred debat om netop det: Hvordan kan vi opbygge en klimapositiv økonomi i Europa, der giver mere tilbage til naturen, end vi tager? I givet fald skal vi som samfund finde ud af,

hvordan vi kan trække mere ophobet CO₂ ud af atmosfæren, end vi udleder.

Vi kan blive klimapositive ved at lave ekstra skovplantning, stoppe miljøskadelig produktion, opgive de CO₂-belastende forbrugsvaner og mangedoble energiproduktiviteten. Er det ikke tilstrækkeligt til at gøre Europa til et klimapositivt samfund, skal vi i EU måske i gang med at investere i nye teknologiske fix, der gør det muligt at lagre CO₂, at omforme det industrielt og trække CO₂ ud af atmosfæren. Det kan blive et kapløb med tiden, hvor vi konstant skal justere kursen og hæve målene, men selv når det synes svært at dæmme op for den klimakatastrofe, der truer, skal forsøget gøres. Det er det, der er håbets politik. Vi må konstant være klar til at løfte ambitionsniveauet, hvis det gamle mål ikke er tilstrækkeligt. For vi skal ikke give op, selv om det indimellem bliver svært. Vi skal hele tiden anstrenge os og ikke lad os slå ud af de momentane tilbageslag, vi kan blive ramt af.

Europas nye grønne pagt kan skabe en ny form for økonomisk fremskridt, der vil øge livskvalitet og velvære. Vi vil få flere immaterielle værdier og få flere naturlige åndehuller, der ikke bare kan gøres op i penge. Det kan samtidig gøre vores Europa, landskaberne og byerne smukkere og grønnere. Vi skal i mindre grad jage forbrugsgoder, der kun giver en kortvarig lykkefølelse og investere flere penge i at skabe et bedre samfund og en rigere natur. Materielle forbrugsgoder kan måske afstive ens fornemmelse af social status, men bagefter indfinder den eksistentielle tomhed sig ofte, hvor man så længes efter endnu et nyt attråværdigt objekt at købe. Vi skal betræde andre stier i fremtiden.

Heldigvis opdager flere og flere europæere, at der hinsides det uendelige forbrugsræs i hamsterhjulet og de samme standardiserede butikskæder med de samme overfladiske marketingskampagner, findes andre værdier og oplevelser i livet, som er langt mere værdifulde for følelsen af lykke. Nogle opdager endda, at destruktoren af naturen og alt det, man havde kært, har givet et tab af rigdom og biodiversitet, der tidligere gav livet mening hinsides pengene. Eller som økonomen Mariana Mazzucato skriver, er der brug for at skabe en ny form for økonomi: En håbets økonomi.⁹⁸¹ Det handler den nye grønne pagt også om.

DEN NYE SOCIALPAGT

Den grønne omstilling kan kun lykkes, hvis vi også adresserer det sociale spørgsmål i EU. Uden lighed i muligheder og social retfærdighed i fællesskabet er der risiko for store politiske modreaktioner med flere gule veste og flere autoritære populistpartier, som kan blokere for forandringerne. De økonomiske uligheder i EU er voksende, og den sociale sammenhængskraft er truet, fordi gabet mellem nord og syd er vokset kraftigt under først den globale finanskrise og senest under coronakrisen. Også internt i medlemslandene er ulighederne øget.

Vi gav hinanden et klart løfte i EU's Lissabontraktat om at styrke den økonomiske, sociale og territoriale sammenhængskraft og solidariteten i unionen, men EU-institutionerne og de 27 regeringer har svigtet. EU-landene har oplevet et stort velstandsløft efter etableringen af det indre marked, men den er blevet fordelt på en ulige og uretfærdig måde. Lønmodtagerne i EU-landene har fået en faldende andel af den samlede værdiskabelse i samfundet siden årtusindskiftet. De øverste samfundslag og den økonomiske elite er sluppet bedst ud af kriserne, og middelklassens indkomster er ikke fulgt med. De fattigste indkomstgrupper har ikke fået del i samfundets velstandsfremgang, men oplever nedskæringer i velfærden og mere prekære arbejdsvilkår.

Det har øget de sociale og politiske spændinger, og der er stigende mistillid til de etablerede midterpartier. Disse sociale frustrationer og vreden vil vokse, når vi efterhånden kommer ud af coronakrisen, borgerne er blevet vaccineret og vi har lagt det værste sundhedsmæssige chok bag os. For så vil folk igen gøre status, ligesom de gjorde efter den globale finanskrisen. Hvem har været vinderne og taberne på Covid-19 krisen? De nordvesteuropæiske EU-lande, de velstillede, de formuende og de veluddannede er de store økonomiske vindere, mens de sydeuropæiske lande og deres borgere er de største tabere.

Vi er nødt til at skabe en helt ny socialpagt i hjertet af EU, der vender denne udvikling. Et forenet europæisk hjem kan ikke bygges med store og voksende økonomiske og sociale uligheder. Vi har fået et EU i mange forskellige hastigheder, og de ordoliberaler og rige nordvesteuropæiske lande kan ikke længere vende ryggen til Europas tabere og lade som om, at de ikke vedrører dem. Vi er bundet sammen i et historisk skæbnefællesskab, fordi vi selv har valgt det. Og fordi det er i vores bedste interesse at have fri adgang til det indre marked. Hvis Sydeuropa og en del af de øst- og centraleuropæiske lande oplever, at EU ikke længere er et solidarisk fællesskab, hvor alle løftes op og har udsigt til social og økonomisk fremgang, vil unionen og det indre marked brække over i løbet af 2020'erne. Det kan udløse en politisk revolte.

En større kortlægning af EU-landenes evne til at skabe mere lighed i uddannelser, sundhed og socioøkonomisk forstand har vist, at de ikke har løftet opgaven. Det er tværtimod gået i den modsatte retning fra 1993 - hvor det indre marked trådte i kraft - og frem til 2017.⁹⁸² I næsten 7 ud af 10 EU-lande er de uddannelsesmæssige uligheder steget i denne periode og kun hvert femte land har skabt mere lighed. Socioøkonomisk er uligheden steget i to tredjedel af medlemslandene, og kun lidt over hvert femte land har øget ligheden. Adgangen til sundhed er blevet mere lige i syv medlemslande, mens over halvdelen af landene har fået større sundhedsmæssig ulighed. Det er blevet endnu værre efter coronakrisen. Væksttabet var langt større i Sydeuropa end i Nordeuropa, og den sociale og økonomiske kløft mellem de veluddannede og de lavtuddannede på arbejdsmarkedet voksede.⁹⁸³

Det store gennemsnit af EU-borgere er i mange år blevet afkoblet fra de vellønnede og formuende europæere, og det kan fremkalde en følelse af, at demokratiet ikke længere hjælper dem og måske endda skabe øget frygt for fremtiden, advarer den svenske professor Staffan Lindberg, der står bag kortlægningen. ”I årtier udviklede de europæiske samfund sig gradvist i retning af større lighed og gav almindelige folk et håb og en følelse af, at demokratiet gjorde fremskridt med større politisk effektivitet og en fair andel af den økonomiske vækst,” skriver han. Men de ”politiske ledere ser ud til at have glemt den lære, at demokratiets tiltrækningskraft og legitimitet kræver lighed i uddannelse, i sundhed og i hvor meget politisk magt afgøres af den socioøkonomiske position. Både akademikere og politikere bør blive mere opmærksomme på dette spørgsmål, hvis demokratiet skal reddes.”⁹⁸⁴

I de fleste EU-lande har velfærdsmodellen været presset i defensiven og været ramt af nedskæringer, der har øget uligheden i sociale, økonomiske og uddannelsesmæssige muligheder. Den nationale konkurrencestatsmodel kan heller ikke længere tilbyde en holdbar udvej. EU i mange år været mere optaget af at gennemføre markedsliberaliseringer og gennemtvinge finanspolitiske disciplin i de europæiske semestre end at gøre noget ved de stigende uligheder og sociale konflikter. Man gjorde ondt værre under finanskrisen, hvilket førte til øgede politiske splittelser, mere ekstremisme og polarisering.

Vi trænger til en mere fundamental nytænkning af den økonomiske politik, hvor den nye socialpagt må prioriteres i samklang med massive investeringer i grøn omstilling. De europæiske borgere har en stærk solidaritetsfølelse, der - som vi så i kapitel 8 - ikke bare vedrører deres medborgere i hjemnationen, men som også strækker sig ud til andre europæere. Borgerne har et klart ønske om at bevare den særlige europæiske velfærdsmodel, hvor staten korrigerer og regulerer det frie marked, og hvor der skabes større social retfærdighed. De vil ikke bare overlade opgaven til nationalstaterne. De ønsker også et mere socialt EU. En supermajoritet på 80 pct. støtter, at EU laver økonomisk omfordeling mellem rige og fattige borgere i unionen, flertallet af borgerne vil gerne selv betale lidt ekstra i skat for at få en solidaritetsfond i EU, og flertallet er også tilhængere af en social genforsikringsordning i Europa, så de ledige - oveni de nationale dagpengeordninger - får ekstra støtte det første halve år af deres ledighed. Det er denne europæisk solidaritetsfølelse, der venter på at blive forløst med konkrete politiske reformer.

GØR EU TIL EN NORDISK SUPERMODEL

I 2020'erne bør vi lave en europæisk tilbygning til de nationale velfærdsmodeller. Velfærden skal europæiseres. EU skal på en måde gøres mere nordisk og tage ved lære af de nordiske supermodeller. Hård konkurrence på markedet og en åbensin-

det handelspolitik kan gå hånd i hånd med en stærk satsning på velfærd, fremsynde offentlige reguleringer og investeringer i større uddannelsesmæssig lighed. Den nordiske form for velfærds kapitalisme er meget mere robust, fleksibel og velorganiseret end den nyliberale hyperkapitalisme. Og så er den i øvrigt også mere human, social, demokratisk og bæredygtig. Fem af de syv lande i toppen af den globale 2020-rangliste over verdens lykkeligste befolkninger er desuden nordiske - med Finland som nummer et og efterfulgt af Danmark. I de globale lykkemålinger i 2017, 2018 og 2019 var det endda tre nordiske lande, der toppede ranglisterne.⁹⁸⁵

Det er ikke noget tilfælde, at Danmark og Sverige har været to af de store vindere i det indre marked og er blevet hyldet på forsiden af ugemagasinet, *The Economist*, som "den næste supermodel". Øget social sikkerhed, solidaritet og økonomisk samhørighed er ikke en forhindring for vækst og investeringer i samfundet, men det er tværtimod en afgørende forudsætning for den, som vi så i kapitel 4. Man konkurrerer også bedre, er mere produktiv og tør mere, når man har et ordentligt sikkerhedsnet og har velfungerende institutioner, der forstår at samarbejde og opbygger en stærk tillid mellem mennesker.

En del politikere har i årevis og næsten rygmarvsagtigt taget afstand fra ideen om at forvandle EU til en social union, som om det er en trussel mod den nationale velfærdsmodel. Men de tager fejl. Den bedste måde at forsvare den nationale velfærdsmodel i fremtiden er mere Europa. Og samtidig at gøre EU mere nordisk! De nationale velfærdsmodeller har i de sidste mange år været ramt af flere nedskæringsbølger, men den udvikling kan vendes, hvis vi tør samarbejde mere i EU, fornyr den økonomiske politik og vinder kontrollen tilbage fra finansmarkederne. Mere velfærd i nationalstaten og mere solidaritet i Europa er hinandens gensidige forudsætninger og ikke hinandens modsætninger.

Unionen skal stadig holde fast subsidiaritetsprincippet og overlade de fleste sociale sikringsordninger til nationalstaten, men de nationale ordninger og den sociale retfærdighed kan udvides og styrkes med et komplementært europæisk solidaritetsnet, der spændes ud i mellemrummet mellem de nationale ordninger og det indre marked. Når velfærden og den sociale retfærdighed gradvist udbygges i Europa, skal vi finde en tredje vej mellem dem, der satser på nationalstaten og dem, der drømmer om at gøre EU til en overnational superstat. Der er mange mulige løsninger, men den nye socialpakt bør omforme EU til en slags netværksstat, der får egne ressourcer, fonde og myndighed til at styrke den sociale arkitektur på tværs af grænserne uden at skulle ende som en fange i nationalstaternes traditionelle studehandler på sene og overfyldte topmøder.

Mange nationale magthavere kæmper stadig for at beskytte deres gamle privilegier og magtpositioner, som de kontrollerer indenfor nationalstatens rammer. For dem er det bekvemt at fordømme ideerne om en social union, og de

udpensler skræmmebilleder af en farlig europæisk superstat, men i virkeligheden er det et skalkeskjul for ikke at engagere sig ordentligt i den konkrete debat om at finde holdbare løsninger på de sociale problemer og dilemmaer, der er opstået i det indre marked.

Blandt arbejdsmarkedets parter i de rige nordiske lande mangler der desværre stadig en dybere erkendelse af, at det bedste forsvar for velfærdsmodellen går over en europæisering af solidariteten. Men det bør være muligt at overvinde den slags bekymringer. Det kan ske i pragmatiske kompromisser, som bygger på den stærke solidaritetsfølelse, der er i befolkningen. Det gælder om at vælge dydens smalle sti for konstruktive europæiske løsninger, der hverken ender i national isolationisme eller i overnational supereuropæisme.

Man bør inddrage arbejdsmarkedets parter i en engageret social dialog om de nye ordninger, og EU kan bygge videre på de gode erfaringer i Norden med at lave trepartsforhandlinger om store arbejdsmarkedsaftaler. Jo mere de forskellige parter inddrages, jo større ansvarsfølelse skabes der, og det vil øge sandsynligheden for, at reformerne bliver en succes. For at styrke den demokratiske forankring kan EU også oprette nye borgerting, hvor repræsentativt udvalgte borgere fra alle medlemslande involveres i at udvikle nye innovative forslag, der kan styrke solidariteten i Europa. Med et stærkt politisk lederskab, et langt sejt træk og mange pragmatiske reformer kan vi sammen udvikle en europæisk velfærdsmodel.

Vælgerne opbakning mangler ikke. Borgerne vender ryggen til EU, når EU-eliten alt for ensidigt dyrker den gamle stramme finanspagt og lader hånt om fundamentale europæiske værdier, som også er drømmen om at skabe større samhørighed og at sikre sociale og økonomiske fremskridt på tværs af grænserne. Den nye socialpagt kan gøre op med noget af det mismod og den splid, som finanspagten skabte, fordi den byggede på et forældet økonomisk tankesæt.

I de kommende år bør der søsættes en bred vifte af reformer, der udbygger den sociale søjle i EU, for den er en afgørende nøgle til at styrke den folkelige opbakning til det europæiske projekt. Det er vigtigt, at den frie bevægelighed i det indre marked opleves som fair, så vandrende arbejdstagere får samme løn og arbejdsvilkår som de lokale lønmodtagere, og alle skatteydere har lige adgang til de nationale velfærdsordninger. EU må beskytte den sociale retfærdighed og princippet om ikke-diskrimination i hele fællesskabet. De fælles regler og rettigheder skal håndhæves ordentligt i alle medlemslande, så ingen snyder på vægten.

Indførslen af en garanteret mindsteløn i EU's indre marked, der respekterer de nationale forskelle og forskellige måder at organisere arbejdsmarkedet på, vil også være et afgørende bidrag til at sikre større solidaritet i fællesskabet. Det er på høje tid at tage den sociale udfordring alvorligt i Europa i stedet for med dårlige undskyldninger at blokere for håndgribelige forandringer, der kan gøre op med

de stigende uligheder i de enkelte medlemslande og mellem unionens lande, som har domineret i de sidste årtier. Lønmodtagerne skal have flere rettigheder og ikke færre rettigheder i fremtidens Europa.

EURO-KEYNES

I 2020'erne skal drømmen om et socialt Europa bringes ud over puppestadiet og folde sig ud som voksne sommerfugle. Vi kan oprette nye sociale EU-fonde til at fremskynde omstillingen, og vi skal have opbygget permanente ordninger, der knytter fællesskabet tættere sammen og gør det mere robust til at tackle de kriser, der opstår med jævne mellemrum på det kapitalistiske marked. Vi bør investere mere i de sociale fællesskaber, udvide det europæiske solidaritetskors for unge frivillige, give mere støtte til efteruddannelse og omskoling af arbejdsløse i Europa.

Det vil være en god ide at etablere en ny social genforsikringsordning, der udjævner de dårlige økonomiske konjunkturer og lapper på de store huller, som er opstået i den nationale arbejdsløshedsdækning. En ny europæisk solidaritetsfond, der finansieres via et socialt bidrag på 0,5 pct. af borgernes indkomst, kunne være et godt sted at starte. Måske kan det sociale bidrag endda hæves til 1 pct. for de mest velstillede borgere, for et flertal af borgerne vil gerne støtte det, hvis de ved, at pengene går til en generøs og solidarisk ordning. Afgiften kan opkræves i medlemslandene og overføres som et supplerende og øremærket bidrag til EU. Fonden kan være en form for genforsikringsordning, så EU får egne midler til at hjælpe nødstedte lande ud af kriser og at give ekstra støtte til efteruddannelse og hjælp til arbejdsløse, der bliver ramt af hårde økonomiske chok. En sådan fond vil samtidig have den fordel, at den kan bidrage til at udligne store konjunkturforskelle mellem medlemslandene, og det vil stabilisere euroen.

Der findes altid vaneskeptikere og fremtidspessimister, som vil brokke sig og kritisere sådanne ideer. Der er også nationalister, som føler en ideologisk modvilje i forhold til reformer, der rækker ud over det nationale fællesskab. Og der er magtpolitikere og interesseorganisationer, der holder fast i de ben og magtpositioner, som de allerede har erobret. Ægte fornyelse vil altid møde modstand. Men sagen er bare, at vi ikke længere kan forsvare de velfærdsordninger, som det store flertal af borgerne er varme tilhængere af, hvis vi blot gør det indenfor rammerne af nationalstaten. Et stærkere EU, der regulerer markedet, og som udbygger de nationale velfærdsordninger med en europæisk tilbygning, er det bedste og sikreste modsvar på den udfordring. Vi skal forandre og europæisere velfærden for at forsvare den.

Det er muligt at lave store forandringer selv på kort tid. Under coronakrisen lykkedes det for Kommissionen at samle bred opbakning bag den nye SURE-fond, hvor EU optager obligationslån for 100 mia. euro for at lave sociale in-

vesteringer og støtte de arbejdsløse, som er ramt hårdest under pandemien. Og siden fulgte den historiske beslutning at optage et fælles EU-lån på 750 mia. euro til Next Generation fonden. Det markerer et vendepunkt, fordi det bryder med den gamle strammerkurs om at spare sig ud af kriser, og det giver et håb om, at det er muligt for EU at stimulere efterspørgslen på tværs af grænserne og investere sig ud af kriser. Når vi står rankere sammen, gør vi hinanden stærkere i stedet for at ende som mere splittede og svagere hver for sig. I fremtiden får vi brug for flere af den slags kreative og innovative politiske kompromisser, hvis vi skal skabe et socialt Europa, som, borgerne føler, tager sig af dem og giver dem den fornødne tryghed midt i de globale megakriser.

Hvis vi ønsker at gøre noget ved de strukturelle og voksende uligheder på kontinentet, er det ikke nok at opbygge nye europæiske fonde, sikringsordninger og lånepakker, der lapper på de skader, som opstår i markedet. Vi skal også turde føre mere ekspansiv finanspolitik ved at samle kræfterne og bruge EU som en løftestang, hvor vi investerer os ud af kriserne i stedet for at vælge sparevejen. Keynesiansk finanspolitik kan ikke længere føres indenfor rammerne af den isolerede nationalstat, men den er stadig realistisk og mulig indenfor rammerne af EU, hvor der kan laves en euro-Keynes. Vi skal optage fælles EU-lån, oprette europæiske fonde, der kan udligne forskellene mellem landene og vi kan skalere investeringerne op i fælles europæisk infrastruktur, forskning og udvikling. Det skal suppleres af en offensiv grøn industripolitik, der sikrer den fremtidige konkurrenceevne, og vi skal finde nye synenergier ved at samarbejde i hele værdikæden fra forskning til marked. Fremtidens vinderopskrift bygger på både konkurrence og samarbejde, og de offentlige institutioner spiller en værdifuld rolle som katalysator, brobygger og regulator.

Der bør også laves en bølge af demokratiske reformer, der styrker den sociale markedsøkonomi, så virksomhederne opmuntres til at tage socialt ansvar, passe på naturressourcerne og vise samfundssind. Demokratisering er med til at styrke ansvarlighed og innovation i samfundet. I Tyskland er der allerede et lovkrav om 50 pct. medarbejderrepræsentation i virksomhedernes bestyrelser, og det vil være et stort fremskridt, hvis vi kunne enes om det i hele EU.

I Europa skal gøre op med den nyliberale hyperkapitalisme, der har ført til stigende uligheder, har svækket væksten og udløst stadig vildere udsving fra eufori til krise på de globale finansmarkeder. EU må lave gennemgribende reguleringer af det finansielle system, så det bliver mere robust og mindre sårbart overfor overdreven spekulation. Der skal langt mere kapital til den realøkonomi, der skaber arbejdspladser for almindelige lønmodtagere. Vi skal stimulere investeringer i samfundets fremtid, menneskelig udvikling og innovation frem for at stimulere enkeltindviders spekulation og hektiske overforbrug. Et politisk opgør med den

stadig større finansialisering er - som vi så i kapitel 15 og 16 - helt afgørende for at undgå værre systemkriser i fremtiden, som kan true demokratiet, de liberale værdier og den sociale orden.

SKATTEN I EUROPAS NYE NETVÆRKSSTAT

En ny socialpagt må også rumme et løfte om at generobre den del af den skattemæssige suverænitet, som i de sidste årtier er strømmet væk fra nationalstaten. De transnationale selskaber har flyttet flere og flere penge i skattely i og udenfor EU. 190 mia. euro, der er tjent i Europa, flyttes hvert år i skattely for at sænke skattebetalingen.⁹⁸⁶ Tendensen til at flytte profitter i skattely er vokset de sidste årtier, og statskasserne mister direkte og indirekte op til 75 mia. euro i selskabsskat om året, anslår eksperterne. Vi har brug for et stærkt EU til at bekæmpe alle skattely og den skatteunddragelse, som i dag koster EU-landene mange penge hvert år, som ellers kunne være brugt til velfærd, uddannelser, sundhed, forskning og grøn omstilling. Men EU skal ikke bare bruges til at lukke huller eller sætte en stopper for nationalstaternes skadelige skattekonkurrence til en stadig lavere fællesnævner.

Gennem et styrket EU skal vi *udvide* det europæiske skattegrundlag. Som foreslået i kapitel 4 kunne en fælles europæisk selskabsskat på 25 pct. i alle lande mindst give 185 milliarder euro ekstra om året.⁹⁸⁷ Pengene opkræves i medlemsstaterne, så de stadig bevarer noget skattepolitisk suverænitet, men man bør dele gevinsterne i fællesskab. Det vil også være enklere for de europæiske selskaber, hvis alle har samme selskabsskat i det indre marked. Desuden kan man spare bureaukrati, stoppe unfair skattekonkurrence og frigøre ressourcer, så folk kan bruge flere kreative kræfter på at lave reel innovation af produkter og serviceydelser.

Det er ikke længere effektivt at opkræve selskabsskatter på nationalt niveau, for i Europa har vi et fælles marked, og det er bedre, hvis vi enes om ensartede afgifter og skatter for grænseoverskridende virksomheder og på kapitalen, så ingen kan flytte profitterne videre til skattely. Man bør samtidig indføre en finansiell transaktionsskat på europæisk plan, for den vil sikre flere investeringer i realøkonomien og reducere finansiell spekulation. Det vil også være bedst at indføre en fælles CO2-minimumsafgift på europæisk plan, så der ikke opstår skadelig lækage mellem medlemslandene. Målet må være at skabe ægte *level playing field* i det indre marked, der er fair og lige for alle. Store som små.

EU kan opnå større økonomisk autonomi, hvis nøje afgrænsede dele af skattepolitikken europæiseres - i første række selskabsskat, CO2-afgifter og en finansiell transaktionsskat. Det er kun på de grænseoverskridende områder, hvor nationalstaten ikke længere effektivt kan bevare skatten, at den efter fælles overenskomst bør europæiseres. EU kan i fællesskab sætte rammerne, som man allerede har

gjort på momsområdet. Medlemslandenes skattemyndigheder kan hjælpe med opkrævningen, og man kan efter aftale vælge at deles om nogle af ekstragevinsterne. Borgernes indkomstskat, ejendomsskat, aktiebeskatning og de fleste afgifter vil derimod være rene nationalt anliggender, som EU ikke skal blande sig i, for skattepolitikken må også være underlagt det fine subsidiaritetsprincip om at klare opgaverne så nær ved borgerne som muligt.

Der er visse grænsetilfælde, hvor man nøje må overveje og aftale, hvordan de skal reguleres. I de seneste år har flere EU-lande f.eks. skåret formueskatten kraftigt ned, og mange steder er den elimineret helt, fordi man er bange for konkurrencen, og at de rige blot flytter deres formuer ud af landet eller videre til skattely. Denne konkurrence ned til stadig lavere fællesnævner har fået fatale konsekvenser for uligheden i Europa, fordi formuerne er blevet mere og mere koncentreret, og disse uligheder reproduceres og vokser fra generation til generation, som Thomas Piketty har påvist.

For at fremme den sociale retfærdighed i unionen bør man indføre en fælles europæisk minimusskat på de største formuer. Opkræver EU en vis minimumsskat fra de allerrigeste formuehavere i unionen, kan indtægterne bruges til investeringer i samfundets fælles goder. Hvis alle formuer på mellem 1 og 5 mio. euro betaler en skat på 1 pct. af deres formue, og alle formuer for over 5 mio. euro skal svare en skat på 2 pct., vil det kun berøre 2,5 pct. af de europæiske borgere. Det kunne give et samlet skatteprovenu på omkring 2 pct. af EU's samlede brutonationalprodukt, vurderer Piketty.⁹⁸⁸ Det svarer til omkring 280 mia. euro i EU27. Hvis de enkelte medlemslande derudover ønsker at opkræve endnu mere i formueskat, skal de naturligvis have frihed til at gøre det.

En europæisk selskabsskat på 25 pct., hvor halvdelen af proventet går til medlemslandene, vil indbringe mindst 85 mia. euro om året. En Tobin-skat på finansielle transaktioner kan, hvis den skrues rigtigt sammen og også omfatter derivathandler, måske give 35 mia. euro om året. Dertil kan lægges Pickettys forslag til en fælles formueskat, der rejser 280 mia. euro. En CO2-importafgift kan indbringe mellem 23-83 mia. euro om året, vurderer nogle skøn, men den er svær at gennemføre, da man skal have styr på de lange værdikæder, så lad os sige, at man kan hente 25 mia. euro her. Og hvis man også laver en ambitiøs reform af det europæiske kvotehandelssystem, ETS, kan det indbringe måske 50 mia. euro hvert år, og deler man i porten med medlemslandene, er der 25 mia. euro til EU-budgettet. Hvis man indfører disse skatter og afgifter, vil der være 450 mia. euro til det årlige EU-budget, og det er næsten tre gange så meget, som man blev enige om i den seneste budgetreform for det syvårige EU-budget for 2021-2027. Får unionen sine egne afgrænsede skatteressourcer, kan EU-landene blive fri for at betale det årlige kontingent. Det er naturligvis svært at enes om fælles EU-afgifter, da skattepolitik-

ken stadig er en suveræn national kompetence, men i stort set alle de ovennævnte tilfælde - måske bortset fra formueskatten - er det ekstra indtægter, som nationalstaterne ikke har realistisk chance for at opkræve selv. Det er i virkeligheden et plussumsspil, hvor man kan generobre noget suverænitet, som er ved at glide nationalstaterne af hænde. Man kan give EU flere økonomiske muskler til at løse de fælles grænseoverskridende problemer, som nationalstaterne ikke kan håndtere selv.

Hvis EU får egne skatteressourcer, kan EU investere mere offensivt i klimaomstilling, forskning, udvikling af en strategisk erhvervs politik og andre fælles opgaver, der kan styrke Europa i den globale konkurrence, øge velstanden og udvide velfærden med den nye socialpagt. Vi skal investere langt flere offentlige midler i at opbygge nye teknologiske erhvervsklynger i Europa, så europæiske virksomheder og forskningsinstitutioner i tætte partnerskaber kan udvikle den næste generation af digitale teknologier og kunstig intelligens, der er til gavn for samfundet. Europa skal ikke overlade sin teknologiske fremtid til amerikanske og kinesiske tech-giganter, som koloniserer stadig større del af privatlivet, virksomhedernes værdiskabelse og samfundets netværker. Det er en vital kamp for vores fremtidige suverænitet, som vi ikke har råd til at tabe.

Vi kan komme langt med fælles europæiske rammereguleringer, der stiller skrappe krav til virksomhederne og hæver de fælles standarder, men EU har realistisk set også brug for et langt større budget med egne skatteindtægter, hvis vi skal femdoble EU's New Green Deal, løfte forskningsbudgettet, investere i udvikling af strategiske teknologier og fælles infrastruktur, styrke den ydre europæiske grænsekontrol og afsætte langt større beløb til social omfordeling og europæiske sikringsordninger i en ny socialpagt.

De foreslåede initiativer vil formodentlig kræve, at man afsætter op imod 3-4 pct. af det europæiske bruttonationalprodukt til EU-budgettet. Gør vi det, kan EU tage et kvalitativt spring frem og omformes til en europæisk netværksstat. De nationale velfærdsstater i EU27-landene står for 46 pct. af bruttonationalproduktet. At give EU råderet over et beløb, der er mindre end tiendedel af, hvad nationalstaterne forvalter, burde ikke skræmme nogen. Får EU mulighed for at udskrive grænseoverskridende skatter i et begrænset omfang, er det afgørende med den demokratiske pagt, så det sker på en legitim måde.

EU skal ikke udvikles til en superstat, der ender som en forvokset nationalstat, for de fleste samfundsopgaver kan stadig løses mest effektivt i de enkelte nationalstater eller på et lavere niveau i regioner og kommuner. Vi bør bevæge os hinsides de ideologiske forsimplinger og kigge pragmatisk på, hvordan vi bedst mulig kan løse de fælles udfordringer, der går på tværs af de europæiske grænser. Med egne faste indtægter vil EU samtidig opnå et vist råderum til at optage fælles lån uden først at skulle ringe til alle nationale hovedstæder og føre langstrakte

topmødeforhandlinger for at finde et kompromis ved enstemmighed, hvor alle medlemslande skal hæfte. I givet fald kunne EU selv hæfte med dækning i sine egne skatteindtægter. Dermed vil EU opnå et langt større politisk og økonomisk handlerum, når nye globale megakriser rammer fællesskabet. Og de vil stensikkert komme, for den globale kapitalisme har vist sig at være præget af regelmæssige kriser. Dem slipper vi næppe for.

HÅB SOM POLITISK PRAKSIS

Vi har ingen grund til at frygte fremtiden, for det er muligt at forandre den. Denne bog har vist, at EU har masser af muligheder for at handle politisk og tackle de muterende megakriser, der ryster os. I 2020'erne er opgaven at bryde ud af de gamle spændetrøjer, hvor nationalstaterne og deres stats- og regeringschefer konstant sætter hinanden i skak. Vi skal tage et kvalitativt spring ud af den handlingslammelse, der har plaget fællesskabet i alt for mange år. Hvordan skal fremtidens Europa se ud og organiseres? Det er en meget vigtig debat, som kan få afgørende betydning for EU's videre udvikling. Vi bør føre en frisindet og åben debat uden frygt. Men denne gang bør det ikke ende i en forkølet øvelse med små tilpasninger og tilbygninger til den gamle unionsbygning.

Vi har friheden til at skabe et andet Europa, et levende demokratisk fællesskab, hvor vi ikke gentager fortidens fejltagelser, men tager ved lære af dem. I stedet for at forfalde til nostalgisk hjemlængsel efter fortidens gamle nationalstat, der for længst har mistet handlerum og suverænitet på grund af globaliseringen, skal vi skabe en ny begyndelse i et styrket EU, der giver borgerne håb om fortsatte menneskelige, sociale og økonomiske fremskridt. Frem for at hænge fast i frygtens politik og gamle vaner skal vi vælge håbets politik og progressive forandringer, der gør Europa til et meget bedre sted at leve. Vi skal turde være langt mere ambitiøse på Europas og hinandens vegne.

Vi må gang med forny det fælles løfte, som EU bygger på. Vi skal ikke bare stå sammen for at sikre freden og friheden. Vi skal også gøre det, fordi vi står rankere blandt venner og kan nå meget mere, når vi handler sammen. Det er helt afgørende i 2020'erne at mobilisere alle kræfter bag det fælles eksistentielle projekt om at redde det naturgrundlag, som samfundets rigdom, fremtidige livsvilkår og sikkerhed afhænger af. Det kan også forny det europæiske projekt, give det en ny mening og fælles retning i de kommende årtier.

Mens vi forandrer og reformerer unionen, skal vi minde hinanden om, at vi står i arv og gæld til flere generationer af europæere, der gennem tålmodigt arbejde og pragmatiske kompromisser har gjort Europa til verdens sikreste samfund uden krige. De har igen og igen vist os, at det er muligt at overvinde store histo-

riske kriser, selv når det virker næsten umuligt og uoverkommeligt. Vi skal ikke glemme, hvor vi kommer fra, men være stolte af det. Det europæiske projekt er født ud af ruinerne fra Anden Verdenskrig, hvor millioner af forhulede og krigsplagede flygtninge måtte kæmpe en hård kamp for at finde et trygt hjem, hvor de kunne genrejse troen på sig selv og på fremtiden. Det lykkedes. Vi klarede det. Det gav os samtidig en vished, som er en vigtig kilde til at føle håb.

Udgangspunktet er anderledes her i 2020'erne, men vi skal holde fast i den fine tradition, hvor vi sætter håbet, forsoningen og det fælles løfte om at arbejde for forbedringer til gavn for alle i hjertet af den politiske praksis. Vi skal ikke vende tilbage til nationalstaternes egoisme, protektionismen og meningsløse krige om territorial ekspansion.

EU består af nationer, som alle tabte under Anden Verdenskrig, men det har vi vendt til en indre styrke, fordi vi kender vores egen sårbarhed og afhængighed af de andres hjælp, fællesskab og solidaritet. EU er et skrøbeligt samarbejde, der kun kan overleve ved fælles indsats. Men det kan videreudvikles ved at indgå en ny demokratisk pagt, en grøn pagt og en socialpagt. Vi har en særlig europæisk samfundsmodel, der er værd at forsvare, når de globale markeds kræfter og finansmarkederne sætter os under pres. De tre samfundspagter kan på hver sin måde være med til at løse den udfordring. Vi skal turde udbygge velfærdsmodellen i og via EU i stedet for at nedbygge den nationalt. Vi kan skabe en 'nordisk' supermodel for hele kontinentet, men vi skal samtidig med den nye grønne pagt sikre, at den bliver langt mere bæredygtig end de nordiske modeller, som stadig har et alt for højt økologisk fodaftryk.

Vi skal værne om Europas geopolitiske suverænitet og sikkerhed, når den trues af autoritære og illiberale magter eller af globale megakriser, som klimaforandringer, ressourcekriser, sundhedspandemier, folkevandringer, terrorisme og finanskrak. I stedet for at betragte EU som et fjernt teknokratisk og elitært projekt eller som et snævert økonomisk interessefællesskab, skal vi genopdage værdien i at bebo et fælles hjem, som vi som borgere kan være med til at indrette, tage vare på, forsvare og holde af.

Et stærkere europæisk engagement og fællesskabsfølelse fjerner ikke noget fra den nationalfølelse og kærlighed til hjemnationen, som de fleste af os også er præget af. Europa er et smukt, levende og velstående kontinent, der er rigt på mange nationaliteter, kulturer, sprog, historier, arkitektur, byer og naturlandskaber, som gør det til noget helt særligt i forhold til andre kontinenter. Det skal vi turde glædes over, tage vare på og fortsat udvikle. Det nationale og det europæiske bør gå hånd i hånd, fordi summen er større end enkeltdelene.

Europa opfandt nationerne og siden industrialismen. Nu består opgaven i at genopfinde det europæiske projekt. Vi skal ikke drømme om den evige fred

eller den endelige forløsning i en perfekt orden, for den slags umulige utopier kan ikke redde os. Vi skal turde se realiteterne og kæmpe for et demokratisk, grønt og socialt europæisk fællesskab, der er bedre udrustet til at klare sig i den planetariske æra. I stedet for at forfalde til frygtens politik eller længes nostalgisk tilbage til en fjern fortid, der ikke vender tilbage, skal vi fortsætte det europæiske eventyr på de nye betingelser. Vi kan gennem levende demokratisk debat plante kimen til den forandring, vi ønsker at være en del af. Vi skal afvise kynismen og mismodet, men altid vælge håbets politik, når det bliver svært, og vi rystes af indre og ydre kriser. Håbet bygger på en grundfæstet tillid til livet og muligheden for at skabe en anden og bedre fremtid.

Vi skal investere mere i at udvikle stærke menneskelige fællesskaber, hvor der er højt til loftet, hvor personerne kan udfolde sig og lære nyt, hvor der er solidaritet, hvor vi er generøse over hinanden og hvor vi tør være ambitiøse på hinandens vegne. Vi kan meget mere, end vi ofte forestiller os. Især når vi gør det sammen. Skridt for skridt og i mange pragmatiske kompromisser kan vi forbedre det bestående og finde en fælles vej, der kan forvandle Europa til et mulighedernes kontinent, som er til gavn for de mange og ikke bare for de få.

Det er ikke de gamle eliter, der skal diktere fra oven, hvordan vi skal indrette vores fælles europæiske hjem, og hvordan samfundet skal udvikle sig. Den næste bølge af fornyelse skal i første række komme fra neden. Det er borgerne og et nyt demokratisk engagement, der skal bære håbet om virkelig forandring i Europa. Vi har ikke længere tid til at vente på de fodslæbende eliter, som alt for ofte hænger fast i gamle indgroede vaner, og som stadig klamrer sig til deres nationale magt-bastioner. Der vil komme store forandringer i 2020'erne. Vi har alle et ansvar for at være med til at præge dem. Et godt sted at starte fornyelsen er at satse på håbet.

TAK

Intet menneske er en ø eller isoleret fra sin omverden. Derfor er der mange, jeg gerne vil takke for, hvad de har bidraget med til denne bog.

Der er frem for alt min skønne og kloge hustru Ana María, der undervejs har læst bogen indgående og kommenteret, og som tålmodigt har båret over med de mange og alt for lange arbejdsdage med at skrive på bogen i de sidste par år. Hun er mit liv og lys. Bogen er derfor dedikeret til hende og vores tre kære børn, Kristian, Anton og Karen, som er levende eksempler på, at man godt kan føle sig som både dansker, spanier og europæer og finde ekstra kraft i det personlige møde mellem forskellighederne.

Jeg vil også gerne takke min kære far, hvis stærke politiske engagement har været en inspiration for mig, siden jeg var en lille dreng, og hvis passion for politik jeg deler. Han var den tålmodige læser på de første udkast til bogen, og hans begejstring for indholdet er hele besværet værd.

Jeg er også taknemmelig for de mange indsigtfulde input til forskellige kapitler fra Poul Skytte Christoffersen, Søren Bang, Jens Reiermann, Rune Møller, Jørgen Steen Nielsen og Christian Ege Jørgensen, der alle tog sig tid til at sparre med mig undervejs. En særlig tak til Steen Gade fra SF og Nyt Europa, der har givet feedback til flere versioner af min bog, og i mange år - som jeg - har været stærkt optaget af både den grønne omstilling og det europæiske projekt. Jeg vil også takke min dygtige grafiker, Mie Frey Damgaard, for at have givet bogen det sidste æstetiske løft og en forside, der udtrykker ånden i denne bog.

Nogle af ideerne i bogen blev født på mine mange reportagerejser og de talløse konferencer, som jeg i de sidste 30 år har været på som journalist og redaktør i et Europa, der undervejs har forandret sig mange gange på de mest forunderlige og overraskende måder. Andre ideer er opstået i de 5 ½ år, hvor jeg var direktør for Tænketanken EUROPA og skulle bygge den op fra bunden. Det var en sand fornøjelse at arbejde tæt sammen med min kloge bestyrelsesformand, Poul Skytte Christoffersen, der har viet hele sit diplomatiske liv til at arbejde for Danmark i Europa. En tak skal også gå til mine dygtige medarbejdere, der i tænketanken med stort engagement kastede sig over opgaven med at oplyse danskerne om Europa: Catha-

rina Sørensen, Malte Kjems, Maja Kluger Dionigi, Nadja Schou Lauridsen, Sarah Vormsby, Jan Høst Schmidt, Mikkel Høegh, Hans Martens, Per Lachmann, Niels Pultz og mange andre gode folk i og udenfor tænketanken, der undervejs inspirerede mig. Tilfældigheder kan gøre en stor forskel i livet. Mine første chefer på DR-Orientering, Mikael Lynnerup og Ruth Sperling, gav mig chancen for at komme i mesterlære som journalist og dække EU og den europæiske markedsplads, allerede inden jeg var færdiguddannet, og det er jeg dem taknemmelig for den dag i dag.

En tak skal også gå til min gamle chef på Mandag Morgen, Erik Rasmussen, som jeg igennem mange år havde et fortrinligt og inspirerende samarbejde med, og som i slutfasen af mit arbejde med denne bog opfandt udtrykket ”muterende kriser”. Det var en fremragende metafor for det, jeg allerede havde skrevet så meget om i bogen - netop de mange mutationer, som Ulrich Beck har talt om i sin teori om metamorfosen, og som også er brugt af mange af de biologer, som jeg har ladet mig inspirere af. Og sluttelig vil jeg takke min gamle læremester, Ejvind Larsen, på Dagbladet Information, som jeg for mere end tre årtier siden havde lange, dybe og inspirerende samtaler med om Grundtvig, Marx, kristendommen og behovet for en ny samfundspagt. I en vis forstand har mange af disse ideer forandret sig over tid og er nu foldet ud på en ny måde, blot i europæiske klæder.

At skrive en bog er som et eventyr, hvor ens research kan tage dig ud på nye uforudsete veje. Jeg havde oprindeligt planlagt at skrive en kort og skarp politisk pamflet, fordi vi lever i en tid med meget *fast thinking*, skarpe reaktioner og hurtigt fordøjelige kommentarer på de sociale medier. Men da jeg kom i gang med min research og skrivning, opdagede jeg, hvor meget der manglede at blive sagt i Europa-debatten.

Så denne bog er længere og mere vidtfavnende, end jeg drømte om. Heldigvis har det været i dejligt selskab med åndelige fyrtårne og skarpe tænkere fra flere fagdiscipliner, der engang har viet deres liv til at skrive fantastisk inspirerende bøger. Så af hele hjertet tak til Hannah Arendt, Ulrich Beck, Thomas Piketty, Zygmunt Bauman, David Held, Jürgen Habermas, Joseph Stiglitz, Martha Nussbaum, Rachel Carson, Chantal Mouffe, Gabriel Marcel, Viktor Frankl, Emmanuel Mounier, John O'Donohue, Shoshana Zuboff, Tony Judt, Michael Ignatieff og en lang perlerække af andre intellektuelle, der har beriget mit liv og været med til at forme mig som person. Du kan finde endnu flere i denne bogs litteraturliste, hvis du er nysgerrig efter at gå til kilderne.

Og sidst men ikke mindst vil jeg sende en tak til dig, kære læser. Tak for at læse denne bog. Jeg håber, at den vil give dig ekstra mod på at engagere dig i Europa-debatten og være med til at tage ansvar for præge den fremtid, som vi skal leve i. Sammen.

Udvidet indholdsfortegnelse

INDLEDNING

VI KAN FORANDRE EUROPA. SAMMEN - 1

- At overvinde frygten - 2
- Håbets politik - de mange nye begyndelser - 4
- Vores Europa - 6
- Nye visioner for EU - 7
- En åben demokratisk samtale - 9
- Om bogens struktur - 10

DEL I

EUROPAS GLOBALE UDFORDRING

1. DEN PLANETARISKE KLIMATID - 9

- De mange revolutioner - 22
- Den økologiske følsomhed - 26
- De antropologiske chok - 30
- Metamorfosens politik - 32
- Et nyt kompas for det 21. århundrede - 34
- Vores fælles ansvar - 37
- Planetær nødstilstand - 40
- Arternes overlevelse - 42

2. DET GRØNNE GENNEMBRUD - 45

- Den værdifulde naturkapital - 48
- Et bæredygtigt BNP - 50
- Det globale fodaftryk - 53
- Europa som verdens grønne rollemodel - 57
- Brug markedet som løftestang - 60
- Invester i fremtiden - 62

Den grønne skattereform - 65
Fra panik til håb - 67
Stopklodser på vejen - 70
Klimaet som Europas måneprojekt - 74
EU's næste ressourcerevolution - 76

3. GLOBALISERINGEN - ELSKET OG HADET - 79

Historien i galop - 83
Håbet i de mange nye begyndelser - 88
Bevægelsernes kraft - 90
Globaliseringens store gennembrud - 95
De fælles øjeblikke - 97
De hvileløse borgere - 99
Nettet sætter geografien på skrump - 101
Netværkskapital - 103
Det største velstandsløft i historien - 107
Politisk globalisering - 111

4. DEN EUROPÆISKE VELFÆRDSKAPITALISME - 115

Er globalisering lig markedsdemokrati? - 119
Ulighedens udbudsøkonomi - 122
Kæden er hoppet af i toppen - 124
Kapitalismen i krise - 126
Sociale markedsøkonomier vinder - 129
Skatten og jagten på en højere fællesnævner - 130
Fairness eller fragmentering? - 133
En europæisk skattereform - 135
Kan vi sikre vores teknologiske suverænitet? - 137
Mere strategisk erhvervspolitik - 139
Made in Europe 2030 - 142
Rodriks svære trilemma - 145

DEL II

DEMOKRATISKE FORVANDLINGER

5. DET LIBERALE DEMOKRATIS KRISE - 151

Stærke indre spændinger i det liberale demokrati - 154

Mindretalsbeskyttelse mod tyranni - 157

Farvel til den søde nostalgi - 159

Opgøret med den korrupte klasse - 161

Når den pæne facade krakelerer - 163

Markedets mørke skyggesider - 167

EU kan bekæmpe korruption og svindel - 170

EU's mangel på demokrati - 173

Gør et politisk Europa muligt - 175

6. BREXIT - DEN NATIONALE BLINDGYDE - 179

Historien om et bebudet farvel - 182

Den store regning - 183

En lektie til ja-sigere - 186

Længslen efter det tabte imperium - 189

Følelser og fornuft - 192

Hvad var egentlig årsagen til Brexit? - 194

Udlændingefrygten var et andenrangsproblem - 197

Den elitære nationalismes sydebuk - 199

Polariserende debat - 203

De nye fjendebilleder - 204

Umulige løfter - 207

Tabt suverænitet - 210

Myten om det bureaukratiske EU - 212

At sige farvel på en ordentlig måde - 215

En vej ud af fangens dilemma - 218

Britisk exit tvinger Danmark til nytænkning - 219

Forbehold kan komme under pres - 222

7. POPULISMEN OG BEGÆRET EFTER FORANDRING - 225

- Er populismen et problem? - 226
- Hvilken elite forrådte demokratiet? - 227
- Ydre chok føder nye partier i konsensus-Danmark - 229
- Civilisationernes sammenstød i mikrokosmos? - 231
- Den nye turbulens - 234
- Udviklingsdialektik i EU - 236
- Vox populismo - 238
- Salvinis sovransmo - 240
- Massernes oprør og begæret efter noget andet - 241
- De gode og dårlige tilbagetog - 242
- Nyliberalismen banede vejen for de illiberale - 245
- Demokratisk degeneration - 246
- Kampen mellem de onde og de gode - 249
- Er Europa truet af stammetænkning? - 250
- Hvordan undgår EU at ende som en papirtiger? - 253
- Budgetpiskan kan bruges til at forsvare retsstaten - 255
- Macrons store gennembrud - 256
- Revolution og reform på samme tid - 258
- Personalismens tredje vej - 260
- Alle skøjter over tynd is - 263

8. GLOBALISERINGSCHOK OG JAGTEN

PÅ EN NY SAMFUNDSKONTRAKT - 267

- Konkurrencestatens krise - 270
- Den nationale fælde - 271
- Angrebet på kulturradikalismen - 274
- Findes håbet i nationalstaten eller i velfærden? - 277
- Folkeligt flertal bag socialt Europa - 280
- Risiko for dumping - 284
- En fair og garanteret mindsteløn - 286

Det store tabu - 287
Mere solidaritet i Europa - 289
Den danske model er robust - 291
Bevar den europæiske velfærdsmodel - 293
EU kan styrke velfærden - 295

DEL III

FALDETS FÆLLESSKAB

9. NATIONALISMEN OG LÆNGSLEN

EFTER FORANKRING I EUROPA - 301

At finde fodfæste - 302

Vi søger alle kærlighed - 304

Den folkelige romantik - 307

Hvem hører til folket? - 309

Misforstået Herder - 312

Pax Romana og res publica - 313

Nationalstaten fødtes i europæiske konflikter - 315

Revolutioner forandrede Europa - 317

Lyset stiger op fra neden - 320

Det danske er født i mange europæiske spejlinger - 322

Nationen som forudsætning for et forenet Europa - 324

Drømmen om Europas Forenede Stater - 327

Et levende retsfællesskab - 330

Europa som et fælles hjem - 331

Vi kan også føle os forankrede som europæere - 333

Et uafsluttet eventyr - 335

Europas spejl - 337

En sværm af bier, en fælles flugt - 340

10. NOSTALGI, FORTIDENS DÆMONER OG HÅBETS PRAKSIS - 343

- En romantisk affære med fortiden - 346
- Nostalgisk nationalisme - 349
- Følelsernes politik - 352
- Forskel på lalleglad optimisme og håb - 353
- Håbet skabes i blues og bevægelser - 357
- Hvorfor er EU-modstandere større pessimister? - 360
- Den gamle fremskridtstro er døende - 363
- Det liberale borgerskabs nostalgi - 366
- Forblændet af fred og fremskridt? - 369
- Kapital, classeskel og kolonisering - 372
- Jødeforfølgelser - 374
- Raceideologiens gennembrud - 377
- Kollektiv selvransagelse - 379
- EU er faldets fællesskab - 381
- Imperiets fortrængte fortid - 383
- Bryd fri af lænkerne - 385
- Nordens mørke kapitel - 387
- Det samarbejdsvillige Danmark - 388
- Historien formes af mennesker - selv når det går galt - 390
- Jernhård finanspolitik beredte vejen for Hitler - 392

11. DET MODERNE EUROPAS SVÆRE FØDSEL - 395

- Aldrig mere Holocaust - 396
- Samarbejdspolitik i mørket - 398
- Moderniteten i et bjerg af menneskehår - 400
- Ondskabens anatomi - 404
- Det kollektive hukommelsestab - 405
- Flugt, fordrivelse og frihed - 409
- Europæisk integration som svar på flygtningekrise - 411
- Vi blev rystet sammen - 413

Auschwitz-komplekset - 415
Vrede og tilgivelse - 417
Menneskerettighederne - et løfte, der skal oversættes - 421
Fælles overenskomst forpligter os - 424
USA's kolde skulder til ny international retsorden - 427
EU må udfylde tomrummet efter USA - 429

12. HVEM ER VI? SLAGET OM EUROPAS SJÆL - 433

Balkan-krigen og den fælles skamfølelse - 435
Aldrig mere et Srebrenica - 437
Europa kan tøjle nationalismen - 439
Opgøret om den catalanske folkeafstemning - 442
Nationalismen splitter - 444
Ondskaben opstår ikke bare derude hos de andre - 446
Den farlige glidebane - 448
Narcissismen og nationalismens tabu - 451
Kulturkrigen og den moderne uro - 453
Når kulturen træder i sted for racen - 457
Vi er ikke så rene, som vi tror - 459
Interkulturelt alternativ til multikulturalismen - 461
Demokratisk forfatning som højeste standard - 464
Fra retsorden til samhørighedsfølelse - 466
Europa mangler en sjæl - 468
Hvad skal holde sammen på fællesskabet, når arkitekterne dør? - 470
Europa er en tanke, der har brug for at blive en følelse - 472
Demokratisk forfatningspatriotisme - 473
Frihed, kærlighed og humor - 475

DEL IV

DE FORBUNDNE KRISER OG EUROPAS METAMORFOSE

13. CORONACHOKKET OG DE MUTERENDE MEGAKRISER - 481

- Forenet i kampen mod virus - 485
- Vi deler hinandens sårbarheder - 487
- Svigtede EU? - 490
- Et historisk kompromis - 495
- At vende krisen til en ny mulighed - 499
- Krisepsykologi og forandringsvilje - 501
- Historisk handlekraft for 4800 mia. euro - 503
- Hvordan overbeviser man vanedyr til forandring? - 505
- Andelsbevægelsen som inspirationskilde - 507
- Metaforernes kraft - 510
- Hinsides Hobbes - de venligstes overlevelse - 514

14. FRIGØRELSE FRA TERRORCHOK OG CIVILISATIONSKRIGE - 519

- Frygtens mange ansigter - 522
- Civilisationernes sammenstød og identitetskrig - 524
- Rød-brune mutationer - 527
- Fanget i essentialisternes rigide bokse - 529
- Farlige fantasier - 532
- Vi skal ikke føre civilisationskrig i Europa - 534
- Det nye nulpunkt - 535
- En moderne fobi - 538
- Hjemmefødte terrorister - 540
- Truslen fra de hvide terrorister - 542
- Den totalitære terror - 544
- Hadets anatomi - 546
- Frihedens pris i kampen mod terror - 549

EU styrker vores sikkerhed - 552

Det danske fravalg - 553

15. FINANSKRISEN OG ANGREBET PÅ DEN POLITISKE SUVERÆNITET - 559

Farlig flokmentalitet - 561

Kritik, poesi og sanselighed - 563

Finanser på anabolske steroider - 566

Ingen enlig svale - 570

Finanselitens sejr - 573

Symptombehandlinger - 575

Dramaet i containeren - 577

Pyramidespil og trylleri - 579

Parasitøkonomien - 582

Finansialiseringen af samfundet - 584

Den store gældstsunami - 586

16. FORSVAR FOR DEMOKRATIET I FINANSKAPITALENS ÆRA - 591

En giftig drik ved det runde bord - 594

Fra krise til euroreform - 597

Koloniseringen af Grækenland - 601

Merkiavelli i det tyske Europa - 603

ØMU'ens systemfejl - 605

Det hamiltonske øjeblik - 607

Bankunionen som ekstra forsvarsskanse - 609

Finansskat imod spekulation - 610

Teknokratiets olympiske guder - 612

Marios store bazooka - 615

Finansialisering truer demokratiet - 618

17. EUROPA I FOLKEVANDRINGERNES TID - 621

- Massegravnen i Middelhavet - 624
- Angstens Europa - 626
- Danskernes nej til tilvalgsordningen - 629
- Frygtens arkæologi - 631
- Fortidens fordomme - 634
- Når yderpunkterne mødes - 637
- Murens paradoks - 639
- Schengen og spillet om de flydende grænser - 642
- Holdningsgab - 644
- Ud af fangens dilemma - 646
- Et sikkert hjem - 648
- Vælgerne vil gerne have europæiske løsninger - 651
- Nationalistisk nødløsning - 653

18. VI KAN KLARE DET. INDVANDRING ER GODT FOR ØKONOMIEN - 657

- Sikkerhed uden pigtråd - 661
- EU blev født ud af en flygtningekrise - 663
- Følelsen af tab og de forestillede trusler - 665
- Den demografiske bombe - 668
- Vi kan vinde på åbenhed og diversitet - 672
- Statistik, bias og racisme - 674
- I Europa er vi alle minoriteter - 676
- Der er mange måder at regne den ud på - 679
- Indvandring stimulerer økonomien - 682
- Demografisk redningsplanke - 684

19. EUROPAS FARVEL TIL PAX AMERICANA - 689

- USA kigger mere indad - 690
- Terrorkrigene splittede Europa - 694

Krigene førte til flere terrorattentater - 696
Støbte Bush kuglerne til finanskrisen? - 698
At lære af historien - 700
Skamfølelsens politik - 702
At vokse ud af USA's lange skygger - 706
NATO's hjernedød - 708
Skal vi have en Europahær? - 710
En Airbus-strategi for forsvar og sikkerhed - 712

HÅBET HINSIDES KRISERNE

20. HÅBETS POLITIK - TRE NYE PAGTER FOR EUROPA - 719

Tre forudsætninger for fornyelsen - 722
Europas nye demokratipagt - 723
EU's demokratiske reform - 725
Et europæisk medborgerskab - 729
Engager borgerne mere - 730
Den nye grønne pagt - 732
En stærkere fællesnævner - 736
Det grønne innovationssamfund - 737
Den nye socialpagt - 740
Gør EU til en nordisk supermodel - 742
Euro-Keynes - 745
Skatten i Europas nye netværksstat - 747
Håb som politisk praksis - 750

Tak

Noter og litteraturliste

Stikordsregister

NOTER OG LITTERATUR

Introduktion

- 1 Hannah Arendt, *The Human Condition*. The University of Chicago Press, 1958, sd. 9.
- 2 Patricia Bowen-Moore, *Hannah Arendt's Philosophy of Natality*, Palgrave Macmillan, 1989.
- 3 Hannah Arendt, *The Promise of Politics*. Schocken Books, 2005, sd. 127.
- 4 Ulrich Beck, *Power in the Global Age*. Polity Press, 2005.

1. Den planetariske klimetid

- 5 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*. Penguin, 2004, sd. 243.
- 6 Thomas L. Friedman, *Hot, Flat, and Crowded. Why the World Needs a Green Revolution- And How We Can Renew our Global Future*. Allen Lane, 2008.
- 7 RTI International, *Economic Benefits of the Global Positioning System (GPS)*, juni 2019.
- 8 Charles Fishman, *One Giant Leap. The Impossible Mission That Flew Us to the Moon*. Simon & Schuster, 2019, sd. 10.
- 9 Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*. Blackwell, 1996, sd. 42.
- 10 Moore formulerede den berømte sætning i 1965 - senere døbt Moores lov - om, at man hvert år kan købe dobbelt så meget computerkraft for samme pris. I 1975 reviderede han dog sin "lov" og sagde, at man efter to år kunne få dobbelt så meget computerkraft for samme pris, men det var for konservativt og siden reviderede han sin lov til, at det ville tage atten måneder. Moores lov har også sat sig igennem prisudviklingen for en række andre digitale produkter. Se bl.a. Erik Brynjolfsson og Andrew McAfee, *The Second Machine Age*. W.W. Norton, 2014.
- 11 Graham Kendall, *Apollo 11 Anniversary: Could an iPhone fly me to the moon?* Independent. 19. juli 2019.
- 12 James R. Hansen, *First Man: The Life of Neil A. Armstrong*. Simon & Schuster, 2005, sd. 495.
- 13 Marina Benjamin, *Rocket Dreams: How the Space Age Shaped our Vision of a World Beyond*. Free Press, 2003.
- 14 Michael Collins, interview til NASA, 15. juli 2009.
- 15 European Space Agency, *What are 'dark matter' and 'dark energy'?* www.esa.int.
- 16 John Polkinghorne, *Den samme verden. Fysikkens og religionens verdensbillede*. Munksgaard, 1989, sd. 72.
- 17 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 124. Arendt har hentet citatet fra S. Gertrude Millins, Rhodes, London, 1933, sd. 138.
- 18 Joe Moran, *Earthrise: the story behind our planet's most famous photo*. The Guardian, 22. december 2018.
- 19 Rachel Carson, *Silent Spring*. Houghton Mifflin, 1962.
- 20 Stephen J. Gould, *Unenchanted Evening*. Natural History, september 1991.

- 21 Carlo Rovelli, *Seven Brief Lessons on Physics*. Penguin Books, 2016, sd. 74-78.
- 22 Ibid, 2016, sd. 64-65.
- 23 Rachel Carson, *Silent Spring*. Houghton Mifflin, 1962. Mariner Books, 2002, sd. 189.
- 24 Pave Frans, *Laudato Si'*. Om omsorgen for vores fælles hjem. Ansgarstiftelsen. 2015.
- 25 Kenneth E. Boulding, *The Meaning of the Twentieth Century: The Great Transition*. Harper Collins, 1964.
- 26 Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers og William W. Behrens III, *The Limits to Growth*. Universe Books, 1972.
- 27 United Nations, *Our Common Future*. Oxford University Press, 1987.
- 28 Ibid.
- 29 Ulrich Beck, *The Metamorphosis of the World*. Polity. 2016, sd. 122.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid, sd. 20.
- 32 James W. Truman og Lynn M. Riddiford, *The Origins of Insect Metamorphosis*. Nature 1999. no.401, sd. 447-452.
- 33 IPCC, *Special report: Global warming of 1,5 °C*. World Meteorological Organization, oktober 2018.
- 34 Copernicus: 2020 warmest year on record for Europe; globally, 2020 ties with 2016 for warmest year recorded. Press release, 8. januar 2021.
- 35 World Meteorological Organization, *State of the Global Climate 2020. Provisional Report*, WMO, 2. december 2020.
- 36 Al Gore, *The Climate Crisis Is the Battle of Our Time, and We Can Win*. The New York Times, 20. september 2019.
- 37 James Hansen, *Climate Change in a Nutshell: The Gathering Storm*. 2018, sd. 21.
- 38 World Bank, *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington 2018.
- 39 Ulrich Beck, *The Metamorphosis of the World*. Polity Press, 2016, sd. 6.
- 40 Jørgen Steen Nielsen, *Som gjaldt det livet*. Informations forlag, 2019, sd. 104.
- 41 Ibid, 2019, sd. 105.
- 42 Ulrich Beck, *The Metamorphosis of the World*. Polity Press, 2016, sd. 125.
- 43 David Wallace-Wells, *The Uninhabitable Earth. A Story of the Future*. Penguin Books, 2019.
- 44 Ibid, 2019, sd. 28.
- 45 United Nations, *Emissions Gap Report 2019*. UN Environment Programme, 2019, sd. 26. UNEP's Emission Gap Report for 2020 fastholder vurderingen af, at der fra 2021 er brug for årlige CO₂-reduktioner på 7,6 pct. frem mod 2030 for at undgå et værre scenarie end 1,5 °C.
- 46 Catherine Hepburn, Brian O'Callaghan, Nicholas Stern, Joseph Stiglitz og Dimitri Zenghelis, *Will COVID-19 fiscal recovery packages accelerate or retard progress on climate change?* Oxford Smith School of Enterprise and the Environment, Working Paper No. 20-02. 4. maj 2020.
- 47 Kristalina Georgieva, *A New Bretton Woods Moment*. IMF, 15. oktober 2020.
- 48 Ibid.
- 49 United Nations, *Emissions Gap Report 2020*. UN Environment Programme, 2020, sd. 38.
- 50 Ibid, sd. 35. Hvis EU, Japan, Sydkorea, Sydafrika, USA, Kina og en række andre lande, der har givet et langsigtet løfte ud at blive nul-emissionssamfund (i 2020: stod disse lande bag 63 pct. af globale udledninger), faktisk fører politikken fuldt ud i livet i 2050/2060, kan den globale temperaturstigning måske holdes på 2,5-2,6 °C. Men der er stadig stor usikkerhed, om alle planerne holder.
- 51 Ibid, sd. XXI og sd. 24.

- 52 Thomas Friedman, *Hot, Flat and Crowded. Why We Need a Green Revolution - and How It Can Renew America*. Farrar, Straus and Giroux, 2008, sd. 216.
- 53 Timothy M. Lenton, Johan Rockström, Owen Gaffney, Stefan Rahmstorf, Katherine Richardson, Will Steffen & Hans Joachim Schellnhuber, *Climate tipping points — too risky to bet against*. *Nature* 575, 27. november 2019, sd. 592-595.
- 54 European Environment Agency, *Air quality in Europe — 2020 report*, sd. 107-108. For brænding af fossile brændstoffer fører til øget udledning af PM2.5 partikler og NO2 gasser, der henholdsvis vurderes til at stå bag 379.000 og 54.000 for tidlige dødsfald i 2018.

2. Det grønne gennembrud

- 55 European Environment Agency, data offentliggjort 2. april 2019.
- 56 European Environment Agency, *Economic losses from climate-related extremes in Europe*. 2019.
- 57 I Danmark stammer den største del af luftforureningen fra benzin- og dieselmotorer, samt brændeovne.
- 58 William D. Nordhaus, Nobel prize lecture. 8. december 2018. Nordhaus har dog tidligere i sin bog *Climate Casino* fra 2013 argumenteret med, at det økonomisk set er optimalt med en temperaturstigning på 2,8 °C frem til 2100, men i et paper fra 2019 har han derimod sat det optimale punkt til 3,5 graders temperaturstigning. Usikkerheden er betydelig. Hans økonomiske model bygger på en række usikre skøn over afledte klimaregninger. Og han har ikke regnet på prisen af afledte væltepunkter.
- 59 Stern Review, *The Economics of Climate Change*. HM Treasury, 2006, sd. 144.
- 60 Nicholas Stern og Naomi Oreskes, *Climate Change Will Cost Us Even More Than We Think*. *The New York Times*, 23. oktober 2019.
- 61 Nicholas Stern m.fl., *The missing economic risks in assessments of climate change impacts*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, London School of Economics and Political Science. September 2019.
- 62 Marshall Burke, W. Matthew Davis og Noah S. Diffenbaugh, *Large potential reduction in economic damages under UN mitigation targets*. *Nature*, vol. 557, 2018, sd. 549-553.
- 63 William Nordhaus, *Climate Change: The Ultimate Challenge for Economics*. *American Economic Review*, 109(6), juni 2019, sd. 1991-2014.
- 64 BIS, *Green Swan: Central banking and financial stability in the age of climate change*. Januar 2020, sd. 7.
- 65 *Ibid*, 2020, sd. 79.
- 66 Mathis Wackernagel, *EU Overshoot Day 2019*. WWF, 9. maj 2019.
- 67 WWF International, *The Living Planet Report 2020. Bending the curve of biodiversity loss*. WWF, 2020, sd. 98.
- 68 Kate Raworth, *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Business Books, 2017, sd. 74. Hun henviser bl.a. til det pionérarbejde, som Herman E. Daly, Donella Meadows og flere andre økologiske økonomer har stået bag.
- 69 Amory B. Lovins, Hunter Lovins og Paul Hawken. *Natural Capitalism. The Next Industrial Revolution*. Earthscan Publications, 1999, sd. 5.
- 70 Joseph Stiglitz, Amartya Sen og Jean-Paul Fitoussi. *Mismeasuring Our Lives*. The New Press, 2010, sd. 5.
- 71 Michael Braungart og William McDonough, *Cradle to cradle. Re-Making the Way We Make Things*. Vintage Books 2009, sd. 156.
- 72 European Commission, *Energy prices and costs in Europe*. COM (2019) 9. januar 2019

Kommissionen anslår, at de samlede offentlige subsidier til den fossile energi var 54-55 mia. euro i 2016, og beløbet har været stabilt siden finanskrisen i 2008. Herfra skal dog trækkes UK andel på 12 mia. euro, hvorfor samlet fossil støtte i EU27 er ca. 43. mia. Kommissionen følger OECD's metodevalg (alle støtteformer, der ligger under markedspriser eller reducerer omkostninger for producenter og forbrugere) Bemærk at denne metode giver væsentlig lavere tal end andre beregninger over fossile subsidier fra IEA og IMF.

- 73 ODI/CAN. Phase-out 2020 Monitoring Europe's fossil fuel subsidies. September 2017. Rapporten vurderer, at der i EU28 gives 112 mia. euro i fossile subsidier, men da Storbritannien er trådt ud af EU i 2020, skal der mindst fraregnes 17 mia. euro, hvilket betyder, at EU27-støtten er ca. 95. mia. euro.
- 74 David Coady, Ian Parry, Nghia-Piotr Le og Baping Shang, Global Fossil Fuel Subsidies Remain Large: An Update Based on Country-Level Estimates. IMF, 2. maj 2019.
- 75 Jos G.J. Olivier and Jeroen A.H.W. Peters, Trends in global CO2 and total greenhouse gas emissions: 2019 Report. PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, maj 2020. Procentsats for EU27 angivet ovenfor er forfatternes tal for EU28 minus UK-andel på 1 pct. af globale CO2-emissioner.
- 76 Inger Andersen, forord til UNEP, Emissions Gap Report 2020, sd. XIII.
- 77 European Environment Agency, The European environment — state and outlook 2020. EEA, 2019.
- 78 Chris Isidore, The Obama oil boom. CNN, 28. januar 2015.
- 79 Robert W. Howarth, Ideas and perspectives: is shale gas a major driver of recent increase in global atmospheric methane? Biogeosciences, 16, 3033-3046, 2019.
- 80 Alex Seitz-Wald, Extreme Weather, Climate Change Costing Taxpayers Billions. NBC, 24. oktober 2017.
- 81 European Investment Bank, Accelerating Europe's transformation. Investment Report 2019/2020.
- 82 Initiativet Agir pour le Climat, Pacte Finance-Climat er søsat af den franske økonom, Pierre Larroustourou og klimaforskeren Jean Jouzel, og mere end 600 personligheder har skrevet under på deres erklæring.
- 83 European Commission, An EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future. COM (2020) 741 final, 19. november 2020.
- 84 Eurostat, EU energy in figures, 2020.
- 85 Mark Z. Jacobson, Mark A. Delucchi, Mary A. Cameron, Indu Priya Manogaran, Yanbo Shu og Anna-Katharina von Krauland, Impacts of Green New Deal Energy Plans on Grid Stability, Costs, Jobs, Health, and Climate in 143 Countries. One Earth 1, 20. december 2019, sd. 452.
- 86 Science Based Targets initiative, Five years of progress; a decade of action ahead. 7. december 2020.
- 87 Al Gore, The Climate Crisis Is the Battle of Our Time, and We Can Win. The New York Times, 20. september 2019
- 88 Lucile Rogissart, Claudine Foucherot og Valentin Bellassen, Estimating greenhouse gas emissions from food consumption. Institute for Climate Economics, februar 2019, sd. 2.
- 89 Benoit Martin, Julien Pestiaux, Quentin Schobbens, Julie Emmrich og Markus Hagemann, A radical transformation of mobility in Europe: Exploring the decarbonization of the transport sector by 2040. New Climate Institute, september 2020.
- 90 Jørgen Steen Nielsen, Skattesystemet præges af et uoverskueligt sammensurium af grønne afgifter. Dagbladet Information, 1. februar 2020.
- 91 Oxfam, Confronting carbon inequality in the European Union. Oxfam media briefing, 8. december 2020.
- 92 Clemens Fuest og Jean Pisani-Ferry, Financing the EU: New context, new responses. EconPol

- Policy Report, No. 24 , Ifo Institute - Leibniz Institute for Economic Research, University of Munich, september 2020.
- 93 Heidi Garrett-Peltier, Green versus brown: Comparing the employment impacts of energy efficiency, renewable energy, and fossil fuels using an input-output model. *Economic Modelling*, volume 61, februar 2017, sd. 439-447.
- 94 Mark Z. Jacobson, Mark A. Delucchi, Mary A. Cameron, Indu Priya Manogaran, Yanbo Shu og Anna-Katharina von Krauland, Impacts of Green New Deal Energy Plans on Grid Stability, Costs, Jobs, Health, and Climate in 143 Countries. *One Earth* 1, 20. december 2019, sd. 449-463.
- 95 Johan Rockström, The Great Acceleration, lecture, efteråret 2014.
- 96 Timothy Garton Ash og Antonia Zimmermann, In Crisis, Europeans Support Radical Positions. Bertelsmann Stiftung, Eupinions brief, maj 2020.
- 97 Peter Birch Sørensen, Kæden er hoppet af for Dansk Industri og støtterne i Dansk Metal. Politiken, 4. oktober 2020.
- 98 Michael E. Porter, The Competitive Advantage of Nations. The Macmillan Press, 1990
- 99 Michael E. Porter og Mark R. Kramer, Creating Shared Value. *Harvard Business Review*, januar-februar 2011.
- 100 Kristoffer Jonsson, Detektor: Danmarks største CO2-udleder er ikke så grøn, som Socialdemokratiet siger. *Danmarks Radio*, 30. september 2020. Se også Klima-, Energi- og Forsyningsudvalget 2019-20 KEF Alm.del - endeligt svar på spørgsmål 454, 18. september 2020.
- 101 Corporate Knights, Global100, Index over verdens mest bæredygtige virksomheder, 2020.
- 102 Stanislav Stanchev og Bjarke Møller, Energiunion bør blive EU's næste store projekt - mindre afhængig af Rusland. *Tænketanken EUROPA*, 25. juni 2014.
- 103 Europa-Kommissionen, Commission Staff Working Document. Impact Assessment, SWD(2014) 255 final, 23. juli 2014. For konkrete beregninger af BNP og job-effekter i den post-keynesianske E3ME-model læs bl.a. sd. 53, 59 og 60.
- 104 Ernst, von Weizsacker, Karlson Hargroves, Michael Smith, Cheryl Desha og Peter Stasinopoulos, Factor five: Transforming the global economy through 80% improvements in resource productivity. Earthscan Publications, 2009, sd. 30.

3. Globaliseringen - elsket og hadet

- 105 John Gray, Why this crisis is a turning point in history. *New Statesman*, 1. april 2020.
- 106 Interview med Ulrich Beck i *Dagbladet Information*: Folk kryber ind i sneglehuset. 23. februar 2002.
- 107 Maria Popova, Philosopher Martha C. Nussbaum on How to Live with Our Human Fragility. brainpickings.org
- 108 Ulrich Beck, *Power in the Global Age*. Polity 2005.
- 109 David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt & Jonathan Perraton, *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Polity Press 1999. Den såkaldt transformationalistiske skole, der forstår globaliseringen som en række samtidige processer, interaktioner, flows og netværker fra det lokale, nationale og regionale niveau til det globale niveau, er det hidtil bedste forsøg på at forstå globaliseringen i dens kompleksitet. Den adskiller sig klart fra både hyperglobalisterne, der bilder sig ind, at nationalstaten er døende, og fra de globaliserings-skeptikere, der tror, at nationale interesser er i hjertet af alle forandringer. Staten spiller stadig en rolle, men den er indlagt i globale netværker og forandringsprocesser, der også kræver nye politiske svar i overlappende fællesskaber som bl.a. EU.
- 110 Francis Fukuyama, The End of History? *The National Interest*, no. 16, sommeren 1989.
- 111 Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, Hamish Hamilton, 1992.

- 112 Ibid, sd. 338.
- 113 Georg W. H Hegel, *Philosophy of History*, Dover publications, New York, 1956, sd. 456.
- 114 Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, Hamish Hamilton, 1992, sd. 60.
- 115 Hannah Arendt, *The Promise of Politics*. Schocken Books, 2005, sd. 95.
- 116 Ibid, sd. 59-60.
- 117 Ibid, sd.43.
- 118 Charles Dickens, *A Tale of Two Cities*. Penguin Classics, 2011.
- 119 Lykke Friis, *Håbets Europa*. Gads Forlag, 2019, sd. 15.
- 120 Jacques Attali. *Verbatim*, Paris, Fayard, 1995, Vol. 3, sd. 606.
- 121 Václav Havel, *De magtesløses magt*, Gyldendal, 1991, sd. 14.
- 122 Václav Havel, *The Art of the impossible. Politics as Morality in Practice*. Alfred A. Knopf, 1997, sd. 19.
- 123 Václav Havel, *De magtesløses magt*, Gyldendal, 1991, sd. 172.
- 124 Ibid sd. 174.
- 125 Mary Kaldor, *European Utopias from below. 1989 and the role of popular movements East and West*. Eurozine, 7. november 1989.
- 126 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. Random House, 1987.
- 127 Mikhail Gorbatsjov, *Turning point at Chernobyl*, Project Syndicate, 14. april 2006.
- 128 John Vinocur, *9 Triumphant Days in Poland*, *The New York Times*, 11. juni 1979.
- 129 John Kifner, *Pontiff meets with Walesa, then flies back to Vatican*, *The New York Times*, 24. juni 1983.
- 130 Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945*. Penguin, 2010, sd. 587.
- 131 Ibid, sd. 604.
- 132 Klaus Birkholm, *Det skjulte Europa - religionernes rolle ved kontinentets deling og heling, sd. 184-185 i bogen: Europa. Nation - Union - efter Minsk og Maastricht*, red. Christen Sørensen, Fremad 1992.
- 133 Ibid.
- 134 Tony Judt, 2010, sd. 633.
- 135 Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Harper Business, 1990.
- 136 Michael E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*. The Macmillan Press, 1990.
- 137 Saskia Sassen, *Losing control. Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press, 1996.
- 138 Zygmunt Bauman, *Globalization: The Human Consequences*. Polity, 1998, sd. 57.
- 139 Michael Ignatieff, *The Warrior's Honor. Ethnic War and the Modern Conscience*. Vintage 1998, sd. 11.
- 140 Manuel Castells, *Verden er vendt på hovedet. Eget interview med ham i Information d. 1-2. april 2000*.
- 141 *The Economist*, *The world's most valuable resource is no longer oil, but data*. 6. maj 2017.
- 142 Domo, *Data Never Sleeps report*. 2019.
- 143 Parag Khanna, *Connectography. Mapping the Global Network Revolution*. Weidenfeld & Nicholson, 2016, sd. 41.
- 144 Jeff Desjardins, *How Much Data is Generated Each Day*. *Visual Capitalist*, 15. april 2019.
- 145 *TeleGeography*, *Global Internet Map 2018*. International datakapacitet til andre regioner,

- opgjort i terabyte pr. sekund.
- 146 Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books, 2019.
- 147 *The Economist*, Big Tech's \$2 trn bull run, 22. februar 2020.
- 148 Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books, 2019, sd. 11
- 149 Egne udregninger på baggrund af Verdensbankens åbne databank. <https://data.worldbank.org/>
- 150 Homi Kharas og Kristofer Hamel, *A global tipping point: Half the world is now middle class or wealthier*, Brookings Institute, 27. september 2018. Iflg. forfatterne tilhører 3,6 mio. mennesker den globale middelklasse, men hvert år øges gruppen med ca. 160 mio., og i 2020 steg tallet til over 3,8 mio. mennesker. Hertil skal lægges ca. 200 mio. rige verdensborgere i den øverste elite. Samlet er der flere i den globale middelklasse og overklasse, end i den lille halvdel af verdens befolkning, der enten lever i ekstrem fattigdom eller under svære økonomiske vilkår i den globale underklasse.
- 151 Hans Rosling, Ola Rosling og Anna Rosling Rönnlund, *Factfulness*. Sceptre, 2018, sd. 55.
- 152 Verdensbanken, *Global Economic Prospects*. Januar 2021.
- 153 Maja Kluger Dionigi og Bjarke Møller, *Hvordan påvirker EU velfærden i Danmark? Tænketanken EUROPA*, Faktarapport, maj 2019.
- 154 Union of International Associations, *International Meetings Statistics Report*, 2019.
- 155 Mary Kaldor, *European Utopias from below*. Eurozine, 27. november 2019.

4. Den europæiske velfærds kapitalisme

- 156 Karl Marx og Friedrich Engels, *Det Kommunistiske Manifest*, 1848.
- 157 Ibid.
- 158 Branko Milanovic, *Capitalism. Alone. The Future of the System That Rule the World*. Harvard University Press, 2019, sd. 2.
- 159 Tony Blair, tale på Labour partikonference i Brighton, 27. september 2005.
- 160 Pierre Rosanvallon, *The society of equals. Restoring democratic equality in relations*. *Juncture*, Vol. 20, nr. 4. 2014, sd. 249-257.
- 161 Ibid.
- 162 Thomas Piketty, *Capital et idéologie*. Editions du Seuil, 2019. Spansk oversættelse: *Capital e ideología*, Ediciones Deusto, 2019. Piketty kalder det skiftevis for hyperkapitalisme og proprietærkapitalisme.
- 163 John Gray, *False Dawn. The Delusion of Global Capitalism*. Granta Books, 1998, sd. 208.
- 164 Ibid, sd. 199.
- 165 Tony Blair, tale på Labour partikonference i Brighton, 27. september 2005.
- 166 Anthony Giddens, *Europe in the Global Age*. Polity, 2007.
- 167 Alan Greenspan, *The Age of Turbulence*. Penguin Press, 2007, sd. 15-16.
- 168 Gillian Tett, *Does Capitalism need saving from itself*, *Financial Times*, 6. september 2019.
- 169 Lawrence Mishel og Julia Wolfe, *CEO compensation has grown 940% since 1978*. Economic Policy Institute, 2019. EPI's rapport fokuserer på CEO-lønninger i USA's 350 største selskaber.
- 170 McKinsey Global Institute, *Poorer than their parents?*, juli 2016.
- 171 IMF, *The Structural Determinants of the Labor Share in Europe*, WP/19/67, marts 2019.
- 172 Thomas Piketty, *Capital et idéologie*. Editions du Seuil, 2019. Spansk oversættelse: *Capital e*

- ideología, Ediciones Deusto, 2019. Se figur 0.3 og figur 10.4.
- 173 Credit Suisse, Global Wealth Report 2019, oktober 2019.
- 174 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press, 2014, sd. 438.
- 175 Ibid, sd. 528.
- 176 Morten W. Langer, Her er Danmarks højest lønnede topchef. Økonomisk Ugebrev, 27. august 2019.
- 177 Danmarks Radio, Sass om 7 milliarder i bonus til Nets-chefer: 'Ganske og aldeles vanvittigt'. 29. maj 2019.
- 178 Morten W. Langer, Her er Danmarks højest lønnede topchef. Økonomisk Ugebrev, 27. august 2019.
- 179 Den adm. direktør for ATP, Christian Hyldahl, blev tvunget til at træde tilbage i 2018, da det blev afsløret, at han ti år tidligere i sin tidligere post hos Nordea Markets havde været involveret i den såkaldte udbytteskandale, hvor virksomheder med finansielle virksomheders hjælp havde snydt bl.a. den danske stat for udbytteskat.
- 180 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press, 2014, sd. 512.
- 181 Ibid, sd. 334.
- 182 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. 1776 Bog 4, introduktion til politisk økonomi.
- 183 Ibid, sd. 252.
- 184 Edelman, Edelman Trust Barometer 2020.
- 185 Gillian Tett, Does Capitalism need saving from itself, *Financial Times*, 6. september 2019.
- 186 Joseph Stiglitz, *People, Power and Profits. Progressive Capitalism for An Age of Populism*. Allen Lane, 2019, Sd. 31.
- 187 Joseph Stiglitz, *The Great Divide*. Penguin Books, 2016, sd. 120.
- 188 Thomas Piketty, *Kapital og Ideologi*. DJØF og Informations forlag, 2020
- 189 Victor Mallet og Roula Khalaf, Macron says it's time to think the unthinkable. *Financial Times*, 16. april 2020.
- 190 *The Economist*, The Next Supermodel, 2. februar 2013.
- 191 Thomas Piketty, *Capital et idéologie*. Editions du Seuil, 2019. Spansk oversættelse: *Capital e ideología*, Ediciones Deusto, 2019. Sd. 652-653.
- 192 Jesse Drucker and Jim Tankersley, How Big Companies Won New Tax Breaks From the Trump Administration. *The New York Times*, 30. december 2019.
- 193 Gabriel Zucman og Emmanuel Saez. *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, W.W. Norton, 2019.
- 194 Gabriel Zucman, Ludvig Wier og Thomas Tørsløv, *The Missing Profits of Nations*. National Bureau of Economic Research. Updated paper, april 2020.
- 195 Ernesto Crivelli, Ruud De Mooij and Michael Keen, *Base Erosion, Profit Shifting and Developing Countries*. IMF working paper, WP/15/118. 2015.
- 196 Gabriel Zucman, Ludvig Wier og Thomas Tørsløv, *The Missing Profits of Nations*. National Bureau of Economic Research. Updated paper, april 2020.
- 197 Alex Cobham, Javier Garcia-Bernardo and Mark Bou Mansour, *The axis of tax avoidance*. Tax Justice Network, 28. april 2020.
- 198 Mere detaljeret information om de forskellige effektive skattebetalinger mellem digitale og traditionelle selskaber kan findes her: European Commission, *A Fair and Efficient Tax System in the European Union for the Digital Single Market*, COM(2017) 547 final, 21. september 2017. Samt: *Digital Tax Index*, 2017, PWC and ZEW.

- 199 John Stuart Mill, Inaugural address, University of St. Andrews. 1. februar 1867
- 200 European Commission, Taxation Trends in the European Union. 2019. Egne beregninger på baggrund af det faktiske provenu i medlemsstaterne, 2017-tal fremskrevet til 2020.
- 201 Mikkel Høegh, Ryd ud i 3.000 skatteregler og halver selskabsskatten i EU. Tænketanken EUROPA, 25. marts 2015.
- 202 Robert Reich, *The Work of Nations*. Alfred A. Knopf, 1991, sd. 304.
- 203 *Ibid*, sd. 8.
- 204 *The Economist*, Globalisation has faltered, 24. januar 2019.
- 205 UNCTAD, *World Investment Report*. 2019.
- 206 Eva Rytter Sunesen, Tine Jeppesen, Jonas Juul Henriksen and Julien Grunfelder, *The World in Europe, global FDI flows towards Europe Intra-European FDI*. ESPON, marts 2018, sd. 5.
- 207 Gregori Wildmer, Nardo Michela, Ndacyayisenga Nathalie og Rancan Michela, *Foreign Investment in the EU the Fown Dataset*. JRC Technical Report, 2019.
- 208 Marc Isaac, *The Economy Is Reeling. The Tech Giants Spy Opportunity*. *The New York Times*, 13. juni 2020.
- 209 Oxford Economics, *How Robots Change the World*. Juni 2019, sd. 21.
- 210 Eurostat, egne beregninger fra LFS main indicators, beskæftigelse, antal personer i alderen 20-64 år. Udtræk 21/1 2020.
- 211 International Energy Agency, *Global EV Outlook*. IEA, juni 2020.
- 212 Silvia Bobba, Samuel Carrara, J. Huisman, F. Mathieux, C. Pavel, *Critical Raw Materials for Strategic Technologies and Sectors in the EU. A Foresight Study*. European Commission, september 2019.
- 213 Mariana Mazzucato, *Governing Missions in the European Union*. European Commission, juni 2019.
- 214 Mariana Mazzucato, *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. Anthem Press, 2013.
- 215 Mariana Mazzucato, *The Value of Everything*. Allen & Lane, 2018, sd. 279.
- 216 Dani Rodrik, *The Globalization Paradox. Democracy and Future of the World Economy*. W.W. Norton, 2012.
- 217 Bjarke Møller, *Globaliseringen - et europæisk trumfkort*. Kapitel 4 i bogen: *Atlantiske Afstande*, red. Kenneth Møller Johansen og Terkel Kunding, Akademisk Forlag, 2004.

5. Det liberale demokratis krise

- 218 Chantal Mouffe, *The Return of the Political*. Verso, 1993, sd. 117.
- 219 Freedom House, *Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle for Democracy*. 2020.
- 220 Freedom House, *Nations in Transit 2020*. Polen kaldes i 2020-rapporten for et "semi-konsolideret demokrati".
- 221 Roberto S. Foa, Andrew Klassen, M. Slade, A. Rand og R. Collins, *The Global Satisfaction with Democracy Report 2020*. Centre for the Future of Democracy, Cambridge University, januar 2020.
- 222 Se bl.a. Steven Livitsky og Daniel Ziblatt, *How democracies die*. Penguin Books, 2018. Eller David Runciman, *How democracy ends*. Profile Books, 2018.
- 223 Hanspeter Kriesi, *Is There a Crisis of Democracy in Europe?* *Die Politische Vierteljahres Schrift*, 61, 2020, sd. 243.
- 224 *Ibid*, sd. 244.

- 225 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 93, sommer 2020. Data indsamlet i juli og august 2020 blandt 26681 repræsentativt udvalgte borgere fra de 27 EU-lande.
- 226 Pew Research, Global Attitudes Survey. Foråret 2018.
- 227 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 93, sommeren 2020.
- 228 Hannah Arendt, *On revolution*. Faber & Faber, 1963 (2016-edition), sd. 149.
- 229 *Ibid*, sd. 151.
- 230 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 290.
- 231 Francis Fukuyama, *Identity*. Profile Books, 2018, sd. 4.
- 232 Francis Fukuyama, *The Great Disruption. Human Nature and The Reconstitution of Social Order*. The Free Press, 1999, sd. 10.
- 233 Hannah Arendt, *The Promise of Politics*. Schocken Books, 2005, sd. 93. Arendt skrev sin introduktion til politikken i 1956-59.
- 234 *Ibid*, sd. 120.
- 235 Ivan Krastev, *The Fear of Shrinking Numbers*. *Journal of Democracy*, vol.31, no. 1, januar 2020, sd. 70.
- 236 *Ibid*, sd. 71.
- 237 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics*. Yale University Press, 1989, sd. 3.
- 238 *Ibid*, sd. 98.
- 239 *Ibid*, sd. 78.
- 240 Chantal Mouffe, *The Return of the Political*. Verso, 1993, sd. 150.
- 241 Ivan Krastev og Stephen Holmes, *The Light That Failed: A Reckoning*. Allen Lane, 2019.
- 242 Ivan Krastev og Stephen Holmes, *How liberalism became the 'god that failed' in Eastern Europe*. *The Guardian*, 24. oktober 2019.
- 243 *Ibid*.
- 244 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*. Vintage Books, 2010, sd. 689.
- 245 Ian Kershaw, *Roller-coaster. Europe 1950-2017*. Allen Lane 2018, sd. 435.
- 246 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*. Vintage Books, 2010. sd. 748.
- 247 Transparency International, *Corruption Perception Index 2019*.
- 248 European Parliamentary Research Service, *The Cost of Non- Europe in the area of Organised Crime and Corruption*. Marts 2016.
- 249 Danske Bank blev i 2018 også viklet ind i en anden sag, der vakte stor opsigt, og viste, at grådigheden ikke kun havde fået fat i toppen af samfundet. En ansat i Socialstyrelsen, Britta Nielsen, havde stjålet gennem 21 år stjålet 117 mio. kr ved at flytte penge fra sociale ordninger over på sin private konto i Danske. Fra 1997 til 2012 hævede hun mistænkeligt store kontant beløb på bankens konti, før banken advarede myndighederne. Men myndighederne gjorde intet før i 2018. Britta Nielsen blev siden fanget på flugt og idømt 6,5 års fængsel for sin svindel.
- 250 Alex Cooper, *Europol Director: Fight Against Money Laundering Lacking*. OCCRP, 4. april 2018.
- 251 *The Economist*, *The Rotten Heart of Finance*. 7. juli, 2012.
- 252 David Enrich, *The Spider Network. The Wild Story of a Math Genius, a Gang of Backstabbing Bankers, and One of the Greatest Scams in Financial History*. Custom House, 2017.
- 253 Matthias Sommer, *Jeg blev suget op i rumskibet: Den utrolige historie om insideren og plyndringstogtet mod Europa*. Danmarks Radio, 21. oktober 2018.
- 254 Branko Milanovic, *Capitalism Alone*. Belknap Press, 2019, sd. 163.
- 255 *Ibid*, sd. 169.
- 256 Thomas Piketty, *Capital e Ideologia*. Deusto, 2019, sd. 814.

- 257 Pew Research, Global Attitudes Survey. Foråret 2018.
- 258 Ulrike Guérot, *Why Europe Should Become a Republic!* Dietz, 2019. Kindle edition, location 829.
- 259 Ibid, location 1916.
- 260 Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition. A Noble, but Flawed Ideal.* Belknap Press, 2019, sd. 21.

6. Brexit - den nationale blindgyde

- 261 Malte Kjems, Rekordhøj tillid til EU blandt danskerne. Tænk tanken EUROPA, notat, 9. august 2019.
- 262 Rikke Albrechtsen, Simon Holst Jensen og Emma Qvirin Holst, Dansk EU-modstand fortsætter med at rasle ned, Altinget 28. januar 2021.
- 263 Bjarke Møller, Brexit kan udløse et kostbart chok. Børsen, 30. marts 2016.
- 264 Ancestry, DNA of the nation revealed...and we're not as 'British' as we think. www.ancestrydna.co.uk. Januar 2018.
- 265 Office for National Statistics, The UK contribution to the EU budget. 30. September 2019.
- 266 Richard Partington, Cost of Brexit to UK economy running at £40bn a year. The Guardian, 15. februar 2019.
- 267 House of Commons Library, NHS staff from overseas: statistics. 4. juni 2020.
- 268 Fergal O'Brian, The Cost of Brexit for the U.K.. Bloomberg, 10. januar 2020.
- 269 Thomas Sampson, The UK economy: Brexit vs. Covid-19. The UK in a Changing Europe, 24. august 2020.
- 270 Arno Hantzsche og Garry Young, The Economic and Fiscal Impact of Brexit. National Institute of Economic and Social Research, 25. November 2019.
- 271 Swati Dhingra and Thomas Sampson, Brexit will leave the UK worse off economically in all scenarios. London School of Economics, blogpost, 30. November 2009.
- 272 John Curtice, The Economics of Brexit in Voters' Eyes (or, Why the Remain Campaign Failed). What UK Thinks, November 2016.
- 273 Eric Kaufmann. *Whiteshift. Populism, Immigration and the Future of White Majorities.* Penguin Books, 2019, sd. 201.
- 274 YouGov, The 'extremists' on both sides of the Brexit debate. 1. august 2017.
- 275 Will Worley, Donald Trump inspired Brexit campaign because facts don't work, says Leave founder Arron Banks. The Independent, 30. juni 2016.
- 276 Tim Ross, Boris Johnson interview: We can be the 'heroes of Europe' by voting to Leave. The Telegraph, 14. maj, 2016.
- 277 Estelle Shirbon, Brexit debate brings out Britain's World War Two fixation. Reuters, 3. juni 2016.
- 278 You Gov meningsmåling blandt 1741 repræsentativt udvalgte britiske vælgere, 24-25. juli 2014.
- 279 Tony Barber, Nostalgia and the promise of Brexit, Financial Times, 19. juli 2018.
- 280 Sam Byers, Great Britain is drowning itself in nostalgia, The New York Times, 23. Marts 2019.
- 281 Frans Timmermans, My love letter to Britain: family ties can never really be severed. The Guardian, 26. December 2019.
- 282 Jane Austen, *Pride and Prejudice*, Wordsworth Editions, 1993.
- 283 Italo Colantone og Piero Stanig, Global Competition and Brexit, unpublished paper, 2016, Bocconi University.
- 284 Thiemo Fetzer, Did austerity cause Brexit? *American Economic Review*, 109(11), 2019, sd. 3849–3886.

- 285 Ibid.
- 286 Thomas Piketty, *Capital e ideología*. Ediciones Deusto, 2019, sd. 536-537.
- 287 Eric Kaufmann. *Whiteshift. Populism, Immigration and the Future of White Majorities*. Penguin Books, 2019, sd. 187.
- 288 Thiemo Fetzer, *Austerity, Immigration or Globalization: Was Brexit predictable?*, forelæsning 12. oktober 2018.
- 289 Matthew Goodwin, *Brexit Britain: The Causes and Consequences of the Leave Vote*. Foredrag hos Royal Geographical Society, 16. oktober 2017.
- 290 Karen Stenner, *The Authoritarian Dynamic*. Cambridge University Press, 2005.
- 291 David Goodhart, *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. C. Hurst & Co. Publishers, 2017.
- 292 Ole Ryborg, *Boris Johnsons årelange EU-kritik kan føre ham til Downing Street og vælte ham af pinden igen*. DR, 20. juli 2019.
- 293 Joe Owen og Lewis Lloyd, *Costing Brexit: What is Whitehall spending on exiting the EU?* Institute for Government, marts 2018.
- 294 Jonathan Grant, Charlene Rohr, David Howarth, Hui Lu og Alexandra Pollitt, *What sort of Brexit do the British people want?* The Policy Institute på King's College London, RAND Corporation og David Howarth, University of Cambridge, oktober 2018.
- 295 European Commission, *HR Key figures. Staff members. 2016*. Det år var der ansat 32.966 ansatte i Kommissionen og over 384.250 i den britiske centraladministration.
- 296 Office of National Statistics. *Tal over statstjenestemænd, omregnet til fuldtidspersoner, opgjort for juni 2016 og december 2019*. I denne periode blev der bl.a. ansat mere end 5000 ekstra i premierministerens kontor, 6000 flere i Justitsministeriet, 3000 flere i Miljøministeriet og over 2000 i et nyt int. handelsdepartement.
- 297 European Commission, *HR Key figures. Staff members. 2019*. Der var 32.399 ansatte i Kommissionen. Og iflg. Office of National Statistics var der ved udgangen af 2019 421.040 ansatte i den britiske centraladministration.
- 298 Lisa O'Carroll, *UK races to find extra 50,000 staff for post-Brexit paperwork*. The Guardian, 28. februar 2020.
- 299 European Commission, *Commission General Report on the operation of REACH. COM (2018) 116 final*.
- 300 European Commission, *Chemicals Strategy for Sustainability. Towards a Toxic-Free Environment. Communication, COM(2020) 667 final*, 14. oktober 2020.
- 301 Bjarke Møller, *Syv Europapolitiske anbefalinger til en ny regering*. Tænketanken EUROPA, notat, 19. juni 2019.
- 302 Leonard F.M. Besselink, Katja Swider og Bastian Michel, *The Impact of the UK's withdrawal on the institutional set-up and political dynamics within the EU*. Research paper udarbejdet for Europa-Parlamentet, april 2019.
- 303 Advisory Council of International Affairs: *Forming coalitions in the EU after Brexit - alliances for a European Union that modernises and protects*. Haag, juli 2018.

7. Populismen og begæret efter forandring

- 304 Rune Lykkeberg, *Vesten mod Vesten*. Informations forlag, 2019, sd. 7.
- 305 Jan-Werner Müller, *What Is Populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.
- 306 Anna Libak, *Forstå populismen*. Gyldendal, 2018, sd.17.
- 307 Jan-Werner Müller, *The rise and rise of populism?* BBVA Open Mind, 3/2018.

- 308 Nigel Farage, sejrstale efter Brexit folkeafstemning. Reuters, 24. juni 2016.
- 309 Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. W. W. Norton & Company, 1996.
- 310 Erik Meier Carlsen, *De overflødige oprør*. Lindhardt og Ringhoff forlag, 2000.
- 311 Bjarke Møller, Thorning risikerer at gentage Ankers jordskredsvalg, *Berlingske Tidende*, 26. april 2013.
- 312 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1997.
- 313 The Guardian, Support for Eurosceptic parties doubles in two decades across EU. 2. marts 2020.
- 314 Andrew Geddes og James Dennison, A Rising Tide? The Saliency of Immigration and the Rise of Anti-Immigration Political Parties in Western Europe, *Political Quarterly*, 27. november 2018.
- 315 Bjarke Møller, Baskisk spænding, *Information*, 12. Maj 2001.
- 316 Silvia Sciorilli Borrelli, Matteo Salvini plans return as PM, wants alliance with Trump. *Politico*, 30. December 2019.
- 317 José Ortega y Gasset, *Massernes oprør*. Gyldendal, 1964, sd. 61.
- 318 *Ibid*, sd. 61.
- 319 *Ibid*, sd. 10.
- 320 *Ibid*, sd. 107-108.
- 321 Anne Applebaum, *The Twilight of Democracy. The Failure of Politics and the Parting of Friends*. Allen Lane, 2020, sd. 19.
- 322 *Ibid*. 20.
- 323 Hans Magnus Enzensberger, Tilbagetogets helte. *Essay i Information*, 13. marts 1998.
- 324 *Ibid*.
- 325 Viktor Orbán, tale Tusnádfürdő /Băile Tuşnad, Rumænien, 26. juli 2014.
- 326 Christian Davies, *Hostile Takeover: How Law and Justice Captured Poland's Courts*. Freedom House, 2018.
- 327 Shaun Walker, Hungarian leader says Europe is now 'under invasion' by migrants. *The Guardian*, 15. marts 2018.
- 328 Shaun Walker, Dark day for freedom. *The Guardian*, 3. december 2018.
- 329 Marlene Wind, *Tribaliseringen af Europa. Et forsvar for vores liberale værdier*. Gyldendal, 2020.
- 330 *Ibid*, sd. 7.
- 331 *Ibid*, sd. 9.
- 332 Marlene Wind, *La Tribalización de Europa. Una Defensa de nuestros valores liberals*. Espasa, 2019. Kindle location 1117.
- 333 Kantar, Public opinion in the EU in times of COVID-19 (3rd survey). First results. Meningsmåling foretaget fra 25/09 til 07/10 2020 blandt 24812 repræsentativt udvalgte borgere i EU27-landene.
- 334 Ipsos, Is the system broken? December 2016. Over 1000 repræsentativt adspurgte vælgere i en meningsmåling udført i november 2016.
- 335 Emmanuel Macron, *Revolution*. Informations forlag, 2017, sd. 63.
- 336 *Ibid* sd. 207.
- 337 Paul Ricœur, *Memory, History, Forgetting*. University of Chicago Press, 2004
- 338 Jacob Dahl Rendtorff, *Republikansk Institutionalisme Emmanuel Macron og Paul Ricœur*. Dansk selskab for statskundskab: Årsmøde 2017
- 339 Charles Grant, *Delors. Inside the House that Jacques Built*. Nicholas Brealey Publishing, 1994. Sd. 22-23.

- 340 Emmanuel Mounier, *Personalism*. University of Notre Dame Press, 1952.
- 341 Emmanuel Macron, *Revolution*. Informations forlag, 2017, sd. 110-110.
- 342 Emmanuel Mounier, *Qu'est-ce c'est le personnalisme?* Seuil, 1947. Her citeret fra Charles Grant, 1994. sd. 12. p
- 343 Emmanuel Mounier, *Personalism*. University of Notre Dame Press, 1952. sd. 46.
- 344 *Ibid*, sd. 79.
- 345 Rufus William Rauch Jr., *The personal universe*. Forord til Emmanuel Mounier, *Personalism*. University of Notre Dame Press, 1952, sd. ix.
- 346 *Ibid*, sd. 20-21.
- 347 Claudia Chwalisz, *En Marche: From a Movement to a Government*. Carnegie Europe, 6. april 2018.
- 348 Emmanuel Macron, *For en europæisk Renæssance*. www.elysee.fr, 4. marts 2019.
- 349 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*. Polity Press, 2000, sd. 209.

8. Globaliseringschok og jagten på en ny samfundskontrakt

- 350 Paul Lewis, Seán Clarke, Caelainn Barr, Josh Holder og Niko Kommenda, *Revealed: One in four Europeans vote populist*. *The Guardian*, 20. november 2018.
- 351 Italo Colantone og Piero Stanig, *Global Competition and Brexit*, unpublished paper, 2016, Bocconi University.
- 352 Dani Rodrik, *Populism and the economies of globalization*, *Journal of International Business Policy*, 2018.
- 353 Standard Eurobarometer 89, marts 2018.
- 354 Den samlede velstandsgevinst af det indre marked er for Danmark nok snarere over 164 mia. kr. om året, hvis man medregner velstandsgevinsten fra de vandrede arbejdstagere fra EU/EØS-landene. Jf. kapitel 3
- 355 Eurobarometer, Standard Eurobarometer. Efteråret 2019. QB7.1
- 356 *Ibid*. QB7.2
- 357 Ove Kaj Pedersen, *Konkurrencestaten*, Hans Reitzels forlag, 2011.
- 358 Dani Rodrik, *Populism and the economies of globalization*, *Journal of International Business Policy*, 2018.
- 359 Thomas Piketty, *Capital et idéologie*. Editions du Seuil, 2019. Sd. 1212.
- 360 John Gray, *Why this crisis is a turning point in history*. *New Statesman*, 1. april 2020.
- 361 Henrik Sass Larsen, *Hos S tager vi befolkningens modstand mod masseindvandring alvorligt*. *Dagbladet Information*, 1. april 2017.
- 362 Amalie Kestler og Per Michael Jespersen, *Corydon: »Jeg tror på konkurrencestaten«*. *Politiken*, 24. august 2013.
- 363 Ove K. Pedersen: *Reaktionens tid. Konkurrencestaten mellem reform og reaktion*. Informations Forlag, august 2018.
- 364 Henrik Sass Larsen, *Hos S tager vi befolkningens modstand mod masseindvandring alvorligt*. *Dagbladet Information*, 1. april 2017.
- 365 European Commission, *2019 Annual Report on Intra-EU Labour Mobility, Final Report*, january 2020, sd. 17.
- 366 Jürgen Habermas, *Democracy, Solidarity and the European Crisis*. Forelæsning på Leuven

- University, 26. april 2013.
- 367 Thomas Blanchet, Lucas Chancel og Amory Gethin, How Unequal Is Europe? Evidence from Distributional National Accounts, 1980-2017. WID Working Paper N° 2019/06, april 2019.
- 368 Ibid.
- 369 Jürgen Gerhards, Holger Lengfeld, Zsófia S. Ignácz, Florian K. Kley og Maximilian Priem. How Strong is European Solidarity? Berlin Studies on the Sociology of Europe. Working paper 37. Februar 2018.
- 370 Timothy Garton Ash og Antonia Zimmermann, In Crisis, Europeans Support Radical Positions. Bertelsmann Stiftung, maj 2020.
- 371 Se bl.a. Standard Eurobarometer 92/2019 og Gerhards m.fl., februar 2018.
- 372 Jürgen Gerhards, Holger Lengfeld, Zsófia S. Ignácz, Florian K. Kley og Maximilian Priem, European Solidarity in Times of Crisis. Insights from a Thirteen-Country Survey. Routledge, 2020, sd. 146.
- 373 Ibid, sd. 93.
- 374 Ibid, sd. 247.
- 375 Theresa Kuhn og Aaron Kamm, The national boundaries of solidarity: a survey experiment on solidarity with unemployed people in the European Union. European Political Science Review, Vol 2. nr. 11 maj 2019, sd. 179-195.
- 376 Jürgen Gerhards, Holger Lengfeld, Zsófia S. Ignácz, Florian K. Kley og Maximilian Priem, European Solidarity in Times of Crisis. Insights from a Thirteen-Country Survey. Routledge, 2020, sd. 115.
- 377 Jonas Felbo-Kolding, Central- og østeuropæiske arbejdsmigranter integration på det danske arbejdsmarked, FAOS, februar 2019.
- 378 European Commission, Impact assessment on adequate minimum wages in the European Union, SWD(2020) 245 final, 28. oktober 2020, sd. 7.
- 379 Ibid, sd. 147.
- 380 Enrica Detragiache, Christian Ebeke, La-Bhus Fah Jirasavetakul, Koralai Kirabaeva, Davide Malacrino, Florian Misch, Hyun Woo Park og Yu Shi, A European Minimum Wage: Implications for Poverty and Macroeconomic Imbalances. IMF Working paper 20/59, maj 2020.
- 381 Per Bang Thomsen, EU-kommissær advarer mod 'fake news' om ny mindsteløn: Danmark har intet at frygte. Danmarks Radio, 28. oktober 2020.
- 382 En lønmodtager, der arbejder under den europæiske fattigdomsgrænse, er en person, der for et fuldtidsarbejde får en løn på under 60 pct. landets disponible medianløn efter sociale overførsler.
- 383 Bjarke Møller, Fri bevægelighed er ingen bombe under dansk velfærd. Berlingske, 16. april 2019.
- 384 European Commission, Impact assessment on adequate minimum wages in the European Union, SWD(2020) 245 final, 28. oktober 2020, sd. 204-205.
- 385 Maja Kluger Dionigi og Bjarke Møller, Hvordan påvirker EU velfærden i Danmark. Tænkertanken EUROPA. Faktarapport, maj 2019, sd. 60.
- 386 Dorte Sindbjerg Martinsen og Gabriel Rotger Pons, The fiscal impact of EU immigration on the tax-financed welfare state: Testing the 'welfare burden' thesis. European Union Politics, 18(4), 2017, sd. 620-639. På baggrund af registerdata kunne de konkludere, at EU-borgerne i perioden fra 2002-2013 netto bidrog med i alt 23 mia. kr. til velfærdsstaten. En anden analyse af Tænkertanken EUROPA, der også medtager vandrende arbejdstagere fra EØS-landene, har vist, at i perioden 2002 til 2018 var nettobidraget fra EU/EØS borgere i Danmark mindst 45 mia. kr. til velfærdsstaten.
- 387 Dorte Sindbjerg Martinsen, Gabriel Rotger og Jessica Sampson Thierry, Free movement of people and cross-border welfare in the European Union: Dynamic rules, limited outcomes Journal of European Social Policy, february 2019, Vol.29(1), sd. 84-99.

- 388 Nyman, P. & Ahlskog, R., Fiscal effects of intra-EEA migration. Working paper, Uppsala Universitet, 21. marts 2018. Kun i de østeuropæiske lande som Estland, Letland, Polen og Slovakiet var de vandrende arbejdstagere i perioden 2009-2015 en underskudsforretning for værtslandet. Men indvandringen var en solid overskudsforretning for de vesteuropæiske velfærdssamfund.
- 389 Ulrike Guérot, *Why Europe Should Become a Republic!* Dietz, 2019. Kindle edition, location 1259.
- 390 Europa-Kommissionen har også udarbejdet forskellige forslag til, hvordan man kan lave en makroøkonomisk stabiliseringsmekanisme, som skal udjævne forskelle ved ydre chok. Se bl.a. Europa-Kommissionen, Proposal on the establishment of a European Investment Stabilisation Function. COM(2018) 387 final, 31. maj 2018.
- 391 Jürgen Gerhards, Holger Lengfeld, Zsófia S. Ignácz, Florian K. Kley og Maximilian Priem, *European Solidarity in Times of Crisis. Insights from a Thirteen-Country Survey*. Routledge, 2020, sd. 248.
- 392 Frank Vandenbroucke, Brian Burgoon, Theresa Kuhn, Francesco Nicoli, Stefano Sacchi, David van der Duin og Sven Hegewald, *Risk Sharing When Unemployment Hits: How Policy Design Influences Citizen Support For European Unemployment Risk Sharing (EURS.) AISSR Policy Report 1, December 2018*. Eksperimentel måling blandt 19.641 repræsentativt udvalgte borgere i Belgien, Danmark, Estland, Finland, Frankrig, Holland, Irland, Italien, Polen, Spanien, Tyskland, Ungarn og Østrig.

9. Nationalismen og længslen efter forankring i Europa

- 393 José Ortega y Gasset, *Massernes oprør*. Gyldendal, 1964, sd. 46.
- 394 George Steiner, *A Kind of Survivor*. *Commentary Magazine*, februar 1965. I dette essay kaldte Steiner også "nationalismen for vor tids gift. Den har bragt Europa på kanten af sin undergang."
- 395 John O'Donohue, *Eternal Echoes. Exploring our hunger to belong*. Bantam, 2000, sd. 6.
- 396 Simon Mays, *Love. A History*. Yale University Press. New Haven and London, 2011, sd. 5.
- 397 *Ibid*, sd. 8.
- 398 Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?* Forelæsning på Sorbonne universitetet, 11. marts, 1882
- 399 Miljøministeriet, EU-retsakter på miljøområdet vedtaget af Rådet i perioden 1994 - 2005. Notat 22. maj 2006.
- 400 N.F.S. Grundtvig, *Folkeligheden*, i *Danskeren*, nr. 24, 1848.
- 401 Henvisningen til Danmark som historiens Palæstina er hentet fra Grundtvigs digt, *Nyaarsmorgen fra 1824*. Han cirklede flere gange i sit liv om dette tema. Og på Vennemødet i 1868 sagde Grundtvig, at "her i Norden skabte Gud sig et andet lille helligt land, hvor han åbenbarede sin herlighed, her agtede han noget nær at fuldende, hvad han begyndte langt borte. Her ville han på en måde opdrage den himmelske Faders datter, som han opdrog hans søn i de galilæiske egne".
- 402 Ove Korsgaard, *Grundtvig rundt*. Gyldendal, 2018, sd. 149.
- 403 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press, 1990, sd. 57.
- 404 Alan Patten, *The Most Natural State: Herder and Nationalism*. *History of Political Thought* 51.4, 2010, sd. 657-689.
- 405 Francis Fukuyama, *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. Profile Books, 2018, sd. 59-60.
- 406 Michael Forster, Johann Gottfried von Herder. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Online edition, 2019.
- 407 Philip Vilas Bohlman, *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History*. Vol. 1. ABC-CLIO, 2004, sd. 42.
- 408 Adam Watson, *The Evolution of International Society*. Routledge, 1992.
- 409 Ebbe Kløvedal Reich, *Festen for Cæcilie*. Gyldendal 1979, sd. 206. Kløvedal Reich opfattede

- kampen mod EF som Danmarks frihedskamp mod Tysk-Romerske Kejserdømme, og han kaldte ligefrem den slags imperieforestillinger for "den ottende dødssynd."
- 410 Hugo Grotius, *On the Law of War and Peace*, 1625.
- 411 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press, 1990, sd. 14.
- 412 Ibid, sd. 15.
- 413 Ibid 1990.
- 414 Hannah Arendt, *On Revolution*. Faber and Faber, 1963, sd. 17.
- 415 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*. Verso, 1983. Anderson definerede en suveræn nation med et begrænset territorium som et forestillet fællesskab. Medlemmer af selv det mindste fællesskab har ikke mødt eller hørt alle i samfundet, og alligevel er der i hver enkelt borgers indre et levende billede af samhørighed.
- 416 Knud J. V. Jespersen. *Det europæiske hus. Stat og nation*. Gyldendal, 1991, sd.256-258.
- 417 Shlomo Avineri, *Marxism and Nationalism*. *Journal of Contemporary History* Vol. 26, No. 3/4, september 1991, sd. 637-657.
- 418 Grundloven kan godt trænge til en modernisering. Paragraf 19 og 20 er ikke præcise nok. Der er åbnet op for overladelse af beføjelser - dvs. national suverænitet - til mellemfolkelige myndigheder oprettet ved gensidig overenskomst mellem stater. Men det ikke er helt klart hvornår, hvordan og under hvilke forudsætninger suverænitet kan overlades til de europæiske institutioner. For de er både mellemfolkelige, men de har også enkelte overnationale elementer indgået ved gensidig overenskomst mellem staterne. Selvom EU formelt set samarbejder på overnationalt niveau og suverænitet deles, er EU endnu ikke en klassisk statsmagt.
- 419 Ejvind Larsen, *Det Levende Ord*. Rosinante, 1983, sd. 36.
- 420 Uffe Østergaard, *Europas ansigter*. Rosinante, 1998, sd. 19-20.
- 421 Ibid, sd. 21-22.
- 422 Antonio Gramsci, *Selections for the Prison Notebooks*. Lawrence and Wishart, London, 1971, sd. 454.
- 423 Giuseppe Mazzini, "From a revolutionary Alliance to the United States of Europe." 1850.
- 424 Stefano Recchia og Nadia Urbinati, *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*. Princeton University Press, 2009, sd. 7.
- 425 Stefano Recchia og Nadia Urbinati, *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*. Princeton University Press, 2009, sd. 8. De refererer udførligt fra Mazzinis bog, *An Essay On The Duties Of Man - Addressed To Workingmen*. 1844-1858.
- 426 José Ortega y Gasset, *Massernes oprør*. Gyldendal, 1964, sd. 136.
- 427 Ibid, sd. 149.
- 428 Altiero Spinelli og Ernesto Rossi, *For a Free and United Europe. The Ventotene Manifesto*. Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies, 1988, p.32.
- 429 Romtraktaten, dvs. Traktaten om Det Europæiske Økonomiske Fællesskab, blev indgået den 25. marts 1957, og den trådte i kraft 1. januar 1958. De seks grundlæggerlande var Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Luxembourg og Vesttyskland.
- 430 Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union. A Response*. Polity Press, 2012. Kindle edition, loc. 520. Habermas er kritisk overfor Det Europæiske Råds rolle i EU, fordi det har tiltaget sig absolutte beføjelser udenfor unionstraktaten og til tider spiller samme rolle som kongen i det 19. århundredes unge borgerlige demokratier.
- 431 José Ortega y Gasset, *Massernes oprør*. Gyldendal, 1964, sd. 188.
- 432 Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union. A Response*. Polity Press, 2012. Kindle edition, location 547.
- 433 Walter Hallstein, *Die Europaeische Gemeinschaft*. Econ Verlag, 1973.

- 434 William Robinson, Time for coherent rules on EU regulation. *The Theory and Practice of Legislation*, 2015. Vol. 3, No. 3, 257-278. Taylor Francis 2016.
- 435 Tal fra EUR-Lex database, søgning august 2020.
- 436 Nadja Schou Lauridsen, EU vedtager færre regler. Tænketanken EUROPA, notat, 29. august 2016.
- 437 Susi Dennison & Pawel Zerka, Together in trauma: Europeans and the world after covid-19. ECFR, 29. juni 2020.
- 438 Catherine E. de Vrijs og Isabel Hoffmann, Great Expectations. Bertelsmann Stiftung, 2019. Meningsmåling udført blandt 12.000 vælgere i EU-landene i juni 2019
- 439 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 92. November 2019.
- 440 Ibid.
- 441 Edgar Morin, Europæisk kultur: På vej mod en ny bevidsthed. Gyldendal, 1988.
- 442 Anthony D. Smith, National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs* 68:1, 1992, sd. 73.
- 443 José Antonio Jáuregui, Europa tema y variaciones. Maeva, 2000.
- 444 Denis de Rougemont, L'Aventure mondiale des Européens. Édition de le Différence, 1962. Her citeret fra Zygmunt Bauman, Europe: An Unfinished Adventure. Polity Press, 2004, sd. 1.
- 445 Donald Tusk, tale i Rom 25. marts 2017. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/tusk-ceremony-rome-speech/>
- 446 Ove Korsgaard, Grundtvig Rundt. Gyldendal, 2018, sd. 151.
- 447 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 92. November 2019.
- 448 Flash Eurobarometer og Kantar, European Union Citizenship and Democracy. Juli 2020.
- 449 Bert N. Bakker og Claes H. de Vreese, Personality and European Union attitudes: Relationships across European Union attitude dimensions. *European Union Politics*, Vol. 17(1), 2016. Sd. 25-45. Og Julian Aichholzer og Beatrice Rammstedt, Can specific personality traits better explain EU attitudes? *Acta Polit*, 6. maj 2020.
- 450 Ibid.
- 451 Kommunernes Landsforening, EU's påvirkning af Danske Kommuner 2020. KL, maj 2020. Påvirkningen varierer år for år. Nogle år har EU påvirket over halvdelen af alle sager på kommunernes dagsorden.
- 452 José Ortega y Gasset, De Europa Meditatio Quaedam, Obras completas. Tomo X. Taurus: Fundación Ortega y Gasset, 1949, sd. 117.

10. Nostalgi, fortidens dæmoner og håbets praksis

- 453 YouGov repræsentativ meningsmåling blandt 2028 danskere, som Tænketanken EUROPA fik udarbejdet i januar 2019, viste, at 64 pct. af danskerne er enige i, at ”verden plejede at være et meget bedre sted”. Kun 36 pct. er uenige.
- 454 Bertelsmann Stiftung, Catherine E. de Vries & Isabell Hoffmann, The Power of the Past, 2018. Undersøgelse blandt 10.885 EU-borgere i juli 2018.
- 455 Svetlana Boym, The Future of Nostalgia, Basic Books, 2001.
- 456 Ibid, sd. XVI.
- 457 Ibid, sd. XVII.
- 458 Walter Benjamin, Theses on the Philosophy of History, 1940.
- 459 Eduardo Campanella and Marta Dassù, Anglo Nostalgia: The Politics of Emotion in a Fractured West, Oxford University Press, 2019.
- 460 Pierre Rosanvallon, The society of equals. Restoring democratic equality in relations. *Juncture*,

- Vol. 20, nr. 4. 2014, sd. 249-257.
- 461 Martha C. Nussbaum, *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*, Harvard University Press, 2013, sd. 2.
- 462 *Ibid*, p.3
- 463 Eduardo Campanella and Marta Dassù, *Anglo Nostalgia: The Politics of Emotion in a Fractured West*, Oxford University Press, 2019.
- 464 David Ropeik, *Why Changing Somebody's Mind, or Yours, Is Hard to Do*. *Psychology Today*, 13. juni 2010.
- 465 Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning*. Rider, 1959. Citeret fra 2011-udgave, sd. 91.
- 466 Christopher Lasch, *Optimism or hope? The Ethics of Abundance and The Ethics of Limits*. *Sacred Heart University Review*, Volume 10, Issue 2, foråret 1990.
- 467 Christopher Lasch, *The True and Only Heaven. Progress and Its Critics*. W.W. Norton & Company, 1991, s. 391.
- 468 Cornel West, *Hope on a Tightrope*, Hay House; 2011, sd. 6.
- 469 Gabriel Marcel, *Homo Viator, Introduction to a Metaphysic of Hope*, Harper & Row, 1965, sd. 11.
- 470 Gabriel Marcel, *Tragic Wisdom and Beyond*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1973, sd. 143.
- 471 Rebecca Solnit, *Hope in the Dark: Untold Histories, Wild Possibilities*, Haymarket Books; Second Edition, 2016, sd. 4.
- 472 Martha Nussbaum, *The Monarchy of Fear*. Oxford University Press, 2018, sd. 208.
- 473 *Ibid*, sd. 211.
- 474 Karen Møller-Munar, *Håb i Eksistensen. En refleksion om mening i livet*. Projekt forskerspirer 2020.
- 475 Immanuel Kant, *Theory and Practice (1793)*. *Kant's Political Writings*, eds. Hans Reiss, Cambridge University Press, 1991, s. 90.
- 476 Michael J. Sandel, *Populism, Trump, and the future of democracy*. *Open Democracy*, 9. maj 2018.
- 477 Barack Obama, tale til FN's generalforsamling, 24. september 2014.
- 478 Jonas T. Kaplan, Sarah I. Gimbel & Sam Harris. *Neural correlates of maintaining one's political beliefs in the face of counterevidence*. *Scientific Reports*, december 2016. Deres studie bygger dog kun på hjernescanninger og test af 40 deltagere i alderen 18-39 år, hvilket er en meget begrænset population.
- 479 Daniel Kahneman og Amos Tversky. *The psychology of preference*. *Scientific American*, 246, 1982, sd.160-173.
- 480 Bjarke Møller, *Hvad føler danskerne for EU? Tænketanken EUROPA*, 15. februar 2019.
- 481 Daniel Kahneman, i en TED Talk, 18. december 2018.
- 482 Bjarke Møller, *Hvad føler danskerne for EU? Tænketanken EUROPA*, 15. februar 2019.
- 483 Eurobarometer, *Future of Europe, Special Eurobarometer 479*, november 2018.
- 484 Pew Research Center, *Global Attitudes Survey, foråret 2018*.
- 485 Pew Research Center, *European Public Opinion. Three Decades After the Fall of Communism*. Oktober 2019, sd. 13.
- 486 Pew Research Center, *Views of the economy have turned sharply negative in many countries amid COVID-19*. 3. september 2020.
- 487 Eurobarometer, *Future of Europe, Special Eurobarometer 479*, november 2018, sd. 64.
- 488 Eurobarometer, *Standard Eurobarometer 92*. November 2019.
- 489 Antonio Gramsci, *Selection from Prison Notebooks*, sd. 276, Lawrence & Wishart, London 1971.

- 490 Susi Dennison, Mark Leonard & Adam Lury, *What Europeans really feel: The battle for the political system*, ECFR, 2019.
- 491 Carlo Rovelli, *The Order of Time*. Allen Lane, 2018, sd. 175.
- 492 Stefan Zweig, *Verden af i går. En europæers erindringer*, Rosinante, 2017.
- 493 Philip T. Hoffman, *Why did Europe Conquer the World*, Princeton University Press, 2015.
- 494 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap Harvard, 2014, sd. 61.
- 495 Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Yale University Press, 2001, sd. 192.
- 496 *Ibid*, sd. 196-197.
- 497 Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History*, Free Press, 1997, sd.235.
- 498 Eric Kaufmann, *Whiteshift. Populism, Immigration and The Future of White Majorities*, Penguin, 2019, sd. 2.
- 499 Migration Policy Institute, *European Immigrants in the United States*, 1. August 2018.
- 500 Erik Bengtsson, *The Swedish Sonderweg in Question: Democratization and Inequality in Comparative Perspective, c.1750-1920. Past & Present, Volume 244, Issue 1, August 2019*, sd. 123-161.
- 501 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap Harvard, 2014, sd. 8.
- 502 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 122.
- 503 Geraldine Heng, *The Invention of Race in the European Middle Age*, Cambridge University Press, 2019.
- 504 Thomas Kaufmann, *Luther's Jews: A Journey into Anti-Semitism*, Oxford University Press, 2017.
- 505 Martin Luther, *On the Jews and Their Lies*, trans. Martin H. Bertram, Fortress Press, 1971, sd. 268.
- 506 *Ibid*, sd. 292.
- 507 Thomas Kaufmann, *Luther's Jews: A Journey into Anti-Semitism*, Oxford University Press, 2017, sd. 9.
- 508 Harold Bloom, *Shakespeare. The Invention of the Human*, Riverhead Books, 1998, sd. 446.
- 509 *Ibid*, sd. 465-65
- 510 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 158.
- 511 *Ibid*, sd. 221.
- 512 *Ibid*, sd. 189.
- 513 David Olusoga, *Germany comes to terms with its forgotten Namibian death camps*, *The Guardian*, 15. Januar 2017.
- 514 Jason Burke & Philip Oltermann, *Germany moves to atone for 'forgotten genocide' in Namibia*, *The Guardian*, 25. december 2016.
- 515 Eva K. F. Chan, Axel Timmermann m.fl., *Human origins in a southern African palaeo-wetland and first migrations*. *Nature*, 2019.
- 516 Polly Toynbee, *Surely it's time to lay to rest the empty, vainglorious memorializing of war*, *The Guardian*, 7. november 2019.
- 517 Jan Patočka, *Heretical Essays in the Philosophy of History*. Open Court, 1996, sd. 134.
- 518 Jon Juaristi, *El bucle melancólico. Historias del nacionalistas vascos*. Espasa Calpe, 1997.
- 519 Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World*, Allen Lane, 2003.
- 520 Shashi Tharoor, *Inglorious Empire: What the British did to India*, C. Hurst & Co Publishers, 2017.
- 521 Richard Toye, *Churchills Empire*, Griffin, 2011.
- 522 Caroline Elkins, *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya*, Holt

- McDougal, 2004.
- 523 Tal fra Kenyas menneskerettighedskommission.
- 524 ITV, Hague: Government 'sincerely regrets' Mau Mau abuse. ITV News 6. juni 2013.
- 525 Thomas Lewis, Transatlantic slave trade. Encyclopædia Britannica, 6. april 2020
- 526 Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History*, Free Press, 1997, sd. 46-68.
- 527 Thomas C. Leonard, Eugenics and Economics in the Progressive Era, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 19, Number 4, Fall 2005
- 528 K. K. Steincke, *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, udgivet ved Indenrigsministeriet, 1919 og 1920.
- 529 Kasper Vedsmann, Nu får Karoline alligevel sin erstatning, *Berlingske Tidende*, 20. juli 2010.
- 530 Thomas C. Leonard, Eugenics and Economics in the Progressive Era, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 19, Number 4, Fall 2005
- 531 Lone Rünitz, *Danmark og de jødiske Flygtninge 1933-1940*, Museum Tusulanums Forlag, 2000
- 532 Tal fra Frihedsmuseets modstandsdatabase.
- 533 Erik Scavenius, erklæring som udenrigsminister, 18. juli 1940.
- 534 Thorvald Stauning, tale til Studenterforeningen, 8. marts 1941.
- 535 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. The Short Twentieth-Century 1914-1991*, Penguin, 1994, sd. 112.
- 536 Ibid, sd. 116.
- 537 Ibid, sd. 136-138.
- 538 Robert O. Paxton og Julie Hesler, *Europe in the Twentieth Century*, Wadsworth, 2012, sd. 278
- 539 Time Magazine, Adolf Hitler: Man of the Year, 1938. 2. januar 1939.

11. Det moderne Europas svære fødsel

- 540 John Graham Royde-Smith og Thomas A. Hughes, *World War II. 1939-1945*. Encyclopædia Britannica. 10. september 2020
- 541 Ulrich Beck, *The Metamorphosis of the World*, Polity Press. 2016, sd. 115.
- 542 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe side 1945*, Vintage Books 2010, sd. 6.
- 543 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, A Harvest Book. Harcourt, 1951, forordet til første udgaven, sd. ix.
- 544 Mark Mazower, *Dark Continent. Europes Twentieth Century*. Penguin, 1998, sd. 178.
- 545 Ibid, sd. 178-79.
- 546 Ibid, sd. 171.
- 547 Uffe Andreasen, Den Sande Scavenius II, kronik i *Berlingske*, 8. august 2014.
- 548 Joachim Lund, *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*, Gyldendal, 2005.
- 549 Mark Mazower, *Dark Continent. Europes Twentieth Century*. Penguin, 1998, sd. 161.
- 550 Ibid, sd. 163.
- 551 Ibid, Sd.184.
- 552 Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Yale University Press, 2001, sd. 317.
- 553 Ibid, sd. 317.
- 554 Ibid, sd. 337.

- 555 Ernst Jünger, *Battle as Inner Experience*. Citeret fra Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Yale University Press, 2001, sd. 343.
- 556 Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, 1989, sd. X.
- 557 *Ibid*, sd. 93.
- 558 Et blandt mange eksempler kan hentes fra en af hovedmændene bag nazisternes program for racehygiejne, Victor Brack. Han ledede i 1939 et møde om, hvor mange der skulle dræbes som led i dette program, og sagde ifølge det udførlige mødereferat: ”Tallet vi er kommet frem til, har vi nået ved en kalkulation på basis af ratioen, 1,000:10:5:1 (..)Hvis man anvender dette (tal) på befolkningen i det store tyske rige, så må man regne med 65-70.000 sager.” Citeret fra Jonathan Glover, 2001, sd. 338.
- 559 *The Guardian*, Does this man really think the Holocaust was a big joke? 29. januar 1999.
- 560 Neil MacGregor, *Germany. Memories of a Nation*, Allen Lane 2014, sd. 451.
- 561 Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Yale University Press, 2001, p. 340-341. Opr. citat fra Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, Penguin Books, 1972.
- 562 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, *The New Yorker*, 16. februar, 1963.
- 563 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, Viking Press, 1963.
- 564 Simone Veil, *Shoah. A Survivor's Memory*. Discussion Papers Series Volime II, United Nations.
- 565 *Ibid*.
- 566 *Ibid*.
- 567 Cecilie Felicia Stokholm Banke har i sin forskning om Holocaust opdelt processen i fire faser: 1945-1949: Konfrontation; 1950'erne: Fortolkning; 1960-1990: Retfærdighed; 1990'erne: Erindring. Kunstnerne fortolkede i 1950'erne, men de europæiske magthavere praktiserede reelt fortælse og fortrængning til langt op i 1960'erne og i nogle lande kom gennembruddet reelt først efter Berlinmurens fald, dvs. efter den kolde krigs afslutning. Se bl.a. Cecilie Felicia Stokholm Banke, *The Legacies of the Holocaust and European Identity after 1989*. DIIS working paper 2009/36.
- 568 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, Vintage Books 2010, sd. 53.
- 569 *Ibid*, sd. 58.
- 570 *Ibid*, sd. 811.
- 571 Konrad Adenauer havde ikke selv en fortid som nazist, men som mange andre tyskere i 1920'erne og 1930'erne var han varm tilhænger af ideen om Tysklands ekspansion som imperium. Tilbage i 1927 havde Adenauer holdt en tale som Kølns overborgmester, hvor han sagde, at ”det tyske rige ubetinget måtte stræbe efter at erhverve sig kolonier. I selve riget er der for lidt plads for den store befolkning.” Året efter åbnede han en koloniudstilling i Köln under sloganet: ”Rum uden folk og folk uden rum.” (Martin Baer og Olaf Schröter, *Eine Kopffagd: Deutsche in Ostafrika: Spuren kolonialer Herrschaft*,. Ch. Links Verlag, 2001, sd. 150.)
- 572 Konrad Adenauer, *Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag*, 20. september 1949.
- 573 *Der Spiegel*, *The Role Ex-Nazis Played in Early West Germany*, 6. marts 2012.
- 574 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, Vintage Books 2010, sd. 809.
- 575 *Ibid*, sd. 808.
- 576 Simone Veil, *A Life*, Haus, 2009.
- 577 Hans Magnus Enzensberger, *Europe, Europe: Forays into a continent*, Pantheon Books, 1989.
- 578 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, Vintage Books 2010, sd. 808.
- 579 Mark Mazower, *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*. Penguin, 1998, sd. 221.
- 580 *Ibid*, sd. 20.
- 581 Peter Gatrell, *The Unsettling of Europe. The Great Migration, 1945 to the Present*, Allen Lane, 2019, sd. 24.

- 582 Ibid, sd. 24.
- 583 Gomulka citat er her hentet fra Mazower, 1998, sd. 221.
- 584 Peter Gatrell, *The Unsettling of Europe*. Allen Lane, 2019, sd. 7.
- 585 Ibid, sd. 51.
- 586 Zygmunt Bauman, *Wasted Lives*. Polity Press, 2003.
- 587 Carsten Jensen, *Hovedspringere*. Politikens forlag, 2019, sd. 23.
- 588 Louise London, *Whitehall And The Jews, 1933-1948*, Cambridge University Press, 2000.
- 589 Peter Gatrell, *The Unsettling of Europe*. Allen Lane, 2019, sd. 73.
- 590 Ibid, sd. 77.
- 591 Mark Mazower, *Dark Continent. Europes Twentieth Century*. Penguin, 1998, sd. 188.
- 592 Robert Fulford, *How the Auschwitz Trial failed*, National Post, 4. juni 2005.
- 593 Simon Kuper, *Beate Klarsfeld: The woman who slapped a Nazi*. Financial Times, 8. november 2018.
- 594 Antwort der Bundesregierung, nr, 17/8134, 14. december 2011.
- 595 Martha C. Nussbaum, *Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, Justice*. Oxford University Press, 2016, kapitel 1.
- 596 Martha C. Nussbaum, *The Monarchy of Fear*. Oxford University Press, 2018, sd. 67-68.
- 597 Ibid, sd. 87
- 598 Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition. A Noble but Flawed Ideal*, Harvard University Press, 2019, sd. 8.
- 599 Michael Ignatieff, *The Ordinary Virtues. Moral Order in a Divided World*. Harvard University Press, 2017.
- 600 FN-Kommissionen, der under ledelse af amerikaneren Eleanor Roosevelt skrev verdenserklæringen, havde repræsentanter fra Europa, Egypten, Indien, Kina og mange andre lande, så folk fra mange forskellige kulturer har været med til at sætte deres præg på den.
- 601 Elie Wiesel, *A Tribute to Human Rights*. I "The Universal Declaration of Human Rights: Fifty Years and Beyond", af Y. Danieli m.fl., Baywood, 1999, sd. 3.
- 602 Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition. A Noble but Flawed Ideal*. Belknap Press, 2019, sd.7.
- 603 Michael Ignatieff, *The Ordinary Virtues. Moral Order in a Divided World*. Harvard University Press, 2017, sd. 17.
- 604 Ibid, sd. 207.
- 605 Ibid, sd. 222-223.
- 606 Human Rights Watch, *World Report 2020. Events of 2019*. Human Rights Watch, 2020.
- 607 Joseph Biden, *America's Place in the World*, tale i Washington, 4. februar 2021

12. Hvem er vi? Slaget om Europas sjæl

- 608 Anthony D Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, 1995.
- 609 Slavenka Drakulic, *Balkan Express: Fragments from the Other Side of War*. Hutchinson, 1993.
- 610 Ibid. Sd 131.
- 611 Elizabeth A. Kohn, *Rape as a Weapon of War: Women's Human Rights During the Dissolution of Yugoslavia*, Golden Gate University Law Review, Volume 24, issue 1, januar 2014.

- 612 Council of Europe, Issue paper, Post-war justice and durable peace in the former Yugoslavia, 2012
- 613 Sue Turton, Bosnian War rape survivors speak of their suffering 25 years on, *The Independent*, 21. juli 2017.
- 614 Elizabeth A. Kohn, Rape as a Weapon of War: Women's Human Rights During the Dissolution of Yugoslavia, *Golden Gate University Law Review*, Volume 24, issue 1, januar 2014, sd. 203.
- 615 Corrado Bonifazi og Marija Mamolo, Past and Current Trends of Balkan Migrations, *Espace, Populations, Societes*, 2004-3, sd. 519-531.
- 616 Hella Pick, A Master Germany Wants to Lose, *Guardian*, 10. Januar 1992.
- 617 Jacques Delors, Le pardon et la promesse. L'héritage vivant de Robert Schuman. Tale i Luxembourg, den 9. maj 2000. *Notre Europe*, maj 2000.
- 618 Steen Gade, *Gades Europa*. Rosinante, 2004. Sd. 93.
- 619 Jon Juaristi, *El Bucle Melancólico*. Historias de Nacionalistas Vascos. Espasa, 1997, sd. 31.
- 620 Bjarke Møller, *I hadets have*. Baskerne, terrorismen og demokratiet. Informations forlag, 2003.
- 621 Francis Fukuyama, *Identity*. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. Profile Books, 2018, sd. 89.
- 622 Bono (Paul David Hewson), Europe is a Thought that needs to become a feeling, 27. august 2018,
- 623 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 227.
- 624 *Ibid*, sd. 230-231.
- 625 *Ibid*, sd. 290.
- 626 John Silk, European police used racial discrimination when enforcing coronavirus lockdowns: Amnesty International. *Deutsche Welle*, 24. juni 2020.
- 627 Yasmin Mills, Roma people: 10 ways Europe's biggest minority faces discrimination. Thomson Reuters Foundation, 9. April 2019.
- 628 Special Eurobarometer 493, *Discrimination in the European Union*. Maj 2019. Undersøgelse blandt 27.438 repræsentativt udvalgte borgere i de 28 EU-lande.
- 629 Matthew Goodwin, Thomas Raines og David Cutts, *What Do Europeans Think About Muslim Immigration?* Chatham House, 7. februar 2019.
- 630 Pew Research, *European Public Opinion Three Decades After the Fall of Communism*. 15. oktober 2019.
- 631 Jens Reiermann og Torben K. Andersen, *Hver fjerde dansker: Muslimer skal ud af Danmark*. 21. oktober 2019
- 632 Inger Støjberg, *Derfor skal uønskede udlændinge bo på en ø*. BT, 30. november 2018.
- 633 Sigmund Freud, *The Taboo of Virginité*. Pelican Freud Library, vol. 7. Penguin, 1977.
- 634 Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. Pelican Freud Library, vol. 12, Penguin, 1985.
- 635 Michael Ignatieff, *The Warrior's Honor*. Ethnic War and the Modern Conscience. Vintage, 1999, sd. 51.
- 636 *Ibid*, sd. 51-52.
- 637 Suzanne Brøgger, *Fra café til Starbucks*. Tale på Europakonferencen 19. januar 2019.
- 638 Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld*. Times Books, 1995, sd. 6.
- 639 Pia Kjærsgaard, *Indvandring fra Somalia og Libanon har præget Danmark negativt for evigt*. Information, 18. maj 2020.
- 640 Rasmus Kragh Jakobsen, *Danske forskere omskriver historien: Europæerne blev født i bronzealderen*. Videnskab.dk, 10. juni 2015.
- 641 Ulrich Beck, *The Cosmopolitan State: Redefining Power in the Global Age*. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 2005, Vol.18(3), sd. 151.

- 642 Bjarke Møller og Stephane Parize, *Europolis og Mundopolis. Det nye demokratiske engagement. E-bog for Nyt Europa*, 2002.
- 643 Charles Taylor, *Interculturalism or Multiculturalism? Reset Dialogues on Civilization*, 24. juni 2013
- 644 Hannah Arendt, *On Revolution*. Faber & Faber, 1963, sd. 145. (Oprindeligt citat fra Zoltán Haraszti, *John Adams and the Prophets of Progress*, Cambridge, 1952, sd. 221.
- 645 Martha C. Nussbaum, *Radical Evil in the Lockean State: The Neglect of the Political Emotions*. *Journal of Moral Philosophy*, Vol 3(2), 2006, sd. 178.
- 646 Jacques Delors, tale til Europa-Parlamentet, 17. januar 1989. *EC Bulletin*, Supplement 1/89, sd. 6.
- 647 Ibid.
- 648 Jacques Delors, tale til Europa-Parlamentet den 17. januar 1990. *EC Bulletin*, Supplement 1/90, sd. 11.
- 649 Peter J. Verovšek, *Memory and the future of Europe. Rupture and integration in the wake of total war*. Manchester University Press, 2020. Verovšek mener, at Europas eksistenskrise efter årtusindskiftet i høj grad hænger sammen med tabet af en kollektiv og personlig erfaring med de totale krige fra 1914-1945, som politiske ledere delte på tværs af landegrænserne.
- 650 Angela Merkel, Tale til Europa-Parlamentet den 17. januar 2007.
- 651 Bono (Paul David Hewson), *Europe is a thought that needs to become a feeling*. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27. august 2018.
- 652 Ibid
- 653 Jürgen Habermas, *Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe*. *Praxis International*, Vol. 12.1, april 1992, sd. 1-19.
- 654 Jean-Claude Juncker, *State of the Union tale til Europa-Parlamentet*, 12. september 2018.
- 655 Ibid.
- 656 Martha C. Nussbaum, *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Belknap Press, 2013.
- 657 Filosofen John Rawls er en af dem, der har brugt begrebet om overlappende konsensus, og det gør han på overbevisende måde i sin bog *A Theory of Justice*. Harvard University Press, 1971.
- 658 Martha C. Nussbaum, *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Belknap Press, 2013, sd. 393.

13. Coronachokket og de muterende megakriser

- 659 John Urry, *Global Complexity*. Polity Press, 2003, sd. 20.
- 660 David Bohm and B. J. Hiley, *An Ontological Basis for the Quantum Theory*. *Physics Reports* 144, No. 6. North-Holland, 1987, sd. 323-348. De enkelte partikler danser på forskellige måder med udgangspunkt i deres separate informationspuljer, som kan udtrykkes i bølger, men når de danser sammen med andre partiklers dans, bevæger de sig elegant som i en balletdans, hvor der er en fælles og mere kompleks mængde information ophobet, lad os kalde det en fælles koreografi, som gensidigt forandrer de enkelte partikler. Og også ændrer deres bevægelsesmønster bagefter. Den levende dans forandrer alle parter kvalitativt.
- 661 Bjarke Møller, *De syv forbundne megakriser*. *Mandag Morgen*, intelligence analyse, 7. januar 2013. Og Bjarke Møller, *Syv forbundne kriser*. *Mandag Morgen*, 20. oktober 2008.
- 662 Drejebog 2025. *Eksperimentarium for bæredygtig omstilling*. *Sustainia*, foranalyse 2021.
- 663 Matthew Karnitschnig, *Charles Michel: Pandemic made all of Europe 'Italian'*. *Politico*, 13. juni 2020.
- 664 Rym Momtaz, *Macron calls for national unity in war against coronavirus*. *Politico*, 25. marts 2020.
- 665 WWF International, *The Living Planet Report 2020. Bending the curve of biodiversity loss*. 2020, sd. 76.

- 666 Ibid. sd. 82.
- 667 James Hamblin, The Coronavirus is Evolving Before Our Eyes. The Atlantic, 15. januar 2021.
- 668 Christian Kvorning Lassen, EU advarede forgæves medlemslande om coronavirus. Altinget, 6. april 2020.
- 669 Carlos Moedas og Pascal Lamy, Science and Innovation as the way out of the crisis. Euractiv, 1. oktober 2020.
- 670 Kantar, Public opinion in the EU in time of coronavirus crisis. Europa-Parlamentet, maj 2020. Måling blandt 21804 repræsentativt udvalgte borgere i 21 medlemslande udført fra 23. april til 1. maj 2020.
- 671 Victor Mallet og Roula Khalaf, Macron says it's time to think the unthinkable. Financial Times, 16. April 2020.
- 672 Hans von der Burchard, Merkel: Coronavirus pandemic revealed Europe's fragility. Politico, 18. juni 2020.
- 673 Poul Skytte Christoffersen, White Smoke at the End. Teneo, 22. juli 2020.
- 674 Markus Becker, Veronika Hackenbroch, Martin Knobbe, Christoph Schult og Thomas Schulz, Germany and Europe Could Fall Short on Vaccine Supplies. Der Spiegel, 18. December 2020.
- 675 Ole Ryborg & Per Bang Thomsen, Her er historien om EU's udskældte vaccinstrategi: Covid vaccine er alles kamp mod alle. Danmarks Radio, 9. januar.
- 676 Ursula von der Leyen, tale til Europa-Parlamentet. 13. maj 2020.
- 677 Martha C. Nussbaum, The Monarchy of Fear. Oxford University, 2018, sd. 24.
- 678 Ibid, sd. 212.
- 679 Ibid, sd. 20.
- 680 Bruno Latour, Imaginer les gestes-barrières contre le retour à la production d'avant-crise. AOC, 29. marts 2020.
- 681 European Court of Auditors, Risks, challenges and opportunities in the EU's economic policy response to the COVID-19 crisis. ECA, review 06, 9. december 2020, sd. 14.
- 682 Ejvind Larsen, Det levende ord. Om Grundtvig. Rosinante, 1983, sd. 58.
- 683 Ibid, sd. 282.
- 684 André Glucksmann, The End of Fatalism. City Journal, foråret 2011
- 685 Slavoj Žižek, For Egypt, this is the miracle of Tahrir Square, The Guardian, 10. februar 2011.
- 686 Lisa Feldman Barrett, How Emotions Are Made. The Secret Life of the Brain. Pan Books, 2017, sd. 31.
- 687 Ibid, sd. 174.
- 688 Ibid, sd. 287.
- 689 Socialdemokratiet, Vækst der virker. 2017.
- 690 Ursula von der Leyen, Keynote tale til World Economic Forum. 22. januar 2020.
- 691 Jesper Hoffmeyer. Naturen i hovedet. Rosinante, 1984, sd. 38.
- 692 Dunchan Blanchard, The Snowflake Man. A Biography of Wilson A. Bentley. McDonald and Woodward Publishing Company, 1998.
- 693 Lynn Margulis, On the Origin of Mitosing Cells. Journal of Theoretical Biology, Vol. 14, issue 3. 1967, sd. 225-274.
- 694 Københavns Universitet, Venlige bakterier står sammen for at overleve, 10. oktober 2019.

14. Frigørelse fra terrorchok og civilisationskrige

- 695 Jürgen Habermas og Jacques Derrida, *Filosofi i terrorsens tid. Samtaler med Giovanna Borradori*, Informations forlag, 2005.
- 696 Yuval Noah Harari, *21 ting du bør vide om det 21. århundrede*. Lindhardt og Ringhof, 2018, sd. 193.
- 697 Ibid, sd. 195.
- 698 Giles Kepel, *La Yihad. Expansion y declive del islamismo*. Ediciones Peninsula, 2001, sd.580.
- 699 Barry Buzan, *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*. *International Affairs*, nr. 67, 1991, sd. 448-449.
- 700 Barry Buzan og B.A. Roberson, *Europe and the Middle East: drifting towards societal cold war?* Kapitel 7 i bogen: Ole Wæver m.fl., *Identity, migration and the new security agenda in Europe*. Pinter Publishers, 1993.
- 701 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*, sommeren 1993. Ideen om civilisationernes sammenstød hentede fra Mellemøstehistorikeren, Bernard Lewis, der fokuserede på den gamle rivalisering mellem islam og den jødisk-kristne tradition.
- 702 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1997, sd. 207.
- 703 Ibid, sd. 210.
- 704 Ibid, sd. 212.
- 705 Ibid, sd. 217.
- 706 Olivier Roy, *Globalised Islam*. Hurst & Company, 2004, sd. 340.
- 707 Erklæringen World Islamic Front Statement Urging Yihad Against Jews and Crusaders blev offentliggjort den 23. februar 1998 i den London-baserede arabiske avis Al Qods al Arabi, og undertegnet af Osama Bin Laden og den egyptiske jihad-leder, Ayman al Zawahiri.
- 708 Olivier Roy, *Globalised Islam*. Hurst & Company, 2004, sd. 41-43.
- 709 Wilke meningsmåling for Jyllands-Posten. 702 interviews blandt et repræsentativt udsnit af muslimer i Danmark, udført fra 14.-29. august 2015.
- 710 Samuel P. Huntington, *Who Are We?* Simon & Schuster, 2004.
- 711 Slavoj Žižek, *Like a Thief in Broad Daylight*, Penguin Books, 2019, sd. 116.
- 712 Amartya Sen, *Identitet og Vold*. Informations Forlag, 2006, sd. 110.
- 713 Ibid.
- 714 Ingmar Karlsson, *Islam og Europa*. Det lille forlag, 1996, sd. 27-28.
- 715 Gert Pickel, *Weltanschauliche Vielfalt und Demokratie*. Bertelsmann Stiftung, *Religions Monitor*, 2019.
- 716 Arzoo Rafiqi, *A Clash of Civilizations? Muslims, Christians and Preferences for Democracy*. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 58, Issue 3, sept. 2019, sd. 689-706.
- 717 Olivier Roy, *Globalised Islam*. Hurst & Company, 2004, sd. 150-151.
- 718 Bichara Khadar, *Muslims in Europe: The Construction of a "Problem"*. Kapitel fra bogen: *The Search for Europe. Contrasting Approaches*. Madrid: BBVA, 2015.
- 719 Gert Pickel, *Religious Diversity and Democracy*, Bertelsmann Stiftung, juli 2019.
- 720 Rune Lykkeberg, *Vesten mod Vesten*. Informations forlag, 2019, sd. 279.
- 721 Palle Weis, *Den ukuelige nomade*. Information, 28. april 2010.
- 722 Michel Houellebecq, *Soumission*. 2015. På dansk udgivet af Rosinante under titlen "Underkastelse".
- 723 Pamela Duncan, *Europeans greatly overestimate Muslim population, poll shows*. *The Guardian*, 13. december 2016.

- 724 Europol, Terrorism Situation and Trend Report 2020.
- 725 European Commission, 2019 road safety statistics: what is behind the figures? 11. juni 2020.
- 726 Daniel Koehler, Violence and Terrorism from the Far Right: Policy Options to Counter an Elusive Threat. ICCT Policy Brief, februar 2019. Ifølge det tyske forbundspoliti har højrefløjsektremister begået over 16.000 voldelige hadforbrydelser siden 2001, og i perioden fra 1990 til 2018 myrdet 83 personer i Tyskland, mens islamistiske terrorister i samme periode har dræbt 17.
- 727 Her oversat fra John Carey, *The Intellectuals and the masses*, Faber and Faber, London, 1992.
- 728 Jens Stoltenberg, Stoltenbergstale under Holocaust-markeringen. *Aftenposten*, 27. januar 2012.
- 729 Åsne Seierstad, *The Anatomy of White Terror*, *The New York Times*, 18. marts 2019.
- 730 *The Economist*, Germany is belatedly waking up to the threat of far-right terrorism. 20. februar 2020.
- 731 *The New York Times*, Far-Right Terrorism Is No. 1 Threat, Germany Is Told After Attack. 21. februar 2020.
- 732 Knud Hansen, *Dostojevskij*. Gyldendal, 1991, sd. 364.
- 733 *Ibid*, sd. 431.
- 734 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. A Harvest Book. Harcourt, 1951, sd. 452-453.
- 735 *Ibid*, sd. 474.
- 736 Fjodor M. Dostojevskij, *Samlede værker: De Besatte*. Peoples Press, 2006.
- 737 Fjodor M. Dostojevskij, *Samlede værker: Brødrene Karamasov*. Peoples Press, 2006.
- 738 Václav Havel. *The Art of The Impossible*. Alfred A. Knopf, 1997, sd. 58-59. Tale til Oslo konference om hadets anatomi, 28. august 1990.
- 739 Bjarke Møller, *I hadets have*. Baskerne, terrorismen og demokratiet. Informations forlag, 2003, sd. 11.
- 740 Fernando Reinares, *Patriotas de la Muerte, Quiénes han militado en ETA y por qué*, Taurus, 2001.
- 741 *Ibid*, sd. 44. Se også *The Guardian*, Terrorists 'helped by CIA' to stop rise of left in Italy. 26. marts 2001.
- 742 *Ibid*, sd. 43. Se også Reed Brody, *Contra Terror in Nicaragua: Report of a Fact-finding Mission: September 1984-January 1985*. South End Press, 1999.
- 743 Tænketanken EUROPA, Danske myndigheder søgte 58 mio. gange i Schengen-database i 2019. *Notat*, 20. april 2020.
- 744 *Ibid*.
- 745 Justitsministeriet, redegørelse til Folketinget om status over dansk politis situation i forhold til Europol. 29. oktober 2019. EU-lande, men ikke Danmark, kan sende data direkte til politifolks håndholdte enheder med en ny applikation kaldet QUEST.
- 746 *Ibid*.
- 747 Theis Lange Olsen, Europol-aftale bør genforhandles nu: Eks-politichef er vred og kalder de kriminelle 'vindere'. *Danmarks Radio*, 7. november 2019.

15 Finanskrisen og angrebet på den politiske suverænitæt

- 748 Mark Carney, *The Grand Unifying Theory (and practice) of Macroprudential Policy*. Tale på University College London, 5. marts 2020.
- 749 Nogle af de centrale EU-dereguleringer er direktivet for fire kapitalbevægelser 88/361/EØF af 24. juni 1988, det andet bankdirektiv 89/646/EØF af 15. december 1989, ISD direktivet for investeringsserviceydelse 93/22/EØF af 10. maj 1993, og MiFID-direktivet om værdipapirhandel 2004/39/EF af 21. april 2004.

- 750 Jesper Berg og Morten L. Bech, *Finansernes Fald. Hvordan den perfekte storm væltede de finansielle markeder*. Gyldendal, 2009, sd. 11. Selvom bogen bruger den perfekte storm som metafor, så viser den på glimrende vis, hvordan der faktisk var en række politiske, økonomiske og strukturelle problemer, som var under opbygning, længe før stormen ramte os.
- 751 George Soros, *The New Paradigm for Financial Markets*. Public Affairs, 2008, sd. xiv.
- 752 William N. Goetzmann, Dasol Kim og Robert J. Shiller, *Crash Beliefs from Investor Surveys*. NBER Working paper 22143, 2017.
- 753 Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Penguin, 2010.
- 754 George A. Akerlof og Robert J. Shiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton University Press, 2009.
- 755 Robert J. Shiller, *Irrational Exuberance*. Princeton University Press, 2000.
- 756 Ibid.
- 757 Lene Andersen, *Gamle problembanker i vækst*. Jyllands-Posten, 19. februar 2006.
- 758 Bjarke Møller, *Dannevirke er faldet*. Politiken, 1. maj 2006.
- 759 Ibid.
- 760 Simon Johnson og James Kwak, *13 Bankers. The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. Pantheon Books, 2010, sd. 148.
- 761 Charles Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes*. Wiley, 2000. (1. udgave 1978)
- 762 Bjarke Møller, *Jagt på markedets syndebukke*. Information, 27.-28. September 1997.
- 763 Ahmed Rashad Abdel-Khalik & Po-Chang Chen, *Growth in financial derivatives: The public policy and accounting incentives*. Journal of Accounting and Public Policy, Volume 34, Issue 3, May-June 2015, sd. 291-318.
- 764 Adrian Blundell-Wignall & Paul Atkinson, *Origins of the financial crisis and requirements for reform*. Journal of Asian Economics 20, 2009, sd. 536-548.
- 765 BBC, *Buffett warns on investment "time bomb"*, 4. marts 2003.
- 766 European Central Bank, *Financial Stability Review*, juni 2007.
- 767 Bjarke Wiegand og Bjarke Møller, *Banker mangler stødpuder i krisen*. Mandag Morgen, 10. august 2008.
- 768 Rangvid-udvalget, *Den finansielle krise i Danmark - årsager, konsekvenser og læring*. Erhvervs- og Vækstministeriet, 2012, sd. 210.
- 769 Erhvervsministeriet udsendte den 18. december 2018 et notat, hvor de angav, at staten samlet set har tjent 17 mia. kr. på bankpakkerne. Men opgørelsen er blevet kritiseret for ikke at medtage de betydelige skattefradrag, som bankerne har fået, så der er usikkerhed om beløbet.
- 770 Rangvid-udvalget, 2012, sd. 24.
- 771 Bjarke Møller, *Regulér elefanterne - i banksektoren*. Mandag Morgen, 9. februar 2010.
- 772 Danmarks Radio, *Sikke en fest*. TV-dokumentar i DR, november 2012.
- 773 Simon Johnson og James Kwak, *13 Bankers. The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. Pantheon Books, 2010, sd. 164.
- 774 David Goldman, *Bailout risk: \$23.7 trillion? More like \$3 trillion*, CNN, 28. juli 2009.
- 775 Joseph Stiglitz, *The Great Divide*. Penguin, 2015, sd. 148.
- 776 Joseph Stiglitz, *People, Power and Profits*. Allen Lane, 2019, sd. 103.
- 777 Joseph Stiglitz, *The Great Divide*. Penguin, 2015, sd. 149.
- 778 Adam Tooze, *Crashed: How a Decade of Financial Crisis Changed the World*. Viking, 2018, sd. 20.
- 779 Rangvid-udvalget, *Den finansielle krise i Danmark - årsager, konsekvenser og læring*. Erhvervs- og Vækstministeriet, 2012, sd. 15.
- 780 Bjarke Møller, *Dannevirke er faldet*. Politiken, 1. maj 2006.

- 781 Katarina Juselius, Økonomien og virkeligheden. Et opgør med finanskapitalismen. Informations forlag, 2019, sd. 52.
- 782 Thor Pedersen, udtalelse på pressemøde den 29. august 2006.
- 783 Hyman Mynski, *Stabilizing an Unstable Economy*. McGraw-Hill, 2009. Mynski talte om 'Ponzi finans', der er opkaldt efter den berømte svindler Charles Ponzi. Det er en slags pyramidespil. Der lover nye investorer et meget højt afkast for en lille risiko. Systemet fungerer fint, så længe der strømmer nye investorer til for at betale regningen for de andre, men til sidst kollapser det, når svindelnummeret braser sammen.
- 784 Simon Johnson og James Kvak, *13 Bankers. The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. Pantheon Books, 2010, sd. 140.
- 785 Casper Schrøder, Kommuner på kasino. Mandag Morgen, 20. juni 2010
- 786 Carmen Reinhardt og Kenneth Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press, 2009.
- 787 Joseph Stiglitz, *People, Power, and Profits*. Allen Lane, 2019, sd. 112-113.
- 788 Geoff Mulgan, *The Locust and the Bee. Predators and Creators in Capitalism's Future*. Princeton University Press, 2013.
- 789 Bernard Mandeville, *Private Vices, Public Benefits, The Fable of the Bees*. 1714.
- 790 Mariana Mazzucato, *The Value of Everything. Making and Taking in the Global Economy*. Allen Lane, 2018.
- 791 Eva Jung, Michael Lund og Simon Bendtsen, Spørgsmål og svar om Danske Banks hvidvasksg. Berlingske, 25. oktober 2019.
- 792 ESMA, *EU Derivatives Markets 2019*. Offentliggjort 9. December 2019.
- 793 Thomas Piketty, *Capital in Twenty-First Century*. Belknap Press, 2014, sd. 194. Piketty viser også, at de private finansielle former også blevet koncentreret på stadig færre hænder. Noget tyder på at finansialiseringen har gjort det lettere for dem med de største formuer at tjene penge på at flytte penge på tværs af landegrænserne
- 794 Stefano Battiston, Mattia Guerini, Mauro Napoletano og Veronika Stolbova, *Financialization in EU and its Consequences*. European Policy Brief, 16. april 2018.
- 795 Olivier Goedechot, *Financialization Is Marketization! A Study on the Respective Impact of Various Dimensions of Financialization on the Increase in Global Inequality*. Max Planck Science Po Discussion Paper, 15/3, 2015.
- 796 European Central Bank, *European macroprudential database, Statistics Paper Series no 32, 2019*. Konsoliderede bankdata, Q1, 2019
- 797 Danmarks Statistik. *Konsolideret balance for pengeinstitutter ift. balance. (eksklusiv realkredit og Nationalbank)*
- 798 www.theglobaleconomy.com på basis af tal fra International Monetary Fund.
- 799 OECD, *Banking sector leverage (indicator)*. doi: 10.1787/027a0800-en. 2020. Data hentet 14. december 2020.
- 800 Stefano Battiston, Mauro Napoletano, Andrea Roventini og Veronika Stolbova, *Financialization of Europe: A comparative perspective*. ISI Growth working paper, 22, juli 2017.
- 801 Stefano Battiston, Mattia Guerini, Mauro Napoletano og Veronika Stolbova, *Financialization in EU and its Consequences*. European Policy Brief, 16. april 2018. De finansielle virksomheder fik i 2017 næsten 40 pct. af alle lån fra bankerne, mens realøkonomiens virksomheder fik lidt over 60 pct. af alle virksomhedslån, men fortsætter finansvæksten, nærmer vi os den dag, hvor det er fifty fifty.
- 802 Mariana Mazzucato, *The Value of Everything*. Allen Lane, 2018, sd. 110.
- 803 Institute of International Finance, *Global Debt Monitor*. Januar 2020.
- 804 Silvia Amaro, "Attack of the debt tsunami": Coronavirus pushes global debt to record high. CNBC, 19. November 2020.

- 805 Jean-Louis Arcand, Enrico Berkes and Ugo Panizza, Too much Finance? IMF working paper WP/12/161. 2012.
- 806 Thomas Hale, Lending exposure of Europe's biggest carmakers hits €400bn. *Financial Times*, 20. september 2017.
- 807 Reuters, Volkswagen crisis poses bigger downside risk to German economy, fear economists. 24. september 2015
- 808 <https://www.multip.com/shiller-pe>. Beregningerne bygger her, hvad aktiekursen er i forhold til et gennemsnit af virksomhedernes indtjening i de sidste ti år, korrigeret for inflationen. Inspiration til den metode kommer fra nobelprisøkonomen, Robert Shiller, der bl.a. har skrevet bogen *Irrational Exuberance*, Princeton University Press 2000. Nogle kritikere mener, at et tiårs indeks giver et for pessimistisk billede, da vor tids brancher og virksomheder er præget af hastigere forandringer og ofte ændrer sig markant på færre år.

16. Forsvar for demokratiet i finanskapitalens æra

- 809 Stephen Foley, What price the new democracy? Goldman Sachs conquers Europe. *The Independent*, 18. November 2011.
- 810 Andrew Willis, Brussels gets set for battle on hedge fund rules. *EU Observer*, 29. april 2009.
- 811 Ieke van den Burg og Poul Nyrup Rasmussen, Hedge Funds and Private Equity. A critical analysis. Rapport fra PSE, 2007.
- 812 William D. Cohan, Plenty Deserve Blame for Greece's Woes, but Maybe Not Goldman Sachs. *The New York Times*, 13. juli 2015.
- 813 Patrick Jenkins and Megan Murphy, Goldman warns Europe on regulation. *Financial Times*, 29. september 2010.
- 814 Kevin Phillips, *Wealth and Democracy. A Political History of the American Rich*. Broadway Books, 2002.
- 815 Simon Johnson og James Kwak, *13 Bankers. The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. Pantheon Books, 2010, sd. 4.
- 816 Antonio Millaruelo og Ana del Río, The cost of interventions in the financial sector since 2008 in the EU countries. Banco de España, 6. april 2017, sd. 5.
- 817 *Ibid*, sd. 8.
- 818 Eurogruppens finansministre mødtes hele 206 gange i perioden fra 2010 til 2017, og eurogruppens Working Group under ledelse af den magtfulde østriger, Thomas Wieser, mødtes 264 gange eller i gennemsnit 33 gange om året i disse kriseår.
- 819 Herman Van Rompuy i bogen: *After the Storm* (ed. Luuk van Middelaar og Philippe Van Parijs). Lannoo, 2015, sd. 17.
- 820 Martin Feldstein, Europe's Empty Fiscal Compact. Project Syndicate, februar 2012.
- 821 Clement Fontan, Frankfurt's double standard: the politics of the European Central Bank during the Eurozone crisis. *Cambridge Review of International Affairs*, 12. oktober 2018, sd. 162-182.
- 822 James K. Galbraith, The Greece Bailout's Legacy of Immiseration. *The Atlantic*, 20. august 2018.
- 823 Ian Traynor, Jennifer Rankin og Helena Smith, Greek crisis: surrender fiscal sovereignty in return for bailout, Merkel tells Tsipras. *The Guardian*, 12. juli 2015.
- 824 Jörg Rocholl og Axel Stahmer, Where did the Greek bailout money go? ESMT White Paper No. WP-16-02. 2016.
- 825 Marcelo Minenna, A look back: what Eurozone "risk sharing" actually meant. *Financial Times*, 28. oktober 2018.
- 826 Ulrich Beck, *German Europe*. Polity Press, 2013, sd. 42.

- 827 Ibid, sd. 51.
- 828 Claire Stam, Germany earned €2.9 billion from Greece's debt crisis. Euractiv, 21. jun. 2018.
- 829 Jürgen Habermas, Democracy, Solidarity and the European Crisis. Forelæsning på Leuven University, 26. april 2013.
- 830 Ulrike Guérot, Why Europe Should Become a Republic! A Political Utopia. Dietz, 2019. Kindle edition, location 3142.
- 831 Kommissionen har fremlagt flere forslag til, hvordan man kan rette på ØMU'ens indbyggede fejl, så EU får en fælles finansminister med større demokratisk legitimitet, kan opkræve egne skatter, føre finanspolitik og udstede euro-obligationer.
- 832 Poul Skytte Christoffersen, EU bør øge samarbejdet på finansområdet. Jyllands-Posten, 9. september 2018.
- 833 Emily Jones og Alexandra O. Zeitz, The Limits of Globalizing Basel Banking Standards, Journal of Financial Regulation, Volume 3, Issue 1, March 2017, Pages 89-124. De første Basel I regler I 1998 fyldte 30 sider, Basel II reglerne fyldte 300 sider, men Basel III reglerne fylder over 600 sider.
- 834 Lars Wernblad Hansen, S: Danmark skal med i europæisk finansskat. PioPio, 7. december 2016.
- 835 Kevin P. Gallagher, Regulating capital flows in emerging markets: The IMF and the global financial crisis. Review of Development Finance, Volume 7, Issue 2, december 2017, Sd. 95-106.
- 836 Adam William Chalmers, When Banks Lobby: The Effects of Organizational Characteristics and Banking Regulations on International Bank Lobbying Business and Politics, Volume 19, Issue 1, marts 2017, sd. 107-134.
- 837 Jean-Claude Trichet, Reflections on the global financial system. Tale på IIF konference i Washington 20. oktober 2007.
- 838 Charles Goodhart, Daniela Gabor, Jakob Vestergaard og Ismail Ertürk. Central Banking at a Crossroads: Europe and Beyond. Anthem Press, 2014, sd. 4.
- 839 Stéphanie Hennette, Thomas Piketty, Guillaume Sacriste og Antoine Vauchez, How to democratize Europe. Harvard, 2019, sd. 180.
- 840 Ibid sd. 2.
- 841 Reuters, The life and times of ECB quantitative easing, 2015-18. 12. december 2018.
- 842 Det var renten på indskudsbeviser ved markedsoperationer, der blev sænket.
- 843 Alexander Weber, ECB Keeps Stimulus Steady as Economy Grapples With Longer Curbs. Bloomberg, 21. januar 2021.
- 844 Timo Walter og Leon Wansleben, How central bankers learned to love financialization: The Fed, the Bank, and the enlisting of unfettered markets in the conduct of monetary policy. Socio-Economic Review, 21. marts 2019.
- 845 Ibid.
- 846 Jürgen Habermas, The Lure of Technocracy. Polity Press, 2015, sd. 74.
- 847 Ibid, sd. 76.

17. Europa i folkevandringernes tid

- 848 Pave Frans, tale på de katolske biskoppers Europa-konference, 22. september 2017.
- 849 Mike Corder and Dusan Stojanovic, Migrants keep sneaking through Hungary's razor-wire fence. Associated Press, 16. september 2016.
- 850 Viktor Orbán, tale i Budapest, 15. marts 2016.
- 851 Egne beregninger med opdatering af tal fra IOM-rapport af professor, Philippe Fargues, Four Decades of Cross-Mediterranean Undocumented Migration to Europe, 2017.

- 852 Ole Wæver, Barry Buzan, Morten Kelstrup og Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and The New Security Agenda in Europe*. Pinter Publishers, 1993.
- 853 Thomas Gammeltoft-Hansen, *Hvordan løser vi flygtningekrisen?* Informations Forlag, 2016, sd. 32.
- 854 *Ibid*, sd. 9.
- 855 Bjarke Møller, Danmarks retsforbehold i EU. Notat for Tænketanken EUROPA, 13. juni 2014. I notatet plantede jeg ideen om at lave en tilvalgsordning med et klart og begrænset opt-out på udlændingeområdet: ”Ja-siden har rimelige muligheder for at vinde en folkeafstemning”, hvis man ”lover vælgerne en opt-out for familiesammenføringsreglerne og andre stærkt symbolladede dele i den stramme danske udlændingepolitik.”
- 856 Bjarke Møller, *Giv asyl til en ekstra folkeafstemning*. Berlingske, 18. september 2015.
- 857 Bent Winther, *Galup-måling: Derfor stemte vi nej*. Berlingske Tidende, 5. december. 2015.
- 858 Catharina Sørensen, *Suveræne Danmark. Danskernes fortællinger om EU og suverænitet* Tænketanken EUROPA, rapport, 19. september 2017.
- 859 *Financial Times*, *Refugees influx threatens fall of EU*, 26. november 2015.
- 860 Niall Ferguson, *Like the Roman empire, Europe has let its defences crumble*, *The Sunday Times*, 15. november 2015.
- 861 Thomas Huddleston and Hind Sharif, *Who is reshaping public opinion on the EU’s migration policies?* ReSOMA Discussion Policy Briefs, juni 2019.
- 862 Myria Georgiou og Rafal Zaborowski, *Media coverage of the “refugee crisis”: A cross European perspective*. Rapport for Europarådet, 2017.
- 863 Per Stig Møller, *De fire isbjerge. Om verdens største udfordringer*. Gyldendal, 2018, sd. 16.
- 864 John Carey, *The Intellectual and the Masses*. London Books, 1992, sd. 13-14.
- 865 Melissa Dinsman, *Politics, Eugenics, and Yeats’s Radio Broadcasts*. *International Yeats Studies*. Vol 3, Issue 1, Article 5. november 2018.
- 866 Marcus Rubin, *Tiden er kommet til at bygge fort Europa*. Interview med Uffe Østergaard. *Politiken*, 4. juli 2016.
- 867 Uffe Østergaard, *Europas ansigter*. *Rosinante*, 1998, sd. 390-397.
- 868 Tine Toft, *”Man må beskytte sig mod indvandring, selvom det kan yde brutalt.”* Interview med Uffe Østergaard, *Information*, 21. september 2016.
- 869 Ulrich Beck, *Power in the global age*. *Polity*, 2005, sd. 113.
- 870 *Beslutningen om etableringen af Frontex blev formelt truffet i 2004, og organisationen blev virksom fra 1. maj 2005*. (Rådets forordning (EF) Nr. 2007/2004 af 26. oktober 2004)
- 871 Eurobarometer, *What do Europeans think of the Schengen Area? Special Eurobarometer opinionsmåling blandt næsten 30.000 repræsentativt udvalgte EU-borgere i 28 medlemslande*. December 2018.
- 872 Eurobarometer, tal hentet fra efterårsundersøgelser fra 2015 til 2019.
- 873 Eurobarometer, *Integration of immigrants in the European Union*. (Dataindsamling I oktober 2017) April 2018
- 874 Mødet blev afholdt i Kommissionens tænketank, EPSC, i Bruxelles d. 25. oktober 2017. Jeg aner ikke, om de tog notits af min ud-af-boksen ide. Men i foråret 2018 kunne jeg til min glæde se Kommissionen fremlægge et forslag om at udvide Frontex til 10.000 mand. Det var i den klassiske EU logik faktisk et ganske vidtgående og ambitiøst forslag. Så tak, hvis I lyttede med bare et halvt øre.
- 875 *Europe Economics*, *The Cost of Non-Schengen Impact of border controls within Schengen on the Single Market*. European Parliamentary Research Service, April 2016.
- 876 Bjarke Møller, *Danskere foretrækker fælles EU-løsninger om asyl og grænser*, Tænketanken EUROPA, notat, 22. oktober 2015. Og Catharina Sørensen, *Danskerne vil have grænsekontrol- og Schengen*. Tænketanken EUROPA, notat, 19. marts 2019.

- 877 Thomas Huddleston and Hind Sharif, Who is reshaping public opinion on the EU's migration policies? ReSOMA Discussion Policy Briefs, juni 2019.
- 878 Udlændinge- og Integrationsministeriet, Tal på udlændingeområdet. 31. marts, 2020.
- 879 Catharina Sørensen, Danskerne vil have grænsekontrol - og Schengen. Tænketanken EUROPA, notat, 19. marts 2019.

18. Vi kan klare det. Indvandring er godt for økonomien

- 880 UNHCR dataportal, maj 2020.
- 881 UNHCR dataportal, maj 2020 og IOM-rapport af professor, Philippe Fargues, Four Decades of Cross-Mediterranean Undocumented Migration to Europe, 2017.
- 882 Tal indhentet fra Frontex Risk Analysis 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 og 2019. Egne beregninger.
- 883 Ivan Krastev, After Europe. University of Pennsylvania Press, Sd. 108.
- 884 Simon Worrall, During Last Mass Migration, Europeans Were the Immigrants. National Geographic, 24. april 2016.
- 885 Peter Gatrell, The Unsettling of Europe. Allen Lane, 2019, sd. 7.
- 886 Ibid, sd. 83.
- 887 Felipe Fernández-Armesto, Millenium. Bantam Press, 1995, sd. 546
- 888 Peter Gatrell, The Unsettling of Europe. Allen Lane, 2019, sd. 108.
- 889 Eurostat, tal hentet maj 2020, mig-pop3ctb.
- 890 Eric Hobsbawm, The Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914-1991. Michael Joseph, Penguin, 1994, sd. 289.
- 891 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 92, efterår 2019.
- 892 Pew Research, Around the World, More Say that Immigrants Are a Strength Than a Burden. 14. marts 2019.
- 893 Eurostat, (Demographic balance, average population, total, 1989-2018) egne beregninger.
- 894 Ivan Krastev og Stephen Holmes, How liberalism became the 'god that failed' in Eastern Europe. The Guardian, 24. oktober 2019.
- 895 Ibid.
- 896 UNHCR, Global Trends. Forced Displacement in 2019. Juni 2020.
- 897 Ibid.
- 898 Ibid.
- 899 European Parliamentary Research Service, Demographic outlook for the European Union 2020. EP, marts 2020.
- 900 Valentina Romei, Europe's demographic time-bomb. Financial Times, 13. januar 2020.
- 901 United Nations, World Population Prospects. UN, New York, 2019.
- 902 Silicon Valley Competitiveness and Innovation Project. SVCIP Rapport, februar 2019.
- 903 Benjamin Fearnow, Nearly Half of All Fortune 500 Companies Were Founded By Immigrants or Their Children, Study Finds. Newsweek, 22. juli 2019.
- 904 Finansministeriet, Økonomisk Analyse: Indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser i 2017. Juni 2020.
- 905 Ulrik Dahlin, Hvad koster ikke-vestlig indvandring i Danmark? Svaret ligger et sted mellem 6 og 33 milliarder. Information, 27. oktober 2020.
- 906 Danmarks Statistik, Befolkningsfremskrivninger 2020-2060. 27 maj 2020. Egne beregninger ud fra FRDK120.

- 907 Mahzarin R. Banaji og Anthony G. Greenwald, *Blindspot. The Hidden Biases of Good People*. Bantam Books, 2013.
- 908 Malte Dahl og Niels Krog. *Experimental Evidence of Discrimination in the Labour Market: Intersections between Ethnicity, Gender and Socio-Economic Status*. *European Sociological Review*, Vol. 34. Issue 4. August 2018, sd. 402-417.
- 909 Trine Ravn Nielsen, Christian Klement, Sune Qvotrup og Kathrine Vitus, *Kriminalitet og etniske minoriteter. Del I - en kortlægning af empiriske mønstre*. Det Kriminalpræventive Råd, februar 2019, sd. 56.
- 910 Elizabeth Anderson, *The Imperative of Integration*. Princeton University Press, 2013, sd. 48.
- 911 Francis Fukuyama, *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. Profile Books, 2018, sd. 171.
- 912 Martin Luther King Jr., *I Have a Dream. Tale*, Washington, 28. august 1963.
- 913 Francis Fukuyama, *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. Profile Books, 2018, sd. 45.
- 914 *Ibid*, sd. 46.
- 915 Finansministeriet, *Økonomisk Analyse: Indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser i 2017*. Juni 2020, sd. 22.
- 916 Torben K. Andersen, *Kvinder er en "underskudsforretning"*. *Mandag Morgen*, 31. januar 2013.
- 917 Ana María Munar, *Lektor: Vi opnår først ligestilling, når vi øremærker barsel til fædre*. *Politiken*, 31. maj 2018.
- 918 Torben K. Andersen, *Kvinder er fortsat en underskudsforretning for statskassen*. *Mandag Morgen*, 25. maj 2020.
- 919 Florence Jaumotte, Ksenia Koloskova og Sweta C. Saxena, *Impact of Migration on Income Levels in Advanced Economies*. IMF spillover note 8, december 2016.
- 920 McKinsey Global Institute, *People on the move: Global migration's impact and opportunity*. 2016.
- 921 Dani Rodrik, *The Globalization Paradox. Democracy and Future of the World Economy*. W.W. Norton, 2012. Location 4209 i Kindle udgaven.
- 922 OECD, *Renewing the Skills of Ageing Workforces: The Role of Migration*. OECD, 2012
- 923 Thomas Liebig og Jeffrey Mo, *The Fiscal Impact of Immigration in OECD-countries*, *International Migration Outlook*. OECD, 2013.
- 924 McKinsey Global Institute, *People on the move: Global migration's impact and opportunity*. 2016. Effekten er højest plus minus 0,5 pct. af bruttonationalproduktet.
- 925 Mette Foged og Giovanni Peri, *Immigrants' Effect on Native Workers: New Analysis on Longitudinal Data*, Discussion Paper No. 8961, marts 2015.
- 926 Deutsche Welle, *Germany: Half of refugees find jobs within five years*. 4. februar 2020. Undersøgelse blandt 8000 flygtninge.
- 927 Katerina Lisenkova, Miguel Sanchez-Martinez, og Marcel Mérette, *The Long-Term Economic Impacts of Reducing Immigration: The Case of UK Migration Policy*, 2013.
- 928 Sara Lemos, og Jonathan Portes, *New Labour? The Impact of Migration from Central and Eastern European Countries on the UK Labour Market*, IZA Discussion Paper No. 3756, 2008.
- 929 European Commission, *Employment and Social Developments in Europe 2015*. 2016, sd. 14.
- 930 *Ibid*, sd. 165.
- 931 Bertelsmann Stiftung, *Zuwanderung und Digitalisierung*. 2019.
- 932 Joseph R. Biden, *Why America Must Lead Again*. *Foreign Affairs*, marts/april 2020.

19. Europas farvel til Pax Americana

- 933 Andrew Bacevich, *American Empire*. Harvard University Press, 2002.
- 934 Robert Kagan, *Paradise & Power. America and Europe in the New World Order*. Atlantic books 2004, sd. 43.
- 935 Ibid, sd. 83.
- 936 Bjarke Møller, *Globaliseringen - et europæisk trumfkort*. Kapitel i "Atlantiske afstande", red. Kenneth Møller Johansen og Terkel Kunding, Akademisk Forlag, 2004.
- 937 Josef Joffe, *Obama Is Not a Realist*. *The Atlantic*, 10. marts 2016.
- 938 Ian Bremmer, *The End of the American International Order: What Comes Next?* Tale på GZERO topmøde i Tokyo, 18. november 2019.
- 939 Donald Rumsfeld, pressebriefing 22. januar 2003.
- 940 Neta C. Crawford, *Human Cost of the Post-9/11 Wars: Lethality and the Need for Transparency*. Watson Institute, Brown University, november 2018.
- 941 Erin Miller, University of Maryland, Start report på baggrund af tal fra Global Terrorism Database. Oktober 2019.
- 942 UNHCR, *Global Trends, Forced displacement in 2018*. United Nations High Commissioner for Refugees, 2019.
- 943 Stephen M. Walt, *We Lost the War in Afghanistan. Get Over It*. *Foreign Policy*, 11. september 2019.
- 944 Andrew Bacevic, *The war in Afghanistan isn't a 'stalemate.'* *The U.S. has lost*. *Los Angeles Times*, 19. december 2018.
- 945 Neta C. Crawford, *Human Cost of the Post-9/11 Wars*, november 2018.
- 946 Watson Institute på Brown University i USA har udgivet flere rapporter. Tallet inkluderer omkostninger til og med 2020-budget for forbundsregeringen.
- 947 Congressional Research Office, *Cost of Major US Wars*, juni 2010 estimat. Beløb på 4104 mia. dollars i totale omkostninger under 2. Verdenskrig, ovenfor er korrigeret for inflationen og omregnet til værdien af 2019 dollars.
- 948 Anders Fogh Rasmussen, tale til Søværnets Officersskole, 29. august 2003.
- 949 Anna Fifield, *Contractors reap \$138bn from Iraq War*. *Financial Times*, 18. marts. 2013.
- 950 Martin Luther King Jr, *Where Do We Go from Here: Chaos or Community?* Harper, 1967.
- 951 Alan Dershowitz, *Why Terrorism Works: understanding the threat, responding to the challenge*, Yale University Press, 2002.
- 952 Shane O'Mara, *Why Torture Doesn't Work. The Neuroscience of Interrogation*, Harvard University Press, 2015.
- 953 Shaimaa Khalil, *Australian 'war crimes': Elite troops killed Afghan civilians, report finds*. BBC, 22. November 2020.
- 954 Robert Kagan, *Paradise & Power, America and Europe in the New World Order*. Atlantic books 2004.
- 955 Ibid, 2004, sd. 4.
- 956 Ulrich Beck, *Apártete Estados Unidos...Europa Vuelve!* *El País*, 10. marts 2003.
- 957 Nathalie Tocci, *Resilience and the role of the European Union in the world*. *Contemporary Security Policy*, 41:2, 2020, sd. 176-194.
- 958 Ivan Krastev & Mark Leonard, *The crisis of American power: How Europeans see Biden's America*. ECFR, 19. januar 2021.
- 959 Emmanuel Macron, Interview, *The Economist* 7. november 2019.

- 960 Eurobarometer, Standard Eurobarometer nr. 92. november 2019.
- 961 Eurobarometer, Designing Europe's future: Security and Defence. April 2017.
- 962 Catharina Sørensen, Stærkt europæisk forsvarssamarbejde er populært i Danmark. Tænketanken EUROPA, notat, 23. januar 2019.
- 963 Eurobarometer, Special Eurobarometer 479, Future of Europe. Oktober-November 2018.
- 964 SIPRI, Militærudgifter i 2019 opgjort pr. land. 2020.
- 965 SIPRI-tal 2017. Hentet fra Verdensbankens database, august 2020. Tal inkluderer bade aktive soldater og paramilitære tropper, der kan indsættes i kamp.
- 966 Giles Merritt, Slippery Slope. Europe's Trouble Future. Oxford University Press, 2016, sd. 188.
- 967 Andrew Moravcsik, Europe is still a Superpower. Foreign Policy, 13. april 2017.
- 968 European Commission, Defending Europe. The case for greater EU cooperation on security and defence. Faktaark 2017.
- 969 Europa-Parlamentet infografik, Defence: is the EU creating a European army? Hentet 24. juni 2019.
- 970 McKinsey, The Future of European Defence. Tackling the Productivity Challenge. 1. maj 2013.

20. Håbets politik - tre nye pagter for Europa

- 971 Chantal Mouffe, An Agonistic Approach to the Future of Europe. *New Literary History*, Autumn 2012, Vol. 43, No. 4, sd. 634.
- 972 Emmanuel Macron, Revolution. Informations forlag 2017, sd. 7.
- 973 Stéphanie Henneute, Thomas Piketty, Guillaume Sacriste og Antoine Vauchez, How to democratize Europe. Harvard, 2019.
- 974 Ulrike Guérot, Why Europe Should Become a Republic! Dietz, 2019. Kindle edition, Location 309.
- 975 Eurobarometer, Standard Eurobarometer 93, summer 2020. Samlet procentsats for total tillid eller i nogen grad tillid.
- 976 OECD, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions Catching the Deliberative Wave. OECD, juni 2020.
- 977 Charles Taylor, Patrizia Nanz og Madeleine Beaubien Taylor, Reconstructing Democracy. How Citizens Are Building from the Ground Up. Harvard University Press, 2020.
- 978 Hannah Arendt, The Promise of Politics. Schocken Books, 2005, sd.170.
- 979 Kalypto Nicolaïdis, The idea of European Democracy. Chapter 10 in: *Philosophical Foundations of European Union Law*. Edited by Julie Dickson and Pavlos Eleftheriadis. Oxford University Press, 2012.
- 980 Charles Taylor, Patrizia Nanz og Madeleine Beaubien Taylor, Reconstructing Democracy. How Citizens Are Building from the Ground Up. Harvard University Press, 2020, sd. 22-23.
- 981 Mariana Mazzucato, The Value of Everything. Allen & Lane, 2018.
- 982 Staffan Lindberg, Are Increasing Inequalities Threatening Democracy in Europe. *Carnegie Europe*, 4. februar 2019.
- 983 Zsolt Darvas, COVID-19 has widened the income gap in Europe. *Bruegel*, 3. december 2020.
- 984 Staffan Lindberg, Are Increasing Inequalities Threatening Democracy in Europe. *Carnegie Europe*, 4. februar 2019.
- 985 John F. Helliwell, Richard Layard, Jeffrey Sachs og Jan-Emmanuel De Neve, World Happiness Report 2020. New York: Sustainable Development Solutions Network, 20. marts 2020.
- 986 Gabriel Zucman, Ludvig Wier og Thomas Tørsløv, The Missing Profits of Nations. National Bureau of Economic Research. Updated paper. April 2020.

- 987 European Commission, Taxation Trends in the European Union. 2019. Egne beregninger på baggrund af det faktiske provenu i medlemsstaterne, 2017-tal fremskrevet til 2020.
- 988 Thomas Piketty, Capital in the Twenty-First Century. Belknap Press, 2014, sd. 528.

STIKORDSREGISTER

A

Absolutisme 89, 254
 Abu Ghraib 427, 703-4
 Acquis Communautaire 330
 Adams, John 154, 465-6, 686-7, 792n
 Adenauer, Konrad 21, 407-8, 417, 470, 789n
 Afghanistankrig 93, 232, 369, 427, 483, 521, 625, 659, 695-701, 703, 705, 711, 803n
 Afhængighed 13, 36, 41, 52, 83, 110-1, 132, 216, 262, 305, 326, 332, 488, 526, 607, 659, 686, 706, 713, 738, 751
 Afkolonisering 200, 316, 663, 665
 Airbus 60, 712-713
 Akerlof, George A. 562-3, 753n
 Al-Qaeda 520-1, 527, 538, 695-6, 701, 703
 Almengørelse 289, 290-1
 Amazon 103, 107, 131, 139, 259, 344, 672
 Amnesty International 426, 477, 791n
 Amsterdamtraktat 552, 592
 Anarki 81, 119, 456, 627
 Anarkistisk 127, 155, 260, 303, 312, 373, 392, 397, 440, 446
 Andelsbevægelse 4, 262, 309, 324, 507-8,
 Anden Verdenskrig 4,21, 32, 38, 116, 154, 225, 327, 335, 348, 353-4, 380-1, 391, 396-405, 408-10, 420, 663-5, 702
 Andersen, Hans Christian 211, 307, 337, 561
 Anderson, Elizabeth 675, 678, 802n
 Andreotti, Giulio 164-5
 Angst 3, 5, 68, 81-2, 87, 233, 346, 357, 369-71, 463, 501, 528, 539, 594, 626, 670
 Anna Libak 226, 779n
 Antiautoritær 202, 237, 259, 363
 Antielitær 159, 202, 237, 246, 257
 Antiglobalisme 79, 225-6, 237, 251, 350, 430
 Antropocæn tidsalder 515
 Antropologisk chok 3, 30-34, 75, 93, 396, 427, 485
 Anywheres 203-4
 Apollo-program 4, 19, 22-7, 143, 768n
 Apple 101-2, 106, 131-2, 139, 259, 672
 Applebaum, Anne 242, 244, 780n
 Arabisk forår 102, 509, 693-4
 Arbejderbevægelse 109, 324, 354, 508
 Arbejderklasse 203, 319, 340, 360, 367, 372, 722

Arbejdsløshed 195, 263, 268, 283, 296, 362, 411, 495, 568, 575, 700, 743
 Arbejdstidsdirektiv 292
 Arendt, Hannah 4-6, 87-8, 155-6, 271, 318, 373, 378, 384, 397, 404, 437, 446, 449, 544, 730, 768n, 773n, 777n, 784-9n, 791-2n, 795n, 804n
 Aristokrati 228, 262, 636
 Aristoteles 25, 154, 402, 501, 531
 Arrogance 85, 90, 116, 121, 204, 206, 263, 275, 370, 453, 692, 695
 AstraZeneca 500
 Astronaut 19-20, 24, 27, 29, 304, 626
 Asylansøgere 181, 252, 389, 411, 449-50, 553, 627, 654, 661, 667-8
 Ateisme 93, 512, 537, 546
 Atomkraft 31, 603
 Atomvåben 92, 549
 Augustin 305, 530
 Auschwitz 353, 399, 401, 405, 408, 415, 419, 790n
 Austen, Jane 193-4, 778n
 Automatisering 140, 144, 271
 Autonomi 107, 272
 strategisk 141-142, 223, 708, 712
 økonomisk 342, 608, 747, 723
 Autoritær
 nationalisme 159, 239-240, 391, 445, 740
 magter 11, 83, 325, 428, 676, 707
 Kina 127, 394, 429
 ledere 86, 89, 241-5, 248, 257, 268, 306, 327, 342, 372, 391, 428, 690, 720
 olieregime 52, 59, 73, 526, 705, 738
 personlighed 199, 241-42, 400, 545, 779n
 trussel mod demokratiet 7, 199, 226, 248, 251-55, 279, 353, 393, 454, 497, 707, 719, 751
 tænkning 199, 202, 279, 394, 414, 445-7, 502, 720
 Averröes 531
 Aylan 623, 625-6

B
 Bail-in 572, 609
 Bailout 616, 796n, 798n
 Bakterie 516-17, 793n
 Balkankrig 85, 231, 251, 433-8, 442, 692

- Bankhemmelighed 132, 171
- Bankpakke 559, 572-9, 796n
- Banks, Arron 188, 778n
- Bankunion 609, 725
- Bannon, Steven 188, 591-2
- Barbari 301, 370, 388, 394, 401, 404, 426, 520, 624, 641, 705
- Barber, Benjamin 455, 791n
- Barnier, Michel 180, 190, 209
- Barok 85, 180, 190, 209, 279-80, 334, 376-7, 382, 440, 514
- Barroso, José Manuel 592-96
- Barselsdirektiv 293
- Basel-komite og -regler 583-4, 612-3, 799n
- Bataclan attentat 633-4
- Bauman, Zygmunt 6, 97, 265, 336, 401, 411, 462, 773n, 781n, 785n, 789n, 790n
- Bazooka 599, 615-6
- Beatles, The 200, 304-5
- Befrielsesbevægelse 319, 423, 549
- Bekymringer
 - folkelige 8-10, 172, 229, 234, 278, 294, 354, 719, 735
 - ift. indvandring 117, 229, 458, 631, 667
 - individuelle 357, 562, 631
 - normative 199
 - sociale 187, 197, 285, 287, 297, 362, 392, 744
- Benigni, Roberto 403
- Benjamin, Walter 347-8, 785n
- Berlingske Tidende 288, 583, 630, 780n, 782n, 788n, 797n, 800n
- Berlinmuren 12, 21, 89, 92, 98, 160, 335, 349, 434, 551, 637, 639, 649
- Berlusconi, Silvio 164-5, 237
- Bertelsmann Stiftung 69, 350, 533, 772n, 782n, 785n, 794n, 802n
- Bias, implicit 8, 187, 562, 674-5, 678, 801n
- Biden, Joseph R. 56-7, 105, 113, 431, 691-4, 707, 709, 790n, 802-3n
- Big Bang 25
- Big data 102-3, 187-8, 644
- Bin Laden, Osama 521, 527, 701, 703, 794n
- Biodiversitet 43, 59-60, 490, 722, 733, 737, 740, 770n, 792n
- Biologi 27, 29, 36, 51, 388, 461, 516-17, 793n
 - determinisme 368, 377, 379
 - racetænkning 375, 399
- BioNTech 143, 499, 500, 672
- Bismarck, Otto von 312, 324, 372, 507
- Black Lives Matter 206, 357, 510
- Blair, Tony 115-6, 120-1, 197, 259, 272, 692, 701, 774n
- Blandingsøkonomi 129
- Bloom, Harold 377, 787n
- Boligboble 560, 580, 700
- Bono (U2-forsangeren Paul David Hewson) 7, 446, 472-3, 787n, 791-2n
- Bonusfest 575
- Borgerhøring 174, 469, 671
- Borgerinitiativ, det europæiske 729
- Borgerretsbevægelse 318, 357
- Borgerrettigheder 184, 191, 200, 216, 318, 329, 339, 374, 384, 394, 407, 447, 456, 507
- Borgerting 14, 469, 513, 729, 731-2, 735, 744
- Boym, Svetlana 346-8, 785n
- Brandt, Willy 417, 419
- Braudel, Fernand 469
- Braungart, Michael 51, 770n
- Breivik, Anders Behring 541-3
- Breton, Thierry 712
- Bretton Woods 145, 506, 769n
- Brexit
 - borgerrettigheder 184, 216
 - bureaukrati 212-214
 - flygtninge/migration 182, 197-8, 205
 - folkeafstemning 105, 179, 182, 207-8, 216-9
 - handelsaftale 67, 180, 185, 212
 - holdninger til EU 12, 153, 179, 186, 198, 210
 - hård Brexit 181, 192, 209-10
 - Kina-chok 195
 - Leave-kampagne 182-4, 187-9, 198, 209
 - no deal 180, 184-5, 217
 - Nordirland 181, 188, 209
 - nostalgia 189-90
 - patriotisme 201-3
 - Remain-kampagne 186-8, 216, 631, 778n
 - skilsmisseaftale 179-80. 190-1, 207-10, 216-8
 - Skotland 181, 188, 443
 - sundhedssystem (NHS-valgløfte) 183-4, 198, 788n
 - suverænitets/tage kontrol tilbage 181, 185-8, 197, 208-13
 - velfærdsnedskærings betydning 187, 195-8
 - økonomisk regning 184-7
- Brobygger 592, 689, 746

- Broderskab 89, 160, 319, 326, 367, 385, 538, 614-5, 677
- Bruno, Giordano 531
- Brüning, Heinrich 392
- Buffett, Warren 570, 796n
- Bundesbank, den tyske 392, 614, 617-8
- Bureaukrati 136, 144, 161, 180-1, 185, 296, 552, 724
- Myte om det bureaukratiske EU 212-215, 552, 642, 747
- Burka 206, 376, 421
- Burke, Edmund 242
- Bush, George W. 118, 427, 429, 575, 591, 624, 690, 693-5, 697-99, 701, 703-4, 709
- Business as usual 67, 113, 187, 294, 561, 576, 648, 719, 734
- Buzan, Barry 524-5, 628, 794n, 799n
- Bæredygtig vækst 588
- Bæredygtighed 43, 50, 61, 68, 78, 81, 142, 146, 214, 583, 743, 751, 779n, 804n
- Både-og 7, 37, 142, 260, 272, 329, 332, 515, 518, 652, 710
- C**
- Cabotagekørsel 290
- Cambridge Analytica 105, 188, 592
- Cameron, David 182-3, 189, 191, 195-6, 207, 215-6, 218, 631
- Camus, Albert 359, 507
- Carbonlækage 47, 71, 73, 137, 513, 736-7, 747
- Carlsberg 124, 672
- Ceausescu, Nicolae 89
- CEN, den europæiske standardiseringsorganisation 144
- Centralistisk 327, 728
- Centrum-Demokraterne 236
- Chamberlain, Neville 394, 396
- Champions League 140, 338
- Charlie Hebdo 538
- Chirac, Jacques 164, 419
- Christoffersen, Poul Skytte 418, 609, 793n, 799n
- Churchill, Winston 189, 206, 384, 387, 396, 409, 414, 418, 472, 787n
- CIA, Central Intelligence Agency 521, 523, 549, 704, 795n
- Cicero 176, 420
- Civilisation 27, 32, 67, 75, 194, 265, 303, 368, 378, 636, 702, 792n
- afrikansk 528
- europæisk 5-7, 38, 99, 264-5, 370, 450, 633, 668, 670
- hinduistisk 314
- islamisk 526
- kristne 522
- romersk 635
- vestlig 386, 394, 528, 628
- Civilisationernes sammenstød 10, 231-2, 524-9, 534-6, 578, 633, 636, 665, 780n, 794n
- Civilsamfund 50, 112-3, 127, 173, 253-4, 316, 720
- Clash, The 192-3, 200
- Clinton, Bill 113, 118-20, 426, 521, 569, 591, 692-4
- CO₂-afgift 47, 65, 70-1, 136-7, 295, 607, 736, 747
- CO₂-udledning 35, 37, 39-40, 44, 46, 53-56, 63-64, 66, 69-70, 72, 78, 355-6, 739
- CO₂ kvotehandel 64, 66, 70, 180, 736, 748
- Coca-Colonisering 96
- Cohen, Leonard 476
- Columbus, Christoffer 439
- Commonwealth 197, 315
- Containermentalitet 54, 231, 317, 578
- Conte, Giuseppe 494-5
- Cool Britannia 197
- Copy-paste demokrati 556
- Corbyn, Jeremy 218, 259
- Coronaviruskrise 34, 40-1, 109, 256, 484-504, 769n, 778n, 780n, 785-786n, 793n, 804n
- grænsekontrol 655-6
- gældsætning 40, 493 586. 617, 719
- Next Generation fond og statslige redningspakker 221, 256, 496-99, 503-4, 608, 746
- sociale problemer 740-1, 745
- vacciner 143, 490-3, 499-501, 672, 741, 793n
- Corydon, Bjarne 276, 594, 781n
- COVAX 500
- Craxi, Bettino 164-5
- Crusoe, Robinson 6, 81
- CSCE, Conference on Security and Cooperation in Europe 436
- CumEx 169
- Cummings, Dominic 187-8, 207
- CureVac 493
- Cyberterror 708, 714
- Cæsar, Julius 176, 377
- D**
- D'Azeglio, Massimo 327

- Dahl, Robert A. 157-8, 777n
- Dagpenge 195, 229, 270, 277, 281, 292, 392
- Dannevirke-obligationer 565, 567, 572, 796n
- Dansk Folkeparti 70, 79, 196, 228-9, 231, 237, 274-5, 279, 288, 445, 449, 457, 529, 611, 626, 637-9, 654-5
- Dansk Industri 70-71, 73, 287, 293, 638, 772n
- Dansk Metal 70-71, 73, 287, 293, 638, 772n
- Danske Bank 66-7, 566, 571-3, 583, 597, 609, 777n, 797n
- Darwin, Charles 25, 368, 516-7, 530
- Databeskyttelse 106, 555, 557, 643
- De Gasperi, Alcide 470
- De Sande Finner 445
- Dehumanisering 397, 402, 404, 411, 450, 544-5, 658, 703
- Dekadence 165, 301, 314, 349, 455, 528, 633, 662
- Delors, Jacques 7, 206, 261-3, 289, 437, 468-70, 484, 780n, 791-2n
- Demografi 5, 46, 636-9, 665-72, 684-6
- Demoicrati 730
- Demokrati 85-86, 103, 107, 152-161, 317-318, 532-533, 722-732, 776-7n, 780-1n, 784-6n, 798n, 802n, 804n
- europæisk 8-9, 14, 86, 173-6, 273, 324-5, 331, 469, 473, 606-8, 725-8
 - engagement 68, 158-9, 468, 722, 751-2
 - forfatningsdemokrati 463, 465, 472-4, 676, 701
 - illiberal 86, 242, 246, 255, 306, 390-93, 465, 502, 575, 597, 719
 - liberal 12, 85-86, 107, 127, 151-7, 159-160, 163, 172, 225, 317-8, 352, 414, 439, 596
 - markedsdemokrati 119, 127, 272, 294, 594
 - radikalisering af 158-59, 257, 729-732
 - repræsentativt 152-3, 157, 172, 226, 248, 251, 390, 532, 630, 722
 - meningsmålinger, holdninger til demokrati 151-2, 246-8
 - økonomisk demokrati 230, 508
 - udfordringer fra digitale imperier 103, 106-7, 134, 140
 - udfordringer fra finanskapital og globalisering 119, 128, 145-6, 271, 613-615, 618-19
- Demokratipagt 14, 722-32
- Demonstrationer 8, 225, 237, 250, 320, 428, 510, 537, 538, 678
- freds demonstrationer 22, 92, 355, 509, 625, 695, 701
 - Fridays for Future 68
 - gule veste 263, 363
- Demos 158, 248, 251, 469, 730
- Den danske model 153, 195, 270, 280, 285-93, 307-8, 388
- Den Danske Salmebog 337
- Depression
- psykologisk 312, 356-7
 - økonomisk 46, 57, 392-3, 484, 498, 574, 577, 581, 600
- Deregulering 117, 119-120, 130, 230, 245, 560, 567, 569, 579, 581, 591-2, 613, 795n
- Derivater, finansielle 120, 564-70, 578, 584-5, 588, 591, 593, 611
- Derrida, Jacques 520, 793n
- Det Europæiske Råd 9, 174, 220, 329, 336, 436, 474, 486 496, 498, 593, 726, 728
- Deutsche Bank 168, 581, 602, 604
- Dialektik 234, 236, 319, 456
- Dickens, Charles 89, 773n
- Dieselgate 168, 588, 798n
- Digital skat 333, 498, 775n
- Digitale imperier 102-3, 105, 107, 131, 134, 140, 691
- Digitalisering 38, 102, 134, 140, 168, 224, 498, 685
- Dijsselbloem, Jeroen 594
- Dilemma 71, 73, 78, 173, 218, 278, 280, 416, 424, 431, 442, 512-4, 573, 599, 605, 607, 609, 612, 625, 646-7, 660, 670-1, 683, 700, 726, 731, 735, 744.
- Diplomati 112-3, 206, 223-4, 232, 252, 427-8, 431, 435-6, 550, 695, 713, 727, 731
- Diskrimination 344, 429, 444, 446-8, 621, 675-7
- ikke-diskrimination/-forskelsbehandling 154, 256, 296, 466, 744
- Disney 103, 357, 455
- Disruption 46, 105, 156, 174, 777n
- Dissident 90-1, 160, 375, 531
- Diversitet 157, 205, 304, 446-7, 461-2, 471, 672-3, 676, 794n
- DNA 183, 324, 379, 481, 516-7, 778n
- Dommedagsprofeter 344, 564
- Dostojevskij, Fjodor M. 544-5, 795n
- Dot.com 139, 563-4
- Drakulic, Slavenka 347, 435, 790n
- Droner 138, 142, 648, 662, 693-4, 699, 713
- Dublin-regler 627, 650
- Dyder 154, 183, 350, 423-4, 437, 579, 597, 665, 687
- Dyds mønstre 165-6, 424
- Dystopi 5, 99, 105, 371, 411, 495

E

- Ebola 97, 489
- ECB, Den Europæiske Centralbank 62, 127, 160, 171, 237, 493, 570, 593, 595, 598, 600-1, 606-9, 613, 616-8
- ECFR, European Council of Foreign Relations 785n, 787n, 803n
- ECHA, Det Europæiske Kemikalieagentur 213-4
- ECRIS-TCN, Det europæiske informationssystem vedrørende strafferegistre 553
- Efteruddannelse 140, 195-6, 270-1, 290, 296, 578, 684, 735, 745
- Egoisme 156, 262, 296, 390, 445, 462, 491, 500, 601, 751
- EI2, Det Europæiske Interventions Initiativ 710
- EIB, Den Europæiske Investeringsbank 62, 495
- Eichmann, Adolf 404, 415-6, 789n
- EIS, Europol Information System 553, 555
- Ekspansiv finanspolitik 277, 295, 393, 498, 575, 597-9, 606, 618, 746
- Ekspertvælde 729
- Eksternaliteter 48, 52, 59, 733
- Ekstraterritorial 693, 697, 704
- Ekstremisme 125, 293, 388, 390, 392, 522-3, 543, 747
- ELA, Den Europæiske Arbejdsmarkedsmyndighed 171
- Elbiler 55, 64, 69, 78, 141-2
- Eleanore Roosevelt 429, 790n
- Elektrificering 64
- Elitær 64, 202, 240, 275, 263, 719, 751
- EMA, Det Europæiske Lægemiddelagentur 211, 213
- Emmanuel Mounier 261-2, 781n
- Empati 82, 294, 392, 443, 453, 490, 625
- EMRK, Europæiske Menneskeretskonvention 328, 425, 555
- EMS, Europæiske Monetære System 118, 249
- En Marche! 257, 263-4
- Endlösung 399, 404, 415, 419, 543
- Endosymbion-teori 517
- Energiewende 603
- Energikrise, international 4, 31, 192-3, 230, 506, 540, 699
- Engagement 11, 259, 278, 278, 311, 350, 428, 463, 733, 792n
 - demokratisk 68, 158, 468, 722, 752
- Engels, Friedrich 115, 319, 774n
- Enhedslisten 231, 278
- Enstemmighed 133, 135, 253, 606, 611
- Enten-eller 7, 260, 284, 289, 322, 329, 429, 515, 518, 652, 660, 662, 671, 731
- Enzensberger, Hans Magnus 95, 242-3, 780n, 789n
- Erasmus-program 84, 181, 337
- Erdogan, Recep Tayyip 246, 342, 550
- Erhvervsklynger 106, 142, 736, 749
- Erhvervsministeriet 577, 796n
- Erhvervspolitik 14, 137-42, 736, 749
- ESM, Den Europæiske Stabilitetsmekanisme 495, 599, 604, 609
- ETA, Euskadi Ta Askatasuna 529, 540, 547-9
- ETIAS, EU-system for rejseinformation og -tilladelse 661
- Etik og etisk 48, 73, 86, 106, 113, 141, 145, 156, 250, 261-2, 422, 643-4, 659, 731, 786n
- Etnicitet 10, 88, 200, 203, 251, 317-8, 387, 409, 422, 433-5, 449, 459, 462, 674, 676
- Etnisk nationalisme 310, 453, 456, 541, 547-8
- Etniske udrensninger 85, 426, 434-7, 442, 550, 700
- EU-budget 7, 57-8, 63, 181, 221, 496-9 606, 648, 748-9, 778n
- EU-domstol 132, 173, 209, 215, 248, 252, 254, 256, 287, 289, 330-1, 341, 425, 471, 556, 607, 617, 653, 658
- EU-forbehold 2, 217, 223-24, 363, 630
 - forsvarsforbehold 710-2
 - retsforbehold 553, 626, 800n
- Eufori 1, 152, 159, 562, 579, 746
- Eugenik, racehygiejne 386-8, 390, 636, 789n
- EUIPO. Det Europæiske Kontor for Intellectuel Ejendomsret 213
- Euratom, Det Europæiske Atomenergifællesskab 181, 470
- Euroobligation 598, 603, 605-6, 615, 618, 789n
- Eurobarometer 153, 269, 280, 340, 363-4, 448, 644-6, 709, 777n, 781-2n, 785-6n, 891n, 800-1n, 803-4n
- Eurobudget 724-5
- Eurocentrisk 370
- Eurodac 553, 645, 661
- Eurofighter 713
- Eurogruppe 14, 160, 173-4, 222-3, 235, 283, 393, 495, 511, 594, 598-600, 611, 613-5, 619, 724-5, 798n
- Eurokrise 152, 234, 576, 597
- Euromaidan 428
- Europa-Kommissionen 9, 47, 153, 160, 174, 212-5, 256, 330-1, 594, 608, 726-9, 731-2
 - Myten om Kommissionens bureaukrati 212-215

- Europa-Parlamentet 9, 79, 153, 174, 215 237, 237, 248, 256, 275, 281, 331, 469, 474, 486, 499, 593, 608, 657, 725-9, 732, 779n
- Europamesterskab 361
- Europaminister 223
- Europapolitik (Danmarks) 2, 221-3, 288-9, 630-1, 779n
- Europarlament 725
- Europas Forenede Demokratier 730
- Europas Forenede Stater 207, 325-8
- European Song Contest 313, 341
- Europol 167, 171, 181, 215, 223, 342, 541, 552-7, 630-1, 645, 654, 696, 701, 777n, 795n
 særaftale 223-4, 554-6
- Eurosklerose 261
- EØS, Det Europæiske Økonomiske Samarbejdsområde 184, 210, 217
- F**
- Facebook 84, 98, 103-5, 107, 131, 134, 139, 188, 259
- Fagforeninger 91, 123, 286-7, 291, 293, 324, 361, 613
- Fagligt Fælles Forbund, 3F 285, 293, 361-3
- Fairness 134, 246, 250, 341, 676
- Fake news 12, 287, 443, 781n
- Faldets fællesskab 26, 322, 381
- Farage, Nigel 183-4, 188-9, 191-2, 196-8, 208, 227, 237, 780n
- Fascisme 367, 391-2, 394, 403, 440
- Fattigdom 55, 108-9, 112, 288-9
 i Europa 286, 371-2, 448, 472, 782n
 globalt 108-9, 624, 668, 671, 682, 774n
- Feedbackloop 42, 482, 495, 561-2
- Fejlbarlighed 158, 382, 420
- Femstjernebevægelsen 236-7, 240
- Ferguson, Niall 383, 633-4, 787n, 800n
- Fetzer, Thimo 195, 778-9n
- Fibernet 104, 144
- Fibiger, Mathilde 321
- Fidesz 235, 246, 248
- Filosofi 4-5, 86, 121, 134, 156, 262, 272, 303-5, 347, 354, 365, 402, 420, 463, 476, 501, 514, 517, 530-1, 659, 792-3n
 oplysnings 313, 323, 352, 385, 421, 530
 politisk 6, 87-88, 115-6, 156-157, 278, 352-3, 318-9, 476, 508, 514, 730, 768n, 773n, 777n, 784n, 792n, 804n
 håbets 4, 88, 357-360
- Finansialisering 13, 119, 258, 575, 584-9, 618, 722, 747, 797n, 799n
- Finansiel stabilitet 609, 613
- Finanskrisen 121-3, 160, 232, 283, 445, 482-4, 493-6, 511, 559-589, 592-3, 596-606, 609, 612-4, 617, 699-700, 742, 726, 796n, 799n
- Finansmagt 596, 602, 614
- Finansministeriet 186, 581, 599, 673, 679-80, 801-2n
- FIS (Den islamiske frelserfront) 524
- Fjendebillede 162, 204, 444, 522, 524, 531-2, 540, 548, 632, 690
- Flexicurity 270, 288, 291
- Flokmentalitet 453, 560-2, 598, 653
- Flygtninge- og migrationskrise 233, 235, 410, 446, 483, 623-32, 634, 644-5, 650, 661, 664-5, 668-684, 800n, 802-3n
- Flygtningelejre 410, 412-3, 625, 628-9, 658, 679
- Fobi 410, 412-3, 625, 628-9, 658, 679
 islamofobi 375-6, 528, 539-40, 542
 xenofobi og fremmedfrygt 12, 197, 231, 450, 525, 529, 539, 621
 homofobi 676
- Fodafrtryk (økologisk, klima) 53-4, 751
- Fogh Rasmussen, Anders 229, 231, 420, 527, 701-2, 803n
- Folkeafstemninger 8, 14, 160, 173, 208-9, 219, 228, 234-5, 238, 306, 320-1, 468, 513, 602, 731-2
 Brexit 12, 105, 179, 182, 184, 186, 188-192, 196, 198-9, 206-7, 215-7, 227, 433, 592
 Catalonien 238, 250, 442-4
 Danmark 1-2, 224, 228, 231, 235, 259, 287, 289-90, 320, 339, 360, 362, 385, 466, 553, 555-6, 614, 626, 630-1, 710-1
- Folkelighed 312, 783n
- Folkemord 378-9, 398-9, 401, 404, 414-6, 426-7
- Folketinget 71, 230 290, 398, 486, 497, 556
- Forbrugsræs 740
- Forbundethed 304, 602
- Fordomme 8, 10, 88, 194, 204, 206, 240, 365, 374, 377, 434, 512, 531, 536, 628, 633-4, 671, 676, 682, 778n
- Foregangsland 309
- Forfatningsdomstol 246-8, 425, 442-3, 606-7, 617
- Forfatningspatriotisme 306, 465, 473
- Forfatningstraktat 234-5
- Formueskat 123-4, 748-9
- Formueulighed 123
- Fornuft, sund 307, 363, 467,
- Forordning 883/04 for vandrende arbejdstagere 288
- Forrædderi 174, 303

- Forskelligheder 6,8, 25, 157, 232, 334-5, 371, 459, 468, 472-3
- Forskning & udvikling 24, 48, 51, 61, 71, 125, 128-9, 132, 137, 139-43, 181, 295, 491, 498-9, 700, 712-3, 722-3, 736, 746-7, 749, 796-7n
- Forsoning 94, 232, 238, 278, 328, 393, 407, 423, 437, 440, 691
- Forsvarsforbehold 710-2
- Forsvarspolitik, fælles 13, 436, 695, 709, 711-4
Meningsmålinger om holdninger til fælles forsvar 707, 709-10
- Fortrængning 1, 12, 35, 82, 159, 307, 363, 382, 385, 397, 407-9, 412, 419, 435, 450, 503, 686, 789n
- Fortuyn, Pim 536
- Forventninger 12, 71, 153, 162, 234, 256, 286, 333, 505, 582, 686, 785n
skuffede 9, 89, 159, 360, 561
- Frankl, Viktor 353-4, 786n
- Frans, katolsk pave (Jorge Mario Bergoglio) 29, 621, 769n, 799n
- Fransk-tyske akse 220-1, 496, 498, 613, 713
- Fred
Chamberlain "fred i vor tid" 394, 396
Dayton-fredsftale, 437
INF-fredsftale 95
Nordisk fredsftale, Good Friday, 209, 472
Pax Americana 689, 694
Pax Europaea (EU som fredsprojekt) 4, 14, 21, 326-7, 369, 383, 396-7, 438, 470 (Nobels fredspris), 515, 637, 705, 734, 750
Pax Romana 314, 635
Versailles fredsslutning 392
Westfalske fred 315, 382, 516
- Frederik 7., Konge af Danmark 320
- Frederiksen, Mette 220, 233, 275, 277, 302, 488, 497, 512
- Fredsbevarende og -skabende operationer 661, 711
- Fredsbevægelse 90, 92-3, 113, 230, 357, 509, 695, 701
- Freedom House 151, 776n, 780n
- Fremmedgørelse 1, 64, 347, 463, 634, 722, 730
- Fremskridtsoptimisme 353, 369, 723, 734
- Fremskridtspartiet 230-1
- Fremskridtstro 343, 363, 670
- Freud, Sigmund 367-68, 451-3, 667, 791n
- Fri bevægelighed 13, 92, 161, 210, 279-80, 283, 285, 287-8, 291, 483, 486, 500, 550-2, 605, 627, 647, 651-2, 655, 660, 666, 782n
- Friedman, Thomas 22, 768n, 770n
- Friis, Lykke, 89, 773n
- Frigørelse 2, 10, 22, 82, 160, 183, 210, 235, 258, 302-3, 336, 351, 356, 371, 380, 440, 442, 452, 467, 659, 682, 701, 709, 730
fra autoriteter 22, 59, 202, 310, 428, 372-3, 560
fra fossil afhængighed 52, 72, 526, 738
fra frygt 502, 506,
fra imperier 384-5, 423
af markeder 120, 129
fra markedsvang og finanskapital 240, 431, 607
fra USA's overherredømme 13, 329, 608, 690, 707
- Frontex 554, 644, 647-8, 661, 800-1n
- Frustrationer 172, 196, 207, 232, 234, 250, 258, 273, 277, 279, 705, 707, 721-2, 741
- Frygt 8, 109, 198, 346, 352, 358-9, 402, 489-90., 514-5, 520, 561, 598, 603, 631, 645, 666-7, 777n, 786n
for forfald 226, 370-1, 636-7, 670
for fremtid 9, 234, 294, 343-4, 354, 463, 631, 723, 734, 742
for globalisering 83, 108, 111, 123, 268, 351, 365
for socialt og økonomisk statustab 12, 123, 129, 268, 270, 284, 292, 351, 445
for terror 198, 207, 522-4, 536, 538-9, 551, 645
for udlændinge/indvandring 12, 195, 197-8, 231, 235, 268, 292, 294, 525
frygt og flugttilstand 366, 501, 601, 632
transformation af frygt 1, 3, 116, 357, 359, 418, 501-3
- Frygtens politik 116, 352-3, 358, 502, 516, 668, 719-23, 750, 752
- Fukushima 424, 603
- Fukuyama, Francis 85-6, 156, 313, 445, 524, 529, 676, 772-3n, 777n, 783n, 791n, 802n
- Fundamentalisme 32, 86, 118, 522, 526-7, 637
markedsfundamentalisme 121, 162, 244, 569, 581, 612
- Fædrelandskærlighed 6, 202, 212, 306, 309, 311, 422, 472, 529, 693
- Fælles landbrugspolitik 59, 63
- Følelse 3, 5, 8-9, 80, 89, 98-9, 154-5, 187-8, 192-4, 204, 225, 233-6, 305, 312, 322, 327, 340, 361, 366-71, 433, 451, 458, 467-8, 472, 475, 501-3, 505, 510-12, 622-3
for Europa 306, 472-3, 751
markedsfølelse og eufori 561-563
skam og skyldfølelse 69, 164, 190, 368, 379, 402, 407, 410, 421, 426, 438, 452, 484, 702
solidaritet 283-4, 294, 297, 383, 467, 603, 605, 729, 742, 744

- statustab 12, 197, 199, 268, 446, 456
 sympati/empati 204, 263, 305, 362, 402, 420, 450, 625, 634
 sårbarhed 82, 187, 207, 301, 343, 365, 457, 629, 631, 666-7
 uretfærdighed 126, 268, 278, 722, 730
 Første Verdenskrig 317, 380, 400, 540
- G**
- G20 574, 584, 612
 Gadaffi, Oberst Muammar 541
 Gade, Steen 217, 438, 791n
 GAFAM 103, 139
 Gagarin, Jurij 20
 Galbraith, James 601-2, 798n
 Galileo, europæisk satellitnavigationssystem 22, 215
 Game of Thrones 641, 643
 Gammeltoft-Hansen, Thomas 628, 799n
 Gandhi, Mahatma 352, 384
 Garibaldi, Giuseppe 324
 Gatrell, Peter 410, 789-90n, 801n
 Gaulle, Charles de, 21
 Gearing, finansiel 60, 67, 564, 569, 571-2, 580, 589, 593, 609
 Genforsikringsordning 296, 731, 742, 745
 Genscher, Hans-Dietrich 417
 Geopolitik 11, 127, 133, 142, 329, 333, 474, 549, 576, 634, 689, 693-4, 702, 722-3, 751
 Geopolitisk recession 694
 EU's geopolitiske suverænitet 474, 751
 Georgieva, Kristalina 40, 769n
 Gerhards, Jürgen 283, 296, 782-3n
 Gestapo 397-8, 404, 406, 417
 Giddens, Anthony 101, 120, 774n
 Gini-koefficient 362
 Glasnost 93, 95, 231, 243
 Glistrup, Mogens 230, 506
 Globalisering 79-83, 95-97, 113, 226, 772n
 digital 104-7
 kulturel 80-82, 97-100, 527
 politisk 97, 111-3, 135, 146, 421-4, 431
 økonomisk 55, 80-81, 96, 100-3, 106-111, 115-6, 118-21, 130-5, 137-138, 270-1, 578-9
 holdninger til globalisering 269-270
 Glover, Jonathan 368, 400, 787-8n
 Glucksmann, André 509, 793n
 Goldman Sachs 574-5, 591-96
 Golfkrig 521, 525
 González, Felipe 164
 Goodhart, David 203-4, 779n, 799n
 Google 22, 84, 102-3, 105, 107, 131, 134, 139, 259, 672
 Gorbatsjov, Mikhail 92-95, 231, 243, 773n
 Gore, Al 35, 769n, 771n
 GPS 21-22, 768n
 Gramsci, Antonio 325, 365, 784n, 786n
 Gray, John 80, 118, 272, 772n, 774n, 781n
 Green Deal 11, 57-8, 75, 498, 508, 513, 722, 731-4, 738, 748
 Greenspan, Alan 117-8, 121, 245, 568-9, 774n
 Grillo, Bebe 236-7
 Grotius, Hugo 315, 784n
 Grundfos 72, 168
 Grundloven 320-1, 323, 425, 464-6, 476, 784n
 Grundtvig, N.F.S. 262, 309-12, 314, 321-2, 337, 464, 467, 507-8, 783n, 785n, 793n
 Grænsekontrol 84, 92, 136, 185, 209, 235, 333, 345, 451, 550-1, 554, 621, 626, 628, 632, 639-656, 800n
 holdninger til 644-646, 652-653
 ydre europæisk grænsekontrol 652, 661-2, 749
 Grænser for vækst 29-30, 36, 769n
 Grøn omstilling 58, 295, 512, 669, 719, 722, 731, 737, 742
 Grønne partier, 69-70, 225, 593, 603
 Grådighed 118, 122, 124-5, 163, 166-9, 511, 577, 581, 583, 595, 777n
 Guantanamo 427, 704
 Gud 25, 233, 264, 304-5, 311, 321, 326, 349, 376, 386, 421, 465, 474, 530, 545-6, 660, 783n
 Guerillakrig 488, 520-1, 549, 705
 Guérot, Ulrike 174-5, 294, 606, 726-7, 778n, 783n, 799n, 804n
 Gulag 384, 404, 426, 787n
 Gule veste 64, 102, 175, 263, 363, 513, 732, 735, 740
 Gutenberg-revolution 334
 Gæld
 statsgæld 59, 92, 235, 237, 252, 498, 595, 598-601, 616
 statsgældskrise 234, 393, 576, 595, 598, 618
 gældsseftergivelse 601-2
- H**
- Habermas, Jürgen 174, 282, 329, 473, 605, 616, 618, 781n, 784n, 792-3n, 798-9n
 Haider, Jörg 228

- Halliburton 703
- Hallstein, Walter 330, 784n
- Hamilton, Alexander 317, 607-8
- Hamsun, Knut 542
- Handelspolitik 141, 330, 341, 690-2
- Handlingsgab 722
 tillids- 8, 171
 forventnings- 12, 153, 234
- Handlingslammelse 133, 333, 485, 502, 700, 750
- Hansa-liga 220, 222
- Harari, Yuval Noah 521, 794n
- Hastighed
 globalisering 104, 144
 politisk 39, 91, 264-5, 441
- Havel, Václav 91, 162, 546-7, 773n, 795n
- Hedgefond 118, 121, 560, 565-8, 570, 582, 592-3, 610, 616
- Herder, Johann Gottfried von 312-3
- Hirsi Ali, Ayaan 537
- Hitler, Adolf 26, 154, 189, 201, 312, 347-8, 367, 375, 387-410, 415, 417, 540-2, 544, 604, 700, 788n
- HIV/AIDS 97, 489
- Hjemløse 410-12, 663, 665
- Hjemsendelsesaftale 629, 649, 661
- Hjerneforskning 8, 360, 451, 510, 512, 631
- Hjælpepakke 40, 122, 493-4, 503-4, 602-3, 724
- Hobbes, Thomas 85, 279-80, 514-5
- Hoffmeyer, Jesper 516, 793n
- Hollande, François 633
- Hollywood 338, 490, 561, 677
- Holocaust 4, 32, 39, 335, 396-7, 400-8, 419-20, 429, 542, 789n, 795n
- Homo Sapiens 379, 461
- Homogenisering 455
- Honecker, Erich 510, 546
- Horizon, EU's rammeprogram for forskning og innovation 181, 498
- Hormonbøffer 141, 335
- Hothouse, klimatisk 733, 737
- Houellebecq, Michel 538
- Huawei 102, 138-9
- Hugo, Victor 326-7
- Human Rights Watch 426, 430
- Humanisme 161, 229, 250, 274, 303, 367, 450, 459, 530, 629, 637
- Hummelgaard, Peter 611
- Huntington, Samuel P. 232, 525-6, 528-30, 534, 780n, 794n
- Hussein, Saddam 168, 524, 692-3, 695, 702
- Hvidvask af penge, 166-7, 170-72, 190, 577, 583-4, 797n
- Hybrid 176, 461, 730
- Hyperglobalist 95, 145, 642, 772n
- Højrenationalister 79, 165, 206, 235, 238, 312, 370-1, 391, 522, 637
- Højtuddannede (og vel-) 71, 88, 109, 110, 123, 140, 172, 188, 195, 203, 272, 320, 434, 585, 635, 666, 672, 676, 686, 741.
- Håb
 eksistentielt 3-5, 353-4, 358-9, 544, 768n, 786n
 forandring 1, 160, 198, 235, 347, 355, 357, 359-60, 371, 440, 623, 649, 701, 734, 750, 769n, 786n
 i bevægelser 68, 253, 265, 355, 357, 510, 786n
 i erfarede liv 6, 89-90, 98, 152, 193, 253, 358-9, 440, 509, 742, 751
 i fællesskab, som et "vi" 33, 68, 253, 311, 358, 463, 695, 729, 786n
 i karaktertræk 352, 355, 357, 544, 786n
 i politik 1, 3, 5, 7-8, 11, 14, 33, 56, 69, 76, 103, 152, 156, 257, 278, 463, 509, 651, 692, 722-3, 729, 733, 740, 742, 746, 750, 752, 768-9n,
 i sproget 258, 347, 359-60, 502-3, 510
 kamp 68, 265, 353, 357, 786n
 kærlighed 28, 357-8
 nye muligheder 4-5, 7, 32, 512, 673, 769n
 og optimisme 355-7
 tragisk optimisme 89, 353-354, 786n
 vs. frygt 354, 359, 673
 meningsmålinger om håb 363-4
- Håbets politik 4-5, 7-8, 32, 68, 76, 103, 321, 353-60, 734, 750-52
- Håndhævelsesdirektiv 293
- Hårdt Brexit 181, 184, 191-2, 209-211, 219
- I**
- ICC, Internationale straffedomstol i Haag 427-8
- Identitetspolitik 10, 79, 238, 251, 274, 301, 441, 446, 455-6, 528-30, 532, 548, 677, 783n, 791n, 802n
- Ignatieff, Michael 97, 250, 423-4, 453, 703, 773n, 790-1n
- IKEA 455, 672
- Ildsjæle 723
- ILO, Den Internationale Arbejdsorganisation 112, 430
- IMF, Den Internationale Monetære Fond 40, 52, 112, 160, 237, 511, 576, 587, 594-5, 600, 602,

- 612, 616, 769n, 799n
- Immigration/indvandring 197, 203, 205, 235, 239, 268, 385-6, 411, 424, 667, 638, 649-51, 667-9, 682-7, 778n, 782n, 787n, 791n, 800-802n
holdninger til 186 269-70, 448, 645, 665-666
- Imperialisme 313, 370, 373-4, 378-9, 423, 523, 527
- Imperium
amerikansk 92, 689, 693, 695, 701
britisk 186, 189-90, 206, 319, 383, 410, 531, 632-5, 663
byzantisk 635, 639
habsburgsk (og spanske) 315, 330, 382, 439, 441
osmannisk 315
romersk 314-15, 531
sovjetisk 249, 315
- Importchok fra Kina, 267-8
- Inderkerne, EU's 199, 551, 614, 712, 725
- Individualisme 6, 127, 156, 203, 350
- Individualitet og individualisering 117, 291, 326, 342
- Indre marked, 7, 60, 64-5, 104, 110-11, 120, 120, 132, 134-6, 140-44, 180-1, 184-6, 196, 208-14, 222-3, 248, 252, 261, 269, 279-85, 289-93, 296-7, 331, 341, 448-9, 497, 500, 551, 560, 569, 592-4, 596, 642, 648, 652-3, 660, 712, 721, 736, 741, 743-44, 747, 781-2n 800n
- Industriel revolution 37-8, 56, 145, 383
- Industripolitik 746
- Industrisamfundet 37, 156, 373
- Inflation 62, 173, 367, 392, 506, 579, 587, 617-8, 700
- Informationssamfundet 145, 156
- Initiativret, Kommissionens 331, 726
- Innovation 49-50, 129, 137, 142-4, 350, 581, 583, 793n, 801n
samfundsinnovation 11, 48, 65-66, 504, 734, 746
teknologisk 71, 76, 142
demokratisk/politisk 263, 514
- Instagram 84, 98, 104-5
- Interkulturalisme 463
- Investeringer 40, 67, 70, 110, 122, 295, 393, 560, 577, 581, 583, 586-7, 589, 612, 746-8
grønne/klima 40, 52, 56-62, 67, 137, 498, 504, 619, 719, 735-7, 746
offentlige/infrastruktur 59, 63, 67, 125, 256, 499, 583, 743
direkte udenlandske 120, 130, 137-8, 196, 438
forskning & udvikling 67, 102, 138, 143, 713
- IPBES, FN's internationale biodiversitetspanel 143
- IPCC, FN's klimapanel 34, 39, 42, 769n
- Irakkrig 121, 427, 509, 690, 695-704, 706, 803n
- Iran-Contra skandale 549
- Islam 370, 525-7, 530-3, 550, 695, 794n
- Islamisk Stat 654, 696
- Islamisme/islamister 239, 523-4, 527-8, 530, 532, 550, 633-4, 654, 705, 794-5n
- Isolationisme 103, 126, 690, 690, 709, 744
- Ja-sigere 2, 186, 630, 709
- Jalta-erklæring 414
- Jaspers, Karl 417
- Jáuregui, José Antonio 335, 785n
- Jean-Luc Mélenchon 257-8
- Jefferson, Thomas 317-8, 385, 607-8
- Jihad 455-6, 509, 521-2, 527, 536, 541, 548, 791n, 794n
- Jinping, Xi 55, 342
- Johannes Paul den Anden, katolsk pave. 93-4
- Johnson, Boris 180, 183-5, 189-91, 198, 202, 204-10, 218, 240, 778-9n
- Johnson, Simon 574, 597, 796-8n
- Jordskælv 545, 561, 566, 665
- Judt, Tony 95, 162, 165, 397, 408-9, 773n, 777n, 788-9n
- Juncker, Jean-Claude 179, 473-5, 594, 792n
- Just-in-case 491
- Just-in-time 491, 499
- Jünger, Ernst 400, 789n
- Jødedom 305, 375, 402, 440
- Jøder 95, 201, 348, 353, 374-7, 387, 389-90, 394, 396-9, 404-10, 413, 415, 417, 419-21, 450, 527, 531, 542, 550, 629, 644, 787n, 790n, 794n
- Jødeforfølgelser, 400, 407, 644
- Jørgensen, Anker 230
- K**
- Kaczyński, Jaroslaw 244, 247-9, 253-5, 450
- Kagan, Robert 706, 803n
- Kahneman, Daniel 360-1, 786n
- Kalmarunionen 315
- Kant, Immanuel 313, 323, 326, 359, 786n
- Kaos 11, 25, 119, 157, 191, 207, 236, 251, 274, 279, 377, 413, 427, 482, 486, 505, 521, 535, 628-9, 657, 702, 719, 803n
- Kaosteori 33
- Kapitalbevægelser 11, 119, 132, 274, 560, 582, 584, 612-13, 642, 795n
- Kapitalfond 124, 273, 560, 565, 592-3
- Kapitalisme 49-50, 125-8, 130, 143, 146, 319, 350, 359, 572

- finans- 250, 519, 559, 583, 608
- globale 1, 11, 78, 107, 113, 118-9, 125, 146, 170, 258, 273, 351, 456, 519, 529, 774n, 798n
- hyper- 11, 14, 117, 122, 126, 245, 267, 271, 294-5, 722-3, 743, 746, 774n
- kasino- 119, 160, 582, 593
- naturlig 49, 770n
- overvågnings- 105-107, 774n
- stats- 11, 106, 126-7, 140, 394
- velfærds- 11, 14, 129, 689, 743
- holdninger til kapitalismen 126
- Karl den Store 313
- Karlsson, Ingmar 531-2
- Kaskade 13, 39, 42-3, 46, 61, 93, 482, 495, 531-2, 563
- Katalysator 27, 238, 746
- Katolicisme 166
- Katolske 28, 93-4, 374-5, 439, 525, 622, 731n, 799n
- Kaufman, Eric 370-1, 778-9m, 787n
- Kennedy, John F. 19-21, 27, 37, 75, 520
- Keynes, John Maynard og keynesiansk finanspolitik 73-4, 230, 272, 387, 612, 700, 745-6
- KGB 94
- Khanna, Parag 103-4, 773n
- Khomeini, Ayatollah Seyyid Ruhollah, 522-23
- Kiesinger, Kurt Georg 416-7
- Kindleberger, Charles 569, 796n
- Kirke 93, 95, 166, 334, 375, 468, 519, 659
- Kjærsgaard, Pia 70, 231, 457, 791n
- Klasse
- arbejder- 122, 131, 196, 203, 219, 323, 325, 340, 360, 367, 455, 488, 722
 - herskende klasse/elite- 121, 163, 202, 243, 246, 258, 551, 577, 579
 - kreative 143, 487, 686, 747
 - middel- 55, 108, 111, 123, 128, 131, 187, 197, 228, 272, 350, 362, 368, 373, 455, 462, 548, 699, 722, 771, 774n
 - overklasse, formuende borgerskab 170-1, 197, 245, 272, 323, 325, 340, 354, 381, 568, 685, 742
 - under- 169, 228, 421, 462, 606, 640, 774n
 - klassekamp 325, 373, 394
- Klaus, Václav 162
- Klee, Paul 347, 403-4
- Kleptokrati 162
- Klimaforandringer 3, 11, 14, 26, 30, 33-44, 52, 56, 58, 60, 62, 69, 75-8, 355, 490, 515, 671, 707-8, 732-735, 737, 769-71n
- Klimakrise 3, 33, 36, 40, 66, 67-8, 81, 83, 126, 264, 482-3, 504, 737, 738, 769n, 771n
- Klimaneutral 11, 14, 37, 57, 59, 61, 63, 75, 142-3, 355, 734-5, 737, 739
- Klimapositiv 49, 739-40
- Kohl, Helmut 90, 164, 496
- Kolde krig 19, 95, 116, 159, 243, 348, 355, 509, 548, 689
- Kolonier 38, 197, 200 385, 423, 439, 524, 663, 789n
- Kolonialisme 12, 370, 378-9, 389, 385
- Kolonihave 338
- Kolonisering 38, 374, 399, 601, 663
- Kommunalbestyrelse 341
- Kommuner 76, 130, 215, 341, 486, 581, 599, 749, 785n, 797n
- Kommunisme 19-20, 84-5, 87, 91, 92-5, 116-7, 159-160, 162, 230, 246, 248, 253-4, 262, 271-3, 391, 393-4, 637, 643, 663, 774n
- Kommunister 89, 162, 201, 241, 247, 319-20, 349, 389, 393, 397-8, 508
- Kompleksitet og komplekse systemer, 11, 13, 25, 27, 42, 46-8, 68, 80, 98, 100, 119, 157, 168, 199, 340, 345, 350, 383, 482, 502, 516-7, 578, 580-1, 612, 632, 652, 678, 708, 731, 772n, 792n
- Kompromis
- historisk 136, 155, 329, 474, 497, 608
 - nationalt 70, 217-8, 363, 388, 393
- Koncentrationslejre 346, 353, 378, 397-8, 402-3, 406, 408, 410, 413, 415, 419, 426, 434-5, 649, 786-7n
- Konkurrenceevne 61, 65, 96, 70-2, 129, 136, 143-4, 270, 605, 721, 736, 738, 746, 772-3n
- Konkurrencepolitik 131, 341, 594
- Konkurrencestaten 116, 270, 273, 276, 279, 721, 781n
- Konsensus 158, 182, 199, 219, 236, 256, 270, 365, 516, 732
- overlappende 476-7, 792n
- Konsensuskonference 729
- Konservative værdier, politikere og partier 85, 116-8, 163, 165, 180, 183, 199, 205, 207, 217, 225, 229-30, 233, 239, 243, 248, 316, 372, 387, 392, 398, 449, 532, 579, 593, 618, 633, 720
- Konspiration 120, 543
- Konventioner
- internationale 275, 424-7, 450, 465, 515, 622
 - ILO- 430
 - menneskerets- 274-5, 420, 423-5, 429
 - flygtninge- 410, 412, 627, 638, 658-9
 - folkemord- 427, 437
 - Geneve- 704
- Kooperative bevægelse 324, 507-8, 672

- Kopernikansk vending 27, 30, 135, 221, 264, 496
- Koranen 376, 523, 527, 531, 533, 539, 548
- Korruption 159, 160-7, 170-3, 227, 237, 246 254-7, 438, 594, 635, 670, 722, 731, 777n
- Korstog 374, 494, 525, 530-2, 659
- Kortuddannede (og lavt-) 123, 140, 196, 203, 268, 684, 741
- Kosmopolitisk 32, 83, 87, 112, 200, 313, 339, 433, 454, 456, 490, 642, 693, 706
- realpolitik 11, 429, 500, 515
- Krak (finans- og aktiekrak) 97, 121-3, 327, 392, 483, 495, 561-4, 581, 589
- Krastev, Ivan 157, 160-1, 662, 667, 777n, 801n, 803n
- Kreativitet 37, 50, 119, 262, 338, 461, 686, 746-7
- Krigsforbrydelser 378, 406-7, 437, 704-5
- Krim-halvøen 428, 693
- Krise 3-4, 13, 68, 81, 146, 153, 231-4, 336, 481-5, 481-5, 507-8, 632
- forbundne megakriser 3, 8, 13, 81, 172, 175, 233, 236, 481-5, 506, 515, 508, 719, 751, 792n
- muterende kriser 3, 354, 445, 483, 491, 511, 689, 697, 719-20
- krisepsykologi 199, 233-4, 268, 360-1, 501-2, 504-6, 510-2, 515, 562, 631-2
- Kristendemokrater 116, 163-5, 225, 331, 416, 457, 474, 593, 709
- Kristendom 94-5, 305, 311, 323, 334, 374-6, 385-6, 400, 421-2, 440, 509, 519, 524, 528, 532, 543, 621, 635, 659, 783n, 785n, 787n, 793n
- Kristus, Jesus 95, 375, 544, 546,
- Kul- og Stålnationen/Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab 315, 328, 411, 408, 437, 470
- Kulturalisme 370, 375, 457, 459, 464-5, 528, 530
- Kulturradikalisme 274-77
- Kunstig intelligens 77, 105-7, 135, 138-9, 141, 144, 187-8
- Kvalificeret flertal 216, 218-9, 221, 256, 281, 658, 726 732
- Kvantefysik 27, 366, 482, 672
- Kvindekamp 321, 344
- Kwasniewski, Aleksander 410
- Kynisme 1-3, 163-4, 172, 294, 353-5, 360, 489, 510, 623-4, 752
- Kærlighed 5, 22, 26, 102, 176, 193-4, 211, 261-2, 265, 272, 303-7, 309, 312, 320, 326, 346, 349, 352, 357-8, 366, 377, 403-4, 412, 451-3, 465, 467-8, 473-5, 478, 502, 507, 523, 530, 546, 561, 582, 605, 621, 625, 635, 659-60, 681, 703, 731, 783n
- L**
- Lagarde, Christine 62, 127, 493
- Landbrugspolitik, den fælles 59, 63
- Larosière, Jacques de 593
- Larsen, Aksel 230, 398
- Larsen, Ejvind 507, 784n, 793n
- Lasch, Christopher 227-8, 356-7, 780n, 786n
- Latinamerika 36, 142, 268, 373, 439, 528, 549
- Latour, Bruno 503, 793n
- Laudrup, Michael 341
- Le Pen, Marine 79, 226, 238, 248, 256-8, 445, 450
- Legitimitet 125, 135, 172, 310, 329, 424, 427, 474, 619, 720, 725, 735, 742
- Lehman Brothers 571-2, 591, 593, 604
- Lehmann, Orla 320
- Leitkultur 457
- Lenin, Vladimir 89
- Lessing, Doris 411
- Level playing field 135, 747
- Levi, Primo 408
- Leviathan 279, 514
- LGBTQ 247, 676
- Libak, Anna 226, 779n
- Liberal Alliance 70, 232
- Liberalisme 8, 55, 119, 154, 164, 203, 206, 229, 242, 311-3
- politisk liberalisme 85, 251, 390
- Libertære 118, 121, 126, 246, 251, 489
- Libor-skandale 168-9
- Ligestilling 155, 323, 344, 466, 522, 681, 802n
- Likviditet 559, 571, 576, 593, 601, 609, 612-3, 617, 699
- Lincoln, Abraham 352, 386
- Lissabontraktaten 155, 234, 281-2, 331, 553, 725-6, 741
- Livskvalitet 43, 51, 364, 735, 738, 740
- Lobbyister 55-7, 71, 74-5, 130, 136, 484, 569, 573, 612
- Lockdown 99, 488, 503, 791n
- Locke, John 323, 792n
- Lokalpolitik 341, 675
- LTCM, Long Term Capital Management Fund 568-70
- Luftforurening 27, 31, 39, 44, 52, 59, 168, 521, 539, 664, 738, 770n
- Luther King Jr., Martin 352, 357, 475, 677, 703, 802-3n
- Luther, Martin 375, 787n

- Lux-leaks 132
- Lykke 6, 82, 126, 129, 156, 246, 307, 314, 357, 377, 422, 522, 535, 640, 740, 743, 804n
- Lykkeberg, Rune 225, 259, 534, 779n
- Løgn 93, 167, 183, 187, 190, 227, 243, 349, 375, 377, 464, 475, 534, 537, 545, 567, 693, 697, 699, 703-4
- Løgstrup, Knud Ejler 659
- Løkke Rasmussen, Lars 220-1, 275, 431, 554, 626-7
- M**
- Machiavelli, Niccolò 32, 314, 604
- Macron, Emmanuel 55, 128, 223, 226, 256-65, 291, 487, 495-7, 513, 543, 550, 608, 709-16, 723, 731, 775n, 780n, 792-3n, 803n
- Made in China 141
- Made in Europe 14, 142, 736
- Mafiaen 162, 164-6, 168
- Magtdelingsprincippet 154, 318
- Magtesløshed 7, 148, 297, 475, 481-2, 506, 547, 584, 615, 629, 698, 722, 773n
- Magtmisbrug 86, 154, 159, 161, 163, 165, 170, 172-3, 254, 262, 354, 421, 465, 467, 601
- Mainstream 12, 29, 48, 74, 120, 182, 187, 196, 230, 274, 281, 463, 506, 563-4, 567, 576-7
- Mandeville, Bernard 583, 797n
- Manifest, Det kommunistiske 115, 319, 373, 774n
- Marcel, Gabriel 358, 786n
- Marginalskat 122, 125, 128, 130, 245
- Margrethe 1., Dronning af Danmark 315
- Margulis, Lynn 516-7, 793n
- Markedsøkonomi, social 127-8, 182
- Marrakesh-erklæring 430-1
- Marshallhjælp 494, 504, 569
- Marx, Karl 87, 115-6, 319, 325, 373, 508, 774n
- Maskinstormer 140
- Massemennesket 39, 241-242, 265, 301, 327, 367, 370, 780m
- Matador 119, 389, 571
- Matematikken 370, 531
- Materialistiske 370, 531
- May, Simon 304-5, 783n
- May, Theresa 183, 190-2, 199-205, 208-9, 217-8, 304
- Mazower, Mark 399, 413, 788n
- Mazzini, Giuseppe 324-6, 784n
- Mazzucato, Mariana 143, 583, 586, 740, 776n, 797n
- McDonough, William 51, 770n
- McKinsey 122, 594, 682, 712, 774n, 802n, 804n
- McWorld 455, 791n
- Meciar, Vladimir 162
- Medbestemmelse 174, 211, 474, 608, 725
- Megalomani 26, 579
- Meier Carlsen, Erik 228, 780n
- Mellemstatslig 112, 216, 254, 328, 427, 430, 474, 499, 599, 606, 711, 722, 727, 730-1
- Menings- /opinionsmåling 69, 210, 235, 255, 257, 351, 362, 364, 406, 413, 448, 494, 527, 540, 636, 652, 707, 734, 778n, 780n, 785n, 794n, 800n
- Menneskehandlere 646
- Menneskeretsbevægelse 357
- Menneskerettigheder 87, 90, 92-3, 112-3, 155, 157, 161, 203, 274-5, 312-3, 323, 328, 379, 426-31, 466, 532, 549, 623, 638, 647, 702, 790n
- Menneskesmuglere 651, 661, 711
- Menneskesyn 272, 403, 421, 563, 686
- Meritokrati 125, 195, 226, 272, 487-8
- Merkel, Angela 221, 223, 344, 417, 431, 471, 495-7, 594, 598, 603-5, 608, 622-2, 658, 792-3n, 798n
- Metafor 5, 203, 310, 342, 357, 484, 510-1, 515, 635, 639, 641, 795n
- Metamorfose 3, 13, 32-33, 162, 164, 197, 230-2, 240, 336, 342, 450, 452, 547, 566, 638, 769n
- MeToo 354, 357, 510
- Michel, Charles 486, 498
- Michelangelo 660
- Michnik, Adam 160
- Mickey Mouse 103, 726
- Middelalderen 27-8, 115, 183, 370, 374, 396, 522, 525, 527, 530-2, 639
- Mikrochips 23, 102
- Milanovic, Branko 115, 622, 774n
- Miljøagentur, Det Europæiske 35, 43-5, 771n
- Miljøbevægelsen 27, 31, 230, 357
- Miljøgaranti 308
- Miljøpolitikken 30, 230, 308, 341, 783n
- Mill, John Stuart 134, 294, 326, 776n
- Milošević, Slobodan 434-7
- Mindretal 155, 157, 177, 218-9, 232, 247, 251, 254, 344, 389, 421, 426, 463-4, 475, 532-3, blokerende 220, 332
- Mindretalsbeskyttelse 11, 157, 256, 410, 425
- Mindsteløn, garanteret 286-90, 296, 744
- Minimalstat 117, 129, 489, 618
- Minimumsdirektiv 286
- Ministerrådet 29, 153, 174, 216, 219-220, 253, 256, 331, 336, 474, 494, 610, 653, 657-8, 706, 725-8, 732
- Minoriteter 11, 211, 268, 328, 374-5, 409-10, 421-

- 2, 424, 447, 533, 539, 542-3, 675-7, 802n
- Minsky, Hyman 560, 562, 580, 797n
- Mistillid 10, 122, 128, 152-3, 160, 163, 172, 187-8, 232, 242, 258, 295, 333, 353 489, 495, 551, 586, 606, 622, 741
- meningsmålinger om mistillid til politikere og demokrati 151-3
- Mitterand, François 90, 118, 436, 509
- Mobiltelefoner 22, 24, 38, 84, 98, 100-2, 108, 555, 671
- Moderation 204, 232, 579, 699
- Moderlandskærlighed 306
- Modernisering 63, 81, 161, 194, 401, 439, 454, 607
- Modernitet 265, 411, 455-6, 522, 534-5
- Molotov-Ribbentrop pagt 348, 396
- Momentum 62, 70, 171, 236, 259, 318, 504, 516, 630, 692
- Monarki 315, 320, 434
- Monnet, Jean 411, 470
- Monokultur 232, 461
- Monopolisme 84, 106, 134, 142
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 154, 326
- Monti, Mario 237, 594, 596
- Montreal-aftale 34
- Monty Python 507
- Moral 9, 117, 154, 163, 170-1, 176, 204-5, 241, 243, 261, 278, 323, 326, 332, 353-4, 368-9, 403, 423-4, 467, 494, 532, 544, 787n, 790n
- Moral hazard 568, 604
- Morin, Edgar 334, 785n
- Moské 376, 527, 532-3, 543-4
- Mouffe, Chantal 151, 158, 722, 776n, 804n
- Muhammedkrise 231-2, 537-8
- Mulgan, Geoff 583, 797n
- Multikulturalisme og multikulturel 10, 157, 197, 201, 203, 205, 238, 322, 409, 435, 462-3, 509, 528, 542
- Muslimere 509, 525-7, 531-7, 539, 675
- opinionsmåling blandt europæiske muslimer 527, 533-4, 550
 - holdninger til muslimer 448
 - holdninger om muslimer 79, 375-77, 448-9, 457, 522, 531-37, 539-40, 543, 633, 791n, 794n
- Mussolini, Benito 240, 391, 394, 365
- Mutationer 3, 33, 259, 461, 490, 516, 526-8, 576
- Müller, Jan-Werner 226-7, 623, 779n
- Mysterium 25, 120, 289, 306, 451
- Myte 5, 281, 335, 370, 444, 452, 459, 534, 560, 639, 689
- Mærsk, A.P. Møller- 104, 126
- Møller, Per Stig 636, 800n
- Måneprojekt 4, 20, 22-23, 75, 734, 768n
- Maastrichttraktaten 164, 206, 217, 231, 273, 281, 308, 331, 362-3, 436, 552, 595
- ## N
- Napoleon 189, 315, 317, 319, 385, 439
- Napoleonskrig 338, 378
- Narcissisme 227, 262, 451-3, 507
- Nash, John 647
- Nationalisme 100, 160, 211, 278-9, 301-12, 315-9, 783n
- dansk 307-12, 320-324, 465
 - etnisk 251, 311, 409, 433, 453, 547-8
 - nostalgisk 348-51
 - kulturalistisk 313, 453-4, 465
 - pigtråds- 621, 638
 - republikansk 314, 317-9, 324-7
 - romantisk 302, 307, 312, 314, 322
 - socialdarwinistisk 368-9, 400
 - tribalistisk 251, 438, 446, 720, 780n
 - tysk 386, 391-400
 - økonomisk 111, 271, 278-9, 296, 392, 594, 720
- Nationalkonservativ 240, 244, 246, 248, 391, 453, 636
- Nationalliberal 310, 310-20, 322
- Nationalstaten 315-19, 323
- NATO 13, 92, 95-6, 257, 418, 436-7, 693-4, 697, 701, 708-10, 713, 728
- Naturbeskyttelse 43, 156
- Naturkapital 48-50, 52, 738, 770n
- Naturødelæggelse 75, 146, 734, 738
- Nazisme 26, 249, 271-2, 367, 379, 392-4, 397-401, 403-9, 700, 787-8n, 790n
- Nehru, Jawaharlal 392
- Nej-sigere 2, 179, 186, 281, 709
- Nej til Atomvåben, 92, 701
- Netværker
- digitale 21, 102, 104, 141, 662
 - elite- 125, 228, 592, 595-6, 614
 - globale 103, 137-8, 772n
 - neurale 461
 - sociale 23, 280, 323, 455, 676, 749
 - terror- 82-3, 520-1, 537, 548, 654, 696
- Netværksstat, europæisk 14, 137, 743, 747, 749
- New Labour 197, 272, 802n
- Newton 25, 482

Next Generation EU, fond 221, 256, 496-7, 746
 NGO 61,65, 112, 120, 247, 249, 254, 613, 658
 Nicolaïdis, Kalypso 730, 804n
 Nielsen, Holger K. 217, 273
 Nielsen, Jørgen Steen 36, 769n, 771n
 Nihilisme 39, 509, 519, 545-6
 No Future 193, 506
 NOMA 672
 Nordhaus, William 45, 47, 770n
 Nordisk supermodel 14, 129, 742-3, 751, 775n
 Normativ trussel 199
 Nostalgi 92, 190, 343, 345-52, 366-7, 535, 691, 778n, 785-6n
 Nulsumsspil 4, 83, 445, 515, 604, 736
 Nussbaum, Martha C. 1, 176-7, 352, 358, 418, 422, 467, 475-6, 501-2, 772n, 778n, 786n, 790n, 792n
 Ny Alliance 232
 Nye Borgerlige 233, 279, 445
 Nykonservative 86, 117, 120, 245, 509, 618, 704
 Nyliberalister 86, 96, 129, 163, 245-6, 272, 275,
 Nyttmaksimering 401, 659, 681
 Næstekærlighed 605, 621, 659
 Nødretslov 495
 Nødvendighedens politik 87, 193, 272, 721
 Nødvendighedslogik 6, 87-8, 117, 720

O

O'Donohue, John 304, 783n
 O'Reilly, Emily 614
 Obama, Barack 55-6, 131, 206, 236, 259, 359-60, 384, 427, 574- 591, 690, 693-4, 704, 709, 771n, 786n, 803n
 Odysseus 482
 OECD 132-3, 170, 666
 Offentlighed 174, 677
 europæisk 331, 333, 341, 486, 626, 695, 727, 730, 732
 national 79, 98, 322, 331, 333
 Ohmae, Kenichi 96, 773n
 Oligarki 174, 597, 619
 Oligopol 106, 586
 Ombudsmand 614, 727
 Operation Barbarossa 396, 398
 Opt-out 630, 800n
 Optimisme 1, 152, 165, 197, 356-7, 364, 373, 589, 617, 786n
 fremskridts- 353, 355, 369, 579, 723, 734

tragisk 353

Orange-revolution 102, 428
 Orbán, Viktor 79, 86, 241, 246-7, 249-50, 252-56, 445, 529, 623, 659, 667, 780n, 799n
 Ordoliberalisme 59, 221, 245, 393, 497, 602-4, 741
 Organiseret kriminalitet 168, 553, 555-6
 Ortega y Gasset, José 241-2, 265, 301, 327, 329-30, 347, 475, 780n
 Ortodokse kirke, tro 95, 315, 528
 Orwell, George 105-6, 430
 Othello (Shakespeares) 376-77
 Overenskomst 124, 281, 285-91, 293, 296, 425, 747
 Overherredømme 259, 315, 414, 634
 politisk, kulturelt og moralsk 151, 164, 230, 257, 454
 USA's 19, 328, 338, 418, 607, 690, 697, 706-7
 Overskudsforretning
 EU-medlemskab 110, 184, 269, 673, 774n
 Indvandring 197, 679, 682, 782-3n
 Oversvømmelser 56, 483, 501, 734
 Overvågning 127, 161-2, 239, 260, 279, 457, 549-51, 614, 649, 652
 Owen, Robert 324

P

Panama Papers 132, 171
 Pandemi 39, 80, 97, 489-91, 495, 497, 511, 606
 Panik 37, 39, 68, 355, 484-5, 491, 560, 637-8, 660, 671
 Panoptikon 643
 Paradigmeskifte 49, 661
 Paradise Papers 132, 171
 Parallelsamfund 1, 212, 454, 462, 533, 536, 626
 Parasitøkonomi 134, 583, 586
 Parcelhus 19, 21, 230, 664
 Pariserkommunen 544
 Passion 121, 154, 161, 189, 193, 198, 207, 239, 244, 312-3, 335, 339, 358, 374, 418, 446, 452, 459, 465, 471, 536, 562, 636
 Patočka, Jan 382, 787n
 Patriotisme
 corona- 236, 302, 487, 493
 demokratisk forfatningspatriotisme 306, 465, 472-3
 europæisk 306, 472-5
 national 6, 201-2, 211, 244, 247, 249, 306, 309, 720
 Paul Ricœur 260-1, 263, 780n

- Pawlovski, Pawel 348-9
- Pax Americana 689
- Pax Romana 314, 635
- Pedersen, Ove Kaj 270, 276, 281n
- Pedersen, Thor 579, 797n
- Pegida 380
- Perfekt storm 561, 678, 795n
- Personalisme 261-2, 781n
- Personlig biografi 10, 100
- Pessimisme 152, 327, 356, 364
- Petersen, Gert 273
- Petry, Frauke 637
- Pew Research 448, 777-8n, 786n, 791n, 801n
- Pfizer 499-500
- Phillips, Kevin 596, 798n
- Phytosanitære regler 180, 185
- Pietisme 602
- Piketty, Thomas 117, 123-5, 129-31, 133, 171, 174, 195, 245, 271, 273, 295, 372, 515, 724, 748, 774-5n, 777n, 779n, 781n, 787n, 797n, 799n, 804-5n
- Pippi Langstrømpe 394
- PiS (Lov og Orden parti i Polen) 235, 247, 450
- Platon 305, 530
- Plevenplan 709
- Pluralisme 5, 155, 159, 161, 176, 227, 250, 256, 313, 335, 340, 441, 459, 463, 466, 475-6, 530, 535
- Plussumsspil 152, 290, 329, 515, 684, 749
- Plutokrati 127, 596
- PNR, register for flypassagerer 555
- Podemos 237, 259
- Poesi 27-8, 262, 265, 312, 359, 366, 403, 467, 476, 561, 563, 687
- Pol Pot 400, 426
- POL-INTEL 555
- Polarisering 10, 57, 126, 196-7, 228, 236, 267, 293, 390-1, 393, 455, 483, 707, 742
- Polis 6, 158, 334, 456
- Polkinghorne, John 25, 768n
- Polygami, stedets 100
- Populisme 161, 225-6, 268, 271, 393, 529, 606, 775n, 778-9n, 781n, 781n, 786n
- Populister
 - højre- 70, 228-9, 237, 267, 350, 364
 - venstre- 267-8, 350, 364, 391
- Porter, Michael E. 71, 96, 772-3n
- Post-keynesiansk 73-74, 772n
- Pragmatisme 3, 136, 182, 261, 291, 312, 345, 393, 419, 463, 471, 554, 612, 650, 693, 724, 728, 749
- Prodi, Romano 592
- Produktivitet 22, 59, 77, 125, 129, 184, 202, 290, 461, 589, 642, 651, 665, 680, 682, 685, 783n
- Proeuropæer 9, 121, 257, 333, 469
- Progressiv 50, 56, 1234, 126, 130, 171, 197, 203, 237, 253-4, 261, 271, 273-4, 277-8, 328, 359, 386-8, 414, 538, 575, 583, 611, 622-3, 637, 685, 723, 735, 750, 775n, 788n
- Protektionisme 110-1, 135, 144, 246, 268, 271, 278-9, 296, 381, 392, 660, 726
- Protestantisk 166, 375, 439, 529
- Protestbevægelser 12, 234, 254, 384, 601
- Psykologi 5, 8, 199, 241, 268, 272, 302, 346, 360-1, 366, 368, 377, 400, 434-5, 450, 453, 504, 510, 545, 548, 562
- Puigdemont, Carles 443-4
- Putin, Vladimir 244, 246, 249, 257, 280, 342, 428, 492
- Pyramidespil 48, 579, 581, 797n
- Pöhl, Karl Otto 614
- ## Q
- QE, kvantitative lempelser 608, 616-7
- ## R
- Racehygiejne (se eugenik)
- Racisme 205-6, 239-40, 313, 318, 357, 374-76, 377-8, 380, 383-4, 386-7, 447, 449-50, 475, 510, 542
- Radikale Venstre 70, 217-8, 363, 388, 398, 611
- Radikalisering 158, 237, 242, 320, 454, 528, 729, 693
- Raison d'être 13, 494, 615
- Rajoy, Mariano 165, 237
- Rammeregulering 749
- Rand, Ayn 118, 245
- Rangliste 72, 743
- Rangvid, Jesper 577, 796n
- Rasmussen, Poul Nyrup 120, 228, 231, 277, 593, 798n
- Ratingbureau 565, 580-1
- Rationalitet 85-6, 159, 388, 401, 618
- Rawls, John 476, 792n
- Reagan, Ronald 92, 117-8, 121, 129, 194, 230, 245, 549, 569, 700
- Realisme 3, 50, 61, 65-6, 73-5, 77, 83, 91, 135-6, 353, 385, 460, 524, 605, 642, 648, 691-2, 703, 712-3, 733-4, 748-9
- Realpolitik 3, 11, 54, 89, 95, 354-5, 426, 429, 482, 500, 515, 526, 689
- Realøkonomi 13 106, 137, 507-8, 578, 580, 583-5, 589, 611, 617, 619, 735, 747-8

- Redningspakke 40, 55, 495, 504, 568, 572, 574, 591, 597, 600-1, 605, 615, 738
- Refleksiv 12, 81, 159, 174, 278, 290, 352, 371, 384, 390, 512, 681
- Reformpolitik 89, 263, 271, 280, 451, 723
- Reformisme 116, 276
- Regeltager 140, 146, 212
- Regenerativ vækst 63, 513
- Regeringskonference 175, 724, 728, 732
- Regioner (i Europa) 130, 137, 142, 195, 265, 268, 282-3, 295, 447, 547, 621, 749
- Reich, Robert 137, 776n
- Reinares, Fernando 548-9, 795n
- Renan, Ernest 306-7, 783n
- Rene Hænder 173
- Rentespænd 495, 600, 616
- Renæssance 32, 142, 264, 604, 781n
- Republik 5, 175-6, 261, 314, 317, 320, 325, 391, 414
- Ressource 30, 37, 77, 102, 104, 142, 175-6, 213, 295-6, 483, 505, 516, 556, 665, 711, 743
- naturens 30, 36, 46, 48, 61, 65, 608, 770n
 - krise 232, 481, 751
 - produktivitet 49, 66, 77, 738
 - revolution 76
- Retfærdighed, social 10, 86, 112, 119, 121, 123, 125-6, 135, 137, 145, 155-6, 159, 176, 262, 269, 278, 280, 284, 291, 295, 297, 341, 355, 359, 422, 470, 508-9, 535, 597, 619, 646, 675, 740, 742-3, 748, 775n, 789n, 790-2n
- Retsforbehold 2, 8, 553, 626, 630, 800n
- Retsfællesskab, europæisk 329-30, 606, 647
- Retsstaten 86, 152, 154-5, 171, 173-4, 238, 244, 314, 329, 418, 431, 443, 456, 459, 464-6, 626
- EU's konflikt med Polen og Ungarn 247-8, 251-56
 - meningsmåling om retsstat og demokrati 151-2, 255-257
- Rettidig omhu 46, 505, 737, 739
- Revolution 22-23, 32-33, 89, 95, 230-1, 317-20, 324-5, 347, 366-7, 385, 390-3, 421, 540, 544-45, 747, 777n
- amerikanske 154, 313, 317-8, 320, 323, 372, 385, 777n
 - borgerlig-demokratiske 310, 318-20, 323-4, 385, 391, 439, 474, 509, 784n
 - franske 89, 160, 228, 312-3, 317, 319-20, 323, 335, 372, 422, 544, 777n
 - grønne 43, 60, 64, 76-7, 142, 768n, 770n
 - industrielle 37-8, 50, 50, 144, 243, 383,
 - iranske 523
 - kinesiske kultur- (Mao) 426
 - kopernikanske 24, 30, 135, 264
 - Macrons 258-265, 723, 780n
 - nyliberale markeds- 117, 230, 245-6
 - sovjetiske 391, 394, 451
- Richardson, Katherine 41, 770n
- Rigspolitiet 555, 645, 652
- Risikosamfund 3, 32, 83, 492, 520, 772n, 788n
- Roach, Stephen 564
- Robespierre, Maximilien 385, 544
- Robotter 77, 102, 105, 135, 138-142, 144, 685, 776n
- Robust 13-4, 25, 278, 289, 291, 308, 382, 475, 482-3, 516-7, 571, 587, 597, 639, 681, 707-8, 737, 743, 745-6
- Rockström, Johan 68, 770n
- Rodfæstet 292, 302-5, 356, 407, 412, 433, 584
- Rodløshed 137, 201-3, 301, 304, 325, 327, 410, 445, 455-6, 526, 545, 548
- Rodrik, Dani 145-6, 268-9, 271, 682, 776n, 781n, 802n
- Rollemodel 61, 418, 463, 500, 513, 533, 671
- EU som rollemodel 1, 57, 75, 427-8, 430
- Romaer 201, 377, 397, 447-8
- Romantik 202, 307, 312, 322, 444
- Romantisk 307, 325, 346, 371
- Romerriget 99, 314, 629, 633, 635-7, 642
- Rompuy, Herman Van 598-9, 798n
- Romtraktaten 280, 328, 336, 346, 469-70, 727, 784n
- Roosevelt, Franklin D. 57, 393, 396, 414
- Roosevelt, Theodore 386-7
- Rosanvallon, Pierre 116, 356, 774n
- Roskilde Bank 559, 571, 796n
- Rosling, Hans 109, 774n
- Roubini, Nouriel 564
- Rousseau, Jean-Jacques 318
- Rovelli, Carlo 27-8, 366, 769n, 787n
- Roy, Olivier 526-7, 794n
- Rumsfeld, Donald 695, 704, 803n
- Rushdie, Salman 347, 523, 537
- Rutte, Mark 632
- S**
- Salvini, Matteo 79, 240-1, 244, 248, 445, 450, 529, 780n
- Samarbejdspolitikken 389-90, 398-9, 702
- Samfundskontrakt 173, 177, 230, 273, 278, 677
- Samfundssind 414, 487-8, 492, 617, 748
- Sammenhængskraft 10-11, 14, 48, 148, 156-7, 198, 205, 281-2, 293, 296-7, 435, 451, 496-8, 614, 626, 632, 638, 687, 740-1

- Samskabelse 95, 142, 262, 729
- Sánchez, Pedro 495, 543
- Sandel, Michael J. 278, 786n
- Sanders, Bernie 268
- SARS 97, 489-90
- Sass Larsen, Henrik 124, 274-5, 277, 573, 781n
- Scavenius, Erik 389-90, 398-99, 788n
- Schadenfreude 164, 404
- Schengen grænsesamarbejde, 215, 342, 483, 486, 551-4, 627, 642-6, 651-5, 661, 795n, 800-1n
- Schlüter, Poul 230
- Scholz, Olaf 611
- Schröder, Gerhard 120
- Schumacher, Kurt 408
- Schuman, Robert 326, 411, 470, 791n
- Securitization 565
- Selskabsskat 130-2, 134, 245, 271, 776n
 europæisk 59, 131, 135-7, 731, 747-8
 meningsmåling om europæisk skat 333
- Selvgodhed 159, 204, 308, 311, 488
- Selvmordsbombere 520
- Selvtilstrækkelighed 202, 297, 308, 577
- Sen, Amartya 51, 529-30, 534, 770n, 794n
- Senat, europæisk, 326, 728
- Separatister 238, 250, 428, 441, 443-4, 541, 547-8
- Sex 33, 165, 374, 380, 415-6
- Shakespeare, William 180, 205, 380, 566, 787n
- Shiller, Robert J. 562-4, 796n, 798n
- Sikkerhedsliggørelse 551, 628, 634
- Silicon Valley 23, 84, 131, 133-5, 138, 143, 672-3, 679, 691, 801n
- Silkeveje 127, 492
- Sindbjerg Martinsen, Dorte 292, 782n
- SIS-II (Schengen Information System) 643, 652
- Six-pack 614
- Skamfølelse 69, 164, 190, 192, 368, 379, 402, 410, 421, 426, 435, 452, 484, 702, 712
- Skattekonkurrence 130-2, 136, 747
- Skattely 58, 109, 132-7, 170-1, 266, 474, 494, 583-4, 593, 596, 747
- Skattepolitikken, europæisering 133, 135, 747-8
- Skatteunddragelse 132-3, 577, 747
- Skype 84
- Skyttegravskrig 363, 380, 515
- Skæbnefællesskab, europæisk 297, 328, 370, 397, 741
- Skønhed 5, 28, 51, 315, 403, 516, 544
- Slagterier 578
- Slaveri 357, 381, 385-6, 635
- Smith, Adam 126, 294, 396, 775n
- Smith, Anthony D. 335, 433, 785n
- Social dumping 8, 284-5, 288, 294
- Socialpagt 14, 722, 740-4, 747, 749, 751
- Social union 281-2, 743
- Socialdarwinisme 368, 374, 379, 400
- Socialdemokratiet 70, 120, 217, 225, 228, 231, 233, 270, 274-7, 281, 288, 387, 398, 573, 578, 638, 654, 721, 793n
- Socialisering 574, 604
- Socialisme 85, 231, 260-1, 274, 294, 319, 328, 373, 397-8, 434, 545, 548
- Socialister 164, 230, 238, 261, 294, 319, 331, 397, 417, 494, 508, 538, 547, 560, 593, 593
- Socialistisk Folkeparti 217, 230-1, 233, 273, 277-8, 383, 398, 438, 497, 599, 701
- Socialpolitik 173, 413,
- Socioøkonomisk 532, 741-2
- Soft power 254, 338, 694, 711
- Sokrates 303
- Solceller 4, 55, 77, 141-2
- Solidaritet 21, 117, 155, 234, 342, 350, 364, 394, 438, 466, 476, 520, 537, 599, 614, 622, 650, 658, 695, 701, 713, 721
 europæisk 278, 281-4, 287, 294, 296, 328, 332, 468-9, 492, 494, 496, 603, 605, 734-4, 751-2
 meningsmålinger om europæisk solidaritet, 283-4, 494-5
- Solidaritetskorps, europæisk 745
- Solidarność 91, 93-4, 160, 253-4, 336
- Solnit, Rebecca 358, 786n
- Somewheres 203-4
- Sommerfugle 28, 33, 43, 162, 336, 342, 515, 745, 769n
- Sonderweg 486, 787n
- Sophia 660
- Soros, George 118, 249-50, 252, 561, 796n
- Sovjetkommunisme 159, 327, 381, 388, 404, 689, 708
- Sparebande 221-2, 494, 496, 498
- Spekulation, finansiel 13, 58, 83, 118, 121, 137, 146, 250, 323, 511, 560-1, 567, 569, 577-8, 581, 593-4, 598-9, 609-16, 618, 723, 733, 746-7
- Spengler, Oswald 344, 368, 528
- Spilteori 218, 351, 647
- Spinelli, Altiero 327-9, 784n
- Spitzenkandidat 474
- Spotify 98, 139, 313, 476
- Srebrenica massakre 437-8
- SRSF-regering 599

- Stagflation 506, 571, 700
- Stagnation 123, 151, 461, 506, 576, 671, 700
- Stalin, Josef 349, 399-400, 414, 466, 544
- Stammesamfund 454, 502
- Standarder 84, 102-3, 146, 208, 387, 430, 464, 474, 507, 549
- europæiske 63, 141-2, 144-5, 180, 185, 209, 212-3, 330-1, 553, 749
- Statsmagt 103, 153, 161, 424, 447, 515, 547, 572, 603, 618
- europæisk 107, 254, 329, 598, 784n
- Statsstøtte 138, 141, 212, 493
- Status quo 8, 37, 208, 265, 270, 308, 358, 360-1, 436, 510, 634
- Statustab 204, 268, 274, 546
- seksuelt 538-39
- socialt 197-8, 445-6, 501
- Stauning, Thorvald 236, 288, 390, 398, 788n
- Steincke, Karl Kristian 387, 389-90, 788n
- Steiner, George 302-3, 783n
- Stemmeregler 219-20, 373, 727
- Stiglitz, Joseph 51, 127, 574-5, 582, 769-70n, 775n, 797-7n
- Stimulus 494, 573, 575, 600, 799n
- Stoltenberg, Jens 542, 795n
- Stolthed 1,3, 6, 21, 69, 72, 159, 186, 189-90, 194, 205, 211, 240, 307-9, 312, 324, 334, 341, 346, 362, 366, 385, 389, 394, 421, 429, 453, 463, 474, 501, 530, 629, 637, 672-3, 751
- Stress 85, 268, 294, 350, 456, 501, 503, 687
- Struensee, Johann Friedrich 323
- Straarup, Peter 571
- Sturm und Drang 312
- Støjberg, Inger 449, 654, 791
- Suarez, Adolfo 243
- Subprime 121, 559, 570,700
- Subsidiaritetsprincip 295, 553, 727-8, 743, 748
- Sundhedskrav 120, 180, 209, 212
- Supereuropæer 275, 515, 637
- Superstat 189, 214, 469, 728, 743-4, 749
- SURE-fond 494
- Survival of the fittest 386, 516-7
- Sutherland, Peter 592
- Suverænitet 39, 83, 97, 157, 262, 308-9, 315, 319-20, 445, 456, 482, 556-7, 607, 615, 723
- at vinde suverænitet via EU 137, 146, 211, 213, 262, 308, 320-1, 329, 333, 342, 383, 421, 445, 474, 496, 515, 619, 699, 723,-4 730, 747, 751
- forsvar af national suverænitet 97, 181, 185, 188, 197, 211, 240, 254, 307-8, 315, 319, 342, 363, 414, 427, 433, 444-5, 465, 482, 515, 517, 556-7, 629-31, 641, 652, 800n
- tab af national suverænitet 36, 103, 118, 130, 189, 234, 271, 279, 320, 342, 584, 598, 609, 641, 721, 723, 732, 747, 749-50, 773n
- teknologisk 137, 142
- økonomisk 118, 130-1, 342 456, 584, 607, 611-2, 699, 721, 724, 747, 798n
- ift. menneskerettigheder 421-22, 430-1
- holdninger til suverænitetsafgivelse 630-31
- Symbolpolitik 245, 641, 654
- Synagoge 375, 552
- Syndebukke 53, 183, 196, 201-2, 228, 239, 245, 268, 273, 277, 407, 473, 536, 568, 667, 796n
- Systemiske banker 167, 573-4, 584, 602, 609, 616-7
- Systemkrise 146, 241, 258, 491, 571-3, 589, 747
- Særaftale 2, 131, 215, 217, 223-4, 554-5
- Søgeadgang 556
- Sørensen, Catharina, 631, 800-1n, 804n
- T**
- Taleb, Nassim Taleb 561, 796n
- Taylor, Charles 463, 730
- Tea Party-bevægelse 259, 529
- Techgiganter (digitale) 105, 131, 133-5, 138, 139, 691
- Teknokrati 1,8, 116, 159-60, 162, 173-5, 234, 237, 411, 469-70, 474, 488, 514, 605, 608, 614, 618, 634, 645, 719, 721, 724, 726-7, 729, 731, 726-7, 729, 731, 751, 799n
- Temperaturstigninger 34-5, 39-42, 45-6, 53, 76, 769n
- Terrorisme 199, 442, 520-1, 535-553, 654, 696-7
- Tesfaye, Mattias 674
- Thatcher, Margaret 117, 129, 182, 196-7, 230, 245, 272, 509
- Thorning-Schmidt, Helle 599, 780n
- Thunberg, Greta 67-8, 355
- Tidsånd 117, 120, 122, 163, 192, 276, 368, 511, 535, 570, 612, 639, 700
- Tilbægetogets helte 95, 243, 780n
- Tillidskrise 123, 153-4, 731
- Tilsynsmyndigheder 167, 212, 214, 566, 580-1, 613
- Tiltrækningskraft 335, 742
- Tilvalsordningen 2, 554-5, 629-30
- Timmermans, Frans 193, 778n
- Tipping point (væltepunkt) 41-3, 58, 93, 733, 770n, 774n
- Tjernobyl 31, 93, 485

- Tobin-afgift (Finansiel transaktionsafgift) 58, 574, 610-2, 748
- Tolerance 11, 155, 161, 205, 252, 330, 344, 364, 366, 423, 466, 471, 530, 665, 676
- Too big to fail 574, 582, 593, 602, 610
- Tooze, Adam 576, 796n
- Totalitarisme 87-88, 154-5, 271, 375, 390-1, 396-405, 414, 446, 466-7, 537, 637, 702, 720, 768n
- Tour de France 567
- Toynbee, Arnold 528
- Trafikulykker 52, 521
- Transformation 22, 43, 68, 76, 83, 90, 93, 161, 171, 234, 258, 263, 270, 328, 417-8, 712, 771n
- Transnationale selskaber 100, 106, 131-3, 135-6, 461, 747
- Transparency International 166, 171, 777n
- Transportnet 64, 78, 104, 738
- Traume 43, 82, 159, 435, 520, 626, 631, 679
- Tredjelande 180, 269-70, 533, 646, 661, 666-7, 679, 682
- Tribalisme 250-1, 400, 438, 720, 780n
- Trichet, Jean-Claude 613, 799n
- Trilemma 145
- Trilogforhandlinger 726
- Triton 660
- Trojka 160, 173, 237, 594-5, 600, 602, 605
- Trosfrihed 424, 464
- Trump, Donald 47, 56-7, 86, 105, 113, 130-1, 153, 188, 206, 225-6, 239-4, 249-50, 260, 427-30, 468, 529, 575, 591-2, 690-4, 698, 704, 707, 709, 775n, 778m, 780m, 786n
- Tudjman, Franjo 434
- Turbulens 119, 222, 232, 234, 230, 270, 294, 364, 689, 780n
- Tusk, Donald 336, 785n
- tv-2 99
- Twistbilæggelse 191, 690
- Two-pack 614
- Tyranni 87, 157, 161, 202, 326, 342, 354, 372, 385, 399, 414, 435, 502, 702
- Tænketanken EUROPA 2, 75, 136, 182, 287, 361, 454, 498, 631, 638, 647, 652
- U**
- Uafhængighedserklæring 160, 314, 317-8, 385, 421, 541, 682
- Udlændingefrygt 12, 197, 231, 525,
- Udlændingepolitik 225, 229-31, 233, 235, 256, 274-5, 277, 375, 389-90, 413, 450-1, 458, 465, 542, 553, 578, 629-30, 638, 654, 659, 800n
- Udviklingslande 53-4, 109, 433, 500, 682
- Ulighed 65, 122-30, 156, 160, 196, 282-4, 293-4, 297, 344, 362, 373, 386, 422, 439, 575, 740, 771n, 775n, 787n, 797n
- meningsmåling om ulighed 283
- UNEP, FN's miljøorganisation 34, 40-1, 49, 53, 769n
- UNHCR, FN's flygtningehøjkommissariat 112, 411, 697, 801n
- Unionisme 728
- Unionsborgerskab 363, 605
- Universalbanker 560, 569
- Universalisme 311, 423
- Universiteter 51, 181, 196, 215, 230, 334, 487, 526, 683
- Urbanisering 737
- Utopi 93, 119, 260, 318, 325, 373, 507, 752
- Utøya 541
- V**
- Vaccine 59, 109, 143, 449, 490-1, 493, 499-501, 672, 793n
- Valutamarked 119, 249, 584
- Van Gogh, Theo 536-8
- Vandenbroucke, Frank 296, 783n
- Vandmangel 108
- Vandrende arbejdstagere 181, 281, 284-92, 294, 296, 339, 685, 744, 781-2n
- Vedvarende energi 14, 31, 48, 50, 60-1, 64-67, 73, 144, 504, 526, 699, 735-6, 738, 771-2n
- Veil, Simone 405, 408, 789n
- Velfærdsmodel 9, 127, 129, 297, 361
- dansk 270, 275, 278, 281, 292, 674, 743, 781n
- europæiske 10, 14, 129, 293, 295, 355, 669, 744
- holdninger til europæiske velfærdsløsninger 283-4, 296, 742, 782n
- Velfærdsstaten 116-7, 129, 195-7, 229, 245, 268-9, 272, 292-3, 388, 614, 685, 782n
- Velfærdsyndelser 229-31, 281, 292, 673, 679, 683, 782n
- Vendepunkt 3, 41, 43, 53, 69, 76, 80-1, 230, 296, 645, 746
- Venligstes overlevelse 514, 517-8
- Venstre 70, 217, 229-30, 233, 275, 288, 388-9, 398, 579, 638, 654
- Verdensbanken 36, 109, 112,
- Verdensborger 108, 199, 201, 203-5, 280, 367, 456, 695
- Verdenserklæring, FN's 112, 421-23, 426, 429, 790n
- Verdensklasse 142, 196, 727, 736

- Versailles-fred 392
 Vestager, Margrethe 131, 134, 341, 599, 731
 Vestunionen 709, 711
 Vichy-regime 348, 409, 419
 Vietnamkrig 20, 506, 625
 Vikardirektiv 292
 Vikinger 139, 183, 315, 459-60, 635
 Vindenergi 4, 31, 55, 61-2, 77, 141-2
 Vinderstrategi 517, 738-9
 Virksomheder, innovative 5, 52, 139, 143, 672, 736, 739
 Virus 33, 104, 247-8, 449-50, 459, 485-7, 491, 511, 520
 Visioner 7, 11, 14, 230, 261, 264, 327, 470, 609, 730
 Visumansøgning 553, 661,
 Volkswagen 100, 168, 588, 798n
 Von der Leyen, Ursula 68, 75, 134, 180, 193, 326, 499, 501, 513, 793n
 Vox 238-9, 445
 Vækst, økonomisk 48-50, 103, 128-130, 185, 245, 269, 428, 512, 560, 579, 587-8, 605, 617, 670
 Værdighed, menneskets 10-11, 94, 155, 176, 262, 323, 336, 344, 379, 384, 386, 411, 420-2, 425, 429, 458-9, 463, 466, 475, 488, 510, 534, 545-6, 624, 646, 676-7, 705
 Værdigrundlag, fælles europæiske 252, 420, 425, 466, 659
 Værdikæder 51, 54, 103, 104, 110-11, 125, 138, 185, 485, 495, 499, 635, 738
 Værdiskabelse 51, 78, 123, 125, 133-4, 143, 291, 583, 586, 741
 Værnsregler 281, 296
 Våbenstilstandsdagen 335
- W**
- Wahabisme 526
 Walesa, Lech 93-4, 336, 773n
 Wall Street 118, 360, 567, 574-5, 595-7, 691, 796n
 Wallace-Wells, David 39, 769n
 Wannacry virus 104
 WASP, White, English, Anglosaxon and Protestant 529
 Waterloo 319
 West, Cornel 357, 786n
 Westfalske fred 315, 382, 514
 WhatsApp 104, 672
 Whistleblower 169
 Whitman, Walt 467
 WHO, Verdenssundhedsorganisationen 39, 97, 112-3, 357, 485, 500, 690
 Wienerkongressen 319, 324
 Wiesel, Elie 421, 790n
 Wilde, Oscar 8
 Wilders, Geert 445
 Wilhelm II, kejser, 373
 Wilson, Woodrow 310
 Win-win 13, 132, 682, 714
 Wind, Marlene 250-1, 780n
 WIPO, Verdensorganisationen for Intellectuel Ejendomsret 112
 Wir Schaffen Das 623
 Wirtschaftswunder 418, 601
 Wollstonecraft, Mary 321
 World Economic Forum 67-8, 144, 564, 793n
 World Trade Center 319, 523, 525
 WTO, Verdenshandelsorganisationen 54, 84, 112-3, 141, 146, 186, 208, 217, 268, 522, 592, 690, 692, 707
 Wuhan 33, 485, 488
- XYZ**
- Xinjiang 429
 Yamnaya-folk 460-61
 Yeats, W.B. 367, 636, 800n
 Ytringsfrihed 232, 256, 364, 394, 404, 536-8, 550, 637
 Zara 100, 441, 665
 Zettabyte tidsalder 102
 Žižek, Slavoj 509, 529, 793-4n
 Zola, Émile 544
 Zuboff, Shoshana 105, 107, 774n
 Zuckerberg, Mark 104-5
 Zucman, Gabriel 132, 775n
 Zweig, Stefan 366-9, 371, 373-4, 787n
- ØÅ**
- Økologi 27-9, 33, 41, 48-9, 51-2, 54, 64, 94, 230, 260, 513, 665, 734, 751, 768n, 770n
 Økumene 315
 ØMU, Den Økonomiske Monetære Union 173, 220, 237, 252, 342, 493, 597-601, 604-18
 Øremærket barsel 293, 669
 Øremærket fædreorlov 293, 669
 Østergaard, Uffe 322, 637-8, 784n, 800n
 Østrig-ungarske dobbeltmonarki 315, 434
 Åbenhed 29, 93, 110, 166, 171, 174, 361, 364, 485, 614-5, 668, 672-3, 726

